

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XLIV

2017

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

SUCEAVA. ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XLIV
2017

S U C E A V A

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XLIV
2017

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA
SUCEAVA
2017

S U C E A V A

Fondator
GRIGORE FOIT

COLEGIUL EDITORIAL

ACAD. RĂZVAN THEODORESCU - ACADEMIA ROMÂNĂ, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. IOAN OPRÎȘ - MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. ȘTEFAN PURICI - UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE”, SUCEAVA
PROF. UNIV. DR. NICOLAE URSULESCU - UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”, IAȘI
PROF. UNIV. DR. OVIDIU BOLDURA - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTE, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. SERGHEI PIVOVAROV - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ „IURII FEDCOVICI”, CERNĂUȚI
PROF. UNIV. DR. SABIN ADRIAN LUCA - UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”, SIBIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

DR. ION MAREȘ - redactor șef
DR. AURA BRĂDĂȚAN - secretar de redacție
DR. MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU - redactor

Tehnoredactare: AURA BRĂDĂȚAN
Traduceri în limba engleză: ALEXANDRU KOVACS

ORICE CORESPONDENȚĂ SE VA
ADRESA MUZEULUI BUCOVINEI
STR. ȘTEFAN CEL MARE, NR. 33
COD 720003
SUCEAVA, ROMÂNIA
TEL. 0230/216439

ALL CORRESPONDENCE
WILL BE ADDRESSED TO
BUCOVINA MUSEUM OF SUCEAVA
ȘTEFAN CEL MARE STREET, NO. 33
CODE 720003, ROMANIA
PHONE 004 0230/216439

www.muzeulbucovinei.ro
E-mail: contact@muzeulbucovinei.ro; memoriale@muzeulbucovinei.ro

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în întregime autorilor.

ISSN 1583-5936
EDITURA UNIVERSITĂȚII „ȘTEFAN CEL MARE” DIN SUCEAVA

CUPRINS

STUDII DE ARHEOLOGIE

Sabin Adrian LUCA, <i>Noi date despre o statueta descoperită la Tărtăria-Gura Luncii în campania de cercetări preventive din anii 2014-2015 „Zeița cu șarpele”</i>	9
Adela KOVÁCS, <i>O posibilă statueta de tip „coloană” descoperită la Ștefănești - Stânca Doamnei, județul Botoșani</i>	19
Ion MAREȘ, <i>Un topor celt descoperit la Solca, județul Suceava</i>	29
Florentina-Carmen OLENIUC, <i>Resturi osteologice provenite de la păsări sălbatice, identificate în situl arheologic Vorniceni - Pod Ibăneasa, județul Botoșani</i>	35
George Dan HÂNCEANU, <i>Morminte din cimitirul Mănăstirii Tazlău. Rezultatele supravegherii arheologice din anul 2015</i>	49

STUDII DE ISTORIE

Adrian A. RUSU, <i>Identitate etnică culturală la nivel de elite. Români și transilvăneni la sfârșitul Evului Mediu</i>	71
Vasile M. DEMCIUC, <i>Biserica Yusuf Koç – Göreme</i>	105
Ion MAREȘ, <i>Spada Domnului Ștefan al Moldovei, aflată la Eski-Serai din Istanbul</i>	113
Leon BUBURUZAN, <i>Vigoarea spiritului militant patriotic și procreștin-ortodox în pictura bisericii Mănăstirii Humor și personalitatea faimosului Toma</i>	121
Harieta MARECI SABOL, <i>„Copiii din Valea umbrei morții”. Contribuții la o retrospectivă istorico-medicală a Bucovinei în secolul al XIX-lea</i>	131
Sorin SABĂU, <i>Câteva aspecte ale muncii salariate și activităților comerciale în localitățile din Țara Zărandului (a doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX)</i>	141
Dorel BĂLĂIȚĂ, <i>Un jeton de berărie. Pagini din istoria industriei de bere din Siret</i>	149
Alina Ștefania BRUJA, <i>Dispute polemice între Spiru Haret și Take Ionescu pe seama legii învățământului secundar și superior (1898)</i>	155
Constantin UNGUREANU, <i>Școlile primare din districtele Câmpulung și Gura Humorului, în 1913</i> ..	163
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>1918. Unirea Bucovinei cu România. Aspecte militare</i>	181
Vlad GAFIȚA, <i>Iraționalismul românesc în perioada interbelică</i>	203
Cristina PÎNZARIU, <i>Organizarea administrativă, legislativă și populația Basarabiei după 1812</i> ...	217
Radu Florian BRUJA, <i>Situația economică a Slovaciei la 1941 reflectată în lumina rapoartelor diplomatice ale lui Constantin V. Narti</i>	223
Gheorghe ONIȘORU, <i>Preliminarii la pactul dintre comuniști și legionari (martie-decembrie 1945)</i> ..	237
Tiberiu POLOCOȘERIU, <i>Un profesor de elită din Suceava, Mihai Polocoșeriu (1891-1959), luptător în primul război mondial</i>	249

DOCUMENTE ȘI MANUSCRISE

Benonia JITĂREANU, <i>Două acte domnești din colecția Muzeului Bucovinei</i>	257
Arcadie M. BODALE, Maria GOGU-ZINOVII, <i>Ponturile de întrebări din partea Bucovinei și răspunsurile Divanului Moldovei (1782), însoțite de câteva observații istorice și arhivistice</i> ..	263

ISTORIA CULTURII

Aura BRĂDĂȚAN, *Omagiu academicianului Simion Florea Marian, la 170 de ani de la naștere* .. 319

Ion POPESCU-SIRETEANU, *Locuri folosite de păstori* 333

Costel CIOANCĂ, *Simboluri ale intimității în basmul fantastic românesc. (III) Armele magice* ... 355

Ion FILIPCIUC, *Mihail Eminescu, românul absolut necunoscut* 371

Mihai IACOBESCU, *Erich Beck despre Bucovina și mitul habsburgic* 387

CONSERVARE-RESTAURARE

Daniela MORARU (rasofora Teodosia), *Iconostasul Bisericii „Sfinții Enoh, Ilie și Ioan Teologul” (1602) din cimitirul Mănăstirii Dragomirna. Cercetări preliminare în vederea stabilirii metodologiei de conservare – restaurare* 395

Angelica-Ancuța ȘTEFAN (monahia Agnia), *Conservarea manuscriselor din Muzeul Mănăstirii Dragomirna* 405

Alexandrina CUȚUI, *Restaurarea unei icoane pe pânză „Sf. Arhanghel Mihail”* 419

Adelaida CHIROȘCA, *Conservarea imaginii originale sau remodelarea ei în procesul de restaurare a unei icoane* 425

Elena Mihaela MARȚINEAC, *Restaurarea unor veșminte preoțești (mânecute), de la Mănăstirea Probota* 437

Maria PAPUC, *Restaurarea unei bonete de copil, descoperită într-un mormânt de la Biserica „Pogorârea Sfântului Duh” din Horodniceni, județul Suceava* 441

Mugurel VASILIU, *Contribuții la restaurarea bustului Franz Joseph* 447

NOTE DE LECTURĂ

Mihai IACOBESCU, *Țibeni. Popasuri în timp* [Preot Valentin Pușcașu, *Țibeni. Popasuri în timp*, Editura Mușatinii, Suceava, 2017, 620 p.] 451

Alexandru Ovidiu VINTILĂ, *„Bucovina literară” – 75 de ani de la întemeiere* 455

ANIVERSARIA

Moment aniversar: dr. Ion Mareș la 60 de ani (George Dan Hânceanu) 459

OBITUARIA

In memoriam Doina Dumencu (Zaharia) (7 iulie 1950 - 6 iulie 2017) (Aura Brădățan, Florentina-Carmen Oleniuc) 471

In memoriam Lucia Scutaru (14 iunie 1933 - 19 octombrie 2017) (Aura Brădățan) 475

SUMMARY

ARCHAEOLOGY STUDIES

Sabin Adrian LUCA, <i>New details about a statuette discovered at Tărtăria-Gura Luncii in the 2014-2015 preventive research campaign "The Goddess with the Snake"</i>	9
Adela KOVÁCS, <i>A possible "column"- type statuette discovered at Ștefănești - Stânca Doamnei, Botoșani county</i>	19
Ion MAREȘ, <i>A celt axe discovered at Solca, Suceava county</i>	29
Florentina-Carmen OLENIUC, <i>Bony remains of wild birds identified in the archaeological site of Vorniceni - Pod Ibăneasa, Botoșani County</i>	35
George Dan HÂNCEANU, <i>Graves from the cemetery of the Tazlău monastery. The results of the archaeological surveillance from 2015</i>	49

HISTORY STUDIES

Adrian A. RUSU, <i>Cultural ethnic identity among the elites. Romanians and Transylvanians at the end of the Middle Ages</i>	71
Vasile M. DEMCIUC, <i>The Yusuf Koç – Göreme church</i>	105
Ion MAREȘ, <i>The sword of the lord Stephen of Moldavia, located at Eski-Serai in Istanbul</i>	113
Leon BUBURUZAN, <i>The vigor of the patriotic and pro-orthodox Christian militant spirit in the painting of the Humor Monastery church and the personality of the famous Toma</i>	121
Harieta MARECI SABOL, <i>"Children in the Valley of the Shadow of Death". Contributions to a historical-medical retrospective of Bukovina in the 19th century</i>	131
Sorin SABĂU, <i>Several aspects of wage labor and commercial activities in the villages from Țara Zărandului (the second half of the 19th century and the first half of the 20th century)</i>	141
Dorel BĂLĂIȚĂ, <i>A brewery token. Pages from the history of the beer industry in Siret</i>	149
Alina Ștefania BRUJA, <i>Polemic disputes between Spiru Haret and Take Ionescu on the law of secondary and higher education (1898)</i>	155
Constantin UNGUREANU, <i>The primary schools in the districts of Câmpulung and Gura Humorului in 1913</i>	163
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>1918. Union of Bukovina with Romania. Military aspects</i>	181
Vlad GAFIȚĂ, <i>Romanian Irrationalism in the Interwar Period</i>	203
Cristina PÎNZARIU, <i>Administrative, legislative organization and the population of Bessarabia after 1812</i>	217
Radu Florian BRUJA, <i>Slovakia's economic situation in 1941 reflected in the light of Constantin V. Narti's diplomatic reports</i>	223
Gheorghe ONIȘORU, <i>Preliminaries to the pact between communists and legionnaires (March – December 1945)</i>	237
Tiberiu POLOCOȘERIU, <i>An elite professor from Suceava, Mihai Polocoșeriu (1891-1959), a fighter in World War I</i>	249

DOCUMENTS AND MANUSCRIPTS

Benonia JITĂREANU, <i>Two princely documents from the Bukovina Museum collections</i>	257
Arcadie M. BODALE, Maria GOGU-ZINOVII, <i>The questions of Bukovina and the answers of the Moldavian Divan (1782), accompanied by some historical and archival observations</i>	263

STUDIES OF CULTURAL HISTORY

Aura BRĂDĂȚAN, *Homage to academician Simion Florea Marian, 170 years after his birth...* 319
Ion POPESCU-SIRETEANU, *Places used by the shepherds* 333
Costel CIOANĂ, *Symbols of the intimacy in the romanian fairytale. (III) Magic weapons* 355
Ion FILIPCIUC, *Mihail Eminescu, the absolutely unknown Romanian* 371
Mihai IACOBESCU, *Erich Beck about Bukovina and the habsburgic myth* 387

CONSERVATION – RESTAURATION

Daniela MORARU (rasofora Teodosia), *The iconostasis of the Church „Saints Enoch, Elijah and John the Theologian (1602) located in the cemetery of Dragomirna Monastery. Preliminary research for the determination of the conservation and restoration methodology* 395
Angelica-Ancuța ȘTEFAN (monahia Agnia), *The conservation of manuscripts in the Museum of Dragomirna Monastery* 405
Alexandrina CUȚUI, *The restoration of an icon on canvas "St. Michael The Archangel"* 419
Adelaida CHIROȘCA, *The conservation of the original image or its remodelling in the restoration process of an icon* 425
Elena-Mihaela MĂRȚINEAC, *The restoration of some priestly vestments (sleeves) from the Probota Monastery* 437
Maria PAPUC, *The restoration of a child's bonnet, discovered in a grave at the Church of the "Descent of the Holy Spirit" in Horodniceni, Suceava County* 441
Mugurel VASILIU, *Contributions to the restoration of the bust of Franz Joseph* 447

READING NOTES

Mihai IACOBESCU, *Țibeni. Halts in time* [Priest Valentin Pușcașu, *Țibeni. Halts in time*, Mușatinii Publishing House, Suceava, 2017, 620 p.] 451
Alexandru Ovidiu VINTILĂ, *"Bucovina literară" – 75 Years of Life* 455

ANIVERSARIA

Anniversary moment: Dr. Ion Mareș at the age of 60 (George Dan Hânceanu) 459

OBITUARIA

In memoriam Doina Dumencu (Zaharia) (Aura Brădățan, Florentina-Carmen Oleniuc) 471
In memoriam Lucia Scutaru (Aura Brădățan) 475

NOI DATE DESPRE O STATUETĂ DESCOPERITĂ LA
TĂRTĂRIA-GURA LUNCII
ÎN CAMPANIA DE CERCETĂRI PREVENTIVE DIN ANII 2014-2015
„ZEIȚA CU ȘARPELE”

Sabin Adrian LUCA

Rezumat: În acest articol se reanalizează – după folosirea unor modalități de fotografiere detaliate – o piesă descoperită într-un complex închis cu ocazia cercetărilor preventive din anul 2014, „Zeița cu șarpele” numită de noi astăzi.

Cuvinte cheie: Tărtăria-Gura Luncii, eneolitic, cultura Petrești, statueta cu șarpe

Abstract: This article reanalyzes - after using detailed photographic techniques - an artifact discovered in a closed complex on the occasion of the 2014 pre-emptive research, “The Goddess with the Serpent” named by us now.

Keywords: Tărtăria-Gura Luncii, Eneolithic, Petrești culture, the statuette with serpent

Săpăturile preventive ale anului 2014-2015 de la Tărtăria-Gura Luncii au fost publicate într-un volum monografic.¹ Cu acest prilej s-a adus la cunoștință și materialul arheologic descoperit într-o groapă de mari dimensiuni aflată între locuințele XII și XIII.²

Locuințele de suprafață vinciene sunt distruse – în mare parte – de lucrările realizate pentru construirea unei foste gări CFR.³ Materialele arheologice descoperite în acestea se încadrează în faza B a culturii Vinča.⁴

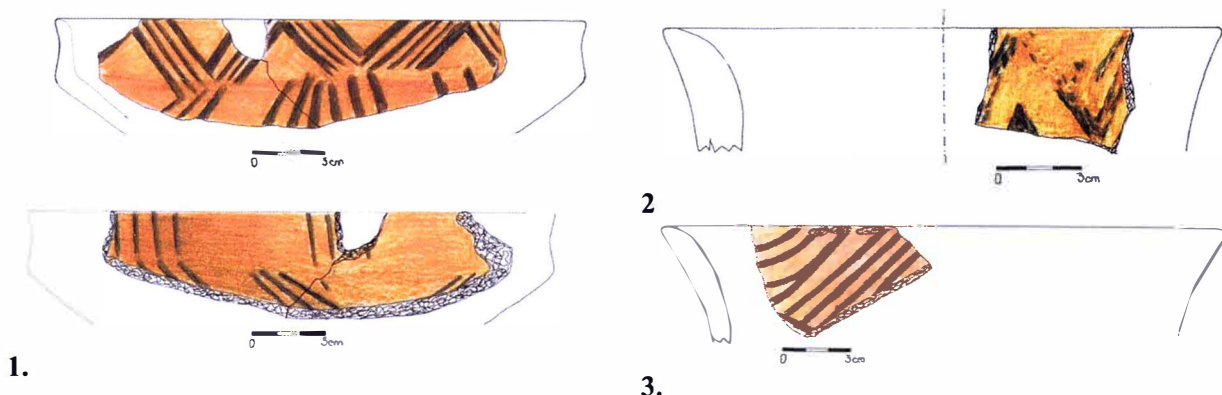

Fig. 1. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. Ceramică pictată.

¹ Luca 2016.

² Luca 2016, p. 171, plan 13 – mijloc, groapa se vede bine pe planul orizontal, ea dezvoltându-se mai mult pe profilul opus celui publicat; aceasta este cea care taie platforma de chirpici, numită de noi locuințele XII și XIII – care pot fi una și aceeași construcție; amănunte suplimentare despre locuința XIII la p. 179-181; fig. 135-137; foto 202-203; amănunte despre groapa petreșteană la p. 181-186, fig. 138-143.

³ Luca 2016, p. 179.

⁴ Luca 2016, p. 179.

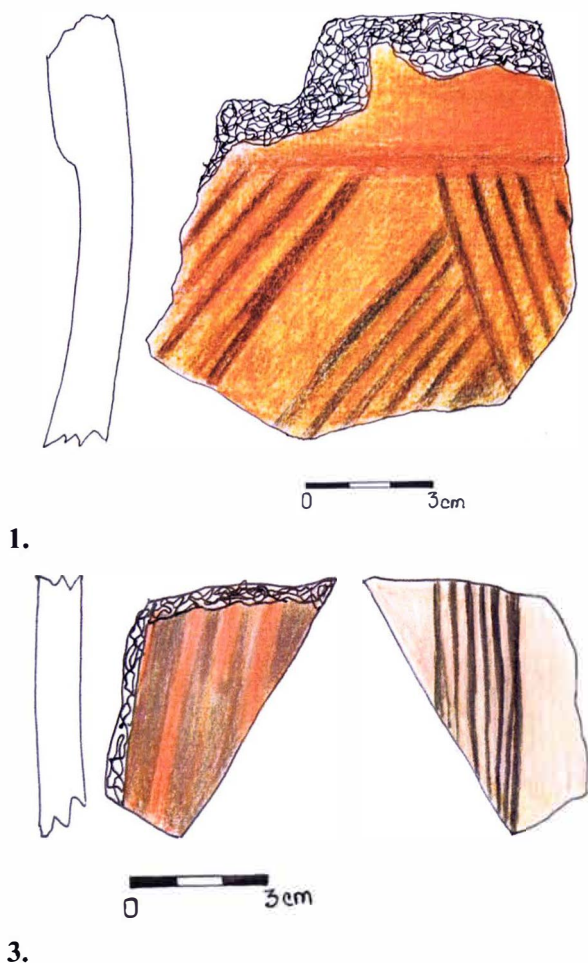

Pentru a arăta, pe scurt, încadrarea cronologică și culturală a gropii vom reaminti câteva dintre caracteristicile ceramicii din acest complex arheologic.

În groapă⁵ s-au descoperit două fragmente ceramice provenind de la un castron carenat, cu buza ușor evazată, pictat cu culoare închisă, interior și exterior, registrele picturii fiind triunghiulare pe partea exterioară și grupuri de câte trei-patru linii paralele pe partea interioară. Vasul este acoperit, interior și exterior, cu o angobă brună (brun-roșcată), lustruită excelent. Și arderea la care a fost supusă ceramica este excelentă. Pasta este degresată cu nisip foarte fin, bine ales (fig. 1/1)⁶.

Un alt fragment ceramic, o buză a unui castron cu burta carenată este pictat cu culoare închisă pe exterior, are registrele picturii triunghiulare. Vasul este acoperit, interior și exterior, cu o angobă brună, lustruită excelent (acesta poate fi și un postament-picior de vas). Pasta este degresată cu nisip foarte fin, bine ales. Arderea la care a fost supusă ceramica este excelentă (fig. 1/2)⁷.

Tot aici s-a descoperit și un fragment ceramic provenind de la un castron cu buza evazată, pictat cu culoare închisă pe exterior. Registrele picturii sunt greu de descris, pe partea exterioară, datorită fragmentării fragmentului ceramic. Pe partea interioară există o bulină pictată pe buză. Vasul este acoperit, interior și exterior, cu o angobă brună (brun-roșcată), lustruită excelent. Arderea la care a fost supusă ceramica este – de asemenea – excelentă. Pasta este degresată cu nisip foarte fin, bine ales (fig. 1/3).⁸

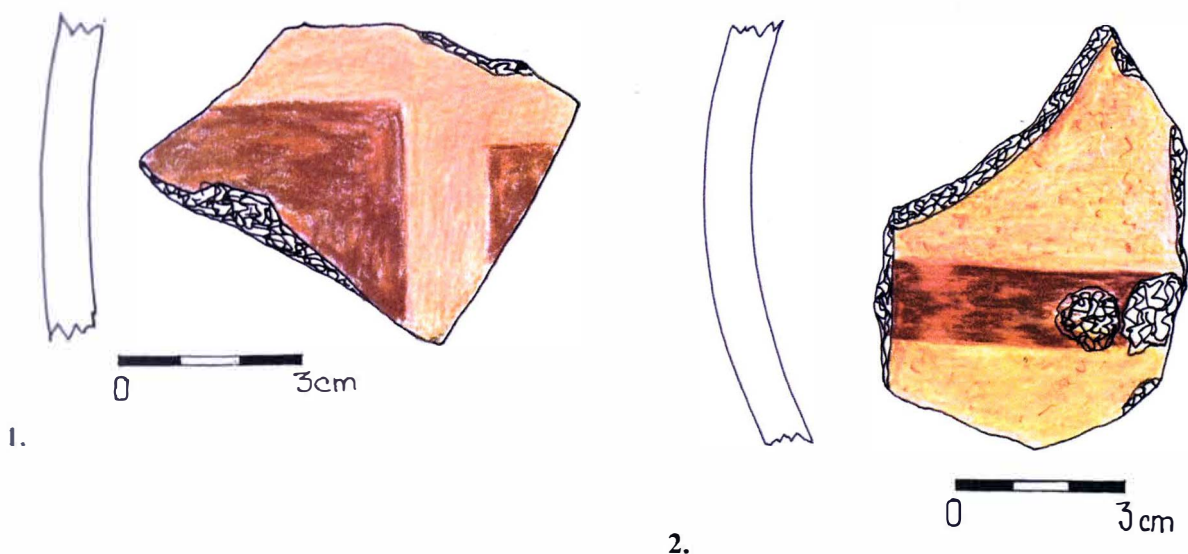
Fig. 2. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. Ceramică pictată.

⁵ Luca 2016, p. 181-182, fig. 138.

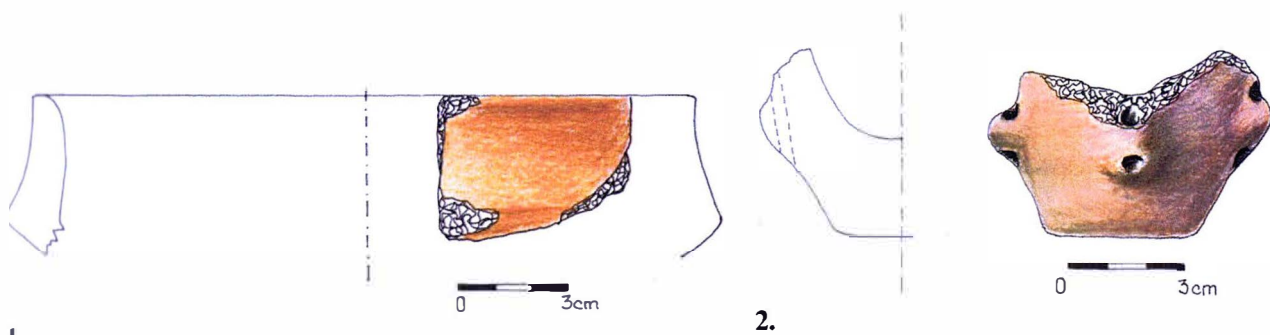
⁶ Paul 1992, pl. XXXVII/3 – partea gâtului și umărului; Gligor 2009, pl. CXLII/7 – pentru pictura exterioară.

⁷ Paul 1992, pl. XXXI/4.

⁸ Paul 1992, pl. XXXIV/10; XXXVII/1, 3.

Fig. 3. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. Ceramică pictată.

Fig. 4. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. Ceramică.

În același complex arheologic⁹ s-a descoperit un fragment ceramic provenind de la un suport de vas cu baza îngroșată, pictat cu o culoare închisă, registrele picturii fiind triunghiulare. Pasta este degresată cu nisip foarte fin, bine ales. Vasul este acoperit, atât la interior, cât și exterior, cu o angobă roșu-cărmizie, lustruită excelent. Arderea ceramicii este foarte bună (fig. 2/1)¹⁰.

Un alt fragment ceramic, provenind de la un castron carenat este pictat cu culoare închisă pe exterior. Registrele pictate sunt formate din două linii groase dispuse pe partea inferioară a vasului. Vasul este acoperit, interior și exterior, cu o angobă brună, lustruită excelent. Și arderea la care a fost supusă ceramica este foarte bună. Pasta este degresată cu nisip foarte fin, foarte bine ales (fig. 2/2)¹¹.

Fragmentul de vas exemplificat cu acest prilej este pictat atât pe interior, cât și pe exterior. Culoarea exterioară a fondului este gălbuie, iar cea interioară roșiatică. Pe exterior motivul pictat este o bandă formată din linii paralele, dese, negre. Pe interior liniile sunt tot paralele, mai groase și brune (fig. 2/3).¹²

⁹ Luca 2016, p. 182-183, fig. 139.

¹⁰ Paul 1992, pl. XLVI/4; Gligor 2009, pl. CLVIII/8 – forma Petrești arată, de fapt, că pictura este a culturii Petrești; CLIX/1, l.b.

¹¹ Paul 1992, pl. XL/4a, 6a; XLI/4b; Pictura este, din nou, pe un vas de formă tipică Petrești, cum vedem și la: Gligor 2009, pl. CLVIII/9.

¹² Paul 1992, pl. XLII/11 – numărul este tipărit și foarte șters; Gligor 2009, pl. CLVIII/6.

Tot aici¹³ s-a descoperit un fragment ceramic provenind dintr-un vas rotunjit (amforă ?), pictat cu o culoare închisă, brună, pe exterior. Pictura este sub realizată sub forma unor mari corpuri geometrice, triunghiulare (?), umplute cu culoare. Vasul este acoperit, interior și exterior, cu o angobă brun-gălbuie, lustruită excelent. Pasta este degresată cu nisip foarte fin și foarte bine ales. Arderea la care a fost supusă ceramica este foarte bună (fig. 3/1)¹⁴.

Un alt fragment ceramic, provenind dintr-un vas rotunjit (amforă ?), pictat cu culoare închisă, brună, pe exterior este exemplificat mai departe. Pictura este reprezentată de o linie groasă, brună. Vasul este acoperit, pe exterior, cu o angobă brun-gălbuie, lustruită excelent (la interior, eventuala prelucrare a peretelui vasului a dispărut datorită desprinderii părții finisate a ceramicii). Pasta este degresată cu nisip foarte fin și bine ales. Și arderea la care a fost supusă ceramica este foarte bună, rezonantă (fig. 3/2).¹⁵

Tot aici¹⁶ s-a mai descoperit și un fragment ceramic provenind dintr-un vas bitronconic, carenat. Vasul este acoperit, interior și exterior, cu o angobă brun-gălbuie, lustruită excelent. Pasta este degresată cu nisip foarte fin, bine ales. Și arderea la care a fost supusă ceramica este foarte bună, rezonantă (fig. 4/1).

În sfârșit, în aceeași groapă, s-a mai descoperit un fragment ceramic provenind dintr-un vas rotunjit, cu patru toarte perforate vertical, cărămiziu. Vasul este cu un lustru foarte bun. Pasta este degresată cu nisip foarte fin, bine ales. Arderea la care a fost supusă ceramica este foarte bună (fig. 4/2).

Toate aceste fragmente ceramic se înscriu – evident – în cultura Petrești. Analogiile citate sunt evidente. Orice alte discuții – chiar dacă sunt mai noi – nu cred că merită atenția cercetătorului.

Piese care atrag atenția, prin ineditul lor, sunt statuetele descoperite în groapă. Una dintre acestea¹⁷ este realizată din lut cărămiziu, degresată cu nisip fin, fiind arsă foarte bine. Ea reprezintă o apucătoare pentru un capac și este acoperită cu semne incizate. Ne vom ocupa – într-un viitor apropiat – cu publicarea ei amănunțită a piesei.

O altă statueta din lut – cea căreia i se datorează prezentul articol (foto 1-8) – o vom numi de acum „Zeița cu șarpele”.¹⁸

Statueta are masca triunghiulară (cu forma generală spre pentagonal), ceafa trasă spre spate, sânii (pe sânul stând are și câteva incizii scurte) și mâinile modelate plastic (o mână s-a desprins în mod natural și s-a pierdut), iar fesele sunt redată cu exactitate. La jumătatea dintre acestea și ceafă se află trei incizii paralele care formează un câmp triunghiular, ca formă, pornind din dreptul mâinilor, cu vârful ascuțit în sus (foto 3-4). La foto 3 se văd clar două incizii paralele, scurte, sub forma unor valuri. La foto 4 se pot observa, sub fese, trei linii paralele, fine, pe partea din dreapta. Acestea pot exemplifica resturi ale faldurilor fustei, ca și în cazul Statuetei de la Liubcova.¹⁹

Ceea ce nu am observat decât mai târziu – datorită neexecutării unor fotografii mai clare și amănunțite în momentul publicării – este prezența unui șarpe, modelat plastic (foto 7-8 – cu amănunte), care se află dispus oblic pe trupul statuetei și pare a executa o mișcare de urcare (aceasta deoarece este redat șerpuit, așa cum se mișcă vietatea în natură), spre fața Zeiței (foto 1-2, 5-6). Astăzi noi vedem această piesă (statueta) drept o „apucătoare” a unui capac. Se vede clar faptul că șarpele era mai lung și făcea legătură cu vasul-suport (foto 1-2, 5-6).

¹³ Luca 2016, p. 183, fig. 140.

¹⁴ Paul 1992, pl. XXXVI/1a; XXXVIII/6, 7b; XL/4a, 6a; XLIV; XLIX/6a-b; Gligor 2009, pl. CLIX/1, 1a; CLXVIII/1; Lazarovici 2010, fig. 13a/1; 14a; Lazarovici 2012, fig. 13a/1; 14a.

¹⁵ Paul 1992, pl. XXXVI/1c; XXXVIII/5b, 7a; XL/3a; XLI/4b, 5b, 8b; XLIV; XLVII/3c, 4c; XLVIII/6c; Lazarovici 2010, fig. 13a/1; 14a; Lazarovici 2012, fig. 13a/1; 14a.

¹⁶ Luca 2016, p. 183-184, fig. 141.

¹⁷ Luca 2016, p. 184-185, fig. 142/1.

¹⁸ Luca 2016, p. 184-185, fig. 142/2.

¹⁹ Luca și Dragomir 1987; Luca și Dragomir 1989.

Foto 1. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. „Zeita cu șarpele”. Vedere din față.

Foto 2. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. „Zeita cu șarpele”. Vedere din față.

Aici ne permitem și o observație legată de posibilitatea realizării unei „distrugerii ritualice” a întregului piesei și a principalelor caracteristici de cult și ritualice a piesei. Faptul că „Zeita cu șarpele” era o prelungire-apucătoare a unui capac îl vedem și când analizăm partea sa inferioară (foto 1-6). La toate fotografiile se vede clar că nu este vorba despre un postament, ci despre o ruptură agresivă a legăturii sale cu baza. Deci, iată un prim indiciu al unei „distrugerii ritualice”. Am fost tentați a crede că și mâna stângă a dispărut tot datorită unui astfel de gest. La foto 3-5 se vede clar, însă, că această rupere/desprindere este mult mai nouă și este realizată, poate, chiar în momentul prelevării din stratul arheologic (la foto 3 este evidentă observația). Deci, trebuie să renunțăm la idee. Nu putem renunța – însă – la observația după care șarpele suferă o rupere intenționată, printr-o lovitură aplicată cu precizie, pentru a-i detașa capul de restul trupului (la foto 1-2 și 5-8 se vede clar cum șarpele trecea peste sânul drept și a fost rupt intenționat – printr-o lovitură precisă –, din vechime; observăm că și ochiul drept al statuetei a fost afectat – parțial – de această lovitură; amănuntele sunt clare la foto 7-8 unde se observă și faptul că gura șarpelui este sugerată plastic pe capul vietății). Această realitate se poate observa, foarte bine, la foto 1-2, 5-6. Prin ritualul de distrugere al piesei s-a încercat, astfel, să se anihileze rolul șarpelui asupra divinității, dar și al „Zeitei cu șarpele” asupra ansamblului de cult din care făcea parte.

Foto 3. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. „Zeita cu șarpele”. Vedere din laterala stângă a piesei.

Foto 4. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. „Zeita cu șarpele”. Vedere din spatele piesei.

În sfârșit, un alt amănunt care trebuie amintit este faptul că statueta are redat plastic și buricul, ca o adâncitură (foto 1-2, 5-7). În aceste fotografii se observă și faptul că aplicația plastică prin care este reprezentat șarpele trece – parțial – peste acesta.

Tradiția de realizare tipologico-stilistică a statuetei este vinciană, dar aspectul său general, tipologico-stilistic, arată o evoluție spre cultura Petrești. După observațiile noastre, statueta poartă urmele evidente ale acoperirii cu vopsea roșie și galbenă pe creștetul său (galbenul este pe partea stângă și roșul pe partea dreaptă – atunci când privim piesa din față) (foto 1-2, 5-6). O altă observație ne impune ideea după care „Zeita cu șarpele” avea o vârstă venerabilă. Spunem aceasta deoarece este evidentă „gârbovirea” personajului, partea superioară a personajului fiind în mod evident aplecată mult în față – un mod clar de reliefare a vârstei înaintate (foto 3-5).

Foto 5. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. „Zeita cu șarpele”. Vedere din fața a piesei – ușor răsucită spre stânga.

Foto 6. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. „Zeita cu șarpele”. Vedere din fața a piesei.

În cultura Petrești nu cunoaștem astfel de realizări care să evidențieze un cult legat de venerarea șarpelui. Un astfel de cult se vede, evident, în lumea culturii Cucuteni, înrudită cu cea numită Petrești.²⁰ Acesta se reflectă – în special – și prin pictarea unor șerpi pe vase.²¹

Căutând și analogii directe în alte medii culturale vedem că acestea sunt foarte rare, dar – mai ales – foarte greu de găsit identități.

Pe anumite piese se află aplicații care pot să fie șerpi la Nevali Çori, în Orient²², la Karanovo I, în Bulgaria²³ sau Szakály-Réti, în Ungaria²⁴. Cu excepția primei analogii, celelalte nu sunt perfect edificatoare, putând reprezenta – ca idee – și alte lucruri. Analogii în mediul vincian găsim la

²⁰ Paul 1992, p. 13.

²¹ Monah 1997, p. 500, fig. 248/3 – sus; 249/2, 4 – stânga; C.M. Lazarovici 2004, fig. 22-24; C.-M. Lazarovici *et al* 2009, p. 301, fig. 367; p. 302, fig. 370; p. 303, fig. 368; p. 311, fig. 311; Hudson și Milisauskas 2015, fig. 8; Ovchinnikov 2015, fig. 4/4; Jakubenko și Kumlenko 2015, fig. 3/10; Szűcs-Csillik și Maxim 2016, p. 441, fig. 4-5.

²² Hansen 2007, p. 64, Abb. 23 (vol. I).

²³ Hansen 2007, Abb. 73-74 (vol. I).

²⁴ Hansen 2007, p. 300, Abb. 180/1.

Stubline-Crkvine²⁵ sau în zona culturii Tripolye la Lenkivtsi²⁶, Sabatynivka II²⁷, Luka-Vrublivetska²⁸ sau la Lenkivtsi²⁹, dar și a culturii Cucuteni.³⁰

Mai sunt o serie – tot scurtă – de posibile analogii. Pe unele statuete se realizează un posibil șarpe, incizat de această dată, și pozițional tot sub masca triumfiulară a feței, ca și în cazul nostru. Câteva astfel de realizări sunt cele din lucrarea de sinteză realizată de V. Beeker.³¹

Nu sunt lipsite de importanță sintezele care au atins această problemă, cea a rolului șarpelui în realizarea unor ritualuri sau exprimări specifice cultului. Una dintre aceste sinteze s-a referit la legătura cu agricultura³², iar a doua – mult mai amplă și edificatoare³³.

În sinteza lui soților C.-M. și Gh. Lazarovici observăm că această simbolistică, cea a șarpelui, poate fi urmărită ca simbol și semn³⁴, șarpele și divinitatea³⁵, șarpele cosmic³⁶, șarpele pe tăblițele cu semne³⁷, șarpele pe statuete/idoli³⁸, șarpele pe altărașele de cult³⁹, șarpele pe vasele ceramice⁴⁰, șarpele pe megaliti⁴¹, șarpele pe stele funerare, construcții și obiecte de cult⁴², șarpele pe mărgelile și pintadere⁴³, șarpele și bărcile⁴⁴ și alte reprezentări⁴⁵. Simpla înșiruire a tuturor acestor domenii și atribute nu scutește de a mai căuta analogii.

În consecință, chiar dacă simbolul șarpelui pare a fi unul secundar în preistorie se dovedește a fi demn de studiat și reținut.

²⁵ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2014, p. 210, fig. 41/3.

²⁶ Burdo 2014, p. 149, fig. 7/6.

²⁷ Burdo 2014, p. 149, fig. 8/11.

²⁸ Burdo 2014, p. 149, fig. 8/14.

²⁹ Burdo 2014, p. 149, fig. 8/17.

³⁰ Monah 1997, p. 271, fig. 19/7; p. 349, fig. 97.

³¹ Beeker 2011, fig. 157/9 – Trestiana, cultura Starčevo-Criș; fig. 173/3 – Vel'ké Raškovce, cultura Liniarbandceramică.

³² Szücs-Csillik și Maxim 2016.

³³ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 41-94.

³⁴ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 41.

³⁵ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 42-43.

³⁶ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 43-48.

³⁷ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 48-56.

³⁸ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 56-60.

³⁹ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 60-64.

⁴⁰ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 64-71.

⁴¹ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 72-77.

⁴² Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 77-85.

⁴³ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 85-88.

⁴⁴ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 88-91.

⁴⁵ Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015, p. 91-94.

Foto 7. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. „Zeița cu șarpele”. Detaliu cu șarpele.

Foto 8. Tărtăria-Gura Luncii. Campania de cercetare preventivă 2014-2015. Tell. Groapa dintre locuințele L.XII și L.XIII. Cultura Petrești. „Zeița cu șarpele”. Detaliu cu șarpele.

Lista prescurtărilor bibliografice

ActaMP	- Acta Musei Porolisenssis, Zalău
Banatica	- Banatica, Reșița
DaciaNS	- Dacia Nouvelle Serie, București

Bibliografie

Beeker 2011	- V. Beeker, Antropomorphe Plastik der Westlischen Linienbandkeramik (Bonn, 2011, I-II).
Burdo 2014	- N. Burdo, <i>Anthropomorphic plastic art of Trypillia culture: dialectic of similarities and differences</i> , în C.-E. Ursu, S. Țerna (eds.), Antropomorphism and symbolic behavior in the Neolithic and Cooper Age communities of South-Eastern Europe (Suceava, 2014), p. 303-364.
Gligor 2009	- M. Gligor, Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia – Lumea Nouă în lumina noilor cercetări (Cluj-Napoca, 2009).
Hansen 2007	- S. Hansen, Bilder vom Menschen des Steinzeit (Mainz 2007, I-II).
Hudson și Milisauskas 2015	- K.M. Hudson, S. Milisauskas, <i>Interacting forms and visualized identities: the implications of graphic and syntactic variability in the Symbolic repertoires of Trypillian culture group</i> , în Al. Diancenko, F. Menotti, S. Ryzov, K. Buniatyan, S. Kadrov (eds.), The Cucuteni-Tripillia cultural complex and its neighbours (Rzeszów, 2015), p. 57-94.
Jakubenko și Kumlenko 2015	- O. Jakubenko, O. Kumlenko, <i>Keramickii... ..</i> , în Al. Diancenko, F. Menotti, S. Ryzov, K. Buniatyan, S. Kadrov (eds.), The Cucuteni-Tripillia cultural complex and its neighbours (Rzeszów, 2015), p. 441-462.
Lazarovici 2010	- Gh. Lazarovici, <i>Evolution, absolute and relative chronology of Zau Culture</i> , în J. Šuteková, P. Pavúk, P. Galáková, B. Kovár (eds.), Panta Rei (Bratislava 2010), p. 115-128.
Lazarovici 2012	- Gh. Lazarovici, <i>Cronologia absolută, relativă și evoluția culturii Zau</i> , în ActaMP 34 (2012), p. 57-71.
C.-M. Lazarovici 2004	- C.-M. Lazarovici, <i>Symbols and Signs of the Cucuteni-Tripolye Culture</i> , în J. Marler, M.R. Dexter (eds.), Signs of Civilisation. Neolithic Symbol System of Southeast Europe (Novi Sad, 2004), p. 87-112.
C.-M. Lazarovici et al 2009	- C.-M. Lazarovici, Gh.C. Lazarovici, S. Țurcanu, Cucuteni. A Great Civilisation of the Prehistoric World (Iași, 2009).
Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2014	- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, <i>About the great religious themes of Vinča culture</i> , în C.-E. Ursu, S. Țerna (eds.), Antropomorphism and symbolic behavior in the Neolithic and Cooper Age communities of South-Eastern Europe (Suceava, 2014), p. 187-248.
Gh. Lazarovici și C.-M. Lazarovici 2015	- Gh. Lazarovici, C.-M. Lazarovici, <i>From Symbol to Sign. I. Part</i> , în C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), From Symbols to Signs (Suceava, 2015), p. 9-106.
Luca 2016	- S.A. Luca, Tărtăria Rediviva (Alba Iulia, 2016).
Luca și Dragomir 1987	- S.A. Luca, I. Dragomir, <i>Date cu privire la o statueta inedită de la Liubcova-Ornița (jud. Caraș-Severin)</i> , în Banatica 9 (1987), p. 31-42.
Luca și Dragomir 1989	- S.A. Luca, I. Dragomir, <i>Die Statuette von Liubcova-Ornița</i> , în DaciaNS 33 (1989), p. 229-233.
Monah 1997	- M. Dan, Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni Tripolje (Piatra-Neamț, 1997).
Ovchinnikov 2015	- E. Ovchinnikov, <i>Poselenie Kemevskoi Grupi ... ..</i> , în Al. Diancenko, F. Menotti, S. Ryzov, K. Buniatyan, S. Kadrov (eds.), The Cucuteni-Tripillia cultural complex and its neighbours (Rzeszów, 2015), p. 413-428.
Paul 1992	- I. Paul, Cultura Petrești (București, 1992).
Szücs-Csillik și Maxim 2016	- I. Szücs-Csillik, Z. Maxim, <i>"The Snake" and the agrarian Rituals</i> , în C.-E. Ursu, A. Poruciuc, C.-M. Lazarovici (eds.), Between Earth and Heaven Symbols and Signs (Suceava, 2016), p. 435-452.

O POSIBILĂ STATUETĂ DE TIP „COLOANĂ” DESCOPERITĂ LA ȘTEFĂNEȘTI-STÂNCA DOAMNEI, JUDEȚUL BOTOȘANI

Adela KOVÁCS

Rezumat: În anul 1974 s-au desfășurat cercetări arheologice preventive, efectuate de către Anton Nițu și Paul Șadurschi, pe o terasă a râului Prut, în situl *Stânca Doamnei* din orașul Ștefănești, județul Botoșani, România. Aici au fost săpate patru locuințe și șase gropi. În interiorul locuințelor, precum și în gropile săpate, a fost descoperit material arheologic foarte interesant. Acest articol prezintă una dintre statuetele descoperite în acest sit. Statueta este goală în interior și a fost modelată pe un suport cilindric. Având în vedere caracteristicile acestui tip de obiect, am făcut o analiză extinsă, cu o serie de observații cu privire la tehnica de realizare.

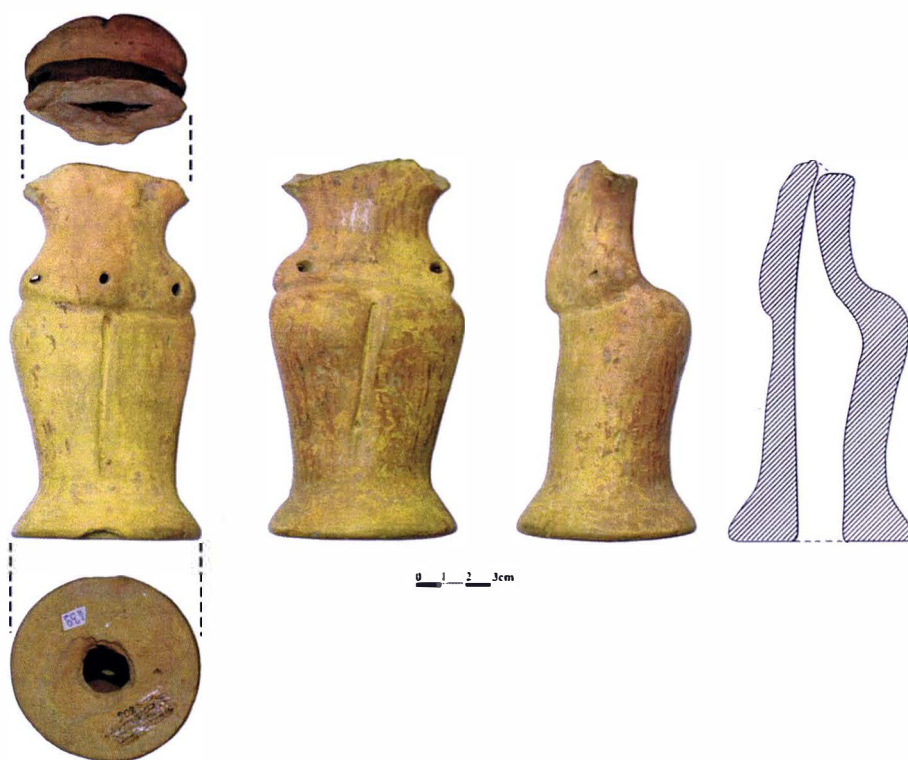
Cuvinte cheie: cultura Cucuteni, județul Botoșan, statueta antropomorfă, tip coloană

Abstract: In summer of 1974 preventive excavations were made by Anton Nițu and Paul Șadurschi on the Prut river terrace, at the site *Stânca Doamnei* from Ștefănești town, Botoșani County, Romania. Here were excavated four houses and six pits. Inside the dwellings and some pits interesting material was discovered. This paper is presenting one of the anthropomorphous statuettes, discovered at *Stânca Doamnei*. The statuette is hollowed in the inside. Considering the importance of such objects, we described it in an extensive manner and made some observations relating some possible analogies of the objects with other statuettes discovered in Cucuteni-Trypillia culture.

Keywords: Cucuteni culture, Botoșani County, anthropomorphous statuette, column type

Statueta antropomorfă feminină la care ne referim este înregistrată la Muzeul Județean Botoșani¹. Statueta este păstrată aproape în întregime, având păstrate talpa de susținere și corpul. Capul lipsește din vechime (Fig. 1). Poziție acesteia este verticală. Pasta este una de bună calitate, a fost arsă oxidant, culoarea cărămidă. Piesa este fragmentată deasupra sânilor, în zona umerilor. Capul lipsește. Corpul este aplatizat, sânii mici, abia schițați, prin două umflături ovale. Talia este îngustă. Șoldurile sunt supradimensionate și prezintă fiecare câte o perforație transversală. Abdomenul este ușor umflat (prezentând o posibilă stare de graviditate) cu ombilicul marcat printr-o semi-perforație care nu ajunge dincolo de peretele abdominal. Imediat sub talie prezintă o incizie foarte puțin adâncită, care are rolul de a demarca șoldurile de corpul statuetei. Fesele sunt supradimensionate și au fost realizate prin adăugare intenționată de material, după modelarea propriu-zisă. Partea inferioară are aspectul unei rochii „de tip clopot”, care se îngustează în partea inferioară pentru a se desface ușor către bază. Atât în partea frontală cât și în cea dorsală sunt demarcate picioarele printr-o linie incizată, foarte ușor adâncită în pasta vasului. În partea frontală linia este în prelungirea celei orizontale care demarca șoldurile și este trasată ușor neglijent, cu un bețișor. În partea dorsală linia este trasată începând cu zona feselor și coboară ușor oblic spre stânga, până în partea de glezne unde piesa are diametrul minim. Piesa a fost modelată probabil pe un suport din lemn, circular și este goală în interior. Urma suportului circular este vizibilă la radiografie (Fig. 2). Pe toată suprafața exterioară statueta prezintă urme de la linii pictate cu roșu și negru, însă având în vedere deteriorarea decorului, acesta nu poate fi reconstituit. Lutul din care a fost realizată este unul de o bună calitate, cu pasta fină, foarte bine frământată, și incluziuni puține, care sunt vizibile doar ca urmare a radiografiei, în zona imediat superioară piciorului. Suprafața piesei a fost foarte bine netezită anterior depunerii stratului pictural. Talpa este plată, cu perforația circulară amplasată central. Dimensiuni: Înălțimea păstrată= 147 mm; Lățime umeri= 67 mm; Grosime umeri= 23 mm; Lățime șolduri= 72mm; Diametrul maxim=78 mm; Diametru talpă= 74 mm; Diametrul perforației din bază= 17 mm.

¹ Sub numărul de inventar 808.

Fig. 1. Statueta antropomorfă de la Stânca Doamnei (foto și desen: Sebastian Ciupu)

Conform marcajelor de pe piesă, statueta a fost descoperită în Groapa 4, aflată sub Locuința 1 (Secțiunea S. III). Adâncimea maximă a gropii este de 1,54 m (Fig. 6).

Cercetările de la situl Ștefănești - Stânca Doamnei, județul Botoșani au fost efectuate în anul 1974 și au avut caracter de salvare². În ceea ce privește zona cercetată, în raportul de săpătură s-au făcut câteva precizări legate de situațiile descoperite (Fig. 5). Săpăturile de la Stânca Doamnei³ au fost ocazionate de construirea unor amenajări, respectiv pentru fixarea locului de parcare a mașinilor de transport și construcția unui drum între locul de parcare și șantierul propriu-zis, de la barajul Stânca-Costești (Fig. 4). Punctele de reper le constituie stâlpii de beton pentru energie electrică.

² Cercetările au fost coordonate de Paul Șadurschi din partea Muzeului Județean Botoșani și Anton Nițu de la Institutul de Arheologie Iași.

³ Anton Nițu; Paul Șadurschi: *Săpăturile de salvare de la „Stânca Doamnei”*, (sat Stânca-Ștefănești, județul Botoșani), în revista Hierasus, IX, redactori: Emil Ioan Emandi, Octavian-Liviu Șovan, Ionel Bejenaru, Iași – Rădăuți, Editura Glasul Bucovinei, 1994, p. 181.

**Fig. 2. Imaginea radiografiei statuetei
- vedere laterală⁴**

**Fig. 3. Imagine în interiorul Laboratorului de
imagistică dentară DDI – X-ray Diagnostics,
după realizarea radiografiilor**

Au fost trasate unsprezece secțiuni pe direcția NE-SV, în conformitate cu terasa ce urma a fi săpată (Fig. 5). Menționăm că una dintre cele mai importante descoperiri din acest sit este reprezentată de o vatră cruciformă, în Locuința 3⁵, restaurată și etalată în expoziția permanentă de la Muzeul de Istorie Botoșani.

Singurul raport publicat de colectivul de cercetare a fost publicat în anul 1994⁶. În arhiva științifică aflată la Muzeul Județean Botoșani se păstrează planurile originale desenate de către colectivul de cercetare precum și o serie de clișee fotografice din timpul cercetărilor. De asemenea, se păstrează un dosar cuprinzând fișele de evidență analitică întocmite la Muzeul Județean Botoșani de către Paul Șadurschi, semnate (doar câteva dintre ele) ca fiind întocmite la data de 6 aprilie 1987. Toate fișele de evidență cuprind fotografii alb-negru și desene color atașate, la o parte dintre ele fiind menționat faptul că sunt trimise la tipar pentru viitorul număr al revistei Hierasus.

Alături de acestea există și un manuscris care cuprinde descrierea cercetărilor de la Ștefănești, Stânca Doamnei și Stârcea, ambele efectuate în aproximativ aceeași perioadă, scris la mașină mecanică. Pe manuscris se află mai multe notițe și corecturi făcute cu creionul. Din nefericire, nu au fost găsite notele și însemnările din teren ale echipei de cercetare, astfel încât acestea sunt singurele surse la care ne raportăm pentru discutarea materialelor provenind din sit. Întregul material rezultat ca urmare a cercetărilor de salvare desfășurate la Stânca Doamnei a fost marcat, precizându-se atât situl de proveniență cât și locul de descoperire ale acestora, ceea ce a ușurat munca de identificare a pieselor provenind din acest sit. Materialul ceramic, atât cel restaurat, cât și fragmentele aflate în depozitele Muzeului Județean Botoșani vor face obiectul unui viitor studiu.

⁴ Imagine obținută prin bunăvoința managerului Daniel Dohotariu, precum și a asistentelor Iuliana Zaharia și Anamaria Obrocian, de la Laboratorul de imagistică dentară DDI – X-ray Diagnostics, Botoșani.

⁵ Nițu, Șadurschi, *op. cit.*, p. 188, fig. 4.

⁶ *Ibidem*, p. 181-194.

Fig. 4. Amplasarea sitului conform Google Earth (imagine 10.08.2017)

Cele mai spectaculoase piese descoperite la Stânca Doamnei sunt cele aparținând plasticii antropomorfe. Până în momentul de față au fost identificate (în expoziție și în depozite) cinci piese fragmentare (dintre care trei înregistrate în patrimoniul), nepublicate anterior, de către colectivul de cercetare, acestea fiind reevaluate și publicate recent⁷.

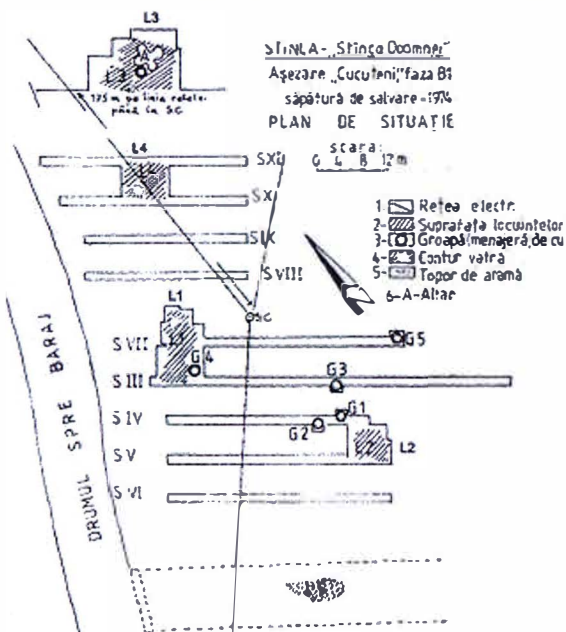

Fig. 5. Planul cercetărilor arheologice, cf. raportului de cercetare publicat în 1994⁸

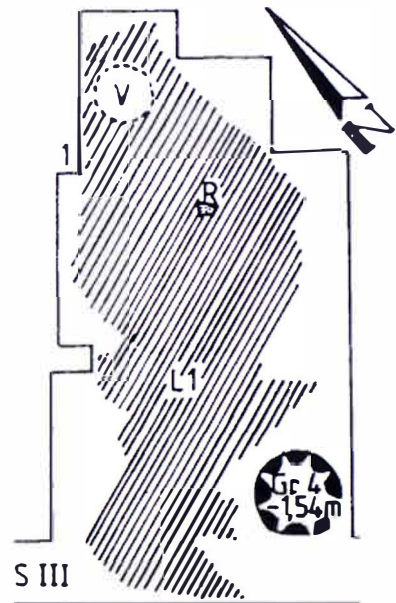

Fig. 6. Planul Locuinței 1 și amplasarea Gropii 4⁹

⁷ Kovács Adela, *Plastica antropomorfă cucuteniană de la Ștefănești - Stânca Doamnei (județul Botoșani)*, în *Memoria Antiquitatis*, XXXI-XXXII (2015-2016), Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț, 2016, Editura „Constantin Matasă”, Piatra-Neamț, p. 79-96.

⁸ Nițu, Șadurschi, *op. cit.*, p. 185, fig. 1.

⁹ *Ibidem*, p. 186, fig. 2.

În ceea ce privește Groapa 4, aceasta nu a fost ilustrată în profil. Există un singur plan de detaliu al Locuinței 1 care se afla deasupra acesteia, iar Groapa 4 este marcată în planul respectiv (Fig. 6). Se menționează faptul că gropile erau de dimensiuni mici, cu formă conică. În umplutură se menționează descoperirea urmelor de cenușă, oase și fragmente ceramice (Fig. 8). Remarcabil este faptul că în Groapa 4 se aflau vase fragmentare, unele dintre ele întregibile (Fig. 7).

Fig. 7. Vas restaurant provenind din Groapa 4 (foto Sebastian Ciupu)

Fig. 8. Fragmente ceramice descoperite în Groapa 4 (foto Sebastian Ciupu)

***

Plastica antropomorfă feminină de la Stânca Doamnei-Ștefănești îți găsește cele mai numeroase analogii în zona răsăriteană a culturii Cucuteni, având în vedere și arealul de extindere al culturii. Analogiile corespund din punct de vedere tehnologic cu statuetele specifice fazei B ale culturii, observate de către D. Monah. Acesta remarcă faptul că în etapa Cucuteni B statuetele sunt modelate dintr-o pastă de bună calitate, omogenă. Din punctul de vedere al arderii, acestea, în general, sunt foarte bine arse, probabil în cuptoarele pentru vasele ceramice. Majoritatea statuetelor din faza Cucuteni B se disting printr-o realizare armonioasă, proporționată.

Statueta pe care o discutăm în acest studiu a fost modelată pe o structură lemnoasă, posibil o creangă circulară, iar trupul a fost aplatizat ulterior modelării. Modul de modelare pe o structură lemnoasă poate să fie legată de necesitățile tehnologice, vorbind totuși despre piese de dimensiuni mari comparativ cu media existentă, fie de o oarecare funcție simbolică, de atașare a piesei pe un suport circular. Un exemplu clar în ceea ce privește amprenta unei scoarțe de copac este identificată în cazul statuietei de la Borzești-La Iaz, sat Ungureni, jud. Botoșani¹⁰. Aceasta este de dimensiuni mari, doar partea inferioară, păstrată a piesei având 17,5 cm (Fig. 9).

¹⁰ Diaconescu Maria, *O statueta antropomorfă cucuteniană de un tip deosebit*, în Ursulescu N. (editor coordonator), *Dimensiunea europeană a civilizației eneolitice est-carpătice*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2006, p. 175-180

Fig. 9. Statueta goală pe interior descoperită la Borzești - La Iaz, jud. Botoșani (foto Maria Diaconescu)

Fig. 10. Statuetă descoperită la Brânzeni VIII (foto Mariana Vasilache-Curoșu)

Piciorul unic, cu discul care oferă stabilitate piesei, determină o poziție clar verticală a acestei categorii de statuete. În cazul piesei de la Stânca Doamnei se păstrează inclusiv perforația prin disc. Cea mai apropiată analogie pe care am identificat-o până în prezent a fost descoperită în situl de la Brânzeni VIII, Republica Moldova, de V. Marcheveci¹¹, publicată ulterior de V. Sorochin¹². Statueta de la Brânzeni VIII prezintă același mod de realizare, este goală pe interior, însă cu talpa plată, discoidală, neperforată (Fig. 10). Pe corp și pe picioare dungile negre formează unghiuri cu vârful în sus sau în jos¹³, posibil sugerând drapaje vestimentare. Sexul este marcat printr-un triunghi pictat cu maroniu, iar picioarele sunt demarcate în același mod precum cel folosit pentru piesa de la Stânca Doamnei. La Brânzeni VIII au fost descoperite mai multe fragmente care aparțin acestui tip, din păcate atât de fragmentate încât partea superioară nu poate fi reconstituită¹⁴. Detalii vestimentare interesante prezintă și statueta de la Petreni, Republica Moldova¹⁵. Remarcăm un brâu realizat prin cinci benzi paralele pictate. Banda pictată a fost reprezentată și pe zona gleznelor, precum și pe verticală, în părțile laterale. În partea din față sunt două șnururi atârdate care se termină cu câte un disc.

Remarcăm și exemplarul descoperit la Umanschyna, Regiunea Cerkasî, Ucraina care prezintă în jurul gâtului un colier pictat (Fig. 11). Zona pubiană este marcată cu pictură neagră în formă de triunghi în partea frontală. Chiar dacă discul piciorului nu este foarte evazat, acesta prezintă aceeași

¹¹ Mulțumiri colegei Mariana Vasilache-Curoșu de la Muzeul Național de Istorie a Moldovei din Chișinău, care cu amabilitate ne-a pus la dispoziție fotografiile pentru această piesă.

¹² Sorochin Victor, *Plastica antropomorfă din așezarea cucuteniană de la Brânzeni VIII*, jud. Edineț, in *Memoria Antiquitatis*, XXII, 2001, p. 137-155.

¹³ *Ibidem*, p. 143.

¹⁴ *Ibidem*, p. 140, Fig. 2/11; p. 151, Fig. 8/1; p. 152, fig. 9/1.

¹⁵ Natalia Burdo, Chapter 12. *Anthropomorphic plastic art of Trypillia culture: dialectic of similarities and differences*. În Constantin-Emil Ursu, Stanislav Terna (eds.), *Anthropomorphism and aymbolic behaviour in the Neolithic and Copper age communities of South-Eastern Europ*, Suceava : Editura Karl A. Romstorfer, p. 303-364, pag. 358, fig. 17/9.

tipologie de fustă în formă de clopot¹⁶. De menționat că în muzeul din Uman¹⁷ se află vatra cruciformă care a fost descoperită în Locuința 3 din situl Vladimirovka¹⁸.

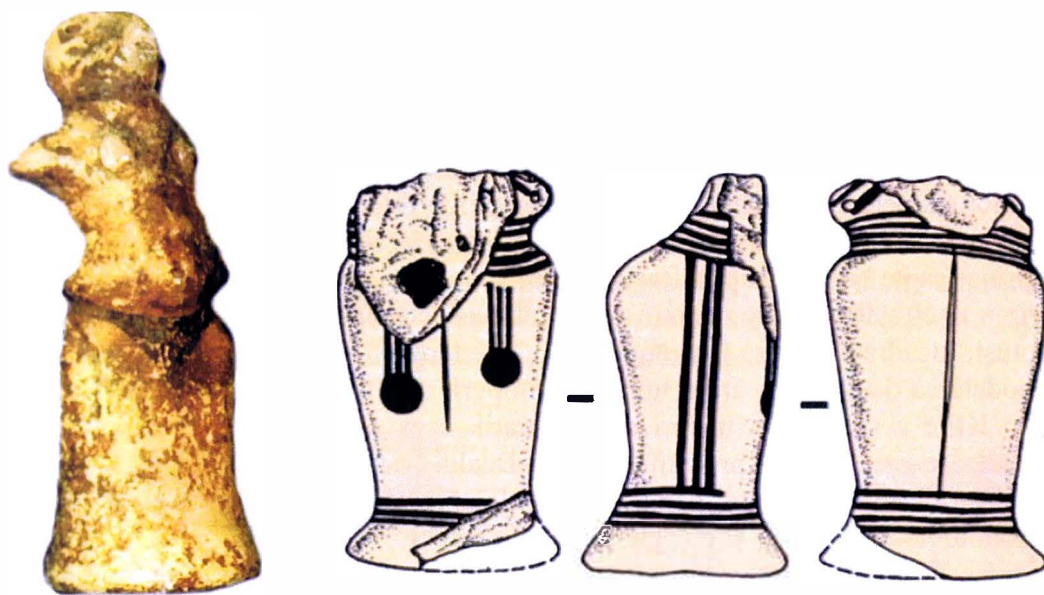

Fig. 11. Statueta de la Umanschna, Ucraina, și statueta pictată de la Petreni, Republica Moldova (scări diferite)¹⁹

Statuete de același tip regăsim în siturile de la Moldova²⁰, Čičirkozivka²¹, Soroca²², Krinički²³, Nemirov (Fig. 14-15)²⁴, Suskovka²⁵ (Fig. 12), Roskoshovka²⁶, Shypyntsi/Șipeniț²⁷, Talianky²⁸, Kosheryncy²⁹, Kocherzhintsy³⁰, Maydanetske³¹, Medwin, Sofievka 2³² și la Cerkassov Sad³³. Ca mod de realizare se observă mai multe piese asemănătoare aflate în colecția Platar³⁴. Patru dintre

¹⁶ *Ibidem*, p. 303-364, pag. 359, fig. 18/14.

¹⁷ Uman Regional Studies Museum/Уманський краєзнавчий музей; Umanskyi kraieznavchyi muzei

¹⁸ Tatiana Passek, *Periodizatsiia tripol'skikh poseleniĭ, III-II tysiacheletie do n. ě. [Trypillian settlement periodization...]*, Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR (in Russian) 10, Moscow: Izd-vo Akademii nauk SSSR., p. 83.

¹⁹ Burdo, *op. cit.*, p. 359, fig. 18/14; p. 358, fig. 17/9.

²⁰ Dan Monah, *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Colecția: Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, Editura Constantin Matasă, Muzeul de Istorie Piatra Neamț, 2012, p. 430, fig. 156/5.

²¹ *Ibidem*, p. 470, fig. 196/4-7.

²² Pogoševa A. P., *Die Statuetten der Tripolje-Kultur. Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie*, nr. 7, 1985, p. 200, abb. 691.

²³ *Ibidem*, p. 73, fig. 21/6; p. 198, abb. 661.

²⁴ Monah, *op. cit.*, p. 401, fig. 127/10.

²⁵ Pogoševa, *Antropomorfnaia plastika Tripolje*, Novosibirsk, 1983, p. 78, fig. 22/1.

²⁶ *Ibidem*, p. 78, fig. 22/2.

²⁷ Burdo, *op. cit.*, p. 325.

²⁸ Круц В.А., Корвин-Пиотровский А.Г., Рыжов С.Н. 2001. Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2001 г. Киев, Fig. 51, 3, 6, 9.

²⁹ *Ibidem*, p. 78, fig. 22/4, 7

³⁰ Pogoševa, *op. cit.*, 1983, Fig. 22, 7.

³¹ Наталія БУРДО, *Реалистическая пластика культурного комплекса Триполье–Кукутень*, Lambert Academic Publishing, Saarbrücken, 2013, Fig. 2, 2.

³² Pogoševa, *op. cit.*, 1985, Abb. 961.

³³ Бурдо Н.Б. (coord.), *Енциклопедія Трипільської Цивілізації*, vol. I, Киев, 2004, p. 445; Monah 2012, p. 474, fig. 200/10.

³⁴ Бурдо, *op. cit.*, 2004, p. 372, 374, 386, 387.

statuetele de la Nemirov, unele descoperite chiar în primul deceniu al secolului XX, au fost reanalizate recent³⁵.

Statuetele sunt de dimensiuni apreciabile; acestea ar fi depășit 20-25 cm dacă ar fi fost întregi. Partea inferioară a acestora este construită la fel precum în cazul piesei de la Stânca Doamnei și Brânzeni VIII, de formă relativ cilindrică, cu baza plată. Piese de la Nemirov sunt goale pe interior, însă apar și mici diferențe tehnologice: unele sunt goale pe toată lungimea (Fig. 14), iar altele prezintă doar corpul gol pe interior (Fig. 15), având picioare solide, pline³⁶.

Radiografierea statuei de la Stânca Doamnei, a fost necesară având în vedere faptul că uneori în interiorul unor statuete asemănătoare au fost descoperite diferite inserții, fie în burtă, fie în fese. Un exemplu de acest fel a fost identificat la Bernașevka, Ucraina³⁷, unde statueta (Fig. 13) are în abdomen cuprinse șapte biluțe de aproximativ 4 mm.

Descoperirea unei statuete fragmentare de la Iablona, cu picioarele goale în interior, puternic demarcate totuși, încadrată în faza Cucuteni A-B, ne determină să credem că din punct de vedere tehnologic modelarea de acest tip are origini mai timpurii decât faza B³⁸. De asemenea, tot în faza A-B vedem o lățire a șoldurilor, uneori cu perforații, ceea ce începe să ducă spre schimbarea modului de realizare a statuetelor, precum la Traian-Dealul Viei³⁹.

E. G. Starkova identifică analogii pentru piesele de acest tip în zona așezărilor de pe Bug, și le încadrează cronologic la mijlocul și etapele finale ale etapelor Tripolie BII și CI⁴⁰, în concordanță cu părerile emise de A. P. Pogoșeva⁴¹, etape care corespund cu sfârșitul fazei A-B și începutul fazei B. În ceea ce privește clasificarea statuetelor de la Stânca Doamnei, ele corespund cu materiale încadrate în aria ucraineană cu faza Tripolie CI (Cucuteni B2)⁴².

Fig. 12. Statueta de la Suskovka⁴³

Fig. 13. Statueta de la Bernașevka⁴⁴

³⁵ Старкова, Статуэтки трипольского поселения немиров (об одном типе антропоморфной пластики)/E. G. Starkova, Statuettes From The Tripolya Settlement Of Nemirov (about a type of anthropomorphic figurines), in записки института истории материальной культуры, №9, Санкт-Петербург, 2014, p. 41-53.

³⁶ *Ibidem*, p. 49.

³⁷ Chernovol Dmitri, Shianova Anna, Shevchenko Natalia, Efimenko Liubovi, Chapter 18: *A special anthropomorphic figurine from the tripolian site of Bernașevka: context, X-ray examination and technology*, in Constantin-Emil Ursu, Stanislav Țerna (eds.), *Anthropomorphism and aymbolic behaviour in the Neolithic and Copper age communities of South-Eastern Europ*, Suceava: Editura Karl A. Romstorfer, p. 473.

³⁸ Monah, *op. cit.*, p. 379, fig. 105/6.

³⁹ *Ibidem*, p. 383, fig. 109/5.

⁴⁰ Старкова, *op. cit.*, p. 50.

⁴¹ Pogoșeva, *op. cit.*, 1983, p. 85.

⁴² Бурдо, *op. cit.*, 2004, p. 372.

⁴³ Burdo, *op. cit.*, 2014, p. 303-364, p. 359, fig. 18/13.

⁴⁴ Chernovol *et alii*, *op. cit.*, 2014, p. 476, fig. 1/2.

Statueta se încadrează conform dimensiunilor în categoria celor cu steatopigie, cu partea inferioară cilindrică, terminată prin suport discooidal, definite ca o categorie separată (grupul A_{2b} din perioada Cucuteni B⁴⁵) de către D. Monah. În tipologia realizată de N. Burdo statueta se încadrează în varianta „I 1 d” definită ca statuete în general masive, cu corpul drept și baza în formă de coloană, deseori reprezentate cu abdomenul umflat și coafură în relief aranjată pe spate. Cercetătoarea ucraineană menționează faptul că aceste statuete au fost modelate din două bucăți, una pentru partea superioară, alta pentru cea inferioară⁴⁶. În cazul statuetei de la Stânca Doamnei acest aspect tehnologic este infirmat prin radiografia realizată, fiind realizată dintr-o singură bucată.

Cel mai important aspect de remarcat pentru acest tip special de statuete, este faptul că ele, chiar dacă formal și tehnologic se aseamănă, acestea nu formează serii, fiecare dintre ele fiind de fapt un unicat. Acesta este și cazul piesei de la Stânca Doamnei, care este posibil să fi avut reprezentare a părului și poate a unei coafuri, care din păcate nu a ajuns până la noi.

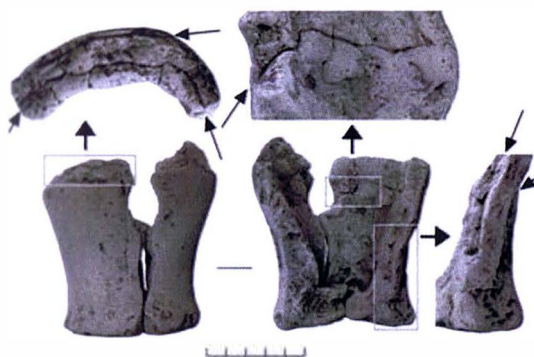

Fig. 14. Statueta de la Nemirov⁴⁷

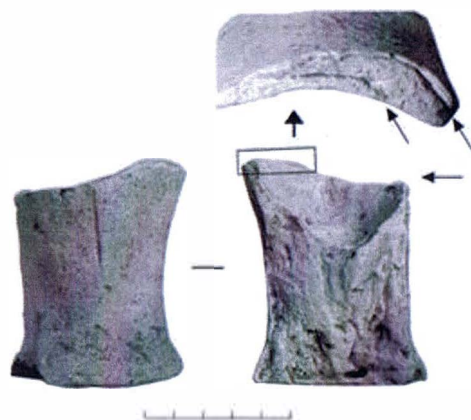

Fig. 15. Statueta cu corpul gol pe interior de la Nemirov⁴⁸

Analiza detaliată a statuetei de la Stânca Doamnei ne conduce către mai multe concluzii dar și ipoteze de lucru. Compoziția materialului, a pastei din care a fost realizată este una de foarte bună calitate, bine frământată, cu degresant preponderent fin. Tehnica de realizare este totuși una nu foarte răspândită, având în vedere atât golul interior cât și perforația tălpii. În schimb remarcăm o anumită preponderență în siturile de mari dimensiuni, așa numitele mega-situri din Republica Moldova și Ucraina. În ceea ce privește ornamentarea, observăm că deși statuetele se aseamănă formal, acestea nu prezintă decor identic, cel mult fiind reprezentate anumite elemente, precum șnururi, sau brăie, accesorii și elemente vestimentare.

Dincolo de aspectele tehnologice, statueta de la Stânca Doamnei este interesantă și prin prisma faptului că aceasta ar fi putut fi folosită inclusiv ca sceptru, perforația din interior permițând fixarea piesei pe un suport din lemn, sau alt material. Acest tip de îmbinare este pe de altă parte verosimil și prin faptul că există o serie de capete zoomorfe care prezintă perforație, probabil realizată cu scopul fixării în suporturi perisabile⁴⁹.

⁴⁵ Monah, *op. cit.*, 2012, p. 137.

⁴⁶ Burdo, *op. cit.*, 2014, p. 325.

⁴⁷ Сракова, 2014, p. 45, fig. 3.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 46, fig. 4.

⁴⁹ Petrescu-Dîmbovița M., Florescu M., Florescu A. C., *Trușești, monografie arheologică*, Edit. Academiei Române, București - Iași 1999, fig. 296/1, 3; Fig. 298/4.

Descoperiri de piese similare din Podișul Sucevei

Din Podișul Sucevei sunt cunoscute șase celturi cu gura concavă sau cu plisc, câte un exemplar, astfel: Dumbrăveni (jud. Suceava), Ibănești (jud. Botoșani) și Văratec (com. Salcea, jud. Suceava) (IGNAT, 2000, p. 72-73, 75, 81, 84, 86-87, fig. 24/45,1; 26/63), Șcheia - *Siliște* (IGNĂTESCU, 2013, p. 226, fig. 3/2, 4/2), Pătrăuți (fig. 2; MAREȘ, 2016) și Solca.

Topoare celt din Podișul Sucevei

Celturi cu gura concavă (cu plisc)	Celturi de tip transilvănean	Celturi hallstattiene	Celturi cu urechiușe (răsăritene)
6	16	14	3

Încadrarea cronologică și culturală

Toporul celt cu gura concavă sau cu plisc descoperit la Solca (fig. 2) se încadrează în epoca timpurie a fierului, Hallstatt A₁ / Hallstatt B₁, din spațiul culturii Gáva-Grănicești-Holíhrady din Podișul Sucevei.

Exemplarul este similar cu piese din depozitele de bronzuri din seria Cincu-Suseni, din Hallstatt A₁, de la Aluniș (Săplac, Someș-Săplac, com. Benesat, jud. Sălaj) (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 82, pl. 114/1), din seria Jupalnic - Turia (Hallstatt A₂) de la Dezmir, jud. Cluj (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 122-123, pl. 288/11, 12), Dârja, com. Pânticeu, jud. Cluj (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 123, pl. 289/8-11, 13, 15, 16), Fânațe, com. Budești, jud. Bistrița Năsăud (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 123, pl. 290/11-12), Prejmer, jud. Brașov (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 123, pl. 292/4), Variaș, jud. Timiș (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 124, pl. 293/4), Zlatna II, jud. Alba sau, posibil, de la Ampoița (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 123, pl. 293/11). Alte celturi cu gura concavă, secțiunea ovală (două exemplare) provin din depozitele de la Ocna de Mureș I, Vărd (două celturi cu gura concavă, cu secțiunea rectangulară), Zărnești (un exemplar cu gura concavă, secțiunea ovală), Transilvania I-IV (un celt cu plisc asimetric; CIUGUDEAN *et alii*, 2010, p. 16-17, 20-21, 28, 32, pl. VI/1,2, VII/2, VIII/1, XV/2, XVII/1).

Din depozitul de bronzuri de la Lăpuș (jud. Maramureș), descoperit în apropiere de necropola tumulară de la Lăpuș, se află un celt cu gura concavă (KACSÓ, 1981, p. 116, pl. I/1). Alte trei exemplare de acest tip (două cu secțiunea hexagonală și unul cu secțiunea ovală) fac parte din vechea colecție *dr. Ferenc Floth* din Beclean (214 piese), ajunsă în anul 1907, prin donație, la Muzeul Național din Budapesta (KACSÓ, 2007, p. 7 și urm., fig. 4/1, 8, 10).

Un topor celt cu gura concavă este amintit în literatură ca fiind component al unui depozit descoperit întâmplător în anul 1880 la Prelipcea¹ (în ucraineană Prilipce, în germană Prelipcze, sat din raionul Zastavna, regiunea Cernăuți, Ucraina), amplasat pe malul drept al Nistrului (MAREȘ, 2016). Depozitul de la Prelipcea se datează cu seria depozitelor Uriu - Dragomirești, din bronzul final (BD) și până în Hallstatt A (NESTOR, 1933, p. 129-130; VULPE, 1970, p. 59-60; IGNAT, 2000, p. 98; BEJINARIU, 2007, p. 62-64; LÁSZLÓ *și colab*, 2013, p. 218-220; MAREȘ, 2016).

Răspândire

Celturi cu gura concavă sau cu plisc, care au un mare areal de răspândire (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1949, p. 271-275; KAKSÓ, 2007, p. 52 și urm.), au fost descoperite în Podișul Sucevei la: Dumbrăveni (jud. Suceava), Șcheia - *Siliște* (IGNĂTESCU, 2013, p. 226, fig. 3/2, 4/2),

¹ În literatură este menționat incorect Prelipca (IGNAT, 2000, p. 98; IGNĂTESCU, 2013, p. 228), ceea ce produce confuzie cu satul din comuna Salcea, județul Suceava, în realitate fiind două localități diferite, cu nume diferite.

Văratec (com. Salcea, jud. Suceava), Ibănești (jud. Botoșani) (IGNAT, 2000, p. 72-73, 75, 81, 84, 86-87, fig. 24/45, 1; 26/63; ultimul fiind amplasat în arealul culturii Corlăteni-Chișinău), Pătrăuți (MAREȘ, 2016) și Solca.

Exemplare de acest tip se găsesc în depozitele seriei Cincu-Suseni, din Hallstatt A₁, de la Aluniș (Săplac, Someș-Săplac, com. Benesat, jud. Sălaj) (PETRESCU-DÂMBOVIȚA, 1977, p. 82, pl. 114/1) și Jupalnic - Turia (Dezmir, Dârja, Fânațe, Prejmer), împreună cu alte categorii tipologice de obiecte. Unele exemplare din depozite sunt răspândite până în Polonia Mică, la Rogów, Opatowiec, pow. Kazimierza Wielka (BLAJER, 2013, pl. 76/1)

Un exemplar identic cu toporul de la Solca este cel de la Pătrăuți (fig. 3; MAREȘ, 2016).

Considerații generale

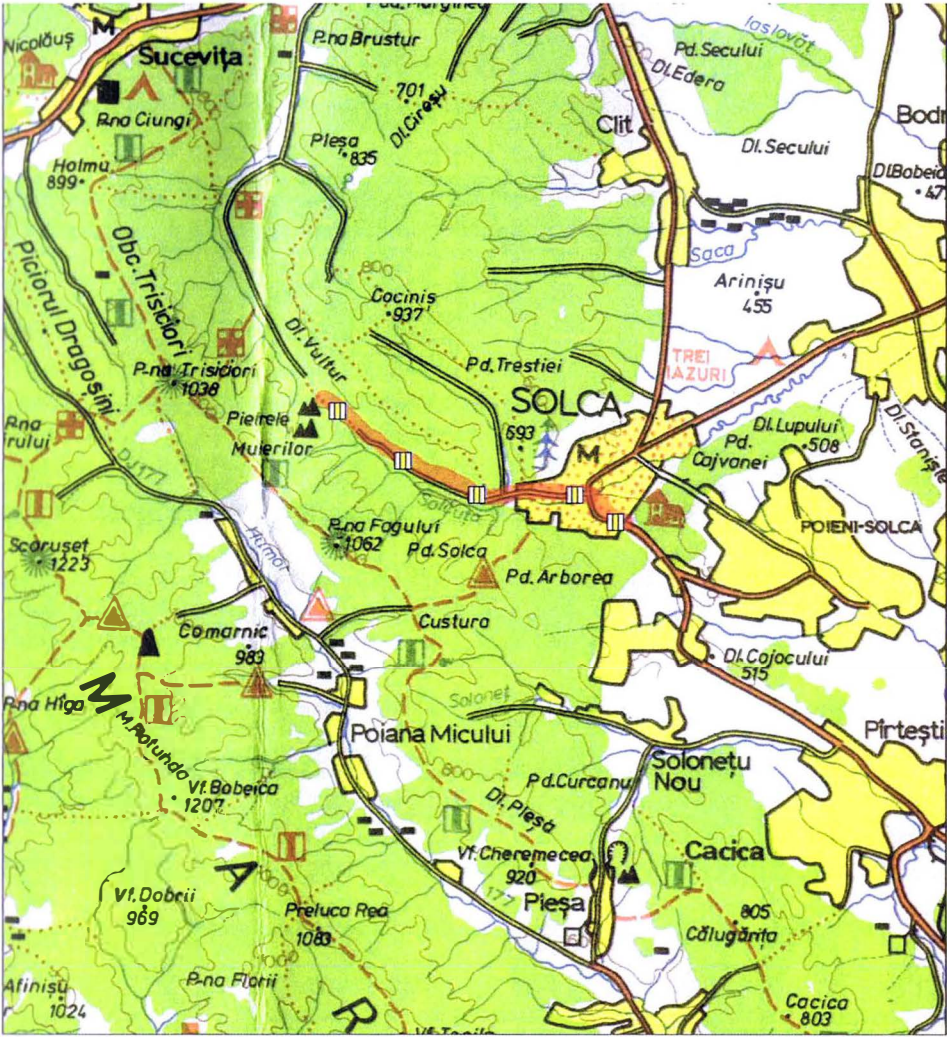
Celtul de la Solca este o descoperire întâmplătoare. Rezultatele analizelor macrostructurale indică elaborarea unor astfel de obiecte de către meșteri profesioniști în metalurgia bronzului. Piesa este importantă prin faptul că se adaugă listei cu descoperiri de bronzuri din Podișul Sucevei, datate în prima epocă a fierului, Hallstatt A, cultura Gáva-Grănicești-Holíhrady.

BIBLIOGRAFIE

1. Ioan Bejinariu,
2007 *Depozitul de bronzuri de la Brâglez (comuna Surduc, județul Sălaj)*, Editura Mega, Cluj-Napoca
2. Wojciech Blajer,
2013 *Młodsza epoka brązu na ziemiach polskich w świetle badań nad skarbami*, Kraków.
3. Horia Ciugudean, Sabin Adrian Luca, Adrian Georgescu
2010 *Depozite de bronzuri preistorice din colecția Brukenthal (II)*, Bibliotheca Brukenthal XLVII, Editura ALTIP Alba Iulia, Sibiu
4. Mircea Ignat,
1981 *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstatt-ului timpuriu în județul Suceava*, în *Thraco - Dacica*, II, p. 133-146
5. Mircea Ignat,
2000 *Metalurgia în epoca bronzului și prima epocă a fierului din Podișul Sucevei*, Editura Universității Suceava
6. Sorin Ignătescu,
2013 *Două obiecte de bronz descoperite la Șcheia - „Siliște”*, în vol. *Semper fidelis in honorem magistri Mircea Ignat* (ed. Bogdan Petru Niculică, Dumitru Boghian), Editura Istros a Muzeului Brăilei, Suceava, p. 225-232
7. Carol Kacsó,
1981 *Depozitul de bronzuri de la Lăpuș*, în *Marmatia*, 5-6, 1979-1981, p. 115-124
8. Carol Kacsó,
2007 *Descoperiri de bronzuri din nordul Transilvaniei (I). Colecția Ferenc Floth*, Sudii și cercetări maramureșene 2, Editura Eurotip, Baia Mare
9. Carol Kacsó,
2014 *Topoarele cu disc și spin de la Oarța de Sus și Odești (jud. Maramureș)*, în *Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dîmbovița - in memoriam* (eds. Victor Spinei, Nicolae Ursulescu, Vasile Cotiugă), Honoraria 11, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 543-558.
10. Attila László,

- 1994 *Începuturile epocii fierului la est de Carpați. Culturile Gáva Holihradý și Corlăteni-Chișinău pe teritoriul Moldovei*, București
11. Attila László, Vicu Merlan, Ion Sandu, Andrei Victor Sandu,
2013 *Un topor de luptă cu disc și spin descoperit în Moldova, în Semper fidelis. In onorem magistri Mircea Ignat*, Editura Istros, Suceava, p. 215-224
12. Ion Mareș,
2015 *Piese de aramă și bronz din așezarea hallstattiană timpurie de la Siret-Dealul Ruina (jud. Suceava)*, în vol. *Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dâmbovița-in memoriam* (eds. Victor Spinei, Nicolae Ursulescu, Vasile Cotiugă), Honoraria 11, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 615-637
13. Ion Mareș,
2016 *Două piese de bronz descoperite la Pătrăuți, jud. Suceava*, în *Suceava*, XLIII, p. 9-23
14. Ion Nestor,
1933 *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 22. Bericht der römisch-germanischen Kommission, 1933
15. Mircea Petrescu-Dâmbovița,
1949 *Depozitul de bronzuri de la Bârsana (Maramureș)*, în *AISC*, V, 1944-1948, p. 264-281
16. M. Petrescu-Dâmbovița,
1977 *Depozitele de bronzuri din România*, Editura Academiei Române, București
17. Alexandru Vulpe,
1970 *Die Äxte und Beile in Rumänien I*, în *PBF*, IX, 2

AISC = *Anuarul Institutului de studii clasice*, V, 1944-1948 (1949), Cluj

Harta cu amplasarea orașului Solca

Fig. 1. Solca, Dealul cu Tranșee

Fig. 2. Topor celt de la Solca

Fig. 3. Topor celt de la Pătrăuți

RESTURI OSTEOLOGICE PROVENITE DE LA PĂSĂRI SĂLBATICE, IDENTIFICATE ÎN SITUL ARHEOLOGIC VORNICENI - *POD IBĂNEASA*, JUDEȚUL BOTOȘANI

Florentina-Carmen OLENIUC

Rezumat: Acest studiu analizează cele 21 resturi osoase aviene de păsări sălbatice care au fost recuperate în timpul campaniilor de săpătură arheologică de salvare, derulate între 2000 și 2010, în nivelurile (Eneolitic și epoca Bronzului) din situl arheologic Vorniceni - Pod Ibăneasa din județul Botoșani. Interpretarea arheozoologică se referă la estimarea vârstei și sexului. Analiza osteologică vizează și determinarea taxonomică și anatomică, precum și interpretarea tafonomică a urmelor evidente pe resturile osteologice. La finalul studiului se compară datele obținute cu cele găsite în literatura de specialitate.

Cuvinte cheie: vânătoare, resturi osoase, păsări sălbatice, preistorie, Eneolitic, Epoca Bronzului, Vorniceni

Abstract: This study analyses the 23 bony remains assigned only to the wild birds, which had been found during the surveying archaeological campaigns which took place between 2000 and 2010 in the Cucuteni A-B and in Bronze Age Level of the archaeological site of Vorniceni - *Pod Ibăneasa* from Botosani County. The archaeozoological interpretation of the osteological remains implies ageing and sexing. Also the osteological analysis refers to the taxonomical and anatomical identification of the bony bird remains and the description of the taphonomical traces obvious on skeletal elements. In the end of this study of archaeological interpretations, the obtained data were compared to the literature data.

Key words: hunting, osteologic remains, wild birds, prehistory, Chalcolithic, Bronze Age, Vorniceni

Introducere

Lucrarea de față își propune să analizeze din perspectivă arheozoologică resturile osoase aviene, stabilind vârsta, sexul, specia, elementul scheletic, fragmentarea și lateralitatea. Descrierea urmelor tafonomice (măcelărire, prelucrare, patologie, preparare culinară (tranșare, arsură neagră și calcinare) evidente pe vestigiile osoase aviene reprezintă cel de al doilea obiectiv.

Vânătoarea constituie o metodă auxiliară de procurare a sursei de hrană. În situl arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* din județul Botoșani, au fost descoperite resturi osoase (lungi, scurte, late) de păsări sălbatice și de mamifere, precum și fragmente exoscheletice de moluște (melci și scoici). Vestigiile osoase aviene și mamaliene furnizează cea mai mare cantitate de produse primare (carne, organe interne moi, untură, slănină), precum și de produse secundare (piei, coarne, dinți, gheare).

Păsările sălbatice identificate în nivelul Cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* din județul Botoșani aparțin răpitoarelor de zi: uliu porumbar (*Accipiter gentilis*) și joimul călător (*Falco peregrinus*), cât și răpitoarelor de noapte: huhurez mic (*Strix aluco*). Speciile de apă sunt reprezentate de: gâsca de vară (*Anser anser*), barza albă (*Ciconia ciconia*) și rața mare (*Anas platyrhynchos*).

Context arheologic

Situl arheologic de la Vorniceni - *Pod Ibăneasa* din județul Botoșani este situat la marginea de vest a fermei Dubina, pe malul drept al pârâului Ibăneasa, pe un promotoriu de 270 m, având laturile de nord și est pante mai mult sau mai puțin abrupte. Așezarea preistorică este amplasată la

aproximativ 3 km est de satul eponim, în estul Depresiunii Botoșani - Dorohoi și la nord de Dealurile Cozancei¹. Din punct de vedere pedologic, așezarea preistorică avea preponderent soluri de tip brun-cenușiu de pădure asociate proziomurilor și peticelor de cernoziom zlotos. Litologic, așezarea studiată prezintă formațiuni sedimentare cu facies petrografic mai rezistent cu depuneri litorale (gresii și calcare oolitice) cu intercalații de argile și microconglomerate silicioase, care conferă aspectul unui relief semeț. Situl arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* este străbătut de singurul afluent stâng mai însemnat al Jijiei, pe o lungime de 42 km. Apele sunt bogate în săruri bicarbonați (în nord și vest) și sulfati (în sud și est)².

Materiale și metode

Resturile osteologice de la speciile aviene sălbatice (identificate în nivelul Cucuteni A-B din situl Vorniceni - *Pod Ibăneasa*) au fost identificate anatomic și taxonomic cu ajutorul colecțiilor osoase de referință³ aflate la Institutul de Arheologie Groningen din Olanda și ale atlaselor de anatomie comparată⁴. Stabilirea vârstei pentru resturile osteologice aviene ține seama de gradul de consolidare și dimensiunile oaselor lungi și late⁵, precum și gradul de sutură al fragmentelor craniene⁶. Pentru determinarea sexului sunt luate în considerare prezența oaselor medulare (specific femelelor)⁷ sau al pîntenului (caracteristic masculilor)⁸.

Analiza urmelor și tehnicilor de măcelărire (descărnare, dezarticulare, tranșare), observate pe resturile osoase de păsări sălbatice s-a realizat în concordanță cu ghidurile metodologice internaționale⁹ (referitoare la tăieturile de porționare, la îndepărtarea mușchilor și de penetrare ale resturilor osoase) și fișele descriptive individuale¹⁰. Prezența resturilor osoase aviene cu urme de patologie este cauzată de strădaniile empirice de vindecare și/sau de vânătoare accidentală¹¹.

¹ Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi, Vasile Chirica, 1976, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, pp.230-236.

² Victor Tufescu, 1977, *Județul Botoșani*, Ed. Academiei R.S.R. București, pp. 260-270.

³ Elisabeth Schmid, 1972, *Atlas of animal bones. For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists*, Elsevier Publishing Company, Amsterdam – London - New York, pp 146-152.

⁴ Vasile Coțofan, St. Chițescu, M. Miclea, N. Cornilă, V. Nicolescu, C. Radu, I. Popovici, R. Palicica, 1985, *Anatomia comparată a animalelor domestice*, vol. I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, pp. 66-68.

⁵ Angela von den Driesch, 1976, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, Peabody Museum Bulletin 1, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University Press, second edition.

⁶ Allan Cohen, Dale Serjeantson, 1996, *A manual for the identification of bird bones from the archaeological sites*, revised edition, Archetype Publications, London, pp. 4-113.

⁷ Jonathan C. Driver, 1982, *Medullary bone as an indicator of sex in bird remains from the archaeological sites*, in B. Wilson, Caroline Grigson, Sebastian Payne, 1982, *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*, BAR, 109, British Series, pp. 251-254.

⁸ Barbara West, 1982, *Spur development: Recognizing caponized fowl in the archaeological material*, in B. Wilson, Caroline Grigson, Sebastian Payne, 1982, *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*, BAR, 109, British Series, pp. 251-254.

⁹ Lauwrier R, *Animals in Roman times in the Dutch eastern river area. Appendix: butchery mark code*, în Project Oosterlijke Rivieregebied-Nederlandse Oudheden, 1990, XII, Amesfoort, 118-212.

¹⁰ D. Helmer, 1987, *Fishes d Osteologie Animale pour l Archaeologie. Serie B: Mammifères. Nr.1. Fishes des-cryptives pour les relevés d Ensembles Osseux animaux*, Edite sous la direction de Jean Desse et Natalie Besse-Berset, Centre de Recherches Archaeologiques du CNRS.

¹¹ Mourer-Chauvire C, 1979, *La chasse aux oiseaux pendant la Préhistoire*. La Recherche, 106, pp. 1202-1210; Vilette P, 1983, *Avifaunes du Pleistocene final et de l Holocene dans le Sud de la France et en Catalogne*, Atacina, 11.

Vestigiile osoase aviene și producțiunile dure (pinten, gheare) pot fi folosite ca materie primă pentru confecționarea și manufacturarea uneltelor și obiectelor de podoabă¹².

Date anatomice privind scheletul păsărilor

Craniul (fig. 1) de la păsări prezintă porțiunea facială foarte alungită și îngustă, iar oasele care delimitează cavitatea craniană sunt netede și complet sudate.

Fața dorsală prezintă osul intermaxilar, foarte dezvoltat, formând baza osoasă a ciocului. Cele două apofize ale incisivului (nazală și palatină) delimitează rostral apertura nazală. La păsări nu există dinți, iar extremitatea orală a intermaxilarului este lipsită de alveole. Regiunea nazală este ocupată de găurile nazale, ovale și largi, delimitate aboral de un os nazal bine dezvoltat. Regiunea frontală este ușor convexă în ambele sensuri și are ca bază anatomică osul frontal cu două porțiuni (anterioară și posterioară), prelungite lateral cu apofize orbitale orale și aborale.

Fața laterală ocupă orbita și prezintă osul maxilar redus, situat la baza ciocului și lipsit de alveole. Lacrimalul are forma unui solz și prezintă o prelungire liberă, orbitală. Zigomaticul (denumit os jugal) este foarte alungit și extrem de subțire, sudându-se rostral cu maxilarul, iar aboral este articulat cu osul pătrat la temporal.

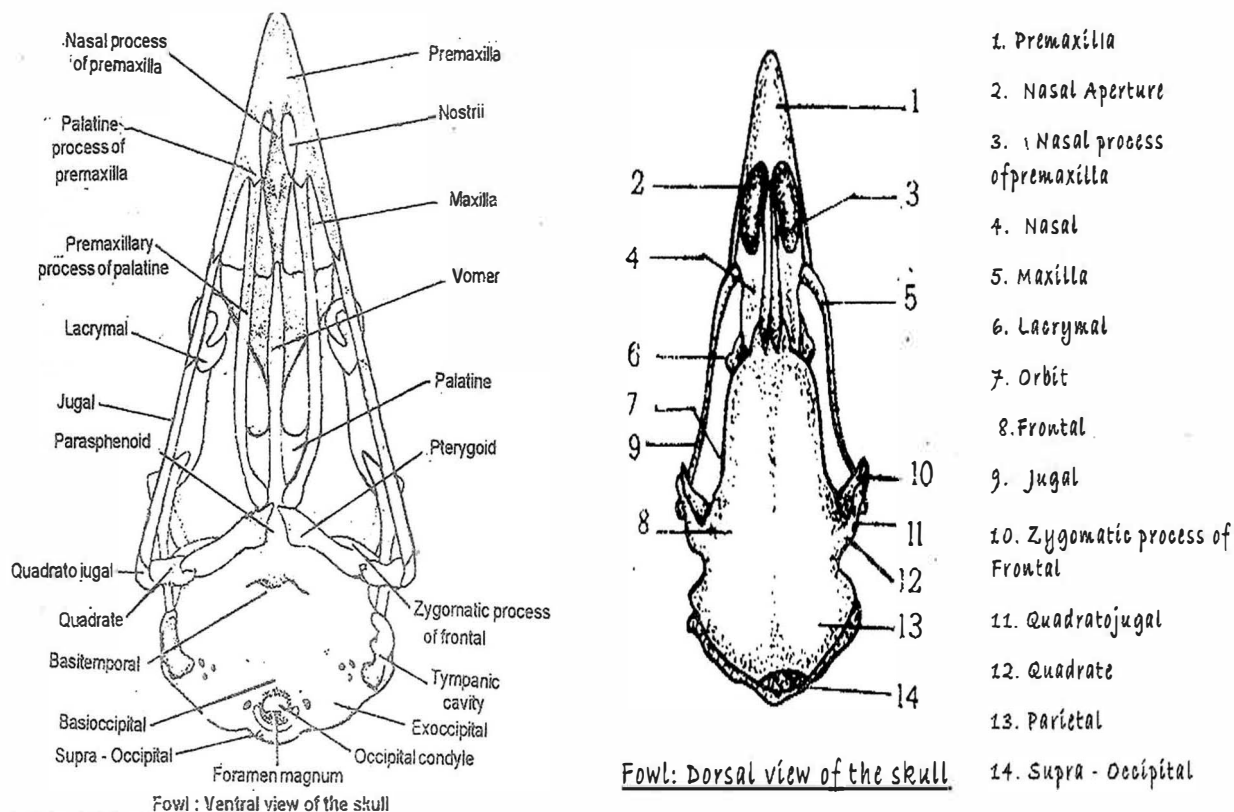
Fața ventrală prezintă porțiunea palatină întreruptă de o serie de spații. La acest nivel nu există fisura palatină (foto 2). Există un spațiu larg între apofizele palatine ale maxilarului și intermaxilare. Oasele palatine se articulează rostral cu maxila, iar aboral prin intermediul pterigoidului cu osul pătrat. Vomerul este foarte redus și separă cele două deschideri guturale, largi și alungite. Sfenoidul are un corp foarte scurt și prezintă rostral o singură gaură optică pentru ambele orbite. Aceasta delimitează dimpreună cu occipitalul fanta occipito-sfeno-palatină. Etmoidul este format doar dintr-o lamă perpendiculară, care separă cele două cavități orbitale. Volutele etmoidale sunt în membranoase și înlocuiesc corneții¹³.

Fața nucală este reprezentată în cea mai mare parte de osul occipital, care apare turtit rostro-aboral și străbătut de o gaură occipitală rotundă, sub care se observă un singur condil. Sinusurile la păsări lipsesc ca spații de pneumatizare evidentă a oaselor capului, existând în schimb, în fundul foselor nazale un diverticul care comunică larg cu cavitatea orbitală¹⁴.

¹² Corneliu Beldiman, 2007, *Industria materiilor dure de origine animală în preistoria României*, Studii de Preistorie, Suplementum 2, Ed. Prouniversitaria, pp.77-157; Anna Roes, 1963, *Bone and antlers objects from the Frisian terp-mounds*, H.D. Tjeenk Willink and Zoon N.V., Haarlem, pp. 1-83. Alice Choyce, J. Schribler, 2007, *Prehistoric Bone Tools and Archaeozoological Prespective Research in Central Europe*, chapter IV, pp. 51-65.

¹³ Mourer-Chauvire C, 1975, *Les oiseaux du Pleistocene moyen et superior de France*. In Doc. Labo.Fac. Sc. Lyon, 64, 1 et 2, pp. 1-624.

¹⁴ Morer-Cauvire C, 1979, *La chasée aux oiseaux pendant la Préhistoire*, în *La Recherche*, 106, pp. 1202-1210.

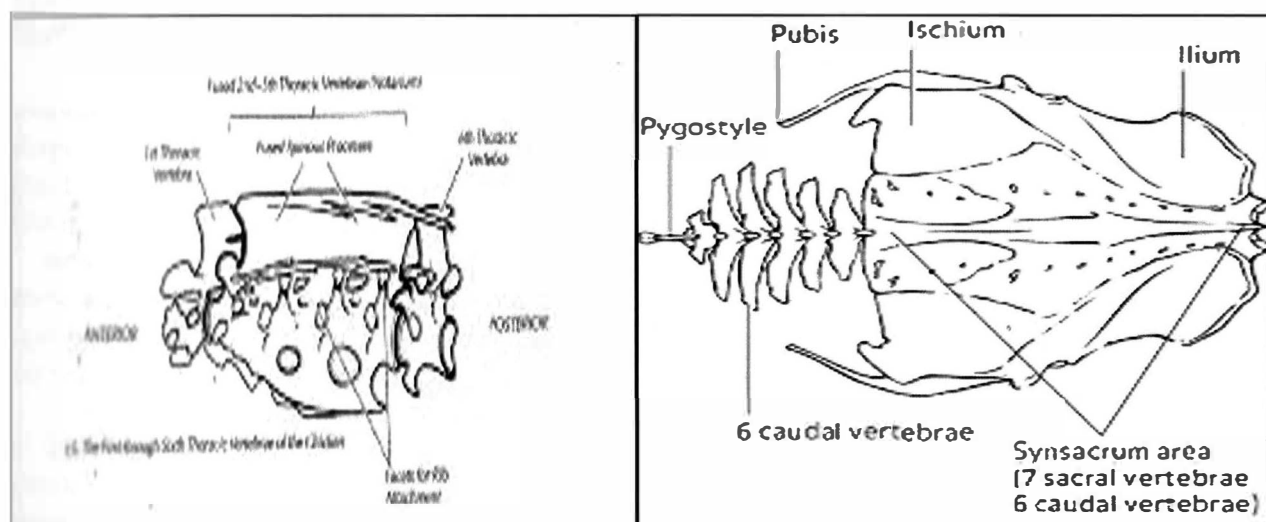
Figura 1. Fețele ventrală (stânga) și dorsală (dreapta) ale neurocraniului de pasăre

Vertebrele cervicale din regiunea eponimă au forma literei S. Fața terminală cranială este concavă în sens transversal și convexă dorso-ventral, iar fața terminală caudală este convexă transversal și concavă dorso-ventral. Procesele transverse au aspect de tuberculi așezați sub procesele articulare craniale, fiind perforate de gaura transversală și continuate caudal de o apofiză stiloidă¹⁵.

Vertebrele toracale sunt sudate între ele, formând o piesă unică (notarium) (fig. 2). Corpul vertebral prezintă o creastă tăioasă, iar procesele transverse sunt unite formând o lamă orizontală ce are pe fața ventrală suprafețe articulare pentru tuberozitatea coastelor. Procesele spinose, scurte și turtite latero-lateral formează prin sudarea lor o creastă. Pe părțile laterale ale corpurilor vertebrale se observă cavități glenoide pentru capul coastelor.

Vertebrele lombare și sacrale se sudează într-o piesă unică, denumită sin sacrum. Procesele transverse sunt evidente doar pe fața ventrală, delimitând între ele lojele renale. Păsările au vertebrele sacrale sudate atât între ele, cât și cu vertebrele lombare. Această piesă se articulează cu coxalul. Vertebrele coccigiene au procesul spinos înalt și bifurcat, iar procesele transverse dezvoltate. Ultima vertebră are aspect particular, de piramidă trifurcată, denumită pigostil.

¹⁵ Morer-Cauvire C., 198, *Les oiseaux dans les habitats palolithiques: gibier des hommes ou proies des rapaces?* În C. Grigson, Clutton-Brock J., *Animals and archaeology*, BAR international series, 183, pp. 11-124.

Fig. 2. Notarium (vedere laterală) și sinsacrum (vedere dorsală) de pasăre

Coastele sunt alcătuite din două porțiuni distincte : una dorsală și una ventrală și în număr de 7 perechi. Corpul costal este turtit latero-medial, prezentând în jumătatea marginii sale caudale o apofiză uncinee, care se sprijină pe fața laterală a coastei următoare. Primele două perechi sunt coaste flotante, următoarele 4-6 perechi sunt atașate sternului, iar ultima pereche este asternală. Cartilajele costale sunt complet osificate, apărând ca veritabile coaste ventrale, articulate diartrodial la coastele dorsale (formând un unghi ascuțit - *genus costae* cu deschiderea cranială), iar ventral se leagă cu sternul¹⁶.

Sternul este turtit dorso-ventral, fiind complet osificat (fig. 3). Acesta prezintă pe fața ventrală o carenă sternală foarte dezvoltată, iar pe extremitatea cranială există o eminență episternală, flancată de două fețe articulare pentru osul coracoid, iar pe marginile laterale se găsesc mai multe incizuri costale. *La galinacee*, sternul este puternic incizat, prezentând pe marginea caudală de fiecare parte câte o incizură sternală laterală, o apofiză sternală abdominală și o apofiză sternală laterală. Eminența episternală este străbătută de o gaură episternală. Pe fața dorsală se pot observa două găuri pneumatice, iar marginile laterale sunt ornate de apofize costale dezvoltate și de incizuri costale evidente. *La palmipede*, sternul are aspect de platoșă dreptunghiulară. Marginea caudală, puțin incizată, lătită, este flancată de o incizură sternală și o apofiză abdominală. Eminența episternală este redusă, iar gaura episternală lipsește. Suprafețele articulare pentru coracoid sunt mult mai întinse. Incizurile costale sunt în număr de 6 pe fiecare parte, în timp ce pe fața dorsală există o singură gaură pneumatică. Procesul xifoid este lătit¹⁷.

Centura scapulară este completă. Spata (scapula / omoplatul) este orientată orizontal, paralel cu coloana vertebrală și lipsită de spina scapulară. Spata apare alungită, sub forma unui iatagan și prezintă la extremitatea cranială suprafețe de articulare cu coracoidul și clavicula. Aceste resturi osoase delimitează gaura triosoasă. La păsări, cele două clavicule sunt unite prin extremitățile lor distale, rezultând un os comun, clavicular (iadeș/furculă), având forma literei *v* sau *u*¹⁸.

¹⁶ Vilette P., 1983, *Avifaunaes du Pleistocene final et de l Holocene dans le Sud de la France et en Catalogne*, Atacina, 11.

¹⁷ Vilette P., 1987, *Oisiseaux* în Miskovsky J-C., *Geologie de la prehistoire : methodes, techniques, applications*, GEOPRE eds, Paris, pp. 765-773.

¹⁸ Chaplin, R-E., 1971, *The study of animal bones from archaeological sites*. Seminar Press, London New York.

Coracoidul este individualizat, constituind cea mai voluminoasă piesă a centurii scapulare. Extremitatea sa cranio-dorsală este ușor cilindrică și contribuie la delimitarea găurii triosoase, iar prin jumătatea caudalo-ventrală (turtită) se articulează cu sternul¹⁹.

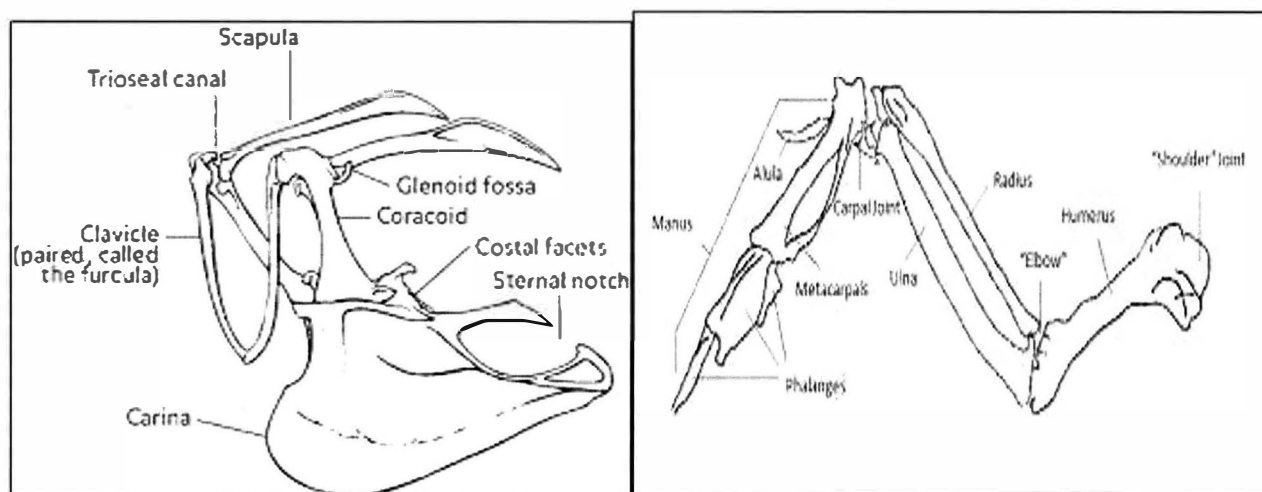

Fig. 3. Centura scapulară (vedere laterală) și membru anterior de pasare.

La păsări, humerusul este lipsit de șanțul spiralat; capul articular apare ovoid, lipsit de gât și flancat ventral de o gaură pneumatică. La extremitatea distală, turtită lateral, lipsește trohleea, existând numai 2 condili despărțiți de un șanț median.

Radiusul prezintă un corp redus ca dezvoltare, fiind cilindric în jumătatea proximală și turtit în jumătatea distală. Extremitatea proximală are o singură suprafață glenoidă și o circumferință articulară. La extremitatea distală se observă o suprafață de articulare cu ulna și alta de articulare cu radialul (dintre oasele carpale).

Ulna apare cilindrică, ușor curbată, mai dezvoltată decât radiusul, cu care delimitează un spațiu larg interosos. Extremitatea proximală prezintă o incizură radială și un oleocran redus. Pe extremitatea distală se observă o trochlee oblică, având buza medială tăioasă.

La păsări se întâlnesc două oase carpiene, cu aspect prismatic: radialul și ulnarul. Metacarpianul III este cel mai dezvoltat și se sudează la extremități cu metacarpianul IV, delimitând un spațiu larg interosos metacarpal. Un metacarpian redus (II) este vestigial și apare articulat prin sinartroză cu extremitatea proximală a metacarpelor principale. Degetul III este cel mai dezvoltat și cuprinde două falange, în timp ce degetele II și IV au numai o falangă²⁰.

La păsări lipsește simfiza ischio-pubiană, ilium fiind legat prin sinartroză cu cel din partea opusă, la ultimele două vertebre dorsale, la vertebrele lombare și la cele sacrale. Fosa iliacă externă apare largă, iar cea internă concură la delimitarea lojilor renale. Marginea laterală a iliumului circumscrie marea incizură ischiatică transformată în gaură. Ischiul, relativ triunghiular și înclinat ventro-lateral, sudat la ilium și situat înapoia incizurii ischiatiace mari, concură la delimitarea găurii obturate. Pubisul are aspect stiloid, iar extremitatea sa caudală este ușor lățită și recurbată ventro-medial. Acesta este situat pe marginea latero-ventrală a ischiului. Cavitatea acetabulară, sferoidală este perforată, fiind transformată în gaură.

La păsări, femurul prezintă un cap articular sferic și bine detașat, trochanterul mare, masiv, nedivizat, iar corpul cilindric și arcuat. Lipsește trochanterul mic. Trohleea este largă, cu buzele

¹⁹ Klein R.G., 1982, *Age (mortality) profiles as a means of distinguishing hunted from scavenged ones in Stone Age archaeological sites*, în *Palaeobiology*, VIII, 2, pp. 151-158.

²⁰ Klein R-G., Cruz-Urbe K., 1984, *The analysis of animal bones from archaeological sites*. University of Chicago Press, Chicago and London.

egale și continuate pe doi condili despărțiți de o incizură intercondilică largă. Condilul lateral apare flancat de un alt condil fibular, redus, de articulare la extremitatea proximală a fibulei²¹.

La păsări, tibia apare cilindrică, perfect rectilinie, prezentând extremitatea proximală lătită, neuniform structurată, cu o creastă tibială scurtă și extremitatea distală șlefuită de doi condili dispuși cranial. Aceștia se prelungesc caudal cu trohleea. Fibula stiloidă, se termină distal aciform, fiind șlefuită pe extremitatea proximală de o suprafață articulară pentru tuberozitatea laterală a tibiei și condilul lateral, suplimentar, al femurului²².

La păsări, apare metatars 1 principal cu trei trohlee la extremitatea distală dirijată cranial și un metatars 1 rudimentar al degetului 1, care este atașat prin țesut fibros sau sudat la cel principal, în apropierea extremității distale. Deasupra lui se poate observa o apofiză îndreptată caudal, care reprezintă baza osoasă a pintenului, prezent de obicei la masculi²³.

La păsări, falangele membrului distal se aseamănă mult între ele, iar ultima se termină ascuțit și ușor recurbat (figura 4). Acropodiul este format din patru degete (dintre care primul I este dirijat caudal, iar toate fiind formate dintr-un număr de falange cu unul mai mult decât cifra care reprezintă numărul degetului respectiv²⁴.

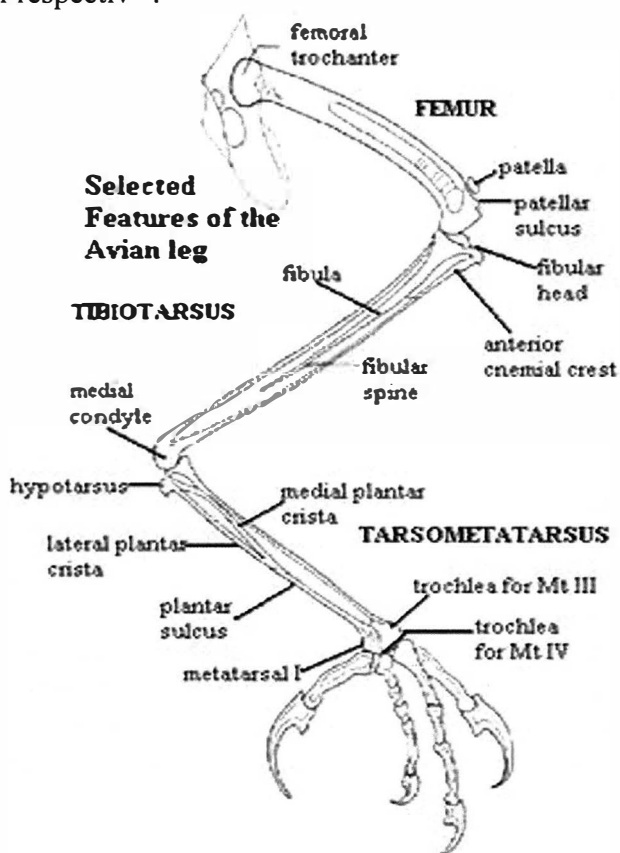

Fig. 4. Membrul posterior de pasăre

²¹ Leroi-Gourhan A., 1953, *Le interpretation des vestiges osseaux*. Congres prehistorique de France, 14e session, Strassbourg, pp. 377-394.

²² Kyes P, Potter T.S., 1934, *Physiological marrow ossification in female pigeon*. *Anatomical Reord*, LX, pp. 377-379.

²³ Driver, J-C, 1982, *Medullary bone s an indicator of sex in birds remains from archaeological sites*, BAR British Series , 109, pp.251-254.

²⁴ West B., 1982, *Spur development : recognizing caponised fowl in archaeological material*, BAR, British Series, 109, pp. 255-262.

Descrierea urmelor tafonomice evidente pe resturilor osoase aviene și amplasarea acestora în cadrul complexelor eneolitice decopertate din situl arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa*

Prezența resturilor osoase aviene sălbatice atât în nivelul Cucuteni A-B cât și în cenușarul sitului arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* atestă meticulozitatea și abnegația echipelor de specialiști (formate din arheologi experimentați) de la Muzeul Județean Botoșani, care au realizat cercetarea arheologică de salvare a materialului patrimonial (Maria Diaconescu - responsabil de șantier, Paul Șadurschi, Daniel Ciucălău, Setnic Gheorghe) și de la Atelier Noua Proiect (ing. pedolog Zaharia Gheorghe), precum și neamestecul straturilor culturale.²⁵ Vestigiile osoase aviene au fost descoperite atât în nivelul Cucuteni A-B: locuințe (L₁₄, L₆), gropi (gr.40), passim și secțiuni (S₇, S₁₁, S₈), cât și în interiorul cenușarului (tipic Epocii Bronzului). Din totalul celor 21 resturi osteologice aviene (din totalul celor 23) descoperite în nivelul Eneolitic al sitului arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* din județul Botoșani, după cum urmează: douăsprezece s-au găsit în interiorul locuinței L₁₄, la adâncimea de 0,40-0,60 m, câte două fragmente scheletice s-au recuperat din umplutura gropii 40 și passim. Din exteriorul locuinței L₆ și din cadrul S₁₁ s-au recuperat cumulativ cinci resturi osoase. Câte un rest osos avian a fost identificat în cadrul secțiunilor S₇, și S₈.

În interiorul locuinței L₁₄ s-au descoperit un rest proximalo-diafizar de notarium-sinsacrum (parte din centura pelviană), un segment proximal de omoplat, precum și un fragment de carenă sternală (componente ale centurii scapulare). Oase membrului anterior avian sunt reprezentate de câte un humerus întreg (drept și stâng), un fragment distal stâng de radius, precum și câte un rest proximal drept și respectiv diafizar stâng de ulna. De la nivelul membrului posterior, în locuința eneolitică (L₁₄) s-a găsit doar un femur drept și întreg. Vestigiile osteologice au fost atribuite unui singur exemplar adult și mascul de rață mare (*Anas platyrhynchos*), care a fost vânată pentru carnea gustoasă. Resturile osoase de rață mare au fost recuperate din următoarea structură arheologică: Locuința L₁₄, caseta B, caroul 18, colțul de sud-vest și corespund nr. de inv. 2370-2379.

Două dintre resturile osoase de rață mare (găsite în cadrul locuinței L₁₄) au fost utilizate doar ca netezitoare de către comunitățile eneolitice din situl arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* din județul Botoșani. Acestea fac parte din cadrul scheletului membrului anterior și sunt reprezentate de un fragment distal de radius și altul diafizar stâng de cubitus. Vestigiile osteologice au fost întrebuințate la finisarea vaselor ceramice.

Urmele de măcelărire evidente pe suprafața elementelor scheletice de rață mare erau următoarele: de dezarticulare, executată îngrijit și oblic la nivelul sinsacrumului, carenei sternale și a cubitusului proximal drept; de descărnare, executate neîngrijit și transversal la nivelul corpului omoplatului și diafizei femurului (care a fost reatașat) ; de jupuire, executată aleatoriu, pe suprafața feței anterioare a acropodului proximal epifizat.

²⁵Sunt recunoscătoare doamnei expert arheolog pentru încredințarea materialului arheozoologic și arheobotanic spre studiu interdisciplinar, cât și pentru generozitatea informațiilor stratigrafice.

Foto 1. Resturi osteologice de rață mare (*Anas platyrhynchos*) identificate în interiorul locuinței L₁₄ din nivelul eneolitic al sitului arheologic Vorniceni-Pod Ibăneasa (original).

Din interiorul locuinței cucuteniene (L₆) s-a identificat un fragment diafizar de humerus, care prezenta o tăietură transversală, cât și una longitudinală, prin care s-au îndepărtat epifizele (distală și proximală). Fața medială humerală a fost șlefuită la ambele capete, în vederea obținerii unei dălțițe duble. Restul osteologic a provenit de la un exemplar adult de șoim călător (*Falco peregrinus*). De la același exemplar adult de șoim călător, dintre resturile osoase ale membrului anterior face parte și o falangă I, aproximativ întreagă (foto 2). Pe marginile falangei membrului anterior au fost individualizate urme ale caninilor de carnivore și o tăietură de dezarticulare, executată de-a lungul osului scurt.

În cadrul secțiunilor S7, S8 și S11 s-au găsit trei resturi osoase fragmentare și cu urme de roadere de carnivore și cu urme de descărnare multiple (mai ales la nivelul diafizei aviene). Au fost determinate un fragment de creastă de tibiotars (fața anterioară), un fragment descărnat distal de cubitus, care proveneau de la un alt exemplar adult de șoim călător. Pentru un rest osteologic avian (cel mai probabil un fragment diafizar de tarso-metatars), descoperit în cadrul secțiunii S7 nu s-a putut realiza diagnoza anatomo-taxonomică.

Foto 2. Humerus diafizar (jos) și falanga (sus) de șoim călător (*Falco peregrinus*), identificat în locuința L₆ al sitului arheologic Vorniceni (original)

Passim, din nivelul Eneolitic al sitului arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* s-a identificat un fragment diafizaro-distal de ulna, căruia i s-a îndepărtat doar una dintre epifize, cea proximală (prin secționare transversală și îngrijită). Acest segment osos avian a fost supus tăieturii longitudinale (de-a lungul diametrului transvers). Fața laterală ulnară a fost spartă. Elementul scheletic (având nr. inv. 2747) a aparținut unui exemplar adult de uliu găinilor (*Accipiter gentilis*) (foto 3). Cel de al doilea rest osos provenind de la aceeași specie aviană răpitoare de zi, identificat întâmplător în situl arheologic Vorniceni, este reprezentat de un fragment diafizar de humerus. Capetele humerale au fost îndepărtate neîngrijit, prin executarea unor tăieturi oblice dintre fața posterioară spre cea anterioară. Elementul scheletic nu prezintă semne de prelucrare artizanală.

Foto 3. Humerus (stânga) și ulna (dreapta) de uliu găinilor (*Accipiter gentilis*) descoperite passim în situl arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* din județul Botoșani

În umplutura gropii 40, identificată în nivelul eneolitic al sitului arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* au fost descoperite un fragment proximal stâng de ulna și un altul diafizar drept de cubitus (foto 4). Vestigiile osoase au aparținut aceluiași exemplar adult de barză albă. Capetele oaselor lungi au fost detașate îngrijit și complet, în plan transversal, în vederea preluării diafizei. Resturile osteologice prezintă pe suprafața diafizei cu luciu, ceea ce denotă întrebuințarea ca șlefuitor în comunitățile eneolitice.

Foto 4. Resturi diafizare de cubitus de barză albă (*Ciconia ciconia*), identificate în umplutura gropii 40, din nivelul cucuteni A-B al sitului arheologic Vorniceni (original)

Urme tafonomice evidente pe suprafața resturilor osteologice aviene identificate în nivelul Epocii Bronzului din situl arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* din județul Botoșani

În cenușarul Epocii Bronzului din aceeași așezare preistorică s-au decopertat două resturi osoase de păsări sălbatice. Din umplutura cenușarului, tipic pentru Epoca Bronzului s-au decopertat un craniu fragmentar cu cioc întreg, precum și un tibiotars, stâng, (întreg, prin reconstituire).

Vânătoarea de păsări sălbatice și utilizarea cărnii în meniul cotidian din preistorie în situl arheologic Vorniceni - *Pod Ibăneasa* din județul Botoșani a lăsat semne de sacrificare pe resturile osoase aviene, după cum urmează:

a) Un vertex de huhurez mic a fost desprins de un neurocraniu (foto 5). Restul osos a fost recuperat din stratul Epocii Bronzului, din următoarea structură arheologică: SVIII, caseta C, parte sudică, caroul 37, campania 2003, la adâncimea de - 0,15 - 0,30m. Restul cranian (având nr. inv. 2369) era atașat partea superioară de la un cioc . Restul de neurocraniu a aparținut unui exemplar

adult de *Strix aluco*. Neurocraniu cel mai probabil a fost eviscerat în vederea preluării creierului. Fragmentul de vertex vizibil este delimitat de cele două orbitale. Marginea secțiunii indică faptul că restul osos a fost folosit și de alte mamifere carnivore (urme cu contur circular realizate de vârful caninilor).

Foto 5. Craniu fragmentar cu cioc de huhurez mic (*Strix aluco*), identificat în cenușarul Epocii Bronzului din situl arheologic Vorniceni - Pod Ibăneasa din județul Botoșani (original)

b). Cel de al doilea rest osteologic prelevat din stratul Epocii Bronzului este reprezentat de un tibiotars, stâng și întreg (după reconstituire) de la un exemplar adult de gâscă de vară, *Anser anser*. Elementul scheletic a fost identificat în următoarea structură arheologică: SVIII, caseta C, carourile 40-48, la adâncimea de 0,40-0,50m și are nr. inv. 2840.

Pe fața anterioară a restului osos (foto 6) s-a identificat un semn incomplet de dezarticulare (care a fost executat imediat sub creasta tibială). Pe fața latero-externă a capătului distal de tibiotars s-a găsit un alt semn de dezarticulare, executat incomplet și nesigur, dar îngrijit. Cel mai probabil, urmele de măcelărare au fost realizate pentru detașarea musculaturii superficiale și a celei profunde de la nivelul pulpei inferioare (copănelului din perspectivă gastronomică).

Foto 6. Tibiotars de gâscă de vară (*Anser anser*) identificat în nivelul Epocii Bronzului din situl arheologic Vorniceni-Pod Ibăneasa din județul Botoșani (original)

Date eto-ecologice privind păsările identificate în situl arheologic Vorniceni - Pod Ibăneasa din județul Botoșani și analogiile cu așezările preistorice sincrone de pe teritoriul situat la est de Carpații Răsăriteni

În cele ce urmează vom descrie din perspectivă etologică și ecologică speciile de păsări sălbatice identificate în situl arheologic Vorniceni - Pod Ibăneasa din județul Botoșani. Dintre speciile aviene răpitoare de zi s-au recuperat resturi osoase de uliul găinilor și șoimul călător. Răpitoarele de noapte sunt reprezentate de huhurezul mic, iar speciile aviene limnicile sunt barza albă, gâsca de vară și rața mare.

Uliul găinilor (*Accipiter gentilis*)

Este o pasăre răpitoare de zi, de două ori mai mare decât uliul pășărar. Coada este lungă, cu șase dungi întunecate transversale. Dorsal uliul este brun-ruginiu, iar flancurile alb-gălbui cu linii negre. Specia trăiește în păduri mici și deschise, rezervații și crânguri. Cuibărește în conifere (cu predilecție molid). Marginile mandibulei sunt lipsite de dinți cornoși. Ponta constă din 4-6 ouă, iar puii sunt îngrijiți doar de femelă. Este o pasăre răpitoare de zi, sedentară la noi în țară și comună. Se hrănește de preferință cu păsări și poate vâna și iepuri, hârciog, șoareci și veverițe.

Resturi osoase de uliul găinilor au mai fost identificate în siturile arheologice de pe teritoriul Moldovei, astfel în Târgu Frumos - Baza Pătule (nivel Precucuteni)²⁶ s-a găsit un fragment diafizar de femur drept, iar în așezarea preistorică Fetești - *La Schit* (nivel Cucuteni B)²⁷ s-au descoperit un fragment diafizar de tibio-tars, un rest proximal de carpo-metacarp și o falangă de la nivelul membrului anterior. În aspectul cultural sincron de pe teritoriul României, în Vitănești²⁸ s-a identificat doar un rest osteologic de *Accipiter gentilis*.

Huhurezul mic (*Strix aluco*)

Este o pasăre răpitoare de noapte²⁹, sedentară, care are ochii îndreptați în față și înconjurați de un disc radiar de pene cenușii. Capul este relativ mare, iar ciocul scurt este puternic, cu maxilarul încovoiat la bază și ascuțit la vârf, depășind mandibula. Aripile sunt late și lungi, iar coada este scurtă, trapezoidală. Nu au gușă și înghit hrana întreagă. Degetele de la picioare sunt acoperite cu pene moi până la bază. Dorsal și pe flancuri are penaj brun-roșcat sau cenușiu-marونی. Cuibărește în scorburi. Este o pasăre folositoare, pentru că se hrănește cu rozătoare mici.

În comparație, în tell-ul Poduri-Dealul Ghindaru din județul Bacău (nivel Cucuteni B)s-a identificat un fragment diafizar de tarso-metatars de la un exemplar adult de huhurez mic (*Strix aluco*). Elementul scheletic avea semne de roadere lăsate de mamiferele carnivore (către capătul distal), precum și tăieturi oblice de descărnare, dispuse către epifiza proximală.

Șoimul călător (*Falco peregrinus*)

Este o pasăre răpitoare de zi³⁰, cu ceroma de la baza viu colorată, având ciocul puternic și vârful încovoiat peste mandibulă. Ghearele picioarelor sunt puternice și ascuțite, fiind neacoperite

²⁶ Coroliuc Anca, 2009, *Studiul anatomo-comparat al materialului arheozoologic provenit din stațiunea precucuteniană de3 la Târgu Frumos în corelație cu alte materiale din stațiunile neo-eneolitice de pe teritoriul Moldovei* (teză de doctorat), Universitatea Al. I. Cuza, Iași, pp. 47-326.

²⁷ Oleniuc Florentina-Carmen, 2010, *Cercetări arheozoologice privind Cultura Cucuteni faza B*, teză de doctorat, Univ. AIC, Iași, pp. 329-334.

²⁸ Bălășescu A., Radu, V., Moise D., 2005, *Omul și mediul animal între milenii VII-IV b.C. la Dunărea de Jos*, Seria Cercetări Pluridisciplinare, Biblioteca Muzeului de Istorie a României, pp.129-300.

²⁹ Valenciuc N., Ion Iordache, 1983, *Lucrări practice de zoologia vertebratelor*, Ed. Didactică și Pedagogică, pp. 168-170.

³⁰ Bhrim D., Solomon L., 1970, *Lucrări practice de zoologia vertebratelor*, Iași.

cu pene. Dorsal și pe flancuri este cenușiu-albăstrui, capul gălbui, iar aripile ascuțite și lungi. Este o pasăre de pasaj. Vânează din zbor. Pe laturile maxilarului există dinți cornoși.

Barza albă (*Ciconia ciconia*)

Este o pasăre de talie mare,³¹ cu ciocul lung și drept. Penajul dorsal, ventral și pe flancuri este alb, iar aripile sunt negre. Picioare și gâtul sunt întinse în timpul zborului. Degetele anterioare ale membrului posterior sunt unite la bază printr-o membrană și sunt situate mai jos decât degetul posterior. Ciocul și picioarele sunt roșii. Cuibărește la noi în țară pe malurile râurilor.

În situl arheologic Liveni - La Bâta din județul Botoșani³² s-a descoperit un rest osos de la o pasăre de apă, cel mai probabil de la un stârc.

Gâsca de vară (*Anser anser*)

Este o pasăre de apă³³, care este asemănătoare prin colorit cu gâsca domestică, fiind însă ceva mai mică. La partea inferioară a aripii, precum și în zona subcodală, în timpul zborului, gâsca de vară prezintă o pată mare cenușiu-alburie. Gâsca de vară are ciocul gălbui, picioarele roșii, iar penajul brun-cenușiu. Cuibărește în Delta Dunării și iernează în lagune. Toamna se adună în stoluri mari.

Rața mare (*Anas platyrhynchos*)

Este o pasăre de baltă³⁴, de talie medie, cu un puternic dimorfism sexual. Masculul are capul verde, un guler fin alb, pieptul castaniu-roșcat, iar oglinda aripii este albastră-violet înconjurată de

³¹ Bertin L., 1950, *La vie des animaux*, T II., Librairie Larousse, Paris.

³² Aurelia Ungurianu, 2009, *Arheozoologia actualului județ Botoșani* (teza de doctorat) Univ. AIC, Iași, pp. 105-109.

³³ Tâlpeanu M., Paspaleva M., 1973, *Aripi deasupra Deltei*, Ed. Științifică, București.

³⁴ Suciu M., Popescu Al., 1981, *Lucrări practice*³⁴ Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi, Vasile Chirica, 1976, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, pp.230-236.

³⁴ Victor Tufescu, 1977, *Județul Botoșani*, Ed. Academiei R.S.R. București, pp. 260-270.

³⁴ Elisabeth Schmid, 1972, *Atlas of animal bones. For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists*, Elsevier Publishing Company, Amsterdam- London- New York, pp 146-152.

³⁴ Vasile Coțofan, St. Chițescu, M. Miclea, N. Cornilă, V. Nicolescu, C. Radu, I. Popovici, R. Palicica, 1985, *Anatomia comparată a animalelor domestice*, vol. I, Ed. Didactică și Pedagogică, București, pp. 66-68.

³⁴ Angela von den Driesch, 1976, *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, Peabody Museum Bulletin 1, Peabody Museum of Archaeology and Ethnology, Harvard University Press, second edition.

³⁴ Allan Cohen, Dale Serjeantson, 1996, *A manual for the identification of bird bones from the archaeological sites*, revised edition, Archetype Publications, London, pp. 4-113.

³⁴ Jonathan C. Driver, 1982, *Medullary bone as an indicator of sex in bird remains from the archaeological sites*, in B. Wilson, Caroline Grigson, Sebastian Payne, 1982, *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*, BAR, 109, British Series, pp. 251-254.

³⁴ Barbara West, 1982, *Spur development: Recognizing caponized fowl in the archaeological material*, in B. Wilson, Caroline Grigson, Sebastian Payne, 1982, *Ageing and sexing animal bones from archaeological sites*, BAR, 109, British Series, pp. 251-254.

³⁴ Lauwrier R, *Animals in Roman times in the Dutch eastern river area. Appendix: butchery mark code*, în Project Oosterlijke Rivierengebied-Nederlandse Oudheden, 1990, XII, Amesfoort, 118-212.

³⁴ D. Helmer, 1987, *Fishes d Osteologie Animale pour l Archaeologie. Serie B: Mammiferes. Nr.1. Fishes des-cryptives pour les releves d Ensembles Osseux animaux*, Edite sous la direction de Jean Desse et Natalie Besse-Berset, Centre de Recherches Archaeologiques du CNRS;

³⁴ Mourer-Chauvire C, 1979, *La chasse aux oiseaux pendant la Prehistoire*. La Recherche, 106, pp. 1202-1210; Vilette P, 1983, *Avifaunes du Pleistocene final et de l Holocene dans le Sud de la France et en Catalogne*, Atacina, 11.

³⁴ Corneliu Beldiman, 2007, *Industria materiilor dure de origine animală în preistoria României*, Studii de Preistorie, Suplementum 2, Ed. Prouniversitaria, pp.77-157; Anna Roes, 1963, *Bone and antlers objects from the Frisian terp-mounds*, H.D. Tjeenk Willink and Zoon N.V., Haarlem, pp. 1-83. Alice Choyce, J. Schribler,

dungi oblice albe. Femela este brun-pestriță și mult mai mică decât masculul. Cuibărește și iernează la noi în țară.

Concluzii

Vânătoarea de păsări, și în special a celor sălbatice, reprezintă o modalitate auxiliară de procurare a hranei pentru comunitățile umane preistorice din Vorniceni - Pod Ibăneasa. Carnea păsărilor este mai slabă, mai gustoasă și mai ușor digerată de populația umană din preistorie. Osul păsărilor a fost folosit și pentru confecționarea unor obiecte casnice (în special dălțițe), necesare activităților cotidiene din preistorie.

2007, *Prehistoric Bone Tools and Archaeozoological Prespective Research in Central Europe*, chapter IV, pp. 51-65.

³⁴ Mourer-Chauvire C, 1975, *Les oiseaux du Pleistocene moyen et superior de France*. In Doc. Labo.Fac. Sc. Lyon, 64, 1 et 2, pp. 1-624.

³⁴ Morer-Cauvire C, 1979, *La chaise aux oiseaux pendant la Prehistoire*, în *La Recherche*, 106, pp. 1202-1210.

³⁴ Morer-Cauvire C., 198, *Les oiseaux dans les habitats palolithiques: gibier des hommes ou proies des rapaces?* În C. Grigson, Clutton-Brock J., *Animals and archaeology*, BAR international series, 183, pp. 11-124.

³⁴ Villette P, 1983, *Avifaunes du Pleistocene final et de l Holocene dans le Sud de la France et en Catalogne*, Atacina, 11.

³⁴ Vilette P., 1987, *Oiseaux* în Miskovsky J-C., *Geologie de la prehistoire: methodes, techniques, applications*, GEOPRE eds, Paris, pp. 765-773.

³⁴ Chaplin, R-E., 1971, *The study of animal bones from archaeological sites*. Seminar Press, London New York.

³⁴ Klein R.G., 1982, *Age (mortality) profiles as a means of distinguishing hunted from scavenged ones in Stone Age archaeological sites*, în *Palaeobiology*, VIII, 2, pp. 151-158.

³⁴ Klein R-G., Cruz-Urbe K., 1984, *The analysis of animal bones from archaeological sites*. University of Chicago Press, Chicago and London.

³⁴ Leroi-Gourhan A., 1953, *Le interpretation des vestiges osseaux*. Congres prehistorique de France, 14e session, Strassbourg, pp. 377-394.

³⁴ Kyes P, Potter T.S., 1934, *Physiological marrow ossification in female pigeon*. *Anatomical Record*, LX, pp. 377-379.

³⁴ Driver, J-C, 1982, *Medullary bone s an indicator of sex in birds remains from archaeological sites*, BAR British Series, 109, pp.251-254

³⁴ West B., 1982, *Spur development : recognizing caponised fowl in archaeological material*, BAR, British Series, 109, pp. 255-262.

³⁴ Coroliuc Anca, 2009, *Studiul anatomo-comparat al materialului arheozoologic provenit din stațiunea precucuteniană de la Târgu Frumos în corelație cu alte materiale din stațiunile neo-eneolitice de pe teritoriul Moldovei* (teză de doctorat), Univ. Al. I. Cuza, Iași, pp. 47-326

³⁴ Oleniuc Florentina-Carmen, 2010, *Cercetări arheozoologice privind Cultura Cucuteni faza B*, teză de doctorat, Univ. AIC, Iași, pp. 329-334.

³⁴ Bălășescu A., Radu, V., Moise D., 2005, *Omul și mediul animal între milenii VII-IV b.C. la Dunărea de Jos*, Seria Cercetări Pluridisciplinare, Biblioteca Muzeului de Istorie a României, pp.129-300.

³⁴ Valenciuc N., Ion Iordache, 1983, *Lucrări practice de zoologia vertebratelor*, Ed. Didactică și Pedagogică, pp. 168-170.

³⁴ Bhrim D., Solomon L., 1970, *Lucrări practice de zoologia vertebratelor*, Iași.

³⁴ Bertin L., 1950, *La vie des animaux*, T II., Librairie Larousse, Paris.

³⁴ Aurelia Ungurianu, 2009, *Arheozoologia actualului județ Botoșani* (teza de doctorat) Univ. AIC, Iași, pp. 105-109.

³⁴ Tălpeanu M., Paspaleva M, 1973, *Aripi deasupra Deltei*, Ed. Științifică, București.

³⁴ Suciu M., Popescu Al., 1981, *Lucrări practice de zoologie*, Ed. Didactică și pedagogică, București.

MORMINTE DIN CIMITIRUL MĂNĂSTIRII TAZLĂU. REZULTATELE SUPRAVEGHERII ARHEOLOGICE DIN ANUL 2015

George Dan HÂNCEANU

Rezumat: Ansamblul monahal de la Tazlău are biserica *Nașterea Maicii Domnului*, ultima ctitorie religioasă a domnului Moldovei, Ștefan cel Mare, de la 1497. Acest complex religios este inclus într-un proiect european de renovare și consolidare; prin urmare, au fost necesare lucrări geodezice, la fundațiile turnului clopotniță, bisericii, turnului de apărare și zidului de incintă. Intervențiile în sol au fost supravegheate, iar descoperirile au determinat extinderea săpăturilor pentru salvarea vestigiilor arheologice. Au fost deschise șase secțiuni (notate S.I-S.VI) și o casetă adiacentă (notată Cas.I, pentru S.II).

Cercetările au confirmat prezența a două niveluri de locuire, unul medieval și altul modern, cu pavaje, olane, gropi și obiecte. Lângă biserică am descoperit 14 morminte. Ele conțineau schelete creștine îngropate în poziție anatomică (6), dar și reînhumate (8). Pe lângă preoți (două morminte, M.8 și M.10), din prima jumătate a secolului al XIX-lea, identificați prin inscripțiile funerare de pe cărămizi, au fost înmormântați și membri ai comunității locale. Inventarul acestora conținea, printre altele, două monede turcești și piese de port (o pafta, o plăcuță vestimentară de bronz perforată și o pereche de cercei). Săpăturile indică prezența unui cimitir în incinta mănăstirii, cu morminte din secolele XVI – XIX.

Cuvinte cheie: mănăstirea Tazlău, biserica *Nașterea Maicii Domnului*, Ștefan cel Mare, cimitir, morminte medievale și moderne, monede

Abstract: The last religious foundation of the Moldavian king, Stephen the Great which can be dated to 1497, precisely, *The birth of Mary the Virgin* church is a part of the monastic assembly from Tazlău. This religious complex is included in a European renovation and consolidation project; therefore, geodesic works were required at the foundations of the bell tower, at the foundations of the church, at the foundations of the defensive tower and at the foundations of the precinct walls. Soil interventions have been surveilled and a series of discoveries have determined the extent of the diggings in order to save more archaeological artefacts. Thus, there were opened six sections (noted from S.I to S.VI) and an adjacent cassette (noted Cas.I, for the section S.II).

The archaeological research has confirmed the presence of two dwelling levels, one medieval and other modern, with pavements, tiles, pits and objects. Nearby the church were discovered 14 graves. The bodies (Christians) were normally buried, in anatomic position (6 graves), but in other cases they were reburied (8 graves). Besides priests - there are two priest graves (M.8 and M.10) which can be dated in the first half of the XIXth century (based on the funeral inscriptions from the bricks) members of the local community were also buried in here. The funeral inventory contains two Turkish coins and port parts (a buckle, a bronze perforated clothing plate and a pair of earrings). The diggings are indicating the presence of a cemetery inside the monastery with graves that can be dated in the XVIth – XIXth centuries.

Key words: Tazlău monastery, *The birth of Mary the Virgin* church, Stephen the Great, cemetery, medieval and modern graves, coins

I. Date generale

Satul reședință al comunei cu același nume, Tazlău, se află la granița cu județul Bacău și în partea de sud a județului Neamț. Singurul sat component al comunei, situat pe cursul superior al râului Tazlău, în zona premontană, la o altitudine de circa 450m (pl. I/1). Izolat de centrele urbane, Tazlăul este la aproximativ 18 km distanță de orașul Roznov, 32 km de Piatra Neamț și la 56 km de Roman.

Ansamblul Mănăstirii Tazlău cuprinde Biserica *Nașterea Maicii Domnului*, ultimul lăcaș de cult construit în timpul domniei voievodului Moldovei, Ștefan cel Mare (la 1496-1497¹, cu un pridvor adăugat în 1596), zidurile de incintă și turnul clopotniță (secol XV, cu posibile faze de refacere din vremea lui Petru Rareș) și turnul de apărare (secol XV, cu adăugiri ulterioare). Curtea interioară mai păstrează încă, pe latura sudică, din zidurile construcției anexă, cunoscută și sub denumirea de casa domnească (trapeză, două pivnițe și camere de locuit), situate în laterala stângă a mănăstirii

¹ STOICESCU 1974, p. 300; BALȘ 2012, p. 68-75.

(pl. I/2; II/3). În privința acestor „construcții ștefaniene” s-a remarcat o etapizare în cadrul lor, primul corp fiind ridicat anterior bisericii (la 1480), fapt susținut și prin unele documente². Exceptând corpul sudic, contemporan lăcașului (casa domnească), celelalte, sistemul de aducțiune al apei și construcțiile adiacente (camere pentru provizii, de trecere/legătură între locuințe, pentru depozitat unelte) au fost ridicate sau refăcute treptat, pe parcursul secolelor XVI – XVII. Pe alocuri, s-au păstrat la intrarea în turn și la anexă urme ale sistemului de susținere al porților (tâțâne), chiar locul de fixare al drugilor de la porți sau bare metalice din grilajul geamurilor (pl. III).

Întrucât lăcașul urmează să fie inclus într-un proiect european, de consolidare și restaurare³, a fost necesară efectuarea unor sondaje geodezice, cu scopul constatării adâncimii, a rezistenței fundațiilor și modului de construcție a lăcașului, a turnului clopotniță, a turnului de apărare și a unei părți din zidul de incintă (pl. II/1, 2). Această acțiune a impus asigurarea unei supravegheri arheologice (conform autorizației nr. 128/2015)⁴ și intervenții în sol, cu scopul salvării vestigiilor, acolo unde a fost necesar. În vederile noastre nu a intrat și corpul sudic (anexa-casa domnească), care de altfel a beneficiat de două sondaje⁵, care au furnizat informații utile arheologilor.

Anterior asistenței noastre, în anii 1980 s-au deschis, printre altele, patru secțiuni (notate S.I-S.4), primele două dispuse pe fațada nordică a caselor „egumenești”, iar ultimele două pe latura sudică a bisericii (când s-a descoperit și un mormânt)⁶. În anul 1991 au avut loc câteva sondaje, care au vizat și traseul pavajului de piatră, din jurul bisericii *Nașterea Maicii Domnului*, cu scopul conectării lăcașului la conducta de apă. În timpul acestei acțiuni s-au descoperit mai multe schelete din cimitirul incintei. Din păcate, rezultatele au rămas în mare parte inedite, doar micile semnalări dintr-un raport intern al instituției muzeale nemțene mai punctează această cercetare⁷.

II. Informații despre săpătură. Obiectele medievale din strat

În 2015, pentru atingerea scopurilor menționate au fost deschise șase secțiuni (notate S.I-S.VI)⁸ și o casetă adiacentă secțiunii S.II (notată Cas.1) (pl. I/2), pentru descoperirea și salvarea inventarului scheletelor din perimetrul respectiv.

Până la descrierea mormintelor din cimitirul incintei mănăstirii vom semnală pe scurt rezultatele obținute în celelalte secțiuni, în nivelurile de locuire medieval și modern.

În secțiunea S.I (fostul sondaj Sj.I) (3,00m lungime x 1,00m lățime), de pe latura vestică, a fost surprinsă, la -1,10m adâncime, o tubulatură de olane, tăiată la un capăt de o groapă de mortar (pl. IV/1b), din secolul XX (cu prilejul restaurării monumentului), iar la celălalt de un rest dintr-un contrafort de susținere a greutății monumentului religios (pl. IV/1a). Tubulatura folosea la alimentarea cu apă a casei domnești din laterala mănăstirii. Secțiunea a fost deschisă la circa 1,20m distanță de contrafortul nord-vestic, iar în urma săpăturii (care a atins adâncimea de -1,55m) s-a

² BĂTRÎNA L., BĂTRÎNA A. 2007, p. 463.

³ Anterior, lucrări de restaurare și conservare la lăcașul religios s-au efectuat în anii '80 ai secolului trecut (urme ale acestor lucrări am surprins într-un capăt al secțiunii S.I, unde avem o groapă cu mortar și alte materiale rămase de la muncitori).

⁴ Lucrările au fost coordonate de subsemnatul (datele inițiale au fost publicate într-un raport din CCAR 2016, p. 204-205, 587-588, pl. I-II). Pe teren am fost însoțit de colegul drd. S. Ceașu, de la Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra Neamț, care a avut în atenție supravegherea de la turnul clopotniță, turnul de apărare și zidul de incintă.

⁵ BĂTRÎNA L., BĂTRÎNA A. 2007, p. 464 (fig. 1), 467.

⁶ BĂTRÎNA L., BĂTRÎNA A. 2007, p. 463-464 (fig. 1), 467.

⁷ CUCOȘ 1991, p. 2. Din raport rezultă că cercetarea arheologică s-a desfășurat în urma unui proiect de sistematizare pe verticală, care a impus îndepărtarea stratului vegetal, până la nivelul medieval de construcție al bisericii, iar pe lângă ziduri, până la momentul demolării construcțiilor.

⁸ Inițial au fost propuse sondaje geodezice (cel de-al șaptelea, la una din pivnițe, a fost abandonat datorită condițiilor nesigure), care în urma săpăturilor au luat forma unor secțiuni și casete, pentru salvarea vestigiilor și obținerea unor informații utile specialiștilor. Întrucât în CCAR 2016 este un raport preliminar, sondajele au rămas cu prescurtarea inițială, ulterior fiind renumerotate ca secțiuni și casete.

constatat o diferență în raportul dintre olane și pridvor, indicând anterioritatea sistemului de aducțiune al apei față de pridvorul bisericii (adăugat spre finalul secolului al XVI-lea).

În secțiunea S.IV (fostul sondaj Sj.IV) (2,00m lungime x 1,50m lățime), de pe latura estică (pl. IV/3), trasată la fundația zidului de incintă, s-au găsit fragmente ceramice de la oale, castroane, căni, dar și sticlă fragmentară de la recipiente de băut. Obiectele din fier (o scoabă, o seceră fragmentară, o cataramă) aduc completări, îndeosebi pentru nivelul medieval. Cu acest prilej s-a observat decroșul fundației și modul de construcție al zidăriei.

În secțiunea S.V (fostul sondaj Sj.V)⁹, deschisă în laterala stângă a turnului estic (astăzi, turnul-clopotniță) (3,00m lungime x 1,00m lățime) (pl. IV/2a), s-a constatat prezența a două niveluri de locuire medievale, marcate și prin intermediul a două pavaje din piatră (pl. IV/2b) (identificate la -0,80m, respectiv -0,60m adâncime). Dacă fundația turnului are decroș, acesta nu se prelungește și la fundația zidului de incintă alăturat (pl. IV/2a).

Raportul stratigrafic, din ultimele două secțiuni descrise, indică un „moment comun” de construcție al zidului incintei cu turnul estic (clopotniță), la nivelul fundației, dar nu este exclus ca ambele obiective să fi fost refăcute în vremea domnului Petru Rareș, ipoteză neconfirmată însă de sondajul turnului și datorită secționării nivelurilor de locuire, petrecută în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Fundația turnului are aspectul unei zidării turnate, fiind decroșată în raport cu elevația. De altfel, fundația zidului de incintă din secțiunea S.IV are decroș (pl. IV/3), dar acesta nu se prelungește spre fundația zidului de incintă din apropierea turnului clopotniță (pl. IV/2a).

În beciul turnului de apărare (situat spre colțul nord-vestic) s-a trasat secțiunea S.VI (fostul sondaj Sj.VI) (2,50m lungime x 1,00m lățime) cu scopul delimitării fundației, care avea doar 0,50m înălțime. Nu s-au descoperit obiecte arheologice. S-a remarcat că fundația mănăstirii ajunge până la -2,40m adâncime, iar cea a zidului de incintă la doar -1,60m adâncime (pl. IV/4). O excepție am întâlnit la turnul descris, unde fundația este mică, de doar 0,50m, deoarece este alăturată zidului de incintă.

În nivelurile de locuire ale secțiunilor, dar și în inventarele mormintelor s-au descoperit obiecte arheologice variate (din lut, sticlă și metal), care indică o funcționare continuă a mănăstirii, de la finalul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, chiar dacă pe alocuri nivelul de final de secol XV este insesizabil.

Asupra unora dintre aceste obiecte vom insista, considerându-le importante pentru situația stratigrafică a nivelului medieval de locuire. Dacă ceramica și sticlăria este fragmentară (slabă cantitativ) și nu ne-a permis restaurarea vreunui obiect, ne vom referi la câteva piese din fier sau bronz, care sugerează o parte din ocupațiile celor din incinta lăcașului religios. Întrucât dispunem de câteva piese¹⁰, iar ele fac parte din categorii diferite le vom descrie la comun:

1. *Seceră* fragmentară, din fier, de tipul celor cu lama îngustă, slab curbată și probabil finalizată cu un vârf ascuțit. Marginea exterioară este lățită, comparativ cu lama (pl. IX/1; XIII/1). Descoperită în stratul secțiunii S.IV. Dimensiuni: $L_{corp} = 90\text{mm}$; $L_{mâner} = 40\text{mm}$; $LA_{lamă} = 15\text{mm}$. Piesa este comună și întâlnită încă din perioada Evului Mediu timpuriu, fiind folosită pentru tăierea păioaselor. Perpetuată ca tip, probabil piesa este din secolele XVI – XVII.

2. *Scoabă* din fier, de tipul celei sub forma literei U, având brațele drepte, unul din vârfuri ascuțit, iar celălalt întors, înfășurat (pl. IX/4; XIII/2). Descoperită în nivelul secțiunii S.IV. Dimensiuni: $L_{brațe} = 75\text{mm}$; $LA_{corp} = 12\text{mm}$; $LA_{dintre\ brațe} = 40\text{mm}$. Des întâlnite în așezările medievale, acestea sunt date în secolele XIV – XVII, însă exemplarul găsit ar putea fi din intervalul veacurilor XVI – XVII.

3. *Sfeșnic* din bronz, lucrat dintr-o bandă subțire având gura evazată plat, corpul circular ondulat pe alocuri și piciorul rupt. Descoperit rupt în zona gâtului, obiectul avea o perforație, pentru prindere (pl. IX/3; XIII/9). Pare să fie tipul de piesă care era prinsă direct pe zidărie, pentru a

⁹ Analiza și publicarea amplă a rezultatelor secțiunilor S.I, S.IV-S.VI (fostele sondaje Sj. I, Sj.IV-VI) vor reveni colegului S. Ceașu, care le-a cercetat în detaliu.

¹⁰ La dimensiunile obiectelor, din nivelurile de locuire și din morminte, am utilizat următoarele prescurtări: D – diametru; GR – grosime; H – înălțime; L – lungime; LA – lățime.

permite iluminarea spațiului respectiv. Descoperită *passim* de secțiunea S.V. Dimensiuni: L – 110mm; D_{gură} – 40mm; D_{corp} – 30mm. Fragmente similare de sfeșnice s-au descoperit în cetatea Oradei¹¹, unde sunt datate în secolele XV – XVII. În acest caz, piesa de la Tazlău se poate încadra secolelor XVI – XVII.

4. *Bară – grilaj metalic geam* fier, ruptă la un capăt. Corpul este pătrat în secțiune și prevăzută cu o perforație prin care trecea o bară similară, pentru blocarea în cruce a geamului (pl. IX/2; XIII/4). Descoperită *passim* de secțiunea S.V. Dimensiuni: L – 240mm; LA_{corp} – 10mm; D_{perforație} – 15mm. Obiectul a fost găsit împreună cu sfeșnicul, foarte aproape de casa domnească, într-o laterală a turnului clopotniță. Întrucât, am găsit astfel de grilaje și la clădirile anexei (pl. III/3), el se poate data în secolele XVI – XVII.

5. *Cataramă* din fier, de tipul celor rotunde, confecționate manual, dintr-o verigă circulară în secțiune, căreia îi era atașat spinul, mai lung decât circumferința piesei (pl. X/1; XIII/5) Descoperită în stratul secțiunii S.IV. Dimensiuni: D – 20mm; GR – 2mm; L_{spin} – 13mm. Întreg, obiectul vestimentar este prezent în multe situri medievale, fiind datat în intervalul secolelor XVI – XVII. O analogie din exteriorul arealului Moldovei o întâlnim în cetatea Oradei¹².

*

Am lăsat pentru cea de-a doua parte a articolului două secțiuni (S.II și S.III) și o casetă, prin intermediul căreia s-au descoperit și cercetat un număr total de 14 morminte de înhumatie.

III. Descoperirea mormintelor

Secțiunea S.III (fostul sondaj Sj.III) (3,00m lungime x 2,00m lățime) a fost deschisă pe latura sudică, exterioară, a absidei altarului (pl. V/2). Adâncimea atinsă la fundație a fost de -2,40m. De asemenea, s-au descoperit și trei morminte (notate M.1, M.2 și M.5), unul dintre ele având ca inventar o pafta, iar altul o plăcuță de bronz cu perforație.

În cadrul secțiunii S.II (fostul sondaj Sj.II), trasată pe latura de nord a mănăstirii, s-a constatat că fundația era la peste -2,00m adâncime și avea decroș (pl. V/1). La ultimul nivel am descoperit un mormânt în poziție anatomică, iar mai sus, la circa -0,60m adâncime au apărut două cranii, motiv pentru care am deschis o casetă adiacentă (notată Cas.1), cu scopul de a le cerceta integral. După decopertare am constatat prezența mai multor morminte, cu schelete în poziție anatomică, unele suprapuse, dar și reînhumări, uneori în cutii de lemn, care au deranjat, alteori tăiat mormintele cu schelete în poziție anatomică. Dimensiunile secțiunii S.II: 3,50m lungime x 1,10m lățime și ale casei Cas.1: 1,50m lungime x 1,50m lățime.

În privința inventarului funerar, la două morminte s-au descoperit câte o monedă medievală și o pereche de cercei. Alte două morminte reînhumate, de secol XIX, care au aparținut unor călugări aveau alături și cărămizile cu numele și anul morții lor.

Cu prilejul săpăturilor efectuate în incinta ansamblului monastic s-a descoperit un număr total de 14 morminte de înhumatie, dintre care o parte aveau scheletele reînhumate, căreia li s-au lăsat obiectele funerare. Mormintele s-au găsit între -0,60m și -1,80m adâncime. Cu certitudine și în afara secțiunilor și casei deschise mai sunt morminte de cercetat, întrucât ele fac parte din cimitirul mănăstirii.

IV. Descrierea mormintelor¹³

Prin intermediul a două secțiuni și o casetă am descoperit și cercetat integral un număr de 14 morminte medievale și moderne:

¹¹ RUSU 2002, p. 88, pl. LVI/c-f.

¹² RUSU 2002, p. 91, pl. LX/f.

¹³ Cercetarea mormintelor s-a efectuat, în majoritatea timpului pe ploaie, motiv pentru care nu am reușit să insistăm asupra curățării detaliate a oaselor și a obiectelor din inventarul funerar (când au fost găsite). Oasele scheletelor au fost strânse și depozitate la Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra Neamț, în perspectiva unei analize antropologice.

Mormântul M.1 – adult, reînhumat. Mormântul se afla în secțiunea S.III, la -0,80m adâncime (pl. V/3). Inventar: lângă schelet erau două cuie și câteva scoabe mici din fier, probabil utilizate la prinderea unui material care putea căptuși o cutie de lemn. Cea mai importantă piesă de inventar este o *pafta din bronz*, în formă de frunză, perlată pe margini.

Mormântul M.2 – copil/adolescent. Mormântul era în secțiunea S.III, la -1,30m adâncime. Depus în poziție anatomică, defunctul era prins în profilul secțiunii (pl. V/4), iar dezvelirea completă ar fi afectat stabilitatea malului, întrucât săpătura se desfășura pe ploaie. Pe porțiunea cât a fost dezgropat nu avea inventar.

Mormântul M.3 – adult, reînhumat. Mormântul era situat în caseta Cas.1 a secțiunii S.II, la -0,60m adâncime. Reînhumatul suprapunea scheletul mormântului următor, motiv pentru care i-a distrus partea cuprinsă între bazin și picioare (pl. V/5, 6). Nu avea inventar.

Mormântul M.4 – adult. Scheletul era depus în poziție anatomică, pe spate, cu capul la vest și probabil picioarele la est. Mâinile erau așezate pe abdomen. O parte din oasele picioarelor se aflau peste cele de la mâini, fiind deranjate de mormântul descris anterior (pl. V/6). Resturile de lemn putrezit, de pe margini și de sub defunct, indică înmormântarea într-un sicriu (pl. VI/1). Nu avea inventar.

Mormântul M.5 – adult. Descoperit în secțiunea S.III, scheletul mormântului era la -0,80m adâncime. În poziție anatomică, defunctul avea capul la vest și picioarele la est. Jumătatea stângă lipsea, fiind distrusă din trecut. Mâna dreaptă era așezată pe piept. Lungimea defunctului era de 1,50m (pl. VI/2). Inventar: în partea stângă a pieptului avea o *plăcuță dreptunghiulară din bronz*, perforată la un capăt (cu rol de prindere, ca o aplică).

Mormântul M.6 – adult, reînhumat. Descoperit în caseta Cas.1 a secțiunii S.II, la -0,70m adâncime. Din schelet s-a păstrat craniul, așezat peste câteva oase de la mâini (pl. VI/3). Inventar: sub craniu era o *monedă din argint*, perforată, prinsă de un fragment de țesătură, înverzită (pl. VI/4, 5). Probabil, reînhumatul a fost învelit într-un material textil.

Mormântul M.7 – adult, reînhumat. Găsit foarte aproape de mormântul anterior. Din schelet s-a păstrat craniul și o parte din oasele sternului (pl. VI/3). Inventar: cuie din fier, o potcoavă fragmentară din fier, un rest dintr-o lamă de cuțit din fier și o buză de vas. Cuiele indică prezența unei posibile cutii de lemn sau sunt de la sicriul inițial al defunctului.

Mormântul M.8 – adult. Sub scheletele reînhumate ale mormintelor 6 și 7, la -0,80m adâncime, era un defunct depus pe spate, cu capul la vest și picioarele la est (pl. VII/1). Inventar: sub cap avea o *cărămidă cu o inscripție* în limba slavonă (pl. VII/3), iar câteva *fire aurite*, în amestec cu alt material textil, indică faptul că a avut o mantie împletită și cu fir de aur (pl. VII/2). Potrivit inscripției, mormântul aparține preotului Radu, înmormântat în anul 1850 (pl. VII/4). Resturile de lemn și câteva cuie de fier indică faptul că defunctul a fost îngropat într-un coșciug.

Mormântul M.9 – adult, reînhumat. Alături de scheletul mormântului anterior era un reînhumat, tot la -0,80m adâncime (pl. VII/5). Inventar: cuie din fier, probabil de la o cutie din lemn sau de la coșciugul inițial.

Mormântul M.10 – adult, reînhumat. Mormântul găsit tot în caseta Cas.1 a secțiunii S.II, la -0,80m adâncime, a fost repus într-o cutie din lemn, de la care s-au păstrat urme și cuie din fier. Craniul păstra într-o laterală cărămida cu care fusese înmormântat defunctul (pl. VIII/1). Inventar: dispunea de o *cărămidă*, ruptă pe jumătate, din care lipsește prima parte a inscripției funerare (numele ieromonahului), păstrându-se însă anul morții, 1837 (pl. VIII/2).

Mormântul M.11 – adult. Scheletul se afla la -0,70m adâncime, probabil depus anatomic. Din el am dezvelit doar picioarele orientate spre est (pl. VIII/3). Din păcate, dimensiunile casetei Cas.1 a secțiunii S.II nu ne-a permis dezvelirea completă a defunctului. Nu am găsit obiecte pe porțiunea cercetată.

Mormântul M.12 – adult, reînhumat. Pe latura de nord a casetei Cas.1 a secțiunii S.II era un alt schelet reînhumat, la -0,50m adâncime. Din acesta s-a păstrat doar craniul, pus peste oasele mâinilor (pl. VIII/5). Inventar: la demontarea scheletului, sub craniu am găsit o *monedă din argint*,

perforată (pl. VIII/6), iar în apropiere o *pereche de cercei*, piesele fiind alăturate și nu separat, în zona urechilor, cum se găsesc la scheletele nederanjate.

Mormântul M.13 – adult, reînhumat. Mormântul era situat aproape de cel anterior (asemenea situației mormintelor M.6 și M.7) și conținea doar craniul și câteva oase (pl. VIII/5). Nu avea inventar.

Mormântul M.14 – adult. Mormântul a fost găsit în secțiunea S.II, la -1,10m adâncime. Defunctul era depus în poziționat anatomică, pe spate, cu capul la vest și probabil picioarele la est, ultimele lipsesc (schelet secționat de la bazin în jos) (pl. VIII/4). Urmele de lemn și cuiele din fier indică faptul că defunctul a fost înmormântat într-un coșciug.

Întrucât nu putem lua adâncimea drept criteriu pentru a stabili o stratigrafie clară în privința datării înmormântărilor, putem doar preciza că din cele 14 morminte, opt erau reînhumate, restul fiind nederanjate. Dintre ele, dacă este să luăm în calcul și cuiele (de la sicrie sau cutii din lemn) (pl. XII/4) ca obiecte funerare, nouă aveau inventar, iar potrivit obiectelor cinci erau medievale și patru din epoca modernă. Incertitudinea rămâne pentru mormintele fără inventar (cinci), dintre care două (mormintele M.2 și M.11) au fost cercetate parțial, datorită poziționării lor, fapt care ne-a privat de posibilele piese funerare.

V. Inventarul funerar

Din cele nouă morminte care conțineau obiecte de inventar, doar șase aveau piese importante¹⁴, celelalte trei având doar cuie de la sicrie sau cutiile de lemn ale reînhumaiilor. Din cele patru morminte moderne, două aveau câte o cărămidă cu inscripție. Printre cele mai importante obiecte de inventar semnalăm o pafta, o piesă vestimentară perforată, două monede și o pereche de cercei. Deși puține, acestea reflectă aspecte ale vieții cotidiene și spirituale din Moldova medievală.

1. Piese de podoabă și vestimentație

a) *Pereche de cercei* găsită în inventarul mormântului M.12 (cu schelet reînhumat). Un obiect este întreg, iar celălalt păstrat fragmentar. Piesele sunt lucrate manual, pe un schelet subțire din bronz (sub forma unei „plase împletite”, de formă romboidală) s-a aplicat un material textil, turcoaz (pl. XIII/6a). Ornamentul se continua cu o mărgică tubulară, de culoare galbenă (pl. XIII/6b), iar deasupra acesteia trebuia să fie sistemul de prindere al piesei pentru ureche. Cele două elemente componente ale decorului cerceilor sunt despărțite de o mică verigă (pl. XI/3). Probabil datorită fragilității pieselor și din cauza solului umed în care a stat defunctul, câteva părți componente s-au pierdut, iar altele s-au distrus (sistemele de închidere de la ambii cercei și una dintre mărgicele). Moneda găsită alături de cercei indică ca și perioadă de folosire secolul al XVIII-lea.

b) *Pafta din bronz*, din inventarul mormântului M.1 (cu schelet reînhumat), este compusă din două piese identice, diferite fiind doar sistemul de închidere, una având urechea, iar cealaltă cârligul pronunțat, mare (pl. X/3a). De dimensiune mică, pafta are piesele de formă circular-ovală, ușor ascuțite, situație care le oferă aspectul unor frunze (pl. X/3b). Bombate la exterior, pe interior sunt goale și dispun de câte o bandă plată, dispusă de-a latul, pe centrul pieselor, pentru fixarea pe capetele cordonului (pl. X/3c). Sistemul de închidere le permitea o vizualizare maximă, motiv pentru care sunt ornamentate cu motive florale și vegetale. În centrul fiecărei piese se află câte un buchet format din trei flori (trifoi cu patru foi, simbolul vieții și al norocului), însoțit de tulpinile și frunzele adiacente (pl. XIII/7). Decorul identic, asemenea formelor pieselor, este delimitat printr-un cerc, după care, marginea rămasă este perlată. Posibil lucrată într-un atelier local. Dimensiuni: D_{corp} – 32mm (cu vârful frunzei, 34mm); D_{verigă prindere} – 5mm; D_{cârlig închidere} – 7mm. Obiecte asemănătoare ca formă, din bronz sau argint, dar cu ornamente diferite, s-au găsit în cimitirul medieval de la Isaccea (*Biserica Sf. Gheorghe*), jud. Tulcea¹⁵, Măxineni (*Mănăstirea*

¹⁴ Pentru desenarea obiectelor mulțumim muzeografului Dan Spătariu, de la Muzeul de Istorie Roman.

¹⁵ VASILIU 1995, p. 392, 408 (pl. V/1, 2); VASILIU 1996, p. 233, 242 (pl. VI/5).

Măxineni), jud. Brăila¹⁶ iar altele (fără ca proveniența să fie menționată) sunt din colecția muzeului Tulcea¹⁷. Mai apropiate ca formă, chiar identice, inclusiv în privința poziționării benzilor din interiorul pieselor, sunt cele atribuite sitului de la Costești – Ialoveni (Republica Moldova)¹⁸, la legendă fiind denumite chiar catarama-pafta, probabil datorită dimensiunilor reduse comparativ cu paftalele mari, de centuri. Probabil piesa a aparținut unui călugăr, preot, iar potrivit celor mai apropiate analogii, cele de la Costești, pare că se datează în secolul al XVI-lea.

c) *Plăcuță din bronz*, din inventarul mormântului M.5 (cu schelet în poziție anatomică), de formă aproximativ dreptunghiulară, care are o perforație la mijloc (pl. X/2; XIII/8). Piesa a fost găsită în zona abdomenului, pe partea stângă, pus pe verticală, situație ce indică o posibilă destinație vestimentară. Obiectul este nedecorat și l-am găsit rupt în trei fragmente. Dimensiuni: L – 80mm; LA – între 10mm-12mm; GR – 1mm. Probabil, ca datare, piesa este din secolele XVI – XVII.

2. Monede

Doar două monede, perforate, dintre care una prinsă de un material textil. Ambele sunt din argint, turcești, păstrate în stare bună de conservare.

a) Prima monedă este din inventarul mormântului M.6:

AR; 0,09 g; 11x16 mm; f.s.c.; ruptă, perforată rotund; Imperiul Otoman, Mahmud I (1143-1168 AH/ 1730-1754), Misir, para, 1143 AH/ 1730¹⁹.

b) A doua monedă este din inventarul mormântului M.12:

AR; 0,22 g; 14x15 mm; s.c.; perforată rotund; Imperiul Otoman, Mahmud I (1143-1168 AH/ 1730-1754), Kostantaniye, para, 1143 AH/ 1730²⁰.

Potrivit datelor de pe legendă²¹, ambele monede sunt emise de același sultan, în același interval de timp, doar că diferă numele orașului în care se afla atelierul de monetărie. Emise în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cu siguranță acestea au circulat sau au fost întrebuințate sub altă formă (întrucât sunt perforate) pe tot parcursul veacului, probabil și la începutul secolului următor.

Posibil, ca inventarul mormintelor să conțină și monede occidentale, însă această idee va putea fi confirmată sau infirmată doar de noi săpături în perimetrul cimitirului. Ipoteză propusă și pe baza monedei găsită în stratul de locuire de la turnul clopotniță, o imitație de bronz, după un schilling suedez al împărătesei Cristina, care reprezintă un tip general²².

3. Diverse

Pe lângă cuiele sicriilor sau de la cutiile folosite pentru reînhumare, care sunt din fier și au dimensiuni variabile, între 50mm – 100mm, am descoperit și alte piese, frecvent găsite în cimitirele medievale:

a) *Cuțit* fragmentar din fier, cu lama lată și ruptă (pl. XII/2; XIII/3). De cele mai multe ori, astfel de piese se află depuse la genunchi sau la tălpile picioarelor. Descoperit în inventarul mormântului M.7. Dimensiuni: L – 40mm; LA – 10mm; GR – 1mm. Probabil din secolele XVI – XVII, ca majoritatea descoperirilor din cimitirul de la Tazlău.

b) *Potcoavă* din fier, fragmentară. Ușor curbată, piesa provine de la tocul unei încălțări (pl. XII/3). Descoperită în inventarul mormântului M.7. Dimensiuni: L – 95mm; LA – 20mm; GR – 40mm (datorită depunerilor).

¹⁶ CÂNDEA 1996, pl. LI/111; CÂNDEA 2012, pl. LI/108.

¹⁷ VASILIU 1996, p. 231, 240 (pl. IV/3).

¹⁸ REABȚEVA 2014, p. 166, 363 (fig. 101/1-3).

¹⁹ PERE 1968, p. 580.

²⁰ PERE 1968, p. 578.

²¹ Pentru identificarea lor dorim să-i mulțumim doamnei dr. Anuța Boldureanu, de la Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău. Totodată, pentru celelalte date, inclusiv pentru determinarea imitației îi mulțumim și colegului dr. L. Munteanu, de la Institutul de Arheologie din Iași.

²² FEDOROV 1966, tip general.

c) *Buză de vas* lucrată la roată, din pastă cu aspect zgrunțuros, de culoare cenușie, cu ardere secundară (pl. XII/1a). Forma buzei, evazată, cu prag interior (pl. XII/1b), indică tipul de vas borcan (oală) din secolele XVI – XVII. Fragmentul a fost găsit în inventarul mormântului M.7. Dimensiuni: H – 15mm; LA – 30mm; GR – 40mm. Astfel de fragmente s-au găsit în multe cimitire, fie în inventarul mormintelor, fie printre morminte.

Deși cele trei obiecte fac parte din inventarul aceluiași mormânt (M.7), fiind vorba despre un schelet reînhumat, nu putem oferi detalii privind depunerea lor, motiv pentru care am apelat la analogii, care să indice locul cel mai frecvent în care au fost găsite astfel de piese: cuțitul la genunchi sau la tălpi, potcoava la picioare, iar buza de vas la cap sau printre morminte.

**

Din cele 14 morminte, opt erau reînhumate. Dintre ele doar nouă aveau obiecte de inventar. Piesele funerare sugerează înmormântarea majorității defuncțiilor în perioada secolelor XVI – XVII. Dispunem și de patru morminte moderne, două ale călugărilor mănăstirii, datate, prin intermediul cărămizilor, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Astfel de morminte sunt frecvente în incinta lăcașurilor religioase, fiind de regulă dispuse în apropierea fundațiilor. Un mormânt din aceeași perioadă a fost găsit și în anul 1984 (notat M.1), a cărui cărămidă inscripționată indică înmormântarea părintelui Partenie²³. Aceste descoperiri indică ideea unor înmormântări comune, în aceeași incintă fiind atât călugării, preoții (mai aproape de fundațiile bisericii) cât și membrii comunității rurale, un fenomen general pentru secolele XIV – început de secol XIX, întâlnit în multe cazuri, când au fost cercetate cimitirele bisericilor și episcopiiilor din Moldova.

Caracterul restrâns al lucrărilor ne-a limitat numărul descoperirilor funerare. Poate cercetările viitoare, impuse prin demersurile necesare derulării și finalizării proiectului de restaurare al mănăstirii, vor permite dezvelirea unor porțiuni extinse din cimitirul incintei lăcașului religios, care să completeze modestele noastre rezultate.

Abrevieri

CCAR: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, București.

Mem.Antiq: *Memoria Antiquitatis. Acta Musei Petrodavensis*. Muzeul de Istorie și Arheologie Piatra-Neamț.

Peuce: *Peuce*, anuar ICEM, Tulcea.

BIBLIOGRAFIE

BALȘ 2012: Balș, G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare* (ediție îngrijită de T. Sinigalia și P. V. Batariuc), ediția a II-a (revăzută), Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava.

BĂTRÎNA L., BĂTRÎNA A. 2007: Bătrîna, L., Bătrîna, A., *Cercetările arheologice de la Tazlău (jud. Neamț)*, în *Mem.Antiq.*, XXIV, pp. 463-474.

CÂNDEA 1996: Căndea, I., *Mănăstirea Măxineni*, Ed. Istros, Brăila.

CÂNDEA 2012: Căndea, I., *Mănăstirea Măxineni*, I, Ed. Istros, Brăila.

CCAR 2016: Hânceanu, G. D., Ceașu, S., *Sat Tazlău, comuna Tazlău, județul Neamț. Punct: Mănăstirea Tazlău*, în CCAR, 2016 (campania 2015), pp. 204-205, 587-588 (pl. I-II).

CUCOȘ 1991: Cucos, Șt. (coord.), *Raport privind rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în timpul lucrărilor de sistematizare pe verticală în incinta Mănăstirii Tazlău, în anul 1991*, raport intern păstrat în arhivele Muzeului de Istorie și Arheologie din Piatra-Neamț.

FEDOROV 1966: Fedorov, D., *Monety Pribaltiki XIII-XVIII stoletij. Opredelitel'monet*, Kommentarii i dopolnenija A. Molvygina, Ed. Valgus, Tallin.

PERRE 1968: Perre, N., *Osmanlılarda madenî paralar. Yapı ve Kredi Bankasının Osmanlı madenî paraları koleksiyonu*, Doğan Kardes Matbaacılık, Istanbul.

²³ BĂTRÎNA L., BĂTRÎNA A. 2007, p. 466-467 (fig. 3).

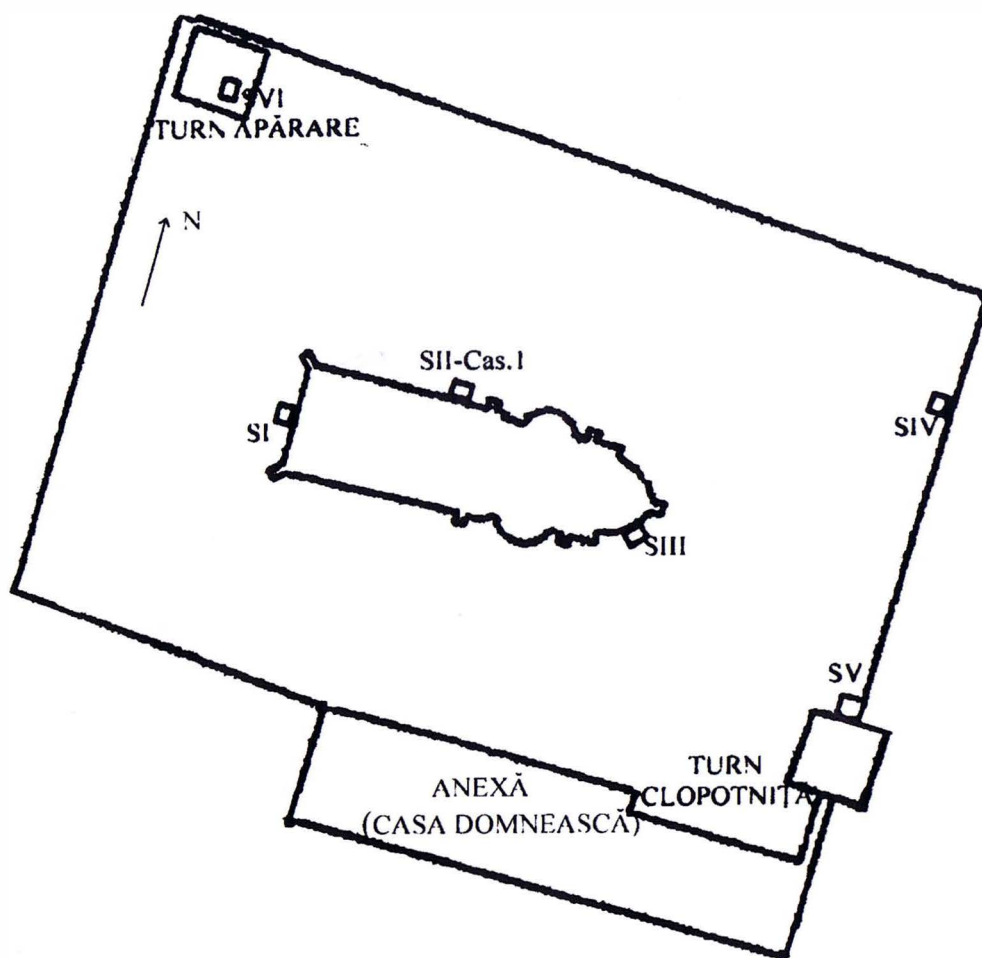
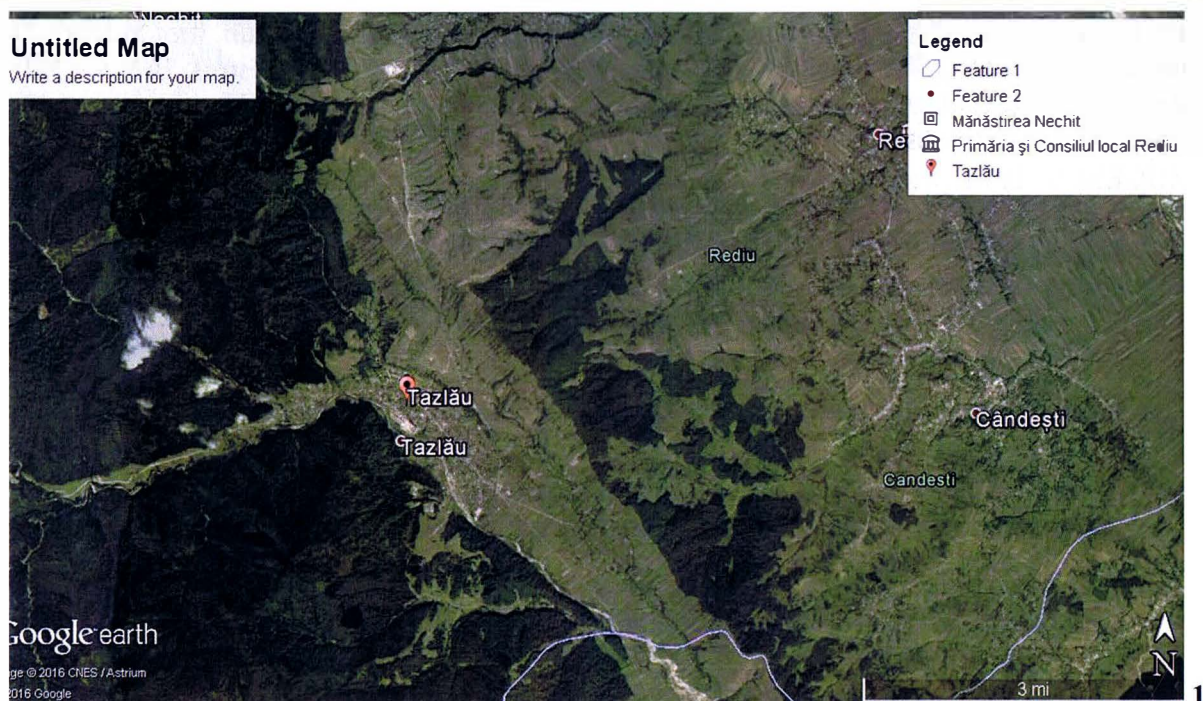
REABȚEVA 2014: Reabȃeva, S., *Piese de podoabă și vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural-istorice (secolele XIV-XVII)*, Ed. Istros, Brăila.

RUSU 2002: Rusu, A. A. (coordonator), *Cetatea Oradei. Monografie arheologică (vol. I). Zona palatului episcopal*, Ed. Muzeului „Țării Crișurilor”, Oradea.

STOICESCU 1974: Stoicescu, N., *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București.

VASILIU 1995: Vasiliu, I., *Cimitirul medieval de la Isaccea, Biserica Sf. Gheorghe, în Peuce*, XI, pp. 373-409.

VASILIU 1996: Vasiliu, I., *Obiecte de podoabă și accesorii vestimentare medievale din colecțiile Muzeului de Arheologie din Tulcea, în Peuce*, XII, pp. 225-242.

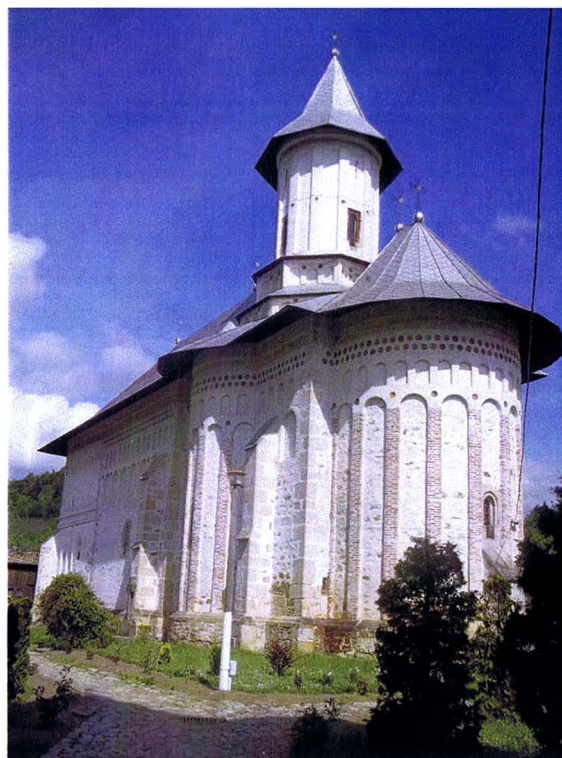
2

Pl. I: 1, amplasarea satului (comuna) Tazlău, județul Neamț; 2, planul Mănăstirii Tazlău, cu poziționarea secțiunilor supravegherii din 2015 (SI-SIII, la fundațiile bisericii; SIV, la fundația zidului de incintă; SV, la fundația turnului clopotniță; SVI, la fundația turnului de apărare)

1

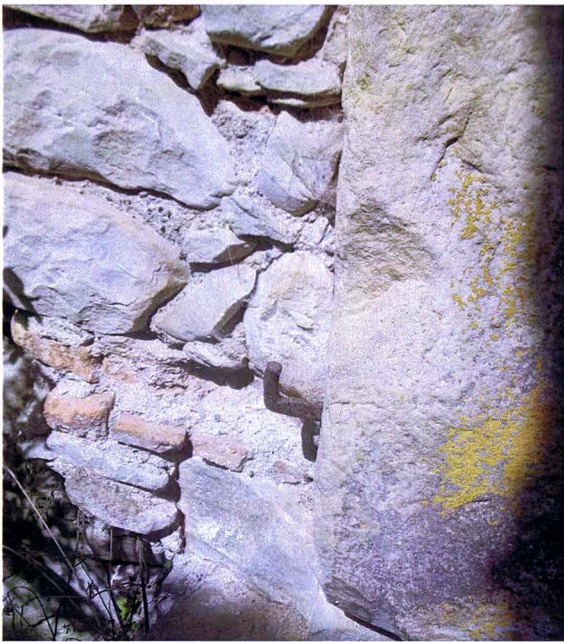
2

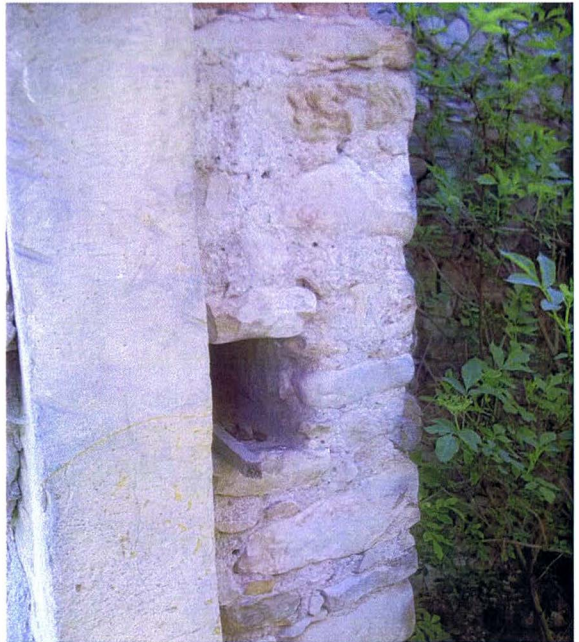
3

Pl. II. 1, turnul clopotniță al mănăstirii Tazlău; 2, biserica *Nașterea Maicii Domnului*; 3, anexa (casa domnească) din laterala sudică a mănăstirii (trapeză, pivnițe și camere de locuit)

1

2

3

Pl. III. 1, țâțâna de la una din ușile anexei; 2, sistemul de închidere cu drug al porții mănăstirii; 3, grilajul metalic de la un geam al anexei.

1a

1b

2a

2b

3

4

Pl. IV. 1a, contrafortul care secționează tubulatura de olane, de lângă jalon (secțiunea S.I); 1b, groapa de mortar din capătul opus secțiunii; 2a, decroșul fundației turnului clopotniță, surprins în secțiunea S.V; 2b, pavajele de locuire suprapuse din aceeași secțiune; 3, adâncimea și decroșul fundației zidului de incintă din secțiunea S.IV; 4, fundația interioară din turnul de apărare, de pe latura nord-vestică (secțiunea S.VI).

Pl. V. 1, secțiunea S.II și caseta Cas.1 adiacentă, de pe latura nordică a mănăstirii; 2, secțiunea S.III de la fundația altarului; 3, mormântul M.1 (S.III); 4, mormântul M.2 (S.III); 5, mormântul M.3 care suprapune mormântul M.4 (S.II); 6, mormântul M.4 (S.II).

Pl. VI. 1, resturi din lemn de la sicriul mormântului M.4; 2, mormântul M.5 (S.III);
3, mormintele reînhumate M.6 și M.7 (S.II); 4, foto monedă *in situ*
din inventarul mormântului M.6; 5, aceeași monedă prinsă de material textil.

1

2

3

5

4

Pl. VII. Mormântul M.8 (S.II) (1-4): 1, scheletul; 2, fragmente de material textil de la veșmântul preotului; 3, cărămida cu inscripție *in situ*, pusă sub craniu; 4, inscripția funerară de pe cărămidă (*preot Radu, 1850*); 5, mormântul M.9 (S.II).

Pl. VIII. 1, mormântul M.10 (S.II) cu cărămida *in situ*, alături de craniu; 2, inscripția funerară de pe cărămida fragmentară (...ieromonah, 1837); 3, mormântul M.11 (S.II); 4, mormântul M.14 (S.II); 5, mormintele M.12 și M.13 (S.II); 6, moneda *in situ* din mormântul M.12.

**Pl. IX. Obiecte din nivelurile de locuire: 1, seceră fragmentară din fier (S.IV); 2, grilaj din fier (S.V); 3, sfeșnic fragmentar din bronz (S.V); 4, scoabă din fier (S.IV).
Secolele XVI – XVII**

Pl. X. Obiecte vestimentare din stratul medieval (1) și din morminte: 1, cataramă din fier (S.IV); 2, plăcuță vestimentară perforată (mormântul M.5); 3a-3c, pafta din bronz (mormântul M.1). Secolele XVI – XVII

1a

1b

2a

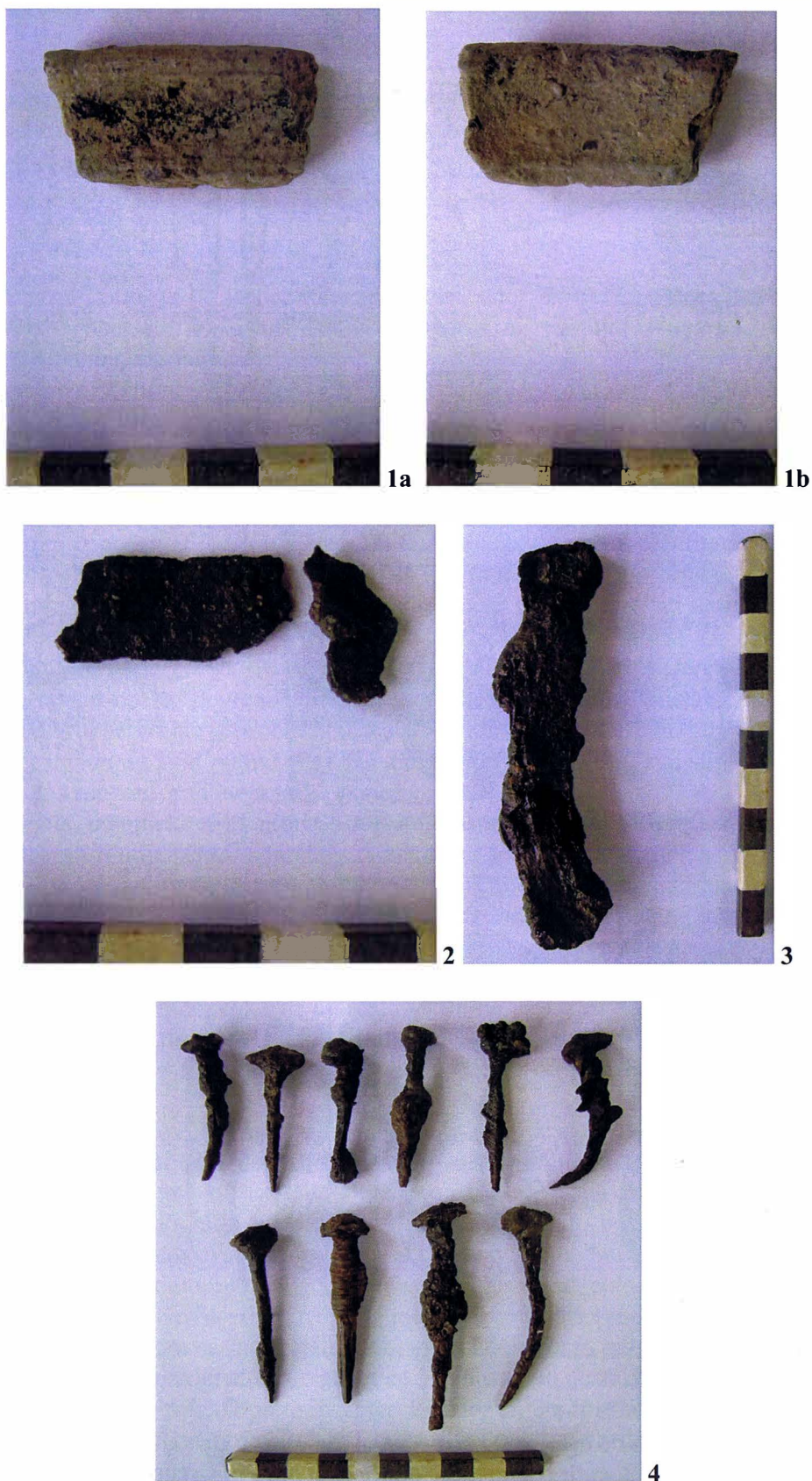
2b

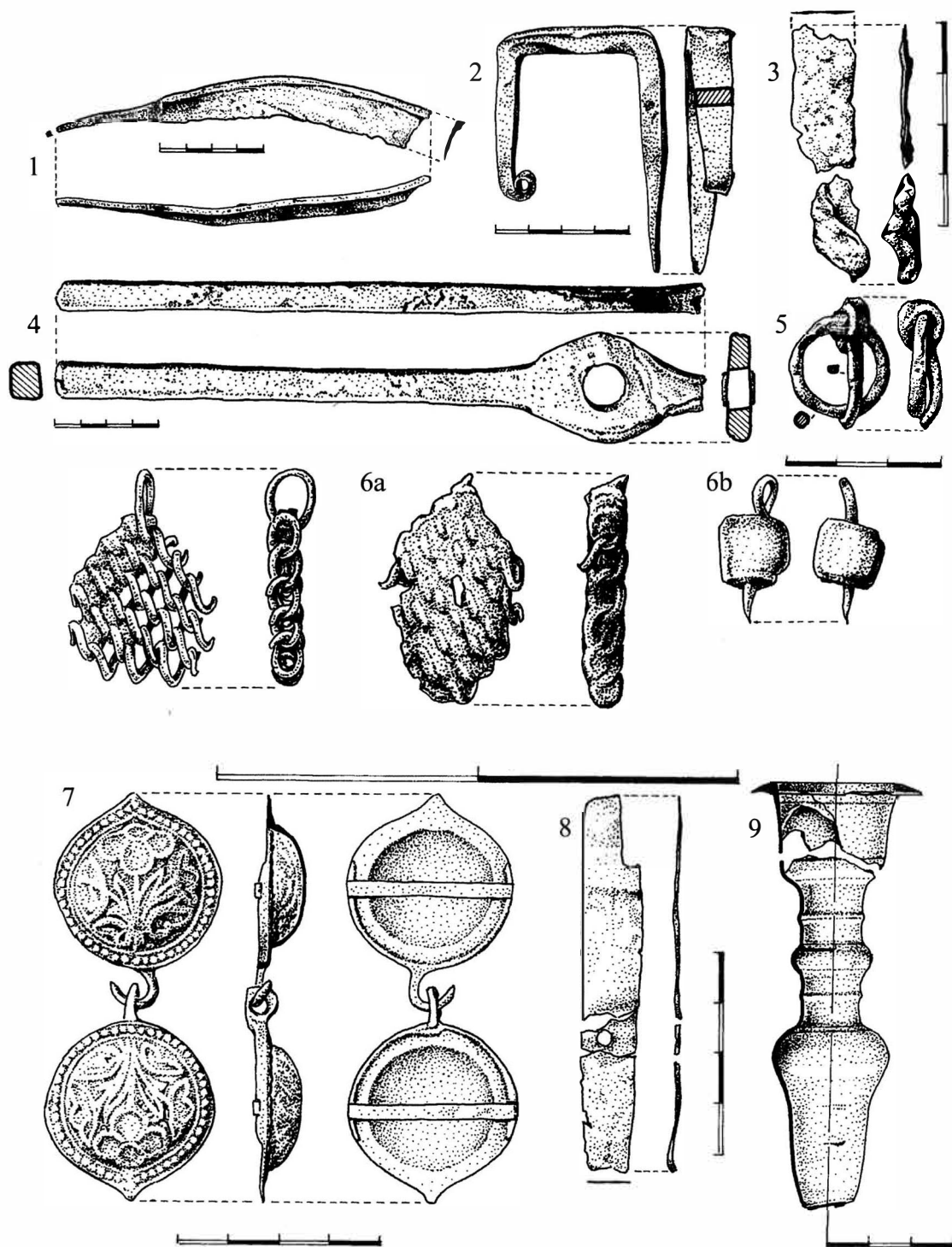
3

Pl. XI. Obiecte din morminte: 1a-1b, monedă din argint, perforată, cu material textil, din inventarul mormântului M.6; 2a-2b, monedă din argint, perforată, din inventarul mormântului M.12; 3, pereche de cercei din bronz, cu material textil și mărgică, din inventarul mormântului M.12. Secol XVIII

Pl. XII. Obiecte din morminte: 1a-1b, buză de vas arsă din mormântului M.7; 2, cuțit fragmentar din fier, din mormântul M.7; 3, potcoavă fragmentară din fier, din mormântul M.7; 4, cuie din morminte. Secolele XVII – XIX.

Pl. XIII. Obiecte din nivelurile de locuire (1, 2, 4, 5, 9) și din morminte (3, 6-8): 1, seceră fragmentară din fier; 2, scoabă din fier; 3, cuțit fragmentar din fier; 4, bară din grilajul metalic de la geam; 5, cataramă din fier; 6a-6b, cercei din bronz; 7, pafta din bronz; 8, plăcuță vestimentară din bronz; 9, sfeșnic din bronz. (7, secol XVI; 1-5, 8, 9, secolele XVI – XVII; 6a-6b, secol XVIII)

IDENTITATE ETNICĂ CULTURALĂ LA NIVEL DE ELITE. ROMÂNI ȘI TRANSILVĂNENI LA SFÂRȘITUL EVULUI MEDIU¹

Adrian Andrei RUSU

Rezumat: Studiul pornește de la necesitatea operării unor revizii de interpretare legate de istoria grupurilor elitare dispersate în Transilvania, ca parte a regatului Ungariei, Moldova și Țara Românească, ca principate separate.

Cât de neaoși conștienți au fost medievalii și cât de neaoși i-am făcut mai apoi. Încercarea recuperatorie pentru o „națiune medievală românească” (Ioan Aurel Pop), nu este altceva decât înregistrarea unui șir de episoade de percepție, mai mult ale străinilor la contraste, nicidecum la o entitate dominată de conștiința de sine. Opiniile specialiștilor nu pot decât să avanseze ideea că în secolele XV-XVI s-au pus bazele unei culturi române, la est și sud de Carpați.

În ciuda fondului conceptual general advers, în texte nu foarte vechi, identitatea etnică a fost mereu descoperită cu o facilitate dezarmantă. Nu putem să facem nici un fel de forfecări în cultura materială: românii trăiau între străini și străinii trăiau printre ei. Deci suntem obligați să-i vedem și să-i tratăm împreună.

Realități etnice, fără bunuri la fel. Asocierea culturii materiale medievale la etnic nu a fost o inovație românească. Au operat-o, mai devreme, și sașii, și ungurii. Încă astăzi există suficiente tendințe de a opera decupaje pe grupuri etnice care coabitau același teritoriu. Spre deosebire de zonele extracarpaticе, în Transilvania, românii au avut puține elite. Cu alte cuvinte, a lipsit tocmai suportul în baza căruia să se poată discuta de vreo uniformitate transcarpatică.

Comenzi multiple, complexe și continue, accesate dinspre exteriorul Munților Carpați, de la secolul al XIV-lea încolo, pot fi utile pentru a înțelege dependența aproape fiziologică a oricărui mediu elitar cu baze în domeniul funciar, față de laboratoarele orașenești. Însă există o necurmată strădanie de a nu o recunoaște ori de a o ocoli în felurite chipuri lipsa de performanță; ca și când ar fi nu numai anormală, dar chiar rușinoasă.

Dacă în situația țăranilor, răspunsul pare a fi regăsit doar la nivelul precar al ruralității agricole, pentru meseriași și negustori, dezvoltările au fost extrem de drastice. Românii nu s-au putut impune în fața celor de alte limbi și religii. Absența cronică de meseriași se verifică, pas cu pas, prin lipsa terminologiei de identificare a multor artefacte de excepție, de folosință exclusivistă, ulterior/tardiv banalizate.

Paralelismul dintre nobili etnici transilvăneni, cu boierii extracarpatici a fost evitat în mod sistematic. Dacă mediul era comun ori mai înzestrat, atunci și aspectul lor a fost la fel, fără însă a furniza personalități stridente una față de cealaltă. Interferența celor două grupuri elitare nu a fost decât accidentală și, practic, istoriografia nu poate susține decât că erau boieri și în Făgăraș, și nemeși în Moldova. Fiecare se putea „construi” din exact ceea ce-i asigura mediul local.

Se discută dimensiunea culturală exagerată a „ortodoxismului cultural”. Este negat prin absența cronică a elementelor din afara bisericii. Absența mediului catolic a condus însă la o serioasă întârziere a asociațiilor profesionale care se întemeiau serios pe o comuniune religioasă. Situația se împletea cu barajele lingvistice și continua din alte tare genetice care însumau dexterități și consecvențe în muncă.

Moderatorii culturii materiale. O parte însemnată dintre elite a fost cosmopolită și amestecată etnic. Nu au format vreodată o enclavă teritorială, vreun grup ori confrerie religioasă, nu au deținut uniforme, arme ori harnașamente separatiste.

¹ Acest studiu nu este finanțat de nici un fel de program de cercetare, instituție ori sponsor. Face însă parte dintr-un volum preconizat a fi publicat în anul 2018, relativ la cultura materială a elitelor din Transilvania în jurul anului 1500. Se dorește, în același timp, a fi un omagiu adus statalității României întregi, cu toți etnicii ei, ca o sinteză de civilizație regională.

Judecarea unor mărturii a fost lăsată la un mare grad de iresponsabilitate. În baza unor simple artefacte izolate, s-au născut ateliere, iar pivnițe au ajuns să fie echivalate cu curți nobiliare.

O dualitate culturală disproporționată. Dar nu în favoarea bizantinismului ori a ariei estice. Impactul cultural al regatelor vecine a fost, după unii, grav, după alții, corespunzător receptivității lor interne. S-a exagerat cât se poate farmecul și puterea de copleșire a civilizației bizantine, uitând că era greacă în expresie, și cea slavonă, mai apropiată. A displăcut absolut neștiințific, pandantul ei, la fel de mixat lingvistic și de mare forță culturală, care prelungea un alt imperiu, acela Romano-german. Identitatea culturală a românilor s-a recompus, aproape mereu, tot pe șabloane de import, generic definite ca fiind „post-bizantine”, dar conținând, în mod real o amplă sinteză greco-bulgară-sârbă, cu infuzii orientale. Și pentru că aceeași sinteză a fost atât de impresionantă, nici nu se mai poate selecta ce a aparținut doar exclusiv românilor. De prisos de menționat că, o asemenea patină culturală, nu este detectabilă decât într-o proporție foarte modestă, la nivelul elitelor românești din Transilvania.

O realitate puțin implicată în discursuri, este aceea că, după secolul al XIV-lea, biserica și monahismul au pierdut orice competiție în furniturile de cultură materială în fața orașelor. Or, acele orașe formau o „lume catolică” supusă serios unor practice comandamente economice.

Nu s-a atins o altă subtilitate posibilă prin care să se accepte efectele Europei Centrale. În cea mai optimistă judecată, s-ar ajunge la concluzia că spațiile discutate erau beneficiare ale unor „produse de mijloc”, oscilatoare pe sectoare mici. Erau, în fapt, incapabile să se reproducă de-sine-stătător mai mult decât în cantități foarte reduse. Efectul perceput dădea impresia de „învălmășeală pitorească”, decât de vreo integrare stilistică sau numai simplu decorativă.

Obiectele materiale și „încărcătura” lor etnică. Definirea românească a obiectelor nu este nici unitară, nici indubitabil demonstrabilă ca fiind transmisă prin consecvența folosire a acelorași obiecte. Iar dacă ar fi să-i stabilim și cuantumul, atunci nu am putea răspunde decât că este atât de mic, încât poate fi nesemnificativ. S-a adus mereu la masa judecăților etnografia, împingând-o paroxistic în negurile Evului Mediu.

Din deceniul șapte al secolului precedent, în scriitura românească de medievistică, cam tot ceea ce fusese sub anul 1700, a devenit românesc: instituții, clădiri, costume, muzică, dans etc. etc. Amalgamarea Epocii Premoderne, în Epoca Medievală nu numai că a amăgit, dar a încurcat conceptele, radical modificate în cele două perioade.

Sunt luate în discuție concepte de bunuri materiale asociate cu adjectivul „românesc”. Lucrul se întâmplă în paralel cu necunoașterea consecventă a identității unor obiecte și, mai cu seamă, a originii lor pe calea importurilor.

Onestitatea ar fi lăsat de văzut că anume produse au fost doar ocazional românești ori ungurești. Numele unor elemente considerate ori precizate drept specifice s-a și schimbat în funcție de cine și când le-a înregistrat în scris, de sorginea lor de moment ori dintr-o simplă nevoie de a le da o identitate, la fel de conjuncturală. Nu produsele în sine sunt de asimilat etnic, ci doar cei care le foloseau.

Fie că erau nobili ori boieri, principi ori baroni, elitele medievale au avut mecanisme comune prin care s-au întreținut ori au ambiționat să trăiască. În ciuda așteptărilor ori dorințelor unor exegeți contemporani, medievalii nu au făcut selecțiile identitare așteptate, respingând obiecte pe motiv că cei care le făuriseră erau sub oblăduirea papei ori vorbeau limbi diferite de a lor.

Identitatea culturală materială a teritoriilor a fost europeană în proporție majoritară. Demonstrația racordurilor la „marea cultură” continentală se poate argumenta multiplu. Este suficient dacă introducem în exprimarea istoriografică nuanțele de „românesc” ori „al românilor”, pentru a avea două lucruri foarte diferite.

Este de reamintit că aculturația a dominat întreaga ierarhie socială umană, în funcție de posibilitățile aceleiași ierarhii de a beneficia de potențialul materialelor circulate. Toate elitele își recunosc familia comună din care fac parte având alături nu numai bagaje intelectuale, ci și materiale. Le unesc pretențiile, gusturile, inovările ori comenzile făcute pentru a deține și augmenta instrumentarul vieții care li se potrivește.

Cuvinte cheie: elite medievale românești, produse medievale, biserică și cultură materială, aculturație medievală

Abstract: The study starts from the need to perform certain interpretative revisions of the history of elite groups dispersed in Transylvania as part of the Kingdom of Hungary, on the one hand, and in Moldavia and Wallachia, as individual principalities, on the other.

How aware of their autochthony were the medieval people and how autochthonous we “made them” subsequently. The attempt to recuperate a “Romanian medieval nation” (Ioan Aurel Pop) is nothing but the record of a row of episodes of how people, mostly foreigners, perceived contrasts and not their perception of a Romanian entity dominated by self-awareness. Through the opinions of these foreigners, specialists can only put forward the idea that the bases of a Romanian culture were set during the fifteenth-sixteenth centuries east and south of the Carpathians.

Despite the generally adverse conceptual stock, in texts that are not so ancient, ethnic identity has always been discovered with disconcerting easiness. No clear-cut identifications can be made on the basis of material culture: Romanians lived among foreigners and foreigners lived among the Romanians. One is thus forced to envisage and analyze them together.

Ethnic realities without ethnic goods. The association of medieval material culture and ethnicity has not been a Romanian innovation. Both Saxons and Hungarians had made it before. Today there are still enough tendencies of differentiating between ethnic groups that lived in the same territory. Unlike in the extra-Carpathian areas, in Transylvania the Romanians had few elites. In other words, the support itself for the discussion of some trans-Carpathian uniformity was missing.

Multiple, complex, and continuous commercial demands made from outside the Carpathian Mountains starting with the fourteenth century can be useful in understanding the almost physiological dependence of all elite environments based on land ownership on urban workshops. But there is a never-ending aim of not recognizing this lack of achievements or of avoiding it in numerous ways, as if it was not only abnormal but also shameful.

If in the case of the peasants the answer can only be found in the precarious level of agricultural rurality, for craftsmen and merchants the developments were drastic. The Romanians were unable to surpass those speaking other languages and holding different religious views. The chronic absence of craftsmen is confirmed, step by step, through the absence of terminology specific to the identification of numerous exceptional artifacts, used exclusively by the elites and that only later (on) became common.

The parallel between the ethnic Transylvanian nobles and the boyars from the extra-Carpathian regions has been systematically avoided. If the environment was similar or more bountiful, then their aspect was the same, but without generating personalities in sharp contrast from one another. The interference between the two elite groups was only accidental and in fact the historiography can only claim that there were boyars in Făgăraș as well and „nemes” (= noble in Hungarian language in Moldova. Each type could have “shaped” itself precisely from what the local environment provided.

Specialists discuss the exaggerated cultural dimensions of “cultural Orthodoxy”. Such an element is denied by the chronic absence of elements outside the Church. The absence of the Catholic environment has led, on the other hand, to a considerable delay in the formation of professional groups strongly based on religious communities. The situation was also mixed with linguistic barriers and continued based on other genetic flaws that led up to work dexterities and consistencies.

The moderators of material culture. A significant part of the elites was cosmopolitan and ethnically mixed. Its members never formed any territorial enclave or religious group or confraternity; they had no separatist uniforms, weapons, or horse tack.

The interpretation of some pieces of evidence was left to a high degree of irresponsibility. On the basis of simple, isolated artifacts, some authors have invented workshops and remaining cellars ended up becoming noble residences.

A disproportionate cultural duality. Not in the favor of Byzantinism or the Eastern area. The cultural impact of the neighboring kingdoms was severe, according to some historians, or according to the personal receptivity of the Romanians, according to others. The charm and overwhelming power of the Byzantine civilization has been exaggerated as much as possible, forgetting the fact that it was Greek in expression and forgetting about the closer Slavonian civilization. Its pair, that was the extension of another empire, the Roman-German one, equally mixed linguistically and of an equal cultural strength, was disliked on the basis of purely unscientific considerations. The cultural identity of the Romanians

has been reconstructed almost always according to imported patterns, generically defined as “post-Byzantine”, but containing in fact an ample Greek-Bulgarian-Serbian synthesis with oriental infusions. And since this synthesis was so impressive, one can no longer select the elements that belonged to the Romanian exclusively. One should not have to mention the fact that such a cultural patina can only be detected to a modest degree on the level of the Romanian elites in Transylvania.

A reality little approached in academic discourse is that after the fourteenth century the Church and monasticism have completely lost the competition against the cities in terms of material culture endowment. The cities in question formed a “Catholic world” placed under severe economic practical commandments.

Another possible subtlety through which the effects of Central Europe could be accepted has not been reached either. According to the most optimistic reasoning, one could conclude that the areas under discussion benefited from certain “middle products” that oscillated on small sectors. In fact, such products could only be reproduced in very small quantities in a self-standing fashion. The perceived effect left the impression of “a picturesque chaotic mix” rather than of some stylistic integration or of a simply decorative one.

Material objects and their ethnic “charge”. Defining objects as Romanian is neither even nor clearly proven as being transmitted through the consequent use of the same objects. If one were to set its quantity, the only answer can be that it was so small that it can be considered insignificant. Ethnography has always been invoked as an argument, being paroxysmally pushed to the depth of the Middle Ages.

Starting with the 1970s, Romanian writers in the field of Medieval Studies deemed Romanian everything dated after 1700: institutions, buildings, costumes, music, dance etc. etc. Mixing the Early Modern Age with the Medieval Period was not only treacherous, but it also mixed concepts that have radically changed from one period to the other.

Historians have discussed concepts of material goods associated with the adjective “Romanian”. This took place in parallel to their not thoroughly knowing the identity of certain objects and, especially, their imported origin.

Honesty could have shown that certain produced goods were only occasionally Romanian or Hungarian. The names of certain elements, deemed or presented as ethnically specific also changed according to who recorded them in writing or when, to their temporary origin, or to the simple need to give them an identity, equally conjunctural. It is not the goods themselves that should be assimilated ethnically, but only those who used them.

Either noblemen or boyars, princes or barons, the medieval elites shared common mechanisms through which they supported themselves or aspired to live. Despite the expectations or desires of certain contemporary researchers, medieval people did not make the expected identity selections, rejecting objects just because they had been made by masters who obeyed the Pope or who spoke different languages than their own.

The material culture identity of the territories under discussion was mostly European. The demonstration of the connections to the “great continental culture” can be argued manifold. Suffice to introduce in historiographic language the nuances “Romanian” or “belonging to Romanians” and one indicates two very different things.

One should remind the fact that acculturation dominated the entire human social hierarchy according to the possibilities of that hierarchy to benefit from the potential of the circulated materials. All elites recognized their shared, common family accompanied not only by an intellectual knowledge but also by a material endowment. Their members were united by their claims, tastes, innovations, or placed orders for goods that they were meant to own and that were envisaged to augment the objects of the life that befitted them.

Keywords: Romanian medieval elites, medieval goods, Church and material culture, medieval acculturation

Dacă cineva reia lectura unor paragrafe tipărite, nu poate fi decât uns la inimă, la o asemenea consemnare: între Țările Române existaseră „raporturi de bună vecinătate, colaborare și în-ajutorare, vechi de veacuri”, „tot ce se întâmpla mai de seamă de-o parte a munților se resimțea cu putere de cealaltă parte”². În mod sigur eronat orientate, cele de mai sus conțin adânci și paradoxale adevăruri. Același bine intenționat cap de serie de volume documentare care tipărea sloganurile citate, s-a oprit la mijlocul secolului al XV-lea, din motivații mai mult subiective. Probabil că toate realitățile pe care urma să le furnizeze nu erau de natură să satisfacă politicile timpurilor. De obicei aceasta înseamnă a ascunde ceva ce nu convine, ceva care nu vrei să se audă ori să fie citit de către consumatorii din aria ta culturală. Poate că relevanța ori identitatea „colaboratorilor” fusese una dintre cauze. Să ne întrebăm însă dacă aceleași ascunzișuri mai merită conservate și dacă nu este cazul să operăm niște revizii serioase la felul prin care percepem construcția societății medievale locale. Prin selecții și pescuiri am continua să credem duios într-un parteneriat transmontan fecund, bazat pe un organic liant de neam, în echilibru economic și, mai ales, soldat mereu cu triumfuri civilizatoare asociate numai populației majoritare³.

Există un întreg noian de „înțelepciuni” bizare, tipărite prin istoriografia românească. Nu le putem nici culege, nici glosa pe toate. Dar, reluând tot felul de aserțiuni, în succesiune, ca o regulă generală, cei mai noi istorici au evitat consecvent a scrie că citiseră ceva de ieri, care nu putea fi decât o prostie sau mai multe. Nici că se poate o mai desăvârșită metodă de a încuraja ghiveciurile și persistența călcatului prin străchini.

Cât de neaoși conștienți au fost medievalii și cât de neaoși i-am făcut mai apoi

Culoarea etnică globală a unei culturi este o construcție recompusă prin cercetarea istorică, nu vreo realitate deliberat emanată în Evul Mediu⁴. Totuși, capcana asocierii a persistat încontinuu⁵, fără ca cineva din istoriografia românească să se emoționeze cu-adevărat la rezultatele la care s-a ajuns prin alte orizonturi. După principiul „noi nu suntem la fel cu nimeni”! Se mai știe că o asemenea cercetare tematică însoțește ori se potențează în crizele identitare, la națiunile tinere ori care nu dispun actualmente de un stat independent. Cine se simte foarte bine în prezent, în cadrul său politic, nu are disperată nevoie în a-și răscoli posibilele glorii pierdute ori a-și motiva, pe seama vinei altora din afara neamului, eșecurile din istorie (mai cu seamă cea prezentă).

Încercarea recuperatorie cu adresă medievală, săvârșită foarte tardiv⁶, nu este altceva decât un șir de episoade de percepție, mai mult ale străinilor la contraste, nicidecum la o entitate dominată de conștiința de sine. Demonstrația nu ciugulește dintr-un noian de posibile argumente semnificative, ci le vânează disperat pe câte este în stare să le culeagă cultura limitată a istoricului. Rezultatul se încheie cu întrebarea insatisfacției: asta-i tot? Etnologii ar fi trebuit să răspundă cei dintâi la această problematică de neam, fără să uite cenzura pe care datele istorice pozitive, o oferă. Dar nu numai

² Șt. Pascu, *Cuvânt înainte*, în vol. *Documenta Romaniae Historica. D. Relații între Țările Române. I.* București, 1977, p. X.

³ Dar care, în contemporaneitatea cea mai apropiată, nici nu a vrut, nici nu a reușit să lege marile provincii ale României cu căi temeinice și rapide de circulație. Este adevărul ultim ale faptelor, dincolo de amăgirea vorbelor.

⁴ Pentru că ne confruntăm că o exagerată și foarte rezistentă alunecare a medievalității est și sud carpatice, până dincolo de orice limite admise în istoriografia europeană, precizăm pentru cititorii acestor pagini că socotim perioada dintre 1550-1600 una de tranziție către Epoca Premodernă.

⁵ A se vedea Ulrike Sommer, *Materielle Kultur und Ethnizität - eine sinnlose Fragestellung?* în vol. *Spuren und Botschaften; Interpretation materielle Kultur*. Hg. U. Veit, T. L. Kienlin, Ch. Kümmel, S. Schmidt. Münster - New York - München - Berlin. 2003, p. 205-217.

⁶ I. A. Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*. București, 1998. Subtitlul pare mult mai corect, cu toate că interiorul nu este dominat nici de solidarități (sociale!), cât mai curând de stări de tensiune reunite din studii mai vechi. În final, nu se produce decât o plimbare prin istorie cu tușe etnice și etichetări.

ei, pentru că nici o nuanță culturală nu este genetic ereditară, ci un serios produs de educație. Cum cea din urmă a avut și are, încontinuu, straturi-țintă, rezultă că nici sentimentele etnice nu puteau fi egale între „feudali” și șerbii lor.

Am putea să reluăm citarea „alterității”, pornind de la textele biblice în care străinul a fost asociat cu păcătosul; oricum cineva fără căpătâi, stare și conexiune socială temeinică. Mai departe este greu de admis, într-o lume creștină, revenită la idei de unitate după progresul incisiv al musulmanilor în Balcani, că au fost printre românii nativi unii care i-ar fi privit pe unguri și sași cu tarele străinului din Vechiul Testament. Știm bine că românii medievali nu au citit textele fundamentale ale creștinismului decât tardiv și foarte selectiv. Pentru a-l defini însă pe acel opus ție, trebuia să-l percepi cu simțurile, pentru că strict mental, foarte puțini au capacitatea de a o face, chiar dacă elementele de identitate ar fi fost/sunt mult mai numeroase decât au fost în realitate.

Să menționăm că opiniile specialiștilor ispitiți la judecăți grele nu pot decât să avanseze ideea că în secolele XV-XVI s-au pus bazele *unei* culturi române, peste Carpați⁷. Dacă ar fi să o rememorăm de-amănuntul, cu vreo ocazie anume, vom avea dificultăți dintre cele mai serioase. Metaforic, expresia ar corespunde fenomenului de înmugurire. Dacă la sud și est s-au petrecut astfel lucrurile, ar fi cu atât mai greu să descoperim cultura română regională din Transilvania. Cronologia citată corespunde însă perfect cu segmentul istoric pe care ni-l propunem spre revedere.

Când s-au analizat pentru prima dată veșmintele voievozilor de la Putna, au fost apreciate ca „îmbrăcămintea națională” a defuncților, trebuind să treacă peste un secol și jumătate, ca ele să ajungă a fi corect atribuite modei occidentale⁸. Căutările obligatorii de atribuire țineau de fervoarea romantismului în descoperirea identităților. Atunci, ca și mai târziu, au justificat și finanțările de cercetare sosite prin sfera politicului. În aceeași vreme, textul cel mai partizan al unei culturi nobiliare (nemeșești) românești din Transilvania a fost editat de către Nicolae Iorga în dreptul tabloului votiv de la Streisângeorgiu (Hunedoara)⁹. Istoricul nu a fost vinovat de faptul că pe vremea sa nu se știa că respectivul tablou fusese repictat în secolul al XVIII-lea, dar istoricii care îi mai aduc la iveală considerațiile incorecte, sunt. Învățătura de minte pe care au furnizat-o gafele nu au produs efecte. Adică, să se vadă măcar mult mai subtil în ce măsură s-au reflectat vreodată iconografic toate etniile locale ori cele europene. Aici putem adăuga că după momentele de la început de secol XV, când s-au pictat tablourile votive românești intracarpătice, nimic nu s-a mai reluat în vreo particularitate care să producă trepidații emotive patrioților. Nici nu avea cum să se treacă la vreun model nou, pentru că însăși cele mai vechi înfățișări erau lipsite de vreo particularitate aparte, în afara oglindirii stărilor.

În ciuda acestui fond conceptual general, în texte nu foarte vechi, identitatea etnică a fost mereu descoperită cu o facilitate dezarmantă. Amintim cazul figurilor de pe o fântână a mănăstirii Cozia unde a fost recunoscut, fără să știm exact pe ce criteriu, „chipul unui ungur”, alături de un turc, voievod și un rob¹⁰. Autorul, istoric de artă, nici nu și-a pus problema motivației conjuncției bizare de indivizi pe care a pretins că ar fi recunoscut-o. Ilustrarea căutărilor ar putea fi făcută maximal printr-un panou de altar de la Spiska Sobota (Slovacia), datat în secolul al XVI-lea. Pictorul s-a străduit din plin să le dea caractere particulare tuturor oștenilor figurați acolo, însă doar turcul poate fi imediat recunoscut, nu însă și ceilalți; nu știm dacă vor fi fost nobili unguri, mercenari cehi ori miliții orășenești germane. Exemplul nu este unic.

⁷ Gh. Mihăilă, *Între Occident și Occident. Studii de cultură și literatură română în secolele al XV-lea - al XVIII-lea*. București, 1999, p. 12.

⁸ Paraschiva Victoria Batariuc, *Fragmente de veșminte aflate în mormintele mănăstirii Putna*, în vol. *Cercetări arheologice la mănăstirea Putna*. II. Putna, 2016, p. 69. Cine rămâne la prima lectură bibliografică, va continua să le socotească corect clasificate.

⁹ N. Iorga, *Cea mai veche ctitorie de nemeși români din Ardeal (1408-1409)*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*. Ser. III, tom VI, 1927, p. 162. Reluată fără nici o remarcă suplimentară de către I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*. București, 2000, p. 194.

¹⁰ P. Chihaia, *Țara Românească între Bizanț și Occident*. Iași, 1995, p. 77.

Reluarea temei în conjunctura de astăzi este mai greu de digerat decât în oricare vreme anterioară. Formula „naționalismului medieval” era demult desuetă în peisajul european, nu pentru că fusese curtată în urmă cu un veac, ci pur și simplu pentru că fusese dovedită drept secundară, contraproductivă și nu răsturnase cu nimic marea istorie, nici nu ajutase la modelarea unui cetățean contemporan de alt tip. De aici încă o eroare de metodă: a clădi *acum* o identitate trecută, pe care alții au încercat să o acrediteze *ieri*, și cu mult mai multe izvoare disponibile. Apelul la bibliografia ori zbuciumul celor de ieri nu mai are nici o valoare, cât timp nu se citează și bibliografia care le-a contestat-o, la timpul lor.

„Națiunea română medievală” nu s-a lăsat sprijinită în nici un compartiment pe cultura materială, cel puțin la nivelul sintezei de ultimă oră pusă sub un asemenea titlu¹¹. „Blocul etnic” nu-i deosebea pe țărani de stăpânii lor de același neam, ceea ce ar fi deja o primă eroare. Împreună construiseră, totuși, „națiunea”. S-ar putea pretinde chiar că dacă propusa „solidaritate” ar fi existat cu adevărat, era desprinsă total de materialități. Cu toate acestea, autorul a crezut că ori românii, ori doar țărani români putea fi acuzați, încă de la anul 1366, că ar fi fost „făcători de rele”, respectiv „de furt sau tâlhărie sau altă faptă nelegiuită”¹². A ocolit însă acuza specificată în litera izvorului, potrivit căreia printre cei arătați cu degetul se aflau și cei ce falsificau monedele, probabil neimagineându-și că un asemenea demers ar fi fost grotesc prin efortul tehnologic care li se imputa acelorași români. Care, știm bine, și-au realizat toate piesele numismatice prin „bănari” străini, chiar dacă inițiatorii măsluitori trăiau în țări „libere”. Grupul țintit în anul 1366 avusese identitate infracțională în primul rând. Deja este suspect, nu numai prin selecția de fapte plauzibile și contrare lor, ci și pentru că ne complăcem într-o zonă lunecoasă, a imaterialităților, care ar avea și ele nevoie de demonstrații mult mai pertinente. Cu fluturarea unor asemenea dovezi nu cădem decât în ridicol. Ca atare, putem aprecia conceptul „națiunii medievale românești” doar drept un îmbătător abur istoriografic menit a clădi un șubred pedestal de merit celui care a încercat să-l conceptualizeze și a ne convinge să-l și aplaudăm frenetic ori numai cu satisfacție intimă.

Mult mai rezervate, concluziile lui Ioan Drăgan, privitoare la „forme specifice, unele de tranziție”, „particularismul local” și „o fizionomie proprie” legate *doar* de o nobile română din regatul Ungariei¹³ au rămas la concepte social-juridice enunțative, provenite din siajul unei istoriografii mai vechi care le-a tot afirmat, fără însă a le și fi demonstrat vreodată coerent în deosebiri. Acum este cazul să o scriem răspicat: ele nici nu există până într-atât încât să putem redacta două pagini întregi.

O altă soluție ar fi încercarea a tot felul de aparente subtilități care să nu pronunțe nici apăsător cuvântul „românesc”, nici pe cel de „alogen”. Una dintre sintagmele ocolitoare, de ultimă oră, este a „populației regiunii carpato-balcanice”¹⁴. Utilizatorii mărturisesc indirect că nu ar ști pe seama cui să pună lucrurile. Ori, nu au curajul să o scrie că aparținuseră tuturor.

¹¹ I. A. Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*. București, 1998. Obligația elementară a autorului fusese cea de a contrapune realitatea românilor medievali măcar cu cea a „națiunilor” învecinate: unguri (Szűcs J., *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. Budapest, 1974, mai ales p. 559-600), polonezi, bulgari și sârbi. A făcut trecerea în revistă superficial, alegând mai ales ce i-a convenit. Vezi și Idem, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*. București, 1998. Apărute în același an, cele două vol. păreau a fi destinate unei tipărituri unitare. Însă al doilea vol. citat ar fi eclipsat complet conținutul celui dintâi.

¹² I. A. Pop, *Națiunea română medievală. Solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*. București, 1998, p. 40-46.

¹³ I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*. București, 2000, p. 61.

¹⁴ Vezi Svetlana Reabțeva, *Piese de podoabă și vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural-istorice (secolele XIV-XVIII)*. Brăila, 2014, p. 89. Din punct de vedere biologic, este o singură „populație”. De văzut însă în ce măsură cultural ar fi tot o realitate despre care putem scrie la singular.

Consecința s-ar cuveni să fie aceia de renunțare la autoamăgiri. Nu putem să facem nici un fel de forfecări: românii trăiau între străini și străinii trăiau printre ei. Deci suntem obligați să-i vedem și să-i tratăm împreună. Au avut ei materialități deosebitoare ori nu suntem capabili a le găsi?

Realități etnice, fără bunuri la fel

Asocierea culturii materiale medievale la etnic nu a fost o inovație românească. În consens cu mișcările culturale din Europa, au pregătit-o mai întâi maghiari, apoi și sașii¹⁵, fără să ajungă la altceva decât la concluzii superficiale și nerezistente. Maximalul dobândit până la 1918, era că absolut tot ce se afla în cuprinsul părții de est a Monarhiei Austro-ungare, fusese catalogat drept „unguresc”, chiar dacă descindea peremptoriu dintr-un oraș săsesc. Cu alte cuvinte, era o „maladie de epocă”, pe care istoriografia comunistă ne-a readus-o în față, întorcând haina pe dos. Exact aceleași realități, foste ungurești ori săsești, se identificau drept românești.

Am amintit și în alt loc despre precedente ale unor discuții istoriografice pe tema rosturilor etniilor la compunerea culturii provinciei intracarpatică¹⁶. O asemenea temă trebuie reluată în analize pentru că felierea aceleiași culturi are sprijinitori ori pescari puternici, chiar dacă ei nu au vreo legătură directă cu vreun compartiment de cercetare specializat, ci se țin doar cu inimile de o identitate solidă, presupusă fără vârstă. Studii ar putea scoate la lumină inclusiv desemnări încrucișate de identități, de care presupușii autori etnici nici măcar nu au avut habar. O să cităm doar lăzile „valahe” (românești) cu care sașii indicau, de obicei, pe cele vopsite cu negru, pe care tot ei le meștereau¹⁷. Dar, să nu ne grăbim!

Să afirmăm o constatare dură dar, în sfârșit, necesară. În Evul Mediu, românii transilvăneni au avut elite puține¹⁸ și ele nu au fost niciodată partenere serioase ale celor aflate peste Carpați. Excepțiile aparțin sudului, dar nu putem vreodată afirma că nobilii din Banat și Hațeg ori boierii din Făgăraș ar fi major responsabili de profilul material al boierilor din Muntenia. Una dintre cele mai bizare concluzii pe care Corina Nicolescu o extrase din analiza unor elemente artistice, a fost cea a transferului de elemente occidentale către Moldova „în care Maramureșul românesc joacă un rol de frunte”¹⁹. Deja de suficientă vreme cunoaștem faptul că presupusa regiune de iradiere era una dintre cele mai modeste și mai sărace, care fusese incapabilă de asemenea tranzitări, tot așa cum nu fusese în măsură să implementeze nici artă bizantină de mare cantitate ori calitate; mai mult chiar, există suspiciunea maximală că ar fi făcut-o vreodată la orice nivel demn de a intra în vreo carte de istorie. În urma acestei constatări este deja superfluu să investigăm și cum anume s-ar fi transferat elementele la care istoricul de artă făcuse referire, pentru că domnia moldoveană nu-i putea avea drept parteneri de schimburi pe românii nordici; nici pentru că vorbeau fel, nici pentru că ar fi fost niște vecini mai simpatici decât sașii din Bistrița și Rodna. Nu erau constituiți nici în

¹⁵ Vezi de pildă Luise Netoliczka, *Die Tracht der Siebenbürger Deutschen in ihrer Beziehung zu Mittelalter und Vorzeit*, în *Deutsche Forschung im Südosten*, 1, Heft 3, 1942. Mai departe, chiar aproape de zilele noastre, și încălțările au fost socotite „ein germanisches Erbe” (= o moștenire germanică) (W. A. Baumgärtner, *Eine Welt im Aufbruch. Die Siebenbürger Sachsen im Spätmittelalter*. Sibiu, 2008, p. 41). Pe lângă șalul sigur turcesc, așteptăm cu emoție relevarea „cămășii găgăuze” de moștenire turco-bulgară!

¹⁶ A. A. Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa. Studii*. Cluj-Napoca, 1999, p. 233, apoi o negare de raport la p. 249.

¹⁷ Roswith Capesius, *Das siebenbürgisch-sächsisches Bauerhaus. Wohnkultur*. Bukarest, 1977, p. 113-114.

¹⁸ I. A. Pop s-a contrazis de la un text la altul în legătură cu destinul nobilimii române din regatul Ungariei. Dacă într-un loc a notat că: „așa tulburată și scăzută cum a ajuns ea, a stat mereu în fruntea poporului rural și l-a ghidat” (*Un cuvânt preliminar*, în vol. V. Hossu, *Nobilimea Chioarului*. Baia Mare, 2003, p. 11), în altul că întreaga provincie (!) a fost „condusă de o elită, în general românească” (Idem, *Relații între Transilvania și Moldova în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Ștefan cel Mare. Portret în istorie*. Putna, 2003, p. 419). Ultima afirmație este de domeniul fabulației.

¹⁹ Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, VIII, 1975, p. 98. Ideea este persistentă, fiind invocată și în situația transferurilor de cahle. Vezi E. I. Emandi, M. Șt. Ceaușu, *Să nu dărmăm, dacă nu ști să construiești*. Rădăuți - Iași, 1991, p. 158.

vreo formulă corporatistă cu care s-ar fi putut întreprinde ceva bilateral. Politic însă, s-au chiar masacrat militar de câteva ori.

Consecința unor asemenea tipuri de recunoașteri nu este catastrofică și nu va avea nici un fel de efect la destinul actual al națiunii ori a statului aflat în pragul aniversării unui centenar. Dimpotrivă, va ajuta la înțelegerea corectă a unei sinteze teritoriale care a condus către produsul de civilizație contemporan; așa cum performează el, chiar în condițiile în care majoritatea sașilor au emigrat.

Dacă s-ar fi admis doar vehicularea culturii materiale proprii doar prin negustori, tot nu era limpede dacă sursele lor de marfă erau sau nu în întregime externe. Deosebiri între aceleași categorii mărfuri au fost, adesea, minore. Marile excepții au fost stofele și cahlele. Primele nu lasă decât urme puține, dar merită rediscutate²⁰. Dintre localnici, nu a fost în stare niciunul să ceară stofe pe care, în loc de rodii țesute, să apară doar mere ori sfinți răsăriteni. Privind către zestrea de cahle medievale ale Moldovei, este imposibil să nu observăm o generalitate similară: mediul de absorbție a avut puține lucruri de obiectat la mesajele specific non-ortodoxe, la reprezentările trunchiate de povești medievale europene, la toate decorațiile ori formele, care se regăsesc pe plăcile ori oalele tehnice din ceramică. De-o parte și de alta a Carpaților, reprezentarea abundentă a capului de taurină pe scut heraldic, poate sugera o anume cerere-comandă, dar cu explicații diferite la recunoașterea semnificațiilor sale; ori poate chiar absența vreunora, în favoarea percepției simple a „frumosului”.

În lipsa asociațiilor de meșteri, să ne întoarcem la mesajul obiectelor. Merită să ne oprim la cea mai tipică armă medievală, fără de care nici că se poate concepe vreo elită de epocă. Cel mai vestit domnitorul moldav al Evului Mediu tardiv importa „săbii ungurești” din Polonia²¹, fără să atragă prin acest gest justificarea ciudăteniei la istoricilor de astăzi. Deși a fost relevată multiplu comanda sa pentru o spadă „a la facione valaschesca”²², s-a văzut imediat, din același izvoare, că negustorii solicitați habar nu aveau despre ce fel de unealtă de război să fi fost vorba²³. Rămânem așadar cu suspiciunea dacă asemenea unelte de luptă se chiar făureau prin Moldova; fie și numai pentru că tehnologia lor o depășea pe cea a majorității uneltelor.

În judecarea secolului al XV-lea nu se putea evita concluzia că elementele occidentale fuseseră „asimilate organic în arta din Moldova”²⁴. Să subliniem reperul: arta a făcut categoric parte din materialități, situându-se numai la vârful piramidei lor. La o privire consecutivă, cum vom mai remarca un pic mai jos, se constată însă că aceeași lume însetată de forme și decoruri palpabile, resorbea și indivizi alogeni, nu numai bunuri fizice; și poate tocmai ei fuseseră principalii responsabili ai numitei topiri artistice. Termenii sunt însă prea vagi: nu este vorba despre vreo dizolvare în ceva preexistent și limpede conceput, ci de o compoziție serioasă, în toată regula, bazată numai pe selecția atenuată a celor care preluau.

²⁰ Să o scriem, majoritatea arheologilor încă nu pot identifica sigiliile metalice, pentru baloturile de stofe. Sunt la nivelul la care, cu ani în urmă, nu se știa ce ar fi (vezi cele de la Suceava, la M. D. Matei, M. Nicorescu, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, VII, 1960, p. 615, fig. 1/3-4).

²¹ Șt. S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*. Putna, 2005, p. 496.

²² Izvor publicat în N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor - adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*. III. București, 1895, p. 43. Comanda este repetat amintită de mai multe lucrări. Printre ele, I. Solcanu (*Artă și societate românească (sec. XIV-XVIII)*). București, 2002, p. 111) a făcut efortul de a o și regăsi iconografic! Se știe cu ce finalitate.

²³ Dacă realizarea finală a comenzii ar fi fost asemănătoare spadei din Muzeul Topkapi (Istanbul, Turcia), atunci un expert în istoria armamentului se putea exprima aproximativ în felul următor: a fost o spadă de o formă deja desuetă, intrată în uz militar de aproximativ un veac, cu serioase tendințe de a fi înlocuită cu alte tipuri. Pentru tipurile circulate în epocă, vezi H. Müller, H. Kölling, *Europäische Hieb- und Stichwaffen in den Feudalheeren von Ende des 5. bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*. Berlin, 1981, p. 29. O primă concluzie: comanditarul nu mai fusese informat despre noutăți ori trăia cu nostalgia unor arme de tinerețe, provocând deruta negustorilor care nu mai aveau asemenea repere.

²⁴ Corina Nicolescu, *Artă epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, VIII, 1975, p. 78.

Ne găsim în capitolul în care „identitatea confesională” poate fi recunoscută și pentru sașii dinaintea Reformei²⁵. Aceasta în condițiile în care ne aflăm, categoric, în fața celei mai educate părți a populației provinciei transilvane. Moștenirea ei medievală s-a văzut mai ales în timpurile Reformei, când o bună parte din zestrea bisericilor a fost salvată sub diferite pretexte, din care nu se poate exclude atașamentul specific față de bunuri create ori plătite de o comunitate care știa perfect a le valoriza, dincolo de orice fel de mesaj sau dispreț bisericesc. Numai dacă ști cu adevărat prețul muncii, respecti și rezultatele ei. Pentru români s-a utilizat substitutul bizantinismului cu același rol, însă argumentele doveditoare rămân precare, chiar dacă nu a trecut Reforma peste ei. Nu a îndrăznit cineva să afirme că și-au risipit de bunăvoie averile vechi, mult mai fătoase, ori că pe toate le-ar fi jefuit străinii.

Ca un grup etnic compact, insularizat și cu mari performanțe materiale, sașii au ajuns primii la „segregarea” meșterilor, dar niciodată și la cea a produselor. În 1532 se explica, de către tâmplarii, pictorii, sculptorii și sticlarii Brașovului, că nu trebuie „să fie primit în viitor la meșteșug vreun ucenic maghiar”, „din cauză că maghiarii și germanii rareori trăiesc pașnic unii cu alții”²⁶. Argumentul nu explica de ce anume se întâmpla continua tulburare a concordiei. Răspunsul ar trebui dat, poate a și fost chiar oferit, topindu-se sub perdele pudice ale psihologiei de grup și ale răspunsurilor de tip „political correct”.

În nici un caz nu putem lua drept reper absolut indicația unui italian (Francesco della Valle), care, imediat după 1530, scria despre ei că s-ar fi drapat „după obiceiul vechilor germani”²⁷; pur și simplu pentru că nu știm ce fel de idei despre un asemenea costum avusese peninsularul obișnuit cu clima mediteraneană. Ca să vină cu corectiva stânenitoare, un german sadea, de astă dată (Hans Dernschwam), scrisese doar cu câțiva ani înaintea datei de mai sus, că cineva a fost trimis la Sibiu pentru „a-și aduce îmbrăcăminte ungurească”²⁸. Este de acum mai limpede că din Evul Mediu, costumele populare săsesc a moștenit cele mai multe elemente recognoscibile (paftaua de piept, centurile, podoabele de cap). Nu s-a putut însă demonstra că acea moștenire fusese una strict particulară, proprie doar lor și nimănui altcuiva. Dar chiar și dintre sași, cunoscătorii au subliniat-o la momente potrivite, că nici vorbă nu era despre globalitatea comunității, ci de o zestre întreținută mai ales de către urmașii patricienilor sași; respectiv tocmai aceia care avuseseră *ce* să teaurizeze și *ce* să lase moștenire. Adică, nu lemne ori cârpe ieftine. Pe de altă parte, o mulțime de săsoaice bogate au devenit soții de nobili unguri, rotunjindu-le averile, pe lângă mixarea sângelui urmașilor lor. Ce mai fusese „săsesc” autentic?

În legătură cu amestecul identitar, cel mai edificator exemplu este cel al Clujului. Datorită genezelor sale, până la mijloc de secol XV, comunitățile maghiară și germană au coabitat chiar și pe străzi diferite, ba și-au revendicat dreptul de a-și alege alternativ și primarii, și preoții parohi. La distanță de un veac, doar suburbiile mai conservau grupaje etnice care se mai puteau remarca, deși maghiarizarea progresase mult. Cât privește însă toate artefactele plămădite de mâinile acelorași clujeni, absolut nimeni nu poate desemna separat ceva conceput de un sas ori de către un ungur; ba nici chiar de către un clujean. Cetățeni amestecați etnic avusese și Brașovul, iar ce-a ieșit din truda lor nu a fost niciodată dependent de limba pe care o vorbeau; și nici nu se va putea vreodată lipi. Folosindu-ne de alte două exemple, care i-au implicat tot numai pe sași, vom vedea, de asemenea, că nu avem cum să le detectăm exact amprenta productivă. O parte din bistrițeni s-au mutat în Moldova, iar alții, cu o sută de capi de familie, recrutați din tot teritoriul locuit de către ei în

²⁵ Vezi Maria Crăciun, *Eucharistic iconography and the confessional identity of the Saxon community in Early Modern Transylvania*, în vol. *Friars, nobles and burghers - sermons, images and prints. Studies of culture and society in Early-Modern Europe. In Memoriam István György Tóth*. Budapest - New York, 2010, p. 49-71.

²⁶ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. IX. Zunfturkunden (1420-1580)*. Brașov - Heidelberg, 1999, p. 155.

²⁷ *Călători străini despre Țările Române*. I. București, 1968, p. 324.

²⁸ *Ibidem*, p. 287.

Transilvania, au ajuns, la chemarea regelui Matia, tocmai la Visegrad (Ungaria)²⁹. Populația unora dintre marile târguri ale Țării Românești și Moldovei a fost, de asemenea, mixtă, cu mulți ardeleni emigrați. Este foarte bine cunoscută starea Sucevei. Nimeni nu va putea, nici măcar cu aproximație, să decanteze însă lucrurile care au aparținut de una ori alta dintre comunități.

Un ultim alineat, dedicat mesajului numismatic. Vremurile au fost cele care au cunoscut emisiuni monetare locale. Cu toate acestea, „zloții ungurești” (= florinii), groșii poloni și asprii turcești dominau întreaga lume a banilor. Oare ce mai rămăsese „produs local” de oarecare valoare?

Moderatorii culturii materiale

În Transilvania, a te desprinde de clișeu cnejilor-țărani români de o simplitate vecină cu sărăcia, a fost și mai este încă, un proces pe care nu și l-au revizuit o bună parte dintre istorici. A rămas ca și când chiar dacă nu-i mai denumim „țărani” pe o parte dintre românii ardeleni, ei tot ca și aceia trebuie priviți ca fiind trecători prin istorie; pentru că dacă nu ar fi, și-ar pierde automat identitatea etnică și interesul nostru istoriografic.

În limba română, nu s-a încercat a se scrie ceva coerent despre celelalte stări posibile, exceptându-i pe eroii satelor. Pare că ar fi o impietate să includem orașele între mediile elitare³⁰. Ca pe niște personalități în sine, le-am crescut totuși valoarea globală și titlurile generice, de la târguri, la orașe sigure³¹. Ca să perdeluim mai gros deficitul de dezvoltare materială, în curgerea timpului istoriografic, târgurile au ajuns orașe fără rest, pe care cineva le poate judeca caricatural drept „o aglomerare umană, o concentrare de oameni ce depășește cu mult ca număr un simplu sat”³². Le-am numit românești, nu moldovene ori muntene, scriind chiar în aceleași texte că erau populate majoritar de sași³³ ori alți etnici, și le caracteriza nu producția de bunuri, ci doar dobândirea lor. Ambiguitățile ori apelativele înlocuite nu adorm decât pe cei neatenți ori pe cei care refuză să recunoască deschis absența unor componente sociale fundamentale pentru constatarea gradului de civilizație atins în acele așezări pre-urbane.

Dacă în situația țăranilor, răspunsul pare a fi regăsit doar la nivelul precar al ruralității agricole, pentru meseriași și negustori, dezvoltările în nume etnic au fost extrem de drastice. Cât de mulți meseriași sau negustori au avut românii? Nici măcar în principatele libere de peste Carpați, românii nu s-au putut impune în fața celor de alte limbi și religii. Un tip de răspuns l-a formulat Dimitrie Cantemir care scria, în general, despre moldoveni: „chiar și numele meșteșugurilor cele mai frumoase și ale științelor nu le sunt cunoscute”³⁴. Acuza ar fi monstruoasă, dacă nu s-ar verifica, pas cu pas, și chiar suplimentar, prin lipsa terminologiei de identificare a multor artefacte de excepție, de folosință exclusivistă, ulterior/tardiv banalizate.

Dacă am judeca numai cuvântul „făurar”, nu pentru etimologia sa, ci pentru uzanță, am putea accepta, relativ ușor, că se referă la un „fierar”. Dar dacă asociem la analiză și faptul că întreaga

²⁹ Ambele exemple reunite de către C. C. Rusu, *Viața cotidiană în principalele centre urbane ale Transilvaniei medievale (sec. XIV-XV)*. Teză de doctorat. Cluj-Napoca, 2014, p. 165.

³⁰ O sinteză relativ recentă, a lui K. G. Gündisch (*Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*. Köln - Weimar - Wien, 1993), a avut efecte și pentru studii românești.

³¹ Simptomatică este abordarea de-nceput lui C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*. Ed. I. București, 1967; ed. a II-a. București, 1997. De văzut acum, mai nou, cine mai îndrăznește „să degradeze” așezările la starea lor normală de târguri.

³² Observare recentă la Lia Bătrâna, A. Bătrâna, Gh. Sion, *O locuință de meșteșugar fierar din secolul al XV-lea descoperită la Baia, jud. Suceava*, în *Arheologia Moldovei*, XL, 2017, p. 56.

³³ Vezi, recent, interpretările legate de Baia (Lia Bătrâna, A. Bătrâna, Gh. Sion, *O locuință de meșteșugar fierar din secolul al XV-lea descoperită la Baia, jud. Suceava*, în *Arheologia Moldovei*, XL, 2017), care ajută la „imaginea orașului medieval românesc de la răsărit de Carpați” - p. 56; însă, care se remarcă prin „comunitatea catolică a coloniștilor sași” - p. 55; și o mare locuință care „a aparținut unui meșteșugar catolic sas” - p. 63. Ne îndoim că identificarea este corectă. Arheologii au dat, pur și simplu, peste inventarul unui om bogat, dintr-o casă excepțională (poate casa parohială).

³⁴ *Descrierea Moldovei*. Ed. a II-a. București, 1976, p. 192.

lună februarie, popular este tot astfel denumită, atunci am înțelege o ciudățenie. Pentru cei care au folosit sensul, și înghețul era un meșter ce poate sta alături de un mănutor de ciocan și o nicovală. Metafora ar fi minunată dacă nu ar fi o depreciere îngrozitoare, în ochii populației din limba căreia provine, la echivalarea cu un proces din natură, a muncii unui meșter vital pentru bunul mers al colectivității umane. Este limpede că nu am avea ce căuta cu de-amănuntul specificul local al fabricării artefactelor medievale.

Însă există o necurmată strădanie de a nu o recunoaște ori de a o ocoli în felurite chipuri lipsa de performanță; ca și când ar fi, nu numai anormală, dar chiar rușinoasă. Nici o îndrăzneală nu a atacat problematica absenței consecvente a meșterilor români din bresle sau din realizările de mare vizibilitate. Dacă recitim o concluzie a lui P. P. Panaitescu, potrivit căreia apariția breslelor transcarpatice a fost consecința „închiderii comerțului cu Ardealul și Polonia”, astăzi suntem în măsură să o socotim deplin neadevărată. A fost numai o consecință normală a procesului de civilizație care cuprindea și teritoriile despre care scrisese. În plus, nici românii intracarpatici nu se aglomerau prin ele. Tot istoricul a mai continuat, fără să se pună de acord cu remarca anterioară, cum că „târgurile moldovenești și muntene n-au avut meserii speciale de export”³⁵. Nu s-a scris niciodată că fusese o consecință a propriei lor prestații, nu o condamnare de neam ori vreun tip precapitalist programatic, de monopolism economic extern. (Auto)excluderea pornea din alteritatea religioasă, pentru că breslele erau organisme care își construiau întreaga etică a muncii pe principiile formulate de catolicism³⁶; iar soluțiile de asociere profesională ale Bizanțului decedat nu a avut cine să le importe. Trebuie știut că afirmarea altei religii decât cea catolică a fost o cezură serioasă și chiar definitorie, pentru a intra în vreo breaslă, oraș ori antrepriză care să depășească drepturile de etapă ale comerțului. Fie că își asumau această excludere, fie că nici nu o înțelegeau cu-adevărat, negustorii ortodocși români rămâneau doar cu parteneri serioși din lumea turcească (balcanică). Selecția meșterilor ori colportorilor nu s-a mulțumit niciodată cu religia monocoloră. Era împletită cu barajele lingvistice și continua din alte (indiscutabile) tare genetice care însumau *dexterități și consecvențe* în muncă.

Nobilimea română din Transilvania a fost „recuperată” grație unor studii stăruitoare, din ajunul ultimului deceniu al secolului trecut³⁷. Același studii au arătat însă faptul că după 1450, s-au făcut tot mai puține referiri la ea, ca și când ar fi dispărut. Toate consemnările mai târzii au concluzionat că putea fi vorba doar despre „nobili unguri de limbă română”, de la care nu ne puteam aștepta nici măcar să fi fost ortodocși. Grupusculul se alătură altora: croați, sârbi, sași, secui etc. Ar trebui să-i invocăm aici pe moldovenii Domocos (= Domokos, Dominic), Latco (= Laszló, Ladislau) și Miclos (Miklos, Nicolae), cu sigilii din anul 1421, apoi Șandru (= Sándor, Alexandru) și Hărman (= Hermann), boierii cei credincioși ai lui Ștefan cel Mare³⁸, pentru a recunoaște cu onestitate că au existat „boieri moldoveni de limbă maghiară ori germană” (cum mai tardiv vom găsi alte neamuri, până la armeni, machedoni ori greci). Nu contează nici un fel de urmărire a numărului lor. Toată identitatea lor personală era covârșită de apartenența lor politică, de slujbași ai domnului, implicit, ori în al doilea rând, ai Moldovei. Nu au format vreodată o enclavă teritorială, vreun grup ori confrerie religioasă, nu au deținut uniforme, arme ori harnașamente separatiste.

³⁵ *Interpretări românești*. București, 1994, p. 154-155, citatul la p. 158. Alte viziuni contradictorii, relative la întemeierea și funcționarea lor, vezi și la N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat până la mijlocul sec. al XVIII-lea*. București, 1971, p. 388-389.

³⁶ Și ortodoxia folosea aceleași principii. Deosebirea consta însă în rigoarea cu care au fost aplicate, mai ales cu ajutorul rețelei parohiale. Cea din urmă a lipsit mult timp în biserica răsăriteană, fapt ce a încurajat definirea religiozității ca fiind „populară” ori chiar „folclorică”; în fapt, grava ei inconsistență. Reparăm ceva din istorie dacă respingem această concluzie de analiză?

³⁷ Sinteza bibliografică în lucrarea deja citată a lui I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*. București, 2000.

³⁸ L.-V. Lefter, T.-R. Tiron, *Boierii lui Ștefan cel Mare. Conexiuni genealogice și moșteniri heraldice*, în *Analele Putnei*, IX/1, 2013, p. 59-90.

Cum am amintit în treacăt, paralelismul dintre nobili etnici transilvăneni și boierii extracarpatici a fost evitat în mod sistematic. Dacă mediul era comun ori mai înzestrat, atunci și aspectul lor a fost la fel, fără însă a furniza personalități stridente una față de cealaltă. Interferența celor două grupuri elitare de pe versantele Carpaților nu a fost decât accidentală și, practic, istoriografia nu poate susține decât că erau boieri și în Făgăraș, și nemeși în Moldova. Chiar dacă ar fi avut o altă identitate, ne-ar veni cumplit de greu să-i comparăm, în general pe nobilii transilvăneni de toate originile, cu boierii de peste munți, a căror profile culturale nu au fost realizate decât extrem de trunchiat. Încă nu este foarte limpede nici dacă, ori cât de adânci fuseseră diferențele dintre boierii moldoveni și cei olteni, de pildă. De fapt, cine cu cine semăna? Fiecare se putea „construi” din exact ceea ce-i asigura locul, adică „țara” sa medievală. Dacă cineva mai dorește o altă comparație pentru a judeca cât de importante pot fi grupajele etatiste ale elitelor în definirea unor identități, atunci ar trebui să-i vedem o clipă pe bulgarii de sub turci. Lichidarea instituțiilor lor laice a condus literalmente la decimarea referințelor istorice privitoare la „bulgari” și apariția unor bizarerii de felul „creștini turci”³⁹. Cuplajul reflecta fidel identitatea oferită de culoarea politică definitorie.

O altă sintagmă pe care o întâlnim aplicată în/ori pentru Transilvania, este cea a „mediului românesc”. Calificarea ar trebui să iasă în evidență prin opoziție cu celelalte „medii” existente alături; inclusiv cu cel din exteriorul Carpaților. Nu este bună comparația cu sașii ori secuii pentru că ei, spre deosebire de românii din regatul Ungariei, au avut măcar și un foarte serios conturat „mediu”, recunoscut de către administrația publică („Universitatea” districtelor săsești și Secuimea⁴⁰). Ne rămâne deci „mediul unguresc”, și cu aceasta am ajuns deja în impas. Pe lângă subțirimea conceptului, vedem repede că umplerea sa se face extrem de stângaci. Iar exemplul care ne stă la îndemână ar fi tocmai din aria noastră tematică: locuințele⁴¹.

Particularitatea românească a culturii, și al celei materiale implicit, s-a avansat cu false temeieri. Felul în care a fost caracterizat un domnitor ca Ștefan cel Mare pentru a induce pregătirea sistematică a pedestalul său către o emblemă a identității ortodoxe, nu mai poate fi acceptat decât, cel mult, în sfera sa neo-cultică. Imediat alături, se dovedește, la fel de sistematic, cât de dator fusese celuilalt pandant cultural, întreținut de către omenirea catolică, nu ca un deschizător de drumuri, ci doar ca un continuator al elitei care venise cu ceva bagaje din Maramureșul istoric și adoptase performanțele Renașterii în pas ori chiar în avans cu tot ce se găsea prin castelele Transilvaniei ori Poloniei⁴².

Este peremptoriu faptul că același principie a fost artizanul unor identități moldovenești aduse până în contemporaneitate; chiar dacă ea nu a fost niciodată contrapusă, în mod serios, realizărilor sincrone ale principilor munteni din aceeași jumătate de secol. Adevărul este că ar fi fost aproape imposibil de argumentat ceva, din moment ce, de la Vlad Țepeș, până la Radu de la Afumați, nu am putea compara decât câteva biserici și aproape nimic altceva. Spre deosebire de est, acolo, numai după un secol cu mari probleme de identitate stilistică, s-a născut „vechiul stil muntenesc”⁴³. Dar acelea au fost rezultatele, nu formele de dobândire ale lor.

³⁹ K. Petkov, *Die „orientalisierung” des Balkans in der deutschen Vorstellung des 15. und 16. Jahrhunderts. Eine Untersuchung spätmittelalterlicher und frühneuzeitlicher Wahrnehmungsmuster in Deutschland*, în *Aevum Medium Quotidianum*, 37, 1997, p. 54-55.

⁴⁰ Cu literă mare! Pentru că a fost, în ciuda oricăror zbateri și parti-pris-uri contemporane, o realitate administrativă peremptorie, cu un comite anume desemnat și o stemă particulară mai veche decât cea a întregii provincii transilvane.

⁴¹ Experiență săvârșită de C. N. Apetrei, *Reședințe boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*. Brăila, 2009, p. 80, reunind Bogdan Vodă (fosta Cuhea), Comana și Voievozi. Doar primul și al treilea exemplu au altceva comun decât „românescul”. La Comana însăși forma de locuire este foarte subțire și nu depășește limita de jos a reperului cronologic.

⁴² O nouă viziune, destul de puțin argumentată pentru a fi acceptată fără rest, la O. Pecican, *Sânge și trandafiri. Cultură ero(t)ică în epoca ștefaniană*. București - Chișinău, 2005, p. 33-39.

⁴³ N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXIII, fasc. 63-66, 1931.

Adesea, constatăm că nici măcar elementarul exercițiu al unor valorizări nu ne-a intrat în arsenalul judecăților. Devine înspăimântător ce module informative ne sunt puse la dispoziție pentru (re)construcția culturală. În prelungirea adnotațiilor din dreptul unui anume meșter, pare de necrezut cu câtă ușurință o regăsire de artefacte dintr-o locuință excepțională ca dimensiuni a născut *astăzi* ideea de a fi pusă pe seama unui fierar, cu toate că dovada meșteșugului însuși nu a fost făcută⁴⁴. Ipotezele unei case ori depozite de bunuri personale de oricare alt calibru, relaționate cu biserica învecinată, sau ale unui negustor, nici măcar nu au fost enunțate. Cum să pășești atunci mai departe, în analizele istorice? Este ca și când ai avea pretenții la titluri universitare, sărind două clase de colegiu.

*O dualitate culturală disproporționată. Dar nu în favoarea bizantinismului
ori a ariei estice*

Până în secolul al XVI-lea, indiferent unde s-au aflat amplasați pe hartă, toți românii au aparținut la două sfere de influență occidentală, desenate de regatele Ungariei și Poloniei. Ordinea reflectă fidel gradul lor de implicare. Să deschidem mai bine ochii și să constatăm că doar din primul regat s-au scurs emigranți în voievodate, în timp ce despre insule poloneze nu s-a auzit⁴⁵. De câteva ori, regatele au fost unite dinastic și au reprezentat un singur partener pentru principatele extracarpătice. Am uitat că politicul a fost numai o parte a umbrelei istorice, și că dependența economică a fost înzecit mai serioasă⁴⁶. Ne-am ocupat mult prea insistent de „lupta pentru independență”⁴⁷, pe când ea a avut termeni cu alte valori decât în secolele XVIII-XX și nici nu a modelat în vreun fel particular societatea românească. Impactul cultural al regatelor vecine a fost, după unii, grav, după alții, corespunzător receptivității lor interne. „Benefic”, nici unul dintre amenințătoarele state nu fuseseră pe de deplin naționale, „supărător”, nici cu religie similară bieților români loviți și de năpasta divergenței bisericești. Dacă am exagerat cât se poate farmecul și puterea de copleșire a civilizației bizantine, uitând că era greacă în expresie și, lângă noi, slavonă, ne-a dispăcut absolut neștiințific, pandantul ei, la fel de mixat lingvistic și de mare forță culturală, care prelungea adesea un alt imperiu, acela Romano-german. În locul judecăților reci și nepărtinitoare, am introdus preconcepte și prejudecăți de natură să ne îngroape bună parte din cunoașterea realistă a Evului Mediu.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 61-62.

⁴⁵ Să mai adăugăm că în afara relațiilor politice (V. Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI*. București, 1986), nu avem încă detaliată o contribuție economică dinspre aceeași parte. Să avem în vedere că, până la soluționarea ei, distanța a fost întotdeauna mai lungă decât înspre Transilvania, după ce se străbătea un teritoriu cultural nu foarte semnificativ, aparținător odinioară Rusiei kievene.

⁴⁶ Este eronat a concepe instalarea sferei de influență a vecinilor după mijlocul sec. XV (cum se exprimă, printre alții, E. Denize, *Ștefan cel Mare. Dimensiunea internațională a domniei*. Târgoviște, 2004, p. 26), câtă vreme ea exista deja de la întemeierile statale. În fapt, este discutabilă numai *proporția* acestei sfere, exercitată prin jocuri de avans și recul a vecinilor puternici.

⁴⁷ Vom cita un aliniat relativ recent, care reflectă modalitatea de percepție a cadrului nostru istoric: „lipsa de viziune politică a unor suverani ai Europei Centrale (Regatele Ungariei și Poloniei), care urmăreau [...], fără să întrevadă consecințele în diverse planuri, bunăoară: împieterarea [!] credibilității suveranilor [...], slăbirea unității politice [...]” (D. Râpă-Bucliu, *Considerații istorice privind unele piese de armament defensiv (cămășile de zale) utilizate de români în secolul al XV-lea*, în *Damubius*, XXIV, 2006, p. 69). Lecția de înaltă politică externă, furnizată în dreptul temei zalelor, continuă mai departe cu aliniate introduse cu cratimă (trei pagini!) într-o năucitoare sinteză personală de seminar, utilizând un grandios limbaj bombastic, de la „diktat”, până la „tipar incunabular”. Din același construct meteoritic, aflăm că s-a tras cu pistoale cu cremene la asediul Constantinopolului (1453), românii dispuneau de „proprii meșteri și ateliere recunoscute, îndeosebi în Transilvania” (*Ibidem*, p. 71), „cosorul, secera de luptă” erau „arme de luptă la distanță medie” (p. 72 - ultima aserțiune preluată „creativ” de la B. Al. Halic; vezi mai departe).

Interesant, identitatea culturală a românilor s-a recompus, aproape mereu, tot pe șabloane de import, generic definite ca fiind „post-bizantine”, dar conținând, în mod real o amplă sinteză greco-bulgară-sârbă, cu infuzii orientale. Și pentru că aceeași sinteză a fost atât de impresionantă, din toate punctele de vedere, nici nu mai putem selecta ce ne-a aparținut doar nouă exclusiv. De prisos să mai menționăm că, o asemenea patină culturală, nu este detectabilă decât într-o proporție foarte modestă, la nivelul elitelor românești intracarpătice.

Aplecându-ne și mai atent asupra componentelor, nu vom putea pricepe cum de strămoșii au selectat prin respingere, atât de aprig și organic, materialitatea occidentală, din moment ce nici măcar o atât de puternică personalitate, ca Ștefan cel Mare, nu a putut-o face⁴⁸. Să precizăm că nici nu a fost vreun eșec de voință, ci pur și simplu o perfectă integrare în lumea trăită⁴⁹. Se pare că absolut nimeni nu și-a pus problema în ce postură ar fi arătat oricare domn din principate, dacă s-ar fi prezentat îmbrăcat în hainele unui imperiu măturat din istorie⁵⁰, la vreo întâlnire cu craii Ungariei ori Poloniei. Un artificiu crezut înțelept și plin de legături preferate, a fost exprimat, de pildă, prin „ceramica de tradiție bizantină”, uitându-se voit că, într-un astfel de joc al derivărilor, se puteau pune în paralel „ceramica de tradiție preistorică”, cea de tradiție romană ori slavă, toate construind zestrea de oale ale Evului Mediu⁵¹. Este deplin posibil ca neinițiații să creadă sincer în „stilul mușatin” al ceramicii, dincolo de legarea sa simplă, de epoca a vreo două secole. Să mai presărăm un pic de sare pe rană, reamintind că în capitala Moldovei, exact în timpul aceleiași importante domnii, se mâncase deja din sigure vase turcești⁵².

Am putea discuta, chiar la modul particular, arta postbizantină, care ducea totul către o universală uniformitate, chiar ideal scoasă din realitatea vieții cotidiene. Pentru că, de la același Streisângeorgiu (Hațeg), o domniță pe nume Anca, avusese un relicvar pe care documentul l-a definit, în anul 1512, într-o manieră puțin vehiculată în istoriografia actuală: *more greco*⁵³. Aceasta pur și simplu pentru că noțiunile de „Bizanț” ori „bizantin” au surclasat astăzi termenii de grexitate

⁴⁸ Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, VIII, 1975, p. 66. Autoarea a început analiza cu o sentință a continuatorului bizantin, imediat urmată de imaginea, demonstrată pas de pas, a unui mare „inovator” în toate domeniile sale de activitate, în așa fel încât să rezulte „sinteza moldovenească”. Practic, susținea că se realizase o negare formală și sistematică a vechiului. Se conchidea că influențele au fost generalizate, mai puțin în broderie și pictură (*Ibidem*, p. 71). Viziunea legată de apariția „dintr-o dată” a stofelor italiene (*Ibidem*, p. 78) nu este de acceptat, din moment ce, pe cât a scris exegeza moldovenească despre ele, le purtase în mormânt deja și Alexandru cel Bun, în necropola sa de la Mănăstirea Bistrița.

⁴⁹ Facem aici trimitere la un perfect aranjament de un șablonism clasic, pornit cu tranșări de arii culturale și ajuns la concluzii contrare. T. Teoteoi, *Ștefan cel Mare între tradiția bizantină și cea apuseană*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa. Culegere de studii*. București, 2007, p. (145-)180. Materialecește, occidentalul se rezumă doar la elemente artistice, uitându-se absolut tot conținutul comerțului de import care asigura principatului întreaga sa funcționalitate.

⁵⁰ Cu toate acestea, dispunem de o „întorsătură măiastră” în care „granatza” a fost definită ca un „costum de ceremonie al împăraților Bizantini [sic!]”, purtat de domnii moldoveni, deși chiar numele sub care se folosea era... latinesc. Vezi *Glosarul* din vol. *Comori restaurate în Bucovina. Archaeological treasures in Bucovina*. Gura Humorului, 2006, p. 89. Mai departe, tot acolo, bizantinismul se mai subțiază când vom citi că „kemha” este „adoptată de otomani”, nu știm de la cine; „giulgiul” este un maghiarism.

⁵¹ Iar rezultatul, nu putea fi altul decât „ceramica românească tradițională” (Vezi Corina Nicolescu, P. Petrescu, *Ceramica românească tradițională*. București, 1974). Am ajuns astfel la a țese tradiții complicate, care numai particulare nu au fost. Termeni utilizați recent, pentru a evita sorgintea imposibil de determinat precis a formelor de olărit, sunt cei de „ceramică de influență străină” (A. Gorodenco, *Ceramica locală de la Orheiul Vechi în secolele XIV-XVI*. Brăila, 2000, p. 95) ori „ceramică pontică” (Oana Damian, *Considerații asupra ceramicii medievale pontice pe baza descoperirilor de la Enisala*, în *Banatica*, 23, 2013, p. 406-407). Ar merita să ni se detalieze, în sfârșit, cum „se influența” tehnic un olar român de către un alogen.

⁵² Victoria Paraschiva Batariuc, Niculina Dinu, *Ceramica otomană de Milet descoperită la Suceava*, în vol. *Vasaria medievală*. II. Bistrița, 2010, p. 25.

⁵³ Barabas M., *Megyericsei János kolozsi fősperes*, în *Erdelyi Múzeum*, XXIV, 1907, p. 12-13.

prin care fusese identificată o parte a artei și culturii est-mediteraneene. Ei au fost repetați cu insistență de către istorici, în timp ce în vremurile mai vechi toate reprezentaseră mai mult o idee de statalitate și o destul de firavă subordonare ierarhic bisericească, decât vreo particularitate materială sigură. Bizantinismul a fost secționat pentru Muntenia și Moldova, a fost serios gotizat în ultimul principat⁵⁴ și a crescut exponențial mai ales înspre fanarioți.

O realitate puțin implicată în discursuri, este aceea că, după secolul al XIV-lea, biserica și monahismul au pierdut orice competiție în furniturile de cultură materială în fața orașelor. De la o atitudine extrem de reticentă, aparținătoare unor epoci care nu ar fi găsit pe la noi decât pustietăți și precarități umane, biserica i-a acceptat pe negustori⁵⁵, însă nu s-a arătat capabilă să le cenzureze mărfurile în funcție de vreo apetență culturală serioasă. Nevoile bisericii erau perene, însă stilul în care s-au realizat și manipulat ele a scăpat de sub control ecleziastic. Acestui adevăr îi datorăm modernitatea însăși a bisericii, de la o epocă la alta. Or, mari negustori ortodocși nu vor începe să existe decât după ce Imperiul Otoman le-a acceptat serviciile. La rândul lor, marii artizani de coloratură au urmat același destin, făcând mereu salturi de prezență, în funcție de domni mai bine așezați ori mai rapizi strângători de averi.

S-a uitat prea repede că instituția bisericească nu era o întreprindere care producea mărfuri și bunuri la scară bine sesizabilă. Situația fusese similară și în rețeaua ecleziastică catolică. Cu atât mai puțin, biserica nu fusese capabilă să-i alimenteze pe laici cu „produse bizantine”; ca să nu mai discutăm despre vreun mecanism prin care le-ar fi infuzat ori modelat doar cultura materială de aceeași factură. Realitatea era tocmai inversă, elitele au fost mereu intermediarele dotațiilor din spațiul sacru. Ca atare, biserica, împreună cu elitele proprii, și elitele din afara ei, care o susțineau major, aveau nevoie de furnizori. Bine conturate cultural, ar fi trebuit să fie și înzestrate cu o capacitate de selecție semnificativă. Nicăieri nu avem însă înregistrate fenomene de respingere sub cuvânt că bunurile ar fi aparținut „celuilalt”, diferit ori dușman. Astăzi suntem tentați a crede că puteau alege drastic dintre artefactele din est și din vest, fără să ne imaginăm nici piețele, nici producătorii. S-a tot văzut, exprimat cu glas scăzut ori s-a strecurat printre rânduri, că părți serioase din domeniul arhitecturii și artei bisericești fuseseră alimentate de către meșterii din Transilvania. S-a mai arătat cât de alogenă etnic și religios, fusese populația târgurilor extracarpătice, adică zonele-surse ale materialităților indispensabile principatelor dominate de principii ortodocși. Chiar dacă nu erau nici români, nici măcar ortodocși, grupul de meșteri pomeniți s-au impus pe piața de bunuri pentru că ofereau lucruri altfel de negăsit din altă sursă și era capabil să-și adapteze comenzile în funcție de slăbuțul gust estetic ori doctrinar al comanditarilor. Urmau o primă lege de fier în care oferta se adapta cererilor. Adică, la fel cum o vor face toți meșterii ardeleni catolici, apoi reformați, chemați peste Carpați, adaptându-se cum puteau ei mai bine, unor comenzi care îi țineau în viață. Ei veneau cu noutatea care lipsea cu totul în terenul de făcut comerț ori avid de progrese. Semnele erau/sunt atât de numeroase încât o judecată corectă ar fi impus concluzia că aceiași meșteri „străini” predominaseră, iar nașterea și continua generare a celor localnici fusese trudnică și mult împiedicată de lipsa unor comenzi constante și de cea a modalităților prin care orice meserie se reproduc necurmat.

În mod normal, vremurile au îngăduit numeroase deturnări ori combinații de materiale. Am avut deja studii legate de compoziția cădelniței lui Ștefan cel Mare de la Putna⁵⁶, a unei cahle de la Baia⁵⁷. În fine, o altă insolită relicvă ne transmite o icoană de epocă, de la mănăstirea Văratec (Moldova): o pafta metalică (argint?), cu monturi de pietre, a fost pur și simplu îngropată pe suprafața ei. În mod cert, seria sintezelor nu a ajuns la vreun capăt. Nu au fost lucruri simple și, din

⁵⁴ Vezi concluzia lui L. Bréhier, *Civilizația bizantină*. București, 1994, p. 428.

⁵⁵ J. Le Goff, *Negustorii și bancherii în Evul Mediu*. București, 1994, p. 84-92.

⁵⁶ A. A. Rusu, *Zurgălăi de Nürnberg pe cădelnița lui Ștefan cel Mare de la Mănăstirea Putna (1470)*, în vol. *Aut viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*. Ed. O. Cristea, P. Zahariuc, Gh. Lazăr. Iași, 2012, p. 591-612.

⁵⁷ Idem, *O cahla de la Baia și complicatele ei mesaje decorative*, în *Analele Putnei*, IX, nr. 1, 2013 (2014), p. 387-412.

acest motiv, nu le putem atribui unor lucrători generați spontan. Au ajuns însă în Moldova doar pentru că cineva se găsisse a le plăti, dar nu fusese foarte doct în a le concepe componentele.

Nu se poate trece ușor peste un context mai puțin material: acela al folosirii limbilor de cultură. Aici nu este cazul să le aducem vreo justificare. Scribii înșiși au fost neputincioși cu vocabularele latinei ori slavonei care nu au mai putut ține pasul cu realitatea „noilor trandafiri” (Umberto Eco). În timp ce toți alogenii se chinuiau să se exprime în latină, românii s-au nevoit să facă la fel, dar în limba slavonă. Este o realitate istorică crudă aceea prin care un text latinesc emis de un maghiar medieval a oglindit mai bine conținutul unei materialități românești similar medievale, decât un text slavon⁵⁸. De ce se întâmplă acest lucru? Pur și simplu pentru că slavona nu a mai avut resurse pentru subtilitățile existente la sfârșitul Evului Mediu. Nici latina nu s-a adaptat perfect tuturor chițibușurilor pe care cultura materială le-a însoțit. Concluzia este că multe lucruri palpabile, medievale, nu își se regăsesc echivalările în vocabularele noastre.

Să o recunoaștem însă cu curajul de care nu am dat dovadă decenii întregi: adesea ne-am asumat formele bizantinizante/bizantinizate pentru că nu le-am cunoscut suficient pe „celelalte” ori pentru a le egala ușuratic cu cele românești. De dragul lor am mai făcut și condamnabila eroare științifică de a le privi decupate și predominante, fără să le comparăm cu ceea ce existase în jur. Doar două exemple: în câte o pastilă de dicționar, sorgintea și dezvoltarea artei broderiilor nu există descrisă decât pentru compartimentul ortodox al textilelor liturgice. Când s-au studiat, nu s-a consemnat decât că avuseseră „modele mai vechi bizantine și sârbo-bizantine”⁵⁹. Nici o singură comparație nu s-a operat cu alte textile liturgice ori laice, aflate în chiar colecții din România, dar în patrimoniul altor biserici decât cele ortodoxe. S-ar fi văzut atunci că modele se legau de artiști din ateliere diversificate, cu tehnici însă identice. La fel, în același loc, „caftanul” nu poate fi decât „domnesc ori boieresc”⁶⁰, în nici un caz îmbrăcat de „cineva” din Transilvania. Ambele articole au făcut însă parte și din zestrea „celelalte lumi”. Nu am isprăvit cu ceea ce se poate imputa drept părtinitor în judecățile de bunuri⁶¹.

O altă variantă istoriografică asiduu curtată a fost cea a separațiilor pe linie bisericească. S-au lăsat totuși uitate acoperirile geografice reale ale marilor culte, ortodoxă și catolică. Nici una nu era legată de vreo etnie exclusivă ori exclusivistă. Nici măcar în zona noastră de contact, cele două nu au fost unități de bloc, ci mereu de mai multe grupuscule a căror identitate s-a clădit numai parțial pe tușe etnice. Nu putem pune nimic alături din cultura ortodoxă a Rusiei anului 1500. Ar fi fost suficient dacă am fi rememorat că Transilvania a dispus de un catolicism maghiar, altul săsesc, dar chiar și altele, secuiești și românești, care au reușit ori nu să-și marcheze teritorialitatea doar la nivelul administrației, dar la nimic altceva. Iar la scara regatului maghiar, erau și mai multe „catolicisme etnice” (croat, slovac, bosniac, bulgar). Nici unul nu se deosebea de celălalt prin materialități, ci doar prin canalele de întreținere a cultului practic. Mai relevant este însă catolicismul Moldovei, care, nu întâmplător, se suprapune pe o zestre materială aproape insularizată, descoperită la Baia și Săbăoani. Dar, din aceste motive, nici un cercetător ori

⁵⁸ Se pare că nici nu ne putem limita la materialități, pentru că, așa cum a observat recent O. Cristea (*Puterea cuvintelor. Știri și război în sec. XV-XVI*. Târgoviște, 2014), verbalitatea incontrollabilă compensa tot ceea ce scriitura nu era capabilă să facă.

⁵⁹ Teodora Voinescu, M. A. Musicescu, *Broderii și țesături*, în vol. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*. București, 1958, p. 279. Între timp, cea de-a doua autoare, și-a modificat radical opinia (M. A. Musicescu, *Broderia*, în vol. *Istoria artelor plastice în România*. I. București, 1968, p. 194-196.

⁶⁰ *Dicționar de artă. Forme, tehnici, stiluri artistice. A - M*. București, 1995, p. 77, 84, *sub voce*. Pentru întregul vol. care trebuia să servească drept îndreptar primar, metodologia citată a fost asumată fără nici o urmă de îndoială.

⁶¹ Exemplu relativ recent, legat de inele: „model foarte vechi, de factură bizantină, purtat mai ales în timpul domniei lui Ștefan cel Mare” (Cristina Anton-Manea, *Podoabele purtate în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa. Culegere de studii*. București, 2007, p. 83). „Factura occidentală”, opusă, nu există pur și simplu pentru că nu avem cum să împărțim inelele după asemenea criterii.

consumator normal de istorie nu va intra în vria disperării că nu și-a regăsit precis strămoșii mâncând cu vreo lingură aparte. Pe aria bizantină totul s-a petrecut identic. În timp ce biserica se recicla lent pe aceleași baze teologice, toate suporturile ei materiale se modelau continuu și mult mai alert, fără să furnizeze nici un fel de uniformități materiale, ci combinând utilități identice, cu posibilitățile zonale. Când s-a îmbrățișat conceptul de „biserică de curte”⁶², nu s-a observat întâi că-i lipsea tocmai curtea în raport cu care fusese definită. Apoi, deși toate materialitățile ei erau perfect neutre, ea a plăcut pentru că imediat s-a imaginat că ea fusese un fel de cuiabar izolat, în care niște nobili dizidenți ai regatului Ungariei, își protejau identitatea și intimitatea.

Nu pe baza religiozității, românii au fost tratați aparte în perceperea dărilor, li s-a lăsat pe seamă anumite trepte ale justiției ori nu au apărut în meșteșuguri. În regatul Ungariei, o relație dintre pomenita „lege a românilor” s-a atașat temeinic, deși cu totul nejustificat, de practicarea cultului ortodox. Nici un singur grup religios nu-și purta manifest o cultură materială aparte și nici nu a obținut vreun privilegiu în virtutea acestei calificări. Fără inscripții „universale” (latine, germane, grecești și slavone) toate utilitățile liturgice au putut fi transferate dintr-o parte în alta, cu simplul respect al obiectului creștin util în serviciul bisericii. Ba, nici acelea nu au impus cenzuri. Filtrele doctrinare ortodoxe („să nu-ți faci chip cioplit”) nu au putut elimina răspândirile de cahle pline de reprezentări ori de argintărie figurată, cu aglomerări de chipuri umane. Este relevant exemplul „bisericilor românești” din Transilvania, care nu se lasă remarcate prin identitate de confecție arhitecturală, ci doar prin folosirea lor de către o comunitate definită etnic, *doar* uneori și cultic. În acea lume din vârful performanțelor materiale nu a fost niciodată refuzată cu dispreț arta ori producția „celuilalt”. Vom invoca aici două piese, pe nedrept puțin citate în istoriile noastre, ambele având mărci inconfundabile de inscripții slavone și grecești. Mai întâi este clopotul de la Dâmbău (Mureș), plătit de paharnicul Ioan din Moldova⁶³. Apoi urmează pluviala din biserica parohială a Bisericii Negre, unită de o broderie cu reprezentarea *Cinei de taină*⁶⁴. Ambele aparțin perioadei strâns legate de turnura secolelor XV-XVI. Ambele combină execuții ori meșteri proveniți din arii culturale relativ ori foarte diferite, dar continuă să fie folosite în aceeași manieră împletită.

Bizantinismul bisericesc a fost socotit mereu ca un pandant sigur al identității locale. Dinspre est și sud de Carpați, a fost pretins, întins, așteptat, dorit, imaginat și în Transilvania⁶⁵. Decesul formelor sale provinciale, demne de vreo istorie culturală de înregistrat, s-a semnat din asimilarea, majoritar voluntară, a elitelor românești. La sfârșitul domniei regelui Matia Corvin, grație unor conjuncturi exterioare, din care nu cel mai puțin a contat presiunea Porții Otomane în negarea formală și definitivă a unirii bisericilor de după Conciliul/sinodul de la Ferrara/Florența (1438-1439), nobilii români au avut o singură șansă de supraviețuire, intrând în corpul bisericii regatului⁶⁶. Aceste elite nu au mai putut întreține nici măcar slavonismul, în timp ce meșterii de formație sud-dunăreană pictau fără probleme biserici catolice (cum au fost cele de la Dârlos, Sibiu, Chimindia, Hunedoara), iar preoți și parohii de cultură slavonă erau întreținute, fără excepție, de toate orașele săsești, printre altele cu scopul de a ajuta relațiile lor de schimb cu exteriorul carpatic. Absolut nici un fel de particularitate materială nu a emanat din acele insule bisericești.

⁶² A fost introdus de către R. Popa, *Cetățile din Țara Hațegului*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, XLI, 1972, *passim*. Idee reluată apoi în mai multe scrieri ale aceluiași. Despre termen, vezi și A. A. Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*. Satu Mare, 1997, p. 142.

⁶³ Benkő E., *Erdélyi középkori harangjai és keresztlőmedencéi*. Budapest, 2002, p. 290-291. În exact aceeași perioadă, un clopot cu inscripție latină ajungea la mănăstirea Bistrița (Neamț).

⁶⁴ Evelin Wetter, *Liturgische Gewänder in der Schwarzen Kirche zu Kronstadt in Siebenbürgen*. Riggisberg, 2015, p. 174, 177, 178, Abb. 92, 95.

⁶⁵ Vezi construcția absolut anistorică a lui M. Porumb, „Artei românești din Transilvania în epoca lui Ștefan cel Mare”, în vol. *Pictura românească din Transilvania*. I (sec. XIV-XVII). Cluj-Napoca, 1981, p. 43-55.

⁶⁶ A. A. Rusu, *Sinodul de la Florența și urmările lui în regatul Ungariei și în Transilvania*, în vol. Idem, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea sa. Studii*. Cluj-Napoca, 1999, p. 77-127.

În toate scenariile noastre de istorie culturală a fost muiată până la caricatură componenta transilvană a culturii noastre medievale⁶⁷. Comenzile multiple, complexe și continue, accesate dinspre exteriorul Munților Carpați, pot fi utile pentru a înțelege, de la secolul al XIV-lea încolo, dependența aproape fiziologică a oricărui mediu elitar cu baze în domeniul funciar, față de laboratoarele orășenești. La o privire mai atentă ea devine fundamental săsească⁶⁸. Un lot copleșitor de argintărie aurită, între care se găsea și un vas de forma unui turn (*ad modum turris vestre civitatis*), a fost comandat la Sibiu, de către Neagoe Basarab. Se specifica de asemenea că vasele nu trebuiau să fie țigănești (*ad modum Ciganorum erat fabricatum*)⁶⁹. Același domn a împrumutat de la Sibiu pietrari (*lapicidos*), tocmai în momentele în care biserica sa de la Curtea de Argeș fusese în șantier⁷⁰. Iar când a sfințit biserica dedicată Înălțării Domnului (1520) i-a invitat pe catolicii sași brașoveni să ia parte la ceremonie⁷¹. În 1529, Petru Rareș solicita *unus expertus... bonus ad castrum nostrum Nemch, ... in Moldavie situm*⁷². La 1522, „armuri” (*loricas*) fuseseră comandate de către domnul Moldovei de la Sibiu⁷³. Apoi, în 1528, ajungea solicitarea permisiunii călătoriei unui rotar, de la Brașov, în Țara Românească⁷⁴. În 1530, Petru Rareș a reamintit bistrițenilor că potrivit drepturilor princiare, primite de la regii Ungariei, până la strămoșii săi, ei nu plătiseră vămi pentru bunurile pe care le cumpăraseră⁷⁵. Nimic mai concludent pentru un aflax necurmat de bunuri elitare.

În oricare moment și cu același succes, operațiunea de racordare la marile arii culturale medievale ar putea fi încununată de succes de către cineva care ar dori să urmărească și pandantul „universalității” occidentale din zonă. Nu ar trebui să ne temem a vorbi/scrie despre cum integrează alții pe români și medievalitățile de pe teritoriul lor⁷⁶, ci numai să le acceptăm ca atare ori să le combatem, dacă avem capacitatea de a o face. Nu am atins nici o altă subtilitate posibilă, prin care speriosul și dușmănosul Occident, ar fi fost de substituit măcar cu conceptul Europei Centrale, respectiv o vecină mai apropiată. În cea mai optimistă judecată, am ajunge la concluzia că fuseserăm beneficiarii unor „produse de mijloc”⁷⁷, oscilatoare pe sectoare mici, în fapt, incapabile să se reproducă de-sine-stătător mai mult decât în cantități foarte reduse. Nu se poate trece peste ideea că ceea ce se concentra la un moment dat într-o destinație elitară dădea impresia de „învălmășeală pitorească”⁷⁸, decât de vreo integrare stilistică sau numai simplu decorativă, „care se

⁶⁷ Un apogeu al penibilului s-a exprimat atunci când s-a susținut că monumente gotice transilvănene au fost influențate de cele moldovene. Vezi M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania*. I (sec. XIV-XVII). Cluj-Napoca, 1981, p. 27-31.

⁶⁸ Vezi și parte din studiul nostru *Ștefan cel Mare și Transilvania. Un inventar critic, date nevalorificate și interpretări noi*, în *Analele Putnei*. Putna, I, nr. 2, 2005, p. 112-122.

⁶⁹ E. Hurmuzaki, N. Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*. XV/1. București, 1911, p. 236 (1517), 238 (1518).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 240.

⁷¹ *Ibidem*, p. 243.

⁷² *Ibidem*, p. 318. Despre alți pietrari bistrițeni pentru Moldova, *ibidem*, p. 325.

⁷³ *Ibidem*, p. 260.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 306.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 360. Câți dintre istoricii Moldovei știu ce semnificație a avut acel privilegiu? Câți știu că Ștefan cel Mare fusese subvenționat anual de regatul Ungariei cu o mie de florini? Era exact suma pe care a dăruit-o la un moment dat mănăstirii Putna (sub numele de „zloți ungurești” = florini).

⁷⁶ Vom face o singură trimitere către lucrarea lui D. Nicolle, *Hungary and the fall of Eastern Europe (1000-1568)*. Oxford, 1988 (cu în total 11 reprinturi, până în anul 2004), unde cetățile medievale și armele „românești” (transilvănene, moldave și muntene) au fost tratate sub titlul citat.

⁷⁷ De curând a fost invocat și conceptul metaforic de „punte”, într-un text foarte teoretic care nu ajunge la nici un fel de concluzie fermă (Al. Zub, *Entre Ets et Ouest: un problème d'histoire culturelle*, în vol. *Ethnic contacts and cultural exchanges north and west of the Black Sea from the Ottoman Conquest to the present*. Ed. F. Solomon, Al. Zub. Iași, 2005, p. 16).

⁷⁸ Expresia a fost utilizată de către V. Vătășianu (*Istoria artei feudale în Țările Române*. I. București, 1959, p. 729) și combătută fără argumente concludente de către Corina Nicolescu (*Arta epocii lui Ștefan cel*

preschimbă în urma jocurilor înrăuirilor străine”⁷⁹. Atunci de ce alte obiecte, mult mai mărunte, ar fi de așteptat să dețină o marcă etnică precisă? Ar fi extrem de fals să ne așteptăm la unități stilistice ori grupaje determinate de anume idei ori selecții tematice. Se aduna tot ceea ce oferea epoca în întregimea ei, nu existau nici măcar posibilități de selecții pentru o cultură de coloratură îmbrăcată etnic.

În aceleași vremuri, oricum greu de proporționat prin consecințe, începuse a se interfera tocmai componenta de influență oriental-noncreștină a turcilor, remarcată întâi de toate prin portul adoptat de cei prea fideli politicii imperiului de la Istanbul. Una dintre acuzele aduse domnitorului Ștefan Lăcustă (1540) fusese aceea că se îmbrăca turcește⁸⁰. Câteva decenii mai târziu, moda devenise curentă între boieri⁸¹. Ar fi de adăugat imediat că aceeași modă otomană se insinua puternic și în mediile transilvane contemporane. Este peremptoriu faptul că individualizarea nu acoperise vreo „națiune”, ci doar elemente reprezentative dintre cele situate la vârful societății. Aceasta pentru că nici o culoare a „celorlalți” nu se distingea.

Alte cazuri generate de tranziția dintre perioada hegemoniei politice catolice și cea otomană, îi privesc pe turcii înșiși. Este astăzi mai mult decât evident că turbanul nu a fost un artificiu definitoriu pentru ei. El a devenit turcesc doar după o anumită manieră de înfășurare a capului și a fost dezvoltat pentru că ajunsese să delimiteze grade sociale și militare. Vrajiți de succesul frâielor turcești reale (*frenum turchile*), brașovenii au început să-și plaseze propria producție sub același nume⁸². Nu a fost o excepție, pentru că în 1532, socotelile orașului consemnează limpede că unui arcar localnic i s-a plătit ca să execute *duos Turcicos arcus*⁸³.

Acum, nu se face decât să se reciteze opinii partizane mai vechi, carente de demonstrații fundamentate. Chiar dacă s-a ajuns la încheieri negative într-un compartiment ori altul, lucrurile au fost ori sunt deliberat uitate la loturi noi supuse analizei⁸⁴, ori socotindu-se că ele nu pot fi invocate drept constatări generale, privitoare la întregimea bunurilor. Posibil să intervină apoi un confort de studiu, care este, în adevăr, superficialitate ori refuzul de a dezbate din nou o clasare, datare ori valorizare, din muncile predecesorilor. Metodologia „prin omisiune bibliografică”⁸⁵ este demult socotită ca descalificantă a oricărui studiu demn de un asemenea nume.

Mare. Relații cu lumea occidentală, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, VIII, 1975, p. 74) în dreptul repertoriului de reprezentări figurate prezente pe discurile ceramice de pe pereții unor biserici moldovene. Impresia primului autor este mai degrabă consolidată prin felul de folosire al plăcilor de la sobe.

⁷⁹ N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*. București, 1992, p. 82-83.

⁸⁰ N. Iorga, *Scrisori de domni, scrisori de boieri*. Ed. a III-a. Văleni de Munte, 1934, p. 25-27.

⁸¹ Șt. Andreescu, *Presiune otomană și reacție ortodoxă în Moldova urmașilor lui Petru Rareș*, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXVII, 2009, p. 34-35.

⁸² 1515, sesizarea s-a făcut la Sibiu. 1536, problema se repetă. *Documente privind istoria orașului Brașov. Documente de breaslă. 1420-1580. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Zunfturkunden. 1420-1580*. IX. Brașov - Heidelberg, 1999, p. 121-123, 159-160.

⁸³ E. Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria Românilor*. II/4. București, 1894, p. 37.

⁸⁴ O mai bună ilustrare în acest sens este cea legată de obiectele de podoabă judecate în Hațeg (Vezi Gh. Baltag, *Podoabe din secolele XIV-XVIII din inventarul necropolelor de la Streisângeorgiu și Strei, județul Hunedoara*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă*, nr. 1, p. 56) drept comune, și Banat (vezi P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*. Caransebeș, 1993, p. 71 și urm.) drept bizantine. Asupra celor din urmă corecția a venit la D. Țicu, *O discuție pe marginea inventarului funerar de la biserica medievală din Caransebeș*, în *Idem, Studii istorice*. Timișoara, 2003, p. 72-82. Din acestea, un „patriot” va alege numai și numai ce-i convine ori își închipuie că ar fi la fel de catalogat.

⁸⁵ Din păcate, ea face parte din arsenalul constat al lui I. A. Pop. I s-a reproșat încă de la susținerea tezei doctorale că adunările românești din Transilvania nu-și pot releva caracteristicile fără comparația cu adunările nobiliare ori scăunale, care nu aparținuseră românilor. Cu toate acestea, omisiunea este principala carență a vol. publicat ulterior *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești) în secolele XIV-XVI*. Cluj-Napoca, 1991. În toate scrierile care au urmat, a selectat bibliografic doar ceea ce i-a convenit (inclusiv omițând studii întregi, pe teme de care s-a ocupat, pe care le-a semnat subsemnatul).

Obiectele materiale și „încărcătura” lor etnică

Au fost demarcaje materiale mai timpurii decât acelea survenite prin intermediul vocabularului limbii? Nicidecum. Trebuie să pornim în a accepta că determinantele aparținătoare categoriei pot fi doar un procent din ansamblul care oferă culoarea de neam. Mult mai relevantă ar fi însă relația sociologică pe care o devoalează. Definirea românească a obiectelor nu este nici unitară, nici indubitabil demonstrabilă ca fiind transmisă prin consecvența folosire a acelorași obiecte. Iar dacă ar fi să-i stabilim și cuantumul, atunci nu am putea răspunde decât că este atât de mic, încât poate fi nesemnificativ. Pentru istoria patriotică, încheierea ar fi rațiunea suficientă pentru a îndepărta pe toată lumea de la studiul temei: dacă nu a „aparținut” strămoșilor tăi, orice obiect este demn de dispreț ori de totală ignorare. Adică ceva atât de neinteresant, încât nu merită nici studiat. Dar, suntem obligați să continuăm. Istoria nu s-a făcut numai cu idei, mâini ori frunze pentru acoperirea nudităților.

Merită să urmărim câteva construcții trecute, închipuite ca menite a ne face mândri de istoria noastră medievală. Putem să ne mirăm și de multitudinea lor. Pe lângă exemplele deja folosite, vom vedea că, parcă pentru a încurcata și mai mult lucrurile, s-a adus mereu la masa judecăților etnografia, împingând-o paroxistic în negurile Evului Mediu. Aceasta din imensa naivitate care-i mai face pe autorii români să-și închipuie că domnitorii de pe la 1500 mai împrumutau bunuri țărănești ca să-și asezoneze existența. Au afirmat-o astfel, răspicat, toți cei care nu gustau deloc valențele mărturiilor arheologice⁸⁶.

Chiar dacă zestrea de stare a fost precar identificată, a fost „vânată” tușa etnică a unor produse de cultură⁸⁷, fără a se face vreo contrapunere a diferitelor grupe generatoare ori identificatoare, între ele. În alte vorbe, decontextualizarea a oferit falsă identitate. Unicul poate fi astfel și dacă nu se ține seama decât de el. Este regretabil că nu se mai așează o asemenea discuție în prelungirea celor generoase, purtate între istoriografiile românești și maghiare provinciale, la nivelul artei medievale, în perioada interbelică⁸⁸. Acolo se ajunsese a se vedea măcar un ardelenism, care nu prea avea identitate pentru vremuri medievale, cât mai mult pentru vremuri mai târzii. Era similar moldovenismelor ori oltenismelor. Dobrogea a fost consecvent ocolită, ca o zonă aparte, „de cucerire românească” tardivă, din care nu rezulta nici un fel de identitate medievală. Chiar și astfel, ar fi avut rostul de a stopa exuberanța tematică pentru tipuri mai vechi.

Din deceniul șapte al secolului precedent, în scriitura noastră de medievistică, cam tot ceea ce fusese sub anul 1700, a devenit românesc: instituții, clădiri, costume, muzică, dans etc. etc. Amalgamarea Epocii Premoderne, în Epoca Medievală nu numai că a amăgit, dar a încurcat conceptele, radical modificate în cele două perioade. La asemenea aserțiuni, singura și cea mai

⁸⁶ Iată clasicul exemplu: „si dans le monde des grandes... nous trouvons des éléments stylistiques de caractère aulique international... le travail de la céramique, des métaux et des tissus... que je n'hésiterai pas de considérer, pour le village et pour la ville roumaine de cette époque également, comme une manifestation d'art populaire”. R. Theodorescu, *Sur les débuts de l'art populaire médiéval roumain*, în vol. *Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne*. Bucarest, 1999, p. 157. Până astăzi, autorul ne va rămâne dator a identifica ceramica, metalele și textilele care, fără ezitare, au fost populare și medievale, în același timp.

⁸⁷ O descriere a lui Nicolae Iorga (*Cea mai veche ctitorire de nemeși români din Ardeal (1408-1409)*, în vol. *Studii asupra Evului Mediu românesc*. Ed. Ș. Papacostea. București, 1984, p. 162), este în tonul aprecierilor sale: selectiv generalizantă, nedemonstrată, contrazisă în alte locuri de panseuri contrarii. A se vedea decupajele operate de către Al. Alexianu (*Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*. I. București, 1987, p. 27-33) sub formula „notă specific românească”. Imediat sublinierea a fost reluată de către I. Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*. București, 2000, p. 193-194.

⁸⁸ Dezbateri susținută aprig, de partea românească, de către Coriolan Petreanu, iar de partea maghiară de Biró József (vezi mai ales *Az erdélyi magyar műemlékek és a románok*, în culegerea recentă de studii *Erdélyi beszélő kövei*. Kolozsvár, 2008, p. 202-206).

minabilă explicație ar fi aceea că, dacă nu se compara nimic, se prefăcea totul într-o strălucită excepție, trâmbițată atât de frecvent încât să te convingă a o și crede. Produsul categorisirilor istoriografice a fost egal cu satisfacerea unor noi valuri de așteptări a descoperirii identității românilor, pornind invers de la statul modern, către rădăcini care se opreau la daco-geți. Se putea judeca tentativa prin aceea că nici unul dintre marii noștri istorici medievaliști nu avusesse curajul de a lansa o asemenea construcție la nivel general, în schimb, în paralel, dar tot în vremuri apropiate, alte individualități, paraistorice, lărgeau rolul dacilor către cele două direcții ale infinitului. Că nici unul dintre aceiași vechi istorici nu fusese ardelean, precum au fost ori sunt cei din urmă contaminați de ispita formelor medievale de identitate în nume românesc, ar putea fi și un semnal că ei nu se simțiseră capabili să ridice o asemenea mănășă. Așa încât, tot un istoric ardelean o va culege din poziția în care stătea cuminte, dar în alte sensuri. Ca să nu se mai revină ciclic la asemenea zbateri sterile, ar merita să avem curajul de a combate toate răstălmăcirile surselor, rupte de toate contextele de epocă și de macrozona geografică.

Avem a glosa și pe abuzul implicării termenului „tradiției”. Echivalentul ei mai tranșant ar fi cel al „continuității”. Știm perfect că Evul Mediu a luat-o de la zero cu o gamă uriașă de bunuri, ca apoi să depășească progresiv, patrimoniul Antichității greco-romane. Din acest unghi de vedere, tradiția locală ori nici nu a existat, ori nu se poate demonstra pe lungimi seculare, ori aparține doar altora decât românilor.

Ceramica, și doar ea, a edificat o destul de lungă vreme o istorie cu totul demesurată și specială. „Ghinionul” ei a fost acela că era principala și aproape singura sursă arheologică recoltată din unele sau majoritatea așezărilor. Multitudinea fragmentelor se potrivea unor viziuni globale. Implicând-o în scenarii subsumate demonstrațiilor continuității, s-a admis automat că ar dispune de mesaje etnice non-echivoce⁸⁹. „Multul” echivala cu purtătorii „cei mulți”. Uitându-se că din zece oale pot rezulta câteva sute de cioburi, că nu orice loc cu hârburi indică o așezare. În arealuri apropiate, în mozaicul etnic al Imperiului Bizantin, ceramica nu ar fi indicat însă nimic serios, separându-l pe grec de vreun sirian. Iar mai târziu, aceiași adepți ai vreunor atribuiți, ar fi trebuit să fie obligați să studieze „marile” discrepanțe dintre ceramica engleză, franceză și a germanilor, pentru a reajunge la filozofia bunului simț⁹⁰. Concomitent, dacă cineva ar fi separat măcar „ceramica comună”, de „ceramica de servire”, ar fi dobândit o primă falie serioasă de interpretare, în care se putea întrevede uzul elitelor.

Tot datorită comunismului ne-am procopsit cu o „artă românească medievală”. Ea rezistă încrâncenat și senin, chiar și atunci când se citează doar lucruri din actuala Românie, dar evident produse de către alogeni și nici măcar pentru uzul românilor⁹¹. La fel de ușor a fost să se tipărească ceva despre „armata română” medievală, în care să se așeze în prelungirea tuturor realităților secolului al XV-lea, și fortificațiile Sibiului⁹². Subtilitatea șmecherească denumeste în continuare biserici⁹³ ori curți, ca fiind românești⁹⁴, cu toate că pentru primele, definitoriu a fost cultul, uneori nici măcar ortodox, iar pentru ultimele starea nobiliară. Sintagma „tiparul românesc

⁸⁹ R. Florescu, *Problema originii ceramicii românești și unele descoperiri recente de la Capidava*, în *Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani*. București, 1961, p. 199 și urm. Vezi aceeași idee și la R. Theodorescu, nota 87.

⁹⁰ Pentru studiul ceramicii medievale, vezi A. A. Rusu, *Blidul și cronica. Despre vesela ceramică medievală din România*, în vol. *Vasaria medievală*. I. Bistrița, 2008, p. 9-18.

⁹¹ Imediat după ce discută „arta balcanică”, lipsită de etnic/naționalitate, I. Solcanu își continuă discursul spre și despre arta românească din sec. XIV-XVIII (*Artă și societate românească (sec. XIV-XVIII)*). București, 2002, p. 11 *et passim*).

⁹² I. Solcanu, *Artă și societate românească (sec. XIV-XVIII)*. București, 2002, p. 108.

⁹³ Subliniem ipostaza, absolut incredibilă, prin care, aparent afișându-și haina de creștini pioși, autorii istorici nu fac diferența dintre biserica-instituție și biserica-materialitate/construcție, jucându-se nesăbuit cu majuscula de la începutul cuvântului.

⁹⁴ I. A. Pop, *Biserică, societate și cultură în Transilvania secolului al XVI-lea. Între acceptare și excludere*. București, 2012, p. 93.

transilvănean”⁹⁵ sună cu-adevărat minunat dacă ea nu ar fi, în realitate și precis identificată, drept tipar săsesc destinat propagandei reformate printre români. În plus, atribuirea, în sensul ei complex, așteptat astăzi, nu știm dacă fusese însușită ca atare de către oamenii din epocă. Tentativa clasificării este bine orientată, pentru că, ar fi trebuit să devină banalitate ideea că identitățile etnice le-au forjat nimeni alții decât tocmai artiștii și „intelectualii”. Însă, la sfârșitul Evului Mediu, nu venise încă acel moment în care asemenea roade să fie coapte. Artiștii români practic nu existau, iar întregul Est nici măcar nu-i adusesese în conflict serios pe meșterii ungurii cu alte neamuri, cât mai mult pe cei germani, cu slavii. Se auzea însă tot mai des de italieni⁹⁶. Abia Renașterea a clădit la paroxism orgoliile creatorilor de vârf, rupându-i din masa simplilor producători de bunuri care au continuat să-și urmeze condiția firească a anonimatul. Ambele mari biserici ecumenice își educă membri în spirit universalist, nicidecum local.

S-a scris despre costumul aulic bărbătesc că „are puternice accente autohtone, determinate tocmai de dorința românilor de a-și păstra etnia, religia, credințele, obiceiurile etc.”⁹⁷. Numai punerea sub lupă a acestei aserțiuni îi descoperă ilaritatea. Adică un boier și-ar fi inventat întregul său mod de a fi și a se prezenta, cu ambiția să se lase diferit de izbitor de un pan polon, un nemeș maghiar, un arhonte grec, un messir italian și o ulemană otomană? Acel autoconceput/identificat costum nu este altul decât exact același veșmânt care, în alte discursuri tipărite, a fost socotit fie bizantinizant, fie similar cu cel al ungarilor și polonezilor⁹⁸. Dacă am cita produsele pentru acoperământul capului, destinate fetelor române, cine ar fi în măsură să le afle astăzi identitatea sigură? Ca să colorăm și mai viu sectorul vestimentar, numirea de „cingătoare” este un maghiarism („csúngő” = „atârnatore”, dar acolo derivat din *cingulum* latin). Varianta medievală neagă principala valență a sa de a strânge ceva pe corp⁹⁹, cât face trimitere la starea ei lejeră, ori la rostul de a fi suport pentru agățat altceva (pungă, spadă, pumnal etc.). Nu mai ajungem și la „șal”, care, împreună cu altele, ne-a fost dăruit de către turci.

Cine nu ar putea zâmbi condescendent la un „arc românesc”¹⁰⁰ ori o „suliță românească”¹⁰¹, în condițiile în care făurarii de arme de aceeași culoare nu au reușit vreodată să se adune în vreo

⁹⁵ *Ibidem*, p. 88.

⁹⁶ A. S. Labuda, *Der Künstler in Osten um 1500. Ansichten und Forschungsmodelle*, în vol. *Die Jagellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit*. Hg. D. Popp, R. Suckale. 2002, p. 19-20.

⁹⁷ I. Solcanu *Artă și societate românească (sec. XIV-XVIII)*. București, 2002, p. 144. La fel, și costumul aulic femeiesc (!) „asemenea costumului de curte bărbătesc, are numeroase elemente autohtone” (*Ibidem*, p. 152). Tot ceea ce autorul a invocat pentru „înțelegerea specificului unei culturi naționale” (*Ibidem*, p. 204) aparține unui patrimoniu larg, european, cu analogii detectabile la fiecare element în parte.

⁹⁸ După cum citim la Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumiară românească*. I. București, 1987, p. 57.

⁹⁹ După cum o definește *Glosarul* din vol. *Comori restaurate în Bucovina. Archaeologica treasures in Bucovina*. Gura Humorului, 2006, p. 89.

¹⁰⁰ Cr. M. Vlădescu, C. König, *Armele oștilor române în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în *Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară*, 4-5, 1971-1972, p. 64. Ca să rămânem doar la arcul „simplu” românesc, ilaritatea dezvoltată ne mărturisește că el putea fi confecționat dintr-o „vergea de lemn de esență elastică” și cu coardă din... mătase (Vezi B.-P. Halic, *Pace și război în Țara Românească în secolele XIV-XVI*. București, 2003, p. 274, nota 9). Mai departe însă, pe același subiect, „arcul tare” de la mănăstirea Putna, nu putea fi decât arbaletă și ar fi „tot de acolo [de la Genova] să-i fi venit” lui Ștefan cel Mare (T. Teoteoi, *Ștefan cel Mare între tradiția bizantină și cea apuseană*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa. Culegere de studii*. București, 2007, p. 180). Universitarul trebuia să știe că, în afara arbaletei, existaseră, într-adevăr și „arcuri moi”, adică reflexe, folosite de către tătari, în timp ce „arcul tare” a adus victoriile englezilor la Crécy și Azincourt. Nu mai comentăm faptul că producția de arbalete transilvane era deja în floare și nu ar fi fost nici o nevoie să vină o arbaletă din Italia; chiar și una de lux, destinată numai vânătorii.

¹⁰¹ Cr. M. Vlădescu, *Tipuri de arme albe și armuri folosite de oștile române în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară*, 6, 1973, p. 58-59. În finalul primului

breaslă? Cu multă larghețe am putea admite că le-au meșterit mâini românești, dar ne vom îngloba în presupuneri dacă am încerca să aflăm cum de toți românii din vremuri reușiseră să producă arme identice, cu marca de producție „omologată” de cei din afara rândurilor lor. Erau armele lor cu fier mai călit ori mai masiv? Aveau ceva decoruri care să concureze damaschinarea? Dacă citim că, în 1543, bistrițenii oferiseră lui vodă Rareș o „suliță”¹⁰², nici o clipă nu ne putem imagina că ea să fi fost de o calitate ordinară (un fier simplu, cu tepușă triunghiulară sau foliformă, menită să penetreze facil, prin împungere), dar nici dinadins „săsească”. Însă, la fel de greu, ni l-am putea imagina pe același Rareș „sulițind”, adică făcând mișcările presupuse de numele armei (nepotrivit tradus, în loc de „lance”) ¹⁰³. S-a putut tipări cu nevinovăție că „țărani îi confectionau scuturi din împletituri de nuiete... pe care le numeau *paveze* [subl. autorului], cuvânt de origine poloneză”¹⁰⁴. În fapt, cuvântul este de origine italiană („pavise” de la orașul Pavia), iar însușirea sa de către țărani nu se putea petrece decât prin intermediul celor care le-au adus și numit prima dată în fața autohtonilor din starea de jos. În încheierea categoriei *militaria*, ar trebui să fim obligați a crede că deși cei mai mulți țărani erau dependenți, totuși harnașamentele necesare pentru cavalerie se procurau „prin meșterii locali ai satelor”¹⁰⁵. După logica particulară a autorului, necondusă însă până la absurd, pentru că doar țărani liberi luptau călări, confectionarea șeilor ar fi trebuit să se limiteze doar la satelor lor. S-a inovat astfel conceputul de „șelar-țaran liber”.

În paginile românești se lasă citit, foarte recent, că perlele ar fi fost socotite „însemne ale puterii monarhice”¹⁰⁶, în timp ce o cantitatea impresionantă de imagini iconografice contrazice categoric exclusivitatea. Au dispărut toate cele șapte pocale brașovene pe care, în anul 1514, Ștefan Theledgy, solul Ungariei, trebuise să le transporte în dar, pentru domnul Moldovei (*pro muneribus wayvode*)¹⁰⁷. Foarte bine, pentru că nici nu știm cum le vor fi spus moldovenii: cupe? Vor fi dispărut și „berbecii de argint” care se lăfăiseră în Suceava lui Petru Rareș¹⁰⁸. Au dispărut și ochelarii ceruți de domnul Moldovei la Brașov, în anul 1546¹⁰⁹, dar nici o piesă arheologică nu a fost publicată pentru că meseriașii arheologiei medievale se tem încă, din ignoranță, de toate piesele de sticlă care le cad sub șpacluri. Mii de cuțite au tranzitat numai prin Brașov, către Țările

---

studiu citat se definește „armamentul românesc”, „foarte puțin influențat de cel oriental”, „un capitol bine definit din istoria generală a armamentului” (*Ibidem*, p. 85). Poate cineva socoti că vreo demonstrație a fost realizată?

¹⁰² C. M. Vlădescu, *Arme albe și armuri folosite de oștile române în secolul al XVI-lea*, în *Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară*, 7-8, 1974-1975, p. 151. Termenul este al autorului român, nefiind sigur dacă el identifica corect tipul de armă.

¹⁰³ În fapt, asimilabilă cu „lancea de ceremonie”. *Istoria militară a poporului român*. II. București, 1986, p. 62. Enunțată în asemenea manieră încât s-ar putea trage concluzia că ar fi fost sinonimă cu cea de turnir („de ceremonie sau pentru turnir”).

¹⁰⁴ I. Solcanu, *Artă și societate românească (sec. XIV-XVIII)*. București, 2002, p. 96.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ S. Iftimi, *Doamnele și domnițele în istoria românilor. Curtea doamnei în Moldova și Țara Românească*. Brăila, 2015, p. 46-47. Ar fi fost destul dacă autorul nostru și-ar fi amintit basmele copilăriei, cu pomenirile de „mărgăritare”.

¹⁰⁷ E. Hurmuzaki, N. Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*. XV/1. București, 1911, p. 227.

¹⁰⁸ Mustafa Gelalzade, în vol. *Cronici turcești privind Țările Române*. I, București, 1966, p. 270. Erau cornuri de băut și vase liturgice (ciborii), din cele pe care iconografia transilvană le pune în mâinile magilor care vin la *Naștere*. Un mag călăreț, de pe o căhlă din Suceava, îl poartă de asemenea în mână (Victoria Paraschiva Batariuc, *Cahle din Moldova medievală (secolele XIV-XVII)*. Suceava, 1999, fig. 60/2. Mai departe, în lista turcului, „săbiile germane” și altele de același soi, nu puteau fi decât „spade”. Tot de acolo, se cern informațiile că principii moldavi avuseseră vase de flori, biblioteci private, obiecte de cult personale etc. Merită să întrebăm dacă au dispărut prin catastrofe ori nu le-au recunoscut încă arheologii?

¹⁰⁹ G. Nussbächer, *Din cronici și hrisoave*. București, 1987, p. 88.

Române¹¹⁰, altele s-au prelins prin comerțul Sibiului¹¹¹, iar multe altele, scăpate din consemnări documentare, pe calea Bistriței. Cele mai multe se vindeau întâi cu legătura¹¹². Arar au fost însoțite de determinative legate de originea precisă (Graz - *greczner*; Nürnberg - *noreMBERger*) ori de forme particulare (albe - *waysz*, *halbkrymer*?, *gestylph*? etc.). Mai puțin de jumătate dintre cuțitele aflate, cu un singur prilej, la Brusa (Turcia) erau socotite ca muntenesti¹¹³, deși acea sorginte pare foarte improbabilă. Încă nici nu am ajuns la subtilitatea de a subdiviza, în vreun anume mod, noianul cuțitelor. Cei mai mulți arheologi din România nu știu să recunoască cuțitele de import, săvârșind, cu ele alături, grave erori de datare ale contextelor¹¹⁴.

Alte identități sunt în întregime vehiculate de o cercetare disperată să le-o găsească, pentru a se prezenta mai interesante. Putem invoca astfel destul de incertele centuri/brăie „de tradiție vest-europeană” care ar fi năpădit teritoriile noastre, până în Bulgaria¹¹⁵. Fenomenele de identificare sunt sincrone însă cu lipsa terminologiei fine pentru unele dintre artefactele cele mai frecvente. Să urmărim noi exemple, specificând repede că mult mai multe nici nu s-ar găsi, la o cercetare mai asiduă în această direcție. De pildă, în 1514, unguri și sași din Sibiu s-au reunit pentru a lista bunurile Voicăi, văduvă de domn muntean. În dreptul a două titluri, ei au specificat că ar fi românești: zece cupe din argint (*calices argenteos wolachales*) și patru rochii femeiești (*ad modum Wolachorum sortite*). Absolut nimeni nu poate împărți potirele pe criteriul limbii utilizatorilor. Având nisaiva forme de cusături ori modelaje de o asemenea factură, aceleași rochii fuseseră croite, în mod contradictoriu, din „purpură turcească aurită”, din atlas iarăși aurit și simplu¹¹⁶. Pentru veșminte am putea sugera că fuseseră doar cusute într-o manieră ceva mai particulară, despre care alte izvoare nu aduc nici un fel de precizii suplimentare, iar istoricii costumelor nu le-au recunoscut. Aproximativ în același deceniu de-nceput al secolului al XVI-lea, la Cluj se scria despre „șei românești”¹¹⁷, în timp ce la Brașov, nici vorbă despre așa-ceva. Eventual s-ar putea bănui că șeile de lemn (târnițele?)¹¹⁸ ar putea aparține numitei categorii. Cuțitele de Stiria, tranzitate din Brașov, prin Țara Românească, în Imperiul Otoman, au devenit de asemenea

¹¹⁰ Vezi și D. C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*. București, 1973, p. 170. Cu toate acestea, probabil în suspiciunea numărului impresionant, până recent s-au formulat îndoieli la adresa identității lor: „probably various metal tools” (L. Rădvan, *Urban elites in the Romanian Principalities of the Later Middle Age*, în vol. *Social and political elites in Eastern and Central Europe (15th-18th centuries)*. Ed. C. Luca, L. Rădvan, Al. Simon. UCL, 2015, p. 92.

¹¹¹ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*. București, 1954, p. 166.

¹¹² 1530: E. Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria Românilor*. II/3. București, 1892, p. 659.

¹¹³ D. C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*. București, 1973, p. 170 (după R. Manolescu).

¹¹⁴ Studiul care a deschis tema pe teritoriile noastre, aparține de Holl I., *A középkori késes mesterség*, în *Archaeologiai Értesítő*, 121-122, 1994-1995, p. 159-188. În el sunt reclasate mai ales descoperiri din preajma Bucureștilor. Ca să-i scutim de o povară suplimentară pe confrății cu dificultăți de documentare, vom scrie pe scurt că, de obicei, acele cuțite au stanțări de semne de meșter pe lame și anexe de bronz/cupru la plăsele (benzi la limita lamelor, cuie și plăcuțe la capătul lor inactiv). Datarea lor este din a doua jumătate a sec. XV - sec. XVI. Pe cale de consecință, toate complexele care conțin asemenea piese, nu se pot data în vremea lui Alexandru cel Bun.

¹¹⁵ Svetlana Reabțeva, *Piese de podoabă și vestimentație din Moldova și Țara Românească în contextul relațiilor cultural-istorice (secolele XIV-XVIII)*. Brăila, 2014, p. 132-138.

¹¹⁶ E. Hurmuzaki, N. Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*. XV/1. București, 1911, p. 225.

¹¹⁷ S. Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea. Producția și schimbul*. București, 1958, p. 135.

¹¹⁸ G. Tocilescu, *534 de documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova, privitoare la legăturile cu Ardeahul, 1346-1603, din arhivele orașelor Brașov și Bistrița, în text original slav însoțite de traducere românească*. București, 1931, nr. 254, p. 243; *Documente privind istoria orașului Brașov. Documente de breaslă. 1420-1580. Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Zunfturkunden. 1420-1580*. IX. Brașov - Heidelberg, 1999, p. 105.

„românești”¹¹⁹. Determinativul a fost produs doar prin aceea că au ajuns acolo călătorind din spațiile românești, ori cu negustori de acolo.

Se vede însă că păstrarea în „blidul” istoriografiei proprii, uneori nici măcar general românești, ci provinciale, autorii noștri au probleme serioase în a identifica obiecte banale¹²⁰, cărora le scrutează identitatea etnică (exemple: capetele de sfeșnice din bronz¹²¹, bricele¹²², axele de cataramă ori distribuitorii de ham, jetoanele de joc¹²³). Încercăm a revendica paternitatea unor obiecte, concomitent cu vremea scrisului în care spătarul purtase „sabie”, iar ceașnicul, nu putea să fi avut vreo „ceașcă”, pentru că arheologii medievști o asociază doar cu cea pentru băut cafea ori ceai. Deși există, de pildă, spade ori cuțite, de mai multe forme și origini, foarte rar ele au o identitate ori utilitate clar consemnată¹²⁴. Se va vedea la Nicolae Iorga că furculița și-a început intrarea la noi din 1774¹²⁵ și, până astăzi, nici un arheolog medievist nu a fost citit atent dacă ar fi scris că ea era în uz cu mai bine de două veacuri și jumătate mai devreme. Nu ne înfiorăm dacă nu găsim nici un fel de comentariu la absența vreunui nume de monedă subdivizionară care a circulat pe la noi. Adică mijlocitoarea pentru obținerea banalității cotidiene. Să vedem, o fi fost „jumătate de gros”, în timp ce „obolul” a ajuns doar tardiv un dat pentru morți? Nici măcar nu putem denumi schimbul printr-un termen vechi, pentru că nici „tróc”, nici „comerț” nu par să fi existat.

Cum văzusem deja mai sus, suntem în situația în care nu cunoaștem identitatea simplă a unei cantități însemnate de artefacte, dar nici măcar utilitățile lor proprii, dincolo de asemenea percepții primare¹²⁶. Explicațiile sunt cumplit de simple: nu se cunosc identificările operate în afara

¹¹⁹ I. Beldiceanu-Steinherr, N. Beldiceanu, *Acte du regne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobruja*, în *Süost-Forschungen*, 23, 1964, p. 94.

¹²⁰ Culmea culturii de specialitate este oferită însă printr-un „fierăstrău din os”, publicat de G. D. Hânceanu (*Două ateliere meșteșugărești din târgul medieval al României (secolele XV și XVII). Rezultatele supravegheșilor și săpăturilor din 2012-2013*. Brăila, 2017, p. 97, 321, pl. XXXVII/4), care nu este altceva decât fragmentul de schelet al unui crustaceu.

¹²¹ Piese de la Suceava au fost recent „recuperate”, după ce au stat în depozite un veac întreg de la săpăturile conduse de către Romstorfer. Vezi *Europa necunoscută - comori din Bucovina. Unbekanntes Europa - Schätze aus der Bukowina*. Suceava, 2007, p. 163. Altul a fost publicat recent, de la Cetatea Albă (I. Căndea, *Cetatea Albă. Cercetări arheologice și istorice*. Brăila, 2016, p. 146), fără să fie identificat ca atare, ca bună dovadă că istoriografia românească nu cunoaște aproape nimic despre ele. Se poate însă comenta la adresa slabei receptivității a arheologilor la materialele publicate și identificate.

¹²² V. Mizgan, *Brice medievale descoperite în România*, în *Arheologia Medievală*, IV, 2002, p. 181-188. În general, toți arheologii din Moldova îl socotesc „cuțit de pielărie”, cu toate că bibliografia sa europeană este mai mult decât concludentă. Nu au realizat că au refuzat să recunoască faptul că nu i-ar fi găsit „unealta” cu care Ștefan cel Mare s-a/a fost bărbierit, lăsându-și numai mustața. O sinteză pentru piesele din provincia estică, ca și pentru obstinarea în identitatea veche, vezi la A. Bătrâna, Gh. Sion, *Locuința din a doua jumătate a secolului XIV de la Târgu Neamț*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 57, nr. 1-4, 2006, p. 98-99. Pe lângă exemplele citate, mai amintim pe cel inedit de la Botoșani.

¹²³ Deși identificate ca atare, de Victoria Paraschiva Batariuc (*Obiecte de os medievale păstrate în colecțiile Complexului Muzeal Bucovina din Suceava*, în *Arheologia Medievală*, VII, 2008, p. 278-279), în expoziția de bază a Muzeului Roman, ele au rămas „nasturi”.

¹²⁴ Mai pe larg, în A. A. Rusu, *Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania. Studii*. Cluj-Napoca, 2008, p. 103-104.

¹²⁵ *Istoria Românilor în chipuri și icoane*. București, 2012, p. 106.

¹²⁶ Nu există o mai mare aglomerare de stângăcii și erori monumentale decât în I. Solcanu, *Artă și societate românească (sec. XIV-XVIII)*. București, 2002, p. 47. Iată o listă: ferăstraie care despică (p. 51), joagăre fără părți funcționale pictate (p. 53), „autohtonismul” uneltelor de fierărie (p. 60), flota Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare (p. 69), tratarea halebardelor de pedestrași în dreptul cavaleriei (p. 87), a artileriei în dreptul pedestrimii (p. 91), tunica de zale sau armură-tunică, unde plăcuțele au fost prinse cu verigi, centuri care marchează talia și ajută la mișcarea mai vioaie a luptătorilor (p. 93), unde coifurile sunt cam toate „căști”, fără a avea nici un singur nume special (p. 94-95), cuirasa este confundată cu armura (p. 94), șaua are gaură pentru căpăstru (p. 97), nu cunoștea nicidecum componenta zăbalei care se

propriului teritoriu. Practica istoriografică este fundamental defectuoasă: ne izolăm, deci am fost/suntem încă, deosebiți. Ne codim, în egală măsură, să nu ne lărgim dicționarul și vocabularul specific, din false pudori de siluitori de limbă.

Cercetările au arătat cât de fluidă a fost denumirea rezidențelor¹²⁷. Dacă un vizitator străin, dar european, care știa perfect proprietatea noțiunilor, a numit Suceava drept „castel” (1476)¹²⁸, majoritatea dintre istoricii de astăzi nu o mai fac, socotind probabil că ar fi o indecență ori o amorală potriveală. Avem apoi o reținere principială: în afara unor „curți” restrânse numeric, nu se știe cu claritate unde se aținuse majoritatea elitei boierilor lui Ștefan cel Mare când se afla pe lângă domn. Măcar de s-ar fi scris vreodată despre corturi! O scrutare adevărată nu ar fi așteptat ca rezolvările să întârzie atâtea amare decenii. La o simplă interogare, răspunsul cel mai rapid ar fi că se înghesuiau toți în aceleași rezidențe domnești. Abia dacă ne-am gândit la utilitățile de confort ale acelora, iar de aici la tulburătoare extracții legate de nivelul lor de civilizație. Fără să reunim mărturiile, nici nu ne trezim a ne da seama că ne ocupăm de realități înalte, ce par a fi sprijinite pe inconsistente. Ne închipuim că amenajările de apă, de la aducțiuni, până la băi, au fost exotice ori ar fi aparținut exclusiv domniei¹²⁹. Cahlele răsar din ce în ce mai multe, dar încă puțină lume face racordul lor la ambianță arhitectonică care a trebuit să le însoțească¹³⁰. Piese similare descoperite în mănăstiri nu au putut fi numite ca ținând de călugări și nu de casele/rezidențe domnești din aceleași mănăstiri. Încă sunt ale nimănui sigur.

Gama acelorași obiecte lipsite de „buletine de neam” este impresionantă și doar cine nu face relația dintre ascensiunea în subtilitate a vieții cotidiene, dincolo de ecranul dat de rândurile diplomelor, poate tresări de plăcere când unui obiect i se aplică atributul „românesc”. Dar când, în acte medievale, identitatea oarecare a componentelor de cultură materială este exprimată, mereu se face apel la aceeași soluții de inspirație: originea de cumpărare (geografică generală, de multe ori în sens statal, – germană, cehă, turcă etc., dar și mai restrânsă, a locului de producție ori aducere – nürnbergeză, florentină, raguzană, lvoviană etc.); etnia negustorilor colportori (germană, orientală etc.); o anume formă particulară care atrăgea atenția (archebuze „cu barbă”, cuțite cu plăsele din lemn, ochiuri de geam în formă de farfurie etc.); categoria umană care folosește obiectele. O marfă/bun de excepție pe care ne-am grăbit să o numim „românească” putea fi, de fapt, și „turcească” ori „genoveză”, pentru că a fost adusă din/prin Țara Românească ori a fost oferită de un negustor de acolo; una din Raguză, putea fi, în realitate, „venețiană”, alta zisă „germană” putea fi de producție flamandă etc.

Studiile legate de atribuirile/denumirii etnice ale culturii materiale indică o ierarhie în care pe primul loc sunt stofele, urmate de mirodenii, arme și celelalte. Indicarea originii a fost generată de

numește „psalie” (p. 98-99). O întreagă parte este dedicată „armelor de luptă” (p. 99 și urm.), ca și când trebuia să ne așteptăm și la arme dedicate păcii ori distracțiilor, proclamă diferența dintre suliță și lance numai pentru că cea dintâi este „o armă preferată a infanteriei” (p. 99), arcul cu „probabil întăritură de fier” (p. 114), distinge vârfurile de săgeți în funcție de modalitatea de prindere (p. 116), dar evită a ne lămuri că acestea nu au apucat niciodată să fie pictate pentru că era vorba doar despre un detaliu, în primul caz chiar ascuns în tijele proiectilelor; trâmbiță din fier (p. 194).

¹²⁷ J. Dumanowski, *Identité et rivalité. La culture matérielle de la noblesse polonaise au XVIe siècle*, în vol. *L'Europe centrale au seuil de la modernité. Mutations sociales, religieuses et culturelles. Autriche, Bohême, Hongrie et Pologne fin du XIVe siècle – milieu du XVIe siècle*. Actes du colloque international de Fontevraud (15-16 mai 2009). Sous la direction de Marie-Madeleine de Cevins. Rennes, 2010, p. 81-84.

¹²⁸ Giovanni Maria Angiolello, în vol. *Călători străini despre Țările Române*. București, 1968, p. 137-138. Nu este singura dovadă de acest fel. Termenul a fost socotit ca o „traducere” a cetății, la T. Teoteoi, *Ștefan cel Mare între tradiția bizantină și cea apuseană*, în vol. *Ștefan cel Mare și epoca sa. Culegere de studii*. București, 2007, p. 191. Deja „cetatea” însemna tot mai des „orașul cu ziduri”.

¹²⁹ Vezi A. A. Rusu, *Mămurea apei în cetatea Sucevei*, în *Suceava*, XLI, 2014, p. 93-140.

¹³⁰ Excelenta monografie a răposatei noastre prietene Victoria Paraschiva Batariuc (*Cahle din Moldova medievală (secolele XIV-XVII)*. Suceava, 1999), întregită de vol. de studii tematice (*Civilizație medievală românească. Ceramica monumentală din Moldova*. București, 2012), va trebui obligatoriu continuat cu studii legate de „civilizația sobelor de cahle”.

stabilirea reperelor pentru prețuri, în urma unui proces care le-a făcut marcată și calitatea intrinsecă¹³¹. Aceste catalogări (derutante) se petreceau obișnuit pentru că, la urma-urmei, nici unul dintre desemnatele obiecte de uz elită (ușor de distins astfel prin preț, raritatea materialului, prestigiu) nu sunt de regăsit în serii cronologice lungi ori repartizate pe scară largă; și încă de ar fi totul atât de simplu!

Să mai scriem că au existat clare creații de meșteri sași, care au fost destinate cultului ortodox ori românilor¹³². Ba, chiar și analize de texte slavone indică erori care au născut bănuiala că meșterul care produsese suportul nu era decât un copist aflat în eroare¹³³. Cu alte cuvinte, ele ar fi „românești” doar pentru că au fost destinate elitelor ortodoxe, când de fapt, ca lucrătură, ar fi pe de-a-ntregul germane.

Cu mult mai instructivă este însă urmărirea genealogiei cahlelor și a felului lor de dispersie. Până dincolo de 1500, sobele de cahle cu decor elaborat, nu s-au plantat decât în medii de la un nivel în sus. Folosim aici exemplul moldovean care dovedește că multe case din ambianțe presupus urbane (dar, păstrând proporțiile, comparativ cu vecinătățile europene - excluzându-le pe cele balcanice ori rusești, - numai *târguri*) erau înzestrate cu cahle compatibile cu cele de la curți domnești¹³⁴. Toate prototipurile și piesele de foarte bună calitate se înrudesesc cu vecine din Transilvania sau, mai general, din regatul Ungariei. Dacă cineva le-ar fi urmărit detaliile, ar fi scos la iveală adevărate filiații și istorii de răspândire. Sunt, probabil, cele mai bune mărturii ale proceselor de transferuri medievale.

„Importurile” (din perspectivă etatist actuală românească) au fost copleșitoare ca diversitate. Nu s-au destinat niciodată „gurilor flămânde” din sate măcinate de secetă ori molima războiului, ci majoritar elitelor. Dintre arme, ne vom referi la cele mai banale: arcul și săgeata. Cel puțin pe primul, am avut deja prilejul să-i cităm drept căutat românesc. În 1508, un arc al „voievodului” Mihnea, găzduit la Sibiu, s-a plătit cu 16 asprii¹³⁵. În anul 1522, de la Brașov, a plecat către domnul Moldovei, un arc, cu 40 de săgeți în tolba, prețuit la valoarea de doi florini și 12 asprii¹³⁶. Foarte prețioasă este notația din 1532, prin care unui arcar ardelean i se comandase execuția a două „arcuri turcești”, cu atenție îmbunătățite, destinate anume să fie dăruite la Sighișoara, regelui Ioan Szapolya¹³⁷.

Potrivit mai multor surse documentare, este absolut cert că săgețile au fost obiect de export către Țările Române extracarpătice¹³⁸. Nici măcar atât nu se acoperea din producția internă? - ar suna o întrebare a unui nedocumentat. Cu toate acestea, aceasta ne comunică izvoarele scrise. Mai departe, nici cu ceea ce dispunem dinspre arheologie, dovedim că nu știm ce să facem și cum să-l rânduim,

¹³¹ Heidi A. Müller, „Tand” und Nürnberger Waren, în vol. *Quasi Centrum Europae. Europa kauft in Nürnberg. 1400-1800*. Nürnberg, 2002, p. 75.

¹³² Îl cităm aici pe Iamus Tyschler, șoltuzul Sucevei din 1527 (C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*. Ed. a II-a. București, 1997, p. 86), care și-a luat porecla numelui de la făcutul meselor (*Tisch* = masă, lb. germ.). Frumoasa lb. română nu ne îngăduie nici acum să-l numim „măsar”, ci doar „tâmplar”. Revenim la „multe așa zise [produse ale artei românești] nu sunt decât bun [lucru de Brașov]”. N. Iorga, *Brașovul și românii*. București, 1908, p. 91.

¹³³ Iată, recent, o discuție despre inscripția unei pietre funerare. S. Ullea, *Un unicat în ortodoxie: piatra de mormânt din biserica Sfântul Nicolae Popăuți, 1492*. Botoșani, 2001, p. 5-9.

¹³⁴ Paraschiva Victoria Batariuc, *Cahle din secolul al XV-lea decorate cu scene inspirate din viața cavalerescă*, în vol. Eadem, *Civilizație medievală românească. Ceramica monumentală din Moldova*. București, 2012, p. 44

¹³⁵ G. Tocilescu, *534 de documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova, privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346-1603, din arhivele orașelor Brașov și Bistrița, în text original slav însoțite de traducere românească*. București, 1931, nr. 472, p. 479.

¹³⁶ E. Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria Românilor*. II/3. București, 1892, p. 452.

¹³⁷ *Ibidem*. II/4. București, 1894, p. 37.

¹³⁸ În 1481, voievodul Transilvaniei dădea ordin Brașovului să oprească trecerea lor peste munți, alături de alte arme: E. Hurmuzaki, N. Iorga, *Documente privitoare la istoria Românilor*. XV/1. București, 1911, p. 114.

într-o construcție simplă, doveditoare de performanță. Parcă anume dorind să confirmăm că nici îndemânarea săgețării nu a făcut vreodată casă bună cu românii. Există o specializare a săgeților, de care ne-am apropiat din zbor de avion¹³⁹. O altfel de utilitate a fost publicată recent, din Cetatea Albă, adică un inel de arcaș, fără a i se recunoaște identitatea¹⁴⁰. Nu comentăm în ce măsură el a fost răspândit și a contribuit la eficiența de tragere a luptătorilor. Destul că nici astăzi nu știm că el existase. În exegeza noastră, arbaleta figurează sub numele schilod de „arc tare”¹⁴¹. În același timp, de un veac întreg, cârlige de încărcare ale armei speciale zac neidentificate în expoziția (veche) și depozitele Muzeului din Suceava.

În fine, să ne aducem aminte de câteva fleacuri, care sunt și astăzi măsurate pentru a cuantifica progresele de civilizație ale unei comunități din UE. De la Brașov, Radu cel Mare comanda cinci bucăți de săpun a câte patru florini, alături de alte cinci „mai proaste”, cu doar trei florini¹⁴². Tot de acolo, oamenii lui Mihnea Vodă îl cumpărau în anul 1509, în valoare de 28 de asprii¹⁴³. Se menționează și bureții¹⁴⁴, despre care avem doar bănuială că serviseră tot la baie.

*

Din exemplificările furnizate se poate deduce maximal cât de neatență a fost istoriografia românească la „mărunțișurile” medievale. Le-a tratat cu o superficialitate care a oscilat între ignoranță completă și etichetări „după ureche”. A uitat valența zicalei cu buturuga mică. Rețetarul concluziilor majore ori grave din oricare istorie se compune mereu din ingrediente mărunte. Exact ca la oricare mâncare. Onestitatea ar fi lăsat de văzut că anume produse au fost doar ocazional românești ori ungurești, iar numele unor elemente considerate ori precizate drept specifice s-a și schimbat în funcție de cine și când le-a înregistrat în scris, de sorgintea lor de moment ori dintr-o simplă nevoie de a le da o identitate, la fel de conjuncturală. Nu produsele în sine sunt de asimilat etnic, ci doar cei care le foloseau.

Fie că erau nobili ori boieri, principii ori baroni, elitele medievale au avut mecanisme comune prin care s-au întreținut ori au ambiționat să trăiască. În ciuda așteptărilor ori dorințelor unor exegeți contemporani, medievalii nu au făcut selecțiile identitare așteptate, respingând obiecte pe motiv că cei care le făuriseră erau sub oblăduirea papei ori vorbeau limbi diferite de a lor.

Nici vorbă, identitățile de bunuri pericarpatiche nu fuseseră limitat transilvănene, ci europene. Identitatea culturală materială a teritoriilor a fost europeană în proporție majoritară. Demonstrația racordurilor la „marea cultură” continentală se poate argumenta multiplu. Din acest punct de vedere, cele două grupuri de elite cu care am propus de la început subiectul, au fost mult mai unitare decât s-a crezut vreodată. La o asemenea concluzie fermă trebuiau să ajungă în primul rând arheologii, iar de la ei, și istoricii.

Astăzi, la priviri comparative normale, constatăm cât de orbită s-a lăsat istoriografia românească de dragul simpatiilor nemărginite pentru biserica majoritară pentru a menține zona în ciudățenia

¹³⁹ Vezi R. Rabinovici, *Vârful de săgeată din fier în Moldova medievală timpurie și contextul lor cultural-istoric*, în *Arheologia Moldovei*, XXII, 1999, p. 233-240. Autorul nu urcă cu ele în Evul Mediu clasic. Dar, tipologia formală îl împiedică să discute vreo destinație specializată a săgeților (pe tipuri de ținte, pe scop - săgeata incendiară, de exemplu). Ne oferă în schimb struțo-cămila de „lânți-săgeți” (cu tija mai lungă decât a altora), ceea ce pune sub semnul întrebării documentarea sa generală cu privire la arme.

¹⁴⁰ I. Căndea, *Cetatea Albă. Cercetări arheologice și istorice*. Brăila, 2016, p. 146, fig. 51.

¹⁴¹ C. M. Vlădescu, *Arme albe și armuri folosite de oștile române în secolul al XVI-lea*, în *Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară*, 7-8, 1974-1975, p. 179. Vezi și nota 100.

¹⁴² G. Tocilescu, *534 de documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova, privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346-1603, din arhivele orașelor Brașov și Bistrița, în text original slav însoțite de traducere românească*. București, 1931, p. 201, nr. 211.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 480, nr. 472.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 481.

unei periferii caracterizată mai curând prin nostalgii culturale, decât cu apetență la îndrăzneala noutăților. Dacă a existat vreodată o coloratură specifică în care biserica a avut rosturi, ea a fost construită tardiv din amestecul barbar al politicului în viața bisericii și trimiterea soluțiilor de concepere a identității național-legionare și național-comuniste către trecut. Ele se cuveneau oprite exact acolo unde se încheia autoritatea spirituală a bisericii, cu misiune universală, și nu ar fi trebuit să fie forțate către materialitățile curente. Nici măcar pentru cele folosite de, ori în biserică.

În ultimele decenii, instituția se mulase perfect pe servilismului politic estic care a impus ascunderea și chiar negarea lumii reale pe care istoriografia trebuia să o studieze și din care ar fi putut chiar să se revendice o „lume estică”, până la înglodarea în sfera otomană. Îngroșarea paroxistică a culturii partizane convenise perfect soluțiilor de „lagăr”, opus celui în care nici măcar nu mai exista o monocultură religioasă. De prisos să o scriem cât de dificilă este acum recuperarea normalității de judecată, în fața unei simfonii cu sute de pagini care au susținut mereu ceva deformat. Am văzut însă cum: mereu schilod, niciodată în vreun consens.

Ce frumoasă și plină de capcane poate fi o listă cu „sate românești”, „biserici românești”, „case românești”, „oale și linguri românești”! Acceptându-le fără rezerve, am cădea automat în siajul unei alte mari ispite: justificarea etnică prin „popular”, în particular, prin „țărănesc”¹⁴⁵. Este un fals triumphi de relații, în care am silui includerea elitelor. Dacă am cercetat disproporționat cele două părți sociale ale sferei culturale, ne-am închipuit prea mult că cei din urmă i-ar fi educat pe cei de sus. Să scriem doar că întreaga lume țărănească a fost de o inconsistență calitativă manifestă, iar raportul ei cu elita a fost tocmai invers decât s-a tot vehiculat. Adică, „învățătorii” țăranilor au fost întotdeauna cei din vârfurile societății. Cea mai rapidă consecință ar fi aceea că țăranii nu puteau semăna decât, în parte și mereu mai puțin, cu stăpânii lor. Am ajuns însă într-un capitol de istorie pe care îl vom analiza în alt loc.

Este de reamintit că aculturația a dominat întreaga ierarhie socială umană, în funcție de posibilitățile aceleiași ierarhii de a beneficia de potențialul materialelor circulate. Toate elitele își recunosc familia comună din care fac parte având alături nu numai bagaje intelectuale, ci și materiale. Le unesc pretențiile, gusturile, inovările ori comenzile făcute pentru a deține și augmenta instrumentarul vieții care li se potrivește. De prisos să amintim cât de jalnic destin le-a rezervat comunismul și cât de puțin au reușit ele să-și recupereze propriul statut onorabil după anul 1989.

Este suficient dacă introducem în exprimarea istoriografică nuanțele de „românesc” ori „al românilor”, pentru a avea două lucruri foarte diferite. Dacă sunt manevrate fără vreun discernământ, ar putea adormi cu ușurință orice vigilență a vreunui naționalist fervent, cu spoieli de bagaje moștenite din trecut. În a doua situație - din păcate, mult disproporționată față de prima, este ca și când ne-am lăfăi românește într-un mijloc de transport adus din Coreea de Sud. Nu este foarte important cine a produs un lucru, ci doar cine l-a comandat, plătit și utilizat. Fără consecința din urmă, absolut orice obiect devine o inutilitate și cade din istorie. Nici măcar nu mai contează ce scrie pe eticheta sa, ci doar felul în care el deservește la „ceva”, superior lui.

¹⁴⁵ Pomenim o ultimă „scăpare”, prin care arhitectura medievală din piatră a fost pusă în seama lor. Vezi B.-P. Maleon, *O dimensiune puțin explorată a vieții monahale moldovenești în Evul Mediu: producția și schimbul de bunuri*, în vol. Idem, *Cercetări privind ideologia puterii și organizarea ecleziastică în Moldova medievală*. Iași, 2015, p. 77. Am putea bănuși că autorul s-a referit doar la munca brută prestată în cariere, la cărăușie ori pe șantiere. În rest, scopul invocat de titlu a fost prea puțin convingător tratat.

Pl. 1. Doi dinastii: Matia Corvin (ilustrație de codex, dinaintea Renașterii) și Ștefan cel Mare (textilă liturgică) (fragmente)

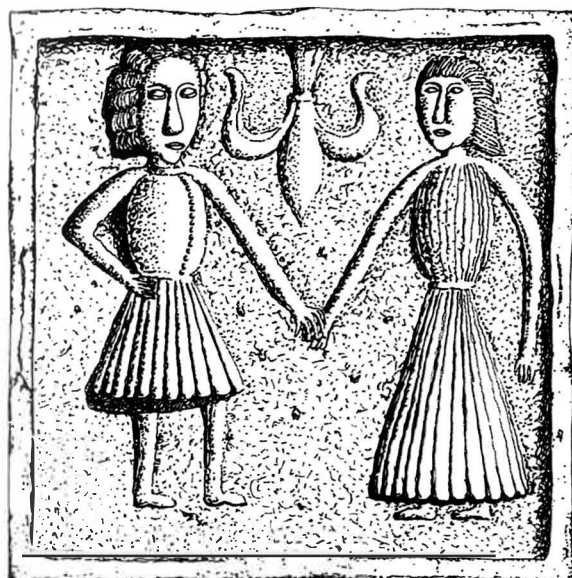

Pl. 2. Comparații cu cahle: îngerul tenant de scut (Buda și Suceava)

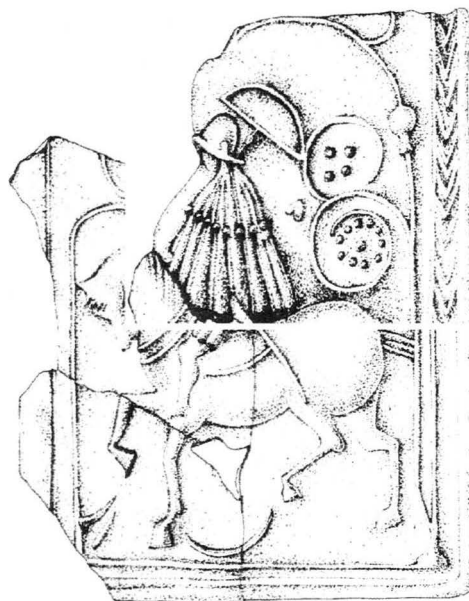
Pl. 3. Comparații cu cahle: Sf. Gheorghe (Buda și Suceava)

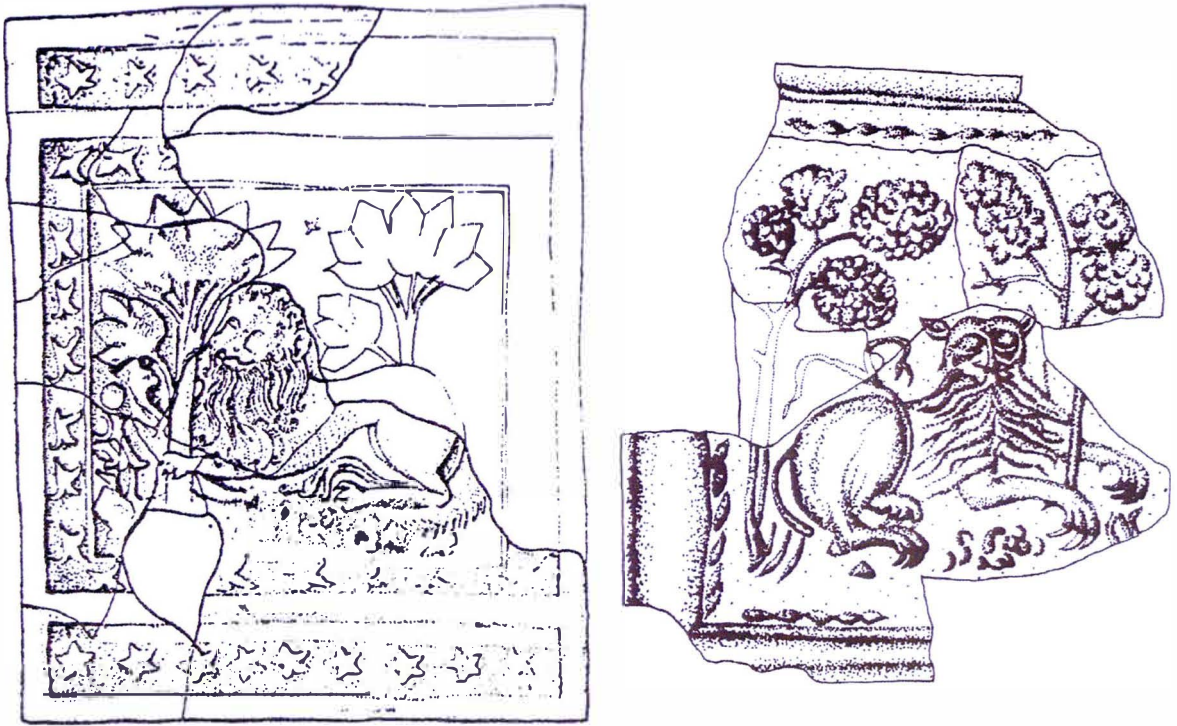

0 — 5

Pl. 4. Comparații cu cahle: „pereche de îndrăgostiți” (Sălard, Bihor și Suceava)

Pl. 5. Comparații cu cahle: cavaler cu arbaletă (Sighișoara și Târgoviște)

Pl. 6. Comparații cu cahle: leu păzitor de copac (Făgăraș și Târgoviște)

Pl. 7. Stema tardivă a Hunedoreștilor (leu oferind coroana) (Baia și Suceava)

BISERICA YUSUF KOÇ – GÖREME

Vasile M. DEMCIUC

Rezumat: Biserica Yusuf Koç - Göreme este situată în estul Anatoliei, în Turcia - Capadocia. Capadocia cuprindea părți din actualele provincii Kayseri, Aksaray, Niğde și Nevşehir. Printre orașele importante ale acestei regiuni (Kayseri, Avanos, Aksaray, Nevşehir, Ürgüp), un loc aparte îl ocupă orașul Göreme. Etimologic, numele Göreme nu a fost pe deplin explicat, încercându-se a se acredita ideea că acest toponim ar proveni de la *Korama*, denumire dată acestei localități de primii creștini refugiați aici din calea arabilor și care s-ar traduce *nu ne poate vedea*. Această zonă a devenit începând din secolul al IV-lea un puternic centru creștin, unde și-au desfășurat activitatea sfinții părinți capadocieni și anume Sf. Vasile cel Mare de Cezareea (329-379), astăzi Kayseri, fratele său, Sf. Grigore de Nyssa (335-394), astăzi Nevşehir, și Sf. Grigore de Nazianz (329-394) astăzi Aksaray. În valea Göreme se află biserici datând din secolele IV – XI. Biserica Yusuf Koç - Göreme a aparținut cel mai probabil mănăstirii omonime, cu construcțiile ce pot fi și astăzi ușor identificate.

Cuvinte cheie: Turcia, Capadocia, Biserica Yusuf Koç – Göreme

Abstract: The Yusuf Koç - Göreme Church is located in East Anatolia, in Turkey - Cappadocia. Cappadocia included parts of the current Kayseri, Aksaray, Niğdeși Nevşehir provinces. Among the major cities of this region (Kayseri, Avanos, Aksaray, Nevşehir, Ürgüp), Göreme has a special place. Etymologically, the name Göreme was not fully explained, trying to accredit the idea that this toponym would come from *Korama*, the name given to this locality by the first Christians who took refuge here from the Arabs, and which would translate as *he cannot see us*. Starting from the 4th century, this area became a powerful Christian center, where the Cappadocian saint fathers worked, namely St. Basil the Great of Caesarea (329-379), today Kayseri, his brother, St. Gregory of Nyssa (335-394), today Nevşehir, and St. Gregory of Nazianz (329-394) today Aksaray. In the Göreme valley there are churches dating back to the 4th-11th centuries. The Yusuf Koç - Göreme church probably belonged to the homonym monastery, with structures that can be easily identified today.

Keywords: Turkey, Cappadocia, Yusuf Koç – Göreme church

Situată în estul Anatoliei – în centru a ceea ce este astăzi Turcia - Capadocia¹ – locul unde frumusețile naturale se îmbină atât de armonios cu patrimoniul său cultural și artistic vechi de mii de ani, oferă vizitatorilor oportunitatea unică de a descoperi trecutul și de a se bucura de viața și cultura contemporană.

În stadiul actual al cercetărilor, se pare că numele Capadocia – *Καππαδοκία* (gr.) ar data de la sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr. când sunt pomeniți cei doi regi din perioada timpurie a Imperiului Ahemenid, anume Darius I și Xerxes și ar însemna în traducere din persana veche *țara cailor frumoși*² - în concordanță fiind cu faptul că această regiune Cappadocia antică a fost celebră pentru creșterea cailor.

¹ Capadocia – este numită și fiica Erciyesului. Vulcanul Erciyes / Argeus a apărut pe falia creată în Terțiar de marea orogeneză eurasiatică – cea care a dat munții Taurus și Anti Taurus ceva mai la sud. Materia rezultată din erupțiile vulcanice – magmă, cenușă – s-a așezat peste văile nou formate. Tuful și rocile vulcanice s-au compactat și s-au erodat sub acțiunea factorilor atmosferici, dând naștere formelor specifice pe care le vedem astăzi.

² Etimologia acestui nume este încă controversată. A se vedea Planhol X.D. *Principes d'une géographie urbainede l'Asie mineure* în "Revue Géographique de l'est" 1969, pp. 27 -29; *Le aree omogenee della civiltà rupestrenell'ambito dell'Impero Bizantino: la Cappadocia*, ed. C.D. Fonseca, Lecce, 1981; Van Dam, R. *Kingdom of Snow. Roman Rule and Greek Culture in Cappadocia*, Philadelphia, 2002.

Capadocia cuprindea părți din actualele provincii Kayseri, Aksaray, Niğde și Nevşehir. Printre orașele importante ale acestei regiuni – Kayseri, Avanos, Aksaray, Nevşehir, Ürgüp, un loc aparte îl ocupă orașul Göreme³, localitate cunoscută în istorie sub diferite denumiri: Korama, Matiana, Maccan și Avcilar. Prima atestare documentară a localității datează din secolul al VI-lea.

Documentul la care facem referire vorbește despre Sf. Hieron⁴ născut în a doua jumătate a secolului al III-lea, martirizat în Mitilene (azi Malatya), în anul 298 împreună cu alți 30 de prieteni de ai săi. Mâna dreaptă a lui a fost tăiată și trimisă la mama lui în Göreme – Korama⁵. Chipul Sf. Hieron ocupă un loc de cinste în programul iconografic al bisericii Sf. Ioan din Güllu Dere, datată între anii 913-920, în biserica nouă Tokali (c. 950-960), în biserica din Çavuşin (964-969)⁶, explicându-se astfel dragostea credincioșilor și cinstirea aparte de care se bucura Sf. Hieron ca patron și ocrotitor al acestei zone.

Etimologic numele Göreme încă nu a fost pe deplin explicat, încercându-se a se acredita ideea că acest toponim ar proveni de la Korama, denumire dată acestei localități de primii creștini refugiați aici din calea arabilor și care s-ar traduce *nu ne poate vedea*⁷. De altfel este bine știut faptul că această zonă a devenit începând din secolul al IV-lea un puternic centru creștin, unde și-au desfășurat activitatea sfinții părinți capadocieni și anume Sf. Vasile cel Mare de Cezareea (329-379) astăzi Kayseri, fratele său Sf. Grigore de Nyssa (335-394), astăzi Nevşehir și Sf. Grigore de Nazianz (329- 394) astăzi Aksaray. Este vremea când, în această zonă, încep să se construiască primele biserici rupestre.

În valea Göreme, unde o parte astăzi este amenajat un muzeu în aer liber, pot fi vizitate numeroase biserici, datând din secolele IV – XI, unele dintre ele păstrând fresce de o inestimabilă valoare, ceea ce explică introducerea în Lista UNESCO a unora dintre acestea. După unele estimări numai în Göreme ar exista peste 200 de astfel de biserici, în afară de cele din interiorul muzeului în aer liber.

Primele biserici, săpate în conurile de tuf vulcanic, sunt edificii de mici dimensiuni – încăpeau 10-15 persoane - edificii unde călugării se retrăgeau și își desfășurau programul de rugăciune specific, ulterior se observă un program mai amplu de construcții, acolo unde terenul permitea s-au construit adevărate mănăstiri. Cel mai frecvent tip de plan de biserică întâlnit în Göreme este cel alcătuit dintr-o singură navă acoperită cu o boltă semicilindrică. Acest stil arhitectural era cel mai potrivit pentru creștinii și pusnicii din regiune.

De altfel se știe că orașul Göreme a fost un important centru creștin, aici funcționând o episcopie condusă de Mokissos în secolul XI.

Istoricul cercetărilor privind monumentele istorice bisericesti din Capadocia are o evoluție foarte interesantă. Rând pe rând istorici, englezi, francezi sau germani, americani, italieni sau greci, ruși, bulgari sau turci, s-au aplecat cu scrupulozitate asupra bisericilor rupestre din Capadocia, consacrându-le studii deosebite, înțelegând că aceste capodopere de artă medievală universală exprimă direct sau indirect o atitudine în fața istoriei, atitudine exprimată unic în lume prin frescele ce le împodobesc, a căror strălucire și astăzi uimește, înregistrând multiform ethosul și aspirațiile estetice ale locuitorilor, uneori și dimensiunea socială.

³ Göreme – este o localitate situată în valea cu același nume la o altitudine de 1100 m deasupra nivelului mării, la 17 km de Nevşehir și 6 km de Ürgüp, într-o regiune înconjurată cu văi, în interiorul triunghiului format de localitățile Nevşehir – Ürgüp – Avanos.

⁴ A vedea pe larg *Acta sanctorum*. 65. *Novembris III*, Bruxelles, 1910, pp. 325-329 Sf. Nicolae Velimirovici *Proloagele de la Ohrida*, Ohrida 1928, Luna Noiembrie 7; G. Jerphanion *Les églises rupestres de cappadoce et la place de leus peintures dans le développement de l'iconographie chrétienne* în BCMI, oct.dec.1934, an XXVII, Fasc.82.

⁵ O descriere iconografică a vieții și muceniciei sale se poate vedea la Biserica rupestră Tokali (Buckle) - Muzeul în aer liber Göreme.

⁶ C. Jolivet – Lévy, *Hagiographie cappadocienne*, în *Mélanges M. Chatsidakis*, Athènes, 1991, pp. 205-209.

⁷ Ömer Demir *Le musée en plein air Göreme (Maccan)*, Ankara, 2010, p. 13

Unul dintre primii care a regăsit interesul pentru istoria acestor biserici rupestre a fost iezuitul francez Guillaume de Jerphanion⁸ considerat fondatorul studiilor capadociene, mai precis este primul care s-a ocupat în mod științific de bisericile rupestre din Capadocia⁹. Evident studiile sale au fost punctul de pornire pentru alte studii efectuate în secolul trecut și continuate în primii ani ai secolului nostru. Astfel nu putem să nu amintim studiile semnate de L. Bréhier¹⁰ ori ale lui C. Diehl¹¹, continuate de Lafontaine – Dusogne, Jacqueline¹². În cunoașterea bisericilor rupestre, a evoluției tipurilor acestora, a picturii murale a acestora un rol deosebit îl au studiile semnate de Nicole Thierry¹³ și Michel Thierry.

De asemenea trebuie să amintim lucrările monografice ale lui Spiro Kostof¹⁴, fost profesor la Universitatea din California, Lyn Rodley¹⁵ de la Universitatea din Edinburg și Jolivet -Lévy, Catherine¹⁶ de la Ecole Pratique des Hautes Etudes din Paris.

*

Biserica pe care o prezentăm în aceste rânduri, cel mai probabil a aparținut mănăstirii omonime, cu construcțiile și celelalte facilități ce o înconjoară și ce pot fi și astăzi ușor identificate. Toate aceste construcții, amplasate în partea de sud a bisericii, sunt sculptate în stânci de calcar grezos, încăperile săpate cu grijă în interiorul conurilor aveau fiecare o destinație bine definită, respectiv, trapeza - refectoriul, chilii, grajdul etc. (fig. 1). Aceste încăperi au tavanele plate și nu prezintă decorațiuni¹⁷. Este însă de semnalat faptul că în capela ce avea funcție de necropolă și astăzi pot fi observate decorațiuni pictate în culori alb – roșu, motivele fiind întâlnite și la alte biserici contemporane în zonă. Toate aceste construcții sunt realizate în a doua jumătate a secolului al X-lea sau cel târziu prima jumătate a secolului următor¹⁸.

⁸ Guillaume de Jerphanion, născut la Pontevès în 1877, mort la Roma la 22 oct. 1948, cunoscut epigrafist, arheolog, geograf, bizantinolog a scris printre altele și *La Voix des monuments. Notes et études d'archéologie chrétienne*, (1930) și *La Voix des monuments. Études d'archéologie. Nouvelle série*. (1938).

⁹ Este vorba de cunoscuta lucrarea apărută în 5 volume *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris 1925-1942.

¹⁰ L. Bréhier *Les églises rupestres de Cappadoce et leur témoignage* în „Revue Archéologique” 25/1927, pp. 1-27; idem *Les peintures des églises rupestres de Cappadoce. L'oeuvre archéologique du R. P. Guillaume de Jerphanion*, în „Orientalia Christiana Periodica” 4/1938, pp. 577-584.

¹¹ C. Diehl *Review of Jerphanion. Eglises*, în „Journal des Savants” 1927.

¹² Lafontaine – Dusogne, Jacqueline *Note sur une voyage en Cappadoce* în „Byzantion” 28/1959; idem *Nouvelles notes cappadociennes* în „Byzantion” 33/1963

¹³ Din numeroasele studii și articole publicate amintim doar câteva N. Thierry *Quelques églises inédites en Cappadoce* în „Journal des Savants” 1965, pp. 626-635; idem, *Eglises rupestres de Cappadoce*, în „Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina” 12/1965, pp. 579-602; idem, *Notes critiques à propos des peintures rupestres de Cappadoce* în „Revue des Études Byzantines” 26/1968, pp. 337-366; idem, *Les peintures murales de six églises du Haut Moyen Âge en Cappadoce* în „Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles – Lettres” 3/ 1970, pp. 444-480; idem, *Monuments de Cappadoce de l'antiquité romaine au Moyen Âge byzantine - Le Aree omogenee della civiltà rupestre nell'ambito dell'Impero bizantino: La Cappadocia*, Galatina, 1981, pp. 39-73.

¹⁴ Spiro, Kostof *Caves of God, Cappadocia and its churches*, Oxford, 1972.

¹⁵ Lyn, Rodley *Cave monasteries of Byzantine Cappadocia*, New York, 1985.

¹⁶ Jolivet-Lévy, C. *La Cappadoce, mémoire de Byzance*, Paris 1997; idem *La peinture byzantine en Cappadoce. Problèmes d'ensemble et introduction à l'étude de l'iconographie absidale*, Paris, 1981. Idem, *Cappadoce médiévale*, Paris, 2002

¹⁷ Lyn, Rodley *Cave monasteries ...*, p. 151.

¹⁸ *Ibidem*, p. 183

Intrarea propriu-zisă în biserică este amplasată pe partea de vest a conului de piatră, fațada fiind decorată cu trei firide oarbe. Ușa de acces este situată la aproximativ 2,5 metri de actualul nivel de călcare.

Planul bisericii este cruce dublă înscrisă în pătrat¹⁹, cu două travee prevăzute fiecare cu câte o cupolă ce se sprijină pe coloane, ale căror rămășițe atârnă acum ca niște stalactite. Cele două brațe de est ale crucii sunt încheiate de două abside semicirculare, de dimensiuni diferite, remarcând bolțile cilindrice ce acoperă incinta bisericii. Dimensiunile bisericii sunt relativ mici.

Urmărind cu atenție planul bisericii, unii cercetători au înclinat să afirme că partea nord căreia îi corespunde absida semicirculară ce are în centru Sf. Masa era biserica în care se săvârșea obișnuit Sf. Liturghie, iar partea de sud, căreia îi corespunde absida semicirculară ce are zugrăvită în centru tema iconografică Deisis, avea să capete destinația de gropniță²⁰.

Biserica este prevăzută cu două calote, al căror interior este împărțit în două de la nord la sud de o bandă de culoare castanie, în fiecare dintre cele două calote sunt zugrăvite busturi de arhangheli ținând în mâna stângă un glob iar în mâna dreaptă un sceptru.

Arhanghelii zugrăviți în cupola de nord sunt înconjurați de serafimi, care sunt la rândul lor zugrăviți pe pandantivii ce susțin cupola, în timp ce arhanghelii zugrăviți în cupola de sud sunt înconjurați de heruvimi, zugrăviți și ei pe pandantivii ce susțin cupola.

Menționăm faptul că rareori chipurile arhanghelilor sunt zugrăvite în cupolele bisericilor rupestre din Capadocia, după cum nici chipurile de heruvimi și serafimi nu sunt des întâlnite în programele iconografice ale bisericilor rupestre din zonă.

În partea de est traveea²¹ nordică se termină cu o mică nișă semicirculară, în care se poate observa Sf. Masă a Altarului pentru celebrarea Sf. Liturghii.

Biserica are un singur strat, de pictură relativ bine conservat²², deteriorările care se observă în marea majoritate sunt mecanice și mai puțin chimice.

Programul iconografic al bisericii Yusuf Koç prezintă în principal portrete de sfinți. Ciclul hristologic, cuprinzând ilustrarea în succesiune cronologică a vieții lui Iisus Hristos lipsește, doar o singură temă din acest ciclu iconografic este reprezentată, respectiv tema *Bunei Vestiri*, în centrul peretelui nordic²³, ceea ce ne îndreptățește să considerăm că această biserică putea să aibă rolul unei capele funerare²⁴.

Programul iconografic al absidei mari este împărțit în două registre separate de o inscripție votivă, fragmentar păstrată, greu de descifrat astăzi, inscripție ce pare să consemneze numele ctitorilor sau binefăcătorilor acestei biserici.

Iată conținutul acestei inscripții fragmentar păstrate *Βοήθει τὸν δ(ο)λλον*.²⁵

În semicalota absidei este zugrăvită tema iconografică *Maica Domnului – Teotokos* - Θεοτοκος - cu Pruncul în brațe. Pruncul binecuvântează cu mâna dreaptă, iar în mâna stângă ține un filacter. În registrul de jos sunt reprezentați în picioare, sub arcade semicirculare zugrăvite, arcade sprijinite pe coloane duble, patru Sfinți Părinți ai Bisericii. Chipurile lor au putut fi identificate cu ușurință și datorită inscripțiilor după cum urmează: Sf. Grigorie Teologul, Sf. Vasile Cel Mare, Sf. Ioan Hrisostomul și Sf. Nicolae al Mirelor.

¹⁹ N. Thierry, *Quelques églises inédits en Cappadoce* în „Journal de Savants” 1/1965, pp. 625-635; idem *Yusuf Koç Kilisesi, église rupestre de Cappadoce* în *Mansel'e Armagan I*, Ankara 1974, pp. 193-197.

²⁰ Thierry, *Yusuf Koç Kilisesi, église rupestre* . ... pp. 193-197.

²¹ Secțiunea de construcție este cuprinsă între patru puncte de sprijin corelate direct pe coloane, având autonomie constructivă și un regim propriu de boltire.

²² Jolivet – Lévy, C. *La Cappadoce après Jerphanion. Les Monuments Byzantins des X-XIII -siècle* în *La Turquie de Guillaume de Jerphanion*, Roma, 1998, pp. 913-917.

²³ Idem, *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris, 1991, pp. 72 și urm.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

Bolta acestei travee este zugrăvită cu chipurile Sf. Kyriakos, Sf. Triphon, Sf. Serghie și Sf. Vach, iar în luneta de deasupra ușii de acces în biserică este zugrăvit chipul Sf. Hristofor. Faptul că în luneta de deasupra ușii de intrare este zugrăvit pe o suprafață foarte mare bustul Sf. Hristofor poate să ne determine să susținem că această biserică era închinată acestui sfânt. Este de remarcat faptul că Sf. Hristofor alături de sfinți militari este deseori întâlnit în programele iconografice ale bisericilor din Capadocia.

Peretele de nord al bisericii este dominat de tema iconografică *Buna Vestire*. Se pare că este o reprezentare iconografică votivă, deoarece la piciorul drept al Maicii Domnului este zugrăvit un bărbat, îngenunchiat, cu barbă scurtă, cu capul acoperit, cu ceva ce ar semăna cu un turban, îmbrăcat în tunică de culoare închisă, și cu pantofi cu vârful ascuțit.

Deasupra capului acestui personaj este păstrat un fragment de inscripție cu următorul conținut: *Δέισις τοῦ δ... rugăciunea robului lui Dumnezeu*. Privind această temă cu atenție, putem interpreta că donatorul cere Maicii Domnului să fie mijlocitoare în rugăciune către Mântuitorul Iisus Hristos. Pe peretele din față, într-o mică nișă oarbă este zugrăvit chipul lui Mihail unul din cei trei evrei arși în cuptor, alături de chipul lui Anania și Azarie. Pilda de mărturisire a celor trei tineri, atât de prezentă în iconografia Bisericii nu putea lipsi din arta picturală. Primele reprezentări ale celor trei tineri apar pe sarcofage și morminte, urmând ca în vremea paleologilor iconografia celor trei tineri să atingă perioada de înflorire. Scena celor trei tineri în cuptorul cel cu foc este întâlnită atât ca subiect de sine stătător, cât și ca subiect integrat într-un ciclu de scene mai complex. Fresca îl înfățișează pe arhanghelul Mihail pentru că tradiția îi atribuie minunea Sfântului Arhanghel Mihail - lângă cei trei tineri. Tinerii sunt pictați fără barbă, tinerețea fiind văzută ca simbol al curăției sufletești.

În partea de răsărit a bolții sunt zugrăviți Sf. Floros și Sf. Lauros iar în luneta este zugrăvit chipul lui Iisus Pantocratorul, binecuvântând cu mâna dreaptă iar în mâna stângă ținând o carte închisă. În registrul inferior, pe peretele din stânga al absidei altarului principal, este zugrăvit chipul unui diacon, probabil Sf. Arhidiacon Ștefan²⁶, temă des întâlnită în iconografia bizantină, amintind de rolul diaconilor în timpul Sf. Liturghii.

În cea de a doua absidă semicirculară, de dimensiuni mai mici este zugrăvită tema *Deisis*. Mântuitorul Iisus apare ca Dreptul Judecător, motiv pentru care se interpretează de către unii istorici că spațiul bisericii din fața acestei abside semicirculare era destinat mormintelor.

Mântuitorul Iisus Hristos este reprezentat în mod similar unui împărat care primește cererile de la supușii săi. Tema imaginii este cea a *rugăciunii δέσις*: Hristos Împăratul, izvorul Legii și al Judecății dar și al milostivirii primește rugăciunile de intercesiune ale Maicii Domnului și ale Sf. Ioan Botezătorul.

Chipul Sf. Ioan Botezătorul în această temă iconografică este foarte distrus. Tema iconografică *Deisis* este des întâlnită în decorațiunile gropnițelor din Capadocia.

În luneta de deasupra acestei teme sunt reprezentați pe Sf. Apostoli Petru și Pavel²⁷. În continuare pe boltă se pot vedea chipurile Sf. Ap. Luca și Matei, Sf. Ap. Marcu și Andrei, Sf. Simion și Sf. Bartolomeu, iar deasupra temei iconografice ce prezintă pe Sf. Împărați Constantin și Elena este zugrăvit în lunetă, chipul Sf. Iacob²⁸.

În registrul inferior din dreapta absidei semicirculare din partea de sud, sunt reprezentați sfinții militari. În primul rând putem observa chipul Sf. Procopie, în picioare, cu mâna dreaptă deschisă. Lângă piciorul drept al sfântului este zugrăvit chipul unei femei, îmbrăcate în negru, având un văl negru pe cap, poate fi o călugăriță (?), stând în genunchi, ținând mâinile întinse către piciorul sfântului.

Pe peretele de sud primul personaj zugrăvit este Sf. Dumitru, la piciorul drept al lui aflându-se zugrăvit un alt personaj ctitor – donator. Acest ctitor - donator este zugrăvit în picioare, îmbrăcat

²⁶ C. Jolivet Lévy, *Les Églises byzantines de Capadoce. Le programme .....*, p. 74, n. 48.

²⁷ N. Thierry, *Yusuf Koç Kilisesi, église rupestre .....*, p. 197.

²⁸ Lipsa Sf. Ap. Filip și Toma poate fi explicată din cauza spațiului.

Într-o tunică lungă, de culoare castanie, decorată cu motive de culoare gri, cu mâinile întinse către sfânt în semn de rugăciune – de implorare. Această reprezentare este însoțită de inscripția în limba greacă cu următorul text *Δείσις τοῦ δούλου τοῦθ(εο)ῦ Θεοδόρου*²⁹ / *Rugăciunea robului lui Dumnezeu Theodoros*³⁰.

Sfinții militari zugrăviți la Biserica Yusuf Koç sunt aproape identici în reprezentare iconografică cu sfinții militari reprezentați la biserica Sf. Varvara din Valea Soganli, reprezentare iconografică datată pe baza unei inscripții votive între anii 1006 - 1021.

În continuare sunt reprezentați Sf. Gheorghe pe un cal alb și Sf. Teodor pe un cal roșu, față în față ucigând balaurul. Urmează apoi reprezentarea iconografică a Sf. Împărați Constantin și Elena, de o parte și de alta a crucii, și Proorocul Daniel.

Privind cu atenție îmbrăcămintea împărătesei Elena, din această reprezentare, observăm prezența acelei piese numită *thorakion* – *θωράκιον* împodobită cu pietre prețioase, piesă de vestimentație ce apare în programele iconografice post-iconoclase³¹.

Din punct de vedere stilistic, putem afirma că această biserică a fost zugrăvită de mai mulți zugravi, (deosebiri în reprezentarea temei *Bunei Vestiri* de exemplu și chipurile Sf. Procopie și Sf. Dumitru, sfinții arhangheli din cupole etc.)³².

În ceea ce privește datarea veșmântului pictural al acestei biserici, putem afirma, în urma analizării caracterului stilistic, chipurile sfinților, părul, barba, urechile cum sunt zugrăvite, comparabil de exemplu cu frescele din Hosios Loukas în Phocide³³, veșmintele ierarhilor, că aparține primei jumătăți a secolului al XI-lea³⁴.

În tradiția arhitecturală bizantină, se știe că după clădirea bisericii unde creștinul își hrănește sufletul, trapeza (gr. *τραπέζα*) - este cea mai importantă construcție din alcătuirea mănăstirilor ortodoxe, ca locul unde călugărul ori creștinul de rând își întărește trupul, mulțumind lui Dumnezeu pentru toate cele ale zilei. Trapeza³⁵ este un spațiu generos, cu mese lungi, la început erau săpate în piatră, apoi erau din lemn.

Dacă Lyn Rodley a identificat în cadrul complexelor rupestre din Valea Göreme 11 asemenea trapeze, Pierre Lucas³⁶ și profesorul Outsterhout Robert³⁷ de la Universitatea din Pennsylvania au

²⁹ N. Thierry, *Yusuf Koç Kilisesi, église rupestre ...*, p. 198.

³⁰ Bernardini, L. *Les donateurs des églises de Cappadoce* în „Byzantion” 62/1992 pp. 123-124.

³¹ Guillaume de Jerphanion, *Le Thorakion, caractéristique iconographique du 11èmes siècle*, în *Mélanges Charles Diehl*, Paris, Ernest Leroux, 1930, pp. 71-79; Wipertus Hugo Rudt de Collenberg, *Le "Thorakion": recherches iconographiques*, Roma, Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, 1971.

³² *Ibidem*, p. 123.

³³ Efthalia Rentetzi, *Mosaici del monastero di Hosios Lukas in Focide e della basilica marciana: parentele stilistiche*, în *Arte - Documento*, n. 16, 2002, pp. 66-71 idem, *Il Monastero di Hosios Lukas in Focide*, în *Ειρμός*, n. 1, 2004, *Αποστολική Διακονία*, pp. 227-382.

³⁴ M. Chatzidakis, *La peinture byzantine*, Paris 1965, p. 26. N. Thierry, *Yusuf Koç Kilisesi , église rupestre...*, p. 198.

³⁵ Despre importanța arhitecturală a prezenței unei trapeze în incinta unui complex monastic a vedea Popović Svetlana *The trapeza in Cenobitic Monasteries – Architectural and Spiritual Context*, în „Dumbarton Oaks Papers” 52/1998, pp. 281-303. Idem *Dividing the Indivizable – The Monastery Space – Secular and Sacred*, în “Recueil des travaux de l’Institut d’études byzantines” 44/ 2007, pp. 47-65. Fatma Gül Öztürk *The unusual separation of cappadocian refectories and kitchens: an enigma of architectural history* în *METU.JFA* 1/2012, pp. 153-169.

³⁶ Lucas, Pierre *Les Établissements Monastiques de la Basse de Vallée Göreme et de ses Abords*, în „Dossiers d’Archéologie Mystérieuse Cappadoce” 283/2003, pp. 32-41.

³⁷ Outsterhout R. *Remembering the Dead in Byzantine Cappadocia: The Architectural Setting for Commemoration* în *Architecture of Byzantium and Kievan Rus from the 9th to the 12th Centuries, Materials of the International Seminar*, November 17-21, 2009, St. Petersburg, 2010, pp. 89-100.

identificat peste 25 de asemenea construcții rupestre, unele dintre acestea fiind izolate, sau săpate în conurile de tuf vulcanic în apropierea capelelor cu funcție de necropole³⁸.

Trapeza săpată în incinta complexului rupestre Yusuf Koç are anumite caracteristici. Fațada trapezei a fost deteriorată în întregime, probabil de familia care a amenajat ulterior spațiul pentru locuința sa. Pereții celor trei laturi ale încăperii rectangulare ale trapezei sunt grosier finisate, pe latura de sud poate fi văzută masa de piatră lungă de aproximativ patru metri, iar lângă perete este banca de piatră care servea desigur pentru cei ce se așezau la masă. În continuare pe latura de vest se află o altă mică masă de aproximativ doi metri lungime. La capătul mesei este o adâncitură ce se pare că servea drept loc de spălat mâinile. În pereții de nord și de vest ai trapezei, la capătul meselor sunt săpate mici nișe oarbe semicirculare.

La sud de trapeză, următorul con de piatră conține o încăpăre cu o fațadă dreptunghiulară frumos finisată, cu un portic de asemenea îngrijit sculptat, în fața căruia se află o prispă de piatră șlefuită. Deasupra ușii de intrare este sculptată o cruce înaltă ce are brațele laterale scurte. Interiorul destul de mic nu prezintă decorațiuni. Asupra destinației acestei încăperi încă nu s-a ajuns la o părere unanim acceptată. Cu toate acestea unii încearcă să acrediteze ideea că aici ar fi putut să fie păstrate obiecte bisericești, veșminte sau chiar sfinte moaște³⁹.

În continuare spre sud găsim o încăpăre largă, prevăzută cu nișe pe latura de nord și vest, după care o încăpăre mică care are peretele de nord decorat cu două nișe oarbe, decorate pe margini cu cruci de culoare roșie, și decorațiuni geometrice de aceeași culoare. Destinația acestei încăperi nu poate fi stabilită cu exactitate, poate să fi fost o vinărie sau poate să fi fost un mormânt.

În partea de sud, următorul con de tuf vulcanic prezintă un interes aparte din punct de vedere al interiorului compartimentat în două camere distincte, separate printr-un perete străpuns de o ușă și o fereastră. Funcția de necropolă a acestui spațiu nu poate fi pusă la îndoială, dovadă fiind numeroasele morminte aranjate destul de ordonat în întreaga suprafață a pardoselii. Pereții prezintă numeroase firide oarbe. Prima încăpăre prezintă numeroase urme de frescă asemănătoare cu fresca de la biserica Sf. Nichita - Üzümlü kilise – Kizilçukur Red Valley datată sec. VIII- IX.

Ultimul con de tuf vulcanic din cadrul acestui complex era destinat a adăposti grajdul⁴⁰. Dacă Lyn Rodley vorbește despre un singur grajd ca fiind săpat în ultimul con de tuf vulcanic din zonă⁴¹, Filiz Tütüngü a identificat în zonă existența a două grajduri⁴².

Grajdul I este de dimensiuni relativ mari, respectiv 9 x 4 m, iar grajdul II este mult mai mic, având doar 4 x 3 m, înălțimea pentru amândouă grajduri este de aproximativ 2 m.

Grajdul I are șase iesle săpate în peretele de vest, ale căror dimensiuni sunt diferite, iar grajdul II are doar 4 iesle săpate în peretele de vest, de asemenea de formă și dimensiuni diferite.

În grajdul I fiecare iesle are în față săpată o nișă oarbă individuală în formă de potcoavă un stil neobișnuit în regiune, în vreme ce în grajdul II ieslele de formă ovală, mai bine zis au forma unor castroane, sunt asemănătoare cu cele din complexul rupestre de la Açıksaray⁴³ situat la 28 km de Göreme. Înălțimea ieslelor în ambele grajduri este aproximativ de 80 cm ceea ce a determinat pe unii să considere că aceste grajduri adăposteau măgari sau catâri⁴⁴.

³⁸ Thierry, N. *Découvertes à la nécropole de Göreme – Cappadoce*, în „Comptes-rendus des séances de l’Académie des inscriptions et belles - lettres” 984, pp. 656-691.

³⁹ Lyn Rodley, *Cave monasteries...*, p. 151.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 152.

⁴¹ Alexander Grișhin în relativ recentul său studiu *The Church of Yusuf Koç Near Göreme Village in Cappadocia*, în „Mediterranean Archaeology” 3. 1990, pp. 39-45, nu amintește nimic despre existența vreunui grajd în acest complex monastic rupestre.

⁴² Filiz Tütüngü *The land of beautiful horses: stables in middle byzantine settlements of Cappadocia*, Ankara 2008, pp. 84- 86.

⁴³ Lyn Rodley, *Cave monasteries...*, pp. 121-150.

⁴⁴ Green, C *Stable Management Explained*, London, 1990.

Complexul monastic Yusuf Koç este un reper în ceea ce privește evoluția arhitecturii ecleziastice în Capadocia, în arhitectura bisericilor rupestre, și nu în ultimul rând un reper privind iconografia bizantină a secolului al XI-lea.

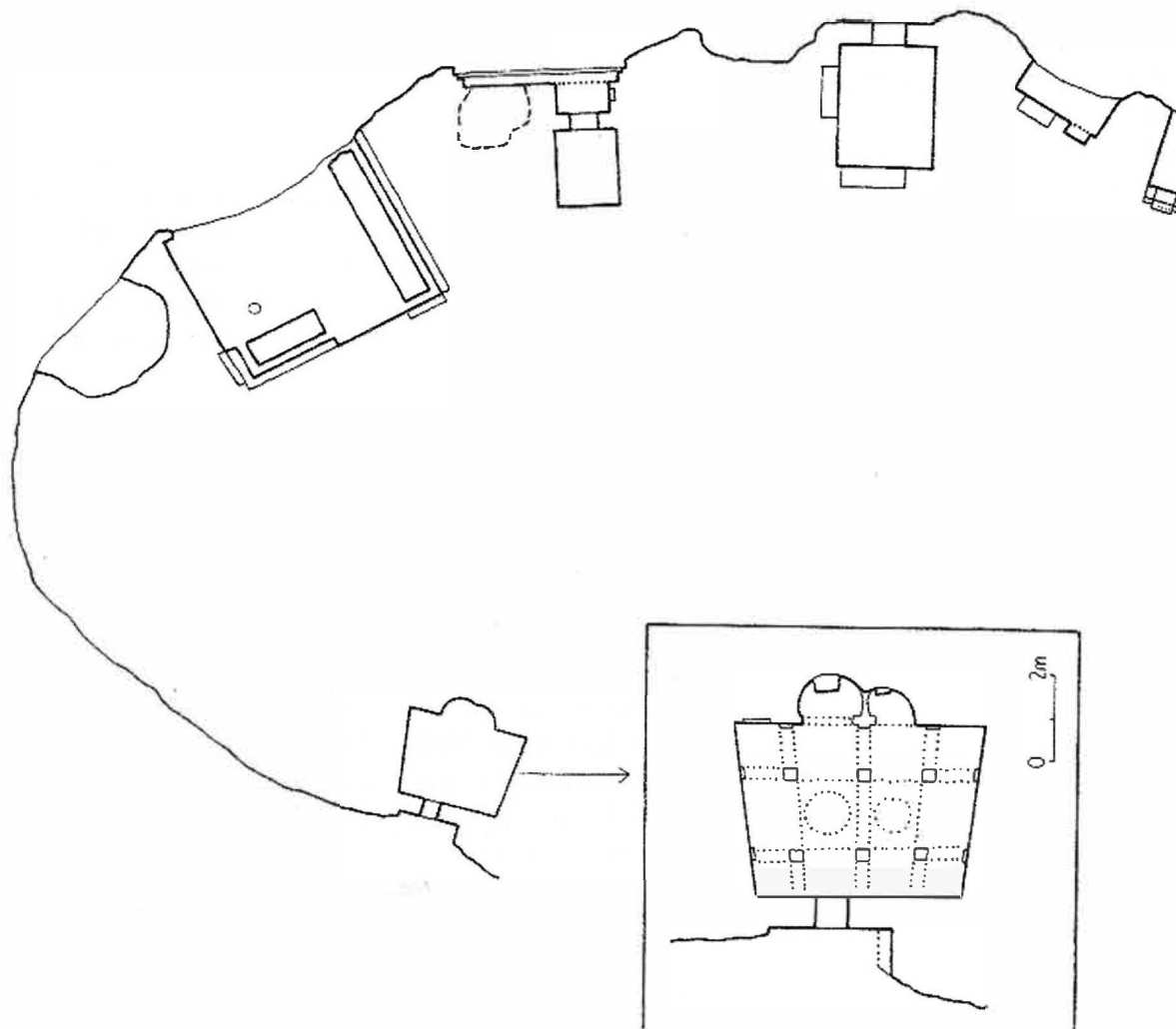

Fig. 1

SPADA DOMNULUI ȘTEFAN AL MOLDOVEI, AFLATĂ LA *ESKI-SERAI* DIN ISTANBUL

Ion MAREȘ

Rezumat: În orașul Istanbul, fostă capitală a Imperiului Otoman, La palatul *Eski - Serai*, în sala armelor (*silâh müzesi*), se găsesc patru spade din secolele XIV-XV, între care una cu capul de bour, pecetea Moldovei. În rândul istoricilor și specialiștilor militari aceste arme au stârnit curiozitatea, interesul fiind sporit în cazul uneia dintre ele, considerată de către istoricul Marcu Beza (în 1934; membru corespondent al Academiei Române) a fi sabia lui Ștefan cel Mare. Fără a pune la îndoială afirmația, unii istorici au preluat informația și au amplificat-o. Istoricul Nicolae Iorga le atribuia lui Ștefan cel Mare, deși numai una se află înscris numele Ștefan, domn al Moldovei. La cele trei spade descrise de Marcu Beza, apare, ulterior, completarea, aparținând academicianului Emil Vârtosu, atât asupra descrierii, cât și a numărului de piese. Dată fiind importanța deosebită a celor trei spade aflate la *Eski - Serai* din Istanbul, constatăm următoarele: atribuirea spadei lui Ștefan cel Mare nu este sigură, pentru că datarea piesei presupune, în lipsa anului și a stemei (zona de mijloc a capătului discoidal al mânerului este deteriorată stema Moldovei, capul de bour, nemaifiind vizibilă) o perioadă extinsă pe cel puțin un secol. Luând în calcul faptul că piesa poate fi datată atât la sfârșitul secolului al XIV-lea cât și în secolul al XV-lea, în acest timp pe tronul Moldovei au fost următorii domni cu acest nume: Ștefan I (1394-1399), Ștefan II (1433-1435, 1436-1442; asociat cu Iliaș, 1442-1447) și Ștefan cel Mare (1457-1504). Dacă spada a ajuns în proprietatea turcilor prin descoperirea și capturarea de către armata turcă condusă de Suleiman Magnificul (la 1538), a *comorilor* ascunse în Cetatea de Scaun, presupunem că ar fi putut fi spada domnului Ștefan cel Tânăr (Ștefăniță, 1517-1527), înaintașul la domnie a lui Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546), în timpul căruia turcii au intrat în Cetatea Sucevei și au jefuit tezaurul țării. Prin urmare, spada cu inscripția „† Ioană Ștefană voe<vo>da g” / „Ioan Ștefan voievod g”, iar pe revers „ospodară zemli Moldavs<ko>i” „Domn al Țării Moldovei”, poate fi atribuită lui Ștefan cel Tânăr. Spada aparținând domnului Ștefan al Moldovei a fost expusă în România, în iulie 2004, la Muzeul Național de Artă al României. Cu acest prilej, Guvernul Turciei a donat o copie a spadei statului român, iar Guvernul României a donat obiectul Mănăstirii Putna, cu prilejul manifestărilor de la 1 iulie 2004. În concluzie, considerăm că spada a fost confecționată la comandă, posibil într-un atelier din Transilvania. Faptul că a fost păstrată la palatul sultanilor din Istanbul, demonstrează că obiectul a fost teaurizat ca pradă importantă de război, fiind considerat un simbol al victoriei sultanului într-o confruntare cu un domn al Moldovei.

Cuvinte cheie: spada domnului Moldovei Ștefan, *Eski-Serai*, Istanbul

Abstract: In the city of Istanbul, former capital of the Ottoman Empire, at the *Eski-Serai* palace, in the weapons' room (*silâh müzesi*) there are four swords from the 14th-15th centuries, among which one with the aurochs' head, the seal of Moldavia. Among the military historians and specialists, these weapons gave rise to curiosity, the interest being increased in the case of one of them, considered by the historian Marcu Beza (in 1934 corresponding member of the Romanian Academy) to be the sword of Stephen the Great (Ștefan cel Mare). Without questioning the statement, some historians have taken the information and amplified it. The historian Nicolae Iorga attributed them to Stephen the Great, although only one bears the name of Stephen, the lord of Moldavia. To the three swords described by Marcu Beza, there is a completion, belonging to academic Emil Vârtosu, both on the description and the number of artifacts. Given the special importance of the three swords in *Eski-Serai* in Istanbul, we find the following: attributing the sword to Stephen the Great is not certain, because the dating of the artifact implies, in the absence of the year and the coat of arms (the middle area of the disc-shaped end of the handle is damaged the Moldavian coat of arms, the aurochs' head, being no longer visible) an period extended over at least a century. Taking into account the fact that the artifact can be dated from the end of the 14th century and during the 15th century, during this time on the throne of Moldavia were the following princes with this name: Stephen I (1394-1399), Stephen II (1433-1435, 1436-1442; associated with Iliaș, 1442-1447) and Stephen the Great (1457-1504). If the sword came to the Ottomans' possession by the discovery and capture by the Ottoman army led by Suleiman the Magnificent (in 1538) of the *treasures* hidden in the Princely Fortress, we suppose it could

have been the sword the lord Stephen the Young (Ștefăniță, 1517-1527), the forerunner of Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546), during whose reign the Ottomans entered the Fortress of Suceava and robbed the country treasury. Consequently, sword with the inscription „† Ioană Ștefană voe<vo>da g” / „Ioan Ștefan voyvode g”, and on the reverse „ospodară zemli Moldavs<ko>i” „Lord of the Country of Moldavia”, can be attributed to Stephen the Young. The sword belonging to the Lord Stephen of Moldavia was exhibited in Romania, in July 2004, at the National Art Museum of Romania. On this occasion, the Turkish Government donated a replica of the sword to the Romanian state, and the Romanian Government donated the object to the Putna Monastery during the events of July 1st, 2004. In conclusion, we consider that the sword was custom-made, possibly in a workshop from Transylvania. The fact that it was preserved at the Sultan's palace in Istanbul demonstrates that the artifact, an important prey of war, was considered a treasure, a symbol of the Sultan's victory in confrontation with a prince of Moldavia.

Keywords: the sword of the lord of Moldavia Stephen, *Eski-Serai*, Istanbul

La *Eski-Serai* din Istanbul, în sala armelor (*silâh müzesi*), se află „într-un dulap ce purta lămurirea: săbii ungurești din veacul al XIV-lea și al XV-lea”¹ patru spade, dintre care una cu „pecetea moldovenească”².

În rândul istoricilor și specialiștilor români aceste arme au stârnit o vie curiozitate, interesul fiind sporit îndeosebi în cazul uneia dintre ele, considerată în 1934 de către Marcu Beza, membru corespondent al Academiei Române, a fi „însăși sabia lui Ștefan cel Mare”³.

Fără a pune la îndoială afirmația, dar și fără a cerceta argumentele, care trebuiau să susțină cele scrise de Marcu Beza, unii istorici nu numai că au preluat informația, ci mai mult, au amplificat-o. Nicolae Iorga scria, referindu-se la articolul lui Marcu Beza: „trei săbii românești sunt desigur toate trei ale lui Ștefan cel Mare, deși numai una-i poartă numele. Ele au venit desigur în 1538, după prada Sucevei”⁴.

Într-o lucrare referitoare la monumentele și obiectele de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, este menționat: „Spadă a lui Ștefan cel Mare, Eski Serai - Istanbul. A aparținut, după cum dovedește inscripția, lui Ștefan cel Mare”⁵, iar despre celelalte două piese este consemnat: „Spadă din timpul lui Ștefan cel Mare, Eski Serai - Istanbul. A aparținut, probabil, unui membru al familiei lui Ștefan cel Mare, după cum indică prezența capului de bour”⁶.

Recent, într-un volum referitor la domnia lui Ștefan cel Mare, istoricii Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely notează: „Deosebit de sugestivă este constatarea că toate cele trei obiecte care se știe că au rămas de pe vremea lui Ștefan cel Mare <referințele sunt pentru sabia, arcul / arbaleta și cupa „un păhar de iaspis”; n.n.> sunt simboluri ale puterii. Sabia, păstrată astăzi la Istanbul, este unul dintre simbolurile monarhice, care exprimă datoria suveranului de a-și apăra teritoriul și supușii”⁷. Pe prima copertă a acestui volum este redată imaginea: „Spada lui Ștefan cel Mare, replică, Muzeul Mănăstirii Putna”⁸.

La cele trei spade descrise de Marcu Beza apare, ulterior, completarea aparținând academicianului Emil Vârtosu, atât asupra descrierii, cât și a numărului de piese⁹.

¹ Marcu Beza, *Trei săbii moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare*, în volumul *Academia Română, memoriile secțiunii literare*, seria III, tomul VII, mem. 2, p. 37-37.

² *Ibidem*, p. 39.

³ *Ibidem*.

⁴ Nicolae Iorga, *Dări de seamă, cronică și notițe*, în *Revista Istorică*, anul al XXI-lea, nr. 4-6, aprilie-iunie 1935, p. 164.

⁵ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei Române, București, 1958, nr. 128, p. 353.

⁶ *Ibidem*, nr. 129-130, p. 355.

⁷ Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, Editura Mușatinii, 2005, p. 518.

⁸ *Ibidem*, pagina de gardă.

⁹ Emil Vîrtosu, *Odoare românești la Stambul*, în *BCMI*, XXVIII, fasc. 83, ianuarie-martie 1935, p. 1-19.

Într-un album intitulat *Ștefan cel Mare domn al Moldovei glorios comandant de oști, 1457-1504*, elaborat de colonel I. Focșeneanu în 1957¹⁰, cu toate că există imaginea mânerului spadei cu inscripția de pe avers, este scris greșit: „Io Ștefan Voievod” (corect: „Ioană Ștefană voevoda g”), iar pe revers „Ospodar zemli Moldavskoi”¹¹ (corect: „ospodară zemli moldavs<ko>i”).

Data fiind importanța deosebită a celor trei spade aflate la *Eski-Serai* din Istanbul, constatăm următoarele:

- atribuirea spadei lui Ștefan cel Mare nu este sigură, pentru că datarea piesei presupune, în lipsa anului și a stemei (zona de mijloc a capătului discoidal al mânerului este deteriorată, stema Moldovei cu capul de bour nemaifiind vizibilă) o perioadă extinsă pe cel puțin un secol. Luând în calcul faptul că piesa poate fi datată atât la sfârșitul secolului al XIV-lea cât și în secolul al XV-lea, în istoria Moldovei au fost în acest timp următorii domni cu acest nume: Ștefan I (1394-1399), Ștefan II (1433-1435, 1436-1442 - asociat cu Iliaș, 1442-1447) și Ștefan cel Mare (1457-1504). Dacă spada a ajuns în proprietatea turcilor prin descoperirea și capturarea de către armata turcă condusă de Suleyman Magnificul, la 1538, a *comorilor* ascunse în Cetatea de Scaun, presupunem că ar fi putut aparține domnului Ștefan cel Tânăr (Ștefăniță, 1517-1527), înaintașul la domnie al lui Petru Rareș (1527-1538, 1541-1546), în timpul căruia turcii au intrat în Cetatea Sucevei și și-au însușit tezaurul țării.

- prin urmare, spada cu inscripția „† Ioană Ștefană voe<vo>da g” / „Ioan Ștefan voievod g” și pe revers „ospodară zemli Moldavs<ko>i” „Domn al Țării Moldovei” poate fi atribuită domnului Ștefan cel Tânăr.

Cronicarul Grigore Ureche nota, referitor la campania militară a turcilor conduși de Soliman Magnificul în Moldova: „Iară Suleiman împăratul turcescu cu oștile sale în urma lui Pătru vodă, la Moldova, multă pradă și scădere făcându țărâi și călcându țara, au ajunsu la Suceava”¹².

Un contemporan al evenimentelor, Macarie episcopul de Roman, consemna în cronica sa: „Atunci și preafrumoasa cetate a Sucevii s-a supus turcilor și ca o mireasă prea împodobită, ca o roabă au rușinat-o și ca o curvă de pe drumuri. Turcii au pus mâna pe bogățiile domnilor și pe răuri de averi. De acolo s-a întors ca mare învingător, acel trufaș stăpânitor al turcilor și s-a dus la cetatea împărătească, lăsând ca stăpân al domniei pe un oarecare Ștefan”¹³.

Spada a fost adusă și expusă în iulie 2004 la Muzeul Național de Artă al României. Cu acest prilej, Guvernul Turciei a donat o copie a spadei statului român, dată apoi Mănăstirii Putna de către Guvernul României, cu prilejul manifestărilor culturale de la 1 iulie 2004.

Spada este descrisă astfel de către istoricul Emil Vîrtosu:

„Spadă de oțel (nr. 2636) atribuită lui Ștefan cel Mare. Are lungimea totală de 125 cm, lama de 102 cm, cu un mâner îmbrăcat în fir din argint împletit; cântărește cca 2,5 kg. Spada are două tăișuri și patru caneluri imprimate pe lamă. Începând de la talon, două caneluri laterale se termină la mijlocul lamei, iar cele două centrale continuă aproape de vârf, de unde rămâne una. Mânerul fusiform, pentru două mâini, este înfășurat cu sârmă de argint, are garda dreaptă, în cruce, aripioarele prismatice fiind terminate cu butoni conici. Pe lamă are câte patru cruci malteze imprimate pe ambele laturi, sub mâner. Pe capătul discoidal al mânerului se păstrează inscripția cu litere chirilice, în limba slavonă, „scrisă cu aur vechiu, în exergă pe mărul spadei, aplicele din

¹⁰ *Ștefan cel Mare domn al Moldovei glorios comandant de oști, 1457-1504* (lucrare întocmită de colonel I. Focșeneanu, Editura Militară, București, 1957).

¹¹ *Ibidem*.

¹² Grigore Ureche, *Letopisețul Țărâi Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955, p. 145.

¹³ *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei Române, București, 1959, p. 101-192.

mijloc ale mărului desigur stema Moldovei - sunt căzute”, pe avers: „† **Ioană Stefană voe<vo>da g**” / „Ioan Stefan voievod g” și pe revers „**ospodară zemli Moldavs<ko>i**” „Domn al Țării Moldovei”¹⁴.

Sigur rămâne doar faptul că spada a fost confecționată la comandă, într-un atelier specializat, posibil unul din Transilvania.

Faptul că spada a fost păstrată la cel mai mare palat al sultanilor din Istanbul demonstrează că era prețioasă, fiind teaurizată ca o importantă pradă de război, un simbol al victoriei sultanului dintr-o confruntare cu un domn al Moldovei.

BIBLIOGRAFIE

1. Mihai Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *SCIA*, 1-2, 1955, p. 69-88.
2. Marcu Beza, *Trei săbii moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Academia Română, memoriile secțiunii literare*, seria III, tomul VII, mem. 2, p. 37-39 (extras).
3. *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, Editura Academiei Române, București, 1959.
4. Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare, Sfânta Mănăstire Putna*, Editura Mușatinii, 2005.
5. Nicolae Iorga, *Dări de seamă, cronică și notițe*, în *Revista istorică*, anul al XXI-lea, nr. 4-6, aprilie-iunie 1935, p. 120-192.
6. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* (redactor M. Berza), Editura Academiei Române, București, 1958.
7. Constantin Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova. a. 1324-1881. I. secolele XIV-XVI*, Editura Enciclopedică, București, 2001.
8. *Ștefan cel Mare domn al Moldovei glorios comandant de oști, 1457-1504* (lucrare întocmită de colonel I. Focșeneanu), Editura Militară, București, 1957.
9. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1955.
10. Emil Vîrtosu, *Odoare românești la Stambul*, în *BCMI*, XXVIII, fasc. 83, ianuarie-martie 1935, p. 1-19.
11. <http://ccs.infospace.com/ClickHandler.ashx?>; accesat 02.02.2017.
12. <http://ccs.infospace.com/ClickHandler.ashx?www.umblarici.ro%252f2012%252f10%252f11%252fsabia-lui-stefan-cel-mare-si-sfant-l>; accesat 02.02.2017.

¹⁴ Emil Vîrtosu, *Odoare românești la Stambul*, în *BCMI*, XXVIII, fasc. 83, ianuarie-martie 1935, p. 17; *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare* (redactor M. Berza), Editura Academiei Române, București, 1958, p. 353-354.

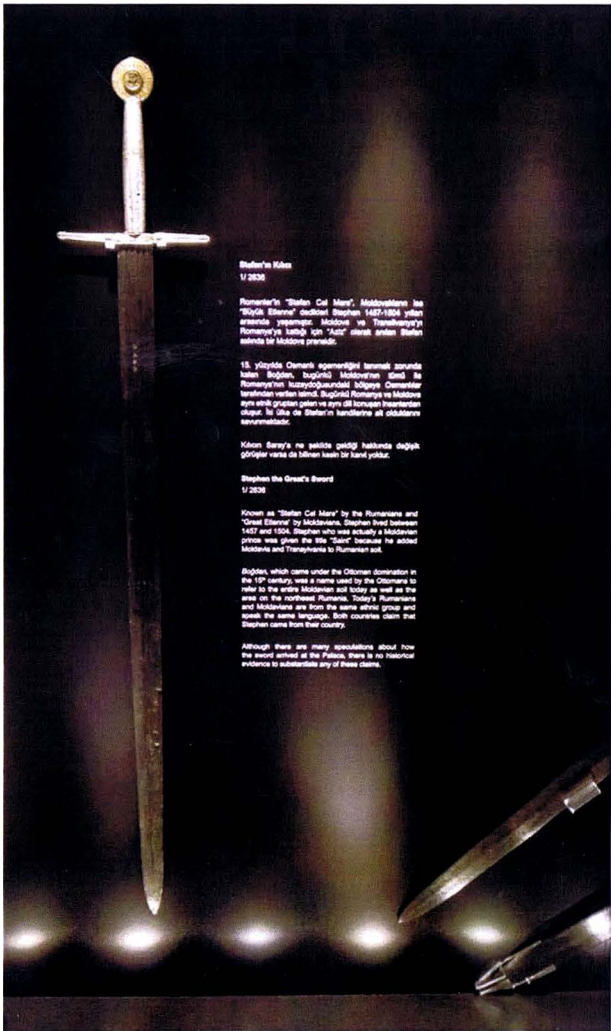
Ștefan cel Mare, tabloul votiv de la Mănăstirea Voroneț (detaliu)

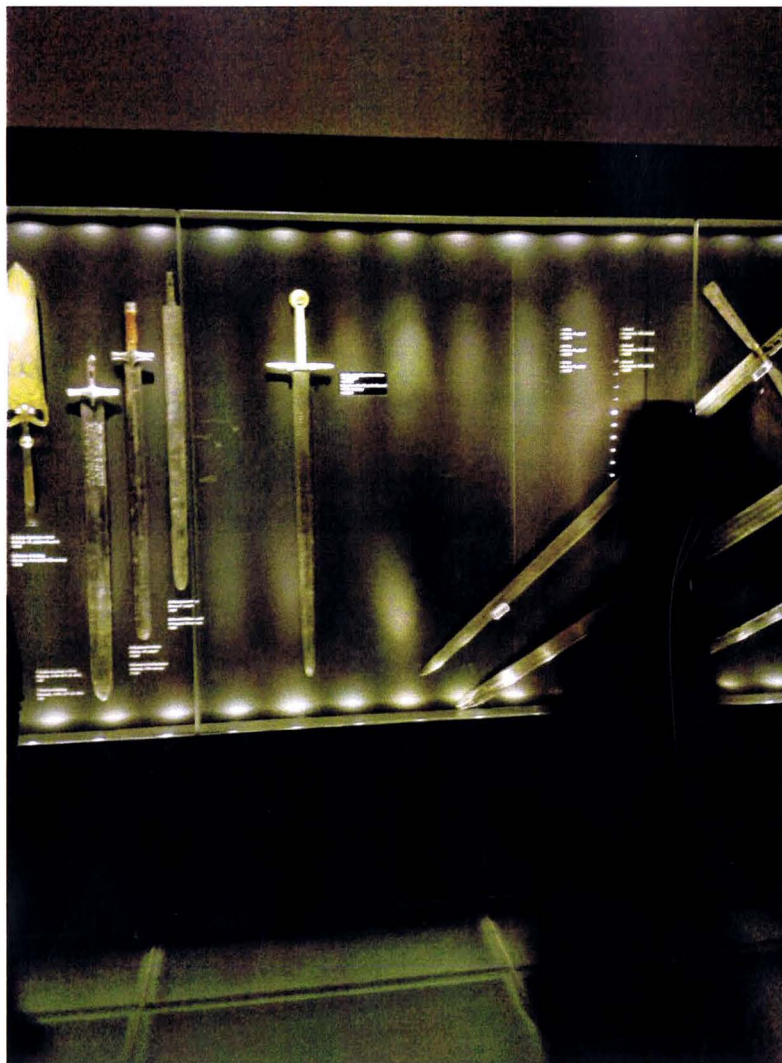

Spada domnului Ștefan al Moldovei (*Eski-Serai*; expunere veche)

Spada domnului Ștefan al Moldovei (Top Kapy Serai)
(după:<http://ccs.infospace.com/ClickHandler.sabia-lui-stefan-cel-mare-si-sfant->)

Spada domnului Ștefan al Moldovei (Top Kapy Seray)
(după: <http://ccs.infospace.com/ClickHandler.ashx?encp=ld%3d20170203%26app>)

VIGOAREA SPIRITULUI MILITANT PATRIOTIC ȘI PROCREȘTIN-ORTODOX ÎN PICTURA BISERICII MĂNĂSTIRII HUMOR ȘI PERSONALITATEA FAIMOSULUI TOMA

Leon BUBURUZAN

Rezumat: Elaborarea prezentului studiu a fost determinată de cel puțin trei evenimente. Împlinirea a șase secole de atestare documentară a mănăstirii Humor și a 480 de ani de la încheierea pictării bisericii acestei mănăstiri¹ la care se adaugă descoperirea unor noutăți de către cercetările noastre personale. În cele ce urmează ne vom referi nu atât la calitatea operei artistice, la manierele de tratare ci, în principal, la aspectul ei tematic din perspectiva realităților social-politice și istorice ale statului moldav din perioada medievală, tematică în care răzbate cu pregnanță spiritul militant cu caracter patriotic și procreștin-ortodox, redat cu măiestrie de către personalitatea remarcabilului pictor Toma și echipa sa.

Cuvinte cheie: Biserica mănăstirii Humor, pictor Toma, pictura exterioară, Bucovina

Abstract: The elaboration of this study was determined by at least three events. The six centuries of documentary attestation of the Humor monastery and the 480 years since the painting of the monastery's church was finished, plus the discovery of novelties through our personal research. In the following we will refer not so much to the quality of the artistic work, the manners of treatment, but mainly to its thematic aspect from the perspective of the social-political and historical realities of the Moldavian state in the medieval period, a theme in which the militant spirit with patriotic and pro-orthodox Christian spirit echoes with pregnancy, skillfully rendered by the personality of the remarkable painter Toma and his team.

Keywords: Humor monastery church, painter Toma, external painting, Bukovina

1. Reprezentarea spiritului militant

Se poate afirma că biserica mănăstirii Humor are pictura cu cel mai pregnant caracter militant dintre toate cele cinci lavre cu pictură exterioară din Bucovina și poate din întreaga țară.

Primul argument în acest sens este cel de ordin statistic, care arată că cel puțin opt ample compoziții și scene picturale din exterior și două din interiorul lăcașului de cult au semnificație patriotică și procreștin-ortodoxă. Al doilea argument ar fi cel de natură caracterială a picturii pătrunsă de un viguros spirit militant, mobilizator și combativ, cum rar se poate întâlni la alte edificii religioase de la noi.

Redarea tematicii picturale militante nu este întâmplătoare ci este gândită sub forma unui concept foarte bine structurat, atât sub aspectul compoziției forțelor implicate în luptă, cât și a amplasamentului acestora în spațialitatea exterioară și interioară a bisericii.

Din cadrul forțelor combatante participante la apărarea țării și ortodoxismului se pot distinge patru categorii de factori militanți. În prima categorie se înscriu puterile divine cerești în frunte cu Maica Domnului, care deține cea mai însemnată pondere, urmată de „Tribunalul” Judecății de Apoi în frunte cu Iisus Hristos și arhanghelul Mihail. În cea de-a doua categorie ar intra sfinții militari în frunte cu cei patru (Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru, Sf. Mercurie și Sf. Nestor) urmați de alți cincisprezece, care sunt redați în interiorul bisericii. Din a treia categorie ar face parte diferiți alți

---

¹ Menționăm că prima atestare documentară a acestui lăcaș datează din 15 aprilie 1415, într-un uric al lui Alexandru cel Bun, prin care acest domnitor dăruiește mănăstirii de la Humor o moșie mare la obârșia Solonețului. Așezământul monahal a fost ctitorit de vornicul Oană de la Scaunul Domnesc al Moldovei. Biserica acesteia avea să se surpe și în locul ei s-a construit alta nouă, ctitorită de către marele logofăt Toader cu jupâneasa sa Anastasia la 1530, iar zugrăvirea s-a înfăptuit de către celebrul pictor Toma de la Suceava cu o echipă de încă trei meșteri în anul 1535. Astfel, Humorul este prima biserică mănăstirească dintre cele cinci existente în Bucovina și în lumea creștină, înveșmântată cu pictură murală exterioară.

sfinți de ranguri și genuri diferite. Ultima categorie combatantă ar fi formată din apărătorii compoziției „Asediul Constantinopolului”, dansatorii din scenele „Arcanul” și „Cavalerul eroic”.

Sub aspect conceptual spațial, temele militante sunt dispuse pe partea cea mai accesibilă și mai vizionată a bisericii, adică pe întreaga fațadă sudică, începând din față din extremitatea estică și finalizându-se cu extremitatea vestică.

Mănăstirea Humor

În extremitatea răsăriteană a bisericii, pe axa altarului, în centrul ultimului registru, unde de obicei la alte biserici este dedicat reprezentărilor lui Iisus Hristos, în exclusivitate, așa cum a observat și reputatul S. Ulea², pictorul Toma, l-a postat pe cel mai vajnic sfânt luptător, arhanghelul Mihail, conducătorul oștilor cerești, cu sabia sa amenințătoare în mâna dreaptă, pregătit de apărare. Acesta apare ca un adevărat conducător al oștirii combatante reprezentată pe biserică.

În partea opusă a fațadei sudice pe generosul stâlp al arcadei vestice, pictorul a plasat pe cei mai mari și mai viteji sfinți militari tereștri în număr de patru, ordonați de sus în jos, începând cu Sfântul Gheorghe și continuând cu Sfântul Dumitru, Sfântul Mercurie și Sfântul Nestor complet degradat, toți înarmați și încălecați pe cai superbi, gata pregătiți de luptă și cambrați în direcția apus-răsărit. Aceștia sunt redați în dimensiuni mai ample decât imaginile registrelor următoare și încadrați în chenare asemenea unor mari și veritabile icoane înalte de 1,50 m și late de 1,15m fiecare fiind totodată singurii dintre sfinți cărora li s-a aplicat aureolele aurite în tehnica basoreliev conferindu-le astfel mai multă strălucire dar și importanță.

Dacă ar fi să întrevădem intenția pictorului, arhanghelul Mihail, situat în față, pare a reprezenta avangarda oștirii luptătoare iar cei patru sfinți militari portretizați ca patru adevărați magnifici, ar sugera ariergarda acesteia. Și totuși, de modul cum sunt redați în cadrul compoziției, rolul lor se multiplică. Aceștia sugerează totodată privitorilor multă bărbăție, vitejie dar și încurajare și spirit mobilizator pentru cei care încă nu s-au înregimentat în oștirea „bisericii luptătoare”.

Cea mai amplă compoziție de pe pereții exteriori ai bisericii mănăstirii Humor este reprezentată de „Rugăciunea tuturor sfinților”.

Așa cum au remarcat și alții printre care și V. Drăguț³ și aceștia, prin închinarea spre axa

² S. Ulea, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, nr. 1, 1963, p. 84-85.

³ V. Drăguț, *Humor*, Editura Meridiane, București, 1973, p. 31.

altarului, acolo unde este arhanghelul Mihail pregătit pentru luptă, sunt puși să se roage pentru cea mai nobilă cauză a acelei perioade istorice: apărarea țării și ortodoxiei de cotorpitorii păgâni.

O dovadă în plus a importanței acordate de către realizatori caracterului militant al compozițiilor „Imnul acatist” și „Asediul Constantinopolului” este și amplasarea acestora (postate lângă accesul principal în biserică), precum și amplitudinea lor redată pe o mare suprafață a fațadei sudice. În cazul compoziției „Glorificării Măriei” care cuprinde două registre și cu extremitatea superioară redată sub formă de boltă, evidențiază și mai mult scopul clar de captivare a maselor de credincioși și vizitatori și, totodată, de amplificare a spiritului militant favorabil vremii. Dacă din „Imnul acatist” răzbate credința în pronia cerească prin glorioasa Maică a Domnului pentru apărarea intereselor poporului și țării, din „Asediul Constantinopolului”, interpretat situației concrete ale Moldovei și Sucevei, se ilustrează lupta concretă dintre cele două forțe combatante, cea a răului, reprezentată de armatele otomane și cea a binelui, reprezentată de moldovenii apărători, în ajutorul cărora, în cele din urmă, vor veni în ajutor puterile cerești.

În condițiile în care pictura militantă de pe fațada sudică și parțial estică ilustrează în principal latura imanentă, pământească a vieții, cea de pe peretele vestic, din pridvor, este îndreptată către viața transcedentală, de dincolo, prin compoziția „Judecata de apoi”. Și în acest caz, programul pictural și realizatorul ei Toma, nu le-au scăpat răfuiala cu dușmanii de moarte ai țării, marginalizând latura escatologică a acestui impresionant și înspăimântător tribunal suprem aureolat de justițiabilitatea sacră.

Dușmanii cei mai de temut ai Moldovei, turcii și tătarii, redați cu multă măiestrie, sunt primii judecați și trimiși în chinurile veșnice ale iadului, urmați de categoria ereticilor care aduc atingere integrității ortodoxiei.

La Humor, nici interiorul bisericii n-a fost absolvit total de latura militantă a picturii, contrazicând pe unii specialiști în domeniu, printre care și S. Ulea, care afirma că: „pictura interioară a bisericii a fost lăsată să-și îndeplinească, în continuare, rolul ei de educare religioasă a maselor”⁴. În centrul bisericii, pe cei trei pereți ai naosului, sunt redați cu mare atenție, privind reușita artistică, dimensiunile, alura războinică, frumusețea și combativitatea potolită, nouăsprezece sfinți militari⁵, îndreptați cu fața spre axa altarului în al cărui exterior, așa cum am amintit, este postat gata de luptă, arhanghelul Mihail. A se reține că această încăpăre este destinată enoriașilor bărbați iar în timpul liturghiei, creează impresia unei formațiuni unitare între cele două categorii de participanți. Sfinții militari bine înarmați cu lănci, săbii, scuturi, arcuri și săgeți, sugerează parcă, prin prezența lor acolo, că ar contribui la instruirea militară a bărbaților participanți la slujbă.

În partea stângă a ieșirii din naos sunt redați cinci sfinți militari în frunte cu Sf. Dumitru, iar în partea dreaptă patrusprezece, în frunte cu Sf. Gheorghe. A se reține că printre acești militari nu lipsește Sf. Procopie care se știe că, împreună cu Sf. Gheorghe și Dumitru forma triada de sfinți preferată de ilustrul domnitor Ștefan cel Mare, care în lupte îi purta într-o iconiță la piept ca purtători de noroc și de îndemn pentru victorie. Și tot ca o particularitate, sunt postați aproape de iconostas Teodor Tiron și Teodor Stratilat care ar explica prețuirea acordată de către Toma ctitorului bisericii și înaltului demnitar logofătul Teodor.

Tot în pictura interioară, o altă compoziție încărcată de combativitate, optimism și militarism ar fi grupul din stânga a „Drumului crucii” unde alura cortegiului, dârzenia combatanților cu cei doi trompeți care, sună spre ceruri sugerează parcă dorința de înfruntare și prevestire a unei glorioase victorii.

2. Arcanul de la Humor, expresie a mobilizării la luptă

Rămâi surprins cum o scenă atât de frumoasă, încărcată de bărbăție și farmec juvenil și mai ales marcată de înaltă semnificație militantă și, de asemenea, plasată foarte accesibil, să rămână ignorată de un număr atât de mare de specialiști care au tratat pictura murală a Humorului. Dacă Șt.

⁴ S. Ulea, *op.cit.*, p. 90.

⁵ De menționat că V. Drăguț nu amintește decât de patrusprezece, din care cinci nu-i descifrează, iar alți specialiști nu relatează nimic despre această interesantă, impunătoare și semnificativă compoziție(!).

Balș, N. Stoicescu, C. Gurău și alții au omis total această scenă și chiar întreaga parabolă, P. C. Bobulescu specifică, în mod pasager, faptul că în „Parabola fiului risipitor” de la Humor autorul reproduce în pictura murală un dans de inspirație locală și numai atât. Remarcabilul critic de artă V. Drăguț ignoră atât interesanta scenă, cât și întreaga compoziție, rezumându-se doar în a menționa existența acesteia la note: „sub reprezentarea vieții și minunilor sfântului Nicolae se află o ilustrare a parabolei fiului risipitor, din nefericire foarte degradată”⁶. Același autor, în monografia dedicată bisericii de la Arbore, nu pomenește nimic despre compoziția „Fiului risipitor” reprezentată și aici, pe peretele exterior sudic dar cu un număr mai redus de episoade și fără acest gen de dans.⁷

Arcanul este o scenă nu doar foarte rară, ci una nemaîntâlnită în pictura bisericească prin caracterul său exclusiv laic și ludic totodată, pe care o degajă și care, discordă frapant cu contextul sacru al picturii bisericești. O frescă murală cum numai un pictor îndrăzneț și nonconformist ca Toma o putea concepe și executa. Scena pare a fi un episod decupat parcă din viața satului Humor cu cinci secole în urmă, decât un fragment dintr-o temă biblică. Un episod sătesc, local, deoarece dansul pe care cei patru tineri care-l execută pe ritmul și îndemnul unei tobe (și aceasta cu aspect zonal, costumați în haine naționale) se numește *Arcanul*⁸ și are rădăcini vechi, tradiționale, realizându-se și astăzi ca și în urmă cu sute de ani, la horele satului ca de altfel în întreaga Bucovină.

În această spectaculoasă compoziție a „Arcanului de la Humor” se disting două planuri, în primul plan sunt redați cei patru dansatori secondați de un dobaș care dă ritm și avânt acțiunii, iar în planul doi sunt zugrăvite alte patru personaje care asistă la spectacolul coregrafic dar nu în mod pasiv ci prin gestică și mimică în spiritul avântat al acestui dans. Unul dintre aceștia animă și mai mult atmosfera printr-o trompetă. De remarcat că personajele din această interesantă scenă redau în vestimentația lor elemente din portul local și zonal cum ar fi cămașa frumos decorată, tunica care se lasă până deasupra genunchilor, brâul bine strâns de mijloc și cișmele bine mulate pe picioare.

Această scenă care face parte din ultimul registru de pe fațada sudică a bisericii, dedicată parabolei „Fiul risipitor”⁹ compusă din nouă episoade tratează distracția oferită de tată în cinstea fiului, „mort și înviat, pierdut și aflat”. Pictorul prezintă această petrecere, nu printr-un dans ori altfel de distracție de factură ebraică, așa cum era de așteptat ci, printr-un dans popular românesc, unul dintre cele mai dinamice dansuri din Țara de Sus, *Arcanul*. Cei patru dansatori, în formație deschisă, ținându-se cu brațele încrucișate, de brăiele celorlalți,¹⁰ joacă în pas de arcan, (chiar dacă unul dintre ei face o figură mai stângace) degajând sentimente și trăiri intense de plăcere ludică și avânt juvenil.

Arcanul ca joc sau dans folcloric, nu face parte din categoria largă a horelor populare, nici pașii care se execută nu au la bază „matricea” horelor autohtone, după cum afirmă specialiștii în coregrafie, ci este un dans de factură diferită și are un caracter militar prin care, în trecut, se prindeau flăcăii la oaste pentru a fi inițiați și trimiși la luptă. Clasicii literaturii noastre surprind foarte plastic caracterul acestui dans. Cel mai cunoscut dintre aceștia este Ion Creangă, în „Amintiri din copilărie” care arată cum la mijlocul sec. al XIX-lea, a fost prins cu arcanul îndrăgitul lor dascăl de școală, Bădița Vasile, „cetluit bine și dus la armată la Piatra”.

Numele de arcan derivă de la sfoara sau funia, prevăzută la capăt cu un lanț cu care se priponeau ori se prindeau vitele, în special caii. Dar tot atât de bine se prindeau în trecut, flăcăii pentru cătănie¹¹. La unele popoare estice, în trecut, acest instrument pe nume arcan, era utilizat și ca

⁶ V. Drăguț, *Humor, op.cit.*, p. 40.

⁷ V. Drăguț, *Dragoș Coman maestrul frescelor de la Arbore*, Editura Meridiane, București, 1969.

⁸ Noi am descris succint această scenă pentru prima dată în lucrarea recentă, *Humorul în cultura și istoria Bucovinei*, Leon Buburuzan, Editura *Mușatinii*, 2014, p. 99-100.

⁹ *Vezi Noul Testament, Sfânta Evanghelie după Luca; 15:11-32.*

¹⁰ În Bucovina se practică trei tipuri de joc *Arcanul* printre care și cel în care dansatorii se țin unul de altul în timpul mișcării cu mâinile de cingătorile celorlalți, ca și în pictura de pe biserica mănăstirii Humor.

¹¹ Lingviștii noștri arată originea turcă a acestui dispozitiv de filieră. Dacă lărgim însă investigația, se constată că dansul „Arcașul”, care are la bază această funie cu lanț, provine prin filieră ucraineană ori direct

armă de luptă pentru prinderea și imobilizarea dușmanului. Deci, „Arcanul” este un dans militar la origine. În cazul „Arcanului de la Humor” sensul este de captare a unui număr cât mai mare de bărbați pentru a fi pregătiți și a participa la apărarea țării.

De reținut că, în această scenă, se sugerează nu se forțează mobilizarea la oaste, de aceea poate, conducătorul formației dansante, nici nu poartă în mână acel amenințător băț ori arcan, care, de obicei, se purta și se mai poartă de către comandanții arcanurilor. Semnificația esențială a scenei, concepute de către creator, fiind totuși cea de mobilizare la luptă cu dușmanul cotropitor integrându-se astfel, ansamblului strategiei militante din cadrul picturii Humorului.

Alături de cele arătate mai sus, „Arcanul de la Humor” ne mai furnizează două aspecte:

a) Unicitatea și vechimea sa. Se pare că este o scenă nemaiîntâlnită în pictura bisericească, prin caracterul său laic național și militar și, totodată cea mai veche, amplificându-i astfel, valoarea documentară.

b) Numărul de patru dansatori din cadrul acestei formații ludico-militare, ne-ar putea sugera un alt aspect interesant. Acest număr poate duce în mod ipotetic, la cei patru zugravi care au pictat biserica. Pictorul Toma, care i-a condus în realizarea operei picturale, se pare că avea un puternic spirit altruist, de echipă în cadrul căreia s-a putut lega o trainică prietenie și, așa cum s-a redat pe sine în „Cavalerul eroic”, a simțit nevoia de a reda cel puțin în patru ipostaze formația celor patru meșteri zugravi¹², o adevărată amprentă colectivă. În scena Arcanului, Toma pare a fi dansatorul din extrema dreaptă care conduce dansul, fiind redat în haine mai închise, dar de același croi și cu aceleași desene ca în „Cavalerul eroic” și, totodată, mai meticulos pictat. În aceeași pildă a „Fiului risipitor”, la masa de ospetie, apar tot patru comeseni principali de vârstă apropiată. (De reținut, parabola biblică nu specifică în text numărul participanților la ospăț, iar la biserica din Arbore, nu se regăsesc decât două personaje principale la ospetie).

Cea mai impresionantă formație compusă din patru personaje cu înalte valori și semnificații militante este cea de pe stâlpul vestic al arcadei sudice a bisericii unde sunt redați cei mai importanți patru sfinți militari: Sf. Gheorghe, Sf. Dumitru, Sf. Mercurie și Sf. Nestor încălecați pe cai bravi, înarmați și pregătiți de luptă (în condițiile în care, la biserica din Dubrovăț, singura cu sfinți militari redați în exterior și pictată înaintea Humorului, se regăsesc doar doi).

O altă compoziție în care apar cei patru artiști zugravi de la Humor în grupare de patru, este impozanta scenă a „Drumului Crucii” situată în interiorul bisericii, unde, grupul din stânga este compus din patru mândri călăreți care, poartă la rândul lor semnificații militante. Ca trăsături comune ale celor patru „formații” de patru ar fi vârsta apropiată, spiritul juvenil, bărbăția, frumusețea și luminozitatea fizică și spirituală, caracteristici care le regăsim în parte și la „Cavalerul eroic” care întruchipează pe faimosul Toma confirmat prin semnătură.

3. „Cavalerul eroic” - vârful de lance al militantismului patriotic și proortodox

Aici ne vom referi pe scurt la semnificația și importanța pe care o reprezintă călărețul „Toma” pentru tematica picturală militantă în genere și, în special pentru cea de la Humor. După cum se știe, la descifrarea acestei scene interesante și-au adus contribuția trei cercetători: O. Trafali, în 1922, P.S. Năsturel în 1939 și mai cu seamă, S. Ulea, în 1963¹³ care face legătura logică, cu argumente istorice, între călărețul ieșit din cetatea Constantinopolului asediată de turci și înscrisul Toma din apropierea acestuia, concluzie cu care sunt în principiu de acord majoritatea specialiștilor în domeniu.

În primul rând, noi am căutat să botezăm pe acest călăreț cu titlul de „Cavalerul eroic” deoarece nu este un călăreț oarecare ci, un luptător înarmat cu intenții și țință precisă precum și cu

de la poporul tătar. De fapt, toate popoarele nomade de crescători de vite din imensele stepe euroasiatice (mongolii, kazacii și populațiile tiranice) folosesc și astăzi pe scară largă arcanul. La noi în țară, prin unele sate izolate, chiar și în prezent, conducătorul „Arcanului” poartă funia cu laț pe nume arcan, cu care amenință pe cei din jur.

¹² Numărul de patru este confirmat cu probe solide și de V. Drăguț în *Humor*, p. 34.

¹³ Sorin Ulea, p. 73.

atitudine vădit combativă. Acesta este încălecat pe un superb cal alb cu frumoase harnașamente îndreptat în galop spre dușmanul de moarte – armata otomană, reușind cu lancea sa măiastră, să intre în rândurile oștirii și să străpungă corpul comandantului temutei oaste a spahiilor care ataca cetatea.

Pictura, care face parte integrantă din conceptul tematic cu caracter militant patriotic și proortodox nu redă un călăreț bezmetic și teribilist cum ar crede un neavizat sau un „specialist” care surprinde doar fragmentar ansamblul pictural ci, *un luptător patriot eroic, cu un eroism de factură jertfelnică*, în stare să-și dea viața pentru cel mai înalt și nobil ideal al acelei epoci greu încercate de vicisitudinile social-istorice, apărarea țării și credinței strămoșești.

Este tipul de eroism care în asemenea condiții de încheștare războinică cu semnificație națională și mondială duce la martiraj, Cavalerul Toma fiind în momentul luptei un martir în devenire.

În al doilea rând, acțiunea „Cavalerului eroic” reprezintă totodată pentru poporul amenințat și pregătit de apărare și *un exemplu emblematic mobilizator de luptă*, o chemare a locuitorilor cetății și al compatrioților la războiul sfânt de stopare a armatelor cotropitoare și pentru victorie.

Acest exemplu simbol pentru chemare la luptă crâncenă, devine și mai puternic, mai provocator în condițiile în care este oferit de însuși autorul picturii, viteazul Toma, subliniind prin aceasta că, întreaga tematică militantă de pe biserica Humor este concepută și redată cu profund devotament personal.

În al treilea rând, pictorul Toma, în postura de cavaler eroic și jertfelnic, înainte de a-și sacrifica viața (în mod simbolic) pentru cauza colectivă și a țării, fiind conștient de înalta sa valoare, trăind o epocă în care autorii picturilor sacre aveau interdicție de a-și semna opera și treceau repede în uitare, a simțit nevoia de a-și *pune nu numai amprenta de autor al picturii, ci și pe cea de erou viteaz care cheamă la luptă*. Și totuși, ineditul Toma nu s-a oprit numai la a lăsa amprenta personală, ci și pe cea colectivă, de grup, care ar putea reprezenta formația sa de lucru compusă din patru artiști zugravi, găsindu-se în patru ipostaze diferite așa cum am arătat mai sus¹⁴.

În al patrulea rând, „Cavalerul eroic” *este o altă scenă unicat, nemaîntâlnită* de la biserica mănăstirii Humor¹⁵, constituind un motiv în plus pentru a fi salvată de către autoritățile responsabile, deoarece starea sa de degradare avansează an de an ca și în cazul compoziției „Arcanul” și a altor odoare picturale aflate încă pe fațadele exterioare ale acestui vestit lăcaș sacru, parte a patrimoniului universal al omenirii.

4. Despre personalitatea pictorului Toma

După ce studiezi mândra înveșmântare picturală a bisericii de la Humor, după ce admiri frumusețea, echilibrul și ingeniozitatea și mai ales dinamismul și militantismul străbătute de puternicul spirit juvenil, al acesteia, nu poți să nu te întrebi de autorul ei, de trăsăturile sale de personalitate.

În lipsa unor surse bibliografice, încerci să-l reconstitui din opera sa și, într-o anumită măsură, din contextul social-istoric, din surse lingvistice ori alte împrejurări din perioada în care a trăit și activat, precum și prin operațiile logice firești.

Numele său de familie, Cehan, fiul unui preot din Cetatea Sucevei, ne arată o origine ardeleană (cel din localitatea Cehu, în sec. XV-XVI devenind Cehu Silvaniei din actualul județ Sălaj. Fapt întrutotul posibil, având în vedere că în acea perioadă mulți tineri ardeleni veneau să

¹⁴ Se știe atât din literatura de specialitate, cât și din istoria culturii, că personalitățile marcante posedă un spirit de conservatorism, de eternizare mult mai pronunțat decât a persoanelor obișnuite, de aici dorința, vocația de a înfăptui lucruri mărețe pentru a rămâne în memoria posterității, de a nu fi date uitării cu ușurință și, desigur, de a-și declina identitatea importantă.

¹⁵ Scena de la Moldovița, pictată cu doi ani mai târziu, de către alți pictori necunoscuți, nu este decât o reproducere după Toma, o copie mai puțin reușită, ca aproape cea mai mare parte a picturii de la această biserică mănăstirească. Acest fapt provoacă desigur mirarea, dacă luăm în considerare că acest important lăcaș de cult a fost ctitorit chiar de domnitorul Petru Rareș în perioada sa de apogeu.

studieze teologia la mănăstirile din nordul Moldovei¹⁶. Tatăl sau bunicul lui Toma putea să fie unul din aceștia care, pentru calitățile lor deosebite, să fi fost oprit și promovat chiar în capitala țării, Suceava). Desigur ar mai fi și alte explicații ale originii ardelene¹⁷ și ale promovării pe bază de merite în Cetatea de Scaun a ascendenților familiei Cehan dar economia de spațiu nu ne permite.

Mai multă certitudine despre artistul Toma ne-o oferă scrisoarea adresată de către acesta, în dubla sa calitate de pictor și membru al Curții Domnești de la Suceava, conducerii cetății săsești a Bistriței prin care confirmă și mulțumește bistrițenilor primirea în bune condiții a unor bunuri aparținând domnitorului moldav din perioada sa de pibegie și ședere la cetatea Ciceului. „Eu Toma zugrav din Suceava, curtean al slăvitului și măritului domn al Moldovei, Petru Voievod, arăt și recunosc prin prezenta că sunt mandatat de către admirabilii mei domni...”¹⁸. (Menționăm că originalul acestei scrisori, redactate în limba latină, se găsește și astăzi la arhivele din Bistrița și poartă data de 6 mai 1541).

Din această scrisoare din care reiese dubla sa calitate de pictor și curtean și, poate nu orice curtean, din momentul în care Toma este investit cu responsabilități mari cu privire la domnitorul țării, vom putea deduce, în parte, o parte din îndrăzneala și nonconformismul care se regăsesc în opera sa picturală.

Astfel, la această sursă scrisă credibilă se poate adăuga și cea din ampla lucrare a lui Radu Ciobanu¹⁹ de peste 600 de pagini redactată sub formă de roman dar care trebuie reținută cu mare reticență. În investigațiile noastre am mai aflat și alte surse orale transmise de către unii ecleziaști și laici referitoare la viața și activitatea pictorului Toma de asemenea, cu un grad redus de credibilitate.

Totuși cele mai relevante trăsături de personalitate ale acestuia se pot deduce din opera sa picturală. Ne referim la acele calități intrinseci care pot defini gândirea, sentimentele și acțiunea sa în genere și, mai cu seamă, cea artistică în speță, dincolo de mediul social-cultural, de programul canoanelor dogmatice date de superiorii ecleziaști și laici, chiar și de către comanditarul și investitorul lucrării picturale a bisericii Humor.

Cele mai accentuate trăsături de personalitate care se emană din creația pictorului Toma ar fi spiritul juvenil ce degajă și amplifică dinamismul, nonconformismul, curajul și îndrăzneala. Acestea, la rândul lor întăresc militantismul etalat în ansamblul pictural.

O altă componentă dominantă a personalității artistului Toma este vocația sa estetică în conceperea și redarea frumosului în multitudinea sa de ipostaze atât în compozițiile de amploare cât și în diferite scene și în înfrumusețarea personajelor.

Ansamblul acestor trăsături de personalitate, dar poate și influența epocii și personal al domnitorului Petru Rareș, un adevărat exponent al Renașterii, vor contribui la redarea în pictura humoreană a puternicelor accente renascentiste, ce ne încântă astăzi privirile prin fresce care amplifică estetica vieții lumești, vivacitatea, tinerețea și bucuria de a trăi.

Revenind la spiritul juvenil al artistului, se cuvine să recunoaștem că nicăieri în pictura bisericească din altă parte nu întâlnești o abundență de junețe mai accentuată care să străbată opera picturală ca la Humor. Până și pustnicii care, de obicei, conform stilului bizantin sunt pictați asemenea unor umbre datorită traiului ascetic, a greutății anilor și privațiunilor față de plăcerile

¹⁶ În acest sens dispunem de mai multe surse bibliografice din care amintim: N. Iorga, *Istoria bisericii române*, 2 vol., 1908; Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX*, 1977; Alex. Filipescu, *Istoria Maramureșului*, 1940; L. Buburuzan, *Humorul și cultura și istoria Bucovinei*, 2004.

¹⁷ Descinderea dintr-un etnic ceh care devine Cehan poate fi o altă sorginte onomastică așa cum s-a întâmplat cu familiile Tăutu (din care descindea și marele logofăt) care înseamnă slovacul în limba maghiară, omonim frecvent în Ardeal dar și în Moldova.

¹⁸ Documente privind istoria românilor, vol. 15, colecția Hurmuzachi. Partea 1358-1600. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene Bistrița și Sibiu, după copiile Academiei Române de N. Iorga, București, 1911, p. 400.

¹⁹ Printre acestea se află și lucrarea amplă de 609 p. Scrisă de Radu Ciobanu *Nemuritorul albastru* apărută la Editura *Excelsior art* din Timișoara în 2012.

lumești, în pictura lui Toma, sunt redați cu mai multă vioiciune, mai robuști și mai luminoși.

Numai un creator tânăr ori puternic marcat de spirit juvenil putea să redea atât de bine bărbăția ori gingășia feminină, dinamismul și jovialitatea tinereții. Și credem că, celebrul Toma în venerabilul an 1535 când, împreună cu cei trei colaboratori ai săi²⁰ a creat superba pictură murală a Humorului, a fost un bărbat tânăr ori cel mult în prima fază a maturității dar, oricum puternic marcat de spiritul juvenil, de acel „sturm und drang” al tinereții. Nici nu ar putea fi imaginat altfel.

Tinerețea lui o regăsim cu uluire și plăcere în înțeleștările războinice din „Asediul Constantinopolului” unde se împletește cu combativitatea, curajul²¹, vitejia și spiritul de sacrificiu, în cei patru mari sfinți militari care sugerează ariergarda dar și „chemarea la lupta cea mare” din cadrul ansamblului cu caracter militar de pe fațadele exterioare la care se adaugă „escadronul” celor nouăsprezece impozanți și mândri sfinți militari din naosul bisericii.

Toate aceste trei compoziții nu fac decât să confirme resorturile spirituale combatante și militante ale juneții lui Toma. Și apoi, cine și-ar putea imagina un zugrav apăsător de anii și slăbiciunile bătrâneții, ori un eclesiast pătruns de spiritul erminiilor dogmatice ale picturii bisericești, să se prindă și să conducă un joc popular atât de alert și bătaios ca Arcanul prin care să vestească chemarea la luptă și, cu atât mai mult, să se avânte în crâncena bătălie cu temuții spahii gata de a-și oferi jertfa supremă pentru cauza țării și credinței decât un spirit juvenil eroic sub imboldul fanteziei creatoare.

Și, de asemenea, am mai putea adăuga că numai un artist cu o bogată imaginație, îndrăzneală și spirit novator (virtuți specifice mult mai frecvente la tinerețe) ca Toma Cehan un adevărat mare creator renașcentist, putea să înlocuiască una din ipostazele lui Iisus Hristos de pe axa altarului cu figura marțială a arhanghelului Mihail, cu scopul de a întregi și amplifica puterea militară a Humorului, și apoi, să convertească „Rugăciunea tuturor sfinților” inclusiv a pustnicilor dintr-o rugă cu caracter euharistic, într-o rugă pentru aceeași măreață cauză a victoriei și, în cele din urmă, să vină cu exemplul său personal în alte expresii artistice originale pentru îndemnuri la mobilizare și la luptă eroică în măreața bătălie pentru apărare și libertate.

O altă latură a personalității creatorului artistic de la Humor care a dovedit-o cu prisosință este și vocația pentru frumos. Nu ne referim atât la frumosul ca reușită artistică, având în vedere că aproape toate lucrările despre pictura bisericii humorene tratează mai cu seamă acest aspect, ci, la frumosul decorativ, pitoresc al picturii. La Toma spiritul juvenil se împletește armonios cu frumusețea, cu dinamismul și optimismul care, împreună stimulează puternic stările sentimentale afective și emoționalitatea estetică, amplificând admirația.

În aproape toate cazurile, acesta se dovedește un adevărat partizan al frumosului ceea ce ne face să credem, după imaginea sa din „Cavalerul eroic”, dacă nu și din cele patru scene unde apar formații de patru personaje din care bănuim că făcea parte și Toma, precum și al frumuseții anturajului superiorilor săi de la Curtea Domnească (Petru Rareș, doamna Elena, marele logofăt Toader ș.a.), că și juvenilul pictor curtean era un om frumos.

În pictura de la Humor totul pare realizat sub zodia frumosului, atât în interior, cât și în exterior, atât personajele și scenele simple, cât și compozițiile ample, atât desenul, cât și cromatică. Cromatică care a fascinat pe numeroși specialiști printre care și pe remarcabilul V. Drăguț, mare admirator al operei artistice de aici „la Humor își spune cuvântul o sărbătorească orchestrație de

²⁰ După afirmațiile lui V. Drăguț: „cel mai important era însuși Toma, autorul picturilor de pe fațade, din pridvor și din altar, cel de-al doilea a pictat naosul, un altul a pictat pronaosul, celui de-al patrulea și mai mic între meșteri revenindu-i gropnița.” În schimb, S. Ulea afirmă că Toma și-a pus amprenta personalității sale originale asupra întregii picturi a monumentului. (Istoria artelor plastice în România, București, 1968, p. 364.)

²¹ Curajul și neînfricarea personalității lui Toma se degajă și din următorul fapt. În 1538 când armatele otomane în frunte cu temutul Soliman Magnificul cuceresc Moldova și Cetatea Sucevei puteau descoperi frescele murale de la Humor cu caracter antiotoman semnate de Toma și pedepsi crunt autorul lor. Acesta însă, dând dovadă de mare curaj și spirit de sacrificiu nu a șters sau mascat asemenea compoziții (inclusiv *Asediul* și *Cavalerul eroic*) cum poate ar fi făcut alții care s-ar fi aflat în această situație.

culori calde, pe suportul cărora roșul se detașează cu strălucire... se poate afirma că nici un ansamblu de pictură exterioară moldovenească nu are vioiciunea cromatică și inventivitatea acordurilor care caracterizează picturile Humorului”²².

De asemenea, în făurirea frumuseții a mai contribuit echilibrul, proporțiile, plasamentul scenelor și compozițiilor dar și multitudinea tipurilor de frumos. Fiind o personalitate complexă cu un viu spirit juvenil, deschis spre lumea contemporană pe care o cunoștea și o trăia din plin, în exprimarea sa artistică, inegalabilul Toma, nu putea să nu se manifeste printr-un număr mare de tipologii în redarea personajelor și compozițiilor bisericești.

Alături de frumusețea sacră și profană, de cea dinamică și combativă de care am amintit, se cuvine să subliniem și de alte tipuri de exprimare a decorativului. Impresionează frumusețea monumentală din „Judecata de Apoi” cu impresionantul „Tribunal ceresc” și înfricoșătorul iad, compoziția Pantocratorului de pe bolta naosului și cea a Maicii Domnului de pe bolta pronaosului, precum și măiestrele compoziții din „Acatistul”. În frumusețea feminină predomină figura Mariei într-o mare varietate de ipostaze, de la cele încărcate de o acută sacralitate, cu caracter ocrotitor și binevoitor, la cele încărcate de duioșie și iubire maternă unde chipul ei se apropie de realitatea cotidiană, asemănându-se tot mai mult cu personajele din partea locului, fără alura de transfigurare ascetică de tip bizantin. Tipul de frumusețe feminină cu accente mai pregnante renașcentiste își face loc îndeosebi prin grupul de fecioare din scena „Maica Domnului adorată de fecioara” prin Sf. Varvara, chipul simbolic al Evei și altele care ar putea rivaliza cu mândrele fete care participă astăzi la concursurile de „Miss”. La Eva frumusețea se armonizează cu gingășia dar și cu unda puternică de regret dureros după fericirea pierdută în urma săvârșirii păcatului original, încât te face nu doar s-o compătimești, ci chiar s-o deplângi, în timp ce, din tabloul votiv, frumusețea doamnei Elena răsfrânge noblețe, optimism și măreț spirit princiar. Fără a aparține vreunui sex, diversitatea figurilor îngerești constituie o tipologie aparte încărcată de multă frumusețe juvenilă siderală, menită să îți amintească de magnifica și străluminată împărăție cerească, chiar și atunci când sunt prinși în acea formație ludică plină de grație și armonie de pe minunata boltă a pronaosului humorean, atât de apreciată, nu numai de specialiștii români ci și de exegeți străini ca Paul Henry, W. Podlaca sau A. Grabar.

Nu putem încheia acest aspect estetic fără a ne referi, măcar lapidar, la frumusețea măreață, încărcată de importanță ori de eroism ale personajelor bărbățești însoțite de cai, minunații cai de pe biserica de la Humor, fără pereche în reușita execuției, în estetica formelor și atitudinilor în dinamica și forța deplasărilor dar și a măiestritelor harnașamente de pe trupurile lor, calități care îți provoacă nedumerire în privința omisiunii acestora din analizele unor specialiști.

Și din acest univers cabalin, însoțit de călăreții lui, transpare figura curajoasă și plină de optimism a lui Toma, de data aceasta ca și călăreț și mai ales cavalier care îți indică că el n-a fost doar un excelent desenator de cai ci, totodată și un iubitor, posesor și utilizator de cai. Numai în picturile lui, frumoasele și impozantele cabaline apar în toată splendoarea lor, nelipsindu-le nici sclipitoarele potcoave și chiar, nici caietele cu care acestea sunt prinse de copite. Ni l-am putea imagina pe acest inedit și aprig pictor și curtean, făcând drumul de patruzeci de kilometri dintre Suceava și Humor, în perioada realizării operei picturale din acea vară a lui 1535²³, altfel decât călare, și nu pe orice fel de cal ci, numai pe unul „buiac” și, de preferință, alb așa cum reiese din toate splendidele ipostaze picturale în care îl știm ori îl bănuim.

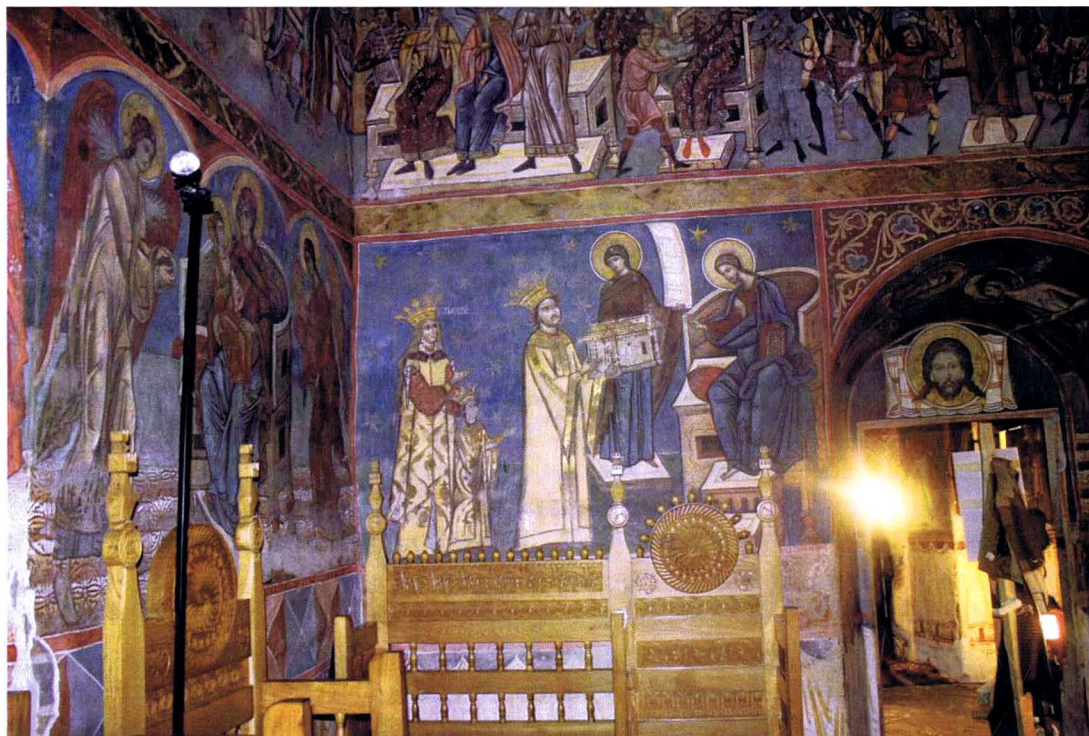
În concluzie, pictorul Toma s-a dovedit o personalitate nemaiîntâlnită în pictura bisericească din prima jumătate a secolului al XVI-lea, un adevărat creator de tip renașcentist. Remarcabilul său talent artistic a fost marcat de gustul său rafinat pentru pitoresc, de spiritul său novator, de curaj și

²² *Op. cit.*, p. 26.

²³ Și totuși, într-o lucrare amplă cu caracter tehnic (fizico-chimic) privind restaurările picturilor murale medievale și anume *Pictura murală din nordul Moldovei, modificări estetice și restaurare*, autorul ei, O. Boldura, are rezerve asupra anului 1535 ca dată certă a realizării operei picturale de la Humor și aceasta datorată unor discordanțe „în contextul evenimentelor și personajelor implicate (domnitor, logofăt și egumen)”, p. 151.

îndrăzneală și, mai cu seamă, de tumultuoase sentimente și atitudini patriotice și procreștine care nu-și găsesc asemănare.

Tabloul votiv de la Mănăstirea Humor

Mănăstirea Humor – imagine din naos

„COPIII DIN VALEA UMBREI MORTII” CONTRIBUȚII LA O RETROSPECTIVĂ ISTORICO-MEDICALĂ A BUCOVINEI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Harieta MARECI SABOL

Rezumat: Câteva dintre epidemiile care au măturat imperiul austriac au avut un impact deosebit și asupra vieții cotidiene din Bucovina. Studiarea acestora poate contribui la înțelegerea mentalității vremii și a reacției comunității, constrânse să le limiteze efectele sau să le împiedice răspândirea. Chiar dacă marile valuri epidemice, care i-au afectat și pe copiii Bucovinei în secolul al XIX-lea, nu sunt, singure, relevante pentru mișcarea demografică a provinciei, informațiile despre ele pot fi corelate cu ceilalți factori de natură socială, culturală, economică etc. Grație unor date extrase din literatura istorică, din publicații periodice sau din memorialistică, articolul propune o secvență din istoria socială a provinciei, investigând aspecte ale stării de sănătate pentru una dintre cele mai vulnerabile populații: copiii.

Cuvinte cheie: copii, Bucovina, epidemii, statistică, remedii, sănătate

Abstract: Some of the epidemics that swept the Austrian Empire had a particular impact on Bucovina's everyday life. Their study can contribute to understand the mentality of the time and the reaction of the community, constrained to limit their effects or to prevent their spread. Even though the large epidemic waves that also affected the children of Bucovina in the 19th century are not, by themselves, relevant to the demographic movement of the province, information about them can be related to other social, cultural, economic factors etc. Due to some data extracted from historical literature, periodicals or memoirs, the article proposes a sequence from the social history of the province, investigating aspects of health for one of the most vulnerable populations: the children.

Keywords: children, Bucovina, epidemics, statistics, remedies, health

Răspândite pe arii largi, manifestându-se cu mai mare sau mai mică intensitate și afectând toate straturile societății, câteva dintre bolile secolului al XIX-lea au avut consecințe devastatoare pentru cel mai tânăr segment al populației. Efectele lor i-a inspirat nu doar pe iscușii plâsmuitori de legende și povestiri înfricoșătoare, ci și pe vracii locali, pe doctori și chiar pe cărmuitorii statului, dornici de a desluși mecanismele, mediul și factorii care înlesneau sau alimentau „neputințele trupești”. O întreagă suită de cărți despre comportamentul fiziologic avea să dezvăluie multe dintre vulnerabilitățile corpului omenesc, însă fără a insista pe efectul bolilor asupra structurilor cotidiene, asupra mediului social sau familial. Ulterior, analiza fenomenelor epidemice s-a complicat, maladiile ucigăse fiind înțelese nu doar din punct de vedere patologic, ci și socio-cultural, ca și construcții înrădăcinate în mentalul colectiv. În timp ce în cazul spațiului transilvan sau în cel al Principatelor Române descrierea aspectelor legate de impactul demografic și mental al epidemiilor în secolul al XIX-lea nu mai este o noutate, pentru Bucovina o astfel de cercetare se află încă la început de drum. Informațiile sunt risipite într-o multitudine de surse, dintre cele mai diverse, de la registrele de stare civilă și parohiale și până la memoriile și amintirile celor care au avut neșansa de a se naște și să trăiească într-o asemenea „perioadă tulbură”.

Fără a explica, singure, dramele produse de-a lungul veacului, epidemiile au amplificat în rândul autorităților provinciale preocuparea față de starea de sănătate a populației, impunând luarea unor măsuri precum amplasarea unor „stațiuni de carantină”, vaccinarea sau reorganizarea spațiului de locuit. Tabloul factorilor agravanți ai izbucnirii epidemiilor era completat de evenimentele meteorologice extreme, de iernile deosebit de grele, geroase și neobișnuit de lungi și verile secetoase, însoțite de repetate invazii de lăcuste, de foamete și de mizerie.

„Când legile viețuirii nu se respectă”

În Bucovina secolului al XIX-lea, obiceiurile și cutumele culturale au reprezentat fundamentul unui mod de viață tradițional și consacrat, bolile fiind văzute fie ca pedeapsă divină pentru păcate, fie ca un simplu fapt al vieții. Fatalismul tradițional, mâncarea săracă, îmbrăcămintea neadecvată, alcoolismul, anumite „curiozități religioase”, casele minuscule „fără aerare” și gunoiul adunat de mult timp în curte sau aruncat pe străzi contribuiau la dezvăluirea unei dezagreabile realități, contrare imaginii idilice atribuite, cu generozitate, provinciei. Cu toate că, în primele decenii de după anexare, autoritățile au încercat să împiedice răspândirea unor epidemii devastatoare (precum ciuma și holera), eficiența măsurilor sanitare luate a fost limitată de numărul insuficient de cadre medicale, în timp ce salubritatea și igiena au fost ignorate sau tratate ca probleme secundare. Și cum cerințele oficiale nu puteau fi, pe deplin, înțelese de populație, autoritățile și-au îndreptat atenția către preoții și educatorii care aveau mijloacele necesare instruirii localnicilor, prin prezentarea riscurilor la care îi conducea „neascultarea”, „împotrivirea” și „nepăsarea”¹. În al său *Decalog pentru păstrarea sănătății*, Mitropolitul Silvestru Morariu fixa următoarele reguli: „Ferește-ți capul de udeală,/ Pântecele de răceală,/ Picioarele de umezeală/ Și mijlocul de opintea”². La rândul său, Simion Florea Marian își informa elevii în legătură cu difteria și tuberculoza care făceau „ravagii”, sfătuindu-i să fie „cu cea mai mare băgare de seamă în toate privințele”, evitând să umble „nicăiri, serile și nopțile” și ferindu-se „de diverse maladii epidemice sau endemice, provocate sau facilitate de mediul ambiant insalubru, cum ar fi reumatismul, scurtimea vederii, moleșeala corpului” sau cea al cărui nume nu putea fi „pronunțat” pentru că era „prea scârbos”³. Oricum, principalele cauze de îmbolnăvire ar fi fost, în opinia profesorului sucevean, „casele cele mici, înguste, joase, întunecoase și umede” și „necurăția și neîngrijirea corpului”⁴.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, orice modificare organică sau funcțională putea fi explicată prin teoria miasmatică, termenul „miasmă” desemnând, generic, orice agent morbid capabil să afecteze starea de sănătate a unui individ. Adepții acesteia căutau sursa bolii în mirosurile neplăcute ce emanau din materia aflată în decompoziție. În 1806, un decret guvernamental impunea țăranilor din Bucovina „să-și construiască grajduri, poeți, hâjuri bine îngrijite pentru vite, viței, păsări și alte galițe (...) Aceasta pentru că sătenii aduceau pe timp de iarnă, în odaia în care locuiau, vițeei, mieii, mânjii, slăbirea mădularilor, pricinuiesc tuse, ameteți, guturaiu”⁵. Chiar și așa, la o sută de ani de la emiterea amintitului decret, într-un material apărut în „Calendarul pe 1911” se preciza că atât grajdul cât „și șura, apoi poiata pentru mascuri sunt adese prea aproape de casă, ba chiar și alătura cu dânsa și sub acelaș acoperemânt”⁶. În consecință, „gunoiul și celelalte lepădături din ele strică aerul împrejurimeii”, oamenii fiind „nevoiți să respire putorile aceste”⁷.

În *Schița medicală și topografică a Bucovinei*, întocmită la mijlocul secolului al XIX-lea de medicul militar din Cernăuți, Carol Hampeis, afecțiunile „gastro-nervoase” și ale sistemului ganglionar, febra tifoidă, tuberculoza și chiar episoadele epidemice ale holerei erau puse pe seama

¹ Harieta Mareci Sabol, *Prevenind și tratând. Aspecte ale evoluției sistemului sanitar în Bucovina (1775-1849)*, „Astra Salvensis”, III, nr. 5, p. 33-36.

² Gheorghe Giurcă, *Mitropolitul Silvestru, întemeietorul literaturii didactice românești din Bucovina*, „Glasul Bucovinei”, VI, 1999, nr.1, p. 95.

³ Simion Florea Marian, *Părinți și copii*, p. 280-281, apud Paul Leu, *Simion Florea Marian*, Suceava, 1996, p. 220-221.

⁴ *Ibidem*, p. 281.

⁵ Corneliu Grigorovici, *Unde sunt feciorii Bucovinei. Mușenița – studiu monografic*, Cluj Napoca, 2012, p. 48.

⁶ *Curățenia casei și a trupului omenesc – povețe pentru popor date de Dr. O. G.*, „Calendar pe 1911”, Cernăuți, 1910, p. 51.

⁷ *Ibidem*.

diferențelor de temperatură (mai ales, primăvara și toamna), a alimentației dezechilibrate (cu un consum excesiv de rachiu) și a locuințelor „mizerabile, suprasaturate cu aerul cel poluat”⁸. Potrivit lui Ion Nandriș, „cele mai multe case vechi aveau o tindă și o singură cameră. Acolo dormeau toți membrii familiei, de multe ori câte 7-10 persoane, acolo pregăteau mâncarea, acolo mâncau, acolo spălau, mai ales iarna și în anotimpurile reci. Cubajul și aerisirea erau cu totul insuficiente”⁹. Doctorul Gheorghian completează imaginea prin descrierea „locului de culcat pentru copii, babe și moșnegi” – cuptorul, acolo unde „în căldură și duhoarea de atâți oameni trebuie să petreacă toată noaptea 5-8 suflete”¹⁰.

În 1880, în monografia doctorului Denarowski referitoare la „starea medicală” a provinciei, cauzele multora dintre afecțiunile de care sufereau bucovinenii se rezumau la starea de igienă precară și la alimentație. Scrofuloza (tuberculoza) ganglionară, de pildă era „la fel de răspândită la sate și la orașe, îndeosebi la evrei și la săracii care locuiau înghesuți în locuințe egrasioase, înguste și murdare și se nutreau exclusiv vegetarian”¹¹. Tot referentul medical al provinciei scria că „lungile și grelele epidemii în Bucovina au fost pricinuite de neglijarea măsurilor de poliție (poliție) sanitară, după cum era cazul la Cernăuți unde existau în abundență, latrine nereglementare și gropi pline de gunoaie, situate în apropierea fântânilor. Hasnale cimentate aproape că nu existau în toate orașele. Curțile erau pline de grămezi de gunoaie care adesea erau aruncate în stradă. Zoaiile caselor erau în multe cazuri dirijate spre șanțurile străzilor (...) Îndeosebi în localitățile mai mici puteau fi văzute piei de animale întinse pe garduri. Nu exista nici un regulament care să oprească aceste exhibiții de libertinaj îndreptate împotriva igienei. Nimeni nu se ocupa de curățenia orașului în Cernăuți”¹². Cât privește hrana, consumul de mămăligă și rachiu devenise o constantă alimentară, Hampeis amintind de „alăptarea copiilor (...) completată cu fierturi de făină”; atunci „când cei mici deveneau agitați, li se administra, pentru calmare, rachiu și aceasta chiar din primele săptămâni după naștere”¹³. În *Amintirile* lui Filimon Rusu, „a doua zi după sărbătoare mare, nuntă, cumetrie sau hram” aproape toți copiii veneau la școala din Cajvana „cu câte o sticlă de rachiu în sân sau în trăistuță. Și să nu credeți că ei o luau fără știrea părinților. Din contră, mamele se îngrijeau de aceasta. Natural că la școală sticlele erau confiscate și părinții chemați pentru lămuriri. Bineînțeles că, adeseori, copiii chiar se îmbătau la astfel de ocazii, dar tot cu știrea părinților și la îndemnul oaspeților”¹⁴. Evident, influența negativă a părinților care își deprindeau copiii cu consumul de alcool era sancționată de preotul T.B.: „Copiilor mici nu le plac băuturile spirtoase, ca vinul, berea, rachiul și altele. Nu odată însă mi-au dat ochii să văd cum părinții bând rachiu numai ce vezi că tatăl cheamă pe băiețelul lui la sine și – Doamne, cum să nu-i deie tata și lui să guste – îl îndeamnă la beut, zicând „Na, drăguță, na gustă numai un strop, că te-i face tare, rachiul e sănătos, na, gustă! Copilul - ce știe – aude chiar din gura tatei sau a mamei sale, că rachiul e bun, e sănătos, îl face tare și voinic – hai, se apucă și gustă. Gustă copilul, dar cu ochii plini de lacrimi, se strâmbă să plângă, se bate cu mânuțele peste piept, sare în sus, rachiul îl arde și el prinde a răzni. Acum ce face tata? Aducându-și poate aminte că și el a pățit-o tot așa când a gustat întâia oară rachiu, începe să-l mângâie pe feciorașul său zicându-i: „Taci, taci, nu plânge, na trage iute un gât de apă. Rachiul e sănătos, taci!”. Băiatul bea iute un pic de apă. Apa-i potolește arsura din gură și din grumaz, băietul începe chiar a râde, iar tatăl se bucură. Băiatul se simte

⁸ Carl Hampeis, *Medizinische Topographische Skizze der Bukowina mit besonderer Berücksichtigung des Jahres 1844*, „Österreichische Medizinische Zeitschrift”, Wien, 1846, vol. 57, p. 108-109.

⁹ Ion Nandriș, *Satul nostru Mahala din Bucovina*, Sibiu, Casa de Presă și Editură Tribuna, 2001, p. 72.

¹⁰ *Curățenia casei și a trupului omenesc...*, p. 50.

¹¹ Karl Denarowski, *Commentar zur Sanitätskarte der Bukowina*, Wien, 1880, apud Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei Aspecte din istoria medicinei în Bucovina sub dominația habsburgică*, ms., Biblioteca Bucovinei "I.G. Sbiera", fond *Bucovina*, inv. 253.528, f. 75.

¹² *Ibidem*, f.76.

¹³ Carl Hampeis, *op. cit.*, p. 110.

¹⁴ Filimon Rusu, *Amintiri. Oameni și locuri din Țara Fagilor*, București, Editura Academiei Române, 2009 p. 73-74.

acuma tare, se simte chiar voinic, căci a biruit puterea afurisitului de rachiu. La alt prilej, fiind paharul cu rachiu pe masă, băiatul îl ia singur sau cere ca numaidecât să-i deie și lui să beie rachiu și gustă de mai multe ori, până s-a deprins cu rachiuul ca și rața cu apa și atunci, dă Doamne bine, bețivul e gata”¹⁵. Un astfel de comportament alimentar favoriza îmbolnăvirea, rezultatul luptei organismului depinzând atât de numărul de microbi și de gradul lor toxic, cât și de starea de rezistență a copilului. Epidemice sau endemice, multe dintre acestea aveau să decimeze familii, aducându-le pruncii în „Valea umbrei morții”, așa cum s-a întâmplat în casa preotului și cărturarului Constantin Morariu unde, din 16 copii, numai 5 au ajuns la maturitate¹⁶.

„*Temuta variolă*”

Contagioasă și, adeseori, fatală, variola s-a dovedit a fi, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, unul dintre cei mai redutabili adversari ai copiilor, ai științei medicale și, implicit, ai medicilor. O treime dintre nefericiții care au contractat-o au pierit, iar restul i-a purtat stigmatul, petrecându-și restul zilelor în luptă cu orbirea, cu grave probleme pulmonare sau cu diverse afecțiuni articulare. Variolizarea sau inocularea cu material prelevat din pustulele („crustele”) bolnavilor de variolă a fost văzută ca un risc inutil, știut fiind faptul că, de regulă, victimele bolii erau izolate de restul comunității, iar hainele lor și așternuturile în care zăcuseră trebuiau arse. Ulterior, vaccinarea (sau altoirea) cu vărsat de vacă a stârnit noi valuri de revoltă, o astfel de practică încălcând principiului biblic expus de apostolul Pavel în Epistola sa către Corinteni: „Nu orice trup este la fel, ci altul este trupul oamenilor, altul este trupul dobitoacelor, altul este trupul păsărilor, altul al peștilor”.

Cu toate că, la 21 noiembrie 1803, arhiducele Karl cerea respectarea regulilor antiepidemice și, implicit, a vaccinării antivariolice, recurgând la „apeluri scrise în limba fiecăruia dintre popoarele Austriei”, în Bucovina procedura nu a fost foarte ușor asimilată. Implicat în campania de vaccinare, Daniil Vlahovici încuraja „hultuirea” împotriva vărsatului negru, numind-o „mijlocire a izbăvirii copiilor de moarte care la mii de prunci până acum, spre lacrimi amare părinților și împușinarea familiilor au pricinuit”¹⁷. O astfel de practică nu era doar condiția supraviețuirii pruncilor, ci și o modalitate de a le „izbăvi” chipurile de „pete și pătimire”¹⁸. La 12/24 ianuarie 1812, episcopul cerea preoților din protopopiate „ca înmormântarea copiilor morți de vărsat firesc să se facă numai de cătră preot, fără nici o paradă de adunături (...) să nu se adune copii școlari sau săteni și nici alte persoane care lăcuiesc în casă unde sunt copii, pentru ca prin văzduhul ce suflă de la trupul celui mort de vărsat să împlu unii de la alții și să lățăște mai departe”¹⁹. Evident, măsura primordială de combatere a variolei rămânea izolarea micilor bolnavi în locuințe pe ale căror pereți trebuia să fie așezate „tăblițe” care să anunțe prezența bolii; îndepărtarea avertizărilor era permisă abia după completa uscare a veziculelor. Părinții care ignorau vaccinarea deveneau „răspunzători înaintea dumnezeității judecați pentru viața aceasta pământească a copiilor”²⁰. Așa s-a întâmplat în cazul lui F. Chircuș „care și-a dat doi din cei trei copii la hultuirea cu vărsatul de uger aflat nou”; băiatul „tăinuit de tatăl său” – cu alte cuvinte, nevaccinat – a contractat o formă gravă de „vărsatul cel firesc” încât „măcar că s-au întrebuințat toate mijloacele și ajutorințele doftorului, au rămas fără vedere”²¹.

În absența unor îndemnuri convingătoare, prin Decretul din 28 ianuarie 1808 se sancționau persoanele care evitau sau se împotriveau vaccinării, acestora refuzându-li-se anumite stipendii și

¹⁵ T. B. preot, *Îndegetări la creșterea copiilor*, „Călimdariiul poporului pe 1910”, Cernăuți, 1909, p. 57.

¹⁶ Constantin Morariu, *Cursul vieții mele*, Suceava, Editura Hurmuzachi, 2008, p. 8.

¹⁷ Ioan Iețcu, Vasile Demciuc, *Retrospectivă epidemiologică în Ducatul Bucovinei. Noi date în legătură cu situația epidemiologică din Bucovina la începutul secolului al XIX-lea*, „Revista de medicină și chirurgie”, Iași, 1986, vol. 90, nr. 4, p. 746.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 747.

²⁰ *Ibidem*, p. 476.

²¹ *Ibidem*, p. 747.

dreptul de a urma o școală, în condiții de gratuitate. Cum lipovenii declaraseră că preferă să emigreze, decât să-și încalce percepțiile religioase, Cancelariile aulice unite din Viena au decis, în 1813, ca „prejudecățile să nu fie deștrădăcinate prin mijloace ale constrângerii, ci numai prin exemple și instruire”²². Și poate că nu întâmplător, într-un document din 6 martie 1814 se menționează numele lui Dimitrie Palahura din comuna Rus pe Boul care încuviințase, „cel dintâi”, vaccinarea celor patru copii ai săi²³. Procedura imunizării era una relativ simplă: limfa se recolta de la pustulele vacii, prin atingerea cu o lamă excavată, de sticlă; produsul era acoperit cu o altă lamă, iar marginile se lipeau cu ceară, chit, clei de făină sau, eventual, hârtie. Păstrarea se făcea la umbră, iar înainte de folosire, conținutul putea fi diluat cu apă caldă²⁴. Ulterior, prepararea vaccinurilor se va realiza în institute specializate, în 1873, în întreg imperiul funcționând 13 astfel de centre care produceau lanțete impregnate și fiole.

La mijlocul secolului, doctorul Hampeis cerea obligativitatea revaccinărilor, el crezând că imunizarea putea fi eficientă timp de maximum 20 ani. Tot el recomanda o deosebită meticulozitate în efectuarea vaccinării, aceasta putând fi făcută numai de medicii și chirurgii („cu o pregătire superioară”). De altfel, legislația austriacă impunea aceste restricții, interzicând altor persoane – fie ea și bine intenționată – să procedeze la variolizare. Medicii vaccinatori erau obligați a vaccina zilnic 100 copii, parcurgând în acest sens câte 2-3 mile; în caz contrar, ei își puteau pierde diurna de 1 florin și 30 creițari²⁵. La mijlocul secolului, prin intermediul ziarelor se anunțau singurii doctori însărcinați să vaccineze în Cernăuți și localitățile adiacente – doctorul Plohn și chirurgul Kastler – stabilindu-se orarul și locul în care se efectua imunizarea (de cele mai multe ori, în casa doctorului Plohn, la orele amiezii)²⁶. În 1861, cei doi medici vaccinaseră 418 copii, din care 365 aveau vârsta de până un an, iar 53 erau mai mari de un an²⁷.

Ca urmare a lipsei datelor statistice, la nivelul Bucovinei este greu de estimat numărul efectiv al copiilor bolnavi sau al celor care au pierit din cauza ei, cu toate că în orice condică parohială, variola reprezintă una dintre principalele afecțiuni cauzatoare de moarte; numai în Condica morților din parohia „Sf. Dumitru” sunt semnalate, în intervalul mai-iulie 1805, 8 copii cu vârsta cuprinsă între 2 și 6 ani²⁸. Cert este că, în intervalul 1874-1879, din 1885 locuitori 759 suferiseră de variolă; între aceștia 11 erau copii sub un an, iar majoritatea – 705 – între 5-10 ani; 24 aveau între 10-15 ani, 6 între 25-30 și o singură persoană aparținea grupei de vârstă 30-35 ani. Letalitatea era de 5.7%, însă 50% din cei vindecați prezentau cicatrici. Doctorul Nandriș aprecia că cea mai vulnerabilă grupă de vârstă era cuprinsă între 1 și 5 ani, „mai ales la fete, în sezonul de primăvară, mai precis, în lunile aprilie-mai”²⁹.

La sfârșitul anilor 1890, doctorul Iacob Felix constata că „în Bucovina, în parte, au murit de vărsat, în 1896-202, în 1897-201, în 1898-460 persoane”³⁰, un caz particular reprezentându-l comunitatea lipovenilor, a căror membri, reticenți și „rezistenți” la vaccinare și medicamente, preferau „să se lupte săptămâni întregi cu moartea”³¹. În „Calendarul Societății pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina” este amintit episodul epidemiei izbucnite în 1898 în districtul

²² Octavian Lupu, *op. cit.*, f. 49.

²³ *Ibidem*, f. 48.

²⁴ „Medizinische Jahrbücher”, Wien, 1837, vol. XXI/XII, p. 501.

²⁵ Octavian Lupu, *Aspecte din istoria medicinei în Bucovina*, f. 50.

²⁶ „Bukowina”, III, nr. 78, 7 April 1864, p. 3.

²⁷ *Idem*, I, nr. 51, 10 Mai 1862, p. 3.

²⁸ Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale, Colecția *Stare civilă*, fond. 12, inv. Nr. 513, Parohia „Sf. Dumitru”, 1/1801-1871, f. 10.

²⁹ Teodor Nandriș, *Din trecutul epidemiologic al comunei rurale Banila pe Ceremuș, jud. Storjineț (1814-1938)*, „Bucovina Medicală”, Cernăuți, 1943, nr. 3-4, p. 98.

³⁰ Iacob Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea I, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1901, p. 125.

³¹ *Vărsatul (variola) și vaccinarea*, „Calendarul Societății pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina”, Cernăuți, I, 1914, p. 79.

Siretului; dacă în cele 21 de comune, numai 231 de persoane au fost contaminate, „adică 5 dela 1.000 de locuitori”, în cele două aşezări lipoveneşti (Fântâna Albă şi Climăuţi) s-au înregistrat 667 cazuri, „adică 283 dela 1.000 de locuitori”. Potrivit lui Kramer, mortalitatea ajunsese la 13,5%³², iar „cei morţi de vărsat la Lipoveni fură numai copii”³³.

„Molipsitoare ca ciuma”, variola a rămas o ameninţare permanentă în decursul întregului secol, numărul copiilor care pierduseră lupta cu boala şi moartea fiind de ordinul miilor; alte câteva mii de copii supravieţuitori i-au purtat stigmatul, rămânând „să umble, toată viaţa lor cu nişte semne (ciupituri) pe faţă”³⁴. Conform revistei „Şcoala”, nu doar cicatricile aminteau de severitatea maladiei, ci şi orbirea, căci din numărul total al nevăzătorilor din Bucovina în primii ani ai secolului XX, 9,7% dobândiseră handicapul în urma temutei boli³⁵.

Difteria sau „coasa care secera copii”

La fel ca în cazul variolei, episoadele epidemice ale difteriei (în diversele sale forme, cu precădere ca angină difterică, supranumită „cremoasă” ori „stomatită albă”) au avut urmări dramatice în rândul copiilor din Bucovina secolului al XIX-lea. Informaţiile obţinute în urma câtorva ani de cercetări i-au întărit lui Teodor Nandriş convingerea conform căreia, „dintre toate bolile epidemice care au bântuit comuna Banila, difteria se clasează în fruntea tuturor (...) În decurs de 125 de ani, difteria a dat 24 de epidemii cu un număr total de 508 decese”³⁶. La mijlocul veacului, Göndöcs Lajos, un călător care trecuse prin satele maghiare din Bucovina, scria că oamenilor din Andrásfalva (Măneuţi) le mai rămânea încrederea în „grija Sfântului Părinte din Ceruri” (nu în cea a medicilor), aşa cum s-a văzut „iarna trecută”; în anul vizitei sale „deja o mulţime de copii deveniseră victime ale difteriei”³⁷. Câteva decenii mai târziu, britanicul Andrew Davidson credea că marea epidemie de difterie din anii 1870-1880 ar fi izbucnit în Bucovina, în 1874, de acolo răspândindu-se în întregul imperiu şi provocând, în 1886 de exemplu, cea mai mare rată a mortalităţii, atât în Silezia, cât şi în Galiţia şi Bucovina³⁸. La Banila pe Ceremuş, în intervalul 1874-1881, au pierit din cauza bolii 288 de persoane, majoritatea fiind copii şi adolescenţi cu vârsta de până la 15 ani³⁹. Şi în memoriile lui Pamfil Cuciureanu este amintită „boala molipsitoare (difteria)” din primăvara anului 1886, care „a făcut ravagii în tineretul din comună (Bilca). Nici familia lui Petrea Costinoae, care se compunea din 5 băieţi şi 2 fete, n-a fost cruţată de această boală. Din 7 frăţani, 3 băieţi şi 2 fete n-au avut scăpare, au murit în timp de două săptămâni”⁴⁰.

În 1883, preluând observaţiile doctorului Ştefanovici, un articol apărut în „Călimdariusul poporului” atrăgea atenţia asupra *şopârlaiţei*, „o boală rea de gât, care se nasce mai ales la copii şi-i gătesce de zile, secerându-i ca cu coasa aşa încât în unele sate mai nu rămân copii”⁴¹. Cu amărăciune, medicul recunoştea că până în anii 1880, nimeni nu fusese „încă în stare de a curma boala deja existentă” şi nici „nu s-a putut afla încă un medicament sigur care ar poseda acele

³² R. Kramer, *Het vaccinatie-probleem*, Kampen, 1916, p. 141; Engelen, Theo, Shepherd, John Robert, Wen-Shan Yang, *Death at the Opposite Ends of the Eurasian Continent*, Amsterdam University Press, 2011, p. 188.

³³ *Vărsatul (variola) şi vaccinarea...*, p. 79.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Dimitrie Rusceac, *Institutul de orbi din Cernăuţi*, „Şcoala”, Cernăuţi, 1912, nr. 6, mai, p. 142.

³⁶ Teodor Nandriş, *op. cit.*, p. 78.

³⁷ Göndöcs Lajos, *A bukovinai magyarok szokásairól*, „Vasárnapi Újság”, Pest, VI, 3 aprilis 1859, p. 164

³⁸ Andrew Davidson, *Geographical Pathology*, Edinburgh & London Y. J. Pentland, 1892, p. 98.

³⁹ Teodor Nandriş, *op. cit.*, p. 79.

⁴⁰ Pamfil Cuciureanu, *Din carnetul vieţii. Autobiografie*, în Mircea Irimescu, *Izvorul. 150 de ani de şcoală la Bilca, Rădăuţi*, Ed. Septentrion, 2011, p. 111-112.

⁴¹ Dr. A. Ştefanovici, *Anghina difteritică sau boala de gât (mai ales la copii)*, „Călimdarius pe anul ordinaru 1883”, Suceava, 1883, p. XVIII.

însușiri, care fiind întrebuințat chiar metodic, ar putea să apere organismul de infecțiune difterică”. (O asemenea concluzie era argumentată prin prezentarea cazului unui „băiețel de 4 ani, suferind de *febris intermitens* și care se afla într-un loc mlăștinos” căruia i s-a prescris „un gram chinin muriatic pe zi, în timp de trei săptămâni”. Rolul terapeutic al chininei era binecunoscut în epocă, apa tonică și „prafurile” fiind amintite și de Ion G. Sbiera⁴² și Constantin Morariu⁴³ în experiențele lor cu „frigurile” asociate (sau nu) tifosului. Din nefericire și în ciuda dozei prescrise – „destul de mare” pentru copilul afectat de o „angină atât de vehementă” – chinina n-a fost în stare să schimbe cursul bolii, „cu atât mai puțin de a lucra în un mod profilactic”. De aici și afirmația medicului, resemnat în fața marilor provocări ale stării de sănătate: „cu sau fără tratament medical vedem la difterită cazuri mortale și de însănătoșire”⁴⁴. Constând în combinații ciudate de săruri de potasiu, „calomel cu extract de hyosciami”, „alifie de mercur cu camfor”, „chinină cu acid muriatic”, „fer cu vin și cu alimente nutritive”, „alcool cu stimulante”, decoct de romaniță și valeriană, apă de var, glicerină sau diverși acizi, costurile acestor „cure vindecătoare” erau suficient de mari încât să arunce pe umerii celor din familiile bolnavilor sau a comunității povara îndatorării⁴⁵. Așa s-a întâmplat în cazul lui Simion Florea Marian care, în încercarea de a obține un sprijin financiar din partea Academiei Române (al cărui membru era) menționa în scrisoarea adresată președintelui D. A. Sturdza că, în 1889, i s-a „bolnăvit unica copilă (...) de difterică”. Cum vindecarea nu a fost deplină, fata avea să moară câteva luni mai târziu, în urma unei complicații provocate de gripă⁴⁶.

În decembrie 1891, un alt val epidemic de difterie a afectat localitățile Sucevița, Voitinul și Ostrița⁴⁷, provocând moartea unui număr însemnat de copii. Răspândirea anghinei difterice a determinat autoritățile localității Bilca să amâne deschiderea anului școlar 1895-1896 pentru data de 23 decembrie 1895 și aceasta ca urmare a decesului a peste 100 de copii, dintre care 40 erau elevi⁴⁸. Și cum în lumea rurală a secolului al XIX-lea, cu vindecatul se ocupau „universalele și eternele babe”⁴⁹, leacul cel mai la îndemână rămânea (cel puțin pentru țăranii din Corlata) compresa cu făină caldă⁵⁰. Că o astfel de soluție nu era întotdeauna și eficientă o arată statisticile oficiale care, în anul 1896, au înregistrat 1 295 de cazuri de îmbolnăvire urmată de deces, în 1897 – 341, în 1898 – 631, iar în 1899 - 186 de decese, categoria cea mai vulnerabilă reprezentând-o copiii din grupa de vârstă 1 – 5 ani⁵¹.

Alte câteva „morburî lipicioase”

Simultan cu epidemia de anghină difterică, în Bucovina ultimelor două decenii ale veacului XIX, pojarul (*cori-ul* ori *focșor-ul*) a făcut numeroase victime. În pofida avertismentelor lansate de „Revista Politică”, în septembrie 1886, în Suceava „s-au întâmplat mai multe cazuri de moarte, mai ales în familiile sărmene, care nu vor nemică să știe despre medici, ci tot numai cu bosgoane și leacuri băbești vor să scape pre cei bolnavi din gura morții”⁵². În noiembrie, același an, același oraș avea să fie măturat de o „boală cu mult mai periculoasă, anume scarlatina (*șarlachul*)”, din cauza căreia ar fi „murit mai mulți copii. Amândouă boalele s’au încuibat mai cu seamă printre elevii și

⁴² Ion G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 101.

⁴³ Constantin Morariu, *op. cit.*

⁴⁴ Dr. A. Ștefanovici, *op. cit.*, p. XXXIV.

⁴⁵ *Ibidem*, p. XVIII.

⁴⁶ Paul Leu, *Simion Florea Marian*, Suceava, Editura Euroland, 1996, p. 170.

⁴⁷ „Gazeta Bucovinei”, Cernăuți, nr. 70, 29 Decembrie 1891.

⁴⁸ Constantin Cuciureanu, Ionel Puha, *Învățămintul în Bilca – schiță istorică*, în Mircea Irimescu, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁹ Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova*, Iași, Editura Universității „Al.I. Cuza”, 2005, p. 13.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 112.

⁵¹ Iacob Felix, *op. cit.*, p. 109.

⁵² „Revista Politică”, Suceava, I, nr. 12, 1 Noiembrie 1886, p. 11.

elevlele școlii primare. În săptămânile trecute au fost, după cum suntem informați, deodată peste 40 copile bolnave de *coriu*. Cu toate acestea consiliul școlar local nu face nici o dispozițiune ca să se închidă pe câtva timp școlile și prin aceasta să împiedice măcar lățirea boalelor ivite”⁵³. Notița inserată într-unul dintre periodicele vremii semnală, în 1891, pericolul epidemiei de scarlatină în Cernăuți, Horodnicul-de-Sus, Bahrinești, Camenca, Hatna, Capu-Codrului și Mitoc⁵⁴. Patru ani mai târziu, în numărul din 14 noiembrie al „Gazetei Bucovinei” se atrăgea atenția asupra faptului că „scarlatina bântuie mereu și cere multe victime. Mai în toate districtele s-a lățit această boală infecțioasă; nu-i deci mirare, dacă zac bolnavi ba și mor dintr-o casă câte doi sau trei copii”⁵⁵. După ce, în 1879, în Vilaucea Vijniței pieriseră „o mulțime de copii”⁵⁶, în 1895, în aceeași localitate mureau „în fiecă zi câte 2, ba și mai mulți copii”⁵⁷.

În mediul rural, boala se manifesta prin „trii zălii cu temperatură, trii (când erupția) îi iese pi corp și în trii s'ascundi”. Copiii afectați de „morbul lipicios” urmau să stea „la căldură”, „să nu iasă la vânt”, să bea „moare de varză”, „borș acru”, „zeamă de merișoare” ori ceai din „rug de mure crescut, în pădure, peste putregaiu”. De asemenea, părinții erau sfătuiți să-și acopere și și-și culce pruncii pe cuptorul „uns cu humă” sau să-i înfășoare „într-o pânză pe care s-a presărat, mai întâi, humă de la izvor”⁵⁸. Izolarea bolnavilor cu caracter infecțios trebuia să fie una dintre regulile esențiale în prevenirea și stoparea extinderii epidemiei. Din nefericire, la Vilaucea, școala nu a fost închisă deși boala fusese contractată de „soția și cei șase copii ai învățătorului superior (...) Nici n-are cine să-i caute pe bieții poporeni în boala lor. Fiind casele țăranilor în întreaga țară foarte mici, nu se pot nici când separa copiii bolnavi de cei sănătoși și astfel află boalele infectuoase pretutindene loc mănos. E ceva sfâșietor și așa de dureros, încât nici nu se poate descrie”⁵⁹. În mediul burghez al Cernăuțiului de sfârșit de secol XIX, părinții micilor bolnavi cereau ajutorul medicilor. Cum însă vârsta la care epidemia se dovedea a fi fatală era cuprinsă între 5 și 10 ani⁶⁰, multe dintre eforturile profesioniștilor nu au avut sorți de izbândă. În *Amintirile sale din viața militară*, Temistocle Grecul scrie despre drama pierderii Olgăi, fetița care contactase boala în „pensionat”. În încercarea disperată de a-și salva și ultima odraslă (altele două căzând victime epidemiei de anghină difterică), ofițerul român a consultat „trei medici cunoscuți și iscusiți”, care „au vrut să o scape din pericol, dar n'au putut. Criza a trecut bine, dar la urmă s'a ivit *uremia* și în vr'o cîte-va oare a încetat din viață”⁶¹.

În ceea ce privește tifosul și febra tifoidă, în statistici și rapoarte oficiale există o oarecare confuzie generată de asemănarea termenilor. Dincolo de acest aspect, în cazul Bucovinei, ambele s-au manifestat virulent în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Transmisă prin ingestia alimentelor sau a apei contaminate, febra tifoidă (îmbrăcând forma tifosului abdominal, a febrei gastrice, a celei febrei infantile remitente și a celei nervoase) ajunsese de temut în 1866, atunci când a însoțit un alt temut flagel: holera. Despre epidemia care decimase populația unor așezări avea să scrie Emanuil Grigorovița care pune boala pe seama „celor doi ani neroditori dela 1864 și 1865” și a „grozavei” foamete ce-i împinsese pe oameni să se hrănească „din rășnătură de coceni și de ghindă”⁶². Recuperând tradiția orală în monografia comunei Oprișeni, Dumitru Covalciuc menționa că, în acel an, epidemia de tifos a făcut ca numărul morților să fie atât de mare, „încât

⁵³ Idem, nr. 13, 15 Noiembrie 1886, p. 10; Idem, nr. 14, 1 Decembrie 1886, p. 8.

⁵⁴ „Gazeta Bucovinei”, Cernăuți, nr. 70, 29 Decembrie 1891.

⁵⁵ Idem, nr. 87, 14 Noiembrie 1895, p. 3.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 146.

⁵⁹ „Gazeta Bucovinei”, Cernăuți, nr. 97, 14 Noiembrie 1895, p. 3.

⁶⁰ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*

⁶¹ Temistocle Grecul, *Amintiri din viața militară*, Cernăuți, Societatea Tipografică Bucovineană, 1905, p. 98.

⁶² Emanuil Grigorovița, *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina*, București, Editura Librăria Națională, 1911, p. 85.

preotul din sat nici nu dovedea să-i îngroape creștinește”⁶³. Igiena deficitară și carențele alimentare favorizau răspândirea bolii, iar registrele parohiale atestă că îmbolnăvirea unui singur copil putea conduce la răspândirea bolii în întreg satul, iar într-un interval de câteva zile sau câteva luni, o familie își putea pierde câțiva dintre membrii.

La sfârșitul secolului, pentru a preveni repetarea dramei din 1866, administrația provincială solicita strângerea de fonduri care să asigure un minim de hrană populației vulnerabile din localitățile în care au fost semnalate cazuri de tifos. După cele câteva decese survenite în 1896⁶⁴, autoritățile centrale alocau 500 de florini, iar „comitetul local” alți 300 de florini comunei Șubrănești (Șubranet) din ținutul Zastavna pentru achiziționarea de alimente și crearea unui loc de izolare a nefericiților care contractaseră boala⁶⁵. Despre aceeași *lungoare* (febră tifoidă) scria și Constatin Morariu, amintindu-și de anii copilăriei, atunci când leacurile babei Pruna s-au dovedit a fi inutile. Boala care îl ținuse la pat „tot postul cel mare”, transformase în „amar” orice aliment și numai minunile divine, rugăciunile familiei și intervenția „doftarului” adus de la Suceava aveau să contribuie la vindecare. Din „sipușorul” mic care conținea „un fluid limpede ca apa cea mai curată” (probabil chinină!) se „picura vre-o câteva picături pe o bucățică de zahăr”⁶⁶.

Concluzii

Una dintre tristele realități ale Bucovinei secolului al XIX-lea rămâne mortalitatea copiilor cu vârsta de până la 10 ani. În diversele rapoarte și în periodicele vremii se aprecia că ignoranța, „încăpățânarea” și mizeria conduceau la pierderea unui număr însemnat de prunci, situație perpetuată și în primele decenii ale secolului XX, așa cum aveau să o demonstreze cercetările echipelor regale conduse de Dimitrie Gusti. Cu toate că, în comparație cu celelalte provincii românești, Bucovina înregistra cifre mai mici pentru mortalitatea infantilă, la fel și pentru numărul copiilor care contractau boli precum scarlatina, tifosul și enteritele infecțioase (cu toate formele de manifestare și consecințele lor), situația stării de sănătate continua să fie una îngrijorătoare. Cauzele îmbolnăvirii copiilor nu diferă mult în anii 1900 de cele din veacul al XIX-lea, între ele numărându-se epidemiile, condițiile precare de igienă și carențele alimentare. Totuși, pentru Bucovina secolului al XIX-lea, imaginea cea mai dramatică transmisă posterității rămâne cea descrisă de Ștefanovici, în 1883: „Secerându-i ca cu coasa, așa încât în unele sate mai nu rămân copii”. Departe de a fi completă, ea prezintă unul dintre catalizatorii necesari înțelegerii mecanismelor care au definit structurile mentale și de civilizație ale comunităților din spațiul Bucovinei istorice și ale modului în care adulții au înțeles să-și abandoneze, să-și conducă sau să-și scoată copiii din „valea umbrei morții”.

⁶³ Dumitru Covalciuc, *Oprișeni, un sat la răspântiile istoriei*, Cernăuți, Editura Zelana Bucovină, 2008, p. 36.

⁶⁴ Frank G. Clemow, *The Geography of Disease*, Cambridge University Press, 1903, p. 498.

⁶⁵ *Der Hungertyphus in Schubranetz*, „Bukowiner Post”, nr. 665, 20 März 1898, p. 4.

⁶⁶ Constantin Morariu, *op. cit.*, p. 13.

CÂTEVA ASPECTE ALE MUNCII SALARIATE ȘI ACTIVITĂȚILOR COMERCIALE ÎN LOCALITĂȚILE DIN ȚARA ZĂRANDULUI (a doua jumătate a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX)

Sorin SABĂU

Rezumat: Progresul economic care are loc în Țara Zărandului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, precum și în perioada interbelică, aduce cu sine o ofertă serioasă de locuri de muncă. Chiar dacă la început piața muncii este privită cu neîncredere în lumea satului, ocupațiile principale de aici fiind agricultura și creșterea animalelor, treptat o serie de locuitori din mediul rural se vor angaja fie ca muncitori sezonieri, fie permanenți la diferitele fabrici și instituții care își desfășoară activitatea aici. Aceste locuri de muncă au început să fie văzute de către săteni ca o sursă de rotunjire a bugetului familial, care până atunci era obținut exclusiv din agricultură și creșterea animalelor. Pe lângă acestea, comerțul va reprezenta și el o importantă sursă de venit.

Cuvinte cheie: locuri de muncă, buget, venit, economie, exploatarea forestieră, industrie, comerț, mediu rural

Abstract: The economic developments takes place in the Land of Zarand in the second half of the nineteenth century and early twentieth century and between the wars, bring a serious job offer. Although at first, the labor market is viewed with mistrust in the rural world, the main occupations here is agriculture and livestock gradually a number of rural residents will engage either seasonal workers or permanent at various factories and institutions that function here. These jobs began to be seen by villagers as a source of rounding budgeting, which until then was made exclusively from agriculture and livestock. In addition, trade and he will be an important source of income.

Keywords: jobs, budget, income, economy, forestry, industry, trade, rural

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, locuitorii Țării Zărandului, în majoritate români, aveau ca ocupație de bază agricultura și creșterea animalelor. Aceste ocupații erau foarte bine înrădăcinate în mentalitatea zărandenilor. La 1904, Ioan Russu Șirianu spunea despre români că aceștia, în general, nu se angajează în fabrici, preferând să rămână în satele lor, chiar dacă din punct de vedere economic au de pierdut. „*Iată de ce nu-și dau apoi țărani copiii să învețe meserii în oraș: Să-l dăm între străini, să-și lepede portul și când să ne fie de ajutor, să-l știm că se ține (trăiește necumunat) te miri cu ce zdreanță!*”¹.

Autorul mai spune că dintre toate naționalitățile din Transilvania, românii ocupau și la începutul secolului XX locul I în ce privește munca în agricultură², situație valabilă și pentru Munții Zărandului. Trebuie ținut cont însă de faptul că la acea dată majoritatea populației din comitatul Arad (din 1876 acestuia i se adaugă și plasa Hălmagiu, în urma desființării comitatului Zărand) era ocupată în agricultură. Din totalul de 386.090 de locuitori pe care îi avea comitatul la 1900, 272.406, adică un procent de 70,55% munciau în domeniul agriculturii, grădinăritului și silviculturii³.

Pe de altă parte, breslele care au funcționat cu privilegiile lor până la 1872, dețineau monopolul meșteșugurilor, iar membrii lor erau într-o proporție covârșitoare de alte naționalități decât cea română (germani, maghiari, slovaci etc.). Abia după desființarea lor s-a putut asigura concurența liberă în toate domeniile meșteșugărești.

¹ Ioan Russu Șirianu, *Românii și Statul Ungar (Statistică, etnografie)*, Editura autorului, 1904, p. 254-255.

² *Ibidem*, p. 262.

³ Corneliu Pădurean, „Contribuții la cunoașterea structurii socio-profesionale a comitatului Arad în secolul al XIX-lea”, în *Ziridava*, nr. XXIII, Arad, 2002, p. 188.

Totuși, în localitățile mai dezvoltate, cum erau Pâncota, Ineu, Sebiș, Buteni sau cum sunt comunele din Podgorie, acolo unde existau și cei mai mulți meșteșugari, numărul românilor ucenici sau calfe era mai însemnat. Pentru sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, învățătorul Petru Vancu din localitatea Mădrat descrie plastic situația meșteșugarilor în rândul românilor: „*Ca în tot locul, între Români – așa și în Măderat sătenii nu se ocupă cu măestria, ca ocupațiune deosebită, ci și dacă se ocupă cu ceva, aceasta o fac mai mult ca ocupațiune secundară.*”

Măestriile care profesionează sunt acelea de cari sătenii au neîncungiurată lipsă, de lucrări pentru târguri nici nu poate fi vorba... E însă speranță că pe viitor vor fi mai mulți măestrii români de oare-ce sunt duși la măestrii 14 băeți, împărțiți astfel: 2 măsari, 1 butar, 2 croitori, 1 faur, 1 plevar, 1 pânzar, 1 coloritor, 1 păpucar, 2 cismari și 2 bărbieri⁴”.

Situația se va schimba după primul război mondial, când numărul micilor meseriași va crește. De exemplu, în anul 1922, la Gurahont erau 20 de meșteri, toți cu brevet⁵. Tot în perioada interbelică, la Săvârșin își desfășurau activitatea 38 de meseriași acoperind diferite domenii: fierari, dogari, tinichigii, croitori, pantofari, bărbieri, ceasornicari, brutari, tâmplari, morari, croitorese, măcelari, lăptari⁶. La Buteni, în 1924 existau 76 de meseriași dintre care se remarcă 7 blănari, 12 cizmari, 4 croitori, 6 fierari, 6 măcelari, 3 mecanici, 3 morari, 7 tăbăcari, 5 tâmplari și câte unu sau doi brutari, cărămidari, cofetari, ceasornicari, dogari, fotografi, frânghieri, frizeri, grădinari, lăcătuși, pălărieri, perieri, rotari, șelari, tapițeri etc.⁷ La fel s-a întâmplat în majoritatea satelor din Zărand.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea dezvoltarea industriei pe teritoriul comitatului Arad, oferă o serie de locuri de muncă. Pe marile domenii i-au ființat o seamă de unități industriale, mici și mijlocii care au ca scop valorificarea bogățiilor naturale. Se dezvoltă, în primul rând, o industrie alimentară, mai ales că în acest sector capitalul străin era mai puțin prezent⁸. Această industrie începea să ia o mare amploare, mai ales în zona de câmpie.

Pentru Ținutul Zărandului, industriile care se dezvoltă aici sunt cele legate de exploatarea forestieră și extragerea minereurilor. Astfel, la Arăneag și Agriș se exploata piatra de var. Ea era arsă tot aici în cuptoare de var, în anul 1869, la Agriș existând 59 de astfel de cuptoare. Și Troașul se face remarcant în producția de var⁹.

Interesant pentru Troaș este modul în care proprietarul domeniului de aici a pus în aplicare exploatarea în mod avantajos a resurselor naturale. Oamenii din localitate erau angajați unii la extragerea pietrei de var, alții la cuptoarele de var, iar alții la pădure. După exploatarea lemnului la pădure, acesta era sortat: trunchiurile copacilor tăiate la diferite dimensiuni și curățate erau transportate la gara din Săvârșin, încărcate în vagoane și trimise spre Austria, iar crengile, rădăcinile și lemnul de calitate mai slabă era folosit la arderea varului în cuptoare. O altă parte din materialul lemnos se clădea în bocșe și se făcea mangal, care era apoi expedit la centrele siderurgice de la Hunedoara și Reșița. Pe lângă această afacere proprietarul avea deschise în localitate un magazin aprovizionat cu alimente de diferite feluri (inclusiv carmangerie), cu obiecte de îmbrăcăminte și de uz casnic, și un birt. Muncitorii săi angajați, stăteau la munca de la pădure, la cuptoarele de var și la bocșe toate zilele lucrătoare ale săptămânii venind acasă doar la sfârșitul acesteia. Atunci, din banii câștigați cumpărau produse de la magazinul din sat sau beau la birt. În acest fel proprietarul domeniului avea un profit extraordinar, munca fiind aproape gratis¹⁰.

Pe lângă exploatarea de minereu de fier de la Dezna, Rănușa, Moneasa și Zimbru (din Munții Codru Moma) se mai adăugau cele din Munții Zărandului de la Tauț, Troaș și Toc, dar cu o

⁴ Petru Vancu, *Monografia comunei Măderat*, Arad, Tiparul tipografiei diecesane gr.-orientale române, 1905, p. 52-53.

⁵ www.gurahont.ro/pdf/Gurahont..., p. 226.

⁶ Iosif Dohangie Cojan, *Monografia comunei Săvârșin*, Arad, Editura Mirador, 2000, p. 141.

⁷ Ovidiu Someșan, *De la Bucin la Buteni*, Editura Gutenberg Univers, 2005, p. 213.

⁸ Eugen Glück, „Industria arădeană între 1848-1894, în *Ziridava*, nr. IX, Arad, 1978, p. 96.

⁹ *Ibidem*, p. 97.

¹⁰ Informator, Herbei Traian, sat Troaș (comuna Săvârșin, jud. Arad), 76 ani.

producție mult mai mică. Cuprul se extrăgea pe raza localităților Dud, Arăneag și Lazuri (dar numai până pe la 1890), iar manganul la Buceava - Șoimuș¹¹.

Locuri de muncă ofereau și carierele de la Mocrea (deschisă în 1878) de unde se extrăgea trahitul, Galșa pentru granit (în 1884 avea între 50 – 60 de muncitori), Păuliș, Barațca, Vârfurile, Milova și Radna - Șoimoș¹².

Industria forestieră, datorită bogăției pădurilor din Munții Zărandului, a fost cel mai dezvoltat sector industrial care oferea locuri de muncă atât permanente cât și sezoniere. Aici erau angajați țărani săraci, fără pământ, sau cu pământ puțin. Ei erau numiți „stânjenari”, după unitatea de măsură a lemnelor stivuite, egală cu 8 metri steri. Munca lor era istovitoare, ei trăind 40 – 60 de zile, în colibe din bârne, la pădure. Unii dintre ei ciopleau și traverse de lemn pentru calea ferată sau doage pentru butoaiele de vin ori țuică, această muncă fiind mai bine recompensată decât tăierea lemnului pentru foc¹³.

Prin anii 1870 - 1873 apar exploatări de păduri în zona Bocsig și Tămand, când au fost tăiate în întregime pădurile de aici. La Nadăș se exploata pădurea și se prelucrau traverse pentru calea ferată Arad – Brad, aflată în construcție (între anii 1876 – 1895). De asemenea, la Chisindia, pădurea de aici a început să fie exploatată din anul 1887¹⁴.

Pe lângă exploatări, s-au înființat și fabrici care foloseau materialul lemnos. De la simple gateri până la fabrici de parchet, placaj, traverse, lemn curbat, lemn pentru construcții, tâmplărie, toate ofereau locuri de muncă. O fabrică mare s-a înființat în 1883 la Slatina de Mureș, unde folosea lemn din pădurile de la Slatina de Mureș, Mădrigești și Secaș. Se producea aici lemn pentru construcții, pentru tâmplărie, parchet, scânduri, în anii 1893 – 1894, întreprinderea ajungând să aibă 200 de angajați permanenți și 500 sezonieri¹⁵. Tot aici exista și o întreprindere chimică ce valorifica deșeurile de la gateri obținând amoniac și gudron¹⁶.

Fabrici de parchet funcționau și la Toc (până în 1882), la Zimbru (până în 1884), și la Arăneag. La Vârfurile s-a înființat o fabrică de placaj iar la Gurahonț (legat de construcția căii ferate Arad – Brad) o fabrică de impregnat traverse, în anul 1882, având 29 de angajați. Ineul se făcea și el cunoscut printr-o fabrică de lemn curbat¹⁷.

În zona Hălmagiului, exploatările de pădure pur și simplu explodează, după inaugurarea la 6 decembrie 1895 a căii ferate Arad – Brad. La început, aici s-au exploatat doar pădurile de stejar, lemnul fiind folosit pentru doage. Prima uzină forestieră s-a înființat la 1909, pentru exploatarea fagului ca material de foc. Ea avea ramificații de cale ferată cu ecartament îngust, orientate spre mijlocul codrilor¹⁸. În această zonă s-a exploatat atât de mult încât, după primul război mondial, profesorul Traian Mager constata: „Întreprinderile forestiere organizate numai pentru exploatarea materiei brute, fiind azi pădurile spre sfârșite, oferă din ce în ce tot mai puțin prilej de muncă populației și în curând acest isvor de venit va înceta cu totul¹⁹”.

Industria forestieră a fost una dintre cele mai importante ramuri economice ale județului Arad și în perioada interbelică, oferind în mod constant locuri de muncă în lumea satelor din Zărand. În anul 1922, industria lemnului ocupa locul al doilea, având 38 de întreprinderi cu 1.549 angajați, iar în anul 1939 locul al treilea cu 29 de întreprinderi cu 1.200 angajați²⁰.

¹¹ Eugen Glück, *op. cit.*, p. 104.

¹² *Ibidem*.

¹³ Ioan Godea, *Bârsa. Comună din Țara Zărandului - monografie*, Arad, Editura Mirador, 2012, p. 132-133.

¹⁴ Eugen Glück, *op. cit.*, p. 110

¹⁵ *Ibidem*, p. 111

¹⁶ *Ibidem*, p. 113

¹⁷ *Ibidem*, p. 111-112

¹⁸ Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului. Aspecte economice. Partea I*, Arad, Tiparul Tipografiei Diecezane Arad, 1928, p. 27.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Mircea Timbus, „Situția industriei județului Arad între anii 1919-1944”, în *Ziridava*, nr. VI, Arad, 1976, p. 253, 265.

Alte industrii se dezvoltă deosebit de rapid după punerea în exploatare a celor două linii de cale ferată ce încadrează Ținutul Zărandului: calea ferată Arad – Brad urmând în mare măsură cursul Crișului Alb, la nord, și calea ferată Arad – Deva – Alba Iulia însoțind cursul Mureșului, la sud. Prima dintre ele, calea ferată Arad - Deva – Alba Iulia, a fost inaugurată la 22 decembrie 1868 (după ce tronsonul Arad – Deva în lungime de 149 km, fusese deja terminat la 22 august 1868)²¹. Construirea acestei linii a stârnit mari discuții în Transilvania deoarece, în regiune se confruntau interesele a două tabere: pe de o parte, gruparea marii moșierimi maghiare care dorea construcția traseului Oradea – Cluj – Teiuș - Valea Târnavelor – Brașov – Pasul Buzău, iar pe de altă parte sașii care vroiau o cale ferată pe traseul Arad – Deva – Vințul de Jos – Sibiu – Turnu Roșu. Competiția a fost câștigată de aceștia din urmă (calea ferată Arad – Deva – Alba Iulia fiind inaugurată în anul 1868, în timp ce traseul Oradea - Cluj mai avea de așteptat până la 7 septembrie 1870)²².

Celălalt tronson, Arad – Brad, avea să fie inaugurat abia la 6 decembrie 1895. Dar și această linie era de o foarte mare importanță din punct de vedere economic. În anul 1875 marii proprietari de moșii din zona Munților Zărand: Boroș Beniamin (inginer de profesie), Wenkheim, Potoszky, Hollaky Anton, Almasy Oliver pun bazele Societății Căilor ferate Arad – Valea Crișului cu sediul la Arad. Linia era destinată exploatării pădurilor și a bogățiilor subsolului din Valea Crișului Alb, la realizarea acesteia fiind cointerestate prin contribuții și comunele Pâncota, Ineu, Sebiș și Gurahonț conștiente de beneficiile economice pe care o asemenea lucrare le va aduce în viitorul apropiat²³.

Interesant a fost cazul comunei Buteni, care deși bogată, nu a contribuit la construcția căii ferate, aceasta fiind proiectată să treacă la 5-6 km de localitate. Buteniul a fost, în urma acestei ”afaceri păguboase” ținta ironiilor localităților învecinate care aveau acces direct la calea ferată. Se spunea că butinenii nu și-au dorit să treacă linia ferată pe pământurile lor de frică să nu le calce trenul vitele²⁴.

Între anii 1876 – 1881, Societatea de Căi Ferate Arad – Valea Crișului a construit 91 de km din calea ferată Arad – Brad. Au existat trei etape: 1) tronsonul Arad – Seleuș (45 km), inaugurat la 8 februarie 1877; 2) tronsonul Seleuș - Ineu (18 km), inaugurat la 10 mai 1877; 3) tronsonul Ineu – Sebiș (28 km), inaugurat la 25 septembrie 1881²⁵.

După 1881, pentru o perioadă, din cauza problemelor financiare cu care s-a confruntat Societatea Căii Ferate Arad – Valea Crișului, lucrările au stagnat. Soluția a venit în anul 1884, când această societate a fuzionat cu Societatea Căii ferate Arad – Cenad, cu sediul în Arad. Ultimii 76 de km au fost construiți între anii 1888 -1895 tot în trei etape: 1) linia Sebiș - Romanița, inaugurată la 18 decembrie 1889; 2) linia Romanița – Ocișor, inaugurată la 7 noiembrie 1895; 3) linia Ocișor - Brad inaugurată la 6 decembrie 1895. În final calea ferată Arad - Brad s-a întins pe o lungime de 167 km și a avut 38 de stații.²⁶

Pe lângă aceste tronsoane principale de cale ferată trebuie menționate și căile ferate cu ecartament îngust, care împânzeau Munții Zărandului și făceau legătura cu stații importate de pe Valea Crișului și Valea Mureșului (Hălmagiu, Gurahonț, Sebiș, Târnova, Radna, Bârzava, Săvârșin etc.). Erau căi ferate industriale, folosite pentru transportul lemnului mai ales, dar și a varului, a

²¹ Radu Bellu, *Stațiile C.F.R. Lipova și Radna*, lucrare realizată cu sprijinul orașului Lipova, primar domnul Mircea Jichici, Editat și tipărit la S.C. Magic Print S.R.L. Onești (Bacău).

²² Hilde Mureșan, „Proiecte privind construirea primelor căi ferate în Transilvania”, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, nr. XVII, Cluj, Editura Academiei R.S.R., 1974, p. 273 și *passim*.

²³ Radu Bellu, *Mică monografie a căilor ferate din România, Vol. III Regionala de Căi Ferate Timișoara*, Editura Filaret, 1997, p. 143-144.

²⁴ Informator, Motrea Ioan, 79 ani, comuna Buteni (jud. Arad).

²⁵ Radu Bellu, *Mică monografie...*, p. 144.

²⁶ *Ibidem*.

diferitelor minereuri, al lucrătorilor la pădure etc. Majoritatea garniturilor de pe liniile înguste erau tractate cu cai, dar existau și locomotive de mici dimensiuni²⁷.

De exemplu, la Săvârșin, existau două astfel de linii ferate cu ecartament îngust, care făceau legătura între Săvârșin și Troaș (funcționa din anul 1890 și avea o lungime de 12 km) și între Săvârșin și Pârnești. Pentru ambele se folosea tracțiunea animală²⁸.

În 1893, societatea vieneză „Union” exploatează pădurile din zona Păiușeni și dă în exploatare o linie ferată cu ecartament îngust pe distanța Păiușeni – Buteni – Sebiș²⁹.

Societatea de exploatare forestieră „Patria”, care avea un sediu și la Gurahonț, a cumpărat pădurile din împrejurimi, de pe Văile Secaș, Mădrigești, Șoimuș, Zeldiș, Saturău, întinzând în zonă o vastă rețea de căi ferate industriale³⁰.

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX găsește pădurile din Munții Zărandului secționate de o bogată rețea de căi ferate industriale asemeni unei pânze de păianjen.

La o prezență atât de numeroasă a firmelor de exploatare forestiere în Ținutul Zărandului, era de așteptat să fie și mulți muncitori forestieri. Aceștia lucrau atât ca sezonieri cât și permanent. Munca la pădure era o sursă sigură de câștig și foarte binevenită pentru locuitorii de zonă. Aceștia puteau lucra atât la întreprinderile particulare cât și la Direcția Silvică Arad.

În ce privește pădurile expropriate spre folosul statului, în urma aplicării Legii pentru Reformă Agrară din anul 1921, ele au fost administrate de Casa Pădurilor transformată din 1930 în Casa Autonomă a Pădurilor Statului (C.A.P.S.). Fiind supuse deci unui regim silvic rațional, pădurile nu se puteau exploata decât în baza unui regulament care presupunea în mod obligatoriu și replantări (amenajamente).

Pentru o bună supraveghere a pădurilor statului, Direcția Regională Silvică din Arad a înființat ocoale silvice la Hălmagiu, Gurahonț, Radna, Vărădia de Mureș, Bârzava. În cadrul lor, alături de personal calificat, munciau și foarte mulți zilieri recrutați din rândul locuitorilor din zonă. Acest fapt oferea un dublu avantaj: în primul rând, țăranii lucrând sub o supraveghere de specialitate, învățau cum să îngrijească și să prețuiască pădurea, cunoștințe care le erau foarte utile și în administrarea pădurilor comunale și posesorale aflate în proprietatea lor; în al doilea rând câștigul realizat pe această cale era binevenit pentru bugetul destul de restrâns al săteanului.

Studiind statele de plată ale C.A.P.S.-ului și ale diferitelor societăți forestiere care aveau exploatare în zonă, constatăm că numărul muncitorilor forestieri era destul de mare în tot timpul anului. De exemplu, C.A.P.S. Sebiș - Moneasa avea în ianuarie 1934, 655 de muncitori. Salariile oferite pentru zilieri erau între 30 și 60 lei/zi³¹. Societatea „Patria și Ferăstrăul Arădan” S.A.R. pentru exploatarea lemnului, avea în lunile iunie – iulie 1934, 142 angajați cărora le oferea 40 lei/zi³². Soc. An. Industrială Arad – Brad, în luna iunie 1939, lucra la exploatarea din comuna Vârfurile, cu 137 angajați pe care îi plătea cu 60 lei/zi³³.

Construirea de căi ferate a însemnat un mare pas pentru localitățile din Țara Zărandului. Pentru așezările care au avut acces la calea ferată a reprezentat intrarea în sfera modernizării capitaliste și a circuitului accelerat al pieței, în timp ce pentru cele care au rămas departe de această nouă cucerire a tehnicii, a însemnat o stagnare din punct de vedere al dezvoltării economice³⁴.

Trebuie menționat că, de acum înainte, întreținerea și exploatarea căilor ferate va aduce o serie de noi locuri de muncă permanente (angajați ai societăților de cale ferată) dar și sezoniere (lucrări,

²⁷ Andrei Caciora, Eugen Gluck, „Situația etno-demografică a părților arădene între 1848-1918”, în *Ziridava*, nr., XII, Arad, p. 242.

²⁸ Iosif Dohangie Cojan, *op. cit.*, p. 147.

²⁹ Ovidiu Someșan, *op. cit.*, p. 225.

³⁰ www.gurahont.ro/pdf/Gurahont..., p. 192.

³¹ Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, *Fond „Casa de Asigurări Sociale”*, dosar 40/1934, f. 1 – 26.

³² Idem, dosar 179/1935, f. 31 – 36.

³³ Idem, dosar 191/1939 – 1947, f. 1 – 3.

³⁴ Corneliu Pădurean, *op. cit.*, p. 181.

în diferite anotimpuri, de curățare și întreținere a liniei). Mai ales pentru localnici, angajarea ca muncitori sezonieri la curățarea și întreținerea liniilor era o sursă foarte importantă de câștig. Angajații permanenți de la căile ferate vor forma o categorie specială în lumea satelor, fiind oameni pregătiți, cu școli tehnice, făcând parte din categoria funcționării.

Construcția căii ferate a dus și la înființarea unor fabrici care aveau legătură directă cu lucrările care se desfășurau în acest domeniu. Astfel a apărut la Gurahonț o fabrică de impregnat lemn, de fiert traverse, pentru a le face mai durabile, impermeabile și ignifuge. Fabrica a funcționat circa treizeci de ani, până în preajma primului război mondial, când s-a închis³⁵.

Tot la Gurahonț se va înființa și o fabrică de ciment. La vremea respectivă (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX), a fost una dintre cele mai mari fabrici de ciment din Ungaria, contribuind în mare măsură, prin numărul de angajați pe care îi avea, la prosperitatea locuitorilor din regiune. Din păcate, după Unire, pentru a nu concura cu alte fabrici de ciment din Vechiul Regat, a fost cumpărată de Trustul de fabrici de Ciment din Turda, Gura – Văii și Cernavodă și închisă în anul 1933³⁶.

Această fabrică a avut o foarte mare importanță în viața comunității din Gurahonț, oferind locuitorilor locuri de muncă și posibilitatea de a-și îmbunătăți bugetul familial. Iată ce scria, referitor la desființarea fabricii de ciment, învățătorul Petru Ugliș Delapeșica:

„Această grea lovitură dată comunei noastre, a avut urmări foarte dureroase pentru viața poporului din satul nostru, precum și a populației din cele 7 -8 sătulețe învecinate.

Aici își aveau existența asigurate multe sute de familii sărace, care întrețineau comerțul și mica industrie din comuna noastră. Desființarea acestei fabrici, care a existat peste 65 de ani, a produs o mare depresiune sufletească în toată împrejurimea. Comercianții și micii meseriași și-au eliberat ucenicii, făcând să se sisteze școala de ucenici. Comercianții și-au închis pe rând prăvăliile, piața săptămânală a început și ea să stagneze³⁷”.

La Bârsa, în anul 1890, ia ființă o fabrică de cărămidă care folosește pământul din zonă și nisip din Crișul Alb. Se producea aici cărămidă, țiglă și olane, fabrica având uneori și 150 de angajați sezonieri. Din producția obținută, o parte se vindea direct din curtea fabricii, iar altă parte era transportată la stația de cale ferată Bârsa și expediată cu trenul, diferiților clienți.³⁸

Tot în apropierea stației de cale ferată, în anul 1912, se înființează la Pâncota o fabrică de lemn curbat. Care avea circa 100 de angajați. Apropierea de gară facilitează aprovizionarea cu materie primă (lemn) și apoi expedierea produselor finite. Aflată, până în 1918, în proprietatea lui Mihai Mahler, va trece din 1919 în cea a patronului Ioan Lannerth, care, sub presiunea mișcărilor revendicative ale muncitorilor va construi locuințe pentru aceștia³⁹.

Pe lângă aceste tronsoane principale de cale ferată, care legau localitățile de pe Valea Crișului Alb și Valea Mureșului cu Aradul și cu alte orașe și regiuni ale imperiului Austro-Ungar, trebuie menționată și construirea, în 1906, a căii ferate Arad – Podgoria. Ea a fost dată în folosință la 11 noiembrie 1906. Linia avea un ecartament de 1000 mm și era deservită la început de automotoare benzo-electrice. Traseul liniei avea 58,4 km împărțiți astfel; Arad – Ghioroc 22,3 km, Ghioroc – Pâncota 22,2 km și Ghioroc – Radna 13,9 km. Între 1911 și 1913 se va trece la electrificarea liniei, astfel că la 10 aprilie 1913, ea va fi o opta linie electrificată din lume și prima din estul Europei⁴⁰. Această cale ferată a făcut ca accesul podgorenilor pe piața Aradului să fie mult mai ușor. Garniturile de tren electric aveau vagoane speciale pentru transportul mărfurilor din Podgorie

³⁵ www.gurahont.ro/pdf/Gurahont...., p. 163.

³⁶ *Ibidem*, p. 163, 166.

³⁷ *Ibidem*, p. 167.

³⁸ Ioan Godea, *op. cit.*, p. 133-134.

³⁹ Nicolae Marin, *Monografia orașului Pâncota*, Arad, Editura „Viața Arădeană”, 2001, p. 111.

⁴⁰ Informații luate din broșura *100 de ani. Calea ferată Arad - Podgoria (CFAP)*, editată de Consiliul Județean Arad și Primăria Municipiului Arad cu prilejul aniversării centenarului căii ferate Arad - Podgoria, în anul 2013.

(fructe, legume, struguri, vin, cereale etc.). În scurt timp, Podgoria Aradului va deveni una dintre zonele cele mai dezvoltate din județul Arad, lucru care se poate observa și în prezent.

O altă sursă de venit era comerțul. Pentru locuitorii din zona muntoasă a Zărandului, comerțul ambulant a reprezentat una din principalele surse de venit, de asigurare a "traului vieții". Pentru a putea trăi într-o zonă unde condițiile climaterice nu permiteau practicarea agriculturii, populația montană a fost nevoită să se orienteze din punct de vedere economic spre relațiile cu câmpia. În timp, mai ales după colonizările din secolele XVIII–XIX s-a format în acest areal o microzonă complexă atât din punct de vedere etnic cât și economic. Schimburile comerciale practicate în zonă au avut ca rezultat o cunoaștere reciprocă și o întrepătrundere benefică între populația montană și cea a câmpiei⁴¹.

În ce privește comercianții locali (cei care aveau magazine sau birturi în localitățile din Ținutul Zărandului) multă vreme aceștia au fost străini, stabiliți cu afacerea în localitate. Iată o listă a comercianților din Gurahont, la începutul secolului XX: „...*Darula Iosif – cu prăvălie mixtă, soția lui Gheorghe Hențiu – prăvălie de mărunțișuri, Veisberger Leopold – prăvălie mixtă, Czeissler – cafegiu și birtaș, Hava – restaurant și cafenea, Gartner Morit – sifonărie, Singer Alexandru – comerț mixt, Fuka Bernat – comerț mixt și birt, Luca Gheorghe – negustor ambulant*”⁴².

La Săvârșin erau în perioada interbelică 11 comercianți. 7 dintre ei aveau prăvălii cu articole mixte, 3 se ocupau cu comercializarea băuturilor spirtoase, iar unul vindea articole textile. Este de remarcat și aici faptul că majoritatea dintre ei sunt de altă naționalitate⁴³.

În Podgoria Aradului, la Măderat, locuitorii se ocupau cu munca pământului, a viei și cu pomăritul. Nu se prea ocupau cu negoțul. „*Tot comerțul constă din vinderea productelor agricole a poamelor și a vinului, apoi din consumarea diferitelor lucruri de ducheane – cari din timpuri nepomenite au fost tot în mâna străinilor și cu deosebire a ovreilor, cari adunau zeci de mii de floreni – în schimbul negoțului rău și prăpădit*”⁴⁴. Totuși, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea apar și comercianți români a căror afacere prosperă. Este și cazul lui Moise Morariu din Măderat, care începând cu anul 1892 a reușit ca dintr-o dugheană mică să se îmbogățească⁴⁵.

Birturile și cârciumile s-au aflat multă vreme în mâinile negustorilor evrei. Prin patentele imperiale din 1853 și 1854, iobăgia a fost definitiv desființată, dar foștii proprietari de pământ și domeniile erariale au păstrat în continuare dreptul de cârciumărit, morărit, pescuit etc.⁴⁶. Acest drept a fost apoi vândut prin licitații sau arendat diferitelor persoane care doreau să facă afaceri în această zonă. Se pare că cei mai interesați de comercializarea băuturilor spirtoase au fost negustorii evrei.

Numărul cârciumilor se va spori mai ales după construirea celor două căi ferate pe Valea Crișului Alb și pe Valea Mureșului. În doar un singur deceniu, cârciumile au năpădit satele de pe Valea Crișului Alb: „*Până la prelungirea liniei ferate pe valea Crișului Alb, până la Gurahontului, viața satului a fost cea patriarhală, trăită secole de-a rândul fără nici o schimbare. (...) (Apoi n.n.) În fiecare sat au luat ființă birturile de unde vedeai ieșind țărani, tineri și bătrâni, abia ținându-se pe picioare, lăsându-și sănătatea și agoniseala în crâșma blestemată*”⁴⁷.

Traian Mager spune și el că înainte de primul război mondial nu găseai un sat sau un cătun din jurul Hălmagiului în care să nu fie cel puțin o cârciumă. Se pare că administrația maghiară prefera să încredințeze brevetele pentru birturi mai ales evreilor. Pe lângă aceasta se mai adaugă faptul că impozitul pe alcoolul de fructe (țuica tradițională) era egal cu cel produs din cereale, ceea ce făcea

⁴¹ Sorin Sabău, „Schimburile economice munte-câmpie, prilej de cunoaștere și conviețuire (județele Arad - Bekes), în *Obiceiuri și tradiții populare. Interferențe culturale transfrontaliere*, Arad, 2004, p. 277.

⁴² www.gurahont.ro/pdf/Gurahont...., p.232.

⁴³ Iosif Dohangie Cojan, *op. cit.*, p. 141.

⁴⁴ Petru Vancu, *op. cit.*, p. 53-54.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 54.

⁴⁶ Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848 – 1881)*, București, Editura Științifică, 1974, p. 76.

⁴⁷ www.gurahont.ro/pdf/Gurahont...., p. 191.

ca la cârciumi să se găsească spre vânzare doar acesta din urmă. Mai mult, la Iosășel a fost deschisă o fabrică de alcool care aproviziona regiunea⁴⁸. De altfel, în anul 1855, în întreg comitatul Aradului existau 55 de fabrici de spirt⁴⁹.

Schimbul monetar tot mai pronunțat face ca gospodăria tradițională să iasă spre sfârșitul secolului al XIX-lea din economia sa autarhică și să se conecteze la economia de piață. Este semnificativă creșterea numărului de comercianți în mediul rural. Astfel, dacă în 1857 erau înregistrați în satele din comitatul Arad doar 264 de comercianți, în anul 1869 erau deja 1.213 persoane, ceea ce reprezintă o creștere de 459,46%⁵⁰.

---

⁴⁸ Traian Mager, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁹ Eugen Glück, *op. cit.*, p. 97.

⁵⁰ Corneliu Pădurean, *op. cit.*, p. 183.

UN JETON DE BERĂRIE.

PAGINI DIN ISTORIA INDUSTRIEI DE BERE DIN SIRET

Dorel BĂLĂIȚĂ

Rezumat: Orașul Siret a deținut una dintre cele mai vechi fabrici de bere din Bucovina. Fabrica de bere a fost fondată în anul 1795 de Menard Beill. Din 1908 până în 1919 ia numele de „Lagerbierbrauerei Julius Beill”. Din 1919 și până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial fabrica va funcționa sub numele „Prima Fabrică Bucovineană de bere, Julius Beill”. Jetonul prezentat este unul dintre puținele lucruri care mai amintesc de această fabrică de bere. Jetonul are inscripții în limba germană și presupunem că a fost emis în 1908. A fost utilizat până în 1914, când începe primul război mondial, iar viața economico-socială a localității a fost puternic afectată.

Cuvinte cheie: bere, fabrică de bere, Julius Beill, Siret, Bucovina, jeton de berărie

Abstract: The city of Siret was home to one of the oldest breweries in the Bucovina region. The brewery was founded in 1795 by Menard Beill. From 1908 to 1919 it went under the name “Lagerbierbrauerei Julius Beill”. From 1919 until the end of the Second World War it was called “The first brewery of Bucovina, Julius Beill”. The token presented is one of the last things to remind us of this brewery. The token has German inscriptions and it is assumed to have been issued in 1908. It was used until 1914 when the First World War begins and the economic and social life of the city was severely affected.

Keywords: beer, brewery, Julius Beill, Siret, Bukovina, brewery token

Cea mai veche atestare documentară a producerii berii pe teritoriul actual al României apare pentru prima oară indirect într-un act, datat la 1366, care precizează că la răscoala țăranilor și meșteșugarilor din Florești (Cluj) a participat și Jacobus braxator^{1,2,3} (Jacobus berarul, n.n.). Cea mai veche fabrică de bere din România se pare că s-a construit la Timișoara în 1718 și ea mai dăinuie și astăzi fiind producătoarea celebrei beri Timișoreana.

Jetonul pe care vi-l prezentăm mai jos amintește de una dintre cele mai vechi fabrici de bere din Bucovina, înființată pe la sfârșitul secolului XVIII în localitatea Siret (județul Suceava), pe atunci parte componentă a Imperiului Austriac.

Piesa are forma unei monede, este din alamă și are diametrul de 27 mm. Pe avers, în interiorul unui cerc perlat este următoarea inscripție circulară în limba germană: **JULIUS BEILL •BRAUEREI•**. În centru este trecută localitatea: **SERETH**, adică Siret. *Brauerei* se traduce ca „fabrica de bere”.

Pe revers, tot într-un cerc perlat exterior și tot în limba germană, este notat în partea de jos circular cuvântul: „**HEKTOLITER**” (hectolitru), iar în câmp este trecută valoarea cantității: „**1/4**”. Fiind vorba de un jeton al unei fabrici de bere, inscripția de pe revers înseamnă „1/4 hectolitri de bere”, adică un butoiș de 25 de litri de bere. Jetonul este menționat în catalogul Schäffer la poziția SIR-1⁴.

¹ <http://www.orașulvechi.ro/prim-plan/istoria-berii-în-românia/> (11.02.2015)

² S. G. Ardeleanu, *Orașul Cluj, important centru meșteșugăresc în secolul XVI* (I), Studii. Revista de istorie și filosofie, IV, an 6, 1953, Ed. Academiei R. P. România, p.134.

³ ****Documenta Romaniae Historica, C. Transilvania (1361-1365)*, vol. XII, Editura Academiei R.S.R., București, 1985, p. 115.

⁴ Erwin Schäffer, *România, jetoane, semne valorice și mărci*, Guttenbrun - Germania, 2012, p. 195.

Fig. 1. Jeton ¼ hektoliter – Julius Beill Brauerei Sereth

În orașul Siret berea se producea încă de pe vremea lui Ștefan cel Mare, care dăduse voie starețului Mănăstirii Putna să înființeze aici o „sladniță”⁵, un fel de fabrică rudimentară pentru producerea sladului (malțului), care este materia primă pentru bere. La Baia, vechea capitală a Moldovei, ar fi existat o „sladniță” deja în secolul al XIV-lea, construită de sașii stabiliți aici înainte de 1241. Într-un document din 1402 este menționată o moară de slad, donată Mănăstirii Moldovița unde se măcina orzul încolțit și uscat⁶. În tratatul comercial prin care Alexandru cel Bun acorda o serie de privilegii neguțătorilor lioveni (1408) se consemnează faptul că polonii dispuneau la Suceava de un imobil în care puteau să țină „cârciumă, măcelărie, să facă bere, mied și pâine”, pe care aveau dreptul să le comercializeze dacă „sufereau cu târgul” (dacă plăteau taxă)⁷.

În 1407, la Suceava este atestat un „brazeator” (berar) și o „sladniță” în 1522, pentru care Alexandru Lăpușneanu cere bistrițenilor, în 20 august 1567, să-i trimită doi meșteri berari. Berea a rămas în Moldova multă vreme o băutură de lux, care se consuma mai mult la curtea domnească. În Țara Românească berea se aducea în timpul domnitorului Radu de Afumați din Brașov, după cum reiese dintr-un document din 1522⁸. În anul 1627 este menționat faptul că voievodul Miron Barnovschi dăruia Mănăstirii Hangu din Târgu Neamț o berărie, în sensul de fabrică de bere.

În Bucovina, pentru a încuraja consumul de bere, administrația austriacă a acordat o serie de scutiri temporare de taxe pentru producerea și comercializarea berii, creând astfel condiții propice pentru construirea primelor fabrici⁹. „În 1786 șeful administrației militare a Bucovinei, generalul Enzenberg, consemna existența în Bucovina a unui număr de 10 fabrici productive, altele câteva aflându-se în construcție”.¹⁰ Era menționată berăria lui Georg Meixner din Areni, construită pe la 1772 în apropierea unor surse de apă („cele două izvoare ale berarului”).

A fost distrusă în anul 1778 de un incendiu, dar proprietarul a luat în arendă de la magistratul urbei un teren din mahalaua Ițcanii Vechi și a ridicat o fabrică nouă. Sunt amintite berăriile lui Ioniță Archip, Berl Moldauer (fabrică de bere „cu cinci cazane de fierbere”, evaluată, în 1802, la 6263 de florini¹¹) sau cea a lui Sara Nagl (cumpărată de acesta de la Meixner, după ce berăria din

⁵ Simeon Reli, *Orașul Siret în vremuri de demult*, 1927, Institutul de Arte grafice și editura „Glasul Bucovinei”, Cernăuți, p. 85.

⁶ Volker Wollmann, *Patrimoniul preindustrial și industrial în România*, vol.3, Ed. Honterus, Sibiu, p. 305.

⁷ Tiberiu Cosovan, *Berea și berarii Sucevei*, în *Crai Nou*, 1 nov. 2007, pe <http://www.revistanoinu.com/spune/rezonante/berea-si-berarii-sucevei> (5.08.2016)

⁸ Volker Wollmann, *op. cit.*, p. 305.

⁹ Tiberiu Cosovan, *op. cit.*

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

Îțcani a fost moștenită de firma „Leibl und Kraft” – 1860), Axenia Rigan, Andrei Ciobanul sau Grigore Rus¹².

Orașul Siret a deținut una dintre cele mai vechi fabrici de bere din Bucovina, care se pare că fost fondată în anul 1795¹³ de Menard Beill¹⁴, etnic german, probabil ajuns în Siret după integrarea localității în 1775 în Imperiul Habsburgic. În anul 1862, fabrica de bere își schimbă numele în „Bierbrauerei Gustav Beill's Erben“. Din anul 1908 fabrica de bere apare în documentele vremii sub titulatura de „Lagerbierbrauerei Julius Beill” și se afla în proprietatea văduvei Ines Beill¹⁵. În 1908 fabrica producea cantitatea de 9700 hl de bere, iar în 1912 a ajuns la 11400 hl¹⁶.

În anul 1912 devine „Bierbrauerei Julius Beill”, având ca proprietar pe Oskar Beill, care a arendat-o lui „Dihm & Chwastek”¹⁷. Fabrica a produs 11749 hl de bere în 1913, 11870 hl în 1915 și 12250 hl în 1917. Din 1919 și până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial fabrica va funcționa sub numele „Prima Fabrică Bucovineană de bere, Julius Beill”¹⁸.

„În anul 1922 fabrica întrebuița o mașină stabilă de 12 CP, cu un cazan de 30 m² suprafață de încălzire. Ca dotări, aceasta avea: o instalație completă pentru prepararea malțului cu mașină de curățat și sortat cerealele și malțul, un cazan de fiert dublu, cu o capacitate de 60 hl, pivniță pentru fermentat, pivniță pentru depozitat 2500 hl, diferite filtre, un aparat de umplut butoaiele, un aparat de umplut sticlele, un aparat de uns vasele. Materiile prime utilizate în procesul de fabricație au fost de circa 45 vagoane orz și 3000 kg hamei anual, iar combustibilul întrebuițat anual era de circa 125 vagoane de lemne de foc. Personalul se compunea din șase funcționari și 30 de lucrători. Producția înregistrată în 1921 a fost de 12000 hl bere, producția maximă putând atinge circa 30000 hl anual. Și în anul 1936 a produs doar 1 200 hl de bere.

După 1945 se va numi Fabrica de Bere „Siret” și a funcționat doar până în anul 1950”¹⁹.

Fig. 2. Carte poștală, 1918: în dreapta, fabrica de bere Beill, în stânga, vila Beill.²⁰

¹² http://adevarul.ro/locale/suceava/povestea-bauturii-si-a-pastrat-popularitatea-de-a-lungul-timpului-adus-austrieciisecretul-berii-bucovina-l_5597a64af5eaafab2c3a1f0e/index.html (9.08.2016)

¹³ Vasile Diacon, *Din istoria industriei berii în România. Fabrici de bere din Bucovina și Basarabia*, în *Analele Bucovinei*, an XVI, 1 (32) 2009, Ed. Academiei Române, p. 97.

¹⁴ Volker Wollmann, *op. cit.*, p. 338.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Vasile Diacon, *op. cit.*, p. 99.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

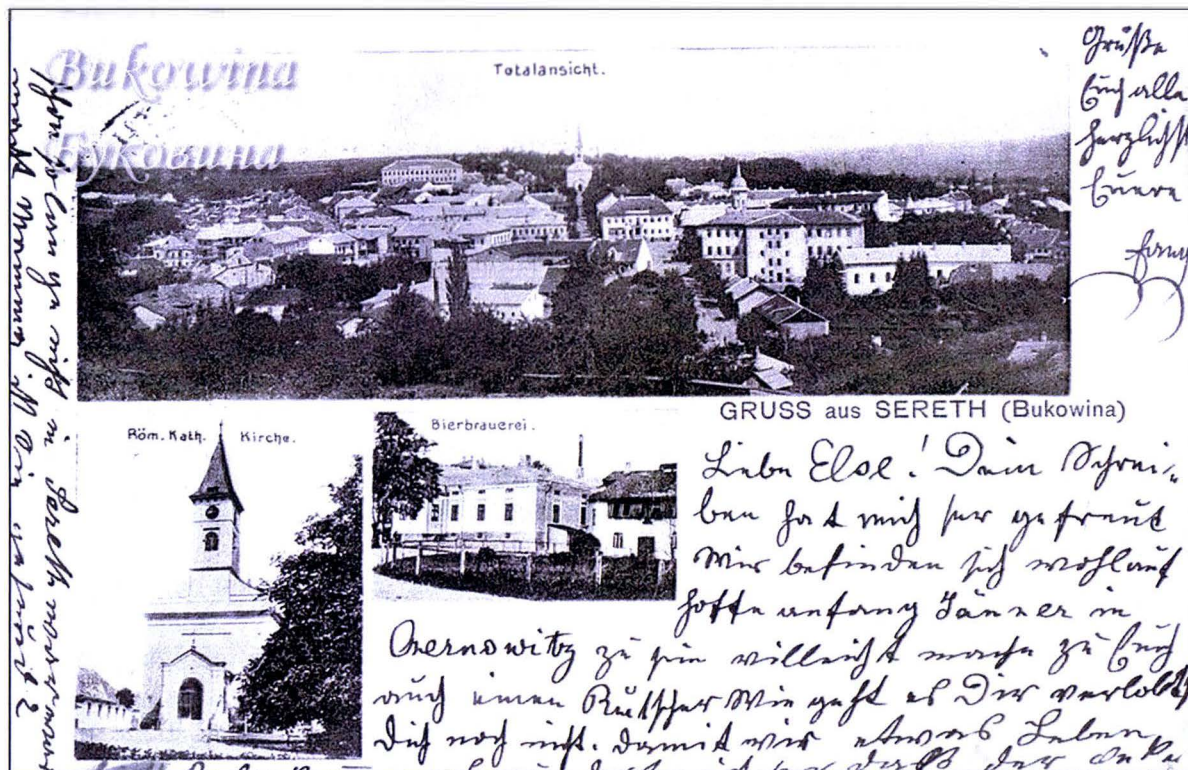

Fig. 3. Carte poștală, 1918: vedere generală Siret (sus),
biserica romano-catolică (stânga) și central fabrica de bere Beill²¹.

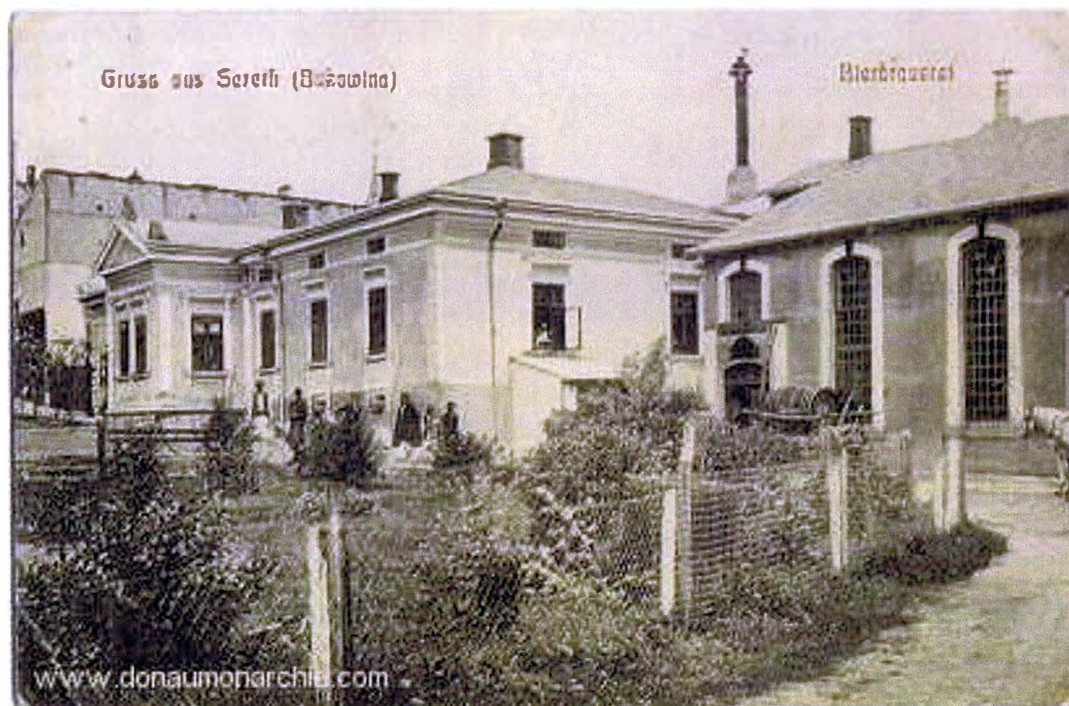

Fig. 4. Fabrica de bere Julius Beill Siret²² (carte poștală, început de secol XX).

²⁰ Sursa imaginii:

<https://get.google.com/albumarchive/113836661759138499818/album/AF1QipOGF4qAhIDWgpX2omYbHsF5SjmnAZ-pT9KM59/AF1QipPAhwdme> (08.08.2016)

²¹ Sursa imaginii:

https://get.google.com/albumarchive/113836661759138499818/album/AF1QipOGF4qAhIDWgpX2omYbHsF5SjmnAZ-pT9KM59/AF1QipMy_Cf6_14NsxqoAgFk6qJmNHawIfufroP9JdC? (9.07.2016)

În privința utilității acestor jetoane de bere, pot fi luate în considerare cel puțin trei ipoteze. O primă presupunere face referire la aceste jetoane ale fabricii de bere Beill ca la un mijloc de contabilizare a cantității de bere livrată la butoaie de diferite capacități (în acest caz, ¼ hectolitri) către vânzătorii de bere.

O a doua ipoteză, apărută prin similitudine cu practicile de la alte fabrici de bere²³, este următoarea: toți cei care cumpărau de la fabrica bere la butoaie trebuiau să plătească o garanție pentru butoaiele livrate, garanție care era în funcție de capacitatea butoaielor. La achitarea garanției se primea câte un jeton corespunzător pentru fiecare butoi livrat.

Butoaiele trebuiau returnate ulterior, goale și în bune condiții. În schimbul lor și al jetonului corespunzător se primea garanția oprită la livrarea butoaielor pline. Sistemul era similar practicii garanției la halbele/sticlele de bere oprite de diverse restaurante pentru ambalajele respective și care era restituită la înapoierea recipientului și jetonului respectiv.

Jetoane similare dar cu valorile nominale exprimate în litri de bere, 30, 40, 50, 150, 200 și 300 s-au utilizat la fabrica de bere din Ciclova Montană²⁴ sau la fabrica de bere Czell²⁵ din Dârste (județul Brașov).

Faptul că jetoanele de la fabrica de bere din Siret au trecut pe revers capacități relativ mici, ¼ hectolitri, adică 25 litri, ne face să ne întrebăm dacă nu cumva aceste jetoane erau utilizate la evidențierea cantității de bere pe care un angajat al fabricii urma să o primească după o anumită perioadă ca rație/ porție de bere, pentru consumul propriu²⁶.

Nu excludem apariția sau existența în colecții, la care nu am avut acces, și a jetoanelor cu alte valori nominale decât cel cunoscut până acum și care nu au fost catalogate încă.

Referitor la perioada în care au fost emise putem afirma, datorită inscripției de pe avers, că jetoanele au fost puse în circulație după 1908, când numele fabricii devine „LagerBierbrauerei Julius Beill” și probabil au fost utilizate până prin 1914.

După această perioadă și până în 1919, când Siretul revine între granițele României, viața economico-socială a localității a fost puternic afectată de război. Între 1914-1917 linia frontului între armatele austriece și cele rusești trecea pe la periferia orașului Siret.

Între 1917-1918 orașul este ocupat de trupele rusești, care în momentul retragerii jefuiesc Siretul. În martie 1918 în oraș au intrat trupele austriece, iar în noiembrie trupele românești.

În noiembrie 1918, trei delegați din Siret participă la Congresul General al Bucovinei, care hotărăște reîntoarcerea acestei regiuni în granițele României.

În 1919 reprezentanții comunităților evreiești și germane din Siret recunosc unirea Bucovinei cu România după primul război mondial. Nu credem că aceste jetoane cu inscripții în limba germană au mai fost utilizate după integrarea localității Siret în România.

²² Sursa imaginii: www.donaumonarchie.com/ (11.08.2016)

²³ Mircea Rusnac, *Ciclova Montană, a doua fabrică de bere de tradiție din România*, www.istoriabanatului.wordpress.ro (19.09.2014).

²⁴ Traian Popescu, *Jetoanele fabricilor de bere din România*, în *Revista berarilor*, nr. 1/1999, București, Asociația Producătorilor de bere din România, p.14-15.

²⁵ Dorel Bălăiță, *Jetoanele concernului Friedrich Czell & Söhne*, Muzeul Național de Istorie a României. *Cercetări Numismatice*, XVIII, 2012, București, p. 175-186.

²⁶ <http://www.historisches-unterfranken.uni-wuerzburg.de/db/biermarken/biermarken/index>. (10.08.2016).

Fig. 5. Sticlă de bere de la Fabrica de bere „Julius Beill”.

DISPUTE POLEMICE ÎNTRE SPIRU HARET ȘI TAKE IONESCU PE SEAMA LEGII ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SECUNDAR ȘI SUPERIOR (1898)

Alina Ștefania BRUJA

Rezumat: Înscriindu-se între marile acte normative ale legislației școlare de la cumpăna secolelor XIX-XX, Legea asupra învățământului secundar și superior, sancționată la 23 martie 1898, a produs schimbări vizibile în structura sistemului de învățământ românesc. Acestea s-au tradus în prelungirea învățământului secundar de la șapte la opt ani, clarificarea raporturilor dintre cele două cicluri ale învățământului secundar, trifurcarea ciclului al II-lea (clasic, real, modern), renunțarea la examenul de bacalaureat și o deschidere mai mare a învățământului superior spre practica socială. Inițiatorul ei, ministrul liberal al Instrucțiunii Publice și Cultelor, Spiru Haret, a întâmpinat ostilitate din partea adversarilor politici, fiind nevoit să-și apere opera legislativă atât de la tribuna parlamentului cât și în spațiul public. Unul din cei mai aprigi contestatari a fost conservatorul Take Ionescu, un bun cunoscător al domeniului, disputele dintre cei doi pe marginea subiectului învățământului secundar și superior îmbrăcând, nu de puține ori, o formă politică și într-o mai mică măsură una de specialitate.

Cuvinte cheie: Spiru Haret, Take Ionescu, învățământ secundar și superior, școală, legislație

Abstract: Being one of the great legal instruments regarding the school legislation between the 19th and 20th centuries, the Law on Secondary and Higher Education, sanctioned on 23 March 1898, made visible changes in the structure of the Romanian education system. These were translated in the extension of secondary education from seven to eight years, the clarification of the relations between the two cycles of secondary education, the three-way division of the 2nd cycle (classic, real, modern), the dropping out of the baccalaureate exam and a greater opening of higher education to social practice. Its initiator, Liberal Minister of Public Instruction and Religious Affairs, Spiru Haret, has met hostility from political opponents, being forced to defend his legislative work both from the Parliament's tribune and in the public space. One of the most ardent challengers was the Conservative Take Ionescu, a good connoisseur of the field, the disputes between the two on the subject of secondary and higher education often embracing a political and, to a lesser extent, a field-of-speciality form.

Keywords: Spiru Haret, Take Ionescu, secondary and higher education, school, legislation

Reformele școlare inițiate sau îndeplinite sub îndrumarea lui Spiru Haret au produs controverse în viața politică și în rândul opiniei publice, fapt care l-au determinat pe ilustrul politician liberal să se manifeste activ atât pe scena politică cât și în publicistica vremii. Prin intermediul activității legislative și parlamentare dar și a articolelor sale sub forma comentariilor, criticilor sau evaluărilor, Spiru Haret și-a făcut simțită prezența în viața politică și în spațiul public ori de câte ori a crezut de cuviință, apărându-și cu demnitate și fermitate opera legislativă atacată de actorii principali ai scenei politice.

Din poziția de titular al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor Spiru Haret a desfășurat în guvernarea liberală o activitate extrem de fructuoasă, tradusă prin elaborarea și trecerea prin Parlament a unor acte legislative menite să creeze un cadru instituțional tuturor treptelor de învățământ. În acest sens, prima ocazie s-a ivit odată cu dezbaterile proiectului de lege ce urmărea organizarea învățământului secundar și superior (1898), adoptarea ei fiind precedată de numeroase discuții în ambele Camere ale Parlamentului. În expunerea de motive, Haret menționa că multe din ideile propuse erau preluate din proiectul elaborat în anul 1886 de către ministrul Instrucțiunii Publice de atunci, D.A. Sturdza, manifestându-și dorința că cele două corpuri legiuitoare „vor ști să

aprecieze, atât silințele guvernului liberal, cât și trebuința absolută și neîntârziată de a se face reforma”¹.

Conținutul proiectului de lege a fost studiat de un comitet de delegați, al cărui raportor, Constantin Dimitrescu-Iași, a reușit să realizeze un remarcabil studiu asupra problemei tratate². Chiar de la citirea lui, în ședința de la 26 ianuarie 1898, au fost propuse o serie de modificări formulate de comitet și admise de ministru, în zilele următoare începând discuțiile care s-au sfârșit la 9 februarie 1898³ prin luarea în considerare a proiectului propus (100 voturi pentru, 27 contra)⁴.

Discuțiile purtate au evidențiat atitudinea parlamentarilor față de subiectul lansat, cei mai aprigi adversari ai proiectul dovedindu-se a fi conservatorii Take Ionescu, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, G. Dem Teodorescu, Nicolae Fleava, Nicolae Ceaur-Aslan, care au adus în timpul ședințelor din Camera Deputaților nenumărate contraargumente pe marginea textului. Acestea se legau de mai multe articole ce priveau introducerea gimnaziului unic, sistemul bifurcării clasic-real introdus la liceu, educația și instrucția fetelor, limitarea locurilor în clasele gimnaziale, pensionarea profesorilor sau agregărilor universitari, explicarea noțiunilor de centralizare și descentralizare, numărul orelor de la catedră⁵.

O adevărată controversă s-a aprins între Spiru Haret și Take Ionescu pe seama autenticității reformei învățământului. Fostul ministru al Instrucțiunii susținea că proiectul lui Haret semăna foarte mult cu cel alcătuit de el în 1895. Într-adevăr, anumite părți se asemănau, dar se regăseau și în proiectul lui D.A. Sturdza din 1886, atunci când Haret ocupase postul de secretar general și colaborase la realizarea proiectului⁶.

Totuși, Take Ionescu s-a arătat de acord cu unele puncte ale proiectului de lege: specializarea după primii patru ani de studiu, fixarea numărului maxim de elevi al claselor, considerând că ele corespundeau mai bine realităților românești. Un alt element care-l mulțumea pe Take Ionescu era acela că programele de studiu la gimnazii fuseseră simplificate, acest lucru impunându-se deoarece „gimnaziul nostru ne dă în realitate, în loc de un om, o imitație de om, un uluit de lucruri, pe cari nu le pricepe, dar care strânge în buzunar o diplomă cum că este pricopsit în ale învățături”⁷.

Rezervele sale erau legate de condiționarea frecventării cursului secundar de absolvirea celui primar, considerând că operațiile de bază, scrisul și cititul, în condițiile în care rata abandonului școlii primare era mare, erau suficiente. El își exprima dezaprobarea și față de renunțarea la examenul de bacalaureat, pronunțându-se pentru menținerea lui ca o condiție de admitere la facultate și nu de ocupare a unor funcții publice care solicitau finalizarea cursurilor secundare superioare⁸.

La nivel de politică a educației, *Legea asupra învățământului secundar și superior* din 1898, (inițiată de Spiru Haret în colaborare cu Constantin Dimitrescu-Iași), a adus o contribuție hotărâtoare în realizarea procesului de reformă școlară, marcând un salt calitativ evident față de

¹ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. IV, *Parlamentare: 1895-1899*, București, Editura Comunicare.ro, 2009, p. 44, 78.

² *Vezi Raportul asupra proiectului de lege a învățământului secundar și superior* prezentat Camerei de Constantin Dimitrescu-Iași în „Revista pedagogică”, seria III, anul I, aprilie, mai, iunie 1898, nr. 10,11,12, pp. 353-412.

³ Revista „Albina” nota în paginile ei că discuția de la Cameră „a fost atât de liniștită și înaltă, încât bătrânii deputați spun că așa ceva nu s-a petrecut de multă vreme în parlamentul român”, („Albina”, anul I, 1 martie 1898, nr. 22, p. 673); În realitate, discuțiile care au durat patru săptămâni au fost destul de tensionate, o dispută interesantă fiind între Spiru Haret și Nicolae Fleava, vezi *Operele lui Spiru C. Haret*, op. cit., p. 104.

⁴ *Ibidem*, p. 78.

⁵ *Ibidem*, pp. 79-90.

⁶ *Ibidem*, p. 97-100.

⁷ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, 1897/1898, ședința din 30 ianuarie 1898, p. 384-385.

⁸ *Ibidem*.

celelalte legi care reglementau organizarea și funcționarea celor două trepte de instruire: legea din 1864, legea din 1879 și legea din 1892⁹.

Legea, împărțită în 114 articole, repartizate în secțiuni de șase capitole bine încheiate între ele¹⁰, clarifica statutul învățământului secundar, respectiv al „școlii secundare propriu-zise, care includea gimnaziul, liceul și școli secundare de fete”, deosebite din acest punct de vedere de „școlile de învățământ special și profesional care urmau să facă obiectul altor legi”¹¹. Structura acestui act legislativ propunea stabilirea unei legături între cele două nivele de învățământ, secundar și superior, insistând pe diferite aspecte educaționale ce priveau administrația școlilor secundare și a universităților, recrutarea corpului didactic, desfășurarea cursurilor și examenelor, etc.¹².

Organizarea celor două segmente, comparabilă cu structura unor sisteme de învățământ din Europa studiate și analizate de Haret (Franța, Belgia, Norvegia, S.U.A.)¹³, propunea: ciclul I sau gradul I cu durata de patru ani (I-IV), cu cursuri comune și ciclul II sau gradul II, tot de patru ani (V-VIII), cu trei profiluri (clasică, reală, modernă) ce includeau și obiecte de studiu comune¹⁴. Această organizare a liceului s-a tradus în creșterea numărului de ani de studiu, de la șapte la opt, legiutorul justificând înmulțirea materiilor din programa de liceu „din creșterea necesităților vieții și ale învățământului superior”¹⁵.

Elementele originale ale legii derivau din garantarea existenței de sine stătătoare a gimnaziului, echivalent al cursului inferior al liceului, constituit ca o treaptă intermediară între instrucția primară și cea liceală, îndreptată spre asigurarea unei instrucții complete cu posibilitatea de concretizare în viața reală. Specializarea gimnaziilor era desființată, locul celor reale și clasice fiind luat de gimnaziul unic. Absolvenții aveau posibilitatea obținerii, în urma unui examen special, a unui certificat de capacitate, pe baza căruia puteau ocupa anumite posturi (dacă se opreau aici) sau să treacă în învățământul secundar superior (liceul propriu-zis) în clasa a V-a, la una din cele trei secții, finalizată cu un examen de diplomă, care dădea dreptul absolvenților săi să poată trece mai departe în învățământul superior.¹⁶

Esența reorganizării învățământului secundar consta în posibilitatea de care puteau beneficia elevii în direcția opțiunii unui început de specializare, în conformitate cu aptitudinile fiecăruia. Sistemul trifurcat al liceului cuprindea secțiile clasică, reală și modernă, unde, ca obiecte comune, figurau: limba română, limba franceză, limba germană, istorie universală, istoria patriei, noțiuni de psihologie, de logică, de economie politică, dreptul uzual, instrucția civică, muzica vocală și gimnastică. Secția clasică avea un caracter predominant clasicist, pe prim plan aflându-se studierea limbii latine și eline; secția reală acorda prioritate disciplinelor realiste: matematică și fizică, în timp ce secția modernă, înlocuia studiul limbii eline cu fizica, chimia și științele naturale¹⁷.

⁹ Este vorba despre *Legea asupra instrucțiunii din 25 noiembrie 1864* (elaborată în timpul domniei lui Al. I. Cuza), *Legea pentru numirea profesorilor la gimnaziul, liceul și școli profesionale din 1879* (elaborată de ministrul liberal Gh. Chițu), *Legea pentru organizarea administrației centrale a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din 1892* (inițiată de ministrul conservator Take Ionescu), vezi Gabriela C. Cristea, *Reforma învățământului. O perspectivă istorică (1864-1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2001, p. 86.

¹⁰ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, *Oficiale: 1907-1910*, ediția a 2-a rev., București, Editura Comunicare.ro, 2009, pp. 121-153.

¹¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 45.

¹² Legea a fost publicată în „Revista pedagogică”, ediție completă 1891-1898, București, 1902, seria III, nr. 10, 11 și 12, aprilie, mai, iunie 1898, pp. 474-507; vezi *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, pp. 121-153.

¹³ Vezi *Expunere de motive la proiectul de lege pentru organizarea învățământului secundar și superior* în *Ibidem*, vol. IV, p. 50.

¹⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 121-123.

¹⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 60.

¹⁶ *Ibidem*, Vol. III, p.124-126.

¹⁷ *Ibidem*, p. 122, vezi Ștefan Bârsănescu, *Spiru Haret, organizatorul școlii moderne din România*, în „Revista de pedagogie”, an 22, nr. 2/1976, p. 54.

Una din limitele legii reieșea din articolele ce priveau organizarea învățământului secundar pentru fete. Școlile secundare de fete aveau durata studiilor de cinci ani pentru gradul I și patru ani de studii pentru gradul II, echivalent cu secția clasică, permițând accesul la universitate. Anul cinci era consacrat „studiilor necesare femeii” și anume: noțiuni de pedagogie, igienă, cunoștințe necesare creșterii copiilor¹⁸. Rămasă mult în urma învățământului secundar al băieților, organizarea învățământului secundar al fetelor, în varianta propusă de Haret, era criticată de însuși raportorul proiectului Constantin Dimitrescu-Iași, care se declara de partea acelor adversari care cereau accesul liber al femeilor spre toate nivelele educaționale¹⁹.

Proiectul prevedea introducerea concursului de admitere în clasa I gimnazială, înlăturând dispoziția din 1864 care îl prevedea doar pentru cei proveniți din școlile particulare. În același timp, legea nu îngăduia clase cu un efectiv mai mare de 50 de elevi pentru cursul inferior și 40 pentru cursul superior, în practică ajungându-se la clase cu peste 100 de elevi²⁰.

Legea Haret aducea modificări și în privința examenului general de liceu: bacalaureatul, care punea accent pe memorare, a fost desființat, fiind înlocuit cu un examen general de absolvire capabil să evidențieze spiritul analitic al elevului. Examinarea asupra tuturor materiilor parcurse de-a lungul liceului era limitată la câteva discipline din anul terminal, în felul acesta căutându-se a suprima rolul memoriei, lăsând candidatului timp de gândire și mijloace de lucru. Juriul examinator era format din profesorii școlii, cu un singur președinte din afara ei. În cazul gimnaziilor și școlilor secundare de fete de gradul I, acesta era numit dintre profesorii de universitate sau liceu, în timp ce pentru licee și școlile secundare de fete de gradul II președintele trebuia să fie profesor universitar²¹.

Și în organizarea învățământului superior, legea se dovedea a fi înnoitoare. În textul legii erau înscrise numai universitățile, ele urmând să fie întreținute de stat. Cele două universități, de la București și Iași, ale căror cursuri se desfășurau în cadrul a cinci facultăți: teologie ortodoxă, drept, medicină, filozofie și litere, științe²², acordau două feluri de diplome, pe două niveluri de pregătire: licențe, pentru care studenții trebuiau să urmeze cel puțin trei ani de studii și să efectueze lucrări practice, și doctoratul, după cinci ani de studii.²³

În aceeași direcție, erau stabilite gradele personalului didactic universitar: docent, agregat și profesor, precum și modul recrutării acestui personal, criteriul esențial constituindu-l nu numai concursul, ca în legea din 1864, ci și activitatea științifică a acestora. Legea prevedea înființarea Senatului universitar, format din rector (numit prin decret regal pe un termen de trei ani), decan și câte un reprezentant al fiecărei facultăți, în a cărui atribuție intra atât rezolvarea problemelor principale de ordin didactic, cât și a celor de resort administrativ²⁴.

¹⁸ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, p. 122; Anghel Manolache, Gheorghe Pârnuță, *Istoria învățământului din România*, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 345.

¹⁹ Ilie Popescu Teiușan, *Contribuții la studiul legislației școlare românești. Legea instrucției publice din 1864*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1963, p. 188.

²⁰ Spiru Haret considera că înscrierile peste numărul prevăzut în lege afectau conținutul învățământului și, din acest motiv, amintea în permanență directorilor dispozițiile privitoare la modalitatea de efectuare a înscrierilor, dar și altele referitoare la respectarea regulamentului școalelor secundare și a programelor emise de minister, (Serviciul Județean Arhivele Naționale Iași, Fond Liceul Național Iași 1861-1952, dosar 1/1898, vol. II, f. 114-116, vol. IV, f. 155-156; Fond Gimnaziul Alexandru cel Bun 1866-1937, dosar 3/1908, f. 338, 343) vezi și Ilie Popescu Teiușan, *op. cit.*, p. 188.

²¹ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. III, p. 126.

²² *Ibidem*, p. 137-139.

²³ *Ibidem*, p. 147-148; vezi I. Gh. Stanciu, *Școala și doctrinele pedagogice în secolul al XX-lea*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 336; Emil Băldescu, *Spiru Haret în știință, filozofie, politică, pedagogie, învățământ*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 294-297; Gheorghe Adamescu, *Vieața și activitatea lui Spiru C. Haret*, Editura Cartea Românească, București, 1936, p. 100-116.

²⁴ *Operele lui Spiru C. Haret*, Vol. III, p. 140-147, vezi și Anghel Manolache, Gheorghe Pârnuță, *op. cit.*, p. 345, 379; Constantin Dinu, *Spiru Haret*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, pp. 72-85.

Împrejurările politice agitate care au caracterizat scurta guvernare conservatoare de la cumpăna secolelor XIX-XX (1899-1901) s-au reflectat și la nivelul sistemului de învățământ, acolo unde, cei trei miniștri ai Instrucțiunii Publice, prin măsurile legislative adoptate, au atras atenția fostului ministru Haret aflat acum în banca opoziției. Acuzațiile la adresa sa nu au întârziat să apară, imediat după retragerea guvernului liberal condus de D.A. Sturdza (aprilie 1899) adversarii conservatori imputându-i faptul că legile adoptate în timpul guvernărilor liberale precedente, *Legea învățământului primar și normal-primar* (1896) și *Legea învățământului secundar și superior* (1898) erau, în realitate, o copie a actelor și proiectelor legislative inițiate de ministrul conservator al Instrucțiunii Publice de atunci, Take Ionescu.

Acuzele erau formulate prin vocea noului președinte al Consiliului de Miniștri, G. Gr. Cantacuzino, care, în cadrul unei întruniri de la Iași din 14 mai 1899, a susținut un discurs în care afirma printre altele că: „Pentru școală, precedentul guvern conservator a reușit să rupă cu tradiția imposibilității de a se legifera în materie de învățământ. În vreme de patru ani a schimbat organizarea autorității superioare a învățământului și învățământului primar și a lăsat un proiect de lege asupra învățământului secundar și superior, care, în foarte mare parte, a slujit de bază legii pe care a votat-o ultimul Parlament”²⁵.

Spiru Haret a ales sa-și apere opera legislativă în publicistica vremii, articolele sale polemice, publicate în oficiosul Partidului Național Liberal „Voința Națională”, urmărind să ofere politicienilor din propriul partid cât și adversarilor politici și publicului larg răspunsuri și informații prețioase despre modul în care înțelegea el reformarea sistemului de învățământ românesc.

Replica lui Spiru Haret a venit sub forma articolului *O rectificare*, publicat la 18 mai 1899, prin care aducea o serie de lămuriri cu privire la chestiunea adusă în discuție de premierul conservator. În textul său, el sublinia faptul că, în realitate, legea lui Take Ionescu din 1895 referitoare la învățământul secundar fusese întocmită după proiectul lui D.A. Sturdza din 1886, la care participase și el, în calitate de secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice și Cultelor și că legile din perioada primului său ministeriat includeau prevederi din proiectul din 1886, ceea ce explicau similitudinile între ele.

El amintea faptul că, în timpul dezbaterilor parlamentare din anul precedent, propusese realizarea unei comparații între proiectele din anul 1886, cele alcătuite de Take Ionescu în 1893 și 1895 și cel adus în discuție de către el în 1898, prin care „s-ar fi văzut atunci în ce parte se află adevărul”²⁶. În finalul scurtului articol, el concluziona „Provocarea aceasta nu a fost ridicată de nimeni, iar afirmarea, deja dovedită neexactă, se găsește azi onorată cu inserarea în lectura de la Iași. Așa fiind, sunt silit a face eu ceea ce adversarii nu au încercat și nici nu puteau face”²⁷.

În acest context, activitatea noului ministru al Instrucțiunii Publice, Take Ionescu, căruia îi revenise sarcina punerii în aplicare a legilor adoptate anterior în guvernările liberale, a făcut obiectul unei ample analize inițiată de Spiru Haret. În privința modului cum și-a îndeplinit acesta obligațiile în scurta guvernare (aprilie 1899-ianuarie 1900)²⁸,

Spiru Haret a publicat începând de la 16 septembrie 1899, o serie de 21 de articole în ziarul „Voința Națională”, scopul principal fiind apărarea propriei legislații școlare rău aplicată de către ministrul conservator. Pe măsură ce apăreau articolele sale, în ziarul adversarilor „Timpul” s-au publicat diferite replici, unele semnate chiar de Take Ionescu dar cele mai multe nesemnate²⁹.

Gazeta nota în mai multe numere că fostul ministru a pierdut „simțul distanțelor”, folosind împotriva lui Take Ionescu „toate zdrențele retorice liberale” din „dicționarul cunoscut al

²⁵ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, *Polemice și Politice: 1887-1900*, București, Editura Comunicare.ro, 2010, p. 65.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ „Secolul XX” anul I, nr. 22 din 18 mai 1899, p. 3.

²⁸ Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre*, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 68.

²⁹ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, p. 67.

calomniilor liberale”³⁰ și, din acest motiv, nu reușea să convingă prin explicațiile oferite³¹. În opinia publicației, „perturbările” generate de modificările impuse de Take Ionescu erau normale: loveau „în interesele multora” și, din acest motiv, Spiru Haret era „lovit în amorul propriu... deoarece vanitatea îi spunea că e ireproșabil, impecabil, unic” văzând în jur „numai oameni răi... hotărâți să-i compromită opera și să-i răpească gloria”³². Gazeta nota ironic că „atmosfera colectivistă” de la „Voința Națională” îl transformase pe „contemplativul nostru astronom de la facultate” în așa fel încât „nici în sus la stele nu mai cată, doară cu gândul și cu mintea”. Atacurile împotriva lui Ionescu erau puse pe seama „patimii de polemică înfocată a unui rău avocat opoziționist” al cărui „nivel de discuțiune” nu făcea cinste unui fost ministru³³.

Răspunsurile formulate de Spiru Haret ce țineau cont și de chestiunile puse în discuție în ziarul conservator au oferit publicului cititor dovezi și argumente, amplu susținute de informațiile din teren. Pentru a convinge opinia publică dar și membrii corpului didactic de justetea măsurilor luate, articolele au fost publicate la sfârșitul anului 1900 într-o broșură intitulată *Aplicarea legii învățământului secundar și superior* ce fost pusă la dispoziția doritorilor³⁴.

În cuprinsul acestor articole, Spiru Haret nu a insistat doar asupra deformării legilor sale de către guvernul conservator, „partidul ordinei”³⁵, ci a și criticat viziunea despre școală a guvernanților prin măsurile luate de ministrul Take Ionescu: aplicarea sistemului trifurcării numai la zece din cele 20 de școli, rezultatul fiind că o parte dintre elevi urmau să facă cursul în șapte ani, alții în opt; mărirea efectivului claselor contrar dispozițiilor legii din 1898; amânarea examenelor de capacitate pentru cursul secundar, ceea ce permitea autorităților școlare numirea unor suplinitori necalificați; neaplicarea legii învățământului profesional din 1899; admiterea studenților în facultate numai în raport cu secția urmată în liceu³⁶. Considerând că Take Ionescu alterează adevărul, Spiru Haret scria ironic că „articolele d-lui Ionescu nu au alt obiect de cât de a ocupa loc în gazetă”³⁷.

În sprijinul afirmațiilor formulate de Spiru Haret, ziarul „Secolul XX” declanșa o amplă campanie împotriva ministrului Take Ionescu, propunându-și pe parcursul mai multor articole intitulate *Takiada* să aducă „la lumină nenumăratele abuzuri, scandaluri, călcări de legi și de regulamente, acte de favoritism, acte de persecuție și de răzbunări politice” pe care le întreprinsese „cel mai cinic și cel mai nerușinat ministru pe care l-a avut România în cei 40 de ani de viață constituțională”³⁸. În număr de nouă, articolele făceau referire la o serie de neregularități legate de distribuirea orelor pe clasă, numirea suplinitorilor, schimbarea revizorilor școlari³⁹.

Referitor la multa discutată „paternitate” a legii învățământului secundar, gazeta nota ironic că Partidul Conservator „când este în opoziție spune că legea învățământului secundar este opera lui Take Ionescu și că d-l Spiru Haret și-a permis să o copieze, iar când este la putere nu aplică această lege și o critică din toate puterile”⁴⁰.

³⁰ „Timpul”, an 21, nr. 221, sâmbăta 2/14 octombrie 1899, p. 1.

³¹ *Ibidem*, nr. 217, marți, 28 septembrie 1899, p. 1.

³² *Ibidem*, nr. 221, sâmbăta, 2/14 octombrie 1899, p. 1.

³³ *Ibidem*, nr. 222, duminică, 3/15 octombrie 1899, p. 1.

³⁴ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, p. 67.

³⁵ Analizând modul cum a fost aplicată legea învățământului secundar, Spiru Haret glumea des pe seama titlaturii însușită de conservatori – „partidul ordinei”, *Ibidem*, pp. 71, 80, 83.

³⁶ Spiru C. Haret, *Aplicarea legii asupra Învățământului secundar și superior*, București, Institutul de Arte grafice „Carol Göbl”, 1899, pp. 20, 21, 37, 39, 53-54, 60, 90, 124-125.

³⁷ *Ibidem*, p. 71, 72.

³⁸ „Secolul XX” anul I, nr. 116, 10 septembrie 1899, p. 1.

³⁹ *Ibidem*, nr. 117, 11 septembrie 1899, p. 1; nr. 118, 12 septembrie 1899, p. 1; nr. 119, 14 septembrie 1899, p. 1; nr. 121, 16 septembrie 1899, p. 1; nr. 122, 17 septembrie 1899, p. 1; nr. 123, 19 septembrie 1899, p. 1; nr. 125, 22 septembrie 1899, p. 1.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 123, 19 septembrie 1899, p. 1.

Anul 1900 a adus o nouă schimbare la nivel de politică educațională, impusă de către noul ministru al Instrucțiunii, dr. C. Istrati (ianuarie-iulie 1900)⁴¹, prin adoptarea unui proiect de lege „relativ la modificarea unor articole din legea administrației centrale a Ministerului Cultelor și Instrucției, din legea clerului mirean și a seminariilor, din legea învățământului primar și normal, secundar și superior și adăugarea unor noi articole”. Considerat „o reformă mare și însemnată, menită a da o nouă direcție întregului nostru învățământ, a îndruma generațiile viitoare spre viața practică... și a reduce pornirea ce se accentuează de vreo trei decenii în țară, care ne duce la funcționarism și la proletarismul intelectual, dând în mâna străinilor comerțul, industria și exploatarea întregii bogății a țării”⁴², legea anula practic cele mai multe dintre dispozițiile luate de guvernarile liberale anterioare.

Dezbaterile pe marginea proiectului începute în cursul lunii martie l-au îndemnat pe Spiru Haret să întreprindă un studiu asupra acestui proiect, adresând toate observațiile sale fostului ministru al Instrucțiunii, Take Ionescu, care alcătuisese și depusese proiectul, mutat acum la Finanțe⁴³. Socotind că această inițiativă legislativă, ce urmărea în realitate modificarea legii învățământului primar din 1896, a legii învățământului secundar din 1898 și desființarea legii învățământului profesional din 1899, poate avea influențe negative asupra procesului de reformă a sistemului de învățământ românesc, Spiru Haret a hotărât să o combată în presa vremii.

În acest scop, el a început la 17 martie 1900 să publice în același ziar „Voința Națională”, chiar la câteva zile după depunerea proiectului în Cameră, o serie de articole, în număr de 26, scrise chiar și după adoptarea legii (7 aprilie 1900) și care, ulterior, au fost tipărite într-o broșură intitulată *Schimbarea legilor instrucției*⁴⁴.

Examinând modalitatea abordată de Take Ionescu și susținută de colegii săi de partid, Spiru Haret observa graba cu care proiectul fusese adus în fața Camerelor⁴⁵, mărturisind că „indiferentă opinia ce va avea d-sa de mine și de părerile mele, nu voi lua deloc în băgare de seamă injuriile sale ... Eu scriu pentru oamenii de școală”⁴⁶. În opinia sa, organizarea învățământului propusă de Take Ionescu ce dorea să stabilească „unitatea de concepție conservatoare” urmărea, în contextul luptei politice, dorința de a strica ceea ce făcuseră anterior liberalii⁴⁷.

În articolele care au urmat Spiru Haret a adus în discuție și greșelile organizării propuse pentru învățământul secundar, și anume, reducerea cursului anilor la șapte în loc de opt, restabilirea bacalaureatului pentru absolvenții care doreau să urmeze universitatea, desființarea gimnaziilor și înlocuirea lor prin școlile primare superioare de 3-4 ani, modificarea sistemului de recrutare al personalului didactic secundar, în care accentul pus pe probele pedagogice și cele orale era mult diminuat, modificarea modalității de plată a profesorilor.⁴⁸

Ultimele articole se opreau asupra modificărilor aduse în învățământul universitar, Haret amintind că, prin introducerea unor aliniate care ofereau ministrului Instrucțiunii dreptul de a modifica oricând organizarea facultăților pe secțiuni sau de a numi membrii corpului didactic universitar, era puternic afectată autonomia universităților, recunoscută de legea din 1898⁴⁹.

Gh. Adamescu, unul din colaboratorii lui Haret considera că modificările preconizate de conservatori urmăreau facilitarea accesului în universități a amicilor politici ai guvernului⁵⁰. În finalul evaluărilor sale, Spiru Haret constata o serie de inadvertențe în structura proiectului,

⁴¹ Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 68.

⁴² „Epoca”, anul VI, nr. 1256, marți, 29 februarie 1900, p. 1.

⁴³ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 272.

⁴⁴ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, p. 159-160.

⁴⁵ Într-adevăr, proiectul s-a discutat la Cameră în zilele 21-25 martie, la Senat în zilele de 30 și 31 martie, legea apărând în „Monitorul Oficial” în 7 aprilie 1900, (*Ibidem*, p. 162).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 161.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 165.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 216, 217, 221, 225.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 227-229, 238.

⁵⁰ Gheorghe Adamescu, *op. cit.*, p. 273.

prezentat într-o formă la Cameră și cu unele adăugiri la Senat, concluzionând că „de la un regim ieșit din fraudă și fals, ce se putea aștepta alt decât fraudă și fals”⁵¹.

Disputele polemice pe seama legislației școlare au continuat și în anii care au urmat, la fel de intense și acide fiind cele purtate de Spiru Haret cu alți miniștri conservatori ai portofoliului Instrucțiunii Publice, printre care Mihail Vlădescu. Articolele publicate în ziarele oficiale ale conservatorilor și ale liberalilor, „Conservatorul”, respectiv „Voința Națională”, au îmbrăcat mai mult o formă politică decât una de specialitate, numele lui Spiru Haret fiind implicat în controale desfășurate pe seama chestiunii reformării învățământului⁵².

Străduințele depuse de Spiru Haret în aplicarea principiilor care i-au călăuzit opera legislativă de reformare a învățământului românesc l-au pus în postura oferirii unor răspunsuri adversarilor politici, calitatea de specialist dobândită în urma experienței sale în domeniul educațional și mai buna cunoaștere a problemelor școlii la toate nivelele ei transformându-l pe Spiru Haret într-un câștigător în confruntările disputate prin intermediul condeiului cu ministrul conservator al Instrucțiunii Publice, Take Ionescu.

---

⁵¹ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VII, p. 254.

⁵² Vezi *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. VIII, *Polemice și politice: 1905-1907*, București, Editura Comunicare.ro, 2010.

ȘCOLILE PRIMARE DIN DISTRICTELE CÂMPULUNG ȘI GURA HUMORULUI, ÎN 1913

Constantin UNGUREANU

Rezumat: În acest articol este prezentată starea școlilor primare din districtele Câmpulung și Gura Humorului, conform ultimei statistici școlare austriece, valabile pentru data de 31 decembrie 1913. În studiu este analizată succint evoluția învățământului primar din Bucovina la începutul sec. XX, sunt prezentate cele mai importante rapoarte și anuare școlare despre învățământul primar, este analizată starea școlilor primare din cele două districte din sud-vestul Bucovinei, în ultimele decenii de stăpânire austriacă. În două anexe este expusă lista tuturor școlilor primare din districtele Câmpulung și Gura Humorului, după statistica din decembrie 1913. Pentru fiecare școală se indică data și anul deschiderii, limba de instruire și numărul de clase, informații despre contingentul de elevi (după confesiuni și limba maternă), numele și prenumele directorului de școală.

Cuvinte cheie: școli primare, învățământ, Câmpulung, Gura Humorului, Bucovina

Abstract: This article presents the status of primary schools in Câmpulung and Gura Humorului districts, according to the latest Austrian school statistics, valid for December 31, 1913. The study briefly analyzes the evolution of primary education in Bukovina at the beginning of the 20th century, the most important reports and school yearbooks on primary education are presented, the condition of primary schools in the two districts of south-western Bukovina, in the last decades of Austrian rule is presented. In two annexes the list of all primary schools in Câmpulung and Gura Humorului districts is displayed, according to the statistics of December 1913. For each school the date and year of opening, the language of instruction and the number of classes is presented, along with information on the pupil quota (by confession and mother tongue), the name and surname of the school principal.

Keywords: primary schools, education, Câmpulung, Gura Humorului, Bukovina

Dezvoltarea învățământului primar din Bucovina, la începutul sec. XX

Învățământul primar din Bucovina a cunoscut o dezvoltare deosebită mai ales în ultimele decenii de stăpânire austriacă. La momentul adoptării noii legi a învățământului, frecvența școlilor primare din Bucovina era cea mai joasă din toate provinciile austriece. În 1871, doar cca 12-13% din copiii de vârstă școlară erau școlarizați. În deceniile următoare s-a dezvoltat rapid sistemul de învățământ primar din Bucovina, mărindu-se atât numărul de școli oficiale și particulare, cât și procentul copiilor școlarizați.

Astfel, în anul școlar 1889/90, deja 54,5% din numărul total de copii frecventau o școală primară publică sau particulară, ori o altă școală. La începutul sec. al XX-lea, din totalul de 96.973 de copii de vârstă școlară, 75.836 (78,2% din total) erau școlarizați, iar în anul de învățământ 1912/13, frecvența se ridicase la 96,1%¹.

Inițial au fost deschise în Bucovina multe școli primare mixte cu două, trei și chiar patru limbi de instruire. În anul școlar 1889/90, din 285 școli oficiale, 99 erau rutene, 89 românești, 20 germane, 3 maghiare și 74 mixte. Treptat, multe din școlile mixte au fost separate pe criterii etnice. Până în 1914, școlile mixte cu trei și patru limbi de instruire au fost desființate, iar în multe școli mixte încă existente, clasele au fost separate pe criterii etnice. În anul școlar 1912/13, în Bucovina au activat 564 de școli oficiale, inclusiv 219 rutene, 190 românești, 97 germane, 15 polone, 4 maghiare și 39 mixte².

¹ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina (1774-1918)*, Chișinău, 2007, p. 188.

² *Ibidem*, p. 187.

Odată cu dezvoltarea sistemului de învățământ și îmbunătățirea nivelului de școlarizare, s-a modificat esențial și structura contingentului de elevi după confesiuni. În 1870, din totalul de aproape 10 mii de elevi, numai 39,4% erau ortodocși, în schimb catolicii constituiau 34,9%, evanghelicii – 15,3% și mozaicii – 9,7%. Până în anul 1900 ponderea elevilor de religie ortodoxă a ajuns la 68,1%, în schimb s-a diminuat ponderea elevilor de confesiune romano-catolică (12,9%) și evanghelică (3,7%)³. În ultimii ani de stăpânire austriacă s-a modificat și contingentul de elevi după limba de instruire. La începutul sec. al XX-lea a crescut foarte rapid mai ales numărul elevilor, care erau instruiți în școlile cu limbile de instruire română și polonă, în schimb s-a micșorat ponderea elevilor din școlile germane și ucrainene.

La sfârșitul anului 1913 școlile primare publice și cursurile de repetiție erau frecventate de 117.009 elevi, inclusiv 44.246 (37,8%) la școlile românești, 40.700 (34,8%) – în școlile ucrainene, 18.972 (16,2%) – în cele germane, 1.709 (1,5%) – în maghiare, 1.470 (1,2%) - în polone și 9.912 – în școli mixte⁴.

Potrivit statisticilor oficiale, în anul 1913, la școlile primare publice și private din Bucovina erau școlarizați 109.441 copii, din care 41.635 (38%) români, 38.081 (34,8%) ucraineni, 23.072 (21,1%) germani și evrei, 4.791 (4,4%) poloni și 1.510 (1,4%) maghiari⁵. În localitățile urbane, peste 50% din elevi erau vorbitori de germană, cca. 20-21% români, cca 17-18% ucraineni și cca. 10% poloni. În schimb, la sate cei mai mulți elevi erau de origine română sau ucraineană, germanii constituiau cca. 13%, maghiarii cca 2%, iar polonezii mai puțin de 2%. În perioada 1896-1913 ponderea elevilor români din localitățile rurale a crescut de la 37,4% la 42,7%, dar s-a redus ponderea elevilor ucraineni (de la 43,5% la 40,1%) și germani (de la 15,5% la 12,5%)⁶.

În perioada 1900-1913, în Bucovina s-a produs o reducere rapidă a elevilor de la școlile mixte – de la cca 22 mii (31,6% din total) în 1900, la cca 10 mii (8,6%) în 1913. Naționalizarea învățământului primar la începutul sec. al XX-lea a asigurat, în mare parte, instruirea în limba maternă a copiilor de diferite naționalități, și a contribuit la îmbunătățirea nivelului de școlarizare a copiilor de vârstă școlară, mai ales a celor de etnie română și ucraineană.

În unele cazuri, însă, autoritățile școlare au neglijat nenumăratele revendicări ale locuitorilor de a avea învățământ public în limba română. De aceasta, după anul 1910, în mai multe sate mixte româno-ucrainene din nord-vestul Bucovinei au fost deschise 14 școli private românești, în care au fost instruiți cca 1.400 de copii. Aceste școli particulare erau susținute financiar de societățile culturale românești din Bucovina, de diferite persoane particulare. Înființarea acestor școli particulare a contribuit la redeșteptarea națională a românilor din mai multe sate mixte, unde anterior limba română pierduse teren în fața limbii ucrainene.

Dezvoltarea rapidă a învățământului primar din Bucovina, în ultimele decenii de stăpânire austriacă, a contribuit la diminuarea semnificativă a populației necărturate din acest teritoriu (de la 87,5% în 1880 la 53,9% în 1910), reducându-se astfel și decalajul dintre Bucovina și alte provincii austriece în ce privește ponderea populației analfabete.

La începutul sec. al XX-lea erau știutori de carte 46,1% din locuitorii de peste 10 ani din Bucovina (în 1910), 43,5% din totalul populației din Transilvania și Banat (în 1910), 39,3% din locuitorii de peste 8 ani din România (în 1912) și doar 15,6% din totalul populației Basarabiei (în 1897). În Bucovina, 39,6% din românii în vârstă de peste 10 ani puteau în 1910 să scrie și să citească. În Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, ponderea locuitorilor cărturari era la români mai joasă decât la alte popoare, precum germani și maghiari.

³ *Ibidem*, p. 191.

⁴ *Statistische Nachweisung über den Stand der Volksschulen und Lehrerbildungsanstalten nebst einem Schematismus der Volksschulen und Lehrer in der Bukowina nach dem Stande vom 31. Dezember 1913*, Czernowitz, 1914, p. XIV-XV.

⁵ Constantin Ungureanu, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Chișinău 2015, p. 397.

⁶ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina ...*, p. 193, 194.

Rapoarte și anuare școlare despre învățământul primar

La sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. XX, Consiliul Școlar al Bucovinei a elaborat și a publicat rapoarte anuale valoroase și interesante despre învățământul primar din Bucovina. Mai multe astfel de rapoarte au fost editate în revista pedagogică *Bukowiner Pädagogische Blätter*, precum și în protocoalele ședințelor Dietei provinciale⁷. La Cernăuți au fost tipărite și mai multe broșuri separate, care cuprindeau rapoartele anuale ale Consiliului Școlar al Țării privind starea învățământului primar din Bucovina⁸. Aceste rapoarte se păstrează la Biblioteca Universității din Viena și la Biblioteca Universității din Cernăuți.

Rapoartele respective precizau anual numărul de școli după numărul de clase, după limba de instruire, a școlilor pentru băieți, pentru fete și mixte. În fiecare raport se menționa numărul de școli și clase noi înființate în anul respectiv; se remarcau satele în care încă nu existau școli; se preciza numărul copiilor de vârstă școlară; a elevilor de la școlile oficiale și private; numărul copiilor neșcolarizați. Un compartiment al rapoartelor era consacrat învățătorilor de la școlile primare. Aceste rapoarte anuale prezentau succesele elevilor în învățământ, precum și informații privind costurile anuale, necesare pentru învățământul primar din Bucovina.

Din anul 1906 s-au publicat rapoarte școlare, care aveau un conținut mai succint, dar informații statistice pentru fiecare district școlar⁹. Aceste rapoarte prezentau date despre numărul copiilor de vârstă școlară, al elevilor de la școlile primare oficiale, de repetiție și private, de la școlile superioare, profesionale și agricole, al copiilor instruiți la domiciliu. Spre deosebire de rapoartele anterioare, cele publicate pentru anii 1906-1913 conțineau informații, pentru fiecare district școlar, privind numărul elevilor de la școlile primare, după limba de instruire.

Din anul școlar 1895/96, Consiliul Școlar provincial a elaborat și publicat, pe lângă rapoartele oficiale, și informații statistice detaliate despre toate școlile oficiale și particulare din Bucovina. Această anexă, atașată la raportul oficial, prezenta pentru fiecare școală date informative despre numărul de clase, limba de instruire, numărul copiilor de vârstă școlară și al elevilor după limba maternă, numele și prenumele tuturor învățătorilor. Din anul școlar 1900/01, aceste anuare conțin o rubrică nouă despre confesiunea copiilor și elevilor din fiecare școală.

Statisticile școlare din anii 1895/96 - 1904/05 au prezentat calcule despre numărul total al copiilor și elevilor după limba maternă și confesiune pentru fiecare district școlar, dar nu și pentru toată Bucovina. Aceste calcule, însă, nu totdeauna au fost realizate corect, de aceea am recalculat datele statistice pentru fiecare district școlar și am indicat greșelile mai evidente, care au fost comise, ceea ce ne-a permis să indicăm varianta corectă¹⁰. Luarea în calcul a acestor greșeli mecanice sau de calcul ne-a permis să apreciem mai corect structura etnică și confesională a copiilor de vârstă școlară și a elevilor din Bucovina pentru fiecare an școlar¹¹.

Rapoartele școlare din 1906-1913 conțin de asemenea statistici detaliate despre toate școlile oficiale și particulare. Pentru fiecare școală se indică informații despre înființarea școlii; data deschiderii școlii; numărul claselor de bază și paralele; limba de instruire în școală și în clase;

⁷ *Auszug aus dem Berichte über den Zustand des Volksschulwesens in der Bukowina im Schuljahre 1887/1888*, în „*Bukowiner Pädagogische Blätter*”, vol. 16, Czernowitz 1889, p. 1-11; *Bericht über den Zustand der Volksschulwesens in der Bukowina im Schuljahre 1891/1892*, în „*Bukowiner Pädagogische Blätter*”, vol. 21, Czernowitz 1893, p. 229-249; *Hauptbericht über den Zustand der Volksschulwesens in der Bukowina im Jahre 1893/1894*, în *Protokole des Bukowiner Landtag* 1895, Anexa XXV, p. 245-260; *Jahres-Hauptbericht über den Zustand der Volksschulwesens in der Bukowina im Schuljahre 1895/1896*, în *Protokole des Bukowiner Landtag*, 1897, Anexa X, p. 1-21.

⁸ *Jahres-Hauptbericht über den Zustand der Volksschulwesens in der Bukowina im Schuljahre 1895/1896 – 1904/1905*, Czernowitz, 1896-1905.

⁹ *Statistische Nachweisung ... nach dem Stande vom 31. Dezember 1906 – 31. Dezember 1913*, Czernowitz, 1907-1914.

¹⁰ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina ...*, p. 296-298.

¹¹ *Ibidem*, p. 66, 191-192.

limba cercetată ca obiect. Sunt prezentate informații despre numărul copiilor de vârstă școlară, a copiilor școlarizați și a elevilor clasificați (după sex, confesiuni și limba maternă). Statisticile respective indică numele și prenumele, confesiunea, funcția și nivelul de studii pentru fiecare învățător; limbile de bază și secundare, pentru care erau abilitați să instruiască; data de naștere, data susținerii examenului de maturitate; data primei angajări provizorii și primei angajări definitive; categoria și treapta de salarizare a fiecărui învățător¹².

Statisticile din anii 1906-1913 nu prezintă însă și calcule despre numărul total al copiilor și elevilor după limba maternă și confesiuni pentru fiecare district școlar sau pentru toată Bucovina. Totodată, și aceste statistici școlare conțin unele informații greșite, cum ar fi indicarea copiilor și elevilor după confesiuni sau limba maternă, ori prezentarea incorectă a numărului de copii după o anumită confesiune sau limbă maternă. De aceea, pentru a aprecia mai corect structura etnică și confesională a copiilor de vârstă școlară și a elevilor din școli în perioada 1906-1913, am stabilit mai întâi greșelile comise și am indicat varianta corectă¹³.

Aceste statistici școlare permit urmărirea evoluției contingentului de elevi din anumite școli sau districte, în decurs de două decenii (1895-1914). În lucrarea noastră despre învățământul primar din Bucovina am publicat integral lista școlilor primare la sfârșitul anului 1913, fiind indicată data deschiderii fiecărei școli, numărul de clase (după limba de instruire), structura contingentului de elevi (după confesiuni și limba maternă), numele și prenumele directorului de școală¹⁴. Au fost elaborate și două studii, în care am prezentat starea școlilor primare din districtele Siret și Storojineț, respectiv din districtele Rădăuți și Suceava, în anul 1913¹⁵. În acest articol ne propunem să prezentăm starea școlilor primare din districtele Câmpulung și Gura Humorului, conform ultimei statistici școlare austriece, valabile pentru data de 31 decembrie 1913.

Populația districtelor Câmpulung și Gura Humorului, în 1910

Districtul Câmpulung Moldovenesc, situat în zona muntoasă din sud-vestul Bucovinei, era locuit în mare majoritate de români și de un număr însemnat de germani. La sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, în munții din sud-vestul Bucovinei au fost întemeiate coloniile cu mineri germani din Iacobeni, Cârlibaba, Eisenau, Louisenthal, Freudenthal. Un număr mare de germani s-au stabilit cu traiul în comunele Fundul Moldovei, Vama și Pojorâta. Majoritatea acestor germani erau originari din comitatul Zips (astăzi pe teritoriul Slovaciei) și din Transilvania, după confesiune fiind atât catolici, cât și protestanți. După anul 1848 mineritul din munții Bucovinei a decăzut și nu mai aducea profit. De aceea, coloniștii germani au fost nevoiți să practice alte ocupații. În sud-vestul Bucovinei nu au mai fost întemeiate alte colonii germane, iar numărul populației germane a crescut predominant pe cale naturală.

În partea de nord a districtului Câmpulung existau mai multe sate, locuite în majoritate de ucraineni (huțuli). Parțial de ruteni erau populate și satele Cârlibaba, Frasin, Gemene și Ostra. Conform ultimului recensământ austriac din anul 1910, districtul politic Câmpulung era constituit din trei districte judecătorești (Câmpulung, Vatra-Dornei și Stulpicani). În acest district erau două orașe (Câmpulung și Vatra-Dornei) și 27 de sate. În districtul Câmpulung au fost înregistrați atunci 60.593 de locuitori prezenți și 59.364 de locuitori indigeni (*einheimische*). Structura populației după confesiuni și limba maternă era următoarea:

¹² *Statistische Nachweisung ... vom 31. Dezember 1906 – 31. Dezember 1913.*

¹³ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina ...*, p. 66, 298-301.

¹⁴ *Ibidem*, p. 264-295.

¹⁵ Idem, *Școlile primare din districtele Siret și Storojineț în anul 1913*, în „Țara Fagilor”, anul XV, Cernăuți – Târgu-Mureș 2006, p. 37-63; Idem, *Școlile primare din districtele Rădăuți și Suceava în anul 1913*, în „Codrul Cosminului”, nr. 12 (22), Suceava 2006, p. 123-144.

Populația districtului Câmpulung în 1910, după confesiuni și limba de comunicare¹⁶

Districtul judecătoresc	Total	Romano-catolici	Greco-catolici	Ortodocși	Luterani	Mozaici	Alții
Câmpulung	35.034	4.289	465	24.565	2.132	3.545	38
Vatra Dornei	15.529	2.379	172	8.994	2.038	1.925	21
Stulpicani	10.030	2.290	117	6.923	86	609	5
Total	60.593	8.958 <i>14,8%</i>	754 <i>1,2%</i>	40.482 <i>66,8%</i>	4.256 <i>7,0%</i>	6.079 <i>10,0%</i>	64
Districtul judecătoresc	Total	Germană	Română	Ruteană	Polonă	Maghiară	Alte
Câmpulung	34.620	9.222	18.952	6.011	396	6	33
Vatra Dornei	14.781	5.912	8.217	541	103	0	8
Stulpicani	9.963	2.833	5.922	1.001	190	0	17
Total	59.364	17.967 <i>30,3%</i>	33.091 <i>55,7%</i>	7.553 <i>12,7%</i>	689 <i>1,2%</i>	6	58 <i>0,1%</i>

Așadar, în 1910, în districtul Câmpulung locuiau 55,7% români, 30,3% germanofoni (inclusiv cca. 6.000 de evrei), 12,7% ucraineni. Orașul Câmpulung avea 8.726 de locuitori, inclusiv 5.574 români, 2.879 vorbitori de limbă germană. În orașul Vatra Dornei trăiau 5.431 persoane, dintre care 3.059 români, 2.118 germanofoni. Vorbitorii de limbă germană erau majoritari în satele Iacobenii, Schwarzthal și Cârlibaba, dar constituiau o proporție importantă și în satele Vama, Pojorâta, Vatra Moldoviței, Frasin, Fundul Moldovei, Bucșoia, Stulpicani. În 5 sate din nordul districtului (Argel, Breaza, Ciumârna, Rus pe Boul, Rușii Moldoviței), majoritatea locuitorilor s-au declarat vorbitori de ucraineană. Peste jumătate din locuitori se considerau ucraineni și în satul Gemenii¹⁷.

În ultimul deceniu al sec. al XIX-lea s-a modificat împărțirea administrativă în partea de sud a Bucovinei. Districtele judecătorești Solca și Gura Humorului au fost separate de districtele Rădăuți, respectiv Suceava, și au constituit noul district politic Gura Humorului. Acest district era situat între districtele Câmpulung (în vest) și Suceava (în est), iar la nord se mărginea cu districtul Rădăuți.

În 1910, acest district politic era constituit din două districte judecătorești (Gura Humorului și Solca) și cuprindea un oraș (Gura Humorului), un târg (Solca) și 30 de sate. Structura populației era astfel:

Populația districtului Gura Humorului în 1910, după confesiuni și limba de comunicare¹⁸

Districtul judecătoresc	Total	Romano-catolici	Greco-catolici	Ortodocși	Luterani	Mozaici	Alții
Gura Humor	33.838	6.389	90	22.067	2.463	2.776	53
Solca	27.557	4.641	1.068	20.603	280	949	16
Total	61.395	11.030 <i>18,0%</i>	1.158 <i>1,9%</i>	42.670 <i>69,5%</i>	2.743 <i>4,5%</i>	3.725 <i>6,1%</i>	69
Districtul judecătoresc	Total	Germană	Română	Ruteană	Polonă	Maghiară	Alte
Gura Humor	33.721	9.758	22.102	122	1.121	607	11
Solca	27.521	3.948	20.582	1.165	1.814	0	12
Total	61.242	13.706 <i>22,4%</i>	42.684 <i>69,7%</i>	1.287 <i>2,1%</i>	2.935 <i>4,8%</i>	607 <i>1,0%</i>	23

¹⁶ Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 im Herzogtume Bukowina, în „Mittheilungen des Statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina”, vol. XVII, Czernowitz 1913, p. 66-69.

¹⁷ A se vedea harta lingvistică a Bucovinei pentru anul 1910 - <http://historymaps.ro/?p=2504>

¹⁸ Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1910 ..., p. 62-65.

În 1910, aproape 70% din locuitorii acestui district erau români, iar vorbitorii de limbă germană constituiau 22,4% din populație. Orașul Gura Humorului avea 5.257 de locuitori, dintre care 4.252 germanofoni (inclusiv peste 2.000 de evrei) și doar 708 români. În târgul Solca trăiau 3.253 persoane, inclusiv 1.819 români, 1.286 vorbitori de germană¹⁹. Germanii locuiau aproape exclusiv în satele Bori și Lichtenberg, constituiau cca. jumătate din locuitori în satele Ilișești, Clit și Poiana Micului. Polonezii locuiau mai compact în satele Cacica, Poiana Micului, Pleș și Solonețul Nou. Ucrainenii constituiau doar 2,1% din populația districtului și locuiau preponderent în satele Cacica, Clit și Solonețul Nou, cei mai mulți fiind greco-catolici. Maghiarii locuiau exclusiv în satul Joseffalva²⁰.

După 1880, recensămintele austriece au înregistrat populația după criteriul limbii de conversație, iar evreii din Bucovina au fost trecuți la limba germană de comunicare. În primul deceniu al sec. XX, proporția evreilor vorbitori de germană s-a redus de la 96,5% în 1900, la 93% în 1910. În schimb, s-a mărit numărul evreilor care considerau ucraineana, poloneza sau româna drept limbi de comunicare²¹. În 1910, din 168.779 vorbitori de limbă germană, 95.706 erau evrei, iar restul de 73.673 erau etnici germani²². În 1910, jumătate din romano-catolici (50.009 persoane) și aproape toți evanghelicii (19.475 din totalul de 20.517) erau etnici germani²³.

Norbert Zimmer a publicat o statistică detaliată, potrivit căreia, în anul 1900, în Bucovina locuiau 69.916 etnici germani²⁴. După această statistică, în districtele Câmpulung și Gura Humorului, etnicii germani constituiau peste 90% în coloniile Freudenthal (100%), Bori (99,7%), Lichtenberg (99,2%), Eisenau (97,4%) și Luisenthal (90,6%). Peste 50% din populație erau germani în satele Schwarzthal (89,9%), Iacobeni (70,5%) și Poiana Micului (52,4%). Proporția etnicilor germani era mare în satele Clit (49,3%), Ilișești (46,3%), Valea Putnei (39,7%), Pojorâta (32,5%), Bucșoaia (31,8%), Cărlibaba (29,2%), Corlata (27,1%), Ostra (25,3%), Păltinoasa (25,2%), Vatra Moldoviței (24,9%), Frasin (23,5%), Cacica (21,2%), Brașca (17%), Vama (16,6%), Stulpicani (15,8%), dar și în localitățile urbane Gura Humorului (44,2%), Solca (29,6%), Vatra Dornei (17,5%), Câmpulung (16,1%)²⁵.

Polonezii locuiau cel mai compact în 4 sate din zona Cacica, în districtul Gura Humorului. În 1910, vorbitorii de limbă polonă erau majoritari în satele Pleș (100%) și Solonețul Nou (78,1%) și aveau o pondere importantă în Poiana Micului (43,1%) și Cacica (37,5%). În 1910, cei mai mulți polonezi trăiau în satele Solonețul Nou (813), Cacica (762), Poiana Micului (574) și Pleș (254)²⁶.

Școlile primare din districtul Câmpulung, la sfârșitul stăpânirii austriece

În localitățile din sud-vestul Bucovinei, ca și în restul provinciei, o perioadă îndelungată doar un număr mic de copii ai românilor frecventau o școală primară. În schimb, în coloniile germane din acest spațiu, chiar de la începutul sec. al XIX-lea au funcționat școli oficiale sau particulare, cu instruire în limba germană. Prima școală primară în acest spațiu, cu instruire în germană și română, a fost deschisă în anul 1785, în târgul Câmpulung. Potrivit statisticii școlare din anul 1913, cele mai vechi erau școlile cu instruire în germană din coloniile Eisenau (1800), Louisenthal (1805), Iacobeni (1813), Freudenthal (1856) și Schwarzthal (1872), din satele Bucșoaia (1816) și Pojorâta

¹⁹ *Ibidem*, p. 63, 65.

²⁰ A se vedea harta lingvistică a Bucovinei pentru anul 1910 - <http://historymaps.ro/?p=2504>

²¹ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece ...*, p. 264.

²² *Buchenland. 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina*, München, 1961, p. 78.

²³ Wilhelm Hecke, *Die Bevölkerung der Bukowina nach der Umgangssprache in Verbindung mit der Umgangssprache des Geburtsbezirkes*, în „Statistische Monatschrift”, vol. 40, Wien 1914, p. 716.

²⁴ Norbert Zimmer, *Die Deutschen Siedlungen im Buchenland (Bukowina)*, Plauen im Vagtlund 1930, p. 29-32.

²⁵ Constantin Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece ...*, p. 260.

²⁶ *Ibidem*, p. 261.

(1817), ori cele cu predare în germană și română, din Vatra Dornei (1845) și Vama (1860). Primele școli cu predare în limba română s-au deschis abia după anul 1860, în satele Vatra Moldoviței (1860), Dorna Candreni (1862), Fundul Moldovei (1862), Sadova (1865), Pojorâta (1866). Chiar în primii ani după reorganizarea sistemului de învățământ, școli cu instruire în ucraineană au fost deschise în satele Breaza (1871), Gemene (1872), Rus pe Boul (1872) și Rușii Moldoviței (1872) – a se vedea Anexa nr.1.

În anul 1869, districtul Câmpulung cuprindea 22 de comune, dintre care în trei (Câmpulung, Iacobeni și Pojorâta) existau câte două școli, în 11 era câte o școală, iar 8 comune încă nu aveau școli. În 6 școli (două din Iacobeni și câte una din Pojorâta, Eisenau, Freudenthal și Louisenthal) se predă doar în limba germană. În restul școlilor din district se predă predominant în română²⁷.

După o statistică oficială pentru anul 1873, în districtul Câmpulung funcționau următoarele școli: Iacobeni – domeniu (două școli germane, una catolică și una evanghelică, cu 276 de copii școlarizați), orașul Câmpulung (222), Eisenau (151), Vatra Dornei (pentru băieți cu 92 de elevi), Dorna Candreni (66), Fundul Moldovei (59), Frumos (52), Louisenthal și Vama (câte 50 de elevi), Poiana Ștampeii (49), Breaza (47), Pojorâta – domeniu (43), Freudenthal și Schwarzthal (câte 40), Rus pe Boul (37), Rușii Moldoviței (36), Bucșoaia, Ciocănești și Pojorâta – sat (câte 35 de copii în fiecare școală), Vatra Moldoviței (31), Iacobeni – sat (29), Gura Sadovei (24), Gemene (21) și Valea Putnei (cu 18 elevi), în total 25 de școli cu 1.538 de elevi²⁸.

Deși românii erau majoritari, până către anii 1880-1890, în școlile primare din districtul Câmpulung au predominat elevii germani sau germanofoni. Abia în ultimele decenii de stăpânire austriacă, numărul elevilor români din acest district a fost mai mult de 50%. În 1913, din totalul de 8.406 elevi din școlile primare din acest district, 56,2% erau români, 32,9% germanofoni (etnici germani și evrei), 10,1% ucraineni și 0,6% polonezi, ceea ce în mare reflecta structura lingvistică a populației, după recensământul din 1910.

Elevii de la școlile primare din districtul Câmpulung, după limba maternă²⁹

anul	total	germani	români	ruteni	poloni
1871	1.171	781	387	-	3
1875	1.586	846	564	163	13
1880	1.665	958	553	141	11
1890	3.159	1.384	1.565	192	18
1904	6.539	2.403	3.607	441	80
1913	8.406	2.770	4.724	852	50

Inițial, în mai multe localități din districtul Câmpulung au fost deschise școli mixte, în principal cu instruire în germană și română. La începutul sec. XX, o parte din aceste școli au fost separate pe criterii etnice. Către anul 1905, școli mixte germano-române activau în orașele Câmpulung și Vatra Dornei, în satele Bucșoaia, Dorna Candreni, Frasin, Ostra, Stulpicani, Vama, școli germano-rutene – în Cârlibaba și Rușii Moldoviței. În anii următori au fost separate pe criterii etnice școlile mixte germano-române din satele Dorna Candreni, Frasin, Ostra și Stulpicani, școala germano-rutenească din Rușii Moldoviței³⁰. Celelalte școli mixte din districtul Câmpulung (școlile pentru băieți și

²⁷ Julius Wazl, *Zur Geschichte des Bukowiner Volksschulwesens*, în „Bukowiner Schule”, anul I, 1904, p. 196, 204.

²⁸ Josef Wotta, *Zur Entwicklungsgeschichte des Volksschulwesens in der Bukowina*, în „Bukowiner Schule”, anul I, 1904, p. 89-90.

²⁹ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina ...*, p. 189, 195, 200.

³⁰ *Ibidem*, p. 125, 129.

pentru fete din orașele Câmpulung și Vatra Dornei, cele germano-române din Bucșoaia și Vama, școala mixtă din Cârlibaba) au continuat să activeze cu două limbi de instruire.

În districtul Câmpulung, românii și ucrainenii locuiau relativ separat, doar în câteva sate (Breaza, Gemene, Ostra) trăiau atât români, cât și ruteni. În acest district nu a existat nicio școală mixtă româno-ruteană, iar lupta pentru învățământ în limba maternă nu a fost atât de disputată ca în alte sate cu populație mixtă din districtele Cernăuți-rural, Siret, Storujineț ori Suceava. Totuși, în satele Breaza și Gemene, autoritățile austriece au deschis doar școli oficiale cu predare în ucraineană, deși în aceste sate trăiau și mulți români.

După 1910, în mai multe sate cu populație mixtă româno-ucraineană, unde funcționau doar școli oficiale ucrainene, românii bucovineni au reușit să deschidă școli particulare românești. Două școli private românești au fost activate și în districtul Câmpulung. La 7 iunie 1911 a fost luată decizia de înființare a unei școli private românești în satul Breaza, iar peste un an, la 20 august 1912, o astfel de decizie s-a luat și în cazul satului Gemene (vezi Anexa nr.1). După o statistică, publicată în anul 1913, școala privată din Breaza avea 2 clase cu 60 de elevi, iar în Gemene exista o clasă românească cu 30 de elevi³¹.

Conform ultimei statistici școlare austriece, valabile pentru sfârșitul lunii decembrie 1913, în districtul Câmpulung funcționau 58 de școli primare, dintre care 30 românești (inclusiv 2 private), 12 germane, 9 ucrainene, 6 româno-germane și una cu predare în germană, română și ucraineană, în satul Cârlibaba. În aceste școli existau 181 de clase (79 românești, 43 germane, 15 ucrainene, 43 româno-germane și una româno-ruteană). Școlile primare din districtul Câmpulung erau frecventate de 8.406 elevi, dintre care 4.724 (56,2%) români, 2.770 (32,9%) germanofoni, 852 (10,1%) ucraineni, 50 polonezi, 3 maghiari și 7 de alte etnii. După confesiuni, 5.484 (65,2%) elevi erau ortodocși, urmași de romano-catolici (1.382 – 16,4%), mozaici (749 – 8,9%), luterani (701 – 8,3%) și greco-catolici (90 – 1,1%) – a se vedea Anexa nr.1.

În 1913, în orașul Câmpulung erau două școli germano-române (separate pentru băieți și fete) și o școală românească în Capul satului. Aceste trei școli erau frecventate de 1.202 elevi, dintre care 754 români și 414 germanofoni (inclusiv evrei). În zona centrală a orașului Vatra Dornei funcționau de asemenea două școli mixte germano-române (aparte pentru băieți și fete) cu un contingent de 555 de elevi, inclusiv 321 etnici germani și evrei, 211 români. În cătunele Argestru, Rusca și Șara activa câte o școală românească, în care erau instruiți 213 elevi, inclusiv 204 români. Câte o școală separată germană și românească funcționau în satele Dorna Candreni, Frasin, Iacobeni, Ostra, Pojorâta și Stulpicani. În satul Rușii Moldoviței era o școală ruteană și alta germană. În centrul satului Vama era o școală mixtă cu 10 clase româno-germane, iar în cătunul Strâmtura exista o școală românească.

Lista tuturor școlilor din districtul Câmpulung este expusă în Anexa nr.1 din acest studiu. Pentru fiecare școală se indică data și anul deschiderii, limba de instruire și numărul de clase, informații despre contingentul de elevi (după confesiuni și limba maternă), numele și prenumele directorului de școală. În cazul reorganizării unei școli, se indica data cea mai recentă de luare a unei decizii în cazul instituției școlare respective. Din această cauză, datele pentru unele școli nu corespund neapărat cu anul real al deschiderii școlii. Bunăoară, după altă sursă statistică, în 1791 a fost deschisă școală în Eisenau, 1800 – în Pojorâta, 1818 – școala pentru băieți din Câmpulung, 1856 – în Vama, 1868 – în Ciocănești, 1869 – în Bucșoaia³². O precizare se impune și în cazul numărului de elevi germani din fiecare școală. Datele se referă nu la etnicii germani, ci la elevii germanofoni sau germani după limba maternă, în aceste cifre fiind incluși de regulă și elevii de confesiune mozaică.

³¹ *Ibidem*, p. 141; „Școala”, an. IV, nr.4-5, aprilie-mai 1913, Cernăuți, p. 81-94.

³² Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina ...*, p. 227-230. După lucrarea *Schematismus der Bukowiner Volksschulen und Lehrer. (Zusammengestellt auf Grundlage amtlicher Daten)*, Hrsg. von Demeter Isopescul, redigiert von Josef Wotta., Czernowitz, 1894, p. 44, 47, 49, 54.

Școlile primare din districtul Gura Humorului, la sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. XX

În anii 90 ai sec. al XIX-lea, după constituirea districtului politic Gura Humorului, a fost format și noul district școlar. Statistica școlară din anul 1894 deja conține date aparte pentru acest district școlar. Ca și în districtul vecin Câmpulung, și în acest spațiu primele școli primare au fost deschise în coloniile germane. Potrivit ultimei statistici școlare austriece din anul 1913, în districtul Gura Humorului, cele mai vechi erau școlile din Gura Humorului (1812), Cacica (1812), Arbora (1819) și Bori (1840) – a se vedea Anexa nr.2. Pentru unele școli, însă, în această sursă se indică date mai târzii decât cele reale de înființare și deschidere. După statistica școlară pentru anul 1894, în alte trei sate din acest district au existat școli înainte de anul 1850: Ilișești (din 1789), Solca (din 1820) și Poiana Micului (din 1850)³³.

La început și în localitățile din acest district, cele mai multe școli erau cu instruire în germană sau erau mixte (germano-române ori germano-polone). La școala din Cacica se predă în 4 limbi – germană, polonă, română și ucraineană. În anul 1869, în districtul Rădăuți erau 8 școli germane, inclusiv cele din Arbore și Lichtenberg, 15 școli românești (una în Arbore), precum și școli mixte în Solca, Solonețul Nou și Cacica. Tot atunci, școli germane funcționau în Gura Humorului, Ilișești, Bori și Bucșoaia, școli românești în Ilișești și Stupca, o școală în maghiară și română (Joseffalva) și alta germano-polonă (Poiana Micului). Toate aceste școli atunci aparțineau districtului Suceava³⁴. Astfel, în 1869, în localitățile din viitorul district Gura Humorului existau doar 3 școli românești (în Arbore, Ilișești și Stupca), 6 germane și 5 mixte. Satul Bucșoaia ulterior va fi inclus la districtul Câmpulung.

Potrivit unei statistici din anul 1873, în teritoriul care mai târziu va constitui districtul Gura Humorului, funcționau 13 școli primare cu un contingent de 984 de elevi. Atunci activau următoarele școli: Ilișești I (două școli germane, una catolică și una evanghelică, cu 208 copii înscriși la școli), orașul Gura Humorului (pentru băieți cu 154 de elevi), Poiana Micului (școală germană cu 105 elevi), Cacica (73), Arbore (școala oficială cu 60 de elevi), Solonețul Nou (60), Bori (59), Arbore (școala privată cu 58 de elevi), Stupca (53), Drăgoiești (48), Solca (45), Lichtenberg (34) și Ilișești II (școala română cu 27 de elevi)³⁵. Din cele 14 școli, doar în 4 școli (Arbore, Drăgoiești, Ilișești și Stupca) se predă în română, restul erau germane, poloneze sau mixte.

Chiar și în satele cu populație mixtă, unde deja erau deschise școli germane și românești, frecvența școlară la copiii germani era incomparabil mai bună decât la cei de naționalitate română. Bunăoară, după recensământul din 1880, satul Arbore avea 4.398 de locuitori, dintre care 3.636 români și 743 germanofoni, dar în 1873, școlile germane și române din acest sat erau frecventate de un număr aproximativ egal de elevi (58-60). Satul Ilișești, în 1880 avea 3.380 de locuitori, inclusiv 1.850 vorbitori de germană față de 1.507 români³⁶. În 1873, în satul Ilișești funcționau două școli germane cu un contingent de 208 elevi și o școală românească cu doar 27 de elevi.

Peste două decenii, în anul 1894, în districtul Gura Humorului funcționau deja 31 de școli, dintre care 14 românești, 6 germane, 6 româno-germane, câte una polonă (Solonețul Nou), româno-maghiară (Joseffalva), germano-polonă (Poiana Micului), germano-româno-ruteană (Clit) și una cu patru limbi de instruire (Cacica). În localitățile unde erau școli, au fost consemnați 7.290 copii de vârstă școlară, dintre care 4.883 români, 1.797 germanofoni (etnici germani și evrei), 250 slovaci, 178 ruteni, 120 polonezi, 62 maghiari. După confesiuni, cei mai mulți copii erau ortodocși (4.885) și romano-catolici (1.528), urmați de luterani (410), mozaici (311) și greco-catolici (156). Totodată, școlile primare din district erau frecventate de 4.595 de elevi, adică cca. 63% din copiii

³³ *Schematismus der Bukowiner Volksschulen und Lehrer ...*, p. 33, 38-39.

³⁴ Julius Wazl, *Zur Geschichte des Bukowiner Volksschulwesens*, p. 204-205.

³⁵ Josef Wotta, *Zur Entwicklungsgeschichte des Volksschulwesens in der Bukowina*, p. 89.

³⁶ *Spezial – Orts – Repertorien der im österreichischen Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder*, Bd. XIII, *Bukowina*, Wien: Hölder, 1885, p. 14, 20.

de vârstă școlară. În 1894 încă nu existau școli în două sate din districtul Gura Humorului: Cajvana cu 2.209 locuitori și cca. 250 copii de vârstă școlară și Pleș (215 locuitori; cca. 30 copii)³⁷.

În 1894, copiii din Cacica erau considerați polonezi, pe când în alte 3 sate vecine au fost înregistrați slovaci. Din 120 de copii polonezi, 115 locuiau în Cacica, iar din 250 de copii slovaci, 146 erau în Solonețul Nou și 87 în Poiana Micului. Slovaci erau și cei cca. 30 de copii din satul Pleș, unde încă nu era școală. Aproape toți ucrainenii din acest district erau de confesiune greco-catolică și locuiau parțial în satele cu populație mixtă Cacica, Clit și Solonețul Nou. În aceste trei sate erau concentrați 164 de ruteni, dintre care 148 erau greco-catolici³⁸.

Numărul elevilor de la școlile primare din acest district a crescut foarte repede mai ales în primii ani din sec. XX. Evoluția contingentului de elevi, după limba maternă, este reflectată în tabelul următor:

Elevii de la școlile primare din districtul Gura Humorului, la începutul sec. XX, după limba maternă³⁹

Anul școlar	Total	români	germani	polonezi	ruteni	maghiari
1898/1899	5.319	3.142	1.636	305	133	103
1899/1900	5.568	3.438	1.587	299	141	103
1900/1901	6.725	4.461	1.692	318	156	97
1901/1902	7.653	5.186	1.905	321	147	92
1902/1903	8.562	5.940	1.992	324	199	105
1904/1905	9.861	6.853	2.294	380	222	112
1908	9.934	6.989	2.154	484	192	115
1910	9.877	6.933	2.144	510	194	96
1913	9.906	7.039	2.131	458	195	80

Statisticile școlare din acest tabel demonstrează foarte clar că, în anii 1900-1905, numărul elevilor de la școlile primare din districtul Gura Humorului a crescut cu cca. 1.000 pe an, aceasta datorându-se mai ales creșterii rapide a numărului de elevi români. Doar în decurs de 5 ani școlari (1899/1900 – 1904/1905), numărul total al elevilor a crescut cu 4.293, inclusiv al celor de naționalitate română – cu 3.415. După 1905, numărul total al elevilor s-a stabilizat la aproape 10 mii, iar al elevilor români – la cca. 7 mii. În anul școlar 1898/1899, din totalul elevilor, 59,1% erau români față de 30,8% germani și evrei. La sfârșitul anului 1913, deja 71,1% din elevi erau de naționalitate română față de 21,5% de elevi germanofoni.

La începutul sec. XX, și în districtul Gura Humorului, mai multe școli mixte au fost reorganizate pe criterii etnice. În 1903 a fost deschisă o școală românească, aparte de cea maghiară, în Joseffalva. În decembrie 1905, o școală primară românească s-a deschis și în orașul Gura Humorului. În noiembrie 1907 a fost reorganizată școala cu 4 limbi de instruire din Cacica. Atunci a fost deschisă în acest sat o școală separată românească, iar în centrul satului a continuat să funcționeze o școală mixtă cu clase polono-germane și ruteano-germane. După 1905 a fost separată școala germano-polonă din Poiana Micului. În privința școlii mixte din târgul Solca, Consiliul Școlar provincial a decis în ședința din 4 septembrie 1911 separarea acesteia într-o școală germană și una românească cu câte patru clase. La școala germană urma ca limbile română și poloneză să fie

³⁷ *Schematismus der Bukowiner Volksschulen und Lehrer ...*, p. 27.

³⁸ *Ibidem*, p. 27, 30, 34, 38-39.

³⁹ **1898/1899 – 1904/1905** – calculat și corectat după *Jahres-Hauptbericht über den Zustand der Volksschulwesens in der Bukowina im Schuljahre 1898/1899 – 1904/1905*, Czernowitz, 1899-1905; **1908-1913** - calculat și corectat după *Statistische Nachweisung ... nach dem Stande vom 31. Dezember 1908 – 31. Dezember 1913*, Czernowitz, 1909-1914.

predat ca obiect facultativ, iar la cea română limba germană se introducea ca obiect obligatoriu. Școala germano-română din Solca a fost reorganizată pe criterii etnice la 1 februarie 1913⁴⁰.

Restul școlilor din acest district au continuat să activeze cu mai multe limbi de instruire. În 1913, în Păltinoasa și Brașca erau școli germano-române, în Solonețul Nou – polono-ruteană, în Cacica – școală cu clase polono-germane și ruteano-germane, în Clit – cu clase separate germane, române și rutene (a se vedea Anexa nr.2).

În decembrie 1913, în districtul Gura Humorului funcționau 47 de școli primare (inclusiv una particulară germană în Corlata), dintre care 31 românești, 9 germane, 2 polone, una maghiară și 4 mixte (una româno-germană, una germano-româno-ruteană, una germano-ruteano-polonă, una ruteano-polonă). În aceste școli existau atunci 209 clase (146 române, 45 germane, 7 polone, 5 germano-polone, 2 rutene, 2 maghiare, 2 ruteano-germane). Școlile primare din districtul Gura Humorului erau frecventate de 9.906 elevi, dintre care 7.039 (71,1%) români, 2.131 (21,5%) germanofoni, 458 (4,6%) polonezi, 195 (2%) ucraineni, 80 (0,8%) maghiari și 3 de alte etnii. După confesiuni, 7.026 (70,9%) elevi erau ortodocși, urmași de romano-catolici (1.726 – 17,4%), luterani (495 – 5%), mozaici (453 – 4,6%) și greco-catolici (202 – 2%) – a se vedea Anexa nr.2.

Potrivit ultimei statistici școlare austriece, în orașul Gura Humorului erau două școli germane (separate pentru băieți și fete) cu 636 de elevi (inclusiv 608 germani și evrei) și o școală românească, frecventată de 149 de elevi români.

În târgul Solca funcționa câte o școală separată germană și românească, cu un contingent de 480 de elevi (287 români, 172 germanofoni, 20 polonezi). Școli primare separate românești și germane erau în satele Arbora, Corlata și Ilișești, germană și poloneză – în Poiana Micului, română și maghiară – în Joseffalva. În două sate (Brașca și Păltinoasa) existau școli mixte germano-române, iar în satele Cacica și Clit, școlile erau cu trei limbi de instruire. Lista tuturor școlilor primare din districtul Gura Humorului este expusă în Anexa nr. 2.

⁴⁰ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina ...*, p. 125, 126, 129-130.

Anexa nr. 1.

DISTRICTUL CÂMPULUNG

1. Argel. Școală ruteană cu o clasă, deschisă la **26 septembrie 1899**. 50 elevi (3 romano-catolici, 2 greco-catolici, 43 ortodocși, 2 mozaici; 5 germani, 45 ruteni). Diriginte – *Prystupa Vasile*.

2. Benia. Școală ruteană cu o clasă, deschisă la **7 decembrie 1906**. 51 elevi (51 ortodocși; 51 ruteni). Diriginte – *Woloszczuk Simeon*.

3. Botuș. Școală română cu 2 clase, deschisă la **7 august 1903**. 95 elevi (2 romano-catolici, 93 ortodocși; 2 germani, 90 români, 3 ruteni). Diriginte – *Mercheș Eusebie*.

4. Breaza – Centru. Școală ruteană cu 2 clase, deschisă în **1871**. 100 elevi (87 ortodocși, 13 mozaici; 13 germani, 7 români, 80 ruteni). Diriginte – *Slipeniuk Eustach*.

5. Breaza – Parău (filială). Școală ruteană cu o clasă, deschisă la **23 ianuarie 1907**. 45 elevi (45 ortodocși; 45 ruteni). Diriginte – *Romanowski Ilia*.

6. Bucșoaia. Școală mixtă (4 clase germano-române), deschisă în **1816**. 229 elevi (89 romano-catolici, 110 ortodocși, 4 evanghelici, 26 mozaici; 119 germani, 110 români). Diriginte – *Sahlean Matei*.

7. Câmpulung – Capul satului. Școală română cu 7 clase, deschisă la **22 octombrie 1883**. 330 elevi (11 romano-catolici, 3 greco-catolici, 316 ortodocși; 11 germani, 316 români, 3 ruteni). Diriginte – *Stipor Constantin*.

8. Câmpulung (de băieți). Școală mixtă (9 clase germano-române), deschisă la **2 noiembrie 1785**. 432 elevi (93 romano-catolici, 17 greco-catolici, 220 ortodocși, 5 evanghelici, 97 mozaici; 194 germani, 218 români, 14 ruteni, 4 poloni, 2 alții). Diriginte – *Diaconovici George*.

9. Câmpulung (de fete). Școală mixtă (10 clase germano-române), deschisă la **1 septembrie 1875**. 440 eleve (112 romano-catolice, 15 greco-catolice, 218 ortodoxe, 9 evanghelice, 86 mozaice; 209 germane, 220 românce, 10 rutene, o poloneză). Diriginte – *Teleaga Dimitrie**.

10. Cârlibaba. Școală mixtă (2 clase germane, o clasă româno-ruteană), deschisă la **1 noiembrie 1874**. 175 elevi (56 romano-catolici, 88 ortodocși, 21 evanghelici, 10 mozaici; 87 germani, 33 români, 55 ruteni). Diriginte – *Hnidey Georg*.

11. Ciocănești. Școală română cu 3 clase, deschisă la **20 iunie 1873**. 146 elevi (3 romano-catolici, 132 ortodocși, 7 evanghelici, 4 mozaici; 14 germani, 132 români). Diriginte – *Dunic George*.

12. Ciumârna. Școală ruteană cu o clasă, deschisă la **18 septembrie 1900**. 45 elevi (45 ortodocși; un român, 44 ruteni). Diriginte – *Arsenicz Anton*.

13. Dealul Florenilor. Școală română cu 2 clase, deschisă la **20 octombrie 1890**. 76 elevi (3 romano-catolici, 3 greco-catolici, 70 ortodocși; 74 români, 2 alți). Diriginte – *Cazievici Emanuel*.

14. Deia. Școală română cu 2 clase, deschisă la **2 octombrie 1899**. 94 elevi (92 ortodocși, 2 mozaici; 2 germani, 92 români). Diriginte – *Marici Ioan*.

15. Dorna Argeștru. Școală română cu 2 clase, deschisă la **24 noiembrie 1889**. 80 elevi (3 romano-catolici, 71 ortodocși, 5 evanghelici, un mozaic; 8 germani, 71 români, un polon). Diriginte – *Rădășan Nicu*.

16. Dorna Candreni (germană). Școală cu 2 clase, deschisă la **1 aprilie 1912**. 71 elevi (36 romano-catolici, 35 mozaici; 71 germani). Diriginte – *Spielvogel Rudolf*.

17. Dorna Candreni (română). Școală cu 3 clase, deschisă la **10 octombrie 1862**. 149 elevi (149 ortodocși; 149 români). Diriginte – *Ioneț Samuil*.

18. Dorna Rusca. Școală română cu o clasă, deschisă în **1885**. 55 elevi (55 ortodocși; 55 români). Diriginte – *Mihali Vasile*.

19. Dorna Șara. Școală română cu o clasă, deschisă în **1885**. 78 elevi (78 ortodocși; 78 români). Diriginte – *Bilous Mihai*.

- 20. Doroteia Plotonița.** Școală română cu 4 clase, deschisă la **3 decembrie 1887**. 181 elevi (181 ortodocși; 181 români). Diriginte – *Nahaiciuc Nicolae*.
- 21. Eisenau.** Școală germană cu 6 clase, deschisă în **1800**. 191 elevi (21 romano-catolici, 169 evanghelici, un mozaic; 191 germani). Diriginte – *Dewald Philipp*.
- 22. Gemene.** Școală ruteană cu 2 clase, deschisă la **15 august 1872**. 85 elevi (23 romano-catolici, 57 ortodocși, 5 mozaici; 26 germani, 59 ruteni). Diriginte – *Antoniuk Dmytro*.
- 23. Frasin (germană).** Școală cu 2 clase, deschisă la **21 ianuarie 1911**. 99 elevi (85 romano-catolici, 2 greco-catolici, un ortodox, un evanghelic, 10 mozaici; 82 germani, un român, 3 ruteni, 13 poloni). Diriginte – *Pomeranz Deborah*.
- 24. Frasin (română).** Școală cu 3 clase, deschisă la **21 ianuarie 1911**. 137 elevi (137 ortodocși; 137 români). Diriginte – *Hoinic Arsenie*.
- 25. Freudenthal.** Școală germană cu 3 clase, deschisă în **1856**. 134 elevi (78 romano-catolici, 4 ortodocși, 28 evanghelici, 24 mozaici; 124 germani, 4 români, 6 poloni). Diriginte – *Frank Adolf*.
- 26. Frumos.** Școală română cu 4 clase, deschisă la **15 mai 1874**. 209 elevi (7 romano-catolici, 195 ortodocși, 7 mozaici; 9 germani, 195 români, 5 poloni). Diriginte – *Popescul Anatolie*.
- 27. Fundul Moldovei.** Școală română cu 7 clase, deschisă la **13 octombrie 1862**. 306 elevi (un romano-catolic, 304 ortodocși, un mozaic; 2 germani, 304 români). Diriginte – *Mitric-Bruja Dimitrie*.
- 28. Gura Coșnei.** Școală română cu o clasă, deschisă la **18 februarie 1909**. 57 elevi (2 romano-catolici, 55 ortodocși; 2 germani, 55 români). Diriginte – *Gavrilescu Dumitru*.
- 29. Iacobenii (germană) – de băieți.** Școală cu 6 clase, deschisă în **1813**. 239 elevi (86 romano-catolici, 143 evanghelici, 10 mozaici; 238 germani, un rutean). Diriginte – *Decker Karl**.
- 30. Iacobenii (germană) – de fete.** Școală cu 5 clase, deschisă în **1813**. 192 eleve (54 romano-catolice, 129 evanghelice, 8 mozaice; 191 germane, una alte). Diriginte – *Schneikart Elisabeth*.
- 31. Iacobenii (română).** Școală cu o clasă, deschisă la **1 noiembrie 1870**. 40 elevi (40 ortodocși; 40 români). Diriginte – *Baranoiu Gavriil*.
- 32. Louisenthal.** Școală germană cu 5 clase, deschisă în **1805**. 184 elevi (76 romano-catolici, 11 ortodocși, 73 evanghelici, 24 mozaici; 171 germani, 11 români, 2 maghiari). Diriginte – *Schweitzer Emil*.
- 33. Negrileasa.** Școală română cu 2 clase, deschisă la **13 decembrie 1887**. 104 elevi (13 romano-catolici, 89 ortodocși, 2 mozaici; 15 germani, 89 români). Diriginte – *Sologhiu Teodor*.
- 34. Ostra (germană).** Școală cu o clasă, deschisă la **6 noiembrie 1904**. 44 elevi (36 romano-catolici, 2 greco-catolici, un ortodox, 5 mozaici; 41 germani, un rutean, 2 poloni). Diriginte – *Matschi Jordan*.
- 35. Ostra (română).** Școală cu 2 clase, deschisă la **20 octombrie 1892**. 93 elevi (93 ortodocși; 93 români). Diriginte – *Mihalaș Dimitrie*.
- 36. Poiana Negri.** Școală română cu 2 clase, deschisă în **1884**. 84 elevi (4 romano-catolici, 80 ortodocși; 4 germani, 80 români). Diriginte – *Pridie Grigorie*.
- 37. Poiana Ștampei.** Școală română cu 3 clase, deschisă la **1 ianuarie 1874**. 148 elevi (5 romano-catolici, 3 greco-catolici, 140 ortodocși; 4 germani, 140 români, 3 ruteni, un polon). Diriginte – *Goian Ioan*.
- 38. Pojorâta (germană).** Școală cu 5 clase, deschisă la **17 august 1817**. 174 elevi (84 romano-catolici, un ortodox, 74 evanghelici, 15 mozaici; 173 germani, un român). Diriginte – *Simader Josef Emil*.
- 39. Pojorâta (română).** Școală cu 4 clase, deschisă la **29 mai 1866**. 198 elevi (un greco-catolic, 197 ortodocși; 197 români, un rutean). Diriginte – *Vasilovici Titus*.
- 40. Puciosul.** Școală română cu o clasă, deschisă la **1 octombrie 1899**. 32 elevi (32 ortodocși; 32 români). Diriginte – *Popescul Constantin*.
- 41. Rașca.** Școală ruteană cu o clasă, deschisă la **1 septembrie 1906**. 50 elevi (un romano-catolic, 45 ortodocși, 4 mozaici; 5 germani, 45 ruteni). Diriginte – *Strischka Andrei*.

42. Rus pe Boul. Școală ruteană cu 2 clase, deschisă la **15 martie 1872**. 134 elevi (un romano-catolic, 131 ortodocși, un evanghelic, un mozaic; 3 germani, 131 ruteni). Diriginte – **Jakubowicz Georg***.

43. Rușii Moldoviței (germană). Școală cu 2 clase, deschisă la **21 mai 1872**. 97 elevi (41 romano-catolici, 5 evanghelici, 51 mozaici; 97 germani). Diriginte – **Kirmeier Klara**.

44. Rușii Moldoviței (ruteană). Școală cu 4 clase, deschisă la **21 mai 1872**. 240 elevi (6 romano-catolici, 17 greco-catolici, 217 ortodocși; 2 români, 236 ruteni, 2 poloni). Diriginte – **Kocza Vasile**.

45. Sadova - Fundul. Școală română cu 3 clase, deschisă în **1894**. 121 elevi (121 ortodocși; 121 români). Diriginte – **Mleşnița Xenofon**.

46. Sadova – Gura. Școală română cu 3 clase, deschisă la **21 ianuarie 1865**. 146 elevi (2 romano-catolici, 144 ortodocși; 2 germani, 143 români, un rutean). Diriginte – **Cehovschi Leon**.

47. Schwarzthal. Școală germană cu 2 clase, deschisă în **1872**. 82 elevi (81 romano-catolici, un ortodox; 82 germani). Diriginte – **Podwyszynski Josef**.

48. Slătioara. Școală română cu o clasă, deschisă la **8 septembrie 1894**. 52 elevi (6 romano-catolici, 45 ortodocși, un mozaic; 7 germani, 45 români). Diriginte – **Gheorghiu Gheorghe**.

49. Stulpicani (germană). Școală cu 2 clase, deschisă la **18 octombrie 1906**. 88 elevi (51 romano-catolici, un greco-catolic, 8 evanghelici, 28 mozaici; 82 germani, un rutean, 5 poloni). Diriginte – **Krotky Hermine**.

50. Stulpicani (română). Școală cu 4 clase, deschisă la **6 decembrie 1879**. 266 elevi (un romano-catolic, 265 ortodocși; 266 români). Diriginte – **Vasilovici Emilian**.

51. Valea Putnei. Școală română cu o clasă, deschisă la **1 mai 1871**. 53 elevi (11 romano-catolici, 42 ortodocși; 6 germani, 41 români, un rutean, 3 poloni, 2 alții). Diriginte – **Voevitca George**.

52. Vama (centru). Școală mixtă (10 clase româno-germane), deschisă la **1 septembrie 1860**. 444 elevi (66 romano-catolici, 297 ortodocși, 81 mozaici; 145 germani, 297 români, 2 poloni). Diriginte – **Kelsch Emil**.

53. Vama – Strâmtura. Școală română cu 3 clase, deschisă la **5 decembrie 1907**. 149 elevi (3 romano-catolici, 145 ortodocși, un mozaic; 4 germani, 145 români). Diriginte – **Blândul Ioan**.

54. Vatra Dornei (de băieți). Școală mixtă (5 clase germano-române), deschisă în **1845**. 268 elevi (50 romano-catolici, 12 greco-catolici, 101 ortodocși, 11 evanghelici, 94 mozaici; 146 germani, 111 români, 11 ruteni). Diriginte – **Huțan Vasile**.

55. Vatra Dornei (de fete). Școală mixtă (5 clase germano-române), deschisă în **1845**. 287 eleve (68 romano-catolice, 12 greco-catolice, 99 ortodoxe, 8 evanghelice, 100 mozaice; 175 germane, 100 române, 8 rutene, 3 polone, una alte). Diriginte – **Botezat Eugenia**.

56. Vatra Moldoviței. Școală română cu 4 clase, deschisă la **1 septembrie 1860**. 168 elevi (5 romano-catolici, 163 ortodocși; 5 germani, 163 români). Diriginte – **Constantinovici Alexandru**.

Școli particulare

1. Breaza. Școală română cu 2 clase, deschisă la **7 iunie 1911**. 58 elevi (un romano-catolic, 57 ortodocși; un german, 55 români, 2 poloni). Diriginte – **Mercheș Eusebie**.

2. Gemene. Școală română cu o clasă, deschisă la **20 august 1912**. 31 elevi (2 romano-catolici, 29 ortodocși; 2 germani, 29 români). Diriginte – **Dornean Emanuil**.

Total districtul Câmpulung: 58 școli (12 germane, 30 românești, 9 rutene, 6 româno-germane, una germano-româno-ruteană); **181 clase** (43 germane, 79 române, 15 rutene, 43 româno-germane, una româno-ruteană); **8.406 elevi** (1.382 romano-catolici, 90 greco-catolici, 5.484 ortodocși, 701 evanghelici, 749 mozaici; 2.770 germani, 4.724 români, 852 ruteni, 50 poloni, 3 maghiari, 7 alți).

Anexa nr. 2.

DISTRICTUL GURA-HUMORULUI

1. **Arbora – Bodnareni.** Școală română cu o clasă, deschisă la **30 august 1903**. 69 elevi (68 ortodocși, un mozaic; 69 români). Diriginte – *Vasilovici Eustafie*.
2. **Arbora – Centru.** Școală română cu 6 clase, deschisă în **1819**. 288 elevi (288 ortodocși; 288 români). Diriginte – *Medvighi Simion*.
3. **Arbora – Cotul de jos.** Școală română cu 5 clase, deschisă la **11 martie 1901**. 223 elevi (223 ortodocși; 223 români). Diriginte – *Naherniac Dimitrie*.
4. **Arbora (germană).** Școală cu 5 clase, deschisă la **11 martie 1901**. 180 elevi (82 romano-catolici, un greco-catolic, 43 evanghelici, 54 mozaici; 177 germani, un rutean, 2 poloni). Diriginte – *Heiler Karl**.
5. **Arbora pe Clit.** Școală română cu 5 clase, deschisă la **5 martie 1901**. 258 elevi (258 ortodocși; 258 români). Diriginte – *Poleacu Grigorie*.
6. **Băieșești.** Școală română cu 5 clase, deschisă la **1 septembrie 1883**. 254 elevi (8 romano-catolici, un greco-catolic, 239 ortodocși, 6 mozaici; 13 germani, 239 români, 2 poloni). Diriginte – *Prelici Temistocle*.
7. **Berchișești.** Școală română cu 5 clase, deschisă la **24 septembrie 1894**. 264 elevi (2 romano-catolici, 254 ortodocși, 8 mozaici; 10 germani, 254 români). Diriginte – *Vlad Dionisie*.
8. **Bori.** Școală germană cu o clasă, deschisă în **1840**. 62 elevi (62 romano-catolici; 62 germani). Diriginte – *Lunz Adolf*.
9. **Botoșana.** Școală română cu 7 clase, deschisă în **1882**. 249 elevi (12 romano-catolici, 232 ortodocși, 5 mozaici; 17 germani, 232 români). Diriginte – *Burciu George*.
10. **Brăiești.** Școală română cu 3 clase, deschisă la **1 septembrie 1899**. 139 elevi (2 romano-catolici, 136 ortodocși, un mozaic; 3 germani, 136 români). Diriginte – *Busdugan Valerian*.
11. **Brașca.** Școală mixtă (2 clase germano-române), deschisă la **4 decembrie 1893**. 86 elevi (86 ortodocși; 86 români). Diriginte – *Cozmiuc Constantin*.
12. **Cacica - centru.** Școală mixtă (5 clase polono-germane, 2 clase ruteano-germane), deschisă în **1812**. 249 elevi (150 romano-catolici, 89 greco-catolici, un ortodox, 9 mozaici; 32 germani, 84 ruteni, 133 poloni). Diriginte – *Grabowski Josef**.
13. **Cacica (română).** Școală cu 2 clase, deschisă la **1 noiembrie 1907**. 111 elevi (111 ortodocși; 111 români). Diriginte – *Dulgher Alexandru*.
14. **Capucâmpului.** Școală română cu 6 clase, deschisă în **1892**. 247 elevi (2 romano-catolici, 242 ortodocși, 3 mozaici; 5 germani, 242 români). Diriginte – *Vitenco Hilarion*.
15. **Capucodrului.** Școală română cu 5 clase, deschisă la **6 octombrie 1890**. 363 elevi (2 romano-catolici, 358 ortodocși, 3 mozaici; 5 germani, 358 români). Diriginte – *Reuț Trifon*.
16. **Câjvana.** Școală română cu 8 clase, deschisă la **1 noiembrie 1899**. 343 elevi (3 romano-catolici, 339 ortodocși, un mozaic; 4 germani, 339 români). Diriginte – *Bumbu Mihai*.
17. **Clit.** Școală mixtă (2 clase germane, o clasă română, o clasă ruteană), deschisă la **1 septembrie 1887**. 237 elevi (106 romano-catolici, 55 greco-catolici, 76 ortodocși; 107 germani, 68 români, 62 ruteni). Diriginte – *Tkaczyk Stanislaus*.
18. **Corlata.** Școală română cu 2 clase, deschisă la **15 ianuarie 1891**. 76 elevi (76 ortodocși; 76 români). Diriginte – *Șuhan Alexandru*.
19. **Drăgoiești.** Școală română cu 6 clase, deschisă la **1 august 1871**. 294 elevi (un romano-catolic, 285 ortodocși, 5 evanghelici, 3 mozaici; 9 germani, 285 români). Diriginte – *Moldovan Alexandru*.
20. **Drăgoiești – Fora.** Școală română cu 2 clase, deschisă la **8 octombrie 1904**. 104 elevi (un romano-catolic, 103 ortodocși; un german, 103 români). Diriginte – *Boca Constantin*.

21. Gura Humorului (de băieți). Școală germană cu 7 clase, deschisă în **1812**. 300 elevi (175 romano-catolici, un greco-catolic, 2 ortodocși, 5 evanghelici, 116 mozaici, 1 alte; 286 germani, 2 ruteni, 11 poloni, 1 alți). Diriginte - *Chodakowski Johann**.

22. Gura Humorului (de fete). Școală germană cu 7 clase, deschisă la **1 ianuarie 1886**. 336 eleve (186 romano-catolice, o armeană catolică, 6 greco-catolice, o ortodoxă, 11 evanghelice, 131 mozaice; 322 germane, o româncă, 5 rutene, 6 polone, 2 alte). Diriginte - *Drozdowska Josefina*.

23. Gura Humorului (română). Școală cu 3 clase, deschisă la **11 decembrie 1905**. 149 elevi (2 romano-catolici, 147 ortodocși; 149 români). Diriginte - *Chisilița Alexandru**.

24. Humor. Școală română cu 5 clase, deschisă la **5 aprilie 1883**. 259 elevi (12 romano-catolici, 247 ortodocși; 12 germani, 247 români). Diriginte - *Coroamă Constantin*.

25. Iaslovăț. Școală română cu 5 clase, deschisă la **1 septembrie 1883**. 340 elevi (336 ortodocși, 3 evanghelici, un mozaic; 4 germani, 336 români). Diriginte - *Flociuc Lazăr*.

26. Ilișești (germană). Școală cu 10 clase, deschisă la **1 septembrie 1874**. 440 elevi (40 romano-catolici, 3 ortodocși, 360 evanghelici, 35 mozaici, 2 alții; 435 germani, 5 români). Diriginte - *Laufersweiler Siegmund*.

27. Ilișești (română). Școală cu 8 clase, deschisă în **1859**. 360 elevi (360 ortodocși; 360 români). Diriginte - *Colesniuc Petru*.

28. Joseffalva (română). Școală cu 2 clase, deschisă la **20 noiembrie 1903**. 85 elevi (78 ortodocși, 2 evanghelici, 5 mozaici; 7 germani, 78 români). Diriginte - *Ungurean Ioan*.

29. Joseffalva (maghiară). Școală cu 2 clase, deschisă la **14 mai 1882**. 91 elevi (89 romano-catolici, un ortodox, un evanghelic; 10 germani, un român, 80 maghiari). Diriginte - *Ferencz Ambros*.

30. Lichtenberg. Școală germană cu 2 clase, deschisă în **1884**. 88 elevi (88 romano-catolici; 88 germani). Diriginte - *Weißmann Kaspar*.

31. Lucăcești. Școală română cu o clasă, deschisă la **1 noiembrie 1895**. 60 elevi (2 romano-catolici, 58 ortodocși; 2 germani, 58 români). Diriginte - *Turturean Leon*.

32. Măzănăești. Școală română cu 3 clase, deschisă la **1 septembrie 1888**. 141 elevi (17 romano-catolici, 114 ortodocși, un evanghelic, 9 mozaici; 18 germani, 123 români). Diriginte - *Zăprățan Vasile*.

33. Păltinoasa. Școală mixtă (2 clase germane, 4 clase române), deschisă la **1 octombrie 1890**. 331 elevi (107 romano-catolici, un greco-catolic, 215 ortodocși, 3 evanghelici, 5 mozaici; 105 germani, 215 români, 11 poloni). Diriginte - *Bucevschi Samuil**.

34. Pârtești de Jos. Școală română cu 7 clase, deschisă la **1 octombrie 1875**. 328 elevi (3 romano-catolici, 324 ortodocși, un mozaic; 3 germani, 324 români, un rutean). Diriginte - *Cozarchievici Alexandru*.

35. Pârtești de Jos - Varvata. Școală română cu 4 clase, deschisă la **1 octombrie 1907**. 189 elevi (188 ortodocși, un mozaic; un german, 188 români). Diriginte - *Grigorovici Ioan*.

36. Pârtești de Sus. Școală română cu 5 clase, deschisă la **23 august 1888**. 224 elevi (223 ortodocși, un mozaic; un german, 223 români). Diriginte - *Popescu George*.

37. Pleș. Școală polonă cu o clasă, deschisă la **30 octombrie 1906**. 38 elevi (37 romano-catolici, un ortodox; un rutean, 37 poloni). Diriginte - *Lehowitz Josef*.

38. Poiana Micului (germană). Școală cu 3 clase, deschisă la **17 noiembrie 1873**. 129 elevi (125 romano-catolici, 4 mozaici; 128 germani, un polon). Diriginte: *Holzdräger Rudolf*.

39. Poiana Micului (polonă). Școală cu 3 clase, deschisă la **17 noiembrie 1873**. 118 elevi (118 romano-catolici; 118 poloni). Diriginte - *Swiderski Johann*.

40. Poieni. Școală română cu 5 clase, deschisă la **6 noiembrie 1887**. 263 elevi (262 ortodocși, un mozaic; 263 români). Diriginte - *Todosan Iancu*.

41. Solca (germană). Școală cu 5 clase, deschisă la **1 ianuarie 1874** (reorganizată la **1 februarie 1913**). 193 elevi (137 romano-catolici, 6 greco-catolici, 2 ortodocși, 6 evanghelici, 42 mozaici; 172 germani, un rutean, 20 poloni). Diriginte - *Piotrowski Georg*.

42. Solca (română). Școală cu 6 clase, deschisă la *1 ianuarie 1874* (reorganizată la *1 februarie 1913*). 287 elevi (287 ortodocși; 287 români). Diriginte – *Doroftei George*.

43. Solonețul Nou. Școală mixtă (o clasă ruteană, 3 clase polone), deschisă în *1870*. 155 elevi (113 romano-catolici, 41 greco-catolici, un ortodox; un german, 38 ruteni, 116 poloni). Diriginte – *Swiderski Ladislaus*.

44. Stupca. Școală română cu 9 clase, deschisă la *1 septembrie 1865*. 443 elevi (7 romano-catolici, un greco-catolic, 429 ortodocși, 5 evanghelici, un mozaic; 13 germani, 430 români). Diriginte – *Nahaiciuc Vasile*.

45. Valea Sacă. Școală română cu 6 clase, deschisă la *1 septembrie 1886*. 318 elevi (10 romano-catolici, 304 ortodocși, 4 mozaici; 7 germani, 311 români). Diriginte – *Velehorschi Constantin*.

46. Voroneț. Școală română cu 2 clase, deschisă la *1 septembrie 1892*. 85 elevi (17 romano-catolici, 68 ortodocși; 11 germani, 73 români, un polon). Diriginte – *Popescul Pamfil*.

Școli particulare

1. Corlata. Școală germană cu o clasă, deschisă la *13 octombrie 1913*. 60 elevi (8 romano-catolici, 50 evanghelici, 2 mozaici; 60 germani). Diriginte - *Schlosser Karl*.

Total districtul Gura-Humorului: *47 școli* (9 germane, 31 românești, 2 polone, una maghiară, una româno-germană, una germano-româno-ruteană, una germano-ruteano-polonă, una ruteano-polonă); *209 clase* (45 germane, 146 române, 2 rutene, 7 polone, 2 maghiare, 2 ruteano-germane, 5 germano-polone); *9.906 elevi* (1.726 romano-catolici, 202 greco-catolici, 7.026 ortodocși, 495 evanghelici, 453 mozaici, 4 alți; 2.131 germani, 7.039 români, 195 ruteni, 458 poloni, 80 maghiari, 3 alți).

Rezumat: În studiul său autorul prezintă situația Monarhiei Dualiste în toamna anului 1918, care, în urma înfrângerilor suferite pe câmpurile de luptă, a solicitat armistițiul cu Antanta. Lărgirea prevederilor din cadrul celor "14 puncte" ale președintelui S.U.A., Woodrow Wilson, a permis o liberă exprimare a voinței popoarelor oprite din cadrul Imperiului Habsburgic în sensul autodeterminării naționale. La solicitarea Consiliului Național de la Cernăuți, armata română a înaintat în Bucovina pentru a apăra siguranța și proprietatea locuitorilor de aici, amenințați de bande teroriste și de manevre politice care aveau în vedere știrbirea unității acestei provincii.

Cuvinte cheie: Bucovina, Karl, Iancu Flondor, Iacob Zadik

Abstract: In his study, the author presents the situation of the Dualistic Monarchy in the autumn of 1918, which, following the defeats suffered on the battlefields, requested the Entente armistice. The widening of the provisions of US President Woodrow Wilson's *Fourteen Point* allowed free expression of the oppressed people's opponents in the Habsburg Empire in the sense of national self-determination. At the request of the Cernăuți National Council, the Romanian army advanced to Bukovina to defend the security and property of the inhabitants here, threatened by terrorist gangs and political maneuvers, which aimed at wrecking the unity of this province.

Keywords: Bucovina, Karl, Iancu Flondor, Iacob Zadik

În ultimul an de război devenea tot mai evident faptul că Monarhia multietnică austro-ungară se găsea în pragul destrămării. Criza se făcea simțită și la Viena, capitala Monarhiei Dualiste, unde rezervele alimentare erau epuizate încă din primăvara anului 1918¹. Primele semne ale destrămării armatei se fac simțite în aceeași perioadă când izbucnește răscoala marinarilor din flota austro-ungară de la Marea Adriatică, la Cattaro și Pola, la care au participat și marinari români². În vara anului 1918, în Parlamentul de la Viena se declara în mod deschis faptul că: "Soldații noștri de la Piave nu au nimic de mâncat și oamenii înfometați nu pot participa la război"³.

Toamna anului 1918 avea să aducă schimbarea radicală a situației de pe frontul de Vest dar și în Balcani. Trupele generalului Franchet d'Espèrey izbuteau să cucerească Dobropolie silind Bulgaria, la 29 septembrie, să semneze armistițiul⁴. În același timp, unitățile de sub comanda generalului Allenby declanșau o ofensivă masivă care a scos Turcia din război la sfârșitul lunii octombrie. Cu resursele umane și materiale aproape epuizate, al II-lea Reich, prin cancelarul german Maximilian von Baden accepta, la 6 octombrie, negocieri pentru obținerea armistițiului pe baza deja celebrelor *Fourteen Point*⁵. Sub influența evenimentelor militare din Balcani care au dus la scoaterea din război a Bulgariei, Viena solicita Statelor Unite, la 4 octombrie, deschiderea de negocieri pentru încheierea armistițiului⁶. Președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson, a transmis, prin secretarul de stat Robert Lansing, în data de 18 octombrie, răspunsul la Nota Vienei din 7 octombrie, subliniind că, de la emiterea "celor 14 puncte" în ianuarie 1918, situația s-a schimbat și nu mai acceptă "o simplă autonomie ca bază a păcii", pronunțându-se pentru libera autodeterminare a

¹ Erich Zöllner, *Istoria Austriei*, vol. II, București, 1997, p. 604.

² Vezi V. Stredan, *Garda națională română a marinarilor din Pola și descompunerea marinei austro-ungare*, București, 1922.

³ *Stenographische Protokolle des Hauses der Abgeordneten* 22. Session, 1918, Sitzung 80, 23. Juli, p. 144, Österreichische Nationalbibliothek, Parlamentsbibliothek, V-5, 358.

⁴ Gabriel Hanotaux, *Histoire Illustrée de la Guerre de 1914*, Paris, 1924, Tome 17, p. 262.

⁵ Rodney P. Carlisle, *World War I*, New York, 2007, p. 266.

⁶ William L. Hosch, *World War I People, Politics, and Power*, New York, 2010, p. 146.

popoarelor Dublei Monarhii⁷. Astfel, o simplă notă a președintelui Statelor Unite ce a ridicat pe un alt nivel posibilitatea de exprimare a dorinței de libertate, a dăruit ca pe un castel de cărți de joc, după aproape patru secole, Imperiul Habsburgilor.

Ultimul împărat al Monarhiei Dunărene, Karl⁸, a luat inițiativa de a aduce pe ordinea de zi o mai veche idee, promovată fără succes în trecut de o serie de oameni politici și chiar membri ai familiei imperiale, cea a transformării Austriei într-un stat federativ. Manifestul "popular" (*Das Völkermanifest*), lansat la 16 octombrie, intitulat "Către popoarele mele credincioase", era o inițiativă "de sus", proclama transformarea Austriei într-o confederație de state autonome, care să cuprindă teritoriile germane, cehe, ucrainene și cele ale slavilor de sud⁹. Mai mult de atât, acest proiect conținea o clauză care îl făcea inaplicabil la nivelul întregului imperiu: "Reconstrucția (în state federale) nu va influența în nici un fel integritatea teritoriilor aparținând Sfintei Coroane a Ungariei"¹⁰. Astfel, se elimina din start șansa românilor de a constitui un stat național în proiectata federație. Noul proiect federativ, urma să cuprindă un număr de patru regate naționale: o Austrie germană, regatul ceh al Boemiei, cel ucrainean al Haliciului și regatul Ilyriei, ultimul format din reunirea slavilor de sud¹¹.

Problema românească rămânea deschisă "dată fiind legătura lor cu Ungaria", Bucovina urma să rămână o provincie "dependentă direct de guvernul central", părțile poloneze ale Galiției urmau să revină Poloniei, iar Galiția de Est să formeze o țară de sine stătătoare¹². Cu toate acestea, la sugestia unor politicieni români din Austria, statutul special al Bucovinei nu a fost menționat în Manifest¹³. "Manifestul Popoarelor", era sortit de la început eșecului și nu putea rezolva problemele din Cisleithania în mod separat de cele din Transleithania, iar în acel moment scopul naționalităților nu mai era o autonomie oferită de la centru, care putea fi oricând restrânsă sau retrasă, ci deplină suveranitate. În data de 5/18 octombrie, Constantin Isopescu-Grecul, președintele Consiliului Național de la Viena, a fost primit în audiență de împăratul Karl și a afirmat cu privire la atitudinea pe care o vor lua românii în noua situație creată de Nota președintelui Wilson că, "după convingerea mea toți Românii din Austro-Ungaria ar vota contra monarhiei"¹⁴.

Supraviețuirea în Europa Centrală a acestei realități politico-teritoriale anacronice, imposibil de se reformat sau "reinventa", devenise o chestiune de zile. Până la această dată românii din Bucovina nu au avut posibilitatea de a-și exprima aspirațiile la unitate națională, fără a risca să "ia drumul trădătorilor de patrie", după cum se exprima Aurel Onciul¹⁵. Inclusiv deputații bucovineni în *Reichsrat*-ul de la Viena nu s-au dovedit prea "vocali" în ceea ce privește revendicare de drepturi naționale, deoarece au fost "îmblânziți" de către Guvern, care folosea în propriul interes rivalitatea

⁷ Elisabeth Kovács, *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Politische Dokumente zu Kaiser und König Karl I. (IV.) aus internationalen Archiven*, Wien, 2004, p. 398-399.

⁸ Karl (Carol) I al Austriei sau Karl al IV-lea al Ungariei (n. 17 august 1887, Castelul Persenbeug, Austria Inferioară - d. 1 aprilie 1922, Funchal), născut Karl Franz Josef Ludwig Hubert Georg Maria - din dinastia Habsburg-Lorena, a fost ultimul împărat al Austriei (1916 - 1918) și totodată ultimul rege al Ungariei, Mare Duce al Bucovinei etc; vezi și Peter Broucek, *Karl I. (IV.). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie*, Wien, 1997.

⁹ Elisabeth Kovács, *op.cit.*, p. 395-398; vezi și Helmut Rumpler, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches*, München, 1966, *passim*.

¹⁰ A. J. P. Taylor, *Monarhia Habsburgică, 1809-1918. O istorie a Imperiului austriac și a Austro-Ungariei*, București, 2000, p. 211.

¹¹ Victor S. Mamatey *The United States and East Central Europe 1914-1918. A study of Wilsonian diplomacy and propaganda*, Princeton University Press, New Jersey, 1957, p. 327.

¹² Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*, vol. III, București, f.a., p. 350.

¹³ Manfred Rauchensteiner, *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914-1918*, Wien, 2014, p. 992.

¹⁴ Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii*, Cernăuți, 1938, p. 181.

¹⁵ *Ibidem*, p. 338.

cu rutenii, aceștia din urmă ”devenind astăzi mai mult ca în trecut, instrumentele politicii austriece contra naționalităților”¹⁶.

Clădit timp de secole cu sabia, alianțe matrimoniale, sau rapturi teritoriale Austria imperială se prăbușea iremediabil. În Evul Mediu Austria era ”un stat pur dinastic” bazat pe ”drepturile divine ale monarhilor săi”¹⁷. Într-o Declarație oficială dată la Paris de guvernul provizoriu al Cehoslovaciei, la 18 octombrie, respingea tradiția ”originii divine” a împăraților din fruntea Puterilor Centrale și declară dinastia Habsburgilor ”nedemnă de a guverna națiunea noastră”¹⁸. Încrederea în guvernul central și în monarh se prăbușea o dată cu agravarea situației de pe front, care anunța apropiatul sfârșit al ostilităților. Așa după cum remarca publicistul Seton-Watson, apariția unui stat național puternic românesc prin aplicarea principiului naționalităților și desprinderea unor teritorii din Imperiu Habsburgic era posibilă ”numai dacă puterea militară a Austriei suferă o eclipsă aproape completă”¹⁹.

La 23-24 octombrie 1918 unitățile formate din croați staționate la Fiume și Pola s-au revoltat²⁰, iar militarii Regimentului 22, originari din Transilvania, se răsculau refuzând să mai lupte pentru Austria²¹. În data de 24 octombrie începea ofensiva de pe frontul italian, dar trupele ungare sunt retrase la ordinul guvernului de la Budapesta, iar cele austriece refuză să mai lupte, frontul intrând în descompunere. Victoria repurtată la Vittorio Veneto, la 27 octombrie, a permis străpungerea frontului austro-ungar și trecerea la asaltarea, dinspre sud, a ”brâului fortificat” care proteja direcția Viena și zonele industriale din Austria, Cehia și Moravia²². În consecință, la 3 noiembrie, se încheia armistițiul semnat în apropiere de Padova, la Villa Giusti²³. Austro-Ungaria, epuizată după patru ani de război, nu a cunoscut în fapt o înfrângere militară zdrobitoare, ca de altfel nici Germania, ci o veritabilă implozie după semnarea armistițiului.

Fostul rector al Universității din Cernăuți, Eugen Ehrlich, remarca faptul că Austro-Ungaria, ”sub înrăurirea înfrângerilor militare, s-a desfăcut în bucăți, pentru că singurul element care a ținut-o până la urmă, armata, după Vittorio Veneto nu mai exista”²⁴. Ca urmare, unități întregi au părăsit tranșeele fără luptă, sau chiar au căzut în captivitate deoarece nu cunoșteau termenii armistițiului²⁵. Un martor ocular, medicul Dominic Stanca constata: ”Monarhia nu mai este. Cercul de oțel, care a ținut atât de strâns, secole de-a rândul naționalitățile, s-a rupt și s-a sfărâmat ca un vas netrebnic”²⁶. Fără forțe armate loiale pe care să se poată baza, ultimul Habsburg nu mai avea posibilitatea de a impune, prin forță, o soluție conservatoare așa cum s-a întâmplat în ultimele decenii de existență ale Monarhiei Dualiste.

Austria nu a supraviețuit proiectului tardiv de federalizare și democratizare care trebuia să o transforme într-o ”Elveție a Răsăritului” și un bastion față de tendințele expansioniste ale Rusiei. Monarhia Habsburgică nu a avut șansa de a deveni un potențial ”Commonwealth” austriac cu toate că popoarele au împărtășit timp de mai multe secole un destin comun (*Schicksalsgemeinschaft*)²⁷. Diaspora antihabsburgică a naționalităților oprimate, puternic susținută de Antanta, inclusiv social-democrații austrieci germani din *Reichsrath*, se orientau spre o formă de conducere republicană,

¹⁶ D. Drăghicesco, *Les problèmes nationaux de l'Autriche-Hongrie. Les Roumains*, Paris, 1918, p. 220.

¹⁷ Victor S. Mamatey, *op. cit.*, p. 3.

¹⁸ Elisabeth Kovács, *op. cit.*, p. 400.

¹⁹ Robert William Seton-Watson (and others), *The War and Democracy*, London, 1915, p. 269.

²⁰ Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial. 1914-1918*, București, 1979, p. 427.

²¹ Edmund Glaise-Horstenau – *Die Katastrophe. Die Zertrümmerung Österreichs-Ungarns und das Werden der Nachfolgestaaten*, Zürich- Leipzig – Wien, 1929, p. 347.

²² Austriecii au obținut aici un ultim succes la Monte Grappa; vezi Erich Zöllner, *op. cit.*, vol. II, p. 605.

²³ William L. Hosch, *op. cit.*, p. 147.

²⁴ Eugen Ehrlich, *Sfârșitul unei mari împărății*, București, 1921, p. 44.

²⁵ Vezi Manfred Rauchensteiner, *The First World War and the end of the Habsburg Monarchy, 1914-1918*, Wien, 2014, p. 1007 și urm.

²⁶ Dr. Dominic Stanca, *Între fronturi. 1914-1918*, Cluj, 1935, p. 277.

²⁷ Vezi Johannes Holeschofsky: *Hugo Hantsch (1895–1972)*, Böhlau, Band 2, Wien, 2012, p. 56-57.

astfel încât ultimul împărat-rege, Karl, nu avea nici o șansă de deveni un simbol pentru o nouă formă de unitate în diversitate a Monarhiei Dunărene.

Situația în capitala Imperiului a devenit explozivă în urma dezastrului de pe front. În data de 30 octombrie, mii de soldați și muncitori demonstau la Viena solicitând abdicarea împăratului, alipirea la Imperiul German înființarea unei Gărzi Naționale și proclamarea Republicii²⁸. Germanii din *Reichsrat*, întruniți în Adunare Națională, au proclamat în aceeași zi Republica "Austria Germană", un stat fără granițe și formă cu toate că împăratul Karl se găsea încă pe tron²⁹. La 2 noiembrie era proclamată independența Ungariei³⁰, act ce pune capăt existenței Austro-Ungariei și dualismului, ultima legătură cu Viena rămânând "uniunea personală".

Deoarece evenimentele politice și militare se precipitau, un grup de intelectuali români din Bucovina au stabilit, o dată cu apariția "Glasului Bucovinei", adoptarea unor măsuri mai ferme care, în cele din urmă, nu se mai încadrau în termenii vagi ai autonomiei promise românilor prin *Völkermanifest*. În acel moment a apărut și "omul providențial" al românilor bucovineni, Iancu Flondor, fost primar al orașului Storojineț, retras din viața politică în urmă cu opt ani, care, la sugestia lui Constantin Ispopescu-Grecul, a luat legătura cu intelectualii "glasști" de la Cernăuți, punându-se în fruntea mișcării naționale din Bucovina³¹. Iancu Flondor a fost fără îndoială omul momentului care și-a asumat nu puține riscuri în condițiile menținerii legilor dure aplicate în timpul războiului, motiv pentru care "a intrat în legendă, înainte de a fi intrat în istorie"³².

Lucrările adunării naționale a românilor bucovineni au fost deschise în după-amiaza zilei de 27 octombrie 1918, în prezența a 300-400 persoane, de decanul de vârstă al celor prezenți, părintele Dionisie Bejan, președintele Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina. La propunerea acestuia, a fost ales ca președinte al adunării Iancu Flondor, care a rostit o scurtă cuvântare: "Domnilor, o iobăgie națională de aproape un secol și jumătate, pe cât de dureroasă pe atât de rușinoasă, e pe sfârșite. Poporul român din Bucovina e pe cale de a sparge și a lepăda lanțul care i-a ferecat sufletul. Liberi, în puterea suveranității naționale, d-voastre veți hotărî astăzi, ce veți afla de bine pentru un viitor falnic al neamului românesc din Bucovina (...) "³³. Adunarea reprezentanților românilor s-a proclamat, în virtutea suveranității naționale, Constituanta a acestei provincii românești și a votat o Moțiune prin care se stabilea "unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent", unitatea de acțiune cu românii din Transilvania și Ungaria, instituirea unui Consiliu național format din 50 de membri și participarea, cu reprezentanți proprii, la viitoarea Conferință de Pace. La ultimul punct, Constituanta respingea orice tendință de știrbire a integrității teritoriale a Bucovinei, dar își afirma disponibilitatea de a se înțelege cu naționalitățile conlocuitoare³⁴.

Unitatea de acțiune cu românii din Transilvania sporeau șansele de reușită a mișcării naționale a românilor bucovineni, a cărei forță fusese slăbită de luptele politice fratricide din ultimele două decenii și era acum subminată de acțiunea deputatului Aurel Onciul. Moțiunea adoptată de românii bucovineni în virtutea dreptului istoric, era în concordanță cu principiul naționalităților, deoarece națiunea băștinașă a păstrat în mod latent dreptul de suveranitate a acestui fragment de stat, inclus în conglomeratul habsburgic cu titlul de Ducatul Bucovinei, chiar dacă a fost pusă în inferioritate numerică după 1775, mai ales prin colonizări sistematice dar și alte acte politico-administrative³⁵. Rezoluția adoptată a fost considerată de unii "oarecum echivocă", deoarece nu se vorbea direct

²⁸ Johhanes Mattes, Michael Wagner, *Ende und Anfang Österreichische Revolution - November 1918*, Universität Wien, 2006, p. 6.

²⁹ A. J. P. Taylor, *op. cit.*, p. 213.

³⁰ András Siklós, *Ungarn. 1918-1919*, Corvinia, 1979, p. 105 și urm.

³¹ Ion Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 181.

³² Constantin Loghin, *Iancu Cav. De Flondor (1865-1924)*, Cernăuți, 1944, p. 5.

³³ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei. 28 Noemvrie 1918. Studiu și documente*, București, 1928, p. 36-37.

³⁴ *Ibidem*, p. 37.

³⁵ Vezi Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților*, București, 1935, p. 108-109.

despre unirea cu România³⁶. Hotărârea de a forma un stat național independent alături de celelalte provincii românești, fără a mai menționa Austria, era o respingere indirectă a propunerilor tardive de federalizare care promiteau doar autonomia națională. Totodată, deschidea calea spre unirea cu România după modelul basarabean din martie 1918. Constituanta și actul de la 27 octombrie, considerate de unii "bejenari" din Vechiul Regat ca "instrumentul unei politici locale bucovinene", a fost în mod evident un prim pas spre unire, românii bucovineni respingând indirect Manifestul imperial, atunci când au hotărât să-și hotărască singuri viitorul "în cadrul românismului", refuzând să fie obiectul unor târguieli diplomatice în mâinile austrieilor³⁷.

Guvernatorul Bucovinei a refuzat la 28 octombrie 1918 solicitarea delegației Consiliului Național, condusă de Iancu Flondor, de a preda puterea, motivând că are nevoie de instrucțiuni de la Viena³⁸. Românii bucovineni mai doreau retragerea conaționalilor de pe front și lăsarea lor la vatră, subordonarea față de Consiliul Național a Jandarmeriei locale, pentru a asigura liniștea în provincie până la intrarea trupelor române, care urma să se petreacă, așa după cum l-a informat Iancu Flondor pe Etzdorf³⁹, "până în cel mult 14 zile"⁴⁰.

Un fapt mai puțin cunoscut este încercarea pe care au făcut-o chiar unii membri ai dinastiei Habsburgice de a se adapta noilor realități geopolitice ale unei Europe în schimbare. Recunoscând potențialul naționalismului, aceștia au renunțat la identitatea lor germană pentru a îmbrățișa pe cea a unor popoare emergente din monarhie. Un caz tipic îl reprezintă acțiunea arhiducelui Wilhelm de Habsburg, vărul împăratului Karl I. Promovat la rangul de căpitan, Wilhelm a fost numit comandant al "Grupului de luptă Arhiducele Wilhelm" și avea sub comanda sa aproximativ 4.000 de soldați și ofițeri ucraineni. Acesta și-a asumat cauza poporului ucrainean adoptând nu doar portul popular, dar și un nou nume, "Vasyl Vyshyvanyi"⁴¹.

Din nefericire Consiliul Național nu avea mijloacele pentru a-și impune autoritatea în provincie. În timp ce unităților ucrainene din armata austriacă l-i s-a permis să se întoarcă în Galiția și în Bucovina, cele românești erau reținute departe pe front, cum era cazul celor din Regimentul 41, care se găseau pe malul Mării de Azov⁴². Trupele Legiunii ucrainene conduse de "Prințul Roșu" erau dislocate în Bucovina la Cernăuți și Rădăuți, ajungând până la Cojoci pe valea Bistriței, unde ocupau poziții pe teritoriul care urma să fie cedat conform Tratatului de la București⁴³. Arhiducele Karl Wilhelm, adept al proiectului austro-ucrainean pentru Galiția și Bucovina spera "să facă din Cernăuți propriul său imperiu"⁴⁴. Prezența în Bucovina în toamna anului 1918 a trupelor ucrainene conduse de către cel numit și *Kneaz Stefanowicz*, erau o garanție în plus pentru Viena că planurile sale în această provincie nu vor putea întâmpina o opoziție reală din partea românilor de aici. În aceste condiții pentru Bucovina, după mai bine de cinci decenii de autonomie, se deschidea perspectiva anulării acesteia și a reanexării la Galiția, cu consecințe incalculabile pentru românii de aici.

³⁶ Ion. I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 241.

³⁷ Al. Procopovici, *Cincisprezece ani de la Unirea Bucovinei. Constituanta din 27 Octombrie 1918*, Cernăuți, 1933, p. 15 și urm.

³⁸ Dr. Radu Sbiera, *Unirea Bucovinei*, Cernăuți, 1943, p. 10.

³⁹ Josef Graf von Etzdorf, ultimul guvernator (*Landespräsident*) al Ducatului Bucovinei (2 mai 1917- 6 noiembrie 1918).

⁴⁰ *1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe. 1916-1918*, vol. II, București, 1983, doc. nr. 304, p. 1185.

⁴¹ Vezi Timothy Snyder, *Red Prince: the Secret Lives of a Habsburg Archduke*, New York, 2008, p. 101 și urm.

⁴² Dr. Octavian Lupu, *Iancu Flondor. O schiță de portret a unui om și a patriei sale*, în *Era în octombrie (În al 61-lea an al constituirii statului național unitar român)*, 27 octombrie 1977, mss. dact., p. 14.

⁴³ Vezi Ion I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Cernăuți, 1934, p. 208 și urm.; Timothy Snyder, *op. cit.*, p. 116-117.

⁴⁴ Hannes Hofbauer, Viorel Roman, *Bucovina, Basarabia, Moldova (O țară uitată între Europa de vest, Rusia și Turcia)*, București, 1995, p. 43.

În luna octombrie se găseau în Bucovina următoarele trupe austriece: în partea de sud Regimentul Nr. 203, de la Siret până la hotarul Galiției se găseau legionarii ucraineni comandați de arhiducele Wilhelm de Habsburg, iar în Cernăuți trupe ale regimentelor bucovinene 22 și 41⁴⁵. Deoarece legionarii ruteni urmăreau "smomirea populațiunei românești de a cere unirea cu statul ucrain" care urma să se înființeze în Galiția de Est, deputații români au solicitat premierului Hussarek⁴⁶ retragerea acestora din Bucovina în termen de trei zile⁴⁷. Retragerea trupelor austro-ungare care erau cantonate în Ucraina și estul României a început la 20 octombrie fiind direcționate spre o serie de localități din Banat⁴⁸. Destrămarea armatei austro-ungare era pe zi ce trecea tot mai vizibilă. Batalionul C.V. 2 italian din Trentin s-a dizolvat trecând pe la Mamornița către Dorohoi cu 7 ofițeri, 258 trupă, 50 prizonieri italieni, 19 căruțe, 62 cai și alimente⁴⁹. Alarmat, primul ministru Alexandru Marghiloman transmitea instrucțiuni ca aceștia să fie izolați și internați, "spre a evita contagiunea" populației și militarilor noștri⁵⁰.

La 1 noiembrie, Consiliul Național Ucrainean (*Ukrains'ka Narodna Rada*), un nou organism constituit la Lemberg, reprezentând pe ucrainenii din Austro-Ungariei, a proclamat crearea Republicii Naționale a Ucrainei de Vest, cu două săptămâni înainte de înființarea Republicii Polone. Intenția liderilor noii republici era de a alipi la noul stat Galicia de Est, nordul Bucovinei și Transcarpatia⁵¹. Conform unei Telegramme semnate de deputatul N. Wassilko și adresată către arhiducele Wilhelm, se desprinde concluzia că acest teritoriu urma să cuprindă cea mai mare parte a Bucovinei, cu orașele Cernăuți, Siret și Storjineț. Lucrările Radei și proclamarea independenței Ucrainei de Vest s-au desfășurat cu sprijinul autorităților și sub pavăza armatei austriece, deoarece adunarea s-a desfășurat în spiritul Manifestului imperial din 16 octombrie. Astfel, noul stat independent, conform comandantului militar al Lembergului, feldmareșalul Pfeffer, urma să rămână alipit la Austria (*mit Anschluss an Österreich*)⁵². Parlamentarii ucraineni din Bucovina s-au constituit la rândul lor într-o filială a acestei Rade și au stabilit în adunarea ținută la Cernăuți, la 3 noiembrie, că teritoriul menționat mai sus, la care se adăugau inclusiv unele localități din județele Suceava, Câmpulung și Rădăuți, aparțin statului ucrainean⁵³.

Contestarea validității Motiunii din 27 octombrie se făcea în momentul când situația nu mai putea fi ținută sub control de către vechea administrație, iar atmosfera generală de anarhie permitea preluarea prin forță a puterii. Cu o zi înainte, militarii celor două regimente din Cernăuți au părăsit cazarmile, s-au înarmat cu puști, muniții și au prădat depozitele statului. Trupele din cadrul *Schüssenregimentes* Nr. 22 (Regimentului de Vânători 22) din Cernăuți au refuzat să se mai supună ordinelor superiorilor, jefuind magazinele de alimente și echipamente, pentru ca în cele din urmă să părăsească în corpore cazarma⁵⁴. În aceste condiții, Corpul Grănicerilor din România avea informații că: "O mare frică a cuprins populația bucovineană să nu se întâmple o revoluție; așteaptă cu nerăbdare intrarea trupelor române pentru a o pune la adăpost; populația austriacă din Bucovina dorește mai mult o stăpânire românească decât ucraineană"⁵⁵.

La Cernăuți situația s-a complicat și mai mult deoarece, la 5 noiembrie, legionarii ucraineni au ocupat comandamentul jandarmeriei și direcția de poliție. Guvernatorul Etdorf a fost nevoit să numească în funcția de comandant al Gării un ofițer ucrainean. A doua zi, sprijiniți de mai multe

⁴⁵ Teodor Balan, *Bucovina în Războiul Mondial*, Cernăuți, 1929, p. 44-45.

⁴⁶ Max Hussarek von Heinlein (1865-1935), baron, jurist, profesor la Universitatea din Viena, penultimul prim-ministru al Austro-Ungariei, iulie-octombrie 1918.

⁴⁷ "Viața Nouă", Nr. 20 din 27 octombrie 1918, p. 4; vezi și Ion Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 181.

⁴⁸ Manfred Rauchensteiner, *op. cit.*, p. 996.

⁴⁹ Arhivele Militare Române (în continuare AMR), fond 2271, d. 344, f. 2.

⁵⁰ Alexandru Marghiloman, *Note Politice. 1897-1924*, vol. IV, București, 1927, p. 108.

⁵¹ George O. Liber, *Total Wars and the Making of Modern Ukraine, 1914-1954*, Toronto, 2016, p. 81.

⁵² Ion I. Nistor, *Problema ucraineană...*, p. 206.

⁵³ Teodor Balan, *op. cit.*, p. 93.

⁵⁴ "Czernowitzer Allgemeine Zeitung", Nr. 383, 6 November 1918, p. 1.

⁵⁵ Jipa Rotaru, Iulian P. Lică, *Grănicerii Marii Uniri. Basarabia și Bucovina*, București, 1998, p. 31.

companii sosite de la Colomeea ucrainenii au ocupat clădirile administrației provinciale solicitând predarea puterii⁵⁶. Delegații Radei, Ilie Semaka, I. Spenu, Omelian și Ilya Popowicz au solicitat în mod imperativ puterea, iar Etzdorf a fost nevoit să cedeze în fața forței și a predat administrația provinciei Radei și lui Onciul, prezentați ca "reprezentanții celor două națiuni"⁵⁷. Alegerea ultimului *Landespräsident* al Ducatului Bucovinei era de așteptat. A cedat nu atât în fața forței, cât mai ales datorită faptului că reprezentanții Radei continuau, în schimbul unor avantaje teritoriale și politice substanțiale, politica loialistă față de Viena, în timp ce Consiliul Național al românilor pornise pe calea obținerii sprijinului unui stat aflat până nu demult în conflict militar cu Monarhia. Astfel, în timp ce germanii din *Reichsrat* se orientau tot mai mult spre o formă de stat republicană opusă "Austriei vechi", declarându-și sprijinul pentru aspirațiile naționale ale deputaților români⁵⁸, reprezentantul Vienei la Cernăuți continua să rămână, *volens nolens*, un sprijinitor al proiectului austro-galițian. Înțelegerea româno-ucraineană era imposibilă în condițiile în care aceștia din urmă au revendicat Cernăuțiul, apoi Storojinețul și Siretul și în ultimă fază părți din sudul Bucovinei. Laurentie Tomoiagă, membru al Consiliului Național, avea perfectă dreptate când a afirmat "că nu le-a[r] fi de ajuns să le dăm chiar toată Bucovina"⁵⁹. Pentru membrii Consiliului Național, lipsiți de sprijinul unei Gărzi Naționale, situația devenea dramatică. Palatul Național al românilor din Cernăuți a fost devastat, iar Iancu Flondor era nevoit să se refugieze în locuința preotului N. Boca din clădirea Plutului Mitropolitan⁶⁰.

Lipsit de susținători, prin acțiunea sa unilaterală de sprijinire a loviturii de stat ucrainene și nerespectarea hotărârilor Constituantei din 27 octombrie, Aurel Onciul s-a auto-exclus din Consiliul Național devenind un veritabil "om de paie" al Radei. În zilele următoare acesta va elabora o Constituție în care Bucovina era denumită "stat federativ austriac" și va încerca zadarnic să-și susțină poziția la Iași⁶¹. În mod evident, factorii de decizie români nu puteau să încheie înțelegeri cu o persoană care acționa conform unor convingeri politice "cu totul divergente de ale celorlalți membrii ai comitetului național"⁶². Acțiunea lui Aurel Onciul din perioada imediat următoare, un reflex politic loialist întârziat, poate fi oarecum încadrată în aceeași linie cu demersul diplomației austriece din perioada neutralității României, prin care se accepta, în anumite condiții, unele "concesii" teritoriale în Bucovina⁶³.

În aceste condiții, președintele Consiliului Național Român, Iancu Flondor a trimis o serie de mesaje prin diverse canale și chiar prin delegați, pentru a solicita sprijinul guvernului român de la Iași. Acțiunea lui Iancu Flondor corespundea acum cu noua orientare fermă a Consiliului Național Român de la Viena care, la data de 4 noiembrie, prin intermediul Legației franceze, a transmis guvernelor de la Londra, Paris, Roma și Washington, cererea, în numele românilor din Monarhia austro-ungară, "de a fi priviți uniți pentru vecie cu România liberă"⁶⁴.

Într-o nouă cerere de ajutor, din data de 6 noiembrie, trimisă de Iancu Flondor prin intermediul dr. Octavian Gheorghian, însoțit de tânărul medic Aurel Popescu, se preciza faptul că, în urma acaparării puterii de către ucraineni, "s-a deslănțuit pretutindene anarhie, s-au format bande cu caracter bolșevist, amenințând libertatea, averea și viața locuitorilor" și se solicita în mod imperativ sosirea armatei române la Cernăuți, "pe drumul cel mai scurt", în caz contrar semnatarii atenționând că: "nu putem răspunde pentru gravele urmări cari, fără îndoială, se vor resimți neamul

⁵⁶ Aurel. C. Onciul, *Raportul lui Graf von Etzdorf privind Bucovina*, în "Analele Bucovinei", Tom V, Nr. 1/1998, p. 210-211.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 211; Ion I. Nistor, *Problema ucraineană...*, p. 211.

⁵⁸ Vezi Teodor Balan, *op. cit.*, p. 91.

⁵⁹ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei...*, p. 145.

⁶⁰ Octavian Lupu, *op. cit.*, p. 15; vezi și Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei...*, p. 40.

⁶¹ Aurel. C. Onciul, *op. cit.*, p. 212.

⁶² AMR, fond 3831, d. 1994, f. 38-39.

⁶³ Vezi Constantin Ungureanu, *Bucovina în timpul Primului Război Mondial. Proiecte de dezmembrare teritorială*, în "Revista de Istorie a Moldovei", Nr. 3/2014.

⁶⁴ Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 184.

întreg”⁶⁵. Românii s-au organizat pentru a-și apăra drepturile și în alte localități din Bucovina. În ziua de 5 noiembrie s-a prezentat la Fălticeni pentru a fi primiți în audiență de Octav Lecca, prefect al județului Suceava, o delegație din trei țărani români din Gura-Humorului condusă de profesorul Zaharescu, ”cerând sprijinul autorităților și al armatei române, deoarece în urma dezastrului austro-german și al declarării independenței popoarelor, trupele austro-maghiare și paza din Bucovina, au căzut în debandadă și au plecat fiecare în ale lor, rămânând țara și avutul locuitorilor fără nici un scut”⁶⁶. Încheierea adresei din 6 noiembrie, semnată de Aurel Voronca, în calitate de președinte al Sfatului național român din Rădăuți, prin care se solicita de urgență ”o formațiune potrivită de armată”, era de-a dreptul dramatică: ”Veniți-ne într-ajutor, căci de altfel ne pierdem!”⁶⁷

În orașul Câmpulung, consemna într-o telegramă maiorul Anton Ionescu, ”e mare neliniște și nesiguranță, multe spargerii de bande înarmate care au și omorât la Pojorâta și la Frasin, a[u] omorât 3 oameni și au prădat depozitele autorităților”⁶⁸. Datorită anarhiei și nesiguranței care domnea, locuitorii se baricadau în casele lor chiar din timpul zilei. În data de 3 noiembrie s-a desfășurat o adunare la care Mihai Iacoban, primarul orașului Câmpulung, a adus la cunoștința populației rezultatul Constituantei din 27 octombrie 1918 de la Cernăuți. Ofițerul ardelean Traian Roșu a luat cuvântul și a susținut că ajutorul poate veni ”de unde el era firesc ca să vină, din țara românească și prin unire cu ea”⁶⁹. În consecință a fost redactată o Moțiune în care se prevedea: a) Desfacerea ținutului și orașului Câmpulung de monarhia austro-ungară; b) Unirea acesteia cu Statul Român fără nici o condiție; c) Trimiterea unei delegații de munteni la cea mai apropiată Prefectură din România, ca să aducă la cunoștința guvernului român declarația de unire și cererea de a se trimite trupe românești; d) Reintegrarea fostului primar ales al orașului Câmpulung Moldovenesc în postul, pe care îl deținuse până în anul 1916, când a fost revocat de administrația austriacă pe motive de neîncredere politică; e) Formarea unei gărzii naționale compusă din soldați reînțorși acasă pentru menținerea ordinii⁷⁰. Pentru a prezenta Moțiunea autorităților române s-a constituit a doua zi o delegație de 12 țărani fruntași, sub conducerea acestuia și a profesorului Catrenciuc, la care s-au adăugat ulterior și câțiva soldați demobilizați⁷¹.

Prefectul de Suceava, Octav Lecca va trimite o telegramă cifrată, în data de 6 noiembrie 1918, prin care îl informa pe Alexandru Marghiloman că: ”O delegațiune a locuitorilor din orașe (Gura Humorului și Câmpulung- n.n.) cere intervenția noastră și trimiterea grabnică de ajutoare, pentru a fi apărați. Așteptând dispozițiunea E. V. în această privință, adaug că un escadron de cavalerie aflat în localitate poate fi trimis în orice moment, cum și un detașament de jandarmi”⁷².

În condițiile în care diverse bande continuau jafurile, postul de Poliție din Burdujeni informa Direcția de Poliție și Siguranță Generală că ”autoritățile civile și jandarmeria bucovineană cer ajutorul nostru”, trimițând o copie a telegramei No. 841, semnată de comandantul Jandarmeriei din Ițcani, adresată Comandantului de Grăniceri și Poliției Burdujeni⁷³. Maiorul Anton Ionescu comandantul Companiei a 5-a Grăniceri din Burdujeni⁷⁴ a dat de înțeles șefului jandarmeriei din

⁶⁵ AMR, fond 2271, d. 344, f. 110.

⁶⁶ ”Glasul Bucovinei”, Nr. 35 din 26 decembrie 1918, p. 2.

⁶⁷ AMR, fond 2271, d. 344, f. 24.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 21-23.

⁶⁹ Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale (în continuare ANS), fond manuscrise, nr. inv. 39, Traian Roșu, *Unirea-1918*, p. 5-6; vezi rolul lui Traian Roșu și în Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 350 și urm.

⁷⁰ ANS, fond personal Aurel Hutu, Aurel Hutu, *Unirea Câmpulungului Moldovenesc cu vechiul regat al României în anul 1918*, p. 2.

⁷¹ *Ibidem*, p. 8.

⁷² Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, Anexe, p. 238-239.

⁷³ AMR, fond Marele Cartier General (MCG), d. 2174, f. 16.

⁷⁴ Originar din satul Recea, județul Vâlcea, Anton Ionescu participă la campania din anii 1916-1917, fiind rănit în luptele din Munții Vrancei și decorat câteva luni mai târziu cu ”Coroana României” în grad de Cavaler; vezi Ion Filipciuc, *Legenda unei fotografii – maior Anton Ionescu*, în ”Suceava”, Anuarul Muzeului Bucovinei, Nr. XLI, Suceava, 2014, p. 195 și urm.

Suceava, căpitanul Kucinski (Kuczynski – n.n.), că are nevoie de o solicitare semnată de acesta pentru a putea interveni, dar, ”din scrupule ușor de înțeles”, nu a făcut personal acest gest, ci a autorizat postul din Ițcani⁷⁵. Potrivit unei telegrame semnate de maiorul Anton Ionescu situația se menținea în continuare deosebit ce gravă, trenul ce mergea la Iacobenii a fost atacat, în Fundul Moldovei și Sădova continuau prădăciunile, iar gărzile naționale și jandarmeria nu mai reușeau să facă față răufăcătorilor. În consecință, chiar prefectul de Gura Humorului a trimis un delegat la Câmpulung ”cu rugămintea de a se interveni de [cătore] armata română”, dând asigurări că locuitorii din zonă ”așteaptă cu multă bunăvoință intervenirea”⁷⁶.

La data de 5 noiembrie 1918 Alexandru Marghiloman a transmis pe adresa Legației Austro-Ungariei la București o Telegramă în care se preciza: ”Rog comunicați contelui Demblin că Comitetul Național, care s-a constituit la Cernăuți la 27 octombrie, precum și populația din Suceava, Ițcani și Gura-Humorului s-a adresat guvernului român, cerând de urgență protecția, iar noi, ținând seamă de această împrejurare, am fost nevoiți să trimitem trupele noastre în Bucovina, pentru protejarea populației. Deoarece autoritățile imperiale au părăsit provincia și au lăsat expusă granița, noi facem muncă de poliție (s.n.) împotriva anarhiei care bântuie provincia (...)”⁷⁷. Înștiințat de acțiunea militară a guvernului român, șeful Legației Austro-Ungariei la București, August Graf von Demblin⁷⁸, a considerat că nu este potrivit să protesteze deoarece nu are un mandat în acest sens și nu dispune nici de apreciere concretă a situației prin prisma dreptului internațional⁷⁹. La rândul său, ministrul plenipotențiar al Washingtonului în România, Charles J. Vopicka nota în memoriile sale că: ”În ceea ce privește trimiterea de trupe de poliție în Bucovina, ne-am dat consimțământul, deoarece acest lucru este absolut necesar în lupta împotriva propagandei bolșevice din timpul mobilizării românești”⁸⁰.

În urma numeroaselor solicitări sosite din partea Consiliului Național, a unor delegații reprezentând diverse localități din Bucovina Alexandru Marghiloman s-a lăsat înduplecat să vină în sprijinul locuitorilor de aici amenințați de anarhia care tindea să se generalizeze. Totodată, a luat măsurile necesare pentru ca acest ajutor să nu fie interpretat de Puterile Centrale drept un *casus belli*, în condițiile în care România se găsea sub prevederile draconice ale Păcii de la București. În dimineața de 6 noiembrie Marghiloman îi transmitea telegrafic prefectului de Suceava răspunsul la solicitarea de ajutor primită în urmă cu doar 2 ore și jumătate: ”Sunteți autorizat a trece jandarmi și un escadron de cavalerie pentru protecția populațiunei. (Acelaș[i] ordin a fost dat pentru punctele Suceava și Ițcani). Trupele se vor purta cu cea mai mare umanitate cu populațiunea bucovineană. Măsura de față s-a comunicat și ministerului de război”⁸¹. Om politic abil care știa să se plieze noilor împrejurări a rostit în Senat un discurs în care a anunțat că România a luat sub ocrotire Bucovina încheind cu cuvintele ”Trăiască România Mare”⁸².

A fost ”cântecul de lebadă” al celebrului politician, deoarece în ziua de 6 noiembrie, la ora 11 era chemat la Rege, care ”roșu și agitându-se” îi comunica faptul că o seară înainte a fost chemat de ministrul Antantei ce i-a comunicat că nu are încredere în actualul guvern: ”Vă reproșează de a fi dat ordinul de intrare în Bucovina, fără a vă fi înțeles mai înainte cu ei. Bucovina face parte din teritoriile care fac obiectul învoiei noastre cu ei” (...). Totodată Ferdinand îl anunța că s-a

⁷⁵ Mihai-Aurelian Cărunțu, *Zorile Unirii la Suceava*, Suceava, 2008, p. 24.

⁷⁶ AMR, fond 2271, d. 344, f. 21-23.

⁷⁷ *1918 la români...*, vol. II, doc. nr. 396, p. 1205.

⁷⁸ Vezi Rudolf Agstner, *Handbuch des Österreichischen Auswärtigen Dienstes. Band 1: 1918 – 1938. Zentrale, Gesandtschaften und Konsulate*, Wien, 2015, p. 40.

⁷⁹ *1918 la români...*, loc. cit.

⁸⁰ Charles J. Vopicka, *Secrets of the Balkans. Seven years of a diplomatist's life in the storm centre of Europe*, Chicago, 1921, p. 268.

⁸¹ Alexandru Marghiloman, op. cit., Anexe, p. 238-239.

⁸² Radu Economu, *Iancu Flondor. Date inedite din Arhivele Statului*, în ”Analele Bucovinei”, Nr. 1, 1994, p. 57.

gândit la generalul Constantin Coandă ca nou șef de guvern⁸³. În seara aceleiași zile, C. C. Arion rostea în plenul Senatului memorabilele cuvinte: "Guvernul moare fiindcă a luat Bucovina. E cel mai frumos sfârșit ce se putea spera"⁸⁴.

Meritele guvernului Marghiloman nu s-au ridicat la acest nivel, ci s-au limitat la aprobarea unei intervenții a grănicerilor români în sudul Bucovinei, cu acceptul Antantei și înștiințarea reprezentantului Austro-Ungariei. O asemenea intervenție a armatei române, care a urmărit alte obiective, a mai avut loc și în perioada februarie-martie a aceluiași an⁸⁵. Cu toate acestea, Ordinul semnat de Ministrul de Război privind intervenția trupelor române în Bucovina din 23 X 1918/5 XI 1918 nu limita intervenția la localitățile din sudul Bucovinei, prevăzând ocuparea provinciei până la Cernăuți⁸⁶. Potrivit istoricului Eliza Campus data reală a reintrării României în război este 4 noiembrie 1918, când guvernul român a adoptat hotărârea de a denunța tratatul de la București și a reintra în război alături de Antanta⁸⁷.

Potrivit Convenției politice încheiate cu Antanta la 4/17 august 1917, România obținuse în Bucovina linia Prut-Ceremuș, incluzând orașul Cernăuți⁸⁸, dar ca urmare a căderii țarismului și unirii Basarabiei cu Vechiul Regat, interfluviul dintre Prut și Nistru devenea o regiune de importanță geostrategică pentru România. Prăbușirea militară a armatei austro-ungare, proclamarea unor state naționale pe ruinele Imperiului Habsburgic și anarhia care a cuprins regiunea, a făcut ca Viena să piardă *de facto* legăturile și implicit controlul asupra Bucovinei. În aceste condiții, intervenția în Bucovina a armatei române era în conformitate cu dreptul internațional și Tratatul încheiat cu Antanta în anul 1916, conform dictonului *pacta sunt servanda*. N. Iorga consemna în legătură cu rolul său în urgentarea intervenției în Bucovina: "Intrarea soldaților noștri era absolut necesară și fără cea mai mică zăbavă. Cum hotărârea miniștrilor arăta să întârzie, am fost rugat să intervin pe lângă Regele și am fost fericit că am putut afla ordinul dat generalului Zadic de a trece granița"⁸⁹.

În acele momente, în Bucovina se găseau mai multe unități militare austriece printre care Brigada Nr. 187, dislocată la sud-est de Cernăuți, care ocupa și o parte din zona Hotinului, până la târgul Lipcani, Regimentele 41 Infanterie și 22 Vânători, unități din cadrul celebrului *Trachomregiment* (unități formate din bolnavi cu vederea, majoritatea ucraineni), elemente din cadrul Legiunii conduse de Arhiducele Wilhelm care se găseau și la Rădăuți⁹⁰. Cele șapte batalioane de "granuloși" au fost treptat dislocate în regiunea Tarnopol-Kopacynce iar pe loc au rămas batalioane de cadre din Regimentul 41 Infanterie, 22 Pușcași și 22 Milițieni⁹¹. La data de 6 noiembrie Compania 4 Grăniceri raporta, în urma unei recunoașteri efectuate în Bucovina, că satele și orașele sunt ocupate de bande răzlețe de ruteni care jefuiesc populația și depozitele statului, iar la Cernăuți se află Regimentul 24 Infanterie Colomeea și Legiunea ucraineană, cu un efectiv de 2.000 oameni care atacă trenurile și au înaintat până la Hliboca⁹². Totodată, prin provincie continuau să

⁸³ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 118; în realitate ministrul britanic la Iași, Sir Georges Barclay a fost notificat asupra Bucovinei; *Ibidem*, p. 119.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 122.

⁸⁵ Mihai-Aurelian Căruntu, *Ideologie și structuri bolșevice în Bucovina și în județul Suceava (1917-1918) în „Suceava”, XLI, 2014, p. 217-218.*

⁸⁶ AMR, fond 2271, d. 334, f. 14.

⁸⁷ Eliza Campus, *La Roumanie rentre en guerre (novembre 1918)*, în "Revue roumaine d'histoire", Tome X, Nr. 6/1971, p. 1069.

⁸⁸ 1918 la români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe. 1879-1916, vol. I, București, 1983, doc. nr. 236, p. 766-767.

⁸⁹ N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, Chișinău, 1991, p. 304.

⁹⁰ Erich Prokopovich, *Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina*, München, 1959, p. 11.

⁹¹ Ion I. Nistor, *Zece ani de la Unire*, Cernăuți, 1928, p. 358.

⁹² AMR, fond 2271, d. 344, f. 40.

treacă trupe austro-ungare dezorganizate care susțineau că împăratul Carol a fost detronat, iar "formele revoluției sunt întocmai ca la ruși"⁹³.

Conform Ordinului No. 1 (No. 8) din 23 X/5 XI 1918 semnat de generalul Constantin Herjeu, ministrul de Război, armata română urma să intervină în cele mai scurt timp în ajutorul populației din Bucovina "amenințată de bande bolșeviste"⁹⁴. De această dată nu se preconiza o operațiune limitată la sudul provinciei deoarece se stabilea că: "Generalul Zadic Iacob, Comandantul Diviziei 8-a, având sub ordinele sale Regimentele: 16, 29 și 37 Infanterie, precum și toți grănicerii și jandarmii care se găsesc în prezent cu serviciul de pază pe frontiera bucovineană, va ocupa fără întârziere Țicanii și Suceava, iar de aici va întinde progresiv ocuparea Bucovinei până la Cernăuți inclusiv"⁹⁵. În aceeași zi, la ora 18, generalul Iacob Zadic⁹⁶ primea ordinul telefonic al Ministrului de Război cu privire la intervenția în Bucovina, unde, potrivit prefectului de Botoșani, care tocmai a revenit de la Burdujeni, "se petrec lucruri grozave"⁹⁷.

Drept urmare, în data de 6 noiembrie, era emis la Botoșani Ordinul de operații Nr. 1, semnat de generalul Iacob Zadic, privitor la pregătirea trupelor în vederea intervenției în Bucovina. Pentru intervenția preconizată s-a constituit un grup de forțe sub comanda acestuia care se compunea din: Brigada 16 Infanterie cu Regimentele 29 și 37 Infanterie; Regimentul 16 Infanterie, Regimentul 3 Roșiori, Regimentul 8 Roșiori, două baterii din Regimentul 12 Artilerie, o baterie din Regimentul 17 Obuziere, opt piese moto-mitraliere, o unitate de căi ferate, o secție de telegraf; trupele de jandarmi din județele Dorohoi, Botoșani, Suceava și grănicerii, care se găseau în serviciul de pază pe frontiera Bucovinei. Unitățile din subordinea Diviziei a 8-a au fost structurate în trei detașamente principale, fiecare având de urmat o anumită direcție de înaintare. Inițial acestea erau denumite "Dorohoi", "Botoșani" și "Fălticeni", după garnizoana de origine a unității de bază, iar în alte documente cu numele comandantului lor. Primele denumiri vor fi înlocuite în scurt timp cu nume simbolice pentru istoria Moldovei, devenind: "Dragoș", "Alexandru cel Bun" și "Suceava". Detașamentul "Dorohoi" ("Dragoș") era condus de colonelul Dumitru Gheorghiu (comandantul Regimentului 29 Infanterie), Detașamentul "Botoșani" ("Alexandru cel Bun") de colonelul Victor Tomoroveanu (comandantul Regimentului 37 Infanterie), iar Detașamentul "Fălticeni" ("Suceava") de colonelul Dumitru Rotaru, comandantul Regimentului 16 Infanterie⁹⁸.

Detașamentul "Dragoș" avea misiunea să ocupe orașul Siret unde urma să restabilească ordinea și liniștea, Detașamentul "Alexandru cel Bun" trebuia să se îndrepte spre aceeași localitate unde urma să aștepte noi ordine, iar Detașamentul "Suceava" avea drept obiectiv ocuparea localităților Țicani și Suceava "și a restabili ordinea sau menține liniștea, după caz, luând înțelegere cu autoritățile locale, cu care se va conlucra"⁹⁹. În rezerva operațiunilor au fost detașate două unități ce proveneau de la Divizia 7: Brigada 16 Infanterie, comandată de generalul Aristide Lecca, care trebuia să însoțească Detașamentul "Dragoș" și Brigada 14 Infanterie, condusă de generalul

⁹³ Jipa Rotaru, Iulian P. Lică, *op. cit.*, p. 32.

⁹⁴ AMR, fond 2271, d. 334, f. 14.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Iacob Zadic (n. 8 XII 1867, Brătulești, jud. Iași –m. 8 IV 1970, București), general de divizie (1920). Studii: Școala de ofițeri (1888), Școala specială de artilerie și geniu (1890), Școala Superioară de Război (1898) - comandant al Regimentului 8 Artilerie (1909-1914), șef de Stat Major la Corpurile 3 și 4 Armată (1914-1916); după intrarea României în război, îndeplinește funcțiile de șef de Stat Major al Armatei de Nord și Armatei 1, fiind promovat la gradul de general de brigadă la 1 aprilie 1917; decorat cu "Coroana României" cu spade și panglică de Virtutea Militară pentru pregătirea ofensivei de la Sușița Seacă de la sfârșitul lui iulie 1917 și cu numeroase alte ordine și medalii românești și străine; a fost numit la comanda Diviziei 8 Infanterie în februarie 1918, într-o perioadă tragică pentru România datorită prăbușirii frontului rusesc și a izolării față de aliații din Apus..

⁹⁷ AMR, fond 2271, d. 382, f. 2.

⁹⁸ *Ibidem*, d. 344, f. 49-50.

⁹⁹ *Ibidem*.

Constantin Neculcea¹⁰⁰. Militarii români vor primi ordinul să adopte o atitudine corectă și demnă față de locuitorii din Bucovina, deoarece: "Misiunea trupelor Române în Bucovina este numai de a aduce liniștea și siguranța populației venind ca trupă amică, conduita ofițerilor și trupei să fie prietenoasă față de populație, dar foarte serioasă cu bandele, care jefu[i]esc orașele și satele"¹⁰¹.

Cu toate că avea comandamentul la Botoșani, "unitățile, foarte reduse ca efectiv, erau pulverizate prin târgurile și satele județului, ca să strângă alimente - de acolo de unde se mai găseau – pentru nevoile populației și ale armatei"¹⁰². Fiecare detașament era format din aproximativ 5-600 de oameni, iar efectivul total pregătit inițial pentru operațiile din Bucovina nu depășea 3.000 de oameni. Toate aceste elemente formau o grupare intitulată generic "Trupele Regale Române din Bucovina"¹⁰³. Spre exemplu, la data de 26 octombrie (s.v.) Regimentul 16 Infanterie dispunea de 27 ofițeri și 459 trupă, Regimentul 29 Infanterie de 17 ofițeri și 367 trupă, Regimentul 37 Infanterie de 12 ofițeri și 231 trupă, iar din Regimentul 3 Roșiori "s-a înjghebat cam 100 oameni". Cele trei regimente dispuneau împreună de 1.057 soldați și 56 ofițeri, la care se adăugau 449 grăniceri comandați de 10 ofițeri și 80 jandarmi în frunte cu doar doi ofițeri¹⁰⁴. Presa de limba germană supraevalua efectivele militare destinate viitoarei operațiuni, considerând că nu mai puțin de 40 mii de militari români se pregătesc să intre în Bucovina¹⁰⁵. O mare parte din aceste unități figurau mai mult cu numele și nu puteau fi folosite, ca de pildă Regimentele 3 și 8 Roșiori care "nu au nici o capacitate operativă"¹⁰⁶.

Probleme dificile le ridica nu doar încadrarea cu efective insuficiente a acestor unități, dar mai ales mobilizarea lor rapidă și dotarea corespunzătoare pentru a putea face față noii campanii. La momentul primirii ordinului de intervenție în Bucovina majoritatea efectivelor corpurilor era răspândită la munci agricole, pentru rechiziționarea de alimente și furaje, grădini de zarzavaturi etc. În cazarmă se găseau abia efectivele necesare gărzilor. Regimentele 3 și 8 Roșiori erau în curs de transport din Basarabia, grănicerii răspândiți pe frontieră, iar jandarmii în județ. Lipsuri se constatau la mai toate unitățile, situația fiind mai gravă la Regimentul 16 Infanterie, care "e aproape desbrăcat"¹⁰⁷. În consecință, s-au luat măsuri pentru rechemarea tuturor ofițerilor și oamenilor de sub arme aflați la munca câmpului, în serviciul de rechiziționarea produselor, sau în diferite detașări. Datorită numărului mic de oameni regimentele urmau să constituie câte un batalion format din 4 companii care avea în componență câte trei plutoane.

Alimentele de rezervă erau asigurate doar pentru două zile, corpurile urmau să ia "hrana ordinară" pentru trei zile de marș, iar la Burdujeni trebuia să se formeze un depozit de alimente¹⁰⁸. Comandantul Copului 4 Armată, generalul Nicolae Petala a fost informat de faptul că Regimentele 3 și 8 Roșiori, puse la dispoziția Diviziei 8 pentru operațiuni în Bucovina "nu au nici o capacitate operativă", deoarece fiecăruia din cele două unități, îi lipsește câte un escadron, lăsat în Basarabia pentru paza depozitelor ruse¹⁰⁹. Hrana destinată trupelor pentru cele două zile consta în conserve de carne pe o zi, pește sărat pe o zi, cartofi, ceapă, sare pe 2 zile și 1.900 kg ovăz. Deoarece alimentele erau insuficiente se prevedea posibilitatea aprovizionării locale, "însă numai cu plată imediată"¹¹⁰. Chiar în această situație dificilă nu erau de conceput furturi sau jafuri din partea

¹⁰⁰ Marin C. Stănescu, *Armata Română și Unirea Basarabiei și Bucovinei cu România. 1917-1918*, Constanța, 1999, p. 183.

¹⁰¹ AMR, fond 2271, d. 344, f. 51-52.

¹⁰² Maior Vorobchievici, *De vorbă cu șefii din Războiul de întregire*, în "România Militară", București, 1935, p. 71-72.

¹⁰³ *În cinstea ostașilor Diviziei 8-a*, București, 1920, p. 17-18.

¹⁰⁴ AMR, fond 2271, d. 382, p. 20.

¹⁰⁵ "Vorarlberger Volksblatt", Nr. 255 din 6 noiembrie 1918, p. 2.

¹⁰⁶ AMR, fond 3831, d. 1994, f. 24.

¹⁰⁷ *Ibidem*, d. 1999, f. 530-536.

¹⁰⁸ *Ibidem*, fond 2271, d. 344, f. 51-52.

¹⁰⁹ *Ibidem*, fond 3831, d. 1994, f. 24.

¹¹⁰ *Ibidem*, fond 2271, d. 344, f. 51-52.

militarilor români: "Asemenea cazuri, dacă eventual vor fi, se vor reprimă imediat cu pedeapsa capitală"¹¹¹. La data de 8 noiembrie se ordona ca trupele să primească următoarele efecte militare: Regimentul 37 Infanterie, 200 mantale noi, 300 bocanci, 150 perechi pantaloni vătuiți, Regimentul 29 Infanterie 100 mantale noi, 300 perechi bocanci și 150 perechi, pantaloni vătuiți¹¹².

Suceava, fostă reședință a domnitorilor Moldovei, a fost prima localitate în care trupele române au intrat pentru a asigura liniștea și siguranța locuitorilor. Rolul decisiv în organizarea acestei operațiuni a revenit maiorului Anton Ionescu care cunoștea foarte bine situația din oraș - în mai 1918 a revenit la comanda Companiei din Burdujeni, după ce o mai comandase 8 luni în 1917 - și avea numeroși prieteni din rândul intelectualilor români de aici, printre care se numărau dr. Teofil Lupu, prof. Eusebie Popovici și alții. În seara zilei de 23 octombrie/5 noiembrie Anton Ionescu l-a contactat telefonic pe generalul Zadik, care se afla la Botoșani, solicitându-i autorizația de a intra în Suceava¹¹³. Ofițerul român a fost la înălțimea momentului istoric cu toate că timpul scurt și forțele reduse de care dispunea păreau să facă imposibilă această acțiune. Compania de grăniceri Burdujeni avea 3 plutoane cantonate la Burdujeni, Verești și Bunești, iar intrarea în Bucovina trebuia efectuată în cursul nopții de 5/6 noiembrie. Plutonul Burdujeni avea la dispoziție, gata echipați, 48 de soldați, sub ordinele locotenentului I. Chiușdea și a plutonierului Răducanu. Subunitățile menționate nu erau informate despre operațiunea preconizată, iar personalul era răspândit la pichete pe frontieră, de la Mihăileni până la Bunești (Fălticeni). În consecință, trebuiau luate măsuri urgente pentru ca oamenii să fie adunați de pe frontieră fără a mai exista posibilitatea trimerii unor ordine scrise. Ajuns la Verești, cu o locomotivă pusă la dispoziție de șeful gării din Burdujeni, a dat personal ordin locotenentului Gh. Borș și a transmis telefonic locotenentului Alexandrescu de la Bunești, ca în dimineața zilei de 24 octombrie/6 noiembrie plutoanele conduse de aceștia să intre în Suceava, fiecare pe câte o șosea din direcția respectivă. În zorii zilei de 6 noiembrie detașamentul de grăniceri de la Burdujeni a pornit pe drumul Ițcanilor, iar în momentul intrării în orașul Suceava a intonat "Pe al nostru steag", imn simbolic, cu sentimentul datoriei de a îndrepta raptul teritorial înfăptuit în urmă cu 143 ani¹¹⁴.

În jurul orei 9 va sosi în oraș și plutonul Bunești, iar o jumătate de oră mai târziu și cel de la Verești. Drapelul tricolor a fost arborat pe turnul Primăriei, iar pentru locuitori a fost afișată o "Ordonanță" aprobată în prealabil și de prof. Eusebie Popovici. Ca măsură de siguranță a fost ocupat oficiul telegrafic și au fost dezarmați jandarmii austrieci în frunte cu căpitanul Kucinski¹¹⁵. După îndeplinirea misiunii sale, maiorul Anton Ionescu telegrafia din Suceava: "Am întrerupt orice comunicare telegrafică și telefonică. În general populația liniștită și binevoitoare nouă"¹¹⁶. În jurul orei prânzului a fost afișată ordonanța semnată de Anton Ionescu, în calitate de comandant militar al orașului în care se preciza: "*Graniță între Români de astăzi înainte nu mai trebuie să fie. De aceea noi grănicerii am venit cei dintâi la voi să vă zicem: bine v-am găsit*"¹¹⁷. Totodată, a fost afișată o Ordonanță semnată de generalul Iacob Zadik, datată 24 octombrie/6 noiembrie 1918, care mai târziu va fi răspândită și de avioane, în care se preciza faptul că Armata Română "a pășit pe pământul Marelui Voevod Ștefan, pentru a ocroti viața, avutul și libertățile locuitorilor de orișice neam și credință, în potriua bandelor de criminali" și a asigura "dreptul legitim al popoarelor, de a dispune de soarta lor", dar atenționa că "se va reprimă cu toată severitatea cuvenită, orice încercare de dezordine, acte de violență sau nesupunere la ordonanțele date de noi"¹¹⁸. Unitatea condusă de

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Ibidem*, f. 195.

¹¹³ Vezi Mihai-Aurelian Cărunțu, *Zorile Unirii...* p. 24 și urm; "Gazeta Bucovinenilor"; An II, Nr. 24 din 1 decembrie 1935 și Nr. 25 din 25 decembrie 1935.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ AMR, fond Divizia a 8-a, d. 382, f. 16.

¹¹⁷ "Glasul Bucovinei", Nr. 18, din 4 decembrie 1918, p. 2.

¹¹⁸ ANS, Colecția de documente, Pachetul XIV, doc. nr. 5; "Czernowitzer Allgemeine Zeitung", Nr. 386, 9 November 1918, p. 1.

generalul Neculcea a intrat în Bucovina prin punctul Bunești și a ajuns la Suceava în seara aceleiași zile. Voluntarul Filaret Doboș, aflat alături de aceștia mărturisea: "Orașul părea mort. Nici o urmă de entuziasm"¹¹⁹.

La 7 noiembrie, ora 7, generalul Constantin Neculcea, comandantul Brigăzii 14 Infanterie, a pornit spre Gura Humorului însoțit de o companie de grăniceri, efectiv 3 ofițeri, 87 trupă, un escadron cavalerie cu 2 ofițeri și 30 călăreți, un pluton de mitraliere cu 2 ofițeri, 23 trupă, 4 piese, un pluton jandarmi rurali cu 30 trupă și căpitanul comandant al companiei de jandarmi¹²⁰. La ora 14 a ajuns la destinație și a constatat că ordinea era restabilită "numai prin vestea că sosim noi", dar a decis că era necesară predarea urgentă a armelor deținute de populație, datorită continuării jafurilor în unele localități rurale¹²¹. După o noapte petrecută la Gura Humorului, pentru a evita marșurile de noapte, trupele de sub comanda generalului C. Neculcea au pornit în dimineața de 26 X/ 8 XI spre Câmpulung. Conform ordinului primit de la Divizia 8, generalul Neculcea trebuia să direcționeze detașamentul de la Câmpulung și Gura Humorului prin Arbore, spre Rădăuți, urmând a cantona în seara de 27 X/ 9 XI la Arbore¹²². Prin satele pe unde au trecut, militarii români au fost primiți "cu ovațiuni, pâ[i]ne și sare", iar la Câmpulung s-au bucurat de "o primire deosebită". Ajuns aici, a hotărât să trimită urgent un detașament la Vatra Dornei, unde se mențineau dezordini și trupele în retragere urmăreau trecerea unor depozite și materiale în Ungaria¹²³. La sosirea la Vatra Dornei a detașamentului de militari români, comandat de maiorul Tomescu, situația era complet stabilizată prin contribuția Gărzii Naționale, condusă de Petru Forfotă, astfel că acest sector din Bucovina a putut fi predat în cele mai bune condiții noilor organe administrative¹²⁴.

La data de 26 X/8 XI 1918 a fost emis Ordinul de zi Nr. 1, adresat ostașilor Diviziei de către generalul Zadik, în care se spunea: "*Ostași! Vouă va păstrat soarta norocul de a păși cei dintâi pe pământul scump al Bucovinei. Fiți mândri și arătați[-]vă demni de încrederea ce s-a pus în voi. Voi sunteți ocrotitori[i] avutului și v[i]jeței populației Bucovineană. Faceți ca prin purtarea voastră în toate ocaziunile să câpătați dragostea cu adevărat frățească a populațiunei în sprijinul căreia veniți. Doresc spornicie pasului ce faceți și vă zic: «Cu Dumnezeu înaintea»" (s.n.)¹²⁵. În aceeași zi, Regimentul 16 Infanterie comandat de colonelul Al. Rotaru, pleca din cazarma de la Fălticeni, la ora 9, pentru a ajunge, la ora 19³⁰, la Suceava. Conform Ordinului de operații No. 2 de operații, regimentul se imbarca în ziua de 27 X/9 XI la ora 9 în Ițcani, plecând din Suceava cu trenul spre nordul Bucovinei. La ora 21 debarcă în Hliboca, unde rămâne în cantonament de alarmă până a doua zi¹²⁶. Detașamentul "Dorohoi" (Regimentul 29 Infanterie) s-a pus în marș pe drumul Dorohoi-Mihăileni, unde a ajuns în ziua de 26 X/8 XI la ora 17. La rândul său, Detașamentul "Botoșani" (Regimentul 37 Infanterie) a pornit pe drumul Botoșani-Mihăileni și a ajuns la Vârful Câmpului, unde a staționat în noaptea de 26-27 X/8-9 XI¹²⁷. Mișcarea generală a trupelor avea urmărirea concentrarea efectivelor pe direcția Cernăuți, capitala Bucovinei, unde își avea sediul pretinsul Guvern ucraineano-român. Astfel, în ziua de 27 X/9 XI, detașamentul Dorohoi ("Dragoș") comandat de colonelul Gheorghiu trebuia să parcurgă traseul Siret-Oprișeni-Tărășeni, unde va ajunge în cursul serii, urmând să staționeze aici¹²⁸. Detașamentul Botoșani ("Alexandru cel Bun"), comandat de colonelul Victor Tomoroveanu, urma să-și continue marșul, pentru ca în seara de 27 X/9 XI să ajungă la Tereblecea, unde va staționa¹²⁹. În ziua de 8 noiembrie 1918, la ora 15,*

¹¹⁹ Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 111.

¹²⁰ AMR, fond 2271, d. 344, f. 76.

¹²¹ *Ibidem*, f. 77-79.

¹²² *Ibidem*, f. 162.

¹²³ *Ibidem*, f. 98.

¹²⁴ Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 130.

¹²⁵ AMR, fond 2271, d. 344, f. 113.

¹²⁶ *Ibidem*, fond Bibliotecă, J.O., d. 816, f. 48-51.

¹²⁷ *Ibidem*, fond Divizia 8-a, d. 382, f. 20.

¹²⁸ *Ibidem*, fond 2271, d. 344, f. 162.

¹²⁹ *Ibidem*.

ostașii din cadrul regimentelor 69 și 29 din Dorohoi, care au format Detașamentul "Dragoș", au ajuns în fața Vămii de la Mihăileni. Cu acordul comandantului, voluntarul bucovinean Vasile Ungureanu a sfârșit în uralele camarazilor, porțile, "care atâția ani au despărțit în două un trup și un suflet"¹³⁰.

La Siret vechea conducerea a districtului și orașului a fost înlocuită cu una românească, în locul ultimului căpitan austriac, Peter Josiphowicz, era numit avocatul Dimitrie Popovici (Truță), iar postul de primar, deținut până atunci de Abraham Parizer, era preluat de fostul judecător Apollo Patraș, recent întors din lagărul de la Thalerhof¹³¹. Ostașii din cadrul Detașamentului "Dragoș" au trecut râul Siret prin vad, deoarece podul era distrus, pentru a ajunge la ora 23 în oraș, care a fost predat de către prefect colonelului Gheorghiu¹³². Trupele din cadrul Brigăzii 16 Infanterie, comandate de generalul Aristide Lecca, intrau în data de 8 noiembrie, la orele 19³⁰, fără nici un incident deosebit, în orașul Siret, în care se găseau 25 de jandarmi veniți de la Cernăuți¹³³. După sosirea în această localitate, generalul Zadik își va stabili cartierul general în "Casa Sbierenilor", sediul jandarmeriei austriece¹³⁴.

În data de 28 X/10 X 1918, Compania 5 Grăniceri comandată de maiorul Anton Ionescu, primea ordinul de a înainta pentru a ocupa orașul și județul Rădăuți, unde vor intra în aceeași zi¹³⁵. Unitățile de grăniceri și jandarmi care depindeau de Detașamentul "Alexandru cel Bun", transferate la Rădăuți la dispoziția generalului Aristide Lecca, au trecut la organizarea administrativă a regiunilor Siret, Rădăuți, Storojineț și Vijnița, iar cele din subordinea detașamentului "Suceava" începeau aceeași operațiune în districtele Suceava, Câmpulung și Gura Humorului¹³⁶.

Față de mediul urban, unde exista o pondere minoritară consistentă, care nu aveau motive naționale să-și manifeste bucuria la sosirea armatei române în Bucovina, situația s-a petrecut cu totul altfel în zonele rurale. Astfel, la Botoșana, dascălul Chiril Chiraș, împreună cu o mulțime de oameni, au ieșit cu steagul tricolor în întâmpinarea companiei de soldați care veneau dinspre Căcica, pentru ca apoi să se prindă împreună într-o horă a înfrățirii pe toloaca de lângă localitate¹³⁷. În mod asemănător, în momentul trecerii frontierei de la Bunești de către Regimentul 16 Infanterie, locuitorii de aici "dărau stâlpul cu pajura cu două capete hrăpărețe, ce despărțise frații timp de un secol și jumătate", pentru ca apoi să se încingă o horă în jurul simbolului defunctului imperiu¹³⁸. În regiunile locuite compact de români, trupele "sunt primite cu ovațiuni și strigăte de «Trăiască România Mare»" dar, totodată, "se face – în ascuns – propagandă contra unirei"¹³⁹.

În seara zilei de 27 X/9 XI trupele române se găseau cu Regimentul 29 Infanterie și grupul de auto-mitraliere la Tărășeni (Terescheny), Regimentul 16 Infanterie la Adâncata (Hliboca), Regimentul 37 Infanterie și Bateria de artilerie la Siret¹⁴⁰. A doua zi, Conform Ordinului de operații Nr. 3 din 27 X/9 XI 1918, trupele române trebuiau să continue înaintarea pentru a se apropia de Cernăuți. Detașamentul "Dragoș", (colonel Gheorghiu), care urma să fie întărit cu un batalion din Regimentul 12 Artilerie, a plecat în data de 28 X/10 XI de la Tărășeni la Ceahor, unde va staționa. Detașamentul "Suceava" (colonel Rotaru) s-a deplasat de la Hliboca la Mihalcea, pe drumul ce urmărea calea ferată, până la Cuciurul Mare, iar de aici la Mihalcea. Sosit în această

¹³⁰ Ion. I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 484.

¹³¹ Franz Pieszczech, Francisca-Iulia Pieszczech, *File din istoria orașului Siret*, Câmpulung Bucovina, 2009, p. 128.

¹³² Ion. I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 485.

¹³³ AMR, fond 2271, d. 344, f. 88.

¹³⁴ Franz Pieszczech, Francisca-Iulia Pieszczech, *op. cit.*, p. 128.

¹³⁵ Ion I. Nistor, *Zece ani de la Unire*, p. 43; Filimon Rusu, *Monografia orașului Rădăuți*, Rădăuți, 1957, mss. dact., p. 19.

¹³⁶ Marin C. Stănescu, *op. cit.*, p. 184.

¹³⁷ Vasile Boca, *Monografia satului Botoșana*, Cluj-Napoca, 2001, p. 100.

¹³⁸ Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 36.

¹³⁹ AMR, fond Divizia 8, d. 382, f. 25.

¹⁴⁰ *Ibidem*, fond 2271, d. 344, f. 195.

comună, detașamentul va fi întărit cu două secții de moto-mitraliere, trimise de la Tărășeni, astfel încât Detașamentul "Dragoș" rămânea cu o singură secție de acest fel. Detașamentul "Alexandru cel Bun" primea ordinul ca, în dimineața zilei de 28 X/10 XI, să parcurgă drumul Siret-Hliboca, urmând să aștepte în Gara de aici ordinul de imbarcare. În această localitate erau așteptate să sosească, de la depozitul din Burdujeni, transporturi cu hrană și îmbrăcăminte strict necesare continuării operațiunilor militare¹⁴¹.

Generalul Iacob Zadik a fost întâmpinat la intrarea în satul Ceahor de preotul Beraru, care s-a oferit să-i fie gazdă înainte de intrarea în capitala Bucovinei¹⁴². Generalul român a fost amenințat de Comitetul Ucrainean că, "în caz când înaintez cu trupele spre Cernăuți ei vor protesta la toate statele"¹⁴³. Atitudinea lui Aurel Onciul, care se opunea trecerii armatei regale dincolo de Siret, și cea a ucrainenilor ce proferau amenințări în cazul intrării acesteia în capitala Bucovinei, denotă faptul că aceștia din urmă nu doreau, din motive lesne de înțeles, ca românii să dispună, la rândul lor, de forțe militare în regiunea dintre Siret și Prut cu statut de condominiu.

Situația de la Cernăuți se va modifica radical în urma răspândirii zvonului privind sosirea iminentă a armatei române și a răspândirii de către avioane a manifestelor semnate de generalul Iacob Zadik. Înaintea retragerii din oraș, bandele de înarmate s-au adunat seara în Piața Mare și "au început să tragă focuri de armă pentru a intimida populația"¹⁴⁴. Deoarece pericolul la adresa vieții membrilor Consiliului Național persista, profesorul Sextil Pușcariu a apelat la un detașament de militari, români bănățeni din Regimentul 8 Husari, conduși de sublocotenentul Ilie Lazăr, originar din Maramureș, care au sosit în oraș după destrămarea forțelor austro-ungare din Ucraina¹⁴⁵. Astfel, timp de 48 de ore, până la intrarea trupelor române, aceasta a fost singura forță armată care avea scopul de a menține siguranța și ordinea în localitate. Organizarea apărării orașului, care a început să fie din nou devastat de ucraineni, ce își pregăteau în grabă retragerea spre Sniatyn, s-a făcut de comun acord cu ofițerii români demobilizați din armata imperială trimiși de Iancu Flondor. Rând pe rând, au fost preluate principalele instituții cernăuțene, pe turnul Primăriei a fost urcat tricolorul românesc de către tânărul Nicoară, iar locul generalului de jandarmi Fischer a fost luat de locotenentul Dan¹⁴⁶. În acest context, în momentul sosirii armatei române, puterea în capitala Bucovinei era deja preluată de Consiliul Național Român.

În data de 28 X/10 XI 1918 era publicat Decretul de mobilizare, semnat de regele Ferdinand și generalul Eremia Grigorescu, în care se preciza: "Suferințele neamului românesc atât de greu încercat în cursul veacurilor sunt pe sfârșite. În clipa în care aliații trec Dunărea și ne putem regăsi lângă ei ca să isgonim pe inamicul care de doi ani încalcă și jefu[i]ește pământul strămoșesc, sunt încredințat că veți răspunde chemării Mele cu aceeași dragoste de țară și că România va vedea împlinindu-se visul de veacuri al Neamului Nostru: **Unirea tuturor românilor (...)**". În încheierea Proclamației adresate ostașilor cu acest prilej se arăta: "Frații noștri din Bucovina și din Ardeal vă cheamă pentru ultimă această luptă ca prin avântul vostru să le aduceți eliberarea din jugul străin. Biruința este a noastră și viitorul va asigura întregului neam românesc viață pașnică și fericită. Înainte deci cu vitejia strămoșească. Dumnezeu este cu noi. FERDINAND"¹⁴⁷. În pofida tonului patriotic și mobilizator al Decretului, trebuie să remarcăm faptul că, în acel moment, inamicul, în condițiile retragerii trupelor germane și a destrămării unităților austro-ungare, era cu totul altul decât cel din vara anului 1916, dar avea în comun faptul că se opunea realizării idealurilor naționale românești. Cu toate că puterile Antantei erau îngrijorate de ofensiva comunistă din Rusia și Ucraina¹⁴⁸, în Bucovina toamnei anului 1918, nu putem vorbi de un pericol bolșevic, invocat în

¹⁴¹ *Ibidem*.

¹⁴² Maior Vorobchievici, *op. cit.*, p. 73.

¹⁴³ AMR, fond 3831, d. 1994, f. 38-39.

¹⁴⁴ *Ibidem*, fond 2271, d. 382, f. 22, 42-43.

¹⁴⁵ Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, 1978, p. 326.

¹⁴⁶ Ilie Lazăr, *Amintiri*, eds. Romulus Rusan, București, 2000, p. 53-55.

¹⁴⁷ Ion Rusu Abrudeanu, *România și Războiul Mondial*, București, 1921, p. 244-245.

¹⁴⁸ Vezi Lloyd George, *War Memoirs. 1918*, Boston, 1937, p. 150 și urm.

documentele epocii, ci de un vid de putere, care a generat anarhie și a lăsat această provincie la dispoziția unor forțe loiale habsburgilor și Radei de la Lemberg. La orele 17³⁰, se primea de la Corpul 4 Armată Ordinul Marelui Stat Major Nr. 15255 din 27 X/9 XI 1918 privind mobilizarea armatei, în urma căruia se va trece la completarea efectivelor unităților militare¹⁴⁹.

Generalul Zadik era îngrijorat de unele zvonuri cu privire la situația din Cernăuți, astfel că, pentru a culege informații, a trimis mai multe iscoade. Locotenentul Costin Vasile, travestit în haine țărănești, a ajuns în ziua de 28 X/10 XI 1918 în orașul de pe malul Prutului și a constatat că, forțele militare străine s-au retras din oraș în noaptea trecută, dar, la Casa Națională a ucrainenilor, se mai găseau zece persoane care proferau amenințări legate de chemarea în sprijinul lor, ”cu ciomege și arme”, a țăranilor din suburbiile Cernăuților¹⁵⁰. De asemenea, a ținut să raporteze faptul că, la principalele instituții din oraș, erau arborate steaguri tricolore, iar ordinea era menținută de jandarmi, polițiști și gărzi, ”toate aceste sub ordinele ofițerilor români din Austria”¹⁵¹. În aceeași zi a ajuns la Cernăuți, travestit în haine civile, voluntarul Vasile Ungureanu, care a plecat de la Tărășeni, fiind ajutat pe drum de cunoștința sa din Rădăuți, ajutorul de primar Nicolae Prelici, și reușit să ia legătura cu Iancu Flondor, căruia i-a înmănat un plic din partea generalului Zadik. Totodată, a constatat că în oraș era ordine, iar populația, inclusiv Flondor, se așteptau ca armata română să-și facă intrarea chiar în seara acelei zile¹⁵². Dorind să grăbească intervenția trupelor române, Ilie Lazăr și medicul Octavian Gheorghian au plecat cu un automobil la Ceahor, pentru a-i înmâna generalului Zadik o hartă strategică a nordului Bucovinei și planul Cernăuțiului, pe care erau marcate străzile principale ce trebuiau ocupate¹⁵³.

Cu toate că delegațiile românilor bucovineni solicitau intrarea armatei române în ziua de 10 noiembrie, acest lucru nu a fost posibil, deoarece ”ordinele de operații hotărâu că trupele să cantoneze pe pozițiile ordonate”¹⁵⁴. În data de 29 octombrie/11 noiembrie 1918, în urma încheierii armistițiului, s-a primit ordinul telegrafic al Marelui Cartier General Nr. 91 privind încetarea ostilităților pe toate fronturile, începând cu ora 13, astfel încât trupele române trebuiau să se oprească, până la noi ordine, pe linia atinsă de capetele lor de coloană¹⁵⁵. O zi mai târziu sosea Ordinul Nr. 116, semnat de Șeful Marelui Stat Major General, generalul Constantin Prezan, prin care se stabilea continuarea înaintării trupelor române ”până ce scopul va fi atins în tot ținutul Bucovinei”¹⁵⁶.

Dispozitivul trupelor române, înainte de intrarea în orașul Cernăuți, era următorul: Detașamentul ”Dragoș” stăpânea cota 253 N Ceahor și supraveghea șoseaua și calea ferată care ducea spre oraș; la dreapta făcea legătura cu Detașamentul ”Alexandru cel Bun” prin Garda mare Nr. 1, instalată la Ostrița, iar la stânga cu Detașamentul ”Suceava”, prin Garda mare Nr. 3, instalată la Jablonăuți. Misiunea trupelor române pentru ziua următoare prevedea ca Detașamentul ”Dragoș” să intre în orașul Cernăuți, Detașamentul ”Alexandru cel Bun” să treacă la nord de Prut, pentru a ocupa podurile de aici și gările Jucica și Mahala, iar Detașamentul ”Suceava” urma să rămână pe poziție în partea de SV a orașului¹⁵⁷.

În dimineața de luni 11 noiembrie 1918, orașul Cernăuți avea un aspect festiv, pe clădirile principale fiind arborate steaguri tricolore, în timp ce o mulțime entuziasmată se adunase în piața principală din fața Primăriei. La ora 9³⁰, patrulă și mici unități de recunoaștere au înconjurat orașul,

¹⁴⁹ AMR, fond Divizia 8-a, d. 382, p. 33.

¹⁵⁰ *Ibidem*, fond 2271, d. 344, f. 218-221.

¹⁵¹ *Ibidem*.

¹⁵² Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 486.

¹⁵³ Dr. Vasile Gheorgiu, *Din amintirile zilelor mari: Trei zile înainte de intrarea Armatei Române în Cernăuți*, în *Unirea Bucovinei (27 Oct. 1918- 27 Oct. 1933)*, Cernăuți, 1934, p. 37-38.

¹⁵⁴ AMR, fond 2271, d. 344, f. 227-228.

¹⁵⁵ *Ibidem*, d. 382, f. 22, 42-43.

¹⁵⁶ *În cinstea ostașilor Diviziei 8-a*, p. 29.

¹⁵⁷ Ion I. Nistor, *Zece ani de la Unire*, p. 43.

iar o parte au intrat înaintând spre centrul acestuia¹⁵⁸. La Mahala, primul detașament sub comanda căpitanului Aramă, a fost primit cu bucurie de întreg satul: "Clopotele bisericii sunau fără încetare, preoții au făcut seara o slujbă religioasă, cu biserica arhiplină, o horă mare s-a întins după serviciul religios și cântecul «Pe-al nostru steag e scris Unire» a răsunat cu însuflețire și lacrimi"¹⁵⁹. Ofițeri români din fosta armată austro-ungară, "persoane de distincție", printre care Vasile Bodnărescul, Dr. Octavian Gheorghian și Nicu Flondor, au plecat spre întâmpinarea armatei regale la Ceahor și Corovia¹⁶⁰. Prima patrulă care a ajuns la Cernăuți era din cadrul detașamentului "Dragoș", având misiune de recunoaștere, alcătuită din locotenentul Traian Petrescu, sublocotenentul Nițescu și șase ostași¹⁶¹. Detașamentul "Dragoș", format din 10 plutoane, a intrat în Cernăuți în jurul orei 14, ocupând posturile polițienești, de unde a trimis patrule în tot orașul, iar trupa a fost cantonată în localul Poliției¹⁶². Generalul Zadik a fost întâmpinat la bariera Cernăuțiului de o delegație de notabilități, iar de aici este condus la Palatul Național unde, după propria mărturisire "am fost ridicat în brațe și în mijlocul mulțimii în delir, am fost dus pe scările Palatului Național, unde mă aștepta, cu ochii plini de lacrimi, marele patriot Iancu Flondor"¹⁶³. Comandantul Diviziei 8 Infanterie și șeful de Stat Major, colonelul Rovinaru, au fost conduși în sala de recepții a Palatului Național, unde Iancu Flondor a ținut o scurtă cuvântare, pentru ca la sfârșit să se îmbrățișeze cu generalul român "așa cum o fac doi frați iubitori, cari după o lungă și dureroasă despărțire se întâlnesc spre a nu se mai despărți – niciodată!"¹⁶⁴. În răspunsul său, Iacob Zadik a precizat faptul că armata română a intrat în Bucovina la solicitarea Consiliului Național, pentru a asigura liniștea și siguranța locuitorilor de aici, subliniind faptul că: "Pentru despărțirea Bucovinei a trebuit să curgă sânge și să cadă un cap de Domn, pentru revenirea la matcă n-a curs nici un pic de sânge, ci s-a făcut prin voința nestrămutată a inimelor românești"¹⁶⁵. Corul "Armoniei" a susținut melodia "Salut armatei române", compusă de Constantin Șandru, dirijorul corului, pe textul scriitorului bucovinean Constantin Beraru, dar și imnul regal "Trăiască Regele"¹⁶⁶. Comandantul Diviziei 8 a constatat faptul că, în acest timp, "absolut toată asistența plângea", solemnitatea momentului fiind întreruptă doar de strigăte de "Trăiască Regele Ferdinand I!"¹⁶⁷.

În aceeași zi, comandantul Diviziei 8 Infanterie a adresat o Telegramă regelui Ferdinand, prin care Suveranul era înștiințat de intrarea trupelor române în orașul Cernăuți, fiind primite aici cu "ovațiuni ale populației Bucovineană, scăpată de jaf și dezordine", și se exprima rugămintea ca "D-zeu să vă dea puțința de a face întregirea neamului Românesc"¹⁶⁸. Ca o recunoaștere a rolului pe care l-a jucat în derularea evenimentelor din Bucovina în toamna anului 1918, Ferdinand îi va adresa lui Iancu Flondor, la data de 11 noiembrie, o Telegramă în care se preciza, printre altele: "Din adâncul inimii îți sunt recunoscător pentru munca patriotică ce ai depus și pentru iubirea de neam ce ai arătat cu bărbăție. Îți mulțumesc cum și tuturor acelor cari te-au ajutat cu inima curată în aceste timpuri mărețe"¹⁶⁹.

În *Ringplatz* din fața Primăriei din Cernăuți, care mai târziu va primi numele de Piața Unirii, s-a încins "o horă a unirii, în care s-au prins într-un entuziasm de nedescris generalul Zadik, primarul Șandru, soldați, preoți, doamne, domni, tineri, bătrâni"¹⁷⁰. Regimentul 16 Infanterie, comandat de

¹⁵⁸ AMR, fond 2271, d. 344, f. 297-298.

¹⁵⁹ Ion Nandriș, *Satul nostru Mahala din Bucovina*, Sibiu, 2001, p. 63.

¹⁶⁰ AMR, fond 2271, d. 344, f. 285 și urm.

¹⁶¹ Vezi "Glasul Bucovinei", Nr. 7 din 12 noiembrie 1918.

¹⁶² Ion I. Nistor, *Zece ani de la Unire*, p. 43.

¹⁶³ Maior Vorobchievici, *op. cit.*, p. 74.

¹⁶⁴ AMR, fond 2271, d. 344, f. 285 și urm.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ *Ibidem*, f. 297-299.

¹⁶⁸ *Ibidem*, fond Divizia a 8-a, d. 382, f. 47.

¹⁶⁹ Teodor Balan, *Rolul lui Vasile Bodnărescul în preajma Unirii*, Cernăuți, 1938, Anexa, p. 35.

¹⁷⁰ Erast Tarangul, *Amintiri*, mss., p. 52-53; Dragoș Vitencu, *Cernăuțiul meu*, Suceava 2008, p. 61.

colonelul Alexandru Rotaru, a urmat traseul Hliboca-Cuciurul Mare-Mihalcea, unde a staționat în data de 29 X/11 XI, până la ora 11, când a pornit în marș spre Cernăuți, pentru a cantona în cazarma Regimentului 22 *Landwehr*, iar Compania 1-a primea misiunea de a face serviciu de siguranță în stația de la ieșirea din oraș, spre Storojineț¹⁷¹. Spre seară a intrat triumfal în piața principală Regimentul 29 Infanterie "Dragoș" în frunte cu colonelul Dumitru Gheorghiu, fiind întâmpinați cu flori și cântece patriotice. Șeful acestei unități a fost numit Comandant al Garnizoanei Cernăuți¹⁷². Generalul Iacob Zadik va expedia o Telegramă generalului Prezan, la Marele Cartier General, în care se preciza că: "Prin Prezența armatei s-a dat stabilitate alcătuirii guvernului". În același timp, comandantul Diviziei 8 Infanterie solicita atribuții bine definite în raport cu autoritățile civile, pentru a se putea relua activitatea normală a instituțiilor din oraș, care "merg șovăind din cauza lipsei de organizare"¹⁷³.

Ordinea fiind în linii mari restabilită chiar înainte de intrarea trupelor române, Consiliul Național Român a convocat, pentru ziua de 12 noiembrie 1918, o ședință pentru a se vota Legea fundamentală provizorie asupra puterilor în "Țara Bucovinei". Potrivit noii legi, fostul ducat austriac devenea o entitate statală autonomă, în care puterea supremă legislativă era exercitată de Consiliul Național. Puterea executivă era constituită din secretari de stat numiți de către acesta, care își exercitau atribuțiile în cadrul unor departamente proprii. După votarea Legii fundamentale a fost format Guvernul Țării, constituit din 13 secretari de stat și un Președinte, în această funcție fiind ales Iancu Flondor¹⁷⁴. După depunerea jurământului, noul guvern a decis să proclame starea de asediu asupra ținutului Cernăuți, regiunii dintre Prut și Nistru, precum și asupra districtelor Vijnița, Vășcăuți, Siret, Rădăuți și Storojineț¹⁷⁵. Instituirea stării de asediu era motivată de faptul că formațiunile legiunii ucrainene, care s-au retras peste Prut, continuau să reprezinte un pericol potențial, iar civilii posedau numeroase arme rămase de la trupele în retragere. Nu în ultimul rând, această măsură era impusă și de situația tulbură din jurul României, la nord în Galiția declanșându-se lupte între polonezi și ucraineni, iar la Răsărit conspirația bolșevică, opusă mișcărilor naționale, urmărea să edifice un prim imperiu totalitar, sub steagul roșu al revoluției proletare

În data de 31 X/13 XI 1918 medicul Eudoxie Procopovici de la Spitalul Țării din Cernăuți solicita șefului de Stat Major al Diviziei 8 Infanterie intervenția în comuna Bobești din districtul Storojineț, unde "bande înarmate periclitează avutul și viața locuitorilor"¹⁷⁶. Depozitul de alimente din gara Sadagura Nouă era devastat, iar la Seletin, un detașament de 40 ucraineni dotați cu o mitralieră jefuiau populația și obligau pe bărbați să plece cu ei la Vijnița¹⁷⁷. În consecință, în aceeași zi Detașamentul colonel Gheorghiu și Detașamentul colonel Rotaru, au primit ordinul de a continua operațiunea de ridicarea armelor și inventarierea depozitelor, iar Detașamentul colonel Tomoroveanu a primit însărcinarea de a efectua recunoașterea spre Nord, dincolo de Sadagura, și spre Berhomet în Vest¹⁷⁸. Un grup de recunoaștere din cadrul Detașamentului "Alexandru cel Bun", care a ajuns în dimineața de 31 X/13 XI la intrarea estică a satului Lujeni, a fost primit cu focuri de armă și tiruri de mitralieră. S-a trecut la asaltul inamicului baricadat în case, la încheierea luptei fiind capturați 17 prizonieri, două mitraliere în stare de funcțiune, patru degradate, muniții și alte arme. Pierderile trupelor române s-au ridicat la 1 mort, trei răniți și patru dispăruți¹⁷⁹. La data de 1 XI /14 XI 1918, Regimentul 16 Infanterie însoțit de o baterie din Regimentul 12 Artilerie și o

¹⁷¹ AMR, fond Bibliotecă, J.O., d. 816, f. 48-51.

¹⁷² *Ibidem*, fond 2271, d. 382, f. 22, 42- 43.

¹⁷³ *Ibidem*, fond MCG, d. 1994, f. 77-79.

¹⁷⁴ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei...*, p. 48.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 49; AMR, fond 2271, d. 344, f. 299.

¹⁷⁶ *Ibidem*, fond 2271, d. 344, f. 295.

¹⁷⁷ *Ibidem*, fond Divizia 8, d. 382, f. 61.

¹⁷⁸ *Ibidem*, fond 2271, d. 344, f. 297-299.

¹⁷⁹ *Ibidem*, fond Divizia 8, d. 382, f. 55.

secție de motomitraliere, s-a pus în marș, de la cazarma Regimentului 22 *Landwehr* din Cernăuți, în direcția Șipeniț¹⁸⁰.

Autoritățile militare române erau interesate de starea de spirit a populației din regiunea dintre Prut și Nistru, majoritar ruteană, precum și de intențiile formațiunilor militare în curs de retragere. În acest scop a fost trimis preotul ucrainean Dracinski la Coțmani și Zastavna (acesta va trece și la Zalescic), care la revenire aducea vestea că aceștia ”nu se vor opune cu armele la venirea armatelor române, dar că vor protesta”¹⁸¹. În privința localității Coțmani, existau informații certe că aici s-a proclamat, de către un comitet în frunte cu preotul Catereniuc, o ”republică ucraineană”¹⁸².

Astfel, în seara zilei de 7 XI/20 XI 1918, colonelul Rotaru, comandantul Regimentului 16 Infanterie, a primit ordinul de a se trimite o companie în această localitate. În consecință, membrii guvernului ”republicii ucrainene” au fost arestați și duși la Comandamentul Diviziei pentru cercetări. Aceștia au declarat că s-au organizat conform Manifestului împăratului Karl și au fost puși în libertate după ce și-au luat angajamentul de a nu mai face propagandă¹⁸³. Un episod semnificativ pentru starea de spirit a militarilor bucovineni reveniți de pe front este relatat și de Florea Lupu, președintele ”Băncii Țării”, care a fost înștiințat de aceștia că au aderat la ”crența moscăcească de slobozenie, «*Svoboda*» și doresc să îl pună pe acesta președinte al Republicii Bucovina”¹⁸⁴. În mod evident, veritabila ”prăbușire a tronurilor” din perioada anilor 1917-1918, a înlocuit loialismul dinastic cu sentimente de multe ori republicane și un radicalism social care putea deveni un teren fertil pentru revoluția bolșevică.

Deoarece hotărârea de unire din 27 octombrie adoptată de Constituantă era prea vagă și presupunea tratative cu românii din Transilvania și Ungaria, Guvernul român și refugiații bucovineni au insistat pentru o unire directă și necondiționată a provinciei cu Regatul Român. Voluntarul bucovinean, sublocotenent Dimitrie Marmeliuc, cu prilejul noii mobilizări, a plecat de Chișinău la Iași, unde a ajuns în data de 14 noiembrie 1918, primind de la primul ministru, generalul C. Coandă, un plic confidențial destinat lui Iancu Flondor. Spre Cernăuți a plecat cu un vagon special, împreună cu profesorul Gheorghe Tofan. După ce a fost primit de colonelul Rovinaru, șeful de Stat major al Diviziei 8, solul guvernului român s-a prezentat la hotelul ”Pajura Neagră”, unde locuia Iancu Flondor, și i-a predat acestuia scrisoarea prin care acesta era invitat la Iași pentru a hotărî asupra unirii. În cele din urmă, Flondor l-a însărcinat pe profesorul universitar Sextil Pușcariu, secretar de stat la Externe, pentru a reprezenta Bucovina pe lângă guvernul de la Iași¹⁸⁵. În ziua de 15 noiembrie 1918 s-a desfășurat la Palatul Național din Cernăuți o ședință de maximă importanță a secretarilor de stat. În urma pledoariei susținute de Dimitrie Marmeliuc și Gh. Tofan, s-a format o majoritate care s-a pronunțat pentru o unire imediată și fără condițiuni a Bucovinei cu România. Această întrunire poate fi considerată pe bună dreptate istorică, deoarece sublocotenentul Marmeliuc, bucovinean devenit cetățean român, a fost numit secretar de stat la departamentul Apărării Naționale, post girat până atunci de Nicu Flondor, titular la Finanțe¹⁸⁶.

Ultimele operațiuni militare, desfășurate la sfârșitul lunii noiembrie 1918, au avut în vedere ocuparea întregului teritoriu, până a Colacin și Nistru, aparținând Bucovinei istorice. După operațiunea desfășurată în zona Coțmani, Regimentul 16 Infanterie s-a imbarcat în Gara Lujeni în data 10 XI/23 XI 1918, pentru ca a doua zi să ajungă în cazarma din Fălticeni. Această unitate a fost înlocuită prin sosirea în Bucovina a Regimentului 25 Infanterie¹⁸⁷. În consecință, în ziua de 11 XI/24 XI, Regimentul 13 Infanterie a fost transportat la Zastavna, Batalionul I a ocupat cu o companie Chiseleu și Borăuți, iar cu altă companie Verenceanca și Cadobești. Batalionul II din

¹⁸⁰ *Ibidem*, fond Bibliotecă, J.O., d. 816, f. 48-51.

¹⁸¹ AMR, fond Divizia 8, d. 382, f. 81.

¹⁸² Ion I. Nistor, *Amintiri răzlețe...*, p. 37.

¹⁸³ AMR, fond Divizia 8, d. 382, f. 101 și 104.

¹⁸⁴ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 194.

¹⁸⁵ *Lui D. Marmeliuc*, Cernăuți, 1936, p. 245-246.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ AMR, fond Bibliotecă, J.O., d. 816, f. 51.

Regimentul 37 Infanterie a ocupat satele Zadobrosca, Oberșuț, Șubranet și Văslăuți, iar Batalionul III satul Boian. În localitățile în care au intrat trupele române a fost restabilită ordinea și a început strângerea armelor. În același timp, detașamentele sectoarelor I Suceava și II Rădăuți au continuat să ducă la îndeplinire misiunea primită privind organizarea teritoriului din cuprinsul districtelor Suceava, Gura Humorului, Câmpulung, pentru sectorul I și Rădăuți, Siret, Storojineț, pentru sectorul II¹⁸⁸. Două zile mai târziu, se raporta adoptarea de măsuri pentru închiderea frontierei cu Galiția, măsură necesară mai ales datorită faptului că existau informații privind concentrarea unor forțe militare în regiunea Colomeea, cu scopul de a ocupa nordul Bucovinei¹⁸⁹. Situația operativă la data de 15 XI/28 XI 1918 era, în linii generale, următoarea: Regimentul 25 Infanterie, cu Batalionul I și II, a executat recunoașteri în cuprinsul județului Coțmani pentru restabilirea ordinei; Batalionul III, cu o companie la Vășcăuți, una la Berhomet pe Siret și două companii la Vijnița; Regimentul 29 Infanterie continua măsurile de ordine în orașul Cernăuți, iar Regimentul 37 Infanterie efectua operațiunea strângerii armelor în cuprinsul județului Cernăuți, pe porțiunea de la nord de Prut¹⁹⁰.

În toată această perioadă, conducerea unităților militare române aflate în Bucovina au acționat conform misiunii primite, fără a interveni în activitatea politică și administrativă desfășurată de Consiliul Național. Aceeași conduită, care excludea orice imixtiune politică, a fost adoptată și de guvernul român, care a deschis calea unei colaborări strânse cu noua conducere de la Cernăuți. Pentru a se stabili o atmosferă de încredere reciprocă, s-a propus delegarea pe lângă autoritățile locale a unor ofițeri bucovineni, angajați în aceleași condiții ca omologii lor din Regat. În ședința Consiliului Național din 13 noiembrie 1918, Iancu Flondor a propus nu doar reorganizarea Jandarmeriei, ci și organizarea unei Legiuni bucovinene, pe bază de voluntariat și a unei cohorte de cercetași¹⁹¹. În fața pericolelor grave care continuau să pândească Bucovina, o unitate militară locală, redusă numeric și fără dotarea necesară ar fi fost insuficientă.

Liniștea fiind restabilită în întreaga provincie, Consiliul Național a hotărât convocarea Congresului General al Bucovinei pentru a stabili raporturile politice dintre fostul ducat (numit acum "Țara Bucovinei") și Vechiul Regat. La istoricul Congres, care s-a deschis în dimineața zilei de 28 noiembrie, a participat un număr de 74 de membri ai Consiliului Național Român, 6 membri ai Consiliului Național Polon, 7 membri ai Consiliului Național German, precum și un număr de 13 primari și reprezentanți ai unor localități de peste Prut, cu majoritate ucraineană: comunele Rarancea, Toporăuți, Cuciurul Mic, Ivăncăuți, cu câte 3 reprezentanți și Storoneț-Putila, cu un reprezentant¹⁹². Lucrările au fost deschise de părintele Dionisie Bejan, care a adresat primul salut reprezentanților armatei române, pentru ca apoi să propună ca președinția Congresului să fie încredințată lui Iancu Flondor¹⁹³. Într-o dare de seamă, semnată de generalul Iacob Zadik, cu privire la actul Unirii Bucovinei cu România, se preciza: "La strigătele de «Trăiască Regele», drapelul românesc, care acoperea portretele M.M.L.L. Regele și Regina, așezate sub portretul în mărime naturală al Marelui Voevod Ștefan cel Mare, a fost tras la o parte, desvelind portretele în mijlocul ovațiunilor și al unui entuziasm de nedescris. Publicul, muzica și corul societății «Armonia» intonează imnul regal. Congresul fiind închis, un cortegiu impozant a pornit de la Palatul Metropolitan la Primărie. Aici a vorbit Dl. Iancu Flondor, anunțând populației că Bucovina s-a unit cu România; apoi Primarul orașului, Dl. Șandru, care a dat numirea pieței din fața Primăriei de «Piața Unirei». Subsemnatul am ținut de asemenea o cuvântare terminând cu cuvintele «Hai să dă mână cu mână...» după care o horă impozantă, cât largul pieței, s-a întins în fața Primăriei"¹⁹⁴. A doua zi a apărut o ediție specială a "Glasului Bucovinei" în care a fost

¹⁸⁸ *Ibidem*, fond 2271, d. 382, f. 109-110.

¹⁸⁹ *Ibidem*, fond Divizia 8, d. 382, p. 69 și 125.

¹⁹⁰ *Ibidem*, fond 2271, d. 382, f. 129.

¹⁹¹ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei...*, p. 122.

¹⁹² *Ibidem*, p. 169.

¹⁹³ AMR, fond 2271, d. 382, f. 129.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

publicată rezoluția Congresului General al Bucovinei, eveniment considerat pe bună dreptate de Ion Nistor, "Cea mai mare sărbătoare a Bucovinei. Împlinirea visului de aur"¹⁹⁵.

La sfârșitul lunii decembrie 1918 în această parte a țării se găseau unități care cuprindeau 7.743 militari (trupă) și 330 ofițeri¹⁹⁶. Misiunea de a continua organizarea teritoriului de la sud de Prut a fost primită de Regimentul 3 Roșiori, comandat de colonelul Grigore Odobescu și Regimentul 8 Roșiori, comandat de colonelul Dașchevici, iar restul trupelor au fost plasate în nordul Bucovinei, pentru a putea face față unui atac al inamicului¹⁹⁷.

Situația în Europa, continent devastat de Războiul Mondial, continua să se mențină deosebit de complicată și cu un potențial exploziv în pofida încheierii oficiale a ostilităților la data de 11 noiembrie. Anul 1918 a marcat colapsul sistemului bazat pe opresiune națională și a dus la apariția unor state independente, sau la reîntregirea altora pe baza principiului autodeterminării naționale, ca o nouă sursă de legitimitate. În vidul de putere apărut în urma dispariției Monarhiei Habsburgice, statele din "Noua Europă" trebuiau să asigure balanța de putere între Imperiul sovietelor în plină ofensivă și o Republică de la Weimar măcinată de conflicte ideologice și sociale care putea crea surprize neplăcute Antantei. Statele succesorale se confruntau cu presiuni constante asupra noilor hotare, nerecunoscute încă pe plan diplomatic, din partea unor guverne sau organisme militare străine, care nu acceptau noul *statu-quo* politico-teritorial dobândit de Vechiul Regat.

¹⁹⁵ "Glasul Bucovinei", Nr. 14 din 29 noiembrie 1918, p. 1.

¹⁹⁶ AMR, fond 3831, d. 1999, f. 536.

¹⁹⁷ Ion I. Nistor, *Zece ani de la Unire*, p. 55.

Rezumat: Totalitarismul este un regim politic în care cetățenii constituie un singur bloc în serviciul statului, prin intermediul unui singur partid. Regimurile totalitare au fost fasciste, național-socialiste și, bineînțeles, comuniste. Mișcările non-pluraliste au ca obiectiv organizarea maselor și nu a claselor sociale. În timp ce grupurile politice depind de o forță relativă, mișcările totalitare sunt strâns legate de forța mulțimii. O altă caracteristică a regimurilor totalitare este emergența în jurul ideii de alianță temporară între mase și elite. Într-un anumit context, ambele categorii și-au găsit aspirațiile și împlinirea în momente de criză (economică, politică, socială, morală). Masele pot fi atrase cel mai ușor prin propagandă, dar controlul asupra lor este exercitat în statele totalitare prin teroare. Combinația celor două elemente este o altă caracteristică a "statului total". Dacă propaganda este una dintre principalele caracteristici ale totalitarismului, teroarea este însăși esența sa.

Principalii factori de dezvoltare ai totalitarismului de dreapta din România, între cele două războaie mondiale, sunt strâns legați de: reacția față de comunism; statutul minorităților naționale; deficiențele democrației românești; conflictul inter-generațional. Defectele, limitele și slăbiciunile democrației interbelice românești au contribuit și ele la dezvoltarea totalitarismului de dreapta. În primii ani după Marea Uniune, o serie de politicieni, în opoziție cu liberalii care au dominat scena politică timp de peste un deceniu, a început să acrediteze ideea că sistemul democratic românesc este unul fals, neviabil și corupt. În acest context, extrema dreaptă a afirmat ideea conform căreia, democrația însăși contribuie la ruina națiunii prin acțiunea insidioasă a evreimii. Într-un astfel de context, pedepsirea "vinovaților" a luat forme de manifestare teroriste.

Conflictul dintre generații a contribuit, de asemenea, la dezvoltarea totalitarismului de dreapta. Noua generație de intelectuali (Mircea Eliade, Emil Cioran, Nae Ionescu, Constanța Noica, Nichifor Crainic, Mircea Vulcănescu, Petre Țuțea etc.) a anilor '30 a declanșat o puternică campanie împotriva vechii generații, atașată, în genere la valorile democrației pluraliste, propunând implementarea modelului totalitar. Se consideră că, pentru toate relele societății românești interbelice sunt vinovați „bătrânii”. Cei mai mulți dintre acești gânditori au fost adepții iraționalismului filosofic, existențialismului sau nihilismului, contribuind astfel la baza teoretică și ideologică a Gărzii de Fier.

Cuvinte cheie: Gândire iraționalistă, Garda de Fier, totalitarism, Voință de Putere, *Coincidentia Oppositorum*, Mit, Eterna Reîntoarcere, sacru, *Lebensphilosophie* (Filosofie vitalistă), Supraom

Abstract: Totalitarianism is a political regime in which citizens constitute a single block in the service of the state, through a single party. Totalitarian regimes were fascist, national-socialist and, of course, communist. Totalitarian movements aimed to organize masses rather than social classes, such as the old European parties. While political groups depended on a relative force, totalitarian movements are closely linked to the crowd's force. Another feature of totalitarian regimes is emerging around the idea of a temporary alliance between masses and elites. In a certain context, both have found their aspirations and fulfillment in times of crisis (economic, political, social, moral). Masses can be attracted most easily by propaganda, but control over them is exercised in totalitarian states through terror. The combination of the two elements is another feature of the "total state". If propaganda is one of the main elements of totalitarianism, in competition with the democratic world, terror is the very essence of its form of government.

The main development factors of right-wing totalitarianism in Romania between the two world wars are closely linked to: the reaction to left-wing totalitarianism; national minorities; the deficiencies of Romanian democracy; intergenerational conflict. The defects, boundaries and weaknesses of Romanian inter-war democracy also contributed to the development of the right-wing totalitarianism. In the first years after the Great Union, a number of politicians, in opposition to the liberals who dominated the political scene, began to accredit the idea that the Romanian democratic system is a fake, unviable and corrupt one. On this background, the far right said that democracy itself contributes to the ruin of the nation through the "unitary

bloc of Jewish power." In such a context, the punishment of the "culprits" took the form of actions with a terrorist carter.

The conflict between generations has also contributed to the development of right-wing totalitarianism. A genuine campaign of "young people" against the "elders" - a new generation of politicians and intellectuals (Mircea Eliade, Emil Cioran, Nae Ionescu, Constantin Noica, Nichifor Crainic, Mircea Vulcănescu, Petre Țuțea etc.), often oriented towards totalitarianism, has been triggered by traditional politicians, oriented towards preserving the democratic regime, with all its deficiencies, defects and limitations. It is considered that, for all the evils of Romanian society, the "elders" are guilty. Most of these thinkers were the followers of philosophical irrationalism, existentialism or nihilism, thus contributing to the theoretical and ideological foundation of the Iron Guard.

Keywords: Irrational thinking, Iron Guard, totalitarianism, Power of Will, Coincidentia Oppositorum, Myth, Eternal Return, sacred, Lebensphilosophie, Superman

În linii generale, iraționalismul și existențialismul în România interbelică au fost reprezentate de gânditorii aparținând generației anilor '30, din jurul grupării culturale *Criterion* (1932-1934). Fondatorul oficial al acesteia a fost scriitorul și criticul literar, Petru Comarnescu. Amintita asociație culturală fusese organizată după model american, susținând prelegeri și cursuri despre personalități dintre cele mai diverse – Marcel Proust, Sigmund Freud, André Gide, Vladimir Ilici Lenin, Benito Mussolini, Charles Chaplin etc. Grupul *Criterion* oferea o mare libertate de expresie, fiind primite să conferențeze, inclusiv personaje cu convingeri comuniste (de exemplu – Lucrețiu Pătrășcanu). Dezbaterile se axau pe integrarea culturii românești în cultura occidentală, dar și pe problematica timpului și a tinerei generații intelectuale a anilor '20 - '30. După o vreme, asupra membrilor acestei asociații a început o campanie de denigrare, cu diferite grade de intensitate. În mod nemeritat și malițios, li s-a acordat apelativul de *Cretinion*.

Asociația de arte, litere și filosofie, înființată de către Petru Comarnescu, a adunat elite intelectuale ale generației interbelice, precum: Mircea Eliade, Emil Cioran, Mihail Sebastian, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu, Dan Botta, Paul Sterian, Henri H. Stahl, Anton Golopenția, Alex. Cristian Tell, Petre Țuțea, Ionel Jianu, Toma Vlădescu, Traian Herseni, Nicolae Roșu, Sandu Tudor, Petru Manoliu, Eugen Ionescu, Paul Costin Deleanu, Vasile Băncilă, Constantin Mateescu, Petre Viforeanu, Nichifor Crainic, Gheorghe Racoveanu, Ion Ionică, Arșavir Acterian, Haig Acterian etc. Toți își doreau crearea unei culturi românești originale, care să depășească aria mediocrității și să aibă aceeași valoare precum cultura europeană.

Reprezentanții acestui curent au fost, adesea, acuzați de negarea raționalismului, de nihilism, dar și de alte atitudini mai grave, ca antisemitismul. Viitorul savant al istoriei religiilor – Mircea Eliade – îi oferea o replică dură lui Șerban Cioculescu, afirmând necesitatea spiritualizării componentelor raționale ale culturii, a *ieșirii din amorțeala* și autosuficiența intelectuală a „vechii generații”. Ideea de *revalorizare* era, de fapt, una comună pentru întreaga pleiadă de tineri intelectuali a Europei interbelice. Spre deosebire de *intelihenția* de pe continent, intelectualitatea românească a anilor '30 se orientase către un existențialism de natură religioasă și spirituală, dar și către o formă specifică de autohtonism, care, în teorie, ar fi trebuit să se elibereze de tare precum: politicianismul, demagogia, populismul ieftin. De aceea, *tinerii duri* din cadrul grupării *Criterion* au fost asociați și suprapuși (uneori, mai mult decât era cazul) cu idealurile mișcării legionare, datorită faptului că au scris, au colaborat sau au înființat publicații cu orientare politică de dreapta - „Cuvîntul”, „Axa”, „Credința”, „Decembrie”, „Ideea Românească”, „Floarea de Foc” ș.a.¹

Inițiatorul acestei generații² a fost Mircea Eliade, care, în anul 1927, a redactat un veritabil program, intitulat *Itinerariul spiritual* – ciclu de 12 foiletoane, publicat în „Cuvîntul”. Liantul sau factorul de coagulare a fost însă profesorul de logică și de metafizică, Nae Ionescu. El a făcut conexiunea între anti-raționalism și antidemocratism, declarându-se în plan politic adeptul

¹ Lucia Gorgoi, *Friedrich Nietzsche și cultura română interbelică*, Cluj, Editura Casa Cărții de Știință, 2000, pp. 147-151.

² Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Ediția a IV-a, Prefață de Marta Petreu, București, Editura Cartea Românească, 2015, pp. 121-123.

modelului totalitar. Mentorul generației lui Eliade și Cioran se situa împotriva raționalismului cartezian, pe care îl dorea înlocuit cu misticismul religios.

Nae Ionescu – repere biografice și concepție politică și ideologică

S-a născut la 16 iunie 1890, la Brăila, a murit, în București, la 15 martie 1940. Între anii 1909-1913, a studiat filosofia la Universitatea din București, avându-l, printre alții, ca profesor pe Nicolae Iorga. În 1919, își susținea teza de doctorat, în Germania, la München, în domeniul logicii matematice. După primul război mondial, se întorcea în țară, fiind introdus la universitate și angajat, după intervenția profesorului Constantin Rădulescu-Motru, ca asistent la disciplinele: metafizică, logică, teoria cunoașterii. Primele sale cursuri ne indică orientarea sa către iraționalismul filosofic (*Fenomenologia actului religios, Metafizică și religie, Problema Divinității*). Nae Ionescu a colaborat cu numeroase publicații, dintre care amintim: „Cuvîntul”, „Ideea Europeană”, „Noua Revistă Română”, „Gîndirea”, „Predania” etc. A făcut parte, o vreme, din camarila regelui Carol al II-lea, însă, datorită adversității Elenei Lupescu și simpatiei sale pentru modelul totalitar de stat, a intrat în dizgrație. Prin apropierea de Garda de Fier, el a fost privit drept mentorul ideologic și spiritual al acesteia. În anul 1937, sub îngrijirea lui Mircea Eliade, îi apărea volumul intitulat *Roza vînturilor* (antologie de studii și articole publicate între anii 1926-1933), important pentru propria concepție iraționalistă și existențialistă. Nae Ionescu avea o viziune proprie asupra ortodoxismului, care trebuia protejat de influențele catolice și protestante, prin *tradiție* și *predanie*, ca fundament organic al confesiunii ortodoxe. Din punct de vedere filosofic, gânditorul român interbelic s-a raliat la curentul existențialist și la *Lebens philosophie*, însă, într-un sens creștin, mistic³. În plan politic, era adeptul unei a III-a căi – a autarhismului și agrarianismului, perspectivă opusă socialismului marxist, dar și capitalismului burghezo-liberal. La nivel cultural, Nae Ionescu promova, în varii publicații, idei precum: întăietatea spiritului și specificul național⁴.

Influențe filosofice asupra operei lui N. Ionescu – F. Nietzsche și S. Kierkegaard

Tânăra generație intelectuală coagulată în jurul grupării *Criterion* a făcut un adevărat cult pentru „Maestrul”, „Profesorul” N. Ionescu. El exercita o atracție aproape demonică asupra discipolilor săi, ce se încadra în domeniul iraționalului, misticului: „Figura (sa n.n.) a fascinat puternic, până la vrajă, câteodată până la halucinație, pe discipolii și admiratorii săi, chiar și atunci când aceștia presimțeau, vag și confuz, că atracția magnetică în care erau prinși ar putea fi o cale de pierzanie. Au rămas nenumărate mărturii care probează dependența în care se instalează învățăceii naeionescioni în anii '20, '30, '40. Adorația atinge adesea cota unei dizolvări voluptuoase: ucenicii nu mai voiau pur și simplu să-și aparțină, livrându-se complet ființei seducătoare a magistrului”⁵.

³Preocupările intelectuale și opera lui Nae Ionescu s-au îndreptat cu precădere către metafizică, fenomenul religios, stând sub semnul formei particulare, românești, a existențialismului, numită trăirism. Dintre lucrările sale, putem aminti următoarele cărți, publicate după 1989: *Curs de metafizică. Teoria cunoașterii metafizice. 1. Cunoașterea imediată. 2. Cunoașterea mediată (1928-1929; 1929-1930)*, Ediție îngrijită de Marin Diaconu, București, Editura Humanitas, 1991; *Curs de istorie a logicii*, cu o prefață de Vasile Băncilă, Introducere de Mircea Vulcănescu și Constantin Noica, Ediție îngrijită de Marin Diaconu, București, Editura Humanitas, 1993; *Curs de istorie a metafizicei*, Introducere de Ștefan Voinescu, îngrijirea ediției Marin Diaconu, Dora Mezdrea, București, Editura Anastasia, 1996; *Problema mântuirii în Faust al lui Goethe*, prefață de Mircea Vulcănescu, București, Editura Anastasia, 1996; *Între ziaristică și filosofie. Texte publicate în ziarul „Cuvîntul” (15 august 1926 – 26 martie 1938)*, Iași, Editura Timpul, 1996.

⁴Claudio Mutti, *Penele Arhanghelului. Intelectualii români și Garda de Fier (Nae Ionescu, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Vasile Lovinescu)*, Prefață de Philippe Baillet, Traducere de Florin Dumitrescu, Ediție îngrijită și postfață de Răzvan Codrescu, București, Editura Anastasia, 1997, pp. 41-52.

⁵George Voicu, *Mitul Nae Ionescu*, Ediția a II-a, București, Editura Ars Docendi, 2009, p. 9; În legătură cu fascinația supranaturală exercitată de către Nae Ionescu asupra discipolilor, vezi Marta Petreu, *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian*, Ediția a II-a, Iași, Editura Polirom, 2010.

Din punctul de vedere al concepției ontologice, „percepând existența ca pe o eternă devenire, Nae Ionescu a practicat un tip de filosofie vie, expresie a unei gândiri în permanentă prefacere. De aceea a negat cu îndârjire formularea unui sistem personal, acuzând, la fel ca și Nietzsche, pe creatorii de sisteme de lipsă de onestitate, deoarece considera că viața și existența nu pot fi cuprinse în tipare prestabilite. Era încredințat că filosoful nu-și poate formula sistemul decât în clipa, în care a înțeles, că viața nu-l mai poate învăța nimic”⁶. Permanentă transformare, metamorfoză reprezintă unul dintre elementele comune din gândirea lui N. Ionescu cu concepția nietzscheană despre existență. Ambii pledau pentru o filosofie deschisă, care să arate ca un amestec între lirism, estetism și idealism. În viziunea filosofului român, *voința de putere* se identifică cu *forța creatoare* a universului. Această concepție se integrează în ideatica ionesciană despre vitalism. Nae Ionescu considera că există două forme de vitalism – unul *vechi*, ce se originează de la Heraclit, și altul *nou*, teoretizat de către Nietzsche și Bergson. Din prima variantă, gânditorul român interbelic și-a însușit devenirea eternă, curgerea veșnică și războiul ca principiu al înfruntării forțelor contradictorii. Elementul de bază al noului vitalism constă în neschimbare, staticul absolut, *punctul fix* – adică în *Divinitate*.

Spre deosebire de Friedrich Nietzsche, al cărui deziderat fundamental era reprezentat de apariția Supraomului, Ionescu tindea către un obiectiv eminamente mistic – *mântuirea absolută*. *Trăirismul* generației anilor '30, teoretizat de către acesta din urmă are o triplă componentă: *existențială* („eu sunt”, „eu trăiesc”), *reflexivă* („eu gândesc”), *metafizică* („eu cred”) ⁷.

Tipul ionescian al cunoașterii de sine, finalizat prin *Mântuire*, era analizat de către M. Eliade în *Postfața* la lucrarea mentorului său (*Roza Vânturilor*): „Drumul către ființă *începe* printr-o mare căutare de sine, dar sfârșește dincolo de sine, în Dumnezeu (*soteria*), sau în istorie (*sympathia*). Autenticitatea, fără de care nimic nu este valabil, îți cere să fii tu însuși, dar realizând-o *te recunoști dincolo de tine* (dragostea, mistica, istoria). Caută-te pe tine însuși cu sinceritate, cu îndrăzneală – și vei vedea că *tu ești* în altă parte decât în tine (...). Viața omului este deznădăjduită, plină de primejdii, surpată de erori și întâmplări – dar atâta timp cât e *viu și sincer*, omul se poate apropia de centrul ființei sale”⁸. O diferență esențială între N. Ionescu și F. Nietzsche este reprezentată de *atitudinea față de creștinism*. Filosoful german – care considera religia o *morală a sclavilor*, a fost combătut de către mentorul generației intelectuale a anilor '30, care afirma că, între morală și creștinism se manifestă o deosebire importantă: actul moral se subordonează imanentului, iar actul religios, misticului (transcendentului). Așadar, creștinismul se situează deasupra moralei, ocupându-se, nu de fericirea mundană, ci de fericirea din lumea de dincolo.

Nae Ionescu a creat și a format numeroase personalități, dar și o școală de gândire valoroasă și originală. Scrierile tinerilor intelectuali din anii '30 s-au caracterizat însă prin fragmentarism, estetism, dar, în același timp, prin valoare și autenticitate. Afilieră și simpatiile acestei generații față de mișcarea legionară nu pot fi negate, subordonându-se, uneori, unei *coincidențe de idealuri*. *Legionarizarea* unor personalități ca Eliade, Cioran, Noica, Vulcănescu ș.a., a avut un precedent în cultura germană, prin nazificarea operei lui Nietzsche și a lui Martin Heidegger. Opțiunea acestor elite intelectuale românești pentru Garda de Fier are o anumită doză de *tragism*, dar nu scade cu nimic nivelul înalt al gândirii și valorii lor. Se consideră adesea, că elementele de legătură între noua generație și Legiune au fost *mentorul Gărzii* (N. Ionescu) și *nașul spiritual* al mișcării de extremă dreapta (Nichifor Crainic) ⁹.

Într-un articol din revista „Idea Europeană”, intitulat *Suferința Rasei Albe* și semnat de către N. Ionescu cu pseudonimul *Nemo*, filosoful reia o serie de idei nietzscheene, făcând în același timp și o apologie critică a rasismului; autorul a analizat *complexul de superioritate al albilor* și dezavantajele ce decurg din acesta: „Există o suferință a rasei albe... Aceasta este greaua boală a rasei, o osândă care o lovește. Este un fapt că Albii sunt niște nenorociți și nemulțumiți din naștere,

⁶Lucia Gorgoi, *op.cit.*, p. 151.

⁷*Ibidem*, pp. 153-155.

⁸Mircea Eliade, *Postfață* la Nae Ionescu, *Roza Vânturilor*, București, Editura Roza Vânturilor, 1990, p. 444.

⁹Lucia Gorgoi, *op.cit.*, pp. 157-160.

și mai cu seamă nenorociți imaginari. Nu de aceea însă sufăr ei mai puțin, căci tocmai suferințele închipuite sunt mai greu de lecuit”¹⁰. Materialismul omului modern, întruchipat de *albi*, este analizat prin intermediul credinței și religiozității imanente a acestora, ideea decăderii civilizației noastre fiindu-ne relevantă destul de transparent. Un alt element teoretizat de către Ionescu îl reprezintă necesitatea spiritualizării culturii europene: „Civilizația noastră de fapt este materială: totuși florile cele mai frumoase ale civilizației albe s-au deschis pe un câmp nematerial. Concepțiile științei noastre, oricât de materială s-ar părea că trebuie să fie știința, sunt prea puțin materiale, ca acelea ale eticei, ale artei și (...) chiar acelea ale vieții practice. Și într-adevăr, viața însăși pe care cu pasiune și deznădejde o împingem spre materie, nu ne dă bucurii și suferințe decât prin latura ei nematerială, și într-atât nematerială, că adesea este imaginară”¹¹. Acest articol ionescian incumbă și alte idei ale lui F. Nietzsche precum: *moartea lui Dumnezeu*, consecința a modernizării societății, lipsa de orizont a omului modern, în plan spiritual, *Eterna Reîntoarcere a Identicalului*, imanentizarea lumii și a universului, nihilismul modernității, neantizarea ființei umane, absența unor idealuri reale, veridice, autentice; golirea lumii de Sacru și Divin¹². Regăsim, printre rândurile lui Nae Ionescu „maladia mortală” („disperarea”), *angoasa* lui Sören Kirkegaard¹³, care a infectat iremediabil omul modern: „Noi avem azi mai multe victime, avem, ca să întrebuițăm o expresie care era la modă, exploatare și și exploatați; există însă un beneficiar. Sunt sclavi mai mari, mai robiți și mai amăgiți ca ceilalți. Și dacă ne întrebăm cărui zeu se aduc toate aceste sacrificii, trebuie să recunoaștem că este zeul ficțiunii. Unde este viața și unde este speranța? Este demn de luat aminte că nu suntem în stare să formulăm o speranță, care să fie o speranță de viață, în care să fie viață și credință și care să nu poarte un sâmbure de tristețe și de neant”¹⁴. Asemănarea între conceptul de disperare ionescian și cel teoretizat anterior de către filosoful danez este mai mult decât evidentă. Astfel, Kirkegaard afirma următoarele: „Acest concept al maladii mortale trebuie

¹⁰Nae Ionescu, *Suferința Rasei Albe. Articole publicate în „Ideea Europeană”, „Est-Vest”, „Predania”*, Iași, Editura Timpul, 1994, p. 17.

¹¹*Ibidem*, p.18.

¹²Ideea morții lui Dumnezeu și credința în nimic – „Rasa albă s-a dat materiei, fără ca acțiunea și scopul ei să se mărginească la materie. Rasa crede în ființa unui scop, și nu-și are unul; rasa albă nu-și are nici Dumnezeu și nu este atee; îi trebuie un Dumnezeu și nu-l are. Religia ei... este cel puțin stranie... Este religia deznădejdei sau a falsității, în orice caz a morții, și rasa albă are oroare de moarte, căci niciodată și nicăieri moartea nu a fost mai mult moarte decât pentru noi (...). Mai credem că universul, adică totul, a luat naștere dintr-un centru – este vorba de faimoasa nebuloasă – că suntem adică singuri, izolați, veniți din nimic, că nimic nu poate să vie până la noi, și că, într-un fel, nici nu suntem definiți (...). Credința în evoluție a fost de așa natură la noi că a alungat revelația, și vocea lui Dumnezeu nu mai sună la urechile noastre; la un moment dat, evoluția a fost o adevărată boală, născocită și răspândită de romantici” – *Ibidem*, p. 18-19; *Eterna Reîntoarcere a Identicalului*, imanentizarea lumii și a universului, lipsa de orizont în plan spiritual – „Azi, dacă ne place sau nu, în politică, la fel ca și în morală și în toate, găsim o traducere a acelorași concepții, a acelorași lucruri: atomii, celulele, nebuloasa cu centrul ei, calculul probabilităților, infinitul virtual și cel actual, echilibrul dintre cauză și efect, continuitatea, evoluția, principiul că ceea ce este adevărat pentru un număr de evenimente este adevărat și pentru întâmplarea următoare. Credem că este ceea ce a fost, și că nu va fi nimic mai mult și nimic mai puțin, și mai credem mai cu seamă în regula de trei simplă. Idealismul nostru nu este deci numai și numai mecanic?” – *Ibidem*, p. 20.

¹³Sören Kirkegaard (5 mai 1813 – 11 noiembrie 1855) – cel mai mic dintre cei 7 copii ai unui comerciant danez. A crescut într-un mediu, caracterizat prin religiozitate. A studiat la Facultatea de Teologie, însă nu și-a finalizat demersul academic, datorită dezamăgirii provocate de moartea rapidă și succesivă a două surori, a unui frate, a mamei și a tatălui (între anii 1822-1838). Opera și-a semnat-o sub pseudonime: *Despre conceptul de ironie* (1840); *Aut-Aut* (1843) – pseudonimul Victor Eremita; *Frică și tremur* (1843) – Johannes Silentium); *Fărăme de filosofie* (1843) – Johannes Climacus; *Conceptul de angoasă* (1844) – Virgilius Haufniensis; *Maladia mortală* (1849) – J. Anti-Climacus; *Școala creștinismului* (1850) - J. Anti-Climacus – vezi *Introducerea la Sören Kirkegaard, Maladia mortală. Eșeu de psihologie creștină întru edificare și deșteptare de Anti-Climacus*, traducere din limba italiană, studiu introductiv și note de George Popescu, Craiova, Editura Omniscope, 1998.

¹⁴Nae Ionescu, *op.cit.*, p. 21.

să fie înțeles într-un mod particular. Literalmente, el semnifică o maladie al cărei sfârșit, al cărei deznodământ, este moartea (...). Însă, înțelegă în mod creștin, moartea însăși este o trecere spre viață și de aceea, în sens creștin, nici o maladie pământească, fizică, nu este mortală. Fiindcă desigur moartea este sfârșitul maladii, dar moartea nu este sfârșitul”¹⁵. Conceptul este analizat de către S. Kirkegaard, în spirit dialectic, pe multiple planuri: ontologic, psihologic, volitiv¹⁶.

Dintre constantele concepției politice naeionesciene merită amintite *anti-democratismul* și *anti-modernismul*. El a susținut *teoria organicistă a colectivismului*, conform căreia corpul social este conceput, într-un mod biologizant, ca un organism viu. Individul se dizolvă în acest corp social, pierzându-și orice trăsătură particulară, definitorie. În viziunea sa, omul nu există decât ca o roțiță în angrenajul corpului politic. Așadar, logicianul și metafizicianul Ionescu este adeptul unui *holism absolutizant*.

De asemenea, el a susținut o serie de elemente fundamentale ale ideologiei conservatoare: viziunea anti-contractualistă asupra societății, particularismul, anti-universalismul, anti-intelectualismul, anti-democratismul. A teoretizat lipsa de semnificație axiologică și ontologică a individului, suprapunerea identității românești cu ortodoxia. Astfel, în concepția sa, poporul și națiunea sunt două *entități*, ce se deosebesc, mai ales în plan calitativ. Poporul reprezintă o *colectivitate organică*, dar nu un *colectiv politic*. El poate avea un asemenea caracter doar atunci când evoluează și se metamorfozează în națiune. Poporul se suprapune *vârstei tinere a colectivității*, iar națiunea este asimilată *etapei maturității*. „Catalizatorul” transformării poporului în națiune îl reprezintă dobândirea unei *conștiințe comune*, precum și a unei *voințe comune* a colectivității. Nae Ionescu afirma necesitatea suprapunerii în istorie a luptei și politicii (n.n. concepție darwinistă), în scopul dominației și expansiunii colectivității naționale. Gânditorul român interbelic făcea legătura între *colectivismul organic* și *elitism*. În viziunea sa, *conștiința/voința colectivă* nu apare ca o *emanație a maselor*, ci a elitelor (a personalităților excepționale) – pe căi iraționale, de natură empatică, hipnotică sau legate de sugestibilitatea colectivă. „Trăirea politică” (un gen de vrajă) a mulțimii poate scoate, uneori, la suprafață, o „căpetenie” (căreia i se va supune orbește, necondiționat – variantă românească, proprie a *Führerprinzip*-ului). Trăsătura definitorie a acestui proces o constituie însă *actul de credință*¹⁷.

Nae Ionescu a condamnat cu asprime sistemul democratic, reproșându-i: egalitarismul, contractualismul, pozitivismul științific (argumente de nuanță conservatoare), criticând, de asemenea – scientismul, cartezianismul, kantianismul, individualismul liberal, monarhia constituțională, republicanismul, umanitarismul, iluminismul, raționalismul, intelectualismul. În concepția sa, „capetele de acuzare” împotriva democrației erau: distrugerea caracterului organic al societății, atomizarea, *arimetizarea* corpului social; confiscarea trecutului și istoriei unei civilizații sau culturi, abstractizarea, universalizarea forțată, sterilizarea culturii, promovarea egalitarismului juridic (n.n. observăm confuzia intenționată între egalitatea juridică și egalitatea în general). În concepția sa, democrația era „vinovată” pentru disfuncțiile statului modern – în genere, și pentru cele ale satului român – în particular. Așadar, în raport cu statalitatea, democrația este un sistem nefuncțional, perdant, contraproductiv, pauperizant.

¹⁵Sören Kirkegaard, *Maladia mortală...*, p. 19.

¹⁶„A. Disperarea este o maladie în spirit, în eu și astfel poate fi triplă: cu disperare a nu fi conștient că ai un eu (disperare în sens impropriu); cu disperare a nu voi să fii tu însuși; cu disperare a voi să fii tu însuși (...). Omul este o sinteză a infinitului cu finitul, a temporalului și a eternului, a posibilității și a necesității”.

B. Disperarea este o calitate sau un defect? Dintr-un punct de vedere pur dialectic este și una și cealaltă. Dacă am vrea să ne oprim asupra gândirii abstracte, cu privire la disperare, fără a ne gândi la o persoană disperată, ar trebui spus: e o calitate imensă. Posibilitatea acestei maladii este prerogativa omului în fața animalului; și această prerogativă îl distinge într-un mod alt decât mersul vertical, întrucât indică faptul că el este în mod infinit drept și înălțat, adică faptul că e spirit. Posibilitatea acestei maladii este prerogativa omului în fața animalului; ținându-se cont de această boală este prerogativa creștinului în fața păgânului; a fi vindecat de această maladie este fericirea creștinului” – *Ibidem*, pp. 15-16.

¹⁷George Voicu, *op.cit.*, pp. 43-59.

În atare condiții, viziunea politică naeionesciană pendulează între absolutismul monarhic, de drept divin (nu întâmplător, a fost unul dintre membrii marcanți ai camarilei lui Carol al II-lea și susținător, pentru un timp, al ideii de monarhie autoritară) și proiectul totalitar de tip legionar. Nae Ionescu susținea o paradoxală *metamorfoză a libertății* (pentru om, libertatea înseamnă doar îndatoriri, nu și drepturi), legitimitatea de natură sacră a monarhului, trăsăturile de *semizeu*, *Supraom* ale Regelui (Domnitorului). Așadar, iese lesne în evidență un amestec de gândire conservatoare și totalitară (iraționalistă, *trăiristă*) prin – organicism, inegalitate, drept divin, misticism, prestigiu, respectiv – *Führerprinzip*, „dictatura maselor”, *Cultul Căpeteniei/Liderului*, legătura între conducător și mase prin „cureaua de transmisie”, numită Partidul Unic etc. *Paradisul totalitar* urma să devină o realitate concretă prin: *revoluția totalitară*, exaltarea ideii de violență și război, sacralizarea politicii.

Alături de discipolul său, Nichifor Crainic, „magistrul” Nae Ionescu a fost adeptul unui naționalism integral și al unui autohtonism exclusivist. Modelele de evoluție ale României Mari oscilau între *curentul europeanist* și *curentul tradiționalist*, cel din urmă luând forma *românismului radical*, *autohtonismului* și *ultra-ortodoxismului*. N. Ionescu nega existența unui adevărat spirit european unificator, pe care îl considera nimic mai mult decât o simplă ficțiune intelectualistă: „Europa nu există. Nu există unitate spirituală (...). Europa nu există ca o realitate, ci numai ca o ficțiune, iar luarea ei în considerare nu e numai lipsită de eficacitate, ci de-a dreptul primejdioasă”¹⁸. N. Crainic a adoptat o viziune autohtonist-ortodoxă asupra naționalismului românesc, cu puternice accente paseiste, situându-se între limitele unui tradiționalism mai restrictiv decât cel promovat de sămănătorismul lui Iorga, în primul deceniu al secolului al XX-lea. De aceea, încadrarea sa pe linia de gândire iraționalistă, s-a produs cu ușurință. Crainic arunca *anatema păcatului* asupra raționamentului lui Descartes – *Cogito ergo sum*, afirmând că este „dogma falsă pe care se întemeiază individualismul modern. *Cogito ergo sum* e transformarea filosofică a păcatului întâiului om care, în loc să trăiască viața, a profitat să-i smulgă taina prin cunoaștere individuală, substituind astfel divinul... Descartes este părintele filosofic al individualismului și doctrina lui, izvor al erorii moderne care a schimbat lumea în infern”¹⁹. El considera raționalismul drept principalul vinovat pentru transformarea ființei umane într-o simplă rotiță în sistemul civilizației moderne, dar îl privea și ca pe un obstacol în cale nașterii *noii lumi* (*totalitare*). Una dintre căile de ieșire și soluțiile pentru materializarea proiectului totalitar a reprezentat-o noua formă de naționalism - radical și integral, promovată de întreaga generație intelectuală a anilor '30 (cu mici excepții). Criterioniștii s-au desprins și au depășit naționalismul lui Nicolae Iorga, exemplele cele mai elocvente fiind cele ale lui N. Ionescu²⁰ (care i-a fost student marelui savant) și Mircea Eliade (care l-a considerat, o vreme, pe Iorga, model spiritual). Cele două personalități reflectă cel mai bine separația între naționalismul moderat, de nuanță culturală a lui Iorga și naționalismul radical, cu puternice accente totalitare din perioada interbelică. Acest *clivaj* între amintitele tipuri de naționalisme s-a manifestat și ca un conflict, mai mult sau mai puțin deschis între „vechea generație”, care făurise Marea Unire, și „tânăra generație” interbelică, ce își căuta propriul ideal²¹.

¹⁸Nae Ionescu, *Înspre realitățile noastre*, „Cuvîntul”, VII, nr. 2148 din 16 aprilie 1931 apud Z. Ornea, *Anii treizeci...*, pp. 75-76.

¹⁹Nichifor Crainic, „Gîndirea”, XI, 1931, nr. 2 apud Z. Ornea, *Anii treizeci...*, p. 64.

²⁰„N. Iorga în viziunea lui Nae Ionescu era cel care statornicise o doctrină națională ce formase generația sa din punct de vedere spiritual și moral. Nu printr-o carte, nu printr-un articol, ci prin totalitatea prezenței sale. Nae Ionescu are o viziune integrală asupra personalității lui N. Iorga, viziune în care se topesc și se sintetizează componentele acțiunii și gândirii acestuia. De aceea el nu invocă pe ziaristul Iorga, pe profesorul Iorga, pe animatorul Iorga, ci pe Iorga doctrinarul, cel care unea toate acestea într-o unică învățătură națională. Mircea Eliade (...) vorbește tot despre Iorga, dar despre Iorga ca fenomen” – Valeriu Râpeanu, *N. Iorga. Mircea Eliade. Nae Ionescu*, București, Editura Arta Grafică, 1993, p. 6.

²¹*Ibidem*, p. 7 - „Ceea ce pentru Nae Ionescu și generația sa erau idealuri care trebuiau împlinite și anume, unitatea națională și problema țărănească, pentru Mircea Eliade acestea aparțineau istoriei. Ne vorbește

Gândirea iraționalistă și influențe nietzscheene la Mircea Eliade

Atât în opera literară, cât și în opera științifică²² a lui Mircea Eliade, iraționalul, misticul, miticul, magicul, sunt omniprezente. În stilul său inconfundabil (care amestecă limbajul savant cu exprimarea frustă sau colocvială), Petre Țuțea – colegul de generație al marelui istoric al religiilor, îi făcea prietenului său un portret pe cât de frumos, pe atât de binemeritat²³. El afirma că, în lumea spirituală a lui Eliade, elementele iraționale coexistă cu cele raționale, așa cum sacrul și profanul oferă o sinteză de natură dialectică²⁴. *Atitudinea eroică* – se manifestă timpuriu, încă din adolescența și tinerețea viitorului istoric al religiilor. Într-o primă fază, influența lui F. Nietzsche transpare, indirect, prin opera lui Giovanni Papini. Tânărul Eliade l-a considerat pe scriitorul italian drept model și exemplu spiritual, un gen de *alter ego* și un *catalizator* al energiei sale creatoare. A preluat de la Papini o anumită formă de *vitalism*, reflectată prin conceptul de *virilitate* (termenul nu desemnează, neapărat, erosul masculin, ci spiritul pur). Eliade își descoperă în omologul italian reperele propriei personalități – curiozitatea, tendința permanentă de autodepășire, formația de tip enciclopedic, revolta față de sistemul de învățământ formal și impus etc. Papini preluase de la Nietzsche idei precum: lupta împotriva mediocrității, apariția unei ere noi și a unui nou tip de umanitate, *Omul Superior*, dispariția spiritului gregar, *ludicul* ca act creator, imoralismul, vitalismul. Mircea Eliade și-a însușit aceste elemente, încă din adolescență. Dacă filosoful german căuta inamici în mod intenționat, intelectualul român a abordat eroismul prin asumarea suferinței și a jertfei de sine. La ambii gânditori, eroismul reprezintă un atribut al elitelor și o trăsătură a suferinței spirituale, dar și o manifestare a voinței²⁵. *Imoralismul – Dincolo de Bine și de Rău*

Observăm lesne, detașarea de *morală comună* a unor personaje din romanele lui Eliade – *Isabel și apele diavolului*, *Întoarcerea din Rai*, *Huliganii*, *Nuntă în Cer*, precum și resentimentele față de prejudecățile morale și religioase.

Însuși Mircea Eliade, și nu numai în *Memorii*, despre această deosebire dintre generația sa și generația războiului, referindu-se la idealul național – făurirea României Mari – deoarece la *starea socială* a țărănimii nu a fost sensibil”.

²² Repere bibliografice – M. Eliade: *Aspecte ale mitului*, în românește de Paul G. Dinopol, prefață de Vasile Nicolescu, București, Editura Univers, 1978; idem, *De la Zamolxis la Genghis-Han, Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale*, Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983; idem, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, București, Editura Științifică, 1991; idem, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986; idem, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. III, 1988; idem, *Eseuri. Mitul Eternei Reîntoarceri. Mituri, vise și mistere*, Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică, 1991; idem, *Imagini și simboluri: eseuri despre simbolismul magico-religios*, prefață de Georges Dumezil, traducere de Alexandra Beldescu, București, Editura Humanitas, 1994; idem, *Nostalgia originilor. Istorie și semnificație în religie*, Traducere de Cezar Baltag, București, 1994; idem, *Sacrul și profanul*, Traducere de Brândușa Prelipceanu, București, Editura Humanitas, 1994; idem, *Încercarea labirintului*, Traducere și note de Doina Cornea, Cluj-Napoca 1990.

²³ „Metafizician, om de știință și artist, unind aceste trei dimensiuni ale conștiinței sale teoretice în sfera completitudinară a gândirii religioase, acest gânditor român, prin omul religios etern, a dobândit certitudinile pierdute de omul istoric, care se mișcă asimptotic spre ideal. Meditațiile religioase l-au dus la natura esențială a arhetipului, deosebit de modelul formal, util sau gratuit, logico-matematic. Desigur, omul de știință modern, situat între ipoteză și experiment, acceptă cu greutate situarea adevărului în religie și funcțiunea lui mântuitoare, deși nu poate exista fără această funcțiune. Știința unită cu religia și cu arta înseamnă libertate și nemurire”. – Petre Țuțea, *Între Dumnezeu și Neamul Meu*, Ediție îngrijită de Gabriel Klimowicz, București, Fundația Anastasia, Editura Arta Grafică, 1992, p. 143.

²⁴ *Ibidem*, p. 145 - „Pentru a lămuri pasiunea lui Mircea Eliade, îndreptată în cercetarea culturilor arhaice, folosesc acești termeni: *miticul*, *magicul*, *misticul* și *raționalul*. Din dialectica sacrului și profanului, consider că *sacrul* cuprinde miticul și misticul, iar *profanul*, magicul și raționalul. Culturile arhaice cuprind miticul și magicul, iar cele moderne creștine, postgrecești, cuprind tot, dominantă lor rațională neputând absorbi dimensiunea sacră a existenței”.

²⁵ Lucia Gorgoi, *op.cit.*, pp. 166-173.

Moartea lui Dumnezeu

Ideea apare explicit în lucrarea *nostalgia originilor* (Capitolul *Marii zei și moartea lui Dumnezeu*). Este considerată drept una dintre temele fundamentale ale modernității, cu origini, însă, în istoria popoarelor arhaice²⁶.

Coincidentia oppositorum

Acest principiu stă la baza concepției ontologice a lui Mircea Eliade, cu privire la antinomia: *materie-spirit, sacru-profan, Bine-Rău*. La Nietzsche, unitatea contrariilor este relevată prin simbolistica dionisiacă (construcția/distrugerea/renașterea universului). *Simbolul labirintului* apare, în mod diferit, la F. Nietzsche (transcedere a identității ontologice) și la M. Eliade (viața umană, privită ca un proces de căutare a sinelui)²⁷. *Timp, temporalitate și „Eterna Reîntoarcere”*

Filosoful nihilist german a ajuns, conform propriei mărturisiri, la conceptul *Eternei Reîntoarcerea Identicii*, în urma unui revelații de moment, Eliade – după un lung proces de meditație și studiu erudit. Dacă pentru F. Nietzsche, Eterna Reîntoarcere reprezenta o expresie a nihilismului și a gândirii intuitive, pentru savantul român conceptul semnifica un element prezent în istoria umanității, încă din etapele arhaice ale acesteia²⁸. *Amor fati* (n.n. acceptarea destinului) – La Nietzsche, *amor fati* este o rezultată a *Eternei Reîntoarceri a Identicii*, implicând eliminarea opoziției dintre realitate (*Sein*) și devenire (*Werden*). Pentru Mircea Eliade, conceptul semnifică asumarea destinului, prin suferință²⁹.

Convertirea la legionarism a lui Mircea Eliade

Dintre cauzele generale ale „convertirii” la legionarism a unei mari părți a generației *criterioniste*, putem aminti: aspirația către purificarea morală, critica politicianismului și a defectelor democrației românești interbelice, credința în promisiunile mișcării legionare, cu privire la asanarea morală a societății românești, simpatia pentru modelul de guvernare totalitar, adeziunea la spiritualismul și la misticismul ortodox al Legiunii Arhanghelului Mihail, susținerea și promovarea caracterului de *religie politică* a legionarismului, misionarismul și mesianismul Gărzii de Fier³⁰ etc.

²⁶*Ibidem*, pp. 174-183.

²⁷Vezi Mircea Eliade, *Încercarea labirintului*, traducere și note de Doina Cornea, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990; *Ibidem*, pp. 183-187.

²⁸*Ibidem*, pp. 187-196; Într-o lucrare foarte valoroasă, având ca bază teza de doctorat, profesorul de filosofie Valerian Sorin Lungu afirma, cu privire la viziunea lui Eliade, despre mitul *Eternei Reîntoarceri*, următoarele: „Modalitatea arhaică de raportare la lume a supraviețuit, uneori, în forme laicizate, în manifestări culturale ce își trăgeau seva din religiozitatea precreștină a <<păgânilor>>; (...) mitologia s-a transformat de multe ori în poezie și legendă, ea continuând să se dezvolte de-a lungul acestei perioade și să furnizeze sufletului o hrană bogată, ori de câte ori Biserica, prin teologia mântuirii, nu avea nimic comparabil să-i ofere. Nostalgia formelor simbolice și mitologice de raportare la lume a conferit substanța unui mare număr de activități și comportamente ale omului până la modernitate. Începând cu secolul al XVII-lea, linearismul și concepția progresistă a istoriei instituie credința într-un progres infinit. Această credință își află obârșia în apologetica creștină. Apologetii abolesc ideea ciclicității, înlocuind-o cu dogma Judecării de Apoi, care exprimă <<obsesia venirii>>; <<ne trebuie viitor>>. Creștinul era considerat omul viitorului, pentru care trebuie să se pregătească, deoarece trecutul nu mai contează, nu mai interesează. Dar secolul al XX-lea dezvăluie anumite reacții împotriva linearismului istoric și o revenire a interesului pentru teoria ciclurilor. În acest sens, Eliade amintește de reabilitarea noțiunii de ciclu, de fluctuație, de oscilație periodică – în economia politică; reactualizarea, în filosofia, a mitului eternei reîntoarceri (prin Nietzsche), analiza problemei periodicității – în filosofia istoriei – în scrierile lui Spengler sau Toynbee etc. Teoriile moderne asupra morții universului nu exclud ipoteza creării unui nou univers, apropiindu-se prin aceasta de doctrina <<Marelui An>> din speculațiile greco-orientale și de aceea a ciclului *yuga* din gândirea indiană” – Valerian Sorin Lungu, *Temporalitate istorică și „eterna reîntoarcere” la Mircea Eliade*, Iași, Editura Tehnopress, 2007, p. 235.

²⁹Lucia Gorgoi, *op.cit.*, pp. 196-199.

³⁰Z. Ornea, *op.cit.*, p. 148.

Apartenența lui M. Eliade la mișcarea legionară – începând cu anii '30 ai secolului al XX-lea, este o chestiune încă discutată și controversată, în plan istoriografic. Cunoaștem simpatia savantului – mai ales în tinerețe, pentru ideea unui românism sănătos, dar și pentru un stat organic, unitar, etnic și echitabil. Mircea Eliade a avut o atitudine nuanțată asupra antisemitismului, afirmând că *damnarea* evreilor nu ar trebui să aparțină oamenilor, ci doar Divinității – opinie aflată în opoziție cu viziunea lui Nae Ionescu. *Problema evreiască* trebuia abordată, la nivel economic, și nu în plan metafizic – pe linia de gândire a lui B. P. Hașdeu, M. Eminescu sau Vasile Conta – cu o soluție de rezolvare de tip *numerus clausus*.

În concepția lui Eliade, *românismul* era un fenomen original, și nu o variantă autohtonă a fascismului sau a nazismului. El a fost atras de legionarism, deoarece Garda de Fier a propus o simbioză între românism și spiritualitate, care să transpară printr-o *formă specifică de mesianism*. „Revoluția legionară” s-a suprapus, pentru o vreme, viziunii sale despre crearea unui Om Nou, profund spiritualizat, care să practice un creștinism ascetic și tragic³¹. Timp de aproape un deceniu, el a păstrat distanța față de Legiune, apropierea producându-se într-o perioadă cuprinsă între finele anului 1936 și începutul anului 1937, cu prilejul morții legionarilor Ion Moța și Vasile Marin, în timpul Războiului civil din Spania. Eliade privea mișcarea legionară – în pofida metodelor teroriste, uzitate uneori de amintita organizație – ca pe o *veritabilă revoluție națională de purificare și renaștere a neamului românesc*. Momentul adeziunii sale la legionarism a coincis, mai mult sau mai puțin întâmplător, cu momentul de maxim electoral al Gărzii de Fier (aproximativ 16%, la alegerile parlamentare și locul al III-lea în preferințele alegătorilor). Legiunea Arhanghelului Mihail devenise un partid de masă, chiar dacă liderii formațiunii preferau să o intituleze mișcare de regenerare națională. La zece ani de la înființarea amintitei formațiuni de extremă dreaptă, Eliade îi aducea un elogiu³², care nu îl onora, în pofida prezumtivei scuze a tinereții.

La 14 iulie 1938, este arestat, cerându-i-se să se desolidarizeze de mișcarea legionară. A refuzat, argumentând că nu a fost niciodată membru al Legiunii. Împreună cu *mentorul* Nae Ionescu era „internat” în lagărul pentru legionari de la Miercurea Ciuc. *Maestrul* său, îmbolnăvindându-se, a semnat în silă, o declarație formală de desolidarizare. Eliade nu a făcut acest gest, dar, datorită unei boli de plămâni, a putut ieși din detenție, fiind apoi internat în Sanatoriul de la Moroieni. După al doilea război mondial, chestiunea atașamentului față de legionarism al savantului Eliade, a reprezentat un motiv de polemică și un pretext de discreditare pentru inamici sau adversari. Nu putem nega însă faptul, că prin scrierile sale politice din tinerețe, el a contribuit foarte mult atât la propaganda, cât și la îmbogățirea fondului ideologic al Gărzii de Fier.

³¹Claudio Mutti, *op.cit.*, pp. 57-80.

³²„Anul 1927 a însemnat începutul luptei unei generații (...). Mișcarea tinerească din 1927 s-a născut din conștiința acestei misiuni istorice: de a schimba sufletul României, subordonând toate valorile unei singure valori supreme: Spiritul. Subordonare care înseamnă, mai ales în faza ei eroică, sacrificii, renunțare la sine, asceză. Sensul istoric al acestei mișcări tinerești nu este deloc greu de descifrat. Avându-și izvoarele vii în creștinism – și creștinism înseamnă <<răsturnarea tuturor valorilor>>, ea înseamnă crearea unui om nou (...). Asemenea <<cauze>>, asemenea <<idealuri>> nu se mai întâlniseră de mult în istoria României moderne. De aici, mirarea indignată a oamenilor lumii vechi. De mai multe sute de ani se părea că, creștinismul răsăritean nu mai poate crea forme istorice (...). De abia acum începe a fi înțeles sensul acestei revoluții creștine care încearcă să creeze o Românie nouă, creând întâi un om nou, un creștin perfect și care înlocuiește vechea <<viață politică>> printr-o <<viață civilă>>, adică restaurează raporturi de omenie și creștinătate în sânul aceleiași comunități de sânge” – Mircea Eliade, *O revoluție creștină*, în „Buna Vestire”, I, nr. 100, din 27 iunie 1937 apud Z. Ornea, *Anii treizeci...*, p. 164.

Emil Cioran între iraționalism, existențialism, nihilism și totalitarism de dreapta

În viziunea lui Emil Cioran, iraționalismul trebuia să capete forma *misticismului*. Recenzând o lucrare a lui Al. Dima, el afirma: „Unde mă despart de dânsul este discuția principală, care elimină experiența mistică din cadrul culturii, prezentând-o ca un rest de primitivitate (...). Pentru mine e compatibilă cu cel mai mare rafinament. Dovadă este frecventarea acestei experiențe în perioadele de decadență ale culturilor. Apreciez misticismul,. Dar în special creațiile marilor mistici pentru tensiunea înaltă la care menține omul, pentru excesul de lirism și pentru acea exaltare intimă a subiectivității care împrumută experienței mistice o complexitate deconcertantă”³³.

În opera lui E. Cioran, influențele nietzscheene sunt numeroase, însă, în majoritatea lor, se suprapun ideii de nihilism. În genere, se consideră că el a continuat și a dezvoltat nihilismul lui Nietzsche, în secolul al XX-lea. Eseista americană Susan Sontag găsea următoarele asemănări între cei doi gânditori: stilul fragmentar, utilizarea aforismelor, viziunea anti-istoricistă. În concepția filosofului german, prin conștientizarea golului, a vidului, curentul nihist european are o origine budistă, fiind un proces dinamic, manifestat prin disoluția moralei creștine, negarea lui Dumnezeu și, finalmente, prin credința în nimic. Nihilismul nietzscheean cuprinde trei etape:

1. O fază influențată de anarhismul rus – reflectată prin negarea autorității, revolta omului și autonomia rațiunii.

2. *Faza nihilismului negativ*, caracterizată prin disperare, negarea vieții, în totalitatea ei.

3. *Faza nihilismului pozitiv* – acceptarea destinului implacabil (*amor fati*) și a ideii *Eternei Reîntoarceri a Identicului*.

Dintre ideile comune nietzscheene și cioraniene, merită amintite:

Adversitatea față de morala comună

Viziunea asupra ideilor de Bine și de Rău prezintă nuanțe și deosebiri. Gânditorul german le considera umbre, forme intermediare, temporare ale manifestării morale, complementare și necontradictorii. Pentru Cioran, Binele și Răul sunt distincte, autonome, benefice pentru existență.

Supraomul

Ambii teoretizează conceptul de *Supraom*, însă viziunea asupra finalității sale diferă. Nietzsche îl vedea ca pe *noul salvator și eliberator al lumii*; Cioran nu credea în existența durabilă sau în eficiența acestuia, datorită incapacității înăscute a omului de a-și depăși limitele. Așadar, optimismul lui Nietzsche asupra amintitei entități a fost contracarat de pesimismul extrem al lui Cioran asupra destinului umanității.

Conștiința morții ca unică certitudine a existenței umane

Se evidențiază obsesia ambilor filosofi față de *înălțimi, culmi* (n.n. spirituale), precum și sentimentul disperării față de imposibilitatea de a le atinge.

Critica dură a Creștinismului și condamnarea viziunii creștine asupra morții

Ei consideră că este greșit să privești moartea ca pe un element exterior existenței, negându-i astfel dimensiunile transcendentă și eschatologică. Pentru Nietzsche, *Voința de Putere* stă la baza permanentei distrugerii și renașterii a universului; Cioran o înlocuia cu *Agonia*.

Tragismul existențial

Se manifesta prin *trăire și suferință*, la F. Nietzsche; iar la Cioran prin ideea de *suicid*, ca „act religios” și „atitudine estetică”. Prin sinucidere și siguranța sfârșitului, conferită de aceasta – considera filosoful român interbelic – viața poate deveni mai suportabilă (n.n. ?!).

Apologia Vieții

Pentru ambii gânditori, existența reprezenta o devenire perpetuă, ei accentuând astfel trăsăturile iraționale și intuitive ale vieții.

Discursul incomplet sau fragmentarismul

³³Emil Cioran, *Recenzie la Al. Dima, Aspecte și atitudini ideologice*, în „Azi”, III, nr. 3, 1933 apud Z. Ornea, *Anii treizeci...*, p. 67.

Influențat atât de Nietzsche, cât și de S. Kirkegaard, Emil Cioran a adoptat, în multe dintre lucrările sale³⁴, un stil aforistic, antisistematic, personal, liric. Discursul filosofic incomplet s-a concretizat în opera sa prin fragmentarism, însemnări fulgurante, poezie filosofică, eseu etc.³⁵

Aforismul

„Se constituie ca expresie a subiectivității în cadrul unui orizont de existență comun și general valabil. El pune astfel sub semnul întrebării concepții și adevăruri consacrate, ironizează și răstoarnă valori absolute, demască autoiluzia și minciuna (...). Aforismul cuprinde o argumentare care conține într-o concentrare sentențioasă o idee nouă, care pe plan personal, afectiv, corespunde individualismului și egocentrismului”³⁶.

Căderea în temporalitate

Trăsăturile fundamentale ale omului sunt – în viziunea cioraniană – dorința de cunoaștere, aspirația către eternitate, nostalgia Paradisului. În loc să se regăsească pe sine, într-un spațiu atemporal, omul modern *a căzut* în temporalitatea istorică. Dacă F. Nietzsche îndemna ființa umană spre autodepășire, Cioran privea acest deziderat ca pe un nonsens, datorită *oboselii noastre ontologice*³⁷. Deși, s-a disociat de mișcarea legionară, apartenența gândirii sale la spațiul ideatic totalitar nu poate fi contestată. El și-a declarat, în mod deschis, simpatiile față de Garda de Fier, încă din anii '30 - '50, când se afla în străinătate. La Paris fusese recunoscut de către legionarii aflați în exil, ca un veritabil *lider spiritual*. Deși a fost puternic influențat de varianta românească a existențialismului (*trăirism*), *filosoful de la Rășinari* a adoptat forma stilistică a lui Kirkegaard, preluând și adoptând numeroase idei de la Nietzsche, Spengler, Scheler sau Keyserling. A criticat adesea sistemul democrației parlamentare, declarându-și adversitatea și față de raționalismul iluminist. Reproșa democrației caracterul abstract, mediocritatea și lipsa trăsăturilor spirituale. În lucrări precum *Schimbarea la față a României*, vitalismul cioranian se fundamenta însă pe atitudini moderniste (anti-bizantinism, anti-balcanism, anti-ortodoxism), total diferite de tradiționalismul legionar. Susținea, de asemenea, ideea că o societate și o națiune evoluată trebuia să stea sub semnul urbanizării și industrializării și nu al paseismului de tip poporanist sau sămănătorist³⁸.

Nu o dată, tânărul Cioran și-a exprimat, în publicistica sa, admirația față de sistemele totalitare din Germania sau Italia. Într-un articol din 1933, afirma, elogiind, nemeritat nazismul: „Dacă îmi place ceva la hitlerism, este *cultura iraționalului*, exaltarea vitalității ca atare, expansiunea virilă de forță, fără spirit critic, fără rezerve și fără control. Toți sunt de acord că nu poți fi național-socialist fără o participare spontană nereflectarea la o misiune istorică. Și, de fapt, toată mișcarea aceasta n-a făcut decât să vulgarizeze principiile filosofiei vieții (*Lebensphilosophie*). Mistica sângelui i-a dus la cultul mistic al pământului ca politică contrară spiritului”³⁹. Așa cum s-a întâmplat cu multe personalități ale perioadei interbelice, și Emil Cioran a *căzut* sub *vraja charisme* *Führerului*, pe

³⁴Vezi Emil Cioran, *Amurgul gândurilor*, București, Editura Humanitas, 1994; idem, *Antropologia filosofică*, Craiova, Editura Pentagon-Dionysos, 1991; idem, *Apologie de la barbarie: Berlin-Bucarest (1932-1941)*, Paris, Éditions de l'Herne, 2015; idem, *Demiurgul cel rău*, București, Editura Humanitas, 1995; idem, *Despre neajunsul de a te fi născut*, București, Editura Humanitas, 1995; idem, *Eseuri*, București, Editura Cartea Românească, 1988; idem, *Istorie și utopie*, București, Editura Humanitas, 1992; idem, *Lacrimi și sfinți*, București, Editura Humanitas, 1991; idem, *Mărturisiri și anateme*, ediția a doua revizuită, București, Editura Humanitas, 1997; *Revelațiile durerii: eseuri*, Cluj, Editura Echinoc, 1990; idem, *Pe culmile disperării*, București, Editura Humanitas, 1990; idem, *Schimbarea la față a României*, București, Editura Humanitas, 1990; idem, *Singurătate și destin: publicistică, 1931-1944*, București, Editura Humanitas, 1991.

³⁵Lucia Gorgoi, *op.cit.*, pp. 204-224.

³⁶*Ibidem*, p. 225.

³⁷*Ibidem*, pp. 230-237.

³⁸Claudio Mutti, *Penele Arhanghelului...*, pp. 81-93.

³⁹Emil Cioran, „Germania și Franța”, în „Vremea”, VI, nr. 318 din 18 decembrie 1933 apud Z. Ornea, *Anii treizeci...*, p. 155.

care îl considera un om politic *providențial*, pentru Germania⁴⁰. O atitudine similară, poate, cu o ușoară doză de moderație, a avut și față de fascismul italian⁴¹. Cioran își explica naționalismul și militantismul, prin dorința ca România să-și depășească statutul de țară minoră, pe plan european și universal.

Constantin Noica – repere biografice, concepție filosofică și politică

A trăit între anii 1909-1987, a urmat liceele „Dimitrie Cantemir” și „Spiru Haret” din București, absolvind apoi (în 1931) Facultatea de Litere și Filosofie cu o teză de licență despre *lucrurile în sine* la I. Kant. Între anii 1932-1934, a lucrat ca bibliotecar în cadrul Seminarului de Istorie a Filosofiei. În 1934, a primit Premiul Scriitorilor pentru debut (cartea *Mathesis sau bucuriile simple*), concomitent cu Emil Cioran (pentru lucrarea *Pe culmile disperării*) și cu Eugen Ionescu (volumul *Nu*). Constantin Noica a contribuit la înființarea asociației culturale *Criterion* și a revistei cu același nume, alături de mari intelectuali precum: Eliade, Comarnescu, Vulcănescu. A publicat apoi studiile *Concepte deschise în istoria filosofiei la Descartes, Leibniz și Kant* (1936), *Viața și filosofia lui René Descartes și De caelo. Încercare asupra individului și cunoașterii* (1937). În anul 1938, a primit o bursă de studii din partea statului francez, plecând la Paris pentru a-și aprofunda studiile despre Kant. În semn de protest pentru asasinarea Căpitanului, din ordinul lui Carol al II-lea, Noica s-a înscris în Garda de Fier. După abdicarea „regelui playboy” (septembrie 1940), filosoful a condus – ca redactor-șef, pentru scurt timp, oficiosul legionar „Buna Vestire”. Din 1941 până în 1943, a lucrat pe teritoriul celui de al Treilea Reich, la Institutul Român din Berlin. În Germania, a cunoscut gânditori de renume ca Martin Heidegger sau Nikolai Hartmann, care i-au cerut să scrie o istorie a filosofiei românești (lucrare rămasă nepublicată, în stadiul de proiect).

După călătoria din Franța (1940), s-a întors în România și a obținut titlul de doctor în filosofie cu o teză intitulată *Schiță pentru istoria lui cum e cu puțină ceva nou*. În 1943, publica lucrarea *Două introduceri și o trecere spre idealism*, iar în 1944 – *Jurnal filosofic și Pagini despre sufletul românesc*.

Odată cu instalarea regimului comunist, i s-a impus domiciliu forțat (la Câmpulung-Muscel), i-au fost expropriate bunurile, trăind, o vreme, în sărăcie. Cu toate acestea, nu și-a încetinit sau și-a oprit procesul de creație, scriind *Despărțirea de Goethe* (tipărită în 1976) și un *Tratat de ontologie* (1981). Datorită corespondenței cu Emil Cioran și cu alți membri ai imigrației române, a primit 25 de ani de închisoare, însă după 6 ani de temniță, a fost amnistiat și eliberat, în august 1964. Timp de 10 ani (1965-1975), a lucrat ca cercetător principal la Centrul de Logică al Academiei Române, publicând studii de referință ca: *Douăzeci și șapte de trepte ale realului* (1967), *Eseu despre înțelesul grec al dragostei de oameni și de lucruri* (1969), *Rostirea filosofică românească* (1969), *Creație și frumos în rostirea românească* (1973). După ieșirea la pensie și retragerea la Păltiniș (devenit veritabil centru spiritual și loc de pelerinaj intelectual), Constantin Noica a scris și editat cărți precum: *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești* (1976) sau *Șase maladii ale spiritului contemporan* (1978)⁴². Asupra gândirii iraționaliste și existențialiste a lui C. Noica⁴³ observăm o puternică influență a lui Martin Heidegger, existând însă asemănări și cu Emil Cioran, în privința următoarelor aspecte: *alteritatea (contemplarea în celălalt, dedublarea,*

⁴⁰ „Nu există om politic în ziua de astăzi, care să-mi inspire o simpatie și o admirație mai mare decât Hitler. Există ceva irezistibil în destinul acestui om pentru care orice act de viață câștigă semnificație numai prin participare simbolică la destinul istoric al unei națiuni (...). Mistica Führerului în Germania este deplin justificată” – Emil Cioran, *Impresii din München. Hitler în conștiința germană*, în „Vremea”, VII, nr. 346 din 15 iulie 1934 apud Z. Ornea, *Anii treizeci...*, p. 155.

⁴¹ „Prin fascism, Italia și-a propus să devină o mare putere... Rezultatul. A reușit să intereseze serios lumea” – Emil Cioran, *Este Italia o mare putere?*, în „Vremea”, IX, nr. 439 din 31 mai 1936 apud Z. Ornea, *Anii treizeci...*, p. 156.

⁴² Claudio Mutti, *op.cit.*, pp. 95-104.

⁴³ Laura Pamfil, *Noica necunoscut. De la uitarea ființei la reamintirea ei*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, Editura Casa Cărții de Știință, 2007, pp. 157-192.

conștiința alterității), *polaritatea* (structurală, opțională, conceptuală, stilistică), *complementaritatea, convergența*⁴⁴.

În privința existențialismului (*trăirismului*) teoretizat de Noica, remarcăm opoziția dialectică între timpul real și *timpul rostitor*, în centrul căreia se află, inexorabil, ființa umană: „Timpul real este Kronos: o zeitate ce naște fapte și le reia în neantul ei. Timpul rostitor e Zeus: o zeitate ce scoate realul din condiția rotirii fără de capăt și-l pune în devenirea cu rost. Să spunem că unul e timpul rotitor, altul timp rostitor; că unul e timp al devenirii întru devenire, altul al devenirii întru ființă; și că unul e timpul nepăsător al firii, altul timpul împlinitor al omului. Cu omul și în om abia, Kronos e înfrânt de Zeus. Dar fiindcă Zeus e inactiv, transformând biruința sa asupra timpului real într-una a timpului mitic asupra celui real, omului îi rămâne să aducă pe lume... alte forme ale timpului rostitor”⁴⁵. Asupra structurii acestui timp al omului, pe care îl numește rostitor, el afirma că: „Omul poate aduce în lucruri, după cum poate descifra în ele, un alt timp, cel al punerii în rost, spre deosebire de cel al lui Kronos, timpul scoaterii din rost. Un asemenea timp rostitor, care, într-o primă înfățișare este *timpul logic* – înregistrat pe atâtea planuri de lumea modernă – are trăsături definite (...): 1. Nu are decât două dimensiuni, trecut și viitor, fiind lipsit de prezent; 2. poate fi comprimat sau extins oricât; 3. este direcționat, dar nu este ireversibil, cum e timpul obișnuit; 4. spre deosebire de timpul real, poate fi reluat oricând”⁴⁶. Temporalitatea lui Noica se poate suprapune cu religiile pervertite, „ale imanentului” (cf. Hannah Arendt), denumite religii politice și cunoscute, în genere, sub titulatura de totalitarisme.

Precum colegii de generație, Noica a aderat la proiectul totalitar al mișcării legionare, însă, spre deosebire de Emil Cioran și Mircea Eliade, a căror „înverzire” este mai greu de fixat în timp, momentul adeziunii sale deschise la Garda de Fier, s-a produs odată cu asasinarea Căpitanului, în 1938. La 8 august 1940, a publicat o gazetă, într-un singur număr, intitulată „Adsum” („Sunt de față”). Aceasta cuprindea o serie de articole, cu denumiri „sugestive”, și cu o „străvezie”*tentă* legionară – *Spiritualitate și moarte, Veac al omului viu, Veac de colectivități, așadar de elite, Sunt de față*. În pofida suferințelor îndurate, nu s-a „pocăit” niciodată pentru convingerile politice de extremă dreaptă⁴⁷.

Vasile Lovinescu (1905-1984)

Provenind dintr-o familie care a dat culturii române mari personalități (dramaturgul Horia Lovinescu, criticul literar Eugen Lovinescu, eseista Monica Lovinescu etc.), acesta a colaborat la publicații de prestigiu ca: „Viața Românească”, „Viața literară”, „Adevărul literar și artistic”, „Familia”, „Credința”, „Vremea”, „Azi” ș.a. A avut preocupări spirituale diverse și, oarecum, paradoxale, legate de *isihismul ortodox* (în 1935, a dorit să se călugărească la Muntele Athos, însă nu a reușit, deoarece nu deținea cetățenia greacă) și de *Islam* (a intrat în Ordinul Alauit, adoptând numele musulman de Abd Qâder' Isâ). În Franța, a publicat în revista „Études Traditionnelles” (sub pseudonimul *Geticus*), o serie de studii, intitulată *La Dacie hyperboréenne*.

A deținut funcția de primar al orașului Fălticeni, în perioada guvernării antonesciano-legionare (septembrie 1940 - ianuarie 1941), dar și pe aceea de șef al Ordinului Alauit (pentru România). Adeziunea sa la mișcarea legionară nu a fost doar una de natură politică, ci și ideatică (vezi eseul *Icoana Arhanghelului Mihail* – din 1940).

⁴⁴Vezi Radu Gabriel Pârnu, *Paradigme culturale complementare: Noica și Cioran*, Iași, Editura Institutul European, 2008.

⁴⁵Constantin Noica, *Trei introduceri la devenirea întru ființă*, București, Editura Univers, 1984, p. 98.

⁴⁶*Ibidem*, p. 103.

⁴⁷Z. Ornea, *op.cit.*, pp. 170-177.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ, LEGISLATIVĂ ȘI POPULAȚIA BASARABIEI DUPĂ 1812

Cristina PÎNZARIU

Rezumat: În articol autoarea prezintă situația din Basarabia imediat de după anexarea la Imperiul Rus din anul 1812, arătând faptul că prin sistemul său administrativ, teritoriul Basarabiei a constituit o porțiune care nu s-a încadrat cu adevărat în globalitatea imperiului, administrația provizorie a Basarabiei menținând vechile diviziuni administrative din timpul principatului Moldovei. Pe lângă administrație, nici justiția nu a reușit să schimbe cu ceva caracterul național românesc al teritoriului. În ceea ce privește populația, majoritatea românilor era foarte clară, încât niciun recensământ oficial rusesc nu a putut să schimbe această situație, Basarabia rămânând una dintre cele mai pure zone ale românismului.

Cuvinte cheie: Basarabia, administrație, legislație, populație

Abstract: In the present article, the author presents the situation in Basarabia right after its annexation to the Russian empire in 1812. She states the fact that, through its administrative system, Basarabia's territory was a portion of land that was not actually part of the empire itself as its provisional administration maintained the old administrative divisions that were characteristic of Moldavia's principality. Neither the administration, nor the justice has succeeded in changing anything from the Romanian national feature of the territory. As far as the population was concerned, the majority of the Romanians prevailed. Thus, none of the Russian census was able to change this situation at all and, thus, Basarabia remained one of the purest Romanian areas.

Keywords: Basarabia, administration, legislation, population

După anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus în anul 1812, populația acestei provincii a fost cuprinsă de spaimă și groază, iar generalul rus Pavel Kisseleff, referindu-se la această stare de lucruri arăta că: „locuitorii fugeau din Basarabia fiindcă preferau administrația turcească, chiar dacă dură pentru ei, administrației noastre”. Pentru a opri populația românească, de la a pleca în masă peste Prut, rușii vor răspândi tot felul de zvonuri false și minciuni, cum ar fi, că dincolo de Prut bântuia ciuma, că s-a stabilit carantină pe malul acestui râu, interzicându-se în acest mod orice legătură și mod de comunicație cu Moldova din dreapta Prutului.¹

În perioada imediat următoare anexării, în Basarabia s-a menținut vechea împărțire administrativă moldovenească, Basarabia fiind considerată ca o provincie (oblastie) împărțită în douăsprezece ținuturi: Hotin, Soroca, Iași (din stânga Prutului), Orhei, Lăpușna, Hotarniceni, Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Codru și Greceni. La rândul lor, aceste ținuturi erau împărțite în ocoale, fiecare ocol la rândul lui, fiind format dintr-un anumit număr de sate. Ținuturile erau conduse de ispravnici, ocoalele de ocolași, târgurile de căpitani târgoveți, iar satele de voinici sau starosti, cu atribuții administrative și judecătorești. Ca și în Moldova, conducerea țării va fi încredințată unui guvern provizoriu, iar în fruntea administrației civile țarul l-a numit pe Scarlat Sturza, care însă era subordonat guvernatorului militar. Noul guvernator i-a fost dat și un „sfat obștesc” format din boieri moldoveni, cu atribuții asemănătoare celor ale „divanului domnesc” din Iași. După Sturza, guvernatorii Basarabiei vor fi numiți numai dintre ruși; în august 1812, țarul Alexandru I acordase o oarecare autonomie Basarabiei: guvernator moldovean, în persoana lui Scarlat Sturza, utilizarea limbii moldovenești în instituții și respectarea vechilor legi moldovenești.²

¹ Ștefan Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, Chișinău, 1992, p. 8-11.

² Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 168-189.

În curând însă drepturile basarabenilor vor fi nesocotite, ceea ce va face ca plângerile acestora să fie din ce în ce mai numeroase, determinând autoritățile rusești să întreprindă anchete pentru a descoperi cauzele nemulțumirilor. Răspunsul dat de țăranii din comunele Mălinți, Chișcăuți și Zarojani din ținutul Hotinului este deosebit de elocvent: „*La cererea – scriu țăranii – care ne-a fost făcută de preaîndurătoarea autoritate ca să-i spunem în ce fel am dori să trăim în viitor, răspundem că suntem mulțumiți să trăim cum au trăit părinții și străbunii noștri, după obiceiurile moldovenilor în mijlocul cărora ne-am născut*”. După expunerea doleanțelor lor, petiționarii încheiau: „*Îngenunchem cu toții, bărbați, femei și copii și cu lacrimi în ochi vă rugăm să aveți milă de noi, sărmani ce suntem, să nu ni se schimbe obiceiurile strămoșești și să faceți să înceteze jignirile la care suntem supuși continuu...Primarii și subprefecții ruși de care suntem chinuți și condamnați neîncetat să fie înlocuiți cu boieri moldoveni*”.³

Când în 1814 guvernatorul Basarabiei, Gorting propune unificarea legislativă a Basarabiei cu Rusia, sub pretext că această provincie nu posedă legi, boierii moldoveni reprezentați de Gavriil Bănulescu-Bodoni, protestează din nou, cerând guvernator și funcționari moldoveni. Aceste stări de lucruri îl vor determina pe țarul Alexandru I să vină personal la Chișinău în aprilie 1918, promulgând „Așezământul sau Regulamentul Oblastiei Basarabiei” prin care se prevedeau păstrarea și respectarea „legilor și obiceiurilor Moldovei” în toate dregătoriile publice, precum și „înflorirea limbii moldovenești”, deci i se acorda o oarecare autonomie. Prin acest nou Așezământ, puterea executivă era încredințată unui general-guvernator, aceasta fiind însă limitată de „Înaltul Sfat al Obștiei” care era compus din președinte, 4 membri și 6 deputați, aleși de nobilime pe termen de 3 ani. Privitor la limba oficială, pentru această nouă instituție se prevedeau rusa și „moldovenească”. În instanțele de judecată urma să fie folosită numai limba moldovenească, iar judecățile urmau să se facă pe temeiul legiurilor și obiceiurilor moldovenești.

O urmare a promulgării acestui Așezământ a fost și noua administrație operată în Basarabia: Oblastia a fost împărțită în 6 județe: Hotin, Iași, Orhei, Bender, Akkerman și Ismail. Aceste județe sau ținuturi erau împărțite la rândul lor în ocoale. Fiecare județ era condus de un căpitan ispravnic, ocoalele de ocolași, satele de vornici. Locuitorii țării erau împărțiți în nouă clase sau tagme: clerici, nobili, boierii nași, mazili, ruptași, negustori, târgoveți, țigani și evrei.⁴

Autonomia de care se bucura Basarabia prin Așezământul din 1818 n-a fost sortită să dureze prea mult, pentru că în 1825, o dată cu moartea țarului Alexandru Pavlovici, s-au stins și principiile liberale și autonomiste după care se călăuzise în cursul domniei sale. O dată cu domnia țarului Nicolae I se inaugurează în toate oblastile din Rusia de atunci un adevărat sistem de restricții politice și naționale, pentru ca în timpul urmașilor săi – Alexandru II, Alexandru III și Nicolae II, acest sistem să degenereze în cea mai odioasă exterminare a naționalităților subjugate în propria lor patrie.

În 1823 prințul Voronțov, devenind guvernator al Basarabiei a înlocuit Așezământul cu un „Regulament” prin care întreaga conducere a Basarabiei a fost trecută în mâna guvernatorului, iar în locul „Înaltului Sfat” să se instituie un „Sfat al Oblastiei”, mai mult cu rol consultativ și având membrii numiți de guvernator. În fruntea tuturor ținuturilor în locul căpitanilor ispravnici vor fi numiți „nacialnici” ruși, iar românii care voiau să ocupe o slujbă în funcții publice, erau obligați să cunoască limba rusă, pentru că articolul 63 din Regulament interzicea folosirea limbii moldovenești în actele publice. Slujbașii politici nu mai erau aleși ca înainte, ci erau numiți de guvernator.⁵

Se desființa în acest fel și puțina autonomie a Basarabiei, care va fi administrată de acum doar de guvernatori și funcționari ruși ce vor fi aduși din interiorul Rusiei și care nu vor mai ține seama de nimic din ce era al autohtonilor. În acest scop începu o acțiune sistematică și organizată de rusificare a Basarabiei prin administrație, școală și biserică, iar populația Basarabiei nu va mai fi

³ Ștefan Ciobanu, *Basarabia - populația, istoria, cultura*, Editura Clio, București, 1992, p. 53.

⁴ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 188.

⁵ *Ibidem*, p. 178-191.

considerată o naționalitate distinctă. Considerându-se adevărații stăpânitori ai noii provincii anexate, rușii vor proceda, pe lângă alte fărâdelegi, la rusificarea numelor unor autohtoni. Iată o mărturisire a unui român basarabean din Sineștii Basarabiei: *Chiar de la început trebuie să vă spun că străbunii mei nu s-au numit niciodată Osipov. Străbunii mei s-au numit numai Grigoroaie. Și azi în satul meu natal Sinești-Basarabia, unde m-am născut și am crescut, când ne mai ducem din când în când, sătenii spun: „Iată au venit băieții lui Mișa Grigoroaie!”. Mișa, adică Mihail Grigoroaie este tatăl nostru și a fost făcut Osipov după prima ocupație 1812 a Basarabiei de către Imperiul Rus.*⁶

Cu toate că limba rusă fusese impusă populației cotochite, demn de remarcat este faptul că țărani n-au știut niciodată rusește. Cu toate granițele închise, „*zidite din oțel nemilos, cu toate suferințele provocate de un stat despotic, cu tot procesul de rusificare*, ei au rămas până la sfârșit, ceea ce sunt - români.”⁷

Intensa mișcare națională desfășurată de românii basarabeni îl va determina pe agentul rusificator P. Krușevan să-i acuze pe moldovenii de tendințe separatiste de „românofilie” și chiar să le reproșeze că nutresc intenția de a se uni cu România.

În Basarabia se văd mărturiile unei vechi culturi moldovenești care amintea autohtonilor de originea și trecutul lor: mărețele ruine ale cetăților și vechilor orașe – Orhei, Lăpușna, Chilia, Cetatea Albă, Soroca; în momentul anexării existau în Basarabia 12 mănăstiri și 13 sihăstii, dintre care Căpriana și Curchiul au fost zidite în sec. al XV-lea în timpul marelui Ștefan, de asemenea cele 749 biserici existente în 1812 în orașele și satele Basarabiei, dintre care frumoasa biserică a Sfântului Dimitrie din Orhei, zidită de Vasile Lupu, biserica din Căușani, probabil din veacul al XV-lea, înfrumusețată de zugravii moldoveni și restaurată de Scarlat Grigorie Ghica și Grigorie Calimah, domnii Moldovei, cu chipurile lor pe pereți, biserica Sf. Nicolae din Chilia, restaurată de Vasile Lupu, vechea biserică așa-zisă armenească, dar de fapt moldovenească din Cetatea Albă și atâtea biserici în stil moldovenesc care s-au păstrat și astăzi.

Elocvente și în sprijinul românității provinciei dintre Prut și Nistru, sunt, pe lângă argumentele enumerate deja și statisticile și recensămintele oficiale ale populației de aici. P. Svinin arăta încă din 1816 că *locuitorii autohtoni ai acestei regiuni sunt moldovenii sau români (valahi), descendenți ai coloniștilor romani. Ei vorbesc limba moldovenească, de origine latină, care păstrează ca și italiana, numeroase particularități ale limbilor neolatine.*⁸

Dintr-un recensământ efectuat în 1808 de către divanul Moldovei cu ajutorul autorităților din 4 orașe ale Basarabiei – Tighina, Cetatea Albă, Chilia și Hotin, rezultă superioritatea numerică a românilor, chiar dacă aceste orașe erau ocupate de armate rusești, la care se adaugă numeroși negustori evrei, neîntâlnind aproape deloc populație rusească în afara celor câteva zeci de „supuși ruși”- cum au fost numiți, sau lipoveni. Imediat după anexarea Basarabiei, rușii procedează la colonizarea sistematică a acestora, aducând în orașe și târguri garnizoane rusești cărora li se vor alătura ulterior negustori și meșteșugari evrei, bulgari, toți aceștia contribuind la distrugerea omogenității etnice a așezărilor urbane.

Un alt recensământ oficial al populației din anul 1817 ne prezintă următoarele informații:

Naționalitate	Familii	Indivizi	Procentaj față de Total populație
Români	83.848	419.240	86,00
Ruteni	6.000	30.000	6,50
Evrei	3.126	19.130	4,20
Lipoveni	1.200	6.000	1,50

⁶ Serafim Saka, *Basarabia în Gulag*, Editura Meridianul 28, Chișinău, 1995, p. 37

⁷ Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, p. 15-63.

⁸ Ștefan Ciobanu, *Basarabia - populația, istoria, cultura*, Editura Clio, București, 1992, p. 62.

Greci	640	3.200	0,60
Armeni	530	2.650	0,60
Bulgari	241	1.205	0,25
Găgăuzi	241	1.205	0,25
TOTAL	96.526	482.630	100%

Mase compacte de români, chiar dacă amestecați cu alte rase (ucraineni, germani, bulgari, ruși, evrei) trăiau și în vechea regiune Oceakov (dincolo de Nistru până la Bug), dovadă fiind faptul că în 1924 URSS a creat aici o Republică autonomă Socialistă Sovietică Moldovenească. De această dată documentele rusești nu ascund faptul că populația românească transnistreană este cea mai veche în aceste regiuni.⁹

Fiind trimis de către guvernul rus în „regiunile tătarești”, situate între Bug și Nistru care nu aparțineau încă Rusiei, informatorul cazac Andrei Konstantinov arată în raportul întocmit în urma vizitelor efectuate în localitățile Golta, Crivoie, Ozero, că n-a găsit supuși ruși și că nu a auzit vorbindu-se decât limba moldovenească și limba tătară, iar în satul Bobric n-am găsit pe nimeni care să știe rusă în afară de preot și aici nu trăiesc decât români.

În urma încheierii păcii de la Iași (1792) când Oceacovul este ocupat de ruși și tătarii se retrag spre Crimeia, românii formau populația autohtonă peste care se vor suprapune celelalte populații din Transnistria. Iată câteva din modalitățile în care ajung în Basarabia etniile amintite în catagrafia din 1817.

Rutenii – ramură a ucrainenilor, se stabilesc încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai ales în ținutul Hotin, ca urmare a persecuțiilor religioase și a iobăgiei din Polonia de atunci.

Lipovenii – o ramură a rascolnicilor ruși care s-au împotrivit reformelor bisericești ale patriarhului Nikon din secolul al XVII-lea.

Bulgarii și găgăuzii – se stabilesc în sudul Basarabiei în cursul războiului 1806-1812 fiind chemați de autoritățile rusești.

Se vor stabili aici *negustori greci*, mai cu seamă în epoca fanariotă, *negustori armeni* a căror prezență este afectată încă din timpul lui Alexandru cel Bun; de asemenea un important număr de negustori și meseriași evrei.¹⁰

Prin numeroase metode, autoritățile rusești vor încerca, după anexarea Basarabiei, să deznaționalizeze acest teritoriu, procedând la colonizări masive cu elemente etnice străine. Acești străini vor primi loturi de pământ, lemn pentru construcția caselor, credite rambursabile în mai mulți ani, scutire de impozite pentru un anumit număr de ani. Acești coloniști vor fi așezați fie în satele părăsite de tătari, întemeiate acum de ei, fie în sate cu români, dintre care unii au fost asimilați de bulgari, iar alții au fost nevoiți să-și părăsească locurile natale. Vor mai fi aduși în Basarabia coloniști germani, oferindu-li-se terenuri în Tighina și Ismail, scutire de impozite și de serviciul militar, dreptul de a-și ridica biserici și școli proprii (94 % erau luterani iar 6 % erau catolici).

Înmulțindu-se numărul coloniștilor evrei veniți aici datorită privilegiilor acordate, autoritățile hotărăsc să-i facă „*lucrători de pământ*”, înființând în acest scop, la mijlocul secolului al XIX-lea, 16 „colonii agricole evreiești”, mai ales în județul Soroca, dar aceste colonii se vor destrăma foarte repede pentru că evreii și-au vândut pământul moldovenilor, plecând în orașe pentru a se ocupa de negoț. Demn de reținut este faptul că în relațiile sociale evreii, țiganii, puținii greci și armenii foloseau numai limba română.

Datorită acestor masive colonizări în Basarabia, situația etnografică se va schimba, așa cum arată recensământul oficial din 1897.

⁹ Idem, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, Chișinău, 1992. p. 22-32.

¹⁰ Idem, *Basarabia - populația, istoria, cultura*, Editura Clio, București, 1992, p. 20.

Naționalități	Procentaj	Număr de locuitori
Români	47,600	920,919
Ucraineni și ruteni	19,600	379,198
Evrei	11,800	228,168
Velicoruși	8,200	155,774
Bulgari	5,300	103,492
Găgăuzi	2,900	57,045
Polonezi	0,600	11,696
Țigani	0,400	8,636
Armeni	0,100	2,080
Beloruși	0,100	2,471
Greci	0,200	2,737
Alte naționalități	0,085	x
TOTAL		1.935.412

Însă datele acestui recensământ vor fi contestate chiar de oficialitățile rusești, ele fiind lipsite de obiectivitate.¹¹

Dacă în teritoriile locuite de români autoritățile rusești au căutat să aducă în această zonă, cât mai multe elemente etnice străine, cărora le-au acordat numeroase favoruri, în schimb, pentru a șterge orice urmă de locuire românească, aceleași autorități, vor urmări colonizarea unor moldoveni în interiorul Rusiei. Datorită colonizărilor făcute, precum și sporului natural al populației, lipsa de pământ pentru țăranii moldoveni a început să se facă simțită tot mai mult și amăgiți fiind de stăpânitorii ruși, acești țăranii moldoveni au emigrat în Caucaz, dar și în Siberia, până spre țărmurile lacului Baical și ale râului Amur.

În ciuda măsurilor diabolice întreprinse de stăpânirea rusă pentru a deznaționaliza complet provincia curat românească anexată samavolnic la 1812, aici, în teritoriul dintre Prut și Nistru, moldovenii au continuat să dețină preponderența etnică.

Călătorind prin Basarabia, unul dintre călătorii străini, I. H. Zucker arată că cea mai mare parte a locuitorilor din acest ținut sunt români, ei fiind răspândiți în toate satele care cuprind mijlocul și cea mai mare parte a țării. De asemenea, el combate ideea greșită a unor călători, cum că moldovenii ar fi proști, răi, leneși, nepricepuți, mincinoși, hoți, îndărătnici, etc., susținând tocmai contrariul, adică *bucuria de oaspeți*, - „o deosebită însușire a moldovenilor de orice stare”, precum și zădărnicia muncii țăranului moldovean, care „oricât ar lucra, tot pentru alții o face, iar „într-o gospodărie fără bani, ca a țărilor noastre, țăranul bogat n-are cum să-și ascundă agoniseala, care i se ia toată, după multe prigoniri: căci, la noi, ca și în Turcia, adăugim, e bine de cel sărac”.

I. C. Kohl lauda bogăția nemaiauzită a pământului basarabean, iar D. Moruzi lauda „*țăranul basarabean neschimbat în moldovenia lui mândră*”.¹²

În urma celor prezentate, se desprinde constatarea că în ciuda tuturor eforturilor depuse de autoritățile rusești, Basarabia a rămas ceea ce fusese dintotdeauna: o țară românească. Și așa cum afirma N. Iorga, „*nu e ogor, monument, așezământ, local, neam vechi în Basarabia care să nu fie al nostru, sânge românesc, faptă românească, gând românesc*,”...fiindcă *aceea ce garantează stăpânirea noastră în Basarabia sunt cinci secole de istorie moldovenească și două milioane și jumătate de locuitori români*”.¹³

¹¹ Ibidem, p. 17-43.

¹² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 117-132.

¹³ Ibidem, p. 15-20.

SITUAȚIA ECONOMICĂ A SLOVACIEI LA 1941 REFLECTATĂ ÎN LUMINA RAPOARTELOR DIPLOMATICE ALE LUI CONSTANTIN V. NARTI

Radu Florian BRUJA

Rezumat: Studiul de față are în analiză una din cele mai puțin cunoscute chestiuni ale raporturilor României cu aliații Germaniei naziste în anii 1939-1941. Apropierea Bucureștiului de Reich, impusă de conjunctura internațională a dus și la stabilirea unor legături diplomatice complexe cu partenerii Germaniei. Astfel, Slovacia a început să devină tot mai interesantă pentru diplomația României. Apropierea s-a făcut treptat, diplomația economică având primul cuvânt în întărirea relațiilor bilaterale. În custodia Arhivelor Naționale Istorice Centrale se păstrează o serie de rapoarte și note diplomatice, cu caracter economic, semnate de Constantin Narti privind situația economică a Slovaciei și raporturile comerciale dintre România și micul stat din Europa Centrală. Constantin Narti a făcut parte din corpul diplomatic român în timpul celui de al doilea război mondial, fiind atașat comercial al României la Bratislava. Rapoartele lui Constantin Narti erau utile pentru înțelegerea de către autoritățile române a situației economice a Slovaciei cu foarte multe elemente. De la suprafața agrară la resursele subsolice și de la industria metalurgică la cea alimentară, nimic nu pare să îi fi scăpat atenției atașatului comercial al României.

Cuvinte cheie: Slovacia, economie, atașat comercial, industrie, raport economic

Abstract: The present study analyzes one of the least known issues of Romania's relations with the allies of Nazi Germany in the years 1939-1941. The approach of Bucharest to the Reich, imposed by the international context, led to the establishment of complex diplomatic relations with the partners of Germany. Thus, Slovakia has become increasingly interesting for Romania's diplomacy. The approach was gradual, economic diplomacy having the main role in strengthening the bilateral relations. In the custody of the Central National Historical Archives are preserved a series of diplomatic notes and reports, signed by Constantin Narti, regarding the economic situation of Slovakia and the trade relations between Romania and the small state of Central Europe. Constantin Narti was a member of the Romanian diplomatic corps during the Second World War, being commercial attaché of Romania in Bratislava. Constantin Narti's reports were useful for the Romanian authorities to understand the economic situation of Slovakia with many elements. From the agrarian surface to the underground resources and from the metallurgical to the food industry, nothing seems to have escaped the attention of Romania's commercial attaché.

Keywords: Slovakia, economy, commercial attaché, industry, economic report

Activitatea diplomatică a lui Constantin V. Narti la Bratislava este necunoscută în istoriografie. El a făcut parte din corpul diplomatic românesc în timpul celui de al doilea război mondial, fiind atașat comercial al României la Bratislava. În custodia Arhivelor diplomatice și a Arhivelor Naționale Istorice Centrale se păstrează o serie de rapoarte și note diplomatice semnate de Narti privind situația economică a Slovaciei și raporturile comerciale dintre România și micul stat din Europa Centrală. Studiul lor poate fi util pentru a descifra care erau raporturile economice româno-slovace în principal și cum funcționau relațiile comerciale între diferiții parteneri ai Pactului Tripartit.

Slovacia și-a proclamat independența față de fosta federație cehoslovacă la 15 martie 1939 stabilind rapid relații diplomatice cu principalele state europene. România a recunoscut independența Slovaciei la jumătatea lunii iunie și a stabilit relații diplomatice bilaterale prin deschiderea unor Legații la 15 septembrie același an. După un început de colaborare bilaterală ezitant, datorat orientării politice diferite a Bucureștiului față de Bratislava, din toamna anului 1940, cele două țări au devenit tot mai apropiate. Aceasta a impus și acreditarea unor atașați economici care să prospecteze posibilitățile concrete de extindere și diversificare a relațiilor comerciale, să promoveze comerțul și să strângă relațiile dintre cercurile de afaceri din cele două țări și să

pregătească, negocieze și aplice acordul comercial dintre România și Slovacia din decembrie 1939. Acest acord reprezenta capitolul cel mai importat al relațiilor economice dintre cele două țări fiind desemnat și completat în decembrie 1940. Pentru aplicarea cât mai corectă a termenilor acordului și mai ales pentru dezvoltarea relațiilor comerciale româno-slovace a fost nevoie de acreditarea unor experți ca atașați comerciali în cele două capitale. Astfel misiunea lui Constantin Narti a devenit una din cele mai importante în cadrul raporturilor bilaterale dintre statele partenere ale Pactului Tripartit.

Documentele redactate de Constantin Narti au ca obiectiv atât relatarea exactă a situației Slovaciei într-o perioadă relativ scurtă cât și cea de radiografie a economiei micului stat evaluând potențialul ei agricol, capacitățile industriale, balanța comercială dar și posibilitățile de investiții care se deschideau aici. Constantin Narti avea în vedere principalele produse exportate de Slovacia dar și importurile pe care aceasta le făcea. Un aspect importat pe care Narti îl scotea în evidență era cel al relațiilor economice româno-slovace și oportunităților de care România trebuia să țină cont. Nu ne propunem publicarea documentelor în forma lor originală ci o prezentare a situației economice a Slovaciei în anii 1939-1941 ținând cont, în același timp, de istoriografia slovacă care a analizat economia Slovaciei în toate amănunțele sale¹. Importanța acestei analize rezidă și din faptul că anul 1941 a fost considerat între anii „de aur” ai dezvoltării economice a Slovaciei².

În perioada Cehoslovaciei interbelice Slovacia era tratată ca o periferia a regiunii industriale a Cehiei și Moraviei, ca un bazin de selecție a forței de muncă ieftine și ca un hinterland agrar. Jumătate din populația țării trăia în mediul rural și se ocupa cu agricultura. De la început Slovacia a avut de făcut față unor enorme solicitări. Economia slovacă fusese dominată de capitalul ceh ceea ce a făcut ca locul acestuia să fie preluat de cel german din 1939. Germania a tratat Slovacia ca pe un stat independent doar din motive pragmatice. Prin tratatul de protecție încheiat la 23 martie 1939, independența și integritatea Slovaciei erau garantate de Reich-ul german. În schimb, politica externă a Slovaciei era dusă de la Berlin iar armata era organizată de o misiune militară germană și pusă la dispoziția Wehrmacht-ului³. Acordul din 23 martie a fost însoțit de un protocol secret care punea întreaga economie slovacă sub protecția germană. De la început se prevedea un control german asupra economiei slovace, a agriculturii și a resurselor. Din punct de vedere economic germanii nu ofereau Slovaciei decât un loc minor, de anexă a marelui Reich. Protocolul lăsa pe seama Slovaciei satisfacerea nevoilor proprii iar întregul surplus era preluat de Reich. *Reichsstelle für Bodenforschung* urma să se ocupe de cooperarea pe linia cercetării acestor resurse. Și infrastructura Slovaciei făcea parte din interesele vitale ale cooperării dintre Slovacia și Germania⁴. La 22 iunie 1939 după mai multe runde de negocieri s-a semnat un tratat comercial între Slovacia și Reich, semnat de ministrul slovac de Externe, Ferdinand Ďurčanský și de subsecretarul de stat Štefan Polyák de partea slovacă, respectiv de Ernst von Druffel și Günter Bergmann de partea germană. Documentul intra în vigoare la 1 iulie și avea o valabilitate de doi ani. Acesta va sta la baza viitoarelor negocieri dintre slovaci și partenerii externi⁵. Dependența Slovaciei de Reich este demonstrată și de prezența consilierilor germani în administrația statului. Presiunea germană asupra economiei slovace s-a resimțit în întreaga perioadă 1939-1944 în ciuda eforturilor făcute de

¹ Cel mai cunoscuți specialiști ai economiei Slovaciei în vremea primei republici sunt Peter Mičko și Ľudovít Hallon, vezi volumul coordonat de Peter Mičko și Ľudovít Hallon, *Lesk a tiene hospodárskeho rozvoja Slovenska v rokoch 1939-1941*, Krakov, 2015 sau volumul semnat de Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu. Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938-1945*, Krakov, 2010.

² Ľudovít Hallon, Miroslav Sabol, *Zlaté roky hospodárskeho vývoja Slovenskej republiky 1940-1943 în Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VIII*, coord. Zostavil Peter Sokolovič, Ústav Pamäti Národa, Bratislava, 2009.

³ *** *Scurtă istorie a Slovaciei*, coord. Elena Mannová, traducere Eva Mârza și Radu Mârza, București, Editura Enciclopedică, 2011, p.357.

⁴ Peter Mičko, *op. cit.*, p.72.

⁵ Idem, *Foreign Trade Relations of the Slovak Republic (1939-1945) with the Countries of South-Eastern Europe* în „Codrul Cosminului, serie nouă, vol XXII, no.1/2016, p.96.

autoritățile slovace de a stabili o relativă independență față de Reich⁶. Consilierii germani formau un fel de „autoritate dublă” cum s-a întâmplat și în cazul Croației după 1941 dar nu și în cazurile României și Ungariei. La rândul ei, minoritatea germană forma o adevărată autoritate de tip stat în stat în toate țările unde aceasta rezida. Constituția Slovaciei din 1940 le-a oferit șansa de a fi reprezentați în guvern, de a-și colecta singuri taxele și impozitele și de a-și emite legi proprii⁷. Întreaga cooperare economică germano-slovacă trebuia să fie un exemplu și pentru alte state din sud-est, realitate de care România trebuia să țină cont⁸.

O problemă dificilă a fost crearea unui sistem monetar propriu. La 4 aprilie 1939 a fost fondată Banca Națională a Slovaciei⁹. Sistemul bancar a fost completat de Tatra Bank cu sediul la Bratislava, Sedliacka Banka din Ružomberok, Union Banka din Bratislava, Stredoslovenska Banka din Banská Bystrica sau Ľudová Banka din Ružomberok¹⁰. Primele monede slovace au apărut curând după aceea, fiind bătute în monetăria de la Kremnica. Dar în perioada 1939-1945 au circulat și monede bătute în monetării germane, la Viena sau bancnote tipărite la Praga¹¹. În consolidarea coroanei slovace un rol important l-au jucat țările neutre. Elveția, Portugalia, Spania, Suedia și Turcia au devenit parteneri comercial ai Slovaciei și au sprijinit coroana slovacă, aceasta câștigându-și o reputație de monedă națională stabilă și sigură¹². Berlinul a stabilit un curs de 11,62 coroane pentru o marcă, deși la nivelul anului 1939 rata de schimb ar fi putut fi de o marcă la 7-8 coroane. Acest curs impus de Berlin a permis Germaniei să cumpere mărfuri mult mai ieftin din Slovacia¹³.

Slovacia se întindea pe o suprafață de 38.000 km² cu o populație de 2.600.000 locuitori. 85% din aceștia erau slovaci. După pierderile teritoriale din 1938-1939, în Slovacia mai locuiau 140.000 germani, 70.000 rusini și 65.000 de maghiari¹⁴. Din punct de vedere administrativ, începând cu 1 ianuarie 1940 Slovacia era împărțită în șase regiuni, 58 de districte și 2.659 municipalități. Narti a avut în vedere și datele demografice ale țării acreditate. Conform recensământului din decembrie 1940, în Slovacia locuiau 2.653.564 de locuitori. Față de cel efectuat pe același teritoriu în 1930 se contata o creștere a populației cu peste 210.000 ceea ce reprezenta un bilanț natural încurajator. În schimb, într-un raport Narti constata o îngrijorătoare scădere a populației în teritoriile obținute de la Polonia în 1939. Raportul mai menționa și faptul că o parte a populației de etnie cehă a emigrat dar și că un procent semnificativ de slovaci (neprecizat)

⁶ Idem, *Vplyny nacistického Nemecka na Slovenské hospodárstvo v rokoch 1939-1945*, în „*Slovenská Republika 1939-1945. Očami mladých Historikov*” IV, Banská Bystrica, 2005, p.52.

⁷ R.J. Crampton, *Europa răsăriteană în secolul al XX-lea... și după*, traducere de Cornelia Bucur, București, Editura Curtea Veche, 2002, p.211.

⁸ Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu...*, p.71.

⁹ Michal Schvarc, David Schrifel, *Vznik Slovenskej Národnej Banky a konštitutovanie Slovenskej Meny vo svetle nemeckých dokumentov* în „*Historický Časopis*“, LVIII, číslo 1/2010, p.99

¹⁰ Marcel Pecnik, *Peňažníctvo Slovensku v rokoch 1939-1945*, în „*Slovenská Republika 1939-1945. Očami mladých Historikov*” IV, Banská Bystrica, 2005, p.65. Cum nou creată Bancă Națională nu avea rezerve de aur s-a făcut apel la populație. Istoricul slovac Anton Spiesz își amintea că părinții săi au donat verighete de la căsătorie primind în schimb, un mic inel de oțel cu inscripția „Statul slovac vă mulțumește”. În realitate, cea mai mare importantă rezervă s-a creat din extracția minereului aurifer în 1939, Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *Illustrated Slovak History. A Struggle for Sovereignty in Central Europe*, Bolchazy-Carducci Publishers, Wauconda, Illinois, 2006, p.222.

¹¹ Monedele aveau valori de 5, 10, 20, 25 și 50 haleri, respectiv 1, 5 și 10 coroane (ulterior și 20 de coroane) iar bancnotele de 10, 20, 50, 100, 500, 1000 și chiar 5000 de coroane (ultimele tipărite abia în decembrie 1944), pentru detalii vezi Marcel Pecnik, *op.cit.*, pp.67-71.

¹² Se pare că i s-a spus și „dolarul danubian”, Joseph A.Mikus, *La Slovaquie dans le drame de l'Europe (Histoire politique de 1918 a 1950)*, Paris, Les Iles d'Or, 1955, p.183.

¹³ Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu...*, p.128.

¹⁴ Rusinii mai apar în documentele vremii și ca ruteni și se referă la ucrainenii din estul țării, conform altor surse erau în jur de 50.000, Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *op. cit.*, p.210.

erau plecați la muncă în Reich¹⁵. Conform statisticilor oficiale peste 1,4 milioane de slovaci trăiau în afara țării. Cei mai mulți, 632.000 de persoane locuiau în Ungaria. Alți 619.000 erau în Statele Unite ale Americii, 73.000 în Iugoslavia, 38.000 în Franța, 28.000 în România, 25.000 în Canada. Protejarea lor era în atenția autorităților de la Bratislava¹⁶.

Guvernul slovac a avut de făcut față unei moșteniri nefericite. Cu peste 60.000 de șomeri, guvernul a fost nevoit să semneze două acorduri cu Germania la 8 decembrie 1939, respectiv 19 iunie 1941 prin care oferea șansa acestor lucrători să meargă la muncă în Reich. Foarte mulți slovaci au continuat să caute de lucru în Germania chiar și în anii următori în ciuda deteriorării condițiilor de viață de acolo și a bombardamentelor din ce în ce mai intense¹⁷. Cifrele – 55.000 în 1939 și 80.000 în 1940 – pot părea îngrijorătoare¹⁸. De asemenea, au plecat foarte mulți cehi iar evreii au fost marginalizați¹⁹. În schimb, în anii războiului s-au stabilit în Slovacia mulți germani care reprezentau interesele comerciale ale Reich-ului²⁰.

În raportul asupra economiei slovace pentru anul 1941 din 23 mai Constantin Narti evidențiază că aceasta avea un caracter mixt, agrar și industrial, dar că sub raport industrial Slovacia se dezvoltă repede. 57% din locuitorii țării lucrau în agricultură sau în domeniul forestier, 20% în industrie, 6% în comerț și finanțe, 4% în domeniul comunicațiilor, 4,5% în administrație, 1,5% în armată, restul fiind fără ocupație stabilă sau șomeri.

Bugetul investit în agricultură era estimat la 26 de milioane de coroane. Puțin peste 30% din suprafața țării era teren arabil. Cultura cerealelor, cu excepția porumbului, reprezentau baza agriculturii slovace. În anul agricol anterior fuseseră însămânțate 223.000 ha. grâu, de unde a rezultat o producție de 1.688 mii chintale, 202.000 ha. orz, cu o producție de 1.776. mii chintale, 148.000 ha. ovăz cu o producție de 2 milioane chintale. Aceasta nu numai că a acoperit necesarul populației dar a și generat un venit de 200 milioane de coroane din exporturi. Alte 300.000 ha. acoperite cu pășuni au generat 3. milioane de chintale de furaje²¹. Slovacia avea doar o treime din terenurile agricole de bună calitate ceea ce nu îi permitea să își producă hrana necesară decât în procente relative: suprafața cultivată cu grâu era puțin sub 48%, secară 28%, porumb 76%. O parte din aceste terenuri au fost convertite pentru creșterea animalelor: cai, vite, porci, oi²².

O amplă reformă agrară care a împroprietărit mici întreprinzători agrari cu 100.000 ha. a fost efectuată în februarie 1940 de către legislativul de la Bratislava²³. Cei care și-au pierdut terenurile au fost cehii, mulți dintre ei în absență. Nici evreii nu au scăpat de pe urma măsurilor luate de stat, pierzându-și proprietățile²⁴. Anul 1941 nu se anunța la fel de promițător pentru agricultura slovacă. Din cauza temperaturilor scăzute din lunile ianuarie - aprilie și a inundațiilor și bălților înregistrate în primăvară care au compromis recoltele previziunile pentru cultura cerealelor erau sumbre. În schimb, pomicultura înregistra semne foarte bune. Raportul atașatului comercial român adăuga că autoritățile slovace ar dori să achiziționeze din România cereale și mai ales porumb, pentru creșterea porcilor. În schimb, șeptelul Slovaciei era considerat ca fiind însemnat. 166.648 cai, 914.045 bovine, 449.362 porci, 306.812 oi, 79.996 capre erau cifrele înaintate în raport. Dar se menționa și faptul că Slovacia importa mai ales porci și a fost nevoită să exporte vite, ceea ce a

¹⁵ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (infra: S.A.N.I.C.) Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f.89-97.

¹⁶ Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71 Slovacia, vol. 1 Generale, f.157.

¹⁷ Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *op. cit.*, p.222.

¹⁸ Milică Moldoveanu, *Statul "independent" slovac* în „Regimurile fasciste și totalitare din Europa”, Vol. III, București, Editura Militară, 1979, p.37.

¹⁹ Din 1942 aceștia aveau să fie deportați în lagărele germane din Polonia, Katarina Hradská, *The Influence of German on the „Solution of the Jewish Question” in Slovakia* în „The Tragedy of the Jews of Slovakia. 1938-1945: Slovakia and the „Final Solution of the Jewish Question”, Oświęcim-Banská Bystrica, 2002.

²⁰ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 51/1941, f.20.

²¹ Loc. cit., 35/1939, f.89-97.

²² Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu...*, p.150.

²³ Róbert Letz, *Slovenské Dejiny V 1938-1945*, Literárne Informacie Centrum, Bratislava, 2012, p.233.

²⁴ *The Tragedy of the Jews of Slovakia...*, 2002.

dăunat consumului intern de carne și produse lactate. În ceea ce privea pescuitul, în Slovacia exista circa 6.000 km. de ape curgătoare. Uniunea Societăților și Asociațiilor de Pescari din Bratislava centraliza activitatea celor 36 de întreprinderi a căror activitate era piscicultura. Un Institut de cercetare a Pisciculturii și Hidrobiologiei fusese înființat la Liptovsky Hrádok²⁵.

Sub raportul industrial, atașatul comercial român amintea dezvoltarea puternică a industriei metalurgice, mai ales a fabricilor cu administrația în Protectorat²⁶. Investiții importante în modernizare și tehnologizare au fost făcute și în instalațiile și utilajele fabricilor slovace. De asemenea, au fost modernizate și adaptate pentru producția de război uzinele metalurgice de la Dubnica și Považská Bystrica²⁷. Peste 50% din acțiunile companiilor slovace proveneau din Germania. Procentul urca la 60% în fabricile metalurgice, 76% în industria chimică și aproape 100% în exploatarea minieră²⁸. Cu peste 20.000 de angajați sectorul metalurgic deținea o cincime din numărul total al lucrătorilor industriali slovaci. Societatea „Banske a Hutne Zavody” deținea supremația. Fabricile sale de la Trnava produceau fier și fontă. „Zbrojovka” și „Škoda” dețineau fabrici la Považská Bystrica respectiv Dubnica care produceau armament pentru concernul „Hermann Goring Werke”. Uzinele Podbrezová producea tuburi de fier și oțel și mașini agricole. Concernul „Siemens” avea o uzină la Bratislava. Firma „Scholtz” avea o fabrică de producție a uneltelor de bucătărie la Matejovce. Firma „Sandrik” deținea o fabrică la Dolny Hamry, ce producea diverse obiecte din cupru, argint sau oțel, cu capitaluri de la „Banske a Hutne Zavody” și „Zbrojovska”. Majoritatea capitalurilor proveneau din Protectorat dar existau mici investiții maghiare sau slovace. O serie de fabrici, de mai mică importanță, aveau capital slovac. Între acestea uzina „Taus” de la Miava sau „Bratia Michera” de la Stará Turá. Între neajunsurile cu care se confrunta industria din Slovacia atașatul preciza că se înscriau lipsa materiilor prime, costul mare de transport spre Protectorat și creșterea salariilor muncitorilor care au îngreunat parțial situația economică a fabricilor slovace.

Minereul de fier exploatat în Slovacia nu era prelucrat în țară. „Banska a Hutna Spoločnosť”, care avea sediul în Protectoratul Boemiei și Moraviei, administra o treime din sectorul minier din Slovacia, cu precădere în exploatarea minereului de fier. Deși existau fabrici metalurgice în Slovacia, acestea nu aveau tehnologia valorificării acestui minereu. De aceea el era trimis la uzinele din Trinec (localitate care aparținuse Cehoslovaciei, apoi din 1938 Poloniei și din 1939 se afla pe teritoriul Reich-ului). De aici era retrimis fabricilor slovace. Întreprinderile „Vitkovice” cu sediul la Moravská Ostrova, cu capital german, ceh și slovac exploatau cea mai mare parte a minereurilor de fier, dar neavând tehnologia necesară produceau doar materiale pentru construcții. Și „Rimamurska Spoločnosť” exploata o parte din aceste minereuri. Restul era exploatat la uzinele din Podbrezová, care aparținea trustului „Zbrojovka” cu sediul în Protectorat. O situație nefavorabilă se datora faptului că minele de pe frontiera slovac-ungară erau exploatate de maghiari, fără ca aceștia să trimită în Slovacia o parte a fierului rezultat. În baza Convenției comerciale din 1939 dintre cele două țări, Ungaria exporta la schimb porci și materiale de construcții iar din valoarea acestora era creat „fondul de exploatare” a minereurilor de la Rimavská Dolina. Așadar o parte a fierului care se prelucra în Slovacia venea din Protectorat, o parte din Germania și foarte puțin din Suedia.

Tot „Banska a Hutna Spoločnosť” administra și exploatarea de mangan iar întreprinderile trustului „Zbrojovka” au făcut investiții în minele de la Hrinovej. După epuizarea minelor de pirită de la Smolník, societatea „Pirit” a început din 1939 exploatarea la Velka Polome. Întreprinderile

²⁵ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f.89-97

²⁶ La 16 martie 1939, germanii au creat Protectoratul Cehiei și Moraviei, o componentă relativ autonomă în cadrul Reich-ului, *Istoria Țărilor Coroanei Cehie*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p.459.

²⁷ Joseph A.Mikus, *op. cit.*, p.151; detalii despre acest aspect vezi la Karol Janas, *Považskobystrická Zbrojovka v rokoch 1939-1945 în Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939-1945 očami mladých historikov VIII*, coord. Zostavil Peter Sokolovič, Ustav Pamäti Národa, Bratislava, 2009, p.433.

²⁸ Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *op. cit.*, p.223.

„Autonomove banicke a hutuicke zavody” au depus eforturi pentru a exploata zăcămintele de la Medzibrod, după ce slovacii au pierdut minele de antimoniu de la Čučme. Și zăcămintele de la Lom (Dolna Lehota) erau în vizorul statului slovac. Cuprul era exploatat la Krompachy de o firmă cu capital elvețian. Societatea slovacă „Montania” nu a reușit să descopere zăcămintele de cupru noi. Cărbunii erau exploatați la Handlová de către „Spoloc pro chemicku a hutnu vyrobu”, aflată sub administrația Societății cu același nume din regiunea sudetă, cu capital ceh și german. Producția satisfacea doar jumătate din necesarul țării iar cocsul era importat de la Moravská Ostrova²⁹. În schimb, Slovacia a produs în 1940 397.000 chintale de fontă electrolitică, 11.000 chintale minereu de antimoniu, 5.000 chintale plumb, 282 kg. aur, 7.836 kg. argint³⁰.

În primăvara anului 1940 au fost semnate acorduri privind micile câmpuri petroliere din Slovacia. Acestea erau preluate de germani astfel încât doar între 4 și 6,5% din producție rămânea slovacilor. În aceste condiții Slovacia a fost nevoită să negocieze cu România pentru a-și asigura necesarul de produse petroliere³¹. Rafinăria de la Dubova a fost preluată de germani cu întreaga ei producție. Aceasta producea doar anumite tipuri de uleiuri pentru îmbunătățirea calității acestora fiind necesare importuri din România. De asemenea, Slovacia era nevoită să importe petrol din România nu doar pentru nevoile armatei dar și pentru necesarul transportului feroviar dar chiar și al autoturismelor particulare³². În ceea ce privea petrolul exista o mică exploatare la Kbely, aflată sub conducerea societății „Deutsche Oel Aktien” din Berlin. Ea era exploatată la uzinele slovace din Dubova sub formă de uleiuri distilate, în jur de 20.-30.000 tone anual. Capacitatea rafinărilor de la Dubova era de 60.000 de tone pe an, restul de țiței fiind importat din România. Cea mai mare parte a producției era exportată în Reich sau în țări neutre ca Elveția și Suedia, astfel că ea nu acoperea necesarul intern. Rafinăria „Apollo” din Bratislava aparținând concernului german „Gazolin” cu sediul la Viena avea o capacitate mai mare ajungând la 100.000 tone anual. Cum țițeiul prelucrat aici provenea din România iar conform acordurilor comerciale cu aceasta nu putea primi mai mult de 40.000 tone pe an, rafinăria a avut deseori probleme de producție³³.

Industria slovacă de armament s-a dovedit a fi extrem de importantă pentru efortul de război.³⁴ Dincolo de contribuția efectivă, industria slovacă a fost ferită de raza de acțiune a bombardamentelor anglo-americane până aproape de sfârșitul războiului. Germania a investit în industria de apărare slovacă. Investițiile germane au crescut de la 4% în 1938, odată cu dobândirea autonomiei la peste 50% în 1942, germanii beneficiind și de extrateritorialitate în multe din firmele industriei slovace³⁵. În ianuarie 1940 a fost semnat un acord economic cu Germania pentru perioada de război prin care 25 din cele mai importante întreprinderi industriale, între care Rafinăriile „Apollo”, concernul „Dynamit Nobel Chemical Work” sau fabricile care produceau mașini, topitoriile, furnalele sau fabricile de muniții lucrau pentru germani³⁶. Dificultățile cu care se confrunța guvernul slovac se datorau și contractelor de export cu Germania și Protectoratul. Mărfurile care erau exportate acolo avea prețurile negociate inițial, după scumpirea produselor Slovacia pierdea sume mari de bani, partea germană arătându-și dezacordul în renegocierea prețurilor. O problemă identificată într-un raport era în domeniul transporturilor. Creșterea prețurilor la transport în Protectorat au făcut ca multe mărfuri care luau drumul acestuia sau veneau de acolo să se scumpească. Cum Slovacia era dependentă economic de Protectorat acest aspect nu

²⁹ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f.89-97.

³⁰ Loc. cit., 51/1941, f. 23.

³¹ Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu...*, p.74.

³² *Ibidem*, p.74

³³ Jana Bauerová, *Slovensko a Rumunsko v rokoch 1939-1944*, Filozofická Fakulta Trnavskej Univerzity v Trnave, 2014, p.128.

³⁴ Ľudovít Hallon, *Stavebníctvo a stratel'skí podnikatelia na Slovensku v rokoch 1939-1945 în Dejinné premeny 20. Storočia. Historik Pavol Petruf 70-ročný*, coord. Slavomír Michálek, Maárian Manák a kol. Bratislava, Historický ústav SAV, 2016, p.145.

³⁵ R.J. Crampton, *op. cit.*, p.209; vezi și Karol Janas, *op. cit.*, p.438-439.

³⁶ Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *op. cit.*, p.223.

era de neglijat³⁷. Economia slovacă a beneficiat de importante investiții pe parcursul primilor ani ai existenței sale. Numai în 1941 au fost investite peste un miliard de coroane în industrie, mai ales în cea producătoare de armament și echipamente militare. Cele mai multe investiții, cum era de așteptat au venit din Germania. Situația era similară cu a României, unde multe firme mixte erau în realitate dominate de germani. Treptat concernul „Dynamit Nobel” din Bratislava a preluat întreaga rețea de comerț a Europei centrale intrând în Bulgaria, România, Ungaria și Croația. În 1941 acest concern avea un profit de 18-19 milioane de coroane³⁸.

Industria chimică avea fabrici care produceau lacuri și vopsele, îngrășăminte chimice, acid sulfuric și săpunuri. La această industrie se adăugau și cele cinci fabrici de chibrituri. Cu capital slovac și ceh acestea produceau până la 245 de vagoane de chibrituri pe an, dar odată cu începerea războiului în răsărit, materia primă necesară a devenit greu de procurat și a determinat o scădere a producției. Industria pielăriei era dominată de fabrica firmei „Bat’a” din Simonovany. Aceasta producea încălțăminte și deținea circa 85% din totalul acestei industrii. Ca și în alte cazuri, compania „Bat’a” avea sediul la Zlin în Protectorat capitalul provenind de aici. De asemenea materia primă (piele și talpă) erau importate din Protectorat. Statul slovac a făcut eforturi pe parcursul anului 1940 pentru a atrage și alte investiții în acest sector, interesate fiind Elveția, Italia și Ungaria. Lipsa materiei prime nu a adus succese remarcabile în acest sector. În raportul lui Narti se aprecia că sarea nu era suficientă pentru nevoile țării. Singura sursă era valorificarea apelor sărate de la Prešov. Atașatul român amintea că slovacii importau sare din Germania și Ungaria în valoare de 7-8 milioane de coroane și se gândea că România ar putea fi un partener comercial pentru Slovacia și la acest capitol.

De foarte mare succes s-a bucurat și industria sticlei din Slovacia. Industria sticlăriei era reprezentată de fabricile de la Katarinska Hutna, Utékač și Lednické Rovne. Acestea au produs pentru export în principal în țările occidentale. Odată cu desfășurarea războiului au intrat în Cartelul Întreprinderilor Germane și au depins de comenzile și materiile prime din Reich, ceea ce le-a îngreunat situația³⁹. Acesta reușea să impună prețurile având contracte cu fabrici din diverse țări: 257 din Germania, 126 din Franța, 120 din Italia, 40 din Guvernământul General, respectiv din Belgia, 34 din Suedia, șapte din Olanda, patru din Danemarca, câte șase din Bulgaria și România, și una din Croația⁴⁰.

O dezvoltare puternică au înregistrat-o exploatările forestiere, ținând cont de faptul că Slovacia avea o suprafață de 38,33% împădurită, ceea ce reprezenta 1.458.938 de hectare. Această suprafață a generat în ultimii ani o producție de circa 5 milioane m³ de lemn, din care jumătate de conifere. Raportul menționa și faptul că aceste păduri, mai ales din regiunea munților Tatra erau valorificate și sub raport turistic, autoritățile punând accent pe dezvoltarea industriei turistice, pe stațiunile climaterice și balneoclimaterice. Nu era uitat nici bogatul fond cinegetic al acestor munți. Atașatul român atrăgea atenția că Slovacia era o țară concurentă României. În schimb, avea în vedere că exista un interes în ceea ce privea silvicultura și colaborarea româno-slovacă în acest domeniu.

În industria lemnului, pe teritoriul Slovaciei lucrau 535 de firme mici și mijlocii. 360 din ele lucrau pentru export și 175 pentru nevoia populației locale. În total, ele au produs în anii 1940-1941 circa 2.300.000 m³ cherestea și produse de lemn. Industria lemnului avea capital slovac în proporție covârșitoare. Mici capitaluri germane s-au infiltrat totuși, cum ar fi întreprinderea de la Turany, care producea pentru Wehrmacht. Chiar ministrul Pădurilor din Reich a vizitat în luna mai 1941 Slovacia pentru a susține mediile de afaceri germane interesate să investească în acest sector. Existau o serie de dificultăți în dezvoltarea industriei lemnului cu capitaluri din Reich. Prețul transportului acestor produse, neînțelegerile dintre firmele slovace și cele germane referitoare la prețuri și întârzierile la acordarea licențelor de către reprezentanții din Protectorat au îngreunat

³⁷ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f.89-97.

³⁸ Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu...*, p.74-75.

³⁹ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f.163.

⁴⁰ Peter Mičko, *Hospodárska politika Slovenského štátu...*, p.82, vezi și nota 74.

participarea capitalurilor germane la dezvoltarea industriei lemnului. Chiar și cu Elveția, țară neutră interesată în acest sector, au existat dificultăți din cauza prețului transportului și a lipsei garniturilor de tren. Nici societățile care se ocupau de schimburile cu Italia și Ungaria nu au reușit din aceleași motive să livreze cantitățile dorite de importatori de materiale din lemn din Slovacia. Din 1939, în Slovacia existau și două fabrici de celuloză și șase de hârtie, cu o capacitate de 150.000 de tone de celuloză și 62.000 de tone de hârtie. Din acestea 115.000 tone de celuloză și 50.000 tone de hârtie erau exportate. Cele mai multe fabrici aparțineau „Spoloc pro chemicku a hutnu vyrobu”, din Protectorat. Doar în 1940 Slovacia a exportat un milion de m3 de celuloză și 800.000 m3 de lemn și produse din lemn. Cum debușeele principale fuseseră Anglia și Franța, industria celulozei și hârtiei a avut de suferit de pe urmă lipsei cererii. Cea mai mare parte a producției pleca în Protectorat, și de aici lua drumul Germaniei.

În industria textilă se remarcă fabricile de prelucrarea lânii și bumbacului, respectiv, a inului, cânepei și iutei. Întreprinderea „Tibenghin” din Trenčín avea capital francez și belgian iar fabrica „Zilinska a Suchena Tovaren” avea capital slovac. Industria bumbacului era reprezentată de fabricile „Mautner” cu capital ceh și „Danubius” din Bratislava, cu capital mixt, între care și slovac. Întreprinderea „Bratislavská Cvernova Tovaren” a avut inițial capital britanic, odată cu desfășurarea războiului statul încercând să o naționalizeze. În zona industriei inului și cânepei importante erau fabricile „Kotea” din Bratislava cu capital ceh și „Michael & Co.” cu capital slovac. Pe teritoriul Slovaciei existau și alte fabrici, mici, care beneficiind de lână din producția indigenă, aveau capital slovac. În schimb, industria bumbacului era dependentă de importuri. Bumbacul provenea din America, Egipt, U.R.S.S. sau Italia. Fabrica de la Ružomberok avea o producție importantă în acest sector. Alte cantități de materii prime pentru industria primă au fost importate din Protectorat, Italia, Iugoslavia sau Portugalia. Desfășurarea războiului a dus la creșterea prețurilor la materiile prime și la transport, deci implicit și la produsele fabricilor slovace. O altă repercusiune a fost scăderea calității sau producerea de fire și fibre mixte, cu cantități mici de bumbac⁴¹.

În industria alimentară în Slovacia existau fabrici de zahăr, bere, malț, surrogat de cafea, ciocolată și dulcețuri, de conserve și carne, făină, alcool, spirt și produse alcoolice, grăsimi artificiale și drojdie. Șapte fabrici de zahăr prelucrau circa 3 milioane de chintale de sfeclă și produceau 500.000 de chintale zahăr anual. Principalele debușee erau Italia, Bulgaria, Grecia și Elveția. Ele au aparținut concernelor cehoslovace dar după independență s-au reorganizat în concern național. Ministerul Economiei Naționale a luat măsuri pentru stabilirea și asigurarea consumului intern la prețuri fixe, în așa fel încât și exportul să poată fi încurajat. Producția de bere era de 300.00 hectolitri anual și era asigurată de materia primă locală. Majoritatea firmelor au devenit rentabile odată cu creșterea prețului la bere iar cele cu capital străin au fost nevoite să re tehnologizeze fabricile pentru a le face competitive. Două din cele patru fabrici care produceau malț erau cu capital ceh, celelalte două fiind cu capital slovac. Ele au depins de recoltele locale, anul 1941 nefiind favorabil din cauza perturbațiilor climatice din primele luni. Fabricile de ciocolată au stat mai rău deoarece depindeau de importurile de cacao prin portul Hamburg dar și datorită interesului mare al capitalului german în această industrie. Fabricile de carne au mers prost. Ele depindeau de Cehia înainte de 1939 devenind dependente de Protectorat după independență. Livrările pentru armată au avut prioritate iar exportul de vite spre Germania a afectat consumul populației civile. În Slovacia existau și 1800 de mori dar doar 29 din acestea erau mecanizate. Cu toate că cele mai multe erau mori țărănești, producția de făină se ridica la 100.000 de vagoane. Jumătate din cantitatea produsă asigura nevoile consumului intern, restul fiind exportat, principalul partener rămânând Protectoratul. Situația s-a înrăutățit în 1941 din cauza recoltei slabe când guvernul a introdus cartele la consumul de produse de panificație. 102 fabrici de alcool și produse alcoolice obțineau 200.000 de hectolitri de alcool și spirt din cartofi, porumb și fructe, 60% din acesta fiind pentru nevoi industriale. O serie de mici fabrici și ateliere care produceau pentru

⁴¹ Aspect evidențiat de Peter Mičko, *Špecifika slovenského hospodárstva v roku 1941, po vstupe 1. Slovenskej Republiky do vojny proti ZSSR, în Slovensko v roku 1941. Politika – Armáda – Spoločnosť*, Amarek Syrný a kolektív, Banská Bystrica, Múzeum Slovenského Povstania, 2012, p.186-187.

nevoile locale nu erau luate în considerație de autorul raportului⁴².

În ceea ce privea comerțul intern și extern al Slovaciei, același Constantin Narti a pregătit un alt raport. Economia slovacă s-a adaptat destul de repede la sistemul economic internațional al epocii, tinzând către o economie dirijată. Inițial, au fost păstrate o serie de mecanisme provenite de la fosta Cehoslovacie, cum erau cele din domeniul exportului de cereale sau produse alimentare. Treptat, guvernul de la Bratislava a preluat acest comerț, creându-și propriile companii. Astfel a apărut Societatea „Dovus” care a primit de la stat dreptul de a încheia marile contracte de comerț exterior. Altele, cum era „Societatea pentru importul și distribuția comerțului de cărbuni” aveau un sector de activitate bine delimitat⁴³. De asemenea, guvernul slovac a creat în cursul anului 1941 trei organisme care supravegheau comerțul: Centrala pentru economia vegetalelor, Centrala pentru economia animalelor, Centrala pentru economia materiilor prime și a produselor fabricate. Ele au fost create după model german. Pe lângă acestea mai funcționau „Societatea pentru cereale”, „Slovpol” pentru comerțul cu animale, „Uniunea și Sindicatele de lăptării”, „Asociația pielarilor”, „Societatea slovacă de Spirt” etc. Acestea fuseseră create după modelul celor care au funcționat în Cehoslovacia⁴⁴.

În ceea ce privea comerțul exterior principala dificultate cu care s-a confruntat economia slovacă a fost dependența de Reich și de Protectorat. 75% din exporturile slovace luau drumul Germaniei sau Protectoratului. Marile concerne „IG. Farben” și „Herman Goering Werke”, respectiv băncile Dresner Bank și Deutsche Bank au căutat să replaseze capitalurile cehe pe piața Slovaciei⁴⁵. De exemplu, din cauză că industria metalurgică nu avea tehnologia necesară prelucrării minereurilor feroase, fierul venea din aceste teritorii sau din Ungaria. Mai mult industria metalurgică slovacă era organizată ca să asigure exportul produselor din metal și nu pentru necesarul intern. Mare parte din materiile prime cu care lucra industria slovacă veneau din afară. Neachiziționarea lor ar fi dus la închiderea fabricilor și disponibilizarea muncitorilor care ar fi generat o problemă socială. Cum majoritatea contractelor de import-export erau făcute de fosta Cehoslovacie, noile autorități de la Bratislava au trebuit să păstreze aceste acorduri economice cu străinătatea. Unul din primele decrete ale guvernului viza valabilitatea unilaterală a acestor contracte. Cum firmele mamă se aflau în Protectorat s-a creat un comerț trilateral care producea întârzieri în aprovizionarea fabricilor din Slovacia. Dar Slovacia a reușit în scurt timp să își obțină recunoașterea internațională din partea unor state care aveau contracte în Cehoslovacia. Astfel, pe parcursul anului 1939, au fost semnate noi acorduri economice cu Germania, Polonia, Italia, Elveția, Iugoslavia, Bulgaria, Ungaria și România. Negocieri pentru noi acorduri au fost duse și cu Danemarca și Finlanda. De asemenea, pe parcursul anilor 1939-1941, Slovacia a reușit să semneze acorduri comerciale și cu țări aflate sub ocupația Reichului, cum erau Belgia, Olanda, Norvegia sau Grecia. Și Suedia și Turcia au devenit partenerii economici ai Slovaciei. Însă Protectoratul deținea de departe supremația. Narti aprecia că 80% din mărfurile exportate de Slovacia mergeau în Protectorat și peste 70% din cele importate veneau tot de acolo. Ele beneficiau și de avantajul scutirii de taxe vamale⁴⁶.

În decursul anului 1940 Slovacia a importat bunuri în valoare de 2.873.000.000 de coroane și a exportat de 3.175.000.000 coroane. Balanța comercială a înregistrat astfel un activ de peste 300 milioane de coroane. Acest bilanț ascunde dependența de economia germană. În raporturile directe, Slovacia a înregistrat un deficit de 371 milioane coroane, ceea ce arată pe de altă parte cât de importanți erau ceilalți parteneri economici. În schimb, în relația cu Protectoratul, balanța comercială a fost pozitivă, înregistrându-se un activ de 283 de milioane coroane. Aceasta se datorează politicilor Băncii Naționale a Slovaciei care a acordat prime exportatorilor de produse slovace provenite de la importatorii cehi. Inconvenientul a fost că Slovacia a exportat în Protectorat

⁴² S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f.155-166.

⁴³ Loc. cit., f.89-97.

⁴⁴ Loc. cit., 51/1941, f. 25-26.

⁴⁵ Anton Spiesz, Dusan Caplovic, *op. cit.*, p.222-223.

⁴⁶ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f. 187-204.

mărfuri strict necesare pentru consumul intern (în special cereale și vite). După Reich și Protectorat, al treilea partener comercial a fost Italia. De acolo slovacii cumpărau de regulă fructe, legume și uleiuri vegetale. În schimb, vindeau italienilor produse industriale și lemn. Acest schimb a dus tot la un sold final pozitiv pentru Slovacia. Urma Ungaria, ca important partener economic la Slovaciei, în ciuda deselor tensiuni politice dintre cele două țări⁴⁷. România se clasa abia pe locul al cincilea între partenerii externi ai Slovaciei⁴⁸.

Slovacia a importat în principal produse agricole între care animale vii din Ungaria, fructe și legume în special din Italia și Ungaria, porumb din țările sud-est europene. Materiile prime și produsele industriale proveneau cu precădere din Protectorat, Germania și Ungaria. Petrolul era importat din România. În același timp, a exportat animale vii și produse agrare (vite, grâu, secară, orz, vinuri, băuturi alcoolice) în Protectorat și în Germania. Zahărul, cu precădere, era exportat către țările din sud-estul continentului. De asemenea, materii prime sau semiprelucrate erau exportate în Protectorat și Germania (minereuri, lemn, celuloză, ciment, uleiuri minerale, fire și fibre). Cea mai mare parte din armamentul și munițiile produse de fabricile slovace mergeau tot în Protectorat (un total de 436 milioane de coroane). Balanța pozitivă înregistrată de Slovacia era explicată de Constantin Narti prin activitatea Secțiilor pentru Import și Export din cadrul Direcției pentru Comerțul Exterior de la Ministerul Economiei Naționale. Acestea eliberau permise pentru toate mărfurile care ieșeau sau intrau în Slovacia, inclusiv de la călătorii din trenuri. De regulă erau emise pentru un singur transport. Acestea puteau fi verificate și pe baza lor se stabilea ce mărfuri erau exportate și ce mărfuri erau importate în așa fel încât balanța să se mențină pe plus⁴⁹.

În ceea ce privea comerțul intern guvernul slovac a modificat vechea organizare a asociațiilor de comercianți. De exemplu, comercianții cu cereale au fost înscrși în „Societatea de cereale” care avea monopolul acestui comerț. Ea repartiza tuturor firmelor de comerț de profil cantitățile ce putea fi tranzacționale. Societatea „Slovpol” avea în vedere negustorii de vite; Uniunea Sindicatelor de lăptării coordona comerțul cu produse din lapte ș.a.m.d. Guvernul a avut în vedere și stabilirea prețurilor la diferitele produse și mărfuri. Chiar de la începutul existenței Republicii slovace, guvernul a blocat creșterea prețurilor după dorința firmelor private pentru produsele de strictă necesitate la nivelul la care erau la 1 martie 1939. În același timp, un alt decret prevedea că nici un cumpărător privat nu putea să cumpere o cantitate mai mare de astfel de mărfuri decât cea care era prevăzută și considerată normală. 60 de inspectori și controlori, împărțiți în trei categorii, împreună cu Oficiile regionale și locale aplicau aceste decrete și verificau respectarea lor. Ei erau puși sub autoritatea Ministerului de Interne. Faptul că și-au făcut datoria o dovedește păstrarea prețurilor la cote acceptabile pe parcursul anului 1939⁵⁰. S-au investit importante sume în infrastructura feroviară, mai ales în electrificarea căilor ferate în regiunile care rămăseseră izolate după pierderile teritoriale din 1938-1939. Peste 148 milioane de coroane au fost investite în modernizarea infrastructurii feroviare și alt un miliard în construirea de căi ferate noi. Peste 700 de milioane de coroane au fost investite în infrastructura rutieră. Au fost electrificate aproape 900 de localități iar postul de Radio Bratislava, construit în aceiași ani, a devenit principalul canal de informare a politicii oficiale a regimului⁵¹.

Constantin Narti evaluează și dificultățile cu care se confrunta economia slovacă dar mai ales restricțiile care erau impuse populației. El a avut în vedere nivelul de trai al slovacilor și modul

⁴⁷ Milan S.Đurica, *The Foreign Policy of the Slovak Republik*, Padova-Trieste, Edizioni Lint, 1984, p.27; vezi și Róbert Letz, *op. cit.*, p.228.

⁴⁸ Locul al cincilea poate fi avut în vedere dacă luăm în calcul că Protectoratul era doar regiune administrativă autonomă. Datorită situației sale speciale în cadrul Imperiului dominat de germani și a relațiilor sale cu cealaltă parte a fostei federații cehoslovace putem considera că România se plasa pe poziția a cincia. Cercetătoarea Jana Bauerová susține că România se afla pe locul patru, Protectoratul și Reich-ul fiind tratate ca unul și același partener, Jana Bauerová, *op. cit.*, p.132.

⁴⁹ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f. 187-204.

⁵⁰ Cifrele pot fi comparate cu calculele făcute de Ľudovít Hallon, Miroslav Sabol, *op. cit.*, p.422-423.

⁵¹ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Propagandei Naționale. Presa internă, 739/1943, f.274.

cum războiul a afectat comerțul extern sau consumul intern. Indicatorii avuți în vedere de atașatul comercial român sunt extrem de interesanți pentru o radiografie de ansamblu a economiei slovace și a nivelului de trai din țară. Astfel, indexul alimentelor care puteau fi exportate nu a urcat pe parcursul primelor nouă luni ale anului decât cu două puncte. Între octombrie 1939 și februarie 1940, odată cu organizarea economică a tânărului stat, acest index a crescut cu 11 puncte, ajungând la 113. În schimb, evoluția prețurilor la mărfurile en-gros a înregistrat o tendință de creștere, urcând între martie și septembrie 1939 cu 11 puncte ajungând de la 100 la 110,9. În următoarele șase luni, până în martie 1940 s-a constatat un salt cu 33,8 puncte, atingându-se pragul de 144,7. Aceasta reprezenta o creștere a prețurilor cu 10,3% în prima decadă și cu 39% în cea de a doua. Această creștere s-a răsfrânt asupra situației populației, guvernul fiind nevoit să crească salariile, mai ales pe cele ale angajaților din industrie. S-a calculat că indexul nevoilor unei familii de muncitori cu cinci membri a crescut de la 100 în ianuarie 1939 la 118,5 în aprilie 1940. În bani efectivi aceasta însemna că o astfel de familie ar fi acoperit nevoile strict personale în ianuarie 1939 cu 875 de coroane. În septembrie ar fi fost nevoie de 921 de coroane pentru ca în aprilie 1940 să fie nevoie de 1037. Deci nivelul de trai a scăzut.

În aceste condiții guvernul slovac a dat un decret la 4 aprilie 1940 prin care stopa creșterea prețurilor peste nivelul înregistrat la 1 martie. Pentru a preveni o situație similară cu cea înregistrată în iarna 1939-1940 a fost creat Oficiul Prețurilor, cu referenți din domeniu, și cu supervizori de la Banca Națională și din cadrul Ministerului de Interne (15 economiști și 50 de funcționari ai Ministerului de Interne). Oficiul era ajutat în teritoriu de specialiști din cadrul administrației regionale și locale. Aici erau fixate toate prețurile aplicate pe teritoriul țării iar oficiile regionale aveau competența de a modifica doar prețurile la articolele de importanță locală. Oficiul Prețurilor a stabilit directivele prin care acestea puteau fi calculate, modificate și a lăsat comercianților un procent de maxim 15% peste valoarea de bază. Pentru abateri erau prevăzute sancțiuni care ajungeau până la amenzi de 50.000 coroane și privațiune de libertate de până la șase luni. Prin ordonanțe sau adrese speciale, acest departament a stabilit ca lista produselor de strictă necesitate să cuprindă făina, pâinea, laptele, lâna, cartofii, lemnele pentru foc, furajele, o serie de produse chimice, metalurgice, industriale, materiale de construcții, produse electrice, articole textile și produse farmaceutice. Numai în domeniul produselor textile erau în listă 375 de articole. Un an mai târziu, în aprilie 1941 s-a constatat că Oficiul a înregistrat un relativ succes în combaterea creșterii prețurilor. La produsele vegetale, de la indicele de 122 în aprilie 1940 s-a ajuns la 134 un an mai târziu. La produse animale creșterea a fost de la 110 la 135. La celelalte produse alimentare creșterea a fost de la 114 la 124 iar la furaje de la 105 la 109. O creștere semnificativă s-a înregistrat la produsele textile, de la 181 la 215. Și la alte articole prețurile au crescut. Cu toate eforturile făcute de autorități nu s-a putut stopa tendința generală de creștere a prețurilor. Mai mult, exista și o disparitate accentuată între prețurile „en gros” și cele „en detail”. Guvernul slovac a pus această creștere pe seama dificultăților în care se afla Europa în stare de război. El considera că situația din Slovacia era mai bună decât a altor țări⁵².

Una din principalele măsuri pe care le-a luat guvernul slovac pentru asigurarea unui echilibru economic a fost să raționalizeze consumul intern la produsele de strictă necesitate pentru a putea face față dificultăților datorate războiului. Guvernul slovac a avut în vedere reglementarea consumului la o serie de produse, cum au fost pâinea, zahărul și orezul. O măsură importantă luată de autorități a fost reglementarea consumului de lemn. Centrala Pădurilor și Lemnului, organizație creată de guvern, a impus comercianților să declare cantitățile de lemn și produse din lemn pe care le au în stoc. Două ordonanțe aveau în vedere reglementarea consumului de pâine și făină. Fiecare consumator primea o cartelă pe baza căreia putea cumpăra până la 3,5 kg. făină și 3,3 kg. pâine săptămânal. Doar muncitorii din industria grea aveau dreptul la o cantitate ceva mai mare. Și morile aveau obligația din mai 1941 să declare cantitățile de făină pe care le prelucrau. În 20 iunie printr-o nouă ordonanță atât consumatorii casnici cât și morile trebuiau să își declare rezervele de făină existente. Cum recolta se anunța slabă pentru anul 1941, guvernul trebuia să preîntâmpine o criză a

⁵² S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f.89-97.

produselor de panificație. Mai grav, la 28 iunie, interzicea vânzarea unor produse de panificație (pâine albă, cornuri, biscuiți), cu excepția cantităților care trebuiau livrate spitalelor. De altfel, atașatul comercial român constata că pe piață nu se găsea decât un singur fel de pâine, intermediară. De asemenea fiecare locuitor avea o cartelă cu care putea cumpăra trei kg. zahăr lunar iar în localitățile sub 10.000 locuitori doar două kg. Penuria alimentară a impus autorităților și restricționarea consumului de carne. Abatoarele, firmele de desfacere și particularii au fost nevoiți în urma unor ordonanțe din mai și iulie 1941 să inventarieze numărul animalelor, să restricționeze tăierile și chiar s-a interzis în zilele de post vânzarea produselor din carne. Restaurantele și-au micșorat listele cu meniuri. Pe lista articolelor restricționate se găseau și grăsimile alimentare. Din 25 iunie Ministerul Economiei Naționale a hotărât, ca pentru asigurarea aprovizionării armatei, Societatea slovacă pentru cereale, Societatea „Slovpol” și Centrala Asociațiilor Industriale să reglementeze și să controleze producția, circulația și consumul mărfurilor împiedicând acumularea de stocuri la cele mai multe produse⁵³. Într-un alt raport Constantin Narti aprecia că „Slovacia deși încă nu are un sistem complet de cartele ca în Germania, în ultimul timp este pe cale de a reglementa consumul interior, în special acela pentru produsele de primă necesitate. Consumatorii sunt obligați să se înscrie în caietele de consum ale comercianților unde se aprovizionează, cantitatea ce li se livrează săptămânal sau lunar fiind limitată”⁵⁴.

Printr-un alt decret au fost micșorate taxele de transport pentru mărfurile destinate armatei iar unele taxe vamale au fost micșorate sau anulate pentru a asigura importul cu materii prime sau mărfuri strict necesare consumului intern al populației sau industriei. Vechile organizații sindicale ale muncitorilor au fost desființate și în locul lor a fost creat un Oficiu Central al Muncii dependent de Ministerul de Interne. Un alt departament administrativ și de contabilitate a fost înființat pe lângă Oficiul de Cercetări Agricole din Bratislava care trebuia, printre atribuții să stabilească nevoile agriculturii, condițiile în care se dezvoltă producție și consumul produselor agricole.

Aceste măsuri au creat nemulțumire în țară⁵⁵. Pentru a preîntâmpina eventualele proteste, Ministerul Economiei Naționale în colaborare cu Ministerul Propagandei a organizat o serie de conferințe care să aducă la cunoștința opiniei publice situația economică a țării. Într-o astfel de conferință, ing. Peter Zat’ko, președintele Centralei Materiilor prime a ținut să precizeze că Slovacia nu va suferi de pe urma războiului din est. Dar o primă consecință a intrării în război a fost stoparea importului de bumbac din Uniunea Sovietică. Zat’ko a asigurat fabricile de profil că Slovacia dispune de un stoc suficient pentru ca acestea să poată lucra până în toamnă. El a recunoscut însă că la fier nu existau cantitățile necesare pentru ca toate întreprinderile de prelucrare să poată să își continue activitatea neîntrerupt. De aceea, a cerut ca toate fabricile să-și inventarieze cu exactitate stocurile, neputând să le întrebuințeze decât cu acordul Ministerului Economiei Naționale. În cadrul unei alte conferințe, ținută la Oficiul Propagandei de ministrul Economiei Gejza Medrický, a fost explicată criza cerealelor. Ministerul a lăsat dreptul comercianților de a mări prețurile la produsele cerealiere doar până în toamnă, după recoltă, când acestea trebuiau obligatoriu să scadă. El declara că prin această măsură agriculturii vor fi încurajați să își vândă stocurile iar statul ar putea mai ușor contabiliza de ce resurse dispune. Tot atunci au fost anunțate prețurile maxime la care ar putea fi vândute cerealele (grâu, secară, orz, orz pentru bere, ovăz, porumb). Acestea nu depășeau 12% din prețul pe care cerealele le avuseseră cu un an mai devreme. Deoarece prețul pâinii nu creștea cu același procent, guvernul slovac a constituit un fond de rezervă de 20 de milioane coroane pentru acoperirea diferenței. Mai mult, guvernul a mărit cota pentru familiile de muncitori care aveau copii

⁵³ Loc. cit., f.89-97.

⁵⁴ Loc. cit., 51/1941, f.27.

⁵⁵ Un joc de cuvinte care circula prin țară și făcea aluzie la președintele Jozef Tiso și premierul Vojtech Tuka era „Tiso, Tuka, kde je múka”. (Tiso, Tuka, unde e făina?), Michal Schvarc, Ľudovít Hallon, Miroslav Sabol, „Tiso, Tuka, kde je múka”. (*Kriza v zásobovaní chlebovými obilninami v lete 1941 z pohľadu nemeckého vyslanectva*), în *Slovensko v roku 1941. Politika – Armada – Spoločnosť*, ed. Marek Syrný a kolektiv, Banská Bystrica, Múzeum Slovenského Národného Povstania, 2012, p.23.

de până la 14 ani⁵⁶.

Din august 1941 s-a dat o ordonanță prin care nu mai puteau ieși pe porțile morilor nici un fel de cantitate de făină fără un timbru de control. Aceste timbre conțineau date referitoare la marfa respectivă, cantitate, calitatea, producătorul, data expirării etc. Comercianților le era interzis să primească făină fără aceste date și fără timbru. O altă ordonanță impunea ca toți producătorii de făinoase să aibă un permis special de măcinat eliberat de autoritățile locale, valabile pentru două luni. Cu acestea permise se putea controla ce tipuri de făină prelucra fiecare producător. Constantin Nartî sublinia apoi: „toate cantitățile de cereale ce depășesc pe cele necesare pentru folosința familiei sau a întreprinderii - cantități aprobate de către Oficiile comunale și notariate în baza instrucțiunilor primite - vor trebui vândute și predate „Societății pentru Cereale” care deține monopolul comerțului de cereale, în curs de trei luni din ziua când proprietarii lor le-au adunat sau le-au prelucrat”⁵⁷.

O altă ordonanță din august îi avea în vedere pe producătorii de mac. Criza alimentelor obliga statul să impună măsuri excepționale. De exemplu, aceștia trebuiau să „strângă recolta de mac cu mâna și în așa fel să nu rămâne decât maxim 10 cm. din lungimea paiului”. După măcinare, pleava rezultată era vândută Fabricii de alcaolizi și alte produse chimice din Bratislava. Și acest comerț era supervizat de „Societatea de Cereale”. La 16 august o altă ordonanță prevedea modalitatea de distribuire către populație a cartelelor pentru pâine. Fiecare persoană sau familie primea acest document pe care era trecută cantitatea ce putea fi achiziționată. În aceeași zi, altă ordonanță îi avea în vedere pe crescătorii de animale, în special de vite. Ei trebuiau să își procure legitimații pe care erau trecute procentele de furaje de care aveau dreptul. Societatea „Slovpol” a impus tuturor măcelăriilor și producătorilor din industria cărnii o Ordonanță prin care nu aveau dreptul să taie animale. Cu ajutorul unui Certificat special emis de „Slovpol” se puteau sacrifica animalele. Ele aveau valabilitate mică, de doar o lună, dar asigura monopolul „Slovpol” asupra industriei cărnii. O altă ordonanță interzicea comerțul cu porci vii sub 110 kg. și tăierea exemplarelor care nu aveau peste 102 kg. Și comerțul sau consumul zahărului a fost reglementat. Fiecare persoană avea dreptul la un kilogram pe lună (cu excepția copiilor, a bolnavilor sau a celor care prestau munci grele; ei primind dreptul la încă o jumătate de kilogram). Nici uleiurile vegetale nu au scăpat atenției, acestea neputând fi comercializate liber. Și importurile de materii prime pentru industria textilă erau supravegheate de stat⁵⁸. Spre finalul lunii august s-a stabilit ca persoanele care desfășoară o muncă foarte grea să primească lunar 10 kg. de făină, din care trei pentru copt și 7 pâine sau 3 kg. pentru gătit și 9,3 kg pentru pâine. Persoanele care au o muncă grea primeau 8 kg. făină, din care 3 pentru gătit și 5 kg pentru pâine, sau 3 kg. pentru gătit și 6,6 kg. pâine. Ceilalți primeau 7 kg. făină (2,5 pentru gătit și 4,5 kg pentru pâine) sau 2,5 kg. pentru gătit și șase pentru pâine. Copii până la un an primeau suplimentar un kilogram de făină pentru gătit. Spre finalul anului a fost stabilită o nouă cotă. Întâietate aveau nevoile frontului cea ce a făcut ca toate cotele să scadă. Un studiu comparativ dovedește că în octombrie 1941 slovacii primeau o cantitate mai mică decât cehii din Protectorat⁵⁹. Astfel, dacă un adult care desfășura o muncă grea în Slovacia primea 3

⁵⁶ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 35/1939, f.239-240, despre activitatea lui Peter Zaťko și Ștefan Danihel vorbește și istoricul Róbert Letz, *op. cit.*, p.230.

⁵⁷ S.A.N.I.C. Fond Ministerul Economiei Naționale, Direcția Acordurilor, 51/1941, f. 16-17.

⁵⁸ Loc. cit., f.18-20.

⁵⁹ Constantin Nartî a fost atașatul comercial și al Consulatului României de la Praga. El trimitea rapoarte extinse și asupra situației economice și a măsurilor luate de autoritățile din Protectorat. Dacă am face o comparație a situației de aici cu cea din Slovacia am constata că, în mare, dificultățile erau aceleași. Criza alimentară a impus numeroase restricții, unele dintre ele arătând o deteriorare gravă a nivelului de trai din cele două părți ale fostei Cehoslovacii. Unele produse care erau considerate strict necesare în Slovacia nu erau atât de aspru supravegheate în Protectorat. Pâinea și produsele de panificație în schimb erau vândute doar pe cartele. Cantitățile difereau, cehii fiind aparent mai avantajați. Dacă am avea în vedere câteva detalii, am realiza că situația era la fel de nefericită. Faptul că s-a stabilit ca fiecare persoană să primească 200 grame bomboane pentru sărbătorile de iarnă, că un copil avea dreptul la o jumătate de kilogram de mere în plus față de norma de un kilogram pe care o avea un adult săptămânal, că o țigaretă nu putea depăși

8. O altă echipă a fost parașutată în Bucovina, condusă de Ovidiu Găină.¹²

În timpul crizei din februarie 1945, Nicolae Pătrașcu, după ce s-a consultat cu principalul său colaborator, profesorul Constantin Stoicănescu, a decis ca acesta să plece înapoi în Germania pentru a primi noi instrucțiuni de la Horia Sima¹³. Criza politică de la București, dar mai ales faptul că echipele parașutate nu-și puteau îndeplini obiectivele și erau practic sacrificate au determinat acest demers.

După instaurarea guvernului Groza și preluarea conducerii Serviciului Special de Informații de către Emil Bodnăraș și a Ministerului de Interne de către Teohari Georgescu, într-o primă etapă pericolul pe care-l putea reprezenta mișcarea legionară pentru noul regim a condus la o serie de măsuri specifice. Un prim succes avea să-l constituie arestarea la finele lunii martie 1945 a lui Vasile Noveanu, fost ministru legionar¹⁴. Nu vorbim aici despre o acțiune izolată, ci despre o adevărată campanie a forțelor de ordine întrucât, la 1 aprilie, „Scânteia” publica deja o listă consistentă cu legionari, dar și foști funcționari superiori din Poliție și Siguranță, arestați pentru „participarea la acțiunile fostelor regimuri de dictatură.”¹⁵ Aceasta va fi completată, conform aceleiași surse, la 16 aprilie cu alte 81 de nume de legionari¹⁶.

Campania contra legionarilor era determinată, din punctul de vedere al autorităților, de recrudescența Mișcării și de reactivarea multor elemente gardiste, mai ales în vederea culegerii de informații. Întreaga operațiune era dirijată, așa cum arată și nota informativă a Direcției Generale a Poliției din 9 aprilie 1945, de către Nicolae Pătrașcu și Nistor Chioreanu, trimiși special de către mandamentul din Germania¹⁷. Mai grav pentru autorități era faptul că în zone greu accesibile din munți se formau deja nuclee de potențială rezistență armată¹⁸.

¹² *Ibidem*.

¹³ La 9 februarie 1954, Nicolae Pătrașcu declara:

„În luna februarie 1945 am hotărât împreună cu Stoicănescu ca unul dintre noi să se întoarcă înapoi în Germania, pentru a discuta cu conducerea legionară să se oprească parașutarea de echipe și încetarea propagandei prin radio, considerând aceste două acțiuni agravate pentru situația legionarilor din țară.

Am crezut de cuviință să plece profesorul Stoicănescu...

După plecarea lui Stoicănescu și a lui Schmidt am aflat că trecerea lor nu a reușit, datorită faptului că avionul a fost doborât în zona frontului, deși căpitanul Tanțu anunțase că au sosit la Austerlitz.

După plecarea lui Stoicănescu am rămas eu singur cu răspunderea situației legionarilor din țară”; *Ibidem*, f.8-15.

¹⁴ Buletinul presei de joi dimineață, 29 martie 1945, dă o tentă politică evenimentului anunțând că „a fost arestat ieri la cabinetul special fostul ministru legionar dr. Noveanu, care a făcut legătura între Codreanu și Maniu și a împăcat pe Codreanu cu Carol II.”; Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 2042, f.521.

¹⁵ *Ibidem*, f.542.

¹⁶ „Scânteia”, 16 aprilie 1945.

¹⁷ Iată documentul:

„Pentru a urma și supraveghea organizarea centrelor de rezistență legionare germane, comandamentul legionar din Germania a trimis în țară pe Nicolae Pătrașcu și Chioreanu.

După începerea operațiunilor în curs pentru descoperirea comandamentului legionar din țară și a organizației active, Stoicănescu a plecat în Germania cu un avion și după cum s-a raportat printr-o notă anterioară, s-ar afla într-un spital din Debrețin.

După ce au fost arestați în Capitală și la Ploiești conducătorii organizației legionaro-teroriste, Chioreanu a plecat în Ardeal probabil pentru a se sustrage unei eventuale arestări, siguranța sa personală fiind foarte periclitată în Capitală și a transmite informațiile în Germania.

Față de această situație, cercul restrâns al legionarilor care este la curent cu aceste acțiuni a fost informat că în curând va sosi în țară comandantul legionar Iosif Dumitru, unul din principalii conducători ai grupului din Germania, care va aduce noi instrucțiuni și va dirija măsurile față de situația creată prin descoperirile recente.”; Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Penal, dosar 40.009, vo.17, f.89.

¹⁸ De exemplu putem cita nota informativă a Corpul Detectivilor din 16 aprilie 1945:

Un alt fenomen periculos pentru autorități era reprezentat de parașutarea unor echipe legionare în zona Transilvaniei, cu precăderea în regiunile muntoase, acestea având drept principală misiune culegerea de informații. Sinteza privind activitatea Mișcării în săptămâna 15 – 21 aprilie 1945 semnaleză sosirea în țară pe această cale a lui Iosif Dumitru, consilier al lui Horia Sima, trimis pentru a susține și completa activitatea politică a lui Nicolae Pătrașcu.

Documentul în discuție¹⁹ subliniază faptul că cei parașutați erau bine echipați, având asupra lor valută și sume de bani estimate la 200.000.000 lei, plus medicamente. Totuși, întreaga operațiune putea fi considerată un eșec întrucât dintre cei trimiși în țară numai Florin Constantinescu ar fi fost semnalat la Aiud. De asemenea, sinteza vorbește și despre frământările de la nivelul conducerii legionarilor și despre disensiunile dintre diferitele grupări. Totuși, pentru moment, Nicolae Pătrașcu păstra controlul asupra situației reușind să-și instaleze oameni de încredere în frunte Corpului Răzleți și a celui Militar Legionar²⁰.

Cu toate acestea, putem considera că după 6 martie 1945, legionarii s-au mulțumit cu culegerea de informații, păstrând o expectativă față de evenimentele politice în derulare. În vara anului 1945, după înfrângerea Germaniei naziste și pe măsură ce în România guvernul Groza își consolida cu fiecare zi poziția, au apărut semnele unei noi poziții a foștilor gardiști. Cel mai important semnal era dat chiar de Nicolae Pătrașcu care va semna la 6 august 1945, în calitate de „comandant legionar general”, textul unui manifest intitulat *Legionari din lăuntru și din afara închisorilor*.

Documentul trasa două misiuni principale pentru aderenții mișcării legionare. Prima, care făcea trimitere la noul regim instaurat la 6 martie 1945, chema la:

„O atitudine pozitivă în fața problemelor și a eforturilor de refacere și creație națională, precum și un spirit de perfectă încadrare în procesul de muncă în care trebuie să fie angajate toate forțele producătoare ale României.”

A doua sarcină transmisă de Pătrașcu privea intrarea în legalitate a tuturor legionarii din țară, dar și a celor care intenționau să se întoarcă din exil, revenirea în sânul familiilor și la locurile de muncă pe care le ocupaseră²¹.

Despre resorturile care l-au determinat pe Pătrașcu să semneze acest manifest vorbește chiar el în timpul anchetei din anul 1954. La 9 februarie, el declara că, după 6 martie 1945 a considerat că noul regim va înrăutăți situația legionarilor, dar că și-a schimbat repede punctul de vedere²².

„În ziua de 10 martie 1945, au urcat din Sinaia, pe drumul de munte Piatra Arsă – Babele – Padina, până la schitul Peștera Ialomicioarei, travestiți în uniformă de subofițeri din Corpul vânătorilor de munte, legionarii Caranica Gheorghe și încă unul al cărui nume informatorul (căpitan Sărățianu) nu-l cunoaște.

Din investigațiile și informațiile culese, susnumiții s-ar fi dus direct la Schitul Peștera Ialomicioarei, unde erau așteptați de alți legionari și de călugărul Gherasim...

Din aceeași sursă informativă – în munți se găsesc în momentul de față foarte mulți refugiați politici – oameni care sub trecutul regim au adus un aport favorabil lui Antonescu, socotindu-se urmăriți, ca să scape de grija răspunderilor s-au refugiat în munți.

Aici au luat contact cu militarii dezertori în special din unitățile de jandarmi și cu legionarii care le-au procurat arme și muniții. Trăiesc laolaltă în cabane și stâne. Se alimentează din satele situate la poalele munților, procurând de aici în special mălai, ouă și untdelemn sau untură, alimente ce sunt transportate noaptea pe potecile ce urcă spre vârfurile munților unde se găsesc instalate cabane și bordeie a lucrătorilor angajați de diverse întreprinderi forestiere pentru defrișarea pădurilor...”; Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul de Interne, diverse, dosar 10/1930, f.25.

¹⁹ Idem, fond C.C. al P.C.R., secția Cancelarie, dosar 167/1945, f.2-5.

²⁰ „Menționăm că în anul 1942 – se arată în sinteza citată – s-au pus bazele unei activități combinate a Corpului studentesc cu Corpul muncitoresc legionar, aceasta în urma atitudinii de adversitate față de Horia Sima pe care a avut-o și o are și în prezent Dimitrie Groza, fost șef al C.M.L.-ului, actualmente în Germania...”; *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, dosar 161/1954, f.20-21.

²² Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Penal, dosar 40.009, vol. I 1, f.8-15.

Hotărâtoare pentru s-au dovedit două discursuri rostite în vara anului 1945 de către Ana Pauker și Teohari Georgescu din care rezulta „dorința celor doi membri ai Partidului Comunist ca o parte din legionari să poată obține posibilitatea de a colabora la refacerea țării.”

Manifestul lui Pătrașcu era, desigur, și un semnal de bunăvoință transmis autorităților, venit să completeze un alt material difuzat de profesorul Petre P. Panaitescu în aprilie 1945. Purtând titlul sugestiv *Sugestii pentru o apropiere între partidul comunist și membrii fostei mișcări legionare*²³, documentul semnat de prestigiosul istoric sublinia de la primul paragraf că era vorba despre un demers „absolut personal”, mai ales că extrema dreaptă era lichidată deja. Panaitescu prezenta avantajele creării unui organism politic puternic, absolut necesar pentru vremurile pe care le trăia, dar mai ales pentru viitor, „care să poată ție în frâu faptele nestăpânite ale burgheziei capitaliste.”²⁴

În concluzie, autorul aducea ca argumente pentru „temeiurile unei împăcări” între cele două forțe faptul că în programele Partidului Comunist și ale Mișcării legionare „există puncte de apropiere mai mari ca între oricare dintre grupările politice din țară.”²⁵

Sigur că manifestul semnat de Nicolae Pătrașcu și „sugestiile” lui Petre P. Panaitescu – care potrivit unor surse ar fi fost primit în audiență de Teohari Georgescu²⁶ – pot fi interpretate și ca fiind rezultatul unei stări de derută și de confuzie a conducerii legionare din țară în contextul înfrângerii Germaniei și a începutului sovietizării României. Ele nu trebuie însă să ne surprindă dacă avem în vedere documentul Kominternului din anul 1940, la care ne-am referit deja, în care legionarii erau considerați niște eroi care luptau împotriva lui Carol II, a burgheziei și care militau pentru apropierea de Germania hitleristă, prietenă la acea vreme cu Rusia stalinistă.

În orice caz, în vara anului 1945 cu greu se putea vorbi despre o acțiune coerentă a fostei mișcări legionare. Faptul este surprins și de analiza Biroului L din cadrul Corpului Detectivilor, din 7 august 1945, în cuprinsul unei note care radiografia fosta Gardă de Fier. Documentul atrăgea

²³ Idem, fond Documentar, dosar 145, f.144-149.

²⁴ Panaitescu argumenta astfel:

„Timp de decenii marii proprietari de pământ, bancherii, marii industriași și oamenii de afaceri de tot felul au condus această țară. Partidele politice burheze n-au fost decât instrumentele lor pentru acapararea bugetului statului, pentru a ține în stare de supunere țărănimia și pe muncitori... Ne-am întâlnit în închisoare, la Curțile Marțiale, în batalioanele de sacrificiu pentru ca burghezia să-și poată rumega în liniște avantajele. Aceiași magistrați militari ce se află azi în fața Tribunalului poporului au condamnat din ordin pe legionari și pe comuniști la moarte sau la ocnă pentru că aveau o credință, pe când ei nu aveau nici una,”; *Ibidem*.

²⁵ „Reforma agrară, arăta în concluzie Petre P. Panaitescu, lupta pentru ridicarea țărănimii se află și în programul legionar, mărirea salariilor muncitorilor a fost înfăptuită sub regimul legionar. Singura mișcare populară pentru clasele de jos, alături de cea comunistă, a fost cea legionară”; *Ibidem*.

²⁶ Conform unei informări din 15 octombrie 1956, aparținând lui Petre Mihăileanu, fost inspector general de poliție în legătură cu relațiile lui Teohari Georgescu cu mișcarea legionară, în vara anului 1945, profesorul Petre P. Panaitescu ar fi fost primit de ministrul de Interne:

„Osebit de aceasta, să iau legătură cu unul din căpeteniile internaților.

Odată legătura stabilită mi-a fost indicat ca nume profesorul Petre P. Panaitescu, care urma să se prezinte la Cabinet.

Acesta era recunoscut ca figura cea mai proeminentă, cu un puternic ascendent asupra internaților.

Profesor universitar (șeful catedrei de slavistică), în perioada legionară Rector al Universității și director al ziarului *Cuvântul* (de la eliberarea sa din lagăr lucrează în colectivul Institutului de Istorie al Academiei Republicii Populare Române).

Convorbirea acestuia cu Teohari Georgescu a avut loc în iunie – iulie 1945. Am asistat, parțial, la această convorbire, ea decurgând cam în această direcție.

Teohari Georgescu i-a cerut, în esență, să comunice internaților că guvernul apreciază că este cazul să fie eliberați în etape, cu condiția că nu vor participa – odată liberi – la nici o activitate politică dăunătoare regimului nostru și că se vor încadra – fiecare cu profesia sa – în efortul pe care-l face țara în vederea refacerii sale...”; Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond C.C. al P.C.R., Cplegiul Central de Partid, literele D-L, dosar G-1182, vol. II, f.476-478.

atenția că pot fi observate nu mai puțin de patru tendințe în cadrul extremei dreapta²⁷, prima fiind formată din cei care încetaseră orice activitate (numiți în notă „obosiții”). Al doilea curent era cel al „teroriștilor”, considerați a fi cei mai „fanatici și nereeducabili”. Aceștia erau considerați a fi un real pericol pentru siguranța statului, dar și pentru noul regim instaurat la 6 martie.

„Teroriștii” urmăreau, în viziunea Corpului Detectivilor, două obiective principale. În primul rând era vorba de crearea unei mișcări de rezistență față de regimul controlat de comuniști, cu ajutorul Uniunii Sovietice. Pornind de aici, al doilea scop avea în vedere constituirea de nuclee teroriste care urmau să comită atentate împotriva noilor liderilor ai statului în vederea schimbării raportului de forțe din plan politic. Grupul era format din legionari reveniți din Germania sau evadați din lagăre, dezertori, membri ai fostului Grup Etnic German²⁸. Liderul recunoscut era Nicolae Pătrașcu, omul lui Horia Sima, iar oamenii lui aveau acces la depozite de alimente și de armament de proveniență germană, găsindu-și ascunzători mai ales în zonele muntoase ale țării.

A treia tendință era reprezentată de Horațiu Comaniciu care s-a decis să-l urmeze pe Iuliu Maniu împreună cu aderenții lui. În acest caz vorbim mai ales despre legionari proveniți din Ardeal²⁹, numărul lor fiind însă nesemnificativ. Marea majoritate a foștilor gardiști era reprezentată de „moderați”, care erau dezorientați în fața evoluțiilor politice, motiv pentru care nici nu se încadraseră în nici o tabără. Totuși, nota Corpului Detectivilor atrăgea atenția asupra faptului că se putea observa tendința unor înscrieri individuale în partidele ce constituiau Frontul Național Democrat și chiar în Partidul Comunist³⁰.

Starea de fapt surprinsă în nota Corpului Detectivilor de mai sus este confirmată și de Serghei Nicolau în cuprinsul unui raport manuscris privind activitatea Serviciului Special de Informații, datat 3 februarie 1954, document transmis în epocă lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, iar după venirea în fruntea Partidului Comunist și lui Nicolae Ceaușescu. Vorbind despre problema legionară, Nicolau consemna că înainte de a prelua conducerea Serviciului foștii aderenți ai lui Codreanu erau marcați de „panică, derută, hotărârea unora de a intra în legalitate și a altora de a continua munca împotriva noastră.” De asemenea, raportul consemnează că Nicolae Pătrașcu, Radu Mironovici, Dumitru Grozea și George Manu (neidentificat încă de Serviciu în vara anului 1945) conduceau grupările cele mai periculoase pentru regim³¹.

În aceste condiții, în care regimul abia instaurat la 6 martie 1945 nu era încă pe deplin consolidat, fapt demonstrat și de tensiunile politice determinate de declanșarea „grevei regale”, ideea atragerii grupării conduse de Nicolae Pătrașcu a început să capete contur atât la nivelul conducerii Ministerului de Interne, cât și la cel al Serviciului Special de Informații. De altfel, după cum vedea în continuare, a existat chiar o concurență între oamenii lui Bodnăraș și cei ai lui Georgescu și Nicolschi.

În vara anului 1945, chiar și starea de spirit a legionarilor a început să fie una mai optimistă, fapt demonstrat și de nota informativă a Prefecturii Poliției Capitalei din 30 august. Astfel, informațiile culese mai ales din cercurile celor reveniți din Germania atestau că ei interpretau

²⁷ Idem, fond C.C. al P.C.R., secția Cancelarie, dosar 204/1945, f.2-4.

²⁸ În mod nerealist surse interne legionare estimau că din acest grup fac parte circa 2 – 3000 de membri; *Ibidem*.

²⁹ Alături de Comaniciu, nota Corpului Detectivilor identifica în conducerea grupului pe profesorii Gerota și Virgil Veniamin:

„Acest grup și el destul de redus, are în sânul său o tendință de a pleca de la național-țărăniști în urma constatărilor făcute că aceștia îi utilizează exclusiv pentru scopurile lor și mai ales în urma faptului constatat că acest partid nu le mai poate asigura condițiile de securitate ce au sperat.”; *Ibidem*.

³⁰ Conform documentului citat:

„Concomitent cu aceasta se observă o tendință a câtorva grupuri formată mai ales din foști muncitori și legionari necompromiși de a se apropia de Partidul Comunist Român și de a urmări o sinceră colaborare în vederea încadrării în actuala ordine politică și socială.”; *Ibidem*

³¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond C.C. al P.C.R., Secția administrativ-politică, dosar 2/f.a., f.3-25.

internarea în lagăre, și nu în închisori, drept un element pozitiv din care se putea deduce că noul regim nu dorea eliminarea lor fizică, ci „corectarea lor politică”. Așteptând o amnistiere generală, foștii gardiști discutau tot mai intens și despre posibilitatea ca Nicolae Pătrașcu să intre în contact cu conducerea Partidului Comunist în vederea încheierii unei înțelegeri și chiar a desemnării unui reprezentant în structurile de conducere ale Statului³².

Aceeași stare de spirit o regăsim și în provincie, mai ales în Transilvania. La 5 septembrie, Inspectoratul de Poliție Sibiu raporta că legionarii au început să se înscrie în partidele politice de toate culorile, colportând manifeste semnate *Haiducii lui Avram Iancu, Divizia Sumanelor Negre* sau *Legionarii dinăuntru și din afara închisorilor*. Nota informativă³³ insista asupra ultimul document despre care avea informații certe, și corecte, că ar fi emanat de la comandantul legionar Nicolae Pătrașcu. În aceeași perioadă, Direcția Generală a Poliției era pusă la curent cu faptul că din cercurile maniste este răspândit tot mai frecvent zvonul că Teohari Georgescu ar fi dat dispoziții ca numai legionarii care acceptau în prealabil să se înscrie în Partidul Comunist erau eliberați din lagăre³⁴.

Pregătind contactul direct cu Nicolae Pătrașcu, organele de informații erau preocupate și de soarta comandantului mișcării legionare, Horia Sima³⁵. O notă a Corpului Detectivilor cu caracter strict confidențial și personal, cu nr.9.038 din 20 noiembrie 1945, aduce chiar o informație senzațională. Potrivit datelor furnizate de un informator Sima ar fi fost văzut în București³⁶.

Deși vorbim în mod clar de o pistă greșită pe care erau puse autoritățile, documentul în discuție este valoros din punct de vedere istoric întrucât oferă detalii foarte interesante în legătură cu ultimele acțiuni ale comandanților legionari. Astfel, reiese faptul că Dumitru Grozea, fostul comandant al Corpului Militar Legionar, împreună cu Ilie Gârneață, Mille Lefter și Constantin Papanace ar fi ajuns în Italia unde au luat câteva decizii importante. În primul rând vorbim despre o ruptură a acestora, reuniți în „comandanții Bunei Vestiri”³⁷, și Horia Sima, secondat în țară de Nicolae Pătrașcu. Revenit la București, Grozea avea misiunea de a contacta toți camarazii pentru a le propune adoptarea unei noi linii politice care însemna colaborarea cu extrema stângă, prietenia cu Uniunea Sovietică și susținerea liniei externe trasată de la Kremlin³⁸. După cum vom vedea în continuare, aceasta a fost ideea directoare a pactului la care au ajuns Nicolae Pătrașcu și Teohari Georgescu.

În ceea ce-l privește pe Horia Sima, după înfrângerea Germaniei el s-a reorientat și, profitând de condițiile debutului războiului rece, a încercat să-și ofere serviciile, lui și ale camarazilor, puterilor occidentale³⁹.

³² Idem, fond C.C. al P.C.R., secția Cancelarie, dosar 161/1954, f.8.

³³ *Ibidem*, f.9.

³⁴ Conform unei note informativ din 15 septembrie 1945, Idem, fond Ministerul de Interne, diverse, dosar 8/1945, f.18.

³⁵ Vezi fișa lui Horia Sima de la Serviciul Special de Informații din anul 1945; Arhiva Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității, fond Penal, dosar 13.250, vol.22, f.4-11.

³⁶ Potrivit datelor furnizate, care s-au dovedit false, Horia Sima purta „barbă pătrată, mustăți blonde și este îmbrăcat foarte bine”; Idem, fond Informativ, dosar 210.107, vol.2, f.49.

³⁷ Este vorba despre Radu Mironescu, Mille Lefter, Corneliu Georgescu și Ilie Gârneață; *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Potrivit unei sinteze a Direcției I a Securității din anul 1963, la care am mai făcut trimitere:

„Urmărind să se facă cât mai utile puterilor de ocupație imperialiste, vârfurile legionare au dat ascultare lui Horia Sima când acesta a ordonat colaboratorilor săi apropiați să intre în slujba serviciilor imperialiste de informații. Astfel, Mailat V., Eugen Teodorescu, Borobaru Traian, Marinescu Nic., s-au pus la dispoziția serviciului de spionaj american. Mircea Dimitriu, V. Mihăilescu și alții au intrat în slujba serviciului de spionaj francez.

După reorganizarea generală, Horia Sima a trecut la organizarea legionarilor pe cuiburi și garnizoane, numind conducător pentru R.F.G. pe legionarul Virgil Popa, ajutat de Crețu Țirlea și Eugen Stănescu.

Înțelegerea cu liderul legionarilor din țară a devenit posibilă după ce Nicolae Pătrașcu a fost reținut de autorități după o cursă la care au participat specialiștii Ministerului de Interne și cei ai Serviciului Special de Informații. O notă informativă din 12 noiembrie 1945, întocmită pe baza detaliilor oferite de sursa Virgil, care exploata noutățile oferite de Eugen Titeanu, arată că Pătrașcu „s-a predat guvernului, cu intenția de a trata cu acesta sau cu P.C.-ul încadrarea foștilor legionari într-una din organizațiile P.C.-ului.”⁴⁰

De fapt, nu putem vorbi despre o predare a lui Nicolae Pătrașcu, ci mai degrabă despre o reținere, fapt spre care converg și informațiile venite din partea celor direct implicați în această acțiune importantă. Fostul șef al Direcției III de Contrainformații din Serviciul Special de Informații din perioada 1945 – 1948, Mircea Țigoiu⁴¹, avea să arate, într-o declarație din 9 octombrie 1956⁴², în legătură cu acest eveniment că ajungându-se la colaborarea cu extrema dreaptă, care a ținut până în februarie 1948, a început „o nouă etapă în activitatea legionarilor.”⁴³

Tot în acest scop a organizat și un serviciu de curieri speciali format din Mircea Dimitriu, Eugen Teodorescu și Crivăț Ion, pentru Europa, iar pe Andrei Decebal pentru a face legătura între garnizoane și comandament.

În urma acestor organizări, Horia Sima a convocat o adunare a comandanților legionari în decembrie 1945, unde a indicat ca linie de orientare a activității lor de viitor să mențină și să stabilească legături cu serviciile de spionaj americane, franceze și engleze, cu scopul de a intra în slujba acestor servicii”; Idem, fond S.I.E., dosar 1.537, vol.1, f.11-23.

⁴⁰ Nota informativă mai menționează că Nicolae Pătrașcu era foarte bine tratat la locul de detenție și că existau toate condițiile pentru ca înțelegerea să se perfecteze pentru că:

„Legionarii aveau ca deviză *Omul și pogonul*. Această deviză a fost realizată prin împrumutarea țăranilor. Legionarii aveau un program socialist foarte apropiat de al PC-ului. Legionarii au fost regaliști. Dar nici PC-ul nu e acum antiregalist și de altfel legionarii nu puneau chestiunea monarhismului ca o condiție peste care nu se poate trece. Pentru Partidul Comunist legionarii constituie o organizație cu experiență de luptă și pot fi foarte bine utilizați ca elemente de șoc.”; Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond C.C. al P.C.R., secția Cămară, dosar 161/1954, f.5.

⁴¹ În această calitate s-a ocupat direct de problema legionară, iar ulterior, între 1948 și 1953 a condus activitatea informativă în rândurile emigrației.

⁴² Documentul respectiv este unul foarte important întrucât Țigoiu devoalează și numele informatorilor cu care a lucrat atât în țară, cât și în rândurile emigrației:

„Informațiile în perioada 1945 – 1948 le-am cules prin informatori permanenți ai Serviciului Special de Informații arătați mai jos, cu care am avut contact personal și prin tovarășii din colectivul cu care lucram:

- Prof. Alexandru Constant, fost comandant legionar
- Andor Nicolae, fost comandant legionar
- Ing. Boje Ștefan, idem
- Barbu Atanasie, idem
- Dr. Noveanu Vasile, fost comandant legionar
- Preot Liviu Stan, fost comandant legionar și consilier la Ministerul Cultelor
- Coman Vasile, fost comandant legionar
- Prof. Papacostea și Borzescu Constantin, făcând parte din grupul legionarilor macedoneni, precum și alți informatori ocazionali pe probleme, de care nu-mi mai aduc aminte.

De asemenea, am cules informații despre activitatea legionară din țară prin rezidențele Serviciului Special de Informații de la Sibiu, Cluj, Brașov, Constanța și Suceava, unde existau puternice centre regionale.

Informațiile au fost verificate și completate prin anchetarea legionarilor arestați:

- Crăciunaș Silviu, fost comandant legionar
- Manu Gheorghe, comandantul legionarilor din țară în perioada antonesciană
- Andrei Decebal, comandantul tineretului legionar (Frățiile de cruce)
- Teodorescu Eugen, comandant legionar și ajutor direct al lui Horia Sima
- Ing. Iliu Ion, fugit în Franța
- Ghica Ștefan, comandant legionar și fost director al CAM

La 9 februarie 1954, Nicolae Pătrașcu recunoștea în fața anchetatorului că imediat după ce semnase celebrul manifest din 6 august 1945, a fost contactat de legionarul Vasile Noveanu, care tocmai fusese eliberat din lagărul de la Caracal. Cu prilejul discuției dintre cei doi, care a avut loc în locuința lui Vică Negulescu, Noveanu a relatat că fiind convocat la sediul Ministerului de Interne, s-a întâlnit cu Alexandru Nicolschi care a întrebat dacă circulara în discuție era autentică. Astfel, cei doi au ajuns la concluzia că o întrevvedere cu Teohari Georgescu ar fi fost utilă și chiar benefică pentru Mișcare⁴⁴.

De fapt, atât Nicolschi, cât și oamenii lui Bodnăraș îl supravegheau pe Vasile Noveanu, astfel că, în două jumătate a lunii octombrie, aceștia au aflat că Nicolae Pătrașcu se ascundea la Vică Negulescu, trecând la reținerea lui și a gazdei. În aceeași seară, liderul legionar a avut prima întâlnire cu ministrul de Interne, Teohari Georgescu, în cabinetul acestuia⁴⁵. În legătură cu arestarea lui Pătrașcu și Mircea Țigoiu confirmă varianta comandantului legionar în raportul redactat la 3 februarie 1954:

- Pădureanu Nicolae, legătura legionarilor cu național-țărăniștii.

Între 1948 (după arestarea legionarilor din țară) și 1952 am primit informații de la rezidențele din străinătate de la Londra, Paris, Roma, Belrin, Viena, Istanbul și Buenos Aires și direct prin agenții Țanțu Mihail, Crăciunaș, Coman și Boruzescu, care au fost trimiși de Serviciul Special de Informații ilegal în străinătate și s-au reîntors după 1 – 2 ani în țară (1949 – 1951)”; Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond C.C. al P.C.R., Colegiul Central de Partid, literele D-L, dosar G-1182, vol. II, f.451-475.

⁴³ Declarația lui Mircea Țigoiu trebuie interpretată în contextul epocii, după înlăturarea tripletei Ana Pauker – Vasile Luca – Teohari Georgescu din fruntea Partidului. Edificatoare sunt concluziile lui Țigoiu din 1956, prilej de a-l ataca pe fostul Ministru de Interne și a ridica osanale lui Bodnăraș:

„Din cele de mai sus rezultă că folosind sprijinul și protecția Ministerului Afacerilor Interne (Teohari Georgescu și Nicolschi), legionarii au încercat să organizeze o mare acțiune de lovire pe la spate a regimului nostru, acțiune care era într-o fază destul de înaintată...

... Această trezire a vigilenței noastre se datorește muncii politice permanent dusă cu noi de tovarășul Emil Bodnăraș, care a știut să întărească ura noastră împotriva dușmanului.”; *Ibidem*.

⁴⁴ Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Penal, dosar 40.009, vol.11, f.8-15.

⁴⁵ La 4 mai 1954, Nicolae Pătrașcu prezenta ce s-a întâmplat în acea zi de la reținere până la primirea la Teohari Georgescu:

„După plecarea lui Noveanu din locuință, după circa o oră, o oră jumătate, am observat că în curtea locuinței au intrat mai multe persoane.

Cineva a sunat la ușă, la care mătușa lui Vică Negulescu, proprietare casei a deschis ușa. În camera în care mă găseam eu cu Vică Negulescu a intrat o persoană cu un pistol în mână. Ulterior am aflat că această persoană este Vania Vidrașcu.

Intrând în cameră Vania Vidrașcu ne-a întrebat cine suntem. Vică Negulescu a răspuns că suntem locatari. Domnul Vania Vidrașcu ne-a poftit să ieșim în curte. În curte se aflau mai multe persoane printre care era Guță (Grigore – n.n. GO) Petrovici și Atanasie din Ministerul Afacerilor Interne. Atanasie a venit către mine și mi s-a adresat cu o fotografie ce mă reprezenta pe mine și mi s-a adresat pe nume, totodată invitându-ne ca să-i urmăm.

Eu și Vică Negulescu am fost introduși într-o mașină și conduși într-o locuință particulară despre care am aflat apoi că era locuința lui Petrovici. La această locuință am fost însoțiți de Guță Petrovici și Atanasie... Aceasta era în jurul orei 15.

Am rămas în cameră până seara când am fost invitați într-o altă cameră unde era aranjată o masă. În această cameră se găseau domnul Nicolschi și Guță Petrovici. Eu cu Vică Negulescu am fost poftiți să cinăm cu cele două persoane...

După aceasta am plecat la Ministerul Afacerilor Interne, fără a mi se spune unde merg și am fost condus singur la cabinetul ministrului de către Petrovici, iar Vică Negulescu a rămas la minister.

La ministru am fost introdus de către Petrovici...

Precizez că eu am intrat singur în cabinetul ministrului, Petrovici rămânând afară, arăt că în cabinet era numai Teohari Georgescu, acesta după ce l-am salutat mi-a oferit un loc în fotoliu.”; *Ibidem*, f.16-21.

„Informatorul Noveanu ne arată unde este Pătrașcu, dar după noi dă această informație lui Nicolschi.

Arestarea se produce concomitent de reprezentanții Serviciul Special de Informații și toții Vidrașcu, Țigoiu și Petrovici de la Nicolschi, el este dus totuși la casa conspirativă S.S.I. În urma intervenției lui Nicolschi la Teohari, Pătrașcu este preluat de Ministerul Afacerilor Interne.”⁴⁶

Evenimentele sunt confirmate și de inspectorul Grigore Petrovici, șeful Corpului Detectivilor în anul 1945. Acesta declara, la 27 aprilie 1955, că imediat după 6 martie 1945, la ordinul lui Teohari Georgescu a pornit o acțiune puternică împotriva echipelor de legionari parașutați, reușind să prindă pe ei sosiți la Râmnicu Vâlcea, Brașov, Făgăraș și Constanța. În schimb, informațiile despre Nicolae Pătrașcu erau vagi, aceasta până în momentul în care generalul Alexandru Nicolschi a primit informația privind sosirea în Capitală a fostului secretar general al lui Horia Sima de la Vasile Noveanu, pe care-l folosea ca informator⁴⁷. După acest moment s-a produs reținerea lui Nicolae Pătrașcu.

Rolul important jucat de Alexandru Nicolschi este recunoscut și de Teohari Georgescu, după înlăturarea din frunte Ministerului de Interne în anul 1952. La 18 februarie 1955, fostul ministru declară că generalul Nicolschi a fost cel care l-a informat despre faptul că Nicolae Pătrașcu era dispus să negocieze situația legionarilor care erau urmăriți de autorități. În mod concret, aceștia erau gata să intre în legalitate, fiind gata să depună armele, cu condiția să nu fie arestați. Totuși, Teohari Georgescu nu respingea ideea că el ar fi avut inițiativa aranjamentului cu Pătrașcu⁴⁸.

În legătură cu cele discutate în biroul lui Teohari Georgescu, Nicolae Pătrașcu avea să declare, la 9 mai 1954, că ministrul i-a spus că știa de prezența lui în țară, precum și de circulara către legionari din 6 august 1945, rezumându-se totuși la această primă discuție la chestiuni de ordin introductiv. De asemenea, subliniind faptul că vor urma și alte întâlniri atât cu el, cât și cu subalterni de-ai săi, Teohari Georgescu l-a asigurat pe Pătrașcu că nu va fi închis, ci va sta într-o locuință particulară. După acest prim contact, comandantul legionar a fost preluat de inspectorul Grigore Petrovici și dus în zona Calea Rahovei, într-o casă de pe strada Sandu Aldea, ce aparținea Fabricii de bere Bragadiru⁴⁹.

În Calea Rahovei, Pătrașcu a fost reținut pentru circa o lună, interval în care a mai fost chemat la biroul lui Teohari Georgescu de trei ori, după ultima discuție fiind eliberat⁵⁰. Cu acest prilej s-a ajuns la o înțelegere între cele două părți, cunoscută în istoriografie drept „pactul Georgescu – Pătrașcu”. Ce conținea în mod concret acesta aflăm de la un alt comandant legionar Nistor Chioreanu.

La 5 iulie 1955, el declara în fața anchetatorilor că Nicolae Pătrașcu, după ce a fost eliberat din custodia Ministerului de Interne, l-a informat că înțelegerea prevedea următoarele:

„1. Legionarii care trăiau în ilegalitate să se predea autorităților polițienești, să predea armamentul pe care îl aveau și aparatele de radio transmisie. Aceștia vor primi acte de identitate și nu vor fi urmăriți pentru activitatea lor din trecut.

2. Legionarii care erau arestați sau cu condamnări aflați în închisori, urmau să fie de asemenea puși în libertate, unii prin închiderea dosarelor sau prin stingerea urmăririi, iar cei cu condamnări definitive, prin amnistie.

3. Legionarii se obligau să nu mai întreprindă nici o acțiune subversivă.

⁴⁶ Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond C.C. al P.C.R., Secția administrativ-politică, dosar 2/f.a., f.3-25.

⁴⁷ Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Penal, dosar 40.009, vol.11, f.402-412.

⁴⁸ Georgescu declara:

„Nu-mi amintesc ca eu să fi avut inițiativa la aranjamentul cu Pătrașcu, însă aceasta este posibil; Arhiva Serviciului Român de Informații, fond Penal, dosar 40.009, vol.3, f.440-444.

⁴⁹ *Ibidem*, vol.11, f.16-21.

⁵⁰ În aceeași declarație, Nicolae Pătrașcu arăta că după eliberare l-a mai întâlnit pe Teohari Georgescu de trei ori: în ianuarie 1946, în februarie 1948 și în octombrie 1948 când era deja arestat și anchetat; *Ibidem*.

4. Legionarii vor fi încadrați în procesul muncii, iar cei aflați în câmpul muncii nu vor avea neajunsuri.

De asemenea, legionarii care veneau din străinătate și care se prezentau autorităților, urmau să fie puși în libertate și să primească acte de identitate.”⁵¹

„Pactul” deschidea și calea intrării legionarilor dornici de a-și relua activitatea politică în formațiuni din Frontul Național Democrat, precum Partidul Social Democrat, Partidul Național Popular sau Frontul plugarilor. Realitatea a demonstrat însă că foarte mulți gardiști aveau să se înscrie în Partidul Comunist, unde au activat cu succes până în februarie – martie 1948, atunci când înțelegerea dintre cele două părți a fost ruptă unilateral.

Imediat după ce a fost pus în libertate, Nicolae Pătrașcu a dat un comunicat în spiritul înțelegerii cu Teohari Georgescu, chemându-și camarazii să se prezinte în fața autorităților cu armamentul și materialele „subversive” pe care le aveau în posesie. De asemenea, pentru bunul mers al cooperării dintre cele două părți s-a convenit ca legătura să fie ținută de generalul Alexandru Nicolschi și Vică Negulescu⁵².

Lucrurile au decurs în spiritul înțelegerii de mai sus mai bine de doi ani, timp în care legionarii s-au implicat în susținerea guvernului în timpul unor evenimente cruciale, în primul rând în campania electorală din toamna anului 1946. Abia după ce comuniștii au reușit să se debaraseze de opoziția puternică a Partidului Național Țărănesc, să elimine din guvern „tovarășii de drum” în frunte cu Gheorghe Tătărescu și să forțeze abdicarea regelui Mihai I, s-a trecut la o nouă abordare în raporturile cu oamenii lui Nicolae Pătrașcu.

---

⁵¹ *Ibidem*, f.95-100.

⁵² *Ibidem*.

UN PROFESOR DE ELITĂ DIN SUCEAVA, MIHAI POLOCOȘERIU (1891-1959), LUPTĂTOR ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Tiberiu POLOCOȘERIU

Rezumat: Una dintre personalitățile de marcă ale învățământului liceal sucevean, un exemplu grăitor de sacrificiu în slujba semenilor săi, a fost Mihai Polocoșeriu (1891-1959), profesor titular de științele naturii și igienă la Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava, custode al Muzeului de Științe ale Naturii, susținător activ al vieții social-culturale a orașului. După o întreagă viață dăruită educării tinerelor generații, după o generoasă activitate în slujba orașului și după eroismul dovedit pe front, profesorului Mihai Polocoșeriu i-a fost dat să trăiască atrocitățile și umilințele regimului stalinisto-comunist instaurat la putere, fiind condamnat politic la 6 ani de muncă silnică și la confiscarea totală a averii.

Cuvinte cheie: Mihai Polocoșeriu, învățământ, Suceava, Bucovina, război mondial, deținut politic

Abstract: One of the exemplary personalities of Suceava's high school education, an eloquent example of sacrifice in the service of his peers, was Mihai Polocoșeriu (1891-1959), professor of natural sciences and hygiene at “Ștefan cel Mare” High School in Suceava, custodian of the Museum of Natural Sciences, an active supporter of the city's social and cultural life. After a whole life dedicated to the education of the younger generations, after a generous activity in the service of the city and after the heroism that he showed on the front, Professor Mihai Polocoșeriu had to face the humiliations the atrocities and humiliations of the Stalinist-communist regime in power, being politically condemned to six years of hard labor and total property confiscation.

Keywords: Mihai Polocoșeriu, education, Suceava, Bukovina, world war, political prisoner

Una dintre personalitățile de frunte ale învățământului liceal din prima jumătate a secolului XX a fost, fără îndoială, ilustrul profesor Mihai Polocoșeriu, născut la Suceava în 17 octombrie 1891, într-o familie de intelectuali. După studii temeinice încheiate strălucit la Facultatea de Științe Naturale a Universității din Cernăuți, s-a întors în orașul natal, activând vreme de 33 de ani ca profesor de științele naturii și igienă la Liceul „Ștefan cel Mare”, începând din anul 1919.

Profesionalismul de care a dat dovadă încă de la începutul carierei de dascăl a făcut să fie ales membru în comitetul școlar, în anul 1924, acesta fiind primul comitet școlar al liceului, sub președinția directorului Vasile Burduhos. Fiind un foarte bun organizator și dovedind multă responsabilitate, a îndeplinit cu succes mai multe funcții: custode al muzeului de științele naturii, director al Internatului de băieți „Vasile Cocârlă”, primar al orașului Suceava (ianuarie-februarie 1938), muncind cu dăruire și sacrificiu în slujba societății.

Pentru activitatea exemplară desfășurată a fost decorat cu cele mai onorante distincții: ordinul „Coroana României” în grad de ofițer, „Regele Ferdinand I” cu spade pe panglică, „Crucea Comemorativă a Războiului 1916-1918”, recunoscându-i-se astfel și oficial valoarea.

Evenimentele istorice din acea perioadă s-au succedat cu repeziciune, astfel că și profesorul Mihai Polocoșeriu a fost prins în vârtoarea întâmplărilor care au schimbat pentru totdeauna fața lumii. Astfel, în urma Convenției dintre Turcia și Austria de la 7 mai 1775, a fost hotărâtă anexarea de către Austria a părții de nord a Moldovei, numită apoi Bucovina. Românii din Bucovina n-au conștientizat însă lupta, timp de 144 de ani, pentru apărarea intereselor economice, politice și culturale, a ființei naționale, pentru unirea cu patria mamă.

După intrarea României în Primul Război Mondial alături de Antantă, prizonierii proveniți din armata austro-ungară, care se aflau în lagărele din Rusia, au cerut să fie organizați în unități naționale, pentru a lupta în rândurile armatei române împotriva Puterilor Centrale. În cursul lunii decembrie a anului 1916, circa 2.000 de români, ardeleni și bucovineni, s-au adunat în lagărul de la Darnița, lângă Kiev, manifestându-și dorința de a se înrola în armata română, printre aceștia

aflându-se și Mihai Polocoșeriu, un tânăr de numai 25 de ani, cu grad de sublocotenent. Ministerul de Război al României, prin Ordinul nr. 1191 din 23 februarie 1917, a hotărât înființarea *Corpului voluntarilor români ardeleni - bucovineni*, care semnează, la 5 martie 1917, în lagărul de la Darnița, următorul angajament: „*Noi, ofițerii, gradații și soldații români de neam, jurăm pe onoare și conștiință că voim să luptăm în armata română pentru dezrobirea ținuturilor noastre românești de sub dominația Austro-Ungariei și pentru alipirea lor la România*”¹.

După o pregătire de doar câteva luni, la 6 iunie 1917, primele două batalioane de voluntari, cu un efectiv de 130 ofițeri și 1.500 soldați, echipate și instruite, au plecat din Kiev spre Iași². La 8 iunie 1917, în aclamațiile pline de entuziasm ale mulțimii, voluntarii au fost primiți cu multă căldură și dragoste în gara din Iași.

A doua zi după depunerea jurământului față de țară a avut loc o impresionantă adunare populară în Piața Unirii. Primul ministru I.I.C. Brătianu, poetul Octavian Goga, profesorul Ion I. Nistor și, la cererea publicului, profesorul Nicolae Iorga, în cuvinte emoționante, au adresat voluntarilor chemarea la luptă pentru eliberarea pământului strămoșesc al patriei, dezrobirea fraților aflați de secole sub dominație străină și înfăptuirea unității naționale³.

Prof. Mihai Polocoșeriu, în armata austro-ungară, 1914; a dezertat, asemenea multor intelectuali din generația sa, luptând de partea românilor

¹ Pompiliu Nistor, *Corpul voluntarilor români ardeleni-bucovineni*, în „Gazeta Transilvaniei” din 16 august - 14 septembrie 1922; *Istoria României în date*, Editura enciclopedică română, București, 1971, p. 304.

² Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, ediția a II-a, vol. II, București, p. 409-413.

³ „România Mare”, anul I, nr.1 din 20 iulie 1917, p. 3.

Adresându-se bucovinenilor, profesorul Ion I. Nistor, președintele *Comitetului refugiaților bucovineni*, a spus:

„*Steagul tricolor pe care ați jurat astăzi nu este nou pentru voi, sub cutele lui au biruit strămoșii voștri în Codrul Cosminului. Dar el de aproape un veac și jumătate nu mai fâlfâie mândru peste meleagurile Bucovinei. Îmbogățiți strălucirea lui prin marea biruință pe care întreg neamul românesc o așteaptă cu deplină încredere de la voi și de la camarazii voștri. Vouă soarta v-a rezervat cea mai mare cinste de care se pot învrednici fiii Bucovinei: cinstea de a împlânta din nou steagul național la Suceava... de unde fusese smuls înainte cu 143 de ani de către răpitoarea pajură habsburgică. Aceasta va fi cea mai aleasă răsplată a jertfei și vitejiei voastre*”⁴.

În rândul acestora se aflau: Emanuil Isopescu, Maximilian Ianovici, Filaret Doboș, Vasile Ienceanu (profesor de filosofie al Liceului „Ștefan cel Mare” Suceava), **Mihai Polocoșeriu**, Ion Covasă, Valerian Tarnavski, George Jeleriu, Epaminonda și Silvestru Păuș, Arcadie Turturean, Atanasie Boghean, Ilarion Larionescu, Traian Lupăștean, Valerian Dugan și alții.

Tradiționala horă a Unirii din jurul statuii lui Cuza Vodă i-a strâns la un loc pe românii din Transilvania, Banat, Bucovina și România, încheind această vibrantă manifestare pentru realizarea idealului comun al unității naționale.

Toți acești bucovineni viteji au fost repartizați în regimentele Corpului I Armată, sub comanda generalului Petala, în vara anului 1917 participând la eroicele lupte de la Mărăști, Mărășești și Oituz, aducându-și jertfa de sânge la cauza întregului nostru popor⁵.

La sfârșitul anului 1918, vântul schimbării era resimțit din plin, Imperiul fiind în plină destrămare. Anul școlar 1917-1918 s-a deschis abia pe 9 mai și s-a rezumat la sumare examene anuale. Profesorii (ca Ilarion Bereznițchi) reveneau de pe front animați de voința întregirii naționale. „Garda veche” se completa cu noi profesori: Ioan Lelcu, Teodor Alaci, Ștefan Pavelescu, Mihai Căraușu, Gheorghe Cârlan, Ioan Sbiera, **Mihai Polocoșeriu**, Aurel Buleandră.

Corpul didactic al Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava, după Unire

⁴ Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei*, 28 Noiembrie 1918, București, 1928, p. 84.

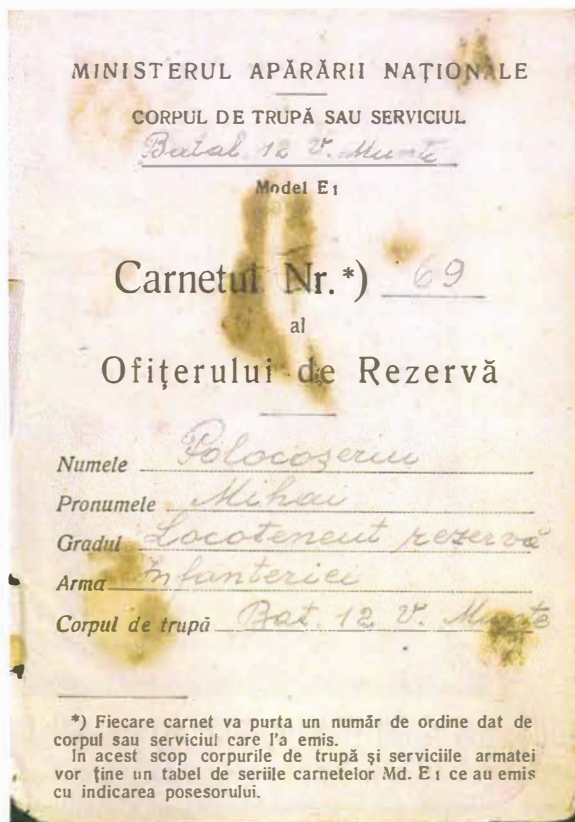
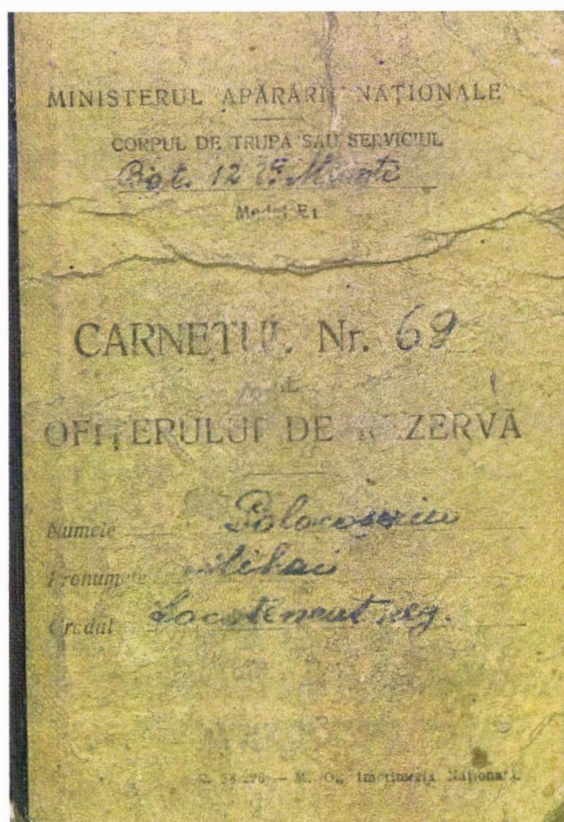
⁵ Pompiliu Nistor, *op.cit.*, în loc cit.

În anul 1920, Mihai Polocoșeriu s-a căsătorit cu Filomena, având un singur fiu, Liviu, născut în 1921. Urmând exemplul tatălui, acesta a fost un elev cu rezultate excepționale, premiant al liceului (1932-1938), devenind, după absolvirea *Magna cum Laude* a Facultății de Medicină și Farmacie din Iași, un reputat medic, prețuit și respectat de toți pentru profesionalismul său.

Locotenent Mihai Polocoșeriu (vânători de munte), în 1917, și Filomena Ștefănschi, cu care s-a căsătorit în anul 1920

Livretul militar din anul 1917

VI. Situația militară.

Corpurile de trupă și serviciile în care a executat serviciul sau a fost concentrat.	Grade și funcțiuni.	Datele înaintărilor în grad, numerilor în funcțiuni și a diferitelor concentrări.	N-rul înaltului Decret sau ordinul în baza căruia s'au făcut mutațiile.
-	Sublt.	6.12.1917	1066/917
Reg. 4472	"	1.4.1918	1864/918
C. V. A. D.	"	28.11.1919	3956/919
Comand. Cerc. Terit. Tr.-Mare	Locot.	1.4.1921	3620/921
Bat. 12 R.M.	"	10.1.1926	380/926
C. R. Tr. Mare	"	6-13.1940	
C. R. Tr. Mare	"	4-11.1940	
C. R. Tr. Mare	"	25-12-1940	

VI. Situația militară.

Corpurile de trupă și serviciile în care a executat serviciul sau a fost concentrat.	Grade și funcțiuni.	Datele înaintărilor în grad, numerilor în funcțiuni și a diferitelor concentrări.	N-rul înaltului Decret sau ordinul în baza căruia s'au făcut mutațiile.
C. R. Tr. Mare	Concentrat de 30 zile.	10-13-10-8	939 executat
Comand. Cerc. Terit. Tr.-Mare	Colonel	26.4/1939	11.11.11
C. T. Tr. Mare	Capitan	10.1.1941	

VII. Viza anuală.

D A T A.			Corpul căruia aparține.	Ultimul domiciliu.	Semnătura și sigiliul cercului de recrutare.
Anul	Luna	Ziua			
1927	III	31	Bat. 12 R.M.	Suceava	
1928	III	10	"	"	
1929	IV	27	Bat. 12 R.M.	Suceava	
1930	IV	27	Bat. 12 R.M.	Suceava	
1931	III	13	"	"	
1932	IV	28	"	"	
1933	IV	10	"	"	
1934	III	26	"	"	
1935	IV	12	"	"	
1936	III	13	"	"	

*) Fiecare aliniat servește la viza unui an.

VII. Viza anuală.

D A T A.			Corpul căruia aparține.	Ultimul domiciliu.	Semnătura și sigiliul cercului de recrutare.
Anul	Luna	Ziua			
1937	IV	17	Bat. 12 R.M.	Suceava	
1938	III	16	"	"	
1939	IV	1	"	"	
1940	IV	7	"	"	
1941	III	12	"	"	
1942	VII	16	concentrat	o. z. 40° 330	
1943	IV	16	concentrat	o. z. 40° 400	
1944	IV	20	concentrat	o. z. 40° 400	

*) Fiecare aliniat servește la viza unui an.

În 1924 rănilor războiului se cicatrizaseră, Marea Unire se înfăptuise organic; astfel că școala suceveană înregistra o dominantă calmă, de împliniri și normalitate. Se desăvârșeau organismele manageriale ale școlii, înființându-se în 1924 primul comitet școlar sub președinția directorului

Vasile Burduhos. Au fost aleși ca membri preotul Sotnițchi, consilierul Sulcină, directorul Sabin, funcționarul administrativ Botez, profesorii Pițul, Polocoșeriu, Cârlan și Batariuc.

Mihai Polocoșeriu a activat ca profesor titular, definitiv, de științele naturii și igienă, la liceul din Suceava timp de 33 de ani (cu întrerupere în anul 1940, când a fost mobilizat, având grad de căpitan, și demobilizat la 25 septembrie 1940), dedicându-și întreaga viață pregătirii generațiilor de elevi (a fost dirigintele viitorului profesor univ. dr. Nicanor Mânecan). A considerat întotdeauna că buna învățatură trebuie să fie corelată cu practica germană și cu maniera franceză, dar să treacă prin sufletul românesc.

Prof. Mihai Polocoșeriu, căpitan al Armatei Române, în anul 1940, la Sighișoara

Alegerea profesorului Mihai Polocoșeriu de către adunarea generală a instituției ca membru în comitetele școlare, prezidate de directorul Vasile Burduhos în perioada 1924-1937 (comitete mandatate pe 4 ani), a determinat implicarea și mai mult a acestuia în viața școlii, atât în organizarea procesului didactic, cât și la atragerea și coordonarea elevilor în activități diverse, precum cea de plantare a pomilor (salcâmi) în parcul din centrul orașului (Biserica Romano-Catolică *Sfântul Ioan Nepomuk*), pe platoul Cetății și în zonele afectate de alunecările de teren.

În calitate de custode al Muzeului de Științe ale Naturii, Mihai Polocoșeriu a fost foarte preocupat de creșterea colecției, inclusiv prin importante donații proprii (măsele și fildeș de mamut ș.a.), precum și de conservarea patrimoniului și de dotarea laboratorului aferent.

Între anii 1925 și 1939 a făcut parte din comisia de examinare pentru elevii particulari, la disciplina științele naturii și igienă.

Profesorul Mihai Polocoșeriu a fost implicat și în viața social-culturală a orașului, fiind membru activ al Reuniunii muzical-dramatice „Ciprian Porumbescu”. A făcut constant diverse donații în bani bisericii ortodoxe din Ițcani (Biserica „Adormirea Maicii Domnului”), Internatului de Băieți „Vasile Cocârlă” și altor instituții de cultură. Fondurile proveneau din derularea unor activități culturale organizate de societate în localitățile Ițcani, Botoșani, Cernăuți, Storojineț, Stupca, cum ar fi: comedia „Cuiul lui Pepelea” de V. Ion Popa, „Pescuitorul de umbre” de Jean Sarment, „Familie

improvizată” după M. Riemann și O. Schwarz, „Dracul” de M. Sorbul, „Moștenire de la răposata” de Rosetti Max ș.a.

A fost membru și în comitetul Societății „Școala română”, societate veterană reactivată în iunie 1936 de către „Asociația profesorilor secundari”.

Alături de profesorii Constantin Procopovici, L. Tomoioagă și dr. M. Gușuleac, profesorul de științe naturale Mihai Polocoșeriu s-a preocupat timp de 30 de ani de întreținerea grădinii botanice amenajate de dr. Baner, grădinarul Universității din Cernăuți, pe locul actualului parc „Simion Florea Marian” ce străjuiește casa memorială a academicianului.

Împreună cu prietenul și colegul profesor dr. Rudolf Gassauer a realizat mai multe studii privind motivele zoomorfe folosite în ornamentarea unor obiecte arheologice, publicate în reviste de specialitate (*Südost-Forschungen*, 1941, vol. VI, p. 240, și altele).

După o întreagă viață dăruită educării tinerelor generații, după o generoasă activitate în slujba orașului și după eroismul de care a dat dovadă pe câmpul de luptă pentru idealurile naționale și apărarea patriei, profesorului Mihai Polocoșeriu i-a fost dat să trăiască umilințele regimului stalinist instaurat la putere, fiind condamnat pe motive politice: a deținut funcția de primar al orașului Suceava timp de două luni!

A fost „recompensat” cu 6 ani de muncă silnică, la fel cum li s-a întâmplat multor oameni de valoare ai neamului nostru. A efectuat cu demnitate doi ani și jumătate, din care trei luni la închisoarea din Suceava – actualul Palat de Justiție și restul la canal. Ca pedeapsa să-i fie completă, a avut parte și de confiscarea totală a averii.

S-a întors din detenție foarte grav bolnav acasă, la Suceava, și, după scurt timp, a decedat, la 8 august 1959, la 68 de ani, rămânând în memoria tuturor ca un ilustru și venerat dascăl, o personalitate de elită a Sucevei, un mare patriot și un om de o incontestabilă valoare intelectuală și morală, modest și extrem de muncitor, care a pus mai presus de sine binele semenilor săi, crezând în oameni și în idealurile pentru care a luptat.

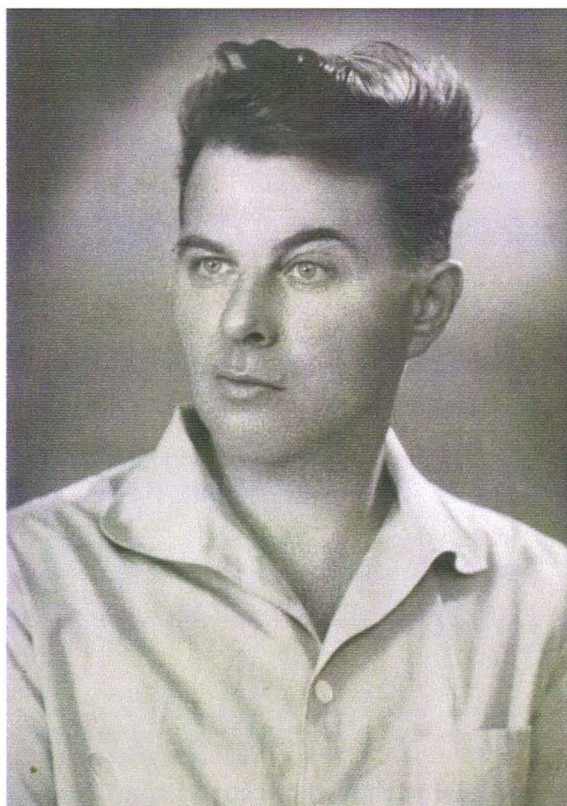

Prof. Mihai Polocoșeriu, cu familia, în grădina casei părințești din str. Mirăuți, Suceava (confiscată de comuniști)

Ioan și Reghina Ștefanchi, cu fiica lor Filomena (Mina), viitoarea soție a prof. Mihai Polocoșeriu, la Chicago, 1911, unde au emigrat la începutul secolului XX

Dr. Liviu Polocoșeriu în anul 1960 și soția sa, Eugenea (n. Anton), într-o fotografie din 1952

DOUĂ ACTE DOMNEȘTI DIN COLECȚIA MUZEULUI BUCOVINEI

Benonia JITĂREANU

Rezumat: Muzeul Bucovinei Suceava deține un număr de 165 acte domnești, emise în perioada secolelor XV-XIX, redactate atât pe pergament cât și pe hârtie cu filigran, care se referă în marea lor majoritate la realități din Moldova istorică. Cele două acte domnești asupra cărora ne-am oprit datează din prima jumătate a secolului al XVIII-lea și se referă la situația unor sate din vechile ținuturi Suceava și Cernăuți, evidențiind interesante întâmplări locale, dar și realități mult mai vechi.

Cuvinte cheie: document, act domnesc, Moldova, mănăstire, sat medieval, dări, hotare

Abstract: The Bucovina Museum holds 165 princely documents, issued during the 15th-19th centuries, written both on parchment and on watermarked paper, which mostly refer to the realities of historical Moldavia. The two princely documents analyzed date back to the first half of the 18th century and they refer to the situation of some villages from the old counties of Suceava and Chernivtsi, highlighting interesting local events, but also much older realities.

Keywords: document, princely document, Moldavia, monastery, medieval village, taxes, borders

1719<7227> martie 15, Iași

Mihai Racoviță, domnul Moldovei, cere dregătorilor de Câmpulung să soluționeze neînțelegerile dintre mănăstirea Moldovița și câmpulungenii care și-au făcut case pe moșia Vama, proprietate a mănăstirii.

+ Io Mihai Racoviță voevod din mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei. Facem știre cu această carte a domniei mele tuturor cui i se cade a ști: Precum au venit înaintia noastră și înainte ai noștri moldovenеști boiari, a mari și a mici, rugătorii noștri călugării de la sfânta mănăstire Moldovița, și-au făcut mare jalobă pe oamenii de Câmpul Lung, zicând precum li-au împresurat din hotarul sfintii mănăstiri Moldoviții de ș-au făcut unii și casă și alte lăcașuri, puind pricini că au cumpărat pe bani, și iaste moșie a lor. Deci domniia me văzând jaloba lor și arătând călugării și urice de la domni bătrâni, scriind în sămne hotarul, s-au scris o carte a domnii mele la părintele și rugătorul nostru chir Calistru, episcopul de Rădăuți și la boiarii noștri dumnăului Costandin Zbiera fost mare șătrari, și la Vasilie Ciudin fost mare postelnic, vornicei de Câmpul Lung, ca să margă acolo să ia sama acelui hotaru, duple cum vor arăta dresele sfintii mănăstiri, din sămne în sămne, și câte case s-ari afla de a câmpulungenelor, făcute pe hotarul sfintii monăstiri, toate să le strice, căci am socotit că nu iaste nimeni volnicu, nici a vinde nici a cumpăra din hotarale svintelor mănăstiri. Iar de ar fi și cumpărat cineva să păgubască, nici au cumpărat rău preste legia sfintii pravili, și i-au fostu dobândă cât s-au hrănit până acum. Deci după porunca domniei mele, mergeți dumnălor acolo împreună cu sfinția sa părintele chir Calistru episcopul, și cercând pe unde scrie uricul răposatului Alezandru voevod, din sămne în sămne, aflat-au câteva casă și odăi făcute chiar pe hotarul sfintii mănăstiri Moldoviții de a câmpulungenilor, și în mijlocul fânațelor, și întrebându-i pe câmpulungeni de au niscaiva drese domnești pe acele locuri sau

zapise de niscaiva ocini, oameni de moșie, și nici unii n-au arătat nimic, fără de cât au dat samă zicând că au cumpărat de la vecinii sfintii mănăstiri Moldoviții. Deci adevărindu-să întru acesta chip cum au fostu întrat câmpulungenii cu vicleșug pe moșia sfintii mănăstiri Moldoviții de s-au fost făcut moșinași pe hotarul sfintii mănăstiri, deci am dat poruncă de li-au aprisu casăle și să-i scoață de tot de pre acel hotar. Și de acum înainte nimeni să nu între fără de voia călugărilor pe moșiia sfintii mănăstiri. Drept aceia li-am întăritu și am înorit și de la domniia me pre acele semne precum le scriu dresăle cele bătrâne de la ciitorii lor. Începându-să hotarul acelu sat a sfintii mănăstiri Moldoviții ce să număște Vama, întâi din vadul de pre Moldova ce-i pre din jos de sat de Câmpul Lung, cu poiana drept la Gura Jărezii, și în sus pre părau la obârșie. De acolo la Măgura Moșului și de acolo la răscoale și la Măgura Plopul și de acolo la Fântăna Sărată și de acolo pre dialul Frăsenelul drept la Valiia Sacă și în jos pre vale unde cade în Moldova. De acolo preste Moldova la părau lui Cetet, și în sus pre părau Cetetul la vârvul dialului celui mare, și de acolo tot pe opcina dialului celui mare cu toate izvoarele ce cad în Moldova și în Moldovița la obârșia Frumosul ce cade în Moldovița. Și de acolo preste Moldovița în gura apei Deii, și de acolo la vârvul Deii plaiul, și de acolo pre dialul Paltinul unde cade în Moldova la vadu, pre din jos de sat, de satul Câmpul Lung, de unde s-au început dintăi. Drept aceia ca să fie sfintei mănăstiri Moldoviții și de la domniia mia driaptă ocină și moșie și uric de întăritură cu toate hotarale și cu tot venitul stătătoari în veci. Iar cine s-ar ispiti să ia dintr-acel hotaru ce scrie mai sus să rămăe supt blăstămul care scrie la uricul bătrânului și bunului Alezandru voevod și ertare să nu afle. Aciasta am dat și am întărit ca să steie neclătit și altul nimenia să nu aibă a să amesteca. Anul 7227 luna mart<ie> 15zile

Io Mihai Racoviță voevod

(semnătura domnului - m.p.)

Colecția Documente Istorice - Muzeul Bucovinei Suceava, original în limba română-alfabet chirilic, hârtie *difolio* (36x35cm), invocația simbolică și inițiala de text stilizate, pecete domnească aplicată în ceară roșie, desprinsă, semnătura domnului presărată cu nisip aurifer, nr. inv. 2096/a.

[illegible]

1752 <7250> martie 18

Constantin Mihai Cehan Racoviță, domnul Moldovei, scutește de dări satele Toporăuți și Jusca, ținutul Cernăuți, sate aflate în proprietate mănăstirii Barnovschi de la Iași, închinată în anul 1627 la Patriarhia Ierusalimului. Jumătate din satul Toporăuți fusese proprietatea voievodului Ștefan cel Mare, dăruită lui Luca, fiul lui Petru logofăt, pentru slujbă credincioasă, la 28 aprilie 1464.

+ *Noi Costandin Mihail Cehan Racoviță voievod, din mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei.*

De vreme ce rugătoriul nostru iermonah Procopie egumenul de la svânta mănăstire Barnovschi ni-au arătat hrisoave de la preînălțat părintele nostru mărie sa Mihai vodă, și de la alți luminați domni mai bătrâni scriind despre doauă sate a mănăstirii anume satul Toporăuți și satul Jusca, ot ținutul Cernăuțului, ca să fie apărați oamenii dintr-aceste sate de angheriele ce sânt pe alții, asemenea dară și domnie me am întărit apărarea lor cu cartea aceasta, plătindu-și ei birul după așezare ce s-au făcut în toată țara, cu altele cu nimică să nu fie supărați, nici cu solorit, nici cu gloabe, deșugubină, nici cu clăci stărostești, nici cu alte cheltueli. Și să fie apărați și de cai de olac și de podvoade, și de orice alte slugi domnești sau boerești, căroră poroncim să nu ia de la aceste sate, măcară cu ce porunci ar fi îmblând sau de vor fi și cu cărțili domnii mele încă să dei pace. Căci domnie me m-am milostivit și i-am iertat de toate, după cum scriu și hrisoavele luminaților domni cei mai bătrâni, iar de s-ar ispiti cineva, să le facă oricât de puțăn val, unii ca aceia vor fi de mari certari de la domnie me, într-alt chip nu va fi. Anul 1752 mart<ie> 18.

Noi Costandin Voevod

(semnătura domnului – m. p.)

Colecția Documente Istorice - Muzeul Bucovinei Suceava, original în limba română - alfabet chirilic, hârtie difolio (21,5x 32 cm), filigran, pecete domnească inelară aplicată în cerneală roșie, nr. inv. 2081.

PONTURILE DE ÎNTREBĂRI DIN PARTEA BUCOVINEI ȘI RĂSPUNSURILE DIVANULUI MOLDOVEI (1782), ÎNȘOȚITE DE CÂTEVA OBSERVAȚII ISTORICE ȘI ARHIVISTICE

Arcadie M. BODALE, Maria GOGU-ZINOVII

Rezumat: În 1782, baronul Karl von Enzenberg, primul guvernator militar al Bucovinei, preocupat să înțeleagă vechea organizare a acestei provincii, a adresat mai multe întrebări domnului Moldovei Constantin Moruzi privitoare la modul în care se moșteneau și se hotărâneau moșiile în Țara Moldovei, termenele la care se prescriau acțiunile judecătorești privitoare la stăpânirea unei moșii și vârsta la care un om putea fi socotit major. Apoi, același comandant militar a mai trimis încă un set de întrebări, prin care cerea lămuriri despre vechiul hotar dintre Moldova și Polonia, despre organizarea socială și fiscală a țării, despre drepturile răzeșilor, mazililor și ruptașilor, dar și despre îndatoririle mazililor și ruptașilor față de conducătorul țării și față de comunitate.

Aceste întrebări și răspunsuri sunt foarte importante nu numai pentru istoricii preocupați de istoria Țării Moldovei în perioada medievală sau de cea a Bucovinei ori a Basarabiei în epoca modernă, ci și pentru cercetătorii care se ocupă de istoria culturii românești. Astfel, documentul de față oferă informații prețioase privitoare la istoria cancelariei statului, la vechile hotare ale Principatului Moldovei și la organizarea juridică, socială și fiscală a acestui principat. Totodată, pe lângă bogata informație istorică pe care o cuprinde, documentul de față are și o importanță majoră pentru lingviști și filologi, căci ne da sensul unor cuvinte vechi, demult dispărute din limba română.

Aceste întrebări cu răspunsurile lor au fost transcrise în condica pricinilor străine din Cancelaria Divanului Domnesc al Moldovei. Ulterior, pentru buna administrare a Basarabiei, ruptă din Principatul Moldovei de către Rusia în 1812, autoritățile ruse au făcut în mai multe copii după acest document, din care, câteva, se păstrează la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, la Arhiva Națională a Republicii Moldova din Chișinău și la Biblioteca Academiei Române din București.

Cuvinte cheie: Documente, arhivă, incendiu, proprietate, hotare, drepturi, obligații, Bucovina, Basarabia, Moldova.

Abstract: In 1782, Baron Karl von Enzenberg, the first military governor of Bukovina, was preoccupied to understanding the old organization of this province. In this way, he addressed several questions to voivod Constantin Moruzi of Principality of Moldavia regarding the manner in which the estates were inherited and settled in Land of Moldavia. As well as, the terms at which court actions were prescribed regarding the possession of an estate, also the age at which a person could be considered a major. Later, the same military commander sent again another set of question asked for the old border between Moldavia and Poland, about the social and fiscal organization of the country, about the rights of the free peasants (called *razes*), the nobles without public function (called *mazili*) and peasants exempted from paying the tax (called *ruptasi*). As well as, he asked about the duties of the mazili and ruptasi towards the voivod of the country and the community.

These questions and answers are very important for historians who have been concerned on history of Moldavia during the medieval period and Bukovina or Bessarabia in the modern age, but also for the researchers who have been preoccupied with the history of Romanian culture. Thus, the present document provide valuable information regarding the history of the state chancellery, the old borders of the Principality of Moldavia, the juridical, social and fiscal organization of this principality. At the same time, besides the rich historical information it contains this document have a major importance to linguists and philologists, because it gives the meaning of old words, which have long disappeared from Romanian language.

This correspondent was transcribed into register of foreign causes from the Chancellery of the Princely Divan of Moldavia. Subsequently, for the good administration of Bessarabia, after ruptured from Moldavia by Russia in 1812, the Russian authorities made several copies of this document. Some of them are keeping at the Central Historical National Archives from Bucharest, at the National Archives of the Republic of Moldova from Chisinau or the Library of the Romanian Academy from Bucharest.

Keywords: Documents, archive, fire, property, border, rights, obligations, Bukovina, Bessarabia, Moldavia

După ocuparea Bucovinei, Curtea Imperială din Viena a urmărit să înglobeze rapid noua provincie în sistemul administrativ, social, juridic și economic al Monarhiei Habsburgice. Apoi, pentru a obține cât mai multe foloase din această anexare, autoritățile austriece au întocmit situații amănunțite cu averile stăpânilor de pământ și cu bogățiile naturale existente pe acest teritoriu rupt din Țara Moldovei. Astfel, s-a realizat cel dintâi cadastru din Cordon, motiv pentru care egumenii mănăstirilor și toți boierii au fost chemați în fața *Comisiei Aulice pentru delimitarea proprietăților din Bucovina* cu documentele moșiilor pe care le stăpâneau¹. Totuși, în cadrul procesului de integrare amintit, autoritățile habsburgice au fost nevoite să țină seama și de particularitățile locale, pentru a nu stârni adversitatea populației românești. Din acest motiv, administrația militară a Bucovinei a adresat, în 1782, mai multe întrebări Divanului Domnesc din Iași privitoare, în special, la organizarea socială și fiscală a Țării Moldovei.

Aceste întrebări cu răspunsurile lor s-au păstrat în mai multe copii, care se găsesc la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, la Arhiva Națională a Republicii Moldova din Chișinău și la Biblioteca Academiei Române din București.

Din însemnările marginale aflate pe câteva din aceste copii, aflăm că ele au fost făcute după documentul original din condica Logofetei Divanului Principatului Moldovei. Acest document începea pe fila 64 a pomenitei condici, unde era trecută o însemnare a boierilor Divanului. Din această notiță știm că răspunsurile respective au fost alcătuite la solicitarea baronului Karl von Enzenberg, primul guvernator militar al Bucovinei. Acesta, preocupat să înțeleagă organizarea socială și juridică a Bucovinei, a solicitat, mai întâi, autorităților de la Iași date cu privire la modul în care se moșteneau și se hotărâneau moșiile în Țara Moldovei, termenele la care se prescriau acțiunile judecătorești privitoare la stăpânirea unei moșii și vârsta la care un om putea fi socotit major. Apoi, același comandant militar a mai trimis încă un set de întrebări, prin care cerea domnului Constantin Moruzi voievod lămuriri despre vechiul hotar dintre Moldova și Polonia, despre organizarea socială și fiscală a țării, despre drepturile răzeșilor, mazililor și ruțașilor, dar și despre îndatoririle mazililor și ruțașilor față de conducătorul țării și față de comunitate („bublecuri”).

Faptul că scrisoarea generalului austriac a fost adusă la Iași de doi ofițeri din subordinea sa și că în Condica Logofetei au fost trecute distinct două seturi de întrebări și răspunsuri: cel dintâi, intitulat „*19 Ponturi de întrebări din parte(a) Bucovinii, cum să arată mai gios*” (consemnat la f. 64-71 din Condică) și cel de-al doilea numit „*Alte 7 Ponturi de întrebări din parte(a) Bucovinii, cum să arată mai gios, pe număr*” (trecute în aceeași condică, imediat după cel dintâi set de întrebări, la f. 71-74), ne face să credem că cei doi ofițeri au adus fiecare câte o scrisoare, una cu 19 întrebări și cealaltă cu alte 7 întrebări. Că este vorba de două scrisori și nu de una singură o dovedește și răspunsul la ce-a de-a doua întrebare din cele 7 *Ponturi de întrebări*, unde se menționează că la această problemă „s-au arătat mai pre larg la al doile(a) pont, la *copia* <s.AB> cu 19 ponturi”.

Trimiși din Cernăuți spre Iași unul după altul, cei doi mesageri au ajuns la Iași fie concomitent (caz în care ei s-au întâlnit pe drum), fie cel de-al doilea ofițer a ajuns în capitala Moldovei la scurt timp după sosirea primului emisar.

Răspunsul boierilor Moldovei, bazat pe *Pravilă* și pe obiceiul pământului, a fost prezentat domnului Constantin Moruzi, care, la 19 februarie 1782, l-a trimis la Cernăuți („*Măriia Sa vodă către Ghinăral Maior Baron Ințänbergu, răspunsu*”), probabil prin aceiași ofițeri care îi aduseseră scrisorile lui Enzenberg.

Așadar, cea mai mare parte a întrebărilor adresate Divanului Moldovei se referă la stăpânirea pământului, semn că autoritățile imperiale căutau să înțeleagă foarte bine această problemă, căci erau preocupate să inventarieze toate moșiile și stăpânii lor din Bucovina și să secularizeze averile

¹ Cf. Dimitrie Dan, *Mănăstirea și comuna Putna. Cu două appendice*, București, Edițiunea Academiei Române, 1905, p. 244-261.

mănăstirești din această provincie. Astfel, în 1781, din ordinul împăratului Iosif al II-lea, guvernatorul militar Enzenberg a înființat *Comisia Aulică pentru delimitarea proprietăților din Bucovina*, care era condusă de colonelul Metzger și din care mai făceau parte boierii mazili Ion Calmuțchi, în calitate de căpitan asesor, și Alexandru Ilschi asesor. Această *Comisie* trebuia să identifice și să delimiteze toate moșiile din Bucovina, motiv pentru care, între 1782 și 1783, i-a chemat pe toții stăpânii ce dețineau proprietăți în această provincie ca să-și dovedească, prin documente, dreptul la posesiunile lor de aici. Că *Ponturile de întrebări* trimise de generalul Enzenberg domnului Moldovei erau destinate activității acestei comisii o dovedește însemnarea de pe f. 2r a copiei din Arhivele din Chișinău, unde s-a notat că se cereau răspunsuri „după ale *Pravilii și obiceiul pământului urmări*”, fiindcă „*Comisia de acolo are trebuințe*” să cunoască în amănunt pricinile referitoare la problematica stăpânirii pământului. De altfel, prin activitatea ce a desfășurat-o, *Comisia de delimitare* a putut să inventarieze și să întocmească protocoalele de delimitare a tuturor proprietăților boierești și mănăstirești din Bucovina. De altfel, inventarierea averilor bisericești fusese poruncită de împărat la 12 decembrie 1781, iar, ca urmare a activității amănunțite desfășurate de *Comisie*, prin dispoziția imperială din 19 iunie 1783, Iosif al II-lea a putut decreta desființarea majorității mănăstirilor și schiturilor din Bucovina, precum și secularizarea averilor lor. Totuși dispoziția imperială din 19 iunie 1783 nu a putut fi pusă imediat în practică, căci abia la 29 aprilie 1786, prin *Regulamentul bisericesc*, s-a definitivat înființarea *Fondului religios greco-oriental al Bucovinei*.

Primul lucru de care au fost interesați austriecii a fost dacă moșiile celor trei târguri din Bucovina (Cernăuți, Suceava și Siret), care aparținuseră domnului Moldovei și, în urma raptului din 1774, deveniseră proprietatea împăratului de la Viena, au hotarele alese și dacă aceste hotarnice se păstrează. Dat fiind faptul că în 1782 nu se mai păstra în Moldova nici una din vechile condici cu documentele târgurilor, se comunică autorităților imperiale că informații despre hotarele acelor moșii se mai puteau afla doar din actele de danie date boierilor de către domnii țării sau din hotarnicele care s-au făcut acelor locuri din poroncă domnească, atunci când se rezolvaseră neînțelegerile dintre megieși.

Apoi, generalul Enzenberg întreba dacă era un lucru obișnuit ca la dania unei moșii din hotarul târgurilor să se precizeze hotarele ei și dacă în Arhiva Iașului se găsesc documente („hotarnice și scrisori”) în care să se menționeze aceste semne de hotar.

Răspunsul marilor boieri moldoveni este unul extrem de interesant. Astfel, ei arată că dintru început tot teritoriul Moldovei a fost loc domnesc, iar această situație se explică astăzi doar prin faptul că această țară fusese făcută („descălecată”) și stăpânită de domnii țării prin dreptul sabiei. Ca atare, dat fiind faptul că întreg teritoriul Moldovei aparținea domnului ei, acesta a stabilit locurile în care urmau să se facă târguri, iar după aceea el le-a înzestrat „cu loc împregiur îndestul, spre îndestularea orașenilor”. Or, acest răspuns arată că, în tradiția locală, orașele Moldovei au fost creații exclusiv domnești, fiind posterioare descălecatului, căci și așezările anterioare venirii lui Dragoș și a lui Bogdan au obținut un statut urban sau semi-urban (de „târg”) doar ca urmare a unei decizii a puterii centrale și numai în virtutea acestei decizii domnii le-au făcut și ocoale cu moșii împregiur lor pentru hrana târgoveților. Fără un privilegiu domnesc, nici o așezare din Țara Moldovei, oricât de mare ar fi fost, nu putea deveni târg. Semnificativ este că această tradiție a fost consemnată și într-una dintre interpolările lui Misail Călugărul din *Letopisețul lui Grigore Ureche*, unde se arată că Iuga vodă „au descălecat orașe pren țară, tot pre locuri bune și le au ales sate și le au făcut ocoale pren pregiur”².

În virtutea lor de stăpâni ai întregului pământ, domnii, atât „cât au vroit”, au dat danie boierilor „după slujba și cinstea” fiecăruia, moșii din hotarele târgurilor, ba uneori chiar și târguri întregi, însă semnele hotarelor acestor miluiri se regăsesc doar în unele dintre cărțile domnești. Totuși,

² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 68.

astfel de delimitări ale moșiilor erau trecute în vechile condici ale târgurilor, care s-au prăpădit din pricina tulburărilor militare care au cuprins Moldova, când s-au pierdut și multe alte ispisoace, mai vechi și mai noi, așa încât hotarnice, scrisori și cărți domnești pentru diferite alte pricini nu se mai păstrează în „Arhiva Moldaviei”. Prin urmare, fiecare își stăpânește ocina nu numai pe bază de documente domnești, ci și prin alte „încredințate dovezi și vrednice mărturii de stăpânire”, în care un loc însemnat erau mărturiile oamenilor buni de primprejur, ce erau certificate de către puterea centrală.

În același timp, trebuie să observăm că primele două întrebări trădează faptul că guvernatorul militar al Bucovinei, obișnuit cu modul în care autoritățile imperiale păstrau documentele de proprietate și arhivele orașelor din imperiu, spera că astfel de documente se găseau și în „Arhiva Iașului” (în realitate, Arhiva Divanului Domnesc, care se păstra la Mitropolia Moldovei).

Urmează întrebarea legată de fiscalitate, statul austriac fiind interesat dacă mai avea dreptul să strângă fostele venituri domnești, precum taxele pentru trecerea apelor cu bacul sau cu podul plutitor, ce erau cunoscute sub numele de „brudină” sau „venitul podurilor”. Or, toate aceste venituri au fost strânse de domnie – prin intermediul celor care erau rânduiți în acea vreme ispravnici ținutali („pristavi”), care, la rândullor, își trimiteau slujitorii din subordine să le încaseze, așa cum se proceda și în privința altor dări – doar atâta vreme cât moșiile de unde se luau astfel de taxe au fost domnești. După ce domnii au dăruit moșiile cu poduri sau cu alte venituri unor mănăstiri sau boieri, noii stăpâni au încasat și aceste taxe.

Apoi, generalul Enzenberg era preocupat să afle modul în care se moșteneau o moșie a unui stăpân fără urmași. Ca atare, i se răspundea că acela care nu are copii sau alți moștenitori poate să-și facă moștenitor pe moșiile sale și pe un strein, fără a cere pentru aceasta încuviințarea domnului țării. Abia în cazul în care un stăpân murea fără rude și nici pe altul strein n-a apucat, prin diata sau cu limba de moarte, să-l facă moștenitor pe moșiile lui, atunci toată averea lui rămânea pe seama domniei.

La întrebarea dacă fiecare stăpân de moșie are dreptul să-și facă testament și dacă există deosebire între aceștia, Divanul Moldovei răspundea că orice om slobod și fără probleme mentale („neoprit de *Pravilă*”) poate să facă și diată pe averea sa, însă aceasta trebuie încredințată că este chiar a lui, fie prin a lui însăși iscălitură și cu mărturii vrednice de credință, fie și numai cu a lui iscălitură, însă adevărită și fără suspiciunea („prepus”) că ar fi fost falsificată. În plus, potrivit *Pravilei*, un boier, prin diata sa, nu putea lăsa moștenitorilor săi mai puțin de o treime din averea sa.

În ceea ce privește modul în care un stăpân își putea lăsa averea urmașilor, autoritățile moldovene arătau că acesta, în timpul vieții, avea dreptul să-și împartă lucrurile după voință între băieți și fete, însă îi era oprit să-și dezmoștenească total pe vreunul dintre copii („*l-au făcut desăvârșit nemoștenitoriu*”). Apoi, în cazul în care el lăsa unui moștenitor mai multă avere decât celorlalți frați („*i-au lăsat atâta parte cari nu ari nici o analoghie cu părțile celorălani*”) sau dacă cuiva îi lăsa doar avere mobilă nu și bunuri imobiliare („*au dat numai din celi mișcătoare și nu și din celi nemișcătoare*”), stăpânul trebuia să-și justifice hotărârea prin diată, căci altfel împărțea sa devenea nulă de drept („*și nu va arăta pricina în scris* <s.AB>, *atunci împărțala este fără tărie sa*”).

De asemenea, boierii divaniți mai încredințau autoritățile imperiale că un stăpân de moșie ce are copii minori („fără de vârstă”) își poate vinde moșia sa și că, odată ajunși la maturitate („*după ce vor veni la vârstă*”), acești copii nu mai aveau dreptul de a răscumpăra ocina părintelui lor.

Apoi, atunci când era dator sau pentru vreo alta trebuință, un stăpân își putea vinde moșia de istov, însă, mai întâi, trebuia să-i întrebe pe toți fiii săi majori, după care și pe celelalte neamuri și, la urmă, pe răzeșii acelei moșii. Dacă stăpânul respectiv nu făcea o astfel de înștiințare, toți aceștia – dacă nu erau plecați din țară („nu vor fi înstrăinați din pământul lor”) – aveau dreptul ca în termen de până în patru luni (după *Pravilă*) și chiar până în șase luni (după obiceiul pământului) să facă judecată și să răscumpere acea moșie. În schimb, atunci când nu aflau de vânzare – și judecătorii trebuiau să încredințeze că n-au aflat mai înainte – fiii majori, neamurile și răzeșii aveau

dreptul să răscumpere prin judecată moșia într-o perioadă de zeci ani din momentul vânzării, dând prețul cu care moșia fusese cumpărată. Totuși, în cazurile în care o moșie se vindea la mezat, din porunca unei instanțe judecătorești, pentru plata unor datorii, atunci stăpânul moșiei nu trebuia să-i mai întrebe pe copiii, pe neamuri și pe răzeși, căci fiind vorba de o vânzare publică („cu publicație”) aceștia nu puteau să răscumpere acea ocină. Semnificativ este că dintr-un alt document din 1785, aflăm că această publicație era făcută timp de 6 luni, în toate zilele de târg, „spre înștiințarea acelor ce rudenia sau răzeșia le dă protimisire a cumpăra” acea ocină la termenul de 6 luni de când aceasta a fost scoasă la mezat³. Totuși, pentru răzeșii și neamurile înstrăinate prin alte țări, dreptul de răscumpărare al acestor moșii scoase la mezat era de 5 ani din momentul înștiințării⁴. De asemenea, din același act, mai aflăm că pentru ca un răzeș să-și poată vinde sau schimba partea dintr-o moșie, mai înainte el era silit să-și aleagă și să-și hotărască ocina care i se cuvenea de părțile celorlalți răzeși⁵.

De asemenea, în Moldova mai exista obiceiul ca o moșie sau orice lucru nemișcător ce era pus zălog cu hotărât soroc de răscumpărare, dacă nu se plăteau acei bani în termenul fixat, acel bun rămânea definitiv („*de istov*”) în stăpânirea aceluia care dăduse bani împrumut în schimbul zalogului. Totuși, atunci când stăpânul moșiei nu dădea un al doilea zapis de „*disăvârșită vânzare*” celui care ținea zalogul sau dacă acesta din urmă nu obținea o cartea de judecată, în care să arate că i s-au dat acel zălog de veci, atunci zapisul de zalogire devenea nul („*nu are nici o tărie*”) și oricând stăpânul care a pus zalogul, ori moștenitorul și neamurile lui puteau să dea banii și să-și răscumpere moșia zălogită („*să ia zalogul*”). În plus, zapisele făcute între cumpărători și între vânzători erau valide („*au tăriia lor*”/„*rămân în puterea lor*”) numai dacă erau „*încredințate cu iscălituri a oameni vrednici de credință*”, indiferent dacă ele erau sau nu întărite de un divan judecătoresc, căci vremurile tulburi („*din oarișcare pricin*”) îi împiedicau adeseori pe cumpărători și vânzători să se ducă în fața slujbașilor domnești („*înaintea giudecății*”) pentru a-și întări învoiala dintre dânșii. Totuși, în octombrie 1785, Alexandru Ioan Mavrocordat voievod, în urma anaforalei ierarhilor și a marilor boieri ai Moldovei – dintre care, față de 1782, mai erau în funcție doar vel vornicii Neculai Roset și Lascarachi Roset – hotăra că cel care primea o moșie, o vie sau ȝigani amanet, chiar dacă se împlinea ziua în care acesta se putea face stăpân asupra zalogului, el nu era volnic a stăpâni imediat acel amanet. Astfel, la împlinirea sorocului până când datornicul trebuia să-și achite datoria, cel care a primit zalogul trebuia să înștiințeze Divanul, iar acesta din urmă făcea publicație timp de 6 luni, pentru ca neamurile și răzeșii celui care au dat bunurile zălog să poată plăti datoria și să răscumpere amanetul. Dacă nimeni dintre cei cu drept de protimisis nu plăteau datoria în cele 6 luni, atunci cel care dăduse banii împrumut devenea stăpânul veșnic al lucrului zălogit⁶.

În problema acelor care stăpâneau moșii și nu aveau dovezi și scrisori, Divanul răspunde că dacă, într-un răstimp de zece ani, aceștia le-au stăpânit cu pace și cu bună credință, fără să fi săvârșit vreo asuprire sau năpăstuire pentru a le obține („*adică că nu știi la cugetul său cu vreo asupreală sau năpăstuire stăpânirea sa*”) și stăpânul de drept al acelei moșii n-a fost plecat din Moldova („*nefiind lipsăți din pământul lor*”), atunci rămâne temeinică stăpânire, iar cel care-i va trage la judecată nu va putea obține acea moșie. Însă dacă stăpânii de drept ai acelei moșii au fost plecați din țara („*lipsăsc din pământul lor*”), atunci noii stăpâni trebuie să fi posedat ocina cu bună credință timp de 20 ani. Totuși, în caz de rea credință („*adică cel ce stăpânește de știe la cugetul său că iaste cu asupreală și năpăstuiți stăpânirea sa*”), atunci, indiferent dacă stăpânii de drept au fost sau nu plecați din Moldova, este nevoie de peste treizeci de ani ca ocina respectivă să le rămână în temeinică stăpânire.

³ Theodor Codrescu, *Uricariul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, vol. IV, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1857, p. 36-37. În continuare: Th. Codrescu, *Uricarul*.

⁴ *Ibidem*, vol. IV, p. 37.

⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 38.

⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 37.

Dat fiind faptul că din pricina numeroaselor turburări care au cuprins Moldova, mulți n-au putut să poarte de grijă moșiilor și altor averi ale lor, teoretic, termenul de prescripție pentru a deschide o judecată de recuperare a avuției părinților și străbunilor săi, după obiceiul pământului, se socotea până la 30 ani. Totuși, dacă se dovedea că cineva stăpânea o moșie sau un bun al altuia cu năpăstuire și lăcomie, atunci nu să exista termen de prescripție („*nu să socotește numărul anilor*”) și oricând stăpânul de drept al acelui bun îl putea revendica. Or, acest lucru a făcut ca în toată istoria noastră judecățile pentru moșii să se întindă de-a lungul mai multor generații, căci orice stăpânire era socotită „*cu năpăstuire și lăcomie*”, așa încât putea fi contestată de un altul care avea scrisori de danie și de întărire de la vreunul dintre domnii țării pentru acea ocină.

Aceste termene de prescripției de 10, 20 și de 30 ani, prevăzute la punctele al 10-lea și al 11-lea din răspuns, erau valabile atât pentru boieri, cât și pentru mazili și ruțași. Doar pentru lucrurile bisericești clerul avea dreptul să-l tragă în judecată pe cel care le luase într-un interval de timp mai mare, respectiv în cursul a 40 de ani de la pierderea lor, însă și în acest caz exista posibilitatea de a dovedi că acea stăpânire era cu lăcomie, ceea ce făcea ca judecățile pentru moșiile mănăstirești să poată fi începute și după acest termen.

La întrebarea austrieșilor cum se stabilesc semnele de hotar atunci când nu există hotarnice ale moșiilor și care este termenul de prescripție în problema moșiilor împresurate, marii dregători ai Moldovei au arătat că pentru pricinile de hotar dreptul de stăpânire nu se pierde după un anumit număr de ani. Ca atare, atunci când nu există hotarnice încredințate, marginile moșiilor se fixează după mărturiile megieșilor și a altor oameni vrednici de credință, iar când nu există nici marturi care să știe vechile hotare, atunci cele două moșii cu pricină, fiind alăturate, se măsoară la un loc și să împart întocmai în două. Această ultimă delimitare rămâne valabilă până când una dintre părți va găsi pentru moșia sa o hotarnică adevărată, după care se va reface vechiul hotar.

În același timp, documentul de față arată și vârsta la care un copil devenea major în secolul al XVIII-lea. Astfel, la întrebarea guvernatorului Enzenberg de câți ani trebuie să fie un moștenitor pentru a avea voie să-și ia moștenirea părintească pe sama sa și de la ce vârstă acesta se poate judeca pentru moșii și le poate înstrăina, marii boieri arată că, după hotărârea *Pravilei*, copilul care nu are părinți în viață, de la patru sprezece ani înainte, având epitrop, poate să se judece și să facă orice va dori cu averea sa, prin știrea și voia epitropului. Și orice va face acest moștenitor cu averea sa nu poate fi tăgăduit, atâta vreme cât epitropul nu era viclean și se apăra interesele orfanului. Iar de la 20 ani înainte, dacă nu avea părinți, moștenitorul nu mai trebuia supravegheat de epitrop și devenea stăpânul desăvârșit al bunurilor moștenite, așa încât putea să dispună de averea sa după bunul său plac. Semnificativ este că în copia păstrată la Chișinău, ce era destinată pentru a fi folosită în Basarabia de către autoritățile țariste, și în copia din Colecția de Documente păstrată la BAR - București și transcrisă de T. Codrescu, vârsta la care un orfan scăpa de tutela unui epitrop nu este de 20 de ani, ci de 25 de ani. Cum copia de la Chișinău este autenticată de marele logofăt al Moldovei Dimitrie Sturza și de către consulul general al Rusiei în Principate Dunărene, acest lucru pare să indice faptul că în cei 34 de ani care trecuseră de la întocmirea răspunsului către autoritățile austriece, marii boieri ai Moldovei modificaseră vârsta la care un om era socotit capabil să-și exercite drepturile în acord cu interesele sale, poate și ca urmare a risipirii nejustificate a unor averi părintești de către tinerii încă insuficient maturizați.

În ceea ce privește bucățile de moșie luate pentru moarte de om și date cuiva care a plătit acea moarte, fostul stăpân nu putea întoarce acea plată și să-și ia bucata de ocină înapoi atâta vreme cât i se luase acea moșie prin hotărâre domnească, cu atât mai mult cu cât plata făcută de cineva nu putea fi considerată zalog. Totuși, în situația în care nu existau scrisori din partea unui divan judecătoresc prin care să se confirme ocina celui care a plătit moartea de om respectivă, fostul stăpân o putea răscumpăra în cursul a 30 de ani prevăzut de termenul de prescripție.

Potrivit obiceiului pământului, nimeni nu putea să dăruiască sau să vândă altuia un loc pe care nu existau case („*locurile celi dișarte*”) din hotarul unui târg, deoarece acestea erau domnești. Doar cel care avea sau a avut mai înainte casa sa pe acel loc poate să-l vândă sau să-l dăruiască oricui va dori, chiar dacă nu avea nici carte domnească pe acel loc, fiindcă, din pricina vremurilor tulburi,

pustiindu-se de mai multe ori orașele țării, pentru a le repopula („*vrând ca să să lăcuiască târgurile*”), domnii au dat cărți colective („*cărți dișchisă de obștie*”), cu hotărârea că oricine va veni să locuiască în acele târguri să aibă dreptul de a-și face casă și dughene și locul lor să-i rămână în veșnică stăpânire („*de istov*”). Ca atare, prin puterea acestor cărți domnești, locul respectiv a fost primit de târgoveți, așa încât nu numai că vânzările și daniile făcute de la unul la altul erau valabile („*temeinici și stătătoare*”), dar atât vânzătorul, cât și cumpărătorul nu erau datori să plătească vreo dare domnului țării pentru locul pe care îl primiseră danie în târg. Doar la cheltuielile târgurilor, care erau fi strânse prin știrea șoltuzului („*rânduitalui dregător*”), trebuiau să plătească („*răspundă*”) numai târgoveții ce aveau statut de țărani birnici. De altfel, toți cei care au fost mai înainte țărani și se făcuseră târgoveți trebuiau să achite domniei numai birul lor, fiecare după cislă, fiindcă „*târgovăț(ul) țăran birnic nu are diosăbire din cielanți țărani afară din bresle* <s.AB>”. În schimb, boierii, „*cu prerogativa lor*”, erau scutiți („*apărăți*”) de toate aceste cheltuieli. Această scutire a boierilor venea din dreptul sabiei, căci ei făcuseră țara în vremea descălecatului, iar mai apoi o slujiseră ca apărători în fața dușmanilor.

La întrebarea dacă armenii și evreii au dreptul de a cumpăra moșii la țară de vecie, se răspunde că aceștia nu au avut și nu au un asemenea drept, ci numai pe acela de a cumpăra case și dughene în târguri. În schimb, spre deosebire de evrei, armenilor le mai era îngăduit să cumpere și vii.

Ultima întrebare din primul set de ponturi era dacă, potrivit obiceiului pământului, țăranii aveau dreptul de a lua lemne de ars și de construcții din păduri. În răspunsul trimis generalului Enzenberg, se arată că doar din marile pădurile și din codri cei întinși („*merei*”) oricine dintre locuitorii țării are dreptul să taie și să ia orice fel de lemne, neoprit de nimeni și fără de plată. Totuși, dacă sunt așezări pe supt codri, doar locuitorii lor au voie să taie lemne în partea de pădure din apropierea satului, iar oamenii veniți mai de departe după lemne puteau să taie și să ia numai dinlăuntrul codrilor. În schimb, pădurile mici și tinere erau doar pentru folosul stăpânului moșiei și nimeni fără de învoirea lui nu avea voie să ia lemne și nuiele din acele dumbrăvi și rediuri sau să dărâme copaci în ele pentru a-și hrăni vitele. Acest obicei era de la începutul Țării Moldovei, fiind atestat la 1 martie 1456, când Petru Aron întărea Mănăstirii Neamț „*dania părintelui nostru, sfânt răposatul Alexandru voievod* <s.AB>, ca să nu cuteze să se amestece nimeni din dregătorii noștri și din boierii noștri la iezerul Zagorna, *pentru că este dat de înaintașii noștri mănăstirii de la Neamț, <și noi>, de asemenea, am dat și am întărit cu tot venitul [...]. Și în dumbrăvile lor să nu umble nimeni fără voia lor* <s.AB>, nici în bălți, și nimeni întru nimic să nu cuteze să se amestece”⁷.

Aceste rânduieli medievale privitoare la păduri se schimbă începând cu ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, ca urmare a înmulțirii dărâmărilor⁸ și tăierii nesăbuite a copacilor de către țărani⁹, dar mai ales ca urmare a creșterii masive a vânzărilor de masă lemnoasă destinate, în special, exportului. Astfel, la propunerea marilor boieri, domnii Moldovei iau măsuri pentru paza „frumoaselor păduri și codri, aflate în munții și în fumegăniile Moldaviei”, pentru ca acestea să nu se mai irosească „fără rândueală”, doar în folosul „străinilor speculanți” și spre paguba stăpânilor cu „codrii și munții”¹⁰. Spre exemplu, la 29 decembrie 1794, s-au adoptat mai multe ponturi pentru

⁷ *Documenta Romaniae Historica*, A., *Moldova*, vol. II (1449-1486), 1976, întocmit de Leon Șimanschi, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei, p. 84, doc. nr. 57.

⁸ Este vorba de obiceiul țăranilor de a tăia („dărâma”) ramurile copacilor „spre a-și hrăni dobitoacele”, căci „nu ave(u) purtare de grijă a-și face fân de cu vară” (Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. IV, p. 47).

⁹ Potrivit obiceiului pământului, pentru a practica agricultura, țăranii din Moldova aveau dreptul să-și creeze curături în păduri și codri. Totuși, odată cu creșterea populației în veacul al XVIII-lea, acest obicei a devenit extrem de păgubos pentru stăpânii care aveau moșii cu păduri, mai ales ca în Moldova se constată o mărire constantă a prețului cherestelei, în urma sporirii exporturilor de masă lemnoasă. Astfel, în ultimul deceniu al veacului al XVIII-lea, pentru a justifica anularea acestui vechi drept medieval, domnii îi învinuiesc de lene pe toți cei care obișnuiau să-și facă pomenitele „curături, tăind copaci de olaltă pentru ca să nu iasă la câmpu a-și face sămănăturile trebuincioase” (*Ibidem*, vol. IV, p. 47).

¹⁰ Astfel, în niște *Notițe statistice* referitoare la Moldova, anterioare anului 1812 și descoperite de Theodor Codrescu la finalul unui cronograf, se arată că: „frumoasele păduri și codri, aflate în munții și în

„paza dumbrăvilor, a rădiurilor, a luncilor și a codrilor merei”¹¹. Potrivit acestora, toți cei care luau – din codri, păduri, lunci, rediuri și dumbrăvi – „cherestea de facere de casă sau de vânzare”, haragi pentru vie, bețele pentru cercuri, pari sau lemn de soc pentru facerea ciubucelor, erau nevoiți „să deie zeciuală la stăpânul moșiei din zece, unul”, iar din nuiiele trebuiau „să deie din zece brațuri, unul”¹². Totuși, prin aceleași *Ponturi* referitoare la păduri, se mai arăta că se putea face cherestea fără de învoiala stăpânului moșiei și fără plata zeciuielii doar în pădurile și codrii merei, însă și aici numai atunci când avea cineva o poroncă domnească în acest sens, când se tăia cherestea pentru înălțarea unei biserici și atunci când lăcuiitorii „sezători pe ace moșie <vroiau> să-și facă lor-și case”¹³. De asemenea, domnul Moldovei confirma vechiul drept al tuturor locuitorii țării de a lua, fără dijmă, lemne de foc din pădurile și codrii merei, însă arăta că din lunci, dumbrăvi și rădiuri puteau lua lemne de foc doar locuitorii moșiilor de acolo și numai „din copacii ce vor fi căzuți la pământ prin dumbrăvi și prin rădiuri, precum și din copacii ce vor sta în picioare și nu vor fi trebuitori pentru chereste”. Totuși, tăierea copacilor „netrebuincioși” se putea face numai atunci când nu erau în acea luncă, dumbravă sau rădiu doborâți („lemne, din cele oborâte gios”) ¹⁴.

Cel de-al doilea set de întrebări din partea Bucovinei cuprinde 7 ponturi, care încep cu problema vechilor hotare ale Țării Moldovei dinspre Polonia. Astfel, plecând de ceea ce vorbeau bătrânii boieri din Bucovina, autoritățile austriece se interesează la Iași care a fost vechiul hotar al ocolului Câmpulungul Rusesc dinspre Galiția. Ca atare, i se răspunde că hotarul ocolului Câmpulungului Rusesc a fost, mai înainte, râul Ceremușul Negru, însă, ulterior, polonezii au ocupat teritoriul dintre cele două Ceremușuri, așa încât granița dintre Polonia și Moldova se stabilise pe Ceremușul Alb. Deși boierii moldoveni credeau că doar în Arhiva Țării Leșești ar trebui să se găsească documente privitoare la vechile hotare, în realitate acestea se regăseau chiar în arhiva Mănăstirii Putna. Astfel, prin hrisovul lui Vasile Lupu din 15 aprilie 1647, se arată că braniștea acestei mănăstiri se întindea până la Ceremușul Negru ¹⁵. Această știre este confirmată și de o copie a hotarnicii din 20 iulie 1642, dintre Moldova și Polonia, ce se păstrează în Arhiva Cancelariei Imperiale din Viena. Astfel, conform acestui document, apa Nistrului era frontiera dintre cele două state de la Bender până la pâraul Serafineț, care se varsă în Nistru. Apoi hotarul merge pe pâraul Serafineț, unde este și satul cu același nume, și pe pâraul Colacin, care se varsă în Prut, după care Prutul și Ceremușul Negru, până în munții dinspre Ardeal („munții ungurești”) ¹⁶.

În continuare, austriecii au întrebat cât timp ocolul Câmpulungului Rusesc a fost domnesc și momentul în care acesta a intrat în stăpânire boierilor! Prin urmare, li se răspundea că, asemeni întregului pământ al Țării Moldovei, la început, și acest ocol a fost loc domnesc, însă, cu timpul, domnii au făcut danie satele sale pe la diferiți boieri.

Auzind de la mazilii și de la alți lăcuiitori ai Bucovinei că, între Prut și Nistru, hotarul vechi al Moldovei fusese pâraul Serafineț ce se varsă în Nistru, Enzenberg cere Divanului de la Iași dovezi că acest lucru este adevărat. I se răspunde că, într-adevăr acela este vechiul hotar, însă, profitând de tulburările care cuprinseseră Moldova, leșii au luat o bucată mare de loc, iar acest lucru s-ar putea desluși doar cu documentele din arhivele poloneze, așa cum s-a arătat la pontul întâi. De altfel, în copia hotarnicii dintre Moldova și Polonia păstrată la Viena de care am amintit mai sus, se confirmă faptul că la 20 iulie 1642 hotarul dintre cele două țări era Nistrul până unde acesta primea

---

fumegăniile Moldaviei, nici paza au convenită de a nu se irosi fără rîndueală, nici după ce se taie, nu se exportarisește ceresteaua cu prețurile convenite proprietarilor de moșie, ci se folosesc din speculația tăiei pădurilor mai mult străinii speculanți, de cât însuși acei cu codrii și munții” (*Ibidem*, vol. XIX, Iași, 1891, p. 293).

¹¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 43-48.

¹² *Ibidem*, vol. IV, p. 44-45.

¹³ *Ibidem*, vol. IV, p. 45-46.

¹⁴ *Ibidem*, vol. IV, p. 44-45.

¹⁵ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. II (1519-1662), Cernăuți, 1934, p. 127, doc. nr. 60 și notele autorului de la p. 128. În continuare: Balan, *Doc. bucovinene*.

¹⁶ *Ibidem*, vol. I (1507-1653), Cernăuți, 1933, p. 232-233, doc. nr. 130.

apele pârâului Serafineț, iar de aici hotarul mergea pe pârâul Serafineț, apoi, pe pârâul Colacin, care se varsă în Prut, după care Prutul și Ceremușul Negru¹⁷

Referitor la fărâmițarea domeniului funciar prin împărțirea acestuia între mai mulți răzeși și la dreptul acestora de a-și face fiecare, pe pârțica sa, cârciumi, velnițe și mori, Divanul Moldovei arată că dintotdeauna moșiile răzășești s-au împărțit în pârțicele mici, după cum i se cuvine fiecărui răzeș partea sa, iar, pe bucata moștenită, oricare stăpân are dreptul să-și facă velniță și cârciumă, fiindcă acestea nu aduc stricăciuni celorlalți răzeși. Apoi, aceștia pot să-și facă și mori, însă cu condiția ca moara lor să nu inunde („înece”) locul de moară sau moara altui răzeș. Ca atare, când morile se înecau una pe alta, atunci nu se mai puteau face câte o moară pe fiecare pârțică, ci numai atâtea mori câte puteau încape pe toată moșia, fără a se aduce pagubă una alteia, iar la acele mori intrau copârtași toți răzeșii, însă fiecare dintre ei lua venitul și participa la cheltuielile de întreținere a morii proporțional cu partea de moșie pe care o stăpânea („după analoghiia pârțicicăi sale”).

În continuare, autoritățile imperiale s-au interesat de modul în care mazilii și ruptașii din Moldova își plăteau birul („pe particelile de moșăie ce au sau pe averea lor?”), care erau privilegiile lor și ce îndatoriri aveau aceștia față de stat („stăpânitoriului țării”) și față de ceilalți locuitori, văzuți ca o comunitate, reprezentând interesul public („bublecuri”) ¹⁸. Drept urmare, din răspunsul Divanului, aflăm că dajdia plătită de mazili și de ruptași era mai mică („mai cu ușurare”) decât de birul țăranilor de rând („ciialanți birnici”), fiindcă cei dintâi făceau diferite slujbe împărătești și domnești fără vreo plată. Totodată, se mai arată că mărimea birului nu depindea de mărimea moșiei pe care mazilii și ruptașii o stăpâneau („nu să socotește după pârțile de moșăie ce au”) și nici după mărimea averii lor, ci era stabilit în mod diferit pentru fiecare dintre aceștia („să așazi după puțință”), probabil, în funcție de prestigiul social al familiei și de importanța slujbelor pe care aceștia le făceau țării. Cu acest prilej, se arată și diferența dintre mazili și ruptași. Astfel, fiindcă aveau o obârșie umilă („fiind aleși din<tre> țărani”), ruptașii erau supuși întru totul autorității ispravnicilor, care aveau dreptul să le poruncească și să-i pedepsească atunci când greșeau. În schimb, spre deosebire de țăranii clăcași, ruptașii aveau dreptul („privileghie”) să-și plătească dajdia cu rupta, fiind înregistrați în catastifele Visteriei într-o categorie fiscală distinctă de ceilalți birnici („birul lor deosebit”). Astfel, ruptașii ¹⁹ dintr-un anumit sat sau târg plăteau anual Visteriei o sumă fixă, globală (numită „ruptă” sau „ruptoare”), care era mai mică decât birul celorlalți săteni și târgoveți²⁰. De asemenea, ruptașii mai aveau dreptul ca la desetină să plătească boierește până la 30 bucate, adică în loc să plătească în fiecare an domniei 10% din valoarea de piață a oilor, porcilor și stupilor pe care le aveau, așa cum achitau clăcașii și târgoveții de rând, ei dădeau pentru 10 animale o taxă echivalentă cu darea pe care un om obișnuit o plătea pentru fiecare dintre porcii,

¹⁷ *Ibidem*, vol. I.

¹⁸ În copia de la AN-Chișinău: «bublecuri», iar în copia de la BAR - București, transcrisă de M. Eminescu: «rășpublicui». Este, desigur, o formă arhaică a termenului «public», care atunci pătrundea în limba română.

¹⁹ Ruptașii erau, de regulă, negustorii străini din târguri și țăranii folosiți de domnie pentru paza hotarelor și urmărirea răufăcătorilor, precum și coloniști stabiliți în Moldova pentru a reface satele risipite sau pentru a practica o anumită profesie, pe care localnicii n-o cunoșteau.

²⁰ Spre exemplu, spre deosebire de ceilalți săteni, care plăteau domniei numeroase dări, precum dajde, zloți, lei, taleri, galbeni, orți și de multe alte dări temporare (cf. Aurel V. Sava, *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului*, Publicate cu un studiu introductiv de ~, București, Institutul de Istorie Națională din București, 1944, p. 101, doc. nr. 93), ruptașii achitau doar o singură dare. Astfel, la 30 aprilie 1618, Radu Mihnea voievod scutea de dări satul Scumpia, din ținutul Iași, al lui Enache postelnic, în care s-au așezat rusnaci din Țara Leșească și oameni din Moldova ce nu mai fuseseră înscriși până atunci, în Condițiile Visteriei, la plata birului și a hotărât ca aceștia să dea «într-un an o sută de taleri de argint, cincizeci taleri de argint să dea la sfântul marele mucenic Gheorghie și cincizeci taleri să dea la sfântul marele mucenic Dimitrie. Iar pentru alte dări ce vor fi peste an, și mici și mari în cealaltă țară a domniei mele, de toate să fie în pace» [*Documente privind istoria României*, A. Moldova, București, Editura Academiei, *veacul XVII*, vol. IV (1616-1620), București, Editura Academiei, 1956, p. 273-274, doc. nr. 328].

oile sau stupii din gospodăria sa. Referindu-se la rușii, Theodor Codrescu arăta că „aceștia din învechime erau o clasă de oameni streini slobodzi, care, pentru a pitreca în pace în țară, făceau ruptoare cu Visteria, adevărată alcătuire de voie, de-și plătia darea ca și mazilii, iară acum în această rânduială se așază ficiorii de preoți și ai treptelor privilegiate”²¹.

În sfârșit, fiind urmași de foști boieri și, ca atare, mai de cinste decât rușii („fiind aleși și mai socotiți decât rușii”), mazilii plăteau desetina boierește oricâte bucate ar fi avut, iar ispravnicii nu aveau dreptul să le poruncească ceva sau să-i pedepsească. Doar domnul Țării Moldovei le putea porunci mazililor să îndeplinească vreo slujbă, trimițându-le însărcinarea printr-o carte domnească. Atunci când acești mici boieri făceau vreo nelegiuire, ispravnicii trebuiau să-i trimită la Divanul Domnesc cu o scrisoare în care li se descria fapta, iar Divanul îi judeca și le hotăra pedeapsa cuvenită. În ceea ce privește „treapta mazilească”, Theodor Codrescu socotea că aceasta era o „clasă dajnică, osăbitu de locuitorii birnici, de la cuvântul turcescu mazil, trasu din funcție, demisionatu, pentru că din vechime boierii țării și ceilalți ampiegați numai pe timpul cât se afla în serviciu activu al statului erau apărați de contribuție [...], iară după ieșirea din serviciu se aședza în darea mazilească”²². În hrisovul lui Alexandru Constantin Moruz voievod, din 20 martie 1803, se arată că „mazilii din toată țara [...] au avut privilegiu de la luminații domni de mai înainte pentru rânduiala lor”²³.

Cea de-a șasea întrebare a autorităților imperiale („Ce sânt acei ce să număsc aice șleahitici?”) transpune *tale quale* realitățile sociale din Galiția asupra Bucovinei, cea ce dovedește că acestea aveau intenția să înglobeze bucata ruptă din trupul Moldovei la Regatul Galiției și Lodomeriei încă din 1782. Această dorință a fost pusă în aplicare în 1786, chiar dacă, prin răspunsul lor, boierii Divanului au arătat baronului Enzenberg că în Țara Moldovei nu a existat niciodată o categorie socială numită «șleahitici». La noi, urmașii vechilor boieri, după o vreme, erau numiți „neamuri”, iar aceștia erau cei mai de cinste dintre mazili, căci aveau de la Divan și de la domni dovezi încredințate de obârșia neamului lor. Dat fiind faptul că strămoșii și moșii lor au fost boieri, cei ce se numeau „neamuri” aveau privilegiul să nu plătească dajdie, iar desetina să o plătească boierește, adică 100 de bucate li se socoteau ca fiind doar 10 animale. Apoi, atunci când domnii dădeau poronci acestor „neamuri” sau îi puneau în vreo slujbă, voievozii înșiși le scriu astfel de cărți, iar nu ispravnicii ținutului. Această deosebire a Bucovinei față de structura socială poloneză a Galiției, deși era evidentă, n-a contat pentru împăratul de la Viena, care, în 1786, a unit cele două provincii într-o singură unitate administrativă.

La ultima întrebare, Divanul de la Iași arată că atât boierii, cât și mazilii au dreptul de a avea atâtia argați năimiți cu leafă („cu tocmală”) cât au nevoie. Atâta vreme cât acești argați erau holtei și locuiau în casa stăpânului, ei erau scutiți de bir, însă dacă se însurau, argații își plăteau birul, după cislă, în satul unde erau înregistrați în Catastifele Visteriei („este legat”) cu birul. În plus, în afară de argați, în funcție de rangul pe care-l aveau, boierii au mai primit de la domnie și un număr de oameni scutiți de dări („care scutelnici nu să supără nici la o rânduială ce ar fi pe țară”), pentru a le sluji.

În același timp, din însemnările făcute pe coperta exemplarului care se păstrează în Arhiva Națională a Republicii Moldova din Chișinău (AN-Chișinău) observăm că și acest document a fost copiat după originalul care se păstra (în 1816), sub formă de condică, în Arhiva Logofeției Divanului Principatului Moldovei. Aceleași notițe mai arată că, la scurt timp după ocuparea teritoriului dintre Prut și Nistru de către Rusia, în 1816, autoritățile țariste din Basarabia au copiat acest document în zece exemplare. Nouă din aceste copii erau ale marelui logofăt Dimitrache Sturza, iar cea de-a zecea fusese primită de autoritățile țariste de la Departamentul Pricinilor Străine (Secretariatul de Stat) al Moldovei. În urma confruntării acestor copii cu originalul păstrat în condica Logofeției (Divanului Domnesc) Moldovei, consulul general al Rusiei în Principate

²¹ Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. I, ediția a II-a, Iași, 1871, p. 396.

²² *Ibidem*, vol. I, p. 396.

²³ *Ibidem*, vol. IV, p. 79.

confirma că ele sunt identice cu originalul. Este posibil ca măcar una dintre cele nouă copii ale marelui logofăt Dimitrie Sturza să fi provenit din arhiva personală a vărului său, hatmanul Scarlatachi Sturza (n. 1750 – d. 1 aprilie 1816)²⁴, ultimul dintre marii boieri moldoveni care au semnat răspunsurile la cele două seturi de *Ponturi* ale baronului Karl von Enzenberg. Semnificativ este faptul că Scarlatachi Sturza s-a mutat în Rusia, peste Nistru, după războiul din 1789-1793²⁵, motiv pentru care, între 1812-1813, a primit funcția de guvernator al Basarabiei²⁶. Cu siguranță, la plecarea în refugiu, potrivit unei vechi practici medievale, el a luat cu sine toate actele pe care le făcuse în calitate de hatman. Aceste documentele din arhiva personală l-au putut ajuta în activitatea de guvernator al teritoriului dintre Prut și Nistru.

Oricum, numărul mare de copii, făcute după *Ponturile* guvernatorului Bucovinei Karl von Enzenberg, care au ajuns în Basarabia arată și preocuparea administrației rusești de a înțelege bine realitățile sociale din noua provincie, pentru a putea rezolva cu ușurință disputele juridice legate de stăpânirea pământului, atât de obișnuite printre români de-a lungul întregului Ev Mediu până astăzi.

În același timp, *Ponturile* de față oferă numeroase informații unice despre istoria arhivelor și arhivisticii românești. Astfel, ele arată modul în care funcționa Cancelaria Moldovei, unde se copia – în condici („f. 65” din condică) – și se păstra toată corespondența diplomatică a Țării Moldovei. Astfel, aceste două scrisori au fost înmânate direct domnului Moldovei, care le-a rânduit Divanului Domnesc („*Divanului nostru*”), pentru ca acesta să alcătuiască răspunsuri pentru fiecare dintre întrebările guvernatorului Bucovinei. Ajunse în Cancelaria („Logofeția”) Divanului Principatului Moldovei, depeșele amintite au fost copiate în condica pe care aceasta o ținea pentru transcrierea corespondenței statului cu autoritățile străine. Această practică arhivistică nu era specifică doar Principatelor Române, ci era de sorginte medievală, fiind întâlnită în majoritatea cancelariilor apusene, din Evul Mediu până la începutul veacului al XIX-lea. Amintim aici doar faptul că Secretariatul de Stat al Vaticanului transcria în condici (de peste 400 de file fiecare) toată corespondența pe care o primea din străinătate, în ordinea intrării acestor scrisori în Cancelaria Sfântului Scaun. Depeșele originale s-au pierdut, însă astăzi istoricii regăsesc conținutul lor în condicile amintite din Arhivele Secrete ale Vaticanului.

Apoi, din răspunsul boierilor moldoveni mai aflăm că Divanul ținea și alte condici, rezervate doar pricinilor interne. De fapt, aici avem o nouă confirmare a existenței condicilor târgurilor, în care se însciau „nu numai litigiile („pricinile”) ce aveau loc în cuprinsul orașelor, dar și schimbările de stăpânire ale moșiilor din cuprinsul târgurilor cu hotarele lor, iar în unele cazuri chiar diferite afaceri ale statului („alti pricini a țării”). Astfel, la răspunsul la prima întrebare din cele „19 *Ponturi de întrebări din parte(a) Bucovini*” se arată că „în vremile vechi a stăpânirii Moldovii, au fost condici, întru cari să afla înscris nu numai pricinile orașelor i a moșiilor, ce și hotărâli lor, cum și alti pricini a țării, cari, din vremelnici întâmplări și prăzi și de robii ce sânt știuti de toate megieșiile Țării Moldavii, toati acele condici s-au prăpădit și nu se află”. De asemenea, la cel de-al doilea răspuns din setul de întrebări menționat se arată că „[...] în condicile vechi ce s-au pomenit mai sus or fi fost și sămnili hotarălor”, însă „condicili celi vechi, cari s-au prăpădit, după cum mai sus s-au pomenit, or fi fost pre larg înscris(e) atât pricinili, cât și sămnile hotarălor tuturor moșiilor, însă, din întâmplările turburărilor, multi ispisoaci vechi și noaă s-au prăpădit [...]. Iar <în> Arhiva Moldavii, de hotarnice, de scrisori și de alti pricini nu să află, din vremelnici întâmplări, precum mai sus s-au arătat”. Din păcate, răspunsul boierilor Divanului Moldovei arată

²⁴ Menționăm că marele logofăt Dimitrie Sturdza (n. 1756 – d. aprilie 1846,) era văr primar cu hatmanul Scarlat Sturdza (n. 1750 – d. 1 aprilie 1816), primul guvernator al Basarabiei și cu marele logofăt Grigore Sturdza (n. 1758 – d. 13 martie 1833), tatăl viitorului domn Mihail Sturdza al Moldovei.

²⁵ N. Iorga, *Basarabia noastră, scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși*, Vălenii de Munte, Editura și Tipografia „Neamul Românesc”, 1912, p. 136, 142, 152-153, 159.

²⁶ *Ibidem*, p. 159; Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru. Actele Comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia, la 1821*, București, vol. I, Fundația Regele Carol I, 1940, p. 126; vol. II, Institutul de Istorie Națională, 1943, p. 70.

că la 1782 nu se mai păstra în Moldova nici o astfel de condică întocmită de administrația orașelor, deoarece toate fuseseră distruse în vremea războaielor și jafurilor care s-au desfășurat de-a lungul timpului în spațiul românesc. Această practică a ținerii unor condici de documente de către autoritățile orașelor este amintit și în descrierea Moldovei și Țării Românești, în versuri polone, făcută de Miron Costin în iulie 1684, unde se arată că Divanul Domnesc judeca împričinații după un registru²⁷. Ea se regăsește și într-o carte domnească din 22 mai 1767, prin care Grigori Ioan Calimah Voevod porunceă lui Grigoraș staroste de Cernăuți, Ștefan Tabără vornic de poartă și lui Ioniță Strășca căpitan să cerceteze o pricină, pentru că „s-a jeluit Iordachi, fiul răposatului Constantin Cantacuzino paharnic, pentru Șișcăuți, care se împresoară de cătră Borăuții a mănăstirii Frumoasa”. Ca atare, boierii amintiți trebuiau să facă hotarnică și s-o trimită lui vel logofăt „ca să o cerceteze, <iar> aflând-o făcută cu dreptate, *să o de la vtori logofăt să opriască la condica ce s-au poroncit* <s.AB>”²⁸.

După ce aceste condici și registre erau completate în întregime, ele ajungeau în arhiva instituției care le crea, unde trebuiau să se păstreze permanent. Din păcate, acest lucru nu s-a întâmplat, căci, din pricina „vremelnici<lor> întâmplări și prăzi și de robii”, toate condicile ce se regăseau în Arhiva Divanului Domnesc s-au pierdut, așa cum și „multi <alte> ispisoaci vechi și noă s-au prăpădit”. În ceea ce ne privește, credem că toate condicile amintite în Arhiva Logofeției Divanului în anul 1816 s-au pierdut, foarte probabil, în marele incendiu care a mistuit orașul Iași în vara anului 1827²⁹: „*în Curtea Domnească din Iași, era într-o odaie în rândul de sus, două dulapuri mari, aședzate în zidui, în care se păstra mai mult de 200 condici vechi și noue de-ale Divanului Domnesc. Aceste Condici, la 1827 iulie 19, au arsu de la focul ce s-au aprinsu de la Ilie Burchi Zmău, unde se pregătia vutce și șerbeturi pentru a doua dzi, fiind Sf. Ilie. Din acea condicărie s-au scăpat de către emacul Divanului, D. Serghie Călimănescu, numai vro 20 de condici ce erau mai nouă*”³⁰. Așadar, conținutul tuturor copiilor de pe *Ponturile de întrebări din partea Bucovinei* ne oferă o imagine despre importanța corespondenței diplomatice din Arhiva Logofeției și, mai ales, despre ce a însemnat distrugerea acestei arhive odată cu focul care a mistuit orașul Iași în 1827. Suntem convinși că acest eveniment nefericit a fost unul dintre cele mai mari cataclisme culturale pe care l-a suferit poporul român.

În condică, întrebările au fost copiate pe foaia din stânga, iar răspunsurile pe cea din dreapta, așa încât verso-ul filei precedente și recto-ul filei curente alcătuiau, conform practicii cancelariei Moldovei de la sfârșitul sec. XVIII-lea și de la începutul celui următor, o singură pagină. Copia păstrată în Arhivele Naționale Istorice Centrale din București arată că întrebările și răspunsurile au fost trecute începând cu fila 65 a Condicii Logofeției, fila 64, fiind rezervată însemnărilor ce se regăsesc pe f. 2r a copiei de la Chișinău. Această structură se păstrează și în copia de la Chișinău, unde, pe foia din stânga (fila anterioară, verso) sunt întrebările, iar pe foaia din dreapta (fila curentă, recto) sunt răspunsurile, acestea fiind separate prin spații mari, barate cu cerneală. Același model de organizare îl vedem și în exemplarul păstrat la Arhivele Naționale Istorice Centrale, însă fără spațiile largi amintite mai sus, întrebările și răspunsurile fiind copiate în calupuri, unul după altul, fără a fi puse pe file separate. În schimb, în variantele existente la Biblioteca Academiei Române din București, după fiecare întrebare urmează răspunsul.

Totodată, copierea unuia dintre exemplarele acestor *Ponturi* chiar după originalul ce se păstra în arhiva Logofeției Moldovei și faptul că, mai apoi, autoritățile țariste au confruntat toate copiile pe care le aveau cu originalul amintit dovedesc că rușii cunoșteau foarte bine ce documente se păstrau în arhiva Divanului Domnesc de la Iași, așa încât se foloseau adeseori de ele.

²⁷ Bogdan Petriceicu Hăjdeu, *Arhiva istorică a României. Colecțiune critică de documente asupra trecutului român, începând de la timpii cei mai depărtați și până la anul 1800*, București, tom I, partea I-a (1865), nr. 22, p. 171, doc. nr. 254.

²⁸ Balan, *Doc. bucovinene*, vol. VI (1760-1833), București, 1942, p. 174, nr. 4.

²⁹ cf. Al. I. Ciurea, *Focul din 1827 de la Iași și izvoarele documentare ale Moldovei*, Caransebeș, 1946.

³⁰ T. Codrescu, *Uricariu*, vol. VI, Iași, Tipografia Buciumului Român, 1875, p. 177.

Așadar, *Ponturile de întrebări din partea Bucovinei și răspunsurile Divanului Moldovei* sunt foarte importante nu numai pentru istoricii preocupați de istoria Țării Moldovei în perioada medievală sau de cea a Bucovinei ori a Basarabiei în epoca modernă, ci și pentru cercetătorii care se ocupă de istoria culturii românești. Astfel, documentul de față oferă informații prețioase privitoare la istoria cancelariei, arhivelor și arhivisticii din spațiul românesc est-carpatic, la vechile hotare ale Țării Moldovei și la organizarea juridică, socială și fiscală a acestui principat. Totodată, pe lângă bogata informație istorică pe care o cuprinde, *Ponturile* de față au și o importanță majoră pentru lingviști și filologi. Spre exemplu, din acest document aflăm că, în veacul al XVIII-lea, pentru termenul de *prescripție*, în Moldova se folosea cuvântul grecesc *paragrefi*³¹/*paragrafie*³², iar pentru *treapta* sau *rangul* boieresc al cuiva se întrebuițau expresia *ștepina*, *stépenă* sau *stepene*. Apoi, verbele *a răspunde*, *a fi apărât* și *a fi legat* însemnau, atunci, *a plăti/a achita*, apoi *a fi scutit* de dări și, respectiv, *a fi înregistrat* ca birnic în evidențele Visteriei. De asemenea, din acest document mai putem observa că termenul *bublecur(i)* este, desigur, forma arhaică a cuvântului *public*, care atunci pătrundea în limba română. În sfârșit, rotacismul întâlnit în copiile acestor *Ponturi* (precum «turburare» în loc de «tulburare» sau «pără» pentru «până») dovedește că cel care a scris textul păstrat în Condica logofetei Divanului Moldovei își avea originea într-o zonă în care se folosea rotacismul.

Chiar dacă, în general, conținutul acestor *Ponturi* este cunoscut, din păcate, ele au intrat în circuitul științific doar variantele păstrate la Biblioteca Academiei Române, care au ajuns până la noi, îndeosebi într-o formă incompletă³³. Apoi, textul acestui document a fost publicat cu numeroase erori de transcriere³⁴ și chiar folosindu-se un limbaj modern în locul stilului arhaic specific Epocii Fanariote³⁵.

Ca atare, în cele ce urmează, redăm conținutul exemplarului păstrat la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, care are cea mai bună formă arheografică din toate variantele cunoscute. Cu acest prilej, menționăm toate diferențele existente între această copie, exemplarul păstrat în Arhivele din Chișinău și în edițiile făcute după copiile păstrate în Biblioteca Academiei Române. Alături de reproducerea completă a copiei de la Arhivele Naționale Istorice Centrale din

³¹ Varianta din copia de la AN-București.

³² Varianta din copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

³³ M. Eminescu, *Opere XIII. Publicistica. 1882-1883, 1888-1889*. „*Țimpul*”, „*România Liberă*”, „*Fîntîna Blanduziei*”, Cu 64 de reproduceri, București, Editura Academiei R. S. România, 1985, p. 419-423 (copia românească incompletă, din Colecția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române-București, transcrisă de M. Eminescu). În continuare: M. Eminescu, *Opere XIII. Publicistica. 1882-1883, 1888-1889*; D. Vatamaniuc, *Eminescu și Bucovina*, în „*Analele Bucovinei*”, București, anul II (1995), nr. 1, p. 33-37 (copia românească incompletă, din Colecția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române-București, transcrisă de M. Eminescu). În continuare: Vatamaniuc, *Eminescu și Bucovina*; Eugen Simion, *Manuscrisele Mihai Eminescu Volumul 20*, partea 1 *Manuscris romanesc 2307, Manuscris romanesc 2308*, București, Editura Academia Romana. Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2008, f. 1-185 (copia românească incompletă, din Colecția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române-București, transcrisă de M. Eminescu). În continuare: Eugen Simion, *Manuscrisele Mihai Eminescu Volumul 20*, partea 1 *Manuscris romanesc 2307, Manuscris romanesc 2308*.

³⁴ Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. XI, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1889, p. 252-268 (copie românească completă, din Colecția Documente, a Bibliotecii Academiei Române-București).

Apoi, Mihai Eminescu a transcris *bucăți* în loc de cuvântul *bucate*, ceea ce pare să sugereze fie o eroare determinată de graba cu care marele nostru poet a copiat textul, fie că acesta nu știa că, în Evul Mediu românesc, prin termenul de *bucate* se desemnau vacile, oile, porcii și stupii, motiv pentru care, cu timpul, acest cuvânt a ajuns să indice și produse alimentare de origine animală. De asemenea, M. Eminescu a transcris cuvântul *darma* exact cum acesta fusese scris în chirilică și nu *dăr(ă)ma*, ceea ce dovedește că nu i-a înțeles sensul.

³⁵ Spre exemplu, chiar dacă în cele două copii ale documentului păstrate în Arhivele din București și din Chișinău, alcătuite la începutul veacului al XIX-lea, cuvintele au terminația «i», specifică graiul moldav, în transcrierea făcută de Mihai Eminescu aceste cuvinte se termină, de regulă, în «e».

București, am marcat, cu litere italice, la începutul și la sfârșitul acestui document, toate însemnările existente pe foile ce reprezintă coperta exemplarului păstrat în Arhiva Națională a Republicii Moldova.

În sfârșit, cu acest prilej, aducem încă odată mulțumirile noastre colegilor Valentin Constantinov și Claudiu Turcitu pentru ajutorul neprețuit pe care ni l-au oferit în editarea acestui document.

ANEXĂ

<pe f. 1r a copiei de la AN-Chișinău:>

No. 31³⁶.

<tot pe f. 1r a copiei de la AN-Chișinău, în rusește:>

*Копію Выписанные изъ оригиналовъ хранящихся въ Логофееіи Дивана Княжества Молдавского. Списаны въ 1816 году*³⁷.

<pe f. 2r a copiei de la AN-Chișinău:>

*De la Măriia Sa vodă către Ghinăral Maior Baron Ințanbergu, răspunsu*³⁸

No 4³⁹

Pri[i]etene(a)scă⁴⁰ carte, din fev(ruarie) 1, <venită>⁴¹ cu dumne(a)lor acești doi ofițari⁴², am luat și, pentru răspunsu⁴³ ce să cer(e) la parte(a) aceia⁴⁴ pe câteva ponturi a Pravilii⁴⁵ și a obiceiului de moșii și alti pricini ca aceste ale pământului, de cari⁴⁶ Comisâie de acolo are trebuințe⁴⁷, toate pre largu am⁴⁸ înțales⁴⁹. Și fiindcă, după cum am și mai scris⁵⁰, din parte(a)

³⁶ Formula «No. 31» se regăsește doar în copia de la AN-Chișinău și reprezintă un vechi număr de inventar al acestei copii.

³⁷ Copii de pe originalul care se păstrează la Logofeția Divanului Principatului Moldovei. Scris în anul 1816.

Fragmentul «Копію Выписанные изъ оригиналовъ хранящихся въ Логофееіи Дивана Княжества Молдавского. Списаны въ 1816 году» se regăsește doar în copia de la AN-Chișinău.

³⁸ O formulă asemănătoare se găsește și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Carte de la Măriia Sa vodă, către ghinăral maior Enținberg. – Răspuns».

³⁹ Formula «No. 4» se regăsește doar în copia de la AN-Chișinău și reprezintă un alt vechi număr de inventar al acestei copii.

⁴⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Prieteneasca».

⁴¹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, omis.

⁴² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ofițeri».

⁴³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răspunsul».

⁴⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «aceea».

⁴⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Pravilei».

⁴⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «care».

⁴⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «trebuință».

⁴⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «amu».

⁴⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «înțeles».

⁵⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «scrisu».

noastră de-a pururea⁵¹ buna armonie și prieteșugul megieșescu nestrămutat să păzește, iată⁵² că și la aceste întrebări s-au făcut de la Divanul nostru răspunsul⁵³ pe fieștecari pont⁵⁴, după ale Pravilii⁵⁵ și obiceiul pământului urmări pentru acel fel⁵⁶ de pricini de moșii de acolo și alți ca aceste, după cum îi scriu pe lângă aceasta⁵⁷, s-au triimis⁵⁸, arătându-se pre largu⁵⁹.

1782 fev(ruarie) 19⁶⁰.

Iar ponturile sânt scrise pre larg înaintea, atât întrebările din parte(a) Bucovinei, cât și răspunsurile din parte(a) Divanului Moldovei, adică 19 ponturi, <care>⁶¹ se încep din foaie aceasta, 64, și se sfârșescu la foaie 71; și <alte>⁶² 7 ponturi, <care>⁶³ se încep din foaie 71 și se sfârșescu la foaie 74⁶⁴.

<pe f. 1 r a copiei de la ANIC-București:>

**COPIE DE PE PONTURI D<E>⁶⁵ ÎN<TR>⁶⁶ EBĂRI DIN PARTE(A) BOCOVINII⁶⁷ Ș<I>⁶⁸
D<E>⁶⁹ PE RĂSPUNSURILE DIN P<A>⁷⁰ RTE(A) DIVANULUI MOLDAVII⁷¹,
DIN VREME(A) <DOM>⁷² NULUI COSTANDIN DIMI<TRI>⁷³ E MORUZ V(OIE)V(O)D,
FILA 65, LET. 1778 SĂP<TEMV>⁷⁴ R(IE) 1⁷⁵.**

<tot pe f. 1 r a copiei de la ANIC-București, de altă mână, cu cerneală neagră:>
No. 1⁷⁶.

⁵¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «purure».

⁵² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «eată».

⁵³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răspunsu».

⁵⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fieștecare pontu».

⁵⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Pravilei».

⁵⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «feliu».

⁵⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, fragmentul «după cum îi scriu pe lângă aceasta» este omis.

⁵⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «trimes».

⁵⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «larg».

⁶⁰ Fragmentul «Pri[i]etene(a)scă carte [...] 1782 fev(ruarie) 19» se regăsește doar în copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁶¹ În copia de la AN-Chișinău, omis.

⁶² În copia de la AN-Chișinău, omis.

⁶³ În copia de la AN-Chișinău, omis.

⁶⁴ Fragmentul «Iar ponturile sânt scrise [...] și se sfârșescu la foaie 74» se regăsește doar în copia de la AN-Chișinău.

Textul propriu-zis al copiei ponturilor ce se păstrează la AN-Chișinău se regăsește la f. 2v-12r.

⁶⁵ În copia de la ANIC - București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁶⁶ În copia de la ANIC - București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁶⁷ În copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei».

⁶⁸ În copia de la ANIC - București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁶⁹ În copia de la ANIC - București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁷⁰ În copia de la ANIC - București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁷¹ În copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldovii».

⁷² În copia de la ANIC - București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁷³ În copia de la ANIC - București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁷⁴ În copia de la ANIC - București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁷⁵ Copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu are următorul titlu: *ÎNTREBĂRILE DIN PARTEA BUCOVINEI ȘI RĂSPUNSURILE DIN PARTEA BOIERILOR LA 1782*», după care, Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «[NB: Pe-o pagină sunt scrise întrebările, pe-a doua, paralel cu ele, răspunsurile.]». Copia de la AN-Chișinău și copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, nu au titlu.

<f. 2r-8r ale copiei de la ANIC-București:>

Fila 65

19 PONTURI DE ÎNTREBĂRI DIN PARTE(A) BUCOVINII, CUM SĂ ARATĂ MAI GIOS,
<PE NUMĂR>⁷⁷.

Întrebările din parte(a) Bucovinii⁷⁸.

1. Târgurile cele trei ce sânt, în Bucovina și piste⁷⁹ tot⁸⁰, pe moșiile stăpânitoriului țării⁸¹, după cum mai întâi⁸² au fost hotărâți⁸³, de se vor găsi⁸⁴ în vreun izvod și <de>⁸⁵ sunt hotarnice⁸⁶ asupra lor?

2. Moșăile⁸⁷ ce să⁸⁸ stăpânesc din vr<e>⁸⁹ mile vechi și moșăile⁹⁰ ce le-au dăruit domnii⁹¹, de-au fost obice<iu>⁹² să s(ă) arăte prin scrisori și sămnilor⁹³ hotaral(o)r și de să poate <gă>⁹⁴ și⁹⁵ în Arhiva Iașului⁹⁶ hotarnice și scrisori de acest feliu?

Răspunsurile din parte(a) Divanului Moldoviei⁹⁷.

⁷⁶ Formula «No. 1» se regăsește doar în copia de la ANIC - București și reprezintă vechiul număr de inventar al acestei copii.

⁷⁷ Formula «PE NUMĂR» este omisă în copia de la ANIC - București, deși ea se regăsește mai jos (în toate cele patru copii ale documentului), în cap. „ALTE 7 PONTURI DE ÎNTREBĂRI DIN PARTE(A) BUCOVINII, CUM SĂ ARATĂ MAI GIOS, PE NUMĂR <s.AB>”. Aici textul a fost completat după copiile de la AN-Chișinău și de la BAR - București, unde această formulă există. În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Nouăspredzece întrebări din partea guvernului Bucovinei, cum se arată mai josu, pe număr».

⁷⁸ În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «guvernului Bucovinei», iar în copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei».

⁷⁹ În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «peste».

⁸⁰ Adică peste tot, în cuprinsul Țării Moldovei.

⁸¹ În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânitorului țării».

⁸² În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «întâiu».

⁸³ În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hotărât».

⁸⁴ În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «găsi».

⁸⁵ În toate cele patru copii, de la ANIC - București, de la AN-Chișinău și din BAR-București, omis.

⁸⁶ În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hotarnici».

⁸⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșiile».

⁸⁸ În copiile de la BAR - București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

⁸⁹ În copia de la ANIC - București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁹⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR - București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșiile».

⁹¹ În copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «domnu».

⁹² În copia de la ANIC - București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău. În copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «obicei».

⁹³ În copiile de la BAR - București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «semnele».

⁹⁴ În copia de la ANIC - București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁹⁵ În copia de la AN-Chișinău, cuvântul «găsi» a fost omis; în copiile de la BAR - București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se poate găsi».

⁹⁶ În copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Ieșului».

⁹⁷ În copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldaviei», iar în copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Moldovei».

1. În vremile vechi a⁹⁸ stăpânirii Mold<o>⁹⁹ vii¹⁰⁰ au fost condici¹⁰¹, întru cari să¹⁰² afla înscris¹⁰³ nu numai pricinile orașilor¹⁰⁴ i a m<o>¹⁰⁵ șiilor¹⁰⁶, ce¹⁰⁷ și hotarâli lor¹⁰⁸, cum și alti¹⁰⁹ pricini a țării, cari¹¹⁰, din vremelnici¹¹¹ întâmplări și¹¹² prăzi și de¹¹³ robii ce sânt știuti¹¹⁴ de toate¹¹⁵ megieșiile¹¹⁶ Țării¹¹⁷ Moldavii¹¹⁸, toati¹¹⁹ acele condici¹²⁰ s-au prăpădit¹²¹ și nu se află, fără numai din testamenturile și hrisoavili¹²² ce au dat luminații domni din¹²³ locul domnescu¹²⁴ danii, ce s-a¹²⁵ putea înțălegi¹²⁶, după cum vor fi scriind¹²⁷, cum și din hotarnici¹²⁸ cari¹²⁹, mai pe urmă, din poroncă¹³⁰ domnească, s-au făcut după vremi, după știința stăpânirii¹³¹.

⁹⁸ În copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «ale». Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: „inițial *a* transformat în *ale* cu creionul roșu cu care s-au făcut toate intervențiile din acest text, inclusiv sublinierile”.

⁹⁹ În copia de la ANIC - București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.

¹⁰⁰ În copia de la BAR - București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldaviei», iar în copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Moldovei».

¹⁰¹ În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «condice».

¹⁰² În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «care se».

¹⁰³ În copia de la BAR - București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «înscrisu».

¹⁰⁴ În copiile de la BAR - București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «pricinile orașelor».

¹⁰⁵ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.

¹⁰⁶ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, fragmentul «i a moșiilor» este omis.

¹⁰⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ci».

¹⁰⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «hotarele».

¹⁰⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «alte».

¹¹⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «țarei, care».

¹¹¹ În copia de la AN-Chișinău «vremelnicele», în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vremelnice», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vremelnicele».

¹¹² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «de».

¹¹³ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «din».

¹¹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «știute».

¹¹⁵ În copia de la AN-Chișinău: «toati».

¹¹⁶ În copia de la ANIC-București: «megieșilor». Corectat după copia de la AN-Chișinău, unde este «megieșiile». În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «megieșile».

¹¹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «țarei».

¹¹⁸ În copia de la AN-Chișinău: «Moldoviei», în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldaviei», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Moldovei».

¹¹⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «toate».

¹²⁰ În copia de la AN-Chișinău: «aceli condice».

¹²¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «prăpăditu».

¹²² În copia de la AN-Chișinău: «hriso(a)vile», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «hrisoavele».

¹²³ Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «după *danii* șters».

¹²⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «domnescu».

¹²⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, în loc de «s-a» este «să».

¹²⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «înțelege».

¹²⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «scriind-o».

¹²⁸ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hotarnice», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «hotărârile».

¹²⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «care».

¹³⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «poroncă».

¹³¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânirei».

2. Tot locul Țării Moldaviei¹³² dintru¹³³ început loc domnesc¹³⁴ au fost și, în¹³⁵ locurile unde¹³⁶ s-au socotit ca să fii¹³⁷ târguri, le-au numit și le-au făcut târguri, cu loc¹³⁸ împregiur¹³⁹ îndestul, spre îndestulare(a) orășanil(o)r¹⁴⁰. Și în condicile vechi ce s-au pomenit mai sus or¹⁴¹ fi fost și sămnili¹⁴² hotarălor¹⁴³, măcar că și din locurile târgurilor încă și târguri întregi, mai pe urmă, stăpânitorii domni au dat danii¹⁴⁴ cui¹⁴⁵ au vrut, cu ispisoaci¹⁴⁶ g(os)p(o)d de stăpânire¹⁴⁷, cum și toați¹⁴⁸ moșiile ce să¹⁴⁹ stăpânesc¹⁵⁰ din vremile vechi și mai pe urmă de luminații domni sânt¹⁵¹ dati¹⁵² danii¹⁵³ cu hrisoavi¹⁵⁴ domnești, după slujba și cinste(a) fișticăruie¹⁵⁵, pe cât au vroit¹⁵⁶ domnul. Și la unile¹⁵⁷ din tistamenturile¹⁵⁸ domnilor au fost arătați¹⁵⁹ și sămnile¹⁶⁰ hotarălor¹⁶¹, iar¹⁶² nu la toați¹⁶³. Iar¹⁶⁴ la condicile celi¹⁶⁵ vechi, cari¹⁶⁶ s-au prăpădit, după cum mai sus s-au

¹³² În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Moldovei».

¹³³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dintr'unu».

¹³⁴ În copia de la AN-Chișinău: «loc domnesci», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «locu domnescu».

¹³⁵ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «la».

¹³⁶ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «unde».

¹³⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «fie».

¹³⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «locu».

¹³⁹ În copia de la AN-Chișinău: «împregiur», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «împrejur».

¹⁴⁰ În copia de la AN-Chișinău: «orășanilor», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «orășenilor».

¹⁴¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «ori».

¹⁴² În copia de la AN-Chișinău: «semnile», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «semnele».

¹⁴³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hotarelor».

¹⁴⁴ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «danie».

¹⁴⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cu-i».

¹⁴⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «ispisoace».

¹⁴⁷ În copia de la AN-Chișinău: «stăpâniri».

¹⁴⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «toate».

¹⁴⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

¹⁵⁰ În copia de la AN-Chișinău: «stăpânescu».

¹⁵¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».

¹⁵² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «date».

¹⁵³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «danie».

¹⁵⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «hrisoave».

¹⁵⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «fieștecăruia».

¹⁵⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voit».

¹⁵⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «unele».

¹⁵⁸ În copia de la AN-Chișinău: «testamenturili», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «testamenturile».

¹⁵⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «arătate».

¹⁶⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «semnele».

¹⁶¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hotarelor».

¹⁶² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

¹⁶³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «toate».

¹⁶⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

¹⁶⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «condicile cele».

¹⁶⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «care».

pomenit, or¹⁶⁷ fi fost pre¹⁶⁸ larg¹⁶⁹ înscris(e) atât pricinili¹⁷⁰, cât și sămnil¹⁷¹ hotarălor¹⁷² tuturor moșiilor, însă, din întâmplările turburărilor¹⁷³, multi ispisoaci¹⁷⁴ vechi și noaă¹⁷⁵ s-au prăpădit. Și pi¹⁷⁶ urmă, după încredințati¹⁷⁷ dovezi¹⁷⁸ și vrednici¹⁷⁹ mărturii de stăpânire, au rămas tem(e)inică stăpânire¹⁸⁰ fișticăruie¹⁸¹. Iar¹⁸² <în>¹⁸³ Arhiva Moldaviei¹⁸⁴, de hotarnice¹⁸⁵, de scrisori și de alti¹⁸⁶ pricini nu să¹⁸⁷ află, din vremelnicii¹⁸⁸ întâmplări, precum mai sus s-au arătat.

Întrebările din parte(a) Bucovinei¹⁸⁹.

3. Veniturile podurilor și alti¹⁹⁰ venituri ce au¹⁹¹ fost domnești și le-au¹⁹² stăpânit domnii însăși¹⁹³ sau cu scrisori le-au dat altora?

4. Un stăpân de moșii¹⁹⁴, ce nu ari¹⁹⁵ copii sau moștinitori¹⁹⁶, de ari puteri¹⁹⁷ a faci¹⁹⁸ cu moșiile sale ce-i va fi voie¹⁹⁹, adică²⁰⁰ de au putut lua²⁰¹ pe un²⁰² strein²⁰³ să-l facă moștinitori²⁰⁴ pe

¹⁶⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ori».

¹⁶⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pe».

¹⁶⁹ În copia de la AN-Chișinău: «largu».

¹⁷⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «pricinile».

¹⁷¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «semnele».

¹⁷² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hotarelor».

¹⁷³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «tulburărilor».

¹⁷⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «multe ispisoace».

¹⁷⁵ În copia de la AN-Chișinău: «mai nooî», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «mai nouă».

¹⁷⁶ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «pe».

¹⁷⁷ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «încredințate».

¹⁷⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dovedzi».

¹⁷⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vrednice».

¹⁸⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânirea».

¹⁸¹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «fieștecăruia».

¹⁸² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

¹⁸³ În toate cele patru copii, de la ANIC-București, de la AN-Chișinău și de la BAR-București, omis.

¹⁸⁴ În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii», în copia de la BAR-București, Col. Documente: «Moldovei», iar copia de la BAR-București, Col. Manuscrise: «Moldaviei».

¹⁸⁵ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «hotarnici».

¹⁸⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «alte».

¹⁸⁷ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

¹⁸⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vremelnicele», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vremelnice».

¹⁸⁹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei».

¹⁹⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «alte».

¹⁹¹ În copia de la AN-Chișinău: «ce-au».

¹⁹² În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «de le au».

¹⁹³ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «însuși».

¹⁹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșie».

¹⁹⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «are».

¹⁹⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moștenitori».

¹⁹⁷ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «are putere».

¹⁹⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «face».

moșiile lui fără²⁰⁵ voie²⁰⁵ domnului țărâi²⁰⁶? Și cându²⁰⁷ vreu<nu>²⁰⁸1 fără moștinitori²⁰⁹ moari²¹⁰ și pe altul n-au făcut moștinitori²¹¹ pe moșiile sale și nici diiată²¹² n-au făcut, cui să cadi²¹³ să²¹⁴ rămâi²¹⁵ moș<i>²¹⁶ile²¹⁷ acele²¹⁸?
5. Cându faci²¹⁹ vreunul diiată²²⁰, ce trebu<in>²²¹ă esti²²² să²²³ mai faci²²⁴ și de poati²²⁵ fișticari²²⁶ stăpân de moșie²²⁷ să faci diiată²²⁸ sau ari²²⁹ osebiri²³⁰ unul de altul?

- ¹⁹⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voea», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «voia».
- ²⁰⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adecă».
- ²⁰¹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «lua».
- ²⁰² În copia de la AN-Chișinău: «ș-un».
- ²⁰³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «străin».
- ²⁰⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moștenitor», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moștenitoriu».
- ²⁰⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voea», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «voia».
- ²⁰⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «țarei», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «țării».
- ²⁰⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «când».
- ²⁰⁸ În copia de la ANIC-București, omis; completat după copia de la AN-Chișinău.
- ²⁰⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moștenitor».
- ²¹⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moare».
- ²¹¹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moștenitor», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moștenitoriu».
- ²¹² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «diată».
- ²¹³ În copia de la AN-Chișinău: «s(ă) căde», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se cade».
- ²¹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».
- ²¹⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «rămâie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rămâe».
- ²¹⁶ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la BAR-București.
- ²¹⁷ În copia de la AN-Chișinău: «moșiele».
- ²¹⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «acelea».
- ²¹⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «când face».
- ²²⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «diată».
- ²²¹ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.
- ²²² În copia de la AN-Chișinău: «iaste», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «este».
- ²²³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».
- ²²⁴ În copia de la AN-Chișinău: «să faci».
- ²²⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «poate».
- ²²⁶ În copia de la AN-Chișinău: «fieștecari», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «fieștecare».
- ²²⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moșii».
- ²²⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «diată».
- ²²⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «are».

6. De faci²³¹ cineva vreo împărțală²³² moștinitoril(o)r²³³ săi, în viața²³⁴ sa, și au făcut vreunuie²³⁵ dintru dânșii²³⁶ strâmbătate, de rămâne²³⁷ ace(a) împărțală²³⁸ în putere(a) éi²³⁹, adică²⁴⁰: părintile²⁴¹ ce stăpânești²⁴² o moșii, cari să cadă²⁴³ să rămâi²⁴⁴ în moștenire atât păr[â]ții²⁴⁵ bărbătești cât și femeiești, și el²⁴⁶ sau au²⁴⁷ depărtat pe fată sau au dat feciorului²⁴⁸, sau pe fecior²⁴⁹ l-au depărtat și au dat fetei²⁵⁰?

Răspunsurili din parte(a) Divanului Moldaviei²⁵¹.

3. Veniturili²⁵² podurilor și alti²⁵³ venituri de moșii ce au fost domnești, în câtă vremi²⁵⁴ au fost domnești, s-au strânsu²⁵⁵ și veniturile lor pe sama domnească de cei rânduși de domni pristavi²⁵⁶;

²³⁰ În copia de la AN-Chișinău: «osăbiri», în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «osăbire», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «osebire».

²³¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «face».

²³² În copia de la AN-Chișinău: «împărțală», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «împărțeață».

²³³ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moștinitorilor».

²³⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «viața».

²³⁵ În copia de la AN-Chișinău: «vreunuia», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, «vreunue», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vreunul (?)».

²³⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «din tranșii», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «dintre dânșii».

²³⁷ În copia de la AN-Chișinău: «rămâni», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «remâne».

²³⁸ În copia de la AN-Chișinău: «înpărțală», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «împărțeață».

²³⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «ei».

²⁴⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adecă».

²⁴¹ În copia de la AN-Chișinău: «părintili», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «părintele».

²⁴² În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «stăpânește».

²⁴³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșie, care se cade».

²⁴⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «să rămâie», iar copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se rămâie».

²⁴⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «părței», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «părții».

²⁴⁶ În copia de la ANIC-București: «elu». Corectat după copia de la AN-Chișinău și după copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise, unde este «el».

²⁴⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «a».

²⁴⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ficiozului».

²⁴⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ficioz».

²⁵⁰ În copia de la AN-Chișinău: «fetii». În copia de la AN-Chișinău, din acest set de întrebări face parte și cea cu nr. 7.

²⁵¹ În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii».

²⁵² În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «veniturile».

²⁵³ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «alte».

²⁵⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «vreme».

iar²⁵⁷ după ce, dintr-acele²⁵⁸ moșii cu poduri și cu alți²⁵⁹ venituri, le-au²⁶⁰ dat luminații domni dintru²⁶¹ început și pân(ă)²⁶² acum²⁶³ danii²⁶⁴ cui au vrut, au luat²⁶⁵ acei cu daniile și veniturili²⁶⁶ podurilor și alți²⁶⁷ venituri și să²⁶⁸ stăpânesc și până²⁶⁹ acum²⁷⁰ de acei cari²⁷¹ le au.
4. Cel nu ari²⁷² copii sau alți moștenitori esti²⁷³ volnic a faci²⁷⁴ moștenitor²⁷⁵ pe moșiile²⁷⁶ sali²⁷⁷ și pe un strein²⁷⁸, fără de a lua²⁷⁹ voie²⁸⁰ și de la²⁸¹ domnul țării. Iar²⁸² când va muri fără moștenitori²⁸³, adică²⁸⁴ de nu va ave(a) rudi²⁸⁵ și nici pe altul strein²⁸⁶ n-a apucat²⁸⁷ a<-l>²⁸⁸ face moștenitori²⁸⁹ pe moșiile lui, nici diiată²⁹⁰ nu va faci²⁹¹, atunce(a) moșiile²⁹² și toată avere(a) lui rămâne²⁹³ a stăpânitoriului²⁹⁴ țării.

- 255 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «strâns».
- 256 Pristavi=ispavnicii ținutului.
- 257 În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».
- 258 În copia de la AN-Chișinău: «aceli».
- 259 În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «alte».
- 260 În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «li au».
- 261 În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dintr'unu».
- 262 În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pără».
- 263 În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pân' acum».
- 264 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «danie».
- 265 În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «luat».
- 266 În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «veniturile».
- 267 În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «alte».
- 268 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».
- 269 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «pără».
- 270 În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pân' acum».
- 271 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «care».
- 272 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «are».
- 273 În copia de la AN-Chișinău: «iasti», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «este».
- 274 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «face».
- 275 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moștenitoriu».
- 276 În copia de la AN-Chișinău: «moșiile».
- 277 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «sale».
- 278 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «străin».
- 279 În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «lua».
- 280 În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voe».
- 281 În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, cuvântul «la» este omis.
- 282 În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «țarei; ear».
- 283 În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fără de moștenitoriu», iar în copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «fără moștenitori».
- 284 În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adecă».
- 285 În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «rude».
- 286 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «străin».
- 287 În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «apuca».
- 288 În copia de la ANIC-București și în copia de la BAR-București, Col. Documente, omis; completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Manuscrise.
- 289 În copia de la AN-Chișinău: «moștenitor», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moștenitoriu». Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «după pe șters».

5. Fiișticari²⁹⁵ om slobodu²⁹⁶ și neoprit de pravilă poati²⁹⁷ să²⁹⁸ facă și²⁹⁹ diiată³⁰⁰ pe avere(a) sa, cari³⁰¹ diiată³⁰² esti³⁰³ datoriu³⁰⁴ să o încredințezi³⁰⁵, spre dovadă cum că esti³⁰⁶ chiar a lui, ori cu însuși³⁰⁷ a lui iscălitură și cu vrednici de credință marturi, ori și numai cu însuși³⁰⁸ a lui iscălitură, fiind adevărită³⁰⁹ și fără³¹⁰ prepus; însă cel mai puțin, păzind³¹¹ a trie³¹² parte din avere(a) sa pentru moștenitori³¹³, după *Pravilă*.

6. Poati³¹⁴ fiișticini³¹⁵ în viața³¹⁶ sa să³¹⁷ facă <îm>³¹⁸ părțală³¹⁹ lucrurilor lui moștenitorilor³²⁰ lui³²¹ după a lui însuși³²² voință și alt<ă>³²³ nu să³²⁴ caută, nici să³²⁵ socotești³²⁶, fără numai dacă

²⁹⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «diată».

²⁹¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «face».

²⁹² În copia de la AN-Chișinău: «moșiele».

²⁹³ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «rămân».

²⁹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânitorului».

²⁹⁵ În copia de la AN-Chișinău: «fiiștecari», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fiiștecare», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «fiiștecare».

²⁹⁶ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «slobod».

²⁹⁷ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «poate».

²⁹⁸ În copia de la AN-Chișinău: «po(a)t(e) ca să», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «poate să».

²⁹⁹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, «și» este omis.

³⁰⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «diată».

³⁰¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «care».

³⁰² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «diată».

³⁰³ În copia de la AN-Chișinău: «iasti», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «este».

³⁰⁴ În copia de la AN-Chișinău: «dator».

³⁰⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «încredințeze».

³⁰⁶ În copia de la AN-Chișinău: «iasti», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «este».

³⁰⁷ În copia de la AN-Chișinău: «însuș».

³⁰⁸ În copia de la AN-Chișinău: «însuș».

³⁰⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adevărată».

³¹⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «făr de».

³¹¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «păzând».

³¹² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «treia», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «tria».

³¹³ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moștenitoriu».

³¹⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «poate».

³¹⁵ În copia de la AN-Chișinău: «fiiștecini», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fiiștecine», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «fiiștecine».

³¹⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «viața».

³¹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

³¹⁸ În copia de la ANIC-București, «îm» este greu lizibil, fiind sters; completat după cum este acest termen scris în restul documentului păstrat la ANIC-București și în copiile de la BAR-București.

³¹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «înpărțală».

³²⁰ În copia de la AN-Chișinău: «moștenitorilor».

³²¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «sei».

³²² În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «însă».

³²³ În copia de la ANIC-București, «ă» este greu lizibil, fiind sters; completat după copia de la AN-Chișinău.

³²⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

pe vreunul dintrii cești³²⁷ moștinitori³²⁸ l-au făcut desăvârșit nemoștenitoriu³²⁹; ori i-au lăsat atâta parte cari³³⁰ nu ari³³¹ nici o analoghii³³² cu părțile celorâltași³³³, ori de au dat numai din celi mișcătoari³³⁴ și nu și din celi nemișcătoari³³⁵ și nu va arăta pricina³³⁶ în scris, atunce³³⁷ împărțala³³⁸ esti³³⁹ fără tărie³⁴⁰ sa³⁴¹.

Întrebările din parte(a) Bucovinei³⁴².

7. Un stăpân de moșie³⁴³ părintasc<ă>³⁴⁴ de poati³⁴⁵ să vânză³⁴⁶ moșie³⁴⁷ sa de istov și copiii lui făcându-să³⁴⁸ de vârstă și c<u>³⁴⁹ noscând că ace(a) vânzari³⁵⁰ s-au făcut cu³⁵¹ păgubirea lor și

³²⁵ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «se».

³²⁶ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «socotește».

³²⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «dintre cești», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «dintr' acești».

³²⁸ În copia de la AN-Chișinău: «iasti», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moștenitori».

³²⁹ În copia de la AN-Chișinău: «nemoștenitori», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moștenitoriu».

³³⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «care».

³³¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «are».

³³² În copia de la AN-Chișinău: «analoghiie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «analoghie».

³³³ În copia de la AN-Chișinău: «celoralanți», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «celoralalți», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «celorlalți».

³³⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «cele mișcătoare».

³³⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «cele nemișcătoare».

³³⁶ În copia de la AN-Chișinău: «pricini».

³³⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «atunci», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «atuncea».

³³⁸ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «împărțala».

³³⁹ În copia de la AN-Chișinău: «iaste», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «este».

³⁴⁰ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «tăria», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «tăriea».

³⁴¹ În copia de la AN-Chișinău, din acest set de răspunsuri face parte și cel cu nr. 7.

³⁴² În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei». În copia de la AN-Chișinău, din acest set de întrebări fac parte și cele cu nr. 8-10.

³⁴³ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moșia».

³⁴⁴ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău. În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «părintească».

³⁴⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «poate».

³⁴⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se vândă».

³⁴⁷ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșia».

³⁴⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «făcându-se».

³⁴⁹ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.

³⁵⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vânzare», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzare».

³⁵¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «în».

măcar de nu și iasti³⁵² <a>³⁵³ rătat în zăpădă de vânzări³⁵⁴ ce-au fost făcute³⁵⁵ părintii³⁵⁶ lor, ca să³⁵⁷ poată copiii(i) lui răscumpăra — au puteri³⁵⁸ copiii(i)³⁵⁹ să răscumperi³⁶⁰, au ba?

8. Un stăpân de moșii³⁶¹, căzând³⁶² la datorie sau avându³⁶³ altă trebuință³⁶⁴ și voiești³⁶⁵ să³⁶⁶ vândă³⁶⁷ moșie³⁶⁸ sa de istov, di esti datori³⁶⁹, prin știre(a) judecătorească³⁷⁰, să facă știri³⁷¹ neamului său și răzășil(o)r³⁷² și a ceri di³⁷³ la neam sau răzăș(i)³⁷⁴ de voiesc ca s(ă) dei³⁷⁵ prețul moșii³⁷⁶? Și vânzând³⁷⁷ moșia³⁷⁸ de pot³⁷⁹, după vrem(i), moștenitorii lui să³⁸⁰ de(a) acel prețu³⁸¹ ce³⁸² au dat

³⁵² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «este».

³⁵³ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.

³⁵⁴ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vânzare», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzare».

³⁵⁵ În copia de la AN-Chișinău: «căcut» (sic!).

³⁵⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «părintele».

³⁵⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

³⁵⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «putere».

³⁵⁹ Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «inițial *au copiii lui putere*».

³⁶⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «răscumpere».

³⁶¹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșie».

³⁶² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cădzând».

³⁶³ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «având».

³⁶⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «trebuință».

³⁶⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «voiește», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voește».

³⁶⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

³⁶⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vânză».

³⁶⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșia».

³⁶⁹ În copia de la AN-Chișinău: «de iaste datori», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «de este dator».

³⁷⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judecătorească».

³⁷¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «știre».

³⁷² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răzeșilor».

³⁷³ În copia de la AN-Chișinău: «și a cere de», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «și a cere de», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «ș-a cere de».

³⁷⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răzeși».

³⁷⁵ În copia de la AN-Chișinău: «de voiescî să de», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «de voesc să-i dea», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «de voiesc să dea».

³⁷⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșiei».

³⁷⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzând». Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «inițial *văzând*».

³⁷⁸ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moșia».

³⁷⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «tot».

³⁸⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «să-i».

³⁸¹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «preț».

³⁸² În copia de la AN-Chișinău: «ci».

neamul lui sau rezășii³⁸³ sau streinii³⁸⁴ părintelui³⁸⁵ lor și să răscumpere³⁸⁶ moșăie³⁸⁷ și până la³⁸⁸ câtă vreme³⁸⁹ pot să aibă volnică răscumpărări³⁹⁰?

9. Când o moșie au pus oarecine³⁹¹ zălog cu soroc³⁹² cu această hotărâre ca³⁹³ de nu³⁹⁴ va plăti banii la sorocul arătat să rămâi moșie³⁹⁵ de istov, neputând să o mai răscumperi³⁹⁶, de rămâne³⁹⁷ acest fel³⁹⁸ de interesat³⁹⁹ contract în putere(a) sa? Sau zăpisele ce să⁴⁰⁰ fac între cumpărătorul și vânzătorul⁴⁰¹ și nu să⁴⁰² fac înainte(a) giudecății⁴⁰³ de rămân în putere(a) lor au ba?

Răspunsurile din parte(a) Divanului Moldovii⁴⁰⁴.

7. Un stăpân poati⁴⁰⁵ să vânză⁴⁰⁶ moșia⁴⁰⁷ sa ce(a) părințască⁴⁰⁸ de istov și de-i⁴⁰⁹ vor fi copii(i) lui fără⁴¹⁰ de vârstă și supt⁴¹¹ stăpânire(a) tatălui lor. Și(i) <dacă>⁴¹² în zăpisele⁴¹³ de vânzări⁴¹⁴ nu va scrii⁴¹⁵ ca să poată răscumpăra copii(i), după ce vor veni la vârstă, nu pot să răscumperi⁴¹⁶.

³⁸³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «răzășii», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răzeșii». Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «după st[răinii] șters».

³⁸⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «străinii».

³⁸⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «părinților».

³⁸⁶ În copia de la AN-Chișinău: «răscumperi».

³⁸⁷ În copia de la AN-Chișinău: «moșia», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșia».

³⁸⁸ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pân' la».

³⁸⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «vreme».

³⁹⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «răscumpărare».

³⁹¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «oareșicine».

³⁹² În copia de la AN-Chișinău formula «cu soroc» este scrisă deasupra rândului.

³⁹³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «că».

³⁹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «că nu».

³⁹⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «să rămâie moșia».

³⁹⁶ În copia de la AN-Chișinău: «să o mai răscumpere», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se o mai răscumpere», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «să mai răscumpere».

³⁹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «remâne».

³⁹⁸ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «fel», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «feliu».

³⁹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «enterisat», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «interesat».

⁴⁰⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «zăpisele ce se».

⁴⁰¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândătoriu».

⁴⁰² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

⁴⁰³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judecății».

⁴⁰⁴ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldaviei». În copia de la AN-Chișinău, din acest set de răspunsuri fac parte cele cu nr. 8-10.

⁴⁰⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «poate».

⁴⁰⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se vândă».

⁴⁰⁷ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșiea», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moșia».

⁴⁰⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «părințască», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «părintească».

⁴⁰⁹ În copia de la AN-Chișinău: «di», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «de».

⁴¹⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «făr».

⁴¹¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «sub».

8. Cel ce va căde(a) la datorii sau pintru⁴¹⁷ altă trebuință⁴¹⁸ va vre(a) să vândă⁴¹⁹ moșiia⁴²⁰ sa are datorii întâi să întrebi pe fii(i) săi⁴²¹, îns(ă) de vor fi de vârstă⁴²², și pe neamuri și pe răzăși⁴²³; și când nu vor vre(a) acia⁴²⁴ să o cumpere⁴²⁵, atunce(a) poati⁴²⁶ să⁴²⁷ o vândă⁴²⁸ ș(i) la străini⁴²⁹. Iar⁴³⁰ când nu va înștiința pe fiii săi⁴³¹ di⁴³² vor fi de vârstă, și pe neamuri și pe răzășii⁴³³, atunce(a)⁴³⁴ fiii de vor fi de vârstă, sau neamurile sau răzășai⁴³⁵, după ce vor afla de vânzare⁴³⁶, au voi până în⁴³⁷ patru luni după *Pravilă* și până în șasă⁴³⁸ luni să tragă⁴³⁹ giudecată⁴⁴⁰ și să răscumpere⁴⁴¹. Iar⁴⁴² de

⁴¹² În toate cele patru copii, de la ANIC-București, de la AN-Chișinău și de la BAR-București, omis.

⁴¹³ În copia de la AN-Chișinău: «zapesul».

⁴¹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzare», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vânzare».

⁴¹⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «nu va scrie», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «nu va fi scris».

⁴¹⁶ În copia de la AN-Chișinău: «răscumpire», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «răscumpere».

⁴¹⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «datorie sau pentru».

⁴¹⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «trebuința».

⁴¹⁹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vânză».

⁴²⁰ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșiea», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moșia».

⁴²¹ În copia de la AN-Chișinău: «ari datorie să întrebi întâi pe fiii săi», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «are datorie să întrebe, întâi pe fii(i) săi», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «are datorie să întrebe mai întâi pe fiii săi».

⁴²² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vârsta».

⁴²³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răzeși».

⁴²⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «acea».

⁴²⁵ În copia de la AN-Chișinău: «cumperi».

⁴²⁶ În copia de la AN-Chișinău: «atunce poate», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «atunci poate».

⁴²⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁴²⁸ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vânză».

⁴²⁹ În copia de la AN-Chișinău: «streini».

⁴³⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁴³¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, cuvântul «săi» este omis.

⁴³² În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «de».

⁴³³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pe neamuri și pe răzeși», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sau neamurile sau răzășii».

⁴³⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «atunci».

⁴³⁵ În copia de la AN-Chișinău: «răzășii», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răzeșii». În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, fragmentul «atunce(a) fiii de vor fi de vârstă sau neamurile sau răzășai» este omis.

⁴³⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzare».

⁴³⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voe pără în», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «voie pân' în».

⁴³⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «separă în șese», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pân' în șase».

⁴³⁹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «să tragă (?)».

⁴⁴⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judecata», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, cuvântul «giudecată» este omis.

nu or⁴⁴³ afla de⁴⁴⁴ vânzare⁴⁴⁵, nici or⁴⁴⁶ ști nimic⁴⁴⁷, și până la zăci⁴⁴⁸ ani au voi⁴⁴⁹ să tragă giudecată⁴⁵⁰ și să răscumpere, îns(ă) încredinț<ă>⁴⁵¹ ndu-să⁴⁵² giudecătorii⁴⁵³ că n-au aflat mai nainte⁴⁵⁴. Și sorocul acest(a)⁴⁵⁵, de <ză>⁴⁵⁶ ci⁴⁵⁷ ani, esti⁴⁵⁸ la cei ce nu vor fi înstrăinați⁴⁵⁹ din pământul lor. <Iar>⁴⁶⁰ când moșiia⁴⁶¹ se va vinde pentr(u) datorii⁴⁶², din porunca giudecății(i)⁴⁶³, la mezat, atunce⁴⁶⁴ n-are⁴⁶⁵ datorie să întrebe⁴⁶⁶ nici pe fii(i), nici pe neamuri, nici pe răzăși⁴⁶⁷, nici pot să⁴⁶⁸ mai răscumpere⁴⁶⁹, fiind vânzare⁴⁷⁰ cu publicație.

- ⁴⁴¹ În copia de la AN-Chișinău: «răscumperi», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rescumpere».
- ⁴⁴² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».
- ⁴⁴³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «vor».
- ⁴⁴⁴ Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «supraintercalat».
- ⁴⁴⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzare».
- ⁴⁴⁶ Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «după or, șters».
- ⁴⁴⁷ În copia de la AN-Chișinău: «nimini», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «nimică», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «nemică».
- ⁴⁴⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «până la 10», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pân' la zece».
- ⁴⁴⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «voie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voe».
- ⁴⁵⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judecata».
- ⁴⁵¹ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.
- ⁴⁵² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «încredințându-se».
- ⁴⁵³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «giudecătorul», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judecătorul».
- ⁴⁵⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «mai înainte».
- ⁴⁵⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «acest».
- ⁴⁵⁶ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.
- ⁴⁵⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dzece», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «zece».
- ⁴⁵⁸ În copia de la AN-Chișinău: «iaste», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «easte», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «este».
- ⁴⁵⁹ În copia de la AN-Chișinău: «înstreinați».
- ⁴⁶⁰ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău. În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».
- ⁴⁶¹ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșiea», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moșia».
- ⁴⁶² În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «datorie».
- ⁴⁶³ În copia de la AN-Chișinău: «giudecății», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judecății», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «dreptății».
- ⁴⁶⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «atunci».
- ⁴⁶⁵ În copia de la AN-Chișinău: «n-ari».
- ⁴⁶⁶ În copia de la AN-Chișinău: «întrebi».
- ⁴⁶⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răzeși».
- ⁴⁶⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».
- ⁴⁶⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «reșcumpere».
- ⁴⁷⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzare».

9. Moșie⁴⁷¹ sau orice lucru nemișcător⁴⁷² să⁴⁷³ va pune⁴⁷⁴ zălog cu hotărât soroc ca, neplătind bani(i), să rămâie⁴⁷⁵ de istov⁴⁷⁶, de nu⁴⁷⁷ va da stăpânul moșăiei⁴⁷⁸ al doile(a) zapis⁴⁷⁹ cu disăvârșită⁴⁸⁰ vânzare⁴⁸¹ sau acel⁴⁸² ce țini⁴⁸³ zălogul de nu va ave(a) carte(a) giudețului⁴⁸⁴, întru care⁴⁸⁵ să arăte⁴⁸⁶ că s-au dat acel zălog de istov⁴⁸⁷, atunci⁴⁸⁸ zapisul cel de zălogitură⁴⁸⁹ nu are⁴⁹⁰ nici o tărie și oricând ori acel ce au⁴⁹¹ pus zălogul, ori moștenitoriul⁴⁹² și neamurile⁴⁹³ lui pot să dea banii și să ia zălogul. Iar⁴⁹⁴ zapisăle⁴⁹⁵ ce să⁴⁹⁶ fac între cumpărători și între vânzători⁴⁹⁷, de nu vor fi făcute nici înainte(a) giudecății⁴⁹⁸ din oarișcare⁴⁹⁹ pricini și vor fi încredințate cu iscălituri a⁵⁰⁰ oameni vrednici de credință, au tăria⁵⁰¹ lor⁵⁰².

⁴⁷¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moșia».

⁴⁷² În copia de la AN-Chișinău: «nemișcători».

⁴⁷³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «ce».

⁴⁷⁴ În copia de la AN-Chișinău: «puni».

⁴⁷⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se rămâie».

⁴⁷⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «istovu».

⁴⁷⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «mi».

⁴⁷⁸ În copia de la AN-Chișinău: «moșii», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșiei». În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, cuvântul «moșăiei» este omis.

⁴⁷⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «zapisu».

⁴⁸⁰ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «desăvârșită».

⁴⁸¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzare».

⁴⁸² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «acelu».

⁴⁸³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «ține».

⁴⁸⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «județului».

⁴⁸⁵ În copia de la AN-Chișinău: «cari».

⁴⁸⁶ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «se arată».

⁴⁸⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «istovu».

⁴⁸⁸ În copia de la AN-Chișinău: «atunce».

⁴⁸⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «zălojitură».

⁴⁹⁰ În copia de la AN-Chișinău: «ari».

⁴⁹¹ În copia de la AN-Chișinău: «ce-au».

⁴⁹² În copia de la AN-Chișinău: «moștenitoriul».

⁴⁹³ În copia de la AN-Chișinău: «ne(a)murile».

⁴⁹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁴⁹⁵ În copia de la AN-Chișinău: «zapisul», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «zapisle».

⁴⁹⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

⁴⁹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzători».

⁴⁹⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judecăței». Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «inițial giudețului».

⁴⁹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «di oareșcari», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «din oareșicari», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «de oareșcare».

⁵⁰⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, cuvântul «a» este omis.

⁵⁰¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «tăria».

⁵⁰² Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «[NB: Aici lipsesc două foi din original — adică nemijlocit urmează întrebările 10, 11, 12, 13, fără răspuns în paralel, întrebările 14, 15, 16 și 17 lipsesc cu totul, asemenea răspunsurile 14, 15, 16, iar de la 17 e numai o parte; apoi lipsesc întrebările 18 și 19 dar răspunsurile sunt. Deci urmează întrebările 10, 11, 12, 13 și răspunsurile 17 o parte, 18 și 19.]».

Întrebările din parte(a) Bucovinei⁵⁰³.

10-le⁵⁰⁴. Când, din întâmplări⁵⁰⁵, nu poati⁵⁰⁶ cineva să arăți⁵⁰⁷ dovezi⁵⁰⁸(i) și scrisori⁵⁰⁹ pe moșia⁵¹⁰ ce o stăpânești⁵¹¹, dar stăpânești⁵¹² moșia⁵¹³ sa cu odihnă, până⁵¹⁴ la câți ani poate⁵¹⁵ să-
i⁵¹⁶ slujască stăpânire(a) lui spre dovadă că este⁵¹⁷ dreaptă a lui?

11-le⁵¹⁸. Când unul au stăpânit moșia⁵¹⁹ sa cu odihnă piste soma⁵²⁰ anil(o)r hotărâți și, după
<o>⁵²¹ vreme⁵²², vini⁵²³ altul cu bun(e) scrisori asupra acei moșai, cini⁵²⁴, după obiceiul
pământului, rămâne stăpânitori⁵²⁵: cel ce au stăpânit atâta⁵²⁶ ani sau cel ce poate⁵²⁷, cu scrisori⁵²⁸,
dovedi că ar fi moșia⁵²⁹ a⁵³⁰ lui?

12-le⁵³¹. Di iaste⁵³² vreme⁵³³ prescriptăiei⁵³⁴, adică⁵³⁵ până la 30⁵³⁶ ani, sau mai mult sau⁵³⁷ mai
puțin, atât la boieri⁵³⁸, sau la⁵³⁹ mănăstir(i)⁵⁴⁰, sau mazâli i ruțași, totdeauna⁵⁴¹ sau au⁵⁴² vreo

⁵⁰³ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei». În copia de la AN-Chișinău, din acest set de întrebări fac parte cele cu nr. 11-14.

⁵⁰⁴ În copia de la AN-Chișinău: «10», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «[întreb.] 10».

⁵⁰⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «întâmplare».

⁵⁰⁶ În copia de la AN-Chișinău: «nu ari», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «nu poate».

⁵⁰⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «arăte», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «arate».

⁵⁰⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dovedzi».

⁵⁰⁹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «scrisoare».

⁵¹⁰ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșia».

⁵¹¹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «stăpânește».

⁵¹² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «stăpânește».

⁵¹³ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșia».

⁵¹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pă».

⁵¹⁵ În copia de la AN-Chișinău: «poati».

⁵¹⁶ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «să».

⁵¹⁷ În copia de la AN-Chișinău: «iaste».

⁵¹⁸ În copia de la AN-Chișinău: «11», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «[întreb.] 11».

⁵¹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșia».

⁵²⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «peste suma».

⁵²¹ În toate cele patru copii, de la ANIC-București, de la AN-Chișinău și de la BAR-București, omis.

⁵²² În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vremi».

⁵²³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «vine».

⁵²⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșii, cine».

⁵²⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânitoru», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «stăpânitoriu».

⁵²⁶ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «atâți».

⁵²⁷ În copia de la AN-Chișinău: «poati».

⁵²⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «scrisorile».

⁵²⁹ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșia».

⁵³⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, cuvântul «a» este omis.

⁵³¹ În copia de la AN-Chișinău: «12», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «[întreb.] 12».

diosebire⁵⁴³, fiindcă, diosebit⁵⁴⁴, este⁵⁴⁵ cunoscut că, în vremile turburării(o)r⁵⁴⁶, scrisorile boieril(o)r⁵⁴⁷ au <că>⁵⁴⁸zut⁵⁴⁹ în mânuile⁵⁵⁰ mazililor și a mazililor în mânuile⁵⁵¹ boieri<lo>⁵⁵²r și acum mulți ca aceștia⁵⁵³, care⁵⁵⁴ fără dreptate țin scrisorile, cu care să folosăsc⁵⁵⁵ atât cu veniturile⁵⁵⁶, cât și cu slobozâre(a)⁵⁵⁷, ce s-ar căde(a) să⁵⁵⁸ aibă cel adevărat stăpân?

13. Și fi(i)nd cunoscut că în vremile turburării(o)r⁵⁵⁹ mult(i) mazăli⁵⁶⁰ <i>⁵⁶¹ruptași s-au făcut stăpâni de moșai⁵⁶², cu unii ca aceștia⁵⁶³, după obiceiul pământului, ce să⁵⁶⁴ cade⁵⁶⁵ să s(ă)⁵⁶⁶ facă?⁵⁶⁷.

⁵³² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «de este».

⁵³³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vremea».

⁵³⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «prescripției».

⁵³⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adecă».

⁵³⁶ În copia de la AN-Chișinău: «până la triizăci», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «până la 30», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pân' la patruzeci».

⁵³⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «au».

⁵³⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «boeri».

⁵³⁹ În copia de la ANIC-București, «la» a fost scris ulterior, deasupra rândului.

⁵⁴⁰ În copia de la AN-Chișinău: «în mănăstiri».

⁵⁴¹ În copia de la AN-Chișinău: «mazili ruptași totdeauna», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «mazili ruptași, totdeauna», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «mazili ruptași totdeauna (?)».

Mazilii și rupașii au fost două categorii sociale și fiscale distincte, așa încât, în enumerarea de față, între ele, trebuie să existe un «și» sau, cum e în cazul copiei păstrată la ANIC-București, corespondentul slavon «i».

⁵⁴² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, cuvântul «au», omis.

⁵⁴³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «deosăbire».

⁵⁴⁴ În copia de la AN-Chișinău: «fiind diosăbiri», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fiindcă osebit», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «fiind osebit».

⁵⁴⁵ În copia de la AN-Chișinău: «iasti».

⁵⁴⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «tulburărilor».

⁵⁴⁷ În copia de la AN-Chișinău: «boiarilor».

⁵⁴⁸ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁵⁴⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cădzut».

⁵⁵⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «mânile».

⁵⁵¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «mânile».

⁵⁵² În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁵⁵³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «aceștia».

⁵⁵⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «cari», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «carii».

⁵⁵⁵ În copia de la AN-Chișinău: «cu cari să folosăsc», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «cu cari se folosesc».

⁵⁵⁶ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vânaturile».

⁵⁵⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «sloboziri», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «slobozârea».

⁵⁵⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁵⁵⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «tulburărilor».

⁵⁶⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «mazili».

⁵⁶¹ În toate cele patru copii, de la ANIC-București, de la AN-Chișinău și de la BAR-București, cuvântul slavon «i», având sensul de «și», este omis.

Răspunsurile din parte(a) Divanului Moldavii⁵⁶⁸.

10. Pentru cei ce stăpânesc moșai⁵⁶⁹ și nu au dovezi⁵⁷⁰ i⁵⁷¹ scrisori, până în zăci⁵⁷² ani, stăpânind cu pace⁵⁷³ și cu bună credință {adică că nu știu la⁵⁷⁴ cugetul⁵⁷⁵ său cu vreo asupreală sau năpăstuire stăpânire(a) sa}, nefiind lipsâți⁵⁷⁶ din pământul lor, atât⁵⁷⁷ cel ce stăpânești⁵⁷⁸, cât și cel ce vra să⁵⁷⁹ tragă giudecată⁵⁸⁰, peste⁵⁸¹ zăci⁵⁸² ani rămâne temeinică stăpânire⁵⁸³. Iar⁵⁸⁴ la cei ce lipsăsc⁵⁸⁵ din pământul lor și va fi stăpânire cu bună credință, până la 20⁵⁸⁶ ani. Iar⁵⁸⁷ la ră⁵⁸⁸ credință {adică⁵⁸⁹ cel ce stăpânește de știe la cugetul său că iaste⁵⁹⁰ cu asupreală și năpăstui⁵⁹¹ stăpânire(a) sa},

- ⁵⁶² În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «de moșii», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pe moșii».
- ⁵⁶³ În copia de la AN-Chișinău: «aceștie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «aceștia».
- ⁵⁶⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».
- ⁵⁶⁵ În copia de la AN-Chișinău: «cadi».
- ⁵⁶⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».
- ⁵⁶⁷ Aici Mihai Eminescu a pus următoarea notă: «[NB: Aici lipsesc două foi! (Urmează răspunsurile, o parte din 17, iar 18 și 19 întregi.)]».
- ⁵⁶⁸ În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldaviei». În copia de la AN-Chișinău, din acest set de răspunsuri fac parte cele cu nr. 11-14.
- ⁵⁶⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșii».
- ⁵⁷⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dovedzi».
- ⁵⁷¹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, cuvântul slavon «i», având sensul de «și», este omis.
- ⁵⁷² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dzece».
- ⁵⁷³ În copia de la AN-Chișinău: «paci».
- ⁵⁷⁴ În copia de la ANIC-București, «la» a fost scris ulterior, deasupra rândului, după ce a fost tăiat «în».
- ⁵⁷⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adecă că nu știe la cugetul», iar în copia de la AN-Chișinău: «adică că nu știe în cugetul».
- ⁵⁷⁶ În copia de la AN-Chișinău: «lipsiș», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «lipsiți».
- ⁵⁷⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «a tot».
- ⁵⁷⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânește».
- ⁵⁷⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».
- ⁵⁸⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judecată».
- ⁵⁸¹ În copia de la AN-Chișinău: «piste».
- ⁵⁸² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dzece».
- ⁵⁸³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânirea».
- ⁵⁸⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».
- ⁵⁸⁵ În copia de la AN-Chișinău: «lipsăscu», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «lipsesc».
- ⁵⁸⁶ În copia de la AN-Chișinău: «dooazăci», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «douăzeci».
- ⁵⁸⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».
- ⁵⁸⁸ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rea».
- ⁵⁸⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adecă».
- ⁵⁹⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «este».
- ⁵⁹¹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «năpăstuire».

atunce(a)⁵⁹², de nu vor fi și lipsâți⁵⁹³ din pământul lor sau de vor fi lipsătu, piste⁵⁹⁴ triizăci⁵⁹⁵ ani rămâne⁵⁹⁶ temeinică stăpânire⁵⁹⁷.

11-le⁵⁹⁸. De veme⁵⁹⁹ ce, din adesă⁶⁰⁰ vremelnice turburări⁶⁰¹ ce s-au tâmplat⁶⁰² în țara aceasta, mulți n-au putut a ave⁶⁰³ purtare⁶⁰⁴ de griji⁶⁰⁵ pentru moșai⁶⁰⁶ și alte⁶⁰⁷ averi a lor, pentru aceea⁶⁰⁸ dar, prescripție la asămene⁶⁰⁹ pricini din întâmplări⁶¹⁰, după obiceiul pământului, să⁶¹¹ socotește până⁶¹² la 30⁶¹³ ani; iar⁶¹⁴ de să⁶¹⁵ va dovedi cum⁶¹⁶ că cu năpăstui⁶¹⁷ <și>⁶¹⁸ lăcomii⁶¹⁹ stăpânește, atunce⁶²⁰ nu să socote<șt>⁶²¹ e numărul anil(o)r.

12. Hotărâre(a) giudețului⁶²² să socotește pentru toț(i) de obștie⁶²³ tot într-un chip, nefăcând deosăbire⁶²⁴, după rânduiala prescripției⁶²⁵ a anil(o)r stăpânirii⁶²⁶ care⁶²⁷ s-au arătat la al 10-

⁵⁹² În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «atunci».

⁵⁹³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «lipsiți».

⁵⁹⁴ În copia de la AN-Chișinău: «lipsiți, pisti», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «lipsiți, peste».

⁵⁹⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «30».

⁵⁹⁶ În copia de la AN-Chișinău: «rămâni».

⁵⁹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânirea».

⁵⁹⁸ În copia de la AN-Chișinău: «11».

⁵⁹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «vremi».

⁶⁰⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adese».

⁶⁰¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «tulburări».

⁶⁰² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «tâmplatu».

⁶⁰³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «avea».

⁶⁰⁴ În copia de la AN-Chișinău: «purtari».

⁶⁰⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «grije».

⁶⁰⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșii».

⁶⁰⁷ În copia de la AN-Chișinău: «moșii și alti».

⁶⁰⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «aceaia».

⁶⁰⁹ În copia de la AN-Chișinău: «prescripție în asemenea», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «prescripția la asemenea».

⁶¹⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «de întâmplări».

⁶¹¹ În copia de la AN-Chișinău: «se».

⁶¹² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pâr».

⁶¹³ În copia de la AN-Chișinău: «triizăci».

⁶¹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁶¹⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁶¹⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, cuvântul «cum» este omis.

⁶¹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «năpăstuire».

⁶¹⁸ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁶¹⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «lăcomie».

⁶²⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «atunci».

⁶²¹ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁶²² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «județului».

⁶²³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «obște».

⁶²⁴ În copia de la AN-Chișinău: «deosăbiri», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «deosebire».

⁶²⁵ În copia de la AN-Chișinău: «rânduiala prescripției», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rânduiala prescripției».

⁶²⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânirii».

le(a)⁶²⁸ pont, cum și pentru scrisori după cum s-au arătat la al 11-le(a)⁶²⁹ pont. Iar⁶³⁰ pentru lucrurile bisăricești⁶³¹, paragrefi⁶³², adică⁶³³ prescriptăie⁶³⁴, hotărăște până la patruzăci⁶³⁵ ani să poată trage⁶³⁶ giudecată⁶³⁷.

13. Din mazăli i⁶³⁸ ruptași⁶³⁹ <sau oricini>⁶⁴⁰, carii⁶⁴¹ în vreme(a)⁶⁴² turburării(o)r⁶⁴³ s-au făcut stăpâni de moșai⁶⁴⁴, asămîne⁶⁴⁵, după rânduiala prescriptăiei⁶⁴⁶ ce s-au arătat⁶⁴⁷ la al 10<-lea>⁶⁴⁸ și <la>⁶⁴⁹ al 11<-lea>⁶⁵⁰ pont, rămâne⁶⁵¹ să s(ă)⁶⁵² socotească.

Întrebările din parte(a) Bucovinii⁶⁵³

14. La pricinile de hotară, când nu să⁶⁵⁴ găsească hotarnici⁶⁵⁵ în scris, de să țâni⁶⁵⁶ stăpânire(a) până⁶⁵⁷ la sorocul prescriptăiei⁶⁵⁸, fiindcă⁶⁵⁹ niciodată la pricini de hotară nu să⁶⁶⁰ socotește prescriptăie⁶⁶¹?

⁶²⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cari».

⁶²⁸ În copia de la AN-Chișinău, terminația «-le(a)» a fost omisă.

⁶²⁹ În copia de la AN-Chișinău, terminația «-le(a)» a fost omisă.

⁶³⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁶³¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «bisericești».

⁶³² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «paragrafie».

⁶³³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adecă».

⁶³⁴ În copia de la AN-Chișinău: «prescriptie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «prescriptiea».

⁶³⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «40».

⁶³⁶ În copia de la AN-Chișinău: «tragi».

⁶³⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judecata».

⁶³⁸ În copia de la AN-Chișinău, cuvântul slavon «i» a fost omis.

⁶³⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «mazilii ruptași».

⁶⁴⁰ În copia de la ANIC-București, omis; completat după copia de la AN-Chișinău. În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «sau oricine».

⁶⁴¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «care».

⁶⁴² În copia de la AN-Chișinău: «vremili», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vremile».

⁶⁴³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «tulburărilor».

⁶⁴⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșii».

⁶⁴⁵ În copia de la AN-Chișinău: «asemenea», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «asemenea».

⁶⁴⁶ În copia de la AN-Chișinău: «rânduiala prescriptiei», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rânduiala prescriptiei».

⁶⁴⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «arătat».

⁶⁴⁸ În copia de la ANIC-București și în copia de la AN-Chișinău, omis. Completat după copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise

⁶⁴⁹ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁶⁵⁰ În copia de la ANIC-București și în copia de la AN-Chișinău, omis. Completat după copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise

⁶⁵¹ În copia de la AN-Chișinău: «rămâni».

⁶⁵² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁶⁵³ În copia de la AN-Chișinău, din acest set de răspunsuri fac parte cele cu nr. 15-16.

⁶⁵⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁶⁵⁵ În copia de la AN-Chișinău: «găsăci hotarnice», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «găsescu hotarnice».

⁶⁵⁶ În copia de la AN-Chișinău: «țin», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ține».

15. De câți ani trebuiește⁶⁶² să fii⁶⁶³ moștenitorul⁶⁶⁴ să aibă voie a lua moștenire(a) părințască⁶⁶⁵ pe sama sa, și cu moșiia⁶⁶⁶ sa să poată faci⁶⁶⁷ ce va vre⁶⁶⁸ și pentru dânsa să s(ă)⁶⁶⁹ poată giudeca⁶⁷⁰?

16. Când satul *A* au plătit pentru satul *B* o somă⁶⁷¹ de bani pentru o moarte de om⁶⁷² și au plătit⁶⁷³ pentru acei bani o bucată de moșâie⁶⁷⁴, de nu iaste⁶⁷⁵ ace⁶⁷⁶ bucată de loc luată ca un zalog și cu vreme(a)⁶⁷⁷ să <se>⁶⁷⁸ poată⁶⁷⁹ întoarce⁶⁸⁰ bani(i) și să-ș(i) ia⁶⁸¹ moșiia⁶⁸² înapoi?

Răspunsurile din parte(a) Divanului Moldovii⁶⁸³

14. Pricinile de hotar⁶⁸⁴, câ<nd>⁶⁸⁵ nu vor fi încredințate hotarnici⁶⁸⁶ în scris, fiindcă⁶⁸⁷ stăpâ<ni>⁶⁸⁸ re(a) la pricini de hotară nu să socotește hotarăre(a) anil(o)r prescripțâiei⁶⁸⁹, rămâni⁶⁹⁰

⁶⁵⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «păr».

⁶⁵⁸ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «prescripției».

⁶⁵⁹ În copia de la AN-Chișinău: «fiindu că».

⁶⁶⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁶⁶¹ În copia de la AN-Chișinău: «prescripție», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «prescripția».

⁶⁶² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «trebuiește».

⁶⁶³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fie».

⁶⁶⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moștenitorul».

⁶⁶⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «părințască».

⁶⁶⁶ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșia».

⁶⁶⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «face».

⁶⁶⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vrea».

⁶⁶⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁶⁷⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «judeca».

⁶⁷¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «sumă».

⁶⁷² În copia de la AN-Chișinău: «omî».

⁶⁷³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «și au luat».

⁶⁷⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșie».

⁶⁷⁵ În copia de la AN-Chișinău: «iasti», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «este».

⁶⁷⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «acea».

⁶⁷⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vreme».

⁶⁷⁸ În copia de la AN-București, cuvântul «se», omis. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁶⁷⁹ În copia de la AN-Chișinău: «să s(ă) poată», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «să se poată».

⁶⁸⁰ În copia de la AN-Chișinău: «întoarci», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «întoarce».

⁶⁸¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se-și ea».

⁶⁸² În copia de la AN-Chișinău: «moșie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșia».

⁶⁸³ În copia de la AN-Chișinău, din acest set de răspunsuri fac parte cele cu nr. 15-16.

⁶⁸⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hotară».

⁶⁸⁵ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

după mărturiile megieșilor și altor oameni⁶⁹¹ vrednici de credință⁶⁹², să s(ă) poată ști hotarale⁶⁹³ după cum s-au stăpânit. Iar⁶⁹⁴ când nu sunt nici marturi ca să poată ști hotarale⁶⁹⁵ după cum au umblat din veci⁶⁹⁶, atât la o parte, cât și la alta, atunci(a)⁶⁹⁷ acele moșii⁶⁹⁸ cu pricină, fiind alături, să măsoară la un loc și să împartă⁶⁹⁹ întocma; iar⁷⁰⁰ mai pe urmă, când vreo parte va găsi pe moșie⁷⁰¹ sa hotarnică adivărată în sâmnii, atunci⁷⁰² va stăpâni după a lui încredințată hotarnică.

15. Moștenitoriul, de nu va ave(a) părinți, de la patrusprezăce⁷⁰³ ani înainte, avându ipitrop, poati să s(ă) giudeci⁷⁰⁴ și să⁷⁰⁵ facă orice va vre(a) cu avere(a) sa, prin știre și voie ipitropului⁷⁰⁶. Și orice va faci⁷⁰⁷ cu avere(a) sa, iasti⁷⁰⁸ statornic, însă de va fi epitropul nevicleanu și cu credințe. Iar⁷⁰⁹ de la 20⁷¹⁰ ani înainte⁷¹¹ nu esti⁷¹² trebuinți⁷¹³ de epitrop și rămâni moștenitoriul⁷¹⁴ însuși de sini⁷¹⁵

⁶⁸⁶ În copia de la AN-Chișinău: «încredințati hotarnice», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «încredințate hotarnice».

⁶⁸⁷ În copia de la AN-Chișinău: «fiindu că».

⁶⁸⁸ În copia de la ANIC-București, rupt; completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁶⁸⁹ În copia de la AN-Chișinău: «prescripții», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «prescripției».

⁶⁹⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rămâne».

⁶⁹¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ș'altor oameni».

⁶⁹² În copia de la AN-Chișinău: «credințe», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «credința».

⁶⁹³ În copia de la AN-Chișinău: «să s(ă) îndrepteze hotarale, iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «să se îndrepteze hotarale».

⁶⁹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁶⁹⁵ În copia de la AN-Chișinău «rămâni după mărturiile megieșilor și a altor oameni vrednici de credință să li îndrepteze hotarale, după cum s-au stăpânit. Iar când nu sânt [...]».

⁶⁹⁶ În copia de la AN-Chișinău: «înblat din vac», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «umblat din (vechiu) vac».

⁶⁹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «atunci».

⁶⁹⁸ În copia de la AN-Chișinău: «moșiei».

⁶⁹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «împarti», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «împarte».

⁷⁰⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «întocmai; ear».

⁷⁰¹ În copia de la AN-Chișinău: «parti va gasi pe moșie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «parte, va găsi pe moșia».

⁷⁰² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adevărată în semne, atunci».

⁷⁰³ În copia de la AN-Chișinău: «patrusprăzăci», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «14».

⁷⁰⁴ În copia de la AN-Chișinău: «înainti, având epitrop, poati să s(ă) giudece», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «înainte, având epitrop, poate să se judece».

⁷⁰⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁷⁰⁶ În copia de la AN-Chișinău: «știre și voie epitropului», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «știrea și voea epitropului».

⁷⁰⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «face».

⁷⁰⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «este».

⁷⁰⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «neviclean și cu credință; ear».

⁷¹⁰ În copia de la AN-Chișinău: «dooazeci și cinci», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «25».

⁷¹¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «înainte».

⁷¹² În copia de la AN-Chișinău: «nu ari», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «nu are».

⁷¹³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «trebuința».

⁷¹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rămâne moștenitorul».

⁷¹⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «sine».

stăpânitoriu și poati să⁷¹⁶ facă ce va vre(a) cu avere(a) sa, însă de nu va ave(a) părinți, după hotărâre(a) *Pravilii*⁷¹⁷.

16. Părți de moșii ce să vor afla luoati⁷¹⁸ pentru moartea de om⁷¹⁹ și nu vor fi scrisori întru cari să s(ă)⁷²⁰ arăti⁷²¹ că <s>⁷²²-au dat⁷²³ ca un zălog, de vor fi dati⁷²⁴ de istov prin carte(a) giudețului, rămân temeinici⁷²⁵. Iar unde nu vor fi cărți de la giudețu⁷²⁶, să⁷²⁷ socotești⁷²⁸ stăpânire(a) acelor triizăci⁷²⁹ ani, după hotărâre(a) prescripție(i).

Întrebările din parte(a) Bucovinii⁷³⁰.

17. Locurile cele deșarti⁷³¹ a târgurilor de pot <să>⁷³² le de(a) târgoveții din voiia⁷³³ lor altor oameni fără⁷³⁴ de a ceri voi(e) de la stăpânu<l>⁷³⁵ țării și fără⁷³⁶ de a lega pe cel ce i-au⁷³⁷ dat locul ce să⁷³⁸ plătească stăpânului țării⁷³⁹ pentru loc, adică⁷⁴⁰ cumpărătorul de ari să⁷⁴¹ plătească ceva și cui pentru locu⁷⁴²? Și de esti⁷⁴³ cumpărătorul boiaru, de poati⁷⁴⁴ să s(ă) aperi⁷⁴⁵ cu prerogativa sa

⁷¹⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «poate se».

⁷¹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pravilei».

⁷¹⁸ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «luate».

⁷¹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «moarti de omu», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moarte de omu».

⁷²⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «care să se».

⁷²¹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «arăte».

⁷²² În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷²³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «datu».

⁷²⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «date».

⁷²⁵ În copia de la AN-Chișinău: «giudețului, rămănu temeinice», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «județului, remân temeinice».

⁷²⁶ În copia de la AN-Chișinău: «iar undi nu vor fi cărți de la giudeț», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear unde vor fi cărți de la județ».

⁷²⁷ În copia de la AN-Chișinău: «se».

⁷²⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «socotește».

⁷²⁹ În copia de la AN-Chișinău: «treizeci», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «30».

⁷³⁰ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei». În copia de la AN-Chișinău, din acest set de întrebări fac parte cele cu nr. 17-18.

⁷³¹ În copia de la AN-Chișinău: «celi deșarte», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cele deșarte».

⁷³² În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷³³ În copia de la AN-Chișinău: «voie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voea».

⁷³⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «făr».

⁷³⁵ În copia de la ANIC-București, omis. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷³⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «țarei și făr».

⁷³⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «iau».

⁷³⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁷³⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «țarei».

⁷⁴⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «adecă».

⁷⁴¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «are se».

⁷⁴² În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «loc».

și pe moșiile stăpânitoriului țării⁷⁴⁶ sau la cheltuielile⁷⁴⁷ târgului să de(a) și el⁷⁴⁸ agiutoriu⁷⁴⁹? Și de au fost mai nainte⁷⁵⁰ țaran, pentru că s-au făcut târgovețu⁷⁵¹, d<e>⁷⁵² ari⁷⁵³ să plătească pentru aceia ceva, și cât⁷⁵⁴ și cui?

18. Armenii și jidovii de au ace(a) dreptati⁷⁵⁵ a cumpăra moșii la țară de vecie?

Răspunsurile din part<e(a)>⁷⁵⁶ Divanului Moldavii⁷⁵⁷

17. Din l<o>⁷⁵⁸curile celi dișarte⁷⁵⁹ a târguril(o)r, pe care⁷⁶⁰ să nu fi avut casa sa mai înainte, pe acel loc nu poate să-l de(a) sau să-l vândă altuia, neavând tăria⁷⁶¹ sa, fiind l<o>⁷⁶²c do<m>⁷⁶³nesc⁷⁶⁴. Iar⁷⁶⁵ care⁷⁶⁶ va fi avut mai în<a>⁷⁶⁷inte⁷⁶⁸ casa sa p<e>⁷⁶⁹acel loc sau și acum

⁷⁴³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «este».

⁷⁴⁴ În copia de la AN-Chișinău: «boiar, de poate», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «boeriu, de poate».

⁷⁴⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «să se apere».

⁷⁴⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «țarei».

⁷⁴⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cheltuielile».

⁷⁴⁸ În copia de la ANIC-București: «el[u]». Corectat după copia de la AN-Chișinău și după copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise, unde este «el».

⁷⁴⁹ În copia de la AN-Chișinău: «agiutor», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ajutoriu».

⁷⁵⁰ În copia de la AN-Chișinău: «mai nainti», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «mai înainte».

⁷⁵¹ În copia de la AN-Chișinău: «târgoveți», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «târgoveț».

⁷⁵² În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁵³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «are».

⁷⁵⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, formula «și cât» este omisă.

⁷⁵⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dreptate».

⁷⁵⁶ În copia de la ANIC-București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁷⁵⁷ În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii». În copia de la AN-Chișinău, din acest set de răspunsuri fac parte cele cu nr. 17-18.

⁷⁵⁸ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁵⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cele deșerte».

⁷⁶⁰ În copia de la AN-Chișinău: «cari».

⁷⁶¹ În copia de la AN-Chișinău: «tărie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «tăria».

⁷⁶² În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁶³ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁶⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «domnescu».

⁷⁶⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁷⁶⁶ În copia de la AN-Chișinău: «cari».

⁷⁶⁷ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁶⁸ În copia de la AN-Chișinău: «mai nainte».

⁷⁶⁹ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

de va ave(a), poate să<-l>⁷⁷⁰ vâ<n>⁷⁷¹ dă sau să-l de(a) cu<i> va>⁷⁷² vre(a), măcar de nu va ave(a) nici carte domnească pe acel loc, fiindcă, din întâmplările turburării(o)r, de multe ori pustiindu-să⁷⁷³ târgurile și luminații domni vrând ca să <să>⁷⁷⁴ lă<cu>⁷⁷⁵ iască⁷⁷⁶ târgurile, iarăș(i)⁷⁷⁷ la loc au dat cărți dișchisă⁷⁷⁸ de o<bșt>⁷⁷⁹ ie cu hotărâri⁷⁸⁰ că oricini⁷⁸¹ va veni să lăcuiască⁷⁸² la târguri s<ă fi>⁷⁸³⁻⁷⁸⁴ i volnici a-și faci casă⁷⁸⁵ și dugheni⁷⁸⁶ și lo<cu>⁷⁸⁷ l să rămâi⁷⁸⁸ <a>⁷⁸⁹ lui de istov. Și după puteri⁷⁹⁰ acelor⁷⁹¹ luminati⁷⁹² cărți ce s-au d<a>⁷⁹³ t de obștie, au rămas⁷⁹⁴ locul a<l>⁷⁹⁵ lor și rămân

⁷⁷⁰ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁷¹ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁷² În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁷³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «părtinindu-se».

⁷⁷⁴ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău. În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

⁷⁷⁵ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁷⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «lăcuiască».

⁷⁷⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «earăși».

⁷⁷⁸ În copia de la AN-Chișinău: «deschisă», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «deschise».

⁷⁷⁹ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁸⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hotărâre».

⁷⁸¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ori cine».

⁷⁸² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se locuiască».

⁷⁸³ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁸⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fie».

⁷⁸⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «face case».

⁷⁸⁶ În copia de la AN-Chișinău: «case și dughene».

⁷⁸⁷ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁸⁸ În copia de la AN-Chișinău: «rămâie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rămâe».

⁷⁸⁹ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁹⁰ În copia de la AN-Chișinău: «putere», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «puterea».

⁷⁹¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, fragmentul «10. Pentru cei ce stăpânesc moșai și nu au dovezi i scrisori până în zăci ani stăpânind cu pace și cu bună credință [...].

17. Din l<o> curile celi dișarte a târguril(o)r pe care să nu fi avut casa sa mai înainte, pe acel loc nu poate să-l de sau să-l vândă altuia neavând tăriia sa, fiind l<o> c do<m> nesc. Iar care va fi avut mai în<a> inte casa sa p<e> acel loc sau și acum de va ave, poate să<-l> vâ<n> dă sau să-l de cu<i> va> vre(a), măcar de nu va ave(a) nici carte domnească pe acel loc, fiindcă din întâmplările turburării(o)r, de multe ori pustiindu-să târgurile, și luminații domni vrând ca să <să> lă<cu> iască târgurile, iarăș(i) la loc au dat cărți dișchisă de o<bșt> ie cu hotărâri că oricini va veni să lăcuiască la târguri s<ă fi> i volnici a-și faci casă și dugheni și lo<cu> l să rămâi <a> lui de istov. Și după puteri acelor» lipsește.

⁷⁹² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «luminare».

⁷⁹³ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «remas».

și vânzările⁷⁹⁶ de la <unu>⁷⁹⁷ la altul iarăș(i)⁷⁹⁸ temei<ni>⁷⁹⁹ci⁸⁰⁰ și stătătoare; ș<i>⁸⁰¹ atât vânzător<iul>⁸⁰², cât și cumpărător<iul>⁸⁰³ nu rămân⁸⁰⁴ îndatoriți cu vreo dare stăpânului țării⁸⁰⁵ pentru loc. Iar⁸⁰⁶ la cheltuielile târguril(o)r, care⁸⁰⁷ vo<r>⁸⁰⁸ fi prin știre(a) r<ân>⁸⁰⁹duitului dregător⁸¹⁰, au să răspundă⁸¹¹ numai târgoveții birnici țărani⁸¹², iar⁸¹³ boierii⁸¹⁴, cu prerogativa lor, sânt apărat(i) de toate⁸¹⁵ și în tot loc(ul). Și cel ce au fost mai înainte⁸¹⁶ țaran și pe urmă s-au făcut târgovăi⁸¹⁷ nu are să plătea<scă>⁸¹⁸ nimărui⁸¹⁹ nimică⁸²⁰ pentru aceia fără(ă) numai birul lui, după cislă, fiindcă târgovăi(ul)⁸²¹ țaran⁸²² birnic nu are diosăbire⁸²³ din cielanți țărani⁸²⁴ afară din bresle⁸²⁵.

⁷⁹⁵ În copia de la ANIC-București, omis. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁹⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «remân și vânzările».

⁷⁹⁷ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁷⁹⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «earăși».

⁷⁹⁹ În copia de la ANIC-București. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁸⁰⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «temeinice».

⁸⁰¹ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁸⁰² În copia de la ANIC-București, omis. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Manuscrise. În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «vândzătorul».

⁸⁰³ În copia de la ANIC-București, omis. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Manuscrise. În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cumpărătorul».

⁸⁰⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «remân».

⁸⁰⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «țarei».

⁸⁰⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «locu; ear».

⁸⁰⁷ În copia de la AN-Chișinău: «cari».

⁸⁰⁸ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁸⁰⁹ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁸¹⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dregătoriu».

⁸¹¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răspundă».

⁸¹² În copia de la AN-Chișinău: «țărani».

⁸¹³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁸¹⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «boiarii».

⁸¹⁵ În copia de la AN-Chișinău: «toati».

⁸¹⁶ În copia de la AN-Chișinău: «mai nainte», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «mai înainte».

⁸¹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «târgovețu».

⁸¹⁸ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁸¹⁹ În copia de la BAR-București: «nimănu».

⁸²⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «nemică».

⁸²¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «târgovețul».

⁸²² În copia de la AN-Chișinău: «țeran».

⁸²³ În copia de la AN-Chișinău: «ari deosăbiri», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «are deosebire».

18. Armeni(i) și jidovii n-au avut, du<pă>⁸²⁶ drep<ta>⁸²⁷ te, v<o>^{828;829} i⁸³⁰ a cumpăra moșii la țară de⁸³⁰ veci, nici au; iar⁸³¹ casă i dugheni în târguri⁸³² au putut și pot⁸³³ cumpăra, îns(ă) armenii, numai⁸³⁴, pot cump<ă>⁸³⁵ ra și vii.

Întrebările din parte(a) Bucovinii⁸³⁶.

19. Di⁸³⁷ este slobod fișticare⁸³⁸ a lua lemni⁸³⁹ de ars sau de alt feliu de lemni⁸⁴⁰ din fișticare⁸⁴¹ codru <fără>⁸⁴² di a să⁸⁴³ socoti codrii cei slabi și trebuincioși și fără(ă) de a ceri voi⁸⁴⁴ de la stăpânu(l) moșăiei⁸⁴⁵ sau al codrului?⁸⁴⁶.

Răspunsurile din parte(a) Divanului Moldavii⁸⁴⁷

19. Dumbrăvile și rădiurile sânt⁸⁴⁸ a⁸⁴⁹ stăpânului locului și nimine⁸⁵⁰ fără(ă) de în<v>⁸⁵¹ oiala⁸⁵² stăpânului moșăi⁸⁵³ nu este volnic a lua lemni sau nuieli⁸⁵⁴ sau a dăr(ă)ma⁸⁵⁵; iar codrii⁸⁵⁶ și

⁸²⁴ În copia de la AN-Chișinău: «ceialanți țerani», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cei-lalți țărani».

⁸²⁵ În copia de la AN-Chișinău: «bresli».

⁸²⁶ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁸²⁷ În copia de la ANIC-București, omis. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁸²⁸ În copia de la ANIC-București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁸²⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, cuvântul «voie» a fost omis.

⁸³⁰ În copia de la AN-Chișinău: «di».

⁸³¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁸³² În copia de la AN-Chișinău: «case i dughene la târguri», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «casă i dugheni la târguri».

⁸³³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «potu».

⁸³⁴ Adică, numai armenii, nu și evreii.

⁸³⁵ În copia de la ANIC-București, șters. Completat după copia de la AN-Chișinău și după copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu.

⁸³⁶ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei».

⁸³⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «de».

⁸³⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fiștecăruia».

⁸³⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «lemne».

⁸⁴⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «lemne».

⁸⁴¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fiștecăre».

⁸⁴² În copia de la ANIC-București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁸⁴³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «și fără de a se».

⁸⁴⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fără de a cere voie».

⁸⁴⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșiei».

⁸⁴⁶ În copia de la AN-Chișinău, întrebarea 19 lipsește, deși la începutul f. 8v s-a scris titlul: «Întrebările din parte(a) Bucovinii», după care s-a necompletată întreaga pagină, însă, ulterior, aceasta a fost anulată prin două «X»-ri.

⁸⁴⁷ În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii».

În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, fragmentul «Întrebările din parte(a) Bucovinii».

19. Di este slobod fișticare a lua lemni de ars sau de alt feliu de lemni din fișticare codru <fără> di a să socoti codrii cei slabi și trebuincioși și fără(ă) de a ceri voi de la stăpânu(l) moșăiei sau al codrului?

Răspunsurile din parte(a) Divanului Moldavii lipsește.

⁸⁴⁸ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».

⁸⁴⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ale».

⁸⁵⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «nimeni», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «nime».

pădurile merei⁸⁵⁷ sânt slobodi⁸⁵⁸ și are voie⁸⁵⁹ fișticipi⁸⁶⁰ a tăia și a lua orice fel de lemni⁸⁶¹ neoprit⁸⁶² de nime și fără⁸⁶³ de plată, îns(ă) numai lăcuiitorii⁸⁶⁴ țării aceștia⁸⁶⁵, iar cii de pe⁸⁶⁶ locurile megieșil(o)r sânt⁸⁶⁷ opriți după firmanul împărătesc. Îns(ă) de⁸⁶⁸ or fi fost⁸⁶⁹ sate pe supt⁸⁷⁰ codri și păduri, alți(i) străini nu sânt⁸⁷¹ volnici a tăia lemni⁸⁷² pentru trebuința lor înpregiurul⁸⁷³ acel(o)r sate, iar⁸⁷⁴ mai înuntru⁸⁷⁵ pot să taie și să ia⁸⁷⁶.

⁸⁵¹ În copia de la ANIC-București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁸⁵² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fără de învoeala».

⁸⁵³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșiei».

⁸⁵⁴ În în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «lemne sau nuiele».

⁸⁵⁵ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «darma», ceea ce dovedește că marele nostru poet a transcris cuvânt exact cum acesta fusese scris în chirilică, semn că nu i-a înțeles sensul.

Este vorba de obiceiul cunoscut sub numele de „dărâmatul copacilor” sau „dărâmatul frunzei”, prin care țăranii tăiau ramurile copacilor pentru a-și hrăni – în lunile de iarnă, când nu dăduse colțul ierbii, și vara, la vreme de secetă, când animalele nu aveau ce paște – vitele, caprele și oile cu mlădițele și frunzele tinere ele (cf. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, Editura Academiei RPR, vol. I *Confederații de ocol, structuri teritoriale și tehnici agricole*, 1958, p. 255-260). Dat fiind faptul că fagii și stejarii dărâmați nu mai dau rod 20-30 de ani, prin anafora din 1792 *pentru rediuri și păduri*, boierii moldoveni se plâneau domnului Alexandru Moruzi împotriva țăranilor „care nu fac fân de cu vară” și „iarna își ierneză cerezi de vite numai cu pădurea”, așa încât copacii nu mai fac ghindă 20-30 de ani, ceea ce provoacă mare pagubă stăpânilor, căci aceștia nu-și puteau da pădurile lor „la turme de neguțitorie” pentru oi și mascuri (*ibidem*, p. 260). Cum civilizația românească a fost una prin excelență a lemnului, iar dărâmarea unui copac însemna, practic, distrugerea lui, sensul cuvântului a cunoscut o mutație semantică, ajungând să desemneze astăzi, mai ales, surparea unor construcții.

⁸⁵⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear codri».

⁸⁵⁷ Meréu, -éie, merei, -eie = care se întinde până departe, întins, vast.

În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, cuvântul «merci» este omis.

⁸⁵⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pădurile merce sânt slobode», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pădurile sunt slobode».

⁸⁵⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voe».

⁸⁶⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «fieștecine».

⁸⁶¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «lemne».

⁸⁶² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «neopritu».

⁸⁶³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fără».

⁸⁶⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «locuitorii».

⁸⁶⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente: «țarei aceștia», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise: «țării aceștia».

⁸⁶⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «cei de prin».

⁸⁶⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».

⁸⁶⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «însă unde».

⁸⁶⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise, cuvântul «fost» este omis.

⁸⁷⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «sub».

⁸⁷¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».

⁸⁷² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «lemne».

⁸⁷³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «împregiurul».

⁸⁷⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁸⁷⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «înăuntru», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «înuntru».

⁸⁷⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «iea».

În copia de la AN-Chișinău, răspunsul la întrebarea 19 lipsește, deși la începutul f. 9r s-a scris titlul: «Răspunsurile din parte(a) Divanului Moldovii» și s-a lăsat doar un spațiu de 3 rânduri, insuficient însă pentru a completa ulterior acest răspuns, pentru care ar fi fost nevoie de vreo 9 sau 10 rânduri. După cele

Din luminată poronca⁸⁷⁷ pre(a) înalțat⁸⁷⁸ domnului nostru, Măria⁸⁷⁹ Sa Cons(tan)d(i)n⁸⁸⁰ Dimitriu⁸⁸¹ Moruz v(oie)v(o)d⁸⁸², s-au făcut răspunsurile la întrebările Bucovinei⁸⁸³ pentru toate, pre⁸⁸⁴ largu⁸⁸⁵, după cum să⁸⁸⁶ arată mai sus.
Let⁸⁸⁷ 1782, fevr(uarie)⁸⁸⁸ 19⁸⁸⁹.

Iscăliți boierii Divanului:

Ioan Cantacuzino⁸⁹⁰ vel log(o)f(ă)t,
Stefan⁸⁹¹ Sturza⁸⁹² vel vor(ni)c,
Neculai⁸⁹³ Ros(ă)t⁸⁹⁴ vel vor(ni)c,
Gheorghi⁸⁹⁵ Sturza⁸⁹⁶ vel vor(ni)c,
Lascarachi Ros(ă)t⁸⁹⁷ vel vor(ni)c,
Scarlatachi⁸⁹⁸ Sturza hatm(a)nu⁸⁹⁹.

ALTE 7⁹⁰⁰ PONTURI DE ÎNTREBĂRI DIN PARTE(A) BUCOVINII⁹⁰¹, CUM SĂ⁹⁰² ARATĂ
MAI GIOS, PE NUMĂR⁹⁰³.

3 rânduri lăsate necompletate, s-a copiat fragmentul: «*Din luminata poruncă prea înalțat domnului nostru [...]. Scarlatachi Sturza Hat(man)*».

⁸⁷⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «luminată porunca», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «luminata poruncă».

⁸⁷⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «prea înălțatului».

⁸⁷⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Măriea», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Măria».

⁸⁸⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Costandin».

⁸⁸¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Dimitrie».

⁸⁸² În copia de la AN-Chișinău: «voievodi», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vveod».

⁸⁸³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «guvernului Bucovinei», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei».

⁸⁸⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pe».

⁸⁸⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «larg».

⁸⁸⁶ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

⁸⁸⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «leatu».

⁸⁸⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «februar».

⁸⁸⁹ În copia de la AN-Chișinău, în acest loc, cifrele anului și cele ale zilei sunt scrise în chirilică.

⁸⁹⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Cantacuzin».

⁸⁹¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Ștefan».

⁸⁹² În copia de la AN-Chișinău: «Sturzea».

⁸⁹³ În copia de la AN-Chișinău: «Necolae», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Nicolai», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Neculaiu».

⁸⁹⁴ În copia de la AN-Chișinău: «Ruset», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Roset».

⁸⁹⁵ În copia de la AN-Chișinău: «Gheorghie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «Gheorghe».

⁸⁹⁶ În copia de la AN-Chișinău: «Sturzea».

⁸⁹⁷ În copia de la AN-Chișinău: «Ruset», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Roset».

⁸⁹⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Lascarachi».

⁸⁹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «hat(man)», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hatman».

Întrebările din parte(a) Bucovinii⁹⁰⁴.

1. Să⁹⁰⁵ vorbește că, mai înainte⁹⁰⁶ din vreme⁹⁰⁷, hotarale Câmpulungului Rusăsc⁹⁰⁸ au mersu⁹⁰⁹ mai mult spre hotarale Galiției⁹¹⁰, spre Cuturi⁹¹¹, și ace(i)⁹¹² stăpân(i) de acolo, pi 'ncet, pi 'ncet⁹¹³, în putere(a) lor, s-au lătit?

2. Poate⁹¹⁴ că acest oc<ol al>⁹¹⁵ Câmpulungului Rusăsc⁹¹⁶, mai înainte(e)⁹¹⁷, au fost domnesc⁹¹⁸ și când l-au lu<a>⁹¹⁹ alții la⁹²⁰ stăpânire(a) l(o)r?

3. Atât mazilii cei vechi, cât și lăcuiitorii⁹²¹ zic că hotarale Moldaviei⁹²² mai înainte⁹²³ să⁹²⁴ stăpâne(a) până la Sarafinici⁹²⁵ de⁹²⁶ cătră⁹²⁷ Horodincea⁹²⁸ și pâraul Sarafinețului⁹²⁹ până în Nistru,

⁹⁰⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «șapte».

⁹⁰¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «guvernului Bucovinei», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei».

⁹⁰² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

⁹⁰³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «josu pe număr».

⁹⁰⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «guvernului Bucovinei», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei».

⁹⁰⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

⁹⁰⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «înainte».

⁹⁰⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «vremi».

⁹⁰⁸ În copia de la AN-Chișinău: «Câmpului Rusăscu», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «Câmpulungului rusesc».

⁹⁰⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «mers».

⁹¹⁰ În copia de la AN-Chișinău: «Galiții».

⁹¹¹ Este, evident, vorba de denumirea românească a localității Kutu, pe Ceremuș, din Galiția (astăzi raionul Kosiv, regiunea Ivano-Frankivsk).

⁹¹² În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «ș' acei».

⁹¹³ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pe 'ncet, pe 'ncet».

⁹¹⁴ În copia de la AN-Chișinău: «poati».

⁹¹⁵ În copia de la ANIC-București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁹¹⁶ În copia de la AN-Chișinău: «Rusăscî», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «rusesc».

⁹¹⁷ În copia de la AN-Chișinău: «înainti».

⁹¹⁸ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «au fost loc domnesc».

⁹¹⁹ În copia de la ANIC-București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

⁹²⁰ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «în».

⁹²¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «locuitorii».

⁹²² În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Moldovei», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldavviei».

⁹²³ În copia de la AN-Chișinău: «înnainte».

⁹²⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

⁹²⁵ În copia de la AN-Chișinău: «Sarafi<ni>ți», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Sarafiniți», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Sarafinești».

Pâraul Serafineți (în ucraineană: Леици) se află, astăzi, în sud-estul regiunii Ivano-Frankivsk [la o distanță ce variază între cca. 1,5 km (în partea de sud) și 4 km (în partea de nord) de actualul hotar al regiunii Cernăuți cu regiunea Ivano-Frankivsk] și se varsă în Nistru în pădurea numită Horodnița (în ucraineană: Городниця). Satul Serafiniți (în ucraineană: Серафинци), pe pâraul omonim, este astăzi la jumătatea distanței dintre satele Rudca și Babin (pe hotarul de vest al regiunii Cernăuți) și satul Horodenca (în ucraineană: Городенка) din sud-estul regiunii Ivano-Frankivsk.

⁹²⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «di». ,

⁹²⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «către».

iar⁹³⁰ acum cei din Galiția⁹³¹ au luat o bucată mare⁹³² de loc; și nu este⁹³³ vreo dovadă asupra hotarăl(o)r⁹³⁴ sau cu ce au luat leșai⁹³⁵ ace(a) bucată de loc?

4. De au fost slobod sau de este⁹³⁶ și acum obicei⁹³⁷ ca moșăile⁹³⁸ să s(ă)⁹³⁹ împărțască⁹⁴⁰ la răzăși⁹⁴¹ în bucăți⁹⁴² mici și de-au avut fiișticare⁹⁴³ putere pe părțica sa a faci⁹⁴⁴ crăcime⁹⁴⁵, i⁹⁴⁶ velniți⁹⁴⁷, i⁹⁴⁸ mori, prin care să aduci mare⁹⁴⁹ stricăciuni lăcuiților⁹⁵⁰?

Răspunsurile din parte(a) Divan(u)lui Moldaviei⁹⁵¹.

1. Hotarul Câmpului Lungului Rusăsc⁹⁵², mai înainte vreme⁹⁵³, după știința⁹⁵⁴, au fost hotar⁹⁵⁵ Cerimoșul⁹⁵⁶ Negru, și din întâmplările turburărilor⁹⁵⁷, nefiind căzuta purtare⁹⁵⁸ de griji⁹⁵⁹ despre⁹⁶⁰

⁹²⁸ Satul Horodenca (în ucraineană: Городенка) se află în Ucraina, în sud-estul regiunii Ivano-Frankivsk, la cca. 8 km vest de actualul hotar al regiunii Cernăuți.

⁹²⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Sarafinițului».

⁹³⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁹³¹ În copia de la AN-Chișinău: «Galiție», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «Galiția».

⁹³² În copia de la AN-Chișinău: «mari».

⁹³³ În copia de la AN-Chișinău: «de nu iasti», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «de nu este».

⁹³⁴ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, formula «asupra hotarăl(o)r» este omisă.

⁹³⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «leșii», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moșii».

⁹³⁶ În copia de la AN-Chișinău: «iasti», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «easte».

⁹³⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «obiceiu».

⁹³⁸ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșiile».

⁹³⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

⁹⁴⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «împărțescă», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «împarțescă».

⁹⁴¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răzeși».

⁹⁴² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «bucățele».

⁹⁴³ În copia de la AN-Chișinău: «fieștecari», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «fiește care».

⁹⁴⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «face».

⁹⁴⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cărciume», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «crișme».

⁹⁴⁶ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise, cuvântul slavon «i» a fost omis.

⁹⁴⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «velniță».

⁹⁴⁸ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, cuvântul slavon «i» a fost omis.

⁹⁴⁹ În copia de la AN-Chișinău: «cari să aduce mari».

⁹⁵⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cari se aducea mari stricăciuni locuitorilor», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «se aduce mari stricăciune locuitorilor».

⁹⁵¹ În copia de la AN-Chișinău: «Moldoviei», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldaviei».

⁹⁵² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Câmpulungului rusesc», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Câmpulungului rusesc».

⁹⁵³ În copia de la AN-Chișinău: «vremi».

Moldova, găsând⁹⁶¹ prilej⁹⁶², leșii s-au întins⁹⁶³ și s-au lătit cu stăpânire(a) pâra⁹⁶⁴ la Cirimușul⁹⁶⁵ Albu⁹⁶⁶. Și acei⁹⁶⁷ stăpâni leși⁹⁶⁸ de acolo, cu învechire(a) stăpânirii⁹⁶⁹, au rămas⁹⁷⁰ stăpâni în putere(a) l(o)r. Iar⁹⁷¹ în Arhiva Țării Leșești⁹⁷² trebui(e)⁹⁷³ să s(ă)⁹⁷⁴ afle⁹⁷⁵ înscris⁹⁷⁶ hotarăle <vechi>⁹⁷⁷, până unde au fost, și de acolo⁹⁷⁸ s-a⁹⁷⁹ pute(a) îndrepta.

2. Ocolul Câmpului Lungului Rusăsc⁹⁸⁰ din început au fost loc domnesc⁹⁸¹, precum și tot pământul Moldovei⁹⁸² și, pe urmă, domnii⁹⁸³ ce-au⁹⁸⁴ stăpânit, după vreme⁹⁸⁵, au dat danii⁹⁸⁶, după cum s-au arătat mai pre larg⁹⁸⁷ la al doile(a)⁹⁸⁸ pont, la copii⁹⁸⁹ cu 19 ponturi.

⁹⁵⁴ În copia de la AN-Chișinău: «științe», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «știință».

⁹⁵⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fostu hotaru».

⁹⁵⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «Cirimușul».

⁹⁵⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «tulburărilor».

⁹⁵⁸ În copia de la AN-Chișinău: «purtari».

⁹⁵⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente: «grije», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise: «grijă».

⁹⁶⁰ În copia de la AN-Chișinău: «dispre».

⁹⁶¹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «găcind».

⁹⁶² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «prileju».

⁹⁶³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «întinsu».

⁹⁶⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «până», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «păr».

⁹⁶⁵ În copia de la AN-Chișinău: «Cireșul» (sic!).

⁹⁶⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «Alb».

⁹⁶⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «ș' acei».

⁹⁶⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «de și» în loc de «leși».

⁹⁶⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânirei».

⁹⁷⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «remas».

⁹⁷¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

⁹⁷² În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Țării Leșești», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Țarei Leșești».

⁹⁷³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «trebue».

⁹⁷⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

⁹⁷⁵ În copia de la AN-Chișinău: «afli».

⁹⁷⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «înscrisu».

⁹⁷⁷ În copia de la ANIC-București, cuvântul «vechi» a fost omis. Completat după celelalte trei copii.

⁹⁷⁸ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «de-acolo».

⁹⁷⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «să».

⁹⁸⁰ În copia de la AN-Chișinău: «Câmpulungului Rusăsc», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Câmpulungu rusescu», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Câmpulungului rusescu».

⁹⁸¹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «domnescu».

⁹⁸² În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Moldovei», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldavviei».

⁹⁸³ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «domnul».

⁹⁸⁴ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «ce au».

⁹⁸⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «vremi».

⁹⁸⁶ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «danje».

⁹⁸⁷ În copia de la AN-Chișinău: «largu».

3. Hotarăle⁹⁹⁰ Moldavii⁹⁹¹, mai înainte⁹⁹², după știință, au fost până la Sarafinici⁹⁹³ de cătră Horodincea și pârau(l)⁹⁹⁴ Sarafinețului⁹⁹⁵ până în Nistru; și din întâmplările turburării(o)r⁹⁹⁶, s-au lătit leșai⁹⁹⁷ cu stăpânire(a), după cum s-au arătat mai sus, la pont(ul) întâi⁹⁹⁸.

4. Moșăile⁹⁹⁹ răzășăști¹⁰⁰⁰ s-au împărțit și să împart¹⁰⁰¹ și acum în părțiceli¹⁰⁰² mici, pe c<ă>¹⁰⁰³ și răzăși¹⁰⁰⁴ sânt¹⁰⁰⁵ și să cuvini fieștecăruie¹⁰⁰⁶ parte(a) sa. Și pe părțecica sa iasti¹⁰⁰⁷ volnic a faci fieșticare¹⁰⁰⁸ crăcimă¹⁰⁰⁹, fi(i)ndcă nu aduc străcăciuni¹⁰¹⁰, cum și mori pot să¹⁰¹¹ facă, de nu va înneca¹⁰¹² una pe alta. Iar¹⁰¹³ când va înneca¹⁰¹⁴ una pe alta, atunci¹⁰¹⁵ nu poate¹⁰¹⁶ să facă

⁹⁹⁸ În copia de la AN-Chișinău: «doile(a)», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «la al 2-lea».

⁹⁹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «copie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «copia».

⁹⁹⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hotarăle».

⁹⁹¹ În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Moldovei», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldavviei».

⁹⁹² În copia de la AN-Chișinău: «înnainti», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «înainte».

⁹⁹³ În copia de la AN-Chișinău: «Sarafineț», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Sarafiniți», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Sarafinești».

⁹⁹⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pârăul».

⁹⁹⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Sarafinițului».

⁹⁹⁶ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «tulburărilor».

⁹⁹⁷ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «leșii».

⁹⁹⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «întăiu».

⁹⁹⁹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșiile».

¹⁰⁰⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente: «răzeșești», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise: «răzășești».

¹⁰⁰¹ În copia de la AN-Chișinău: «s-au împărțit și să împarte», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «s-au împărțit și se împartu», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «s-au împărțit și se împart».

¹⁰⁰² În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «părțecile».

¹⁰⁰³ În copia de la ANIC-București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

¹⁰⁰⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răzeși».

¹⁰⁰⁵ În copia de la AN-Chișinău: «răzeși sint», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «răzăși sunt».

¹⁰⁰⁶ În copia de la AN-Chișinău: «să cuvini fieștecăruia», în copia de la BAR-București, Col. Documente: «să cuvine fieștecăruia», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «se cuvine fieștecăruia».

¹⁰⁰⁷ În copia de la AN-Chișinău: «părțecica sa iasti», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «părțecica sa este».

¹⁰⁰⁸ În copia de la AN-Chișinău: «a faci fieștecari», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «a face fieștecare».

¹⁰⁰⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «crăcimă».

¹⁰¹⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «stricăciune».

¹⁰¹¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

¹⁰¹² În copiile de la BAR-București, dein Col. Documente și din Col. Manuscrise: «îneca».

¹⁰¹³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

¹⁰¹⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «îneca».

¹⁰¹⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «atunci».

fișticini¹⁰¹⁷ moară pe părticica sa, ce¹⁰¹⁸ numai câte mori vor încăpe(a) pe toată moșia¹⁰¹⁹, ca să¹⁰²⁰ nu aducă în[n]ecătură una altia, întrând la aceli¹⁰²¹ mori părtași toți răzășii¹⁰²² cât(i) or fi, fișticare¹⁰²³ după analoghiia¹⁰²⁴ părticicai¹⁰²⁵ sale¹⁰²⁶, prinzând¹⁰²⁷ și la cheltuială¹⁰²⁸ asemenea¹⁰²⁹.

Întrebările din parte(a) Bucovinei¹⁰³⁰.

5-le¹⁰³¹. Cum să¹⁰³² orânduiesc¹⁰³³ mazilii și¹⁰³⁴ ruțașii¹⁰³⁵ la Moldova să de(a) birul lor: pe particelile de moșăie¹⁰³⁶ ce au sau pe avere(a) lor? Și ce privilegii¹⁰³⁷ au aceștia¹⁰³⁸ și ce sânt¹⁰³⁹ datori, atât stăpânitorului țării¹⁰⁴⁰ sau cătră¹⁰⁴¹ [sau cătră] bubblecur(i)¹⁰⁴², să slujască¹⁰⁴³?

- ¹⁰¹⁶ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pot».
- ¹⁰¹⁷ În copia de la AN-Chișinău: «fieștecini», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «fieștecine».
- ¹⁰¹⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «ci».
- ¹⁰¹⁹ În copia de la AN-Chișinău: «moșie», în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «moșia», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «moșiea».
- ¹⁰²⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».
- ¹⁰²¹ În copia de la AN-Chișinău: «în[n]ecătură una altia, întrându la acele», în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «înecătură una alteia, întrând la acele», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «înecătură una alteia, întrând la acele».
- ¹⁰²² În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «răzeștii», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «răzășii».
- ¹⁰²³ În copia de la AN-Chișinău: «fieștecari», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «fieștecare».
- ¹⁰²⁴ În copia de la AN-Chișinău: «analoghie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «analoghia».
- ¹⁰²⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «părticicai».
- ¹⁰²⁶ În copia de la AN-Chișinău: «sali».
- ¹⁰²⁷ În copia de la AN-Chișinău: «prinzindu», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «prindzând».
- ¹⁰²⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cheltueală».
- ¹⁰²⁹ În copia de la AN-Chișinău: «asemineea».
- ¹⁰³⁰ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei».
- ¹⁰³¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, terminația «-le» a fost omisă.
- ¹⁰³² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».
- ¹⁰³³ În copia de la AN-Chișinău: «orânduiescu», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rânduiescu».
- ¹⁰³⁴ În copia de la AN-Chișinău, cuvântul «și» este omis, iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «i».
- ¹⁰³⁵ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «ruțașii».
- ¹⁰³⁶ În copia de la AN-Chișinău: «pe părticelili de moșii», în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pe părticelele de moșie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pe părticelile de moșii».
- ¹⁰³⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «privileghie».
- ¹⁰³⁸ În copia de la AN-Chișinău: «aceștie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «aceștia».
- ¹⁰³⁹ În copia de la AN-Chișinău: «sint», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».
- ¹⁰⁴⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «stăpânitorului țarei».
- ¹⁰⁴¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sau cât».
- ¹⁰⁴² În copia de la AN-Chișinău: «bubblecuri», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «publicu», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu:

6-le¹⁰⁴⁴. Ce sânt¹⁰⁴⁵ acei¹⁰⁴⁶ ce să număsc aice¹⁰⁴⁷ şleahatici?

Răspunsurile din parte(a) Divanului Moldavii¹⁰⁴⁸.

5-le¹⁰⁴⁹. Dajdiia¹⁰⁵⁰ mazilil(o)r i a ruptaşil(o)r nu să¹⁰⁵¹ socoteşte după părţile de moşâie¹⁰⁵² ce au, ce să aşazi¹⁰⁵³ după putinţă¹⁰⁵⁴, îns(ă) mai cu uşurare decum plătesc¹⁰⁵⁵ cialanţi¹⁰⁵⁶ birnici, fiindcă să¹⁰⁵⁷ află în slujbe¹⁰⁵⁸ împărăteşti¹⁰⁵⁹ şi domneşti fără plată, făcând slujba lor tot aice¹⁰⁶⁰, în ţară. Privileghie¹⁰⁶¹ ruptaşil(o)r iaste¹⁰⁶², fiind aleş(i) din ţărani, cu birul lor deosebit şi la desătină¹⁰⁶³ au diosăbiri¹⁰⁶⁴ până¹⁰⁶⁵ la 30¹⁰⁶⁶ bucati¹⁰⁶⁷ să plătească boiereşte¹⁰⁶⁸; iar¹⁰⁶⁹

«răspublicui». Variantele «bublecur(i)» şi «bublecuri» sunt, desigur, forme arhaice ale termenului «public», care atunci pătrundea în limba română.

¹⁰⁴³ În copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se slujească».

¹⁰⁴⁴ În copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, terminaţia «-le» a fost omisă.

¹⁰⁴⁵ În copia de la AN-Chişinău: «sint», iar în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».

¹⁰⁴⁶ În copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «acea».

¹⁰⁴⁷ În copia de la AN-Chişinău: «să număscu aicea», în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se numesc aicea», iar în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «se numesc aici».

¹⁰⁴⁸ În copia de la AN-Chişinău: «Moldovii», iar în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldavviei».

¹⁰⁴⁹ În copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, terminaţia «-le» a fost omisă.

¹⁰⁵⁰ În copia de la AN-Chişinău: «dajdie», în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dajdiea», iar în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «dajdia».

¹⁰⁵¹ În copiile de la BAR-Bucureşti, din Col. Documente şi din Col. Manuscrise: «se».

¹⁰⁵² În copia de la AN-Chişinău: «moşii», iar în copiile de la BAR-Bucureşti, din col. Documente şi din Col. Manuscrise: «moşie».

¹⁰⁵³ În copia de la AN-Chişinău: «ce să aşază», în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ci se aşează», iar în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «ci se aşază».

¹⁰⁵⁴ În copia de la AN-Chişinău: «putinţi».

¹⁰⁵⁵ În copia de la AN-Chişinău: «plătescu».

¹⁰⁵⁶ În copia de la AN-Chişinău: «ceialanţi», iar în copiile de la BAR-Bucureşti, din Col. Documente şi din Col. Manuscrise: «ceialţi».

¹⁰⁵⁷ În copiile de la BAR-Bucureşti, din Col. Documente şi din Col. Manuscrise: «se».

¹⁰⁵⁸ În copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se află şi în slujbele».

¹⁰⁵⁹ În copiile de la BAR-Bucureşti, din Col. Documente şi din Col. Manuscrise: «împărăteşti».

¹⁰⁶⁰ În copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «aicea», iar în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «aici».

¹⁰⁶¹ În copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «privileghiea», iar în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «privileghia».

¹⁰⁶² În copiile de la BAR-Bucureşti, din Col. Documente şi din Col. Manuscrise: «este».

¹⁰⁶³ În copiile de la BAR-Bucureşti, din Col. Documente şi din Col. Manuscrise: «desetină».

¹⁰⁶⁴ În copiile de la BAR-Bucureşti, din Col. Documente şi din Col. Manuscrise: «deosebire».

¹⁰⁶⁵ În copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pâr».

¹⁰⁶⁶ În copia de la AN-Chişinău: «triizăci».

¹⁰⁶⁷ În copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «bucate», iar în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «bucăţi».

Este evident că poetul nu cunoştea că prin termenul de bucate, în Evul Mediu românesc, se desemnau vacile, oile, porcii şi stupii, aşa încât a transcris «bucăţi» în loc de «bucate».

¹⁰⁶⁸ În copia de la AN-Chişinău şi în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «boiereşti», iar în copia de la BAR-Bucureşti, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «boereşte».

isprav(ni)ci(lor) sânt¹⁰⁷⁰ supuși la toați¹⁰⁷¹ și la greșalile¹⁰⁷² lor au voi(e)¹⁰⁷³ isprav(ni)ci(i) să-i și pedeapsască¹⁰⁷⁴. Iar¹⁰⁷⁵ privileghe¹⁰⁷⁶ mazililor este¹⁰⁷⁷ fi(i)nd aleș(i) și mai socotiți dec<â>^{1078,1079} ruptașâ¹⁰⁸⁰, ș(i) la desătină¹⁰⁸¹, pe câte¹⁰⁸² bucati¹⁰⁸³ vor ave(a) drepte a lor, să¹⁰⁸⁴ plătească boierește¹⁰⁸⁵; și isprav(ni)ci(i) n-au vo<lni>¹⁰⁸⁶ cii¹⁰⁸⁷ să rânduiască¹⁰⁸⁸ mazili¹⁰⁸⁹ în¹⁰⁹⁰ vreo slujbă¹⁰⁹¹ fără¹⁰⁹² carte domnească de poroncă¹⁰⁹² înscris ca să rânduiască¹⁰⁹³ și din mazili, cum și la greșali(le)¹⁰⁹⁴ lor n-au volnicii¹⁰⁹⁵ isprav(ni)ci(i) a-i pedepsi, fără¹⁰⁹⁶ numai îi¹⁰⁹⁶ trimete¹⁰⁹⁷ la Divan cu faptele¹⁰⁹⁸ lor înscris, și de la Divan li să hotărăști¹⁰⁹⁹ pedeapsa lor.

6-le¹¹⁰⁰. În pământul Moldavii¹¹⁰¹, nime¹¹⁰² nu s-au numit nici se număsc¹¹⁰³ cu nume¹¹⁰⁴ de șleahțici, iar¹¹⁰⁵ unii ce sânt¹¹⁰⁶ de neamuri vechi, cari strămoși(i)¹¹⁰⁷ și moșâi¹¹⁰⁸ lor au stătut

¹⁰⁶⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

¹⁰⁷⁰ În copia de la AN-Chișinău: «sint», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».

¹⁰⁷¹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «toate».

¹⁰⁷² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «greșelile», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «greșelele».

¹⁰⁷³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voe».

¹⁰⁷⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «pedepsească».

¹⁰⁷⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

¹⁰⁷⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «privileghia».

¹⁰⁷⁷ În copia de la AN-Chișinău: «iaste».

¹⁰⁷⁸ În copia de la ANIC-București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

¹⁰⁷⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dupa».

¹⁰⁸⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ruptași», iar în copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «ruptașii».

¹⁰⁸¹ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «desetină».

¹⁰⁸² În copia de la AN-Chișinău: «câti».

¹⁰⁸³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «bucate».

¹⁰⁸⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

¹⁰⁸⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «boierești», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «boerește».

¹⁰⁸⁶ În copia de la ANIC-București, șters; completat după copia de la AN-Chișinău.

¹⁰⁸⁷ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «volnicie».

¹⁰⁸⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se rânduiească».

¹⁰⁸⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «mazilii».

¹⁰⁹⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «la».

¹⁰⁹¹ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu și în copia de la AN-Chișinău: «la vreo slujbă».

¹⁰⁹² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «din porunca», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «de poroncă».

¹⁰⁹³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se rânduiească».

¹⁰⁹⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «greșalele».

¹⁰⁹⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «volnicie».

¹⁰⁹⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ai» (sic!).

¹⁰⁹⁷ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «trimite».

¹⁰⁹⁸ În copia de la AN-Chișinău: «fapteli», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «faptele».

¹⁰⁹⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se hotărăște», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «se hotărăște».

¹¹⁰⁰ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, terminația «-le» a fost omisă.

boieri¹¹⁰⁹ după vreme¹¹¹⁰, care¹¹¹¹ să¹¹¹² cheamă *neamuri* <s.AB>. Și aceștia sânt deosăbiți¹¹¹³ și mai cinstiți din mazăli¹¹¹⁴, având și¹¹¹⁵ încredințați¹¹¹⁶ dovezi¹¹¹⁷ de la Divan și de la domni de alegire(a)¹¹¹⁸ neamului lor și privileghe¹¹¹⁹ acestora iaste¹¹²⁰ să¹¹²¹ nu plătească dajdie¹¹²², și desătina¹¹²³ să¹¹²⁴ plătească boierești¹¹²⁵, la unile din poronci¹¹²⁶ și la slujbe¹¹²⁷ care sânt¹¹²⁸ mai mari să¹¹²⁹ rânduiesc¹¹³⁰ cu deosebite¹¹³¹ cărți domnești scrisă¹¹³² către însuși ei, iar¹¹³³ nu către isprav(ni)ci¹¹³⁴.

¹¹⁰¹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Moldovei».

¹¹⁰² În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldovei, nimene».

¹¹⁰³ În copia de la AN-Chișinău: «se numescu», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se numesc», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «să numesc».

¹¹⁰⁴ În copia de la AN-Chișinău: «numi».

¹¹⁰⁵ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

¹¹⁰⁶ În copia de la AN-Chișinău: «sint», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».

¹¹⁰⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «carii stremoșii».

¹¹⁰⁸ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «moșii».

¹¹⁰⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «boeri».

¹¹¹⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «vremi».

¹¹¹¹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cari».

¹¹¹² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

¹¹¹³ În copia de la AN-Chișinău: «aceștie sint deosăbiți», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «aceștia sânt deosebiiți», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «aceștia sunt deosebiiți».

¹¹¹⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «mazili».

¹¹¹⁵ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu, cuvântul «și» este omis.

¹¹¹⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «încredințate».

¹¹¹⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dovedzi».

¹¹¹⁸ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «alegerea».

¹¹¹⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «privileghia».

¹¹²⁰ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «este».

¹¹²¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

¹¹²² În copia de la AN-Chișinău: «dajde», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «dajdii».

¹¹²³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «desetina», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «desetină».

¹¹²⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «se».

¹¹²⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «boierește», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «boerește».

¹¹²⁶ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «unele din poronci».

¹¹²⁷ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «slujbele».

¹¹²⁸ În copia de la AN-Chișinău: «sint», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».

¹¹²⁹ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».

¹¹³⁰ În copia de la AN-Chișinău: «rânduiescu», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «rânduiesc».

¹¹³¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «deosebite», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «deosăbite».

Întrebările din parte(a) Bucovinei¹¹³⁵.

7. Ce orânduială¹¹³⁶ au argații? De poati fieștecare boi(a)r¹¹³⁷ sau mazili(i)¹¹³⁸ să ție argați câți îi¹¹³⁹ va fi voia¹¹⁴⁰? Și aceștia, di¹¹⁴¹ au vite, arături și fânațe¹¹⁴², prin care¹¹⁴³ fac și deosebită¹¹⁴⁴ gospodăria¹¹⁴⁵, de sânt¹¹⁴⁶ slobozi de bir¹¹⁴⁷ și de alte¹¹⁴⁸ orânduiele¹¹⁴⁹?

Răspunsurile din parte(a) Divanului Moldaviei¹¹⁵⁰.

7-le¹¹⁵¹. Atât boierii, <cât>¹¹⁵² și mazilii pot să ție¹¹⁵³ argați cât le va fi¹¹⁵⁴ de trebuință¹¹⁵⁵, cu tocmală; și birul argaților, fiind însurați, <plătescu>¹¹⁵⁶ după cislă la satul unde¹¹⁵⁷ este legat

¹¹³² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «scrise».

¹¹³³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».

¹¹³⁴ În copia de la AN-Chișinău: «Isprăvnicie».

¹¹³⁵ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Bucovinei».

¹¹³⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «orânduială».

¹¹³⁷ În copia de la AN-Chișinău: «poati fieștecare boieri», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «poate fieștecare boieriu», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «poate fieștecare boieriu».

¹¹³⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «mazil».

¹¹³⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «câți-i».

¹¹⁴⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «voie», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «voea».

¹¹⁴¹ În copia de la AN-Chișinău: «aceștie, de», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «aceștia, de».

¹¹⁴² În copia de la AN-Chișinău: «fânațe».

¹¹⁴³ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «cari».

¹¹⁴⁴ În copia de la AN-Chișinău: «osăbită», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «osebită».

¹¹⁴⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «gospodărie».

¹¹⁴⁶ În copia de la AN-Chișinău: «sint», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «sunt».

¹¹⁴⁷ În copia de la AN-Chișinău: «birî».

¹¹⁴⁸ În copia de la AN-Chișinău: «di alti».

¹¹⁴⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «orânduiele».

¹¹⁵⁰ În copia de la AN-Chișinău: «Moldovii», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Moldaviei».

¹¹⁵¹ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu, terminația «-le» a fost omisă.

¹¹⁵² În toate cele patru copii, de la ANIC-București, de la AN-Chișinău și de la BAR-București, omis.

¹¹⁵³ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «ție».

¹¹⁵⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «cât li-a fi».

¹¹⁵⁵ În copia de la AN-Chișinău: «trebuințe», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «trebuința».

¹¹⁵⁶ În copia de la ANIC-București, cuvântul «plătescu» a fost omis; completat după copia de la AN-Chișinău. În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «plătesc».

cu¹¹⁵⁸ birul, iar¹¹⁵⁹, fiind holteiu¹¹⁶⁰ și șezând¹¹⁶¹ în casa stăpânului, nu să¹¹⁶² supără cu birul. Iar¹¹⁶³ boierii au deosăbit¹¹⁶⁴ și liude¹¹⁶⁵ scut(elni)ci, dați de la domnie pentru slujba casăi lor¹¹⁶⁶ după stepina¹¹⁶⁷ boierii¹¹⁶⁸ fișticăru<ia>¹¹⁶⁹, care¹¹⁷⁰ scut<elni>¹¹⁷¹ ci nu să¹¹⁷² ¹¹⁷³supără nici la o rânduială ce¹¹⁷⁴ ar fi pe țară.

Din luminată poronca¹¹⁷⁵ pre(a) înălțat domnului nostru, Măria¹¹⁷⁶ Sa Costandin¹¹⁷⁷ Dimitriu¹¹⁷⁸ Moruz¹¹⁷⁹ v(oie)v(o)d¹¹⁸⁰, s-au făcut răspunsurile la întrebările Bocovinii¹¹⁸¹, pentru toate pre largu¹¹⁸², după cum să¹¹⁸³ arată mai sus.
Let¹¹⁸⁴ 1782¹¹⁸⁵, fevr(uarie)¹¹⁸⁶ 19.

-
- ¹¹⁵⁷ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «unde».
- ¹¹⁵⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «și».
- ¹¹⁵⁹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».
- ¹¹⁶⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «holtei».
- ¹¹⁶¹ În copia de la AN-Chișinău: «șezind».
- ¹¹⁶² În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».
- ¹¹⁶³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «ear».
- ¹¹⁶⁴ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «deosebit».
- ¹¹⁶⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «liudi».
- ¹¹⁶⁶ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «casălor», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «caselor».
- ¹¹⁶⁷ Stépenă, stepene = treaptă, rang.
- ¹¹⁶⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «după stăpân a boeriei».
- ¹¹⁶⁹ În copia de la ANIC-București, șters; completat după terminația celorlalte două copii ale acestui document. În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «fieștecăruia», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «fieștecăruie».
- ¹¹⁷⁰ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «cari».
- ¹¹⁷¹ În copia de la ANIC-București, omis; completat după celelalte trei copii.
- ¹¹⁷² În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «nu se», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «nu i se».
- ¹¹⁷³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «slujbele».
- ¹¹⁷⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «la o orânduială ci».
- ¹¹⁷⁵ În copia de la AN-Chișinău și în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «porunca».
- ¹¹⁷⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Măriea», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Măria».
- ¹¹⁷⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Constantin».
- ¹¹⁷⁸ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Dimitrie».
- ¹¹⁷⁹ În copia de la AN-Chișinău: «Muruz».
- ¹¹⁸⁰ În copia de la AN-Chișinău: «voevoda», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «vveod».
- ¹¹⁸¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «întrebările guvernului Bucovinei», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «întrebările Bucovinei».
- ¹¹⁸² În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «pe larg», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «pre larg».
- ¹¹⁸³ În copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «se».
- ¹¹⁸⁴ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «leatu».
- ¹¹⁸⁵ În copia de la AN-Chișinău, în acest loc, cifrele anului sunt scrise în chirilică.
- ¹¹⁸⁶ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «februar».

Iscăliți boierii Divanului:

Ioan Cantacuzino vel log(o)f(ă)t,
 Stefan¹¹⁸⁷ Sturza vel vor(ni)c,
 Neculai¹¹⁸⁸ Ros(ă)t¹¹⁸⁹ vel vor(ni)c,
 Gheorghi¹¹⁹⁰ Sturza vel vor(ni)c,
 Lascarachi¹¹⁹¹ Ros(ă)t¹¹⁹² vel vor(ni)c,
 Scarlatachi¹¹⁹³ Sturza hatm(a)nu¹¹⁹⁴.

<pe f. 12r, a copiei de la AN-Chișinău se află următoarele însemnări:>

Posleduindu-să și fiind întocma, s-au adiverit.
 Dimitri(e)¹¹⁹⁵ Sturz(a) vel log(o)f(ă)t <m.p.>¹¹⁹⁶.

<mai jos, pe aceeași copie de la AN-Chișinău, de altă mână:>

*Aceste doîzăci și cinci¹¹⁹⁷ ponturi ce s-au dat di Moldova în parte(a) Bucovinii, s-au scos
 întocmai din condica Divanului Prințipatului Moldaviei. 1816 apr(ilie) 16.*
 Maghici Cont(a)¹¹⁹⁸ clucer <m.p.>¹¹⁹⁹.

<pe verso-ul ultimei file – a opta – a copiei de la ANIC-București:>

Ponturile de întrebări din parte(a) Bocovinei¹²⁰⁰.

<pe f. 13v a copiei de la AN-Chișinău, în rusește:>

*Погрешности въ перенаменныхъ одинадцати копию[къ] въсемъ перепле<та>¹²⁰¹тъ
 содержащихся противу¹²⁰² оригиналовъ оказавшийся:*

¹¹⁸⁷ În copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Ștefan».

¹¹⁸⁸ În copia de la AN-Chișinău: «Necolae», în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Neculaiu», iar în copia de la BAR-București, Col. Manuscrise, transcrisă de M. Eminescu: «Nicolai».

¹¹⁸⁹ În copia de la AN-Chișinău: «Ros(ă)t», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Ruset».

¹¹⁹⁰ În copia de la AN-Chișinău: «Gheorghie», iar în copiile de la BAR-București, din Col. Documente și din Col. Manuscrise: «Gheorghe».

¹¹⁹¹ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Lăscarachi».

¹¹⁹² În copia de la AN-Chișinău: «Ros(ă)t», iar în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Ruset».

¹¹⁹³ În copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «Scarlatache».

¹¹⁹⁴ În copia de la AN-Chișinău și în copia de la BAR-București, Col. Documente, transcrisă de T. Codrescu: «hatman».

¹¹⁹⁵ «Dimitri(e)», lectură nesigură.

¹¹⁹⁶ Fragmentul «*Posleduindu-să și fiind întocma, s-au adiverit. Dimitri(e) Sturz(a) vel log(o)f(ă)t*» se regăsește doar în copia de la AN-Chișinău.

¹¹⁹⁷ În copia de la AN-Chișinău sunt doar douăzeci și cinci de ponturi, prima parte cuprinzând doar 18 ponturi (față de 19 ponturi cât cuprinde copia de la ANIC-București), iar în a doua parte sunt 7 ponturi.

¹¹⁹⁸ «Cont(a)», lectură nesigură.

¹¹⁹⁹ Fragmentul «*Aceste doîzăci și cinci ponturi [...]. Maghici Cont(a)¹¹⁹⁹ clucer*» se regăsește doar în copia de la AN-Chișinău.

¹²⁰⁰ Fragmentul «Ponturile de întrebări din parte(a) Bocovinei» se regăsește doar în copia de la ANIC-București.

Нр	страницы
1-	4, съ низу, въ четвертой строке, приписано 1 слово
3-	5, на обороте, съ низу въ 12 строке, переправлено 1 -//-
7-	23, на обороте, съ низу въ 17 строке, приписано 1 -//- ¹²⁰³

<de altă mână, tot pe f. 13v a copiei de la AN-Chișinău, în rusește:>

Что сии копии по удостоверению засвидетельствованными девяти изъ нихъ великаго логофета Димитракія Стурзы и одной последней подъ нр. 10 молдавского департамента иностранныхъ дель съ оригиналами хранящимся въ Логофеціи Молдавского Дивана сходственны.

Въ томъ нижеподписавшійся Россійский императорский генералиним консул подписомъ своимъ и съ приложеніемъ казенной з даного поста печати свидетельствуемъ.

Яссы 4 дня мая 1816 год.

Удостоверяя при томъ что и самые оригиналы отъ Логофеціи были для усмотренія истребов<анны>¹²⁰⁴.

А.Пини¹²⁰⁵ <m.p.>¹²⁰⁶.

Arhivele Naționale Istorice Centrale-București, Colecția Achiziții Noi, pach. MMDCIX, doc. nr. 28, copie românească în grafie chirilică, 8 file, nenumerotate; Arhiva Națională a Republicii Moldova-Chișinău (AN-Chișinău), fond nr. 220, inv. nr. 1, doc. nr. 541a, copie românească incompletă (fără punctul al 19-lea din prima parte a documentului), în grafie chirilică, cu autentificare în limba rusă, sigiliu în ceară roșie, 13 file numerotate; Biblioteca Academiei Române-București (BAR-București), Colecția Documente, pach. XXII, doc. nr. 291, copie românească în grafie chirilică; Biblioteca Academiei Române-București (BAR-București), Colecția Manuscrise, Ms. românesc nr. 87, f. 55r-63v, copie românească incompletă (lipsesc două foi pe care fuseseră copiate întrebările din partea Bucovinei și răspunsurile Divanului Moldovei), în grafie chirilică (având transcrierea, evident, incompletă a lui M. Eminescu, în Biblioteca Academiei Române-București, Colecția Manuscrise, Ms. românesc nr. 2307, f. 28r-35r).

¹²⁰¹ În copia de la AN-Chișinău, omis.

¹²⁰² Greșit pentru «просиву» = a coase

¹²⁰³ Erori în cercetarea a 11 copii, care trebuie ordonate și apoi cusute originalele:

Nr.	paginilor
1-	4, de jos, al patrulea rând, a fost adăugat un cuvânt
3-	5, pe verso, de jos al 12 rând, a fost îndreptat un cuvânt
7-	23, pe verso, de jos al 17 rând, a fost adăugat un cuvânt

Fragmentul «Погрешности въ [...]. 23, на обороте, съ низу въ 17 строке, приписано 1 -//-» se regăsește doar în copia de la AN-Chișinău.

¹²⁰⁴ În copia de la AN-Chișinău, rupt.

¹²⁰⁵ Autentificăm cu mărturie că aceste copii sunt, nouă din ele ale marelui logofăt Dimitrache Sturza și ultima, cu nr. 10, a departamentului moldovenesc al afacerilor străine, identice cu originalele care se păstrează la Logofeția Divanului Moldovenesc.

Întru aceasta, subsemnatul, consulul general al Rusiei imperiale, cu semnătura lui și cu aplicarea peceții de la aceasta instituție, confirmam.

Iași, ziua 4 mai 1816.

Confirmam că originalele de la Logofeție au fost cerute pentru a fi cercetate.

A. Pini <m.p.>.

¹²⁰⁶ Alături de semnătură, e aplicată, în ceară roșie, pecetea Consulatului rus.

Fragmentul «Что сии копии [...] А.Пини» se regăsește doar în copia de la AN-Chișinău.

EDIȚII: Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. XI, p. 252-268 (copie românească completă, din Colecția Documente, a Bibliotecii Academiei Române-București); M. Eminescu, *Opere XIII. Publicistica. 1882-1883, 1888-1889*, p. 419-423 (copia românească incompletă, din Colecția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române-București, transcrisă de M. Eminescu); Vatamaniuc, *Eminescu și Bucovina*, p. 33-37 (copia românească incompletă, din Colecția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române-București, transcrisă de M. Eminescu); Eugen Simion, *Manuscrisele Mihai Eminescu Volumul 20*, partea 1 *Manuscris romanesc 2307, Manuscris romanesc 2308*, f. 1-185 (copia românească incompletă, din Colecția Manuscrise a Bibliotecii Academiei Române-București, transcrisă de M. Eminescu).

OMAGIU ACADEMICIANULUI SIMION FLOREA MARIAN, LA 170 DE ANI DE LA NAȘTERE

Aura BRĂDĂȚAN

Rezumat: Simion Florea Marian a lăsat posterității o moștenire culturală deosebită, compusă dintr-o operă de mare valoare fără de care nici un studiu important în domeniu n-ar fi astăzi complet, precum și dintr-o colecție impresionantă de bunuri cultural-istorice. Prin lucrările sale și prin metodologia proprie de lucru a deschis larg drumul spre cunoașterea, valorificarea și cercetarea - obiectivă și modernă - a creației populare, depășind orientarea romantică specifică timpului său, devenind un reper pentru cercetătorii acestui domeniu. A inclus cultura populară română în cultura universală, clădind prin muncă sistematică un edificiu monumental, scriind ca nimeni altul despre naștere, nuntă, înmormântare, sărbători creștine și necreștine, mitologie, descântece, vrăji și farmece, doine, basme, legende și tradiții istorice, cromatică, ornitologie, entomologie, botanică și zoologie. Toate acestea îi conferă dreptul de a fi numit erudit, un veritabil om de știință care a creat o școală, influențând generații de cercetători, fiind un model de pasiune, devotament și acribie științifică.

Cuvinte cheie: Simion Florea Marian, academician, cultura populară, Suceava, Bucovina

Abstract: Simion Florea Marian left the posterity a special cultural heritage, composed of a work of great value without which no important study in the field would be complete today, as well as an impressive collection of cultural-historical goods. Through his work and his own work methodology he has broadly opened the way for the knowledge, valorisation and research - objective and modern - of the folk creation, overcoming the romantic orientation specific to his time, becoming a landmark for the researchers in this field. He included the Romanian folk culture in the universal culture, building through systematic work a monumental edifice, writing like no one else about birth, wedding, funeral, Christian and non-Christian feasts, mythology, incantations, spells and charms, doina songs, fairy tales, legends and historical traditions, chromatic, ornithology, entomology, botany and zoology. All these confer upon him the right to be called a scholar, a true scientist who has created a school, influencing generations of researchers, being a model of passion, devotion and scientific accuracy.

Keywords: Simion Florea Marian, academician, folk culture, Suceava, Bukovina

Simion Florea Marian s-a născut la 1/13 septembrie 1847, în satul Ilișești din apropierea Sucevei. Tatăl său, Grigore Marian Florea sau *Grigoraș a popii*, fiul preotului Lazăr Marian din Reuseni¹, a fost înfiat de unchiul Gherasim Florea din Ilișești, care i-a lăsat moștenire „o gospodărie îndestulată și șaptesprezece fălci de pământ” și numele *Florea*. Mama sa, Ruxanda, era fiica lui Stoiadinovici, dascăl în Udeștii Sucevei, supranumită *Grigoroșoia*, „gospodină vrednică și venerată de tot satul”².

Alături de cei trei frați, Georgi, Tatiana și Eufrosina³, Simion și-a petrecut copilăria într-o veritabilă și străveche vatră etnofolclorică, observând și analizând încă de mic practici, ritualuri, datini și obiceiuri specifice vieții din satul românesc.

¹ Bunicul dinspre tată, Lazăr Marian, a fost preot paroh la Biserica *Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul* din Reuseni, în perioada 1833-1861.

² Filaret Doboș, *Simion Florea-Marian. Amintiri cu prilejul împlinirii unui sfert de veac de la moartea lui*, în „Țara Fagilor”, *revistă de folclor*, anul I, nr. 5-12, oct. 1931 - mai 1932, Soloneț - Suceava, p. 49. Mama lui Marian, născută în 1825, i-a supraviețuit fiului Simion patru ani, murind în 1911, la 86 de ani.

³ Fratele Gheorghe s-a născut în 1851 și a trăit până în 1876; a murit de tuberculoză la Viena, unde era *cătană împărătească*. Cele două surori, Tatiana (1856-1915) și Eufrosina (1860-1923), au rămas în Ilișești, unde s-au căsătorit cu țărani gospodari.

Casa părintească din Ilișești, o casă bătrânească acoperită cu draniță, cu tindă și două camere cu prispă de lut și cu iederă, dărmată după anul 1960

Clasa I a urmat-o târziu, când avea vreo 12 ani, în 1859, la *Școala trivială* din Ilișești, deschisă de preotul Dimitrie Bucevschi, prima unitate de învățământ din sat. Îndrumat de învățătorul Dimitrie Cernăuțean, s-a dovedit de la început a fi un elev deosebit de silitor și înzestrat, în ciuda condițiilor de tot modeste, școala funcționând într-o „căsuță micuță, căreia i s-ar ședeă orice să fie, numai școală nu”, după cum scria el însuși peste ani: „Școala e numai o clasă. Odaia școlii e atât de mică, încât punându-se copiii ca scrumbiile în poloboace, totuși n-ar încăpea mai mult de șaiszeci [...]. Într-o asemenea odăiță e vai și amar de copiii românilor”⁴. Erau 46 de băieți într-o sală de doar 42 m², cu o tablă, o masă, un dulap și o sobă.

A continuat studiile la Suceava, la *Hauptschule*, școală înființată în 1783 de austrieci, urmând clasa a IV-a (1861/1862), într-un mediu extrem de sever, cu profesori străini care nu știau mai deloc românește și care nu-i agreau pe copiii români. Studiul în această instituție era însă singura cale spre cunoașterea limbii germane, fără de care elevii români nu s-ar fi putut înscrie în școlile superioare.

Duritatea de care „a beneficiat” în școala nemțească l-a marcat definitiv, călindu-l și îndârjindu-l: „școlarilor români le era foarte aspru oprit de a vorbi întreolaltă românește. Și dacă totuși se întâmpla că oarecare școlar român vorbea în limba sa, apoi i se anina de gât un măgar tăiat din hârtie ori zugrăvit pe o tablă de lemn, de care era legată o ață, și măgarul acela trebuia să-l poarte școlarul român în decursul întregii săptămâni până sâmbătă. Sâmbăta îi chema apoi pe școlarii din toate clasele la un loc, și toți aveau dreptul de a stupi asupra păcătoșilor români, cari aveau măgarii la gât. Va să zică pentru vorba românească îi rușinau și îi stupeau pe copiii români”⁵. Peste ani, această experiență l-a făcut să ajute el însuși copiii de țărani să urmeze școala, luptând pentru înființarea învățământului cu predare în limba română.

Din 1863 Simion Florea Marian a studiat, temeinic și cu ambiția copilului care a priceput foarte devreme că singura cale spre reușită e învățătura, la *Griechisch-Orientalische Kaiserliche-Königliche Obergymnasium in Suczawa*, gimnaziu cu predare în limba germană, înființat în anul

⁴ Simion Florea Marian, *Starea actuală a școlii române din Ilișești*, în „Revista politică”, anul IV, nr. 3, din 1 februarie 1889, p. 5.

⁵ Constantin Morariu, *Părți din istoria românilor bucovineni*, Cernăuți, 1893, p. 30-31.

1860⁶. Tot cam de pe acum a început culegerea folclorului, fiind printre primii din țară. „Când mergeam la vacanțe acasă la părinți, mă ruga colegul meu Marian să-i aduc niște cântece populare, fie doine, balade, hore, chiuituri, ba chiar și povești, zicând că lui îi trebuie. Deși nu știam ce are de gând să înceapă cu ele, totuși fiindu-mi prietin, căutam să o rog când pe mama (de tată-meu mă sfiam), când pe un frate, când pe altul, când pe o soră ori pe o mătușă ca să-mi cante câte ceva, ca să-i aduc lui Marian. [...] Câtă bucurie îi făceam lui cu acestea! Eu însă mă miram de aceasta și mă uitam la dânsul ca la un smintit și ieșit din minte. Căci noi ceilalți băieți ne bucuram de niște plăcinte bune sau de niște mere dulci, dar nu de niște cântece populare.”⁷ scria un coleg. Deși era încă foarte tânăr, la vârsta când ceilalți aveau preocupări simple, studia asiduu materialele ce cultură populară, pregătindu-se pentru scrierea marilor sale monografii: „Cântecele ce i le aduceam din satul nostru le studia, le compara cu cele adunate de el în satul lui ori în alte sate. Căci înțelesesem că el umblă după cântece și povești și prin alte sate de primprejur.”⁸ În 1866 debutează în revista „Familia” a lui Iosif Vulcan cu studiul etnografic *O nuntă la Ilișești în Bucovina*⁹.

În anul 1868 își pierde tatăl, *Grigoraș a popii*, bărbat în putere, gospodar de vază și ajutor de primar în Ilișești, care a fost asasinat. Situația materială a familiei, și așa modestă, se înrăutățește, elevul Simion fiind nevoit să se întrețină singur, fără vreun alt ajutor.

În 1869 debutează editorial cu volumul *Poesii populare din Bucovina. Balade române*¹⁰, printre primele de acest fel din cultura noastră. Publicase până acum câteva creații proprii (poezii), balade, doine, datini, obiceiuri și practici magice prin revistele vremii: „Traian”, „Familia”, „Columna lui Traian”, „Federațiunea”, „Amicul poporului” ș.a.

Profesorii de la gimnaziul din Suceava, extrem de intoleranți cu asemenea preocupări *extrașcolare*, l-au determinat să părăsească școala și orașul, Marian fiind conștient că nu va fi lăsat să aprobe. A ajuns cu greu în Transilvania, pentru a-și încheia studiile și a obține *testimoniul de maturitate*, la *Gimnaziul superior român grănițesc greco-catolic* din Năsăud, fondat în 1863: „persecutat fiind de către niște venetici, care se nutresc din sânul patriei mele, de către niște hiene turbate, trebuia să apuc lumea în cap, să mă duc acolo unde puteam să mă asigur pentru un viitor ferice, trebuia să părăsesc patria mea scumpă și să mă duc într-o țară străină, unde nimic nu-mi era cunoscut”¹¹. Nu i-a fost deloc ușor tânărului bucovinean să-și lase familia și orașul în care era cunoscut, dar tot greul i-a fost înspre conturarea unei personalități deosebite. A plecat apoi la Beiuș, la gimnaziul greco-catolic găsim acolo multă înțelegere printre profesori: „își amintea totdeauna cu recunoștință și mulțumire bunătatea profesorilor români din Beiuș, cari l-au scăpat de învățarea limbei maghiare, pe care în zădar se chinuia să o învețe”¹². Absolvă clasa a VIII-a cu rezultate foarte bune, trecând cu succes examenul de maturitate.

În 1871 s-a înscris la Facultatea de Teologie din Cernăuți, îndeplinind „o veche și fierbinte dorință a maicei sale”¹³. Își încheie strălucit studiile superioare în anul 1875, obținând un *testimoniu*, un *atestat* și un *certificat de moralitate* („purtare eminentă și pregătire exemplară” pentru cariera preoțească). La Cernăuți și-a continuat cercetările asupra culturii populare și a istoriei, devenind foarte cunoscut printre intelectuali, oameni de știință și de cultură din toate centrele

⁶ *Gimnaziul cezaro-crăiesc greco-oriental*, devenit Liceul de băieți *Ștefan cel Mare* în 1919, iar din 1999 Colegiul Național *Ștefan cel Mare*.

⁷ Gherasim Buliga, *Amintiri din viața amicului și colegului meu Simion Florea Marian*, în „Junimea literară”, anul IV, nr. 6 și 7, iunie și iulie, Tipografia Societății *Școala Română*, Suceava, 1907, p. 146.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Simion Florea Marian, *O nuntă la Ilișești în Bucovina*, în „Familia”, Pesta, an. II, nr. 38, 13/25 nov. 1866, p. 452-454; nr. 39, 20 nov./2 dec. 1866, p. 464-466; nr. 40, 27 nov./9 dec. 1866, p. 476-479.

¹⁰ Simeon Fl. Marian, *Poesii populare din Bucovina. Balade române culese și corese de...*, Editor I. V. Adrian, Imprimeria Botoșani, 1869, 112 p.; reeditată în facsimil de Aura Brădățan, Editura *Lidana*, Suceava, 2007.

¹¹ Simion Florea Marian, *Impresii și suveniri de călătorie (broșura primă)*, Blaj, 18 apr./6 mai 1871, manuscris, inv. A 1.835 b, p. 1-11, Academia Română, București.

¹² Liviu Fl. Marian, *Simion Florea Marian. Schițe biografice*, București, 1910, p. VII.

¹³ Liviu Marian, *op. cit.*, p. VIII.

universitare din țară, dar și din Europa, îndeosebi după publicarea a încă două volume de poezii populare¹⁴ și a studiilor de mitologie daco-română, botanică și ornitologie publicate în reviste.

Depășind perioada romantică, de început, când a fost influențat de modelul lui Vasile Alecsandri, al culegerilor de literatură populară *corese* sau *îndreptate* sau *întocmite*, Marian începe o activitate sistematică de cercetare științifică, promovată în cultura română de Bogdan Petriceicu Hasdeu, incluzând folclorul în circuitul național „așa precum le-am auzit de la dânsul, fără să schimb vesmântul lor original”¹⁵. Devine cunoscut peste granițele țării, filologii străini cerându-i volumele pentru studii comparatiste, de specialitate.

Simion și Leontina Marian, la Siret

¹⁴ După debutul editorial cu volumul de balade din 1869, a publicat *Poesii populare române*, Tom I, Tipografia lui G. Piotrovski, Cernăuți, 1873, VI+223 p., și Tom II, 1875, IV+250 p.

¹⁵ Simeon Fl. Marian, *Prefață*, în volumul *Poesii populare române*, Tom I, 1873, p. VI.

În 1875 se căsătorește cu Leontina, ultimul copil dintre cei 12 ai preotului ortodox Gheorghe Piotrovski din Siret, și primește primul său post, de *păstor sufletesc* la „enoria Dorna Kandreni cu Poiana Stampii”, pe lângă Câmpulung Moldovenesc. A slujit apoi la Voloca, lângă Siret, din mai 1877 preot ajutor la Siret și catehet la *Școala reală poporală de băieți*, apoi la *Școala reală inferioară*, unde a predat și limba română. Avea un venit modest, de 500 florini anual, iar pentru activitatea didactică era plătit cu ora.

Până în 1883, când s-a mutat de la Siret la Suceava, a scris mult despre mitologie, botanică, ornitologie, istorie, a lucrat la încă trei mari cărți, primele de acest fel (*Tradițiuni populare române*¹⁶, *Chromatica*¹⁷ și *Ornitologia*¹⁸), a corespondat cu mari personalități, care i-au rămas toată viața prieteni (Theodor V. Stefanelli, Iacob Negruzzi, Titu Maiorescu, Iosif Vulcan, Petre Ispirescu, Vasile Alecsandri, Atanasie M. Marienescu, Jan Urban Jarnik ș.a.), cu instituții (Academia Română, societăți culturale, redacții de reviste, tipografii etc.), dar și cu mulți oameni simpli, de prin toate zonele locuite de români, care l-au ajutat în culegerea folclorului.

Devenind foarte cunoscut, Academia Română, „apreciind înaltele D-voastre calități și activitatea ce pururea ați arătat pentru dezvoltarea culturii între români”, la propunerea Secțiunii Istorice, l-a ales *membru activ* în 1881, primind astfel cea mai înaltă distincție la nici 34 de ani. „Avizat exclusiv la puterile sale proprii și la cei câțiva zloți, agonisiți pe urma stării sale de profesor, nu știu ori de ar fi putut executa opera sa monumentală, dacă nu i-ar fi venit întotdeauna îndemn cald și sprijin la timp din sânul Academiei, unde pentru modestia, cinstea și munca sa numai stimători și prieteni a avut”¹⁹, scria fiul său, Liviu Marian.

În prima sesiune la care participă, în 1882, prezintă *Discursul de recepțiune* despre *Chromatica poporului român*, lucrare cu totul deosebită la acea vreme prin noutate, primind un răspuns elogios din partea lui B. P. Hasdeu. Savantul face o amplă prezentare a realizărilor tânărului său coleg, subliniind importanța și valoarea muncii. După publicare, *Chromatica* ajunge repede în centrul atenției învățaților români și străini, fiind recenzată de slavistul și romanistul rus A. I. Iațimirski, primul care consideră că valoarea lucrării depășește granițele unei singure țări. Tot în acest an Marian este distins de Regele Carol I prin *Decret regal* cu brevetul și medalia de aur *Bene Merenti clasa I*, pentru *scrierile poporane*, iar în noiembrie 1882 a fost numit în comisia de selectare a lucrărilor înscrise la premiile academice. Și-a întocmit cu mare responsabilitate referatele, deseori luând atitudine împotriva plagiatorilor.

Ca membru activ al Academiei Române (care i-a tipărit 11 monografii, rămase până astăzi neegaltate), a luptat constant pentru tipărirea manualelor în limba română, cele mai multe orientate înspre școlile nou înființate în Bucovina.

La Suceava s-a stabilit în 1883, fiind numit „învățător provizor de religie” la gimnaziul superior (de unde, cu 13 ani în urmă, fusese nevoit să plece în Ardeal). A predat religia, științele naturii și limba română la clasele românești nou înființate, primind 1.250 florini pe an. Până în 1886 a stat în gazdă, plătind 200 florini anual pentru o cameră foarte modestă, pe lângă Mănăstirea *Sfântul Ioan cel Nou*. Propria locuință (astăzi Casa memorială *Simion Florea Marian*), supranumită „casa câștigată cu condeiul”, în care și-a mutat familia²⁰, a cumpărat-o cu banii din premiul Academiei Române, primit pentru lucrarea deosebit de valoroasă *Ornitologia poporană română*.

¹⁶ *Tradițiuni populare române*, Editura și tipariul tipografiei Eredei de Closius, Sibiu, 1878, 65 p.

¹⁷ *Chromatica poporului român*, Tipografia Academiei Române, București, 1882, 55 p.

¹⁸ *Ornitologia poporană română*, Tom I, V+438 p., Tom II, 423 p., Tipografia lui R. Eckhardt, Cernăuți, 1883.

¹⁹ Liviu Marian, *op. cit.*, p. IX.

²⁰ Familia Marian a avut șase copii. Primii doi au trăit foarte puțin: Aurelia, născută la 16 august 1876, a murit la 2 ani, în 1878, iar Victor, născut la 23 mai 1878, a trăit doar câteva luni. Al treilea, Inocențiu, născut 12 aprilie 1881, a murit tânăr, la 39 de ani, în 1920, la Cernăuți. Liviu, al patrulea dintre cei născuți la Siret, la 25 mai 1883, a murit la aceeași vârstă ca tatăl său, la nici 60 de ani, în 1942, la Craiova, unde se refugiase de la Chișinău. La Suceava s-a născut Aspazia, la 13 iunie 1885, care a murit la 5 ani, provocându-i tatălui o imensă durere. Ultimul copil, Maria, născută la 13 august 1886, a trăit până la 83 de ani, în 1979. Singurul nepot al lui Marian, Constantin-Dimitrie, fiul Mariei, născut la 3 martie 1918, a dispărut din Suceava în timpul războiului. Studia medicina în București, dar din 1941 lucra la Spitalul

Familia Marian: Simion și Leontina, cu Inocențiu, Liviu și Maria, la Suceava

Simion Florea Marian s-a implicat ca nimeni altul în viața școlii, încurajându-i și ajutându-i mult pe elevii români săraci: „N-aveau cărți, n-aveau banii necesari pentru diferitele taxe școlare, n-aveau cu ce plăti locuința, n-aveau de multe ori ce mânca și foarte adese cu ce se îmbrăca și astfel, elevi excelenți, băieți capabili și talentați erau siliți să-și părăsească studiile începute sau să mizereze”²¹. Nu existau manuale în limba română, predarea la clasele românești făcându-se după cele în germană. Se învăța limba greacă, de exemplu, predată în limba germană, motiv pentru care mulți elevi abandonau școala. Pentru susținerea învățământului românesc în Bucovina ocupată²², profesorii Ștefan Ștefureac, Gherasim Buliga, Animpodist Dașchevici, Constantin Cosovici, Vasile Bumbac, preoții Artemie Berariu, Ioan Mandicevski, judecătorul Theodor V. Stefanelli, George cav. de Popovici, baronul Ioan Capri ș.a. au înființat în 1883 Societatea *Școala Română*, constituind

militar din Suceava. În 1944, când a fost evacuat orașul, Constantin a rămas acasă, ocupându-se de organizarea și conducerea serviciului sanitar, nefiind alt medic. După ce rușii au *mobilizat* tineretul, a ajuns în lagărul de muncă din Dumbrăveni, apoi lucrător într-o fabrică de zahăr din Bălți, dispărând ulterior pentru totdeauna, familia nemaiaflând nimic despre el vreodată.

²¹ George Tofan, *Istoricul societății „Școala Română” din Suceava*, în vol. *Românii din Bucovina*, Societatea Tipografică Bucovineană, Cernăuți, 1906, p. 66.

²² Societatea *Școala Română* a funcționat prin numeroase filiale, înființând multe școli primare și secundare, o tipografie cu editură și librărie. Preotul Vasile Cocârlă (1836-1894) și-a donat averea, 40.000 coroane, pentru Internatul *Vasile Cocârlă*; George Tofan, *op. cit.*, p. 63-71.

fonduri prin atragerea de donații, pentru burse și premii acordate elevilor merituosi, pentru editarea manualelor în limba română, pentru înființarea unor școli.

Marian, care cunoștea din propria experiență greutățile de a urma o școală în Bucovina ocupată, s-a implicat de la început în activitatea societății, atrăgând înspre gimnaziu copii săraci, ajutându-i să obțină burse, să se întrețină și să se pregătească pentru examene, supraveghindu-i îndeaproape. Ajutat de faima numelui său, a desfășurat o aprigă muncă de lămurire a preoților și învățătorilor de la sate, pentru îndrumarea înspre școală a copiilor.

Mulți dintre elevii ajutați de Marian au devenit mari oameni de cultură ai neamului românesc, care i-au păstrat bunului dascăl o vie admirație și multă recunoștință: „Cinci ani de zile (1889-1893) am fost elevul profesorului de religie S. Fl. Marian, pe care cu drept cuvânt l-aș numi *omul lui Dumnezeu*, căci însuși bunul Dumnezeu ni l-a trimis la liceul din Suceava, unde ne-a fost duhovnic adevărat și strajă a românismului. Orele de religie erau pentru noi elevii adevărate ore de revelație sufletească”, scria Leonida Bodnărescu²³. Dar profesorul Marian era și foarte exigent, lăsând chiar la religie elevi corigenți sau repetenți. Le cerea să-și facă datoria școlară în modul cel mai serios, „ca să nu rămâneți de răsul străinilor”, și chiar îi „muștra cu cele mai aspre cuvinte pentru nepăsarea, lenea sau pentru purtarea lor cea rea și necuviincioasă în și afară de școală”²⁴.

A muncit peste măsură, însă foarte ordonat, reușind să publice an de an opere de bază, trainice, valabile în timp. Martor direct și ajutor de nădejde, fiul său scria: „Șase până la opt ore de muncă zilnică regulată! Și aceasta pe lângă munca în școală, îndatoririle de cap de familie, pe lângă activitatea rodnică ca membru al societăților românești sucevene! Pentru el n-au existat sărbători, vacanțe, distracții sau chiar plăceri! Totul a fost jertfit activității, care devenind patimă a cuprins toată firea sa. Abia isprăvea corecturile unei scrieri și manuscriptele pentru alta erau scoase din întuneric, scuturate de praf, întinse pe masă. Din nou ordona, cernea, coresponda și începea nesfârșitul fâșăit al peniței pe hârtia lucie”²⁵.

A scris și numeroase prelegeri, îndemnându-i pe elevi să devină „modele de bărbați bine crescuți, exemple de virtuți romane și asemenea virtuților strămoșilor noștri, al căror nume este și va fi admirat de toate popoarele civilizate”, „bucuria părinților, făclia familiei și temelia patriei”²⁶. Ca un adevărat părinte, îngrijorat de numărul mare de elevi bolnavi, le ținea, neoficial, lecții de igienă, sfătuindu-i cum să se îngrijească, să se spele, să se îmbrace sau să-și aleagă gazdele, mai toate fiind prin „case mici, înguste, joase, întunecoase și umede”, în care gradul de mizerie era mare²⁷. Mâhnit de sărăcia elevilor, care nu de puține ori renunțau la școală, preotul îi ajuta adăpostindu-i în Internatul de băieți *Vasile Cocârlă*, unicul așezământ de acest fel din Suceava, sau îi lua temporar în propria casă, printre copiii săi, învățându-i că numai „cu cartea, adică cu cultura, omul poate să treacă prin foc și apă și să se apere de toate neajunsurile și neplăcerile acestei lumi”²⁸.

Peste ani, unul dintre acești copii scria: „Ca elevi eram foarte des în casa lui Marian, fiind coleg cu fiul său Liviu, actual director al Liceului *B. P. Hasdeu* din Chișinău, și ca om de litere un vrednic urmaș al tatălui său. Am avut deci prilej să văd cum se perindau în acea casă ospitalieră numeroși elevi sărmani și cum părintele Marian și doamna nu-și dădeau rând să le aline suferințele trupesti și sufletești”²⁹, iar „în calitate de custode al bibliotecii liceului, ne îndemna mereu să citim, să cunoaștem literatura și istoria neamului, care în școala austriacă nu se prea învățau”³⁰. Preotul Marian a fost un om cu adevărat bun, așa cum rar se poate întâlni, ajutând mulți copii amărâți, care

²³ Leonida Bodnărescu, *Simeon Florea Marian și ceilalți...*, în „Făt-Frumos”, anul VII, nr. 3-4, mai-august, Suceava, 1932, p. 103.

²⁴ Simion Fl. Marian, *Exorte...*, ms. inedit, Biblioteca Academiei Române, inv. 4.080, p. 65.

²⁵ Liviu Marian, *op. cit.*, p. XVIII.

²⁶ Simion Fl. Marian, *Exorte...*, ms. inedit, Biblioteca Academiei Române, inv. 4.080, p. 277.

²⁷ *Ibidem*, p. 281.

²⁸ *Ibidem*, p. 73.

²⁹ Filaret Doboș, *Simion Florea-Marian. Amintiri cu prilejul împlinirii unui sfert de veac de la moartea lui*, în „Țara Fagilor”, an. I, nr. 5-12, oct. 1931 - mai 1932, Soloneț - Suceava, p. 50.

³⁰ *Ibidem*.

fără generosul lui sprijin n-ar fi ajuns nicăieri: „Adesea lua băieții acasă la el. Avea o grădină ca de o falce de loc. După cum iubea florile, pomii și roadele câmpului, tot așa nu putea suferi „coconașii”, pe „fudulașii”, pe cei ce nu prea munceau. Pe unii ca aceștia, care „umblau cu chila-n turetcă”, obișnuia a-i numi „cozi de câine”. Pe copiii sătenilor, veniți la liceu, îi lăuda în schimb, îi mângâia și avea o mare plăcere să le scuture mere din grădina lui”³¹.

În 1887 Marian a fost printre fondatorii *Clubului Român* din Suceava, organizat după modelul *Casinei germane*, unde se reuneau intelectualii grupați în jurul „Revistei politice”, cu scopul de a „întreține un cabinet de lectură și a forma un centru de întâlnire și petrecere pentru membrii săi”, de a deschide „secțiuni pentru cultivarea cântării vocale și instrumentale, cum și a altor ramuri de petrecere socială, prelegeri literare și conferințe științifice”³². Activa și în viața socială a Sucevei, fiind deseori ales *prezident* pentru organizarea unor serbări, reprezentații teatrale, spectacole și concerte, iar din 1888, recunoscându-i-se competența didactică și probitatea morală, a fost numit în Consiliul școlar districtual al județului Suceava, având posibilitatea să sprijine mai mult editarea manualelor pentru școlile din Bucovina.

Simion Florea Marian (al treilea, cu medalie), între profesorii de la Gimnaziul superior din Suceava, în 1883; primul din stânga, în picioare - prof. Severin Procopovici, iar în dreapta, ultimul, pe scaun, prof. Animpodist Dașchevici

De la București, când se întorcea de la ședințele Academiei, aducea manuale, cărți și periodice ori sume de bani pentru elevii români săraci, pe care căuta cu orice prilej să-i atragă înspre învățătură: „să ne sădească în suflete dragostea de neam și limbă și să ne trezească și să ne

³¹ D. Furtună, *Două cuvinte despre Simion Fl. Marian*, în „Ion Creangă”, revistă de limbă, literatură și artă populară, anul XII, nr. 11-12, Bârlad, 1919, p. 103.

³² V. Bumbac, *Societatea Clubul Român din Suceava*, în *Românii din Bucovina*, 1906, p. 106.

întărească încrederea și conștiința națională”, după cum a scris celebrul bizantinolog Vasile Grecu³³. Acesta, orfan de tată, sărac, s-a retras de la școală, însă Marian, care îi intuise capacitatea intelectuală deosebită, a intervenit cât se poate de sever, muștrând-o pe mamă „că face un păcat pentru care Dumnezeu nu o va ierta niciodată, dacă mă va opri de la școală”³⁴. O mamă recunoscătoare: „cât a trăit părintele Marian plătea în fiecare an o liturghie în sănătatea lui, iar după ce a murit, pentru iertarea păcatelor lui”³⁵.

Toți cei care i-au fost elevi, prieteni sau colaboratori nu au uitat niciodată că acest mare om de cultură „a întemeiat reputația literară a liceului din Suceava, el i-a răspândit numele la frații de peste hotare. [...] Prin blândețe, sinceritate patriarhală, prin onestitate proverbială și prin intimitatea sa părintească față de colegi, dintre cari mulți îi fuseseră chiar elevi, el ne-a cucerit inimele, ne-a stors venerare adâncă și a legat cu noi prietenii trainice, pe cari numai moartea le-a putut desface”³⁶.

În 1894 a obținut titlul de profesor definitiv, iar peste doi ani, în 1896, și pe cel de *exarh arhiepiscopal cu brâu roșu*³⁷, recunoscându-i-se meritele de *catehet*. În 1898 lucra intens în comisia pentru cenzurarea cărților didactice românești introduse în școlile din Bucovina, iar în 1900 a fost numit membru corespondent al Comisiei Centrale pentru Cultură și Istorie din Viena, după o lungă colaborare cu arhitectul Karl A. Romstorfer, custode la Muzeul Țării din Cernăuți, restaurator al Cetății de Scaun din Suceava. Tot acum îl aflăm printre fondatorii Societății *Muzeul* din Suceava, contribuind la dezvoltarea colecțiilor.

Piața veche a Sucevei, în 1893; ilustrată cu semnătura lui Joseph Szombathy

În 1903 a fost hirotesit protoprezbiter, cu prilejul sfințirii nou restauratei biserici *Mirăuți*, la care a slujit o perioadă și unde-și ducea elevii la Sfânta Liturghie. A fost membru fondator, activ și

³³ Vasile Grecu, *O amintire plină de recunoștință*, în „Anuarul Liceului Ștefan cel Mare din Suceava”, Tipografia Hermann Beiner, 1936, p. 24.

³⁴ Vasile Grecu, *op. cit.*, p. 23.

³⁵ *Ibidem*, p. 24.

³⁶ Iancu I. Nistor, *Un modest prinos de venerare*, în „Junimea literară”, anul IV, nr. 6 și 7, iunie și iulie, Tipografia Societății Școala Română, Suceava, 1907, p. 162.

³⁷ Liviu Marian, *op. cit.*, p. X.

fără generosul lui sprijin n-ar fi ajuns nicăieri: „Adesca lua băieții acasă la el. Avea o grădină ca de o falce de loc. După cum iubea florile, pomii și roadele câmpului, tot așa nu putea suferi „coconașii”, pe „fudulașii”, pe cei ce nu prea munceau. Pe unii ca aceștia, care „umblau cu chila-n turetcă”, obișnuia a-i numi „cozi de câine”. Pe copiii sătenilor, veniți la liceu, îi lăuda în schimb, îi mângâia și avea o mare plăcere să le scuture mere din grădina lui”³¹.

În 1887 Marian a fost printre fondatorii *Clubului Român* din Suceava, organizat după modelul *Casinei germane*, unde se reuneau intelectualii grupați în jurul „Revistei politice”, cu scopul de a „întreține un cabinet de lectură și a forma un centru de întâlnire și petrecere pentru membrii săi”, de a deschide „secțiuni pentru cultivarea cântării vocale și instrumentale, cum și a altor ramuri de petrecere socială, prelegeri literare și conferințe științifice”³². Activa și în viața socială a Sucevei, fiind deseori ales *prezident* pentru organizarea unor serbări, reprezentații teatrale, spectacole și concerte, iar din 1888, recunoscându-i-se competența didactică și probitatea morală, a fost numit în Consiliul școlar districtual al județului Suceava, având posibilitatea să sprijine mai mult editarea manualelor pentru școlile din Bucovina.

Simion Florea Marian (al treilea, cu medalie), între profesorii de la Gimnaziul superior din Suceava, în 1883; primul din stânga, în picioare - prof. Severin Procopovici, iar în dreapta, ultimul, pe scaun, prof. Animpodist Dașchevici

De la București, când se întorcea de la ședințele Academiei, aducea manuale, cărți și periodice ori sume de bani pentru elevii români săraci, pe care căuta cu orice prilej să-i atragă înspre învățătură: „să ne sădească în suflete dragostea de neam și limbă și să ne trezească și să ne

³¹ D. Furtună, *Două cuvinte despre Simion Fl. Marian*, în „Ion Creangă”, revistă de limbă, literatură și artă populară, anul XII, nr. 11-12, Bârlad, 1919, p. 103.

³² V. Bumbac, *Societatea Clubul Român din Suceava*, în *Românii din Bucovina*, 1906, p. 106.

întărească încrederea și conștiința națională”, după cum a scris celebrul bizantinolog Vasile Grecu³³. Acesta, orfan de tată, sărac, s-a retras de la școală, însă Marian, care îi intuise capacitatea intelectuală deosebită, a intervenit cât se poate de sever, muștrând-o pe mamă „că face un păcat pentru care Dumnezeu nu o va ierta niciodată, dacă mă va opri de la școală”³⁴. O mamă recunoscătoare: „cât a trăit părintele Marian plătea în fiecare an o liturghie în sănătatea lui, iar după ce a murit, pentru iertarea păcatelor lui”³⁵.

Toți cei care i-au fost elevi, prieteni sau colaboratori nu au uitat niciodată că acest mare om de cultură „a întemeiat reputația literară a liceului din Suceava, el i-a răspândit numele la frații de peste hotare. [...] Prin blândețe, sinceritate patriarhală, prin onestitate proverbială și prin intimitatea sa părintească față de colegi, dintre cari mulți îi fuseseră chiar elevi, el ne-a cucerit inimele, ne-a stors venerare adâncă și a legat cu noi prietenii trainice, pe cari numai moartea le-a putut desface”³⁶.

În 1894 a obținut titlul de profesor definitiv, iar peste doi ani, în 1896, și pe cel de *exarh arhiepiscopal cu brâu roșu*³⁷, recunoscându-i-se meritele de *catehet*. În 1898 lucra intens în comisia pentru cenzurarea cărților didactice românești introduse în școlile din Bucovina, iar în 1900 a fost numit membru corespondent al Comisiei Centrale pentru Cultură și Istorie din Viena, după o lungă colaborare cu arhitectul Karl A. Romstorfer, custode la Muzeul Țării din Cernăuți, restaurator al Cetății de Scaun din Suceava. Tot acum îl aflăm printre fondatorii Societății *Muzeul* din Suceava, contribuind la dezvoltarea colecțiilor.

Piața veche a Sucevei, în 1893; ilustrată cu semnătura lui Joseph Szombathy

În 1903 a fost hirotesit protoprezbiter, cu prilejul sfințirii nou restauratei biserici *Mirăuți*, la care a slujit o perioadă și unde-și ducea elevii la Sfânta Liturghie. A fost membru fondator, activ și

³³ Vasile Grecu, *O amintire plină de recunoștință*, în „Anuarul Liceului Ștefan cel Mare din Suceava”, Tipografia Hermann Beiner, 1936, p. 24.

³⁴ Vasile Grecu, *op. cit.*, p. 23.

³⁵ *Ibidem*, p. 24.

³⁶ Iancu I. Nistor, *Un modest prinos de venerare*, în „Junimea literară”, anul IV, nr. 6 și 7, iunie și iulie, Tipografia Societății Școala Română, Suceava, 1907, p. 162.

³⁷ Liviu Marian, *op. cit.*, p. X.

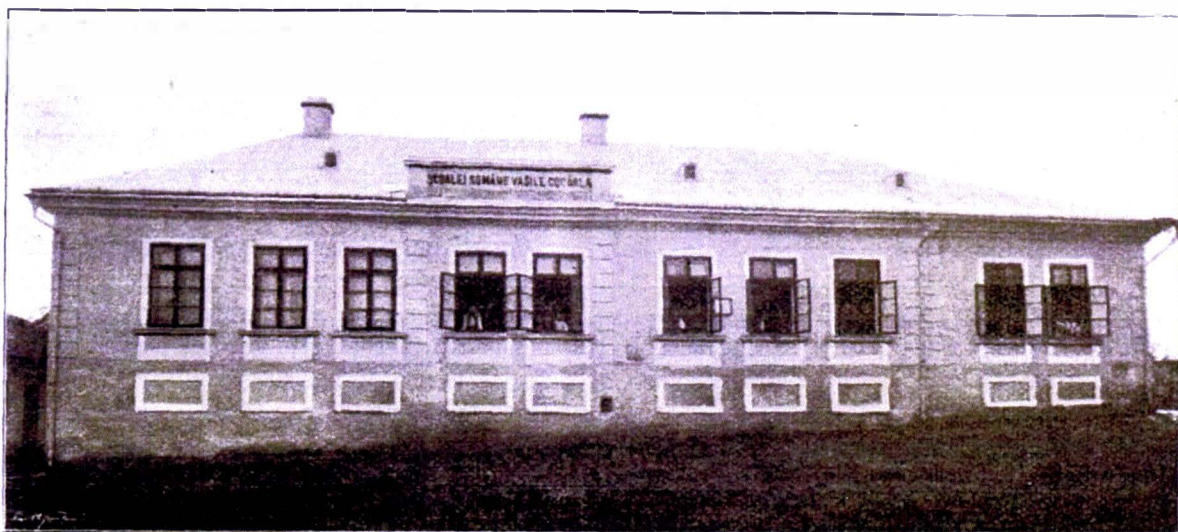

de onoare la numeroase societăți academice, culturale sau de știință din țară și din străinătate: *România Jună* (Viena), *Junimea* (Cernăuți), *Academia Ortodoxă* (Cernăuți), *Dacia* (Cernăuți), *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina* (Cernăuți), *Societatea Istorică Română* (București), *Societatea Muzeul* (Suceava), *Școala Română* (Suceava), *Verein für Österreichische Volkskunde* (Viena), *Comisia centrală pentru cultură și istorie* (Viena) ș.a.

Pentru activitatea sa, în 1904 a fost pentru a doua oară decorat de M.S. Regele Carol I, primind *Coroana României în grad de ofițer*. „Chiar Maiestățile Lor Regele și Regina României, care au avut ocazia să cunoască de aproape meritele lui S. Fl. Marian, l-au primit adesea în audiență, lăudându-i munca și încurajându-l în persoană”³⁸.

Nimeni până la el nu a scris în acest fel despre cultura țaranului român, tipărind una după alta cărțile cu care a intrat în istorie (*Nunta la români*, *Nașterea la români*, *Înmormântarea la români*, *Sărbătorile la români*, *Tradiții populare române*, *Poesii populare despre Avram Iancu*, *Legendele Maicii Domnului*, *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor*), fiind printre puținii autori români de atunci a căror operă a fost prețuită și cercetată în străinătate, inclus în enciclopedii și dicționare, cu date despre viața, opera și locul său în cultura română și internațională.

În 1906 Marian era, pe lângă multe alte funcții care îl solicitau peste măsură, și *deputat preuțesc*, ocupându-se și de întocmirea a tot felul de rapoarte, dări de seamă, liste de preoți și mireni. Ca membru în Comitetul pentru culegerea cântecelor populare române de guvernământul Bucovinei se ocupa de traduceri la lucrarea *Romänische Volkslieder aus der Bukowina* (*Cântecul popular românesc din Bucovina*), de întocmirea unor chestionare și de stabilirea normelor de lucru pentru partea muzicală a textelor, la proiectul coordonat de dr. Matthias Friedwagner, care îi prețuia competența.

Internatul „Vasile Cocârlă” din Suceava.

În februarie 1906, Simion Florea Marian, *prezidentul Societății Școala Română*, „cea mai înaltă demnitate în viața național-culturală a românilor din Suceava”, s-a ocupat de deschiderea unei cantine, care oferea o masă zilnică pentru elevii săraci din Internatul *Vasile Cocârlă*. De când a fost ales președinte, Marian a dus pe umerii săi întreaga răspundere a înființării și funcționării Internatului de băieți: „Pregătirile pentru *Masa* aceasta, în cea mai mare parte, au căzut în sarcina presidentului. Ajutorat de preastimata soție, părintele Marian le-a izbăvit pe toate cu multă trudă și conștiinciozitate. Dară nu numai osteneală și trudă desinteresată, ci și mari jertfe materiale această

³⁸ *Ibidem*, p. XV.

prea stimată familie a adus cu drag în folosul tinerei întreprinderi. Mai toate acarelele de culină și blidele pentru masă le-a oferit Marian din mijloacele sale particulare”³⁹.

A muncit fără odihnă și peste măsură, slăbindu-și organismul și așa suprasolicitat de multiplele responsabilități. Internatul a fost deschis la sfârșitul lui octombrie. La 1 noiembrie 1906 a participat, bucuros peste măsură, la deschiderea *sărbătorească* a acestui așezământ de caritate, unic în Suceava (pentru care a sacrificat munca la operele sale): „După spusele sale proprii, aceasta i-a fost una din cele mai fericite zile din viață. În urma luptelor și sbuciumărilor de 13 ani Marian și-a văzut visul cu ochii: Internatul *Vasile Cocârlă* căpătase deja ființă. Cea mai credincioasă tălmăcire a mulțămirii sale sufletești o aflăm în frumoasa sa cuvântare rostită cu acel prilej”⁴⁰.

La începutul anului 1907 s-a îmbolnăvit de pneumonie, care l-a ținut la pat. Extrem de slăbit și copleșit de cheltuielile cu medicii, cere de la Ministrul Învățământului și Cultelor din Viena un ajutor urgent de 1.500 coroane, din Fondul bisericesc al Bucovinei: „m-am îmbolnăvit pe data de 10 februarie de influență, care a avut drept urmare o periculoasă aprindere de plămâni ce mă ține la pat de opt săptămâni. Atât ajutorul medical, cât și medicamentele prescrise, precum întăritoarele devenite necesare peste prescripțiile medicilor, au depășit, conform calculelor alăturate, mijloacele personale de ajutor, care se limitează la salariul meu de profesor și l-au influențat în așa măsură încât, fără pericolul unei îndatoriri pecuniare, nu sunt în stare să acopăr viitoarele cheltuieli cerute de boală”⁴¹.

Se pare că nu a primit acest ajutor niciodată, întrucât multă vreme după moartea sa familia a fost copleșită de datorii către doctorii din Suceava și Cernăuți, peste 3.000 de coroane, sumă care reiese numai din notele de plată care s-au păstrat. Pe la patul bolnavului s-au perindat specialiști de tot felul, dar Marian nu a mai putut fi ajutat. Nici un tratament nu a fost eficient, preotul cărturar murind în dimineața zilei de 11/24 aprilie 1907, după mai multe săptămâni de boală, la nici 60 de ani împliniți.

La Academia Română, într-o ședință specială, s-a anunțat *dureroasa știre* a morții ilustrului om de cultură: „În mult regretatul Marian, Academia pierde un membru de frunte, iar neamul românesc nu numai un vrednic păstor și apostol luminat al poporului ci și un cărturar și scriitor iscusit, care și-a închinat partea cea mai mare din viață înălțării naționale. Noi pierdem un coleg stimat și iubit, un coleg blând și totdeauna amabil”⁴². Despre înmormântarea lui Marian, la care a participat o mulțime de lume, s-a relatat astfel: „Deși timpul era ploios și rece, totuși stradele umede și glozoase erau ticsite de oameni și luminate de lămpile nocturne ale orașului, iar prăvăliile închise. Prohodul s-a săvârșit la biserica Sf. Dumitru cu un număr mare de preoți”⁴³; „O ploaie și un vânt de țî se părea că se prăpădește lumea; natura își îmbrăcase și ea haina de jale și cerul era încărcat cu nouri groși ca sufletul nostru cu jalea multă. Pe fețele cunoscuților ce-i întâlneai, adunați aici din toate părțile țării, citeai durere amară. Păreții orașului erau acoperiți cu anunțuri funebreale din partea corporațiilor, societăților și din partea familiei”⁴⁴. La mormântul din cimitirul *Pacea* au rostit cuvântări acad. I. G. Sbiera, dr. Matthias Friedwagner și reprezentanți ai multor societăți și instituții, „cu durere luându-și rămas bun de la dânsul”⁴⁵.

³⁹ Iancu I. Nistor, *Un modest prinoc de venerare*, în „Junimea literară”, an. IV, nr. 6 și 7, Tipografia Societății Școala Română, Suceava, 1907, p. 163.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Document original, inedit, olograf, în limba germană, copia memoriului scris și trimis de Simion Florea Marian la Viena, în 30 martie 1907, Suceava, cu foarte puțină vreme înainte de a muri; nr. inv. 190.

⁴² „Analele Academiei Române”, Seria II, Tomul XXIX, 1906-1907, *Partea administrativă și desbaterile*, București, 1907, p. 177.

⁴³ *Ibidem*, p. 204.

⁴⁴ George Tofan, *Înmormântarea prof. S. Fl. Marian*, în „Voința poporului”, anul VI, nr. 24, din 17 mai 1907, Cernăuți, p. 9.

⁴⁵ „Analele Academiei Române”, Seria II, Tomul XXIX, 1906-1907, *Partea administrativă și desbaterile*, București, 1907, p. 206.

La înmormântarea lui Simion Florea Marian.

„O ploaie și un vânt de țî se părea că se prăpădește lumea;

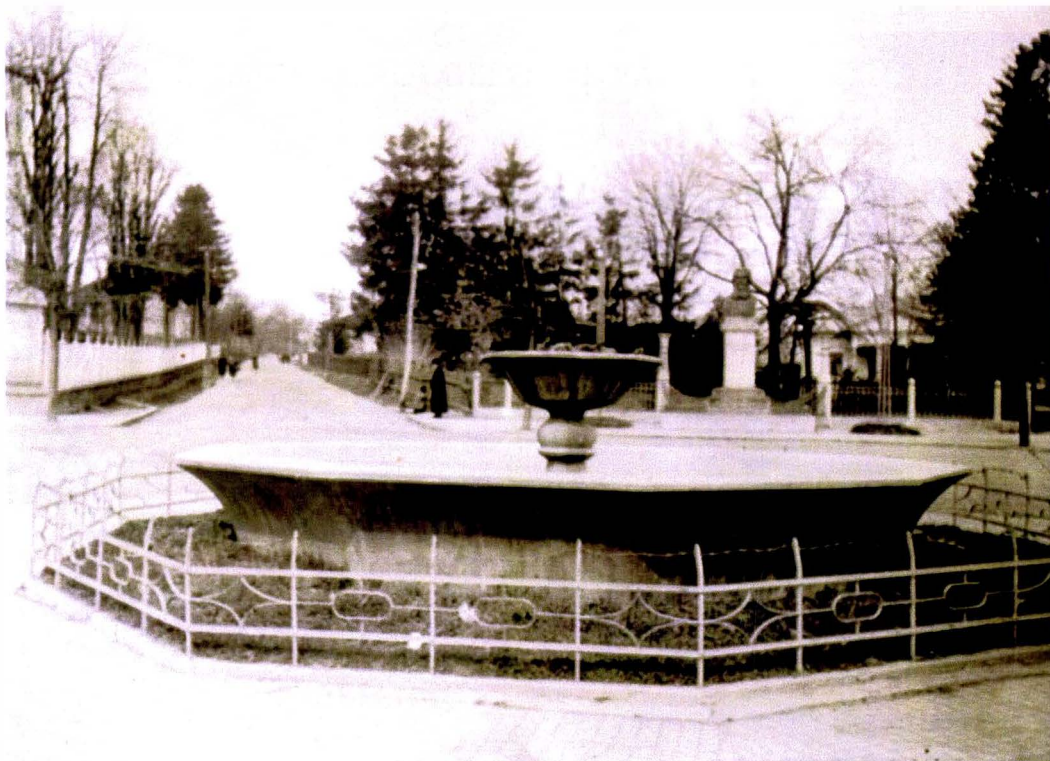
natura își îmbrăcase și ea haina de jale și cerul era încărcat cu nouri groși ca sufletul nostru cu jalea multă. Pe fețele cunoscuților ce-i întâlneai, adunați aici din toate părțile țării, citeai durere amară. Păreții orașului erau acoperiți cu anunțuri funebreale din partea corporațiilor, societăților și familiei.”

(George Tofan)

Prof. Mihai Căraușu, ginerele academicianului, la mormântul lui Simion Florea Marian, în 1978

Piața Stelată, cu bustul lui Simion Florea Marian, lângă Liceul Ștefan cel Mare din Suceava, construită în anul 1935 din inițiativa prof. Mihai Căraușu, viceprimar

Mihai, Constantin-Dimitrie și Maria Căraușu, în 1937

Casa academicianului din centrul Sucevei, donată statului de familia Marian – Cărmășu, astăzi Fondul memorial-documentar *Simion Florea Marian*

LOCURI¹ FOLOSITE DE PĂSTORI

Ion POPESCU SIRETEANU

„Cunoștințele ciobanilor privind topografia munților, meteorologia, astronomia, etnobotanica, medicina populară sunt impresionante” (Ghinoiu, **Cărări**, 53).

Rezumat: Acest capitol cuprinde nume comune de locuri de staționare, de odihnă, de adăpat etc. unele cu multe sinonime. Ex. locul unde a fost o stână se numește **băciliște, merizuș, stăuină, stăulină, stâna bătrână, stâna veche, târliște, târlitură, loc târlit, tomnitură, torină, toriște**. Unele nume comune din această categorie au devenit sau devin nume topice.

Cuvinte cheie: nume topice, păstor, cioban, locuri de staționare

Abstract: This chapter contains common names for places of stationing, resting, feeding, etc. some with many synonyms. E.g. the place where a sheepfold stood is called **băciliște, merizuș, stăuină, stăulină, stâna bătrână, stâna veche, târliște, târlitură, loc târlit, tomnitură, torină, toriște**. Some common names in this category have become or are becoming topical names.

Keywords: topical names, herdsman, shepherd, stationing places

Adăpătoare „locul unde se adapă vitele”: **Scotea** [apă] **până împlă adăpătorile ca să-și adape oile** (Dosoftei; după **DA**).

Adăpătoare „izvor amenajat pentru băut apă sau pentru adăpatul vitelor”. Sin. cu: **albie, budulău, buduroi, ciurgău, gropan, opritoare, uluc, vad**. „Locul unde se adapă vitele, jgheab sau loc în râu, loc unde se adapă vitele, fie la malul unei ape curgătoare, fie o fântână cu jgheaburi multe”. Din **adăpa** + suf. **-ătoare** (Bolocan, I, 24); și: **adăpător** „adăpătoare”.

Adăpător, -oare, 1-2. „care (se) adapă; 4. „loc în care se adapă vitele”; 5. „jgheab sau vas care servește la adăpatul animalelor” (**MDA**)

Adăpău „adăpătoare”.

Adăpoi „adăpătoare” și „loc de odihnă a vitelor”. Sin. cu: **amiezătoare, hodină, meriză, meriziș, meriziște, merizuș, merez, odihnitoare, padoc, planiște, staniște, stanină, storiște, suhat, toriște, umbriște, zăcărie, zăcătoare, zăcătură**. Din **adapa** + suf. **-oi** (Bolocan, I, 24).

Adăpoi „nume de loc pe moșia satului Costești”; „loc unde se adapă vitele” (**DD**, I, 69).

Afație „loc pentru pășunatul timpuriu, unde soarele dă mai repede și nu ține mult zăpada”. Sin.: **văratic**. Din **a** + **față** + **-ie** (Bolocan, I, 25).

Agest, -uri, „loc scutit de vânt” (**DA**) (Bolocan, I, 26).

Alaș 1. „poiană, pășune la marginea unei ape (unde se odihnesc animalele), locul de odihnă al vitelor; 2. „loc cu iarbă grasă pentru pășunatul vitelor”. Sin.: **bărc, braniște, bugeac, ceair, imaș, laz, luncă, luminiș, otavă, pajiște, preluca, staniște, suhat** (Bolocan, I, 27).

Alov „vad de adăpat vitele”. Din sb. **alov** „jgheab” (Bolocan, p. 28).

Amiaz „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale”. Sin.: **hodină, hodinătoare, merez, odihnă, staniște, bătătură, stătătoare, toriște, umbriș, văratec**. **Amiez** sau **amirez** este „locul unde stau/se odihnesc vitele la amiază”. Din **amiazăzi** din lat. **ad medium diem** (Bolocan, I, 29).

¹ La informațiile preluate din Bolocan, **Dicționarul entopic**, am reținut, după cuvântul-titlu, numărul sensului.

Amiezătoare „loc de odihnă al vitelor” sau „locul unde se odihnesc vitele la amiază” (SCO, I, 1995, p. 85). Din **amiază** + suf. **-ătoare** (Bolocan, I, 29).

Ar. **amiridz** „locul umbros în care se adăpostesc oile”: **oile amiridză** (Capidan, **Rom. nom.**, 101-102). Aromânii au **amirizare** „merizare”, **amirizat** „merizat”, **amiridzu** „mereză”, **amiridzū** „meriza”. Din lat. **meridiare** (DDA). La meglenoromâni găsim **merindz** „locul unde se odihnesc vitele la amiază și peste zi” (Capidan, III, 192).

Aperîșă „poiană cu pășune la marginea unei ape”. Sin. cu: **adăpoi**, **bărc**, **braniște**, **ceair**, **imaș**, **staniște**, **suhat**, **toriște**, **văcăriște**, **zăcătoare**. Din **apă(rie)** + suf. **-iș** (Bolocan, I, 31).

Arác 3) „locul unde se pun sare și hurișă pentru oi”. Sin.: **crăcan**, **crăcană**, **grătar**, **jgheab**, **sănune**, **sărar**, **toriște**, **troc**, **uluc**.

În SCO, I, 1995, p. 88, se propune o origine maghiară, **arák**.

Ar. **arădzâmuri** (pl.) „coaste de deal” (Capidan, **Rom. nom.**, 122). Sg. **aradzâm** „plai”. În DDA cuvântul este fără etimologie (187). Și dim. **aradzămîșu** „locuri rezemate”.

Arioi 3) „locul unde a fost o stână”. Sin. cu **bațiște**, **băcie**, **băciliște**, **mutătoare**, **obor**, **ogor**, **stăniște**, **stână**, **storiște**, **târlă**, **târlîște**. Din **arie** + suf. **-oi** (Bolocan, I, 34).

Aripă „loc de popas”, pe lângă „adăpost pentru animale”. Din lat. **alapa** (Bolocan, I, 34).

Arșiță „Partea muntelui către soare”; „un loc de fânaș sau pășune, în mijlocul unei păduri”. Din lat. ***arsicia** „care a ars” (Bolocan, I, 35-36).

Ar. **arúgă** „locul, deschizătura pe unde trec oile să fie mulse”. Ov. Densusianu, în **Aspecte**, I, 57-58, spune că sensul din aromână s-a dezvoltat într-un mediu păstoresc.

Din lat. **ruga** „cută, adâncitură, încrețitură”; în lat. populară a apărut sensul „o adâncitură de pământ”.

Atârnătoare „locul de odihnă a vitelor”. Sin. cu **adăpoi**. Din **atârna** + **-ătoare** (Bolocan, I, 37).

Avei „loc adăpostit de vânt, de curenți, loc mai călduros” (Bolocan, I, 37).

Avuz „loc pentru adăpatul oilor” (Coman, **Glosar**, 8).

Baciag „locul unde a fost o stână”. Din **baci** + suf. **-ag** (< **-ac**) (Bolocan, I, 38).

Badoc „loc de odihnă pentru vite”. Sin. cu: **adăpoi**, **aleș**, **amiezătoare**, **bădoc**, **bătătură**, **bodoc**, **boteală**, **botiră**, **ceair**, **hodină**, **meriză**, **meriziș**, **meriziște**, **nerez**, **odihnitoare**, **planiște**, **pripas**, **staniște**, **staniță**, **stăvărie**, **storiște**, **suhat**, **torină**, **toriște**, **umbriș**, **umbriște**, **văcăriște**, **zăcărie**, **zăcătoare**. Vezi **padoc** (Bolocan, I, 38).

Bataliște „locul unde a fost o stână”. Din **batal** + suf. **-iște** (Bolocan, I, 45).

Bateliște. Sensul nr. 4 în MDA, I, 243, „loc în care stau de obicei animalele”.

Bațiște „locul unde a fost o stână”. Sin. cu: **arioi**, **baciag**, **bataliște**, **băcăniște**, **băcie**, **băciliște**, **băcionie**, **băciuitură**, **baligărie**, **bătelîște**, **bătelniște**, **braniță**, **mutătoare**, **obor**, **stăniște**, **stână**, **storiște**, **târlă**, **târlîște**. Din **bate** + suf. **-iște** (Bolocan, I, 45).

Batoc „loc de odihnă pentru vite”. Din **bate** + suf. **-oc** (Bolocan, I, 45)

Băcăniște „locul unde a fost o stână” (Bolocan, I, 46).

Băcie „locul unde a fost o stână” și „locul unde vara se mulg oile și caprele”. Din **baci** (Bolocan, I, 46).

Băciliște „locul unde a fost o stână” (Bolocan, I, 46); Mr. **băciliști** „loc unde a fost târlă, băcie” (Bogrea, 258)

Băcionie „locul unde a fost o stână” (Bolocan, I, 46).

Băciuitură „locul unde a fost o stână” (Bolocan, I, 46).

Bădoc „loc de popas pentru animale”. Vezi **badoc** (Bolocan, I, 46).

Băligărie „locul unde a fost o stână” (Bolocan, I, 48).

Bătăliște 1) „loc bătătorit de oameni sau de animale”; 2) „locul unde a fost o stână” (Bolocan, I, 52).

Ar. **bătalogit** „teren bătătorit de oi” și

Bătătorîște „loc bătătorit de oameni sau de animale”. Sin. cu: **bătăliște**, **bătătură**, **bătătoare**, **bătiliște**, **bătucială**, **bătucitură**, **staniște**, **storiște**, **tăvălitură**, **târcol**, **toriște**. Din **bătătoare** +

- suf. **-iște** (Bolocan, I, 52). Bătătura oilor sau **staniște** sau **bătătura stânii** (Diaconu, Cântăreți, 342, în Vrancea).
- Bătătură** „poiană cu pășune la marginea unei ape”; „locul de odihnă pentru vite”; „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale”; „locul unde a fost o stână”; „drumuri ale animalelor sălbatice și ale oilor”; „loc bătătorit de oameni și animale”; „locul unde odihnesc vitele” (după Șandru – Brânzeu, Jina, GS, VI, 1934). Din **bate** + **-ătură** (Bolocan, I, 53).
- Bătătura stânii** „locul unde stau oile după ce sunt mulse” (Diaconu, **Păstoritul**, 23-24).
- Bătătureală** „loc bătătorit de oameni și animale”. Din **bătătură** + suf. **-eală** (Bolocan, I, 53).
- Bătețiște** „potecă lăsată de oi” (Popescu – Balkanski, 80); **bătețiște** „locul de la târlă unde se bate zăpada ca să poată mânca oile fânul; **bateliște** se schimbă mereu” (C-lung, Bucovina); **Bătețiște** „loc bătătorit de oameni și de animale”; „loc unde a fost o stână”. Din **bate** + suf. **-eliște** (Bolocan, I, 53); **bătețiște** „locul unde a fost o stână” (Bolocan, I, 54). Loc sau pământ bătătorit (mai ales) de vite; batiște (DA).
- Bătiliște** „locul unde a fost o stână”. Din **bate** + suf. **-eliște** (Bolocan, I, 54).
- Bătucaleă** și **bătucitură** „loc bătătorit de oameni sau de animale”. Din **bătuci** + suf. **-eală** (Bolocan, I, 54).
- Berbecărie** „loc în care se țin berbecii” (Comănescu, 209).
- Bivolărie** „loc de creștere a bivoliilor”.
- Boăriște** 1) „coastele dealurilor pe care pasc vitele mari; 2) „teren comun de pășune” (MDA, 1, 285).
- Boariște** „loc unde dorm vitele în timpul verii”. Din **bour** + suf. **-iște** (Bolocan, I, 69).
- Bodoc** „loc de odihnă pentru vite”. Vezi **badoc** (Bolocan, I, 64).
- Bolatău** „loc cu apă, mlaștină, pe munte”. Un asemenea loc este pe Alunul, în masivul Giumalău (Bucovina).
- Boriște** „locul unde zac vitele vara, afară pe câmp” (Viciu, **Glosar**, 149).
- Boriște**² „loc cu iarbă grasă pentru pășune”; „locul unde stau vitele vara, pe câmp”; „locul unde zac vitele vara”; „staniște, locul unde se odihnesc vitele la câmp”. Din bg. **oboriște** sau probabil, rom. **bouriște** (Bolocan, I, 70).
- Boteală** „loc de odihnă pentru oi”. Vezi **badoc** (Bolocan, I, 73).
- Bouărie** „loc de creștere a boilor”.
- Bourie, -ii**, „pășune de boi”; „organizarea și desfășurarea activității privind pășunatul unei cirezi de boi” (Sfarghiu, 25).
- Bourie**. 1. „locul (îngrădit) unde se odihnesc boii (la amiază și peste noapte, vara, la pășune)”. Din **bouar** + suf. **-ie** (Bolocan, I, 74).
- Bouri** „locurile din munte unde se trimit(eau) vacile sterpe, vițeii, boii și stava de cai”, în Călimani (Vuia, II, 262).
- Bouriște** „locul unde stau vitele vara, afară, pe câmp”. Din **bour** + **-iște** (MDA).
- Bouriște** „boriște, locul unde zac vitele vara, afară pe câmp”. Din **bour** + **-iște** (Bolocan, I, 74).
- Braniște** „loc de creștere a vitelor mari”.
- Braniță** „locul unde a fost o stână” (Bolocan, I, 75).
- Burlui** „izvor amenajat pentru adăpat vitele” (Bolocan, I, 84).
- Butălău** „izvor amenajat pentru băut apă sau pentru adăpat vitele”. Și **butulău** (MDA, I, p. 238) (Bolocan, I, 86).
- Calentir** „locul unde se îngroapă animalele moarte” (Bolocan, I, 90).
- Camărá, camări** „loc mai strâmt pe Giumalău, unde se pasc oile” (Bucovina).
- Canal**. 11. „vad de adăpat vitele”, în Murfatlar – Constanța; Celaru – Dolj. Sin.: **cișmea, ciuroi, clin, creplă, crov** (Bolocan, I, 91).
- Capri** „locul unde se pune sare, huruială pentru o zi” (Bolocan, I, 93).
- Caproni** „locul unde se pune sare, huruială”. Sin.: **covată, cracanare, crăcană, crecan, crep, crival, crivală, cuisar** (Bolocan, I, 93).
- Cașvani** „loc de odihnă pentru vite” (Bolocan, I, 96).

- Cațâm** „vârf de munte foarte abrupt, cu bolovani pe pante” (Diacon, *Etnografie*, 83).
- Cazáluri**, pl., „loc unde se ține nutrețul”, etimologie necunoscută în MDA.
- Căprăreață** „loc de păscut caprele” (Bolocan, I, 100).
- Ar. **căpreață**, fără pl., „locul unde, dimineața, căprarul satului găsește caprele sătenilor, spre a le duce la păscut”. Vezi **căprăreață** (DDA, 340) și **caprăleadză**, *ibidem*, 341.
- Căpriște** „pășune pentru capre” (Bolocan, I, 100).
- Căpriță** „locul unde se pune sare pentru animale” (Bolocan, I, 101).
- Cărare** 5. „loc bătătorit de oameni sau animale” (Bolocan, I, 101).
- Mr. **cărmilă**, pl. **cărmili** (L) „locul unde se dă sare la oi” [bg. **кърмил**] (GS, III, 198).
- Ar. **cășiște** „locul unde a fost odată a cășare”, numit astfel la toți aromânii (Capidan, *Rom. nom.*, 111).
- Mr. **cătuniște** „loc unde a fost un cătun”. Tot așa se explică și **săliște** din **căsăliște**.
- Câinec** „loc bătătorit de oameni sau de animale” (Bolocan, I, 106).
- Câmp** 5. „loc de pășune neoprită, izolată”; 8) „loc de pășunat”; 12) „loc cu iarbă grasă pentru pășune” (Bolocan, I, 107).
- Cârniște** „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat animalele” (Bolocan, I, 108).
- Ar. **câșlă**, **câșladz**; „loc, teren pentru adăpostul și hrănitul oilor în timpul iernii” (Caraiani – Saramandu, 498; **aua**, **iarna easti câșlă bun trâ noi** (DDA) (Blănaru, 118).
- Ceair** 5. „loc de odihnă pentru vite; locul unde acestea stau la umbră și rumegă”. Sin.: **cașvarni**, **cerdac**, **chită**, **corlată**; 6. „loc cu iarbă grasă pentru pășunat”. Sin.: **canara**, **ceairlâc**, **câmp**, **coșac**, **coteț**; 7. „locul unde se îngroapă animalele moarte”. Sin.: **calentir**, **carantină**, **cimitir**¹, **coladeaț**, **coșar**, 8. **crematoriu**; 9. „loc de pășunat”; 12. „loc pentru pășunatul timpuriu...”; 16. „loc de pășune; loc de pășunat” (Bolocan, I, 109).
- Ceardac** „foișor folosit ca post de observație și de către ciobanii ce și-au rătăcit oile în câmpie; cerdac” (G. Nițescu, Maria Nițescu, **Balada în zona folclorică Giurgiu**, apud Blănaru, 109).
- Ceir** 1. „loc de pășune neoprită”; 2. „loc de odihnă pentru vite; locul unde acestea stau la umbră și rumegă” (Bolocan, I, 110).
- Cezmea** 1. „loc amenajat pentru adăpatul vitelor și pentru om” <**cișmea** (Bolocan, I, 114).
- Chernéți** „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat animalele (pe câmp sau în pădure)”, în Maramureș (Bolocan, I, 115).
- Chesmele** „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpatul vitelor (în câmp sau la pădure)” <**cișmele** (Bolocan, I, 116).
- Chilnă** „loc despărțit în șură în care se pune fân după Viciu, **Glosar**) (Bolocan, I, 118).
- Chită** „loc de odihnă pentru vite, locul unde stau la umbră și rumegă”, din Argeș, Dolj, Gorj, Mehedinți. Ex. **Chita lu Budulan** (Bolocan, I, 119).
- Chivală** „locul unde se pune sare pentru oi” din Pipirig – Neamț (Bolocan, I, 120).
- Cialmar** „locul unde iernează vitele”; „adăpost pentru vite și fân”, din Vama Veche – Constanța (Bolocan, I, 120).
- Ciatârâc** „locul unde se încrucișează drumurile, potecile”, din Vama Veche (Bolocan, I, 120).
- Ciochie** „locul unde se îngroapă vitele moarte din cauza bolilor molipsitoare” (după *Lexic reg.*, 1) (Bolocan, I, 123).
- Ciuciu** 2. „loc amenajat pentru băut apă sau adăpatul animalelor” (Bolocan, I, 127).
- Ciula** „loc în munte”; „loc ciul = loc defrișat” (R. Popescu, **Graiul**, 121). Vezi **ciulav** și **căciula**.
- Ciuroi** 3. „vad de adăpat vitele” din Baia de Criș – Hunedoara (Bolocan, I, 129).
- Ciutură** 1. „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat animalele”. Din lat. ***cytola** (Bolocan, I, 129).
- Cladenac(t)** „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpatul animalelor” (Bolocan, I, 130).
- Clenc** „locul unde se pun sare și huruială pentru oi”, din Moeciu – Brașov (Bolocan, I, 133).
- Clește** „locul unde se pune sare pentru oi”, în S-E Carpaților. Din sl. **klišta** (Bolocan, I, 133).
- Clin** 8. „locul unde un drum sau o cărare se desparte în mai multe direcții”. Din sl. **klinŭ** (Bolocan, I, 133).

- Coastă 34.** „loc pentru pășunatul timpuriu unde soarele dă mai repede și zăpada nu ține mult”, din Vrancea; jud. Olt (Bolocan, I, 138).
- Cobârnă** „colibă mică și săracăcioasă, baracă în pământ căreia nu i se vede decât acoperișul; (DA); bordei mic” („Izvorășul”, 1935, 7-8, p. 286) (Bolocan, I, 139).
- Colmél. Pe cel deal, pe cel colmel**
Primblă-mi-se-un voinicel (Sevastos, *Cântece*, 173).
- Colniță. Pe cel deal, pe cea colniță** (Sevastos, *Cântece*, 302).
- Colnic [...]** **pe cel deal, pe cel colnic**
de astăzi e ocolit (Teodorescu, 478).
- Conac 2.** „loc de odihnă pentru vite; locul unde stau la umbră și rumegă”, în Urlați – Prahova; 3. „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale” în Oltenia de sub munte (Bolocan, I, 147).
- Corazlău**, munte în Hârja, c. Oituz – Bacău (NALR. MB., Date, 407).
- Corhană 2.** „coastă de deal unde pasc vitele” (MDA, 1). Ar veni din ucr., rus. **kurgan**.
- Corlată 2.** „loc de odihnă pentru vite”, în Brăila, Constanța. Sin.: **cașvani, ceair, cerdac, chită** (Bolocan, I, 151).
- Cosălău** „fânaț”, în Apuseni (Vuia, II, 250).
- Cosîre**, în Valea Bistriței, sunt numite astfel „fânețele de pe coaste și dealuri, care asigură iernarea vitelor. Mai au și **nimaș**, loc de pășune ca proprietate devălmașe” (Vuia, II, 195).
- Coșcove pl. 1.** „loc de pășune neoprită” (Bolocan, I, 156).
- Cotroăpe (pl.) Pe niște cotroape**
Să cat uăi cam șchioape (Mocanu, *Pe cel deal*, 71).
- Covată 4.** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, în Aluniș, Ștefești – Prahova. Sin. cu **cracanare, crăcan, crăcană, crecan, crep, crival, crivală, cuisăr**, din **tc. kovata, kuvata** (Bolocan, I, 160).
- Cracanare** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Pufești – Vrancea (Bolocan, I, 161).
- Crăcan 2.** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”; 3. „locul unde se desparte o cărare în mai multe direcții” (p. 162). Sin.: **crecan**, p. 164; **crep**, p. 164; **crival**, p. 166; **crivală**, p. 166; **cuisăr**, p. 171; **drobgiuirlă** (Bolocan, p. 197).
- Crăcană**, cu sin. **crivală, halău, lingătoare, prepeleag, sănune, sărar, sărărie, sărătură, troacă** „locul unde se pune sarea pentru oi, pentru vite și pentru căprioare” (Moldovanu, 156, nr. 861).
- Crâng 7.** „poiană care are pășune la marginea unei ape (unde se odihnesc animalele)” <sl. **krongu** (Bolocan, I, 162).
- Crengui** „loc de pășunat”, în Dănceu – Mehedinți (Bolocan, I, 164).
- Crep 2.** „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat”.
- Creplă, 2.** „jgheabul de lângă puț pentru adăpatul vitelor” (Bolocan, I, 164).
- Crov 5.** „vad de adăpat vitele” <scr. **krov** (Bolocan, I, 167).
- Cruce 1.** „locul unde se încrucișează drumurile, potecile”; 2. „locul unde un drum sau o cărare se desparte în mai multe direcții” (Bolocan, I, 167). Și: **crucișetură**, p. 168; **crucu**, p. 168.
- Culcătoare** „loc de odihnă pentru animale; locul unde dorm peste noapte vitele în timpul verii; locul umbros unde se odihnesc vitele la prânz” (Bolocan, I, 171).
- Ar. **cupârâște**, „stăuină, căpriște” (DDA).
- Curătoare** „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat” (Bolocan, I, 174).
- Curătură** „loc gol în mijlocul pădurii, unde au fost tăiate lemnele pentru a se face fân “ (GS, VI, 235, din Jina; vezi și Bocănețu, *Terminologia*, 134/16).
- Curătură 5.** „loc curățat pentru a fi transformat în pășune” (Bolocan, I, 174).
- Curățală**, p. 174; **curățitură**, p. 174; **curățişte** (Bolocan, I, 174).
- Curte 1.** „loc bătătorit de oameni sau de animale”; 3. „loc îngrădit lângă casă; gard de scândură; 4. „loc de odihnă pentru vite; locul unde acestea stau și rumegă” <lat. ***curtis** (= **cohors, -tis**) (Bolocan, I, 177).
- Delnicioare pl.** „pășune” <**delniță + -icioare**. V. n. top. sub **detniță** (Bolocan, I, 188-189).

Despărțitură 2. „locul unde un drum sau o cărare se desparte în mai multe direcții”. Și: **despărțătură** (Bolocan, I, 192) și **disparțitură**, p. 194.

Diregială „locul unde a fost o stână”, din București – Hunedoara (Bolocan, I, 194).

Diugănie, -ii „cimitirul vitelor” (în Someș - Guruslău) (MCD, I, 209).

Diugarie „loc unde se îngroapă animalele moarte”, din Tur – Cluj și **docter**, din Moftinu Mic – Satu Mare.

Domésnic „(loc~) = locul cu iarbă bună, de pe care oile dau lapte gras” (Diaconu, **Etnografie**, 87).

Drăpiță „cale pe unde își târăsc animalele sălbatice prada” (MDA).

Dumésnic „loc bun de pășunat, cu iarbă bună”. **Iarbă dumesnică** este otava, care este otăzită (otăvită). Sensul lui **dumesnic** este în opoziție cu **sălbatic** (Bucovina).

Adj. **dumesnic, -ă; dumesnici, -ce** „(despre o fâneață, o pășune) care are iarbă hrănitoare, de bună calitate” (Sfarghiu, 64).

Dumesnic, dumesnică, pl. **dumesnici, dumesnice** (despre o fâneață, o pășune) care are iarbă de bună calitate, hrănitoare. **Munte dumesnic** (Sfarghiu, 64).

Dumésnic adj.

- „Tragem la munții din România, că-s mai dumesnici”.

- „Dumesnici” ai zis?

„Ie, dumesnici, că li iarba mai bună” (I. M. Moldovanu) R. Todoran, MCD, I, 1960, p. 20 din lat. **domesticus**. Ar. **dumeastic**.

Duriș „loc de odihnă al oilor și al vacilor; zăcătoare” (Ghergariu, **Glosar**, 334).

Ar. **dzeană** „deal”, „colină” (DDA, 522).

Dzocalău „loc de odihnă al vitelor; locul unde acestea stau la umbră și rumegă”, din Argel – Suceava (Bolocan, I, 202) și: **erechi**, pl. din Malcoci – Tulcea (p.203).

Față 2. „loc pentru pășunatul timpuriu, unde dă mai repede soarele și nu ține mult zăpada în multe părți”. Din lat. pop. **facia** (<**facies**) (Bolocan, I, 205). Și: **fățărnic** (idem); **fățiș** (idem).

Făgaș (Bolocan, I, 205). V. **hogaș**, p. 267.

Fătăciune „locul unde fată oile”. „Frecvent în toponimie”, v. **DTRO**, III (Bolocan, I, 206). Și: **fătătoare**.

Fânărie „locul unde se fac clăile și căpițele de fân. Totalitatea clăilor sau căpițelor de fân dintr-un loc” (DA); „mare cantitate de fân; locul unde se păstrează fânul” (Scriban); „fâneață”; „șură, magazie unde se păstrează fânul” (Șăineanu); „locul de lângă casă unde sunt clădite clăile de fân” (CADE); „locul unde se fac clăile sau căpițele de fân” (Bolocan, I, 207).

Fâneață 1. „loc de pășunat pe munte unde iarba se păstrează mai mult, până târziu”;

2. „loc cu iarbă grasă pentru pășunat”, ambele sensuri în multe locuri (Bolocan, I, 207).

Fâniște „loc pe care a fost fân, dar s-a cosit”; „loc acoperit cu fân”; fâneață (Udrescu).

< **fân** + suf. **-iște** (Bolocan, I, p. 207).

Fântână 1. „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat vitele”.

3. „fântână seacă: locul unde se îngroapă animalele moarte”.

5. „vadul de adăpat vitele”. Bogată toponimie. <lat. **fontana** (Bolocan, I, 207-8).

Fețică „loc pentru pășunatul timpuriu, unde soarele dă mai repede și nu ține mult zăpada”, în Poiana Mărului – Brașov, Șuica – Olt (Bolocan, I, 210). Și: **feție**, 2.

Fierbătoare „partea sau locul din stână unde se fierbe zerul” (Gl. reg., 33).

Focar „locul unde se face focul la stână” (Bolocan, I, 212; Gl. reg., 34).

„**Frântură** s-a numit probabil la început pământul a cărui coajă s-a spart, s-a frânt, deci nu pământul arat din țelină. Deoarece acest pământ cultivat se lasă la al doilea an pentru ca să se dreagă, ca pășune, frântură a devenit sinonim cu pășune” (Bocănețu, **Terminologia**, 135/17).

Ar. **fucurină** „vatră” (DDA, 568). Pentru locuri; vezi DDA, 748; „locul unde arde focul” (Capidan, **Rom. nom**, 113).

Furcă „locul unde un drum sau o cărare se despart în mai multe direcții”. Din lat. **furca** (Bolocan, I, 215).

Furcă 3. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”. Din lat. **furca** (Bolocan, I, 215).

- Furcitură** 5. „locul unde se încrucișează drumurile potecile”, din Câmpa – Hunedoara, Saliștea de Sus, Vișeu de Jos – Maramureș, Zimnicea – Teleorman, Vutcani – Vaslui (Bolocan, I, 216).
- Gărănă** sau **garână** „pășune pe un loc unde s-a tăiat pădurea”.
- Gâfei** „vad de adăpat vitele” (Bolocan, I, 221).
- Gâget** „locul de odihnă pentru vite, unde stau la umbră și rumegă”, din Sita Buzăului – Covasna. Sin.: **chită**, **nerez**, **zăcătoare** (Bolocan, I, 221).
- Gârlici** „loc strâmt pe unde trebuie să iasă oile când se duc la mulș” (Scr. 561-562).
- Gloabă** „adăpost pentru vite construit din copaci culcați la pământ”, din Tr. Măgurele – Teleorman (Bolocan, I, 234).
- Glodar** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, în Băneasa – Constanța (Bolocan, I, 234).
- Gogea** 1. „locul unde a fost o stână”, în Moeciu – Buzău (Bolocan, I, 236).
- Grătar** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi” (Bolocan, I, 241).
- Grivală** „locul unde se pune drobul de sare” (Diacon, **Etnografie**, 82).
- Gropar**¹ „locul unde se îngroapă animalele moarte” (Bolocan, I, 245). Și **gropniță**, p. 246.
- Gruñeț** dim. de la **gruñ** „deal” (Densusianu, **Graiul**, 162).
- Gunoiet** „loc cu iarbă grasă pentru pășune”, din Pâclișa – Cluj. < **gunoi** + suf. **-et** (Bolocan, I, 248).
- Gură de vale. Oile porniră**
Pe gură devale,
Prin florile tale (Crețu, 96).
- Afereză: **gurele** (pl.) **Gurele, măgurele**
Merg pe drum înșirățele (Gorovei, **Cimilituri**, 300).
- Hádă** „loc unde se adună vitele pe lângă fântână sau unde se culcă la amiază” (Crișana) (Dintr-un glosar al lui Eminescu, în Dimitrie Vatamaniuc, **Eminescu și Transilvania**, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1995, p. 72).
- Halău** 1. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”;
 2. „vad de adăpat vitele”; „jgheab făcut dintr-un trunchi de copac și în care se pune sare pentru oi; ulucul în care se dă apă la vite; jgheab din care beau vitele apă”. Din magh. **háló** (Bolocan, I, 252).
- Halingă** „locul unde a fost o stână” din Totești – Hunedoara (Bolocan, I, 252).
- Hargea** „adăpost, bordei în pământ, unde se țesea” (Bolocan, I, 253).
- Hartag** „drumurile animalelor”, din Munteni – Galați (Bolocan, I, 253).
- Hațag** 1. „drumurile animalelor (sălbăticiunilor din pădure sau oilor)”, în Luminiș - Neamț; Pleșa – Suceava (Bolocan, I, 254); și **hațaș**. 5. „drumurile animalelor (sălbăticiunilor din pădure sau oilor)”, dar și „drum de munte făcut de oi, pe coastă unde se isprăvește pădurea; locul pe unde se duc oile la stână; drum pentru venitul și dusul cirezii la păscut (...); potecă prin pădure, spre vârful muntelui; potecă pe unde se duc oile la pășune; potecă, drum pe coasta unui munte” (Bolocan, I, 255).
- Hățană** „drumurile oilor”, din Săpânța – Maramureș (Bolocan, I, 257).
- Hățăș** 1. „drumul oilor” ș. a. Vezi Bolocan, I, 257.
- Hățău** 1. „drumul oilor” ș. a. Vezi Bolocan, I, 257-258.
- Hâg** „loc de odihnă pentru vite, locul unde stau în umbră și rumegă”, din Sita Buzăului – Covasna (Bolocan, I, 258).
- Hâjuri**, pl., „drumurile oilor”, din Jirlău – Brașov (Bolocan, I, 258).
- Heredeu** „buruieni mari crescute pe locul unde a fost o stână” (**Gl. reg.**) (Bolocan, I, 262).
- Hobăie** sau **hobănie** „hoagă, denivelare a terenului”; **Am cosât hobaie** (Cârstoiu, **Drumul**, 222).
- Hobéică** „loc denivelat, vale, suprafață mai întunecată, mai umbroasă, mai umedă” (Cârstoiu, **Drumul**, 222) vezi și **beică**.
- Hobeică** „locul unde un drum sau o cărare se desparte în mai multe direcții” din Rusca – Suceava (Bolocan, I, 266).
- Hodinătoare** „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale”, înregistrat în multe județe. Și: **hodinitoare** (Bolocan, I, 267).

- Hogină**, „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale” din Caraș-Severin (Bolocan, I, 268).
- Hodor** „loc bătătorit de oameni sau de animale”, din Tur – Cluj (Bolocan, I, 267).
- Hogaș** 4. „drum îngust, râpos” și: fâgaș; hățaș, potecă pe unde se duc oile la pășune; „drum de vite când merg la păscut” (Pamfile, **Jocuri**, II). Vezi **fâgaș** (Bolocan, I, 267-268).
- Hogaș și hoiag**: „drumurile oilor” din Broșteni – Suceava, p. 268.
- Hoitărie** „locul unde se îngroapă animalele moarte”, din Gherăiești – Neamț (Bolocan, I, 268).
- Horhoale** „gropi, locuri denivelate, frământate, prăpăstii” (Cârstoiu, **Drumul**, 222).
- Hotac** „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale”, din Galați – Vrancea. (Bolocan, I, 272).
- Hotroăpă, -e**. Teren accidentat, cu denivelări mai ales sub forma mușuroaielor și dâmbușoarelor (Sfarghiu, 91).
- Hrápe și hrápi** „stânci mari, pietriș”, „pin hrápi nu poate urca oili” în Ceahlău (Diaconu, **Cântăreți**, 351).
- Huștubeu** „izvor amenajat pentru băut apă sau pentru adăpat” (Bolocan, I, 279).
- Ierbărit** „loc de păscut; iarba de pe o anume suprafață” (Comănescu, 214).
- Iernătoare** „loc în care sunt hrănite oile în timpul iernii”. Din **iernă** + **-ătoare** (MDA, 3, 16).
- Iezurean** „(reg.) loc unde se adapă vitele” (MDA).
- Izlaz** „folosit ca teren de pășune pentru vitele mari și turmele de oi”, în ținutul Pădurenilor (Vuia, II, 223).
- Izlaz** „loc de pășunat, care nu se ară”, în Valea Streiului – Hunedoara (Vuia, II, 254).
- Izlaz** se mai numește **izlaj, păscătoare** (Bucovina).
- Încurcătură** 1. „locul unde un drum sau o cărare se despart în mai multe direcții” și **încrucișare**³, **înfurcitură**¹ < **înfurci** + **-itură** (Bolocan, I, 290).
- Îngrădeliște** „adăpost pentru vite construit din copaci culcați la pământ”; < **îngrădi** + **-eliște** (Bolocan, I, 290).
- Îngropătoare** „locul unde se îngroapă animalele moarte”, în Bran, Codlea, Vad – Brașov, Birchis – Sibiu; din **îngropă** + **-ătoare** (Bolocan, I, 291).
- Însoritură** „loc pentru pășunatul timpuriu, unde soarele dă mai repede și nu ține mult zăpada”; < **însori** + suf. **-itură** (Bolocan, I, 291).
- Întărcătoare**, vezi **țărcătoare**.
- Jgheab** 13. „vadul de adăpat vitele” (Bolocan, I, 294).
- Joc** „loc unde stau mieii la stână”. Și **jocuț** (Blănaru, 231).
- Ladzină** „câmpie la poalele munților unde ciobanii stăteau primăvara o lună de zile cu oile, înainte de a urca pe munte” (Bolocan, I, 299). Ar. **lădzină**, pl. **lădzime** „câmp de pășunat la poale de munte”. Vezi **lăznă** (DDA, 721).
- Lat, latul strungii**: „locul acoperit sub care ciobanii mulg oile” (Bucovina – Blănaru, 236).
- Laz**, în ALR SN, II, h. 593.
- Lăzuim**, h. 594.
- Lăsătoare**, v. Bolocan, I, 302.
- Lăsători** (pl.). **Rămân stâni fără stăpâni**,
Izvoare fără ciopoare,
Lăsători fără păstori (Jina, II, 197).
- Lăzăreț** „locul unde se îngroapă animalele moarte”, în Jirlău – Brașov (Bolocan, I, 305).
- Lercionic** „locul unde a fost o sână”, din Criva – Hunedoara (Bolocan, I, 307).
- Livadie** „loc de pășunat”. Vezi Bolocan, I, 311.
- Magazie** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Perșani – Brașov (Bolocan, I, 320).
- Ar. **mas**, pl. **masuri** „un loc ales anume de către păstori pentru înnoptatul oilor vara” (Capidan, **Rom. nom.**, 102); **la masuri celniți și picurarî** = la masuri celnici și păstori. DDA prezintă și cuvântul dacoromân **mas** cu sensul „locul unde dorm oile”. Din lat. **mansum**.
- Ar. **mălăyie** „ierbărie” (DDA, 777).
- Măsălău** „loc de odihnă pentru vite”; „loc de adăpost pentru boi”; „locul unde petrece cireada noaptea”; „locul unde stau vitele la amiază; staniște”; „locul unde cireada petrece noaptea”; „loc

unde petrece noaptea sau stă la amiază cireada de vite sau turma de oi”; „locul unde dorm oile noaptea”. Probabil din **măsălui** „a dormi, a popsi undeva peste noapte”, din **mas** (reg.) „popas peste noapte” (Bolocan, I, 333).

Mânătură „drumurile animalelor, sălbăticiunilor sau oilor (în pădure)”, în Bradeni – Sibiu (Bolocan, I, 335).

Mânzătură „iarbă uscată, rămasă de pe an pe an” (Pața, **Ținutul Vatra Dornei**, p 108).

Medean 1. „loc de popas și de odihnă pentru oameni și animale” și **median** „idem”. Vezi Bolocan, I, 337.

Merez, Paște Nică oile [...]

La merez întoarce-le (Densusianu, **Flori**, în **Viața**, 165, explică acest cuvânt; „loc umbrit unde se odihnesc oile când este prea cald”).

Meridză (art.) „locul umbrit unde se odihnesc oile după amiază, când rumegă” (SCL, 1976, nr. 4, p. 410).

Meriză/mereză (v. Popescu-Sireteanu, **Înțelepciunea**, 139); „(despre vite) a se odihni la umbră în timpul verii”. Din lat. **meridiare** (MDA).

Meriză „locul unde stă la amiază cireada de vite”; „loc de obicei la umbră, unde se odihnesc vitele, vara, la câmp, în timpul amiezei; **staniște, bățătură, bouriște, zăcătură, merizătoare, meriziș, meriziște, merizuș**” (DA); „locul de odihnă în amiaza de vară pentru oi sau vite” <**meriză** (Bolocan, I, 340).

Mezărătoare 2, „loc de odihnă pentru vite, locul unde stau la umbră și rumegă” și: **mezeratoare, mezerători** (p. 341).

Merizús 1) „meriză”

2) „locul unde a fost odată o stână”. Din **meriză**, cu suf. **-uș** (MDA, 3, 537).

Mocănie „locul unde a fost o stână” în Bozieni – Neamț. Din **mocan** + suf. **-ie** (Bolocan, I, 348).

Mociră „loc apăsător” (Bîrlea, **Glosar**, II, 490).

Ar. **milură** „râpă” (DDA, 798).

Mr. **mirinz** „loc umbrit unde se odihnesc oile la amiază” (Candrea, **Viața**, 33).

Morgă „locul unde se îngroapă animalele moarte”. Și: **mormânt, mortăcie, mortăcină, mortăciune, mortăreață, mortărie, mortieră** (Bolocan, I, 355-356).

Mórștină, pl. **-e** „(reg.) loc unde pasc caii”, în Curechiu – Brad. Are etimologie necunoscută (DLR).

Munte „locul de pășunat sau de făcut fân”, Câmpulung – Mold., Teșna; „pășune la munte” (MDA).

Mutare „schimbarea locului unde stau oile, pentru a crește iarba. Se fac două mutări” (Bucovina).

Mutație „suprafață cu pășune de rezervă” (Pața, **Ținutul Vatra Dornei**, 107).

Nădătură „locul unde se îngroapă animalele moarte”, din Coverca – Suceava (Bolocan, II, 8).

Nămiezit (loc de ~) „loc de odihnă pentru vite”, din Orbeasca – Ilfov. ; Orbeasca de Sus – Teleorman (Bolocan, II, 9).

Nemizătoare „loc de odihnă pentru vite; locul unde stau vitele la umbră și rumegă”, din Spineni – Olt (Bolocan, II, 12).

La Nidiéni deal în satul Voinești, jud. Iași (NALR MB., **Date**, 183).

Nimaș 1) „loc de pășune neoprită”; 2) „loc pentru pășunatul timpuriu”; 4) „loc de pășunat; 5) „loc unde pasc vitele” (Bolocan, II, 12). În diferite regiuni.

Nimăt „locul unde dorm oile; adăpost pentru oi”; „loc îngrădit unde stau oile”: În nord-vestul Moldovei (Bolocan, II, 12)

Nimăz „staul în care se țin mieii” (în **Lexic reg.**, II, preluat în Bolocan, II, 12).

Nimezeală „loc de odihnă pentru vite”. În Ilfov (Bolocan, II, 12).

Nimezăște „loc de odihnă pentru vite, locul unde stau la umbră și rumegă”. În Argeș (Bolocan, II, 12).

Oarbă „locul unde se îngroapă animalele moarte” (Bolocan, II, 16).

Oaş şi uaş „fiecare petec de proprietate particulară de aici”, din Clopotiva. „Aicea fieştecare om e cu dărabu lui: **oaşu meu, oaşul tău, oaşul lui**”.

1. Cornea pune acest cuvânt în legătură cu numele munţilor Oaşului. Oaşele sunt fâneţele satului (Conea, **Clopotiva**, I, 63, 64).

Obic, „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Băneasa – Constanţa. (Bolocan, II, 18).

Obleagă „pășune” (Nestorescu, **Etimologii**, 88-89).

Obol „loc de odihnă pentru vite”; <**obor** (Bolocan, II, 19).

Obór „o porţiune de teren mai înaltă, mărginită de şanţuri adânci şi late de câţiva metri, în care se protejau bivoliţele, în Lunca Dunării, pe vreme de ploi mari, să nu se înece” (Iordache, **Ocupaţii**, II, 46).

Din Bolocan, II, 19-20, preluăm următoarele sensuri pentru **obor**: 1) „locul unde dorm oile noaptea, adăpost pentru oi”; 2) „loc de odihnă pentru vite; locul unde acestea stau la umbră şi rumegă”; 3) „adăpost pentru vite construit din copaci căzuţi la pământ”; 4) poartă din scânduri sau nuiiele făcută pentru a opri ieşirea animalelor din sat”; 5) „locul unde urinează vitele”; 6) „adăpost (pentru vite, pentru fân)”; 7) „locul unde stau vitele noaptea”; 8) „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”; 9) „locul unde se aruncă gunoaiile”; 10) „loc bătătorit de oameni şi de animale”; 11) „gard care desparte izlazul de sat”; 12) „loc de popas şi odihnă pentru oameni şi animale”; 13) „adăpost pentru ciobani, umbrarul/parte a stânii pe unde intră oile la muls”; 14) „locul unde a fost o stână”; 15) „deal îngrădit”; 16) „poiană cu păşune la marginea apei”; 17) „vad de adăpat vitele”; 18) „loc împrejmuit unde se țin vitele”.

Odaie, vezi Popescu-Sireteanu, I., **Termeni pentru adăposturi**, p. 156-162.

Ogaş, vezi Bolocan, II, 27-28.

Ogină „loc de odihnă pentru vite”, din Ciuchici – Caraş-Severin (Bolocan, II, 28).

Ogradă 1. „loc de păşunat”; 3. „loc bătătorit de oameni sau animale” şi: „curte pentru nutreţul vitelor”; „îngrăditură pentru vite, grajd, staul”. Din vsl. **ograde** (Bolocan, II, 30).

Oinărie „loc unde se adăpostesc oile” (**DLR**).

Oişte „loc unde pasc oile”. Din **oaie** + suf. **-işte** (Ioniţă, **Metafore**, 62; Bolocan, II, 31).

Oleap „adăpost” (Bolocan, II, 32).

Olej „adăpost, locuinţă”, „locuinţă simplă” (Bolocan, II, 32).

Oişte „loc unde pasc oile” (Ioniţă, **Metafore**, 62, din Vaşcău). Vezi Ioniţă.

Oprelişte 1. „loc din pădure oprit accesului oamenilor, unde este oprită tăierea copacilor sau păşunatul vitelor”; 4. „loc de popas, de odihnă pentru oameni şi animale”; 5. „poartă din scânduri sau din nuiiele, făcută pentru a opri ieşirea animalelor din sat”, din Stoileşti – Vâlcea. Din **opri** + suf. **-elişte** (Bolocan, II, 32). Şi: **oprire, opritoare, opritură** (p. 33).

Otac 1. „loc de odihnă pentru vite, locul unde acestea stau la umbră şi rumegă”; 2. „loc de popas pentru oameni şi animale”; 3. „locul unde a fost o stână”.

Pădină „poiană cu teren aşezat drept, în coasta unei obcini” (Diacon, **Etnografie**, 83).

Padoc 1. „loc de odihnă pentru vite; locul unde acestea stau la umbră şi rumegă”; 3. „loc cu iarbă grasă pentru păşune”. Din fr., engl. **paddock** (Bolocan, II, 39).

Paloştie 2. „locul unde a fost o stână”, în Bolvaşniţa – Caraş-Severin (Bolocan, II, 40).

Parcană „loc de odihnă pentru vite”, din Umbrăreşti – Galaţi (Bolocan, II, 42).

Părăsişte 5. „locul unde a fost o stână”, în Băbiţa – Teleorman (Bolocan, II, 47).

Părcanie „loc de odihnă pentru vite”, în Candrea – Galaţi (Bolocan, II, 48).

Păscare „pășune” (**MDA**).

Păscăneţ „imaş, locul unde pasc vitele”(Gl. reg.). Din **paşte** + suf. **-ăneţ** (Bolocan, II, 48).

Păscătoare. 1. „loc de păşunat”; 2. „locul de pe munte unde iarba se păstrează mai mult, până mai târziu”. Din **paşte** + **-ătoare**.

Păscură „locul unde pasc vitele”. Din **paşte** + suf. **-ură** (p. 49).

Păşunar, păşunare, păşunat, păşune, păşuneţ, păşunie, păşuneste, păşunit. Vezi Bolocan, II, 49.

- Pășune îngrădită.** Într-un document de la regele Uroș Milutin din anul 1300 se vorbește despre „pășune îngrădită pentru vite” (Dragomir, **Vlahii**, 20), de unde se vede că se ocrotea hrana pentru animale.
- Pășunatul țintarului** „pășunatul turmelor pe marginile drumurilor, prin luncile râurilor și [...] pe miriști” (Tufescu, **Oameni**, 61)
- Pârțătură** „locul unde se dă fân oilor” (**GS**, V, 312). Din **împărțitură**. Și: „locul unde iarna se dă fân la oi”; „e interesant de notat că fânul se împarte în grămăjoare mici ca să poată mânca toate oile și să nu-l risipească” (**GS**, VI, 242).
- Pedverbe** „loc de odihnă pentru vite, locul unde acestea stau la umbră și rumegă”. Din Dunavățu de Jos, Mahmudia, Murighiol – Tulcea (Bolocan, II, 54).
- Perecrestia** „locul unde se încrucișează drumurile, potecile”, din Remeș – Maramureș. Și: **perehrestia** „idem” (Bolocan, II, 55).
- Pină** „loc pentru sare; în Văgiulești – Gorj (Bolocan, II, 61).
- Pivă** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Ilovița – Mehedinți. Din **piuă** (Bolocan, II, 64).
- Plai** (Bolocan, II, 64-65).
- Plan** 1. „poiană care are pășune la marginea unei ape (unde se odihnesc animalele)”, din foarte multe localități; 2. „drumuri înguste numai de picior”; 3. „drum de picior sau de car în muchia dealului”; 5. „fâșie îngustă de loc, bătătorită, peste câmp sau pădure pe care se umblă cu carul”. Din fr. **plan**, lat. **planus** (Bolocan, II, 64).
- Plavie** 9. „loc de odihnă pentru vite, locul unde stau la umbră și rumegă”. Din sl. **plavī** (Bolocan, II, 67).
- Poceacă** 1. „drumuri” (Bolocan, II, 71).
- Podirei** „loc întins pe coasta unui deal” (Diacon, **Etnografie**, 83).
- Poiână** (**ALRS SN**, II, h. 587).
- Ponoară** (pl.) „o poiană mare cu izvoare prin ea, înconjurată de pădurici”. **Am dat vitele-n ponoară** („Ion Creangă”, II, 345).
- Popas** 1. „loc de odihnă pentru vite”, din Dâmbovița, Ilfov, Neamț; 3. „loc de odihnă pentru oameni și animale”, din multe județe. Din sl. **popasŭ** (Bolocan, II, 81).
- Popic** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Unirea – Brăila (Bolocan, II, 81).
- Porneală** 1 „loc de pe munte unde iarba se păstrează mai mult”, în Sângeorz – Bistrița-Năsăud; Bârsana – Maramureș; 2 „loc cu iarbă grasă pentru pășune”, din Crăciunești – Maramureș; 3 „loc pentru pășunatul timpuriu, unde soarele dă mai repede și nu ține mult zăpada”, din Pipirig – Neamț; „locurile unde pasc vitele noaptea; partea nepăscută a unei pășuni”. Din **porni** + suf. -eală (Bolocan, II, 82).
- Porotră** „adăpost, loc unde iernează vitele” din Umbrănești – Galați (Bolocan, II, 82).
- Potec**, **potecă** (Bolocan, II, 84-85) și **potică**, p. 85.
- Praslop** „loc mai lăsat de trecere peste munte, care întrerupe coasta munților”, în Rohia – Maramureș (Bolocan, II, 88) și: Predeal, p. 89. Vezi **prislop**.
- Prânzătoare** „loc de odihnă pentru vite; locul unde acestea stau la umbră și rumegă”, în Ocnița – Dâmbovița. Din **prânz** + suf. -ătoare (Bolocan, II, 89). Și **prânzuială**, **prânzuitoare** (p. 89).
- Prelucă** „suprafață defrișată pentru pășune la vite, în pădure” (Pața, **Țin. V. Dornei**, 97).
- Prepeleac** 1. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, în Buzău, Constanța, Dolj, Galați, Mehedinți, Olt, Tulcea, Vrancea, Vaslui.
2. „adăpost făcut de oameni la locurile de muncă, pășuni”, în Buzău, Galați.
3. „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale”, din Galați.
4. „locul unde a fost o stână” în Butoiești – Mehedinți (Bolocan, II, 90).
- Pretanja** „adăpost pentru ciobani, umbrar (partea stânii pe unde intră oile la muls)”, din Belobreșca – Caraș-Severin (Bolocan, II, 90). Sin.: **pridvor** 1.
- Prihod** „loc pe o obcină pe unde este trecerea animalelor sălbatice” (Diacon, **Etnografie**, 83).
- Primăvărăt** „loc unde fată oile la stână”, din Șiman – Brașov (**DLR**).

- Primăvărațoăre**, prin vestul Moldovei înseamnă „loc unde stau cibanii cu oile la păscut în timpul primăverii” (DLR).
- Primăvăratic** „locul pentru pășunatul timpuriu, unde soarele dă mai repede și zăpada nu ține mult” (Bolocan, II, 92).
- Prior** „pășune unde pasc mieii deosebit de oi” (Bolocan, II, 92).
- Pripas** „loc de odihnă pentru vite”, din Frasin – Suceava (Bolocan, II, 92).
- Pripelnic** „loc pentru pășunat timpuriu” (Bolocan, II, 92).
- Pripolac** „loc unde se pune sare pentru oi”, din Oltina – Constanța (Bolocan, II, 93).
- Prisăcă**, prin Transilvania este „loc unde se adăpostesc ori s-au adăpostit oile sau caii (în timpul nopții)”.
- Privariu** „loc de trecere peste munți, trecătoare”, din Cunța – Alba (Bolocan, II, 95).
- Privaz** „loc mai lăsat, de trecere peste munte, care întrerupe creasta munților” (Bolocan, II, 95) și **privlac**² (p. 96).
- Produh** 3. „vad pentru adăpat vitele”.
- Produșcă** „idem” (Bolocan, II, 96).
- Proțap** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, în Pecinișca – Caraș-Severin. (Bolocan, II, 97).
- Prund** 6. „loc de odihnă pentru vite; locul unde acestea stau la umbră și rumegă” (Bolocan, II, 97).
11. „vad de adăpat vitele” (p. 98).
- Prunduri** pl. „poiană unde odihnesc animalele” (p. 99).
- Radină** 4. „loc cu iarbă grasă pentru pășune” (Bolocan, II, 103) și: **ramadan**, „idem” (p. 104).
- Ramificare** „locul unde un drum sau o cărare se desparte în mai multe direcții” și: **ramificație**.
- Rampă** „vad de adăpat vitele” (p. 104).
- Răriște** (ALR SN, II, h. 588).
- Respinten** 1. „locul unde se încrucișează drumurile, potecile”.
2. „locul unde un drum se desparte în mai multe direcții” <**răspântie** (Bolocan, II, 121).
- Rohái** „loc rău, rupt de apă”, în Bonț. Pașca, **Glosar**, 51, crede că ar fi o compoziție hibridă din **rău** + ung. **hely**.
- Rudă** „loc bun pentru pășune”.
- Rudină** „loc cu iarbă grasă pentru pășune” (Bolocan, II, 128).
- Runc** „pășune” (DLR).
- Sălcică** „vadul de adăpat vitele”, din Drăguș – Brașov; < **salcie** + suf. **-ică** (Bolocan, II, 137).
- Săninuri** pl. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, în Lepșa – Vrancea (Bolocan, II, 138).
- Sănune** „idem”, în multe județe. Și: „locul unde au lins oile sare” (Viciu, **Glosar**); „locul unde se dă sare la vite” (Vârcol) (Bolocan, II, p. 138); „locul unde se pune sare pentru oi”, în Frumosu, Popești, Stejaru – Neamț (Bolocan, II, 135).
- Sănuni** pl. „lespezi de piatră pe care se presară făină cu sare sau huroaie; pentru mieii, sterpe se pun mai spre vârful muntelui”, din Tănășești – Vâlcea (p. 159).
- Sănúni** „locul unde se pune sarea, ca s-o lingă oile, săruni” (Pitiș, 212)
- Sărar** „locul unde se pune sare pentru oi”, în Brăila, Brașov, Buzău, Dj., Olt, Tulcea, Tr. < **sare** + suf. **-ar** ș : **săran**, **sărare**, **sărărie**, **săricel** (Bolocan, II, p. 139-140).
- Ar. **săriine** „locul unde se dă sare oilor” (Capidan, **DR**, IV 1, 286).
- Mr. **sărōñ** „locul unde se dă sare oilor” (Capidan, III, 257). Mr. **sărōñ** „locul unde se dă sare oilor” (Candrea, **Glosar meglenoromân**, în **GS**, VIII, 194).
- Săruri și sănuri** „lespezi de piatră pe care se pune sarea pentru oi, prin Mehedinți” (Iordache, **Ocupații**, II, 94).
- Sănat** 1. „loc pentru pășunatul timpuriu, unde soarele dă mai repede și zăpada nu ține mult” (Bolocan, II, 142).
2. „loc cu iarbă grasă pentru pășune” (Bolocan, II, 142).
- Scaun** 3. „locul unde se pune sare pentru oi” (p. 143).

Scăun Locul unde stau ciobanii când mulg oile (ALR SN, II, h. 401, pct. 833).

Scârpós „(loc) râpos” (DDA, 1067).

Scutărie „loc de creștere a vitelor mari”.

Sed „loc mai lăsat, de trecere peste munte, care întrerupe creasta munților”, în Brașov (Bolocan, II, 155).

Senuni pl., v. **sănuni** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, în Drăguș – Brașov (Bolocan, II, 159).

Mr. **selíști** „locul unde se găsesc țarinile sătenilor dinprejurul satului”.

< bg. **selište** (Capidan, III, 262).

Siliște și **săliște** „pășune”: **săliștea oilor** și

Oi dalbe am păzit

Pe siliștea veche (Fundu Moldovei, I, 249).

Slaniță „locul unde se îngroapă animalele moarte”, în Ghimbav – Brașov (Bolocan, II, 159).

Sleau „drumurile animalelor, oilor”, în Bran – Brașov (Bolocan, II, 160).

Slobodă, adj. „loc de pășune neoprită”, din Derna – Bihor (Bolocan, II, 160).

Smârc „locul de la poalele muntelui sau dealului, unde este apă puțină” (Bucovina).

Smolniță „groapă în formă de pâlnie pe un șes” (Moldovanu, 91, nr. 407).

Soapă „adăpost la locul de pășune al animalelor”, în Boișoara – Vâlcea (Bolocan, II, 164). **Soat** 2. „loc pentru pășunat”, în Amărăștii de Jos – Dolj.

3. „loc de pășune neoprită” < v. **suhat** (Bolocan, II, 164).

Socotită „locul unde un drum se desparte în mai multe direcții”, în Pecinișca – Caraș-Severin (p. 164).

Sohat 4. „loc de pășunat”, în Bălțătești – Neamț. V. **suhat** (p. 164).

Solnic „drum peste deal”, în Butoiești – Mehedinți (Bolocan, II, 165).

Stabulasie „loc de odihnă pentru vite”, din Dânceu – Mehedinți (Bolocan, II, 169).

Stabulație „adăpost unde iernează vitele”, în Tudora – Botoșani.

Staiște 3. „locul unde stau oile vara”; „locul unde se odihnește cireada de vite la amiază” (Bolocan, II, 169; **Lexic reg.**, I, 86).

Staliște 1. „loc de odihnă pentru vite, locul unde acestea stau la umbră și rumegă”, din Oțeleni – Vaslui (Bolocan, II, 170).

Stálníște „loc, în pădure, unde stau vitele la umbră în timpul amiezii” (Pața, **Istoricul**, 163).

Staniște, v. Bolocan, II, 170.

Stanog „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Pleașa – Suceava (Bolocan, II, 170).

Stariște 1. „loc cu iarbă grasă, pentru pășune”; 2. „loc de odihnă pentru vite”, din Dragoslavele – Vrancea (Bolocan, II, 170).

Staul 1. „loc de odihnă” (Bolocan, II, 171).

Staur „locul în care se mulg oile; strungă” (Morariu, **Oieritul evreilor**, în **LIGC**, IV, 195).

Staurină „loc cu iarbă grasă, pentru pășune” (Bolocan, II, 171).

Stănime „locul unde a fost o stână” în Sebeș – Alba. Din **stână**+suf. **-ime** (Bolocan, II, 172).

Stănină 1. „locul unde a fost o stână”.

2. „poiană care are pășune la marginea unei ape (unde se odihnesc animalele)”, din Căpățâneni – Argeș. Din **stână** + suf. **-ină** (Bolocan, II, 172).

Stăniște 2. „loc de odihnă pentru vite” în Dănuș – Neamț (p. 172).

Stănină și **storină** „locul unde a fost o stâna, loc gras, gunoit” (Pitiș, 213).

Stănoagă 4. „loc de odihnă pentru vite; locul unde acestea stau la umbră și rumegă”, din Gherghești – Vaslui. Din rus., ucr. **stanok** (Bolocan, II, 172).

Stăoină 1. „loc cu iarbă grasă, pentru pășune”.

2. „loc de odihnă pentru vite; locul unde acestea stau la umbră și rumegă”, din Valea Danului – Argeș; „locul unde a fost o târlă și pe unde a crescut iarbă grasă” Coman, **Glosar**, 72).

Stăriște „locul unde a fost o stână”, din Peceneaga – Constanța (Bolocan, II, 172).

Stătătoare 6. „loc de odihnă pentru vite”, din Puiești – Vaslui, < **stat** + **-atoare**.

Stăuină 1. „loc cu iarbă grasă, pentru pășune”.

2. „poiană care are pășune la marginea unei ape (unde se odihnesc animalele)”, din Corbeni, Valea Danului – Argeș; „loc unde au dormit oile, cu iarbă mai grasă” (Comănescu, 219).

3. „loc pe munte unde iarbă se păstrează mai mult, până mai târziu (loc pentru pășunat)”, în Corbeni – Argeș, Băbeni – Vâlcea.

4. „locul unde a fost o stână”, din Codlea – Brașov, Porumbacu de Jos – Sibiu, Boișoara – Vâlcea.

5. „locul de odihnă al vitelor, locul unde acestea stau la umbră și rumegă”, din Corbeni – Argeș.

Din lat. ***stabulina** (Bolocan, II, 172-173).

Stăuină „loc unde a fost o târlă de oi sau bovine, îngrășat astfel, unde iarbă a crescut mare” (Cârstoiu, **Drumul**, 245); **stăuină** sau **stăulină** „locul pe care a fost o stână sau o târlă” (Moldovanu, 147, nr. 798); **stăuină** 1. „iarbă deasă și succulentă care crește pe locul unde a fost stâna și târlă”; „locul unde a fost o stână sau o târlă” (Moise, **Studii**, 225, Argeș).

Stăvărie „loc de odihnă pentru vite”, din Cadar – Timiș. Din **stavă** + suf. **-ărie** (Bolocan, II, 173).

Stână 3. „locul unde a fost o stână”.

5. „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale”.

7. „loc de odihnă pentru vite, locul unde acestea stau la umbră și rumegă”.

8. „locul unde se pune sare, huruială pentru vite” (Bolocan, II, 173-174).

Stânărie „locul unde a fost o stână”. Din **stână** + suf. **-ărie** (Bolocan, II, 173-174).

Stânéică „locul unde au dormit oile și iarbă este mai grasă” (Comănescu, 219).

Stânișoară „locul unde a fost o stână”.

Stâniște 1. „locul unde a fost o stână”; 2. „locul unde oile dorm noaptea”.

Stârpărar „locul oilor sterpe” (Bolocan, II, 175).

Stelar „loc unde se pune sare pentru oi”, în Târgu Gângulești – Vâlcea (Bolocan, II, 177).

Sterpăr, **-i** „loc rezervat unde pasc animalele”; **sterpăr** „loc unde pasc animalele sterpe” (Sfarghiu, 151).

Sterpărie, **-ii** „loc, pășune rezervată oilor sterpe” (Sfarghiu, 151).

Stobar 1. „locul de odihnă al vitelor, unde acestea stau la umbră și rumegă” (Bolocan, II, 178).

Stohoină „locul unde a fost o stână”, din Brașov (p. 179).

Storiște 1. „loc cu iarbă grasă, pentru pășune”, din Corbeni – Argeș, ș.a.

2. „locul de odihnă al vitelor, unde acestea stau la umbră și rumegă”.

3. „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale”.

4. „loc bățătorit de oameni și de animale”.

6. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”.

7. „locul unde a fost o stână”.

9. „poiană care are pășune”; locul unde au iernat vitele și oile; locul unde se dă hrană la vite; locul unde stau vitele; „târlă oilor” (Bolocan, II, 179-180); **Storiștea cu pajistea** (Mihalcea, 85).

Stóriște „târlă oilor, locul unde stau oile” (Pitiș, 213); „loc umblat, călcat de oameni și vite” (Pamfile, **Jocuri**, II, 415).

Stóriște „loc de hrănire a oilor” (Comănescu, 207).

Stretioare „loc de odihnă pentru vite”, în Bucium Poieni – Alba (Bolocan, II, 181).

Strungă 4. „loc mai lăsat, de trecere peste munte, care întrerupe creasta munților”.

5. „drumurile animalelor din pădure”.

6. „locul unde a fost o stână”.

7. „loc de odihnă pentru vite”.

8. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”.

17. „loc bățătorit de oameni și de animale”; „loc îngrădit la stână” (Bolocan, II, 182).

Stungă „adăpost pentru ciobani, umbrar”, din Lonea – Hunedoara (Bolocan, II, 184).

Suat 1. „loc de pășunat”.

2. „poiană care are pășune la marginea unei ape”.

3. „loc pentru pășunatul timpuriu”.

4. „loc cu iarbă grasă, pentru pășune”.
  5. „loc cu pășune neoprită” (Bolocan, II, 186).
- Suceag** „drumul oilor” în Gornovița – Mehedinți ” (Bolocan, II, 186). V. **suhat** v. p. 187-8.
- Suhaz** „loc cu iarbă grasă pentru pășune”, în Poiana – Neamț; Draxeni – Vaslui (Bolocan, II, 188).
- Suhăț** „loc cu iarbă grasă pentru pășunatul vitelor” (Bolocan, II, 188).
- Șa** 2. „loc mai lăsat, de trecere peste munte, care întrerupe creasta munților” (Bolocan, II, 194).
- Șar** „apă puțin adâncă în albia unui râu, pe unde pot trece căruțele. Vad” (Bilțiu, **Folclor**, vol. III, 423).
- Șatră** „locul unde se închid oile peste iarnă” (Bolocan, II, p. 197).
- Șazatoăre** „locul unde se odihnesc vitele la amiază, când sunt la pășune” (din Scărișoara – Abrud) (**DLR** sub **șăzător, -oare**).
- Șănună** „locul unde se pune sarea pentru oi” (Bolocan, II, 197).
- Șintăr** „locul unde se îngroapă animalele moarte”, în Cenei – Timiș (Bolocan, II, 202).
- Șipot** „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat”, în multe județe (p. 202) și **șiurgău** (p. 204).
- Șlag, -uri** „parcelă de pădure defrișată; parchet” (Bucovina).
- Somârdoale** „denivelări, trepte făcute pe traseul pantei, pentru a putea urca și continua drumul” (Cârstoiu, **Drumul**, 247).
- Tabără** 1. „loc de odihnă pentru vite, unde acestea stau și rumegă”. Din vsl. **taborŭ** (Bolocan, II, 218).
- Tabon** 1 „loc cu iarbă grasă pentru pășunatul vitelor”.
4. „loc de pășunat pentru oi”.
  5. „loc pe munte unde iarba se păstrează mai mult”.
  7. „loc de odihnă pentru vite”.
  10. „loc pentru pășunatul timpuriu” (Bolocan, II, 218).
- Tabun** 1. „teren pe care pasc vitele...”. Din tăt. **tabun**, ucr. **tabun** (Bolocan, II, p. 219).
- Tariște** 1. „locul unde a fost o stână”, din Băilești – Dolj, Totești – Hunedoara, Rusănești – Olt.
2. „loc bătătorit de oameni și de animale” din Băilești – Dolj. Din **tariște** (Bolocan, II, 220).
- Tarnă** 1. „loc mai lăsat, de trecere peste munte, care întrerupe creasta munților” .
2. „loc cu iarbă grasă, pentru pășune” și: **tarniță** (Bolocan, II, p. 221).
- Tăbărel** „locul unde stau oile”, în Gura-Văii – Mehedinți.
- Tăbârjac** „locul unde se închid vitele mici” (Bolocan, II, 222).
- Tălecu** „adăpost pentru vite sau fân”, din Tonț – Arad (Bolocan, II, 223).
- Târlă** „loc împejmuit și neacoperit unde se odihnesc oile și vitele” (Bilțiu, **Magia**, 373); loc unde pășunează oile (**DLR**); „gospodărie”: **Ba eu, mă frățâne, socotesc să-mi iau una mai hâdă, ca să nu se lege vreun hândrălău de târla mea...**(**Snoava**, III, 91).
- Târlărie** „loc cu iarbă grasă, pentru pășune”, din Corbeni – Argeș.
- Târlele** pl. „odinioară aici erau stâne” (Bolocan, II, 229).
- Târlie** „loc unde a fost o stână” și **târlire, târliște, târlitură, târlui** (Bolocan, II, 229).
- Târșăti** „desiș în pădure pe unde [oile] nu pot pătrunde ușor după iarbă”, în Ceahlău (Diaconu, **Cătăreți**, 357).
- Temeteu** „locul unde se îngroapă animalele moarte”, din Săcele – Brașov, Ciucea, Luna, Poieni – Cluj, Bârsana – Maramureș (Bolocan, II, 232).
- Tighină** „(în Muntenia) pășune pentru oi” (**MDA**).
- Tiuruș** „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Tur – Cluj, Moșeni – Satu Mare (Bolocan, II, 237). V. **toloacă** (p. 239).
- Toloaca** nume de locuri în fostul jud. Suceava (Ionescu, **Dict. Suceava**, 361).
- Toloacă** nume de familie în Pungești, jud. Vaslui (**NALR, MB, Date**, 285).
- Tomnat** „loc de pe munte unde iarba se păstrează mai mult”.
- Tomnatic** „idem” (Bolocan, II, 240).

Tor 1. „loc bătorit de oameni și de animale”.

2. „loc unde se pune sare, huruială pentru oi”; < bg. **tor** (Bolocan, II, 243).

Tomnatic, loc la munte (Bucovina).

Tórină, pl. **torini**. 1) „loc unde a fost o stână”.

2) „iarbă grasă care crește pe locul unde a stat stâna” (Novaci, 94).

Tórină „locul unde stau porcii la stână” (GS, VI, 246, din Jina).

Tórină și **tóriște** „loc umbros, unde se odihnesc vitele la prânz când sunt la pășune” (Moldovanu, 125, nr. 647). Și: „locul pe care a fost o stână sau o târlă” (idem, 147, nr. 798).

Torină 1. „loc cu iarbă grasă, pentru pășune (pentru vite)”.

2. „locul unde a fost o stână”.

3. „loc de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă”.

4. „iarbă grasă de pe lângă stână, strungă”. Din sb. **torina** (Bolocan, II, 243).

Toriște 1. „loc cu iarbă grasă, pentru pășune”.

2. „locul unde a fost o stână”.

3. „loc bătorit de oameni și de animale”.

4. „loc de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă”.

7. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”.

8. „adăpost pentru oi, locul unde dorm oile noaptea”.

9. „drumurile animalelor, oilor” și: „locul unde se dă de mâncare la oi”; < bg. **toriște** (Bolocan, II, 243-244).

Torinós „loc **torinos** este loc unde a fost o stână sau o târlă” (Novaci, 94).

Toriște „locul curățit de zăpadă, pe care se dă mâncare oilor iarna”.

În Transilvania, Maramureș: **turiș**, **turiște**, **toriște** în Oltenia; În Muntenia: **storiste**. În Moldova alți termeni (ALR SN, III, h. 803).

Tragă 1. „drumurile animalelor prin pădure”, din Săsciori – Alba (Bolocan, II, 244).

Trainic adj, aici s. n. „loc îngrădit, unde pasc vitele peste zi” (Viciu, **Glosar**; Bolocan, II, 244).

Trecere 4. „loc mai lăsat de trecere peste munte, care întrerupe creasta munților”, din Corbi – Brașov (Bolocan, II, 248).

Treheleache „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Murighiol – Tulcea.

Sin.: **trestupți**, din Dunavățu de Jos (Bolocan, II, p. 248).

Trifoaie „loc cu iarbă grasă pentru pășune (pentru vite)”.

Troacă 2. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din multe localități.

3. „vadul de adăpat vitele”.

5. „izvoare amenajate pentru băut apă sau adăpat (la câmp sau în pădure)” (Bolocan, II, 249).

Troc 1. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din multe județe.

2. „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat (la câmp sau în pădure)”.

3. „vad de adăpat vitele”; din **troacă** (Bolocan, II, 249).

Troian 2. „drumurile animalelor, sălbăticiunilor prin pădure”. Din vsl. **trojanū** (Bolocan, II, 250).

Tufăriș 8. „loc de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă” (Bolocan, II, 252).

Mr. **tulăriști** „locul unde se strâng sătenii, piață” (în Liumnița), codru (în Oșani) (Capidan, III, 303).

Tuliște și **turiște**, **tuliștea oilor**, **tuliștea cailor** „locul unde pasc ” (Viciu, **Glosar**, 144).

Tunsóri „locuri organizate pentru tuns oile, pe valea Oltului” (Iordache, **Ocupații**, II, 39).

Tunzători „locuri plane unde puteau fi tunse”, dar și „locuitori de sub munte care tundeau oile cu plată”, numiți **gârtani** (N. Dragomir, **LIGC**, II, 201).

Turiș „drumul pe care-l fac oile până la locul frunzarului (Coman, **Glosar**), adăpost de iarnă pentru oi, acoperit (Pașca, **Glosar**)”.

Turiște 1. „loc unde pasc oile iarna”.

2. „locul unde a fost o stână”.

3. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”.

5. „locul unde mănâncă oile fânul pe zăpadă” (Bolocan, II, p.254).

Ar., mr. **túmbă** „deal” (Capidan, III, 303).

Turiște „locul din ocol unde se hrănesc oile iarna” și „fânul rămas de la oi” (**Drăgușeni**, 103).

Túriște „locul unde stau oile peste iarnă, neacoperit” (Petrovici, **Scărișoara**, 175).

Ar. **turúște** „târlă” (**DDA**).

Țarc, vezi Bolocan, II, 258.

Țarină „locul unde a fost o stână sau o târlă” (Novaci, 95).

Țarină „loc de pășunat”, din Petrova – Maramureș (Bolocan, II, 260).

Țariște 1. „locul de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă”.

3. „loc cu iarbă grasă”.

4. „loc unde se pune sare, huruială pentru oi”.

5. „loc unde a fost o stână” (Bolocan, II, 260).

Țărcătoare „loc de pășune depărtat de stână, unde se țin izolați miei ce au fost înțărcați” (Comănescu, 221). Din **țarc** + suf. **-ătoare** (Bolocan, II, 261).

Țoămpă „vârf de deal” (Diacon, **Etnografie**, 83).

Țurână (**MDA**, 4, 1092).

Uluc 5. „vadul de adăpat vitele”.

8. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”.

9. „locul de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă”.

10. „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat (la câmp sau în pădure)” (Bolocan, II, 282).

Umbrar 3. „locul de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă”.

4. „loc de popas pentru oameni și animale”.

6. „locul pentru pășunatul timpuriu”.

7. „locul unde se amenajează umbra vitelor, fie natural, fie făcut din paie, coceni sau stuf” (Bolocan, II, 283-284).

Umbră 1. „locul (mai mlăștinis) pentru pășunatul târziu”.

3. „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale” (Bolocan, II, p. 284).

Umbriș 1. „locul de popas, de odihnă pentru oameni și animale”.

3. „locul de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă”.

Umbriște „locul de odihnă al vitelor” (Bolocan, II, 284).

Urzicărie „locul unde a fost o stână”. Din **urzică** + suf. **-ărie** (**Gl. reg.**, 79).

Vad 2. „locul de odihnă al vitelor”.

.....4. „vad de adăpat vitele”.

29. „locul de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă”.

41. „locul unde a fost o stână” (Bolocan, II, p. 291-293).

Valaie „vadul de adăpat vitele”.

Valău 7. „vad de adăpat vitele”; „jgheab folosit pentru adăpatul vitelor”; < **vălău** (Bolocan, II, p. 295).

Vale 37. „vadul de adăpat vitele”.

43. „poiană cu pășune la marginea apei”.

79. „loc cu pășune”.

100. „izvoare amenajate pentru băut apă sau pentru adăpat” (Bolocan, II, p. 298-299).

Varatic „loc pentru pășunatul timpuriu”; „locul unde cresc și pasc vitele vara” (Bolocan, II, 301).

Vatră 4. „locul unde a fost o stână”.

7. „loc bătătorit de oameni și animale”.

15. „locul de odihnă al vitelor, unde stau la umbră și rumegă” (Bolocan, II, p. 303).

Văcărie „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale”; „locul unde pasc vacile” (Bolocan, II, p. 304).

Văcăriuță „locul unde se închid seara vacile sterpe, la păscut pe munte” (Bolocan, II, 304).

Văcărie „loc de creștere a vitelor mari”.

Ar. **vadăne**, pl. **vădăni** „locul unde trăiește cineva” (v. **DDA**, 1256).

Vălaie 2. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Mâșca – Arad.

Văleană „izvor amenajat pentru adăpat”, din Sebeș - Alba.

Văleană 2. „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Rod-Tilișca – Sibiu. (Bolocan, II, 311).

Vărat „loc, teren destinat pășunatului” (Sfarghiu, 178).

Vărăt „loc, teren destinat pășunatului” (Sfarghiu, 178).

Văratie „loc de creștere a vitelor mari”.

Vătăzie „locul de la stână unde se fierbe laptele”, după Papahagi, **Graiul** (Bolocan, II, 313).

Vâlcea 11. „vadul de adăpat vitele” (p. 313).

Vârș. Oile-or porni

În vârșă munților (Densusianu, **Graiul**, 220).

Vițelărie „loc de creștere a vițelilor”.

Voloi „locul unde se pune sare, huruială pentru oi”, din Criva – Hunedoara (Bolocan, II, 341).

Zacă „locul de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă”, din Aninoasa – Hunedoara (Bolocan, II, 344).

Zapadia 1. „poiană care are pășune la marginea unei ape (lângă care se odihnesc animalele)”, din Huzărești – Arad (p. 345).

Zatașche „loc pentru pășunatul timpuriu”, din Murghiol – Tulcea (p. 346).

Zavatră „loc unde se adună oile și ciobanii” (**Lexic reg.**, I) (p. 347).

Zăcată „loc de popas, de odihnă pentru oameni și animale”, din Câmpa – Hunedoara.

Zăcărie „loc de odihnă pentru vite”.

Zăcătoare 1. „loc de odihnă al vitelor, unde stau la umbră și rumegă”.

2. „poiană care are pășune la marginea unei ape (unde se odihnesc animalele)”.

5. „loc bătorit de oameni și animale”.

6. „loc de popas pentru oameni și animale”.

14. „loc unde se opresc vitele noaptea”.

21. „loc în câmp unde zac vitele la odihnă”; „locul unde poposesc oile, caprele, căprioarele pe timpul arșiței” (Bolocan, II, 347-348). **Zăcătoare** „locul unde poposesc oile, caprele, căprioarele în timp de arșiță”, în valea Almăjului (L. Costin, **Graiul**, I, 217). **Zăcătoare** „locul curățit de zăpadă unde se dă iarna hrană oilor” (**ALR SN**, III, h. 803).

Zăcătorie „locul unde stau vitele la odihnă în timpul zilei, când sunt sătule” (Ugliș-Delapecica).
Din **zăcător**.

Zăcătură 1. „poiană care are pășune la marginea unei ape (unde se odihnesc animalele)”.

2. „loc bătorit de oameni și animale”, din Velț-Sibiu (Bolocan, II, 348).

Zănoagă 31 „loc de odihnă al vitelor” (p. 351).

Zănune „loc unde se pune sare, huruială pentru oi” (p. 352).

Zănoágă „loc unde pasc mieii, depresiune” (Comănescu, 222).

Zănoagă „bucată de teren îngustă situată între două coaste de deal” (Diacon, **Etnografie**, 83).

Zănoágă „o vale cu coaste pe o parte și pe alta; o groapă” (Bucovina).

Zăvoi 2. „poiană care are pășune la marginea unei ape (unde se odihnesc animalele)”; 38. „loc de pășunat” (Bolocan, II, p. 355, 356).

Zăvoi. Dă-ți oile-ncoace

La negru zăvoi

Că-i iarbă de noi

Și umbră de voi (Alecsandri, III, 18).

În zăvoi de oi,

Acolo-i di noi (Diaconu, **Vrancea**, I, 384).

Z'eană z'eană neagră pi după munte (= fâșia luminoasă) (Ghergariu, 422).

Z'eanț „prăpastie, loc prăpăstios, stâncă prăpăstioasă, munte prăpăstios” (Ghergariu, 422).

Zgău „vale îngustă între doi munți; ogaș” (Gregorian, 474); „car neîncărcat” (L. Costin, **Graiul**, II, 214), v. Buraga.

Zoană 1. „loc de pășune neoprită, izlaz” (Bolocan, II, p. 361).

Zocă „locul de odihnă al vitelor, locul unde stau la umbră și rumegă” (Bolocan, II, p. 361).

Unele din aceste locuri devin nume topice. „Întrebuințate timp îndelungat, pentru a desemna diferitele locuri, cuvintele comune și numele de persoană de acest fel și-au pierdut treptat înțelesul sau funcția lor inițială, transformându-se în simple etichete, indicatoare geografice, adică în nume proprii de locuri” (Homorodean, **Vechea vatră**, p. 19).

BIBLIOGRAFIE

- ALR SN, I-II-III** = **Atlasul lingvistic român, serie nouă**, București, Ed. Academiei, vol. I-II, 1956; III, 1961.
- Bîrlea, I, II** = Ion Bîrlea, **Literatură populară din Maramureș**. Ediție de Iordan Datcu, vol. 1-2, București, Ed. pt. Literatură, 1968.
- Bilțiu, Folclor, III** = Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, **Folclor din Țara Maramureșului**, vol. III. **Basme, povești, legende, snoave și povestiri**. Baia Mare, Ed. Eurotip, 2007.
- Blănaru** = Alma Blănaru, **Dicționar de termeni păstorești**, Suceava, Mușatinii, 2002.
- Bolocan, Gheorghe, Elena Șodolescu Silvestru, Iustina Burci, Ion Toma, Dicționarul entopic al limbii române, I-II**, Craiova, Ed. Universitaria, I, 2009; II, 2010.
- Bucovina** = informații din anchetele autorului.
- Candrea, I. – A., Glosar meglenoromân în GS, VIII**.
- Candrea, Viața** = I. – A. Candrea, **Viața păstorească la megleniți**, în **GS, I** (1923), pp. 23-38.
- Capidan, Rom. nom.** = Theodor Capidan, **Românii nomazi**, în **DR, IV, 1**, p. 183-352.
- Capidan, Toponymie** = Theodor Capidan, **Toponymie macédo-roumaine**, în „Langue et littérature. Bulletin de la section littéraire”, vol. III, nr. 1-2, București, 1946.
- Cârstoiu, Drumul** = Constantin Cârstoiu, **Drumul Pițulesei. Maria Cârstoiu – valoros rapsod al plaiurilor muscelene**, Pitești, Ed. Paralela 45, 2003.
- Coman** = Petre Coman, **Glosar dialectal**, București, 1939.
- Comănescu** = Elena Cremona Țintatu-Comănescu, **Migrațiile interne și enclavele culturale**, Pitești, Ed. Tiparg, 2009.
- Costin, Lucian, Graiul, I** = Lucian Costin, **Graiul bănățean, I**, 1926.
- Crețu** = Grigore Crețu, **Folclor din Oltenia și Muntenia**, în **FOM**, vol. V, București, Editura pentru Literatură, 1970.
- DDA** = Tache Papahagi, **Dicționarul dialectului aromân. General și etimologic**. Ediția a 2-a, București, Ed. Academiei, 1974.
- Densusianu, Aspecte, II** = Ovid Densusianu, **Aspecte lingvistice ale păstoritului**. Curs universitar, 1933-1934 și 1934-1935.
- Densusianu, Flori, în Viața** = Ovid Densusianu, **Flori alese din cântecele poporului**, București, 1920, în vol. Ovid Densusianu, **Viața păstorească în poezia noastră populară**. Ediție de Marin Bucur, București, Ed. pentru Literatură, 1966.
- Densusianu, Graiul** = Ovid Densusianu, **Graiul din Țara Hațegului**, București, 1915.
- Diacon, Etnografie** = Vasile Diacon, **Etnografie și folclor pe Suha Bucovineană**, Iași, Ed. Unirea, 2002.
- Diaconu, Cântăreți** = Ion Diaconu, **Cântăreți și povestitori populari: Câteva criterii asupra monografiei folclorice**, București, Ed. Minerva, 1980.
- Diaconu, Păstoritul** = I. Diaconu, **Păstoritul în Vrancea**, în **GS, IV** (1930), pp. 257-309.
- Diaconu, Vrancea, I** = Ion Diaconu, **Ținutul Vrancei – Etnografie – folclor – dialectologie, I-II**, București, Ed. pentru Literatură, 1969.

- DLR** = **Dicționarul limbii române**, publicat de Academia Română, începând cu litera M (pentru literele A-L, vezi DA).
- Drăgușeni** = Maria Scurtu-Țibichi, **Termeni păstorești din localitatea Drăgușeni – Iași**. Iași, Teză de licență, 1975.
- DTR.O** = **Dicționarul toponimic al României. Oltenia**. Sub redacția prof.univ. dr. Gheorghe Bolocan, vol. I-IV, Craiova, Ed. Universitaria, 1993 ș. urm.
- Ghergariu, **Glosar** = Leontin Ghergariu, **Glosar**, în **Folclor literar din Sălaj**, Zalău, 1973.
- Ghinoiu, **Cărările** = Ion Ghinoiu, **Cărările sufletului**, București, Ed. Etnologică, 2004.
- Gl. reg.** = V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, **Glosar regional**, București, Ed. Academiei, 1961.
- Gorovei, Cimilituri = Artur Gorovei, **Cimiliturile românilor**, Buc., 1972, ediție Iordan Datcu.
- Gregorian = Mihail Gregorian, **Folclor din Oltenia și Banatul răsăritean și Folclor din Oltenia de sus**, în **FOM**, I, București, Ed. pentru Literatură, 1967.
- GS**, I-VII = „Grai și suflet”, I (1923)-VII (1937).
„Ion Creangă”, II, IV, Bârlad, 1908-1921.
- Ionescu, **Dicționar Suceava** = Serafim Ionescu, **Dicționar geografic al județului Suceava**, București, 1894.
- Ioniță, **Metafore** = Vasile Ioniță, **Metafore ale graiurilor din Banat**, Timișoara, Ed. Facla, 1988.
- Iordache, **Ocupații**, I, II = Iordache, Gheorghe, **Ocupații tradiționale pe teritoriul României**, vol. I, 1985; vol. II, 1986, Craiova, Ed. Scrisul Românesc.
- Jina**, II = D. Șandru și F. Brînzeu, **Printre ciobanii din Jina**, în **GS**, V, VI.
- Lexic reg. 1, 2** = **Lexic regional** [vol. 1], București, Ed. Academiei, 1960; [vol. 2], Ed. Științifică, 1967.
- LIGC**, II = **Lucrările Institutului de Geografie din Cluj**, 1926.
- MCD**, I = **Materiale și cercetări dialectale**, I, București, Ed. Academiei, 1960.
- MDA** = **Micul dicționar academic**, 4 volume, București, Ed. Univers Enciclopedic, 2001-2004.
- Mocanu, **Pe cel deal** = Augustin Mocanu, **Pe cel deal cu dorurile. Folclor poetic din județele Maramureș și Sălaj**, Zalău, Caiete Silvane, 2001.
- Moise, **Studii** = Ion Moise, **Studii de lingvistică românească**, Pitești, Ed. Tehnica „Tip-Naste”, 1994.
- Moldovanu, **Chestionar** = [Dragoș Moldovanu] **Chestionar toponimic și entopic general cu un glosar de entopice onomasiologic**, Iași, 1978, 156, nr. 861.
- Morariu, T., **Păstoritul evreilor maramureșeni**, în **LIGC**, IV.
- NALR. MB. Date** = **Noul atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina. Date despre localități și informatori** de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Ed. Academiei, 1987.
- Pamfile, **Jocuri**, II = Tudor Pamfile, **Jocuri de copii** adunate din satul Țepu (jud. Tecuci). Extras din „Analele Acad. Rom.”, seria II, tom. XXIX. Memoriile Secțiunii literare, p. 329-423.
- Papahagi, **Graiul** = Tache Papahagi, **Graiul și folclorul Maramureșului**, București, 1925.
- Pașca, **Glosar** = Ștefan Pașca, **Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de corespondenți din diferite regiuni**, București, 1928.
- Pața, **Graiul** = Gheorghe C. Pața, **Istoricul și graiul comunei Șaru Dornei**, București, Ed. Christiana, 2002.
- Pața, **Ținutul Vatra Dornei** = Gheorghe C. Pața, **Ținutul Vatra Dornei**, Suceava, Mușatinii, 1993.
- Petrovici, **Scărișoara** = Emil Petrovici, **Folclor de la moții din Scărișoara**, în **AAF**, V (1939), 111-175.
- Pitiș = Ion Mușlea, **George Pitiș folclorist și etnograf**, București, EPL, 1968.
- Popescu – Balkanschi = Radu Sp. Popescu, Todor Balkanski, **Aromânii din Rodopii Bulgariei și graiul lor**, Craiova, Ed. Beladi, 1995.
- Popescu-Sireteanu, Ion, **Termeni pentru adăposturile păstorești din limba română**, Iași, Ed. Printis, 2014, 263 p. ISBN 978-606-93330-8-2.
- SCO** = „**Studii și cercetări de onomastică**”, Craiova, I (1995).

Scriban = August Scriban, **Dicționarul limbii românești**, Iași, 1939.

Sevastos, **Cântece** = Elena Sevastos, **Cântece moldovenești**, Iași, 1888.

Sfarghiu = Otilia Sfarghiu, Vasile Sfarghiu, **Regionalisme din Câmpulung Moldovenesc**, Câmpulung Moldovenesc, Ed. Amadoras, 2005.

Teodorescu = G. Dem. Teodorescu, **Poezii populare române**, București, 1885.

Udrescu, **Glosar** = D. Udrescu, **Glosar regional Argeș**, București, Ed. Academiei, 1967.

Vatamaniuc, D., **Eminescu și Transilvania**, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1995.

Viciu, **Glosar** = Alexiu Viciu, **Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal**, în **Analele Academiei Române**, seria a II-a, tom. 29 (1906-1907), p. 59-163.

Vuia, Romulus, **Studii**, II = Romulus Vuia, **Studii de etnografie și folclor**. Ediție de Mihai Pop și Ioan Șerb, I, Ed. Minerva, 1975; II, Ed. Minerva, 1980.

SIMBOLURI ALE INTIMITĂȚII ÎN BASMUL FANTASTIC ROMÂNESC.

(III) ARMELE MAGICE

Costel CIOANCĂ

Rezumat: Poate părea inoportun ca, alături de teme, motive, subiecte care, prin conținutul, funcția și dinamica lor se pretează perfect unei analize despre simbolurile intimității la nivelul epicului fantast, să vorbesc despre armele magice prezente în aceste basme fantastice. Dar realitatea imaginală a prezenței și, mai ales!, rolul jucat de astfel de arme magice în viața și traiectul eroic al eroului, m-au determinat să alătur un astfel de subiect unora ceva mai „corporale”, mai de transcendență, gen theoxenia sau sexualitatea eroilor de basm fantastic românesc. Dimensiunea simbolică și perspectiva holistică în care creatorul anonim de basm fantastic a înțeles și/sau a ales să încadreze categoria armelor magice, reclama o astfel de apropiere de subiectele „transcendente pentru conștiință”. Realitatea ontologică a prezenței, folosirii și utilității unor astfel de arme magice, sugestiile și/sau maniera în care astfel de arme cu virtuți magice folosite de către erou, îi condiționează, deturneză sau încununează dezideratul/destinul, este una a trans-umanului, dincolo de limitele și perisabilitățile umanului. Dovadă, extrem de numeroasele menționări în care eroii diferitelor mitologii primesc astfel de arme magice (care le vor facilita transcenderea umanului, împlinirea unui destin eroic departe de existența obișnuitului), de la ființe superioare, conotate mitofolkloric sau canonic. Iar astfel de situații sunt, indubitabil, o formă de intimitate a profanului cu sacrul.

Cuvinte cheie: *arme magice; basm fantastic românesc; mitanaliză; hermeneutică*

Abstract: The imaginal reality of the presence and especially the role of such weapons and the magic into the life and heroic epic path of the hero, led me to approach such a little tangible subjects (as theoxenia or the sexuality of the Romanian fairytale heroes). The symbolic dimension and the holistic perspective of the anonymous creator of fairytale fantastic in which understood and / or chose to frame magical weapons category, requires a closeness towards „transcendent to consciousness” topics. The way how ontological reality of the presence, use and usefulness of such magic weapons, the suggestions and/or the manner in which such weapons with magical virtues are used by the hero, are conditioned, embezzle or it crowns his destiny or his wish, is one of the trans-human beyond limits and human perishability. As proof are the extremely numerous mentions of the heroes who receive that magic weapons from higher beings, connoted mythfolkloric or canonical (which will facilitate human transcendence, performing a heroic destiny above common existence). And such situations are, undoubtedly, a form of intimacy between the profane and the sacred.

Key words: *magic weapons; Romanian fairytale; mythanalysis; hermeneutics*

Preliminarii metodologice

Poate părea inoportun ca, alături de teme, motive, subiecte care, prin conținutul, funcția și dinamica lor se pretează perfect unei analize despre simbolurile intimității la nivelul epicului fantast¹, să vorbesc despre armele magice prezente în aceste basme fantastice. Dar: realitatea imaginală a prezenței și, mai ales!, rolul jucat de astfel de arme magice în viața și traiectul eroic al eroului, m-au determinat să alătur un astfel de subiect unora ceva mai „corporale”, mai de transcendență, gen theoxenia sau sexualitatea eroilor de basm fantastic românesc. Dimensiunea simbolică și perspectiva holistică în care creatorul anonim de basm fantastic a înțeles și/sau a ales să încadreze categoria armelor magice, reclama o astfel de apropiere de subiectele „transcendente pentru conștiință”.² Realitatea ontologică a prezenței, folosirii și utilității unor astfel de arme magice, sugestiile și/sau maniera în care astfel de arme cu virtuți magice folosite de către erou, îi condiționează, deturneză sau încununează dezideratul/destinul, este una a trans-umanului, dincolo de limitele și perisabilitățile umanului. Dovadă, extrem de numeroasele menționări în care eroii

¹ Cioancă 2015; Idem, 2017.

² Expresia îi aparține lui J.-J. Wunenburger (2009, p. 12).

diferitelor mitologii primesc astfel de arme magice (care le vor facilita transcenderea umanului, împlinirea unui destin eroic departe de existența *obișnuitului*), de la ființe superioare, conotate mitofolcloric sau canonic. Iar astfel de situații sunt, indubitabil, o formă de intimitate a profanului cu sacralul.

Indisolubil țesut din elemente contradictorii de cele mai multe ori (ordine-dezordine, real-fantast, rațiune-iluzie), imaginarul are, în structura figurativă care vizează armele, o întreagă mitoforie.³ De la proiecțiile imaginative aplicate asupra unei arme (exemplu cunoscut și elocvent fiind *Excalibur*-ul regelui mitic Artur) și până la mențiunile mitohistorice (fabricarea și/sau dăruirea unor arme de excepție, realizate de către zei specializați, unor eroi – cazul Heracles), acestea au fost încărcate și conotate cu virtuți magice, menite să facă diferența între agôn-ul athletic al eroului principal și cel al celorlalți participanți la epic. Pornind de la imaginariile mitologiei clasice unde astfel de arme (magice sau nu, dar, cu certitudine încărcate simbolic prin folosirea lor de către reprezentanți de seamă ai mitologiei clasice) vor ajuta un erou să își împlinească dezideratul, și având în vedere că un astfel de studiu încă nu a fost scris, mi-am propus ca, în prezentul studiu, să mitanalizez dimensiunea fantastă căpătată de armele basmului românesc.

Dintr-un început trebuie spus că mitanaliza mea asupra armelor (magice) din basmul fantastic românesc, este grevată pe o aserțiune celebră vizând tocmai *esența actului magic*: „Vom afirma că efectul oricărui act magic constă fie în a aduce ființele vii sau obiectele într-o asemenea stare încât anumite gesturi, întâmplări sau fenomene să decurgă perfect unele din altele, fie să le facă să iasă dintr-o stare considerată dăunătoare”⁴. Cu strictă referire la specificitățile armelor magice folosite în basmele fantastice românești, două sunt direcțiile sub care am desfășurat cercetarea de față:

1) Dacă „sacralul este specificul religiosului”, după cum s-a spus⁵, pornind de la utilitățile și specificitățile actelor/obiectelor magice din basmul românesc pe care le-am clasificat, într-un studiu recent apărut⁶, ficțional, funcțional, calitativ, așa spune că, la nivel tehnic⁷, magicul este specificul sacralului. Aserțiunea mea are în vedere o altă conceptualizare a esenței actului magic, căci, s-a spus de asemenea: „*La el acasă, în clanul său, omul trăiește în profan; trăiește în sacru de îndată ce pleacă în călătorie și se află, în calitate de străin, în vecinătatea taberei unor necunoscuți*”⁸. Or, simpla parcurgere, cât de frugală, a unor antologii de basm românesc, ne oferă un truism fără echivoc: armele magice, aceste instrumente auxiliare care facilitează sau intermediază eroului realizarea dezideratului, oricare ar fi acela, **nu sunt folosite niciodată de către erou în spațiul său cunoscut**, ci totdeauna într-un teritoriu străin, necunoscut, necentrat, eroul având de ales între a muri/eșua (prin nefolosirea unor obiecte magice) sau a trăi/reuși (prin recurgera la funcțiile unor obiecte magice).

2) Iar această utilizare a armelor magice doar în spații determina(n)te sau într-un *alt timp-limită*, utilizarea presupunând, totdeauna, *definitiva ieșire din familiar* și inevitabile *implicații tanatice*, readuce în discuție, la nivel de analiză, evident, teme și motive importante ale omniprezentului

³ Aici trebuie adus în discuție un interesant pasaj din Diodor Siculus, pasaj în care este menționat faptul că *armurile* erau atârinate în temple de către strămoși – spre a fi închinare zeilor ca trofee și, cum la un moment dat nu mai erau alte arme în cetate, eroul Herakles exact aceste arme dedicate zeilor le va lua și folosi împotriva asupritorilor (Diodor 1981, 4, X, 4). Din (inițial) simple arme, devin trofee, încărcate simbolic prin *postarea lor în temple și închinarea către zei*; mai mult, referentul simbolic al acestor arme este și mai mult adâncit prin *scoaterea lor din temple* (→ din sacru, de sub tutela divinității) și re-întoarcerea lor în profan (prin folosirea în luptă)...

⁴ Mauss, Hubert 1996, p. 77-78.

⁵ Vezi G. Ferreol, în *Prefața la Formele elementare ale vieții religioase* a lui É. Durkheim (1995, p. 7).

⁶ Cioancă 2016.

⁷ [...] *Aceste teorii alcătuiesc religia, a cărei tehnică - ceremonii, rituri, culte - o numesc magie. Cum practica și teoria sunt indisolubile, teoria fără practică devenind metafizică, iar practica fondată pe o altă teorie, știință, voi folosi întotdeauna adjectivul magico-religios.* (Gennep 1996, p. 24).

⁸ *Ibidem*, p. 23.

binom *viață-moarte*, hermeneutica armelor magice prezente sau folosite în basmul fantastic românesc pivotând eminamente în jurul acestuia.

Ca atare, dincolo de problematica (general-) specifică dezbătută în literatura de specialitate⁹, avem și o bogată literatură specifică, în care aceste obiecte magice întâlnite în basmul românesc, sunt totdeauna conotate magic. Concepute drept constructe ideatice funcțional-ficțional-explicative¹⁰, paleta de *obiecte magice* utilizate în mediul tradițional este foarte mare.¹¹

Obiectele magice, între care o pondere însemnată o au și armele, numite de unii autori „*obiecte năzdrăvane*”¹², sunt omniprezente în basmele românești. Practic, nu este basm fantastic în care să nu existe un obiect magic care, folosit în situațiile limită/de criză, să nu rezolve problema. Ca atare, prin calitățile intrinseci ale *funcțiilor* pe care le au, prin *amprenta simbolică* pe care au sau o presupun (majoritatea obiectelor magice folosite, de erou sau de dușmanii săi, constituindu-se într-un reper major, constant al *inițierii*), ori prin *imperativul folosirii lor în situații-limită* (standard), acestea se constituie în adevărate **constructe ficționale**; care, dincolo de calitatea primă pe care o au în cadrul basmului (aceea de a facilita sau realiza acțiunea imposibilă în mod natural, firesc-epic), ne ajută să înțelegem și mecanismul gândirii care a stat în spatele acestui tip de producție literară.

În fine, o ultimă și necesară mențiune: calitativ și cu strictă raportare la erou și la acțiunile/relațiile sale cu celelalte personaje ale basmului, arsenalul armelor magice din basmul românesc cuprinde arme magice *ficțional-funcționale* (*ofensive* versus *defensive*, *benefice* sau *malefice*), recte: obiecte care îi facilitează sau, dimpotrivă, care îi pun eroului viața sau călătoria/dezideratul în pericol, doar folosirea altor obiecte magice ori unele tertipuri putând contracara efectul malefic al acestor obiecte magice, nefavorabile eroului.

Armele basmului fantastic românesc

Descoperite întâmplător sau primite din partea cuiva, folosindu-i eroului pe o perioadă determinată sau identificându-se eminamente cu traiectul său eroic, armele magice ale basmului fantastic românesc se constituie, la nivelul imaginarului și mentalitarului tradițional, deopotrivă creator și consumator și de basm fantastic, într-un reper fix, menit să alimenteze și să justifice *nevoia de altceva*, non-cotidian (= *fantast*). Iar pentru a vedea greutatea ontologică avută sau căpătată/imprimată armelor magice de către creatorul anonim de basm, în cele ce urmează voi vorbi despre structura, funcția și dinamica acestor arme magice. Căroră, din nevoia reliefării unui model axiologic-ontologic în care armele magice ale basmului își găsesc în mod firesc locul, le voi alătura unele episoade de structură cutumiară, în care un rol hotărâtor este jucat de arme (*ordaliile de final* cum le-am numit eu).

Eficiența imaginației ficționale cu care mentalitarul tradițional românesc a investit armele prezente în epicul fantast, este dată nu doar de stabilirea unei relații între aceste arme și reușita

⁹ Dintre cele mai importante probleme și cu o oarecare importanță asupra metonimiilor imaginarului tradițional românesc (deci, și de basm fantastic!), amintesc: (*pretinsa*) *deosebire dintre religie și mitologie la nivelul culturilor arhaice/tradiționale*; *analiza fenomenului magic*; *experiența misticului și exigența logicului*; *particularitățile ceremoniilor de magie, cu tot arsenalul de interdicții, obiecte de folosit, de evitat* etc., toate aceste aspecte fiind dezbătute în lucrări de referință: Augé 1995, p. 25-52, 91-112; Cailliois 2006; Durkheim 1995; Eliade 2000, p. 108 și urmât.; Lévy-Bruhl 1949, p. 13-18, 27-35, 48-50; Tambiah 1973; Thomas 1971 etc.

¹⁰ Spre exemplu, în Candrea 1999, avem *obiecte cu care se vrăjește* (p. 197); *obiecte întrebuințate la descântat* (p. 260-268); *obiecte sfinte sau sfințite* (p. 269-270).

¹¹ În acest sens, trebuie menționată o lucrare tratând despre *Datinele și credințele poporului român*, lucrare în care Elena Niculiță-Voronca (1998, I), menționa diferite categorii de obiecte conotate (sau conotabile) magic: **metale** (*fier*: p. 121 și urmât.; *aur*, *argint*, *aramă*: p. 131 și urmât.); **plante** (*busuioc*: p. 109 și urmât.); **arme** (*buzdugan*, *paloș/sabie*, *suliță*, *arme de foc*: p. 475-476); **alte** (*colaci*: p. 304; *chiperiul*: p. 466-468; *coarne*: p. 475 etc.), existând multe alte obiecte magice în basmul românesc care, în mentalitatea tradițională, aveau profunde semnificații ceremonial-funerare (de exemplu: *bățul*, *băta*, *toiagul*: Ghinoiu 1999, p. 220-222; Idem, 2004, p. 198-199).

¹² Călinescu 1965, p. 166.

finală a eroului, ci și (sau, mai ales!) de prezența, construirea și dimensiunea mitemică a acestor arme. În foarte multe cazuri, tot traiectul eroic al eroului este construit în jurul dimensiunii simbolice acordate unor astfel de arme. Astfel, sunt foarte numeroase cazurile în care reușita eroului este condiționată de conținutul intuitiv-magic al **armelor și/sau obiectele auxiliare ale tatălui (haine, cal)**:

[...]Atunci calul îi spuse ce avea de gând să facă și calul îi zise: - Ca să ajungi la dorința ta, trebuie să ceri de la tată-tău paloșul, sulita, arcu, tolba cu săgețile și hainele ce le purta el când era flăcău; iar pe mine să mă îngrijești cu însuși mâna ta șase săptămâni și orzul să mi-l dai fiert în lapte. Cerând împăratului lucrurile ce-l povătuise calul, el a chemat pe vâtaful curții și i-a dat poruncă ca să-i deschiză toate tronurile cu haine spre a-și alege fiul său pe acelea care îi va plăcea. Făt-Frumos, după ce răscoli trei zile și trei nopți, găsi în sfârșit, în fundul unui tron vechi, armele și hainele tatâne-său de când era flăcău, dar foarte ruginite. Se apucă însuși cu mâna lui să le curețe de rugină și, după șase săptămâni, izbuti a face armele să strălucească ca oglinda.¹³

Dimensiunea magică acordată acestor arme (*paloș, sabie*)¹⁴ ale altcuiva și dintr-un alt timp eroic decât al eroului, dar, fără de care eroul nu ar putea izbândi în dezideratu-i, ne trimite cu siguranță la conștiința unei ontologii mitic-personaliste în care astfel de eroi aveau și armament pe măsura agôn-ului lor athletic.¹⁵ Interesant este că, la nivelul basmului fantastic românesc, nu doar partea masculină avea nevoie de originarea actului eroic în actele eroice ale tatălui, ci și fetele de împărat, este drept, sub aparența substituirii naturii femeiești într-un masculină sau chiar re-sexualizarea corporală.¹⁶

În categoria armelor ofensive trebuie încadrate și **armele confecționate și/sau dăruite eroului de către o ființă conotată mitofolcloric** (tandemul divin Dumnezeu – Sf. Petre, Sf. Duminică, Sf. Vineri, o ființă feminină a pădurii etc.). Aici, panoplia de tipuri de arme este mult diversificată, având menționate *puști magice*¹⁷ (una confecționată de Dumnezeu, la rugămintea copilului, dintr-un fir de păr al mamei acestuia!¹⁸), *arcuri*¹⁹, *săgeți*²⁰, *buzdugane*. Astfel de arme ceva mai

¹³ Ispirescu 1984, p. 8. Situații identice sau mult asemănătoare avem și la Bârlea 1966, II, p. 290; Boer et alii 1975, p. 25; Chivu 1988, p. 258; Crețu 2010, I, p. 17, 338; Marian 1986, p. 260; Nijloveanu 1982, p. 37; Nișcov 1979, p. 28; Oprișan 2005, I, p. 191; Idem, II, p. 213, 299, 312-313; Idem, III, p. 65, 74; Idem, 2006, VII, p. 92; Popescu 2010, p. 39, 82; Pop-Reteganul 1986, p. 98-99, 100; Robea 1986, p. 121; Stăncescu 1980, p. 37; Vasiliu 1958, p. 239.

¹⁴ În toate basmele amintite supra, este vorba invariabil de *paloș* sau *sabie*, într-un singur caz (Pop-Reteganul 1986, p. 100) având menționat, ca armă folosită cândva de tatăl eroului, o „*pușcă ruginoasă*” cu care „*poți pușca la 4 mile de loc în pătrat*”

¹⁵ Reitez aici celebrul exemplu al lui Herakles amintit la începutul studiului, erou care primește arme direct de la zeii favorabili (vezi la Diodor 1981, 4, XIV, 3)...

¹⁶ Vezi Cioancă 2015a; Idem, 2016, p. 26-28.

¹⁷ Dăruite eroului de către Sf. Petre (Șerb 1967, I, p. 196, 202-203, 209 – aceasta putând omorî singură 4 armate de zmei!), Sfânta Duminică (Oprișan 2005, II, p. 168), de tandemul Sf. Petre - Dumnezeu (Pop-Reteganul 1986, p. 229-230, 233) etc.

¹⁸ [...]Dimineața, când s-a sculat, a rugat-o pe mama lui zicând: - Măicuță! te rog fii bună și să-mi dai un fir de păr din conciu la matală. Atunci măicuța i l-a dat. El l-a pus la umăr la mâna stângă și s-a rugat așa: - Doamne Dumnezeule! fă-mi și mie o pușcă din firuțu ăsta de păr de la măicuța mea. Atunci Dumnezeu i-a făcut pușcă. (Sandu Timoc 1988, p. 43).

¹⁹ Dăruite eroului de tandemul divin Sf. Petre - Dumnezeu (Oprișan 2005, I, p. 139), de Sfânta Vineri (Șerb 1967, I, p. 92) sau confecționate de acesta (Bârlea 1966, I, 368). Uneori, este descris și procesul construirii magice (de către divinitate) a unui asemenea arc, motiv pentru care îmi voi permite a cita pasajul în cauză: [...]Apoi moșul luă o viță din capul fetei, făcu niște lațuri și un arculeț, și dându-le băiatului, le zise: -Acuma aveți pâne. Cu asta prindeți păsărele ca să aveți ce mânca. -Mulțumim, tată moșule, mulțumim, răspunseră amândoi deodată. Apoi moșul învăță pe băiat cu să se întrebuințeze cu lațurile și cu arcu, îi lăsă acolo și el se făcu nevăzut. (Ispirescu 1984, p. 258).

²⁰ Că este vorba de arme magice care îl vor ajuta ulterior pe erou să își îndeplinească destinul, ne este mărturie basmul *Căprean Făt-Frumos* din colecția B.P. Hasdeu, basm în care o fată care asistase întâmplător la copularea dintre un căprior și o căprioară, va rămâne ea însăși însărcinată și, retrasă în pădure, va naște cu

rudimentare, sunt de cele mai multe ori apanajul unor ființe teratologice precum zmeii, rar ele fiind utilizate și de către eroii de basme (și atunci doar în cadrul unei lupte directe cu astfel de ființe!):

[...]Zmeul, cum îl văzu, îngheță sângele într-însul. Se apucară la luptă în buzdugane, dară Țugulea cum aduse buzduganul său și lovi pe zmeu, îi luă mirul, apoi îi tăie capul, îi luă calul și armele și plecă înaintea zmeului celui mijlociu. Asemenea îi făcu și lui. Apoi plecă înaintea zmeului celui mic. După ce se întâlni cu zmeul cel mic, se luă la luptă și cu dânsul. Se bătură întâi în buzdugane, buzduganele se sfărâmară; se luptară cu sulițele, acestea se rupseră, se apucară apoi în săbii, a zmeului se frânse. După aceea se luară la luptă dreaptă; se luptară ce se luptară și, înfrângând pe zmeu, îi tăie și lui capul.²¹

Din păcate, chiar dacă sunt destul de numeroase cazurile în care sunt amintite ca arme buzduganele, în proporție covârșitoare fiind amintite drept arme vestitoare ale sosirii zmeului acasă²², nu se menționează niciunde modul de confecționare al acestora sau materialul din care erau făcute. Doar într-un basm al colecției lui P. Ispirescu (*George cel viteaz*), se menționează cum eroul, fiu de împărat crescut de un călugăr, va ajunge să învețe meșteșugul creării de arme și cum își va crea o sabie și un buzdugan din vâna de fier a unui munte, ulterior botezându-și armele la „fântâna botezului”.²³ Totuși, în mod evident, la nivelul basmului fantastic românesc ponderea numerică o dețin armele albe (paloș, sabie), menționările unor astfel de arme vorbind de la sine.²⁴ Uneori, astfel de arme albe împing în mod convingător imagologia auxiliară acestora înspre mitic. Spre exemplu, într-un basm al colecției I.C. Fundescu (*Balaurul cu douăsprezece capete*), un erou va descoperi un paloș magic după o marcă magică a teritoriului, aproape de tip *orientatio-fundatio*.²⁵ În fine, tot cu puternică substanță mitemică, este situația dintr-un alt basm (*Vasile cel înflorit*, colecția I. Micu Moldovan), basm în care eroul va descoperi în pădure o sabie magică, pentru suculența lui ontologică pasajul meritând a fi citat in extenso:

ajutorul unei „femei necunoscute din pădure” (= *Muma-Pădurii? vreo sfântă conotată mitofolcloric?*); pe lângă faptul că îl va boteza pe noul-născut, îi va dărui acestuia și „o punguliță de douăsprezece săgeți de argint” (Hasdeu 2000, p.221), conotarea simbolică fiind evidentă (număr magic, metal apotropaic), asemănător, o săgeată fiindu-i dăruită unui eroul de către Sf. Vineri (Bârlea 1966, II, p. 221)...

²¹ Ispirescu 1984, p. 243. Într-un basm din colecția I. Oprișan, un erou va primi de la o zână un buzdugan care putea omori două armate de zmei deodată! (Oprișan 2006, V, p. 109).

²² Ispirescu 1984, p. 71, 79, 168, 293-294; Oprișan 2005, I, p. 37; Sbierea 1971, p. 74, 96, 162 etc.

²³ Ispirescu 1984, p. 104-106. Prin apropierea de mituri cunoscute și prin suculența imagologică, acest episod va fi ceva mai amplu dezbătut la subcapitolul dedicat *Concluziilor*.

²⁴ **Paloș** – Crețu 2010, I, p. 120 (dăruit de către Dumnezeu); Oprișan 2005, I, p. 170; Idem, III, p. 321 (dăruite eroului de către Dumnezeu ori de către o zână – Oprișan 2006, V, p. 109, uneori astfel de paloșe tăind singure, la comandă – vezi la Oprișan 2006, VI, p. 20), Păun, Angelescu 1989, p. 131 (dăruit eroului de Dumnezeu); Robea 1986, p. 725-726 (paloș care taie singur, la comanda celui cel stăpânește); **Sabie** - Crețu 2010, I, p. 248 (dăruită de către Sf. Petre - Dumnezeu); Nijloveanu 1982, p. 163 (sabie dăruită de tandemul divin, Sf. Petre - Dumnezeu); Oprișan 2005, II, p. 125 (dăruită de către Dumnezeu), de tandemul divin Sf. Petre – Dumnezeu (Oprișan 2006, VI, p. 262; Idem, VII, p. 210), la Oprișan 2005, III, p. 151, o săbiuță de argint fiind dăruită eroului de Sf. Gheorghe!); Robea 1986, p. 127 (o sabie sfințită de nașului eroului, Dumnezeu!), p. 551 („sabia de izbândă”, căpătată de erou de la calul său magic, aceasta făcând singură, la comandă, prăpăd în rândul dușmanilor!) etc.

²⁵ [...]Din copilărie băiatul se obișnuise a trage cu arcul și a umbla călare. Într-o zi, trăgând cu arcul, una din săgeți se duse așa de departe încât nu se mai văzu. Atunci băiatul se duse la tată-său, îi ceru bani și calul său cel mai bun că se duce să-și caute săgeata. Tată-său îi dăde bani și calul cel mai bun din grajd, iar băiatul încălecând plecă. Se duse, se duse, cale lungă să-i ajungă, iar când soarele era la chindii, el ajunsese într-un câmp plin numai de flori. Aici opri calul și începu să se uite peste câmpie. În mijlocul câmpului văzu cu mirare săgeata sa înfiptă în pământ. Alergă îndată acolo, descălecă, și când scoase săgeata ieși și o mulțime de pământ cu ea, făcându-se o groapă mare. El se coborî în acea groapă și acolo găsi un bou, și pe spinarea bouului găsi un paloș și o scrisoare care zicea că, acela care va lua bou, să-i dea în fiecare zi să mănânce câte 3 banițe de grâu și câte o vadră de vin să bea; și dacă va urma așa, bou acela va învia pe omul care îl va lua, ori de câte ori va muri. Iar despre paloș zicea că poate cu el să împietrească orice lucru. (Fundescu 2010, p. 228).

[...]Se dau și-și vând moșia și se duc dorului. Dau de un codru mare, mare, de au avut ce merge prin dânsul trei zile și trei nopți încheiate. În noaptea cea dintâi au mas ei cum au putut sub un fag, de unde au văzut în o tufă o zare. Se duce băiatul acolo și află în tufă o sabie de argint cu teacă și cu cureaua cu tot. Pre sabia de argint, care toată sclikea și prin care te prevedea ca prin oglindă, sta scris: „Cine va încinge sabia aceasta pre lângă sine, afară de Dumnezeu, de nime, de nime pre sub soare, de nime în lumuța asta nu se va teme”. Cum a încins sabia pre lângă dânsul n-a avut nici o frică și nici o teamă.²⁶

Nu pot încheia periplul asupra armelor ofensive din basmul fantastic românesc fără a aminti și despre un tip ceva mai primitiv de armă, cu trimitere directă la începuturile confecționării de arme și vânătorii, făurită și folosită de un erou pentru a vâna animale în pustietate. Este vorba despre un fel de *praștie*, confecționată de erou din păr smuls din podoaba capilară a surorii lui, în care puneau o piatră și cu care vâna „lig`ioane”...²⁷

Iată, armele magice amintite până acum sunt arme deopotrivă **ofensive** și **benefice**, care îi asigură eroului • *cunoaștere*²⁸, • *suport pentru îndeplinirea sarcinilor*²⁹ sau • *invulnerabilitate*.³⁰

Pe lângă acestea, sunt de amintit și **armele magice defensive**, care sunt folosite de către erou în situații-limită pentru a scăpa (el sau pe alții) de nedreptățile comise de altcineva (zmei, unii boieri etc.). Aceste arme sunt fie căpătate printr-un vicleșug de la posesorii lor primi și folosite împotriva-le (zmei → *bice de foc*)³¹, ori dăruite eroului sărac, ca o compensare pentru nedreptățile comise de stăpânul moșiei și/sau un restauratio morale, de unele ființe teratologice (Craiul șerpilor →

²⁶ Micu Moldovan 1987, p. 173.

²⁷ [...]Până când a venit timpul să moară dă foame. Văzând băiatu că o să moară dă foame, să piară, a zmulș păr dâncu fetii, și-a făcut un arc, și pune piatră, și când dădea drumu la piatră și când izbea lig`ioana, o dădea peste cap. Dar să ducea, și-o belea, și mânca. Acuma trăia ei foarte bine; că se făcuse cel mai bun vânător cu ala. Așa ce trăgea iel dă bine, nu-i scăpa nici-o lig`ionă, ci dă mică! (Bârlea 1966, I, p. 161-162; sublinierea îmi aparține, C.C.).

²⁸ Aici trebuie plasate îndeosebi *buzduganele* zmeilor, arme care vestesc reîntoarcerea acasă a acestor ființe teratologice, punându-l în gardă pe erou: [...]Când sara, au azvârlit zmaul buzduhanul acasă spre sămn de sosirea sa în grabă. Buzduganul, sosind vâjâind, au deschis porțile și ușile și s-au izbit întâi pe masă și după aceea s-au acățat în cui. În urma lui sosi și zmaul cu iuțală. (Sbierea 1971, p. 74). Alte asemenea situații avem la Ispirescu 1984, p. 71, 79, 168, 293-294; Sbierea 1971, p. 96, 162 etc.

²⁹ [...]Și veni și ziua a treia, zi de plată și răsplată și plecară frații lui Petru către orașul împărătesc, iar Petru, după ce plecară ei, se sculă din cotul lui, scutură căpăstrul de aur și veni, drag doamne, un cal mândru de aur cu frâul de aur și șaua numai de aur curat și-i aduse lui Petru un rând de haine de aur și sabie de aur, zale și piteni cu totul tot de aur. Și când le îmbracă Petru și încălecă pe cal, gândea că-i fiul soarelui, nu altă, așa strălucea și el și calul și armătura lui. (Cătană 1984, p. 76, multe alte exemple fiind și la p. 47, 55-56, 59-60, 63)... Alte interesante exemple de arme care ajută eroul să își îndeplinească sarcinile (primite din partea unui împărat sau derulate din propria inițiativă), avem la: Crețu 2010, I, p. 21 (o *vătală* care face 100 de soldați, înarmați și gata de luptă), Oprișan 2005, III, p. 93 (unde este amintit un „*puț cu zale*” care poate îndeplini orice dorință), Idem, 2006, VI, p. 21 (niște *deasagi* care, trântiți de pământ, permit apariția unor soldați gata de luptă), Robea 1986, p. 622 (o tobă care, bătută, face să apară o mulțime de soldați gata de luptă) etc.

³⁰ [...]Pe când își petrecea Trifon mai bine, iată că se ivește un om cu o sabie ruginită și-i zice: - Măi fărțate, să schimbăm, uite-ți dau sabia și tu să-mi dai mărgeaua. -Dar ce folos este sabia aceea? întrebă Trifon. -O, Doamne, răspunse omul acela, sabia aceasta este de mare folos, că ea omoară singură pe cine vei porunci. -Așa? Atunci schimbăm! Și schimbă numai decît. Dar îndată ce-și văzu Trifon sabia în mână, îi porunci să omoare pe omul care l-a înșelat cu mărgeaua. Și sabia îndată-i tăie capul, iar Trifon își luă mărgeaua. Acum avea și mărgea și sabie. (Pop-Reteganul 1986, p. 5). Vezi și la Boer et alii 1975, p. 83; Sbierea 1971, p.178.

³¹ Ispirescu 1984, p. 163, 197-198, 202 etc.

pușculiță cu apă).³² În fine, chiar dacă este slab reprezentată, este de amintit și categoria **obiectelor magice malefice**, care îl situează pe erou în vecinătatea morții.³³

Este momentul a aminti și despre episoadele care vizează reglementarea cutumiar-juridică a unor nedreptăți comise pe parcursului firului epic, așa-numitele **ordalii de final**. Trădat, uneori chiar omorât!, pe parcursul desfășurării acțiunii (de frații săi de sânge sau de cruce), eroul sau comunitatea vor recurge la final, ca o judecată divină care să reliefeze sau să pedepsească atitudinile morale versus non-morale, la proba armelor. Acestea, în mod explicit aruncate în sus, vor avea menirea de a pedepsi vinovații sau a sublinia nevinovăția.

Uneori, la nivel de reacție (epic-)finală, avem de-a face fie cu *pedeapsă completă* a eroului principal sau a cuiva apropiat (→ *pedepsirea trădătorilor cu moartea*), fie cu o *semi-pedeapsă fizică*, grefată moralizator pe una etică. Astfel, în basmul *Voinicul Ierculean, ficioru-iepii* (colecția P. Ugliș-Delapeșica), după tradiționala confruntare fizică pentru dovedirea primultaneității,³⁴ urmează un pasaj extrem de important care, din perspectiva mitică a ritualului de înfrățire, determină și explică relația dintre *pur* și *impur*, *inferior* și *superior*, dintre *deja* și *nu-încă*, sugerând fie o alterare a acestui ritual (*prin trădarea, nerespectarea jurământului încheiat*), fie tocmai greutatea unui astfel de ritual (*prin ceea ce se poate întâmpla în cazul nerespectării ritualului*)³⁵, această menționare a viitoarei pedepse de aplicat în cazul trădării, fiind reiterată și la momentul transgresării acestei lumi și trecerii în lumea cealaltă.³⁶ În mod firesc, după afirmarea și reiterarea principală a înfrățirii, condiționată de respectarea unei norme, dar, mai ales, după flagranta încălcare a principiului de bază al acestei înfrățiri³⁷, eroul va transgresa slăbiciunile psihologice de dinainte (= repetarea condiției *sine qua non* pentru înfrățire, repetarea pedepsei *de aplicat*), convertind aceste slăbiciuni într-un plan superior al moralului, al sacrului de respectat.³⁸

Dar, cu raportare directă la acest subiectul abordat, este de amintit momentul ordaliilor de final, armele folosite spre judecare fiind arhaice. Avem astfel: ●*pietre trase cu praștia în sus*³⁹, ●*săgeți*⁴⁰, ●*aruncarea în sus a paloșului*⁴¹, a *sabiei*⁴², a unor *buzdugane*⁴³, a ●*unor sulite*⁴⁴ ori a unei *țoidii*

³² Pop-Reteganul 1986, p. 84.

³³ Este vorba despre niște *ite* care, puse pe corp, duc la transformarea unei ființe malefice într-un *cavaler înzăuat*, cu puteri magice peste medie, eroul fiind nevoit să anuleze acest avantaj magic pentru a o putea învinge în luptă: [...] *Viind baba la dânsul, începu să-i vorbească cu niște graiuri mieroase și ademenitoare, de ar fi supus pe nu știu ce voinic de ar fi fost. Fiul împăratului știa la ce să se aștepte, și sta și el gata de luptă. Încă vorbind, baba se făcea că nu știu ce căuta prin casă, și luând niște ite ce erau agățate într-un cui, le puse pe dânsa. Odată se schimbă într-o cătană cu sabia goală în mână. Atunci și fiul împăratului, fără a mai zăbovi nici o clipă, și mai iute decât ai gândi, scoase paloșul și îi tăie capul, retezându-l de nouă ori. Vezi că așa îl învățase fata. Afurisita de babă așa cu capul retezat sărea prin casă de colo până colo, căutând cada cu sufletele, ca să le soarbă, și dacă n-o găsi, căzu jos și crăpă.* (Ispirescu 1984, p. 199-200).

³⁴ Ugliș-Delapeșica 1968, p. 289-290.

³⁵ [...] *- Bine! - răspunse Ierculean, se împăcară și se prinseră frați de cruce – dar bagă de samă, că acela dintre noi care se va dovedi că nu-i frate de cruce adevărat, unde-i stau picioarele, acolo îi va sta capul. - Bine, frate – răspunse Strâmbă-Lemne – așa să fie!; [...] - Bine! răspunse Ierculean, și se prinseră frați de cruce, dar acela dintre noi care nu-și va ține frăția curată, unde-i stau picioarele, acolo îi va sta capul! - Bine! frate – răspunse Sfarmă-Piatră, așa să fie!*” (Ibidem).

³⁶ Ibidem, p. 291.

³⁷ Care futilizează însăși *tipul de relație dintre eroul principal și eroii secundari*, foștii săi frați de cruce, aceștia devenind, prin încălcarea înțelegerii, dușmani, asemeni zmeilor care răpiseră fetele de împărat și pe care eroul îi ucisese...

³⁸ Ugliș-Delapeșica 1968, p. 295.

³⁹ Crețu 2010, I, p. 96-97; Ispirescu 1984, p. 234.

⁴⁰ Crețu 2010, I, p. 45, 384; Nijloveanu 1982, p. 24; Nișcov 1996, p. 304-305; Marian 1986, p. 287-288.

⁴¹ Nijloveanu 1982, p. 154; Oprișan 2005, III, p. 110; Pop-Reteganul 1986, p. 318 (un singur paloș taie dintr-o lovitură, capetele celor 3 frați de cruce ai eroului!); Șerb 1967, I, p. 51-52.

⁴² Oprișan 2005, III, p. 127.

⁴³ Chivu 1988, p. 174.

(suliță ceva mai primitivă)⁴⁵, uciderea vinovaților făcându-se totdeauna prin intermediul judecății morale a divinului.⁴⁶ Că astfel de judecăți erau importante într-o colectivitate cu o mentalitate tradițională, ne-o sugerează pasajul final al unui basm din colecția lui P. Ispirescu (*Pasărea măiastră*), unde judecata fraților trădători este cerută în mod expres de fiul cel mic (= cel trădat), dar, foarte important!, pusă totalmente la dispoziția *divinului*. Această drastică atitudine și judecată cerută de erou (→ *cel trădat*) și aplicată de *divin* (→ *cel care apreciază moralitatea celui trădat*)

[...]Neavând încotro, **se duseră înaintea bisericii și puseră trei uleie depărtate deopotrivă unul de altul. Intrară fiecare cu picioarele în câte unul, și aruncară cu praștia în sus câte o piatră: pietrele fraților celor mari se întoarseră și loviră pe fiecare în cap cu așa tărie, încât rămaseră morți. Piatra însă a fiului celui mic de împărat căzu dinaintea lui.**⁴⁷

subliniază, fără doar și poate, nu doar actualitatea și necesitatea judecății/sacrificiului⁴⁸, ci și caracterul mitic al acestui ritual-judecată (vezi folosirea unor sintagme precum *Împăratul n-avu ce zice; Neavând încotro*), vechimea substratului mitic (= folosirea praștiei, caracterul colectiv al judecății-sacrificiului - *Lumea se adunase de se uita la astă judecată dumnezeiască...*).

Dincolo de justetea deciziei și de rolul hotărâtor avut de cineva îndrituit/investit ca atare⁴⁹, rar rolul de justițiar și-l asumă unul dintre adjutanții eroului, cum este cazul unui basm din colecția P. Ispirescu (*Țugulea, fiul unchiașului și al mătușii*), chiar dacă, în subsidiar, tot o pedeapsă divină este considerată.⁵⁰ La polul opus avem un tip de reacție mai degrabă *permisivă/nediscordantă* decât *punitivă*: eroul, chiar trădat, chiar supus (indirect) unei eventuale morți, nu se lasă decât parțial antrenat de încălcarea normelor elementare de comportament.⁵¹ Legat de astfel de ordalii de final, un foarte interesant aspect ne parvine dintr-un basm al colecției Gr. Crețu (*Basmul cu Fiul Vacii*),

⁴⁴ Crețu 2010, II, p. 348; Pop-Reteganul 1986, p. 318; Vasiliu 1958, p. 231-232.

⁴⁵ Nijloveanu 1982, p. 559.

⁴⁶ Cu rezervele de rigoare și fără a putea fi considerată o restaurare ontologică a unui vechi ritual sacrificial, o legătură mitic-organică **ar putea fi posibilă** între *ordaliile de final* ale basmului fantastic românesc și unele ritualuri magice/ceremonii sacrificiale din perioada precreștină a populației autohtone (ceremonialul sacrificial al dacilor cu trimiterea unui sol către divinitatea supremă prin aruncarea sa în sulite, amintit de Herodot - 1961, IV, 94, dar și cu ritualul magico-meteorologic prin care dacia îl condiționau sau ajutau pe Gebeleizis – despre acest ritual și semnificațiile lui magico-religioase, avem inspirate rânduri la Eliade 1980, p. 64-68). Rezervele mele vizează progresia dialectică a unui atare moment ritualic, cu implicații/temeiuri colective și cosmice la nivelul miturilor amintite, versus degradarea/diluarea înspre un moment justițiar care vine să sublinieze destinul individualist al eroului de basm. Dar, repet, *posibil* prin implicarea directă sau indirectă a divinității într-un asemenea moment în care morala unei comunități închise ia hotărâri juridice invocând imparțialitatea *divinului*...

⁴⁷ Ispirescu 1984, p. 234 (cu sublinierile mele, C.C.).

⁴⁸ „Nu există nimic în sacrificiu care să nu fie rigid fixat de tradiție” spunea R. Girard (1995, 46), aserțiune care, la nivelul basmului citat supra, își are o puternică certificare în *mentalitatea, atitudinea, reacția* eroului principal, care nu ezită să spună „Tată, înainte de a mulțumi lui Dumnezeu că m-am întors sănătos, să mergem câteșitrei frații înaintea lui la judecată”! (Ispirescu 1984, p. 234).

⁴⁹ Spre exemplu, la Nijloveanu 1982, p. 300-301, împăratul, tatăl celor 3 frați (cei 2 mai mari, trădători și mincinoși, respectiv cel mic, trădat) hotărăște pedepsirea celor 2 fii mai mari prin ruperea cu cai!

⁵⁰ [...] *Intrând în curte, ursul începu să mormăie. Frații ieșiră afară speriați și se luă după urs, ursul coti și se întoarse lângă Țugulea. Între acestea, fata îi luă armele de unde le pusese frații lui și întâmpină pe Țugulea cu ele. Iară vulturul se repezi la coșar, unde era calul lui Țugulea care tot nicheza, îi dezlegă căpăstrul cu coicul, și el veni lângă stăpănu-său. Ursul și vulturul își luară ziua bună după ce-l văzură înarmat și plecară zicându-i să se păzească a nu cădea în capcană. După plecarea lor, Țugulea intră în casă, la părinți. Ei nu-l mai cunoșteau. Dară fata, cu lacrimile șiroaie pe obraz, le povesti adevărata istorie a omorârei lui Țugulea. Frații lui Țugulea adunase pe toți megieșii, zicând că a intrat ursul în sat. Când veniră și văzură pe Țugulea, rămaseră ca bătuți de Dumnezeu. Calul lui Țugulea sări și-i omorî pe amândoi cu picioarele, apoi veni lângă stăpânul lui cel adevărat, lăcrimă și îi linse mâinile. Când auziră megieșii faptele cele proclepte ale fraților lui, ziseră că urgia lui Dumnezeu a căzut peste dânșii, omorându-i calul.*” (Ispirescu 1984, p.254).

⁵¹ Ugliș-Delapecica 1968, p. 233.

basm în care actul verificării adevărului prin tragerea unor săgeți în sus, este precedat de îmbrăcarea unor „cămăși ale morții”:

[...] La urmă s-a întâlnit cu frații lui și le-a zis: - Vă mulțămesc fraților, că la bună stare m-ați adus și bun gând mi-ați fost având. Apoi după vorba lui s-au îmbrăcat toți cu câte o cămașă și au aruncat toți câte o săgeată în sus și la toți le-au căzut săgețile în cap și i-au omorât, afară de Fiul Vacii, care a avut numai gânduri bune. Și a trăit mai departe în casa aceea din pădure, cu nevasta și băiatul lui, până la adânci bătrânețe.⁵²

În mod evident, disjuncția binelui și a răului este calapodul pe care autorul anonim de basm marșează: prin aplicarea unei pedepse (fie și parțiale) de către erou fraților săi, autorul satisface setea de dreptate, de corect a auditoriului (recte, elemente din păturile inferioare ale societății tradiționale, în care abuzurile, nedreptățile socio-politice ale păturii superioare erau omniprezente), reiterând, totodată, și structura de *valori de respectat* a acelei comunități. Exotică, prin alegerea și conotarea istorică a metodei de pedepsire, este arderea pe rug a fratelui cel rău, cel care nu pregetase să îi scoată ochii fratelui său și să îl lase în pădure⁵³...

Hermeneuticile (reductive, instaurative, convergente) ale armelor magice din basmul fantastic românesc. Și câteva concluzii

S-a spus că, „*Prin capacitatea sa de a intensifica emoția corpurilor, imaginația întărește legătura ce formează, deformează, transformă, grupează reprezentări ale lumii sociale care, fără ea, ar fi inerte*”⁵⁴. Într-o supoziție ipotetică, eliminând din epicul basmului fantastic românesc prezența și funcțiile diferitelor arme magice, din perspectiva supozițiilor ficționale (adică tocmai cele *care fac basmul posibil*), s-ar putea spune că acesta ar deveni o entitate inexistentă. Căci, este evident, armele magice sunt mai mult decât expresiile (neipotetice ale) unei realități ficționale, care condiționează, determină sau diferențiază realitatea imediată a basmului de realitatea „posibilă” a criticii științifice. Nu spunea G. Călinescu⁵⁵ că, „*de fapt, ființele și obiectele năzdrăvane nu sunt atât dovezi de credință în forțele supranaturale, cât mijloacele de satisfacere ale unei necesități legitime printr-o soluție repede și de imaginație*”? În basmul fantastic românesc și cu privire particulară asupra armelor magice folosite de erou pentru facilitarea sau îndeplinirea sarcinilor sale ori, dimpotrivă, de eroii negativi, care încearcă să obstrucționeze acțiunea sau traiectul eroului, relativul (de tip științific) pe care îl conțin aceste arme magice, nu își are locul în ficțiune. Altfel spus, cu siguranță armele magice nu sunt simple mijloace fictive prin care eroul realizează actul eroic. După cum nu sunt nici totdeauna „mijloace fixe” de rupere a nivelului de percepere ontologică între gândirea și existența lumii/Lumii din basmul românesc. Spre exemplu, obiectele magice curente ale basmului românesc⁵⁶ își găsesc mereu și inevitabil corespondențe în practicile magice tradiționale.⁵⁷ Fără a se constitui într-o pură întâmplare, majoritatea *obiectelor magice* din basmul românesc, sunt obiecte care au și la nivelul mentalului tradițional, *virtuți/conotații magice*.

⁵² Crețu 2010, I, p. 384.

⁵³ [...] *Deci pre împăratul Roșu și pre toți meseanii lui cuprinzându-l o gele afundă pentru patimile străinului suferite de către fratele lui de un sânge, l-au legat pre mire bot și aducând în avliă (ocol) 10 care de spini, l-au suit pe căpița lor și l-au ars de viu ca pre un fecior fără suflet, deși i-a rugat străinul să nu-l pedepsească așa tare, iară pre mireasă o au dat după străin și au început a ține de nou ospățul.* (Boer et alii 1975, p. 62-63).

⁵⁴ Lantz 2000, p. 205.

⁵⁵ Călinescu 1965, p. 166.

⁵⁶ Prin *obiecte magice curente* înțelegând obiectele folosite de eroii basmelor într-un timp și spațiu-limită, cu funcții prestabilite și materializare specifică: *peria*, *țesala* sau *pieptămul* aruncat de către erou înapoia sa, materializează de fiecare dată o pădure deasă; *cutea* sau *gresia* – un munte înalt; *năframa*, *ștergarul*, o apă mare; *frâul*, totdeauna dăruit eroului de către un inițiat, prin simpla scuturare, duce la apariția unui cal cu atribuții magice (clarviziune, capacitate și/sau cunoștințe de metamorfozare, de transgresare a timpului sacru) etc.

⁵⁷ Vezi Cioancă 2016, p. 428-432.

De remarcat este și un aspect foarte important pentru concluziile de tras: armele folosite de eroul basmului românesc (arme cu virtuți magice sau doar arme de folosit), rar ies din tiparul armelor îndeobște folosite în epoca medievală și modernă a României.⁵⁸ Astfel, pentru tipul de arme eminamente medievale menționate în basmele citate de-a lungul studiului (arme cum sunt *arcu*, *ghioaga*, *sabia*, *spada*, *paloșul*), avem mențiuni istorice privind organizarea într-o breaslă proprie a meseriașilor (din Sibiu, Sighișoara, Sebeș, Orăștie) care făceau arcu, ceva mai târziu (1492) având chiar turn propriu⁵⁹; totodată, pe lângă armele de calitate superioară cumpărate din alte țări (arme albe, arme de foc), sunt menționați și meșteri autohtoni.⁶⁰ Dacă despre acest tip de arme (albe și de foc) avem dovezi îndestulătoare, cu certificări ale esențelor lemnoase utilizate la confecționarea arcurilor, distanța bății acestora, despre armele pentru lupta corp la corp etc.⁶¹, ceva mai puține mențiuni avem despre alte tipuri de arme (*buzdugan*, *biciul de luptă*), prezente și în basme.⁶²

În acest context este de remarcat particularitatea prezentă în basmul *George cel Viteaz* din colecția P. Ispirescu, basm unde eroul, nemulțumit de calitatea inferioară a armelor confecționate din *metal obișnuit*, *neîncărcat simbolic*, își făurește singur arme dintr-o vână de fier:

[...]Apoi voinicul, punând capul scorpiei într-un burduf, și în celălalt cărbunii ce făcuse, se întoarse la prăvălia stăpânului său, își luă fierul pentru care muncise un an și se puse a-și făuri o sabie și un buzdugan. După ce le isprăvi, își încercă sabia, dând cu dânsa într-un drug de fier, și se rupse în două; o lepădă și, luând buzduganul, îl aruncă în slava cerului, și când căzu jos se turti; îl lepădă și pe acesta. Acum ce era să facă? Sta în loc și fluiera a pagubă. Tot gândindu-se, își aduse aminte a fi văzut, în codrul unde a crescut el, un fier gros înfipt în pământ. Se duse tocmai acolo. Când se apucă să-l scoată, ce să vezi? fierul nu era înfipt, ci era o vână din munți. Se apucă de el, îl trase, îl smuci, îl răsuci, până ce rupând vâna, o smulse și o luă la spinare ca un voinic ce era, se întoarse la prăvălie și izbuti a-și face o sabie și un buzdugan cari să-i fie tovarăși nedespărțiți. După aceea se duse cu tovarășii săi la fântâna botezului și le boteză, punând săbiei numele de <<Balmut, ajutătorul meu>>, și buzduganului <<Omorătorul vrăjmașilor mei>>; apoi se întoarse iarăși la prăvălie ca să-și ia ziua bună, fiindcă voia să plece să-și caute părinții. Când se întoarse la prăvălie, găsi pe toți morți bușteni. Pasămite ei, în lipsa lui, căutară în burduful său, și dete peste capul scorpiei. Câți o văzură, toți muriră. Dacă văzu așa, îi păru rău; dară n-avu ce face.⁶³

Sunt câteva elemente în acest pasaj citat supra care, prin „exotismul” lor, merită o atenție sporită. În primul rând, avem mențiunea „*își luă fierul pentru care muncise un an și se puse a-și făuri o sabie și un buzdugan*”. Dincolo de raritatea sa, de dificultatea obținerii metalului de prelucrat în perioadele arhaice⁶⁴, se știe, *fierul* a fost considerat, de-a lungul vremii, un metal ambivalent. Pornind de la dificultățile prelucrării sale la nivelul epocilor arhaice, dificultăți care au generat numeroase mituri și mai ales interdicții explicate de unii autori⁶⁵, dacă la nivel mitologic, fierul a fost investit cu conotații malefice⁶⁶, în cultura tradițională românească, acest metal a fost

⁵⁸ Parpală 2009; Vlădescu et alii 1973 etc.

⁵⁹ Pascu 1954, p. 70, 173.

⁶⁰ Spre exemplu: la Târgoviște, în 1431, este amintit un *Mihai faur*, în Moldova, la 1442, fiind menționat *Sfatul săbiilor* (Olteanu, Șerban 1969, p. 65).

⁶¹ Vezi Parpală 2009, p. 190-195, 200-203.

⁶² *Ibidem*, p. 196.

⁶³ Ispirescu 1984, p. 106.

⁶⁴ Cele mai vechi obiecte din fier, descoperite în arealul Caucaz-Taurus, fiind datate pe la 1500 î.Hr., abia din secolele IX-VIII generalizându-se și în Europa – existând două perioade ale fierului: *cultura Hallstatt* (cca. 800-500 î.Hr.) și *cultura La Tène* (cca. 500-200 î.Hr.)

⁶⁵ J.G. Frazer (1980, II, p. 189): [...] *Superstiția care interzicea folosirea fierului datează poate de la începuturile istoriei societății, când fierul era încă o noutate privită de mulți, în consecință, cu suspiciune și fără plăcere...*

⁶⁶ De exemplu, în Egiptul antic acest „*metal spurcat*” era atribuit al zeului morții, *Seth*, care își ucisese propriul frate, pe *Osiris*; în mitologia veterotestamentară (I, Regi, 6, 7), vorbindu-se despre construcția templului, este menționat: „*Când s-a construit casa, s-au întrebuințat pietre cioplite gata înainte de a fi*

conotat *magic*, obiectele de fier având totdeauna rol apotropaic.⁶⁷ Un alt element cu substanță mitică (și caz unic în lumea basmului românesc), este **botezarea armelor de fier** făurite de către acest erou, remarcată și de G. Călinescu⁶⁸, care făcea apropierea cu sabia lui Roland, *Durandal*, sabie cu caracter sacru după cum spunea Jacques Le Goff.⁶⁹ În plus, această dublă consacrare (*făurirea armelor cu propria mână, din metal original, respectiv botezarea acestora*), readuce în prim-plan considerațiile unor autori cu privire la atribuțiile magice ale fierului, atribuții rezultate din contopirea proprietăților *fierului ceresc* (meteoritic) cu cele ale *fierului htonian*.⁷⁰ În fine, confecționarea, botezarea și folosirea de către eroul sus-numit, *George cel Viteaz*, și a unei arme rudimentare precum *buzduganul* (la origini o coadă de lemn cu un cap metalic, cele de fier apărând odată cu armurile conform opiniilor unor autori⁷¹, *extrem de rară în cazul eroului de basm, această armă fiind apanajul zmeilor*), ne poate sugera atât vechimea acestui basm (ori, măcar substratul pre-creștin), dar, și o oarecare apropiere cu *miticul* (vezi arma folosită de *Herakles*, *buzdugan* sau *măciucă*, primită de eroul grec de la *Hephaistos*⁷², *ciocanul* lui *Thor*, *vajra* zeului *Indra* etc.).

Dacă la nivelul basmului fantastic românesc făurirea și, mai ales!, botezarea armelor folosite de către un erou se constituie într-un caz singular, la nivelul miticului este o practică obișnuită care, o dată în plus, vine să sugereze și să sublinieze liniile de forță ale imaginarului care aduce și atribuie, în real, virtuți fictive unor arme care pot să facă diferența. Dintre cele mai cunoscute ficțiuni culturale vizând arme, amintesc: *Sfânta Lance/Sulița lui Longinus/Sulița Destinului* (sulița cu care Longinus, un soldat roman, l-ar fi împuns pe Iisus, cel răstignit pe cruce...); *ciocanul lui Thor* (arma teribilă cu care acest zeu îl va ucide pe șarpele Jormungand, în lupta Ragnarokului...); *Narayanastra* zeului Vishu (un fel de armă nucleară...); *Hrunting* și *Naegling*, săbiile lui Beowulf; săgeata lui Brahma; *Kodandam*, arcul lui Rama; *Gandiva*, arcul indestructibil creat de Brahma și folosit mai târziu de Arjuna; *Zulfîqar* (sabia trimisă din paradis de către profetul Mahomed vărului său, Ali Ibn Abi Talib, 601-661); *Durandal*, sabia indestructibilă a lui Roland; *Joyeuse*, sabia lui Charlemagne, *Tizona* și *Colanda*, săbiile eroului El Cid; *Ame-no-nuboko* (halebarda care ar fi format prima insulă japoneză); *Kusanagi-no-Tsurugi* (sau *Sabia norilor care formează raiul*), legendara sabie japoneză; *Honjo Masamune*, o celebră sabie creată de Goro Nyudo Masamune (cca. 1264-1343), considerată tezaur național etc.⁷³

Tot din categoria armelor (rudimentare) primite, confecționate și/sau utilizate de eroii basmului românesc, este de amintit *arcul*, mai ales când acesta este confecționat și dăruit eroului de către divinitatea supremă (*Dumnezeu*):

[...]Apoi moșul luă o viță din capul fetei, făcu niște lațuri și un arculeț, și dându-le băiatului, le zise: - Acuma aveți pâne. Cu asta prindeți păsărele ca să aveți ce mânca. -Mulțumim, tată moșule, mulțumim, răspunseră amândoi deodată. Apoi moșul învăță pe băiat cu să se întrebuinteze cu lațurile și cu arcul, îi lăsă acolo și el se făcu nevăzut.⁷⁴

---

aduse acolo, așa că nici ciocan, nici secure, nici o unealtă de fier nu s-a auzit în casă în timpul construirii"; în mitologia Greciei, *vârsta de fier* este considerată de Hesiod perioada cea mai rea a omenirii, o adevărată pedeapsă trimisă de zei: „Să fi murit mult mai devreme, născându-mă mult mai târziu!” (Hesiod 1987, p. 47-48) etc.

⁶⁷ Candrea 1999, p. 246-247; Gorovei 2003, p. 86; Olteanu 1998a, p. 112-113; Idem, 1998b, p. 227-228 etc.

⁶⁸ Călinescu 1965, p. 168.

⁶⁹ [...] *Eroul Roland se distinge și prin posesia și utilizarea unor obiecte impregnate de un caracter sacru. Este vorba, în primul rând, de spada sa, Durandal, care are un nume, la fel ca o ființă vie, și este tovarășa nedespărțită a lui Roland.* (Le Goff 2010, p. 212).

⁷⁰ Vulcănescu 1987, p. 416.

⁷¹ Parpală 2009, p. 195-196.

⁷² Diodor 1981, 4, XIV, 3.

⁷³ O listă cu cele mai cunoscute arme magice folosite de personaje mitice sau istorice, poate fi consultată la https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_magical_weapons (accesat la 02.02.2017).

⁷⁴ Ispirescu 1984, p. 258.

În acest caz, apropierea cu modelul mitic grecesc este facilă: Făt-Frumos primește de la *Dumnezeu* un arc, pe care tot divinitatea îl învătă cum să îl folosească, întocmai cum și *Herakles* primește de la un zeu arcul său, tot zeul fiind cel care îl va instrui în arta tragerii cu arcul:

[...] Întorcându-se din luptele lui, zeii, fiecare în parte, pentru a-i înlesni o viață tihnită și pentru a-l face să se vesească în adunările cele mari, la sărbătoriri și la întreceri, i-au dăruit – slăvindul – un dar potrivit. Atena îi dădu un peplos, iar Hefaistos o măciucă și o platoșă. [...] Dintre ceilalți zei, Poseidon i-a dăruit cai, Hermes o sabie, Apollo un arc – învățându-l pe viteaz să-l mânuiască.⁷⁵

Cum spuneam la începutul acestei cercetări, *iminența folosirii* sau *imperativul recurgerii* la arme cu attribute/funcții magice pentru împlinirea dezideratului, ne ajută să înțelegem mecanismul gândirii care a stat în spatele unor producții literare precum basmele fantastice. Este de subliniat aici simbolismul acordat unor astfel de arme folosite și de către eroul basmului fantastic românesc. **Arcul**, spre exemplu, este considerat o emblema regală, fiind un atribut al zeilor solari (→ Apollo), având și conotație dinamizant-erotică (zeii dragostei - Amor, Kama etc., fiind arcași neîntrecuți). După unii autori, arcul este și un „*instrument al răzbunării cerești, săgeata fiind identificată cu fulgerul și cu razele soarelui*”⁷⁶, aici fiind de reamintit momentul ordaliilor de final ale unor basme în care arma folosită este arcul/săgeata (vezi supra, nota 40). **Măciuca**, armă a războinicului arhaic (precum Heracles), devenită **buzdugan** în epoca prelucrării metalelor, simbolizează forța brută și primitivă, incontrollabilă. De altfel, în majoritatea basmelor românești, este arma preferată a zmeilor, ființe teratologice care o folosesc fie în luptă, fie pentru a-și anunța venirea acasă (vezi supra, nota 28). Potrivit unor autori, măciuca/buzduganul ar fi și simbol al confreriilor de inițiere războinică, de stipulat fiind, în acest context, ceea ce credea M. Eliade despre o astfel de armă: „*Astfel, ea a rămas arma țăranilor români de-a lungul întregului Ev Mediu și până în timpurile moderne și mai ales încă arma specifică în <<jocurile tinerilor>> (călușarii) în care subzistă mereu amintirea confreriilor războinice*”.⁷⁷ Nu întâmplător, aruncarea buzduganului se constituie într-unul dintre momentele principale ale *junilor brașoveni*, obicei practicat în zilele de Paști...⁷⁸ **Paloșul** din basmele amintite de-a lungul prezentelor rânduri, este simbol al dreptății, puterii, curajului, credinței jurate, dar și al amenințării, al răzbunării, al morții⁷⁹. „*Această armă, în accepțiunea ei simbolică, figurează un principiu masculin, activ și transformator: taie tot ce este nedemn, infructuos, steril, dar apără viața, onoarea și credința*”.⁸⁰ În fine, **săgeata** este asemuită de specialiști cu raza solară fecundată și iluminatoare, având toate conotațiile unor simboluri ascensionale (→ simbol al cunoașterii rapide/intuiției, al depășirii condiției normale, al eliberării imaginaire de distanță și greutate, o anticipare mentală a realizării unui scop etc.).⁸¹ În acest sens, de reamintit este ritualul practicat de geto-daci în legătură cu Gebeleizis.⁸²

Într-o societate tradițională fără un puternic, continuu fundal cărturăresc precum cea românească, generatoare și consumatoare de basm fantastic, este evident că, la nivel epic, *imaginația* a preluat, a determinat sau a influențat ceea ce unii au numit „*vocabularul*

⁷⁵ Diodor 1981, 4, XIV, 3.

⁷⁶ Evseev 1994, p. 16-17.

⁷⁷ Eliade 1980, p. 88.

⁷⁸ Mușlea 1972, p. 87.

⁷⁹ De la unele expresii consacrate (vezi rezolvarea cu sabia în problema nodului gordian; *sabia cu două tășuri*, dictonul *Cel ce ridică sabia, de ea va pieri*, motivul *sabiei lui Damocles* etc.), și până la simbolistica acordată unor cuvinte exprimate de Iisus („*Să nu credeți că am venit să aduc pace pe pământ; n-am venit să aduc pace, ci sabie*” – Matei, 10, 34, cu sublinierea mea, C.C.), această armă este asociată în basmul fantastic românesc luptei contra demonilor, răului, întunericii, haosului etc., o dovadă irefutabilă fiind dărurirea, la nașterea eroului și de către o divinitate de rang superior (Dumnezeu și/sau Sf. Petre), a unui paloș (vezi supra, nota 24)...

⁸⁰ Evseev 1994, p. 127.

⁸¹ *Ibidem*, p. 163.

⁸² Eliade 1980, p. 64-68.

simbolismului”⁸³. Căci, pe urmele lui R. Caillois, care considera sacrul „o energie primejdioasă, de neînțeles, greu manevrabilă, eminamente eficace”⁸⁴ și având în vedere că, „De vreme ce reprezentarea simbolică nu poate niciodată să fie confirmată prin prezentarea pur și simplu a ceea ce ea semnifică, simbolul, în ultimă instanță nu valorează decât prin el însuși”⁸⁵, pot spune că nevoia de a folosi, pentru reușita finală, obiecte îndeobște banale, din cotidianul tradițional (brâu, frâu, năframă, ștergar, culișer, cute, gresie, bătă, jiloveață, piuă etc.)⁸⁶, dar investite (în virtutea sensibilității specifice *imaginarului*), cu *atribute/funcții/semnificații alegorice/cosmice*, re-aduce în prim-plan cadrul arhetipal în care a apărut, s-a format și/sau a căpătat *semnificație* o producție literară precum basmul fantastic.

Or, basmul fantastic românesc este locul (epic) în care *totul este posibil, fără ca totul să fie permis* (→ *orice este realizabil, nu oricine realizând orice-ul*). Ca atare, parafrazându-l pe R. Caillois, pentru cel care se hotărăște să recurgă la atribuțiile/funcțiile magice ale unor astfel de arme întru reușita finală, problema constă în a ști când și cum să folosească aceste atribuții/funcții magice pentru interesele sale, „protejându-se pe de altă parte de riscurile inerente folosirii unei forțe atât de anevoie de stăpânit. Cu cât scopul urmărit este mai considerabil, cu atât e și intervenția ei mai necesară, iar folosirea-i periculoasă”⁸⁷. Invariabil, eroul primește aceste arme magice *înainte* de intrarea într-un *timp* și *spațiu limită*, în care capacitățile sale (fizice și/sau psihice) nu mai sunt vitale pentru reușita finală, timp și spațiu limită în care nici măcar capacitățile clarvăzătoare sau abilitățile fizic-fantastice (de metamorfozare, de zbor etc.) ale îndrumătorului său, îndeosebi calul⁸⁸, nu mai sunt îndeajuns pentru ducerea la bun sfârșit a demersului inițial al eroului. Iar folosirea acestor arme magice nu face decât să reliefeze, o dată în plus, tocmai impasul (de natură *ne-reală, ne-profană*) în care ajunge eroul: „Actul magic intervenea de obicei cu ocazia unei activități sau acțiuni importante, al cărei rezultat nu sta cu certitudine în puterea omului”⁸⁹.

Cu alte cuvinte, recurgerea la astfel de arme magice nu reprezintă, în subsidiar, decât o (*altă*) *inițiere*, obligatorie aș spune: fără utilizarea acestor arme magice, traseul de până atunci al eroului (recte: *înainte de folosirea lor*), chiar dacă acest traseu presupunea eliminarea (deja a) unor primejdii/alte inițieri, este pus sub semnul irealizabilului.⁹⁰ Spre exemplu, fără arma magică căpătată de erou de la un *inițiat* (*Dumnezeu*, un moș, o babă, o sfântă – *Luni, Miercuri, Vineri, Sâmbătă, Duminică*, - o zână etc.), obiect *furat* sau *substituit* cu unul asemănător, dar, *fără atribuțiile magice ale obiectului original*, eroul este fie ridiculizat⁹¹, fie se află în vecinătatea morții iminente:

⁸³ Pentru multitudinea și confuzia cu care sunt folosiți termenii legați de *imaginar*, vezi Durand 1999, p. 13 și urmât.

⁸⁴ Caillois 2006, p. 23.

⁸⁵ Durand 1999, p. 17-18.

⁸⁶ Vezi Cioancă 2016.

⁸⁷ Caillois 2006, p. 23.

⁸⁸ Cal (*re*)găsit tot pe cale magică (→ proba tăvii cu jăratec), sau căpătat de la ființe malefic-fantastice (→ în urma unor sarcini de îndeplinit).

⁸⁹ Malinowski 1993, p. 40.

⁹⁰ [...]Eroul fabulos se află în fața unei probleme – de a învinge un dușman colosal, de a scăpa de o urmărire, de a se urca în aer sau a se coborî în mare. Atunci el recurge la mijloacele tehnice pe care i le oferă ingeniul popular și care, dacă sunt de ordin fantastic, simbolizează totuși un deziderat al umanității, rezolvat astăzi în multe cazuri pe cale științifică. (Călinescu 1965, p. 166).

⁹¹ Cazul obiectelor care vizează *materialul* imediat (hrana, spre exemplu): [...]când gătară vorbele acestea, numai se minunară și se pocoziră, văzând că e drept ce le-a zis țiganul, finul lor. Asta ne-a fi și nouă bună – cugetară ei, cum să face s-o luăm de la țigan? În urmă nașa zisă: - Măi bărbate, haid' să-ascundem masa asta. -E! dar ce va zice țiganul atunci? -I vom da lui a noastră cea din pod, căci seamănă cu asta. Cum ziseră așa și făcură. [...]Când ajunse în ușa bordeiului strigă: - No baba mea și puradeii mei, de aci încolo nu mai flămânziți, ci veți trăi ca domnii. Haideți, dragii tatii, aci, pe lângă masa aceasta și așteptați să zic, să vină mâncările. Începu deci: Scumpă masă/de mătășă/ia aminte/ de te-ntinde/cu mâncări/cu țigări/și cu vin/de-l pelin. Sta țiganca, stau copii cu gurile căscate, dar sta și

[...]Scăldându-se așa și nebăgând de samă, iată că vine un om și-i schimbă sabia, punându-i una asemenea în loc. După ce au ieșit Petrea Făt-Frumos din apă – căci așa se chema acest voinic, n-au mai băgat sama, ori de-i sabia sa au ba, ci numai s-au îmbrăcat și au purces mai departe. Mergând Petrea Făt-Frumos amu cât au mers, iată că vede o oaste înăntea sa că se apropie nespuse de iute. El scoate sabia ca totdeauna și începe a face sămn, dar în zadar! Oastea se apropia din ce în ce mai tare. El s-au mirat numai, ce să fie aceasta, și-și căută sabia, și văzând-o că nu-i a sa, au înghețat numai și au zis: - Acu-i pace și de mine! Rămas așa fără nici un ajutori și fără nădejde de scăpare, s-au descălicat și au așteptat moartea ca un voinic. Sosind oastea la dânsul, l-au încongiurat și mi l-au dumicat tot bucățele și după aceea l-au făcut grămadă și au lăsat-o acolo spre mncarea corbilor.⁹²

Aceste două exemple citate supra, nu vorbesc, fără îndoială, decât despre raportarea firească a omului *nu-pe-deplin-inițiat* în fața *naturii magicului*, a cărei configurație, structură și funcționalitate este cuprinsă și surprinsă în mod inspirat de către J. Maxwell: „*Ritul magic este expresia unei voințe puternice, afirmată în fiecare detaliu al ritualului, tinzând la subjugarea ființelor supranaturale sau la dominarea forțelor naturale care, în mod obișnuit, scapă puterii omului*”⁹³...

Referințe bibliografice

- Augé 1995** - M. Augé, *Religie și antropologie* (Trad. și prefață de I. Pânzaru), Ed. Jurnalul Literar, București, 1995.
- Bârlea 1966** - Ov. Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, vol. I-III, Ed. pentru Literatură, București, 1966.
- Boer et alii 1975** - D. Boer, M.V. Stănescu Arădanul, Șt. Cacoveanu, *Povești din Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975.
- Caillois 2006** - R. Caillois, *Omul și sacrul* (Trad. D. Pavel), Ed. Nemira, București, 2006
- Candrea 1999** - I.A. Candrea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică* (Studiu introductiv de Lucia Berdan), Ed. Polirom, Iași, 1999.
- Călinescu 1965** - G. Călinescu, *Estetica basmului*, Editura pentru Literatură, București, 1965.
- Cătană 1984** - G. Cătană, *Basme, povești și balade*, Ed. Facla, Timișoara, 1984.
- Chivu 1988** - I. Chivu, *Basmul cu Soarele și Luna. Din basmele Spațiului și Timpului* (Antologie, prefață și bibliografie de I. Chivu), Ed. Minerva, București, 1988.
- Cioancă 2015a** – C. Cioancă, *Motivul fecioarei războinice din basmul fantastic românesc*, în *Memoria Ethnologica*, nr. 54-55, ianuarie – iunie 2015 (An XV), Baia Mare, 2015, p. 46-61.
- Cioancă 2015b** – C. Cioancă, *Mistagogia botezului în basmul fantastic românesc*, în *Terra Sebv. Acta Mvsei Sabesiensis*, nr. 7, 2015, p. 663-683.
- Cioancă 2016** – C. Cioancă, *Hermeneutica obiectelor magice din basmul fantastic românesc*, în *Danubius*, XXXIV, 2016, p. 419-444.
- Cioancă 2017** – C. Cioancă, *The Intimacy symbols in the Romanian fairytale: Theoxenia*, în *Myth, Symbol and Ritual: Elucidatory Paths to Fantastic Unreality* (vol. dedicat *International Conference on Mythology and Folklore*, 1st edition, 8-9 March, Bucharest, Romania, 2015), Cambridge Scholars Publishing, 2017 (sub tipar).

țiganul așteptând să vină ceva, dar nu venea nimic. Mai zise o dată, zise ș-a doua oară și-a treia oară, dar nu plăti nimic. În urmă se mânie, luă săcurea și-o tăie toată în bucăți, apoi zise muierei sale: - Tu, muiere, văd că Dumnezeu m-a înșelat, că nu mi-a lăsat darul, cum mi l-a fost dat bătrânul cu masa. Să-mi faci mie o turtă de cenușă ca și care mi-ai făcut-o ieri, căci eu acum chiar vreau să mă duc, că unde-ntâlnesc pe Dumnezeu acolo să-l bat, până nu-mi dă tot ce-mi trebuie mie. Auzit-ai tu? (Pop-Reteganul 1986, p. 42).

⁹² Sbierea 1971, p. 162.

⁹³ Maxwell 1995, p. 13.

- Crețu 2010** - Gr. Crețu, *Basme populare românești*, vol. I-II (Ediție îngrijită de I. Datcu, I. Stănculescu, Prefață de I. Datcu), Ed. Saeculum I.O., București, 2010.
- Diodor 1981** - Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică* (Trad. R. Hâncu, Vl. Iliescu, studiu introductiv și note istorice de Vl. Iliescu), Ed. Sport-Turism, București, 1981.
- Durand 1999** - G. Durand, *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul* (Trad. de M. Constantinescu, Anișoara Boboceu), Ed. Nemira, București, 1999.
- Durkheim 1995** - É. Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase* (Trad. Magda Jeanrenaud, S. Lupescu, prefață de G. Ferreol), Ed. Polirom, Iași, 1995.
- Eliade 1980** - M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Khan. Studii comparative despre religiile și folclorul Daciei și Europei Orientale* (Trad. de Maria Ivănescu și C. Ivănescu), Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980.
- Eliade 2000** - M. Eliade, *Sacral și profanul* (Trad. Brândușa Prelipceanu), Ed. Humanitas, București, 2000.
- Evseev 1994** - I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1994.
- Frazer 1980** - J.G. Frazer, *Creanga de aur*, vol. I-V (Trad., prefață și tabel cronologic - O. Nistor, Note - Gabriela Duda), Ed. Minerva, București, 1980.
- Fundescu 2010** - I.C. Fundescu, *Basme, orații, păcălituri și ghicitori*, în vol. *Basmele românilor*, IV, Ed. Curtea Veche, București [1867] 2010, pp. 186-250.
- Girard 1995** - R. Girard, *Violența și sacralul* (Trad. Mona Antohi), Ed. Nemira, București, 1995.
- Ghinoiu 1999** - I. Ghinoiu, *Lumea de aici, lumea de dincolo. Ipoteze românești ale nemuririi*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1999.
- Ghinoiu 2004** - I. Ghinoiu, *Cărările sufletului*, Ed. Etnologică, București, 2004.
- Gennep 1996** - A. van Gennep, *Riturile de trecere* (Trad. Lucia Berdan, Nora Vasilescu, studiu introductiv - N. Constantinescu, postfață - Lucia Berdan), Ed. Polirom, Iași, 1996.
- Gorovei 2003** - A. Gorovei, *Credințe și superstiții ale poporului român*, Ed. Grai și Suflet - Cultura Națională, București, 2003.
- Hasdeu 2000** - B.P. Hasdeu, *Literatură populară. Basme populare românești* (Ediție îngrijită de Lia Stoica Vasilescu, Prefață de Ov. Bârlea), Ed. Grai și Suflet - Cultura Națională, București, 2000.
- Hesiod 1987** - Hesiod, *Munci și zile*, în vol. *Hesiod - Orfeu: Poeme* (Trad., prefață, note de I. Acsan), Ed. Minerva, București, 1987.
- Ispirescu 1984** - P. Ispirescu, *Legende sau Basmele românilor*, Ed. Facla, Timișoara, 1984.
- Lantz 2000** - P. Lantz, *Simbolism individual (singular), simbolism colectiv*, în vol. *Mituri, rituri, simboluri în societatea contemporană* (coord. - Monique Segre, trad. Beatrice Stanciu), Ed. Amarcord, Timișoara, 2000.
- Le Goff 2010** - J. Le Goff, *Eroi și minuni ale Evului Mediu* (Trad. Gabriela Șiclovan), Ed. Cartier, Chișinău, 2010.
- Lévy-Bruhl 1949** - L. Lévy-Bruhl, *Carnets*, PUF (1re édition), Paris, 1949.
- Malinowski 1993** - B. Malinowski, *Magie, știință și religie* (Trad., cuvânt introductiv de Nora Vasilescu), Ed. Moldova, Iași, 1993.
- Marian 1986** - S. Fl., Marian, *Basme populare românești* (Ediție îngrijită și prefață P. Leu), Ed. Minerva, București, 1986.
- Micu Moldovan 1987** - I. Micu Moldovan, *Povești populare din Transilvania, culese prin elevii școlilor din Blaj* (Ediție îngrijită de I. Cuceu și Maria Cuceu, Prefață de Ov. Bârlea), Ed. Minerva, București, 1987.
- Mauss, Hibert 1996** - M. Mauss, H. Hubert, *Teoria generală a magiei* (Trad. Ingrid Ilinca, S. Lupescu, prefață de N. Gavriluță), Ed. Polirom, Iași, 1996.
- Maxwell 1995** - J. Maxwell, *Magia* (Trad. de Maria Ivănescu), Ed. Univers Enciclopedic, București, 1995.

- Niculiță-Voronca 1998** - Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I-II (Ediție îngrijită de V. Durnea, studiu introductiv de Lucia Berdan), Ed. Polirom, Iași, 1998.
- Nijloveanu 1982** - I. Nijloveanu, *Folclor din Oltenia și Muntenia (VIII). Basme populare românești*, Ed. Minerva, București, 1982.
- Nișcov 1979** - Viorica Nișcov, *Cele trei rodii aurite. O istorie a basmelor românești în texte* (Prefață, antologie, bibliografie și traduceri de Viorica Nișcov), Ed. Minerva, București, 1979.
- Nișcov 1996** - Viorica Nișcov, *A fost de unde n-a fost. Basmul. popular românesc*, Ed. Humanitas, București, 1996.
- Olteanu 1998a** - Antoaneta, Olteanu, *Metamorfozele sacrului: dicționar de mitologie populară*, Ed. Paideia, București, 1998.
- Olteanu 1998b** - Antoaneta Olteanu, *Ipostaze ale maleficului în medicina magică*, Ed. Paideia, București, 1998.
- Olteanu, Șerban 1969** - Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, Ed. Academiei, București, 1969.
- Oprișan 2005-2006** - I. Oprișan, *Basme fantastice românești*, vol. I-XI, Ed. Vestala, București, 2005-2006.
- Parpală 2009** - Monica Parpală, *Tipuri de arme folosite în Țările Române în secolele XIV-XVI, în Museum. Studii și comunicări științifice* (Golești, Argeș), IX, 2009, p.183-203.
- Pascu 1954** - Șt Pascu, *Meșteșugurile din Țara Românească până în secolul al XVII-lea*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1954.
- Păun, Angelescu 1989** - O. Păun, S. Angelescu, *Basme, cântece bătrânești și doine*, Ed. Minerva, București, 1989.
- Popescu 2010** – N.D. Popescu, *Carte de basme. Culegere de basme și legende românești*, în vol. *Basmele românilor*, V, Ed. Curtea Veche, [1892] 2010, p. 5-205.
- Pop-Reteganul 1986** - I. Pop-Reteganul, *Povești ardelenesti. Basme, legende, snoave, tradiții și povestiri* (Ediție îngrijită și cuvânt introductiv de V. Netea), Ed. Minerva, București, 1986.
- Robea 1986** - M. M. Robea, *Folclor din Oltenia și Muntenia (IX). Basme populare românești*, Ed. Minerva, București, 1986.
- Sandu Timoc 1988** - C. Sandu Timoc, *Povești populare românești*, Ed. Minerva, București, 1988.
- Sbierea 1971** - I. G. Sbierea, *Povești și poezii populare românești*, Ed. Minerva, București, 1971.
- Stăncescu 1980** - D. Stăncescu, *Basme culese din popor*, Ed. Ion Creangă, București, 1980.
- Șerb 1967** - I. Șerb, *Făt-Frumos cu părul de aur. Basme populare românești*, vol. I-II (Ediție îngrijită de I. Șerb), Ed. pentru Literatură, București, 1967.
- Tambiah 1973** - S.Tambiah, *Form and Meaning of Magical Acts: A Point of View*, în vol. *Modes of Thought: Essay on Thinking in Western and Non-Western Societies* (ed. - R. Horton, R. Finnegan), Faber&Faber, Londra, 1973, pp. 199-229.
- Thomas 1971** - K. Thomas, *Religion and the Decline of Magic: Studies in Popular Beliefs in Sixteenth and Seventeenth Century England*, Weidenfeld & Nicholson, Londra, 1971..
- Ugliș-Delapecica 1968** - P. Ugliș-Delapecica, *Poezii și basme populare din Crișana și Banat*, Editura pentru Literatură, București, 1968.
- Vasiliu 1958** - Al. Vasiliu, *Povești*, Ed. Tineretului, București, 1958.
- Vlădescu et alii 1973** - C. Vlădescu, C. Konig, D. Popa, *Arme în muzeele din România*, Ed. Meridiane, București, 1973.
- Vulcănescu 1987** - R. Vulcănescu, *Mitologie română*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1987.
- Wunenburger 2009** – J.-J. Wunenburger, *Imaginarul* (Trad. de D. Ciontescu-Samfireag, Ediție îngrijită și prefață de I. Bușe), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2009.

„Adevărul ca luminarea, până nu suflă în ea
nu-și pierde lumina sa, așa și adevărul,
până nu-i suflă minciuni, el nu se stinge.”

M. Eminescu, *Opere*, VI, p. 376

Rezumat: Recenzia prezintă fisurile din argumentația eseului semnat de Lucian Boia *Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea și desfacerea unui mit*, Humanitas, 2015, pornit de la premiza unui mit configurat în jurul vieții și operei poetului, ceea ce este o exagerare peste marginile conceptului de mit și un excurs lipsit de probe... mitologice, întrucât erori, falsuri, clișee, prejudecăți și minciuni nu pot structura un mit.

Cuvinte cheie: *absolut, mit, Eminescu, Eminowicz, alienație, sacru și eseu*

Abstract: The review shows the fissures in the argumentation of the essay signed by Lucian Boia *Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea și desfacerea unui mit* (Mihai Eminescu, the Absolute Romanian. Making and Unmaking a Myth), Humanitas, 2015, started from the premise of a myth configured around the life and work of the poet, which is an exaggeration beyond the limits of the idea of myth and an excursus without... mythological evidence, as errors, forgery, clichés, prejudices and lies cannot structure a myth.

Keywords: *absolute, myth, Eminescu, Eminowicz, alienation, sacred and essay*

Am citit cu îndoită atenție cartea istoricului Lucian Boia, *Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea și desfacerea unui mit*, Humanitas, București, 2015, pe de o parte în speranța că voi afla noutăți despre „marele poet național”, ca să folosesc cea mai tocită și hulită sintagmă consacrată lui Mihail Eminescu, iar pe de altă parte, din pricina faimei de răsturnac al afirmațiilor intrate în oceanul demistificator al marelui nostru eseist național.

Din păcate, n-am citit cartea *Istorie și mit în conștiința românească*, deși edițiile se rostogolesc vertiginos – 1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011 –, unde istoricul include „în marea colecție de mituri naționale” românești și mitul eminescian; reluarea și augmentarea discuției se datoresc însă volumului *Mihai Eminescu, poet național român. Istoria și analiza unui mit cultural*, culegere întocmită de Ioana Bot, 2001, și cărții lui Iulian Costache, *Eminescu. Negocierea unei imagini*, 2008, ceea ce pune cititorul în gardă că aceste opuri ar fi și sursele de documentare ale eseistului. Pentru un eseu ar fi îndestul, pentru pătrunderea și desfacerea unui mit e cam puțin.

În fapt cultural, miturile românești sunt și foarte firave și foarte puține, în cazul în care cercetătorul domeniului se înveșmântă în straiul prudenței că nu orice buturugă sau bolovan iscă mituri. Cu atât mai dificil e de conturat un mit cultural Eminescu, pentru care nu avem la îndemână vreun element comparativ, întrucât istoria literaturii universale nu înregistrează încă un mit Shakespeare, altul Goethe, altul Pușchin, altul Mickiewicz, altul Whitman, altul Petöfi ș.a.m.d. Dar nici măcar doi poeți cu o soartă similară cu a lui Eminescu, Friedrich Hölderlin la germani și Gerard de Nerval la francezi, n-au avut „privilegiul” unor mituri corespunzătoare.

Ca de obicei, românii sunt cei mai înverșunați protocroniaci.

Dintre eminescologi, Theodor Codreanu e singurul care a încercat să dibuiască un element specific unui mit în destinul poetului M. Eminescu și anume *sacrificiul, Mitul Eminescu*, Editura Junimea, Iași, 2004, cu o demonstrație bine articulată. Numai că doar sacrificiul, fie asumat de către victimă, fie comandat de forțe oculte, nu-i suficient pentru alcătuirea structurii unui adevărat mit. Sacrificiul are menirea de a produce o renovație, ceea ce nu s-a întâmplat în cazul jertfei și morții lui

Eminescu. Oricum, lectura cărții lui Theodor Codreanu i-ar fi oferit lui Lucian Boia mai multe și mai consistente probe pentru a încerca creionarea unui mit cultural-politic.

Dar se prea poate ca marea pasiune și harul istoricului Lucian Boia de-a confecțiunea mituri să fie măcar în scopul de a le dărâma, întocmai ca un copil șugubăț care își meștește cu sânge jucării doar să le hăcuiească apoi cu deplină bucurie.

De mirarea însă că Lucian Boia nu pornește la drum cu binecunoscutul pasaj din *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* de G. Călinescu, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, despre cele patru mituri fundamentale ale poporului român:

„Întâiul mit e *Traian și Dochia*, simbolizând constituirea însăși a poporului român. El a încântat pe romanticii noștri în frunte cu Asachi, care e primul getizant. Propriu zis circulă numele de Traian, de Dochia, Dochia, în colinde. Asachi a răspândit povestea Dochiei, fata lui Decebal, urmărită de Traian și prefăcută de Zamolxe la rugămintea ei în stâncă spre a scăpa de urmăritor. [...]

Al doilea mit, cu ecou mai larg, e *Miorița*, cu punctul de plecare în cântecul bătrânesc publicat de V. Alecsandri. Proporțiile mitului au crescut în vremea din urmă până într-atâta încât s-au făcut comparații cu Divina Comedia și mulți îl socotesc ca momentul inițial al oricărei culturi autohtone. Aci e simbolizată existența pastorală a poporului român și chiar unitatea lui în mijlocul real al țării reprezentat de lanțul carpatic. [...]

Mitul *Meșterului Manole* (*Mănăstirea Argeșului* din culegerea lui V. Alecsandri) are mereu o iradiațiune puternică. Tema, ca întotdeauna în astfel de împrejurări, e de o circulație mai largă decât solul țării, însă versiunea română este originală și autohtonizată întrucât se leagă de vestita biserică de la Curtea de Argeș, a lui Neagoe... [...]

Al patrulea mit este erotic. *Sburătorul* (care sub alt nume există și la popoarele înconjurătoare) este un demon frumos, un Eros adolescent, care dă fetelor pubere turburările și tânjirile întâiei iubiri. [...]

Aceste patru mituri înfățișează patru probleme fundamentale: nașterea poporului român, situația cosmică a omului, problema creației (și am putea zice în termeni moderni: a culturii) și sexualitatea.” (op. cit., p. 62-64)

Între timp, după trei sferturi de veac de la asemenea aserțiuni, s-a dovedit că nu toate cele patru mituri fundamentale au temeiuri: *Traian și Dochia* era o invenție a lui Gheorghe Asachi; *Miorița* are o variantă colindă încă la anul 1794, culeasă de căpitanul Ioan Șincai, fratele cărturarului ardelean Gheorghe Șincai. Iar existența pastorală a poporului român s-a văzut cam firavă întrucât dintr-un sat abia dacă 10-15 bărbați practicau oieritul sau transhumanța. Din cele aproximativ 2000 de variante ale *Mioriței* (balade și colinde), nimic nu ne îndreptățește să considerăm scenariul ritualic din asemenea texte relictă unui mit și nu putem vorbi despre un veritabil element mitologic decât în cazul imaginii *A lumii mireasă* (fata de maior, fată de crai, cam de peste plai...)

Balada *Meșterului Manole*, zice lumea bună, că vorbește despre jertfa creației artistice, când, în fapt epic, poporul ține să arate cum pedepsește Dumnezeu un creator care, prin puterea și măiestrie artei sale, săvârșește o jertfă păgână, în pofida interdicției „Să nu ucizi”, pentru a preamări credința în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh. Astfel că legenda ar povesti cum s-a iscat o fântână de lacrimi lângă Biserica din Râscruci (o constelație din preajma Zodiei Țapului la solstițiul de iarnă).

Singurul subiect care conservă un substrat mitic pare a fi *Zburătorul*, bântuind prin basme, balade, eresurile și spaimile tineretului român de la orașe și sate.

Totuși generozitatea mitologică a „divinului critic” G. Călinescu nu l-a îndrituit să-l considere și pe poetul M. Eminescu un mit, până în 1941, nu chiar fundamental, dar nici măcar demn de luat în seamă.

Să ne lămurim însă în ce constă mitul M. Eminescu din viziunea istoricului Lucian Boia: „Mitul Eminescu este o construcție, într-un fel necesară, izvorâtă din complexe culturale românești.” (p. 30) Adică nu din viața și opera poetului Mihail Eminescu?

Altfel spus, în urma celor 4000 de exemplare răspândite din volumul *Poesii*, editat de Maiorescu în anii 1884, 1885, 1888 și 1889, elita intelectuală românească nu provoacă un potop de cronici, recenzii și aprecieri critice în revistele și ziarele din ținuturile românești, ci doar... un mit. Pe care

istoricul Lucian Boia îl analizează cu atenție: „Prima fază a mitului eminescian stă aproape exclusiv sub semnul poeziei. Și, încă mai limitativ, sub semnul poeziei „desăvârșite” a ultimilor ani. Un mit de asemenea amplexare înălțat pe numai câteva zeci de piese poetice!” (p. 38) Adică nu există!

În fapt, un mit veritabil și nu iscat „din complexele culturii românești” ar fi fost de așteptat să pornească dintr-o convingătoare capodoperă precum *Luceafărul*, în paradigma literaturii unui popor oropsit de istorie.

Din chiar al doilea capitol al eseului, „*Organele-s sfărmate și maestrul e nebun!*”, impresia e alta: „Vor spune cei pătrunși de superioritatea absolută a poetului că în cazul lui nu de mit este vorba, ci de purul adevăr. Cu alte cuvinte, Eminescu e într-adevăr chiar atât de mare pe cât îl arată mitul. Chiar de-ar fi așa, o asemenea judecată nu schimbă cu nimic fondul problemei. Mitul e *altceva*. Arghezi, și el un mare poet, poate nu la fel de mare ca Eminescu, totuși suficient de mare (în acest punct discuția riscă să devină cam școlărească!) nu se bucură defel de un asemenea privilegiu. Un personaj este mitificat atunci când o comunicare se oglindește în el, se recunoaște în el, apelează la el ca la un spirit călăuzitor. Cu toate motivele din lume sau cu mai puține motive, lucrul acesta nici nu mai contează: odată zămislit, într-un context anume, mitul ajunge să aibă o viață proprie, care nu mai e subordonată realității înconjurătoare.” (p. 15-16) Ce-ar putea fi totuși mitul în care Arghezi ar fi la fel de mare ca Eminescu?

În sfârșit, ni se lămurește că mitul este o minciună, dar nu prea otova și nu-i de înțeles despre ce „privilegiu” ar fi vorba în cazul lui Eminescu. Capodopera *Luceafărul* se publică în Almanachulu Societății Academice „România Jună” din Viena în aprilie 1883, iar volumul *Poesii* iese de sub tipar în ziua de 20 decembrie 1883, când poetul împlinea 34 de ani, dacă îi socotim vârsta după însemnarea olografă din registrul Junimii: „20 decembrie 1849, Sf. Ignat, Botoșani”.

Apreciază cineva, la acea vreme, aceste două momente faste din literatura română? Nici măcar Academia Română nu i-a acordat un premiu, după cum observa peste câțiva ani Iosif Vulcan: „Eminescu, unul din cei mai buni poeți români, zace bolnav de mai mult timp. Cum suntem informați, duce chiar și lipsă. Județul său natal i-a venit întru ajutor și i-a votat o sumuliță pentru întreținere. Dar publicul român? Dar aceia toți câți s-au inspirat din lira lui Eminescu și sunt încântați de geniul lui, de ce nu-și fac datoria? La alte națiuni demult s-ar fi inițiat o colecție și s-ar fi adunat sume frumoase. Noi ne mulțumim a lăuda pe poeții și bărbații noștri de litere, dar nu jertfim o lăscăe frântă pentru ei și-i lăsăm să moară de foame. Dar Academia Română? De ce nu i-a acordat încă nici un premiu? Pentru că Eminescu nu ș-a prezentat la concurs colecția de poezii? Dar conform statutelor, fiecare membru al Academiei are dreptul d-a recomanda orice carte ce-i pare meritorie în literatura română. Însă nici unul nu și-a adus aminte de Eminescu!” („Familia”, Oradea, nr. 29 din 19 / 31 iulie 1887, p. 345)

Premiul „Năsturel Herescu” din partea Academiei Române a fost conferit lui Iuliu I. Roșca, pentru piesa de teatru *Fata de la Cozia*, București, 1886, jucată de altfel în 1883 la Teatrul Național din București, autorul fiind un frecventator al seratelor din salonul criticului Titu Maiorescu și nimeni altul decât un comisar în Prefectura Poliției din capitala Regatului României. Premiu academic însuma doar 4000 de lei, cu care bolnavul Eminescu putea trăi liniștit măcar 16 luni de zile. Să fi fost însă dramaturgul premiat chiar șeful ierarhic al poliștilor Ilie Nicolescu, aflat, ca din în tâmplare, în casa lui Maiorescu, în dimineața zilei de marți, 28 iunie 1883, nu cu multă vreme înainte de sosirea poetului în vizită la marele său protector?

Astfel lucra mitul în anii în care Eminescu încă trăia de azi pe mâine și singura înlesnire ce i s-a acordat cu mărînimie a fost ... privilegiul nebuniei!

Apoi, vreme de aproape jumătate de veac de la moartea poetului nu s-au găsit mijloace, nici timp, nici loc pentru ridicarea unei statui în capitala țării, precum glosa înverșunat Perpessicius într-o notă răzleață, *Indezirabilul Eminescu*, „Cuvântul”, București, an IX, nr. 2914, din 7 iunie 1933: „*Toate încercările de a încetățeni amintirea lui Eminescu în această Capitală a tuturor schilodelilor politice, în bronz și marmură, au rămas fără ecou. Capitala care l-a martirizat nu-l dorește nici după moarte. Urmașii eminențelor electorale nu cedează cu nici un chip barajul. Surghiunit în marginea*

Capitalei, în mormântul de la Belu, ei își socotesc datoria împlinită dacă i-au pus la cap, cum a cerut dînsul, un tei.

Cît despre luceafăr, poartă singur de grijă să lumineze...”

Capitolul III, *Admiratori, critici, contestatari*, din eseul semnat de Lucian Boia, înfățișează mai la obiect fluxul receptării critice la poeziei lui Eminescu, dar într-un mod aleatoriu, dacă nu chiar dezordonat pentru probitatea unui istoric, șiragul fiind: Alexandru Grama, *Mihail Eminescu. Studiu critic*, Blaj, 1891; Nicolae Petrașcu, *Mihail Eminescu. Studiu critic*, 1892; Aron Densușianu, *Istoria limbii și literaturii române*, ediția a II-a, Iași, 1894, p. 301-303; Ilie Cristea, *Viața și opera lui Eminescu*, Budapesta, 1895; Anghel Demetriescu, *Mihail Eminescu*, București, 1903, și Ion Scurtu, *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften*, Leipzig, 1903, ca să ne oprim în capul veacului al XX-lea.

Alcătuiesc aceste modeste studii un fundament pentru un mit Eminescu? Au provocat serbări închinare poetului, i s-au înălțat monumente pe la crucea drumurilor, au fost ridicați autorii în slava cerului? Nimic semnificativ și explicația o dă chiar eseistul: „S-ar spune chiar că mitul s-a constituit în ciuda absenței unui mesaj național semnificativ” (p. 48) Din ce pricină și în care scop? Absolut hazardat! Avem, așadar, un mit fără de adevăr și fără de semnificație.

Octav Minar, colecționar de documente eminesciene și biograf – „Intră în scenă în momentul când, odată cu amplificarea peste margini a mitului eminescian, crește consistent și interesul pentru viața poetului.” –, publică trei volume, *Cum a iubit Eminescu* (1911), *Veronica Micle – muza lui Eminescu* (1914) și *Simfonia venețiană* (1936), pe care istoricul Lucian Boia le critică aspru tocmai pentru faptul că falsurile colportorului nu-l ajută la ornamentația mitului eminescian. Or, în acest punct, eseistul ar fi trebuit să abandoneze fgașul problematic al mitului și s-o cotească ceva mai spornic pe cărarea mistificațiilor. Iar despre alți comentatori și glosatori – Nicolae Iorga, Eugen Lovinescu, G. Călinescu, Garabet Ibrăileanu – numai de bine!

Mai mult: „Bătălia mitologică s-a desfășurat, nu mai puțin intens, în jurul fondului psihologic și comportamental al poetului. Să fi fost nebunia, declanșată în 1883, un accident neașteptat, sau consecința unei predispoziții genetice. Pentru N. Zaharia, nu există îndoială: Eminescu a fost un nevrotizat, un dezechilibrat.” (p.111)

În zadar urmărește cititorul să vadă între cine și cine „s-a desfășurat bătălia mitologică”, când anume și în ce spațiu (naval, terestru, aerian, academic sau fantastic); în zadar va căuta elemente din fondul „psihologic și comportamental al poetului”, urmarea logică e doar că G. Călinescu l-a considerat pe poet un „copil al naturii”, așadar nu „tarat psihic”, pentru că pe tânărul critic l-a inspirat profesorul italian Ramiro Ortiz: „În viziunea lui Călinescu, *Hyperion* are o latură cât se poate de terestră.” (p.112)

Dar parcă era vorba de ... fondul psihologic și comportamental al poetului, de predispoziții genetice și nicidecum de congruența cu personajul Hyperion! Ecuția redundantă survine și după citarea pasajului care încheie biografia scrisă de G. Călinescu pe o foarte ... înaltă notă mitologică: „Astfel se stinse în al optulea lustru de viață cel mai mare poet pe care l-a ivit și-l va ivi vreodată poate pământul românesc.[...] până când acest pământ să-și strângă toate sevele și să le ridice în țeava subțire a altui crin de tăria parfumurilor sale.”

Și comentariul eseistului: admirativ – „Splendid pasaj, memorabil”; malițios cât cuprinde – „Să nu ne întrebăm de unde știe biograful că așa vor sta lucrurile.”, și fantasmagoric – „*Ieșit din viață, poetul capătă dimensiuni cosmice, devine veșnic precum Hyperion.*” (p. 113)

Asta spre necazul eseistilor care se bulucesc să sfâșie câte o așchie zdrențuită din veșnicia poetului.

Spre a cumpăni dimensiunile „cosmice” căpătate de poetul M. Eminescu în decursul unei jumătăți de veac de la moartea lui ar fi suficient să urmărim cum s-a desfășurat comemorarea de la Academia Română din ziua de vineri, 16 iunie 1939, și avem o mărturie grăitoare în *Jurnalul* prozatorului Liviu Rebreanu:

„*Sedință solemnă la Academie pentru comemorarea cincantenarului morții lui Eminescu. Vine și regele, precedat de Călinescu, Urdăreanu și o serie de miniștri și jumătăți. Publicul puțin și cam*

pestriș. În incintă mai mulți corespondenți și Radu Cosmin în haină gris. (Mai târziu sosește și Bassarabescu în haine maron.) Regele e frumos și parcă puțin trist. Poate moartea lui Condiescu?... Motru face o introducere de vreo zece minute, apoi vorbește Caracostea, bine și pe alocuri impresionant. Între ei a spus și regele câteva cuvinte bine improvizate ca totdeauna. Pe urmă regele a coborât în incintă, a felicitat pe Caracostea și a dat mâna simplu cu toți academicienii și apoi s-a retras cu toată suita, ducându-se la concursul hipic.

Iorga n-avea deloc astâmpăr. Din pricina alegerii lui Argentoianu la președinția Senatului. A venit cu o serie de epigrame la adresa lui, iar în timpul conferințelor mi-a cerut un creion și a mai făcut una. Altfel mereu căsca și se plictisea, căutând a vorbi încet în dreapta și stânga, parcă spre a arăta că nu se impresionează de prezența regelui. A întins mâna lui Sadoveanu, cu care nu vorbeau până azi, iar pe urmă i-a dat să citească o piesă a sa Alexandru cel Mare în corectură, plângându-se că n-a fost înțeleasă. Îmi spuse că are acum o piesă Sulla, în care combate dictatura, dacă guvernul nu-i va face plictiseli.

După plecarea regelui, a citit Murnu o așa-zisă conferință despre Eminescu, lamentabilă din toate punctele de vedere. L-am îmbrățișat pe Caracostea. Era emoționat. Vorbeam cu el, Petrovici și Capidan despre greutatea de a vorbi despre Eminescu, în legătură cu Murnu. Toată lumea crede că se pricepe la literatură, când în realitate... «Nu se pricepe deloc!», observă Antipa. «Dar votează!», adaogă ironic Petrovici, cu aluzie la votările contra scriitorilor.” (Liviu Rebreanu, *Jurnal*, II, Text ales și stabilit, studiu introductiv de Puia Florica Rebreanu, Addenda, note și comentarii de Niculae Gheran, Editura Minerva, București, 1984, p. 175)

Într-un cuvânt, o manifestare destul de sobră și doar privilegiul regal pentru „concursul hipic”!

Nimerit ar fi fost ca Lucian Boia să-și pornească totuși demersul critic de la oarece concluzii din investigațiile savantului Mircea Eliade, care, în capitolul I, *Structura miturilor*, din *Aspecte ale mitului*, în românește de Paul G. Dinopol, Prefață de Vasile Nicolescu, Editura Univers, București, 1978, după versiunea franceză a autorului *Aspects du Mythe*, Gallimard, Paris, 1963, tradusă mai întâi în limba engleză și publicată sub titlul *Myth and Reality*, în colecția „Word Perspectives”, a Editurii Harper & Row din New York, 1962, găsea mitului următoarele elemente structurale:

„1 – mitul, așa cum îl trăiesc societățile arhaice, constituie istoria faptelor ființelor supranaturale; 2 – că această istorie este considerată ca fiind absolut adevărată (pentru că se referă la niște realități) și sacră (pentru că este opera ființelor supranaturale); 3 – că mitul se referă întotdeauna la o „creație”, el povestește cum a ajuns un lucru să existe sau cum a luat naștere o comportare, o instituție, un fel de a munci; acesta e motivul pentru care miturile constituie paradigmele oricărui act omenesc semnificativ; 4 – ci, având cunoștință de mit, cunoaștem „originea” lucrurilor și astfel ajungem să le dominăm și să le manipulăm după bunul nostru plac; nu este vorba de o cunoaștere „exterioră”, abstractă, ci de o cunoaștere pe care o „trăim” în chip ritual, fie narind mitul în cursul unei ceremonii, fie efectuind ritualul căruia el îi servește drept justificare; 5 – se poate spune, în sfârșit, că, într-un fel sau altul, „trăim” mitul, în sensul că suntem pătrunși de puterea sacră, exaltantă a evenimentelor pe care ni le rememorăm și le reactualizăm.” (p. 18-19)

Din păcate, nici unul dintre aceste praguri mitice nu se pot repera în ...mitul Eminescu încropit de Lucian Boia, care își centrează investigația pe o accepție superficială și derizorie din limbajul cotidian, cea de a doua semnificația prinsă în *Le petit Larousse en couleurs*, Paris, 1994: „*Mythe* gr. *Mythos* – 1. Récit populaire ou littéraire mettant en scène des êtres surhumains et des actions imaginaires, dans lesquels sont transposés des événements historiques, réels ou souhaités, ou dans lesquels se projettent certains complexes individuels ou certaines structures sous-jacentes des rapports familiaux et sociaux. 2. Construction de l'esprit qui ne repose pas sur un fond de réalité. 3. Représentation symbolique qui influence la vie sociale. Le mythe du progrès.” [În accepția a treia francezii au chiar mituri ...coloniale, precum argumentează Bernard Emont, *Mythes et rêves fondateurs de la Nouvelle-France*, L'Harmattan, Paris, 1985 (despre expediția, viața în Canada și scrierile lui Marc Lescarbot (1575-1640)).

Într-un cuvânt, Lucian Boia incriminează falsitatea din fondul himeric fluturat în jurul vieții și operei lui Mihail Eminescu și se hazardează să scrie vârtos despre expansiunea unui mit eminescian,

după oarece principii și ingrediente, căci: „Geneza oricărui mit presupune o emoție împărtășită. Nu se nasc mituri la „rece”. Două sunt ingredientele care, fuzionând, au declanșat în acest caz procesul mitologic. / Mai întâi, firește poezia. Poezia eminesciană a anilor ultimi, limpede și armonioasă, pe deplin eliberată de „surplusul” și de obscuritățile primei maniere. Inteligibilitatea și muzicalitatea au fost factori decisivi, dat fiind că o mitologie răspunde sentimentului general, nu doar gustului unui cerc de cunoscători rafinați.” (p. 15-16)

Altfel spus, mitul Eminescu răspunde unui sentiment general provocat de falsuri și pentru acest fapt trebuie mai întâi bine temperat și mai apoi distrus cu încetinitorul.

La Steaua „e o problemă astronomică expusă foarte limpede, și o paralelă nu mai puțin limpede între imaginea stelei dispărute și nostalgia trecutei iubiri.” (p. 17) În fapt, e vorba de o parabolă, similară cu cea a *Semănătorului* din Evangheliile.

„Și **Luceafărul** – glosează Lucian Boia – , poemul „suprem” al lui Eminescu, are un înțeles cât se poate de explicit (în ciuda exegeților care au încercat să-l mai complice)” și eseistul reproduce notița poetului pe versiunea **Legenda Luceafărului**: „Aceasta e povestea. Iar înțelesul alegoric ce i-am dat este că, dacă geniul... El n-are moarte, dar n-are nici noroc.” (p. 18)

Dar despre ce geniu e vorba în *Luceafărul*? Sau ce geniu înfățișează Hyperion? Pe eseist nu-l bântuie asemenea întrebare, din moment ce Eminescu se bucură de „privilegiul” de a fi socotit cel mai mare poet român! Ceea ce este un prim ingredient în rețeta mitului eminescian definit de istoricul Lucian Boia.

Al doilea ingredient este „nebulia”... și din acest punct eseistul se zbate și el în capcana alienației poetului, căci „oricare ar fi diagnosticul corect al bolii” – de precizat că nici un medic nu l-a consultat pe pacientul Mihail Eminescu la internarea în stabilimentul dr. Șuțu – „cert este că poetul a suferit o brutală prăbușire psihică și intelectuală”. (p. 21) Sau: „îmbolnăvirea poetului e bine confirmată documentar: „*Eminescu, început de alienație mintală, după părerea mea.*” notează Maiorescu...” (p. 197)

Pe ce-și întemeiază Lucian Boia asemenea afirmație? Doar pe sofisma autorității semnate de Titu Maiorescu – avocat, filosof, literat, politician, dar nu medic! –, care în *Însemnările* sale nota în ziua de luni, 30 mai / 11 iunie 1883: „*Eminescu, început de alienație mintală, după impresia mea.*” Așa stă scris în ediția *Însemnări zilnice*, vol. II (1881-1886), Îngrijită de I. Rădulescu-Pogoneanu, Editura Socec, București, 1939, p. 187.

Numai că, îndată ce mergem la manuscrisul în limba germană:

„Montag 30 Mai 83,

Zu heiss. Heute 6 ½ bei mir zu Mittag der amerikanische Gesandte E. Schuyler, Beldimano, Gane, Jacques und Frau, Kremnitzens, Annette, Eminescu. Sehr gemütlich bis 11 ½ zusammen geblieben. Eminescu Anfang von Irrsinn nach meinem Eindruck.”

Care în traducere înseamnă:

„Luni, 30 mai 1883

Prea cald! Astăzi la 6 ½ la prânz la mine ministrul American E. Schuyler, Beldimano, Gane, Jacques [Negruzzi] și doamna, al-de Kremnitz, Annette, Eminescu. Rămas cu toții în cea mai plăcută atmosferă pînă la 11 ½. Eminescu, început de alienație mentală, după impresia mea.”

Două incongruențe sunt de observat în această notă: una, între ora când oaspeții iau masa – la „6 ½” (seara și în nici un caz dimineața) și cuvântul „Mittag”, pentru că, dacă în limba română „prânz” din traducere poate avea și înțelesul „masă de seară”, în limba germană „Mittagszeit” are sensul de „amiază”. A doua însă e mai semnificativă, căci masa și taifasul boieresc urmează cinci ore „în cea mai plăcută atmosferă”. Doar Eminescu dă impresia, și doar amfitrionului, unui „început de alienație mentală”. Ce va fi făcut poetul? A cântat, a dansat, a fluturat din mâini, a râs zgomotos? S-a hrănit „numai cu narcotice și excitante; abuz de tutun și de cafea..., mâncări și băuturi fără alegere și fără măsură”? Nimic. Sau poate în discuția cu ministrul american va fi expus cu năduf elemente concrete despre expansiunea imperiului Austro-Ungar și a celui German către... Porțile Orientului?

Se prea poate însă ca incongruența dintre „cea mai plăcută atmosferă” și „început de alienație” la Eminescu să provină din inserția ulterioară a ultimei propoziții căci, spre deosebire de notațiile altor

zile, unde criticul lasă un spațiu între o zi și următoarea, aici cuvintele despre Eminescu sunt scrise pe jumătatea rândului de la „zusammen gebliben” în continuare și coborâte în intervalul rămas liber. Propoziția a fost subliniată cu un creion albastru, nu se poate ști dacă de critic sau de către editorul de mai târziu. Destul că pe margine, cu creion roșu, se face trimitere la ziua de joi, 23 iunie 1883.

În ziua de miercuri, 22 iunie / 4 iulie 1883, Maiorescu se îngrijește – printr-o telegramă – să rețină la Hotel Nanoescu din Curtea de Argeș „cea mai bună odae” pentru două persoane: baronul Anton Fr. Saurma, ministrul ambasador al Germaniei la București, și contele Monts.

Nu-i de mirare că, după întrevederea criticului cu ambasadorul Anton Fr. Saurma, următorul simptom al bolii poetului se manifestă mai strașnic și e consemnat de Maiorescu în ziua de joi, 23 iunie, cu doar cinci zile înainte de intrarea în funcțiune a cămeșoiului de forță:

„Donnestag 23 Juni 83.

Sehr warm, Lauerei um vom Hurmuzachi verlangte Erklärung vom Minister des Äusseren. abends th. Rosetti samt Frau und der junge Beldimano bei uns zu Tisch. Auch Eminescu der immer ausgesprochen irrsinnig wird. Sehr erregt, gesteigertes Selbstgefühl (albanisch lernen)! Will Mönch werden, aber in Bukarest bleiben.”

Joi, 23 iunie 1883:

„Foarte cald. Alergătură pentru declarația cerută de Hormuzachi de la Ministerul de externe. Seara Th. Rosetti cu doamna și tânărul Beldimano la noi la masă. Și Eminescu, care devine, din ce în ce mai evident, alienat. Foarte excitat, sentiment al personalității exagerat (să învețe acum albaneza!), vrea să se călugărească, dar să rămână în București.”

Nici din aceste notații nu se întrevede vreun act serios de alienație iar intenția de a se călugări a lui Eminescu poate fi și o formă de protest extremist față de cele ce se petrec în lumea mireană. Dar nici călugări și nici sinuciderea, ca să ne amintim că, într-o însemnare zilnică, la un moment dat și Maiorescu își dorea moartea precipitată de propriul revolver!!!, nu sînt semne de alienație și de „sentiment al personalității exagerat”.

Peste patru zile, duminică, 26 iunie 1883, baronul Saurma se prezintă la ministrul președinte I. C. Brătianu și transmite guvernului român amenințarea – „în secret și precaut, pentru a nu da prilej de iritare” – din partea lui Bismarck: România poate să-și piardă independența și integritatea teritorială dacă mai continuă politica de atracție asupra populației românești din Transilvania: „Un conflict provocat din propria vină cu Austro-Ungaria ar putea fi fatal pentru existența României și ar pune sub semnul întrebării păstrarea integrității ei teritoriale.” (Ein selbstverschuldeter Konflikt mit Österreich-Ungarn könne für die Existenz Rumäniens verhängnisvoll werden und die Aufrechterhaltung der territorialen Integrität in Frage stellen. Dies sei nicht etwa der Ausdruck seiner persönlichen Meinung, sondern die Anschauung des Reichkanzlers, dessen Gabe in die Zukunft zu schauen, nicht unter Zweifel stehen werde.”)

Maiorescu notează și el în însemnările sale zilnice:

„Duminică 26 iunie / 8 iulie 1883. La ora 4 dimineața, înainte de răsăritul soarelui, 15° R. – Eminescu e vorba să plece astăzi la Botoșani, ieri era însă moleșit și mult mai liniștit. – Vrednică de însemnat scrisoare a lui Slavici, care a plecat ieri la Hall, despre ațâțările lui Rosettaki și ale poliției în contra Austro-Ungariei la societatea «Carpații», pe când ministrul Sturdza vrea să potolească lucrurile. – La 6 ½ seara primblare cu trăsura la Măgurele (1 oră), de acolo însă la stînga (privind de la București) pe șosea bună, prin 4 sate (Măgurele, Mierlari, Jilava și încă unul), pe la cimitirul Bellu afară din oraș și la Filaret, acasă, o oră și ½. Încântătoare vieață țărănească duminica pe la ora 8 seara.”

Dar unde este scrisoarea lui Ioan Slavici? Notația criticului inversează lucrurile, căci mai întâi au fost „ațâțările” în legătură cu Societatea „Carpații”, motiv pentru care și Eminescu și Slavici trebuie să părăsească urgent capitala, primul, mergând la Botoșani, iar al doilea peste hotare, la Halle, ca să-și caute de... sănătate. În fapt, amândoi împričinații în Societatea „Carpații” nu au plecat în conformitate cu un plan cunoscut sau perfectat de „amicii reci”: Slavici a mers într-un sat de lângă București, în mod sigur la moșia Oteteleșanu, unde era și profesor la școala boierească de la conac,

iar Eminescu a rămas în București. Plimbarea lui Maiorescu, fără a preciza dacă era împreună cu Livia sau cu altcineva, pe o căldură copleșitoare chiar și la ora 6 seara, trebuie să fi avut o țință urgentă și nu de dragul peisajului estival: întâlnirea cu Ioan Slavici!

În ciuda unei atât de „încântătoare” preumblări, Maiorescu are totuși o noapte agitată: „*Luni 27 iunie / 9 iulie 83. Nu pot dormi bine, la ora 3 deștept și scriind.*”

Dar Titu Maiorescu a consemnat în jurnalul său chiar cele întâmplare în ziua de „*Marți 28 iunie / 10 iulie 1883, București...*”

Astăzi, Marți, la ora 6 dimineața, o carte [de vizită] de la d-na Slavici, la care locuiește Eminescu, cu aceste rânduri scrise: «Domnu Eminescu a înnebunit. Vă rog faceți ceva să mă scap de el, că foarte reu.» Curând după aceea Simțion la mine, întâia oară. M-am dus cu el la Dr. Suțu și am pus să se pregătească în a sa casă de sănătate o cameră pentru Eminescu; am luat asupra mea plata pentru aceasta, 300 de lei pe lună; apoi am venit acasă, am înștiințat încă pe Th. Rosetii despre aceasta. Pe la 10 veni cu trăsura la mine Eminescu, binecuvântă, cu privirea fixă, pe soția mea și pe Ilie Nicolescu care tocmai pleca, mă îmbrățișă tremurând. Eu îi arătai pe Hermes și pe Venus din Melos, la care el zise, cu privirea în extaz: «Lasă, că va reînvia arta antică!» Potrivit înțelegerii [ce avusesem cu Simțion], i-am spus că trebuie să se ducă la Simțion, pentru Societatea «Carpații». Mi-a cerut să-i dau 5 lei pentru trăsura și a plecat cu trăsura acolo [la Simțion]. De acolo e vorba să fie dus la Dr. Suțu. Numai de s-ar face asta fără greutate! – A venit apoi la mine Caragiali, la masă; a izbucnit în lacrimi când a auzit ce e cu Eminescu. – Eu a trebuit să mă duc să pledez la Curtea de casație. Foarte cald! În zilele trecute încercări de aranjament Alex. Soutzo din Atena cu Vlahoutzi.

Ciudat că eu și în acest an intru în călătoria de vacanță cu o scenă de alienație; anul trecut, scena de noapte cu Hella Herrmann, în Iași.” (ibidem, p.191)

Și aceste însemnări stârnesc nedumerire:

1. Câte bilete a primit Maiorescu în acea dimineață despre nebunia lui Eminescu, pentru că Slavici scrie în amintirile sale că el însuși i-a trimis criticului un asemenea bilet prin chiar curierul... Eminescu?

2. De ce nu păstrează criticul biletul de la doamna Slavici alături de scrisoarea, mult mai importantă, de la soțul acesteia?

3. Cum se explică strania coincidență între sosirea biletului d-nei Slavici – la ora 6 dimineața! – și venirea „curând după aceea” – nu mai târziu de 6 și jumătate – a lui Simțion? Nu cumva acesta a fost convocat din ziua precedentă să se prezinte exact la cea oră, 6 și jumătate?

4. Dar prezența comisarului de poliție Ilie Nicolescu în casa lui Titu Maiorescu înainte de ora 10 dimineața și înainte de sosirea lui Eminescu?

5. Biletul d-nei Slavici are în viziunea lui Maiorescu, om al legilor totuși, greutatea unui proces verbal asupra examinării bolnavului de către o comisie de medici, din cât că mentorul Junimii se grăbește la dr. Al. Șuțu să pregătească internarea lui Eminescu?

6. Ce teme pentru diagnoza „alienatului” găsește Maiorescu în scrisa doamnei Slavici când în casa unde locuia M. Eminescu era o permanentă... nebunie conjugală?

7. Cu asemenea preparație pentru încătușarea poetului nu mai era nevoie ca Eminescu „să devină din ce în ce mai evident, alienat”.

Cam acestea ar fi „ingredientele” ce alcătuiesc mitul camizolului de forță în care a fost îndesat ziaristul M. Eminescu la baia Mitrașewski, în ziua de marți, 28 iunie / 10 iulie 1883...

Am reluat și rezumat un pasaj din cartea *Simptomuri politice în boala lui Eminescu*, Timpul, Iași, 2005, sau ediția a doua, Criterion Publishing, București, 2009, tocmai pentru că domnul Lucian Boia o pomenește dar n-a citit-o. Așijderea, nu a citit nici cărțile semnate de Nicolae Georgescu, Theodor Codreanu, Călin L. Cernăianu, Ion Spânu ori analizele medicilor din culegerea *Maladia lui Eminescu și maladiile imaginare ale eminescologilor*, București, 2015. Chiar și o repede ochire i-ar fi furnizat serioase argumente pentru ...desfacerea mitului Eminescu.

Pentru episodul însănătoșirii „pațientului” M. Eminescu în Sanatoriul de la Ober-Döbling e suficient să cităm scrisoarea tânărului medic Sigmund Freud, către logodnica sa, ajuns practicant în spitalul vienez după un an și trei luni de la externarea poetului:

„Către
Martha Bernays

„Luni, 8 iunie, 1885
Sanatoriul din Oberdöbling

Iubițica mea dulce,

Iată că totuși se mai întâmplă câte ceva. Ieri a fost o zi amuzantă, astăzi este abia zece și jumătate, totul mi se pare ciudat și vesel. Aș putea să povestesc mai bine decât să-ți descriu, dar vreau să încerc ce performanță pot să am. Ai văzut vreodată sanatoriul? Ți mai amintești de parcul cel frumos de la capătul străzii Hirschen, cel care se continuă spre Grinzing, acolo unde face strada o curbă? În acel parc, pe o ridicătură mică, se află sanatoriul care se compune din casa „cea mare”, cu două etaje, casa cea mică și o construcție nouă, iar peste drum se află așa numită casa de îngrijire, pentru cazuri foarte grele. La ora opt am ajuns aici cu un baston drept bagaj, și am devenit membru al acestei societăți pestrițe. Trebuie să-ți descriu mai îndeaproape persoanele.

Mai întâi este profesorul N. N., marele stăpân, pe care l-am cunoscut până acum doar din auzite și din văzute. Un domn bătrân, evreu botezat, cu trăsături ale feței destul de schimonosite, cu o perucă mică și mers rigid, datorat fie gutei, fie unei boli nervoase. Este profesor extraordinar în psihiatrie, medic primar la spitalul de nebuni, a fost profesorul lui Meynert, dar elevul l-a eliminat pe profesor din toate pozițiile științifice, numai în practică nu a putut să-l atingă cu nimic. Nu prea este talentat, dar este ceea ce se numește un vechi practician, de un caracter îndoielnic, numai egoist, nu prezintă deloc încredere, dar cu toate că are 65 de ani sau chiar mai mult, nu se dă la o parte de la nici o plăcere.

Sanatoriul îl deține împreună cu un Dr. Obersteiner, care este frate vitreg cu ministrul Haymerle. Pentru că N. N. are o singură fiică iar Obersteiner, un singur fiu, cei doi s-au căsătorit iar tânărul profesor Obersteiner, ginerele lui N. N., este adevăratul conducător al sanatoriului. Obersteiner este prieten cu Breuer, Fleischl, Exner etc., elev al lui Bruecke, și de aceea îl cunosc de multă vreme. Am fost deseori la el afară, pentru a împrumuta de la el cărți de care am nevoie la publicații. Este mic, slab și neprezentabil, dar cu suflet bun, foarte conștiincios și foarte cumsecade.

În știință, este un muncitor foarte bun dar fără mari realizări, ca medic este șovăielnic și modest. Soția este palidă, înaltă, cu trăsături plăcute, seamănă foarte bine cu tatăl ei, conduce latura economică a sanatoriului, se trezește foarte devreme dimineața și muncește peste tot. Am putut să văd și doi copii. Cel mai mare, un băiat, este pe jumătate paralizat din cauza unei boli cerebrale. La masă l-am cunoscut și pe asistentul Dr. K. care se află de 12 ani în casă, un german frumos dar îngrozitor de plictisitor. Este căsătorit, locuiește cu familia în casă, soția lui seamănă frapant cu nepoata mea Pauline. Astăzi sunt plecați amândoi în călătorie.

Personalul casei mai cuprinde un tip impozant, inspector, o domnișoară Toni, la bucătărie, o domnișoară Marie, damă de companie pentru femeile din casă, ambele onorabile, nemumărați paznici, cameriste foarte drăguțe, probabil selecționate de bătrânul profesor. În casă sunt îngrijiți 60 de bolnavi, bolnavi psihici de toate tipurile, de la boli psihice ușoare, pe care omul de rând nu le observă, până la boli psihice grave, ce duc la adâncă întunecare psihică.

Tratamentul medical este redus, se limitează la tratament intern sau chirurgical, de altminteri totul constă în supraveghere, îngrijire, masă, iar bolnavii sunt lăsați să se manifeste singuri. Bucătăria este, bineînțeles, în casă. Bolnavii cu boli ușoare iau masa de prânz împreună cu conducerea, medicul și inspectorul. Sunt desigur numai oameni bogați, conți și contese, baroni și alții asemenea. Piese de rezistență sunt două altețe, prințul S. și prințul M. Acesta din urmă este, după cum îți amintești, un fiu al Mariei Louise, soția lui Napoleon, și, la fel ca și regele nostru, un nepot al regelui Franz. Nici nu poți să crezi ce mizerabil arată acești prinți și conți, deși nu sunt nebuni de fapt, ci doar au un amestec de nebunie și excentricitate.

Și acum despre mine. Am toate motivele să fiu mulțumit de primirea ce mi s-a făcut. Bătrânul profesor m-a tratat cu prietenie, m-a întrebat despre colocviu și bursa de călătorie, pentru care mi-a făcut chiar promisiuni. Ieri, la micul dejun, și astăzi, la cafea, am fost singur cu profesorul. Obersteiner m-a introdus peste tot și este bun ca întotdeauna. Prin câteva diagnostice m-am făcut remarcat, se pare, și el laudă utilizarea mea în relația cu un american ce a sosit alaltăieri, ca și capacitatea mea de a reține numele bolnavilor și fețele lor, deși va vedea pe parcurs câte încurcături voi mai face. Ești foarte bine hrănit, la 11 jumătate al doilea mic dejun, la ora 3 prânzul, ieri am mers în oraș înainte de cină. Pentru că nu am cazare, locuiesc în biblioteca lui, o încăpere răcoroasă cu privire spre toate dealurile din jurul Vienei, încăpere în care se află un microscop și pe pereți o comoară de literatură a sistemului nervos, cu care cu greu te poți plictisi. În afară de asta mi s-a instalat în salomul lui N. N. un colț în care pot să mânânc și să scriu. Acolo se pune masa, dar eu scriu în bibliotecă. Joi se eliberează o cameră pentru mine, unde voi lua singur mesele. Lucrul constă în aceea de a face de la 8 jumătate până la 9 jumătate vizita – împreună, apoi Obersteiner pleacă în oraș și se întoarce între orele 2 și 4, acestea fiind, de fapt, orele între care răspund eu personal, orele în care mai este de făcut și câte ceva medical, ca de exemplu de hrănit cu sonda vreo domnișoară, cum am făcut azi, sau de a da relații când vin vizitatori sau comisii de control. Am timp liber de la vizita de dimineață până la amiază la ora 3, neținând seama de micile întreruperi, și apoi de la 3 până la 7, când iar trebuie să mergi prin saloanele bolnavilor. În general nu este mult de făcut, dacă nu ești director sau bucătar, și s-ar putea trăi idilic aici cu soție și copil, dacă nu ar lipsi elementul stimulator al luptei pentru existență. Dacă afară nu se va putea, și dacă voi dori neapărat să lucrez în anatomia cerebrală, întreb acum soțioara mea, dacă i-ar place o asemenea existență, în care nu trebuie să aibă nici măcar grija bucătăriei. Este peste tot un pro și un contra, dar nu mă face să mă gândesc acum la asta.

Cele trei săptămâni pot să le folosesc și altfel, făcând abstracție de odihnă, de mâncarea bună, și anume scriu un raport medical și strâng literatură pentru o nouă publicație la care se adaugă totuși consultații anatomice. De asemenea voi studia și preparatele pe care le-am făcut luna trecută.

Scrie-mi doar aici, Dr. S. F., medic al sanatoriului Oberdöbling, Str. Hirschen 71, eu doresc să-mi petrec aici cât de mult timp cu putință, pentru ca oamenii să mă folosească și pe mine. Audiențele le țin doar miercuri și vineri, în zilele în care vine și americanul meu, în rest nu prea am ce face în oraș.

Te salută din inimă,

Al tău, Sigmund”

Nu mai comentăm cele scris de Sigmund Freud întrucât oricare cititor poate trage concluzia că în asemenea condiții pacientul M. Eminescu s-a însănătoșit în numai două luni de zile pentru că nu i s-au administrat medicamentele cu care a fost tratat la București.

Scrisoare a fost rezumată de dr. Ovidiu Vuia într-una din cărțile sale – *Itinerare lirice*, Ed. „Făt-Frumos”, București, 1997, p. 69-72 – despre boala lui Eminescu. Eu l-am rugat să-mi trimită textul întreg. Mi-a răspuns supărat că nu am încredere în cele tipărite de el. Am precizat că dacă n-aveam încredere nu-i solicitam documentul. A menționat că era o traducere în limba italiană și nu-l mai poate găsi printre manuscrisele sale. Așa am scris prietenului meu Johannes Laub din Neu-Ulm, Germania, care mi-a expediat o copie xerox din volumul Sigmund Freud, *Brife 1873-1939*, ...von Ernst und Lucie Freud, Fischer Verlag, Frankfurt am Mein, 1968, p. 153-156, și m-am lămurit. Dau aceste amănunte spre a se înțelege necesitatea surselor primare în alcătuirea unui probatoriu oricât de ipotetic.

În orice caz, în camera fiecărui bolnav de la Ober-Döbling era așezat un buchet de trandafiri, după cum scrie același medic practicant: „Ich wollte, ich könnte Dir die schönen Rosen bringen, süßert Schatz, die ich oft in meinem Zimmer finde. Ich habe darin nicht mehr Begünstigung als die moisten Kranken.” [*Vroiam să-ți fi putut aduce niște trandafiri frumoși, scumpă comoară, precum aceia pe care adesea îi găsesc în camera mea. Nu am aici mai multe favoruri decât majoritatea pacienților.*]

Ceea ce oferea altă perspectivă decât camizolul de forță...

Lucian Boia are însă un program ferm și nu peste multă vremea vom trăi bucuria să citim un tratat impresionant sub titlul *Incrementa et decrementa mythorum daco-romanorum*, căci românul, după scrisa bardului de la Mircești, s-a născut poet, adică făcătoriu de mituri; însă degrabă și nesilit de nimeni își trage pe seama că nu pricepe ...sâmburul poeziei – vezi comparația „*Cu cât arată mai bine Venus decât Rodica!*” (p. 8-9) – și-atunci se dă de trei ori peste cap și mintenaș se preface în eseist!

Uneori eseistul nostru flutură și câte o nedumerire rodnică, preluată din *Larousse du XX-e siècle*, care „precizează – de unde informația? – că poetul aparținea unei familii de origine armenească”. Informația provine din Polonia însă n-are nimic din ceea ce s-ar putea numi „ingredient mitic”, drept pentru care voi încerca o scurtă produmerire.

Și anume: Slavistul bucovinean Gr. Nandriș cerceta în urmă cu aproape un veac vestigiile documentare privind *Obârșia poloneză a familiei Eminovici* din Călineștii lui Cuparencu și în articolul cu acest titlu – „Junimea literară”, Cernăuți, 1923 –, prelua și un arbore genealogic al herbului polon Dołęga, având un prim reprezentant în neguțătorul armean *Murad Eminowicz*, ajuns prin 1628 în Cracovia cu numele *Murad Eminek*. Autorul acestei investigații preciza că în cimitirul cracovian Rakowicki există mai multe epitafe cu numele răposăților Eminowicz, în fapt o criptă cu herbul Dołęga deasupra și cel puțin 15 plăci cu inscripția patronimului *Eminowicz*. De observat însă că la polonezi patronimul stă scris *Eminowicz*, în satul Călineștii lui Cuparencu, bunicul lui Mihail Eminescu a fost înregistrat în 1806 cu numele *Iaminovici*, iar în Banat, cei bănuți a fi strămoșii poetului se chemau *Iminovici*. Problema pe care o pune această grafie diferită este dacă radicalul celor trei patronime este unul și același *emin* din limba turcă sau tătară ori în cele trei similare nume de familie au lucrat și alte surse etimologice, precum hipocoristicul *Jamin* din ebraicul Benijamin, polonul *Jaminski* sau chiar formula biblică *Este amin!* – *i-amin*, e adevărat.

Partea interesantă din istoria acestei familii de negustori armeni, înnobilită de regele Poloniei, cu militari de carieră, ingineri, artiști plastici, muzicieni, actori și scriitori stă în faptul că Włodzimierz Eminowicz (1863-1932) s-a preocupat în chip deosebit de poetul român Mihail Eminescu, despre care polonezii bănuiau că descinde din neamul Eminowicz.

Rândurile scrise de Włodzimierz Eminowicz, în „*Ormiańsko-katolickiej Archidiecezji Lwowskiej*”, Lwow, 1928, p. 115-116, nu au fost cunoscute de istoricii literari români și titlul articolului său nu figurează în *Bibliografia M. Eminescu, Opere*, vol. XVII, Partea I (1866-1938), Partea a II-a A și B (1939-1989), Editura Academiei Române, București, 1999 și 2008.

Un text aproape identic a fost tradus și tipărit în ziarul „Îndreptarea” din București (an XIII, nr. 77, marți, 28 aprilie 1931, p. 1-2), cu titlul ***Contribuții la originea lui Mihail Eminescu***, atribuit lui Wladislav Eminowicz (născut în 1837, ofițer de carieră în armata austriacă, avansat până la gradul de locotenent-colonel, participant la luptele insurgente din Chroberz, Grochowiska, Bobrza, Rusinow, Boria sau Lublin, ajungând comandant-șef al trupelor din districtul Sandomierz și murind rănit de un glonț în atacul pentru podul Opatow, în 23 martie 1864), probabil din pricina abrevierii „*Wl.*” pentru prenumele autorului al cărui manuscris ajunge la redacția bucureșteană. Dar abrevierea apare în publicația armeană din Lvov, citată mai sus, încât e posibil ca jurnalistul bucureștean să fi tradus chiar textul polonez tipărit în 1928, cu toate că dă următoarele amănunte: „*Răposatul Wladislav Eminowicz, frate cu marele poet Ludovik Eminowicz, având cunoștință că se înrudește cu marele nostru poet Mihail Eminescu, toată viața a adunat documente asupra familiilor Eminovicilor. Și fiind om bogat a reușit să îngrămădească un enorm material documentar în această privință. N-a reușit însă să sintetizeze acel material întrucât moartea l-a răpit prea devreme. A lăsat însă un articol în manuscris pe care îl dăm mai jos în traducere.*”

Redăm un fragment al traducerii din „Îndreptarea”, București, an XIII, nr. 77, marți, 28 aprilie 1931, p. 1-2, ca mai apropiată temporal și stilistic de articolul polonezului Włodzimierz Eminowicz: „*Din cauza prenumelui comun, adesea am avut ocazie să vorbesc cu Români asupra celui mai mare poet al lor. Prima dată m-am întâlnit cu ei între anii 1883 și 1886 la Universitatea din Viena. Aceștia erau mai cu seamă membri ai corporației – al cărei unul din membrii fondatori a fost Mihail Eminescu. Cunoștința cu un Român se începea de obicei de la întrebarea dacă provin din aceeași*

familie din care provine Eminescu. Mai târziu, în diferite locuri și în diferite vremi, Românii cunoscuți totdeauna aceeași întrebare îmi puneau. În ultimul timp, înainte de război, prin anul 1912, în localitatea balneară Todelbad de lângă Graze, am făcut cunoștință cu o societate de Români, iar printre dâșii se afla și o franțuzoaică mai în vârstă, care, fiind căsătorită în România, locuise acolo mai mulți ani, era o mare admiratoare a lui Eminescu și pe care personal îl cunoștea. Poetul Mihail Eminescu precum și operele sale erau adesea tema discuțiilor noastre, în care simpatica bătrâioară mereu îmi vorbea despre origina poloneză a poetului, referindu-se la caracterul operelor lui – după părerea ei – spunea că sunt departe de caracterul Românilor.”

Unul dintre urmași, pe nume Marek Eminowicz, alcătuiește un bogat album **Rodzina Eminowiczow, The Eminowicz family**, bilingv, cu prilejul celei de a 360-a aniversări a sosirii în Polonia a lui Murad Eminowicz, festinul oficiindu-se în 1988, editat la Cracovia, 1989, în polonă și engleză. Aici aflăm cel puțin patru literați de limbă polonă:

Ignacy Iakob Iosif Dołęga Eminowicz, născut în 1717, fiul lui Benedikt Eminowicz (din a doua căsătorie, cu Tereza Lyszkiewicz) cel dintâi Eminowicz înzestrat cu talent poetic, scriind **Zbiór w różnych materyach wirszy i zdań gładkich** (Culegere de versuri și sentințe în diverse materii), publicat în 1816, cu o copie aflată în Czartoryskich Muzeum Narodowego w Krakowie.

Włodzimierz Eminowicz (1863-1932), feciorul lui Marcel cu Antonia Eminowicz (cei doi soți fiind veri drepti), inginer petrolist, căsătorit cu Constantza Kaliner, președinte al Societății Naționale Petroliere și al Uniunii Producătorilor Petroliști, a publicat o culegere de povestiri, **Gołębie** (Porumbelul), Lwow, 1893?, ocupându-se îndeosebi de heraldică și genealogie, al căror rezultat este un bogat set de documente și despre familia Eminowicz. De la acest Eminowicz a primit Gr. Nandriș arborele genealogic al *Herbului Dołęga*, publicat în „Junimea literară”, 1923, cu care a purtat și o firavă corespondență, iar unele date despre poetul român Mihail Eminescu se prea poate ca Włodzimierz să le fi obținut de la slavistul român.

Ludwik Eminowicz, fiul cel mai mic al lui Wincenty III Eminowicz și al Damianeii (născută Czyzewicz), se naște în 9 august 1880, își pierde de timpuriu mama, învață carte între anii 1892-1899 la Școala Secundară Sf. Hyacinth din Cracovia, urmează apoi Facultatea de filosofie (9 semestre) la Universitatea Jagiellonă, în răstimpul studenției scriind și poezii. Primul poem, dedicat mamei, se intitula **Błękitna stal niebiosów** (Oțelul azuriu al cerului), tipărit în revista „Krytyka” în 1903 an XI, p. 274-277, următorul poem fiind **Tak więc... jużótnoc** (Ei, bine... e miezul nopții), în aceeași revistă, nr. V, p. 374-349. Absolvă studiile universitare în 1904, intră profesor la un liceu și se căsătorește cu Wanda Greyber, având ulterior o fată, Ewa.

Cartea **Poemat** (Poemul) este dedicată soției și conține impresii din munții Tatra și Zakopane, autorul tipărind sporadic prin revistele „Museion” și „Maskach”, poezii sau, în anuarul liceului din Jasło (1909), un bogat și inteligent comentariu la piesa de teatru **Noc Listopadowa** (Noaptea de noiembrie) a lui Stanisław Wyspiański. Cel mai important poem din ultima perioadă este **Twórca** (Creator), tipărit în „Słowo Polskie”; Lwow, 1912, nr. 359.

Intellectual înzestrat, cunoscând limbile latină, greacă și germană (a tradus **Bacantele** de Euripide și **Elixirul diavolului** de E. T. A. Hoffmann, „Biblioteka dzieł wyborowych”, nr. 646, Warszawa, 1910), a făcut și studii diplomatice, lucrând o vreme (după 1919) în Ministerul Afacerilor Militare, unde a editat o publicație oficială. Guvernul polonez l-a decorat cu **Złotego Krzyża Zasługi** (Crucea de Aur pentru Serviciu Credincios, 1930). În 1933 se retrage din minister, însă continuă să trăiască în Varșovia până după încheierea celui de-al doilea război mondial. Din 1945 se stabilește la Jelenia Góra, unde și moare în ziua de 5 decembrie 1946.

Roman Radogost Dołęga Eminowicz, nepot după fratele lui Ludwik, se naște în Cracovia la 18 mai 1900, din părinții Wincenty IV Eminowicz și Helena (născută Zopoth), petrecându-și copilăria în orașul natal, urmând școala în Liceul Jan Sobieski, pentru ca în noiembrie 1917 să intre în organizația militară pentru Independența Poloniei și să servească sub arme, cavalerist în al II-lea Regiment de lăncieri; după pacea de la Brest Litovsk (1918), membrii Legiunii Polone sunt luați prizonieri și duși

în Ungaria, aproape de Hurzt, și mai departe, la Udine, în Italia, de unde se întorc la Cracovia în iunie 1918, iar Roman Eminowicz se înscrie ca student în filosofie la Universitatea Jagiellonă.

În noiembrie 1918, Roman Eminowicz luptă între apărătorii orașului Lvov, împotriva atacurilor ucrainene, ia parte la eliberarea orașului Przemyśl, la acțiunea din Sadowa Wisznia, în urma căreia este decorat, dimpreună cu fratele său Julius, cu *Crucea Virtutea Militară*, cea mai înaltă decorație poloneză pentru fapte de bravură în fața dușmanului. Este trimis la tratament la Zakopane, iar după întremare se întoarce în Cracovia, să-și continue studiile universitare, luând parte la întâlnirile Cercului Academic Artistic și Literar și editând revista „Symposion”.

Când rușii invadează Polonia (1919-1920), Roman Eminowicz e rechemat sub arme. Rănit de două ori, în 10 august și 10 octombrie 1920, în lupta de la Nowogród Wołyński, moare în ziua de 10 noiembrie 1920, la vârsta de 20 de ani și aproape 6 luni, la spitalul din Zamość (Zamostea), oraș în al cărui cimitir este și înmormântat.

Postum i se publică poemul *Kosmogonia*, în revista pentru tineri „Płomienie” (Pismo młodzięzy, an II, nr. 12-13, 25 aprilie 1922), din Varșovia, iar Ignacy Chazanowski îi editează culegerea de poezii *Basileus*, Generhner I. Wolff, Varșovia, Cracovia..., Zakopane, 1922, așezându-i sub numele de familie pseudonimul literar *Jan Fersten*.

Cu scuzele de rigoare, am oferit cititorilor aceste informații doar pentru a-l scuti pe eseistul Lucian Boia de osteneala încropirii unui fluorescent mit al obârșiei poloneze a poetului român Mihail Eminescu, feciorul căminarului Gheorghe Eminovici din Botoșani și nepotul dascălului Vasile Iaminovici de la biserica din Călineștii lui Cuparencu, Bucovina.

Cât pentru obârșia poloneză a strămoșilor poetului român Mihail Eminescu e bine de știut că în Polonia bejenarii români din Transilvania sau din Moldova au întemeiat peste 500 de sate, ridicând biserici ortodoxe, având preoți români ortodocși, cnezi români și *jus valachorum*, adică drept valah prin care erau scutiți de biruri vreme de 20 de ani, cu singura obligație ca fiecare sat să trimită trei arcași pentru oastea regelui.

Întrucât n-aș vrea să fiu acuzat de hărțuire mitologică prin rezervația artificială de mituri a istoricului Lucian Boia, voi aprecia drept bine scrise și argumentate cap. VI *Tentative biografice și controversate ideologice*, cap. IX *Comunismul antinațional...*, cap. X *Comunismul naționalist...*, cap. XI *După comunism: între apoteoză și respingere*, cap. XII *Comemorare la Academia Română*, dar expediat în grabă și fără de probe cap. XIII *Complotul*, și mă opresc aici... Cartea se încheie cu cap. XV *Cum nu e cunoscut Eminescu în lume*, cu dovezi că poetul nostru național este ...absolut dar necunoscut.

M. Eminescu, *Opere XVII*, Bibliografie, Partea I (1866-1938) are cel puțin 15.802 repere, Partea a II-a (1939-1989), în două volume, conține încă 25.446 + addenda cu alte 341, ceea ce însumează 41.589 de referințe, fără a uita că în ultimul sfert de veac s-au adunat încă vreo 10.000 de cărți, studii, articole, notițe, ode, conferințe și comunicări, desene și statui, portrete și eseuri. Încât să sparie gândul... Și totuși nu avem ...un mit Eminescu.

Mai trist, cu cât se adună alte multe cunoștințe despre viața și opera lui Mihail Eminescu – operă editată în XVII volume pe parcursul unei jumătăți de veac! –, abia înțelegem că ne aflăm în fața unui român ...absolut necunoscut!

1. Nu știm din ce parte a lumii i-au venit în Bucovina strămoșii, bunicul Vasile Iaminovici, dintr-un sat din Banat, din Serbia, din Basarabia sau din Polonia;

2. Nu știm când și unde s-a născut „poetul național român” – în ziua de marți, 20 decembrie 1849, în Botoșani, după cum notează Eminescu în registrul Junimii din 1878, sau în 15 ianuarie 1850, cum stă scris în Mitrica Bisericii Uspenia din Botoșani –, pentru că într-un manuscris același Eminescu nota: „Eu sunt născut în Bucovina. Tatăl meu este bucovinean.”

3. Nu știm care îi era prenumele sau numele de botez, pentru că în Mitrica de la Uspenia preotul scrie *Mihail*, în actele școlare căminarul își înscrie feciorul *Mihail*, în matricola universitară de la Viena și Berlin poetul își dă prenumele *Michaiel*, în actele civile figurează drept *Mihail*, întocmai ca în edițiile de *Poesii* tipărite de Titu Maiorescu sau în articolele despre scrierile lui Eminescu, până în

momentul în care G. Călinescu publică *Viața lui Mihai Eminescu* și lumea literară românească îl urmează fără crâcnire.

4. Nu știm când și unde a debutat poetul M. Eminescu, pentru că broșura ***Lăcrimioarele învățăceilor la mormîntul preiubitului profesoriu Arune Pumnul***, din 12 / 24 ianuarie 1866 este ocolită în viziunea istoricilor literari prin poezia *De-aș avea* din revista „Familia”, februarie 1866, de la ...Peșta;

5. Nu știm care au fost relațiile dintre elevul privatist Mihail G. Eminoviciu și Ernst Rudolf Neubauer (poet, ziarist și participant la revoluția din 1848 din Viena), profesorul său de istorie din Obergymnasium de la Cernăuți;

6. Nu știm în ce zile și prin ce locuri a călătorit Mihail G. Eminoviciu de la Cernăuți până la Blaj, în primăvara anului 1866, când școlile din Bucovina erau închise din pricina holerei, iar privatistul vroia numaidecât să-și presteze examenele școlare;

7. Nu știm unde și când absolvă școlarul Mihail G. Eminoviciu cursurile liceale în temeiul cărora poate frecventa facultatea de filosofie de la Universitatea din Viena și din Berlin;

8. Nu știm cu ce țintă și foloase poposește M. Eminescu în orașele Königsberg (să se fi interesat de viața și opera lui Immanuel Kant?), Cracovia (să fi căutat odrase din familia Eminowicz, cu o frumoasă criptă în cimitirul Rakowicki?) și Lemberg (unde bisericile ctitorite de voievozii Moldovei încă nu erau ruinate), din drumul poetului de la Berlin la Cernăuți în vara anului 1874.

9. Nu știm în ce condiții și măsură criticul Titu Maiorescu a fost „brațul molatec” al unor interese politice în configurarea „alienației” ziaristului M. Eminescu în dimineața zilei de „*Marți 28 iunie / 10 iulie 1883, București...*”

10. Nu știm ce geniu reprezintă Luceafărul din ***Legenda Luceafărului***, întrucât, dacă Demiurgul îi propune ipostaza unui poet de geniu – „*Vrei să dau glas acelei guri / Ca după-a ei cântare...*” – Hyperion nu este ...geniul poetic.

Pentru că tot ce s-a spus și scris despre viața și opera poetului Mihail Eminescu amenință să alcătuiască un zid uriaș, cu destule pietre limpezi și strălucitoare dar cu prea mult mortar și moloz năclăit între ele: minciuni, falsuri, lozinci, clișee învechite, fraze fără de noimă, ipoteze lipsite de orice temei documentar, aserțiuni jignind logică, fantezii și bănuieli hazardate, elucubrații și ineptii, ode și panegirice, incriminări și acuzații, caricaturi și deriziuni, între care va trebui să căutăm, vorba poetului, „*pruba de piatră a adevărului*”.

Ceea ce amintește de scena din *Avatarurile faraonului Tlă*, unde regele, aplecat peste oglinda în care vede un ocean de stele deasupra și un ocean de stele dedesubt, îi cere zeiței Isis: „... *aștept să-mi spui adevărul... / Un răs clocoti pin toată sala...*”

– *Ce râzi, zise regele întunecos..., mie nu mi-e a râde, demone, ... voi adevărul, nu batjocură...*”

Prozatorul rus Leonid Andreev scria pe la început de secol XX o parabolă cu un zid – cf. ***Proză. Teatru***, vol. 1, 1898-1903, Prefață de Edgar Papu, Editura Univers, București, 1970, p. 289-290 – , unde povestitorul ajunge împreună cu un lepros în nădejdea că pot trece dincolo:

„*S-a așezat în patru labe ca să mă urc pe spinarea lui, dar zidul era tot prea înalt. Tăia pământul în două și se întindea pe el ca un șarpe gros și cu burta plină, când dispărând într-o prăpastie, când urcând munți, cu capul și cu coada ascunse dincolo de orizont. [...]*”

Și iarăși în fața noastră se ridică zidul. La picioarele lui ședeau ghemuiți doi inși. Unul din ei, la intervale egale, izbea zidul cu capul și se prăbușea leșinat, iar celălalt îl privea grav, pipăindu-i capul; apoi pipăia zidul. Iar când primul își venea în fire, îi spunea:

– *Mai trebuie; încă puțin, nu mai e mult.*”

Probabil că așa se modelează și se călește un ... eseist!

Post-scriptum:

Oarece spicuri din ***Dicționarul limbii române***, Tom I, Editura Academiei Române, București, 2010: *Absolut*, -ă adj., s. a. adv. „Absolu, Absolutent”, - Adj. Nesupus, nici unei condițiuni

(contrariul de la condițional) și nici unei restrîngerii (contrar de la relativ). „Necondițional, deplin, nemărginit desăvârșit”. [...] Adv. Întocmai, aidoma. *Să ne închipuim lumea redusă în dimensiunile unui glonț și toate celea din ea scăzute în analogie...; locuitorii acestei lumi ar pricepe toate celea absolut în felul și în proporțiunile în care le pricepem noi.* Eminescu, N. 31. (În Transilvania și în înțelesul de „absolvent”, Teolog absolut „absolvent de teologie.” – N. din lat. *absolutus*.

Absolutoriu, -torie ad. (subst.) „Attestand la fin des études” – „*Suntem pentru libertatea absolută a rostirii ideilor*” „...și când ți-ai câștigat testimoniul absolutoriu, ai ajuns adeseori la sfârșitul vieții.” (Măiorescu, *Critice*, II, 133)

În cartea *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997, Lucian Boia inventariază mai multe mituri românești – Zalmoxis, Decebal, Mihai Viteazul, Ștefan cel Mare, mitul legionar, un mit feminin: regina Maria, ba chiar și un mit Gheorghiu-Dej sau „un mit al inginerului de proveniență tot sovietică, pe care România l-a dus la desăvîrșire”, între *Miturile comunismului românesc* (Editura Universității București, 1995, volum coordonat de Lucian Boia) –, ceea ce ar însuma un „colectiv statistic” extravagant pe ...cap de locuitor al ținuturilor românești. Viziunea cam folclorică pare a fi împrumutată din istoriografia franceză, unde întâlnim autori ca Raoul Girardet, *Mythes et Mythologies politiques*, Éditions du Seuil, Paris, 1986, sau Bernard Emont, *Marc Lescarbot: Mythes et rêves fondateurs de la Nouvelle-France*, avec une biographie nouvelle de l’auteur, L’Harmattan, Paris, 2012, cu tentative mitologizante – căci francezii au avut și un mit Brigitte Bardot!!! – asupra unor fapte lipsite de orice aură sacră.

Rezumat: La o sută de ani de la Marea Unire din 1918, despre Bucovina nu avem încă o monografie completă. Iar consecințele politicii sovietice, expansioniste și arbitrare, de-a rupe în două această provincie și-a o lăsa integrată în granițele a două țări, a generat schimbări demografice și urmări imediate și de durată dintre cele mai variate, unele imediate, altele de lungă durată, care se continuă – și despre care nu s-a prea scris nimic. Ne referim, bunăoară, la destinul atâtor refugiați sau expulzați și la atitudinea lor sau a urmașilor acestora față de Bucovina cea unitară și fostă românească. În rândurile ce urmează încercăm să prezentăm cazul istoricului și bibliografului Erich Beck.

Cuvinte cheie: Erich Beck, bibliograf, Bucovina, mitul habsburgic

Abstract: A hundred years after the Great Union of 1918, we do not have a complete monograph about Bukovina. And the consequences of the expansive and arbitrary Soviet policy of breaking this province into two regions, integrated within the borders of two countries, has generated demographic changes and immediate and lasting consequences of the most varied types, some immediate, others of long duration, which continue – and about which not much has been written. We refer, for example, to the destiny of many refugees or expelled people and to their attitude or that of their successors towards the unitary Bukovina, a former Romanian province. In the following lines we try to present the case of the historian and bibliographer Erich Beck.

Keywords: Erich Beck, bibliographer, Bukovina, habsburgic myth

I. Considerații introductive și bibliografice

Erich Beck era fiul Bucovinei, născut în Capitala acesteia, la 29 august 1929. Bucovina era atunci parte integră a României întregite. Părinții lui erau funcționari. Tatăl, Adalbert lucra la finanțe. Mama – Emilia – era funcționară la Căile Ferate, din Cernăuți. Băiatul lor a copilărit la Cernăuți și a trăit aici doar 11 ani, într-o Bucovină integrată la România, așa cum era moștenită după aproape o sută cincizeci de ani de stăpânire austriacă, reorganizată într-un cadru legislativ, politic, economic și cultural nou, preponderent românesc. Statul român n-a expulzat nici un individ sau grup etnic străin, din zonă. Și n-a plecat, după 1918, decât o parte redusă din vechea elită conducătoare, care a refuzat să depună jurământ de credință față de noul stăpân, statul român.

Copilul Erich Beck a urmat între anii 1936-1940 școala primară mixtă germano-polonă, catolică, apoi s-a înscris la Gimnaziul german din Cernăuți. N-a apucat să termine decât primul an la gimnaziu și, când sovieticii au invadat cu trupele lor nordul Bucovinei, la începutul lunii iulie 1940 a plecat cu părinții în refugiu, în Germania.

Personalitatea lui ne interesează. Fiindcă, ajuns în Germani, nude-a fost tratat ca toți emigranții și-a trebuit să stea prin diverse lagăre de acomodare și perfecționare a limbii germane, și-a continuat studiile gimnaziale, liceul, apoi a urmat cursurile Academiei Tehnice la Stuttgart și-a ieșit economist. Din 1957 a profesat, fie ca șef de birou la o Agenție de asigurări, fie ca director de vânzări la o întreprindere de construcții de material lemnos ori ca patron al unei unități de îmbrăcăminte. Însă, dincolo de îndeletnicirile sale profesionale pe tărâm economic, încă de la absolvirea liceului a păstrat în suflet anii copilăriei și imaginea dragă a Bucovinei, ca pe-o icoană de neșters de care nu s-a putut despărți; el s-a implicat în cercetarea trecutului acestei provincii și când i s-a părut că nu-i suficient de documentat n-a încetat să scrie despre Bucovina, ci, dimpotrivă și-a transformat pasiunea pentru Bucovina în cea nedespărțită și iubită „Violon d'Ingres” – Vioara lui Ingres – și-a făcut din ea o activitate permanentă și consistentă, unică și exemplară, reușind – după ce și-a creat o rețea tot mai largă de colaboratori în toate țările în care se scria despre Bucovina, să ceară informații – să realizeze o impresionantă bibliografie a Bucovinei, care numără

azi cinci tomuri impresionante prin dimensiunile fiecăruia, bogăția informațiilor și criteriile moderne de organizare științifică. O astfel de activitate i-a completat fericit profesia și i-a înnobilit viața până la cei 86 de ani când s-a sfârșit, simțindu-se împlinit, fericit.

Activitatea sa istoriografică a urmat două direcții: realizarea unor studii și articole despre locul și rolul grupului etnic german în Bucovina și a unei cărți închinată acestei provincii cu titlul *Bucovina - ținut între Orient și Occident (Bukowina, Land zwischen und Orient und Okcident, Salzburg, 1963)*; iar a doua direcție – *Bibliografia Bucovinei între anii 1965-1995*. Este – așa cum se îndrăznește și se scria în referatul, acea *Laudatio* prin care Senatul Universității din Suceava îi acorda la mijlocul lunii octombrie 2003 titlul științific de *Doctor Honoris Causa* – o lucrare, care „prin rigurozitatea, unicitatea, proporțiile și însemnătatea ei – *Bibliografia Bucovinei*, constituie un monolit tot atât de durabil ca și piatra Carpaților; și numele acestui monument fără de moarte poartă un nume pe care îl cinstim astăzi și întotdeauna, Erich Beck”¹.

Erich Beck este – după cunoștințele noastre – cel de-al doilea refugiat german din Bucovina, care primea acest titlu în România, după ce în 1998 același gest îl făcea Universitatea din București, când îi conferea aceeași înaltă distincție istoricului și universitarului Emanuel Turczynski, de la München².

Despre Erich Beck la noi s-a scris relativ foarte puțin. Autorul monumentalei Enciclopedii a Bucovinei în două volume, Emil Satco i-a închinat un medalion concentrat³, și l-a luat colaborator principal la realizarea operei sale, alături de Eugen Dumitriu; apoi, după ce i s-a acordat titlul menționat la Universitatea suceveană, i-a luat un interviu, pe care l-a publicat în „Bucovina literară”⁴. Noi înșine am publicat despre *Erich Beck și Bucovina* o modestă relatare în revista Catedrei de istorie și într-o carte⁵.

Dintre istoricii de peste hotare i-a fost prieten apropiat Emanuel Turczynski (1919-2002); acesta era tot un refugiat bucovinean, care a publicat un *Cuvânt înainte* la cel de-al doilea volum de

¹ Universitatea Suceava, *50 de ani, 1963-2013*, coordonator prof. univ. dr. Ștefan Purici, Editura Universității, 2013, p. 194; Mihai Iacobescu, *Erich Beck și Bucovina*, „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 12 (22) Suceava, 2006, p. 276.

² Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. II, Editura Princeps Edit, 2004, p. 522-523.

³ Idem, *op. cit.*, vol. I, p. 94-95.

⁴ Idem, *Interviu cu omul de cultură Erich Beck*, „Bucovina Literară”, nr. 3 (157), Suceava, 2004, p. 3.

⁵ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 266-278 și *Însemnări din vacanță*, Editura Junimea, Iași, 2010, p. 279-295.

bibliografie publicat de Erich Beck în 1985 la Dortmund – și apoi și la alte volume. Insistăm puțin asupra acestui aspect, fiindcă ni se pare semnificativ, cum explică acest specialist, reputat în istoria statelor sud-est europene, geneza Bucovinei și sâmburele aceleiași concepții despre rolul și locul culturii și civilizației germane, făcând aluzie la teza frumoasă a mitului habsburgic. „În istoricele districte sau ținuturi ale Europei Centrale de Răsărit – scrie Emanuel Turczynski – generațiile de locuitori de cultură germană din Bucovina, Țara Fagilor, au avut o poziție (și înrâurire) specială”, comparabilă, apreciază el, cu cea din Silezia Superioară. Explicând originea Bucovinei ca ținut sau ducat austriac, Turczynski scrie: „La terminarea războiului ruso-turc (1768-1774) a apărut Bucovina” – deci nu exista, cum scriu unii ucraineni, de la începuturile evului mediu. Adică, noul ținut nu este altceva, decât – explică Turczynski purul și simplul adevăr: „partea nordică a provinciei Moldova, care, în august 1774, este ocupată de trupele austriece, fiind despărțită de la spațiul locuit de români și transformată în district al Monarhiei habsburgice”.

Și, spre a releva rolul și locul culturii și civilizației austro-germane – care într-un fel motiva și elogia și bibliografia lui Erich Beck – Turczynski în același volum mai scria: „În acest ținut a înflorit o cultură, au fost înființate unele întreprinderi, a apărut o rețea de școli în care se foloseau limbile germană, română, ruteană (ucraineană), poloneză, iudaică. La anul 1875 la Cernăuți se înființează Universitatea, care până în 1920 utiliza limbile germană, română și ucraineană. Între cele două războaie mondiale ea funcționează numai în limba română. În anii 1940-1941 și după al doilea război mondial se introduc și utilizează limbile rusă și ucraineană”. Aici s-ar cuveni o ușoară și esențială corectare: această citadelă universitară a fost din capul locului destinată și a rămas ca o puternică citadelă exclusiv germană și n-au existat decât simple catedre de limbă slavă și limbă română, iar la sfârșitul epocii habsburgice și catedre de istorie ce cuprindeau aspecte ale istoriei acestor popoare, român și ucrainean, după lungi și insistente intervenții.

Este însă interesant ce scrie Turczynski despre structura etno-demografică a Bucovinei, în lucrarea de bibliografie privitoare la acest district: „O largă perioadă de timp, Bucovina a fost deschisă tuturor grupurilor etnice. În acest context au fost aduși germani din Valea Rinului, Boemia, Bavaria, monarhia austriacă și, de asemenea, multe alte grupuri etnice. Ca urmare a deplasării și stabilirii aici a diverselor etnii, Bucovina devine un ținut în care conviețuiesc pașnic români, germani, ruteni, evrei, huțuli, polonezi, armeni, lipoveni, maghiari, slovaci, bulgari, țigani, tătari etc.” Poate e, iarăși, o exagerare, fiindcă nu erau nici tătari, nici bulgari. Dar, foarte interesantă este ultima remarcă pe care o face Turczynski în aceste referiri introductive – ca o aluzie la idealul mitului habsburgic: „În acest climat se poate întrezări, întrevădea, posibilitatea unei unificări (în mic) a Europei.”⁶

Erich Beck a fost prieten cu istoricul Teodor Balan, (care după 1940 s-a retras la Gura Humorului), căruia i-a trimis sub vechiul regim și unele documente, care, însă, i-au fost confiscate. A fost, de asemenea, prieten cu inginerul Taras Seghedin, cu Emil Satco și cu Alis Satco-Niculică, fiica sa; cu profesorul universitar Ștefan Purici și cu muzeograful și artistul plastic George G. Ostafi, care a și scris despre el și l-a vizitat, când trăia.

Erich Beck s-a stins din viață în ziua de 3 noiembrie 2016 la Sindeilfingen, în Germania, fără a-și putea duce lucrarea sa capitală decât până în anul 1995, în care apar ultimele titluri de lucrări despre Bucovina.

II. Despre Bucovina

Născut la Cernăuți în 1929, refugiat în Germania în vara anului 1940 Erich Beck a stat în Bucovina doar 11 ani (spre deosebire de Turczynski, care se născuse în Bucovina în 1919 și a rămas aici 21 de ani). În 1949, când își pregătea bacalaureatul la Stuttgart (în suburbiile căruia trăiau, ne spune el, peste o sută de refugiați bucovineni), el își alege ca temă pentru lucrarea de diplomă subiectul *Germanii din Bucovina – o istorie economică*. Anul 1949 marca începutul preocupărilor sale istoriografice despre Bucovina, într-o vreme când izbucnea acea luptă ideologică

⁶ Erich Beck, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*, Dortmund, 1985, p. 3-4.

și politică, între U.R.S.S. și aliații ei Occidentali, extinsă apoi și desfășurată între cele două „lagăre”, socialist și capitalist și definită prin sintagma „Războiul Rece”, când în partea controlată, subordonată, ocupată de sovietici cuvântul *Bucovina* nu se putea nici rosti nici scrie, fiind oprit categoric, devenit tabu. Întrebat direct ce înseamnă pentru el Bucovina, ca relație între om și teritoriu, Erich Beck răspundea: „Ciudat: cu cât devin mai în vârstă, cu atât mai intens îmi dau seama ce înseamnă Bucovina pentru mine. Într-un fel este țara, patria, care mă reprezintă, mă împlinește și, simultan, țara dorului neîmplinit”, fiindcă a trebuit să plec din ea⁷. El își definește Bucovina drept patria ideală, spre deosebire de Germania, care este patria reală. Deosebirea principală – în concepția lui – românii autohtoni, care conviețuiesc în armonie cu grupurile etnice, care au fost aduse în Bucovina. Toleranța, conviețuirea armonioasă, înțelegerea e dată în primul rând de românii, care-s mai blânzi și mai ospitalieri, mai înțelegători, mai iertători decât germanii din patria lui reală. Și el, și soția sa, Ursula, scriu frecvent în scrisorile lor: „aici, în Germania, oamenii pot fi acuzați de răceală” sau „dacă ar exista oameni ca în Bucovina – cum sunt românii, viața ar fi mai frumoasă, ni s-ar arăta o lume mai nouă, mai minunată, cu oameni adevărați”⁸.

Privită dintr-o altă perspectivă, a structurii ei etno-demografice, Bucovina este, declară Erich Beck, „o oglindă a Monarhiei habsburgice” multiethnică, multilingvistică, multiconfesională⁹.

După lucrarea sa prezentată ca disertație la bacalaureat în 1949, Erich Beck a mai elaborat și publicat unele lucrări axate în principal tot pe locul și rolul germanilor. În ordine cronologică acestea au fost: în 1954 – *Germanii din Bucovina. Grupele etnice și economia lor în oglinda istoriei* (*Das Deutschtum des Buchenlandes. Die Volgruppe und ihre Wirtschaft im Spiegel der Geschichte*). În 1960, studiul: *O statistică a grupului etnic german al bucovinenilor din anul 1940* (*Eine Statistik der Buchenlanddeutschen Volsgruppe aus dem Jahre 1940*) sau *Senzație literară la ospiciul din Cernăuți: amintiri despre cazul Oiehowitz*; în 1961 – *Coloniile și viața economică a germanilor bucovineni: proiect pentru o istorie economică a coloniilor germane din Bucovina* (*Siedlung und Wirtschaft der Buchenlanddeutschen. Gedanken zu einer Wirtschaftschichte der deutsche Siedler in der Bukowina*).

Erich Beck a mai fost invitat să colaboreze la diferite volume omagiale, ca de pildă: *Țara Fagilor: 150 de ani de germanizare în Bucovina* (*Buchenland Kundertfunfing Jahre Deutscheum in der Bukowina*). O parte din articolele și studiile sale sunt incluse în volumul: *Germanii bucovineni în cifre și fapte* (*Die Buchenlanddeutschen in Zahlen*) etc. În 1963 el a elaborat și tipărit la Editura Panonia din Freilassing și Salzburg, cartea *Bucovina – punte (ținut) între Orient și Occident* (*Bukowina – Land zwischen Orient und Okzident* (Ein Bildband, 1963)

Erich Beck s-a impus și ca un bun cunoscător al limbii și literaturii germane în Bucovina, având o bună colaborare cu unii universitari ieșeni – dintre lucrările ce i-au fost apreciate, menționăm: *Bibliografia limbii și literaturii germane în Bucovina* (într-un volum tipărit la Iași în 1983) sau *Peisajul cultural bucovinean. Studii privind literatura de limbă germană în Bucovina/Țara Fagilor* (1990).¹⁰

Ce l-a determinat, însă, să se concentreze spre cea de-a doua direcție a preocupărilor sale istoriografice, limitate numai la bibliografie? Ne mărturisește el însuși în octombrie 2003, în disertația ținută în Aula Universității „Ștefan cel Mare” dar și în interviul acordat lui Emil Satco – iată concluziile sale: „Cea mai importantă concluzie în urma cercetărilor mele privind germanii din Bucovina este că această populație nu poate fi privită în nici un caz în mod izolat. Nici una din grupurile etnice nu poate fi privită, analizată, apreciată separat, pentru că a existat o influență reciprocă, enormă, între grupurile etnice din Bucovina. Această concluzie nu m-a transformat în situația de-a studia problemele altor grupuri etnice, pentru că îmi lipsea literatura de specialitate.

⁷ Idem, Scrisoare din 28 noiembrie 2005, p. 1-2 arh. M. Iacobescu.

⁸ Ursula Beck, Scrisoare din 4 noiembrie 2005, p. 1, arh. M. I.

⁹ Erich Beck, *Bukowina, Landzwischen Orient und Okzident*, Panonia-Verlang Freilassing, 1963, p. 5, 20.

¹⁰ Mihai Iacobescu, *Erich Beck și Bucovina*, loc citat, p. 276.

Deci, m-am ostenit în continuare să întocmesc un fel de catalog – indice – care cu timpul a devenit bibliografia Bucovinei”¹¹.

Întrucât cu prilejul acordării titlului de Doctor Honoris Causa el a predat Universității de la Suceava toate cărțile și lucrările sale în cel puțin un exemplar, transcriem mai jos și o listă a bibliografiei sale:

Bibliografia Bucovinei 1965-1995

Nr. crt.	Anul apariției	Titlul lucrării și locul apariției	Nr. de pagini	Nr. de autori
1	1966	<i>Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina</i> , München, 1966	378	2.546
2	1985	<i>Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina</i> , 1965-1975, Dortmund, 1985	534	543
3	1999	<i>Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina</i> , 1976-1990, Harrassowitz Verlag Wiesbaden, 1999	843	4.943
4	2003	<i>Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina</i> , 1976-1990, Teil 2, Harrossowitz Verlag Wiesbaden, 2003	632	3.625
5	2006	<i>Bibliographie zur Kultur und Landeskunde zur der Bukowina</i> , 1991-1995, Harrassowitz Verlag Wiesbaden, 2006	895	4.147

Erich Beck s-a stins din viață la 3 noiembrie 2015 – și la 13 noiembrie a fost înhumat în Cimitirul Forestier din Maichengen – lăsând familiei doar „Dragoste, Amintire, Recunoștință”, ne-a scris Doamna Ursula¹². Cercetând Bibliografia Bucovinei scrisă de el pentru anii 1965-1995 constatăm, că – dincolo de studiile și articolele sale de istorie, care ne interesează mai puțin, fiindcă el n-avea la dispoziție când scria toate statisticile, care-i erau necesare, acolo, în Germania – în cele cinci cărți s-a înmagazinat o muncă uriașă: sunt citate în cele cinci cărți (care totalizează 3.282 de pagini) nu mai puțin de **43.498 de titluri de lucrări diverse și 15.504 autori din diverse țări**; numai indicele autorilor formează în total 198 de pagini, indicându-ni-se cu exactitate și acribie, autorul, titlul lucrării, data și locul apariției – iar noi putem deduce țara căreia îi aparține fiecare și câte lucrări a scris, indiferent de originea sa etnică. Considerând munca sa imensă, extrem de conștiincioasă, unică, prin pasiune, ampoare și organizare corespunzătoare, ea rămâne expresia dragostei nemărginite pentru Bucovina și marele interes nu numai al românilor, dar și al străinilor, foști stăpâni sau mai ales supuși ai administrației imperiale, între anii 1774-1818 și 1918-1940.

III. Despre mitul habsburgic

Un astfel de Om pasionat și muncitor, a donat aproape toate lucrările, revistele, antologiile ale căror referiri despre Bucovina le-a consemnat în cele cinci volume și (înainte de a trece „dincolo” de unde încă nu s-a întors nimeni) a predat tot ce-a strâns într-o viață, câteva vagoane de cărți și extrase, Institutului Bukowina de la Ausburg.

Este, credem, semnificativ, să rezumăm și opinia sa despre mitul habsburgic. Adică, altfel spus: Care au fost intențiile Casei de Habsburg, așa cum le-a văzut el, acest Erich Beck, de a uni și stăpâni, sub sceptrul și puterea unei aristocrații bogate și „civilizate”, popoare și grupuri de

¹¹ Emil Satco, *Interviu...*, p. 3.

¹² Ursula Beck, *Scrisoare din 12 noiembrie 2015*, arh. M. I.

popoare, austrieci, germani, cehi, slovaci, maghiari, poloni, croați, sloveni, sârbi, bosniaci, muntenegreni, italieni, români, ucrainenii etc., de-ai subordona și transforma într-o comunitate multinațională, unitară, de cultură, limbă și civilizație germană, cum au încercat, prin reformele lor, cei trei împărați ai despotismului reformator, iosefinist, Maria Tereza, Iosif al II-lea și Leopold al II-lea (între 1740-1792) sau cum se exprima, încă și mai clar în 1886 Rudolf de Habsburg, într-o convorbire cu socialistul francez Clémencéau, cum că „Statul Habsburgilor a realizat deja într-o formă miniaturală, visul lui Victor Hugo, despre Statele Unite ale Europei.”¹³ Erich Beck și-a expus opiniile sale în disertația ținută la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava la 15 octombrie 2003, când i s-a acordat titlul de *Doctor Honoris Causa*¹⁴.

Precizând că, în alocuțiunea sa el se va referi la istoria Bucovinei, compara istorie ei cu „un copac, un stejar, care se dezvoltă de secole, supraviețuind tuturor anotimpurilor și încercărilor. Primăvara înverzește, vara înflorește, toamna e plin de fructe, iar iarna se pregătește să reziste.” Întrebându-se: cine este chemat să scrie istoria acestuia? El răspunde, că, având în vedere grupurile etnice numeroase, care trăiesc în Bucovina, sarcina i-ar reveni cel puțin unui român, german, ucrainean sau evreu, adică unuia dintre reprezentanții celor mai numeroase grupuri. Dar, deși există un singur copac, care se cheamă Bucovina, el constată că istorii se concentrează fie numai la istoria românilor, fie a ucrainenilor ori a evreilor sau a germanilor și nu a întregului, care să-i cuprindă pe toți. De ce trebuie aplicată – se întreabă Erich Beck – o colatură exclusiv națională sau naționalistă? El pare, însă, a se adresa fie numai românilor fie ucrainenilor sau evreilor și nu și germanilor. Fiindcă și el și Emanuel Turczynski văd istoria Bucovinei ca un întreg, dar au scris mai ales despre locul și rolul civilizator și integrator al germanilor în cultura și civilizația de factură germană, ca și când li s-ar oferi tuturor grupurilor etnice aceeași șansă egală. Aceasta este, în esență, premisa greșită, egoistă, naționalistă, de la care pornesc refugiații austrieci sau germani, inclusiv Emanuel Turczynski și Erich Beck.

Erich Beck, adept al integrării și globalizării – făcută, bineînțeles de austrieci sau de germani – respinge categoric naționalismul altora, socotindu-l anacronic. „Istoria primei jumătăți a secolului al XX-lea – spune el public – a adus dovezi suficiente și triste umanității”. De aceea nu a scăpat nici Bucovina „unde naționalismul nu era un mod natural de manifestare, cel puțin până la 1918”. Practic, explică el, Bucovina s-a manifestat ca provincie din extrema estică a Imperiului, a Austriei, având sentimentul clar al apartenenței la grup, cu un parlament propriu sau o Dietă, o guvernare proprie, interese generale comune, sociale și culturale, acceptate unanim de întreaga populație, care începuse deja să conștientizeze apartenența ei specială. Un individ, un cetățean al provinciei era mai întâi bucovinean, apoi român, german, ucrainean sau evreu. Există exemple – continuă el – da, exemple numeroase și interesante despre această „conștiință de sine”. După 1918, primarii români, care au venit în Bucovina să instaureze noua ordine politică și culturală a statului, căruia Bucovina îi aparținea, acum, erau numiți „regăteni” și considerați de noi, bucovinenii, „străini”. Toți bucovinenii, indiferent de etnie se manifestau la fel; și oricine citește presa anilor '20-'30, din secolul trecut, o poate întâlni. Copil fiind, aveam prieteni români, ucrainenii, evrei, poloni – scrie el – și mi-am păstrat până astăzi capacitatea de a învăța și înțelege toate limbile care se vorbeau în Bucovina.”

„Și – se întreabă Erich Beck – atunci, de ce naționalismul? Naționalismul este o găselniță a secolului XIX-lea, până atunci neexistând unități (grupuri etnice) bine definite. Existau doar uniuni constituționale care, sub conducerea unei familii aristocratice, aveau propriile caracteristici culturale, lingvistice, regionale”. Spre a prezenta un argument la concluzia sa, el dă și un exemplu din realitățile de astăzi – „acolo unde naționalismul este aplicat, ajungem la situația întâlnită în fosta Iugoslavie, despre a cărei dureroasă istorie recentă ne amintim din păcate prea rar”. Revenind la Bucovina, Beck vorbește de o „relativă liniște, de condiții bune, din punct de vedere economic și

¹³ Mihai Iacobescu, *Bucovina și mitul habsburgic*, în vol. *Însemnări din vacanță*, Editura Junimea, 2010, Iași, p. 299.

¹⁴ *Ibidem*, p. 294.

social”, spune că „s-au dezvoltat anumite similarități la toate etniile bucovinene”. El citează „câteva exemple banale”: de pildă: toți spuneau „Ahi pacati”, dar „Ahi” era termen polonez și „pacati” era numele călăului din Cernăuți; apoi mai spune că toți bucovinenii jucau „Taroc”, un joc de noroc – spunem noi – cunoscut însă la orașe și în târguri, dar nu și la sate, unde trăiau în majoritate covârșitoare românii. Beck insistă asupra faptului că „există o adevărată imagine a Bucovinei, determinată în mare parte de importanți scriitori, ca de pildă, Rose Auslander, care vorbea de „teritoriul multilingvistic” sau Paul Celan, care folosea expresia „vin dintr-o țară în care trăiesc oameni și cărți”. Concluzia sa este că „fenomenul Bucovina”, care înseamnă „un ideal înalt de toleranță, a fost oare real, sau nu”? Este neîndoielnică: a existat un fundament din care s-a născut acest fenomen – spune el. Că Bucovina de până la 1918 n-a cunoscut fenomenul naționalismului, Beck dă un exemplu din familia sa: deși tatăl său, ca funcționar la finanțe, era membru al partidului nazist, în 1939 a oferit adăpost, mâncare și bani unor refugiați ostași, care treceau prin Bucovina, venind din Polonia – și acest gest a apărut ca ceva obișnuit.

În Bucovina, relevă Beck se făcea deosebirea doar între „bine și rău”. Nu însă „între catolic și ortodox”, ori între „român și german”, cel puțin în viața privată. Noi însă, avem serioase rezerve asupra opiniilor sale.

Beck se declara, însă, îngrijorat „de viitorul Bucovinei”: dacă România intră în Uniunea Europeană, spunea el în 2003, noua graniță a U.E. va fi cu Ucraina și e greu de crezut că nu se va mai naște încă o dată o „Cortină de fier”. O „demarcare exigentă între Suceava și Cernăuți ar echivala – zicea el – cu separarea definitivă, a celor două părți ale Bucovinei” și „Bucovina care a fost ar deveni doar o relicvă”. De aceea, încheia el, s-a propus parteneriatul Suceava – Cernăuți - Ausburg” de către Schwaben”. Care este însă, o simplă promisiune fără rezultate – adăugăm noi.

În concluzie, realitatea istorică infirmă „raiul” vag despre care vorbea nostalgic Erich Beck. În vreme ce coloniștii și imigranții chemați și ajutați de stăpâni ocupau în Bucovina sectoarele aducătoare de cele mai bune venituri, românii rămăseseră în cvasitotalitate simpli agricultori la cheremul capriciilor schimbătoare ale vremii:

La o sută de locuitori reveneau:	Procentul de locuitori ocupați în diverse sectoare			
	agricultura, creșterea vitelor	meșteșuguri, comerț	finanțe, administrație, justiție	cultură și funcții publice
germani și evrei	24	27	30	19
români	89	3	2	6

ICONOSTASUL BISERICII „SFÎNȚII ENOH, ILIE ȘI IOAN TEOLOGUL” (1602) DIN CIMITIRUL MĂNĂSTIRII DRAGOMIRNA. CERCETĂRI PRELIMINARE ÎN VEDEREA STABILIRII METODOLOGIEI DE CONSERVARE - RESTAURARE

Daniela MORARU (rasofora Teodosia)

Rezumat: Iconostasul bisericii „Sfinții Enoh, Ilie și Ioan Teologul”, locul de început al vieții monahale de la Dragomirna, este datat la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după elementele stilistice și tehnice regăsite. Ansamblul se află într-o stare avansată și evolutivă de degradare, cauzată de numeroși factori cumulați în timp. Astfel, suprafața prezintă de la depuneri superficiale și ușoare eroziuni până la fracturi, desprinderi, distanțări, pierderi de elemente sculptate, galerii și găuri de la insectele xilofage, lacune profunde, diverse tipuri de desprinderi și chiar repictări.

Articolul prezintă succint analiza stilistică și iconografică a iconostasului, starea de conservare cu prezentarea formelor de degradare detaliate și repartizate, precum și diversele modalități de analiză și observare, rezultatele investigațiilor științifice și testele efectuate în vederea stabilirii metodologiei adecvate de conservare-restaurare.

Cuvinte cheie: iconostas, conservare, degradare, analiza, investigații, teste

Abstract: Judging by the stylistic and technical elements found, the iconostasis of the church “Saints Enoch, Elijah and John the Theologian”, the starting point of the monastic life of Dragomirna, is dated to the late 18th century. The entire assembly is in an advanced and evolutionary state of deterioration/degradation caused by a large number of factors accumulated over time. Therefore a series of marks of the deterioration/degradation process can be observed on the surface area, from thin sediments and light erosions to fractures/splits, detachments, spacings, loss of sculptured elements, tunnels and holes caused by xylophagous insects, deep gaps, various types of detachments and even over-paintings.

This material briefly presents the iconographic and stylistic analysis of the iconostasis, its conservation state showing in detail the deterioration/degradation types and their location, as well as various means of analysis and observation, the results of the scientific investigations and the tests performed in order to determine the suitable conservation and restoration methodology.

Keywords: iconostasis, conservation state, deterioration/degradation, analysis, investigations, tests

Așezământul monahal de la Mănăstirea Dragomirna s-a încheat în jurul Bisericii „Sfinții Enoh, Ilie și Ioan Teologul”. Aceasta a fost construită pe locul bisericii din lemn a schitului în anul 1602 de către „Kir” Anastasie Crimca și boierii Luca și Simeon Stroici, după cum este înscris în pisania de deasupra ușii de intrare¹.

Biserica este așezată în afara zidurilor fortificate, terenul din jurul ei fiind transformat în cimitir după construcția bisericii mari a mănăstirii.

Zidită de aceiași meșteri care peste numai peste câțiva ani aveau să înceapă construirea bisericii mari, bisericuța se păstrează în bună stare până astăzi. Se crede că zidirea acesteia a fost supravegheată de însuși episcopul Anastasie Crimca. În locul clasicei împărțiri a locașului, bisericuța de cimitir, datorită dimensiunilor ei reduse, înfățișează numai absida altarului, naos și pridvor. Pridvorul este poligonal, deschis prin arcade, iar naosul este boltit într-un mod aparte.

¹ Textul pisaniei: „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, al unuia Dumnezeu care este slăvit în Sfânta Treime și al Preacuratei Maicii Sale și al Sfântului Dreptul Enoh și al Sfântului Prooroc Ilie și al Sfântului Ioan Teologul, au zidit această biserică smeriții robi și închinători ai Sfintei Treimi, kir Anastasie Crimcovici fost episcop de Rădăuți și pan Lupul Stroici mare logofăt și fratele său, pan Simion mare vistiernic, în zilele binecinstitorului domn Io Ieremia Moghilă voievod și cu preaiubiții săi fii, Io Constantin și Alexandru și Bogdan voievozi, în anul 7110 iulie 27 ”

Iconostasul păstrează conceptul iconografic canonic. Neavând însemnări cu date, putem aprecia faptul că aparține sfârșitului secolului XVIII, potrivit unui stil pe care îl regăsim în cazul altor iconostase din nordul Moldovei.

Descriere stilistică, tehnică și iconografică

Iconostasul prezintă trăsături ce amintesc de neobaroc, cu elemente atât din tradiția autohtonă cât și din cea vestică. Fără să știrbească în vreun fel simbolistica liturgică pe care o are iconostasul ortodox, ansamblul este conceput asimetric prin lipsa ușii diaconești din partea sudică.

Suprafețele policrome, sculptate sau plane sunt dominate de simple ancadrame sau frize înguste cu elemente fitomorfe într-o compoziție echilibrată, în relație bine proporționată față de structura arhitecturală a micului locaș.

Zugravii ca și sculptorii acestui obiectiv, dovedesc nu numai o bună cunoaștere a limbajului pictural cât și ornamental cu influențe din stilul baroc târziu, ci și o înțelegere aprofundată a proporțiilor dintre suprafețele policrome, și cele ale icoanelor, punând în valoare ambele segmente: policromie și pictură. Iconostasul prezintă multe elemente ale stilului tradițional moldovenesc, remarcându-se prin eleganța formelor și măiestria artistică la care ajunseseră breslele iconarilor secolului XVIII.

Iconostasul, de mici dimensiuni (3m/5,18m), este executat din lemn de tei în trafor sau altorelief cu diverse motive ornamentale: frunze stilizate de viță de vie, struguri, motive florale și vrejuri. Suportul de lemn al iconostasului propriu-zis, nu mai prezintă structura de rezistență inițială, ansamblul fiind susținut doar de o grindă improvizată și de o scândură din brad. Pictura este realizată în tehnica tempera atât a icoanelor cât și a zonelor plane policrome. Sculptura este poleită cu foiță de aur și argint.

Iconostasul este adaptat arhitecturii interioare, astfel registrele obișnuite sunt concepute într-o formulă iconografică originală și armonioasă, care respectă întocmai canoanele unui iconostas ortodox. Registrul icoanelor „de poală” este reprezentat de câte două panouri decorative aflate sub fiecare din cele trei icoane împărătești.

Fig. 1. Biserica de cimitir „Sfinții Enoh, Ilie și Ioan Teologul”, Mănăstirea Dragomirna, Suceava

**Fig. 2. Imagine de ansamblu - iconostasul
bisericești de cimitir**

Icoanele împărătești încep cu icoana de hram, a Sfinților Enoh, Ilie și Ioan Teologul, urmată de icoana Mântuitorului, aceasta fiind despărțită prin ușile împărătești de icoana Maicii Domnului cu Pruncul. Aceste trei icoane sunt copii după celor originale, expuse astăzi în muzeul mănăstirii. Ușile împărătești, singurele existente în prezent, exemplul unei inteligente armonii de formă, cu trafor bine proporționat între gol și plin, cuprind scena Bunei Vestiri, în partea superioară, și pe cei patru Sfinți Evangheliști înglobați în sculptura aurită. Iconostasul nu include uși diaconești, existând doar un intrând acoperit de o dveră, în partea stângă.

Registrul icoanelor împărătești este delimitat de cel al icoanelor praznicare printr-o suprafață policromă formată din trei mici panouri cu text², deasupra cărora este amplasată o cornișă desfășurată în plan vertical, reprezentând un motiv decorativ vegetal, traforat și poleit cu aur.

² Traducerea din limba slavonă a celor trei inscripții, de deasupra icoanelor împărătești: „*L-am aflat și L-a iubit sufletul meu*”, „*S-a găsit ca pe un om*”, „*Copii! Este ultimul ceas*”.

Registrul praznicelor prezintă doar cinci scene, despărțite de stâlpi sculptați cu mici capitele având în partea centrală, deasupra ușilor, Cina cea de Taină. Sfinții Apostoli sunt pictați câte doi și trei în ancadrame despărțite prin stâlpi cu capitel, având în centru icoana Dreptul Judecător.

Sfinții Proroci sunt reprezentați într-o structură de tip coronament, în câte șase medalioane, grupați în două piese sculptate, traforate și poleite, având în centru icoana Maicii Domnului Oranta. Ultimul registru cuprinde Sfânta Cruce și moleniile, cu Maica Domnului și Sfântul Apostol Ioan.

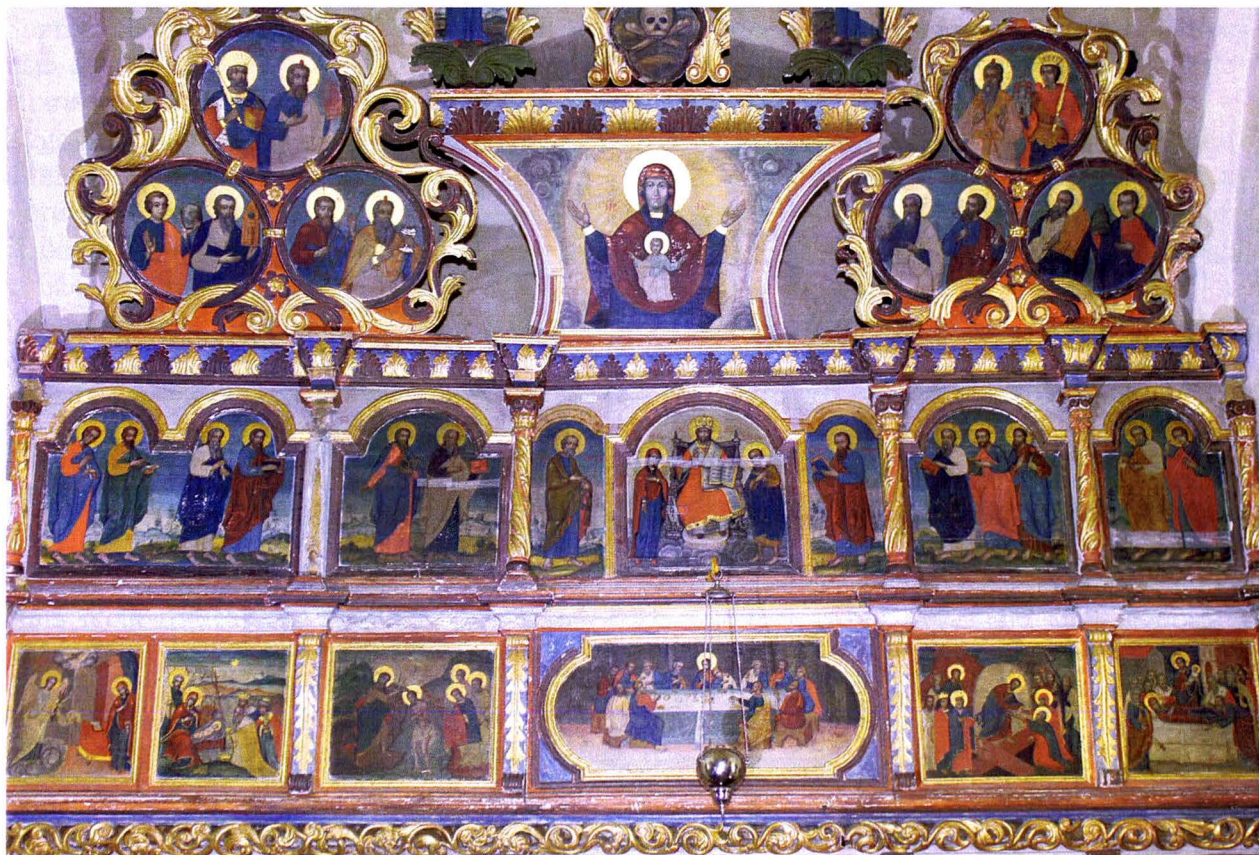

Fig. 3. Detaliu iconostas - registrele Praznicelor, Apostolilor și Prorocilor

Starea de conservare a ansamblului

Întreg iconostasul se află într-un avansat stadiu de degradare, existând riscul unor pierderi definitive a unor componente. Deteriorări grave se identifică atât pe zonele de sculptură policromă cu suprafețe aurite sau argintate, cât și pe diferite zone ale icoanelor.

Evenimentele cumulate în timp, din care nu lipsesc demontări și montări necorespunzătoare, intervențiile empirice, microclimatul impropriu și oscilațiile valorilor temperaturii și umidității relative, împreună cu depunerile prezente la nivelul suportului lemnos și la nivelul stratului pictural, au dus la apariția unor multiple deteriorări și degradări.

Un factor important, din cauza căruia iconostasul prezintă o stare avansată de degradare, este lipsa unei structuri de rezistență corespunzătoare, pierdute probabil în urma degradărilor avansate ale acesteia. Astfel, iconostasul este supus unor tensionări ale suportului, implicit ale stratului pictural, cauză care explică degradările multiple și fragilizarea ansamblului.

Structura de rezistență a iconostasului

Elementele de susținere inițiale de care era ancorat corpul propriu-zis al iconostasului, nu se mai păstrează. Astăzi găsim o grindă și o scândură, montate ulterior, deformate de tensiunea determinată de susținerea necorespunzătoare a iconostasului. Din această cauză iconostasul este destul de instabil, partea superioară fiind mult înclinată înspre naos.

Structura policromă plană, sculptată, traforată, pictată și poleită

Suportul de lemn

Începând de la coronament și continuând cu fiecare registru al frizelor decorative care despart registrele între ele se pot identifica multiple distanțări, desprinderi și modificări dimensionale ale elementelor. De asemenea se pot observa numeroase fisuri și fragilizări ale elementelor care constituie frizele ornamentale. Fisurile au dus în timp la desprinderea unor fragmente și pierderea lor definitivă, aspect întâlnit pe toată aria iconostasului. La baza iconostasului observăm zone afectate de umiditate și atacuri ale insectelor xilofage, lemnul fiind puternic fragilizat.

Fig. 4. Aspecte ale stării de conservare a suportului: distanțări, desprinderi, pierderea definitivă a unor elemente; lemn carbonizat; orificii de zbor și lemn fragilizat

Stratul pictural policrom

Stratul pictural policrom prezintă o fragilizare accentuată evolutivă pe întreaga desfășurare, degradare evidențiată de pierderea coeziunii straturilor de grund și bolus, acest fenomen fiind cauzat în special de îmbătrânirea liantului. De asemenea întâlnim zone cu strat pictural pulverulent, numeroase desprinderi „oarbe” și „în acoperiș”, lacune profunde și superficiale ale stratului de preparație, eroziuni și zgârieturi, precum și orificii de eclozare ale insectelor xilofage. Tendințele de desprindere și deprinderile efective se pot identifica într-un procent mai ridicat pe suprafețele sculptate, în comparație cu zonele plane ale policromiei.

Suprafețele poleite inițial cu argint sunt astăzi în totalitate înnegrite, posibil rezultatul unei reacții chimice între argint și un glasiu colorat.

Întreaga policromie este acoperită de depuneri neaderente, aderente și ancrasate.

Fig. 5 Aspecte privind starea de conservare a stratului pictural policrom: desprinderi, lacune profunde și superficiale, depuneri semiaderente, eroziuni

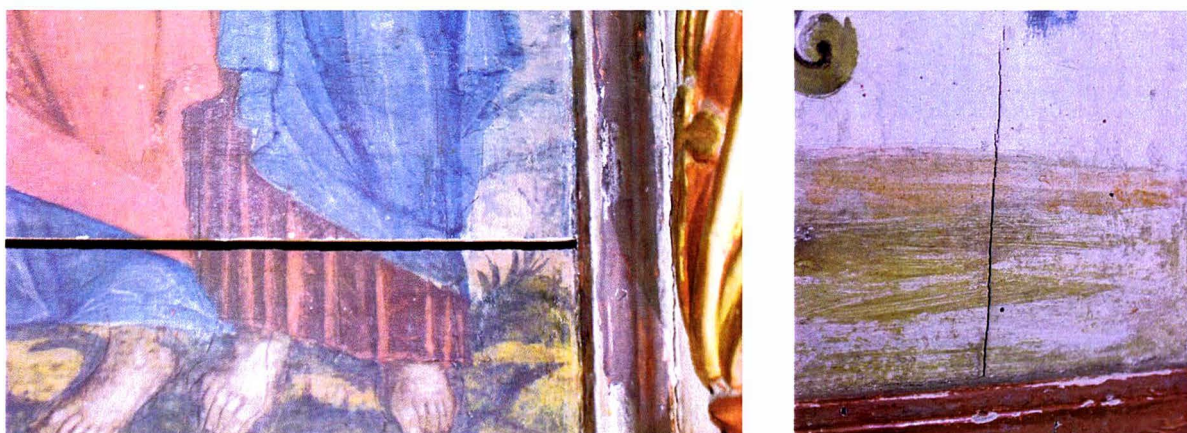
Suprafețele pictate - icoanele

Suportul de lemn

În acest segment se înregistrează în general un procent mai redus al deteriorărilor, însă fluctuațiile umidității relative și ale temperaturii au favorizat deteriorări începând cu descleierea unor porțiuni ale unor panouri, până la modificări ușoare ale planeității suporturilor. Lipsa inițială a elementelor de susținere ale panourilor pictate a dus la instabilitatea și predispunerea acestora la multiple fisuri, fracturi, decalaje și tendințe de fracturare.

Versoul iconostasului prezintă depuneri aderente și semiaderente, care nu doar modifică aspectul natural al fibrei lemnului dar influențează și starea de conservare.

Atacul insectelor xilofage, manifestat în partea inferioară în special, a condus la fragilizarea suportului din această zonă.

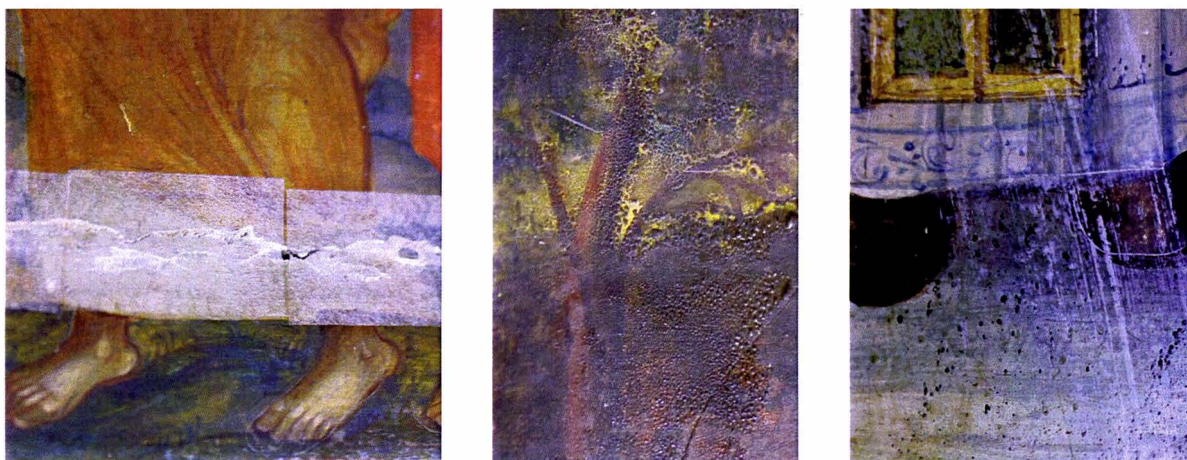

Fig.6. Dezlipiri, distanțări și fisuri la nivelul suportului de lemn al icoanelor

Stratul pictural

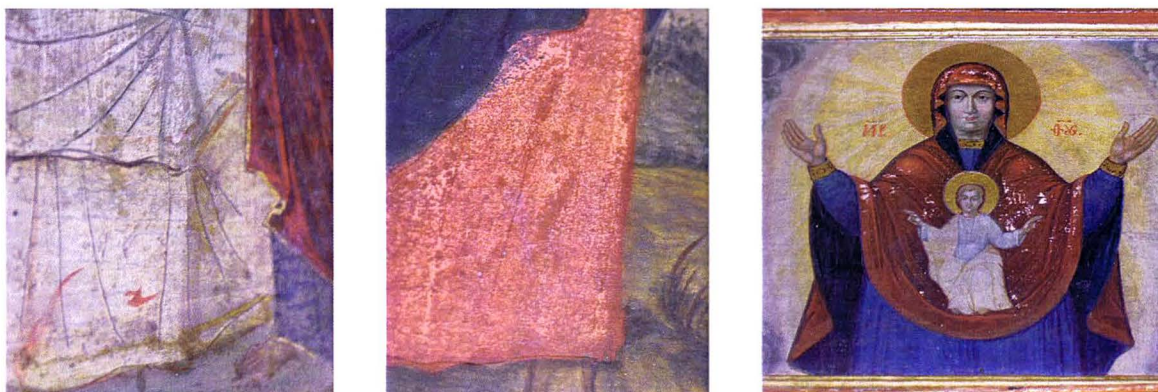
Modificările fizico-chimice ale lianților, favorizate de condițiile improprie de microclimat, au dus la degradarea peliculei de culoare, determinând pulverulența acesteia, apariția desprinderilor „în acoperiș” și „oarbe” și chiar pierderea definitivă a stratului de culoare și formarea lacunelor superficiale și profunde.

În partea inferioară a iconostasului se observă numeroase pete de ceară, abraziuni și orificii de zbor ale insectelor xilofage. Stratul de verni este brunisat, craclat neuniform și prezintă depuneri aderente, semiaderente și ancrasate.

Fig. 7. Detalii privind starea de conservare a stratului pictural al icoanelor: desprinderi, depuneri, verni granulat și eroziuni

Fig. 8. Detalii privind starea de conservare a stratului pictural al icoanelor: depuneri aderente și semiaderente, pulverulență, lacune profunde și superficiale

Intervenții în timp

Cercetările preliminare ne-au relevat faptul că iconostasul a suferit în timp mai multe acțiuni de demontare și montare, mărturie stând distanțările dintre componente, fixările improprii și numeroasele elemente metalice folosite la asamblările ulterioare. De asemenea sistemul de susținere este unul improvizat și necorespunzător, lipsind cel original.

Atât la nivelul policromiei sculptate cât și la nivelul stratului pictural al icoanelor, în special pe registrul Sfinților Apostolilor și pe ușile împărătești, se pot ușor identifica repictări.

Aceste intervenții necorespunzătoare s-au făcut pentru a masca lipsa unor elemente în altorelief și unele eroziuni, cu scopul de a înfrumuseța. O altă intervenție este cea care a dus la înnegrirea totală a zonelor poleite cu argint. Nu se cunoaște cu ce s-a intervenit; presupunem că reacția s-a făcut în urma aplicării unui glasiu peste foița metalică.

În urma analizării atente a întregului ansamblu observăm că multe dintre eroziunile de la nivelul policromiei dar și de la nivelul icoanelor sunt rezultatul unor curățiri excesive. Această intervenție s-a făcut probabil cu scopul de a îndepărta depunerile aderente și verniul original degradat, dar fără să se țină cont de principii.

Mare parte dintre aceste intervenții, s-au realizat cel mai probabil între anii 1961-1971, perioadă în care s-au desfășurat ample lucrări de restaurare prin proiectul arhitectei Ioana Grigorescu, demers ce a cuprins tot ansamblul Mănăstirii Dragomirna.

La Biserica „Sfinții Enoh, Ilie și Ioan Teologul”, cele mai importante lucrări au fost decaparea fațadelor, schimbarea acoperișului și redarea caracterului deschis pridvorului³. De asemenea lucrări au fost efectuate și în interiorul bisericeii, cuprinzând printre acestea și o „împrosătare” a iconostasului.

Nu s-au găsit date exacte care să marcheze momentul scoaterii icoanelor împărătești din iconostas, nici despre restaurarea și expunerea acestora în Sala Sfântul Paisie a Muzeului Mănăstirii Dragomirna. Despre icoanele împărătești existente astăzi în iconostas, copii fidele după cele originale, nu avem nici o informație în legătură cu locul și data la care au fost pictate.

O intervenție despre care se poate da mărturie este biocidarea întregului iconostas în anul 2012, de către o echipă de restauratori condusă de domnul profesor Stelian Onica, echipă care în perioada 2010-2012 a restaurat iconostasul bisericii mari al mănăstirii. În momentul biocidării iconostasul avea un puternic atac xilofag activ. După biocidare și monitorizare s-a constatat că operațiunea a condus la stoparea atacului.

³ Victor Dan Kisilewicz, *Contribuția arhitectei Ioana Sabina Grigorescu la restaurarea ansamblului Mănăstirea Dragomirna*, în *Dragomirna. Citori și restauratori*, vol. II, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, Suceava, 2016, p. 92.

**Fig. 9. Repictări
și elemente metalice**

**Fig. 10. Înnegrirea
foiței de argint – rezultat
al unei intervenții ulterioare**

**Fig. 11. Copie
după icoana
de hram**

Metode de investigare

Iconostasul a fost analizat în vederea identificării procedeele tehnologice de execuție și a evaluării stării de conservare a materialelor din care a fost alcătuit. Cercetarea s-a efectuat urmărind stratigrafia ansamblului pornind de la suportul de lemn și continuând cu stratul de preparare, peliculele de culoare, pelicula de bolus, foița metalică și stratul de verni.

S-au efectuat cercetări macroscopice în lumină normală, iconostasul fiind analizat în lumină directă și razantă, iar anumite detalii au fost observate cu ajutorul lupei. Aceste metode au ajutat la evidențierea particularităților tehnicii de execuție și a formelor de degradare.

Cu ajutorul luminii razante s-au identificat detalii cu privire la tehnica de execuție a icoanei și unele forme de degradare. La nivelul suportului icoanei au fost puse în evidență urme de prelucrare a lemnului. În lumină razantă au fost mai ușor evidențiate desprinderile „în două ape” prezente la nivelul stratului de culoare. Desprinderile „oarbe” ale stratului de culoare au fost cu ușurință identificate prin teste tactile și acustice. Zonele ce prezentau această formă de degradare aveau o rezonanță specifică. Pulverulența a fost pusă în evidență prin examinarea vizuală cu lupa, prin macrofotografii și prin teste de contact. Vizual se observă un aspect cretos al suprafețelor afectate de această degradare.

În partea inferioară a iconostasului se observă urmele unui atac xilofag, activ în trecut. La testele de aderență la ac s-a constatat că rumegușul din orificiile de zbor era slab aderent, fapt care indică vechimea sa.

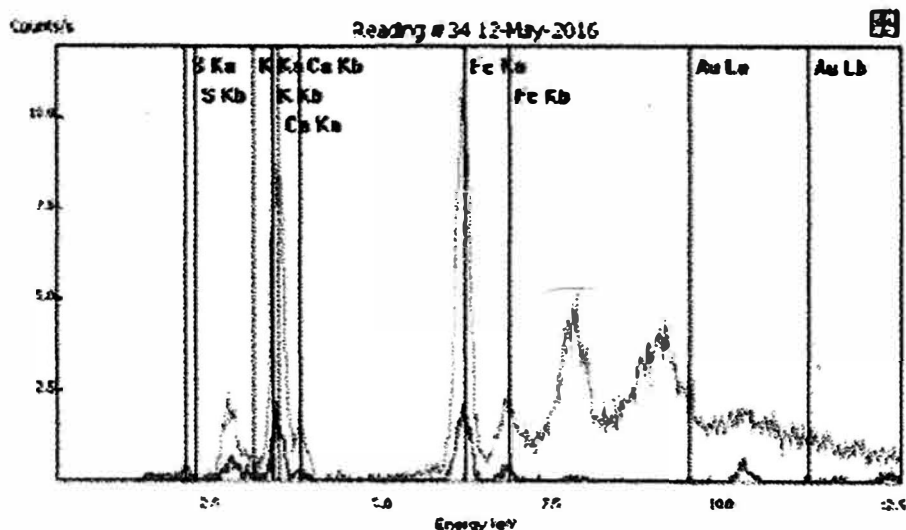
Investigațiile efectuate în vederea identificării naturii pigmentilor și lianților au fost realizate la Centrul Mitropolitan de cercetări T.A.B.O.R. de către expertul chimist Nicoleta Vornicu. Metodele de analiză utilizate au fost Fluorescența de raze X (XRF) și tehnica FTIR (Fourier Transform Infrared).

Pigmenții identificați în urma analizelor sunt roșu de plumb (miniul), oxid roșu de fier, albastru azurit, verde de Cu, ocră, alb de plumb și foiță metalică de aur și argint.

Rezultatul investigației a arătat că pentru stratul de preparare s-a folosit ca agent de umplere gipsul în amestec cu praful de cretă.

În urma investigațiilor biologice, pentru care s-au folosit anumite probe prelevate din orificii, ținându-se cont și de mărimea orificiilor, a fost identificată specia *Anobium Punctatum*, atacul fiind unul inactiv.

Spectrul XRF proba 4, roșu rama prooroci

Fig. 12. Spectrul XRF pentru proba numărul 4- indică prezența pigmentilor pe baza de Fe

Teste pentru stabilirea metodologiei de intervenție

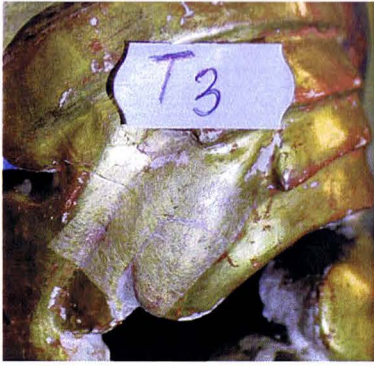
În vederea stabilirii metodologiei de intervenție au fost efectuate teste de consolidare, de îndepărtare a depunerilor aderente și de înlăturare a repictărilor. S-au folosit materiale adecvate fiecărui tip de test, stabilirea acestora și a metodei de intervenție s-a făcut în funcție de rezistența și sensibilitatea stratului pictural original precum și în funcție de natura repictării.

Unele din degradările cele mai evidente și avansate sunt desprinderile multiple, active, răspândite pe toată aria policromiei sculptate. Primul test s-a realizat pentru refacerea aderenței stratului pictural la suport. Consolidarea desprinderilor s-a efectuat prin aplicarea la cald a soluției de clei de pește, prin intermediul foitei japoneze.

A urmat presarea suprafeței picturale, care a fost protejată cu folie melinex și hârtie absorbantă, mai întâi cu presa caldă și apoi prin aplicarea unei prese reci. Presele au fost alternate, utilizând fenomenele de vaporizare și de condensare, determinându-se astfel extragerea vaporilor de apă din substrat și eliminarea acestora prin intermediul hârtiei absorbante. Călcarea suprafeței s-a repetat până la momentul în care hârtia absorbantă a fost complet uscată. Soluția de clei de concentrație 6% a dat rezultate bune în consolidarea peliculei de culoare a policromiei și a icoanelor.

Testul pentru îndepărtarea depunerilor s-a făcut prin aplicarea soluțiilor, fie direct pe suprafață, prin frotarea ușoară sau rularea tamponului de vată îmbibat cu acestea, fie prin intermediul compreselor de vată care au ținut soluțiile în contact cu suprafața de test pentru diverse perioade de timp.

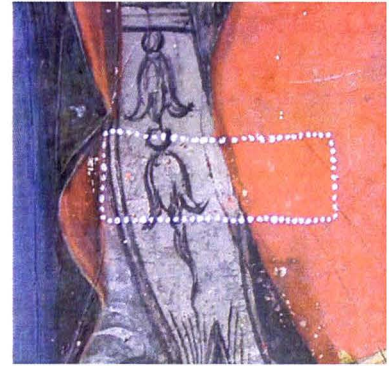
Eficientă a fost solubilizarea depunerilor cu soluții pe bază de alcool etilic absolut și esență de terebentină, prin metoda rulării direct pe suprafață a unor mici tampoane de vată îmbibate cu soluția de curățare. În zonele în care stratul pictural este foarte fragilizat este necesară o consolidare preventivă, cu o soluție de clei de pește 4%, înainte de îndepărtarea depunerilor aderente.

Fig. 13. Test de consolidare a desprinderilor

Fig. 14. Test de îndepărtare a depunerilor de la nivelul policromiei

Fig. 15. Test de îndepărtare a depunerilor la icoana Deisis

Fig. 16. Teste de curățire la foița de argint

Pentru îndepărtarea repictărilor s-au folosit solvenți și geluri decapante pentru gonflarea stratului de culoare adăugat, îndepărtarea acestuia făcându-se și mecanic.

Fig. 17. Etape ale testului de îndepărtare a repictărilor

Concluzii

Diversele modalități de observare și analiză au lansat unele ipoteze privind tipurile de materiale întâlnite în cazul tehnicii originale, confirmate de rezultatele investigațiilor științifice. Cercetarea a fost elaborată în conformitate cu intervențiile istorice și starea de conservare a iconostasului. Prin analiza stilistică a ansamblului s-au identificat o serie de elemente de influență neobarocă, acestea fiind asociate perioadei artistice de sfârșit de secol XVIII.

În ceea ce privește scopul și perioada în care au fost efectuate intervențiile ulterioare, arhiva mănăstirii confirmă ipoteza potrivit căreia acestea au fost făcute pentru întreținere în preajma restaurărilor arhitecturale care au cuprins în totalitate bisericuța.

Provocarea de elaborare a metodologiei de restaurare urmează a fi conturată pe baza rezultatelor analizelor preliminare și a testelor efectuate.

CONSERVAREA MANUSCRISELOR DIN MUZEUL MĂNĂSTIRII DRAGOMIRNA

Angelica-Ancuța ȘTEFAN (monahia Agnia)

Rezumat: Mănăstirea Dragomirna este ctitorie de secol XVII a Mitropolitului Anastasie Crimca și a boierilor Luca și Simeon Stroici. O dată cu întemeierea mănăstirii a luat ființă, sub ocrotirea și directivele mitropolitului, meșteșugul copierii și împodobirii manuscriselor cu ornamente și miniaturi, o adevărată Școală de artă și cultură. Mănăstirea are amenajat un spațiu în care sunt expuse manuscrise realizate în acest scriptoriu. În vederea evaluării corecte a stării de conservare și elaborării unei strategii de preservare a fondului de carte a fost necesară studierea microclimatului din muzeu.

Articolul are în vedere atât prezentarea caracteristicilor microclimatului, cât și metoda de expunere folosită și activitățile ce au ca scop prevenirea acțiunii agenților de degradare. Deși cărțile prezintă diferite tipuri de degradări specifice materialelor componente, acestea au o stare de conservare relativ bună.

Cuvinte cheie: manuscris, conservare preventivă, microclimat, etalare, degradări

Abstract: Dragomirna Monastery was founded in the 17th century by Metropolitan Anastasie Crimca and boyars Luca and Simeon Stroici. During the same period, under the direct guidance of the founder, Metropolitan Anastasie Crimca, a genuine School of art and culture came to life. Here the Metropolitan and his disciples worked the craft of copying manuscripts and decorating their pages with ornaments and miniatures. Part of the manuscripts created in this scriptorium are currently sheltered in a dedicated space inside the precinct of the monastery. In order to properly assess the state of conservation and to develop a strategy for the preservation of books and manuscripts, a microclimate study was conducted in the museum of the monastery.

The present paper aims to describe the characteristics of the microclimate as well as the display system and the methods of prevention of the degradation process. Although the books show different types of specific degradation of the component materials, they are in a relatively good conservation state.

Keywords: manuscript, preventive conservation, microclimate, display, degradations

1. Mănăstirea Dragomirna – aspecte privind activitatea Școlii de caligrafie și miniatură

Mănăstirea Dragomirna este ctitorie de secol XVII a Mitropolitului Anastasie Crimca și a boierilor Luca și Simeon Stroici.

Edificiul bisericesc, se remarcă din punct de vedere arhitectural, prin elaborarea unor proporții și a unor elemente decorative necunoscute anterior în arta țării și înscrie prin acestea un pas înainte în evoluția artei medievale românești¹:

„Nici una din bisericile pământului românesc nu exteriorizează atât avânt, atâta ieșire din sine, atâta strigăt către cer.[...] Biserica închinată Pogorării Sfântului Duh, pare împlinirea în piatră a înălțimii credinței.”².

O dată cu întemeierea mănăstirii, la Dragomirna a luat ființă sub ocrotirea și directivele mitropolitului Anastasie Crimca – cunoscut în istoria bisericii și a culturii românești ca un *caligraf și miniaturist de mare talent*, meșteșugul copierii și împodobirii manuscriselor cu ornamente și miniaturi, o adevărată Școală de artă și cultură – *Școala de caligrafi și miniaturiști*.

¹ Petru Comarnescu, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*, Editura Poligrafică, București, 1962, p.128.

² *Istoricul Mănăstirii Dragomirna* din Registrul de inventar 1967, p. 2.

Fig. 1. Biserica Mănăstirii Dragomirna

Astfel, începe o nouă etapă în arta miniaturisticii românești, datorată inițiativei mitropolitului care strânge în jurul său ucenici iscusiți reușind să dea culturii românești unele dintre cele mai frumoase manuscrise. Realizează acest lucru nu atât prin folosirea aurului și a unei game cromatice bogate, cât mai ales prin stilul și tehnica de lucru a acestor minunați artiști, prin care Dragomirna devine școala de copiere și difuzare a cărții româno-slave³.

Este cunoscut faptul că activitatea scriptoriului a fost una strălucitoare; prin urmare în intervalul 1609-1637 s-au copiat și împodobit aproximativ șase manuscrise pe an.

Creațiile școlii de la Dragomirna își au obârșia în tradiția locală, asimilată din canonul iconografic moldovenesc anterior și reprezentarea acestuia într-o formă originală, ce se îndepărtează de vechea tradiție a miniaturii. Vlădica Anastasie prin libertatea de exprimare și spontaneitate, creează un stil care își conservă unitatea și se impune prin eleganța ritmului compozițional. Un stil cu totul personalizat în arta românească care se îmbogățește cu elanul viziunii populare filtrat și spiritualizat în sens evolutiv de miniatura anterioară și pictura monumentală, spre o grafică de mare sensibilitate⁴. Aportul adus în domeniul miniaturisticii ocupă un loc important în plastica românească și totodată în plastica universală ridicând pe noi culmi arta migăloasă a miniaturilor în fața asaltului tot mai crescând al tipografiei și gravurii: „*Această renaștere, departe de a fi produs noi curente, a fost mai degrabă o ultimă înflorire și sclipire - punctul culminant al miniaturisticii românești*”⁵.

Din numărul mare de manuscrise realizate în acest scriptoriu, la Dragomirna mai sunt doar șapte, acestea fiind răscumpărate în timp. O altă parte din manuscrisele care s-au mai păstrat sunt la

³ G. Popescu-Vâlcea, *Anastasie Crimca*, București, 1972, p. 9.

⁴ Idem, *Miniaturi românești*, Editura Meridiane, București, 1998, p. 48.

⁵ *Ibidem*, p.19.

Biblioteca Academiei Române sau în diferite muzee și biblioteci ale lumii, cum ar fi: Sankt Petersburg, Moscova, Liov, Viena, Dresda, iar altora li s-a pierdut urma⁶.

Fig. 2. Copertă de manuscris, pagină cu frontispiciu și miniatură în plină pagină

2. Muzeul „Anastasia Crimca” – scurtă prezentare

În incinta Mănăstirii Dragomirna, în clădirea *vechii egumenii*, este amenajat un spațiu în care sunt păstrate și expuse obiecte de artă medievală, având în colecția sa doar o mică parte din odorele dăruite de mitropolitul Anastasie Crimca ctitoriei sale.

Deși în trecut *vechea egumenie* a avut mai multe întrebuințări, astăzi această clădire adăpostește muzeul mănăstirii: „Sala se întrebuința ca trapezare [...]. Mai târziu se întrebuința sala aceasta pentru păstrarea ornatelor, apoi a fost instalată aici școala mănăstirească.”⁷, iar în perioada interbelică a fost amenajat un paraclis cu hramul Sfântului Ioan Botezătorul.

Fig. 3. Clădirea Muzeului „Anastasia Crimca”

⁶ Ștefan S. Gorovei, *Mănăstirea Dragomirna*, Editura Victor B. Victor, București, 2006, p. 115.

⁷ Ipolit Vorobchievici, *Sfânta Mănăstire Dragomirna*, Cernăuți, 1908, p. 20.

La etajul clădirii, muzeul are în componență două săli: *sala Anastasie Crimca* și *sala Paisie Velicicovschi*, iar la parter o sală (lapidariu), dedicată domnitorului *Miron Barnovschi*, ctitorul zidurilor de cetate.

Prima sală, cea a Mitropolitului Anastasie Crimca, merită o atenție deosebită atât datorită colecției de manuscrise și broderii pe care o adăpostește, cât și stilului gotic căruia îi aparține, impresionând prin cele două bolți gotice susținute de un singur stâlp central de piatră, fiind prima încăpere de acest gen din Moldova.

Expoziția tezaurului artistic a muzeului de la Dragomirna are în componență: *manuscrise miniate* realizate în școala de la Dragomirna: un *Epitaf* cu Adormirea Maicii Domnului, dăruit de mitropolit în 1612; un *Epitaf* cu Punerea în Mormânt a Mântuitorului datat 1626; un *Epitaf* cu aceeași temă datat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea; două *epitrahile* din secolul al XVI-lea, pe unul fiind reprezentați Îngeri și Serafimi, iar pe altul fiind brodați Sfinți Ierarhi; două *Acoperăminte* de Potir din secolul XVI; o *lumânare* din ceară albită la soare și pictată după tradiție, de către ctitor, aprinsă la slujba de sfințire a mănăstirii; un *policandru* de cristal dăruit de Împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei; *cruci* de proporții mici ce au aparținut unor egumeni ai mănăstirii; obiecte de cult: *potire*, *ștea*, *disc*, *litier* și *icoane* datate din secolul XVIII-lea; iar în lapidariu *fragmente de piatră* care au aparținut vechilor construcții.

Manuscrisele care aparțin *Școlii de la Dragomirna* și care sunt expuse în sala gotică a muzeului sunt: 1) *Tetraevangheliar*, datat din 7118 (1609), septembrie 1; 2) *Evanghelie*, din 7118 (1609), septembrie 18; 3) *Liturghier*, din 7118 (1610), fără lună și zi; 4) *Liturghier*, datat din 7118 (1610), fără lună și zi; 5) *Tetraevangheliar*, datat din 7124 (1614), septembrie 6; 6) *Liturghier*, datat din 7124 (1616), iunie 6; 7) *Psaltirea*, datată din 7124 (1616), iunie 6.

Fig. 4. Sala (gotică) *Anastasie Crimca*

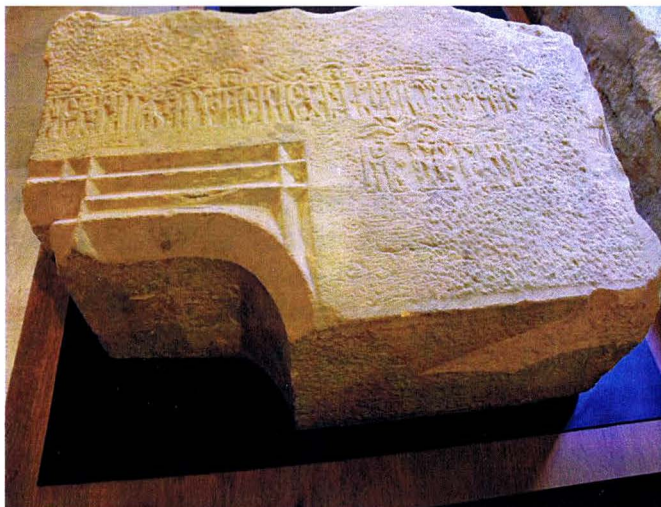

Fig. 5. Obiecte liturgice (sala Paisie Velickovschi) Fig. 6. Fragment de portal-pisanie (lapidariu)

3. Microclimatul în muzeu

În vederea evaluării corecte a stării de conservare și elaborării unei strategii de preservare a fondului de carte este absolut necesară realizarea unui studiu asupra microclimatului din spațiul unde sunt depozitate sau expuse cărțile.

Deși se putea constata cu ușurință că în unele perioade ale anului în muzeu umiditatea ridicată poate constitui un factor de risc, monitorizarea valorilor de microclimat prin mijloace specifice este esențială în vederea ținerii sub control a parametrilor.

În scopul determinării perioadelor critice la care este supusă colecția, pe lângă graficele termohigrografului, s-au notat valorile termohigrometrului, starea vremii și activitățile deosebite care s-au desfășurat în cadrul muzeului. De asemenea, în cazul termohigrografului s-au folosit și grafice săptămânale care arată cu mai multă precizie fluctuațiile valorilor și diferențele zi-noapte.

Deoarece microclimatul unei încăperi este influențat de factorii exteriori - climatici, geografici și de caracteristicile clădirii, s-a observat că valorile umidității și temperaturii din muzeul mănăstirii sunt determinate de:

- poziția nordică a județului Suceava care determină o climă cu un *caracter mai răcoros și umed*;
- faptul că mănăstirea este așezată într-o poiană înconjurată de dealuri împădurite, iar la distanțe diferite sunt amplasate iazuri, unul fiind la o apropiere destul de mică de zidurile cetății, determinând prin aceasta o umiditate a solului și a aerului;
- clădirea este construită din piatră, care este un material poros și care cedează greu temperatura (menține frigul/căldura), iar pereții clădirii au o grosime de aproximativ 1.5 m;
- orientarea clădirii pe latura sudică a zidului de cetate.

În urma studierii graficelor termohigrografului, valorile cele mai ridicate ale umidității au fost semnalate în principal în perioada de trecere, primăvară-vară, dar și când afară este - pentru o perioadă mai îndelungată, o vreme umedă, cum ar fi ploaie sau ceață. În cel de al doilea caz, valorile sunt mai accentuate când datorită unui număr mare de vizitatori, prin deschiderea succesivă a ușii, aerul umed pătrunde în încăpere.

Deoarece în ultimii ani verile au fost caniculare, iar cantitățile de precipitații au fost reduse semnificativ, atât în sezonul cald cât și în cel rece, umiditatea relativă nu a depășit valoarea de 60%.

În perioada iernii temperatura scade sub valoarea de 15°C, întrucât încălzirea se face prin calorifere electrice cu termostat, care nu reușesc să mențină o valoare constantă suficient de ridicată (15-18°C±2). Acest inconvenient este favorizat și de înălțimea mare a sălilor.

S-a constatat că în timpul verii temperaturile ridicate (max. 24-26°C) sunt cauzate atât de vremea caniculară cât și de fluxul de turiști, însă în privința acestui aspect s-a observat faptul că aceste valori nu au fost corelate cu o umiditate crescută (max. 55%).

Chiar dacă, în ceea ce privește temperatura, nu se poate asigura o valoare anuală constantă, trecerea de la o valoare mare la una mică nu se face brusc, iar pergamentul se adaptează treptat la diferențe. În acest caz, un factor favorabil este grosimea zidului și materialul din care este construită clădirea, deoarece piatra naturală poate asigura un echilibru termic pasiv, căldura absorbită ziua este eliberată lent pe timp de noapte.

Nu avem consemnate informații privind modul de păstrare a manuscriselor în decurs de aproximativ 400 sute de ani de la realizarea lor, însă în ciuda vitregiei vremurilor, pergamentele se află într-o stare relativ bună de conservare. Acest lucru se poate datora faptului că pergamentul este un material rezistent în timp datorită naturii sale alcaline și structurii compacte, dar și faptului, că fiind valoroase, probabil, nu au fost folosite la slujbele zilnice, păstrându-se cu mai multă grijă pentru momente deosebite. Trebuie menționat și faptul că unele manuscrise, după ce au fost răscumpărate, au suferit unele intervenții de consolidare.

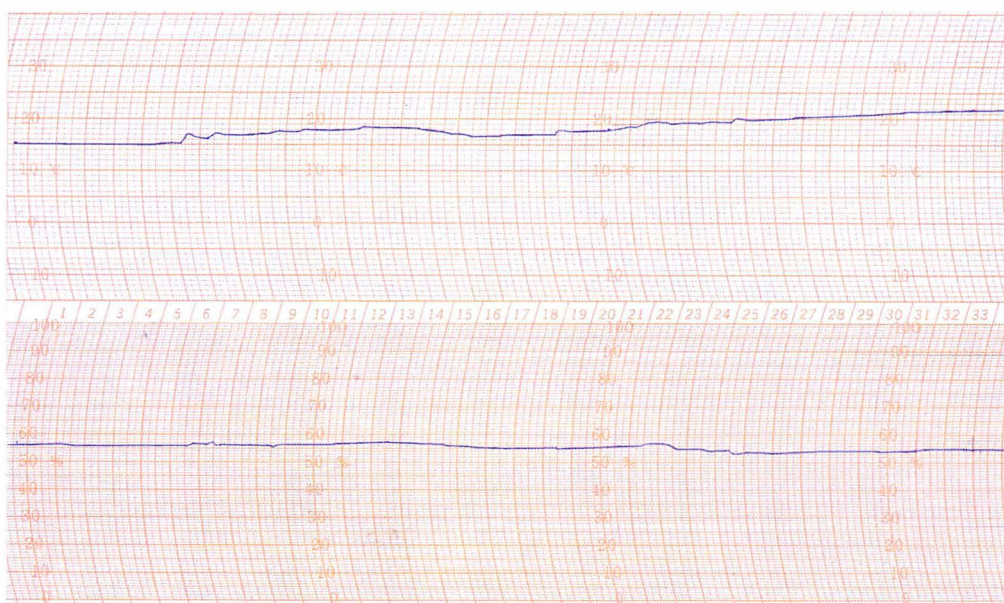

Fig. 7. Grafic în perioada de trecere primăvară - vară

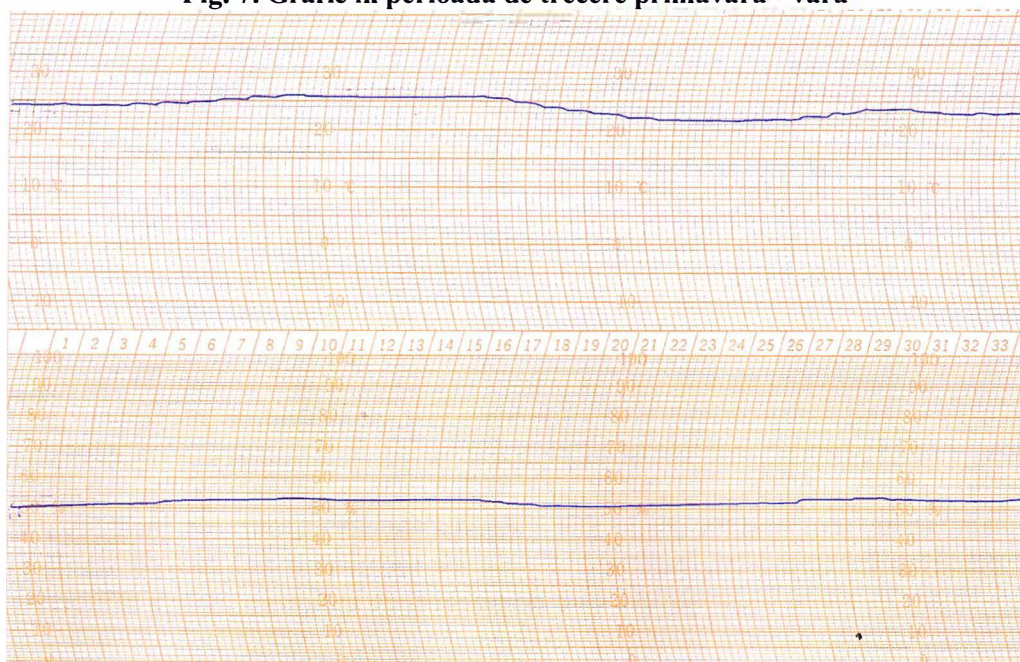

Fig. 8. Grafic în perioada de trecere vară – toamnă

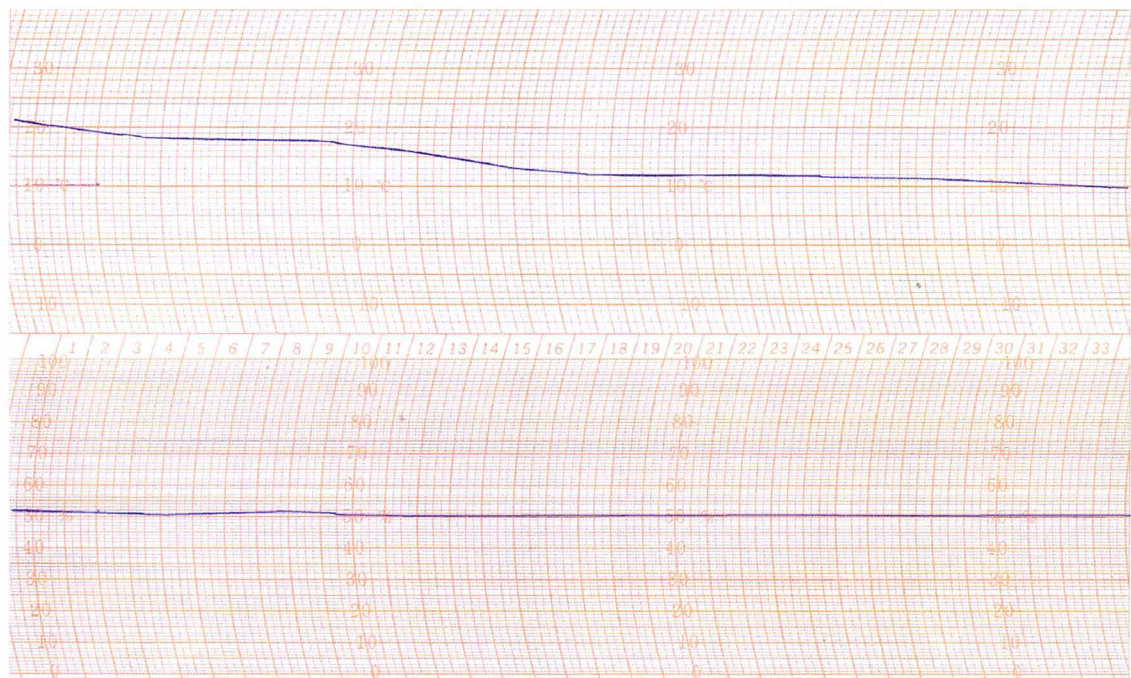

Fig. 9. Grafic în perioada de trecere toamnă - iarnă

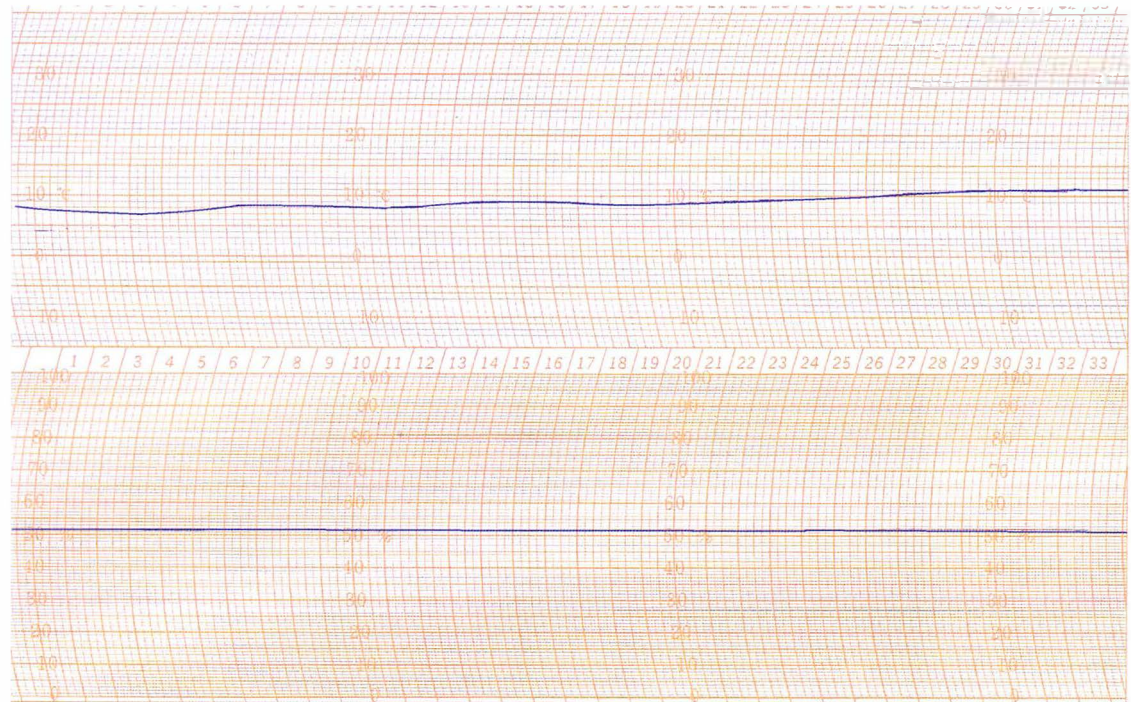

Fig. 10. Grafic în perioada de trecere iarnă – primăvară

4. Conservarea preventivă a manuscriselor

Metodele incorecte de expunere, depozitare și manevrare sunt la originea unei mari părți din deteriorările suferite de fondurile de carte. O carte expusă sau depozitată greșit suportă deformări care provoacă deteriorarea legăturii, iar paginile neprotejate devin vulnerabile.

În muzeul Mănăstirii Dragomirna sălile au fost organizate conform normelor muzeografice, fiecare sală are o anumită tematică, avându-se în vedere atât specificul colecției, datarea exponatelor, partea estetică cât și starea de conservare.

Etalarea este realizată într-o poziție adecvată, obiectele nu au o poziție tensionată ci una favorabilă constituției lor, cărțile sunt plasate pe suporturi de plexiglas, deschise la un unghi care nu afectează legătura, aspect fundamental în conservare.

Dimensiunile vitrinelor au fost alese în baza principiului respectării unghiului de percepție vizuală a persoanei, în funcție de înălțimea medie a omului și de dimensiunile obiectelor.

Totodată în vederea punerii lor în valoare, manuscrisele au fost evidențiate prin singularizare, fiecare exemplar având propria vitrină, iar sub cele care prezintă ferecătură sunt montate oglinzi pentru a fi vizibilă și învelitoarea.

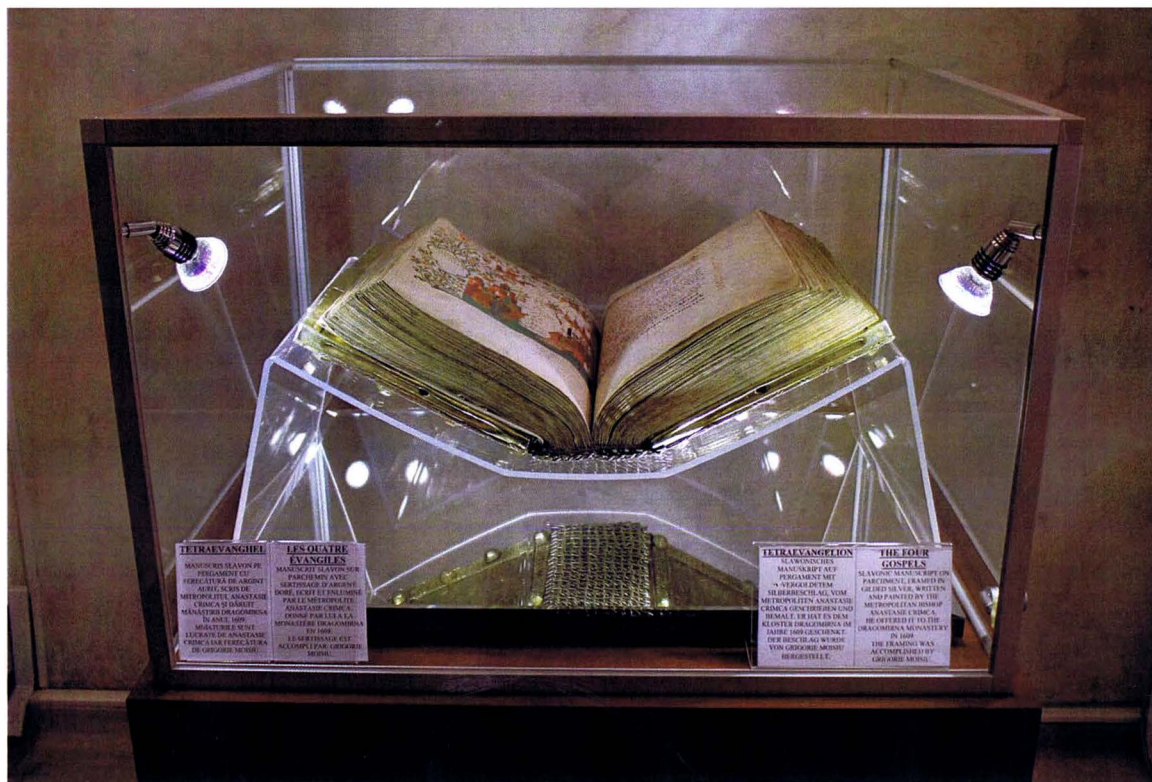

Fig. 11. Manuscris expus în vitrină

În ceea ce privește menținerea valorilor de microclimat în limitele recomandate de normele de conservare, se întreprind o serie de activități, care deși pot fi aparent banale, au importanță deosebită în prevenirea degradării materialelor.

Deoarece muzeul nu dispune de o instalație de climatizare, ventilarea încăperii se face natural prin deschiderea ferestrelor. În primul rând, aerisirea încăperilor se face la un timp prielnic al zilei și pe perioade delimitate. Acest lucru nu se face nici dimineața devreme, nici seara târziu când aerul este umed, dar nici în toiu amiezii când temperatura este foarte ridicată. În alt context, pe o vreme ploioasă, prea rece sau cu ceață, deschiderea ferestrelor afectează mai mult decât să ajute, prin pătrunderea aerului umed.

Aerisirea cu prudență trebuie făcută și primăvara, mai ales dacă temperaturile au fost scăzute pe timpul iernii, deoarece aerul cald produce condens cu pereții, mobilierul și obiectele mai reci. De asemenea, facem precizarea că pe întreaga durată a aerisirii, vitrinele cele mai apropiate de ferestre sunt acoperite cu huse în vederea protejării de lumina naturală.

În cazul în care umiditatea relativă se apropie de valoarea limită 65%, iar deschiderea ferestrelor nu este eficientă sau posibilă (vreme umedă, flux de vizitatori), se pun în funcțiune

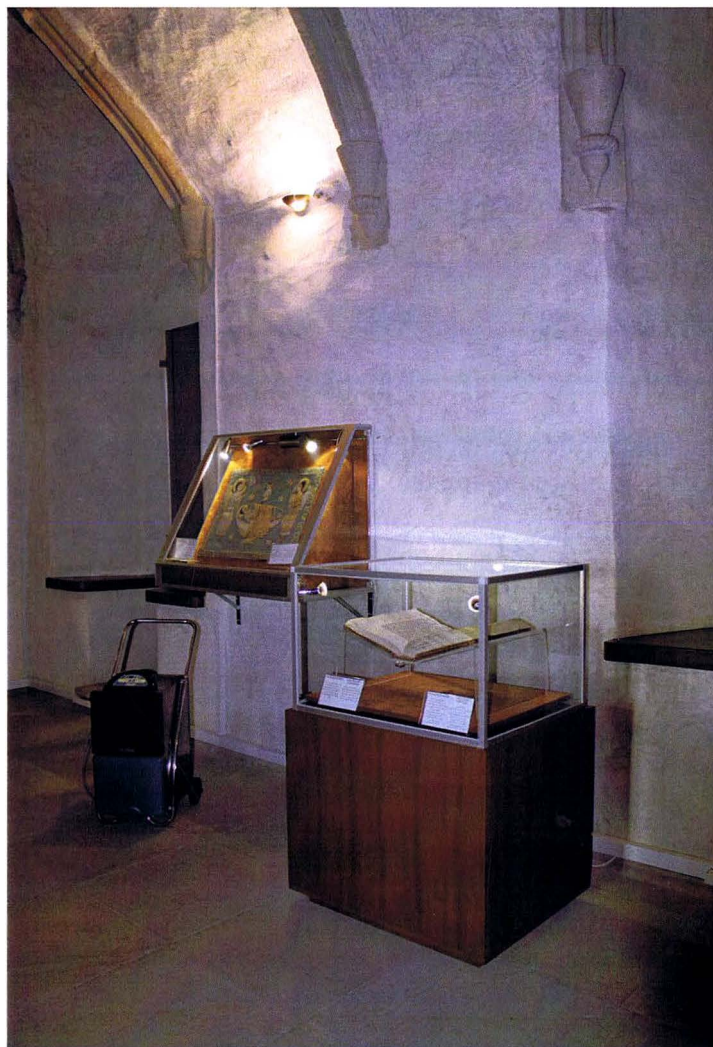

dezumidificatoarele. Acest lucru se face pe o perioadă determinată de timp în funcție de evoluția valorilor, deoarece trebuie evitate fluctuațiile bruște.

Tot în folosul absorbirii umidității excesive este folosit ca material tampon silicagelul care este pus în sertare speciale sub fiecare manuscris, iar în interiorul manuscriselor foile cu miniaturi sunt protejate cu câte o coală de hârtie neutră din punct de vedere chimic.

Clădirea, de asemenea, se află într-o stare de bună de conservare. În această privință au fost efectuate drenaje pentru scăderea umidității din beciuri, s-a schimbat învelitoarea (acoperită cu tablă de cupru), iar pavajul din fața clădirii a fost realizat cu rigolă pentru colectarea apei și scurgerea ei în afara cetății pentru a nu fi absorbită de către pereți.

Datorită climatului secetos instalat în ultimii doi ani, dezumidificatoarele au fost folosite mai puțin, deschiderea ferestrelor fiind suficientă pentru a preveni creșterea valorilor umidității.

Fig. 12. Poziționarea surselor de iluminat la distanță față de obiecte

Lumina este un factor foarte important în procesul de degradare a pergamentelor, mai ales în cazul celor miniate cum sunt cele de față. În muzeu lumina este bine controlată, de intensitate mică, dar suficientă pentru expunere (50-150 lx). Astfel, pe stâlpul central sunt amplasate de jur împrejur spoturi direcționate înspre tavan care sunt deschise permanent pe timpul vizitei, iar celelalte surse de lumină sunt pe bază de senzori, pentru a se închide când obiectul nu este vizualizat. Mai facem precizarea că tipul de iluminat este incandescent, care nu emite radiații UV, iar distanța considerabilă dintre sursă și vitrine asigură o protecție împotriva radiației termice. De asemenea, lumina naturală este complet stopată prin amplasarea la geamuri a unor obloane metalice.

Fig. 13. Stoparea luminii naturale cu obloane metalice

Deși nu este recomandată folosirea spoturilor în interiorul vitrinelor, în cazul de față acestea emit o așa numită *lumină rece* care nu afectează pergamentul pe termen scurt (nu emit radiații UV, IR). Acestea sunt direcționate pentru a nu focaliza direct pe obiect și sunt folosite doar pentru vizite în care minuțiozitatea detaliilor prezente în obiectele expuse este de importanță majoră.

Fig.14. Acoperirea vitrinelor cu huse

Tot astfel, pentru a proteja paginile cu miniaturi, periodic se schimbă pagina la care manuscrisul este deschis, în timpul sezonului rece când nu mai sunt vizitatori acestea se închid, iar vitrinele se acoperă cu huse.

În scopul prevenirii acțiunii agenților biodeterioratori în muzeu se iau următoarele măsuri: controlul parametrilor de microclimat, în special în perioadele critice (risc de creștere a umidității); întreținerea curățeniei; sunt interzise introducerea și depozitarea unor obiecte infestate sau a alimentelor; la geamuri sunt amplasate site contra insectelor. Localizarea mănăstirii Dragomirna la o distanță de aproximativ 12 km față de oraș și amplasarea într-o zonă împădurită - înconjurată de pădure de foioase, favorizează reducerea gradului de poluare în mod semnificativ.

În cazul efectuării unor lucrări în preajma muzeului, în care sunt emise gaze poluante sau praf, persoana responsabilă asigură etanșeitatea ferestrelor și a ușilor, mai ales în cazul în care se dorește aerisirea încăperilor.

Efectuarea curățeniei și controlul stării de sănătate a obiectelor se face constant. Curățenia în muzeu se realizează săptămânal, când fluxul de turiști este scăzut, iar în timpul sezonului turistic în funcție de necesități. Aceasta constă în aerisirea încăperilor, ștergerea vitrinelor și aspirarea pardoselii și a zonelor care facilitează depunerea prafului. Pentru ștergerea vitrinelor sunt utilizate produse alcaline și antistatice, iar pentru pardoseală și pereți se folosește un aspirator cu filtru.

În ceea ce privește prevenirea tentativelor de sustragere sau a dezastrelor, trebuie acordată o importanță majoră, deoarece acestea pot provoca pagube însemnate. Securitatea obiectelor împotriva sustragerilor din cadrul Muzeului „Anastasia Crimca” este asigurată prin luarea următoarelor măsuri: buna funcționare a sistemelor de încuiat vitrinele, ușile și ferestrele; supravegherea vizitatorilor; activarea sistemului de alarmă antifurt în afara programului de vizitare; montarea camerelor video cu înregistrare; amplasarea la ferestre a grilajelor metalice.

Analiza riscurilor în caz de calamitate (incendii, inundații, cutremure), educarea capacității de reacție a persoanelor responsabile și pregătirea sunt etape principale în ceea ce privește prevenirea calamităților, iar acestea se concretizează în *Planul măsurilor de urgență*.

Organizarea apărării împotriva incendiilor (plan de care dispune fiecare instituție) presupune norme de prevenire, un plan de evacuare cu schița de intervenție, reguli specifice P.S.I., o echipă de intervenție care are un responsabil de evacuare, dotare cu stingătoare și unelte necesare unei astfel de intervenții. În scopul prevenirii incendiilor sunt luate următoarele măsuri: controale periodice de către echipe P.S.I. în vederea respectării regulilor impuse; controlul și schimbul extincatoarelor (să nu depășească termenul de garanție); instruirea personalului în caz de incendiu și amenajarea unei camere pentru depozitarea bunurilor la nevoie; controlul instalației de iluminat; amplasarea și verificarea senzorilor de fum.

Datorită amenajării muzeului la etajul clădirii (la parter se află doar sala lapidarium), a lipsei instalațiilor de apă sau de încălzit și a schimbării acoperișului cu o învelitoare nouă, în interiorul încăperilor pericolul inundațiilor sau cel puțin al infiltrațiilor este minim.

4. Tipuri de degradări/deteriorări ale manuscriselor

Fig. 15. Pierderea stratului de culoare de pe șnit

Fig. 16. Ruperea încuietorilor

Fig.17. Pierderi de material – ferecătură

Fig. 18. Degradări ale pielii
(mecanice, fizico-chimice)

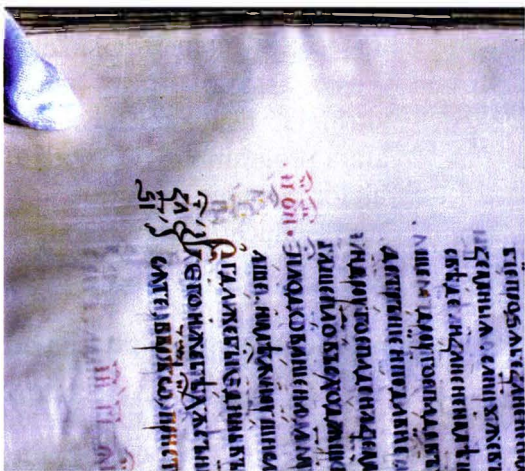

Fig. 19. Îngălbenirea pergamentului

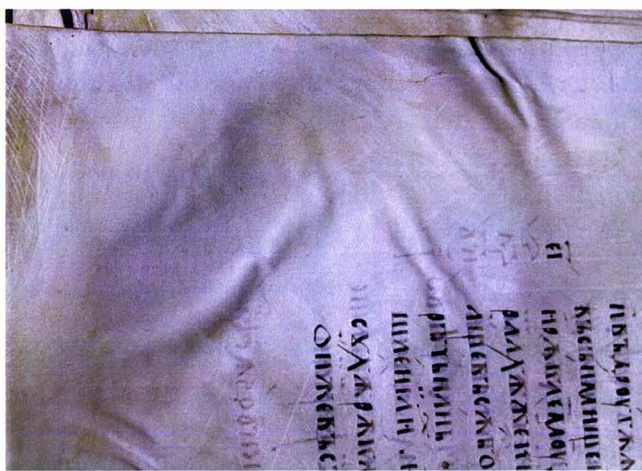

Fig. 20. Ondularea și cornificarea pergamentului

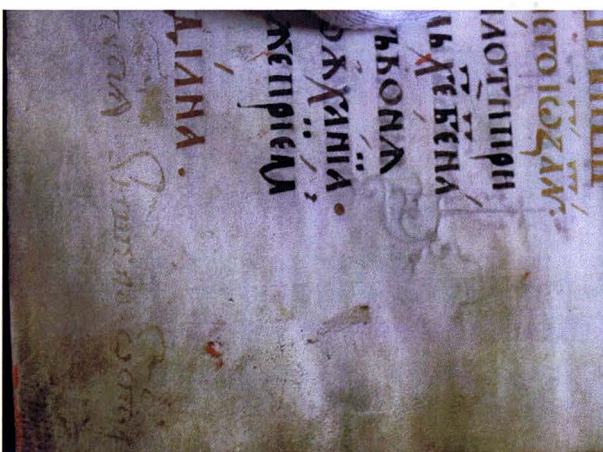

Fig. 21. Patina funcțională/depuneri

Fig. 22. Pete/depozite de ceară

Fig. 23. Sfâșierea foilor

Fig. 24. Pierderi de material în zona colțurilor

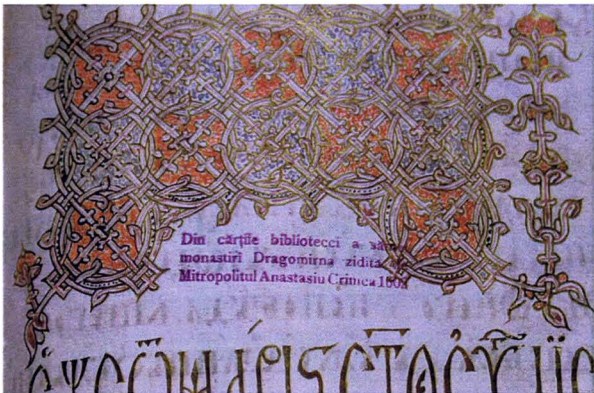

Fig. 25, Fig. 26. Degradări sociale – punerea incorectă a ștampilei

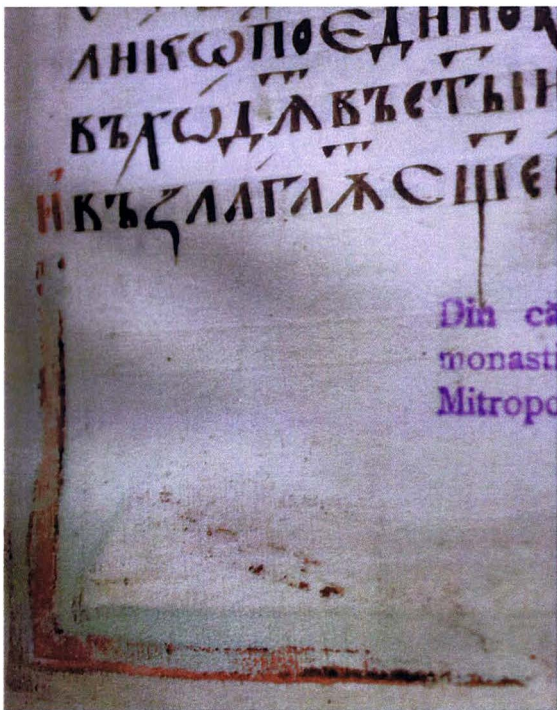

Fig. 27. Migrarea culorilor

Fig. 28. Desprinderea stratului de culoare

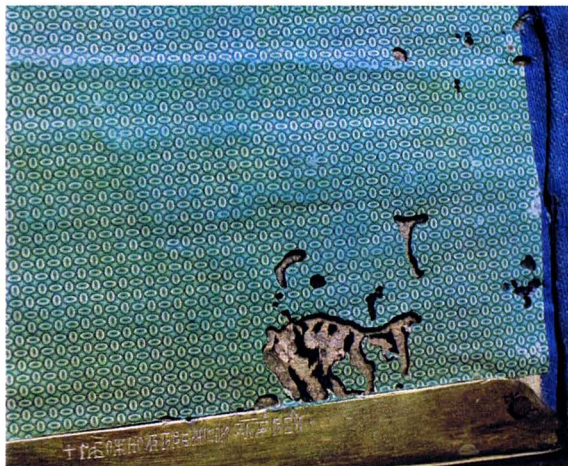
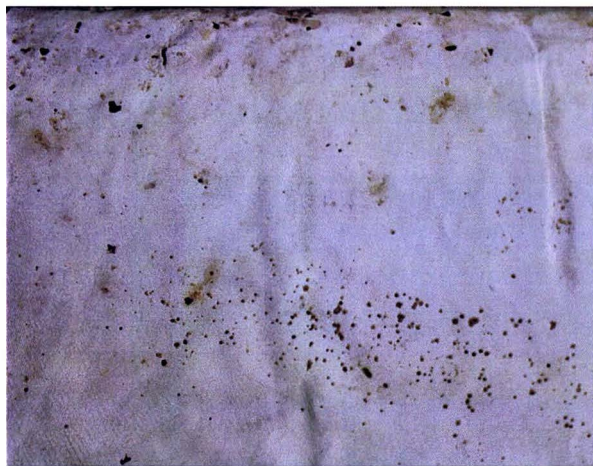

Fig. 29, Fig. 30. Orificii, rosături, pete și produși de metabolism cauzate de atacul entomologic

Bibliografie

1. ***, *Istoricul Mănăstirii Dragomirna* din Registrul de inventar an 1967.
2. Comarnescu, Petru, *Îndreptar artistic al monumentelor din nordul Moldovei*, Editura Poligrafică, București, 1962
3. Geba, Maria, Ioniuc, Adriana, Manea, Doina Veronica, Căpățînă, Oana Mihaela, *Pergamentul – suport pentru scriere. Metode de investigare și conservare*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2009;
4. Gorovei, Ștefan S., *Mănăstirea Dragomirna*, Editura Victor B. Victor, București, 2006.
5. Moldoveanu, Aurel, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, ediția a II-a, Centrul pentru Formare, Educație Permanentă și Management în Domeniul Culturii, București, 2003;
6. Oprea, Florea, *Manual de restaurare a cărții vechi și a documentelor grafice*, Editura MNLR, București, 2009.
7. Popescu-Vâlcea, G., *Anastasie Crimca*, București, 1972.
8. Idem, *Miniaturi românești*, Editura Meridiane, București, 1998.
9. Vorobchievici, Ipolit, *Sfânta Mănăstire Dragomirna*, Cernăuți, 1908.

RESTAURAREA UNEI ICOANE PE PÂNZĂ „SF. ARHANGHEL MIHAIL”

Alexandrina CUȚUI

Rezumat: Icoana supusă studiului îl reprezintă pe Sf. Arhanghel Mihail ca o putere cerească. Este realizată în culori de ulei pe suport din pânză de bumbac. Conform inscripției, icoana a fost pictată de către Gh. Georgescu, la 24. VII. 1931, fiind o copie după o frescă dintr-o biserică din Ploiești. Formele de degradare a obiectului sunt multiple și la toate nivelurile (suport, strat pictural și strat de preparație), fiind necesară restaurarea obiectului în regim de urgență pentru a putea fi salvat.

Cuvinte cheie: icoană, arhanghel, culori de ulei, suport din pânză, restaurare

Abstract: The studied icon represents St. Michael the Archangel as a heavenly power. It is realised in oil colors on cotton canvas support. According to the inscription, the icon was painted by Gh. Georgescu, on the 24th of July, 1931, being a copy of a fresco from a church in Ploiesti. The forms of object's degradation are multiple and present at all levels (support, painting layer and preparation layer), requiring the restoration in emergency mode in order to save the icon.

Key words: icon, archangel, oil colors, canvas support, restoration

Descrierea obiectului

Icoana pe pânză „Sf. Arhanghel Mihail” provine din Biserica „Sf. Trei Ierarhi”, comuna Valea Călugărească, județul Prahova. Este realizată de către pictorul Gh. Georgescu la data de 24.VII.1931, ca replică după o frescă din Biserica Sf. Paraschiva din orașul Ploiești (conform inscripției din partea inferioară dreaptă). Icoana are următoarele dimensiuni: 1,30 m/0,95 m. Este o pictură realizată în culori de ulei pe suport din pânză de bumbac.

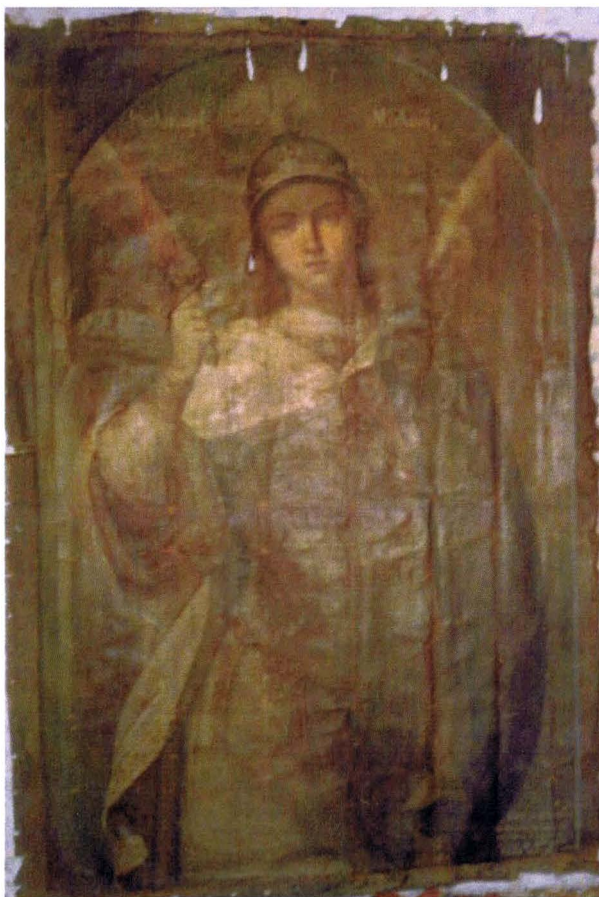

Foto 1. Icoana înainte de restaurare

Icoana îl reprezintă pe Sf. Arhanghel Mihail bust, în poziție frontală. Veșmintele arhanghelului sunt specifice unui ostaș din armata romană, știindu-se faptul că acesta a fost pus să păzească intrarea în Rai. Arhanghelul Mihail poartă o cămașă roșie ca semn al puterii, iar peste aceasta poartă o platoșă. Peste platoșă poartă o pelerină albă, semnul purității, mărginită cu galoane aurii. Cămașa se strânge pe mână cu o mânecută aurie. Pe cap arhanghelul poartă un coif din metal, în vârful căruia este un mănunchi de pene albe. Conform canoanelor biblice acestuia i s-a dat o sabie de foc ca armă pentru pază. Și în reprezentarea de față arhanghelul ține în mâna dreaptă sabia de foc, iar în mâna stângă ține un scut din metal. Aripile arhanghelului sunt realizate în culori deschise: alb și ocră simbol al luminii. Fundalul este verde oliv, fiind mărginit de un chenar alb semi-circular în partea superioară. Inscripțiile de pe icoană sunt scrise cu alb în limba română.

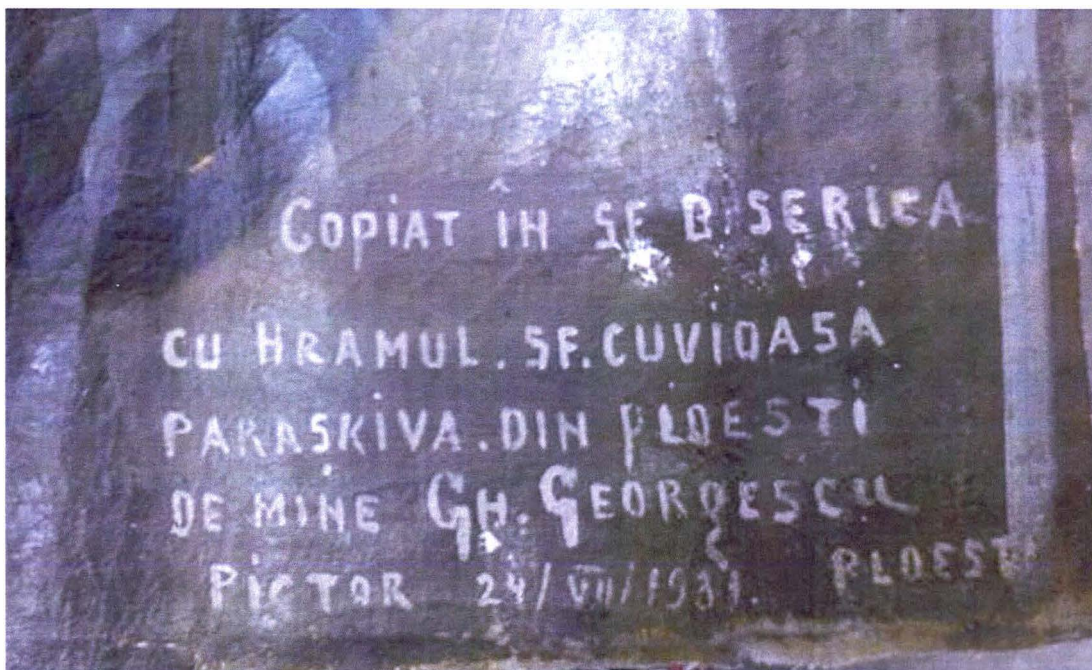

Foto 2. Inscripția de pe icoană

Descrierea stării de conservare

Icoana prezintă o stare de conservare defectuoasă. Datorită faptului că pânza a fost scoasă de pe șasiu, aceasta prezintă pe margini orificii și rupturi, cauzate de tensionările care s-au produs la nivelul pânzei în zonele de prindere în cuie. Cel mai probabil, cuiele nu au fost scoase, pânza fiind smulsă. Astfel găurile din pânză sunt mari, iar în unele locuri acestea sunt urmate și de sfâșieri ale materialului textil. După ce icoana a fost extrasă de pe șasiu, datorită dimensiunilor mari ale acesteia, pentru a nu ocupa loc mult acolo unde a fost depozitată, aceasta a fost pliată. În timpul plierii, stratul pictural s-a desprins și s-a pierdut în zona muchiilor formate¹.

Datorită faptului că icoana a deservit cultul religios, stratul de protecție (*verni-ul*) s-a brunificat atât de la fumul de lumânări și candelă, cât și datorită îmbătrânirii obiectului². Prezența lumânărilor în apropierea obiectului a făcut ca, uneori, acestea să cadă accidental pe obiect, provocând prin ardere lacune la nivelul stratului pictural și al pânzei. Reversul pânzei prezintă pete de mușgai și depuneri de praf și murdărie aderentă.

¹ Alexandrina Cuțui, *Restaurarea tablourilor care reprezintă voievozii: Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Dragoș Vodă și Mircea cel Bătrân, creații ale lui Gheorghe Tattarescu*, în *Anuarul Muzeului Militar „Regele Ferdinand I”*, Editura Muzeului Militar „Regele Ferdinand I”, București 2013, p. 371.

² Ion Sandu, *Deteriorarea și degradarea bunurilor de patrimoniu cultural*, Ed. Univ. Al. I. Cuza Iași, 2008, vol. I. pp. 46-54.

Restaurarea obiectului

Pentru a putea fi manipulat obiectul, la început s-a făcut consolidarea profilactică a stratului pictural. La această operație s-a folosit foiță japoneză care s-a fixat pe zonele de risc ale peliculei de culoare cu o soluție din clei de pește în concentrație de 3%. Ulterior obiectul a fost întors pentru a se executa tratamentele la suportul din pânză.

Tratamente aplicate suportului din pânză sunt de stopare a atacului mucegaiurilor și de consolidare. Mai întâi, s-a făcut desprăfuirea materialului textil. Pentru aceasta, a fost folosit un aspirator de putere mică și o pensulă moale (pentru a fi evitată scămoșarea pânzei). În timp, fibra textilă din țesătură a devenit rigidă. Prin urmare, pentru a putea fi manipulată pânza, aceasta a trebuit să fie emoliată cu o soluție de glicerină și alcool etilic³. Astfel a fost evitată producerea de noi desprinderi ale stratului pictural ce ar fi putut apărea în urma șocurilor mecanice (chiar și de mică intensitate).

După emoliere, au fost efectuate operațiile de îndepărtare a murdăriei aderente⁴ și tratamentele de stopare a atacului fungic. La această operație s-a folosit apă distilată și alcool etilic (50:49), în care s-a adăugat un procent de timol care inhibă dezvoltarea fungilor. După efectuarea acestor tratamente umede, pânza a fost îndreptată, folosindu-se prese din lespezi de marmură, aplicate pe verso, dar nu direct pe aceasta, ci folosindu-se metoda „sandwich”⁵. Pentru această metodă s-a pregătit un „pat” format din trei straturi de hârtie de filtru cu pH neutru, pe care s-a așezat pânza pictată cu fața în jos. Peste versoul pânzei s-au aplicat alte două straturi de hârtie de filtru, iar peste aceasta lespezi din marmură. Hârtia de filtru a fost înlocuită în fiecare zi până când aceasta nu a mai preluat umiditate de la pânză (semn că pânza s-a uscat suficient).

Obiectul a fost ținut la presa până la întinderea pânzei. Astfel s-a produs călcarea și uscarea pânzei pictate într-un mod controlat.

După îndreptare și uscare, au fost aplicate prin lipire petece din pânză nouă. Pânza nouă care a fost folosită a fost spălată cu apă la 60°C, pentru ca aceasta să se contragă și în același timp să fie îndepărtat și apretul pe care-l deține din momentul fabricării. Petecele au fost decupate în funcție de mărimea lacunei și au fost lipite cu clei de piele în concentrație mare de 60%. După lipire, peste petece a fost pusă hârtie de filtru pentru a absorbi excesul de apă și au fost puse prese din lespezi de marmură.

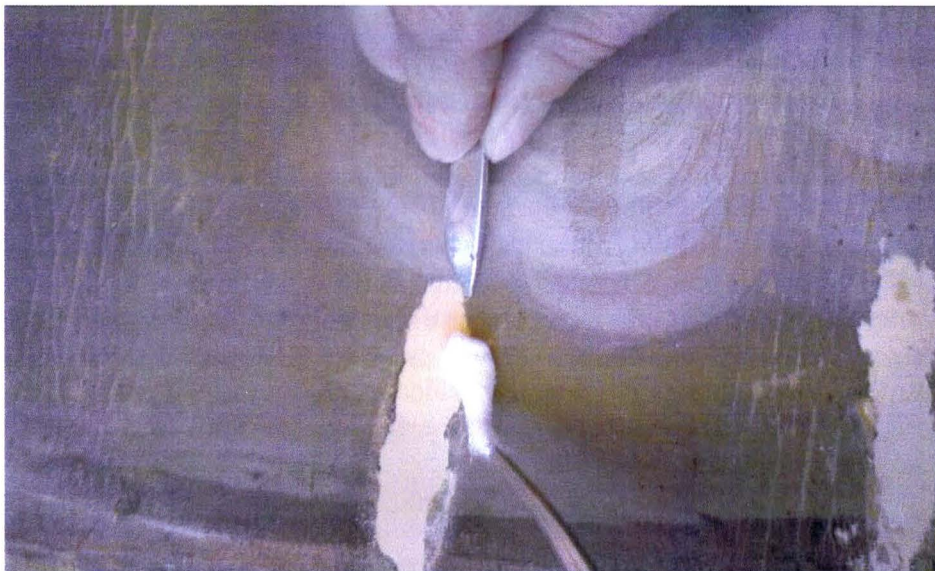
Fiind finalizate tratamentele suportului din pânză și restaurarea acesteia, icoana a putut fi întoarsă pentru tratamente la nivelul stratului pictural. Au fost făcute chituri ale lacunelor. S-a folosit un chit obținut din clei de piele, în concentrație de 6%. Pentru o mai bună aderență a chitului, la început lacuna a fost dată cu acel clei. Ulterior în clei s-a adăugat praf de cretă.

Primul strat de chit a avut o consistență lăptoasă și a fost aplicat prin pensulare. Consistența redusă a chitului a favorizat penetrarea acestuia între fibrele pânzei. La acest chit ulterior s-a adăugat praf de cretă până ce s-a obținut o consistență păstoasă. Chitul nou obținut a fost aplicat cald, cu o spatulă. După uscare, chiturile au fost uniformizate cu lama bisturiului și șlefuite cu hârtie abrazivă cu granulație fină.

³ Maria Papuc, *Restaurarea unei pălării descoperită pe șantierul arheologic de la Mănăstirea Probota*, în „Suceava” Anuarul Muzeului Bucovinei, an XLII, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, Suceava, 2015, p. 230.

⁴ Cornelia Bordașiu, *Particularități metodologice privind restaurarea iconostasului de la Biserica „Bamu” din Iași*, Editura PERFORMANTICA, Iași, 2016, pp 108-109.

⁵ *** , *L'Arte del Restauro*, a cura di Gino Piva, Editore Urlico Hopeli, Milano, 1992, pp 182-197.
Restaurarea Epitafului „Plângerea lui Iisus” de la Mănăstirea Probota, în revista „Patrimoniul Bisericesc”, Nr. 1/2013, Mitropolia Chișinăului și a întregii Moldove, Departamentul mitropolitan de arhitectură, restaurare și pictură bisericească, Chișinău, 2013, pp.63-71.

Foto 3. Îndepărtarea surplusului de chit cu lama bisturiului

Pentru finisare, s-a folosit o emulsie din gălbenuș de ou. În aceasta, s-a umectat un dop de plută iar cu mișcări circulare, au fost șlefuite suprafețele chituite. Astfel s-a obținut o suprafață netedă, emulsia din gălbenuș de ou obturând microfisurile chitului și porii acestuia.

Etapă următoare, a fost cea de subțiere a stratului de verni. În urma testelor de solubilizare efectuate pe suprafețe mici din icoană⁶, s-a stabilit folosirea unei soluții obținută din: alcool etilic, alcool izoamilic, alcool izopropilic și esență de terebentină (în proporții diferite). Petele de ceară au fost emoliate cu white spirit și îndepărtate cu lama bisturiului⁷.

Foto 4. Îndepărtarea murdăriei aderente de pe suprafața pictată și subțierea stratului de verni

⁶ Ioan Istudor, *Noțiuni de chimia picturii*, Editura Diam. București, 2006, p. 64.

⁷ Cornelia Bordașiu, *Estetică și restaurare*, Iași, Editura StudIS, 2010, p. 69.

Foto 5. Icoana după chituire și curățare

Ulterior a fost efectuată integrarea cromatică, prin metoda rittocco (punctiform) în zonele cu lacune mici și prin metoda velatura în cazul lacunelor mari.

Integrarea a fost făcută cu vopsele pe bază de ulei conform tehnicii originale⁸. Integrarea cromatică s-a făcut în așa fel încât sa-i fie redată obiectului unitatea cromatică, în același timp, la o analiză mai atentă a obiectului fiind lizibilă intervenția. Zonele integrate au fost protejate cu verni de retuș⁹. Ulterior piesa a fost întinsă pe șasiu nou.

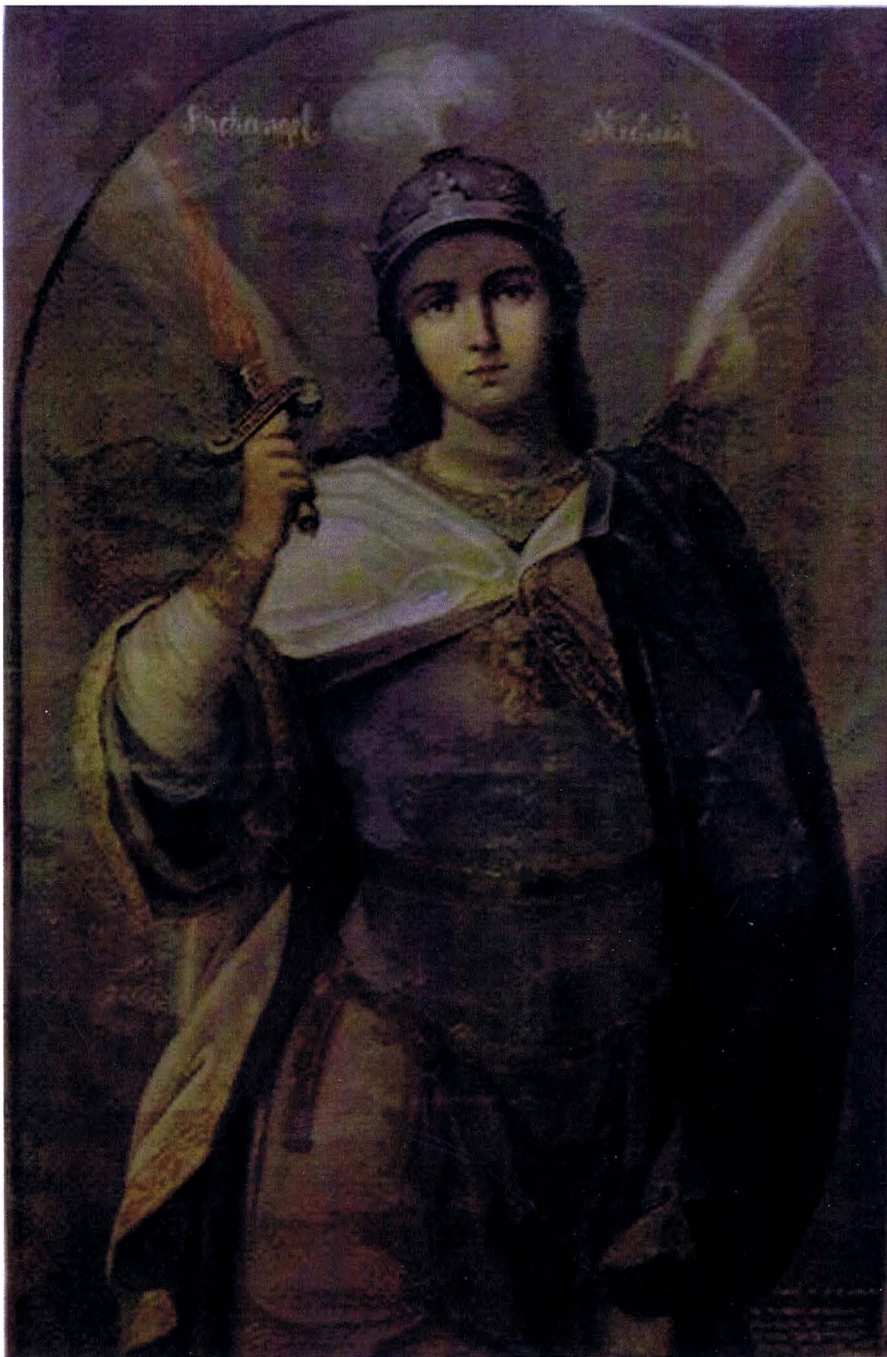
Pentru a fi protejat stratul de culoare a fost aplicat un strat de verni opac¹⁰.

⁸ Monahia Iuliana, *Truda iconarului*, Editura Sophia, București, 2001, p. 124.

⁹ Alexandrina Cuțui, *Restaurarea tabloului „Pansele” opera pictorului Octav Băncilă*, în „Suceava” Anuarul Muzeului Bucovinei, an XLII, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, Suceava, 2015, p. 257.

¹⁰ Nicoleta Melniciuc Puică, *Studiul Materialelor folosite în restaurare*, Editura Tehnopress, Iași, 2001, p. 23.

Foto 6. Icoana după restaurare

CONSERVAREA IMAGINII ORIGINALE SAU REMODELAREA EI ÎN PROCESUL DE RESTAURARE A UNEI ICOANE

Adelaida CHIROȘCA

Rezumat: Autoarea prezintă câteva icoane din colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei datate din secolele XVI-XIX în care se atestă, în dependență de nivelul degradărilor, urme de restaurare mai mult sau mai puțin accentuate. Nu vor fi descrise detaliat cum au decurs procesele de restaurare, dar, pornind de la ele, se va arăta că longevitatea unei icoane, pe lângă condițiile favorabile în care se păstrează, în mare parte depinde de intervențiile competente și la timp ale specialiștilor în conservare și restaurare. În urma intervențiilor efectuate, unele icoane și-au păstrat modelul original, altele însă au suferit o schimbare de imagine, așa încât tipul iconografic original nu mai putea fi recunoscut. În cazul acesta apare o dilemă: icoana în continuare va fi atribuită tipului original sau conform imaginii remodelate.

Cuvinte cheie: icoane muzeale, degradare, proces de restaurare, longevitatea icoanei, intervenții competente, tip iconografic, model original, imagine remodelată

Abstract: The author presents a few restored icons from the National Museum of History of Moldova collection, which date back to the 16th-19th centuries. The restorations are more or less noticeable, depending on the level of degradation. There is no detailed description of the restoration processes, but it will be shown that the longevity of an icon, apart from the favorable conditions it is preserved in, depends to a large extent on the competent and timely interventions of the conservation and restoration specialists. As a result of the interventions, some icons retained their original design, but others have undergone a change of image, making the original iconographic type no longer recognizable. This raises the question: will the icon still be assigned to the original type or according to the remodeled image.

Keywords: museum icons, degradation, restoration process, icon longevity, competent interventions, iconographic type, original design, remodeled image

Colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei cuprinde, printre exponatele de valoare, și un fond important de obiecte de cult, dintre care se disting circa 500 de icoane pe lemn, acestea provenind în mare parte din bisericile din republică, interzise în perioada sovietică. Închiderea complexelor eclesiastice a fost însoțită de devastarea acestora, partea considerabilă a tezaurului bisericesc dispărând fără urmă, cealaltă zăcând zeci de ani în depozitele sau în clopotnițele deschise degradând în timp.

În anii '70-'80 ai secolului trecut Instituțiile de Stat din RSSM vor elabora câteva legi¹, ce prevedeau inventarierea obiectelor vechi și de artă, aflate în posesia organizațiilor religioase, inclusiv și a celor ce nu funcționau. Anume aceste obiecte vechi erau în centrul atenției colaboratorilor din muzeele republicii care au mers în sate, în centrele raionale, colectând fragmente de iconostase, icoane mobile, cărți de valoare, veșminte arhieresti, precum și alte obiecte liturgice, depozitate ulterior în muzeele țării.

Este cert că o icoană își poate exercita funcțiile sacre în spațiul pentru care a fost menită, dar teaurizarea icoanelor în colecțiile muzeale a fost metoda oportună de a le salva de dispariția iminentă, specialiștii restauratori din aceste instituții restabilindu-le semnificațiile și calitățile artistice.

---

¹ 1. Hotărârea Consiliului de Miniștri al RSSM despre Crearea Fondului Republican de Artă Medievală din Moldova din 29 august 1968, nr. 287. 2. Ordinul Ministerului Culturii al RSSM din 11.12. 1985, nr. 441 *Despre Inventarierea obiectelor vechi și de artă, aflate în posesia organizațiilor religioase*. 3. Ordinul Ministerului Culturii al RSSM din 11 octombrie 1988, nr. 229 *Despre inventarierea obiectelor vechi, aflate în bisericile ce nu funcționează*.

Prezentăm în cele ce urmează cinci icoane din patrimoniul muzeului în care se atestă, în dependență de nivelul degradărilor, urme de restaurare mai mult sau mai puțin accentuate. Trebuie să menționăm că în această comunicare nu ne-am propus să descriem detaliat cum au decurs procesele de restaurare, dar, pornind de la ele, ne-am propus să arătăm pe de o parte că longevitatea unei icoane, pe lângă condițiile favorabile în care se păstrează, în mare parte depinde de intervențiile competente și la timp ale specialiștilor în conservare și restaurare. Pe de altă parte, în urma implicărilor mai puțin competente, în afară de urmările defavorabile pentru icoana în sine, aceasta își poate pierde iremediabil imaginea originală. Mă voi referi la procesele de restaurare prin care au trecut icoanele muzeale de pe pozițiile unui cercetător, menționând nepărtinitor consecințele acestor intervenții.

Icoana Maica Domnului Cu trei mâini² (fig.1) a fost pictată de un zugrav anonim în atelierele din Centrul Rusiei, fiind datată de specialiști din secolul al XVII-lea. Realizată în tehnica tempera pe lemn icoana a fost acoperită cu foiță de aur ce s-a păstrat doar parțial pe veșmintele Mântuitorului și pe nimburile ambelor personaje. Suportul din lemn integral cu dimensiunile 26,2×31×2,7 cm, este consolidat cu pene montate în contrasens. Sipetul decroșat la o adâncime de 0,3 cm formează o ramă integrată de 3,5×4,5 cm. Icoana a intrat în colecțiile Muzeului de Istorie a Religiei în anul 1987, fiind transmisă de Serviciul Vamal Ungheni. Suportul icoanei este încovoiat în exterior, din care motiv s-au pierdut ambele pene. Se atestă multiple pierderi de strat pictural pe chipuri, pe veșminte și pe fundal. Întreaga suprafață a icoanei este împânzită de craclură. Este o icoană fără inscripții, ceea ce a îngreuiat determinarea ei tipologică, fiind plasată la început printre icoanele cu celebrul chip Maica Domnului Hodighitria.

În câmp central se descinde chipul sobru al Fecioarei care își ține Pruncul pe mâna dreaptă, cu stânga arătând spre El. Este învăluită în maforionul decorat cu bordură dantelată și franjuri lungi. De sub maforion se vede scufia și mâneca chitonului cu mânecuță lată, ornamentată. Stelele-rozete sunt plasate pe frunte și pe ambii umeri. Fecioara își apleacă capul spre Prunc, fața fiindu-i marcată de durere. Pruncul este redat semiîntors spre Fecioară, privind înaintea Sa. Ține sulul sacru în mâna stângă cu palma întoarsă în jos, cu dreapta binecuvântează cu două degete, unind între ele inelarul, degetul mic și degetul mare. Veșmintele Mântuitorului sunt tratate cu o rețea fină de asist, de sub care se vede doar piciorul drept.

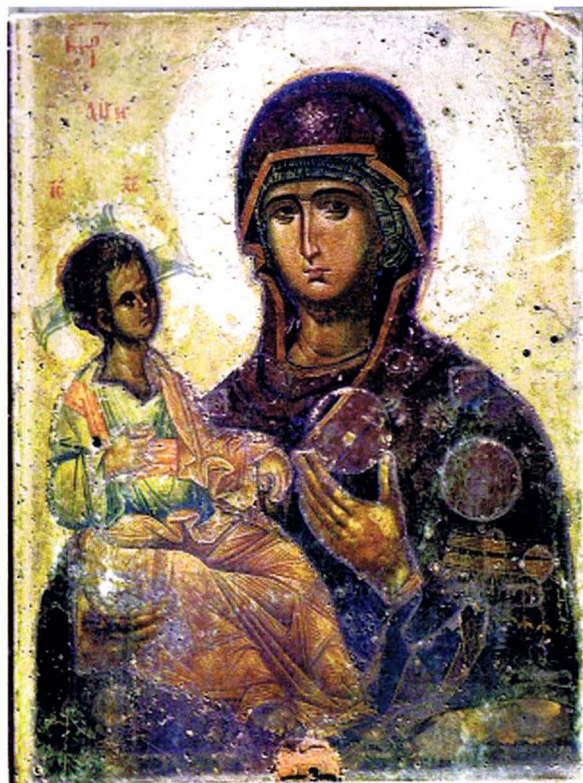

Fig. 1. Icoana Maica Domnului Cu trei mâini, Rusia, sec. al XVII-lea, zugrav anonim, colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei

² MNIM, nr. inv. 22918-49.

Trebuie să menționăm că icoana din colecția muzeului a fost atribuită de specialiști tipului Maica Domnului din Țarigrad (Ciobanu, Stăvilă 2000, 171, nr 4). Analizând mai multe icoane de acest fel, am remarcat că ele reprezintă compoziții iconografice ce se deosebesc de cea din icoana muzeală³. Iată de ce am examinat icoana muzeală în repetate rânduri, stăruind asupra atribuirii tipologice. Poziționarea personajelor, atitudinea dintre ele și a fiecărui în parte o apropiuau mult de icoanele din colecția muzeului din categoria Maica Domnului Cu trei mâini / Tricherusa. Trebuie să menționăm că cele opt icoane muzeale, ce evocă acest chip al Fecioarei, redau diferit poziționarea și atitudinea personajelor față de cele de pe icoana celebră de la Mănăstirea Hilandar⁴ (fig. 2). În ele Fecioara nu mai păstrează ținuta frontală și nu privește înainte ca pe icoana celebră, dar se întoarce spre Prunc, apleacă puțin capul și privește spre El. Se remarcă, de asemenea, modul diferit de binecuvântare pe care îl redă Pruncul, acesta fiind schițat când cu două degete, când cu configurația degetelor ce-i redau numele, pe când în modelul original acesta seamănă cu gestul unui retor. La fel și mâna stânga – în icoanele muzeale ea se reprezintă fie cu palma în jos, fie deschisă în sus, arătând spre Maica Sa, fie ținând în ea Sulul Scripturii, spre deosebire de imaginea originală în care Pruncul ține vertical sulul sacru în palma închisă, sprijinindu-l de genunchiul său. Chipul Fecioarei din icoana muzeală, la prima vedere sever, este destins și blând, la fel și chipul Pruncului emană iubire și pace. Icoanele Maica Domnului Cu trei mâini din colecția muzeului sunt însoțite de inscripțiile originale care atestă tipul consacrat, dar icoana examinată, pe lângă faptul că nu are inscripția care ar defini-o, nu conține nici detaliul caracteristic acestui tip iconografic – mâna votivă. Am menționat mai sus despre multiplele pierderi de strat pictural de pe icoană, mai ales în partea ei de jos. Această zonă fiind acoperită de o culoare la fel ca cea din veșmintele Fecioarei se contopea cu acestea, voalând elementul distinct.

Fig. 2 Icoana Maica Domnului Cu trei mâini, zugrav grec, c.1350, Mănăstirea Hilandar, Sfântul Munte Athos.

³ În icoanele Maica Domnului din Țarigrad, deseori Pruncul este reprezentat pe brațul stâng al Fecioarei, ambele personaje fiind redată frontal și într-o postură sobră. În unele icoane se atestă o atitudine mai afectuoasă dintre personaje, Fecioara strângându-și Pruncul la piept și lipindu-se de obrazul Fiului (Снегирева 2010, 198), pe altele – Pruncul poate să țină în mâini un porumbel.

⁴ Celebra icoană Maica Domnului Tricherusa de la mănăstirea Hilandar este datată de istoricii de artă sârbi S. Radojčić și V. Djurić din anul 1350, atribuind-o unui zugrav grec. Tot ei menționează că nu se știe sigur când apare în compoziție mâna miraculoasă, cert fiind că aceasta nu este de o vârstă cu icoana celebră (Benčev 1996). Cercetătorii ruși susțin și ei că icoana a fost pictată după 1377, când mănăstirea Hilandar primește în Skopje o biserică cu tot cu chilii (Кондаков 1902, 169).

În perioada când cercetam icoanele mariale neatribuite încă⁵, revenind din nou la icoana menționată, am rămas surprinsă de ceea ce reușisem să descopăr în registrul inferior al icoanei. Atenția mi-au atras-o niște linii paralele trasate cu un obiect ascuțit în lemn, care, privite în ansamblu, formau o mână cu degetele lungi ce acopereau pe jumătate mânecă chitonului mâinii stângi. Mână votivă pornea, probabil, din faldurile maforionului Preacuratei, dar pierderea stratului pictural din această zonă nu ne permite să afirmăm această ipoteză (fig. 3). Poziția mâinii, lungimea degetelor care acoperă mânecă stângă, degetul mare depărtat de celelalte, atestă un model timpuriu al Maicii Domnului Tricherusa. Mai mult decât atât, plasarea mâinii în mijlocul registrului inferior sub mâna stângă a Fecioarei sunt însușiri inspirate din icoana Maica Domnului Tricherusa de la Mănăstirea Hilandar înainte ca aceasta să fie acoperită cu argint⁶.

Aceste atribute distinctive, la fel ca și postura personajelor centrale: capul puțin aplecat al Maicii Domnului, poziționarea Pruncului, gesturile lor, vestimentația specifică acestor imagini, au fost hotărâtoare în atribuirea acestei icoane tipului mariologic Maica Domnului Cu trei mâini.

Nu putem să ne pronunțăm când a dispărut din câmpul icoanei muzeale mâna votivă – a fost acoperită intenționat de vreun zugrav sau s-a pierdut din cauza degradărilor locul unde se afla, fiind revopsit în culorile predominante zonei. Din păcate nu s-a păstrat fișa de restaurare cu imaginile și descrierile care ne-ar fi putut confirma sau infirma presupunerile⁷. Menționând despre acoperirea intenționată a mâinii de vreun zugrav, ne referim la dispozițiile Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse în care erau atenționați iconarii să nu picteze icoane ce nu corespund realității, printre exemplele enunțate fiind menționate și icoanele în care Fecioara se reprezintă cu trei mâini (Полное собрание 1872, 294). În una din Legendele despre Icoana Maicii Domnului Tricherusa de la Mănăstirea Hilandar⁸, relatându-se detaliat despre apariția mâinii miraculoase, se recomanda zugravilor să arginteze mâna a treia, să nu *ispitească poporul* (Бенчев 1996).

Fig. 3 Icoana Maica Domnului Cu trei mâini, Rusia, sec. al XVII-lea, zugrav anonim, colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei, fragment.

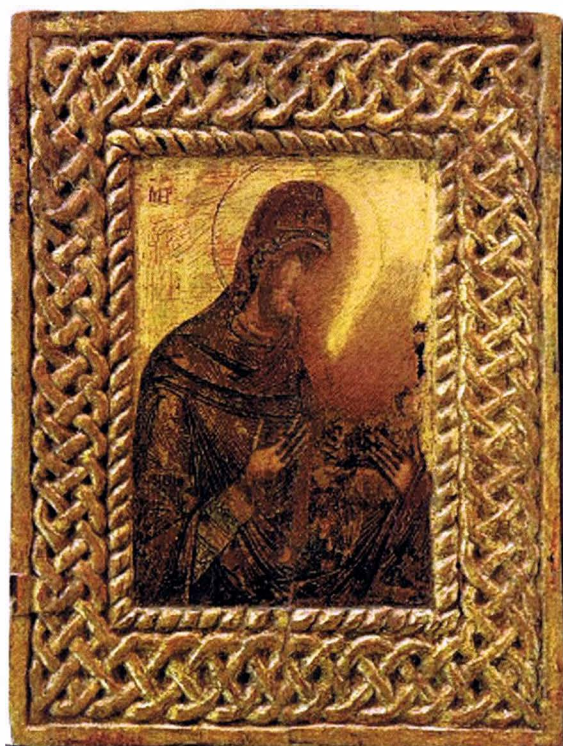
⁵ Este vorba de examinarea colecției mariale din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei în perioada de elaborare a catalogului Icoane mariale din secolele XVII-XX din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău 2014.

⁶ Pe icoana Maica Domnului Cu trei mâini de la Mănăstirea Hilandar, după cum se vede pe o fotografie de la sfârșitul secolului al XIX-lea, înainte de a fereca icoana cu argint, mâna votivă se prindea cu ajutorul cuielor sub mâna stângă a Maicii Domnului, degetul mare fiind îndepărtat de celelalte. Pe ferecătură însă mâna votivă a fost zugrăvită în partea stângă a icoanei lângă piciorul drept al Pruncului, mâna votivă originală fiind înlăturată de pe icoană (Бенчев 1996, 175-183).

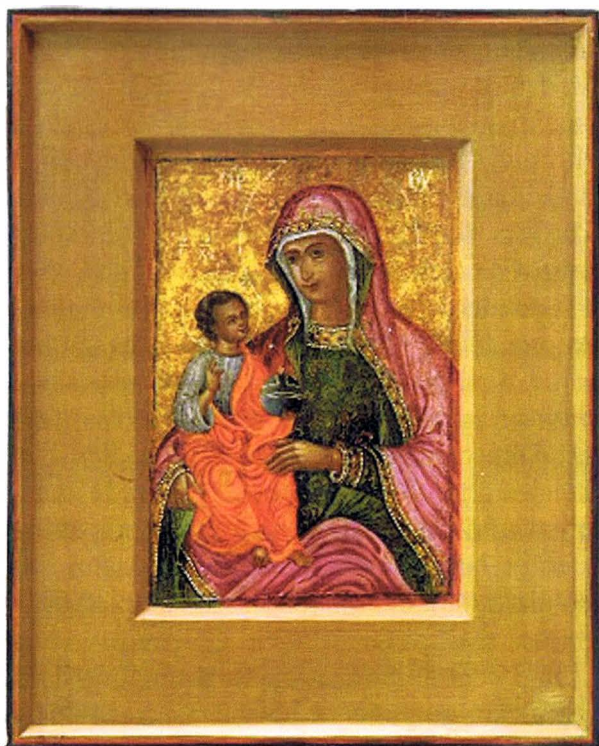
⁷ Din pașaportul științific al icoanei aflăm că ultimele lucrări de restaurare au fost efectuate la Muzeul Național de Artă (Chișinău), în anul 1998.

⁸ Dăinuie câteva versiuni despre apariția mâinii miraculoase pe aceste icoane. Prima ne amintește despre Sf. Ioan Damaschin care în semn de mulțumire pentru miracolul vindecării sale, ce s-a săvârșit după lungi rugăciuni în fața icoanei Maicii Domnului cu Pruncul, a confecționat o mână din argint și a lipit-o în partea de jos a icoanei (Настольная 1979, 487). Conform altei legende, el ar fi zugrăvit chiar mâna a treia pe icoana la care se rugase, de unde va proveni ulterior denumirea ei (Слава Богоматери 1907, 452). A treia legendă relatează despre un zugrav de pe muntele Athos, care în timp ce picta un chip al Fecioarei, în câmpul icoanei apărură încă o mână și, când călugărul intenționa s-o acopere, auzi o voce ce l-a convins să n-o facă (Злотникова 2011, 102-103). Iată de ce în copiile icoanei mâna votivă apare fie sub forma unei mâini metalice alăturată icoanei, fie ca o mână zugrăvită la fel ca mâinile Fecioarei. Atât în Balcani cât și în Rusia, legendele despre relicva din Hilandar devin cunoscute târziu, după anul 1661, când arhimandritul Teofan aduce la Moscova o copie a Tricherusei, pictată pe lemn din chiparos, care în anul 1662 va fi mutată la mănăstirea Învierea Domnului, din Noul Ierusalim (Снегирева 2010, 275-276).

Fig. 4 Icoana Maica Domnului cu Pruncul, atelier sârb, sf. sec. al XVI-lea - înc. sec. al XVII-lea, zugrav anonim, colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei

Fig. 5 Icoana Madre della Consolazione, atelier cretan, sec. al XVIII-lea, zugrav anonim, colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei

Alte doua icoane⁹ pe care le propunem atenției evocă de asemenea chipul Maicii Domnului cu Pruncul pe brațe. Le prezentăm împreună nu întâmplător – ele au constituit până în anul 1998 straturi picturale suprapuse ale aceleiași icoane. Icoanele sunt însoțite de un act de restaurare în care se menționează că în urma intervențiilor efectuate în perioada anilor 1998-2000 la Muzeul Național de Artă (Chișinău), sub stratul superior al icoanei, zugrăvit pe pânză, a fost descoperit încă unul mai timpuriu, care provine, probabil, dintr-un atelier grec sau bulgar. Datorită intervențiilor de restaurare efectuate de Elena Grigorașenco, s-a reușit salvarea și conservarea icoanei timpurii, datată de specialiști cu sfârșitul secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea.

Icoana timpurie (fig. 4) a fost executată în tehnica tempera pe lemn și acoperită cu foiță de aur. Panoul integral este prevăzut cu un sipet dublu. Dimensiunile icoanei – 32,8×25,3×2,8 cm, adâncimea sipetului – 0,3 cm și 0,4 cm, a ramei integrate – 0,8×0,8 cm și 4,3 ×4,8 cm. Icoana a fost achiziționată în orașul Odesa¹⁰ în anul 1983. Din inscripțiile originale s-a păstrat doar un fragment din monograma Fecioarei – *MP FY* ce ne indică asupra modului cretan de scriere.

Cu toate că în această icoană nu se păstrează integral chipul Fecioarei, iar fața Mântuitorului este pierdută în întregime, se atestă totuși o înaltă măiestrie a zugravului. Încă se mai pot desluși gesturile personajelor, poziția mâinilor, a picioarelor Pruncului, grație cărui fapt am reușit să identificăm tipul iconografic al icoanei, acesta fiind o versiune a modelului Maica Domnului Glikofilusa. În astfel de imagini Fecioara ține Fiul pe brațul stâng, îl strânge în brațe, aplecându-și

⁹ MNIM, nr. inv. 22918-135, 22918-135-a.

¹⁰ Păstrarea icoanelor din atelierele cretane în colecțiile personale din orașul Odesa ar putea proveni din pelerinajul în locurile sfinte. Din toate timpurile icoana a circulat liber dintr-o țară în alta, deseori acestea fiind executate la comanda celor înstăriți de pictorii de peste hotare. Icoana din colecția muzeului face parte din icoanele scumpe, aceasta pe lângă înaltele calități artistice și rama bogată, este montată și într-un chiot sculptat în lemn și ornamentat cu aplicații sidefate.

capul spre El. Poate cel mai distinct gest al acestui model este mâna stângă a Pruncului pe care o ține în mâna dreaptă a Maicii Sale, detaliu prezent și în icoana muzeală. La fel și mâinile Preacuratei, redată foarte aproape una de alta, precum și maforionul ce descoperă brațul drept și închide până aproape de degete cel stâng, sunt însușirile acestui model iconografic. Deși picioarele Pruncului au nimerit în zona deteriorărilor, se mai poate vedea talpa piciorului stâng ce se deschide privitorului, gest asemănător cu cel din icoanele Maica Domnului Glikofilusa. Ce ne-a derutat în această imagine este nimbul Maicii Domnului redat integral, pe când în icoanele Maica Domnului Glikofilusa nimburile personajelor se suprapun parțial, conturul lor primind o formă neregulată. Situația a devenit clară după ce specialistul ne-a mărturisit că în timpul intervențiilor de restaurare, dată fiind pierderea părții superioare din imaginea Pruncului, a fost conturat doar nimbul Fecioarei.

Icoana târzie (fig. 5), este pictată în tempera pe pânză grunduită și acoperită cu foiță de aur. Suportul de lemn constituit din trei părți este consolidat cu două pene transversale, montate în scobitură *coada rândunicii*, ce depășesc marginile icoanei. S-a cioplit și un sipet dublu ca pe icoana veche. Dimensiunile icoanei – 32,1×25,8×3,1 cm, a ramei integrate – 0,6×0,6 cm și 4,5×4,5 cm, adâncimea sipetului – 0,5 cm și 0,6 cm. Inscriptiile originale – *MP FY, IC XC, OWH*. Din relatările restauratoarei mai cunoaștem că stratul pictural târziu, pe lângă degradările pe care le avea, a suportat pierderi și în timpul desprinderii de stratul inferior (Catalog 2001, 22). Iată de ce s-a recurs la consolidarea stratului pictural și la completarea lui pe suprafețele pierdute, ulterior pictură pe pânză fiind transferată pe un alt suport de lemn, executat de restauratorul Anatolie Puha.

În câmp central garnisit cu foiță de aur, Maica Domnului se reprezintă cu Pruncul pe mâna dreaptă, prinzând între degete himationul Lui, cealaltă o ține pe genunchiul Lui stâng. De sub maforionul Născătoarei de Dumnezeu, decorat cu stelele tradiționale, se distinge marama albastră și chitonul decorat cu motive orientale, veșmintele fiind prevăzute cu borduri aurite, garnisite cu pietre scumpe. Pruncul în veșminte cu pliuri ample, ține cu mâna stângă globul cruciger, iar cu dreapta binecuvântează cu gestul ce-i redă numele. Picioarele Lui se reazemă în faldurile bogate ale maforionului Preacuratei. Întoarce capul și privește surâzând spre Maica Sa, Ea îndreptându-și privirea înainte. Nimburile personajelor sunt conturate cu linii albe.

Aceste icoane, din punct de vedere al expresiilor artistice, aparțin școlii cretane din secolele XV-XVII¹¹, și, după cum pare zugravul primei icoane s-a inspirat din imaginile elaborate de cercul condus de Andreas Ritzos¹², icoanele lui Maica Domnului Glikofilusa, Maica Domnului Amolintos devenind modele consacrate, repetate frecvent (Ebceeba 2014, 102-103). Compoziția iconografică a icoanei târzii reprezintă o versiune a modelului Madre della Consolazione

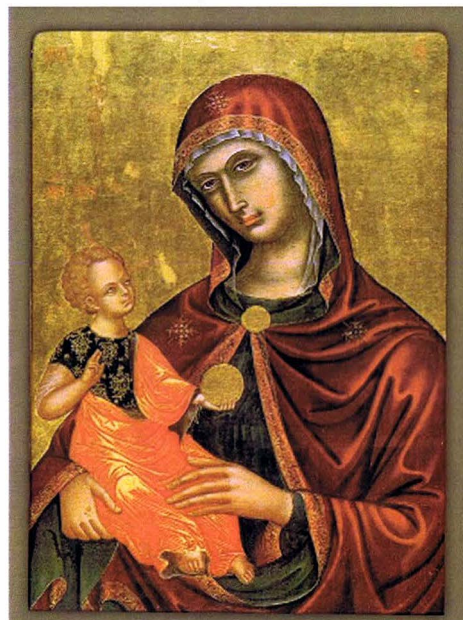

Fig. 6. Icoana Madre della Consolazione, Nikolaos Zafuris, sec. XV-lea.

¹¹ Reunind artiști de tradiții bizantine și venețiene, atelierelor cretane realizau comenzi atât pentru lumea ortodoxă cât și pentru cea catolică, în contracte fiind prevăzut stilul picturii *in maniera greca* sau *in maniera latina*, prima respectând tradițiile artei paleologice târzii, pictorii inspirându-se din modelele iconografice din secolele XI-XII. A doua interpretare, numită și stilul italo-cretan, avea la bază gotica venețiană. Trebuie să remarcăm totodată că pictorii cretani din secolele XV-XVII introduceau în maniera în care zugrăveau elementele proprii celeilalte maniere, astfel elaborând un stil aparte cu norme iconografice noi (Ebceeba 2014, 97-99).

¹² Andreas Ritzos (1422-1492), un reprezentant clasic al școlii cretane, stilul lui picturistic devenind determinant pentru creația contemporanilor. Inspirat din creația pictorului Angeļos Akotantos († 1457), Andreas Ritzos a adus prin icoanele sale modele unice ale artei constantinopolitane (Ebceeba 2014, 102).

(fig. 6), zugrăvit de pictorul Nikolaos Zafuris¹³, contemporan cu Andreas Ritzos și Andreas Pavias¹⁴ (1440-1504?). Ambele modele devin consacrate în aceeași perioadă, prima evocând chipul Fecioara Tandrețe, datat din secolul al XIII-lea, cealaltă fiind inspirată din imaginea Maicii Domnului din fresca bisericii Madre della Consolazione din Roma, chipul ei însuflând generații de zugravi. Poate de aceea icoanele Madre della Consolazione din secolele XV-XVI sunt asemănătoare cu cele din secolele XVII-XVIII, fenomen confirmat și de icoana muzeală datată din secolul al XVIII-lea.

Fig. 7 Icoană Maica Domnului Hodighitria, Rusia, sec. al XVIII-lea, zugrav anonim, colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei

Referitor la ancadramentul icoanei putem spune că acesta reprezintă un decor reliefat sub formă de împletitură având pe laturile exterioară și interioară două adâncituri pe perimetru, ele imitând sipetul tradițional. Rama propriu-zisă era întărită împrejur cu alta de metal, care a fost înlăturată în timpul intervențiilor. Rama sculptată, fiind chituită cel puțin de două ori, s-a acoperit de cracluri profunde, în procesul restaurării fiind înlăturată chituirea târzie (Aculov, Negruță, Ciobanu 2001, 22). Astfel de rame masive sculptate în lemn sunt caracteristice icoanelor cretane din perioada secolelor XV-XVI, icoana muzeală încadrată de o astfel de ramă confirmă proveniența ei timpurie.

4. Următoarea icoană Maica Domnului Hodighitria¹⁵ (fig. 7), provine din atelierul Rusiei Centrale, fiind realizată de un zugrav anonim în secolul al XVIII-lea. Icoana este pictată în tehnica tempera pe lemn și ornamentată cu foiță de aur. Suportul icoanei confecționat din lemn integral este consolidat cu pene montate în contrasens și prevăzut cu sipet. Dimensiunile icoanei – 27,3×31,8×2,8 cm, rama

integrată – 3,8×2,5 cm, adâncimea sipetului – 0,4 cm. Pe icoană se atestă urme de restaurări anterioare, precum și pierderi de strat pictural pe rama integrată. Se remarcă zgârieturi, urme de cuie de la ferecătura care lipsește, urme de incendiere. Din inscripțiile originale se distinge titlul icoanei *ОДИГИТРИА / Hodighitria*, și monogramele personajelor *MP FY, IC XC, OWH*.

Fig. 8 Icoană Maica Domnului Hodighitria, Rusia, secolul al XVIII-lea, zugrav anonim, colecția Muzeului Național

¹³ Nikolaos Zafuris (†-1501), pictor cretan ce s-a orientat în creația sa spre gotica venețiană din secolele XIV-XV. Împreună cu discipolii săi a reprodus cele mai adorate imagini ale Fecioarei, dintre care și Madre della Consolazione, repetate zeci de ani și după moartea lui. Una din icoanele de acest fel cu semnătura pictorului se păstrează până în prezent în colecția P. Kanellopoulos din Atena (Евсеева 2014, 105-106).

¹⁴ Andreas Pavias (1440-c.1504), pictor cretan care a îmbinat în compozițiile sale maniera bizantină și stilul goticii venețiene.

¹⁵ MNIM, nr. inv. 22918-34

Pe fundalul acoperit cu foiță de aur este redat chipul Maicii Domnului în maforionul care îi acoperă aproape în întregime corpul și chitonul cu mânecutele late, decorate cu ornament perlat. Pe fruntea și umerii Fecioarei strălucesc stelele tradiționale. Se evidențiază carnația pe fața și pe mâinile Ei redată în nuanțe deschise, procedeu la care recurgeau zugravii pentru a reda natura purificată a sfinților în icoane. Mântuitorul, în poziție aproape frontală, privește înainte, la fel ca și Maica Sa. Icoana intră în colecția muzeului în anul 1987, fiind transmisă de Serviciul Vamal Ungheni. Este o icoană repictată și aceasta se poate vedea dacă întoarcem icoana cu 180 de grade pe rama integrată a căreia se păstrează trei inscripții de pe modelul timpuriu – una din centrul laturii superioare – (Св<)ма< / Трору (ца) - *Sfânta Treime* (fig. 8) și alte două pe latura din partea dreaptă – Бого<вл / ение Г (осно)дне - *Botezul Domnului și Расп<mie Г (осно)дне - Răstignirea Domnului* (fig. 9).

Aceste inscripții ne-au ajutat să stabilim tipul iconografic al modelului timpuriu care ne propune o compoziție complexă și plină de simboluri, cunoscută cu titlul *Învierea Domnului* (fig. 10). Scena *Învierea Domnului* este redată în centrul icoanei, fiind însoțită și de imaginea *Coborârea la iad a Mântuitorului*. Acestea sunt încadrate de mai multe scene mici dispuse pe perimetrul suprafeței centrale, începând din registrul superior de la stânga la dreapta. Numărul lor poate varia între 12 și 51 de imagini, acestea reprezentând în detalii viața Mântuitorului Iisus Hristos, viața Maicii Domnului, sărbătorile de peste an ș.a. Cele cu 12 imaginii încep deseori cu scena *Nașterii Maicii Domnului* sau cu icoana *Sfintei Treimi* și se încheie, de obicei, cu icoana *Înălțarea Domnului*. Pornind de la inscripțiile imaginii timpurii ce s-au păstrat pe latura de sus a ramei integrate, putem presupune că scena *Sfânta Treime* era situată în mijlocul scenelor, fiind încadrată la stânga, probabil, de scenele *Nașterea Maicii Domnului* și *Intrarea Maicii Domnului în biserică*, iar la dreapta de imaginile *Bunavestire a Maicii Domnului* și *Nașterea Domnului*. Inscriptiile *Botezul Domnului* și *Răstignirea Domnului*, plasate pe latura dreaptă a ramei, indică locul scenelor respective dispuse consecutiv, fapt ce denotă că avem în față o icoană cu puține scene în câmp. Imaginea *Botezul Domnului* în aceste icoane poate fi zugrăvită în diferite locuri, dar întotdeauna ea urmează după scena *Nașterea Domnului*, fiind succedată de compoziția *Schimbarea la Față a Domnului*. Trebuie să menționăm că imaginea *Răstignirea Domnului* apare mai rar pe astfel de icoane, iar atunci când această scenă se zugrăvește totuși, ea este dispusă în alt loc, nu în cel cum se vede pe icoana muzeală, ceea ce ne face să credem că această icoană reprezenta o compoziție iconografică mai rară. Icoana a intrat în colecția muzeului în anul 1987 și până în prezent n-a fost restaurată.

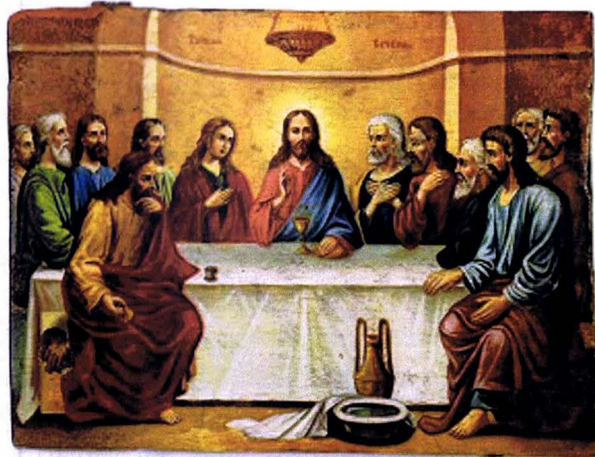
Fig. 9 Icoană Maica Domnului Hodighitria, Rusia, secolul al XVIII-lea, zugrav anonim, colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei, fragment

Fig. 10 Icoana Învierea Domnului, Rusia, sec. al XVIII-lea

5. Icoana Cina cea de Taină¹⁶ (fig. 11) datează din secolul al XIX-lea, fiind pictată de un zugrav anonim, în tempera pe lemn. Suportul este compus din două bucăți de lemn, prelucrat cu teslă și consolidat cu două pene semiadâncite. Icoana are dimensiunile 50x60,1x2,5 cm. În imagine în jurul unei mese dreptunghiulare sunt așezați Mântuitorul Iisus Hristos împreună cu ucenicii săi. Apostolul Ioan este redat în dreapta Mântuitorului, ținând mâna dreapta în dreptul inimii. Iuda, redat în partea opusă a Mântuitorului, ține în mâna dreaptă punga, cu stânga își netezește barba și pare că ezită. Pe masă nu există alte bucate decât pâinea și cupa cu vin binecuvântate de Iisus și bucățița întinsă lui Iuda. Ceilalți apostoli au primit, în mod sigur, cuminecătura, dar zugravul a vrut să arate prin pâinea oferită lui Iuda iubirea nemărginită a Învățătorului față de ucenicii săi, chiar și față de cel despre care știa că-l va trăda. În registrul inferior al icoanei sunt înfățișate ulciorul, vasul cu apă și un ștergar, aceste obiecte făcând aluzie la scena Spălarea Picioarelor. În registrul superior al icoanei s-a păstrat și titlul icoanei redat în limba rusă – *Таїна < Вечер > / Cina cea de Taină*.

Fig. 11 Icoana Cina cea de Taină, Rusia, sec. al XIX-lea colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei

Este la fel o icoană repictată, intrată în colecția muzeului în anul 2002, transmisă de Serviciul Vamal al Republicii Moldova. În colecția muzeului icoana a trecut prin două procese de restaurare – în anul 2007, proces ce a durat circa două luni, și în anul 2008 după o cădere accidentală a icoanei în procesul de pregătire a unei expoziției unde urma să fie etalată.

Privind atent registrul de jos al icoanei, constatăm în colțul stâng un fragment din pictura timpurie ce reprezintă o mână care ține o pungă de bani. Acest detaliu, descoperit probabil în procesul repictării sau în timpul intervențiilor de restaurare, ar putea fi conservat intenționat pentru a confirma că subiectul precedent de pe icoană era același – Cina cea de Taină, iar mâna ce strânge punga, indică de fapt locul lui unde era zugrăvit Iuda în compoziția anterioară. Ipoteza ne-a fost confirmată de către restauratorul S. Lupașco, care a menționat prezența acestui detaliu pe icoană și în timpul intervențiilor efectuate de ea în anul 2007, descriind în detalii etapele intervențiilor într-un articol publicat ulterior (Lupașco 2009, 359-360). În el autoarea menționează că la intrarea icoanei în procesul de restaurare, pe lângă multiplele degradări ale suportului și stratului pictural, s-au remarcat și urme de intervenții nereușite. În fișa de restaurare este notat că intervențiile s-au produs în câteva etape – 1. Curățarea superficială cu ajutorul pensulei. 2. Consolidarea peliculei de culoare cu mai multe straturi de foiță japoneză fixată cu ajutorul soluției de clei de pește în concentrație de 5-6%. 3. Înlăturarea stratului de foiță japoneză cu rol de protecție a straturilor picturale. 4. Chituierea lacunelor straturilor picturale cu chit obișnuit din carbonat de calciu în amestec cu soluție din clei de pește în concentrație de 6%, după degresarea prealabilă și texturarea suprafețelor. 5. Înlăturarea murdăriei aderente și subțierea selectivă a verniului îmbătrânit, utilizând curățarea chimică, cu ajutorul solvenților (ulei, amoniu, spirt, pinen, apă) și manuală cu ajutorul bisturiului. 6. Integrarea cromatică cu ajutorul pigmentilor dizolvați în emulsie de gălbenuș de ou. 7. Protejarea peliculei de culoare prin vernisare cu o soluție specială de verni. 8. Conservarea părții din spate cu mastică specială.

¹⁶ MNIM, nr. inv. 24510

Concluzii

Implicările specialiștilor restauratori presupun nu doar un proces extrem de complicat, dar și de mare răspundere – de a le reuși ceea ce-și propun. În cazul icoanelor examinate intervențiile lor au avut o semnificație aparte pentru condițiile lor tehnice și artistice. Aceste imagini conservate relevă tradițiile iconografice în țările lor de proveniență, amintesc totodată de numele marilor pictori care au generat modele iconografice confirmate.

În cazul icoanei Maica Domnului Cu trei mâini am menționat că nu se cunoaște sigur când a fost acoperită mâna – în cadrul ultimilor intervenții sau până la ele. Să admitem că mâna votivă dispăre din imagine odată cu restaurările din 1998, în acest caz se remarcă schimbarea modelului original, elementul ei distinctiv pierzându-se sub imaginea remodelată. Dacă același element a fost acoperit, după cum am menționat anterior, *pentru a nu ispiți poporul*, avem în față o raritate iconografică – o icoană ce păstrează în câmpul său urmările influenței clerului asupra modului de zugrăvire a icoanelor. Acest fapt conferă o valoare deosebită nu doar icoanei, dar și colecției din care face parte.

Pentru cele două icoane, ce au constituit până în anul 1998 două straturi picturale ale unei icoane, intervențiile restauratorilor au avut un efect dublu. În primul rând, pentru icoana în sine – implicările specialiștilor restauratori au definitivat cu descoperirea și recuperarea unei picturi mai timpurii, precum și cu restaurarea celei mai târzii, ambele imagini primind încă o șansă la existență. În al doilea rând, aceste două straturi picturale dispuse în aceeași icoană oferă cercetătorilor date importante despre perioada în care au fost realizate, ele reflectând un fenomen specific școlii cretane în perioada secolelor XV-XVII. Reunind zugrăvi care pictau *în maniera greca* sau *în maniera latina*, aceștia încercau să introducă în operele lor elemente din ambele expresii, elaborându-se în timp un stil aparte cu rigori iconografice noi. Cele mai populare subiecte realizate într-o versiune stilistică asemănătoare s-au repetat pe parcursul a câtorva decenii, dintre ele remarcându-se Maica Domnului Hodighitria, Maica Domnului Amolintos, Maica Domnului Glikofilusa, Madre della Consolazione, Adormirea Maicii Domnului, Nașterea Domnului, Sf. Gheorghe ș.a. modele la care au apelat și pictorii generațiilor ulterioare. Cele două icoane salvate, deși provin din perioade diferite, atestă fenomenul descris mai sus – în cazul icoanei timpurii reprezentând o icoană realizată în stil bizantin, în cazul icoanei târzii – un model în care stilul bizantin se îmbină cu cel roman.

În cazul icoanelor Maica Domnului Hodighitria și Cina cea de Taină putem presupune că suprafețele imaginilor timpurii au fost degajate și conservate pentru a semnaliza despre imaginea originală. Icoana cu imaginea Fecioarei ar necesita să fie examinată cât mai urgent de specialiștii în restaurare și conservare să curețe rama integrată care ar mai putea păstra și alte inscripții, să consolideze și să conserve pictura târzie care reprezintă un chip deosebit al Fecioarei, atestat printre cele mai timpurii modele mariale. Intervențiile repetate în icoană Cina cea de Taină i-au redat calitățile artistice și semnificațiile spirituale, conservând pe această cale o compoziție iconografică ce evocă instituirea Sfintei Euharistii cu accentuarea manifestărilor majore de iubire, de smerenie și de jertfă.

Implicându-se în procesul intervențiilor, diferențiat pentru fiecare din icoanele restaurate, specialiștii, înlăturând efectele degradărilor, au urmărit totodată să le reconstituie însușirile de început.

Bibliografie

- Aculov, Negruță, Ciobanu 2001: R. Aculov, V. Negruță, C. Ciobanu, *Restaurarea. Conservarea. Chezășia păstrării patrimoniului național*, Chișinău, 2001.
- Ciobanu, Stăvilă 2000: C. Ciobanu, T. Stăvilă, *Icoane vechi din colecții basarabene*, Chișinău: Arc, 2000.
- Lupașco 2009: S. Lupașco, *Restaurarea icoanei Cina cea de Taină (sec. XIX)*, Tyragetia, s.n. vol. III [XVIII], nr. 2, 2009, 359-360.
- Бенчев 1996: И. Бенчев, *Икона Богоматери Троеручицы в Хиландарском монастыре на Афоне, Византия и византийские традиции*. Сборник научных трудов посвященный XIX Международному конгрессу византистов. Копенгаген 18–24 августа, С. Петербург 1996, С. 175–183.
- Евсеева 2014: Л. Евсеева, *Греческая икона после падения Византии. История иконописи VI–XX века*. ИП Верхов С. И. 2014, С. 95–118.
- Злотникова 2011: И. Злотникова, *Белобережская икона Божией Матери Троеручица: к вопросу о происхождении и датировке образа*, Вестник ПСТГУ Серия V. Вопросы истории и теории христианского искусства 2011. Вып. 2 (5). С. 102–118.
- Кондаков 1902: Н. Кондаков, *Памятники христианского искусства на Афоне*, Санкт-Петербург, 1902.
- Настольная 1979: *Настольная книга священнослужителя*, т. 3, Москва, 1979.
- Полное собрание 1872: *Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству Православного исповедания Российской империи*. т. II. 1722 г. СПб., 1872.
- Слава Богоматери 1907: *Слава Богоматери. Сведения о чудотворных и местно чтимых иконах Божией Матери*. Москва, 1907.
- Снеессорева 2010: О. Снеессорева, *Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных Её икон*, Москва, 2010.

RESTAURAREA UNOR VEȘMINTE PREOȚEȘTI (MÂNECUȚE) DE LA MĂNĂSTIREA PROBOTA

Elena-Mihaela MARȚINEAC

Rezumat: Mânecuțele supuse studiului, fac parte din colecția de veșminte preoțești de la Mănăstirea Probota. Acestea au fost date cu secolul XVIII. Datorită faptului că obiectele au deservit cultul religios, uzura funcțională a acestora a fost foarte pronunțată. Multiplele forme de degradare au făcut ca procesul de restaurare să fie unul anevoios, necesitând o îndelungă cercetare a materialelor din care erau formate.

Cuvinte cheie: mânecuțe, veșminte liturgice, restaurare, conservare, puncte de coasere

Abstract: The studied sleeves are part of the priestly vestments collection of Probota Monastery. These were dated to the 18th century. Due to the fact that the objects served the religious cult, their functional wear was very pronounced. The multiple forms of degradation have made the restoration process difficult, requiring a long-lasting investigation of the materials.

Keywords: sleeves, liturgical vestments, restoration, conservation, sewing points

Mânecuțele fac parte din colecția de veșminte preoțești de la Mănăstirea Probota. Ele au fost aduse la restaurare împreună cu alte veșminte. Mânecuțele care vor fi supuse studiului sunt date cu sec. XVIII.

Acestea au fost aduse în Laboratorul de Restaurare al Muzeului Bucovinei, în vederea restaurării, pentru ca mai apoi să poată fi valorificate expozițional în muzeul mănăstiresc.

Mânecuțele sunt realizate din mătase damasată, de culoare mov, prezentând motive florale stilizate, realizate din fire aurii și argintii. Sub mătasea damasată, cu scopul de întărire, se află fragmente de țesătură din cânepă, îmbinate între ele cu cusătură manuală, cu acul și ață din bumbac. Urzeala este realizată din fir de bumbac galben, iar băteala din fir de bumbac galben și fir metalic auriu. Galonul este ornamental, cu motive florale stilizate, dispuse simetric pe toată suprafața. Pe mijlocul mânecuțelor sunt aplicate câte o cruce, realizate din același tip de galon, galben cu fir metalic auriu. Acesta este aplicat manual, cu ac și ață din bumbac, de culoare galbenă. Mânecuțele au fost dublate cu pânză din bumbac de culoare maro, cusută manual, cu acul și ață de culoare galbenă. Găicuțele sunt realizate dintr-o împletitură de fire de bumbac și fire metalice aurii. Șnurul care trece prin găicuțe și prinde mânecuțele pe mână este o împletitură dintr-o rețea de fire din bumbac, de culoare galbenă.

Starea de conservare

Pe toată suprafața obiectelor sunt prezente depozite de praf și murdărie grasă, aderentă și neaderentă. Datorită faptului că obiectele au deservit cultul religios, pe întreaga suprafață sunt prezente rosături și rupturi mici (uzură funcțională). Urzeala a suferit o degradare mai pronunțată, aceasta fiind distrusă în proporție de 90%. De asemenea sunt prezente lacune mici în material, scămoșări și rupturi ale firelor de băteală. În unele zone sunt pierderi ale motivelor florale, decolorarea mătăsii. Pe unul din galoane sunt depuneri mare de produși de coroziune, care au afectat iremediabil firul metalic. Una din dublurile mânecuțelor prezintă rupturi mari și sfâșieturi.

Toate degradările prezente la aceste obiecte, se datorează următorilor factori:

- au fost așezate în depozit într-o formă necorespunzătoare;
- microclimatul instabil (în funcție de anotimp);
- uzură funcțională la maxim;

Diagnostic

Analiza stării de conservare a scos în evidență faptul că, piesa prezintă degradări fizico-chimice și mecanice, manifestate prin: rupturi, lacune de material, distrugerea unui sistem de fire, pierderea motivelor florale, depozite de praf și murdărie pe toată suprafața obiectelor. Restaurarea obiectelor în cauză este complexă datorită multiplelor forme de degradare. Repartizarea inegală a degradărilor, precum și gradul mare de uzură funcțională, impun măsuri urgente de restaurare.

Pentru început, se vor așeza obiectele în plan orizontal, transferul acestora într-un microclimat fără variații ale parametrilor fizici. Depozitarea se va face într-un spațiu fără lumină naturală.

Propuneri de restaurare

Cercetarea obiectelor s-a făcut atât din punct de vedere istoric (vechimea pieselor), cât și din punct de vedere tehnic, printr-o laborioasă cercetare științifică. În urma acestor cercetări au fost stabilite propunerile de restaurare.

Procesul de restaurare cuprinde următoarele etape de lucru:

- tratamente de curățire mecanice (uscate și umede);
- rehidratarea materialelor și revigorarea lor;
- restaurarea propriu-zisă;
- propuneri de conservare: la transport, în depozit și în timpul expunerii obiectelor.

Tratamentele de curățire mecanice:

Se propune ca pentru început obiectele să fie demontate. Fragmentele urmează să fie aspirate atât pe avers cât și pe reversul lor. Aspiratorul folosit va fi de mică putere, pentru a nu tensiona fibrele textile. Praful va fi ridicat și cu ajutorul unei pensule moi, din păr natural.

Uterior se vor face teste de rezistența culorilor astfel evitându-se migrarea coloranților folosiți la vopsirea materialelor textile. Mânecutele vor fi umezite cu soluții de spălare (apă și detergent neionic în concentrație de 3%), ulterior acestea se vor așeza între două hârtii de filtru pentru a absorbi excesul de umiditate. Peste hârtia de filtru se va așeza o greutate care în timp de 10 minute ne va confirma sau nu migrarea colorantului. Dacă culoare migrează, aceasta se va fixa cu o soluție obținută din apă și acid acetic glacial în concentrație de 2%.

Tratamentele de curățire umedă:

- îndepărtarea produșilor de coroziune cu o soluție de complexon;
- înmuierea obiectelor în soluția de spălare timp de 30 minute;
- schimbarea soluției de spălare după 30 minute cu una nouă cu aceleași caracteristici;
- imersarea obiectelor în noua soluție;
- spălarea obiectelor cu ajutorul unor pensoane moi din păr natural (pensularea se face în direcția firelor de băteală);
- spălarea se va face atât pe avers cât și pe revers;
- clătirea se va face cu apă din abundență sub duș, la presiune mică, până la eliminarea urmelor de detergent;
- ultima baie de clătire va fi făcută în apă distilată în care se adaugă glicerină 1% (pentru emoliere) și 2% acid acetic pentru fixarea culorilor și înviorarea lor;
- uscarea se va face în stare relaxată, pe o planșetă, acoperită cu hârtie de filtru, la distanță de orice sursă de căldură.

Scopul final al tratamentelor este ca în urma acestora să se obțină o țesătură flexibilă, cu un tușeu moale ce va permite consolidarea obiectului pe un suport nou.

Restaurarea propriu-zisă

Procesul de restaurare va cuprinde trei etape succesive: pregătirea materialelor; consolidarea pe suport; dublarea.

Pregătirea materialelor. Suportul de consolidare este o țesătură din mătase naturală, de culoare maro, care în prealabil a fost impregnată cu o soluție de CMC pentru a rigidiza puțin țesătura. Suportul de restaurare se va croi astfel încât după consolidarea obiectelor să rămână rezerve ale suportului pentru a fi îndoite pe reversul obiectelor. Firele de consolidare care se vor folosi, vor fi din mătase naturală, asortate cromatic. Materialul suport se va fixa pe o ramă din lemn, prin însăilare.

Consolidarea pe suport. Mânecutele se vor așeza în poziție relaxată pe suportul de consolidare, prin însăilare, cu puncte de coasere rare, pentru a nu tensiona inutil originalul. Punctele de coasere folosite vor fi: os de pește sau feston; puncte de prindere pe fir drept; punct de prindere ascuns în urma acului (folosit la dublare). După consolidare, va urma demontarea mânecutelelor, dublarea și

prinderea galoanelor. Înainte ca obiectele să fie dublate, acestea vor fi „întărite”, prin aplicarea pe revers a unei pânze de cânepă. Aceasta se va face prin însăilare.

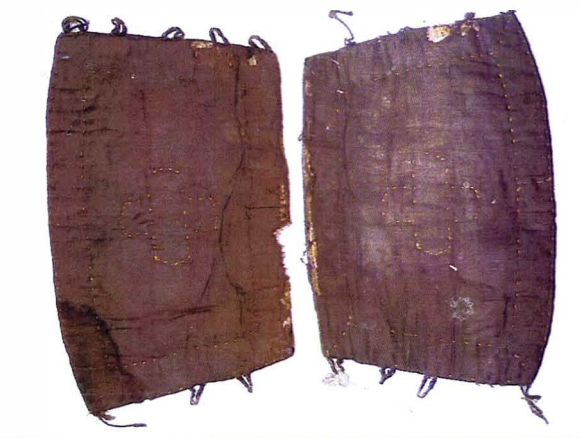
Dublura va fi croită cu o rezervă de coasere de un centimetru sau doi, festonată pe toate laturile cu fir de mătase vegetală la culoare. Ulterior se vor prinde găicuțele, iar cele deteriorate vor fi înlocuite cu altele noi, realizate cu croșeta.

Propuneri pentru depozitare, transport și expunere

Pentru ca obiectele să fie transportate în siguranță până la beneficiar, se va confecționa o husă din pânză alba de bumbac, umplută cu vatelină cu pH neutru. În această husă se vor introduce mâneculele. Husa va fi introdusă într-o cutie de carton, cu pH neutru, căptușită în interior cu netex. Se va recomanda expunerea obiectelor în încăperi cu microclimat stabil, iar iluminatul să fie rece și ecranat și să fie folosit (iluminatul), doar în timpul vizitării. Se va face periodic dezinsecția și dezinfecția spațiului de etalare.

Foto 1. Mâneculele înainte de restaurare (ansamblu avers)

Foto 2. Mâneculele după restaurare (ansamblu revers)

Foto 3. Mâneculele după dezasamblare

Foto 4. Mânecuțele în timpul restaurării (amplasate în gherghel)

Foto 5. Mânecuțele după restaurare (ansamblu avers)

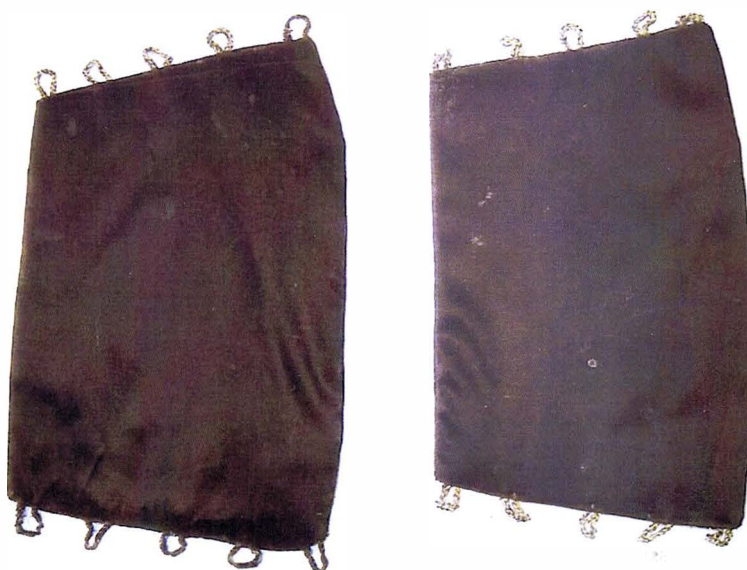

Foto 6. Mânecuțele după restaurare (ansamblu revers)

RESTAURAREA UNEI BONETE DE COPIL, DESCOPERITĂ ÎNTR-UN MORMÂNT DE LA BISERICA „POGORÂREA SFÂNTULUI DUH” DIN HORODNICENI, JUDEȚUL SUCEAVA

Maria PAPUC

Rezumat: Boneta de copil a fost descoperită în mormântul M4, cu ocazia săpăturilor arheologice de salvare efectuate la Biserica *Pogorârea Sfântului Duh*, localitatea Horodniceni, județul Suceava, în anul 2000, mormânt care a aparținut unui copil, personaj neidentificat, din perioada Evului Mediu. Este primul accesoriu de acest fel, utilizarea lui fiind cunoscută din operele scriitorilor români și străini, boneta fiind obiect de port. Boneta este confecționată din țesătură de mătase și fir metalic din argint aurit, decorată cu motiv vegetal. Este realizată prin croi și coasere din trei elemente de croi: bor, clin, calotă. Piesa a intrat în laborator într-o avansată stare de degradare. În urma tratamentelor și a operațiilor de restaurare efectuate, a căpătat formă, și redă semnificația ei inițială.

Cuvinte cheie: Biserica *Pogorârea Sfântului Duh*, Horodniceni, Suceava, arheologie, bonetă, mătase, fir metalic, restaurare, conservare, expunere, curățire, emolieri, hidratare

Abstract: The baby bonnet was discovered in the M4 tomb during the archaeological excavations carried out at the Holy Spirit Church in Horodniceni, Suceava County in 2000. The tomb belonged to an unidentified child from the Middle Ages. It is the first accessory of this kind, its use as a headdress being known from the works of Romanian and foreign writers. The bonnet is made of silk fabric and metallic thread of golden silver, decorated with vegetable motif. It is made by cutting and sewing of three elements of cut: bor, wedge, cap. The piece entered the lab in an advanced state of degradation. Following the treatments and restoration operations, it has taken shape and restored its original meaning.

Keywords: Church of the Holy Spirit, Horodniceni, Suceava, archeology, bonnet, silk, metallic thread, restoration, conservation, exposure, cleansing, emoliation, hydration

Este obiect arheologic, descoperit în săpătura arheologică de salvare în 15.11.2000 de către Paraschiva-Victoria Batariuc și Monica Gogu la Biserica *Pogorârea Sfântului Duh*, M4, construcție desăvârșită la 8 noiembrie 1539 (an înscris în pisania bisericii), localitatea Horodniceni, județul Suceava. În anul 1998 în interiorul bisericii s-a constatat un atac masiv al ciupercii *Merulius Lacrymans*, situație care a impus o intervenție rapidă de îndepărtare a pământului contaminat din interior. Boneta este datată secolele XVI-XVIII (an început 1532 - an sfârșit 1800). „Cine ar fi zis că în preistorie obiceiul de a-ți acoperi capul pentru a te proteja de vânt și intemperii avea să devină unul dintre cele mai importante criterii ale modei contemporane, după ce urma să treacă prin perioada în care era considerat un accesoriu obligatoriu al vestimentației, evidențiind gradul de decență al celui ce o purta? Primele „pălării”, cu toate că nu erau decât simple piei de animale, datează din perioada neoliticului, mărturie stând desenele rupestre descoperite în peșteri. Pe parcursul trecerii timpului și dezvoltării marilor civilizații din Antichitate au apărut și alte dovezi ale existenței obiceiului oamenilor de a-și acoperi capul, precum sculpturile, mozaicurile, monedele, și documentele scrise¹.

Sute de ani mai târziu, în Evul Mediu, tichiile deveniseră un accesoriu destinat exclusiv membrilor de rang înalt al societății, fiind confecționate în diferite forme. „...dar toate bogățiile erau deșertăciuni lumești... în ceea ce privește pălăriile, va fi întotdeauna altul decât al veșmintelor propriu-zise, ele neputând imita sau împrumuta mai nimic din acoperământul capului, atât de particular al musulmanilor, de factură nouă apuseană, vom înregistra acum, printre altele „tichia” țesută cu mărgăritare, cu care se vor înfățișa voievozii, domnițele, coconii și boierii din vremea lui Neagoe Basarab și până către vremea lui Petru Șchiopul, în picturile

¹ Jurnalul.ro/it/stiinta/istoria-palariei-316100.html.

murale din biserici sau în actele timpului. Este una din coafele cele mai caracteristice ale acestui veac deși, la originea ei îndepărtată, pălăria aceasta ar putea proveni din Bizanț. Este „boneta” stropită cu perle pe toată suprafața ei, pe care într-o cartografie italiană de la sfârșitul secolului, o vom întâlni sub mențiunea de „scufie valahă”, pe care o vor purta pe cap, singură sau pe sub coroană și domnii Țării Românești și cei ai Moldovei ...etc.”².

Obiect de port folosit pentru acoperirea capului, a fost folosit și pentru ritualul de înmormântare. Boneta de mici dimensiuni (Lungime bor = 38cm; lățime bor = 7 cm; diametru calotă = 11cm), de formă circulară, ușor încrețită în zona de legătură dintre bor și calotă. La cusătura de îmbinare a capetelor calotei există un adaos din aceeași țesătură în formă de triunghi, pe 1/3 din lățimea borului pentru ai oferi acestuia lărgimea preferată. Culoarea actuală a obiectului datorită zacerii în pământ, este brun-maronie. Obiectul este realizat din țesătură de mătase și fir metalic, argint aurit, decorată cu motive vegetale (foto 1/18 dr).

Este executată prin croi și coasere (foto 2/1dr).

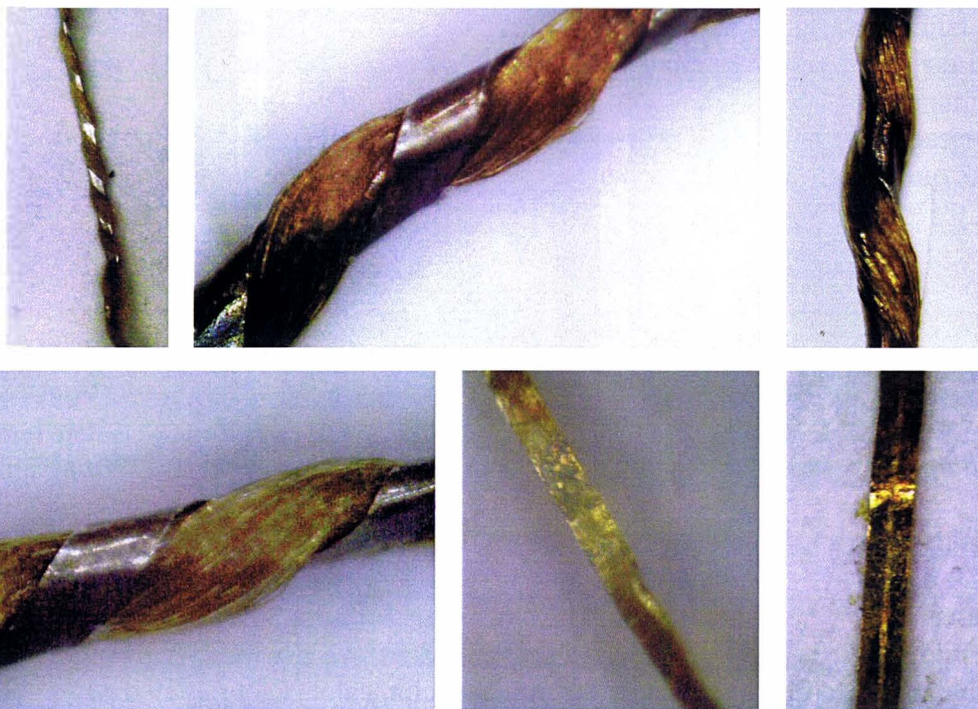
La intrarea în laborator obiectul prezenta degradări fizice, chimice și biologice; stare avansată de fragilizare; uscăciune avansată a firului textil; cutare neuniformă; depozite de praf, murdărie grasă, resturi humice; depozite albicioase; fragilizarea firului de coasere; oxidarea colorantului firului textil - brun roșcat. Deteriorările fizice, chimice și biologice constatate dau posibilitatea ca prin tratamente de curățire uscată, umedă și restaurare propriu-zisă, piesa să fie adusă într-o stare de conservare bună. Pentru stabilirea diagnosticului și a tratamentelor adecvate boneta a fost supusă cercetării din punct de vedere: istoric s-au executat investigații fotografice (fotografii înainte, în timpul și după restaurarea obiectului), fizice și chimice, s-au prelevat probe pentru determinarea compoziției elementelor constitutive după cum urmează: fir metalic, fir asamblare calotă, fire fixare perle, fire băteală, fir de coasere-consolidare, suport nou de consolidare, vopsit și impregnat cu CMC.

Analizele fizice s-au efectuat de către fizician Elena Todașcă iar cele chimice au fost efectuate de către biolog Ionela Luiza Melinte (anexa foto 1, 2).

² Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, volumul 1, pag. 164-168, Ed. Meridiane, București, 1987.

ANEXA FOTO 1

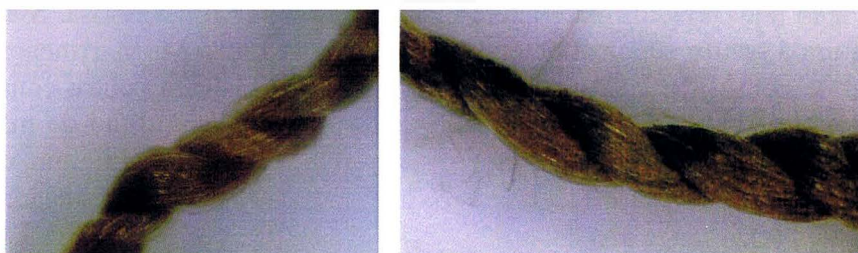

Foto proba P1 – bandă de argint aurit înfășurată în jurul unui mănunchi de fire de mătase, cu sensul de torsiune S

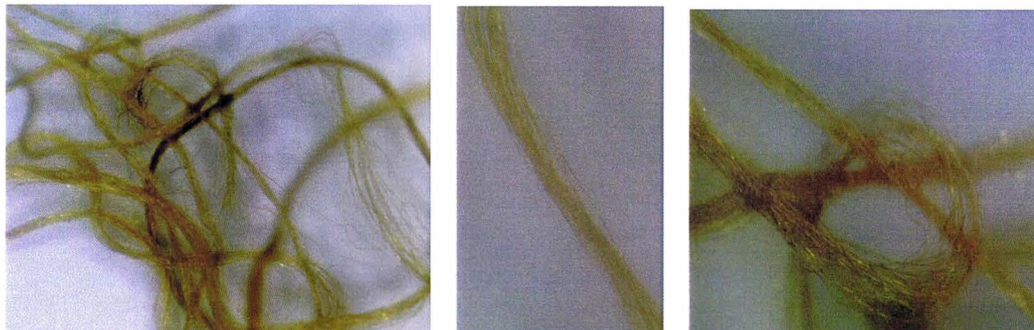

Foto proba P2 – Fire asamblare calotă din mătase naturală, sensul de torsiune Z

ANEXA FOTO 2

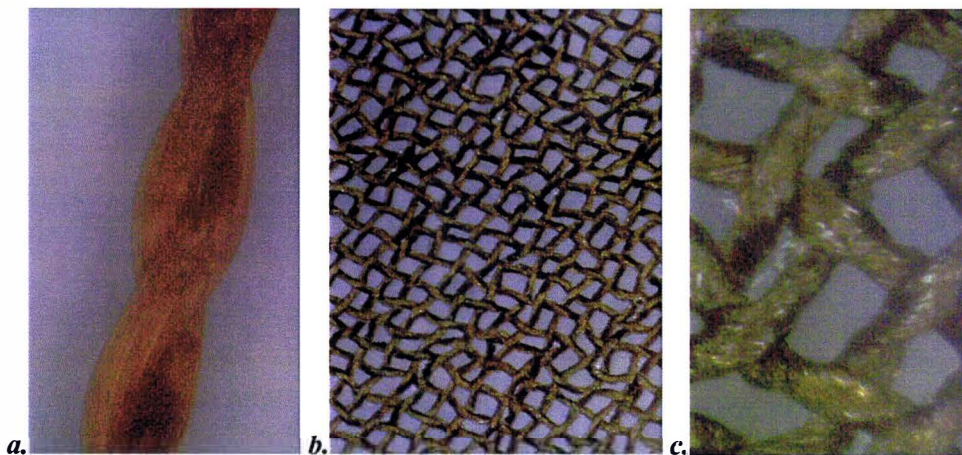

Foto proba P3 – Fire de fixare perle din mătase naturală, sensul de torsiune Z

Foto proba P4 – Fire băteală din mătase naturală ușor torsionate spre stânga, sensul de torsiune în Z

Foto proba P5 – a) Fir de consolidare din mătase naturală, sensul de torsiune Z
Foto proba P6 – b), c) Suport nou de consolidare din mătase naturală impregnat cu CMC

În urma analizelor fizice și chimice s-au stabilit fazele de tratament: dezinsecție –dezinfecție, timp de 30 de zile într-o incintă de folie PVC, în care s-au introdus creuzete cu soluție de tymol; îndepărtarea urmelor de murdărie grasă și praf cu ajutorul unui aspirator de mică putere și a unui bisturiu; hidratare prin pulverizare cu apă distilată până la dispariția stării de uscăciune; dezasamblarea obiectului în elemente de croi: bor, clin, calotă (foto 3/ 19 d.r.).

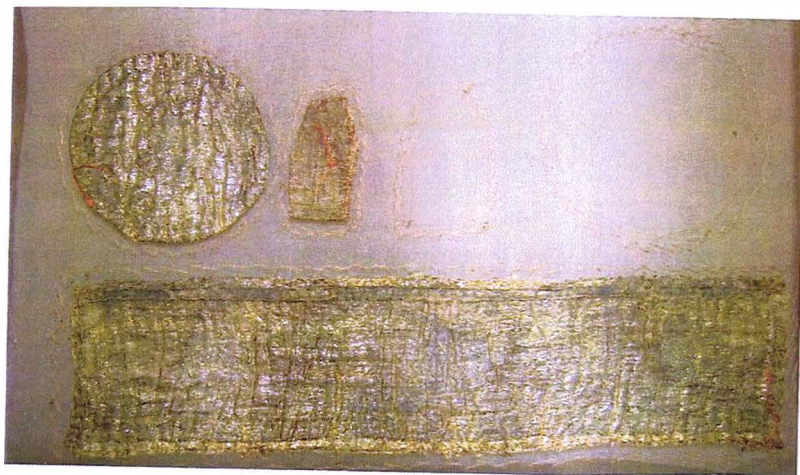
Scoaterea firelor de coasere de pe aversul și reversul piesei cu forfecuța și penseta; îndepărtarea depozitelor albicioase de pe elementele de croi cu tampon de vată învelit în pânză de bumbac albă, îmbibat cu soluție de alcool etilic absolut, glicerină și apă distilată, elementele de croi fiind întinse pe sticlă – cristal. S-a urmărit astfel și întinderea cutelor și eliminarea deformărilor, apoi s-au pregătit materialele pentru restaurarea propriu-zisă. S-a vopsit materialul din mătase naturală pentru suportul de consolidare de dna Elena M. Marțineac; s-a impregnat cu CMC suportul de consolidare; s-au pregătit fire de mătase răsucită pentru consolidare; gherghef din ramă de lemn de brad; pânză bumbac alb, pentru fixarea suportului de mătase în gherghef; pioneze; ace. Consolidarea propriu-zisă constă în: fixarea suportului nou de consolidare în gherghef cu pioneze, așezarea elementelor de croi pe suportul nou și încadrat pe suport prin însăilare (foto 4/21 dr).

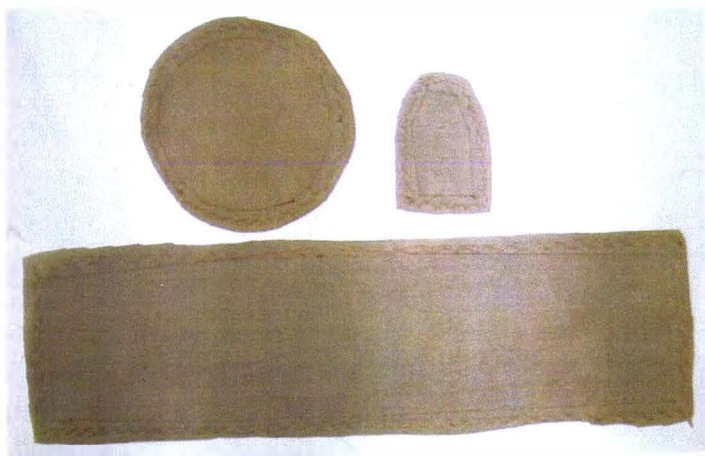

RESTAURAREA UNEI BONETE DE COPIL, DESCOPERITĂ ÎNTR-UN MORMÂNT...

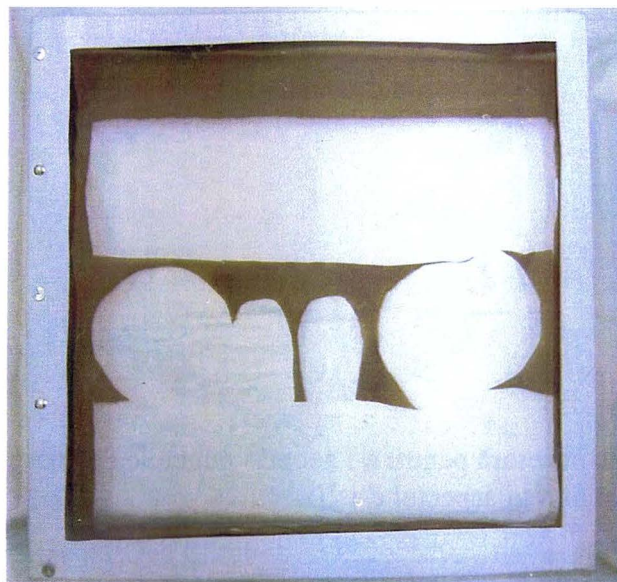
Consolidarea a două margini ale borului care formează unghi drept prin punct de coasere zig-zag, apoi pentru toată suprafața borului s-a folosit punct de coasere neuniform, la final s-au fixat celelalte două margini ale borului. Pentru clin s-a folosit același procedeu. Calota s-a consolidat din mijloc spre margini prin punct de coasere neuniform și la final se vor fixa marginile prin punct de coasere zig-zag; s-a lăsat o rezervă de 0,5 cm, s-a executat punct de coasere, „os de pește” pentru stoparea destrămării; s-au decupat elementele de croi din gherghef (foto 5/22dr).

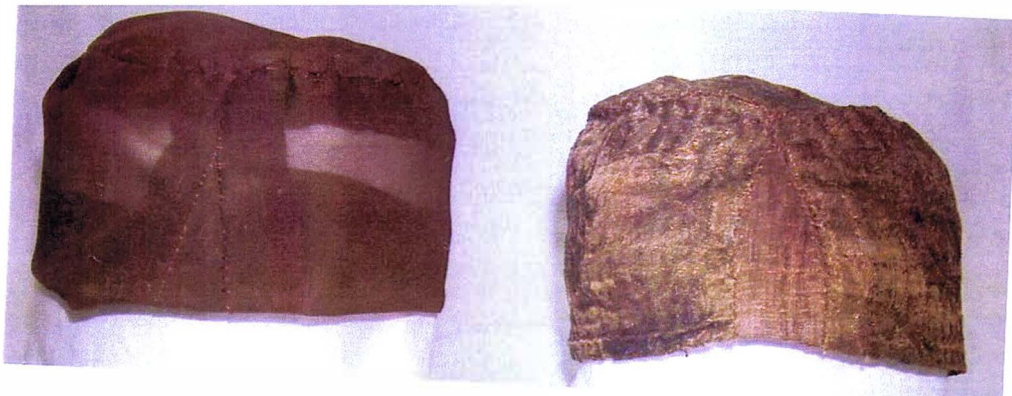
S-au executat tipare după elementele de croi cu ajutorul cărora s-au croit elemente de croi pentru dublură (foto 6/ 28dr).

Dublura s-a realizat din material identic cu suportul de consolidare, (foto 7/27 dr)

s-a reasamblat borul cu clinul prin punct de coasere ascuns în urma acului; s-a executat punctul de încreț la partea de îmbinare a borului cu calota (foto 8/avers 34dr).

Elementele de croi ale dublurii s-au reasamblat în aceeași ordine: bor cu clin, s-a executat încrețul, apoi borul cu calota (foto 9/ revers 36 dr);

s-a așezat calota cu dublura revers cu revers și s-au îmbinat pe baza borului, cusătura „în urma acului” cu fir de mătase răsucită (foto 10/39 dr).

Dublarea bonetei este necesară pentru a-i acoperi punctele de coasere, a împiedica scămoșarea, agățarea lor și pentru a-i întregi aspectul estetic.

Rezumat: La începutul anului 2014 au fost aduse în Laboratorul de restaurare 16 fragmente din ipsos, care au reprezentat un bust al împăratului Franz Joseph, ce au fost incluse ulterior în proiectul tematicii de reorganizare a Expoziției permanente din cadrul Muzeului Bucovinei. Tehnica de realizare a bustului este prin turnare în sticluri(valve). Piesa a fost realizată cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la domnia împăratului Franz Joseph.

Cuvinte cheie: Suceava, restaurare, ipsos, bust Franz Joseph

Abstract: At the beginning of 1914, 20 plaster fragments were added to the Restoration Laboratory, which represented a bust of Emperor Franz Joseph, which were later included in the thematic project of reorganization of the Permanent Exhibition at the permanent exhibition of the Bucovina Museum. The technique of making the bust is by pouring into bottles. It is possible that the play will be performed on the occasion of the 50th anniversary of the reign of Franz Joseph.

Keywords: Suceava, restaurare, ipsos, bust Franz Joseph

Scurt istoric asupra bustului

Franz Joseph a fost un împărat al Austriei, rege al Boemiei și Ungariei, rege al Croației, mare duce al Bucovinei, mare principe de Transilvania, din 1848 până în 1916.

Domnia sa de 68 de ani a fost una dintre cele mai longevive domnii monarhice considerat ca „ultimul monarh de modă veche”¹.

La 24 aprilie 1854, la Viena s-a căsătorit cu prințesa bavareză Elisabeta de Wittelsbach numită și Sissi, care avea doar 16 ani, foarte populară în toată Europa până în ziua de azi².

Starea de conservare a piesei

Fragmentele bustului sunt din ipsos și constituie mărturii vii ale trecutului istoric.

Prezintă depuneri de praf, murdărie aderentă, diferite substanțe ignifuge ca urmare a condițiilor de depozitare, exfolieri ale stratului pictural (fig. 3 b).

Șocurile mecanice au dus la ciobiri și pierderi de material de constituție, respectiv o parte din reverul tunicii, părți lipsă din fizionomia cutiei craniene: nasul, urechea dreaptă, cocarda și decorațiile de pe reverul tunicii.

Baza bustului este decorată cu motive florale ce înconjoară stema Austriei (fig 3a), iar pe spate se găsește o inscripție în limba germană: "ALLE RICHTIG VORBEHALTEN A BEY WIEN" autorul bustului și orașul în care a fost realizat, respectiv Viena (fig. 3c).

¹ Jean Paul Bled, *Franz Joseph*, Editura Trei, București, 2002, p. 629.

² *Ibidem*, p. 179.

Fig. 1. Fragmente din bust

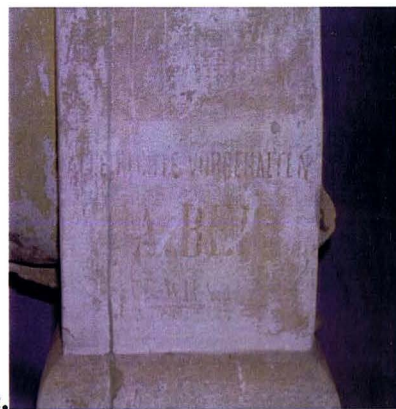
Fig. 2. Capul bustului, înainte de restaurare

a.

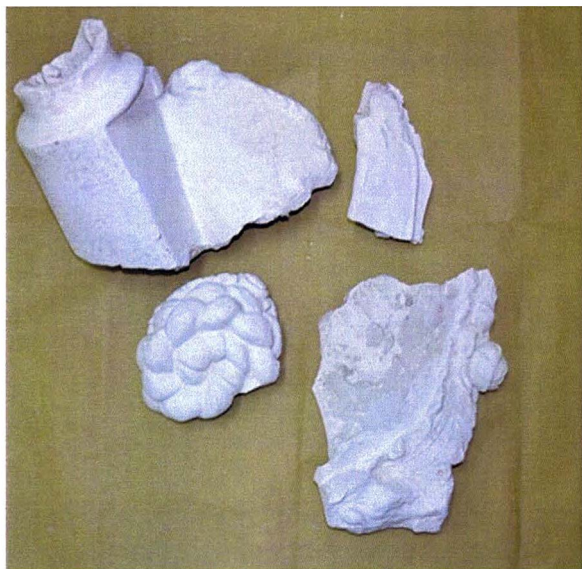

b.

c.

Fig. 3a. Fragment reprezentând baza; b. Desprinderi ale stratului pictural; c. Inscripție din spatele bustului

Fig. 4. Fragmentele celui de al doilea bust

Fig. 5. Bustul Ejiisaabetei de Wittebach

Investigațiile fizice au dus la concluzia că fragmentele de mai jos aparțin unui al doilea bust, respectiv al prințesei Elisaabeta de Wittebach. S-au păstrat o parte din fragmente: soclul bustului, cocul și o parte din rochie. Conform principiilor de restaurare, cel de-al doilea bust nu poate fi restaurat, din cauză că lipsește mai mult de 50% din piesă (fig. 4,5).

Flux tehnologic:

În cadrul comisiei de restaurare am propus următorul flux tehnologic: desprăfuirea fragmentelor ceramice și îndepărtarea mecanică a stratului pictural exfoliat.

Reclădirea bustului s-a realizat pornind de la baza lui (fig. 6); asamblarea s-a realizat cu poliacetat de vinil, iar pentru o mai bună rezistență mecanică la interior am folosit fibra de sticlă.

Completarea lacunelor s-a realizat cu ipsos dentar *Alabaster* clasa II.

Prin analogie, s-a realizat și plombarea gulerului mantalei și a celorlalte elemente care lipseau.

Pentru rezistență sporită la șocuri de natură fizică, capul a fost fixat pe un suport confecționat din lemn, la 2/3 de baza soclului fixat cu ajutorul spumei poliuretanice.

Dimensiuni după restaurarea piesei: h = 1100 mm x 760 mm.

Decorațiile au fost refăcute prin analogie, după un bust similar celui de mai sus, cu ajutorul instrumentarului dentar (fig. 10) - *Crucea de ofițer*, *Crucea Signvm memoriae* și *Crucea Mare a Ordinului Franz Joseph*³.

Integrarea cromatică urmată de o peliculizare cu poliacetat de vinil a piesei a încheiat procesul de restaurare și, odată cu această ultimă operație, piesa a fost valorificată expozițional și științific.

Fig. 6. Soclul bustului în timpul restaurării

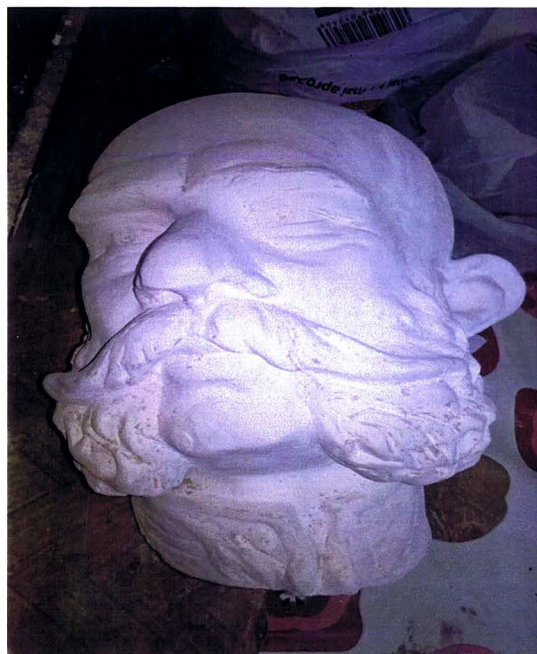

Fig. 7. Capul bustului după restaurare

³ https://ro.wikipedia.org/wiki/Ordinul_Franz_Joseph

Fig. 10. Reconstituirea decorațiilor

Fig. 11. Bustul lui Franz Joseph, după restaurare

Bibliografie

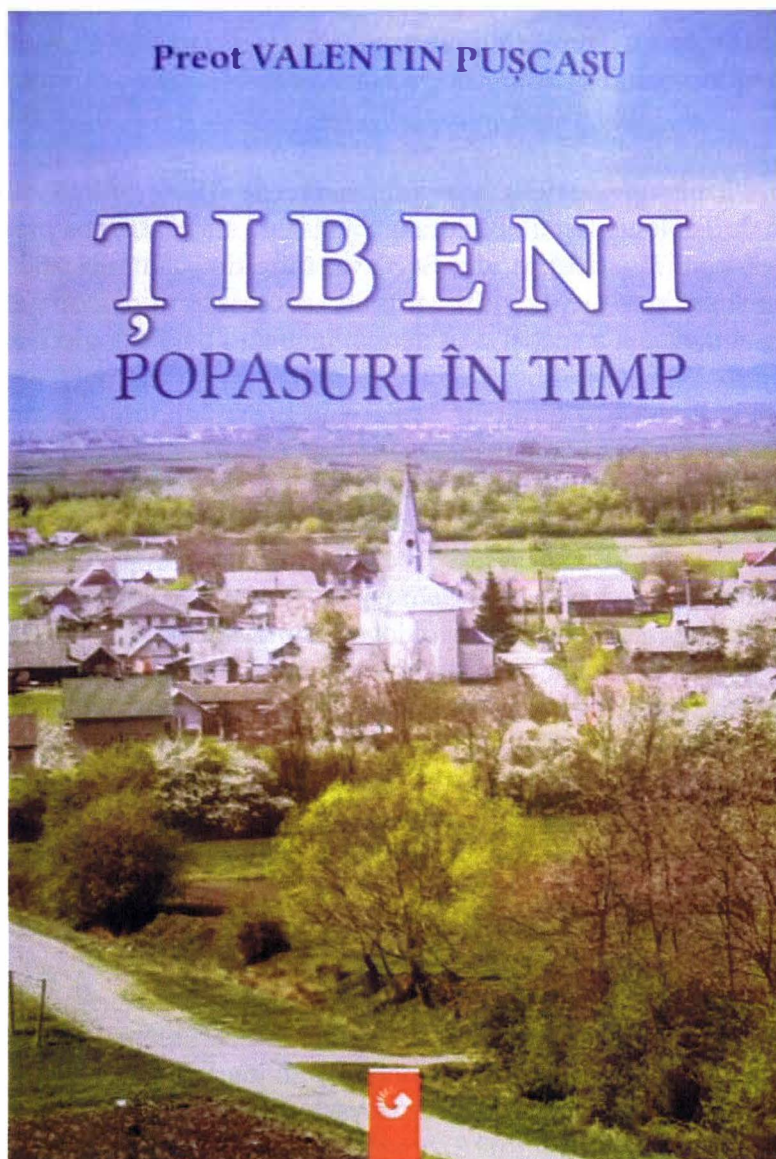
1. Jean Paul Bled, *Franz Joseph*, Editura Trei, București, 2002
2. https://ro.wikipedia.org/wiki/Ordinul_Franz_Joseph

ȚIBENI. POPASURI ÎN TIMP

[Preot Valentin Pușcașu, *Țibeni. Popasuri în timp*, Editura Mușatinii, Suceava, 2017, 620 p.]

Mihai IACOBESCU

Într-o comunitate rurală preotul a fost, este și rămâne o autoritate locală, moral-spirituală, de prim rang. Dovadă e faptul că, între instituțiile statale, Biserica Ortodoxă, majoritară în ansamblul teritoriului național se bucură de cea mai mare încredere din partea oamenilor la ora actuală.

Pe umerii parohului apasă o foarte însemnată și grea responsabilitate. De el depinde nu numai atitudinea credincioșilor, dar mai ales frecventarea și păstrarea credinței tradiționale, în condițiile actuale, atât de complexe și contradictorii ale globalizării, a exploziei informaționale, a intensificării și multiplicării activității și influenței mijloacelor mass-mediei, radioul, televiziunea, cinematograful, calculatorul și internetul, publicațiile etc. Mai mult încă, de preot depinde și un

ansamblu extrem de bogat al vieții spirituale ancestrale, intim, delicat: datini, obiceiuri, rituale, care populează și înfrumusețează atât viața colectivității rurale în tot cursul unui an calendaristic, cât și momentele cheie ale individului, cum sunt: nașterea, aniversarea, căsătoria, înmormântarea, pomenirea etc. Cunoașterea și înțelegerea atentă și pertinentă a acestui univers tainic, adânc înrădăcinat, dezvoltat de-a lungul mai multor generații, intrat în comportamentul oamenilor și încărcat de o mare vibrație emoțională, darul și harul preotului de-a se identifica cu acest tezaur spiritual, de a-l cultiva sau ignora – tezaur, care leagă și încheagă pe credincioși într-o familie, aspirând și acționând să cuprindă toate cele trei dimensiuni ale timpului, trecut, prezent și viitor, dincolo de acea scurtă durată a vieții lor – sunt elemente esențiale, care dau măsura succesului sau eșecului activității și personalității preotului, acum în zilele noastre, ca și în trecut.

Am simțit aceste aspirații firești și strădanii omenești, cercetând manuscrisul monografiei închinată unei străvechi așezări rurale din Bucovina istorică – *ȚIBENI – Popasuri în timp* – dialogând cu autorul și încercând să adun câteva considerații succinte pentru un modest și succint *Cuvânt înainte*.

*

Valentin Pușcașu s-a născut în 1970, în satul Horlăceni - Botoșani. A absolvit, în 1998, la București, Facultatea de Teologie, secția Pastorală. Până când s-a căsătorit a predat religia la câteva școli, între care și la Liceul *Petru Mușat* din Suceava. Între timp, în anul 2000 s-a întâlnit și și-a găsit o „cealaltă jumătate”, a vieții și ființei sale, s-a căsătorit cu Angela Agheorghicesei, profesoară de religie, absolventă a secției de Litere a Facultății de Teologie *Dimitrie Stăniloae* de la Iași.

A funcționat, de îndată ce-a fost hirotonit, la Parohia II Pătrăuți, ctitoria din 1487, a lui Ștefan cel Mare și Sfânt, care era temporar vacantă.

Din 2003 s-a transferat și fixat la parohia ȚIBENI, unde se află și azi, după 14 ani.

La Țibenii a dat peste o parohie cu o istorie aparte, specială.

Peste o străveche așezare românească, Țibenii, atestată documentar încă din vremea lui Alexandru cel Bun, în ajunul epocii moderne, în partea finală a războiului ruso-turc (1768-1774), după ce austriecii au ocupat în 1774 nordul Moldovei și în 1775 l-au anexat și integrat la Imperiul Habsburgic, numindu-l Bucovina, la anul 1776, noii stăpâni au colonizat localitatea cu secui originari din Transilvania, care i-au schimbat și numele localității, din *Țibenii* în *Istesengits*, adică, în limba maghiară, *Doamne-Ajută*. Colonia a existat și evoluat până în 1941, când, pe baza înțelegerilor bilaterale, româno-maghiare, secuii de-aici, câți mai erau, s-au repatriat și satul s-a repopulat cu români.

Românii au preluat întreaga așezare, cu tot ce avea, și i-au dat numele care l-a avut în trecut. Însă, satul, cu tot ce-a avut, cu biserica, cimitirul în care se odihnesc câteva generații de secui s-au transformat, după prăbușirea regimurilor socialiste, într-un loc de pelerinaj al urmașilor, descendenților.

Așezat în această parohie, Valentin Pușcașu s-a simțit îndemnat să-i cerceteze deopotrivă trecutul și prezentul, spre a-i cunoaște cât mai deplin toate problemele ce țin de perspectivele dezvoltării sale. Însă, cercetarea trecutului și elaborarea monografiei – în timpul iernilor și în zilele nefavorabile – s-a îmbinat cu implicarea sa în rezolvarea unor treburi curente sau chiar stringente ale parohiei.

Construcția lăcașului din Țibenii, ridicată odinioară de secuii catolici cu mai bine de o sută de ani în urmă, din piatră și cărămidă, ajunsese acum într-o stare avansată de degradare. Ca urmare, se cerea renovată, reparată, consolidată, recondiționată, modernizată. Reorganizând și dinamizând Consiliul parohial, dialogând și colaborând cu autoritățile locale, părintele și credincioșii s-au apucat de treabă încă din cursul anului 2004. Au dat jos tencuiala până la cărămidă, au îngropat și consolidat zidurile. Au înlocuit vechile geamuri din sticlă cu termopan. Au instalat calorifere și țevi de cupru cuplate la o centrală termică de mare capacitate, utilizând drept combustibil peleți. Peste vechea pardoseală din beton au așezat una nouă din scânduri groase peste care au fixat parchet și mochetă. S-a asigurat astfel, o încălzire corespunzătoare, inclusiv pentru iernile cele mai aspre.

Icoanele din lemn, vechi, au fost restaurate și completate cu altele noi, moderne, mai ales în fața altarului. Lucrările din interior s-au finalizat după mai bine de un deceniu cu instalarea sonorizării, introducerea apei potabile din surse proprii și procurarea unui aspirator industrial pentru curățenie. În exterior s-a amenajat o parcare din dale de piatră la intrare; curtea bisericii a fost transformată într-un parc cu bănci, rondouri cu flori și arbuști ornamentali; s-a împrejmuțat curtea cu un superb gard de fier forjat. În anul 2016 s-a ridicat la cărămidă o nouă clădire în partea de miază-noapte a bisericii, o construcție cu parter și etaj, având o triplă destinație: praznicar pentru parohie, o sală-muzeu și o casă parohială (cea veche fiind improprie). Și ca un simbol de împăcare și colaborare peste timp, între secuii catolici și românii ortodocși, s-a refăcut cavoul funerar al preotului catolic, ctitor.

Zicala populară că „omul sfințește locul” s-ar cuveni completată cu precizarea: comunitatea rurală din Țibeni nu e mai bogată decât în alte așezări. Oamenii sunt tot atât de modești, ba unii, poate chiar destul de săraci, dar toți, oameni onești, cărora s-a găsit ceva, care le-a unit resorturile necesare, i-a strâns laolaltă. Le-a înfrățit eforturile, ambițiile, vrerea.

*

Lucrarea ȚIBENI. Popasuri în timp – ne mărturisește preotul Valentin Pușcașu în *Introducere* – „nu este concepută ca o monografie clasică, cu pretenție de tratare exhaustivă”; ea „conține multe nume ale celor care își dorm somnul de veci de-o parte și de alta a liniei ferate (care traversează satul, n.n.), secui sau români, dar și nume ale urmașilor lor, iar în prezent populează satul sau se află răspândiți în lume. În spatele fiecărui nume se află o poveste, o întâmplare sau un eveniment”.

Animați de curiozitate, am parcurs-o pe nerăsuflăte și, convinși de această sinceritate a Prea Cuvioșiei sale, părintele autor, încercăm să selectăm câteva considerații, cu convingerea că, Măria Sa, cetitorul – fără a-i pretinde să ne dea întru toate dreptate – o va ceti și El însuși, spre a fi beneficiarul propriilor sale opinii, cum este și firesc.

1. Autorul lucrării de față nu este la prima sa scriitură. Deși teolog, îndemnul scrisului i-a dat ghes mereu și în presa locală – în „Cronica Sucevei” și în „Crai Nou” – a purces să-și facă publice opiniile despre chestiunile care-l frământau. Temele sale de până acum? Sunt diverse: *Profetul focului și adulterul* (2004), *Nunta fiului de împărat* (2004), *Istoria satului Țibeni* (2007), *S-a stins penultimul maghiar din Bucovina: Szats George de la Țibeni* (2007), *Ce nume punem copiilor noștri?* (2007). Ca preot a mai elaborat și publicat două pliante și două broșuri închinat parohiilor la care a slujit: *Biserica – monument de la Pătrăuți, 1487* (2002), cu rezumate în limbile engleză, franceză și germană; *Istoria satului Țibeni* (2007), în limba română și maghiară. A trecut, apoi, la primele cărți: *Dicționar onomastic* (2015), *Evenimente și obiceiuri legate de Nașterea Domnului* (2015) și *De ce s-a botezat Iisus la 30 de ani? Botezul pruncilor* (2016). Deci, nu este chiar un începător.

2. În cercetarea și elucidarea informațiilor cât mai exacte despre Țibeni, autorul, deși teolog, a deprins din mers metodologia necesară, corectă, aceea de-a confrunța ce spun hărțile – ca de pildă *Planurile Districtelor Bucovinei*, în 72 de secțiuni (pe anii 1973, 1974, 1975) sau *Cronicile slavo-române* din sec. XV-XVI, ori *colecțiile de documente*, dar și memoriile vii, adică tradiția orală (p. 11), ajungând, astfel, la concluzii că, uneori, chiar „documentele și rapoartele oficiale” prezintă „erori de datare”, încât a ne îndoi de prima informație și a o confrunța și corecta după mai multe surse este un semn de seriozitate și responsabilitate. Autorul ne-a impresionat plăcut pentru modul cum a cercetat și comentat hărțile cadastrale ale Bucovinei – care i-au stat la îndemână – completând informațiile din colecții de documente, lucrări și studii tipărite de specialiști cu informații din arhivele primăriilor Satu Mare, Grănicești ori Suceava.

3. În privința confruntării informațiilor din mai multe surse, autorul este printre primii cercetători, care, cu copii scrise ale documentelor a străbătut pe jos ori cu mașina hotarele, însoțit de bătrânii și păstorii din sat, a fotografiat și notat reperele hotarelor, a întocmit desene și a stabilit foarte exact informațiile păstorilor și bătrânilor care cunosc cel mai bine formele de relief, oferindu-i, uneori, informații pe care istorici consacrați le-au notat greșit (fie ei austrieci sau istorici români de dată recentă – a se constata în lucrare).

4. Este prima lucrare monografică închinată unei foste colonii a secuilor, între anii 1776-1941, adică pe întreg timpul existenței sale, în care încearcă și reușește să prezinte: opinii despre originea secuilor, cauzele emigrării lor – masacrul de la Siculeni-Harghita – trecerea lor în Moldova apoi în Bucovina, evoluția demografică, înlesnirile acordate de austrieci, trăsături fizice și morale, organizarea gospodăriei, școala, biserica, portul popular, alimentația etc. etc. Autorul a folosit deopotrivă surse secuiești, maghiare și românești și face interesante observații asupra înrâurilor reciproce între români și secui, în ceea ce privește civilizația lor.

Evoluția așezării românești, Țibeni, din 1941 până-n zilele noastre este tratată în mod obișnuit după tipicul clasic, în lumina informațiilor.

Este meritorie și atitudinea adoptată de autor: în vreme ce unii autori, când e vorba de autohtoni, pe de o parte și coloniști și imigranți, pe de alta, îi tratează diferențiat, adică îi prezintă pe aceștia din urmă ca fiind vinovați și trebuind încredințați de pauperizarea primilor și înstrăinarea unor teritorii, autorul de față urmează neabătut vechiul principiu al lui Tacitus, de-a scrie *sine ira et studio*, fără ură și părtinire, ca un istoric veritabil.

5. Studiind și confruntând documentele publicate, hărțile și memoria orală, tradițională, autorul ajunge la concluzii inedite, ca, de pildă, că fosta așezare *Ivancicăuți*, azi dispărută, trebuie identificată cu satul *Țibeni*, aflat la 3 km de colonia *Istensegits*; au existat două localități cu numele de *Țibeni*, una identificată cu *Ivancicăuți* și a doua cu *Drăgănești* (vezi p. 54-55).

6. Stilul lucrării este unul adecvat, fluent, antrenant, limpede, curgător.

După opinia noastră, lucrarea conține multe informații inedite și reprezintă expresia pasiunii autorului pentru o cercetare temeinică, în spiritul dragostei pentru adevăr și oameni.

Rezumat: În comunicarea „Bucovina literară - 75 de ani de existență” ne-am propus să limpezim apele cu privire la drumul sinuos pe care publicația apărută la Cernăuți, în 1942, l-a parcurs până în prezent. Am făcut, astfel, recurs la colecția revistei și la textele de istorie literară lămuritoare semnate de Dimitrie Vatamaniuc și Ion Filipciuc. Asta deoarece mai mulți ani s-a crezut, eronat, ca publicația cernăuțeană a văzut lumina tiparului în anul 1941. De asemenea, demersul nostru subliniază împlinirea a 75 de ani de existență a „Bucovinei literare”, revistă care a promovat mereu spiritualitatea din zonă. Am scris atât despre prima serie, dar și despre cea de a doua, de după 1989. Concluzia trasă este că „Bucovina literară” și-a urmat crezul, acela de a marșa pe identitate, pe valorile specifice și maxime, utilizând sintagma lui Mircea Eliade.

Cuvinte cheie: revistă, spiritualitate, valori, Bucovina, publicație

Abstract: In the study *”Bucovina literară” – 75 Years of Life* we propose to clear the aspects relating to the complicated way that the publication that appeared at Cernauti in 1940 have had until the present. We used the collection of the revue and the texts of literary history signed by Dimitrie Vatamaniuc and Ion Filipciuc. This is why, for many years, everybody wrongly believed that this publication was published for the first time in 1941. In addition, our demarche sustains the 75th anniversary of the revue that always promoted the regional spirituality. We wrote about the first series, but also about the second one. The conclusion is that *”Bucovina literară”* has followed a belief, sustaining the identity, the specific and maximal values, as Mircea Eliade said.

Keywords: revue, spirituality, values, Bucovina, publication

După ce am sărbătorit, anul acesta, în primăvară, 150 de ani de existență neîntreruptă a „Convorbirilor literare”, a sosit timpul să ne bucurăm și de împlinirea a șapte decenii și jumătate de la întemeiere revistei „Bucovina literară”.

Dimitrie Vatamaniuc, dar și Ion Filipciuc susțin, și asta în cunoștință de cauză, după ce au cercetat arhivele existente, că putem vorbi strict despre titulatura „Bucovina literară” începând cu data de 14 septembrie 1942, când Suplimentul literar al cotidianului „Bucovina” din Cernăuți își schimbă denumirea. Așadar, „Bucovina literară” va lua locul *Suplimentului literar*, continuând să vadă lumina tiparului în corpul ziarului „Bucovina”, fără o numerotare a paginatiei distinctă, ci de interior, 5-6-7-8, fără un colontitlu propriu. De remarcat, totuși, că sintagma „Bucovina literară” de pe fronton este imprimată cu cerneală albastră.

Drumul sinuos înregistrat până să ajungă „Bucovina literară” o publicație cu adevărat independentă începe să devină tot mai limpede odată cu data de 5 octombrie 1942, când în ziarul „Bucovina”, an II, nr. 390, va apărea „Bucovina literară. Supliment”, cu următorul marcaj: *Anul II, nr. 28*. Dimitrie Vatamaniuc va concluziona, tocmai pentru a nu se mai face confuzii cu privire la anul în care s-a întemeiat „Bucovina literară”, că aceasta se înființează la Cernăuți, în 5 octombrie 1942. Ulterior, la 11 ianuarie 1943, va deveni publicație literară independentă, cu apariție paralelă în ziarul „Bucovina”. De această dată, frontonul poartă inscripția *Bucovina literară, Supliment săptămânal. Apare cu concursul Societății Scriitorilor Bucovineni*, fără a se specifica componența colegiului redacțional și fără vreo mențiune cu privire la adresa redacției. În publicația cernăuțeană se va titra doar faptul că este vorba despre numărul 35, anul III, din ziua de luni, 11 ianuarie 1943.

În sfârșit, după o punere pe tapet în detaliu a parcursului istoric al „Bucovinei literare”, unde demonstrează că publicația etalon a literaturii bucovinene nu a apărut sub nicio formă în 1941, cum s-a crezut o bună perioadă de timp, Dimitrie Vatamaniuc va preciza: „La capătul acestor însemnări încărcate de cifre și numere rămâne stabilit că *Bucovina literară* se înființează la Cernăuți în paginile ziarului *Bucovina* în 5 octombrie 1942, iar din 11 ianuarie 1943 este publicație literară

independentă, cu apariție paralelă în ziarul *Bucovina*. Cele două publicații înscriu o perioadă nouă în literatura din Bucovina, în continuarea celei din perioada interbelică”.

O altă dată deloc de neglijat din istoria „Bucovinei literare” este 21 februarie 1943. Acum va deveni mai consistentă, mai diversă, îmbunătățindu-și, totodată, ținuta grafică și primind un colonecfr propriu: 1-2-3-4-5-6-7-8.

Prima serie a „Bucovinei literare” va ieși de sub tipar pentru ultima oară duminică, 19 martie 1944, având imprimat pe fronton *anul IV, nr. 94*. Așadar, o primăvară tristă pentru literatura română din Bucovina și nu numai pentru aceasta. România va înregistra din nou, după momentul 1940, pierderi teritoriale masive. Caracterul antiuman al totalitarismului începea să prindă contur.

Una peste alta, cum am arătat deja, actuala „Bucovina literară” se revendică de la suplimentul omonim din ziarul „Bucovina”, cotidian politic dispus să publice literatură. Prin urmare, începând cu nr. 19 din 3 august 1941 se va rezerva literaturii, în ziarul „Bucovina”, o pagină intitulată *Duh și slovă*. George Drumur, Traian Chelariu și Mircea Streinul, scriitori reprezentativi pentru spațiul bucovinean, vor fi primii care vor fi publicați cu câte o poezie în pagina literară a ziarului menționat. Din 6 noiembrie 1941, *Duh și slovă* își schimbă denumirea în *Artă și literatură*, pentru ca imediat să se opereze o inversiune, și să devină *Literatură și artă*.

Cunoscutul istoric literar Dimitrie Vatamaniuc afirmă: „Pagina *Literatură și artă* se publică număr de număr în noiembrie-decembrie 1941, apoi în ianuarie-decembrie 1942, ianuarie-decembrie 1943 și ianuarie-martie 1944, după care nu mai apar decât două numere și ziarul își încetează apariția, la noua ocupare a Bucovinei de Nord și a Basarabiei de către Uniunea Sovietică. În această perioadă sunt puține numere când nu se publică pagina literară și numai atunci când prezentarea evenimentelor politice ocupă întreg spațiul numerelor respective. Se cuvine remarcat că *Bucovina* cotidian politic acordă, și în acele condiții, mare atenție literaturii. Nu întâlnim un exemplu asemănător în presa românească din acei ani”.

În același timp cu pagina *Literatură și artă*, din 5 aprilie 1942, cotidianul cernăuțean va tipări un *Supliment literar*. De acum datează sintagma: „Apare cu concursul Societății Scriitorilor Bucovineni”. Practic, întocmai cum am arătat deja, de la acest *Supliment literar* care își va schimba, ceva mai târziu, denumirea în „Bucovina literară” se revendică și actuala revistă care va apărea, în serie nouă, la Suceava, imediat după decembrie 1989.

De remarcat că în paginile literare din ziarul „Bucovina”, aici incluzând, evident, și suplimentul literar „Bucovina literară” au publicat nume notorii, personalități marcante ale scrisului bucovinean precum: Mircea Streinul, Traian Chelariu, E. Ar. Zaharia, Teofil Lianu, George Drumur, Procopie Miliște, George Voevidca, Nicolae Tcaciuc-Albu, Aurel Sânger, George Antonescu, Traian Cantemir, Aurel Vasiliu, Augustin Z. N. Pop ș.a. O reală deschidere a avut „Bucovina” și „Bucovina literară” și către tineri. Aici au publicat, aflați fiind la început, Dimitrie Vatamaniuc, viitorul important eminescolog român, membru de onoare al Academiei Române, poetul Nicolae Tăutu, prozatorul George Sidorovici, Dimitrie Păcurariu, cel care avea să devină un respectat istoric și critic literar, profesor universitar la București, Gruia Bodnărescu sau Dragoș Vicol, ambii poeți și prozatori cunoscuți în spațiul bucovinean.

În mod cert, „Bucovina Literară” a reprezentat un punct de referință în istoria culturală din nordul României, un pol menit, cum precizează Mircea Grigoroviță, „să strângă rândurile scriitorilor bucovineni, să caute să creeze condiții favorabile pentru activitatea lor și să-i facă să se cunoască și să se stimuleze reciproc”. De menționat că George Drumur este cel care a fost prim redactorul „Bucovinei literare” din anii patruzeci.

Mai amintim că la Cernăuți, în acel răstimp, se va înființa Cercul „Bucovina literară”, care va organiza, la 15 august 1943, *Sfatul scriitoricesc de la Putna*. Invitații la eveniment, „scriitori și ziariști români din întreaga țară”, vor fi primiți la Cernăuți, pe 14 august, la sediul Cercului „Bucovina literară”, din strada General Mircescu nr.8. „Țin comunicări: Augustin Z. N. Pop, Aurel Vasiliu, Gh. Noveanu, Sergiu Matei Nica, Ion Munteanu, G. Bugarin, iar Ilie Mandiuc redactează un referat despre activitatea scriitorilor bucovineni. *Sfatul scriitoricesc de la Putna* întocmește și un program pentru activitatea viitoare în zece puncte din care reținem: întocmirea unei antologii din

lucrările scriitorilor căzuți pe fronturile de luptă, susținerea prin toate mijloacele a scriitorilor în activitatea creatoare, sprijinirea creației originale, cu restrângerea traducerilor. Se adoptă propunerea ca *Sfatul scriitoricesc* să se țină la Putna în fiecare an în 15 august. Nu se va întâmpla. *Sfatul scriitoricesc de la Putna* din august 1943 va fi primul, dar și ultimul care se va ține”, arată Dimitrie Vatamaniuc. Din articolul *Reportaj cu „Bucovina literară” de gât*, al lui Ion Filipciuc, aflăm că în *Cartea de aur* a Mănăstirii Putna au semnat: Tit, Mitropolitul Bucovinei; general C.I. Dragalina, guvernatorul Bucovinei; dr. Radu Capril; preotul basarabean Vasile Țepordei; Gavril Pop din Brașov; Grigore Bugarin din Banat; I. Fortunescu de la Craiova; I. Valerian, membru al Societății Scriitorilor Români din București. Vor figura în *Carte* și cernăuțenii: Ilie Mandiuc, Iulian Vesper, Nic. N. Munteanu, Augustin Z.N. Pop, Nicolae Tăutu, Ion Munteanu, Viorel Șuluțiu, Dragoș Luța, George Drumur etc.

Au venit la Cernăuți, la inițiativa Cercului „Bucovina literară”, pentru a conferenția, nume precum Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, Nichifor Crainic, Al. Brătescu-Voinești, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu sau George Brătianu.

Seria nouă a „Bucovinei literare” a apărut în ianuarie 1990, inițiativa aparținând unui grup de scriitori suceveni, catalizatorul fiind criticul literar Mihail Iordache. În editorialul primului număr al publicației, serie nouă, se aduce la cunoștința potențialilor cititori și, în general, celor interesați că „Bucovina literară” își propune să valorifice, în contextul spiritualității românești, tradițiile istorice, literare și lingvistice ale scriitorilor din partea de nord a țării, timbrul specific bucovinean. De asemenea, refuzul de a se închide între hotarele unui provincialism anacronic este cât se poate de ferm. Ideea unei deschideri în consens cu cerințele contemporaneității s-a conturat încă din primele numere ale acestei noi serii a „Bucovinei literare”. Pe lângă condeierii bucovineni, sunt publicați autori din toate colțurile țării, dar și din literatura universală. Apar traduceri din mari scriitori europeni și de pe cuprinsul întregii lumi, precum și foarte multe recuperări. Practic, în toți acești ani de după decembrie 1989, în „Bucovina literară” s-au regăsit, fiind readuse în actualitate, aproape toate, dacă nu chiar toate numele importante care au activat în spațiul cultural bucovinean. Nici tinerii nu au fost neglijați de redactorii revistei, aceștia apărând mereu în cuprinsul publicației literare bucovinene.

De-a lungul timpului scurs de când apare seria nouă, revista a fost condusă de Mihail Iordache, Marcel Mureșeanu, Mircea A. Diaconu, Ion Beldeanu, Constantin Arcu. În prezent, director este Carmen Veronica Steiciuc, iar redactor-șef Alexandru Ovidiu Vintilă. Până acum revista a ajuns la numărul 318, fiind finanțată de Consiliul Județean Suceava.

Parcurgând colecția „Bucovinei literare”, fie că este vorba de seria din 1942, fie de cea nouă, de după decembrie 1989, ne dăm seama că mereu și-a propus să cultive, potrivit formulei lui Mircea Eliade, „valorile maxime și specifice”.

MOMENT ANIVERSAR: DR. ION MAREȘ LA 60 DE ANI

Cercetarea arheologică a vestigiilor din domeniile preistorie, istorie veche și evul mediu a fost întotdeauna în centrul atenției specialiștilor români. Pentru meleagurile bucovinene, unul dintre cei care au contribuit la identificarea, cercetarea și valorificarea siturilor preistorice, antice și medievale este dr. Ion Mareș. Până să ajungă la respectabila vârstă de 60 de ani a parcurs etapele inițierii, formării și împlinirii ca arheolog, devenind un specialist de marcă, foarte cunoscut în breaslă pentru realizările sale. Chiar locul de baștină (Poduri, jud. Bacău) i-a marcat începuturile profesionale, iar personalitățile marcante cu care a venit în contact, acad. M. Petrescu-Dâmbovița și prof. univ. dr. Attila László, i-au devenit modele de urmat și l-au ajutat în cariera profesională, desăvârșindu-i stilul arheologic.

Ion Mareș s-a născut la 14 mai 1957, în comuna Poduri, jud. Bacău. A urmat cursurile școlii primare și gimnaziale în satul natal, apoi liceul teoretic (1972-1976) în orașul Moinești. Este

absolvent al Facultății de Istorie și Filozofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, promoția 1982. Practica de specialitate a desfășurat-o la Seminarul de Arheologie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” și la Institutul de Arheologie al Academiei Române din Iași, sub coordonarea acad. Mircea Petrescu-Dâmbovița și a prof. univ. dr. Attila László.

A lucrat pe șantierele arheologice de la Cucuteni (1978-1981) și Poduri (punctul *Dealul Ghindaru*, 1979-1982, 1985, 1987, 1995), specializându-se în domeniul arheologiei sub îndrumarea unor personalități de frunte din acest domeniu: acad. Mircea Petrescu-Dâmbovița, prof. univ. dr. Marin Dinu, prof. univ. dr. Attila László. A colaborat cu dr. Dan Monah, dr. Ștefan Cucos, dr. Dragomir Popovici și dr. Gheorghe Dumitroaia. Din anii studenției a fost remarcat și apreciat de către profesorii de la universitatea ieșeană pentru înclinațiile sale spre arheologie, fiind încurajat în primul rând de mentorul său, acad. Mircea Petrescu-Dâmbovița, să se specializeze în domeniile preistoriei și istoriei vechi, iar în lucrarea de licență (elaborată sub îndrumarea academicianului, evaluată de comisia de examinare cu nota maximă) a tratat un subiect foarte important din preistorie referitor la metalurgia aramei din neo-eneoliticul României.

După absolvirea facultății a fost profesor de istorie la Școala cu clasele I-X din Zamostea (1982-1987), apoi la Școala cu clasele I-X din Bosanci (1987-1990), în județul Suceava. A parcurs cu conștiințiozitate etapele de perfecționare din învățământ (definitivat și grad), fiind numit în 1988, datorită performanțelor sale pedagogice, metodist de zonă. În toamna anului 1989 i s-a propus să ocupe o catedră de istorie la cel mai prestigios liceu din Suceava, *Ștefan cel Mare*, însă a rămas alături de elevii săi la Școala din Bosanci. Ulterior, apreciindu-se profesionalismul și devotamentul, a fost ales de către colectivul de cadre didactice, conform uzanțelor de atunci, director coordonator la această unitate de învățământ.

Atras de cercetarea științifică din domeniul arheologiei, în noiembrie 1990, a optat pentru un post scos la concurs în cadrul Muzeului Județean de Istorie din Suceava, devenind arheolog și muzeograf. Din 1990 până în 1997 a parcurs toate gradele profesionale, apoi a ocupat, prin concurs organizat la Ministerul Culturii, funcția de director (1997-2002), apoi și cea de director general (2001-2002), la instituția de cultură devenită între timp Muzeul Național al Bucovinei. Din anul 2008 și până în prezent este director general adjunct.

În perioada 1994-2000 și-a continuat specializarea în arheologie prin finalizarea studiilor de doctorat la Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, susținând în anul 2000 teza cu titlul *Metalurgia aramei în eneoliticul României* (îndrumător – acad. Mircea Petrescu-Dâmbovița) și obținând calificativul *foarte bine* cu distincția *CUM LAUDE*. Pentru redactarea lucrării de doctorat, publicată în 2002 și devenită de referință în domeniul preistoriei (fiind citată în prezent în majoritatea lucrărilor de preistorie), s-a documentat temeinic în diverse colecții publice (din muzee, institute de arheologie, universități) și particulare, din țară (Iași, Cluj, București, Galați, Vaslui, Bacău, Botoșani, Piatra Neamț, Craiova, Drobeta Turnu Severin, Brăila, Satu Mare, Carei, Sibiu, Brașov ș.a.) și din străinătate (Varșovia, Roma, München, Bytom, Kiev, Heraklion, Nicosia, Varna, Cracovia, Chișinău).

Din funcția administrativă de director al Muzeului Bucovinei a inițiat și coordonat, organizarea unor depozite moderne de obiecte de patrimoniu, distribuite pe colecții: arheologie, documente, arme, artă, carte veche, numismatică, fonduri memoriale și documentare. A coordonat între anii 1997-2002 activitatea Laboratorului Zonal de Restaurare și Conservare al Muzeului Bucovinei, contribuind la derularea unor mari proiecte de restaurare a patrimoniului național (textilele arheologice și obiectele de la Biserica Mirăuți, piesele de patrimoniu de la Mănăstirea Probota etc.), activitatea Secției de conservare a patrimoniului mobil, a Secției Memoriale (Casa memorială *Simion Florea Marian*, Casa memorială *Nicolae Labiș*, Casa memorială *Eusebiu Camilar*, Muzeul memorial și Casa Memorială *Ciprian Porumbescu*), a Observatorului Astronomic, a Muzeului de Științele Naturii. Din 1997 a coordonat activitatea Secției de Arheologie a muzeului sucevean, derulând împreună cu specialiștii o serie de proiecte de cercetare interdisciplinară.

Suplimentar activității de la muzeu, în anul școlar 1996/1997 a ocupat catedra de istorie de la Liceul *Ștefan cel Mare* din Suceava și din 1997 până în 2001 a ținut seminarii de Istoria Veche a Românilor la Facultatea de Istorie și Geografie de la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

În munca de teren a participat la realizarea unor ample cercetări de suprafață pentru întocmirea repertoriului arheologic al județului Suceava, descoperind zeci de *situri* inedite.

A întreprins cercetări arheologice (55 de campanii) privind eneoliticul, epoca bronzului, epoca fierului și perioada feudală în *siturile* de la Sfântul Ilie (punctul *Siliște*, 1991), Siret (punctul *Dealul Ruina*, 1992, 1994, 1995, 1998, 2000-2005), Românești (punctul *Chetriș*, 1993, 1994, 2005), Suceava (punctul *Zamca*, 1996, 1997), Dorohoi (punctul Biserica *Sfântul Nicolae*, 1997), Suceava (punctul *Ițcani*, 1997, 1998), Suceava (punctul *Strada Ion Creangă*, 1996), Suceava (punctul *Câmpul Șanțurilor / Strada Parcului*, 2008), Fetești (punctul *La Schit*, 1999, 2000-2007), Adâncata (punctul *Imaș*, 1999-2005), Suceava (punctul Biserica *Sfântul Nicolae*, 2010), Suceava (punctul *Centru*, 2011), Adâncata (punctul *Dealul Lipovanului*, 2013, 2014), Suceava (punctul Biserica *Sfântul Simion / Turnu Roșu*, 2015), Suceava (punctul *Sediul Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților*, 2015). Pe parcursul activității a colaborat cu prof. univ. dr. Attila László, conf. dr. Mircea Ignat, prof. dr. Mircea D. Matei, conf. dr. Dumitru Boghian, prof. Florin Hău ș.a.

Dr. Ion Mareș este autor și coautor a peste o sută de studii, articole, rapoarte de săpătură arheologică și note, publicate în reviste și cărți de specialitate. Pe lângă preocupările legate de preistorie și istorie veche, din 2002 desfășoară investigații arheologice și istorice asupra unor vechi biserici. A efectuat săpături arheologice, singur și în colaborare, la bisericile din Suceava (*Sfântul Nicolae*, *Sfântul Simion / Turnu Roșu*, *Sfântul Gheorghe / Mirăuți*, Mănăstirea *Sfântul Ioan cel Nou / Sediul Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților*), la Biserica *Sfântul Nicolae* din Dorohoi, la Mănăstirea Răchitoasa (jud. Bacău), la Cumpărătura - *Nemirceni* (com. Bosanci, jud. Suceava).

Rezultatele cercetărilor sale sunt incluse în câteva importante și unice monografii de biserici publicate în ultimul deceniu.

A susținut peste o sută de comunicări la sesiuni științifice naționale și internaționale desfășurate la: Suceava, Piatra Neamț, Bacău, Iași, Cluj, București, Constanța, Satu Mare, Timișoara, Covasna, Craiova, Pitești, Vaslui, Bârlad, Brăila, Botoșani, Rădăuți, Siret ș.a.

Pe lângă numeroase expoziții naționale, a organizat și colaborat la câteva mari expoziții internaționale, de importanță deosebită și cu ecou mediatic, prezentând piese de excepție din patrimoniul național mobil: *Unbekantes Europa - Schätze aus der Bukovina / Europa necunoscută – Comori din Bucovina*, la Castelul din Höchstädt, Landul Schwaben, Germania (2007); *Cultura Cucuteni – artă și religie*, la Muzeul Gornoslakie din Bytom, Voievodatul Silezia, Polonia (2008-2009); *Cultura Cucuteni – artă și religie* la Panstwowe Muzeum Archeologiczne / Muzeul de Stat de Arheologie din Varșovia (2009-2010); *Steinzeitkunst - Frühe Kulturen aus Rumänien*, la Historisches Museum Olten, Elveția (2008); *Cultura Cucuteni*, la Vatican, Palazzo della Cancellaria, Roma (2008).

Este redactor șef al revistei de specialitate *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*, expert atestat în arheologie preistorică și antică, muzeologie, protecția patrimoniului - bunuri arheologice și istorico-documentare, managementul proiectelor și programelor culturale.

Săpăturile arheologice efectuate pe șantierul cu locuiri preistorice, antice și medievale i-au permis să acumuleze experiență și o gamă vastă de cunoștințe, valorificate cu succes în proiectele expoziționale și editoriale.

Respectul pentru munca arheologilor și prietenia față de colegi s-au reflectat și în preocuparea de a edita volumul de studii *postmortem* al specialistului Florin Hău (Florin Hău, *Studii de arheologie*, Editura *Karl A. Romstorfer*, Suceava, 2014), o datorie de onoare ce a scos la iveală calitatea suflătească a omului Ion Mareș.

De curând, dr. Ion Mareș a împlinit 60 de ani, iar colegii de breaslă, cunoscuții și colaboratorii îi doresc să aibă putere de muncă, să continue cu acribie cercetările în domeniile arheologice și științifice care l-au consacrat, lăsând generațiilor tinere articole, studii și monografii care să-i ghideze pe mai departe în lumea tumultuoasă a arheologiei românești.

Îmi rămâne doar să-mi exprim deosebitul respect pentru omul și profesionistul Ion Mareș și să-l felicit pentru toate contribuțiile aduse învățământului, arheologiei, muzeografiei și istoriei românești, urându-i succes pe mai departe în proiectele aflate în desfășurare. Îi doresc să rămână același coleg, cunoscut pentru blândețe, rafinament și profesionalism, dispus oricând să-ți ofere ajutor și colaborare.

La Mulți Ani, stimate domnule dr. Ion Mareș !

George Dan Hânceanu

LISTA ȘANTIERELOR ARHEOLOGICE

1. **Cucuteni**, jud. Iași. Responsabili: prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, prof. univ. dr. Marin Dinu, iunie, 1979.
2. **Cucuteni**, jud. Iași. Responsabili: prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, prof. univ. dr. Marin Dinu, iunie, 1980.
3. **Cucuteni**, jud. Iași. Responsabili: prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, prof. univ. dr. Marin Dinu, iunie, 1981.
4. **Poduri** – punctul *Dealul Ghindaru*, jud. Bacău. Responsabil: dr. Dan Monah, iulie – august, 1979.
5. **Poduri** – punctul *Dealul Ghindaru*, jud. Bacău. Responsabil: dr. Dan Monah, iulie, 1980.
6. **Poduri** – punctul *Dealul Ghindaru*, jud. Bacău. Responsabil: dr. Dan Monah, iulie, 1981.
7. **Poduri** – punctul *Dealul Ghindaru*, jud. Bacău. Responsabil: dr. Dan Monah, iulie, 1982.
8. **Poduri** – punctul *Dealul Ghindaru*, jud. Bacău. Responsabil: dr. Dan Monah, august, 1985.
9. **Poduri** – punctul *Dealul Ghindaru*, jud. Bacău. Responsabil: dr. Dan Monah, iulie, 1987.
10. **Poduri** – punctul *Dealul Ghindaru*, jud. Bacău. Responsabil: dr. Dan Monah, august, 1995.
11. **Sfântu Ilie** – punctul *Siliște*, com. Șcheia, jud. Suceava. Responsabil: conf. univ. dr. Mircea Ignat, iunie – iulie, 1991.
12. **Românești** – punctul *Chetriș*, com. Grănicești, jud. Suceava. Responsabil: Ion Mareș, august 1993.
13. **Românești** – punctul *Chetriș*, com. Grănicești, jud. Suceava. Responsabil: Ion Mareș, august – septembrie, 1994.
14. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*, jud. Suceava. Responsabil: conf. univ. dr. Mircea Ignat, iunie – iulie, 1992.
15. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*, jud. Suceava. Responsabil: conf. univ. dr. Mircea Ignat, iunie – iulie, 1994.
16. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*, jud. Suceava. Responsabili: conf. univ. dr. Mircea Ignat, prof. univ. dr. Attila László, iunie - iulie, 1995.
17. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*, jud. Suceava. Responsabili: conf. univ. dr. Mircea Ignat, prof. univ. dr. Attila László, august – septembrie, 1998.
18. **Cacica** – punctul *Salina*, jud. Suceava. Responsabil: Mugur Andronic, iunie, 1995.
19. **Cacica** – punctul *Salina*, jud. Suceava. Responsabil: Mugur Andronic, iunie, 1996.
20. **Suceava** – punctul *Strada Ion Creangă*. Responsabili: Florin Hău, Ion Mareș, mai, 1996.
21. **Dorohoi** – punctul *Biserica Sfântul Nicolae*. Responsabil: prof. univ. dr. Mircea D. Matei, iunie – iulie, 1999.
22. **Suceava** – punctul *Dealul Zamca*. Responsabil: conf. univ. dr. Mircea Ignat, iunie – iulie, 1996.
23. **Suceava** – punctul *Dealul Zamca*. Responsabil: conf. univ. dr. Mircea Ignat, iunie – iulie, 1997.
24. **Suceava**, Ițcani – punctul *Ferma Agricolă*. Responsabil: conf. univ. dr. Mircea Ignat, iunie –

iulie, 1998.

25. **Suceava**, Ițcani – punctul *Ferma Agricolă*. Responsabil: conf. univ. dr. Mircea Ignat, iunie – iulie, 1999.
26. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*. Responsabil: prof. univ. dr. Attila László, iunie – octombrie, 2000.
27. **Adâncata** – punctul *Imaș*. Responsabil: dr. Ion Mareș, august - noiembrie, 2001.
28. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*. Responsabil: prof. univ. dr. Attila László, iunie - iulie, noiembrie, 2001.
29. **Fetești** – punctul *La Schit*. Responsabil: dr. Ion Mareș, iulie, noiembrie, 2000.
30. **Adâncata** – punctul *Imaș*. Responsabil: dr. Ion Mareș, august - noiembrie, 2000.
31. **Fetești** – punctul *La Schit*. Responsabil: lector dr. Dumitru Boghian, august, 2001.
32. **Adâncata** – punctul *Imaș*. Responsabil: dr. Ion Mareș, august - noiembrie, 2001.
33. **Adâncata** – punctul *Imaș*. Responsabil: dr. Ion Mareș, august - noiembrie, 2002.
34. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*. Responsabil: prof. univ. dr. Attila László, iunie – august, 2002.
35. **Fetești** – punctul *La Schit*. Responsabil: lector univ. dr. Dumitru Boghian, august, 2002.
36. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*. Responsabil: prof. dr. Attila László, iunie – iulie, 2003.
37. **Adâncata** – punctul *Imaș*. Responsabil: dr. Ion Mareș, iulie, 2003.
38. **Fetești** – punctul *La Schit*. Responsabil: lector dr. Dumitru Boghian, iulie, 2003.
39. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*. Responsabil: prof. dr. Attila László, iulie-septembrie, 2004.
40. **Adâncata** – punctul *Imaș*. Responsabil: dr. Ion Mareș, iulie-august, 2004.
41. **Fetești** – punctul *La Schit*. Responsabil: lector dr. Dumitru Boghian, iulie-august, 2004.
42. **Siret** – punctul *Dealul Ruina*. Responsabil: prof. dr. Attila László, iulie, 2005.
43. **Adâncata** – punctul *Imaș*. Responsabil: dr. Ion Mareș, iulie-august, 2005.
44. **Fetești** – punctul *La Schit*. Responsabil: lector dr. Dumitru Boghian, iulie, 2005.
45. **Românești** – punctul *Chetriș*. Responsabil: dr. Ion Mareș, mai, 2005.
46. **Fetești** – punctul *La Schit*. Responsabil: lector dr. Dumitru Boghian, iulie, 2006.
47. **Suceava** – punctul *Câmpul Șanțurilor / Strada Parcului*. Responsabil: dr. Ion Mareș, aprilie, 2007.
48. **Suceava, Burdujeni** – punctul *Siliște (Pepinieră)*. Responsabil: dr. Ion Mareș, octombrie - noiembrie, 2007.
49. **Suceava** – punctul *Biserica Sfântul Nicolae*. Responsabil: Florin Hău, iunie, - iulie, 2010.
50. **Suceava** – punctul *Parcări*, Responsabil: Florin Hău. iunie – iulie 2011.
51. **Adâncata** – punctul *Dealul Lipovanului*. Responsabil: dr. Ion Mareș, septembrie – octombrie, 2013.
52. **Mănăstirea Răchitoasa**, jud. Bacău. Responsabil: dr. Ion Mareș, septembrie – octombrie, 2014.
53. **Adâncata** – punctul *Dealul Lipovanului*. Responsabil: dr. Ion Mareș, septembrie – octombrie, 2014.
54. **Suceava** – punctul *Biserica Sfântul Simion / Turnu Roșu*. Responsabil: dr. Ion Mareș, martie – iunie, 2014.
55. **Suceava** – punctul *Arhiepiscopia Sucevei și Rădăuților*. Responsabil: dr. Ion Mareș, aprilie, 2015.

LISTA LUCRĂRILOR ȘTIINȚIFICE

VOLUME

1. *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României / The metallurgy of copper in the Romanian Neo-Eneolithic*, Editura Bucovina istorică, Suceava, 2002, 502 p.
2. *Cucuteni culture*, Editura Accent Print, Suceava, 2006, 50 p.
3. *Europa necunoscută – comori din Bucovina / Unbekanntes Europa – Schätze aus der Bukowina* (editor coordonator), Editura Lidana, Suceava, 2007, 300 p.
4. *Cucuteni culture – art and religion / Kultura Cucuteni – sztuka i religia* (editor coordonator), Editura Lidana, Suceava, 2008, 100 p.
5. *Cucuteni culture – art and religion / Kultura Cucuteni – sztuka i religia* (editor coordonator), Editura Accent Print, Suceava, 2009, 180 p.
6. *Biserica Sfântul Gheorghe (Mirăuți) din Suceava – prima catedrală mitropolitană a Moldovei / The Saint George (Mirăuți) Church of Suceava – the first metropolitan cathedral of Moldavia*, Editura Universității din Suceava, Suceava, 2009, 262 p.
7. *Biserica Sfântul Nicolae din Suceava / The Saint Nicholas church of Suceava*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2011, 260 p.
8. *Metalurgia aramei în civilizațiile eneolitice Precucuteni și Cucuteni*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2012, 612 p.
9. *Biserica Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul din Suceava / The Birth of Saint John the Baptist Church of Suceava*, Editura Karl A. Romstorfer, 2014, 178 p.
10. **Ediție îngrijită:** Florin Hău, *Studii de arheologie*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2014, 300 p.

STUDII, ARTICOLE, NOTE

1. *Modele din lut ars reprezentând locuințe și sanctuare eneolitice descoperite pe teritoriul României*, în *Suceava*, XX, 1993, p. 23-44.
2. *Obiecte miniaturale de lut ars din perioada eneoliticului aflate în colecțiile Muzeului Național al Bucovinei*, Suceava, în *Suceava*, XXI, 1994, p. 21-30 (în colaborare cu Paraschiva Victoria Batariuc).
3. *Un mormânt preistoric descoperit la Suceava - „Dealul Zamca”*, în *Codrul Cosminului*, II, 1996, p. 323-325.
4. *Prelucrarea cuprului în cultura Cucuteni - Tripolie (Topoarele ciocan și topoarele cu două brațe dispuse în cruce)*, în *Suceava*, XXII-XXIII, 1995-1996, p.187-235 (în colaborare cu Ilie Cojocaru).
5. *Quelques considérations concernant le trône de Lipcani, în Cucuteni aujourd'hui* (eds. Gheorghe Dumitroaia și Dan Monah), Piatra Neamț, 1996, p. 63-68.
6. *Rezultatele cercetărilor arheologice referitoare la așezarea geto-dacică de la Suceava, Dealul Zamca (1996-1997)*, în *Suceava*, XXVI-XXVIII, 1999-2000-2001, p. 173-187 (în colaborare cu Mircea Ignat, Constantin Emil Ursu, Bogdan Niculică).
7. *O locuință Cucuteni B de la Fetești - „La Schit”, jud. Suceava, în Memoria Antiquitatis*, XXIII, 2004, p. 223-239 (în colaborare cu Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Bogdan Niculică).
8. *Topoare de aramă din eneolitic, din colecțiile Complexului Muzeal Bucovina*, în *Suceava*, XXIX-XXX, 2002-2003, p. 239-265.

9. *Un topor de lut ars din colecțiile Complexului Muzeal Bucovina, în Suceava, XXIX-XXX, 2002-2003, p. 419-421.*
10. *Noi cercetări arheologice de teren în județul Suceava, în Suceava, XXIX-XXX, p. 117-226 (în colaborare cu Mugur Andronic, Paraschiva Victoria Batariuc, Florin Hău, Monica Gogu, Bogdan Niculică).*
11. *Considerații privind unele topoare de piatră, din epoca bronzului, descoperite în Podișul Sucevei, în Suceava, XXIX-XXX, 2002-2003, p. 267-316 (în colaborare cu Bogdan Niculică, Vasile Budui).*
12. *Considerations preliminaires sur les pratiques funéraires de la necropole du type Komariv-Bilyi Potik - Costișa d'Adâncata - „Imaș” (dep. de Suceava), în Studia Antiqua et Archaeologica, X-XII, Iași, 2004-2005, p. 69-86 (în colaborare cu Bogdan Niculică, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu).*
13. *Les découvertes de Fetești - La Schit parmi les stations cucuteniennes du Nord de la Moldavie, în vol. Cucuteni, 120 ans de recherches. Le temps du bilan / 120 Years of Research Time to sum up (eds. Gheorghe Dumitroaia, John Chapman, Olivier Weller, Constantin Preoteasa, Roxana Munteanu, Dorin Nicola, Dan Monah), Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XVI, Piatra-Neamț, 2005, p. 333-352 (în colaborare cu Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Bogdan-Petru Niculică).*
14. *Date inedite referitoare la un monument dispărut din orașul Suceava: Biserica Adormirea Domnului (Adormirea Precistei sau Uspenia), în Țara Fagilor, nr. 2 (51), aprilie-iunie, 2005, p. 29.*
15. *Biserica Fetelor din Suceava demolată în timpul stăpânirii austriece din Bucovina, în Țara Fagilor, anul XIII, nr. 3-4 (52-53), iulie-decembrie, 2005, p. 42.*
16. *Biserica Adormirea Maicii Domnului (Adormirea Precistei sau Uspenia) - un locaș de cult dispărut din orașul Suceava, în Suceava, XXXIV-XXXV-XXXVI, 2007-2008-2009, p. 213-224.*
17. *Un dépôt constitué de deux pièces en cuivre, un hache - marteau de type Vidra et un bracelet, découverts dans le village de Lișmănița, la commune Darabani, département de Botoșani, în vol. In medias res praehistoriae, miscelanea in honorem annos LXV peragentis professoris Dan Monah oblata, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2009, p. 303-316.*
18. *Date referitoare la Biserica Adormirea Maicii Domnului (Adormirea Precistei sau Uspenia), demolată în timpul stăpânirii austriece din Bucovina, în Țara Fagilor, anul XIV, nr. 2-3 (55-56), aprilie-septembrie, 2006, p. 54-57.*
19. *Săpăturile arheologice de salvare de la Românești - Chetriș, com. Grănicești, jud. Suceava, în Suceava, XXXVII, 2010, p. 9-38.*
20. *Fragmente de vase antropomorfe cucuteniene din colecțiile Complexului Muzeal Bucovina, Suceava, în Suceava, XXXI-XXXII-XXXIII, 2004-2005-2006 (2007), p. 23-28 (în colaborare cu Paraschiva Victoria Batariuc).*
21. *Tipuri și variante locale de podoabe de metal din cultura Cucuteni - Trypolie. Pandantive / amulete antropomorfe „en violon”, în Suceava, XXXI-XXXII-XXXIII, 2004-2005-2006 (2007), p. 29-38.*
22. *Biserica Fetelor din Suceava, un locaș de cult dispărut, în Suceava, XXXI-XXXII-XXXIII, 2004-2005-2006 (2007), p. 127-136.*
23. *Plastica zoomorfă și antropomorfă din așezarea fortificată din prima epocă a fierului, cultura Gava - Holihrad, grupul Grănicești, de la Siret - Dealul Ruina, în Acta Musei Tutovens, III, 2008, p. 120-140 (în colaborare cu Attila László, Bogdan Niculică, Mircea Ignat).*
24. *La plastique zoomorphe et anthropomorhe de l'habitat hallstattien ancien de Siret (dép. de Suceava), în SAA, XIII-XIV, 2007-2008, p. 81-111 (în colaborare cu Attila László, Bogdan Niculică, Mircea Ignat).*

25. *Un complexe archéologique de l'habitat de la culture Precucuteni III de Ițcani - Ferma 2, Suceava, în vol. Itinera in Praehistoria. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno* (eds. Vasile Cotiugă, Felix Adrian Tencariu, George Bodi), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 91-106 (în colaborare cu Constantin-Emil Ursu, Bogdan-Petru Niculică).
26. *Un depozit alcătuit din două piese de aramă, un topor-ciocan de tip Vidra și o brățară, descoperite în satul Lișmănița, com. Darabani, jud. Botoșani, în Suceava, XXXIV-XXXV-XXXVI, 2007-2008-2009, p. 147-158.*
27. *Biserica Adormirea Maicii Domnului (Adormirea Precistei sau Uspenia), în Suceava, XXXIV-XXXV-XXXVI, 2007-2008-2009, p. 231-224.*
28. *Un mormânt în cutie de piatră / cistă, din bronzul mijlociu, cultura Komariv, descoperit la Suceava - Câmpul Șanțurilor - Strada Parcului, în Suceava, XXXVII, 2010, p. 45-74.*
29. *Date referitoare la bisericile Buna Vestire (Intrarea Maicii Domnului în Biserică/Vovidenia) și Sfântul Theodor (Sfântul Toader), dispărute din Suceava, în Suceava, XXXVII, 2010, p. 145-156.*
30. *Cultura Cucuteni Artă și Religie, expoziție organizată de Muzeul Bucovinei la Muzeul de Stat de Arheologie / Panstwowe Muzeum Archeologiczne din Varșovia, în Suceava, XXXVII, 2010, p. 321-324.*
31. *The „Holy Trinity Armenian church, disappeared from Suceava, în Suceava, XXXVIII, 2011, p. 67-76.*
32. *Utilizarea cuprului cu arsen (bronzul arsenical) în eneoliticul României, în Suceava, XXXIX, 2012, p. 9-34.*
33. *Biserica Sfântul Nicolae din Suceava - săpăturile arheologice din 2010, în Suceava, XXXIX, 2012, p. 89-108 (în colaborare cu Florin Hău, Ștefan Dejan).*
34. *O piatră de mormânt de la biserică dispărută de la Nemirceni (satul Cumpărătura, comuna Bósanci, județul Suceava), în Suceava, XXXIX, 2012, p. 109-114.*
35. *Fundațiile Casei Naționale, dezvelite în centrul orașului Suceava, în Suceava, XXXIX, 2012, p. 247-250.*
36. *Piese ceramice din așezarea culturii Cucuteni de la Șipeniț aflate în colecțiile Muzeului Bucovinei, în Suceava, XL, 2013, p. 23-34.*
37. *Clarificări privind confuzia între două lăcașe de cult din Suceava: Biserica Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul și Biserica Fetelor (Sfântul Ioan), în vol. Crezul istoriei: în onorem prof. univ. dr. Mihai Iacobescu la 75 de ani (coord. Ștefan Purici, Dumitru Vitcu), Editura Junimea, Iași, 2013, p. 135-146.*
38. *Statuete antropomorfe descoperite în așezarea aparținând culturii Gáva - Holihradý, grupul Grănicești, de la Siret - Dealul Ruina, jud. Suceava, în SCIVA, 65, 2014, 1-2, p. 95-105.*
39. *Date referitoare la biserică și curtea pârcălabului Ioan Drăgoi de la Drăgoiești, județul Suceava, în Suceava, XLI, 2014, p. 63-76.*
40. *Piese de aramă și bronz din așezarea hallstattiană timpurie de la Siret - Dealul Ruina (jud. Suceava), în vol. Orbis Praehistoriae. Mircea Petrescu-Dâmbovița - in memoriam* (eds. Victor Spinei, Nicolae Ursulescu, Vasile Cotiugă, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 615-637.
41. *Date referitoare la Mănăstirea Răchitoasa, din comuna Răchitoasa, județul Bacău, în vol. Miscellanea Historica et Archaeologica in Honorem Vasile Ursachi Octogenarii* (eds. Costin Croitoru și George Dan Hânceanu), Editura Istros, 2015, p. 445-459.
42. *Săpăturile arheologice din 2014 de la Mănăstirea Răchitoasa, com. Răchitoasa, jud. Bacău, în Carpica, XLIV, 2015, p. 101-122.*
43. *Rezultatele săpăturilor arheologice de la Adâncata - Dealul Lipovanului, jud. Suceava. Campaniile din 2013-2014, Suceava, XLII, 2015, p. 9-32.*
44. *Măzănaești - un sat dispărut de pe Tazlăul Sărat, în Carpica, XLV, 2016, p. 87-94.*

45. *Două piese din bronz descoperite la Pătrăuți, județul Suceava, în Suceava*, XLIII, 2016, p. 9-24.
46. *Un topor celt descoperit la Solca, județul Suceava, în Suceava*, XLIV, 2017, p. 19-24.

RAPOARTE DE SĂPĂTURI ARHEOLOGICE

47. *Sondajul arheologic de la Sfântu Ilie, „Siliște” (1991), în Suceava*, XVII-XVIII-XIX, 1990-1992, p. 496-502.
48. *Românești, „Chetriș”, jud. Suceava, în Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1993*, Satu Mare, 1994, p. 54.
49. *Siret, jud. Suceava, „Dealul Ruina”, în Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1994*, Cluj-Napoca, 1995, p. 83 (în colaborare cu Mircea Ignat).
50. *Românești, „Chetriș”, jud. Suceava, în Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1994*, Cluj-Napoca, 1995, p. 76.
51. *Ruinele unui monument medieval necunoscut: biserica satului (dispărut) Nemirceni, în Suceava*, XXII-XXIII, 1995-1996, p. 326-336 (în colaborare cu Florin Hău).
52. *Siret, jud. Suceava, „Dealul Ruina”, în Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1995*, Brăila, 1996, p. 114-115 (în colaborare cu Mircea Ignat, Attila László).
53. *Cacica, jud. Suceava, în Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1996*, București, 1997, p. 8-9 (în colaborare cu Mugur Andronic).
54. *Siret, jud. Suceava, „Dealul Ruina”, în Cronica Cercetărilor Arheologice. Campania 1998*, Vaslui, 1999 (în colaborare cu Attila László, Bogdan Niculică).
55. *Suceava, jud. Suceava, Ferma 2 Ițcani (sector B), în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 1999*, Deva, 2000, p. 100 (în colaborare cu Mircea Ignat, Bogdan Niculică, Constantin Emil Ursu, Ovidiu Cotoi).
56. *Siret, jud. Suceava, „Dealul Ruina”, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2000*, Suceava, 2001, p. 230-232 (în colaborare cu Attila László, Bogdan Niculică, Mircea Ignat).
57. *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2000*, Suceava, 2001 (în colaborare cu Dumitru Boghian, Bogdan Niculică).
58. *Siret, jud. Suceava, „Dealul Ruina”, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001*, Buziaș, 2002, p. 298-291 (în colaborare cu Attila László, Bogdan Niculică, Mircea Ignat).
59. *Adâncata, com. Adâncata, jud. Suceava, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001*, Buziaș, 2002, p. 23-27 (în colaborare cu Bogdan-Petru Niculică, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Vasile Budui, Cătălina Buzdugan).
60. *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001*, Buziaș, 2002, p. 132-136 (în colaborare cu Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Bogdan-Petru Niculică).
61. *Cumpărătura, com. Bosanci, jud. Suceava, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001*, Buziaș, 2002, p. 115-118 (în colaborare cu Florin Hău).
62. *Cercetări arheologice în așezarea hallstattiană timpurie de la Siret – „Dealul Ruina”, în Țara Fagilor*, 3 (40), 2002, p. 18-19 (în colaborare cu Attila László, Bogdan Niculică, Mircea Ignat).
63. *Siret, jud. Suceava, „Dealul Ruina”, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2002*, Covasna, 2003, p. 293-295 (în colaborare cu Attila László, Bogdan Niculică, Mircea Ignat).
64. *Adâncata, com. Adâncata, jud. Suceava, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2002*, Covasna, 2003, p. 27-30 (în colaborare cu Bogdan-Petru Niculică, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Vasile Budui, Cătălina Buzdugan).

65. *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2002*, Covasna, 2003, p. 124-127 (în colaborare cu Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Bogdan-Petru Niculică).
66. *Necropola tumulară de la Adâncata - Imaș, movila 2, în Țara Fagilor*, an. XI, nr. 2 (43), 2003, p. 25-26 (colaborare cu B. Niculică, D. Boghian, S. Ignătescu).
67. *Siret, jud. Suceava, „Dealul Ruina”, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2003*, Cluj-Napoca 2004, p. 311-312 (în colaborare cu Attila László, Bogdan Niculică, Mircea Ignat).
68. *Siret, jud. Suceava, „Dealul Ruina”, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2004*, Mangalia, 2005, p. 348-350 (în colaborare cu Attila László, Bogdan Niculică, Mircea Ignat).
69. *Adâncata, com. Adâncata, jud. Suceava, punct Imaș, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2004*, Mangalia, 2005, p. 21-24 (în colaborare cu Bogdan-Petru Niculică, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Vasile Budui, Cătălina Buzdugan).
70. *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, punct La Schit, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2004*, Mangalia, 2005, p. 148-150 (în colaborare cu Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Bogdan-Petru Niculică).
71. *Adâncata, com. Adâncata, jud. Suceava, punct Imaș, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2005*, Constanța, 2006, p. 42-44 (în colaborare cu Bogdan-Petru Niculică, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Vasile Budui, Cătălina Buzdugan).
72. *Fetești, com. Adâncata, jud. Suceava, punct La Schit, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2005*, Constanța, 2006, p. 155-159 (în colaborare cu Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu, Bogdan-Petru Niculică).
73. *Românești, com. Grănicești, jud. Suceava, punct Chetriș, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2005*, Constanța, 2006, p. 290-292 (în colaborare cu Ștefan Dejan).
74. *Siret, jud. Suceava, punct Dealul Ruina, în Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2005*, Constanța, 2006, p. 348-350 (în colaborare cu Attila László).
75. *Adâncata - Sub Pădure, în Cronica cercetărilor arheologice din România*, 2007 (în colaborare cu Bogdan Niculică, Mircea Ignat, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu).
76. *Fetești - La Schit, în Cronica cercetărilor arheologice din România*, 2007 (în colaborare cu Bogdan Niculică, Dumitru Boghian, Sorin Ignătescu).
77. *Suceava - Câmpul Șanțurilor (Strada Parcului), în Cronica cercetărilor arheologice din România*, 2008 (în colaborare cu Bogdan Niculică), p. 292-293.
78. *Suceava, cartier Burdujeni, Siliște (Pepinieră), în Cronica cercetărilor arheologice din România*, 2008 (în colaborare cu Bogdan Niculică), p. 293-294.
79. *Săpăturile arheologice de la Ițcani - „Ferma 2” (1998-1999), în Suceava, XXXI-XXXII-XXXIII, 2004-2005-2006 (2007)*, p. 7-22 (în colaborare cu Constantin-Emil Ursu, Ovidiu Cotoi, Bogdan-Petru Niculică, Mircea Ignat).
80. *Săpăturile arheologice de salvare de la Românești-Chetriș, în Suceava, XXXVII, 2010*, p. 9-38.
81. *Adâncata, com. Adâncata, Punct: Dealul Lipovanului, în Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2013*, Oradea, 2014, p. 201-202.
82. *Adâncata, com. Adâncata, Punct: Dealul Lipovanului, în Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2014*, Pitești, 2015, p. 164-165.
83. *Com. Răchitoasa, jud. Bacău, Mănăstirea Răchioasa, în Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2014*, Pitești, 2015, p. 235-236.

RECENZII

84. Dan Monah, Gheorghe Dumitroaia, Felicia Monah, Constantin Preoteasa, Roxana Munteanu, Dorin Nicola, *Poduri-Dealul Ghindaru, o Troie în Subcarpații Moldovei*, Bibliotheca Memoriae Antiquitatis, XIII, Editura „Constantin Matasă”, Piatra Neamț, 2003, 248 p., în *Suceava* XXIX-XXX, 2004, p. 439-442.
85. Dumitru D. Boghian, *Comunitățile cucuteniene din bazinul Bahluiului / The „Cucutenian Communities in the Bahlui Basin / Les communautés cucuténiennes du Bassin de Bahlui*, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, Seria Arheologie, Suceava, 2004, 246 p. + 158 pl. + 2 h., în *Suceava*, XXIX-XXX, 2004, p. 443-448.
86. Sergiu Bodean, *Așezările culturii Precucuteni-Tripolie din Republica Moldova (Repertoriu)*, Pontos, Chișinău, 2002, 136 p., 52 fig., 1 h., în *Suceava*, XXIX-XXX, p. 437.
87. Nicolae Ursulescu și colab., *Religie și magie la est de Carpați acum 7000 de ani. Tezaurul cu obiecte de cult de la Isaiia*, Iași, 2006, în *Suceava*, XXXI-XXXIII, 2004-2005-2006 (2007), p. 395-398.
88. Gh. Giurcă, *Monografia satului Adâncata din județul Suceava*, Editura George Tofan, Suceava, 2011, în *Analele Bucovinei*, anul XX, nr. 1 (40), Editura Academiei Române, București, 2013, p. 305-307.

RECENZII LA CĂRȚILE PUBLICATE

1. Ion Mareș, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României [The Metallurgy of Copper in the Romanian Neo-Eneolithic]*, Editions „Bucovina Istorică”, Suceava, 2002, 409 p., 73 fig. și 18 hărți, în *Studia Antiqua et Archaeologica*, IX, In Honorem Magistri Dan Gh. Teodor, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2003, p. 507-508 (Nicolae Ursulescu).
2. Ion Mareș, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României. The Metallurgy of Copper in the Romanian Neo-Eneolithic*, Editura Bucovina Istorică, Suceava, 2002, 482 p., 73 fig. și 18 hărți, în *Arheologia Moldovei*, XXVIII, 2005, p. 378-382 (Mircea Petrescu-Dâmbovița).
3. Ion Mareș, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României / The Metallurgy of copper in the Romanian Neo-Eneolithic*, Editura Bucovina Istorică, Suceava, 2002, 482 p., 73 fig. și 18 hărți, în *Memoria Antiquitatis*, XXIII, 2004, p. 499-502 (Alin Frânculeasa).
4. Ion Mareș, *Biserica Sfântul Gheorghe (Mirăuți) din Suceava - prima Catedrală Mitropolitană a Moldovei*, Editura Universității din Suceava, Râmnicu-Vâlcea, 2009, 261 p., în *Suceava*, XXXVII, 2010, p. 345-352 (Ancuța Măleş).
5. *Cea dintâi monografie istorică despre un locaș vechi de 600 de ani* (Ion Mareș, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Suceava*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2011, 260 p.), în *Suceava*, XXXIX, 2012, p. 389-395 (Mihai Iacobescu).
6. Ion Mareș, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Suceava*, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2011, 285 p., în *Suceava*, XXXIX, 2012, p. 396-398 (Gheorghe Giurcă).
7. Ion Mareș, *Metalurgia aramei în civilizațiile Precucuteni și Cucuteni*, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, Suceava, 2012, 612 p., în *Cercetări Istorice*, XXXII, 2013, p. 499-502 (Radu-Gabriel Furnică).

IN MEMORIAM DOINA DUMENCU (ZAHARIA)

(7 iulie 1950, Suceava - 6 iulie 2017, Suceava)

La 6 iulie 2017, la doar 67 de ani, s-a stins din viață, în urma unui atac cerebral vascular, Doina Dumencu (n. Cimbru, c. Zaharia), biolog, muzeograf vreme de patru decenii în cadrul Secției de Științe ale Naturii de la Muzeul Bucovinei din Suceava, unde a lucrat cu devotament și profesionalism până la pensionarea din anul 2009, continuând apoi colaborarea cu instituția încă un an, până în 2010.

S-a născut la 7 iulie 1950 la Suceava, părinți fiindu-i Anna și Ioan Cimbru.

A absolvit Facultatea de Biologie - Geografie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, specializarea Biologie, promoția 1975, susținându-și lucrarea de diplomă, în domeniul Biologiei vegetale, sub îndrumarea reputatului profesor univ. dr. Dumitru Mititelu. În timpul studiilor universitare a participat la numeroase cercetări de teren, remarcându-se prin pasiunea pentru cercetarea științifică a naturii, îndeosebi a plantelor, dovedind o uimitoare capacitate de memorare a detaliilor morfologice și fiziologice din determinatoarele și atlasele botanice, perfecționându-și permanent tehnicile de identificare ale reprezentanților lumii vegetale.

La Muzeul de Științe ale Naturii, secție a Muzeului Județean Suceava, s-a angajat la 1 octombrie 1975, venind prin transfer din învățământ, de la Liceul Vicovu de Sus, unde primise repartitie după absolvirea facultății. S-a atașat de activitatea din muzeu și a muncit cu entuziasmul tinereții la evidența și valorificarea muzeistică a patrimoniului cultural, realizând apoi, cu profesionalism, într-o manieră grafică atractivă, sintetică și concludentă, cele opt diorame, la parter și la etaj, în cadrul expoziției de bază de astăzi, cu specii naturalizate în mediile lor de viață - păsări și mamifere (pregătite de colegul Radu Maxim, taxidermist), respectând principiile etologiei, ecologiei și biologiei.

**În mijlocul colegilor, muzeografi și restauratori, prin anii 80:
Radu Maxim, Mihai Camilar, Niculina Mihăescu, Doina Zaharia, Lidia Romașcu,
Maria Asmarandei, Reveca Simiganoschi, Olga Ștefanovici**

A susținut numeroase lecții muzeale, deosebit de atractive prin multitudinea de informații științifice, cu tact și cu har de metodist, aducând la cunoștința publicului vizitator principalele arii protejate, rezervații naturale, monumente ale naturii și specii periclitare (din perspectivă floristică și faunistică). A participat la sesiuni de comunicări naționale, promovând în special biodiversitatea floristică și faunistică de pe teritoriul județului Suceava, rezultatele cercetării științifice desfășurate valorificându-le prin publicarea mai multor articole în reviste de specialitate. O lucrare importantă rămâne *Catalogul Colecției Botanice al Muzeului Național al Bucovinei*, tipărit în „Suceava. Anuarul Muzeului Național al Bucovinei, Fascicula de Științele Naturii, XIII, Suceava, 1995, p. 121-145, referitor la plantele angiosperme (cu flori și sămânță închisă în fruct), atât dicotiledonate, cât și monocotiledonate. La acest buletin științific - *Fascicula de Științele Naturii* – a lucrat din anul 1980, împreună cu bunii săi colegi specialiști în domeniu: Mihai Vasiliu, Corina Ignat și Dan-Radu Maxim. Un amplu studiu entomologic (supervizat de prof. univ. dr. Gheorghe Mustață, șef de lucrări la Universitatea din Iași), intitulat *Ichneumonidae (Ordinul Hymenoptera) aflate în colecția Muzeului Național al Bucovinei*, l-a publicat în numărul VI al aceluiași volum (p. 51-59).

Cu migala și perseverența unui adevărat specialist în domeniul botanicii, Doina Zaharia a recoltat și a herborizat peste 22.000 de plante inferioare (mușchi și ferigi) și superioare (gimnosperme și angiosperme) de pe tot cuprinsul județului Suceava și nu numai.

Ca specialist biolog a participat anual la colectarea și etalarea materialului vegetal (rădăcină, tulpină, frunză, floare, fruct) din peste 55 de puncte de pe teritoriul județului Suceava, lucrând în echipele interdisciplinare de cercetare organizate la Muzeul Bucovinei, care cuprindeau entomologi (Ion Nemeș, Mihai Vasiliu), ornitologi, herpetologi, ichtiologi, conservatori (Maria Zamă, Reveca Simiganovschi), gestionari și restauratori.

Cu tenacitatea unui fin cunoscător al ritmului de dezvoltare a plantelor și a condițiilor de viață prielnică ale acestora, Doina Zaharia a pus bazele histotecii Muzeului de Științele Naturii, utilizând cu pricepere tehnicile microscopice și cele microtomice, în scopul etalării detaliilor morfologice și adaptative ale plantelor la mediul de viață.

Cu curaj, utilizând chiar și substanțe toxice sau cancerigene, biologul Doina Zaharia a realizat preparate permanente cu corpii de fructificare (apotecii, cleistotecii sau peritecii) ai micromicetelor și a descris în cele mai mici detalii sporii de la cele mai păguboase ciuperci microscopice pentru plantele de cultură, întâlnite nu numai pe teritoriul județului Suceava, având cunoștințe temeinice despre modificările anatomo-fiziologice și climatice care pot determina instalarea și activarea agenților patogeni.

Fiind cunoscută ca un bun specialist, i s-a solicitat colaborarea și la o serie de activități științifice desfășurate de Muzeul de Cinegetică din Vatra Dornei și de Muzeul Apelor din Fălticeni, unde a sistematizat, identificat și clasat materiale vegetale recuperate din împrejurimi.

Întreaga ei activitate profesională rămâne un bun exemplu pentru generațiile viitoare.

**Aura Brădățan
Florentina-Carmen Oleniuc**

IN MEMORIAM LUCIA SCUTARU

(14 iunie 1933, Buhăceni – Trușești, jud. Botoșani – 19 octombrie 2017, Suceava)

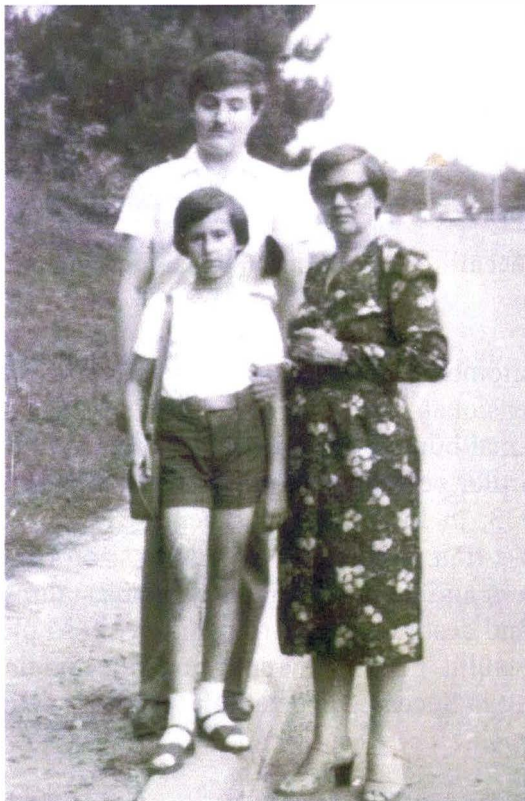
S-a stins din viață, la 19 octombrie 2017, Lucia Scutaru, fost bibliotecar al Muzeului Bucovinei din Suceava, de unde s-a pensionat la 1 octombrie 1992, rămânând în memoria celor care au cunoscut-o ca unul dintre cei mai buni profesioniști din domeniu, model de dăruire profesională și de devotament în paradisul cărților pe care le-a iubit atât de mult.

S-a născut la 14 iunie 1933, în localitatea Buhăceni – Trușești din județul Botoșani, părinți fiindu-i Irina și Gheorghe. Și-a trăit copilăria în greutățile și ororile din timpul celui de-al doilea război mondial, apoi tinerețea în anii de prigoană din perioada stalinismului și în anii de lipsuri din perioada comunismului, urmând destinul multor români nevoiți să plece din locurile natale și să-și caute un rost în lume. S-a stabilit pentru o vreme la Fălticeni, unde a lucrat ca funcționar în domeniul P.T.T.R., apoi a venit la Suceava, unde a trăit tot restul vieții.

Lucia Scutaru, la Cetatea de Scaun a Sucevei, în anul 1987

1980. Lucia Scutaru, cu fiica Margareta (în prezent bibliotecar la Muzeul Bucovinei) și fiul Mihai, un foarte talentat poet în devenire, stins din viață la doar 25 de ani

La Muzeul Județean din Suceava, condus de istoricul Octav Monoranu, director general, a fost angajată prin transfer, datorită referințelor excepționale primite de la precedentul loc de muncă, seriozitatea și devotamentul fiindu-i cunoscute și apreciate. Când s-a angajat aici, Muzeul din Suceava era în plină perioadă de dezvoltare, conducerea instituției de cultură căutând oameni bine pregătiți pentru ordonarea, valorificarea și îmbogățirea colecțiilor. Astfel a fost conturată o echipă de veritabili profesioniști, specializați pe domenii culturale, care în timp a performat, având rezultate foarte bune, ducând faima muzeului în țară și în lume.

Colectivul Muzeului Județean, la un moment aniversativ – 600 de ani de la atestarea orașului Suceava, februarie 1988; în rândul din față: Emil I. Emandi, Ileana Șutac, Octav Monoranu, Vasile M. Demciuc, Irina Mariniuc (Țibulcă), Varvara (Coca) Scutaru, Mihai Jelesneac

**Un moment de răgaz împreună cu colegii,
după o zi de perindat prin muzeele din Fălticeni, în vara anului 1984:
Lucia Scutaru, Eugen Dimitriu, Gabriela Ciegler, Elena Vașcovici, Maria Mărgineanu, Iulia Andrieș**

Distincția, noblețea caracterului, meticulozitatea, talentul de a interacționa cu oamenii (donatorii) și nu în ultimul rând caligrafia impecabilă au făcut să fie desemnată de directorul Octav Monoranu pentru a se ocupa de domeniul memorialistic - fondurile documentare și biblioteca specializată a muzeului, într-o perioadă de început, când numărul obiectelor de patrimoniu intrate prin donații a fost extrem de mare, fiind nevoie de multă pricepere, de lucru sistematic, de rigoare și de dăruire profesională pentru ordonarea colecțiilor pe criterii științifice.

A muncit cu responsabilitate la preluarea și inventarierea a mii de bunuri culturale de patrimoniu, la înființarea și la organizarea tuturor colecțiilor, fondurilor memorial-documentare și ale bibliotecii muzeului, inclusiv cele de la istorie, științele naturii, etnografie, dar și la valorificarea științifică a acestora, prin expoziții memorial-documentare temporare și permanente și prin organizarea fondurilor și caselor memoriale ale unor mari personalități: Ciprian Porumbescu, Simion Florea Marian, Dragoș Vitencu, Nicolae Labiș, Eusebiu Camilar, Leca Morariu, Petru Comarnescu, Erast Tarangul, Ioan Vicoveanu, Ion Luca ș.a.

A scris, olograf și prin dactilografiere, mii de pagini de inventar și de fișe de obiect (pentru cartea veche românească și străină, ziare și reviste de specialitate, manuscrise, fotografii, documente istorice, culturale etc.).

În perioada 1979 – 1985 a lucrat la Fondul memorial-documentar „Simion Florea Marian”, muncind foarte mult la organizarea bibliotecii și a fondurilor, dar și la amenajarea muzeistică a casei. A dactilografiat un volum impresionant de materiale, a selectat informațiile documentare și a întocmit registrele de inventar, colaborând sau muncind asiduu cu donatorii, cu prof. Mihai Căraușu și cu avocatul Mihai Burlacu, executor testamentar.

Cu emoție, a notat cu scrisul ei deosebit de frumos în Cartea de Onoare a casei memoriale, la ieșirea la pensie:

„Aici, între valorile ce s-au păstrat, am depus o parte din munca mea – cu dăruire și suflet, pentru viitorime, o muncă cinstită - și am rămas cu conștiința împăcată că la temelia acestui locaș de cultură, prin studiu și cercetare, am pus acea cărămidă ce va dăinui mai departe peste timp.”

Rămâne pentru totdeauna în amintirea noastră ca un desăvârșit profesionist în domeniul memorialistic, un om deosebit de onest de la care am învățat respectul pentru muzeografie.

Aura Brădățan

În atenția colaboratorilor la

Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei

Termen de predare a articolelor – 1 septembrie, prin email, în fișier **.doc** și **.pdf**, la adresa:
memoriale@muzeulbucovinei.ro
sau
auracasamarian@yahoo.ro

Articolele trebuie **redactate** (cu diacritice) în program Microsoft Word, A4, Times New Roman 12, cu text de maximum 16 p. la 1 rând și note de 11 la subsol.

Titlul, rezumatul (cel mult 10 rânduri) și cuvintele-cheie: în limba română și în limba engleză.

Ilustrații (fotografii, desene, tabele): la rezoluție de 300 dpi, **incluse de autor** în text.

Autorii sunt rugați să respecte *Normele minimale privind prezentarea manuscriselor* elaborate de Editura Academiei Române și să se asigure că **materialele trimise nu încalcă drepturi de autor.**

Redacția **nu își asumă răspunderea pentru afirmațiile autorilor** din articolele primite spre publicare și **are dreptul de a selecta** materialele sau de a solicita modificări ori completări considerate necesare.

ISSN 1583-5936

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://muzeulbucovinei.ro>